DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Mehmet Bayrak

KÜRTLER
ve
ULUSAL-DEMOKRATİK MÜCADELELERİ

Gizli Belgeler - Araştırmalar - Notlar



Özge

MEHMET BAYRAK

KÜRTLER
ve
ULUSAL-DEMOKRATİK MÜCADELELERİ ÜSTÜNE

ÖZ - GE Yayınları : 16

Birini Baskı : 1993

Yönetim Yeri : Meşrutiyet Cad. 17/19 Kızılay-ANKARA

Dizgi : ABC Matbaacılık Necatibey Cad. 96/C
Tel: 230 36 19 - ANKARA

Baskı : Baran Ofset, Tel : 319 02 68-ANKARA

Kapak : Metin Turan

ISNB 975 - 7861 - 01 - 4

MEHMET BAYRAK

KÜRTLER ve ULUSAL-DEMOKRATİK MÜCADELELERİ Üstüne

Gizli Belgeler - Araştırmalar - Notlar

Özge

İlerlemiş yaşında Kürt sorununa daha da duyarlı hâle gelen ve Osmanlıca elyazması ve basılı yazıların yeni yazıya aktarılmasında bu çalışmaya anlamlı katkıları bulunan babam ***Mehmet Bayrak****'a...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 15
GİRİŞ : KÜRT SORUNU VE RESMİ İDEOLOJİ 17

I. BÖLÜM: RESMİ İDEOLOJİNİN SUNDUĞU GERÇEKLER YADA "GİZLİ İTİRAFLAR" 26

I-a) Eski Vali ve Adliye Müfettişi Ahmet Hasip Koylan ve Hazırladığı Araştırma Raporu 26
I-b) Kürtler'in Asıl ve Kökenleri 27
I-c) Kürtler'in Dili ve Edebiyatı 35
I-ç) Kürtler'in Nüfusu 42
I-d) Kürtler'in Din ve Mezhepleri 44
I-e) Kürtler'in Toplumsal Hayatı 44

II. BÖLÜM: RESMİ İTİRAFÇININ ANLATIMIYLA KÜRTLER'İN TARİHİ 48

II-a) Osmanlılar'a Katılmadan Önceki Kürtler 48
II-b) Osmanlılar'ın Yönetiminde Kürtler 53
II-c) 19. Yüzyılda Kürt Ayaklanmaları 54
II-ç) Ayastafanos, Berlin Anlaşmaları ve Ermeniler 57
- Kürtler ve Ermeniler 59
- Avrupa'nın Notası. ve Bâbıâli'nin Cevabı 60
II-d) Aşiret Mektebi ve Aşiret Süvari Alayları'nın Kuruluşu 61
II-e) Avriyanof'a Göre Aşiret Süvari Alayları'nın Kuruluşu 62
- Kürt Hamidiye Süvari Teşkilatı 63
- Aşiret Süvari Alaylarının Oluşturulması 64
- Mayevski'ye Göre, Aşiret Süvari Alaylarının Olumsuz Sonuçları 66
II-f) Sait Paşa'ya Göre, Hamidiye Süvari Alayları ve Milli Aşireti 68
- Rapor Sahibinin Aşiret Alaylarıyla İlgili Sonuç Değerlendirmesi 70
II-g) Batılılar'ın "Islahat Projesi" 70
- Müstakil Yada Özerk Kürdistan İsteği 72

III. BÖLÜM: KÜRT ULUSAL-DEMOKRATİK HAREKETLERİ 73

III-a) Şoven ve İnkârcı Politikaya Eşlik Eden Güdümlü Yayınlar 75

III-b) Kürtler'de Milliyetçilik Ve Bağımsızlık Akımları Ne Zaman Nasıl Başladı ve Nasıl Gelişti 79

- Ahmedê Xanî ve Eseri Mem û Zîn 79

III-c) Kürtler'de Milliyetçilik Akımları 81

- Ermeniler Karşısında Zorunlu Yakınlaşma 82
- Osmanlı Yönetiminde Türkler 82
- Jön-Türkler ve Türk Milliyetçiliği 82
- Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti 83
- Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti 83
- Kürdistan Teşrik-i Mesai emiyet 84
- Kürt Talebe Hevi emiyeti 84
- Kürt Teşrik-i Mesai Cemiyeti ile Kürt Talebe Hêvî Cemiyeti Birleşiyor 85
- Kürt İrşad ve İrtika Cemiyeti 85

III-ç) Birinci Dünya Savaşı Sonrası Kürt Hareketleri 86

- Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti 87
- Kürt Teâli Cemiyeti 89
- Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti 89
- Kürdistan Cemiyeti 89
- Kürdistan Teâli Cemiyeti 89
- Kürdistan Teâli Cemiyeti Üyelerinden Bazıları 90

III-d) Kürt Yayın Organları 93

III-e) Özerklikten Yana Parti ve Dernekler 93

- Hürriyet ve İtilâf Fırkası İle Kürdistan Cemiyeti Arasında Anlaşma 94
- Meşrutiyet'ten Sonra Kürtler Arasında İki Yaklaşım 95
- Mütareke Zamanında İki Eğilim: a) Özerklik, b) Bağımsızlık 95
- Wilson Prensiplerinden Biri 96
- Kürt-Ermeni Anlaşması ve Ortak Muhtırası 97
- Vakit Gazetesi'nin Değerlendirmesi 98
- Şerif Paşa'nın Telgrafı 99
- Bakanlar Kurulu Kürdistan Komitesi 99
- İstanbul'a Gönderilen Amerikan Heyeti 100
- Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'yle Görüşme ... 101

III-f) Sevr Andlaşması'nda Kürtler 101
- Padişah Delegasyonunun Cevabı 102
- Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'nin Bildirisi 103
- Kürdistan'a Heyet Gönderiliyor 104

III-g) Kürdistan'a Gönderilen Muallim Hamza'nın Çalışmaları ve Yargılanması 105
- Muallim Hamza Hakkında İddianâme 106

IV. BÖLÜM: LOZAN'DAN SONRA KÜRT ULUSAL MÜCADELESİ ... 109

IV-a) Propaganda ve Örgütleme Çalışmaları 109
- Bozan Şahin Beyin Beyannâmesi 111
- Elâziz Müftüsünün Destanı 112

IV-b) İsyan Hazırlıkları 113
- Bitlis'li Şair Kemal Fevzi'nin Çalışmaları 113
- Kemal Fevzi'nin Mektubu 115
- Osmanlı-İngiliz Gizli Anlaşması 116
- 1920'de Türk-Fransız Gizli Anlaşması 117

IV-c) Kürt Milliyetçilerinin Büyük Britanya Temsilciliği Nezdinde Girişimi 118
- Kemal Fevzi'nin Siyasi Kimliği Hakkında Gizli Yazı 120
- Kemal Fevzi Hakkında Dahiliye Vekiline Gizli Muhtıra 122

IV-ç) Seyid Abdülkadir İle Abdullah Sadi'nin İsyan Girişimleri .. 124
- Seyid Abdülkadir Kimdir? 124
- Şeyh Ubeydullah (Nehrî)nin Nutku ve Eylemi 125
- Seyid Abdülkadir, Meşrutiyet'ten Sonra İstanbul'a Geliyor 127
- Abdullah Sadi Kimdir? 129
- S. Abdülkadir İle A. Sadi'nin İsyan Girişimleri 130
- "Siyasi Not" ve Diplomatik Tefsiri 135
- "Kürtlük Meselesi" 136
- Manda Yönetimi 138
- Yeni Gizli Raporlar 139
- Seyid Abdülkadir'den Hacı Musa Beye Eleştiri 139
- Kürt Millicileri Tutuklanıyor 145

- "Jîn" Gazetesi Çıkarken 187
- Bir Zabitin İhbarı 190
- İddianâme ve Savunma 191

VIII-c) Kemal Fevzi'nin Bir Yazısı: "Kürdistan Muhtariyeti" 192

VIII-ç) İdam Edilen Yurtsever Şair Kemal Fevzi'nin Şiirlerinden Örnekler 194

IX. BÖLÜM: DİYARBAKIR AYDINLARI İSTİKLÂL MAHKEMESİ'NDE 200

IX-a) Av. Hacı Ahti Mehmed Tevfik (Bavê Tujo), Derikli İlyas ve Urfa Mebusu Ali Bey Yargılamaları 200

IX-b) Urfa Mebusu Ali Bey Kürtçülükle Suçlanıyor 201
- Beraat Eden Urfa Belediye Reisinin Dikkat Çekici İfadesi 201

X. BÖLÜM: ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ: "SANIKLARIN BAŞLICA AMACI MÜSTAKİL KÜRDİSTAN TEŞKİLİDİR" 204

X-a) Seyit Abdülkadir ve Oğlu Seyit Mehmet İle Abdullah Sadi, Şair Kemal Fevzi, Av. Hacı Ahti Ve Diğerleri Hakkında Verilen İdam Kararı 204

XI. BÖLÜM: ÇEŞİTLİ AŞAMA VE YÖNLERİYLE ŞEYH SAİT LİDERLİĞİNDEKİ KÜRT İSYANI 213

XI-a) İsyanı Başlatan Etkenler ve İsyan Hazırlıkları 213
- Şeyh Said'in İsyan Bölgesinde Aylarca Dolaşarak ve Toplantılar Yaparak İsyan Hazırlıklarında Bulunması 213
- Çan Karyesinde Kongre ve Gizli Toplantılar 214
- Nisan Ayında İsyan Kararı ve Toplantılar 214
- Gelişmeler İhbar Ediliyor 215

XI-b) Genç Eski Mebusu Hamdi Beyin İhbarları 215

XI-c) Muallim Zeki Dündaralp'ın İhbarları 229
- Muallim Mehmet Zeki'ye 3 Ay Hapis 240
- Genç Valisinin ve Çapakçur Kaymakamının Muhbirlere Karşı Tutumu 240
- Şeyh Said'in ve Fakih Hasan'ın Temasları 246

XI-ç) İsyana Rastlayan Günlerde Genç Vilayeti İle Komşu Vilayetlerin İdari Durumları 249
XI-d) İsyan Hareketleri 255
- İlk İsyan Olayı Ne Zaman ve Nasıl Başladı? 255
- İsyan Olayı Üzerine Hükümetçe Alınan Âcil Önlemler 257
- İsyanın Genişlemesi ve Gelişmesi Konusunda Alınan Resmî Raporlar. 260
XI-e) Meclis'te İsyan Görüşmeleri 271
- Başvekil Fethi (Okyar) Bey: "Gerçek Amaç Kürtçülüktür" 273
- İsyanın Mecliste ve Basında Açıklanmasından Sonra Cereyan Eden Olaylar 278
XI-f) Meclis'te ve Cumhuriyet Halk Partisi'nde Tartışmalar ve Kabinenin Değişmesi 281
- Cezri Tedbirler Almak Üzere Fethi Bey Yerine İsmet Paşa 282
- İsyancıların Son Hareketleri 283
- Başvekil İsmet Paşa'nın (İnönü) İsyanla İlgili Açıklaması 287
- Şeyh Said'in Teslim Oluşu 290
- Yargılamaları Yönlendiren Gizli Yazışmalar 291
- Mustafa Kemal'in Bildirisi: "Türk" İmajı Öne Çıkmaya Başlıyor 295
XI-g) Şeyh Said'in Anlatımıyla 1925 İsyanı 296
XI-h) İsyancılar Ele Geçirdikleri Yerleri Nasıl Yönettiler? 302
XI-ı) Şeyh Said ve Arkadaşlarının Yargılanması 306
- Şeyh Said'in Muhakemesi 306
- İddianâme Özeti: "Müstakil Kürt Hükümeti" 309
- Şeyh Said'in Sorgusu 310
- Ş. Said'in İstiklâl Mahkemesi'nde Muhtelif Vesilelerle Sorulan Sorulara Verdiği Cevaplar 321
XI-i) Görgü Tanığı Muhbir Binbaşı Kasım Beyin İlginç Açıklamaları: "Asıl Amaç Kürdistan İstiklâli" 322
- Şeyh Said'in Varto Sorgu Hakimliğine Verdiği İfade 329
XI-j) "Siyasiyun" Gruptan Hanili Salih Beyin Sorgusu 341
- Sanıklardan Molla Emin'in Mahkemede Söyledikleri 357
- Mahkemede Maksut Neler Söyledi 360
- Şeyh Abdullah'ın Mahkemedeki İfadesi 360
- Şeyh Şerif'in Mahkemedeki İfadelerinden 361
XI-k) Savcının Esas Hakkında İddianâmesi 362
XI-l) Sanıkların Savunmaları 372

- Hanili Salih Beyin Savunması 372
- Melikânlı Şeyh Abdullah'ın Savunması 374
- Mütekait Binbaşı Vartolu Kasım Beyin Savunması 375

XI-m) Mahkemenin Kararları 380

- Şeyh Said ve Arkadaşları Hakkında İstiklâl Mahkemesince Verilen "Suçluluk" Kararı 380
- Şeyh Said ve Arkadaşları Hakkında İstiklâl Mahkemesince Verilen *Ceza Tayini Kararı* *383*

XI-n) Şark İstiklâl Mahkemesi Savcılığının Gazeteciler Hakkındaki İddianâmesi 394

- Savcı Vekili Avni Doğan'ın Esas Hakkındaki İddianâmesi 397
- İstiklâl Mahkemesi'nin Gazeteciler Hakkında Verdiği Karar 399

XI-o) İsyan Önceden Hazırlanmış Mıydı, Yoksa Piran Olayı Üzerine Aniden Mi Başladı? 400

XI-ö) Şeyh Sait İsyanı Dini Midir, Milli Midir? 404

- Kürdistan Cemiyeti Teşkili ve Kürtlük Gayesi İçin 405

XI-p) Şeyh Sait İçin Yakılan Kürtçe Ağıtlar 407

XI-r) 1925 Kürt İsyanı'nın Türk Basınındaki Yankıları 412

XII. BÖLÜM: DERSİM ESKİ MEBUSLARINDAN ŞEYH SAİD İSYANI KARŞITI DEMEÇ ALAN YÖNETİM, BU DEFA DERSİM'İ "TENKİL VE TEDİP"İN ALTYAPISINI HAZIRLIYOR 422

XII-a) Dersim Kürt Aşiret Reisleri İsyan İçin Ne Diyorlar? 422

XII-b) Gizli Hükümdarlar Yaşatan Derebeyler 424

XIII. BÖLÜM: "ŞEYH SAİT AYAKLANMASI"YLA İLGİLİ AÇIKLAYICI EK BİLGİLER (UĞUR MUMCU'YA CEVAP) 429

XIV. BÖLÜM: "ŞARK ISLAHATI"NIN DIŞ YÜZÜ 446

XIV-a) Dahiliye Vekili Cemil Bey "Şark Vilayetlerinde Tatbik Edilecek İslahatın Esasları"nı Açıklıyor 446

XIV-b) Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı Süreyya Bey: "Şark Vilayetlerimizde Gizli Hükümdarlar Yaşatan Derebeylikler Sönecektir" 448

XIV-c) Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Kürt Üyesi Ali Saib Bey (Ursavaş) Basını Susturmanın Gerekçesini Anlatıyor..... 449

XV. BÖLÜM: "ŞARK ISLAHAT PLANI"NA İLİŞKİN GİZLİ RAPORLAR..... 452

XV-a) Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın Raporu..... 452
XV-b) Dahiliye Vekili Cemil Beyin (Uybadin) Raporu..... 467
XV-c) "Şark Islahat Encümeni" Kuruluyor..... 480
XV-ç) Encümen'in Hazırladığı "Şark Islahat Planı"..... 481

XVI. BÖLÜM: "ŞEYH SAİT İSYANI VE KÜRT ULUSAL HAKLARI" KONUSUNDA 1926'DA BAŞVEKİL İSMET PAŞA'YA GÖNDERİLEN MEKTUP..... 490

- Cumhuriyet Tarihini Yeniden Yazmak..... 490
- İsmet Paşa'nın Olaya Yaklaşımı..... 491

XVI-a) Kürt Metalib-i Millisi (Kürt Ulusal İstekleri)..... 493

XVII. BÖLÜM: KÜRT SÜRGÜNLERİ TÜRK IRKÇILIĞIYLA YAŞITTIR..... 501

XVII-a) Sürgünler ve Kürt Aydınları..... 501
XVII-b) 1927 Tarihli "Bazı Eşhasın Şark Mıntıkalarından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun"..... 504
XVII-c) İskâna Tabi Tutulanların Türkleştirilmesine İlişkin Gizli Genelge..... 506

XVIII. BÖLÜM: TÜRK OCAKLARI ŞARK MINTIKA MÜFETTİŞLİĞİ'NİN, BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞ İBRAHİM TALİ'YE VERDİĞİ "TÜRKLEŞTİRME" RAPORU (1928)..... 510

XIX. BÖLÜM: YAHUDİ KÖKENLİ RESMİ İDEOLOG MOİSKO-HEN'İN (TEKİN ALP) TÜRK OCAKLARI'NA SUNDUĞU, "TÜRKLEŞME" PROĞRAMI (1928)..... 524

XX. BÖLÜM: KÜRT AYDINI CELADET ALİ BEDİRHAN'IN CUMHURİYET'İN 10. YILI DOLAYISIYLA MUSTAFA KEMAL'E GÖNDERDİĞİ AÇIK "MEKTUP"TAN: "KÜRTLER NE İSTİYORLAR?" 575

XXI. BÖLÜM: KÜRT DERNEĞİ'NİN 1945'DE SANFRANSİSKO KONFERANSI'NA GÖNDERDİĞİ "MUHTIRA" 580

XXI-a) Kürt Aydınlarının Demokratik Girişimleri 580
XXI-b) Dr. Ahmet Nafiz Yekbun Kimdir? 581
XXI-c) Kürdistan ve Kürt Milliyetçiliğinin Doktrini 583
XXI-ç) Kürt Sorununun Çözümü 593
XXI-d) Asuri Kürtler'in Sanfransisko Konferansı'na Verdikleri "Muhtıra" 596

XXII. BÖLÜM: "SONSÖZ" YERİNE BİR "SAVUNMA" VE BERAAT KARARI 599

RESİM VE FOTOĞRAFLAR
623-671

ÖNSÖZ

Başta Cumhuriyet dönemi olmak üzere bu topraklarda yaşayan halkların tarihlerinin yeniden yazılması gerektiği, öteden beri halklar olgusunu, Türkiye ve Kürdistan gerçeğini doğru algılayan aydınlarca söylenegelmektedir.

Irkçı-sömürgeci güçlerin cevaz verdiği doğrultuda "resmi tarihçiler" projektörlerini Osmanlı toplumuna çevirdiler ama Cumhuriyet tarihini de kendi dünya görüşlerine göre belirleyip tabulaştırdılar. Sosyalistlerimiz ise Osmanlı toplumunu kıyasıya yargılarken, kısmen şartlanmışlıklarından kısmen de korkularından, başta Mustafa Kemal dönemi olmak üzere Cumhuriyet dönemini objektif olarak irdelemeye yanaşamadılar, dahası tabulaştırma sürecine kendileri de kapıldılar.

Irkçı-sömürgeci güçlerin ve buna bağlı resmi tarih anlayışının tabulaştırdığı konuların başında ise açıktır ki "halklar sorunu", en başta da "**Kürt sorunu**" geliyor.

Aydınlanmacı sosyalist düşüncenin yaygınlaşmasına paralel olarak son 20 yıl içinde tabuların kırılması yönünde önemli adımlar atıldığı yadsınamaz. Ancak yine de ırkçı sömürgeci güçlerin koyduğu ambargo yüzünden ana belgelerin ortaya serilememesi, birçok aydında eski hataların sürmesine, dolayısıyla yanlış tutum sergilemelerine yolaçabiliyor.

Irkçı-sömürgeci anlayışın, daha ilkokuldan başlayarak insanlarımızı şartlandırdığı önemli konuların başında **Kürt sorunu** ve **Kürtler'in ulusal-demokratik mücadeleleri** geliyor. Resmi ideoloji, Kürt sorununda red ve inkâr politikasına yaslanıp bilimdışı tezler ürettiğinden, sürekli olarak tarihsel ve toplumsal gerçeklikle çelişmiştir. Başka bir söyleyişle gizli planda **kabulcü**, resmi planda **inkârcı** bir yol izlemiştir.

İşte çalışmamızın omurgasını oluşturan bu türden gizli belgeler ve araştırma raporları, sözkonusu resmi tutumun ilginç örneklerini sergilemektedir. En üst düzeydeki resmi makamlar, 1925'te "**Şark Islahat Planı**" ile ikame edilen Kürt politikasının gerçekçi ve kalıcı olmadığını algıladıkları için, örtülü olarak sürekli bir arayış içinde de olmuşlardır. Bu çalışmada yer verdiğimiz kimi gizli, kimi Arap harfli olduğu için okuyucunun ulaşamadığı dokümanlar da, bu arayışın çarpıcı ve anlamlı örnekleridir.

Kitapta yer alan özgün araştırmalarımız dışında Eski Vali ve Mülkiye Başmüfettişi **Ahmet Hasip Koylan**'ın İçişleri Bakanlığı'nın görevlendirmesiyle hazırladığı "**Kürtler ve Şeyh Sait İsyanı**" konulu araştırma raporu; Kürt sorununda önemli bir gazeteci-resmi ideolog konumunda bulunan **Hakkı Naşid** (Uluğ)un dönemin (1925) "**Vakit**" gazetesinden aktardığımız doğrudan gözleme dayalı haber ve yazıları, diğer gazetelerdeki konuya ilişkin yazılar; TC'nin Kürt resmi politikasının esaslarını belirleyen "**Şark Islahat Planı**", bu Plan doğrultusunda hazırlanmış bir "**Türkleştirme Raporu**" ile bir "**Türkleştirme Proğramı**" ve nihayet Kürt aydın ve örgütlerinin Kürt sorununun çözümü konusundaki demokratik ve diplomatik girişimleri, bu eserin omurgasını oluşturuyor. Çalışmada yeralan resmi belgelerin diline bilerek dokunulmadığını belirtmeliyim.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu iki temel gerçeklik var: Birisi, Kürt halkının demokratik mücadeleyi her zaman yeğleyip, ancak demokratik mücadele kanallarının tıkandığı zaman silahlı mücadeleye başvurduğu; ikincisiyse tüm gizli arşivleri elinde bulunduran T.C. Devleti'nin **Kürt** ve **Kürdistan** gerçeğini çoğu yönüyle Kürt aydınlarından daha da iyi bildiğidir. Esasen bundan dolayıdır ki, resmi politikada "**red ve inkârcı**", gizli politikada "**itirafçı ve kabulcü**" dür.

Büyük bölümü ilk kez günyüzüne çıkan bilgi ve belgelerle bu çalışmanın; araştırmacılar için bir kaynak eser olacağı kuşkusuzdur. Böylelikle, resmi ideolojinin sunduğu gerçekler ve birinci elden belgelerle, bir bakıma "**Cumhuriyet Dönemi Kürt Tarihi**" nin temelleri atılmaktadır. İnanıyoruz ki, yeni çalışmalarla konunun altyapısı daha da donatılacak, düşünceler daha da temellendirilecek, **yakın dönem Kürt tarihi**nin yazım süreci daha da hızlanacak ve **Kürt sorunu**nun demokratik çözümü daha da kolaylaşacaktır.

Mehmet BAYRAK

GİRİŞ

KÜRT SORUNU VE RESMİ İDEOLOJİ

Şunu hemen belirtmeliyiz ki, Kürt sorunu konusunda herkes gibi Kemalist aydınlarda da belli bir gelişme var son zamanlarda. Olmaması da zaten toplumsal gelişme yasalarına ve insanın doğasına aykırı olurdu. Ancak yine belirtmeliyim ki, bu tür aydınlar **"resmi ideoloji"**yle fazlaca donandıkları için, bilimsel ve toplumsal gerçekliği kavramakta ve kabullenmekte zorlanıyorlar... Kuşkusuz en büyük eksiklikleri, düşünceyi temellendirememekten kaynaklanıyor.

1- Bu aydınların öncelikli saplantısı Batılıların Kürt sorunuyla ilgilenmesi dolayısıyladır.

Amerika'nın ve diğer Batılı ülkelerin Kürt sorunuyla ilgilenmesinin temel nedenlerinden birinin kendi çıkarları olduğu bir gerçektir. Öznesi "çıkar" olan bu ilginin açıktır ki tek muhatabı Kürtler değildir. ABD'nin aynı zamanda, olası bir Kürt hareketini önlemek için Türkiye, İran ve Irak'la birlikte CENTO örgütlenmesi içinde yer aldığını bilmeyen yoktur. Öte yandan, Türk milliyetçi hareketinin her aşamada Batıyla ittifaklar içinde olduğunu da... Açıktır ki Batının, başka hareketler gibi Kürt hareketinin kazandığı ivmeyi kendi lehine çevirmek isteyeceğini tahmin etmek de zor değildir.

Ancak bu ilginin, gelişmelerin zorlamasıyla da olsa hiç bir "insancıl" boyutu yok mudur acaba? Amerika'daki demokrat kamuoyunun, sözgelimi AGİK ve Avrupa Konseyi benzeri kuruluşların, insan hak ve örgürlükleri çerçevesinde bir etkime gücü yok mudur?.. Biz. olduğuna inanıyoruz. Çünkü en azından temel insan hak ve özgürlüklerinden mahrum bir ulusal muhalefetin yol açacağı büyük patlamanın seyri herhalde böylesi devletlerin çıkarlarıyla çakışmayacaktır. Sonra, günümüzde "müttefiki" Türkiye'deki gibi çarpık bir yapılanmayı hiçbir platformda kimse savunamayacaktır ve savunamamaktadır.

2- Resmi ideoloji bağımlılarının ikinci yanlışları, milliyetçilik hareketlerine yaklaşım biçimleridir.

Toplumsal gelişmelere salt Kemalist pencereden bakan, bu ideolojiyle fazlaca yoğrulmuş aydınlara göre, **"Kürt sorunu = emperyalist oyun"**dur. Ayrıca bu aydınlar, milliyetçiliği yalnızca Türklere yakıştırmakta ve milliyetçilikten yalnızca "Türk milliyetçiliği"ni anlamaktadırlar...

1789 Fransız Burjuva Devrimi'nin başka halklarda olduğu gibi Osmanlı toplumunu oluşturan halklarda da milliyetçilik akımlarını beslediğini, bu akımların öncelikle 19. yüzyılda Avrupa'daki aydınlarca Osmanlı toplumuna taşındığını- bu yönüyle dış kaynaklı olduğunu- bu akımların önce gayr-ı Müslim unsurlarda, daha sonra Müslüman halklarda kendini gösterdiğini, sözkonusu akımın bu halklarda önce "İslamî" temel ve "Osmanlıcılık" belgisiyle ortaya çıkıp sonra "milliyetçilik" temeline oturduğunu, Jön-Türk hareketinin Kürt milliyetçiliğinin ayrışmasında ve örgütlenmesinde bir "itme" görevi yaptığını bilmeden, kavramadan sorunu doğru koyamayız.

Demek ki, Kürt ulusal hareketi 1920'lerde başlayan bir hareket değil. en azından bu tarihe kadar 10'u aşkın Kürt örgütü olduğunu; ilk Kürtçe gazetenin 1898'de çıktığını, yine 1920'lerden önce birçok Kürtçe kitap yayımlandığını, Kürtçe eğitim-öğretimin temellerinin atıldığını bilmek gerekiyor. Bunlar bilinmeden herşeyi 1920'lerde başlatmak bizi yanılgıya götürür. Osmanlıcıların "Osmanlı"yı özne kabul edip herşeyi buna göre değerlendirmeleri gibi, Kemalist aydınların da "doğru"nun tek ölçütü olarak "Kemalizm"i görmeleri ve almaları yanlıştır.

Bu nedenle önce halkların tarihsel gelişimini iyi bilmek ve bu gelişimi toplumcu dünyagörüşüyle irdelemek gerekiyor.

Öncelikle şunu vurgulamakta yarar var: Türk halkı gibi Kürt halkının tarihi de 1920'lerde başlamadı, Kürt ulusal hareketleri de... Geçmişe gitmek konuyu uzatacaktır. Bu nedenle yalnızca 1920'den sonraki hareketlerle yetinelim.

a) 1919-21 yılları arasında baş gösteren **Koçgiri hareketi**, sanıldığı gibi Türk Kurtuluş Savaşı'na bir tepki olarak değil; Alman militarizminin kucağında "Türkiye Türklerindir" belgisi ve "Turan" ülküsüyle savaşa giren İttihad ve Terakki yönetimine ve emperyalist emellere bir tepki olarak ortaya çıkmıştır.

Bu hareketi, Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi Vet. Dr. Mehmet Nuri Dersimi'nin örgüt adına organize ettiği bilinmeyince, gerçek niteliği de anlaşılamaz. (Bunun için bkz. Dr. M. N. Dersimi: **Kürdistan Tarihinde Dersim, Hatıratım; Koçgiri Hareketi** (Komal Yay), C. Mar: **Koçgiri Destanı).**

Hareketin görünür liderleri arasında yer alan **Seyit Rıza, Alişan Bey, Alişer** ve **M. Nuri Dersimi**'nin ilk Millet Meclisi yönetiminden taleplerini içeren resmi yazışmalar, hareketin ulusal-demokratik niteliğini açıkça göstermektedir.

Ancak M. Kemal öncülüğündeki Milli Mücadele anti-emperyalist bir yöneliş alınca, Koçgiri-Dersim liderlerinin büyük bölümü bu yeni oluşumun içinde yer almış ve Koçgiri hareketi tavsamış, bir bakıma askıya alınmıştır. Milli Mücadele'nin Kürt bölgelerinde başlatılmış olması bu açıdan anlamlıdır.

b) **Şeyh Said İsyanı**'na gelince... Bugüne kadar üzerinde çokça durulmuş, ancak resmi görüşün etkisiyle çoğu kez yanlış değerlendirilmiş bir harekettir bu.

Oysa Koçgiri'nin tersine, önemli tanıkları bulunan büyük bir harekettir, 1925 Hareketi. Sözgelimi yargılamalar aşaması Amerikan, İngiliz, Alman, Fransız ve Sovyet gözlemcilerce izlenmiş ve filme alınmış bir hareket olduğu gibi, olayın birçok kahramanı ve tanığınca da yazıya dökülmüştür bu hareket. (M. Nuri Dersimi'nin anılan eserleri dışında hareketin liderlerinden Kadri Cemilpaşazade (Zinar Silopi)'nin **"Doza Kurdistan"** adlı eseri, Garo Sasuni'nin **"Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketleri"**, aralarında Prof. Hasretyan'ın da bulunduğu 3 yazarın çalışmalarından oluşan **" 1925 Büyük Kürt Ayaklanması"**, Rambout'nun **"Kurdistan 1918-1946"**, Bazil Nikitin'in **"Kürtler"** adlı eserleri ile bir bölümü **Özgür Gelecek**'in 3. sayısında yayımlanan Martin Von Bruinessen'in **"Şeyh Said İsyanı"** konulu çalışmaları bu konunun özgün kaynaklarıdır. Behçet Cemal'in **"Şeyh Said İsyanı"**, Metin Toker'in **"Şeyh Said ve İsyanı"** adlı kitabı, Şark İstiklâl Mahkemesi Savcılarından Süreyya Örgeevren'in konuyla ilgili yazı dizisi, Ergun Aybars'ın **"İstiklâl Mahkemeleri"** adlı çalışmasının konuyla ilgili 2. cildi, Mete Tuncay'ın **"Türkiye Cumhuriyeti'inde Tek Parti Yönetiminin Kurulması"** ve Uğur Mumcu'nun **"Kürt-İslam Ayaklanması (1919-1925)"** gibi çalışmalar da birtakım ipuçları verecek niteliktedir).

19. Yüzyılın özellikle 2. yarısında kapitalist-emperyalist devletlerin, Orta ve Uzakdoğu'ya açılma politikaları çerçevesinde yoğun bir mücadele içine girdikleri bilinmektedir. Yine bu çerçevede II. Abdülhamit döneminde Osmanlı yönetiminden birçok imtiyazlar koparan Alman emparalizminin, II. Meşrutiyet hareketinden sonra İttihat ve Terakki Partisi aracılığıyla ırkçı ve milliyetçi hareketlerle çok yakın bir diyaloğa girerek Osmanlıyı I. Dünya Savaşı'na soktuğunu bilmeyen yoktur. Almanya'nın rakibi İngiltere'ninse daha çok Osmanlı toplumundaki gayr-ı Türk akımlarla ilgilendiği ve diyaloğa girdiği de bilinmeyen birşey değildir.

Alman militarizmi İttihad ve Terakki'nin şahsında "Turan" ülküsü peşinde koşan ırkçı, milliyetçi Türk hareketiyle dayanışmaya girip yenilirken, İngiltere'nin de buna muhalif halklarla ilişkiye geçmesini ve onlara birtakım vaadlerde bulunarak yanına çekmesini anla-

mak güç olmasa gerek. Çünkü emperyalist güçler Ortadoğu'da kalabilmek için kendilerine müttefik, kimi ulusal liderlikler de hâmi aramaktadırlar. Sözgelimi Türkçü İttihad ve Terakki öncülüğündeki Osmanlı'nın yenilgisinden sonra içlerinde Halide Edip Adıvar'ın bulunduğu önemli bir kesim Amerikan mandası istemekte, Mustafa Kemal grubu ise buna karşı çıkmaktadır. Yine Kürtler adına **Şerif Paşa** galip devletlerden, öncelikle İngiltere'den yararlanıp **özerk bir Kürdistan** kurulmasına çalışırken; Irak Kürdistanı'ndaki Kürtler'in lideri **Mahmud Berzenci** İngilizler'e karşı ulusal bağımsızlık mücadelesine girişiyordu. Özetle, hiçbir halkta homojen bir eğilim ve mücadeleden söz edilemezdi.

Öte yandan, daha M. Kemal Anadolu'ya çıkmadan önce emperyalist devletlerin işgaliyle birlikte zaten Kürt-Türk mihverinde (Antep, Maraş, Urfa gibi) anti-emperalist çete savaşları ve direniş başlamıştı. M. Kemal ve arkadaşlarının yaptıkları iş, kendiliğinden oluşan bu hareketleri örgütlemek ve organize etmek oldu. Sadece Antep direnişinde görev yapan 18 çeteden 14'ünün Kürt çetesi olduğunu söylersek, Kürtler'in bu mücadeledeki katkıları daha iyi anlaşılır.

M. Kemal'in Kürtler konusunda gerçekten ilginç bir politika izlediğini kabul etmeliyiz. Daha Osmanlı döneminde Diyarbakır'daki görevi sırasında Kürtler'e özgü giyim kuşamlı (peşmerge giyimli) bir özel askeri birlik oluşturması ve başına Kürt yurtsever subaylarından Hasan Hayri'yi getirmesi, görevli olduğu sırada ve Milli Mücadele döneminde Kürt halkını ağalardan, beylerden kurtaracağına inandırarak yanına çekmesi ve her alanda eşit yaşama inancıyla aşılaması; daha kongreler aşamasında Kürt ileri gelenleriyle yakın bir dayanışma içine girmesi; Mutki Aşireti Reisi ve Kürdistan **Azadi** Cemiyeti yöneticilerinde Hacı Musa gibi Ankara'ya gelmeden mebusluk yapanlarla, Kürtler'e çeşitli ulusal-demokratik hakların verilmesi doğrultusunda **Teşkilat-ı Esasiye**'nin (Anayasa) değiştirilmesini öngören **Amasya Genelgesi**'ne; 10 Şubat 1922'de TBMM'de Kürdistan'a **muhtariyet** verilmesi kararına; Lozan'da İsmet Paşa tarafından Türkler'le Kürtler'in her anlamda eşitliğine dayalı bir yönetim savunulurken, "ulusların kaderlerini tayin hakkı'na saygılı olunacağına ve İzmit'te Kürtler'e **özerklik** vaadinde bulunmaya, ulusal giysileriyle Meclis'e çağırdığı Kürt milletvekillerine Lozan'a telgraf çektirmeye ve daha sonra da bu davranıştan dolayı onları suçlamaya varan bir politika...

M. Kemal'in en yakın arkadaşı İnönü ise o günlerin gerçeğini şöyle özetliyor:

"Sevr Muahedesi ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Muahedesi hükümlerine göre, Doğu Anadolu'da Ermenistan hududu bitişiğinde bir Kürdistan devleti kurulacaktı. Kürtler, Türk vatanının kendileriyle beraber,

bilhassa Doğu'da Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Milli Mücadelenin devamınca canla başla beraberlik gösterdiler. Sonra, Lozan Muahedesi yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türkler'le beraber bulunmuşlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda milli davalarımızı 'biz Türkler ve Kürtler' diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik." (Hatıralar, 2. cilt, s. 202).

Milli Mücadele yılları ve Lozan görüşmeleri geride kalıyor. Her anlamda eşitliğe dayalı sloganlar, yerini umutlu bir bekleyişe, bir süre sonra da umutsuzluğa ve hayal kırıklığına bırakıyor. İşte 1925 Hareketi böyle bir ortamda Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerince oluşturulan gizli **Azadi** (Özgürlük) **Cemiyeti**'nce bir tepki örgütlenmesi olarak ortaya çıkıyor.

Bu hareketin hem siyasi hem dini kanatları olduğu bir gerçektir. Daha doğrusu dinî kanatta da İslâmcılıkla Kürt milliyetçiliği emişmiş, birbirine geçmiştir. O dönemde salt siyasal sloganlarla ortaya çıkılmasının hemen hemen mümkün olmadığı, nitekim 1920'de açılan ilk Meclis'in yapısına bakılırsa milletvekillerinin üçte-birinin din adamlarından oluştuğu ve M. Kemal'in gerek Heyeti Temsiliye gerekse Meclis adına yaptığı açıklamaların dinsel (İslamî) parolalarla donanmış olduğu hemen görülür. İlk Meclis'in, dinci grupların isteği doğrultusunda birkaç kez Halifeye bağlılık mesajı gönderdiği hatırlanırsa bu olgu daha kolay anlaşılır.

İngiltere gibi emperyalist ülkelerin, yenik düşmüş Osmanlı'nın mirasından yararlanmak amacıyla bölgede oluşan hareketleri kendi çıkarları doğrultusunda kanalize etmek isteyeceğini yukarıda vurgulamıştık. Bu amaçla kimi Kürt önde gelenleriyle temas kurabileceğini de... Çünkü yeterince örgütlü olmayan dönemin milliyetçi akımları da başarıya ulaşabilmek için bir dayanağa muhtaçtılar. Dahası M. Kemal hareketi de Almanya'dan sonra Sovyetler Birliği ile açık, Fransa ile örtülü bir dayanışma içindeydi.

Ancak Türkçü hareketin işbirlikçilerini ve bağlaşıklarını görmezlikten gelip, dönemin ulusalcı hareketlerini "yabancı oyunu"ya da "İngiliz işi" gibi göstermeye kalkışmak, gerçekle bağdaşmadığı gibi en azından toplumsal gelişme yasalarına aykırıdır.

Şeyh Said İsyanı'ndaki "İngiliz yardımı" ise hiçbir zaman ispatlanamamıştır. Tersine bu suçlamanın Hükümetin yönlendirdiği bir "provokatör ajan" olayından kaynaklandığı ise bilinmektedir. Behçet Cemal'in, Ergün Aybars'ın ve Mete Tunçay'ın eserlerinde belirtilenlerin dışında, bir konuda bugün elimizde önemli bilgi ve belgeler bulunmaktadır.

Kemalist aydınlarca, "*1925 yılındaki Şeyh Said İsyanı İngiltere'ye yaramıştır. (...) Ş. Said İsyanı'nın Türkiye'ye faturası, binlerce ölü ve elden kaçan Musul petrolleridir*" deni-

liyor. Ancak sorunun boyutlarını tümden görmek gerekiyor. Bilindiği gibi Kerkük ve Musul'u da içine alan **Misak-ı Millî** sınırları, Ankara'daki Meclis'ten önce İstanbul'daki Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında belirlenmiştir. Sonradan Ankara'da çizilen sınırlar, bunun tekrarı niteliğindedir.

Sınırların içine Musul ve Kerkük'ün alınması ise, açıktır ki yöre halkının ulusal kimliğinden önce petrolle ilgilidir. (Lozan'da bu konuda yapılan görüşmeler ise gerçekten ilginçtir ve Kürt tarihi açısından çok önemlidir. Bkz. Prof. S. L. Meray: **Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler,** SBF Yay.)

Bilindiği gibi sorun Lozan'da çözümlenememiş, Milletler Cemiyeti'ne bırakılmış, anlaşma sonunda Türkiye'ye bıraklan %10'luk pay Türkiye tarafından 500.000 Sterlin karşılığında İngiltere'ye devredilmiştir, daha doğrusu satılmıştır. Yani sonuçta bu petroller emperyalist İngiltere'nin eline geçmiştir. Bunlar doğru. Peki bu isyanda ve sonraki gelişmelerde Kemalist yönetimin işlevi nedir? İsyan, Lozan'dan sonra yönetimin Kürtlere yönelik "red ve inkâr" politikasından kaynaklanmadı mı?

('Neden' bölümünü ayrıntılı olarak irdelemenin yeri burası değil. Osmanlı döneminde süregelen Kürtçe yayınların 1923'de noktalandığını söylersek, sanırım küçük bir ipucu vermiş oluruz.)

Biz daha çok sonuçlar üzerinde duralım. Bize göre, bu hareket, yeni Türk burjuvazisinin gerçek yüzünü göstermesi için bir "itme"ya da başkalarının söyleyişiyle bir "bahane" olmuştur. Çünkü bu hareket gerekçe gösterilerek çıkarılan **Takrir-i Sükun Kanunu** (Sus Yasası), sadece Kürt halkının demokratik haklarını bastırmakla kalmadı, çok partili düzene son verdi, işçi sınıfının siyasal ve sendikal örgütlenme haklarını gasp etti (TKP yasaklandı, dernekler kapatıldı); işçi sınıfının uluslararası birlik ve dayanışma bayramı 1 Mayıs yasaklandı. Bu nedenle Takrir-i Sükûn, toplumsal gerileşme ve sömürgeleştirme hareketlerinden biri (belki de en önemlisi) olarak tarihe geçti. Çünkü Kürt halkının ve işçi sınıfının demokratik istemleri bu tarihten sonra hep zorla bastırıldı.

Cumhuriyet'ten önce 3 büyük Dersim isyanı olduğunu (bkz. Burhan Özkök; **Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları**, Askeri MTB, yay. 1937); 1925-1938 yılları arasında 20'ye yakın isyan, tenkil ve tedip hareketi yaşandığını (bkz. **Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar (1925-1938)**, Gnl. Kur. Harp Tarihi yay. 1972) ve bu ayaklanmalarda ölenlerin sayısının Milli Mücadele'dekilerden fazla olduğunu söylersek, sanıyorum sorunun boyutları daha iyi anlaşılır.

Demek ki, işin kaynağı ve sonuçları oldukça farklıdır. Bugünkü sancıların büyük bölümünün tohumları 1925 Takrir-i Sükûn'u ile atılmıştır. Bugün Türkiye'nin

gündemindeki Kürt sorunu, Komünist Partisi'nin yasallaşma mücadelesi, işçi sınıfının örgütlenme sorunlar; 1 Mayıs İşçi Bayramı, daha önemlisi tüm görüşlerin özgürce temsili sistemi gibi, sadece sosyalistlerin değil, tüm demokrat, ilerici ve emekçilerin çözümünü beklediği sorunların düğümü o zaman atılmıştır.

Yeni Türk yönetimi, **Takrir-i Sükûn**'la sınıfsal çıkarlarına uygun bir düzenleme yaparken, **"Şark Islahat Planı"** ile de sözde "ulusal" çıkarlarına uygun "resmi Kürt Politikası"nı ikame ediyordu. Gerçekten bu Plan'ı bilmeden Kürt sorununu kavramak mümkün değildir.

8 Eylül 1925 tarih ve 2536 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile **İçişleri Bakanı Cemil** (Uybadin), **Adalet Bakanı Mahmut Esat** (Bozkurt), **Çankırı Milletvekili ve Meclis Başkanı Mustafa Abdülhalik** (Renda) ve **Genelkurmay İkinci Başkanı Kâzım** (Orbay) ın katılımıyla **"Şark Islahat Kurulu"** oluşturuluyor ve bu Kurul, Bakanlar Kurulu'nca 25 Eylül 1925'te yürürlüğe konulan **"Şark Islahat Planı"**nı hazırlıyor.

Bu Plan'la ilgili ayrıntılı raporları çalışmanın ileriki bölümlerinde bulacaksınız. Biz burada yalnızca bazı ana maddelerini vermekle yetineceğiz. **"Şark Islahat Planı"** ile temelleri atılan **Kürt Politikası**nın esasları şöyle:

1) Doğu illerinde yürürlüğe konan askeri yönetim, aşağıdaki programın uygulanması son buluncaya kadar devam edecektir.

2) Türkiye 4 Genel Müfettişlik bölgesine ayrılmıştır. 5'inci Genel Müfettişlik bölgesi şu illerden oluşmaktadır. Hakkari, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç (o zaman vilayet), Elazığ, Dersim, Malatya, Ergani (o zaman vilayet), Beyazıt vilayeti ile Pülümür, Kığı ve Hınıs kazaları programın uygulanmasına kadar geçici olarak 5. Müfettişlik emrinde bulunacaktır.

3) Olağan mahkemelerde ve Sıkıyönetim Mahkemelerinde asker ve sivil yerli hakim bulunmayacaktır. Sıkıyönetim Mahkemeleri kararları Şeyh Sait isyanındaki gibi uygulanmaya devam edecektir.

4) İsyandan artakalmış olup cezalandırılmayanlar da cezalandırılacaktır.

5) Van şehri ile Midyat arasındaki hattın batısında Ermeniler'den kalan araziye Türk göçmenler yerleştirilecektir. Bunun için sıkıyönetim bölgesindeki illerde bulunan Ermeni malları satılmayacak ve hatta Kürtler'e kiraya bile verilmeyecektir.

Yugoslavya'dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan gelecek Türkler öncelikle Elazığ-Ergani-Diyarbakır-Elazığ-Palu-Kığı, Palu-Muş arasındaki Murat

Vadisi, Bingöl dağının doğu ve güneyi ve Hınıs, Murat Vadileri, Muş Ovası, Diyarbakır-Garzan-Bitlis hatlarına iskân edileceklerdir.

6) Bunlardan başka Rize, Trabzon illeri ile Erzurum ilinin kuzeydoğu kazalarında yoğunlaşan halktan isteyenler, Hınıs Vadisine ve Van Gölü'nün kuzeyine yerleştirileceklerdir. Yerleşim masrafları devletçe karşılanacak ve bu konuda her yıl bütçeye ödenek konacaktır.

7) Kürtler yerleştikleri Ermeni topraklarından çıkarılarak eski yerlerine gönderilecek veya Batı'da iskân edileceklerdir. Ermeni topraklarına yerleştirilecek Türklerin, Kürtlerin saldırılarından korunması için özel önlemler alınacaktır.

8) İsyan dolayısıyla yapılan masrafın, isyan alanındaki Kürt halkına yüklenmesi kararlaştırılmıştır.

9) Kürt isyanını yönlendiren ve yönetenlerle bunların yakınları, yandaşları ve Aşiret reislerinden, Hükümetin Doğu'da kalmalarını uygun görmediği kişi, aile ve gruplar Batı'da Hükümetin göstereceği yerlere gönderileceklerdir.

10) İsyan sırasında Hükümete yardım edenlerle, Hükümetle birlikte doğrudan isyan aleyhine hareket edenler yerlerinde kalacaklardır.

11) Şarka mefkureli ve muktedir Türk görevliler gönderilecek, ikinci derecedeki memurluklara bile Kürt memur atanmayacak. Bölgede görev yapacak tüm görevlilere zamlı ücret ödenecektir. (%75)

12) Özellikle sınır boylarında askeri güç arttırılacaktır.

13) Silahlar, Kürtler'den toplanmalı ve taşınması yasaklanmalıdır. Evlerinde ve üstlerinde silah bulunduranlar Sıkıyönetim Mahkemelerine sevkedileceklerdir.

14) Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnımansur, Besni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den başka dil kullananlar hükümet ve belediyenin emirlerine aykırı davranmakla suçlanacak ve cezalandırılacaktır.

15) Bölgede Türk Ocakları, yatılı bölge okulları ve kız okulları açılarak, yöre çocuklarının eğitim yoluyla eritilmeleri öngörülmektedir. Bu konuda Dersim'e öncelik verilecektir.

16) Dersim Kürtlerinin, Sivas'ın batısındaki alanlara kaydırılması istenmektedir.

17) Fırat'ın batısındaki illerin batı bölümlerinde dağınık biçimlerde yerleşmiş olan

Kürtler'in, Kürtçe konuşmaları mutlaka yasaklanmalı ve kız okullarına önem verilerek, kadınların Türkçe konuşmaları sağlanmalıdır.

18) Görkemli hükümet binaları ve jandarma karakolları yapılmalıdır.

19) Öncelikle askeri sevkiyata uygun yollar inşa edilmelidir.

20) Şark şimendiferlerinin Erzincan'a, Sivas-Elazığ-Diyarbakır-Elazığ-Çapakçur, Muş, -Van Gölüne mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını sağlamak gerekir.

21) Karakollar mümkün mertebe savunmaya elverişli yerlerde yapılmalı ve telefon, helyosta ve telsizle donanımlı olmalıdır.

22) İstihbarata çok önem verilmelidir.

23) Özellikle sınır bölgelerine zırhlı araç verilmelidir.

24) Kolluk kuvvetleri önemli yetkilerle donatılmalıdır.

25) Bölgeye yabancı (ecnebi) bir kişi ya da kuruluşun, hükümet izni olmaksızın girmesine izin verilmeyecektir.

26) Nüfus yazımı yapılan yerlerde en kısa zamanda Askerlik şubeleri kurulacak ve askere alınanlar bölgenin dışına gönderileceklerdir. Askere alınan Kürt gençlerinin bir süre için "silahsız hizmetlerde" bulundurulmaları uygundur.

27) Resmi işlemlerin yürütülmesinde doğrudan halkla temas kurulmasına özen gösterilmelidir.

28) Müfettişlik bölgesindeki il taksimatı, ihtiyaçlara göre yeniden düzenlenebilecektir.

İşte bu zoraki "düğüm", başka bir deyişle bu "zorla" yaratılmış sorun; bugün tüm yakıcılığıyla çözülmeyi bekliyor. Ve sanıyorum yukarıdanberi sergilenen acı gerçekler, sorunun, askeri önlemlerle çözümlenemeyeceğini, insan hakları çerçevesinde halkların eşitliği ve gönüllü birliği temelinde, demokratik ilkeler doğrultusunda çözümlenebileceğini açık ve net olarak ortaya koymaktadır.

I. BÖLÜM

RESMİ İDEOLOJİNİN SUNDUĞU GERÇEKLER YADA GİZLİ İTİRAFLAR

I-a) Eski Vali ve Mülkiye Başmüfettişi Ahmet Hasip Koylan ve Hazırladığı Araştırma Raporu

Resmi ideoloji, Kürt sorununda red ve inkâr politikasına yaslanıp bilimdışı tezler ürettiğinden, sürekli olarak tarihsel ve tolumsal gerçeklikle çelişmiştir. Başka bir söyleyişle gizli planda kabulcü, resmi planda inkârcı bir yol izlenmiştir. Çalışmamızda temel aldığımız kaynaklardan biri olan **"Kürtler, Kürdistan ve Şeyh Sait İsyanı"** konulu gizli doküman da, bu resmi tutumun ilginç örneklerinden biridir.

En üst düzeydeki resmi makamlar, 1925'te **"Şark Islahat Planı"** ile ikame edilen Kürt politikasının gerçekçi ve kalıcı olmadığını algıladıkları için, örtülü olarak sürekli bir arayış içinde de olmuşlardır. İşte ele aldığımız doküman da, bu arayışın ilginç örneklerinden biridir.

II. Dünya Savaşı'yla yeni bir sürece girilen bir dönemde, 1944 yılında Hükümetin isteği üzerine İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın emriyle **Kürtler** konusunda bir çalışma yaptırılıyor. (Celal Bayar ve Adnan Menderes gibi DP yöneticilerinin de bu konuda bilgilenmek için Matbuat Umum Müdürlüğü aracılığıyla salt kendileri için Bazil Nikitin'in **Kürtler** adlı önemli eserini çevirttikleri unutulmamalı). Aslen Kıbrıs Türklerinden olup, İstanbul'daki eğitiminden sonra TC vatandaşlığına geçen ve daha önce Ağrı, Urfa, Gümüşhane gibi Kürt yoğunluklu illerde valilik yapan ve o dönemde Mülkiye Başmüfettişi olan **Ahmet Hasip Koylan,** bu çalışmayı yapmakla görevlendiriliyor. Koylan, Hilmi Uran'dan sonra İçişleri Bakanlığına atanan Şükrü Sökmensüer zamanında da bu çalışmayı

sürdürmüştür. Türkçe'den başka iyi derecede İngilizce ve Rumca da bilen Hasip Koylan, Bakanlığın çeşitli dairelerindeki konuyla ilgili gizli dosyaları incelediği gibi, Prof. Dr. Ergun Aybars'ın daha sonra **"İstiklâl Mahkemeleri"** çalışmasını yaptığı sırada inceleme imkânı bulamadığı Meclis evrak mahzenindeki birçok İstiklâl Mahkemesi dosyasını da inceleme olanağı bulmuştur. Çalışmada kullanılan dokümanlara, Ahmet Süreyya Örgeevren ve Avni Doğan gibi Şark İstiklâl Mahkemesi savcılarının derlediği bilgi ve belgeleri de eklemek gerekiyor.

Rapor-kitabın hazırlayıcısı Koylan, çalışmanın amacını şöyle anlatıyor: *"Doğu illerimizde zaman zaman meydana çıkan isyanların oluş ve büyüyüş sebepleri ile bunların kovaladığı maksat ve istikametleri resmi belgelere dayanarak yazıp ve hizmete mahsus mahrem (gizli) bir broşür halinde bastırarak bilhassa o illerimizde memuriyet verecek olan idare âmirlerinin (yöneticilerin) gözleri önüne konulmasının çok faydalı olacağını düşünen sayın Bakanımız Hilmi Uran, bu belgelerin toplanması ve bunlara göre isyan tarihçelerinin yazılması işine beni memur etmişlerdir."*[1]

Çalışmanın önemi, öncelikle resmi bir kimlik taşımasından kaynaklanıyor. Ancak gizli rapor-kitap olarak hazırlandığı için, resmî devlet görüşünün tersine Kürt ve Kürdistan gerçeği, doğrudan devletin resmî belgeleriyle veriliyor. Çalışma, bu niteliğiyle TC'nin resmi politikasını hemen tümüyle tekzip eder nitelikte. Kısaca, **"Kürt ve Kürdistan gerçeğinin resmî tescili"** niteliğinde önemli bir doküman...

Çalışma tümüyle bir tarihsel belge niteliğinde olduğu için, kimi arabaşlıklar, sadeleştirmeler ve açıklayıcı notlamalar dışında aslına bağlı kalıyoruz. Ancak kimi yanılgıları gidermek ve konuyu daha anlaşılır kılmak için dipnotlara yer vereceğiz.

I-b) Kürtler'in Asıl ve Kökenleri

Asya'nın batı kısmındaki geniş bir alana dağılmış ve yüzlerce aşiret ve kabileye ayrılmış, **Kürtçe** denilen bir dil ile konuşan bir **Kürt** kavmi[2] vardır.

---

1. Bu tür çalışmaların Anadolulu Türkler'den çok "dış Türkler" ya da Türk olmayan unsurlarca yapılması ilginçtir. Daha İttihad ve Terakki dönemlerinde Kürt kökenli bir Ziya Gökalp'ın, Yahudi kökenli bir Mois Kohen'in (Tekin Alp) dış Türklerden Yusuf Akçura ve Ahmet Agayef gibilerin Türkçü harekete öncülük ettikleri biliniyor. Bu örnekleri günümüzdeki politikacılara ve gezetecilere kadar uzatmak mümkündür...
2. **Kavim** burada"halk" ve "millet" anlamlarındadır. Bilindiği gibi Birleşmiş Milletler Örgütü'nün eski söyleyişle adı **Cemiyet-i Akvam** (Kavimler) idi.

Bunların çoğunluğu yurdumuzun doğu illerinde **Hakkâri, Van, Ağrı, Muş, Bingöl, Dersim, Diyarbakır, Siirt** ve **Bitlis** vilayetlerinde ve **İran'ın batı bölgesin**de oturmaktadır. **Irak, Suriye, Afganistan, Belucistan** ve **Rusya**'da da Kürtler vardır.

Kürtler'in aslı tarihin karanlıklarında gömülüdür.[3] Biz bu kitabımızda karanlığı aydınlatmak için uğraşacak değiliz. Çünkü bu, çok derin bilimsel araştırmalara muhtaç olduğu gibi esas konumuzun da dışındadır. Yalnız Kürtler'in asıl ve kökenleri konusunda küçük bir fikir edinmek için çeşitli bilimadamları tarafından ileri sürülen tezlerden kısaca söz edeceğiz.

Efsanevi Yaklaşım

Kürtler'in bir kısmı, kendilerinin **Râbia**'nın[4] torunları olduğunu ve çeşitli nedenlerle yalnız başlarına kalarak dağlara dağılıp Acemler'le yaşamağa ve ana dillerini unutarak başka bir dil konuşmağa başladıklarını ve bu suretle Kürtçe'nin de maydana geldiğini; diğer bir kısım Kürtler de **Modar**'ın[5] soyundan geldiklerini iddia ediyorlar.

Şehnâmeye Göre

Şehnâme'nin hikâyesine göre[6] İranlı olan Kürtler, İran'ın efsanevi hükümdarı **Dahhak**'ın zulüm ve baskısından kurtulmak için etrafa dağılarak asıllarını ve dillerini kaybetmişlerdir.[7]

Mesudî'ye Göre

Mesûdî'ye göre de[8] Kürtler, Süleyman Peygamber'in cariyeleri ile **Casad** adlı devin birleşmesinden dünyaya gelmişlerdir.

---

3. Tabii ki o günden bugüne Kürtler'in kökeni konusunda birçok bilimsel eser yayımlanmıştır. İhsan Nuri Paşa'nın **"Kürtler'in Kökeni"** adlı eseri bunlardan yalnızca biridir.
4. Asıl adı Râbia Adeviye olan **Râbia**, 713-801 yılları arasında yaşamış olup, Basra'nın meşhur kadın sûfî ve evliyası olarak bilinir. (Bkz. İslâm Ans. Râbia mad.)
5. **Modar**'ın kimliği konusunda bilgi edinemedik.
6. **Şehname**, tanınmış İranlı sanatçı Firdevsî'nin ünlü manzum eseridir ve Kürt tarihi ve yaşamı konusunda büyük öneme sahiptir. Ayrıca eser, efsanevi Kürt yaşamına ilişkin önemli minyatürler ihtiva etmektedir. Bugüne kadar Türkçe dahil birçok dile çevrilen eserin yazarı, 934-1020 yılları arasında yaşamıştır.
7. Şehnâme'deki Kürt yansıması, Newroz ve tarihi kişiler konusunda bkz. Dr. Cemşid Bender: **Newroz Bayramı**, Berhem, sayı: 11-12/1991.
8. Miladi 956 yılında ölen ünlü Arap tarihçisi **El-Mesûdî** kastediliyor olmalı. Adı geçen yazarın, Kürt tarihi açısından öneme sahip iki eseri bulunuyor: **Mürûcü'z-Zeheb ve Maâdenü'l-Cevher, Kitâb at-Tanbîh va'l-Işraf.**

Ermeniler'e Göre

Ermeniler; bir kısım Kürtler'in aslının Ermeni olduğunu iddia etmekte ve buna da Kürtler arasında eski Ermeni satraplıklarının[9] isimlerini taşıyan bazı aşiretlerin varlığını kanıt olarak göstermektedirler.

Başka Görüşler

Birçok Kürtler de kendilerinin Arap neslinden, Hazreti Peygamberin sülalesinden olduğunu iddia ederler. Tanınmış Kürt şahsiyetlerinden çoğu bu iddiadadır. Nitekim idam edilen **Seyit Abdulkadir**, İstiklâl Mahkemesi'nde Kürt olmayıp Arap olduğunu iddia ettiği gibi, isyancı **Şeyh Said** de İstiklâl Mahkemesi'nde "*Ben Arab'dım, sonra Türk oldum, şimdi de Kürt oldum*" demiştir.[10]

Bu iddiaların hiç birinin bilimsel bir dayanağı yoktur. Pamir yaylasından gelen ilk Âri aşiretlerin Send vadilerinde veya İran yaylalarında yerleşmelerinden sonra göç edenler yalnız batı yolunu açık bulduklarından buraya akın etmişlerdir. Turanlı veya Sami çeşitli kolların daha önce yerleştikleri bu bölgede özellikle İran'ı Anadolu'dan ayıran sıradağların engebeli olması yüzünden yeni gelenler de buralarda yerleşmeğe imkân bulabildi. Buraların iklimi İran yaylası ile Mezopotamya'nınkinden başka olduğu gibi yemyeşil vadileri de çeşitli ırklara mensup göçebeleri çekiyordu.

Bu aşiretler yerleştikten sonra birbirinden ayrı olarak gelişip, birçok prenslikler ve hatta bazen kuvvetli krallıklar kurdular. Aşağı Zab'ın sol kıyısından başlayark Zagros'un kuzey kısmını işgal eden **Namri,** şimdiki Van Gölünün güneyinde Vanna veya Manna gölünün kuzey kıyılarında oturan **Musasir** bunlardandır. Bu sonuncunun batısında Dicle ve Fırat arasında **Mitanni**[11] krallığı kendisine tabi olan **Muharro, Subarro** ve **Nabarro**'larla birlikte hüküm sürüyorlardı.

Rumiye gölü yönünde en meşhurları **Harro, Mado, Madahur** ve **Huburka** olan birçok kavimler olduğu gibi, Erzurum dağlarında **Milidos** ve Ağrı yakınlarında da **Urartu** aşireti vardı.[12]

---

9. **Satrap**: Eskiden il yöneticisi.
10. Seyyid ve Şeyh niteliğindeki din adamlarının kendilerini yüceltmek için Muhammed'e soyea bağlama çabaları bilinmektedir. alevi dedeleri için de aynı şey sözkonusudur. Yoksa Seyid Abdülkadir'in babası Beydullah Nehrî'nin 19. yüzyıl ulusal Kürt hareketlerinden birine öncülük ettiği, Şeyh Said'in de ulusal kimliği bilinmeyen şeyler değildir.
11. Çoğu kaynaklarda bu, **Mittani** krallığı olarak geçer.
12. Bilindiği gibi Urartu krallığı, daha sonra önemli bir uygarlığın kurucusu olmuştur.

Adı aslında **Haldi** olduğu halde, Asurca olan Urartu, İbranicede **Arard** adıyle daha çok tanınan bu sonuncusu, bu bölgede Milâttan önce 30. yüzyıla doğru kuvvetli bir kırallık kurmuştu. Haldi'ler 7. yüzyıla doğru Ermeniler'in gelişleri üzerine dağılmış ve dağlara çekilmişlerdir.

Minorski'ye Göre

Minorski, Haldi adıyla Akad-Asur dilinde *'kuvvetli, kahraman'* anlamına gelen **Kardu** arasında bir söyleyiş benzerliği bulmakta ve klasik yazarlar da **Kardu**'ları **Kürtler**'in ataları saymaktadır.

M. Réne'ye göre **Urartu-Kardu** Kafkas ırkından bir devlet olup Milâttan 714 yıl önce bugünkü Ermenistan'da hüküm sürüyordu.

Britanya Ansiklopedisi, Kürtler'in ataları olarak Turan taraflarından gelmiş **Gutus** adında başka bir kavmi ortaya koymaktadır.(13) Bu Gutus'lar çok eski zamanlardanberi Asurye'nin dağlık bölgelerinde, **Suryaniler, Hititler, Suslular, Elamlar, Babil Akadları** ile birlikte oturuyorlar ve Asur İmparatorluğu'nun bütün devamınca siyasi bağımsızlıklarını koruyorlardı.

Gutus adının "kuvvetli, kahraman" anlamına gelen **Kardu** adıyla Sami-Akad Asuri dillerinde çok benzerliği dolayısıyla **Kardük** ve **Kürd** adlarına dönüşmüşse de, dilbilgisi bakımından bu kelimeler arasındaki fark bütünüyle açıklanamamıştır.

Ksenofon

Kürtler'i **Kardük** adıyla meşhur eden üzellikle **Ksenofon**'dur. Bu Atinalı tarihçi, Haçlılar seferinde onbinlerin geri çekilişlerini anlatırken, özellikle Kardükler'in sürekli saldırılarından şikâyet ediyor.

Bu dönemde (Milâttan 400 yıl önce) Kardük memleketi, Ermenistan'la aralarındaki sınırı teşkil eden **Buhtan** (Botane) ırmağına kadar uzanıyordu. Ksenofon, bu dağlık arazide geçirdiği çok zahmetli ve sıkıntılı yedi günün olaylarını anlattıktan sonra **Kardükler**'in müstakil (ayrı, bağımsız) milletler olduğunu eklemektedir. Bunlar, memleketlerini kuşatan

13. "**Gutus**"lar, kaynaklarda genellikle "**Gutiler**" olarak geçmektedir. Kürtler'in tarih içinde aldıkları adlar konusunda bkz. İhsan Nuri: **Kürtler'in Kökeni**, Yöntem yay. İst. 1977.

geniş **Ahemenid** İmparatorluğu yönetimi altında da muhtar (özerk) yaşayışlarını muhafaza etmişlerdi. Satrap'lar bunları tehdide cesaret edemiyorlardı. Kardükler'e baş eğdirtmek için memleketlerine girmek isteyen 120.000 kişilik bir İran ordusunun tedbirsizce koyulduğu dar geçitlerde tamamen yok edildiği söylenir. Bununla birlikte ücretli olarak katıldıkları **Keyhusrev** ve haleflerinin ordularına büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunlar, Ahemenid İmparatorluğunun yıkılışından sonra arka arkaya Makedonyalılar'ın, **Büyük İskender**'in ölümünden sonra da Suriye Selösileri'nin, Partarsacidleri'nin ve nihayet İran'daki Sasaniler'in nüfuzu altına girdiler.

Britanya Ansiklopedisi, bu hususta memlekette devam eden geleneğe göre değerlendirirsek Arsecidler'in (yani izleri Türkmenler'de ve belki de Kürtler'de bulunabilen Partlar, Larduse)·kırallarının bazılarının mesela "Gotorzes" adının "Gotusların Reisi" diye tercüme edilebileceğini ve geleneğe göre bu reisin Güney Kürdistan'ın başta gelen aşiretinin birinci reisi Guran'ın kurucusu sayıldığını ekliyor.

Bu kurucunun adı ve unvanı Behistan'da Kürt başkenti Kermanşah yakınında bir Yunan kitabesinde hâlâ korunmaktadır. Bununla birlikte Gutus veya Kardükler'in aynı ırktan oldukları ve Kürtler'in bu soydan geldikleri kesin değildir. Yalnız Kardükler'in memleketinin Kürtler için daima yurt olduğu söz götürmez.

İslam Ansiklopedisi'nde

Bu konuda İslam Ansiklopedisi şu yargıyı yürütmektedir: "Kürt unsurunun doğudan Batı İran, batıya yani Orta Kürdistan'a doğru yayılması muhtemeldir. Fakat Kürtler'in gelişinden önce Orta Kürdistan'da ayrı ırktan olmakla beraber benzer bir ad taşıyan **Kardü** ve sonradan İran Kürtleri ile karışan bir milletin bulunmasına hiçbir engel yoktur."

Mehmed Şükrü Sekban'ın Zoraki Tezine Göre

Kürtler'in Âri ırkından olduklarına dair birçok Avrupa tarihçilerinin iddiaları, son senelerde meydana çıkarılan âsâr-ı atika ile gücünü tamamen kaybetmiştir. Meydana çıkarılan eski kitabeler Kürtler'in Âri veya Sami ırkından olmayıp aslen Turanlı olduklarını göstermektedir.

Bu tezi ortaya atan, uzun yıllar aşırı bir Kürt milliyetçisi olan Doktor **Şükrü Meh-**

met'tir. Bu zat Fransızca olarak yayınladığı **Le Guestion Kurde** adlı kitabında bakış açısını şöyle açıklamakta ve savunmaktadır:[14]

"Yeni incelemeler ve kazılarda bulunan son tarihi eserler, Kürtler'in beşbin yıldanberi Kürdistan denen memleketlerde oturduklarını isbat etmektedir. Gerçekten, Profesör ***Speier****'e göre, Irak'ta Süleymaniye civarında Zehva'da keşfedilen Lullu Kralı Anno Bonino'ye ait olan bir tarihi kitabe, Kürtler'in Gutiler'in bu havalide Milâttan önce 1800-1900 tarihlerinde mevcut bulunduğunu ispat etmektedir.*

Milâttan 20 yüzyıl öncesine ait Sümerler'den kalma iki eşik taşı da Kürtler'in, Kardükler'in bugünkü Kürdistan'daki varlıklarını pekiştirmektedir.

Binbaşı ***C.J. Edmond***[15] *tarafından Süleymaniye'nin Karadağ civarında Debendgâver boğazında keşfedilen diğer bir tarihi taşın üzerinde Lullu-Kürt Kralllığının, meşhur Kral Sargon'un halefi ve Akkadlar'ın Kralı Noramsin zamanında Akkadlar'ın savaşlarına dair Milâttan 2800 yıl önce yazılmış bilgiler bulunmaktadır.*

Kürtler'in şimdiki memleketlerinde yerleşmeleri ile memleketlerinin Medler tarafından istilâsı arasındaki tahminen 2000 yıllık bir dönemde Kürtler, Asuriler ile çarpışmışlardır. Âri bir kavim olan ve Milâttan önce 8-9. yüzyıllarda Hazar Denizinin güneydoğusundan göçen Medler, Kürdistan'ı istila ederek, merkezi Kürdistan olmak üzere bir imparatorluk

---

14. Musa Anter, Mehmet Şükrü Sekban'ın **"Le Guestien Kurde"** (Kürt Sorunu) adlı zoraki kitabının hikâyesini kendisinden aktararak şöyle anlatıyor:

"1925'de Kürdistan sahipsiz kalmış; her türlü zulüm ve soykırıma tabi tutuluyordu. Ne Avrupa'dan ve ne de İslâm âleminden en ufak himaye ve protesto geliyordu. Tüm insiyatif Ankara'nın faşist hükümetine kalmıştı. Biz de dışarıda bir şey yapamıyorduk. Aslına bakarsan, Türkler'in isyan bildiği hareketler Atatürk'le yapılan anlaşmaların yerine getirilmemesine karşı bir reaksiyondu. Çünkü Kürtler gaddar İttihad ve Terakki Partisi ve padişahlardan kurtulup, Cumhuriyet kurulduğunda çok insani davranışlar bekliyorlardı. Fakat baktılar ki, Cumhuriyet idaresi Kürtler'e daha ağır baskılar getirdi. İşte ben, Nuri Sait Paşa'yı İstanbul'dan tanıdığım için, kendisinin Kral I. Faysal devrinde Irak'ta kurduğu kabinede Sağlık Bakanı oldum. Herhalde üzüntüden olacak ki, verem başlangıcı bir zaafiyet geldi. Almanya'ya tedaviye gittim. Bu üzüntüler içinde şöyle düşündüm: Yahu, Ankara'nın cahil ricali, bütün dünya 'Türk' diyorlar. Bari ben de, 'Kürtler Türktür' diyeyim de, belki Kürtler'in üzerindeki bu zulüm hafifler. Ve hastanede, bana gelen kağıt peçeteler üzerine yazdım. Hastaneden çıktıktan sonra, Paris'te Sorbon Üniversitesi matbaasında bastırdım. Ama arkadaşlarım çok üzüldüler. Dönüşte, Şam'da Celadet Bedirxan'la yemek yiyorduk. Bize, tanımadığım bir Arap yemeği geldi. Celadet Beye 'Nedir?' diye sordum. Dedi ki, 'Doktor, patlıcandır ama sen kabak diyebilirsin'. Anladım ki, Celadet Bey benim kitabımı kastediyor. Sonra daha basit tenkitler de ileri sürüldü. 'Güya ben İstanbul'lu Çerkes karımın etkisinde kalmışım. Karımın İstanbul hasreti yüzünden kitabı yazmışım ve gayem Atatürk'ün affına uğramakmış... Halbuki, yemin ediyorum böyle bir şey yoktu." **(Hatıralarım**; 1990, s. 74-75).

Bu fırsatı yakalayan burjuvazi, kitabın çeşitli yayınlarını yapmış ve Kürt sorununa karşı kullanmak istemiştir.

15. **"Kurds, Turks and Arabs"** (Kürtler, Türkler ve Araplar) adlı kitabın yazarı. Kendisi, 1925'te Musul konusunda oluşturulan Uluslararası Komisyon'da görev almıştır.

kurmuşlardır. Medler'in hakimiyetleri devamınca Asuriler'le sürekli olarak harp etmiş ve Asuri memleketlerini kendi memleketlerine katmışlardır. Daha sonra Milâttan önce 556 tarihinde Med memleketi İranlılar tarafından ele geçirilmiştir. Kürtler bir dereceye kadar yerel bir özerkliği koruyarak İran ordusunda ortaklaşa veya ücretli askerlik yapmış ve İran İmparatorluğunun yücelmesine ve büyümesine yardım etmişlerdir. Kürtler'in İranlılar'la ortak hayatı 652 yılına yani İran İmparatorluğu'nun yıkılmasına kadar devam etmiştir.

Medler'in istilasından önce Kürdistan'da Kürtler'in eski eserlerle sabit olan varlıkları, Kürt halkının kökeni konusunda güçlü bir ışık bırakmaktadır.

Gerçekten Medler'den öncekı tarihlerini bilmeyen Kürtler, kendilerini Medler'in çocukları sanıyorlardı. Medler "Âri" olduklarından, Kürtler de kendilerini "Âri" sayıyorlardı.

Âri ırkından olduklarına dair Kürt milletinin âmiyane inanışına, Kürt kavminin inancına, Kürt kavminin tarihini bu açıdan incelemeyen bazı Avrupalı ve Amerikalı bilginler de katılmaktadır. Fakat Kürtler'in bugünkü memleketlerine Medler'den 2200 yıl önce gelip yerleştiklerini gösteren tarihi rivayetlerden başka, ortaya çıkarılan tarihi belgeler, Kürtler'in yanlış kanılarının tersine olarak Medler'in Kürtler'in ataları olmadıklarını ve belki olağanüstü örgütlenmeleri sayesinde Kürtler'i egemenlikleri altına alarak, bizzat Kürtler'in yardımıyla imparatorluk kurarak kendilerine bu süsü verdiklerini isbat etmektedir. Artık Medler'in, Kürtler'in yerleştikleri memlekete onlardan 1800 sene sonra geldikleri anlaşılmaktadır.

Bu nedenle hemen hemen fenni ve ilmi olan bu gelişmelerin ışığı karşısında Kürtler Âri ırkına mensup değildirler, yine Sami ırkından da değildirler. Bazı Alman bilimadamlarının iddalarına göre Kürtler aslen Turanlı oluyorlar.[16]

Gerçekten Kürt kavminin Asya içindeki çıkışı ve yayılmasını kolayca izlemeye yarayan bugünkü coğrafya haritalarına bakılırsa Alman yazarlarının bakış açılarının sağlıklı ve isabetli olduğu anlaşılır.[17] *En iyi ve en belgesel harita 1931 yılında basılan* ***"Kürtler'in ve Kürdistan'ın Muhtasar Tarihi"*** *adlı haritadır. Kürtler'in bu haritada gösterilen*

16. Ülke dışına çıkan bir Kürt aydınının, geride kalan halkını ırkçı saldırılardan kurturmak için başvurduğu zoraki "Turanlı" yakıştırması ilginç ve birçok yönüyle anlamlı değil mi?
Ünlü Kürt apydın ve yazarlarından **Refik Hilmi Bey**, Mehmet Şükrü Sekban'ın kitapçığını irdeleyen ve eleştiren bir karşı kitap yazmıştır: **Kürt Meselesi Safahatından,** 1935.

17. 20'nci yüzyıl başlarında Alman militarizminin ideologlarıyla İttihad-Terakkiciler arasında, politika üretmede ilginç bir işbirliği vardır. Öyle ki bazı Alman militaristlerinin eserleri (Paul Ruhrbach'ınkiler gibi) İttihadçılarca İstanbul'da basılırken, bazı İttihadçılarınkiler de (Mois Kohen/Tekin Alp gibi) Almanya'da basılıyor. Öte yandan, Alman Dr. Friç adına bir resmi kurumca İstanbul'da yayımlanan **"Kürtler"** adlı kitabın gerçek sahibinin Arnavut kökenli Habil Adem adında bir İttihadçı olduğu biliniyor.

bölümlemesine göre, bunların Orta Asya'da Karakum yaylalarından iki yöne gitmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bir yandan güneye inerek Afganistan'ı geçmişler ve Herat dolaylarında küçük bir ada şeklinde bir kütle bıraktıktan sonra Belucistan'a girip, orada Kelet civarında külliyetli bir bölgeye yerleşmişlerdir. Daha sonra bu kol Umman Denizi sahilini izleyip batıya dönerek Benderabbas'ta karargâh kurmuş ve bundan ayrılan küçük bir grup da Kerman civarında yerleşmiştir.

İlk hareket noktasından batıya doğru giden bir kol da Meşhed yakınında ve Tahran ile Hazar Denizi arasında bugünkü İran'ın kuzeyini Kürt aşiretleriyle kuşatarak Hazar Denizi sahillerindeki dağlar arasından ve üzerlerinden geçip Kafkasya'nın güneybatısına kadar gitmişlerdir. Oradan yoğun bir kütle halinde daima İran'ın batısındaki çok sayıda dağ silsilelerini kendilerine ikamet yeri yaparak İran Körfezinde Benderbuşi'ye varmışlardır.

Öte yandan, Kürdistan arazisinde yerleşenler de Adana'nın dağlık bölgelerinde ve Ankara dolaylarında yerleşmişlerdir. Kürtler, büyük ihtimalle Orta Asya'daki kötü iklim şartlarından dolayı yaşayamadıklarından diğer kavimlerin saldırılarından korunmak için dağ silsilelerini kendilerine vatan olarak seçmişlerdir.

Diğer taraftan vukubulan çeşitli ve çok sayıda istilâlar, açlık veya hastalık gibi sebepler, onların coğrafi durumlarının esas şeklini pekçok değiştirmişse de hiç bir istilânın Kürtler'i meskenlerinden ayırmadığı da bir gerçektir.

Türk ve Kürtler'in ortak beşiği olan Orta Asya'dan bir kısım Türkler'in tarihin hangi döneminde Kürdistan'ın güneyine Lidya sınırına kadar göçmüş olduklarının layıkıyla bilinememesi vurgulanmaya değerdir.

Tarihin en eski dönemlerinde Türkler'in bugünkü merkezi Anadolu'da bulunmuş olmaları da, Kürtler'in aslen Turani olmalarını gerçeğe yaklaştırmaktadır. Aynı neden ve etkenlerin bu iki kardeş çocuğu milletin son yurtlarına kadar göç etmelerine yolaçmış bulunması muhtemeldir." (18)

Doktor Şükrü Mehmet, antropolojik açıdan Türkmen denilen halis Türk ile Kürt arasında bir fark bulmanın güç olduğunu ve bu meseleyi Irak'ta yaşadığı on sene içinde incelediği zaman bunları ayıracak hiç bir fizikî belirti görmediğini söylemekte ve "dağlarda yaşayan Kürtler'in hayatının, onların tabiatlarını biraz daha kabalaştırmış olduğu şüphesizdir" demektedir.(19)

---

18. Bilindiği gibi bu kitapçığın resmi kurumlarca Türkiye'de çeşitli basımları yapılmış ve yoğun biçimde dağıtılmıştır. 4. Basımı ise TKAE yayını olarak 1981'de yapılmıştır.
19. Dr. M. Şükrü Sekban, Ş1923 yılında ülke dışına çıkmış ve on yıl kadar Irak'ta, bir süre de Avrupa'da kaldıktan sonra 1939 yılında Türkiye'ye dönmüştür. (Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Anter: **Hatıralarım**, s. 74-76).

Özetle, hemen bütün yazarlar Kürtler'in mütecanis (homojen) bir halk olmadıklarını, çeşitli Kürt aşiretlerinin bir tek kökten gelmediklerini ve Kürtler'in yurtlarını istilâ edenlerle ve komşularıyla karıştıklarını kabul hususunda birleşmişlerdir. Suriye sınırındaki Kürt aşiretleri Araplar'la, İran'daki Kürtler Acemler'le karışmışlardır. Hatta bazı Kürt aşiretleri ve özellikle Nemrut Dağı Kürtleri'nde görülen sarışınlar dolayısıyla da Kürtler'in, **Selahaddin-i Eyyübî** tarafından esir edilip bu bölgelere gönderilen Avrupalı Haçlılarla da karıştıkları bile iddia olunmaktadır.

Türkiye'de yaşayan Kürtler'in aslının yine bilgin ve milliyetçi bir Kürt olan Doktor Şükrü Mehmed'in itiraf ettiği gibi Türk olduğu, bunların yaşadıkları yerlerin öz Türkçe olan kadim isimlerinden[20], kadın ve erkeklerin taşıdığı Türk adlarından anlaşılmaktadır. Bugün kendini Kürt sayan bazı aşiretlerin yakın zamana kadar Türkçe konuştukları, ekonomik ve toplumsal nedenlerle dillerini unutarak Kürtçe konuşmağa başladıkları bir gerçektir.[21]

I-c) Kürtler'in Dili ve Edebiyatı

Kürt Dili

Şemseddin Sami, **Kamusü'l-Âlâm**'ında[22] aynen "Kürt lisanı Fars ve belki ondan

---

20. Ne hikmetse sözde kadim Türkçe olan bu yer adlarının binlercesi değiştirilmiş ve Türkçeleştirilmiştir. (Bkz. **Köylerimiz**/1981, İçişleri Bak. yay. 982).

21. Resmi ideolojinin bilimdışı bu zorlama yorum ve yaklaşımlarını, bilimsellik savıyla çıkan Türk ansiklopedilerinde de görmek mümkündür.

Meydan Larousse'un "**Kürtler**" maddesinin MİT tarafından yazıldığını belirtelim ve Türkiye'nin en büyük ve en bilimsel(!) ansiklopedisi kabul edilen Türk Ansiklopedisi'nin "**Kürtler**" maddesine bir göz atalım:

"Orta Asya menşeli bir kavim. Menşelerinin Türk olduğu hakkında kuvvetli delliler vardır. Böyle olmasa bile, Güneydoğu Anadolu'da Kürtçe konuşanların çok büyük çoğunluğunun aslen Türk olduğu, çevre tesiriyle yüzyıllar boyunca Kürtçe konuşmaya başladıkları kesindir. Nitekim son nüfus sayımlarında Kürtçe konuşanların yalnız sayı bakımından değil, Türkçe konuşanlara oran bakımından da çoğaldığı görülmektedir. Bu, yalnız fazla doğumla açıklanamaz. Kürt dilinin yayıldığını gösterir. Fakat halkın çoğu iki dillidir, yani hem Türkçe hem Kürtçe konuşur. Hiç Türkçe bilmeyen önemli sayıda bir toplum da vardır ki, eğitim sistemimizin yetersizlik ve aksaklığından bu vatandaşlara Türkçe öğretilememiştir. Türkiye halkından bir toplum ve Türk kavimlerinden bir boy olarak Türkiye'deki Kürtler'in etnoğrafisi ve tarihi 'Türkiye' maddesinde verilecektir. Çok ehemmiyetli Kürt toplumları, Kuzeydoğu Irak'ta ve Güneybatı İran'da yaşarlar. Kürtçe, Türkçe'den alınmış binlerce kelimeyle yüklü, çeşitli lehçeleri olan bir Ârî dilidir."

Aynı ansiklopedinin "**Kürdistan**" maddesinin karşılığında ise, "İran'da bir eyalet, Erdalân"ı açıklaması bulunmaktadır.

22. 1850'de bugünkü Yunanistan'ın Yanya kentine bağlı Fraşer'de doğup 1904'te İstanbul'da ölen ünlü Os-

da çok eski Pehlevi diline benzemektedir. Ancak telaffuzu Farsça gibi ince olmayıp dağ adamlarına ve öyle bir göçebelik halinde yaşayan aşiretlere yakışacak surette sert ve kabadır

---

manlı yazar ve dilcisi **Şemseddin Sami**'nin **"Kamûsü'l-Âlâm"** adlı altı ciltlik büyük tarih ve coğrafya ansiklopedisinin **"Kürd"** ve **"Kürdistan"** maddelerini buraya aktarmakta yarar görüyorum. Bu, hem rapor sahibinin kaynaklardan nasıl yararlandığını göstermesi açısından, hem de Cumhuriyet dönemindeki red ve inkâr politikasıyla karşılaştırılmasını sağlaması açısından yararlı olacaktır. Ayrıca Arap alfabesini bilmeyen genç araştırmacılar için de bir kolaylık sağlayacaktır:

*"**KÜRD:** Osmanlı memleketlerinin doğu yönünde ve İran'ın batı bölgesinde ve diğer bazı yörelerde oturan büyük bir kavim (halk) olup, Âriyanîler zümresinin İranî şubesine mensupturlar. Dillerinin Farsça ile ilişki ve benzerlikleri pek çoktur. Aşağıdaki '**Kürdistan**' maddesinde ayrıntılı bilgi veriliyor."*

*"**KÜRDİSTAN:** Batı Asya'da büyük bölümü Osmanlı Devleti'ne ve bir kısmı İran'a tabi büyük bir memleket olup, ahalisinin büyük çoğunluğunu oluşturan Kürt kavminin adıyla adlandırılmıştır. Bu isim mülki ve siyasi bölümlemeye dahil olmayıp, vaktiyle bizde Kürdistan Valiliği ve şimdi İran'da Kürdistan eyaleti bu isimle adlandırılmış memleketin bütününü kapsamadığı gibi, Kürtler de dağınık ve diğer kavimlerle karışık bulunduklarından, Kürdistan'ın sınırlarını tamamıyla tayin etmek zordur. Ancak yaklaşık olarak diyebiliriz ki: **Kürdistan**, Urmiye ve Van göllerinin sahillerinden Kerha ve Diyale nehirlerinin kaynaklarına ve Dicle'nin yatağını izleyerek Fırat'ı oluşturan Karasu yatağına ve oradan kuzeye doğru Aras havzasını Fırat ve Dicle havzasından ayıran, suları ayıran çizgiye kadar ulaşır. Bu nedenle Osmanlı memleketlerinde Musul vilayetinin büyük bölümü yani Dicle'nin solunda bulunan yerleri ve Van ve Bitlis vilayetleriyle Diyarbakır ve Mamuretü'l-Aziz (Elazığ) vilayetlerinin birer parçası ve Dersim sancağı Kürdistan'dan sayıldığı gibi, İran'da da Kürdistan adıyla tanınan eyaletle Azerbaycan eyaletinin bir bölümü yani güneybatı kısmı Kürdistan'dır. Bundan dolayı Kürdistan, kuzeydoğu yönünden Azerbaycan, doğuda Irak Acemi, güneyde Luristan ve Arap Irakı, güneybatı yönünden Cezîre, kuzeybatı tarafından da Anadolu ile sınırlanmıştır. Bu sınırlar dahilinde 34° ile 39° 'ncu enlemler ve 37° ile 46° 'ncı boylamlar arasında uzanıp, büyük bir üçgen ve daha doğrusu sivri tarafı kuzeybatıya doğru dönmüş bir armut şeklini görüntülüyor. Fırat'ı teşkil etmek üzere Karasu ile Murat çayının birleştiği yer olan en kuzeybatı noktasından Luristan'ın sınırlarına dek olan en uzun bölümü yaklaşık 900 kilometre ve eni 100 ile 200 kilometre aralarındadır.*

Kürdistan'ın en belirleyici özelliği ahalisinin cinsiyeti olduğu halde, Kürtler yalnız bu memlekete münhasır olmayıp, Cezire'nin kuzey kısımlarında, Şam ve Halep yörelerinde, Anadolu'nun her tarafında, Rusya'ya tabi olan Kafkas ötesi eyaletlerinde ve İran'ın her tarafında, hatta Horasan'da (Bilindiği gibi Horasan, geçmişte Hazar Denizi'ne kadar uzanan ve Kürtler'in yoğun olarak yaşadığı geniş bir memleketin adıdır. Y.N.), Afganistan'da ve Belucistan'da bile birçok Kürt aşiretleri bulunuyor. Bir taraftan da sınırları zikrolunan Kürdistan dahilinde Arap, İranî, Türk ve diğer cinsiyetlere (soy, ırk anlamında. Y.N.) mensup halk vardır. Yalnız çoğunluklu Kürt nüfusa bakalarak sözkonusu sınırlar belirlenebilir. İran'ın Luristan eyaleti ahalisi olan Lûrîler'in de Kürtler'le yakın ilişkisi ve soy akrabalığı olduğu halde, dillerinde bir dereceye kadar farklılıklar ve aralarında anlaşmazlık bulunduğundan, Lûrîler kendilerini Kürtler'den saymak istemiyorlar ve Kürtler de Lûrîler'i kendi soylarından kabul etmeğe eğilim göstermiyorlar. Genellikle Kürtler'in miktarı ikibuçuk milyona yakın tahmin olunup, birbuçuk milyonu Osmanlı memleketlerinde, 750.000'i İran'da, 130.000'i Rusya'nın Kafkasötesi eyaletinde, geriye kalan kısmı da Afganistan ve Belucistan'da ve diğer taraflarda dağınık bir halde bulunuyorlar. (O tarihlerde Irak ve Suriye, Osmanlı toprakları içindeydi. Y.N.)

Kürdistan'ın her tarafı dağlık ve yükseklik olup, Linhârin(?) vadilerinde bazı dar ovaları vardır. En düz ve alçak yönü güneydoğu kısmı yani Şehr-i zûr (Şam) ve Süleymaniye sancaklarıyla İran'daki Kürdistan olup, o yönde dağlar daha alçak, vadiler daha geniş ve ovalar daha çoktur. En yüksek yerleri kuzey bölgelerinde Hazar Denizi ile Basra Körfezi-eğrileri arasında bir çizgi teşkil eden dağlardır. Ancak bun-

ve boğazdan teleffuz olunur. Harfleri çoktur. Her ne kadar Kürt aydınları ötedenberi Arapça ve Farsça ile uğraşıp kendi dillerine gerekli önemi vermediklerinden, Kürtçe'nin edebiyatı

---

ların ormanlar ve meralarla kaplı güzel yayla ve etekleri ve ziraate elverişli vadileri çoktur. Osmanlı memleketleri ve İran sınırlarını teşkil eden ve kuzeybatıdan güneydoğuya doğru birkaç sıra teşkil ederek uzanan dağlar ise yüksek olmakla birlikte genellikle taşlık ve çıplaktır. Sözkonusu kıtanın o yönü gerçekten oturulamayacak derecede sert ve çetin bir yerdir. Sözkonusu kıtanın akarsuları çok olup, Fırat'ın en büyük kolu olan Murat çayı ve Dicle, sözkonusu bölgenin dağlarından doğdukları gibi, Dicle'ye dökülmek üzere de kuzeyden başlayarak Batman suyu, Bitlis ve Siirt çayları, Habur, Yukarı ve Aşağı Zap ırmakları, Edhem ve Dinale nehirleri güneybatıya akarak adıgeçen ırmağa dökülür ve sözkonusu kıtanın dağlarından inen birçok çayların sularını toplarlar. İran Kürdistan'ının yalnız kuzeyindeki Kutor nehri Kür vasıtasıyla Hazar Denizi'ne dökülen Aras nehrine ve pekçok olan diğer nehirleri Urmiye gölüne dökülür. Van Gölü'ne dökülen bir hayli nehirleri daha vardır. Sözkonusu kıta enine hayli sıcak olacak bir derecede iken, yüksek konumundan dolayı havası genellikle soğuk olup, kışları uzun ve pek serttir; ve kar aylarca dağlarını örter. Yalnız Dicle vadisine yakın olan alçak yerlerinde kışın hava ılımlı ve güzel ve yazın hayli sıcaktır. Yüksek yerlerinin yazın meraları pek güzeldir ve bazı tarafları çam ağaçlarını kapsar nitelikte ormanlıktır. Daha alçak taraflarında meşe, kestane ve çınar ağaçları ve daha aşağıda arpa, buğday, keten, kenevir, mısır, tütün, üzüm ve meyvelerin çeşitleri ve en alçak yerlerinde pamuk, pirinç ve diğerleri yetişir. Bir çeşit bodur meşe yapraklarından alınan kudret helvası şeker yerine kullanılabilir. Kürt aşiretleri külliyetli koyun, at, deve ve keçi sürüleri beslerler. Dağlarda ayı, domuz, para, vaşak, yabani keçi, karaca, çakal, tilki ve diğer vahşi hayvanlar ve küçük ev hayvanları çoklukla bulunur. Kuzeybatı dağlarda demir, bakır, kurşun ve diğer madenler bulunduğu kesinleşmişse de, ihraç olunanı yoktur. Güney bölgelerinde petrol ve taşyağı bulunuyor. Kürtler mazı, fıstık ve yağ çıkarmaya yarar çok çeşitli tarım ürünleri ile yapağı ve tiftik gibi ürünler ihraç ederler. Kürtler genellikle aşiret halinde yaşayıp, mevsime göre mera ihtiyacıyla yer değiştirdiklerinden, ziraatle pğek de uğraşmayıp, başlıca geçim araçları hayvancılık ve sanatları çobanlıktır; koyun ve tay satışından kazandıkları para ile geçinirler. Bunun için kışın köylerinde kalıp, evleri ve tarlaları varsa da, yazın tarıma çok önem vermeyip, çoğunlukla çadırlarla sürüleri arkasından yaylalara çıkarlar. Kürdistan'da yerli sanayii kilim ve halı ile kaba bez ve keçi kılından çul ve diğer üretimlerden ve yerel ticaret tahıl ve hayvan alışverişinden ibarettir. Ulaşım araçları Dicle'de işletilen kelekten ibaret olup, bu de pek külfetlidir, ve kışın üç ay ulaşım büsbütün kesilir.

*Kürtler'in asıl ve kökeni ve ne zamandanberi oralarda oturdukları tarihce bilinmiyorsa da, eski zamanlarda sözkonusu kıtanın güneyinde (**Asuriye**) ismiyle biliniyordu ve kuzeybatısı (**Meydya**) dan sayılırdı. Eski Medyalılar'ın soyları meçhul olup, Turani kavimlerden yani Türk soyundan oldukları zannedilmekte ve Asuriler'in ise Sami kavimlerden bulunmuş oldukları ve Keldaniler'le yakınlıkları bilinmektedir. Halbuki Kürtler, Aryâni halklardan olup, İranîler'le pek yakın ilişkileri olduğu dillerinden ve diğer durumlarından anlaşılıyor. Bu nedenle, Kürtler'e ne Medyalılar'ın ve ne de Asuriler'in devamı olarak bakılıp, doğu yönünden yani Horasan ve Herat tarafından oralara gelmiş bir kavim olduklarından şüphe yoktur. Ancak şimdi bulundukları yerlere ne zaman göç ettikleri bilinmemektedir.*

*İsa'dan 401 sene önce yani bundan ikibinüçyüz sene önce askerle o tarafa yürüyüp, yenildikten sonra perişan bir halde geri dönmüş ve **Sefernâme**'sini yazmış olan eski Yunan'ın ünlü yazarlarından Eksonofon (Ksenofon) o tarihlerde sözkonusu kıtada Diyarbakır ve Mamuretü'l-Aziz ve benzeri yerlerin her tarafında (Karduh) olarak adlandırdığı halka mensup ahaliye rastladığını anlatıyor. (Karduh) isminin (Kürd) isminin bir Yunanlı ağzında aldığı değişimden meydana gelmiş bir yanlış söyleyiş olduğunda şüphe yoktur. Bundan dolayı ikibinüçyüz sene önce de oralar Kürtler'le meskundu. Bu halde diyebiliriz ki Ninova'da ve Dicle vadisinde şüphesiz Babil yönlerinden gelmiş olan Asuriler ve Meydya'da yani Azerbaycan ve Irak Acemi'nde belki Ceyhun ve Seyhun vadilerinden gelmiş olan Meydyalılar hüküm sürmekte iken, yine dağlarda Kürt aşiretleri yaşıyor ve yarı-bağımsız bir halde bulunuyorlardı. Nitekim*

bulunduğu iddia olunmaz ise de, eskidenberi bu dilde de bir hayli şiirler söylenmiştir. Bu dilin de Farsça gibi Arap alfabesiyle yazımı kolay olduğundan bazı divanları ve diğer edebi eserleri vardır" demektedir.

---

*bugün de Musul ve Diyarbekir'de Araplar, Tebriz ve Hemedan'da İraniler bulunduğu halde, iç tarafları hemen sırf Kürtler'le meskundur. Kürtler, Aryanî kavimlerden oldukları halde, ne Asuriler'in ve ne de Midyalılar'ın çocukları olabilirler. Bu hususta en doğru tanık sayılmağa değer olan dillerine baktığımızda, gerçekte Asuri ve Keldani dillerinden çıktıkları anlaşılan birçok kelimeler görüyor isek de, Pehlevi dilinde de bu kelimeler Asuriler ile Keldaniler'in hükümetleri zamanında ve bunların medeniyeti etkisiyle kabul olunup, İslâmdan sonra Kürtçe ve Farsça'nın kapsadıkları Arapça kelimeleri andırır; esasen lisan ise Farsça'ya benzer. Bu kelimelerin varlığı Kürtler'in Asuriler'in neslinden olduklarını değil, belki o zamandanberi oralarda yerleşmiş ve Asuriler'le birlikte yaşamış olduklarına delalet ediyor. Kürt dili Farsça'ya ve belki ondan çok eski Pehlevice'ye benzer, ancak telaffuzu Farsçanınki gibi latif olmayıp, dağ adamlarına ve göçebelikte yaşayan aşiretlere yakışacak surette sert ve kabadır ve boğazdan telaffuz olunur, harfleri çoktur. Her ne kadar Kürtler'in bilgin ve aydınları ötedenberi Arapça ve Farsça ile uğraşıp, kendi dillerine önem vermediklerinden (Kürt kökenli bir kitabiyatçı olan Ali Emirî'nin "Tezkire-i Şuara-ı Amid" adlı Diyarbakır Şairleri Antolojisi'nde hemen tamamı Osmanlıca, Arapça ve Farsça yazan 217 şaire yer verilmiştir. Y.N.) Kürtçe'nin edebiyatı bulunduğu iddia olunamazsa da, eskidenberi bu dilde de bir hayli şiirler söylenmiştir ve bu lisanın da Farsça gibi Arap harfleriyle yazımı kolay olduğundan bazı divanlar ile başkaca edebiyat kitapları vardır. Avrupalılar Kürtçe'nin gramer kurallarını ve sözlüklerini de mümkün olduğu kadar belirlemiş ve kendi dillerine tercüme edilmiş gramer ve sözlük kitapları yayımlamışlarsa da, İslâm dillerinde henüz bu dilin gramer, sözlük ve edebiyatına dair hiç bir şey yazılmamıştır. (Oysa 1894 yılında Yusuf Ziyaeddin Paşa Halidi'nin "**El-Hediyye'l-Hamidiye fi'l-Lugati'l-Kurdiye**" adlı Arapça-Kürtçe sözlüğü yayımlanmıştır. Y.N.)*

Kürtler genellikle cesur ve savaşçı ve süvarilikte pek hünerli adamlar oldukları gibi, bilim, eğitim ve uygarlığa da olağanüstü yetenekleri vardır.

*(Kürd) isminin Farsça'da 'yiğit, kahraman, bahadır' manasıyla kullanılır bir sıfat olup, **Şehnâme**'de bu mânâ ile pek sık kullanıldığı bilinmektedir. Bu ismin Kürdler'e, doğal cesaretlerinden dolayı başlangıçta bu mânâ ile verilip daha sonra bir nişan ve sembol olduğu anlaşılıyor.*

*Kürtler, çoğunlukla Müslüman ve Sünni olup, büyük bölümü Şafiî mezhebindendir. İçlerinde yalnız 50.000 Yezidî vardır. Pek az miktarda Kızılbaş bulunuyor. O mevkilerde **Nasturi** ve **Keldani** cemaatlerine mensup bir miktar ahali de bulunuyorsa da, bunlar eski Keldaniler'in veSüryaniler'in ahfadından olup, Kürt cinsiyetine mensup değillerdir. O bölgede bulunan büyük şehirler mesela Diyarbekir, Bağdat, Hemedan, Tebriz Kürdistan'ın kenarlarında ve dışında kalıp, asıl sözkonusu alanların içinde olan ve Kürtler'le meskun şehir ve kasabaların başlıcaları: Süleymaniye, Kerkük, Revandiz, Erbil, Siirt, Bitlis, Van, Urumiye, Kermanşah ve diğerleridir. (Diğerleri ile, özellikle Türkiye Kürdistan'ındaki Kürt şehirlerinin amaçlandığı açıktır. Y.N.)*

*Tarihin belirlediği zamanların en eskisinde Ninova'daki Asuriler'in egemenliği altında görülüp, Asuriler'in yıkılmasında Ninova ile birlikte Meydya hükümdarlarının ve daha sonra Keyhusrev'in yönetimine geçmişlerdir. Hatta Keyhusrev'e yardım edip, diğer memleketlerin elegeçirilmesinde asker olarak hizmet etmiş oldukları rivayet edilmektedir. Keyâniyân (Eski İran Şahları. Y.N.) devletinin düşmesinde İskender'e ve halifeleri olan Makedonyalı melikler taifesine, daha sonra Eşkâniler'e ve Sasaniler'e tabi olup, Kadisiye zaferinden sonra İslâm hükümetlerinin itaatı altına girmiş ve İslâmiyeti kabul etmişlerdi. Abbasi Halifeliğinin zayıf düşmesiyle, İslâm memleketlerinin her tarafında birtakım emîrler ve melîkler ortaya çıkmaya başladığı sırada, Kürt reislerinden birçok adamlar da Musul, Diyarbekir ve Cezîre yörelerinde birer kale veya memleket ele geçirip birçok küçük hükümetler kurmuşlarsa da, tüm kıtayı (Kürdistan'ı) yönetim altına alarak, cinsiyet (soy, milliyet Y.N.) esasına dayalı bir hükümet kurmayı düşünmemişlerdi. Nihayet bu cinsiyete mensup olan meşhur **Selahaddin-i Eyyubi** Mısır'da devlete*

Meşhur doğu bilimcilerden **Dr. Friç**[23], Kürtçe'de kullanılan kelimelerin asıllarını şöyle sınıflandırıyor:

3080	Türk	(Eski Türrkmen)
2000	Arap	(Türkçeleşmiş)
1240	Zend	
1030	Fars	(Türkçeleşmiş)
370	Pehlevi	
300	Asıl Kürt	
220	Ermeni	
108	Gildani	
60	Çerkes	(Eski)
20	Gürcü	(Eski)

Celâdet Ali Bedirhan tarafından **Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine** yazılan 8 Kânunsani 1933 tarihli **Mektup**'ta[24], bu iddianın doğru olmadığını ve bizzat kendisi tarafından **Kurmanç** lehçesinden 13090 kelime derlendiğini

---

nâil olup, kendisi ve çocukları Şam, Halep, Hicaz ve Yemen'de hüküm sürdükleri ve evlatlarıyla akrabalarının yönetimi altında birçok seçkin hükümetler kurdukları zaman bile hüküm ve nüfuzları dışında kalmış idi. Cengiz'in çıkışında dahi diğer İslâm memleketleri gibi Moğollar'ın yakıp yıkmasına maruz kalmış ve daha sonra birçok Türk ve Türkmen aşiretleri gelerek bazı taraflarına sokulmuş ve Akkoyun, Karakoyunlar hercumercinden ve hepsine kapak koyan Timur'un çıkışından sonra büyük bölümü Şah İsmail-i Safevi'nin eline geçmiş iken, Yavuz Sultan Selim Han'ın, adı geçen Şah'ın üzerine vaki olan seferinde Kürt reisleri, Sünni mezhebinden olmaları dolayısıyla ve meşhur İdris-i Bidlisî'nin çaba ve yardımlarıyla, kendi istekleriyle Osmanlı Devleti tarafına geçip, o zamandan beri büyük bölümü adıgeçen devletin yönetiminde bulunmakta, ve yalnız doğu bölümleri sonradan belirlenen sınır çizgisinin ötesinde kalıp, mezhep ayrılığından dolayı İranlılar'la aralarındaki çelişkilerle beraber, İran'ın egemenliği altında bulunmaktadırlar." (Şemseddin Sâmi: **Kamûsü'l-Âlâm,** İst. Mihran Mt.b. 1896, Cilt: 5, s. 3840-3843).

Dr. Friç imzasıyla 1334(1918) yılında Osmanlı Muhacirîn Dairesi yayını olarak yayımlanan **"Kürtler: Tarihî ve İctimaî Tetkikat"** adlı eserin gerçek yazarı Alman değil, Arnavut kökenli bir İttihadçıdır. İttihad ve Terakki yönetimince çıkarılan bu kitap daha sonra Kemalistler'ce işlerine geldiği gibi kullanılmıştır.

Kaynakta, bu mektupla ilgili olarak şu not düşülmüştür: "Bu Mektup, Kürtçüler tarafından 6 sayısıyla bastırılıp yayınlanmıştır."

Cumhuriyet'in kuruluşunun 10. yıldönümünde çıkarılacak af dolayısıyla gönderilen **Mektup**, öne Arap harfleriyle yayımlanmış, yeni harflerle ilk basımı 1973'te Dr. M.Nuri Dersimî tarafından, bunu esas alan yeni basımıysa 1970'de Komal yayınlarınca yapılmıştır.

ve Kürtçede dışardan gelmiş kelimeler arasında toplamı en az olanın Türkçe kelimeler olduğunu ve Türkçenin köken, şekil ve gruplama bakımından Kürtçeye tamamen yabancı olduğunu iddia ve bu iddiasının siyasi emellerden çok bilimsel esaslara dayandığını anlattıktan sonra Kürtler'in Medler'in soyundan geldiği ve Kürtçe'nin Med dilinin devamından ibaret bulunduğu yolundaki görüşün giderek güç kazandığını söyleyerek, Kürt dili hakkında uzunboylu açıklamalar yapmakta ve örnekler vermektedir.

Kürt dili hakkında bir gramer yazan **Rahib Paul Beidor**(25), eserinin başında "Kürtçe'nin öğrenilmesi kolay, cazip ve zengin bir dil olduğunu, takdire değer atasözleri bulunduğunu, Kürtçe'nin güzellik ve akıcılık bakımından hiçbir dilden geri kalmadığını" iddia etmektedir.

Sürekli ilişkileri ve egemenlikleri altında kalmaları dolayısıyla Türkçe ve Farsça'nın Kürtçe'ye etkisini inkâr etmek mümkün değildir. Herhalde Kürtçe'nin üçte ikisi Türk, Fars ve Arap kelimelerinden oluşmaktadır.(26)

Kürtçe'nin çeşitli lehçeleri vardır. **Evliya Çelebi** 15 Kürt lehçesi saymaktadır.(27) **Şerefname** ise **Kurmancı, Lur, Kalbur** ve **Guran** olmak üzere dört lehçe mevcut olduğunu yazmaktadır.(28) Kürt bilginleri ise bugün çeşitli Kürt aşiretleri arasında kullanılmakta olan üç şivenin mevcudiyetini iddia ve bunlardan birincisinin kuzeyde ve batıda kullanılan **Kurmançi,** ikincisinin Süleymaniye'de çok yayılmış bulunan **Sorani** veya **Babakürdi** ve üçüncüsünün de doğuda ve özellikle Harput ve Sasun taraflarında kullanılan

---

25. Burada amaçlanan kişinin, 1926 yılında Zaho-Cezîre yöresi lehçeleri konusunda İngilizce bir eser veren **P.Beidar** olduğunu sanıyorum.
26. Kürtçe ile hiç bir ilgisi bulunmayanların bu dil hakkında fikir yürütmeleri, herhalde dünden bugüne devam eden hastalıklı bir gelenek olmuş. Türkçe'yi bile bilmeyen kimi "Türkçü" yetkililerin bu konudaki herzeleri hatırlardadır. Oysa, sözgelimi Prof. Dr. Talat Tekin gibi dilciler, uluslararası standartlara göre bir dilin "dil" olabilmesi için, kelimelerinin yüzde 25'inin o dilin özgün kelimelerinden oluşmasının yeterli olduğunu belirtmektedir. Dünyanın en yaygın dili olan İngilizce'nin bile bu nitelikte olduğunu vurgulamaktadır. (Bkz. Prof. Dr. Talat Tekin, Prof. Dr. Şerafettin Turan: **"Kürtçe Ayrı Bir Dildir"**, Tempo Der. Sayı: 18/1991).
27. **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**'nin günümüzdeki yayınlarında, Kürtler'e ve Kürdistan'a ilişkin bölümler genellikle ayıklanmıştır.
28. Şeref Han'ın **"Şerefnâme"** adlı eserinin, M. Emin Bozaslan'ın yayınında belirttiği Cumhuriyet dönemi çevirisi dışında Osmanlı döneminde de çevirileri yapılmıştır. Sadece bizim belirleyebildiklerimizi şöyle sıralayabiliriz.
    1- **Mehmed b. Ahmed Mirza** (çevirisi); M. 1667 yılında Emir Şeref Han'ın isteği üzerine Türkçeye tercüme. Tercüme, Farsça aslına tamamen uygun olarak yapılmıştır.
    2- **Şem'î** (çevirisi); M. 1681 yılında Eğilbeyi Emir Mustafa'nın sarayında bulunan Şem'î mahlaslı bir yazıcının çevirisidir. Aslına göre daha kısadır, anlatım sadedir. Eğil ve Palu beylerinin tarihi gibi bazı ekler yapılmıştır.

Dımılı veya **Zaza** lehçeleri olduğunu belirtmektedirler. Bù lehçelerin hepsi de Kürt ırkı gibi karışık olup belirli kural ve esaslarla ayrılmış değildir.[29]

Kürt Edebiyatı

En eski Kürt şairi XI. yüzyılda doğan **Ali Harirî**'nin şiirleri meşhurdur. XII. yüzyılda **Melayê Cezirî** lakabı verilen Şeyh Ahmed'in âşıkane şiirleri de Kürtler'ce çok sevilir. Bundan yüzyıl sonra asıl adı Muhammed olan ve 1375 senesinde vefat eden **Fakiyê Teyran**'ın[30] her üslûpta yazdığı şiirler de çok etkileyicidir.

XVI. yüzyılda Hakkâri yöresinde yetişeh **Mollaê Bati**'nin divanı ile Peygamberin doğumunu ululama için yazdığı **Mevlût** Kürtler'ce çok kıymetli sayılır. XVI. Yüzyılda **Şerafeddin Bidlisî**, Kürt tarihini Farsça olarak yazmıştır.[31]

Şair **Ahmedê Hani** de, Kürt edebiyatının şaheseri kabul edilen **Mem û Zin** adındaki kitabını bu yüzyılda yazmıştır. Bu eser hakkında ileride fazla bilgi vereceğiz.

Hakkârili olup 1689 yılında Çölemerik'te ölen **Şerif Han** da Kürt şairleri arasında seçkin bir yer tutmaktadır.

XIX. Yüzyıl, Kürt edebiyatırnın en verimli dönemidir. Divanı çok beğenilen **Nailî** ile birçok eserler yazan **Şeyh Maruf Kurdî** lakabını alan Mustafa Bey, **Mevlana Halit, Bağdat Müftüsü Zehavî**, riyaziyeci **Şeyh Celâl, Resul Zeki** ve **Molla-i Hati** gibi birçok bilim ve edebiyat adamı şöhret kazanmışlardır.[32]

Başta **Celâdet Ali Bedirhan** olmak üzere birçok Kürt bilginleri Lâtin harflerini birçok değiştirerek bir alfabe yapmışlar ve etrafa dağıtmışlardır.[33] Doktor Şükrü Mehmet,

---

- Oysa, M. Garzoni'nin 1787'de Roma'da yayımladığı **"Kürt Dilinin Grameri ve Sözlüğü"** adlı eserinden başlayarak, Kürt dili üzerine birçok bilimsel çalışma yapılmıştır. Bunların bellibaşlılarının bir dökümü için bkz. Rohat: **Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987)**, Komkar yay. 1978 ve Dr. Cemşid Bender: **Kürt Tarihi ve Uygarlığı**, Kaynak yay. 1991, s. 199-209.
- Bilindiği gibi **Fakiyê Teyran**, XV. yüzyıl şairi olarak bilinir.
- Daha çok **Şeref Han** adıyla bilinen ünlü Kürt devlet adamı ve tarihçisinin **"Şerefnâme"** adlı eseri kastediliyor.
- Kuşkusbuz bunlar, divan veya başkaca eser sahibi Kürt edebiyatçılarının yalnızca birkaçıdır. Ayrıntılı bilgi için Mehmet Emin Zeki Bey'in **"Meşâhir-i Ekrâd"** (Kürt Meşhurları) adlı ansiklopedik eseri ile Prof. Dr. Kanade Kurdo'nun 2 ciltlik **"Tarixa Edebyata Kurdi"** ve A. Sucadi'nin **"Mijuy Edebi Kurdi"** adlı eserine bakılabilir.
- Lâtin harfleriyle Kürtçe alfabe çalşmalarına daha 1913 yılında Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti aşamasında Nafiz Bey'in önerisiyle başlandığı söylenir. Kürt dilinin Lâtin alfabesi ile yazılması ise **Celâdet Ali Bedirhan** ile birlikte Müküslü Hamza, Ekrem Cemil ve Musa Beyin çalışmalarının ürünü olarak 1931 yılında gerçekleştirilir. **Hawar** Dergisi çevresinde toplanan Kürt aydınlarınca hazırlanan bu Alfabe, halen kullanılmaktadır.

Kürt dilini geliştirmenin ve Kürtçe eğitim yapmanın Kürt millicilerinin en büyük ideali olduğunu söylemektedir.

I-ç) Kürtler'in Nüfusu

Çeşitli dillerde yazılan en meşhur eserlerin bu hususta verdiği rakamlar birbirine uymamaktadır. Çeşitli devletlerin yönetiminde bulunan Kürtler'e ait bir sayım yapılmadığından verilen bilginin tahminî olması gayet tabiîdir.

Şemseddin Sami, **Kamûsü'l-Âlâm**'ında Türkiye'de 1.500.000, İran'da 700.000, Rusya'da 130.000, Afganistan'da ve Belucistan'da 170.000 olmak üzere Kürtlerin miktarını 2.500.000 olarak tahmin etmektedir.[34]

M. Buillet'in 1893 tarihli **"Tarih ve Coğrafya Umumî Lugati"**nde Kürtler'in sayısı 1.800.000; 1873 tarihli **Larousse**'de 1.000.000 kadar tahmin olunuyor.

Fransız Büyük Ansiklopedisi üçte ikisi Türkiye'de, üçte biri İran'da ve birkaç bini Kafkasya'da, Afganistan ve Belucistan'da olmak üzere Kürtler'in sayısının 1.800.000 ile 3.000.000 arasında tahmin edildiğini bildirmektedir.

İslam Ansiklopedisi, Türkiye'de 1.500.000; Irak'ta 1911 sayımına göre 494.007, Suriye'de 20.000, İran'da 500.000 olmak üzere toplam 2.639.007 Kürd'ün mevcut olduğunu yazmaktadır.

Fransız Hükümetinin siyasi belgelerini kapsayan 1897 tarihli **"Sarı Kitap"**ında, Türkiye'de mevcut Kürtler'i 645.702 Erzurum, 430.000 Van, 398.625 Bitlis, 471.462 Diyarbakır, 575.813 Elazığ ve 300.280 Musul'da olmak üzere 2.721.823 olarak tahmin edilmektedir.

Milletler Cemiyeti tarafından Türkiye-İran sınır meselesini yerinde incelemeye memur edilen Anket Komisyonu'nun 1925 yılı Ekim'inde verdiği rapora göre; 1.750.000 Türkiye'de, 700.000 İran'da, 500.000 Mezopotamya'da, 300.000 Suriye ve diğer memleketlerde olmak üzere 3.000.000 Kürd'ün mevcudiyeti tahmin ediliyordu.

Kürt-Ermeni Hoybun Cemiyeti'nin[35] 6. yayınında Kürtler'in sayısı 8.387.270 olarak

34. Bilindiği gibi, o tarihte Irak ve Suriye, Osmanlı Devletine bağlıydı.
35. Bir Kürt örgütü olan **Hoybun**, Türk resmi belgelerinde çoğu kez böyle adlandırılmaktadır. Bir örneği için bkz. **Taşnak-Hoybun**, Ank. 1931.

gösterilmektedir. Kürtler'in **Sanfransisko Konferansı**'na gönderdikleri **Muhtıra**'da da [36] Kürtler'in sayısının 9.000.000 olduğu iddia olunmaktadır.

1940 Senesi Umumi Nüfus Sayımı'na göre, Kürtler'in toplu bulundukları vilayetlerimizdeki miktarı şöyledir:

Kürt ve Zazalar	Yüzde Oram	Genel Nüfus	Vilâyetler
72.890	60	121.477	Ağrı
49.128	70	70.184	Bingöl
41.295	60	68.825	Bitlis
102.928	40	257.321	Diyarbakır
57.109	30	190.366	Elazığ
112.317	30	374.391	Erzurum
25.512	70	36.446	Hakkari
101.000	40	252.505	Mardin
125.540	30	418.473	Malatya
73.250	75	73.939	Muş
87.913	50	146.522	Siirt
56.783	60	94.639	Tunceli
49.100	20	245.698	Urfa
79.082	70	112.975	Van
106.960	30	356.534	Kars
1.084.651		2.819.995	

Yukardanberi verdiğimiz bilgilere göre dünyada mevcut Kürtler'in sayısı şöyle tahmin olunabilir:

1.084.651	Türkiye'de (1940 sayımına göre)
494.000	Irak'ta (1924) sayımına göre)
125.000	Güney Kafkasya'da (1911 sayımına göre)
100.000	Suriye'de (Çeşitli bilimadamlarına göre)
700.000	İran'da (Genel kabule göre)
350.000	Belucistan'da (Tarih-i Kürdan yazarına göre)
20.000	Afganistan'da
2.873.651 [37]	

* Kürt aydınları adına Dr. Ahmet Nafiz Yekbun tarafından gönderilen bu Muhtıra için bkz. Nesimi Fıratlı: "**Kürt Derneği'nin 1945'te San Fransisko Konferansı'na Gönderdiği Muhtıra**", Deng, sayı: 7/1990.

Yerli bir kaynak olarak Osmanlı yazarı Ş. Sami, daha XIX. Yüzyılda 2.500.000 olarak tahmin ediyor; kaynak sahibi 1940'lı yıllarda... İlginç değil mi?.. Bu, Türkiye'deki sayımların gülünçlüğünü de ortaya koymuyor mu?..

I-d) Kürtler'in Din Ve Mezhepleri

Kürtler, İslâm dinini kabul etmeden önce putlara tapıyorlardı. Kürtler'in **Mazdeizm**'i VII. yüzyıla kadar devam etti.[38] Kürtler önceleri çeşitli vesilelerle Araplar aleyhine ayaklanmışlarsa da Halife Ömer zamanında Arap fütuhatı Orta Asya'ya doğru yayılmaya başlayınca Kürtler de İslâmiyeti kabul ve bundan sonra İslâmiyetin genişlemesine yardım ettiler. Birçok defalar Doğu ile Batı arasındaki Haçlı Savaşlarına ve Türkiye ile İran arasındaki Sünnilik ve Şiilik mezhep savaşlarına katıldılar.

Safeviler zamanında Kürtler'i Şii mezhebine sokmak için çok çalışıldı ve bu propagandalar nihayet Türkler'le İranlılar'ın savaşmasına bile yol açtı.

Şah İsmail Safevi'nin[39] askerleri kırmızı renkte başlık giydiklerinden bunlara "Kızılbaş" deniliyordu. Sonraları Kızılbaşlık, Şiiliği kabul edenleri göstermek üzere kullanıldı. Türkiye'de bugün Kızılbaş mezhebinde birçok Türk ve Kürt vardır. Fakat Kürtler'in büyük çoğunluğu Sünnidir.

Mezhep birliği ve birçok dini duygular Kürt reislerinin Yavuz Sultan Selim'e itaat etmelerini ve Türk hâkimiyetini kabul etmelerini sağlamıştır. Şunu da eklemek gerekir ki, Doğu vilayetlerimizde oturan Kürtler'de dini duygular çok zayıftır. Bunlar kalın bir cehalet perdesi içinde bulunduklarından en basit dini bilgiye dahi vakıf değildirler. Çoğunluğu oruç tutarsa da içlerinde namaz kılanları son derece azdır. Kürt köylerinde cami ve mescit yok denecek derecede azdır.[40]

I-e), Kürtler'in Toplumsal Hayatı

Kürtler, en eski çağlardanberi göçebe hayatı severler. Bugünkü durumlarına göre bunları iki büyük kısma ayırabiliriz:

---

38. Eski Kürt inançları konusunda şu eserlere bakılabilir:
    1- Arşak Poladyan: **VII. -X. Yüzyıllarda Kürtler**, Öz-Ge yay. Ank. 1991.
    2- Dr. A. Medyalı: **Antik Kürdistan'da Dinsel Yapılanma (Zerdüşt ve Öğretisi** Stockholm, 1991.
    3- Dr. Cemşid Bender: **Kürt Tarihi ve Uygarlığı**, Kaynak yay. İst. 1991.
39. **"Hatayî"** mahlasıyla şiirler de yazan Şah İsmail'in ataları Sincar Kürtleri'ndendir.
40. Rapor sahibinin İstanbul Darülfünûnu İlâhiyat Şubesinde okuduktan sonra Hukuk Fakültesine geçtiği hatırlanmalı. Öte yandan, herhalde sömürgeci güçler bu tür raporlara dayanarak Kürdistan'ı İmam-Hatip Okullarıyla donatıyorlar!...

1- Aşiret Kürtleri: Bunlar sınırsız yetkiye sahip aşiret reislerinin emrine bağlı olarak onların etrafında toplanmışlardır. Bunlar yarı-göçebe olup, kışı köylerde yazı yaylalarda geçirirler. Önemli bir bölümü de yaz ve kış hayvanlarıyla birlikte otlaklarda çadır hayatı yaşarlar.

2. Reaya Kürtleri: Yani aşirete mensup olmayanlar. Bunların bir kısmında da aşiret hayatı ve bir reise bağlılık durumu olmakla birlikte çoğunlukla bunlar kendilerini temsil etmek üzere kendilerine reis seçmezler.

Aşiret Kürtleri hemen genellikle hayvancılıkla meşguldürler. Reaya Kürtleri ise daha çok çiftçidirler. Bunların hayvanları çok olmadığından yerleşiktirler. Bunlar da kısmen yazın köylere yakın yaylalara çıkarlarsa da bir kısmı köylerinde kalır. Genellikle aşiret Kürtleri, yerleşik reaya Kürtlerinden daha zengindirler.

Kürt erkekleri hayvanlarını güderken veyahut bunların ürünlerini satma ve ihtiyaçları olan eşyayı satın almak için şehir ve kasabalara indikleri zaman çadırları kadınlar bekler. Kürt kadınları çok ağır işlere dahi dayanıklıdırlar. Bunlar gün ağarmadan kalkıp hayvanlarını sağarlar ve sütten yağ ve peynir gibi şeyleri yaparlar. Yemeklerini hazırlarlar, çadırlarını temizlerler ve düzeltirler. Boş kaldıkça da giydikleri pamuklu ve yünlü mensucatı ve özellikle meşhur çadır bezlerini ve kilim dokurlar. Ve bütün bunlara rağmen diğer halklara oranla daha çok çocuk yetiştirirler. Aşiret kadınları reaya kadınlarına göre daha serbesttirler. Genellikle Kürt kızları güzel ve sevimlidir. Aşiretler birbirleriyle hiç geçinemezler. Çoğunlukla aralarında kavga ve tartışma çıkar.

Bir aşirette bazan iki, üç reis bulunur. Bunlar aynı yetkilerle ve belli miktarda aşireti aralarında bölüştürürler. Fakat bazan bunların biribirlerini çekememesi yüzünden aynı aşiret arasında daha tartışma eksik olmaz. Meselâ meşhur **Haydaranlı** aşireti buna güzel bir örnek teşkil eder. Yarım ve hatta çeyrek yüzyıl önce Haydaranlar'ın Patnos ve Erciş taraflarında oturanlarının üç reisleri vardı: **Kör Hüseyin Paşa, Hacı Timur Paşa, Emin Paşa.** Bunlar birbirine çok yakın akraba oldukları halde aralarında çok defa kanlı boğuşmalar olurdu. Haydaranlı aşiretinin diğer bir kısmı da Tendürük dağının güney kısmında Abağa ovasında ve bunun daha güneyindeki dağlık arazide yaşarlar. Bunların da iki reisi vardı, **Mehmet Bey** ve **Mustafa Bey**. Yani Haydaranlı aşireti beş reisin yönetimine ayrılmış bulunuyordu.

Yerleşik Kürtler'in aşiret reisi olmasa bile bunlar arasında zenginlik, dirayet ve cesaret bakımından nüfuzlu ağalar eksik değildir. Bu ağalar da birbirlerini çekemezler. Bunlar arasındaki anlaşmazlık da bazan önemli olaylara sebep olmaktadır.

Kürt şairleri, Kürt aşiretleri arasındaki bu anlaşmazlıkları şiirlerinde bütün korkunçluğuyla belirtmektedirler. Özellikle **Ahmedê Hani**, bundan çok şikayetçidir.(41)

---

41. Ahmedê Hani'nin **"Mem û Zîn"** destanının **"Derdimiz"** başlıklı bölümühemen tümüyle bu ve benzeri sorunlar üzerinde yoğunlaşır.

Kürtler bugün dahi bütünüyle uygarlaşmış sayılmazlar. Bunların çoğu yaradılışlarındaki vahşet ve sertliği korumaktadırlar. Bir Fransız bilgininin yazdığı gibi "yüzyıllardanberi Kürtler ne bir şey öğrenmiş ne de unutmuştur. Bunlar yüzyılları yağmacılık ve çapulculuk yapmakla geçirmişler ve toplum kavramının dışında kalarak vahşet halinde yaşayagelmişlerdir.(42)

Mayewski'nin Görüşleri

Rus Generali Mayewski Kürtler için, "*Kürtler'in henüz uygarlaşmamış bir kavim olduğuna şüphe yoktur. Bunların yaradılışında vahşet ve baş eğmemek vardır. Fakat hiç bir vakit kendilerine yöneltilen ayıplama mevcut değildir. Elbette aralarında yolkesiciler de bulunur. Fakat genelde Kürt yapısında asil olarak izzetinefis, övünme, doğruluk ve namusluluk mevcuttur*" diyor.(43)

Doğrusu şudur, Kürtler reislerine ve sevdikleri kimselere son derece bağlı ve sadıktırlar. Adaleti ve âdil insanları severler ve hürmet ederler. Bunlara karşı hiyaneti akıllarından dahi geçirmezler. Bunların haricinde kalanlara yani bağlanmadıkları, iyiliğini görmedikleri insanlara karşı doğruluk ve bağlılık için hiç bir mecburiyet hissetmezler. Herhangi bir Kürt, hırsızlık, yağmacılık eder ve bunda bir sakınca görmez, fakat gereğinde İstanbul'a gidip de bir patrona bağlandığı, bir han bekçisi olduğu zaman milyonlarca lira değerinde eşyayı kapsayan ticarethaneyi en büyük bağlılıkla korur.

Fuhuş, Kürtler arasında en az görülen bir harekettir. Bunların içkiye karşı da tutkunlukları yoktur. Yalnız Kürt erkeklerinin kumara olan iptilası kayda değer bir önemdedir.

Günümüzde Kürtler

Kürtler henüz Cumhuriyet Hükûmetine ısınamamışlardır. Bunun çeşitli sebepleri vardır:

A-Kürtler'in toplu olarak yaşadıkları yerlere komşu olan Sureyi, Irak ve İran gibi memleketlerde bulunan Kürtler'in daha hafif mali yükümlülüklere tabi bulunması ve askerlik yükümlülüğüne tabi olmamaları,

B-Yine Suriye ve Irak'ta aşiret reislerine ve Kürt beylerine resmi birer mevki ve hatta sırmalı üniformalar verilmesi ve birçoklarının kılıç ve hançer taşımalarına izin verilmesi.

---

42. Kuşkusuz bu tür genellemelerin Kürt toplumunu okjektif olarak yansıtması sözkonusu olamaz. Kürt toplumsal yapısı konusunda daha nesnel bir değerlendirme için bkz. Martin van Bruinessen: **Ağa, Şeyh ve Devlet**, Öz-Ge yay. 1991.
43. Rus generali Mayewski'nin Kürt tarihini de ilgilendiren şu eserleri bulunuyor:
    1- **Van, Bitlis Vilâyetleri Askerî İstatistiki**, İst. 1330(1914).
    2- **Les Massacres d'Armenie,** 1916.

Hükümete çok az vergi veren, asker yükümlülüğüne tabi tutulmayan Suriye ve Irak Kürtleri'nin hali bizim Kürtlere gıpta vermekte olduğu gibi, komşu memleketler hükümetlerinin daha çok buralarda mandater olarak bulunan ve başka başka maksatlar takip eden hükümetlerin Suriye ve Irak'ta aşiret reislerini resmen tanımaları ve bunlara mümtaz mevki vermeleri, bize tabi olan Kürt reislerini imrendirmekte ve kendisine bağlı olanlarla birlikte o tarafa meylettirmektedir.

C-Bunlardan daha önemli olarak Kürtler'in meskûn bulundukları vilâyetlerimizin çoğu her türlü bayındırlık ve uygarlık hizmetlerinden yoksun, mesafe bakımından uzak, yol ve taşıma araçları olmayan, iklim bakımından da sert bulunan yerler olup, buraları adeta bir sürgün yeri olarak algılanmakta ve sayılmakta, diğer vilayetlerde kötülüğü görülen birçok karakteri zayıf ve bozuk memurların ceza olarak bu yörelere naklen gönderilmelerinde ısrar edilmesidir.

Ahlâk ve karakteri bozuk olan bu memurların uzak vilâyetlerimize gittikleri zaman en küçük bir fırsattan yararlanarak halkı soymaya çalışması, onlara karşı keyfi muamelede bulunması ve genellikle bunları aşağılaması ve hatta dövmesi, dili ve dileği zaten bizden ayrı olan bu kavmi hükûmete ısındıramamıştır.

Şark vilayetlerimize namus ve doğrultuları denenmiş, ahlâkı mazbut seçme memurları göndermeyi esaslı ve değişmez bir prensip olarak kabul etmedikçe, bu vilâyetlerde âdil ve müşfik bir yönetim kurmadıkça, **Türk kanı**ndan idealist öğretmenlerin yöneteceği okullar açarak eğitimi yaymadıkça, bu halkı hükümete tam anlamıyla ısındırmak imkânsızdır denilebilir.

Fırsat elvermişken Milli Eğitim Bakanlığı'nın son yıllarda izlediği **çok yanlış ve tehlikeli bir programdan** da söz etmek isterim.

Köy Enstitüleri Kanunu'na göre, her vilayetten toplanmış köy çocukları bu Enstitülerde birkaç sene okuduktan sonra kendi köylerine öğretmen veya eğitmen olarak gönderilmektedir. Yani bu Enstitülere gönderilen **Kürt** ve **Arap** çocuklarına sınırlı eğitimlerini bitirince Kürt ve Arap köylerinde öğretmenlik ettirilmektedir. Bunun tehlikesi ise meydandadır. **Ağrı valisi** bulunduğum sırada eğitmen olarak yetişen Kürt gençlerinin okullarında Kürtçe konuştuklarını bizzat gözlemiştim. Milli Eğitim Bakanlığı'nın, **halkı Türkçe'den başka dil konuşan köylere saf Türk öğretmen göndermeyi esaslı bir prensip olarak kabul edip uygulaması zorunludur.**(44)

— TC'nin Kürt politikasını belirleyen gizli "**Şark Islahat Planı**"nın 11. Maddesinde "Şarka mefkureli ve muktedir Türk görevlilerin gönderilmesi, ikinci derecedeki memurluklara bile Kürt memur atanmaması ve bölgede görev yapacak tüm görevlilere zamlı ücret ödenmesi" öngörülmekteydi. Uygulanan politika da buydu. Ancak Köy Enstitüleri'nden yetişen öğretmen ve eğitmenlerin kendi köylerinde ya da komşu köylerde görev yapmasına ilişkin uygulama, bu resmi politikayla çelişiyordu. Nitekim büyük olasılıkla bu rapordaki öneri üzerine 1947 yılında Köy Ensitüleri Kanunu ve eğitim proğramları değiştirilmiş ve gericileştirilmiştir. Köy Enstitüleri'nin 1947'den başlayarak yozlaştırılması ve 1952'de kapatılmasının altındaki temel etkenlerden birinin, bugüne kadar üzerinde durulmayan bu husus olduğu anlaşılıyor.

II. BÖLÜM

RESMİ İTİRAFÇININ ANLATIMIYLA KÜRTLER'İN TARİHİ(*)

II-a) Osmanlılar'a Katılmadan Önce Kürtler·

[Kürtler nüfuslarının az olmasından ve aralarında ittihat (birlik) ve revabıt (ilişki) olmayan birçok aşiretlere ayrılmış bulunduklarından devamlı, siyasî bir birlik vücude getirememişlerdir.

Kürt milleti en eski çağlardan beri memleketinin uğradığı istilâlara güçlükle dayandı. Bugün bu millet tam bir soybirliği de gösteremeyen dağınık zümrelerden meydana gelmektedir. Kürtler'e ait hadiselere tarih demek güçtür. Şu halde tam manasile Kürtler'in tarihinden çok, bu milletin muhtelif aşiretlerinin hareketlerinden ve başlarından geçenlere dair birçok hikâyelerden bahsedebiliriz.(1)

(*). Köşeli parantez [ ] içinde verilen bu bölümde Rapor sahibinin anlatımına genelde dokunulmamış, sadece metin arabaşlıklarla beslenmiş, anlaşılması güç bazı kelimelerin yanına Türkçeleri konmuş ve gramer yanlışları düzeltilmiştir.

1. Gizli rapor sahibinin bu yaklaşımını ciddiye almak kuşkusuz mümkün değildir. Konuya ilişkin doğrudan tarih yazmaları 13. yüzyıla dayanıyor. 1257 tarihli, tek nüshası İstanbul Süleymaniye Kütübhanesi'nde bulunan bu eser **"Tarihu Devlet el-Ekrâd"**dır (Kürd Devleti Tarihi). Tarih Mamluk hanedanlığından da sözettiği için yazma eserin başlığına sonradan **"ve'l-Etrâk"** kelimesi farklı bir yazıyla eklenmiştir.

Bu eserden ilk sözaçan ünlü Fransız bilimadamı Claude Cahen'dir. Cahen, **"Le Syrie du Nord"** (Paris, 1940) adlı eserinde şu bilgileri veriyor:

*"**Khazradi** (Muhammed b. İbrahim b. Muhammed abi Bakr bin Abdalaziz abi'l-Favaris al-Ançari) bizce pek bilinen bir şahsiyet değildir. 658/1260 yılları arasında yazmıştır. **Yununi**'nin yararlandığı, eserinden en son alıntı ulaşan tek el yazması, eserinin bir bölümüdür. (589/1193, 655/1257) iki ucu (başı ve*

Makedonyalılar'ın, **Araplar**'ın, **Moğollar**'ın ve **Türkler**'in istilâları Kürtler'in barındıkları dağlık arazide birer fırtınadan başka tesir yapmadı.Kürtler dağlarına çekilerek yabancı istilâlardan az çok masun kaldılar. Kürtler'in birer kale haline getirdikleri dağları istilâ kolay olmadığı için fatihler kuvveterini bu kayalara çarpmaktan çekiniyorlardı. Bu sebeple diğer milletlerin Kürtler arasına girmesi daima sulh yolu ile olmuştur. Kürt reisleri şu veya bu hükümdarın metbuluğunu (tabiyetini) itibari olarak tanımak suretile bu halk üzerindeki hakimiyetlerini muhafaza ediyorlardı. Bu hal Türkiye Kürtler'i arasında da ondokuzuncu asra kadar devam etti. İran'da ise hala devam etmektedir. **Kamusülâlâm** Kürt tarihini şöyle hulâsa ediyor:

"Kürtler tarihin zaptettiği en eski devirlerde Ninova'daki Asuriler'in taht-ı hükmünde görülüp bundan sonra Midya Hükümdarlarının, daha sonra da Keyhusrev'in idaresine geçmişlerdir. Hatta Keyhusrev'e yardım edip sair memaliki zaptında asker olarak hizmet etmişleri rivayet edilmektedir. Kiyanyan devletinin sukutunda (düşmesinde) İskender'e ve hulefleri olan Makedonyalı Tavaif-i Mülûka badehu Eşkâniyan'a ve nihayet Sasaniyan'a tabi olup Kadsiye muzafferiyetinden sonra hilâfet-i İslamiyenin taht-ı itaatına girmiş ve din-i İslâmı kabul etmişlerdi. Hilâfet-i Abbasiye'nin zaafa duçar olması ile memalik-i

---

*sonu) çıkarılmış ve "**Tarikh Davlat al-Akrâd wa'l-Atrak**" (Kürd-Eyyubî ve Türk-Memluk Hanedanlarının Tarihi) (x) adlı başlık eklenmiştir. Vasat bir kompozisyondur. Genel olarak 630'a kadar Sibt İbn-al-Cavzî'nin eserinin yalın bir özeti niteliğindedir. Harzemîler'in tarihini verebilmek için Na Sawi'den alıntılarla genişletilmiştir. 631'den itibaren Sibt'in tanındığı dönemde, yazar Sibt'in bilgi kaynaklarına çok yakın gibi görünen kişisel yorumlarını vermektedir."*

(x-İstanbul Arap Kronikleri, 341 Yununî, Ayasofya, 190-192). a.g.e., s. 67-68.

El-Hazrecî, Ebu'l-Favâris Abdülaziz Muhammed bin İbrâhîm el-Ansarî (Kısa adı El-Hazrecî)nin tek nüshası İstanbul Süleymaniye Kütübhanesinde bulunan eserinin esas adı, yukarda da vurguladığımız gibi "**Târîhu Devlet el-Ekrâd**" (Kürd Devleti Tarihi)dir. Eserin adına sonradan başka bir istinsahla "**ve'l-Etrâk**" kelimesi de eklenmiştir. Tarihte, özellikle "Eyyubî Kürt Devleti" anlatılmaktadır. Ancak eser Selçuklular dönemini de belli ölçüde kapsamaktadır. Bilinen tek nüshası -Arap ülkelerinde ayrıca nüshası bulunup bulunmadığını şu ana kadar bilmiyoruz - bizim tarafımızdan da görülen Süleymaniye Kütüphanesi - Hekimoğlu Bölümünde 695 no'da kayıtlı bulunmaktadır. Sözkonusu Tarih, 571-655 (M. 1173-1257) olaylarını içermekte olup Selahaddin Eyyubî döneminin önemli kaynaklarındandır. Tarihin, doğrudan yazarın kendi yazısıyla yazılmış olması ihtimali çok büyüktür. Kitap, büyük boy 400 sayfadan (200 varak) oluşmaktadır. "**El-Navâdir el-Sultaniye**" adlı eseri ile, Selahattin Eyyubi'den sonraki tarihçilerden **Sibt bin el-Cavzî**'nin "**Mir'ât-el-Zamân**" adlı tarihi eserleri esas alınmıştır.

Eserin, doğrudan yazarının hattıyla olması dolayısıyla dünyada başka nüshasının bulunmaması ihtimali güçlüdür. (Bkz. Doç. Dr. Ramazan Şeşen: **Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti,** İst. 1983). Belirlememize göre, bu **Tarih** 1985 yılında Melbourne Üniversitesi'nde bir doktora çalışması olarak işlenmiştir.

Bu dönemin, dolayısıyla Kürt tarihinin önemli eserlerinden biri de, İbn el-Esîr'in "**El-Kâmil fi't-Târîh**" adlı tarihidir. Bu eser 1386/1966 yılında Beyrut'ta yayımlanmıştır. Bir Türkçe çevirisi TTK Kütüphanesinin tercüme eserler bölümündedir. İbn El-Esîr, doğrudan Selahattin Eyyubi'nin Sarayında bulunmuş ve savaşlarına katılmış bir tarihçidir. Bu nedenle, eseri doğrudan gözlemlere dayanan bir siyasi tarihtir. Bu eser "**İslâm Tarihi**" adıyla Türkçeye çevrilerek yayımlanmıştır.

İslâmiyenin her tarafında birtakım ümera ve mülûk zuhur etmeğe başladğı sırada Kürt rüesasından (reislerinden) birçok adamlar dahi Musul, Diyarbakır ve Cezire cihetlerinde birer kale veya memleket ele geçirip birçok hükûmat-i sagire (küçük hükümetler) teşkil etmişlerse de umum kıtayi mezkûreyi bir idareye alarak cinsiyet (soy) esasına müstenit bir hükûmet teşkilini düşünememişlerdi. Nihayet bu cinsiyete mensup olan meşhur ***Selâhattin-i Eyyûbi*** *Mısır'da devlete nail olup kendisi ve evlâdları Şam, Halep, Hicaz ve Yemen'de hüküm sürdükleri ve evlât ve akrabalarının idaresinde birçok hükûmet-i mümtaze (seçkin hükümetler) teşkil ettikleri vakit dahi hüküm ve nufuzları haricinde kalmıştı. Cengiz'in hurcunuda dahi sair memalik-i İslâmiye gibi Moğollar'ın paymal, zulüm ve taaddisi olmuş ve badehu birçok Türk ve Türkmen aşiretleri gelerek bazı taraflarına sokulmuş, Akkoyun, Karakoyun hercü mercinden ve hepsine kapak koyan Timur'un hurucundan sonra kısm-ı azamı* ***Şah İsmail Safevi****'nin eline geçmiş iken* ***Yavuz Sultan Selim****'in şah-ı müşarünileyhin üzerine vaki olan seferinde Kürt rüesası sünniyülmezhep (sünni mezhebinden) olmak saikasile ve meşhur* ***İdrisi Bitlisi****'nin say ve himmeti ile tav'an taraf-ı devlet-i Osmaniye'ye dönüp o vakittenberi kısm-ı âzamı taht-ı idaremizde bulunmakta ve yalnız kısm-ı şarkisi muahharen tayin olunan hatt-ı hududun ötesinde kalıp mugayeret-i mezhepten (mezhep ayrılığından) dolayı İranlılar ile beyinlerinde (aralarında) bulunan menaferetle (aykırılıkla) beraber İran'ın taht-ı hükmünde bulunmaktadırlar.*

Kürt Hükümdar Sülâleleri: *Tarih onuncu asırdan itibaren garbi Asya'da müstakil fakat daima muvakkat devletler kuran müteaddit Kürt ve hükümdar sülâleleri kayıt eder.*

Şeddadiye*-Revadi aşiretinden Mehmet Şeddat adında bir Kürt, Şeddadiye devletini kurdu.*

960/349 yılında Azerbaycan'da ***İshak bini İsa*** *adında başka bir maceracı göründü ise de mühim bir iş görmedi.*

Hasnaviye: *348/959 tarihinde müessisi bin Hasan'ın asaleti ve Rüknuddevle'nin Kürtler'e karşı teveccühü sayesinde meşhur olan Hasnaviye adlı başka bir hükûmdar hanedanı daha vardı. Hasan'ın halefi olup halife tarafından kendisine verilen Nasrettin Veddevle ünvanile daha çok tanınan Bedr de mumtaz bir zat idi. Bunun ölümünden sonra Buveyh hükûmdarları Rüknüddevle gibi teveccühkâr davranmayarak Kürtler'e karşı bir çok hareketler icra ettiler. Bu devirde Bad adında basit bir çoban şöhret kazandı. Bu zat Ardaşir'den Diyarbakır'ı ve Silvan'ı, daha sonra da Musul'u aldı. Bad; Buveyh hanedanının saltanatına nihayet vermek için Bağdat üzerine yürümek istediyse de sonunda Samsamüddevle tarafından mağlub edildiğinden Musul'u almaktan vazgeçip dağlara çekilmeye mecbur kaldı. Bad yeni bir ordu hazırlayarak Musul surlarına kadar sokuldu ise de Araplar'dan yardım gören Hamdaviye prensleri bunların taarruzunu nihai olarak tart etti.*

Mervaniye.- *Bad'ın yeğeni Ebu Ali Bin Mervan bin Dustak tarafından kurulan bu hanedan kısa bir zaman içinde çok genişleyen Diyarbakır'ı hükûmet merkezi olarak seçti. Bununla beraber Mervaniye sülalesi ancak bir asır kadar sürdü. Yurtları Musul Atabekleri tarafından 491/1096'de alındı. Bunların Urfa'dan Van'a kadar hükümleri geçiyordu. Hatta Ebu Ali Hasan müsait bir fırsatta Suriye'yi de işgal etti.*

Mervaniye prenslerinin en değerlisi Ebu Nasır Ahmet idi. Münevver, doğru ve çok zeki olmakla beraber zevkine çok düşkün olduğu için Selçuklu Tuğrul Bey'in himayesine girmeye mecbur kaldı. İki oğlu memleketini paylaştılar, bu hal istiklâllerine nihayet verdi. Selçuklu Fahrüddevle bunları Musul Atabeyinin idaresi altına koydu.

Guzlar'ın Suriye'ye kadar gidip yağma ve tahribatta bulundukları zaman maiyetinde bir kısım Kürt süvarisi bulunan Gazneli Türk generali Tac Ferruh, Guzlar'ı durdurmağa uğraşmışsa da muvaffak olamadı. Tac Ferruh bir kargaşalıkta öldü.

Guzlar, Maraga ve Ermenistan'ı aldılar, Kürtler'i püskürttüler.

Tuğrul Bey kuvvetlerinin yaklaşmasından korkan Guzlar ileri atılarak Kürt kılavuzları sayesinde dağları aşabildiler. Guzlar'ın bir kısmı daha önce gidip yerleşenlere katılmak üzere Suriye yolunu tuttu. 1071 Malazgirt büyük zaferi Selçuklular'a yeni bir faaliyet sahası açtı. Emenistan bölgesi dağ kaleleri derhal Türk hâkimiyeti altına girdi.

Eyyubiler'in *zuhuruna kadar küçük Kürt ve Ermeni hükümdar sülâleleri ortadan silindi. Bununla beraber Kürtler daima harplere katılmışlar ve bilhassa Melik Şah'ın Suriye'yi işgal ettiği zaman 504/1110 birçok çapullar tertiplemişlerdir.*

İşte ilk defa olarak bu zamanda Hemedan ile Sincar arasında ***Kürdistan Vilâyeti*** *kuruldu. Sancar da vali oldu. Memleketlerinin coğrafi durumu dolayısiyle Musul Atabekleri Kürtler'le daima münasebette idiler. İmadüttin Zengi Kürt bölgelerini birçok defalar istilâ etti. Bu zatın adı İmadiye bölgesinde halâ muhafaza edilmektedir. Hakkâri de bu hükümdara tabi oldu. Selâhattin'in ölümünden sonra Atabekler'in Kürdistan'daki nüfuzları daha kuvvetlendi. 607/1211'de Humaydi ve Hakkâri derebeyleri ve bütün Zavzan, Atabeklerin hâkimiyeti altına girdi. 1185 tarihinde ehemmiyetsiz bir mesele yüzünden Türkler'le Kürtler arasında bir harp çıkarak tedricen bütün bölgeleri kapladı ve iki sene devam etti. Nihayet anlaşarak birlikte Ermenistan, Asuriye, Mezepotamya, Suriye ve Kapadokya Hıristiyanlarına saldırdılar. Fakat yeni bir anlaşmazlık Türkmenler'le Kürtler'i ayırdı. Kürtler her tarafta büyük kardeşleri tarafından mağlûp edildiler.*

Eyyubiler: *Bu hanedana ebedi bir şan ve şeref temin eden zat* ***Selâhattin-i Eyyûbi'dir.*** *Hangi dinden olursa olsun bütün tarihçiler onun yüksek faziletlerini takdirenyazarlar.*

Selâhattin-i Eyyûbî 1137 senesinde Dicle üzerinde Tekrit'de doğmuştur. Kürt Hadebani aşiretinin bir kolu olan Ravadiler'den Eyup bin Şadi bin Reva'nın oğludur. Babası Eyup ve amcası Şirikuh, Musul Atabeyi Nurettin'in ordusunda idiler. Her ikisi de yüksek vasıfları ile Nurettin nezdinde temayüz ederek yükselmişlerdir.

Nurettin daha sonra Şirikuh'u, nüfuzunu tesis ve Franklar tarafından sıkıştırılan Fatimi halifesine yardım etmek üzere Mısır'a gönderdi. Selâhattin amcasına refakat ederek eşsiz vasıflarını göstermeye imkân buldu. Bu vazifeyi yaparken müteaddit defalar Hiristiyanları ve Mısırlılar'ı mağlup etti ve daima galip olduğu halde mağlûplara karşı alicenap davrandı.

Amcası da kendisine Nurettin'in verdiği işi tamamile başararak Mısır'daki Fatimî halifesinin veziri oldu. Ölünce yerine geçen Selâhattin, Fatimî halifesinin elinden din ve dünya işlerindeki bütün selahiyetleri Abbasi halifesi ve Nuretten lehine yavaş yavaş tamamiyle aldı. Selâhattin bu aralık Hiristiyanlara karşı Mısır ve Suriye'de birçok harpler kazandı ve nüfuzu gerek İslâm ve gerek Hiristiyan dünyasında genişledi. Bununla beraber Musul Atabeyini saymaktan ve Nurettin'in sağlığında olduğu gibi ölünce yerine geçen 11 yaşındaki oğlu Prens İsmail'in hâkimiyetini de tanımaktan rakipsiz olduğu halde bu tahta sadık kalmaktan geri durmadı.

Selâhattin, Atabeylerin yurdunu istilâ etmek için iyi bir bahane buldu. Genç hükumdarı vezirlerinin ve amcası oğlunun ihtiraslarına karşı müdafaa için önce Suriye'ye sonra Musul'a yürüdü. Tam kararını vermiş olan Selâhattin bu teşebbüsü sırasında Müslüman ve Hıristiyan bütün düşmanlarının kuvvetlerini tamamile ezerek memleketi Bağdat'a kadar ele geçirdi. Sonunda Bağdat halifesinden ***"Mısır ve Suriye Sultanı"*** *unvanını aldı.*

Büyük muvaffakiyetinden sonra Haçlılara karşı muharebeye devam eden Selâhattin nihayet Hıristiyan ordularını tamamile yok etti. Kudüs'ü elegeçirip kralı Luzınyan'ı esir etmek suretile 1187 Haçlı seferlerinin üçüncü safhasını kapattı.

Haçlılar'ın devamlı ve korkusuz gayretleri hususile ***Arslan Yürekli Rişar*** *ve* ***Filip Ogüst****'ün yüksek değer ve parlak vasıfları Selâhattin'in kahramanlığı karşısında gölgede kaldığından, neticede bunlar bir sulh anlaşması imzalamağa mecbur oldular. Selâhattin bu şekilde Kudüs'ü muhafaza ederek Şam'a çekildi. Bir yıl sonra da 1193 tarihinde orada vefat etti ve Emeviye camii yanına gömüldü."*

Selâhattin Kürt'dü. Fakat hayatını dininin müdafaasına hasretti. Ordusunun pek büyük bir kısmını Türk cengâverleri teşkil ediyordu.

20 nci asrın başlangıcına kadar Müslümanlar'da millî his asla tezahür etmedi. İslâmiyetin en mühim naslarından biri "bütün Müslümanlar kardeştir" hadisile ifade edilmiştir. Buna göre Selâhattin'in müstesna değerlerini, aslının Kürt oluşunda değil muhitinin dini telâkkilerine atfetmek lâzımdır.

II-b) Osmanlılar'ın Yönetiminde Kürtler[2]

652 senesinde İran İmparatorluğunun inkırazı (çökmesi) üzerine Kürt Hükûmetlerinin intizamsızlığı ve hükûmet şefleri arasındaki ihtilâf ve münakaşalar mühlik (tehlikeli) bir hal aldığı gibi Seferidler'in nüfuzlarının yayılması ile vaziyetleri büsbütün fenalaşmış idi. Çaldıran zaferi ile büsbütün kuvvet kazanan ve Şiiliğin intişarına (yayılmasına) set çeken Yavuz Sultan Selim disiplinli ve kuvvetli ordusu ile cihanın gözünü kamaştırıyordu. Kürt beylerinden **Bitlisli İdris**, Kürtler'in vaziyetlerini kurtarmak için bütün Kürdistan'ı kuvvetli Osmanlı hükûmetine ilhak etmeyi düşündü ve 922/1514 senesinde bunu temin etti. İdris ve bütün Kürt ümerasının muvafakatiyle **Kürdistan**, Osmanlı İmparatorluğu'na katıldı.

Yavuz Sultan Selim İdris'e, başında daima hanedanının en liyakatli ferdi bulunan birçok prensliklerin dahili muhtariyetlerini muhafaza ettikleri Kürdistan'ın idare teşkilâtını kurmak gibi yüksek bir vazife verdi. Bu prenslikler içinde beş tanesi varisinin babadan oğula geçmesi şeklinde hükûmranlıklarını muhafaza ettiler. **Ardelan beyleri**, Sembo denilen **Hakkâri beyleri**, **İmadiye beyleri**, Bahti adıyla anılan üç kola ayrılan **Cezire**

---

2 Yavuz Selim'den başlayarak Osmanlı Padişahları Kürdistan beyliklerini ittifak halinde tutmak amacıyla çeşitli çabalara girmişlerdir. Osmanlı yönetimlerinin Kürt beyliklerini doğrudan kendilerine bağlaması mümkün olmadığı için, bu beylikleri ya da müstakil "hükümetler"i çeşitli tavizler vererek "müttefik" konumunda tutmayı tercih etmişlerdir. Kanuni Süleyman'ın bu konudaki bir "Hükm-ü Şerîf"i şöyledir:

"...Yavuz Sultan Selim zamanında Kızılbaşlar'a karşı cephe alarak müsbet ve hayırlı hizmetlerde bulunan ve şimdi de devlete doğrulukla hizmetler ifa eden bilhassa (Serasker-i Sultan İbrahim Paşa'nın) bu defaki İran seferine katılarak Kızılbaşlar'ın yenilmesinde yararlık gösteren Kürt beylerine, gerek devlete karşı gösterdikleri öz kulluk ve dilaverlikleri karşılığı olarak ve gerek kendilerinin müracaat ve istirhamları gözönüne alınarak, her birinin ötedenberi ellerinde ve tasarruflarında bulunan eyalet ve kaleler geçmiş zamanlardan beri yurtları ve ocakları olduğu gibi ayrı ayrı beraatlarla ihsan edilen yerleri de kendilerine verilip mutasarrıf oldukları eyaletleri, kaleleri, şehirleri, köyleri ve mezraları bütün mahsulleriyle, oğuldan oğula intikal etmek şartıyla kendilerine temlik ve ihsan edilmiştir. Bu münasebetle aralarında asla anlaşmazlık vegeçimsizlik çıkmamalı, dışarıdan müdahale ve taarruz edilmemelidir. Bu emrı celile riayet edilecek, hiç bir surette üzerinde kalem oynatılmayacak, hiç bir yeri değiştirilmeyecektir. Bey öldüğünde eyaleti kaldırıp, bütün hududu ila mülkname-i humayun uyarınca oğlu bir ise ona kala-

beyleri, Melikân beylerinin mutlak istiklâl ve hakimiyetine malik olmamakla beraber bazan sikke bastırdıklarını ve namlarına hutbe okuttuklarını **Şerefname** yazmaktadır.

Yavuz, Bitlisli İdris'i bol bol mükâfatlandırmakla beraber siyasî durumlarını teyit için Kürt emirlerine fermanlar yolladı. Selim'in ölümünden sonra Türkler'le İranlılar arasında tehaddüs eden (meydana gelen) birçok harpler dolayısiyle Kürt prensleri feodal idarelerini oldukça iyi şartlar içinde muhafaza ettiler. Türkler ve İranlılar, Kürt memleketlerine başka bir idare şekli vermeyi düşünmek fırsatını bulamadılar.

II-c) 19. Yüzyılda Kürt Ayaklanmaları

Süleymaniye bölgesinde **Babanlar**'dan **Abdurrahman Paşa**'nın **İsyanı** üzerine İran hükûmeti bunların lehine işe karışmış fakat kanlı muharebelerde Abdurrahman Paşa'nın ölmesi üzerine Babanlar'ın isyanı da İranlılar'ın müdahalesi de sona ermişdi(1806).[3]

Birkaç sene sonra **Haydaranlı ve Sipikân aşiretlerinin ayaklanmaları** üzerine İranlılar yeniden memleketimize saldırarak Bitlis ve Muş'a ve cenupta Bağdat yakınlarına kadar ilerlediler. 1823 senesinde Erzurum Muahedesi ile eski hudutlar ibka edildi (kalıcılaştırıldı). Baban Abdurrahman isyanını yine **Babanlar**'dan **Kürt Ahmet Paşa'nın ayaklanması** ve sonra da **Yezidîler**'in **başkaldırması** takip etti. Hükümet Sivas Valisi Reşit Paşayı **Kürdistan ıslahatı**na memur etti (1826).

1834 senesinde Mısırlı Mehmet Ali Paşa ile olan muharebe hitam bulduktan sonra Mehmet Reşit Paşa bir ordu ile bütün Türk Kürdistanını baştanbaşa geçerek zecri tedbirlerle

---

*cak, eğer müteaddid ise istekleri üzerine kale ve yerleri aralarında paylaşacaklardır. Uzlaşmazlarsa Kürdistan beyleri nasıl münasip görürlerse öyle yapacak ve mülkiyet yoluyla bunlara ebediyete kadar ile ebeddevran mutasarrıf olacaklardır. Eğer Bey, varissiz, akrabasız ölmüşse o zaman eyaleti hariçten ve yabancılardan kimseye verilmeyecek, Kürdistan beyleriyle görüşülüp ve ittifak edilip, onlar bölgenin beylerinden veya beyzadelerinden her kimi uygun görürlerse ona tevcih edilecektir..." (Topkapı Müzesi Arşivi, e. 11969'dan aktaran Nazmi Sevgen: **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri (Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi,** TKAE yay. 1982, s. 42'den sadeleştirilerek **Yurt Ansiklopedisi**, Cilt-4, s. 2311 ve M. Çimen: a.g.e., s. 37-38).*

3. 19. Yüzyıl başları, Avrupa'da büyük toprak kaybına uğrayan Osmanlı Devleti'nin, yeni gelir kaynakları sağlamak amacıyla Kürt beyliklerini doğrudan kendisine bağlama çabalarını yoğunlaştırdığı bir dönemdir. 19. yüzyılın birinci yarısı, Osmanlı'nın bu politikası ile Kürt Mîrliklerinin bağımsız yaşama çabaları çerçevesindeki bu mücadelecine sahne olur. Bu mücadelenin ayrıntılı bir irdelemesi için bkz. Dr. Celîlê Celîl: **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler**, Öz-Ge Yay. 1992 ve Vet. Dr. M. Nuri Dersimî: **"Osmanlı Tarihine Bir Bakış" Hatıratım** içinde, Öz-Ge Yay. 1992 s. 270-282.

Kürdistan'ın asayişini iade etti. Her tarafta Kürtler'den olan varis paşalar terdedilmiş ve ondan sonra bu paşalıklar vücut bulmamıştır. Yalnız Van gölünün cenubundaki dağlarda ve Hakkâri Derebeylerinin hâkimiyeti tamamen kırılmamıştır. Burada Hakkâriler'in reisi bulunan **Yezdanşir**'in pederi büyük bir nufuza malikti. Türk kıtaatı buralardan çekildikten sonra, bu adam bütün Kürdistan'ı kendisine tabi kılmıştır. Yezdanşir'in pederinin günden güne artan nufuzundan korkarak Türkiye Hükümeti bunun reis ve aynı zamanda kendi kardeşi olan **Bedirhan**'ı Hakkâri Kürtleri arasında gerginlik hüsule getirmek üzere himaye ediyordu.

Birkaç sene sonra **Bedirhan İsmail Bey, Sait Bey ve Revandizli Mehmet Paşa idaresindeki Kürt kıyamları** başgösterdi. Bunlardan **Mehmet** hükmünü yürüttü. Mehmet Paşa Sincar'ı ele geçirip Yezidiler'in ayaklanmasını önledi. Yezidiler'in bu Kürt reisinin hareketinden hükûmete şikâyet etmeleri üzerine 1835 senesinde Babıâli Mehmet Paşa üzerine bir ordu göndererek uzun bir askerî harekaâtan sonra Revandiz Emiri ve adamları dağlara dağıldılar.

1834 senesinde **Hakkârili Nurullah Bey** ve **Cezire**'deki **Bedirhan Bey** Nasturiler aleyhine harekete geçtiler. Birçok köyleri tahrip edip şekavetle komşularını izaç (rahatsız) eden bu adamları cezalandırdılar. Nasturiler'in büyük devletlere şikâyetleri üzerine bu devletler **Bedirhan**'ın cezalandırılması için hükümeti tazyik ettiler. Bu sebeple 1847'de Bedirhan'a karşı Osman Paşa kumandasında bir kuvvet gönderildi. Bedirhan kısa bir mukavemetten sonra teslim oldu ve **Girit adası**na sürüldü.

1855 senesi Kânunusanisinde **Yezdanşir**, Bitlis ve Musul şehirlerini zapt etmiş ve Yezdanşir ordusunun mevcudu altmış bine kadar yükselmiştir.

1877 senesinde **Bedirhan'ın iki oğlu** babalarının yerine geçmek istemişlerse de bunların teşebbüsleri de babalarınınki gibi akim kaldı.

1878 senesi Teşrinievvelinde **Mutki ve Reşkutan kabileleri** arasında harekât başlamıştır. Bu harekât pek az bir zamanda Van, Muş ve Bitlis kasabalarından cenuba doğru Hakkâri, Bohtan ve Yekdinan, İmadiye dahil olmak üzere Irak hudutlarına kadar bütün sahadaki Kürt kabilelerine sirayet etmiştir. **Türkiye'ye karşı isyan eden Kürtler'in** başkumandanlığını meşhur **Bedirhan'ın Hüseyin ve Osman** namında iki oğlu ellerine almışlardır. Hüseyin bey o zamanlarda Türkiye (Osmanlı) ordusunda erkânı harp miralayı idi. 1878 senesinin Eylül ayında mezunen İstanbul'dan Haleb'e gelirken yolda Murat Nehri üzerindeki Cezire'ye firar etmiş ve orada bulunan kardeşi Osman Beye iltihak ederek âsi Kürtler'in kumandanlağını deruhte ile bizzat 6000 mevcutlu bir müfrezeyi Siirt'e

dört saat mesafede Deh (Eruh) kasabasına doğru tahrik etmiştir (harekete geçirmiştir). Buralarda malsandığını ve silâh deposunu zaptedip yerli kaymakamı esir etmiş ve müfrezesi ile Cezire'ye avdet etmiştir. Türkiye hükümeti Siirt, Diyarbakır, Erzincan ve Erzurum şehirlerinde Ferik Şaban Paşa kumandası altında âsilere karşı 17 tabur göndermiştir. İlk defa Deh kasabasına Şiirt'ten gönderilen 3 tabur piyade ile 3 top gelmiş, bunlar kasabayı talan etmiş ve 25 Kürdü idam etmiştir. Fakat aynı zamanda Cezire'den 1200 mevcutlu bir müfreze ile Hüseyin Bey yardıma koşmuş, Hüseyin Bey Türk müfrezesini muhasara ederek teslim olmaya mecbur etmiştir. Fakat hükümet tarafından toplanan büyük kuvvetler ile âsiler dağıtılmış ve Hüseyin Bey af talebinde bulunmak üzere İstanbul'a gitmiştir. Bu isyan esnasında **Dersim Kürtleri'nin reisi Şeyh Hüseyin** Türkler tarafından para ile elde edildiğinden sükûnetini muhafaza etmiştir.

1880 senesi Temmuz nihayetinde, bütün Kürdistan'ın kudsiyetine iman ettiği **Şeyh Ubeydulah** isyan etmiş fakat bunun isyanı daha ziyade İran'a müteveccih bulunmuştur. Bunun hakkında ileride oğlu **Seyit Abdülkadir**'in harekâtını takip ederken fazla izahat verilecektir.

Rus Generali Mayevski **"Van ve Bitlis"** ismindeki kitabında şöyle bir vakadan bahsediyor:

"1887 senesi iptidasında Mutki kazasına oldukça meteşebbis bir kaymakam tâyin olunmuştu. Her halde Mutki aşireti Kürtlerinden vergi tahsiline katiyen azimetmişti. Vergi vermemek hususunda ısrar eden bir köy muhtarını bizzat terbiye etmek maksadiyle kaymakam kendisi yakasından tutup hapis etmek istemişti. Fakat muhtarın bir hançer darbesi kaymakamı bîruh olarak yere serdi. Bir zabtiye ile birkaç kişi mühimce yaralar aldılar.

Meselenin tahkik ve takibi için Bitlis Alaybeyi 20-30 zabtiye ile Mutki'ye gönderildi. Az bir müddet sonra Alaybeyi ile üç zabtiyenin öldürüldükleri ve diğer zabtiyelerin kaçtıkları haberi geldi. Asker geldi, ahval ve arazinin vaziyeti, civarın son derece dağlık ve ormanlık olması, mühim tertibat alınmasını intaç eylemişti. Bir tabur bir iki gün müsadereden sonra takviye talep etti. Bir kaç telef ve yaralı vâki oldu. Diğer bir tabur ve bir iki cebel topu ile takviyesi kararlaştırıldı. Erciş'ten de bir bölük süvari istenildi. Fakat bunların hiç birisi tatbik mevkiine konulmayıp eski tabur da geri alındığı gibi Mutki'ye de uzun zaman memur gönderilmedi.

1899 senesinde Mutki'ye bir kaymakam gönderilmişti. Ancak bu kaymakam değil, Mutki Kürt beylerinden birisi onun yerine icrayı hüküm ve nufuz eylemekte idi.

1899 senesi mayısında Bitlis ve civarında sekizinci fırkanın ikinci livası kumandanı Ali Paşa ile tekrar mülâkat edildi. Mutki aşireti hakkında müşarünileyh kendisi uzun

...adıya mübahasede bulundu (konuştu)." dedikten sonra *"Türkiye'de en büyük noksan, başlanılan herhangi bir işte sebatkârane devam edememek ve hükûmetin emrinin icrasında müsamaha ve gevşeklik göstermektir."*

Filhakika bugün de o havalide **hükûmet yasağı 24 saattir**, sözü mütemadiyen tekrarlanmakta ve bazı vekayi de maalesef bunu teyit etmektedir.

Bu isyanlardan sonra şarkta kayda değer bir Kürt harekat ve kıyamı olmamış ise de o zamandan itibaren **Kürdistan** ve **Kürtler**'le alâkalı birçok siyasi hâdiseler ortaya çıktı.

Avrupa Devletleri, "hasta adam" dedikleri Osmanlı İmparatorluğunun zayıf düşerek nihayet ölmesi ve dağılması için mütemadiyen çalışmakta, Osmanlı hükûmetinin dahili işlerine müdahale için bin bir sebep ve bahane icat eylemekte idiler.

Böyle bir müdahaleye kapı açmak için zaman zaman **Ermeniler** hükûmete karşı isyana teşvik olunmuş, Ermeniler de güya müstakil bir **Ermenistan** teşkili için birçok bahanelerle yer yer isyan etmişler ve hükûmeti, haklarında ağır tedbirler alarak isyan hareketlerini bastırmağa mecbur eylemişlerdir.

II-ç) Ayastefanos, Berlin Anlaşmaları ve Ermeniler

1877-1878 tarihinde Osmanlı ordularını mağlûp eden Ruslar, Ermeniler'in hâmisi rolünü takınarak **Ayastefanos Muahedenamesi**'nin onaltıncı maddesiyle Babıâli'den, Ermeniler'in oturdukları vilâyetlerde islâhat yapmak ve Ermeniler'i Kürt ve Çerkesler'e karşı korumak vakit ve taahhüdünü almıştı.

Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki bu nufuzunu kendi menfaatleri ile telif edemiyen diğer büyük devletler Ayastefanos Muahedenamesinin tadili için **Berlin Konferansı**'nı topladılar ve Ayastefanos muahedesi yerine kaim olmak üzere **Berlin Muahedenamesi**'ni tanzim ve imza eylediler.

Berlin Muahedesi, Ayastefanos Muahedesinin birçok sert ve ağır hükümlerini bir dereceye kadar hafifletmiş olmasına rağmen Ermeniler'in gûya himayesi hakkındaki hükmü değiştirmemiş yalnız bu himayeyi Ruslar'ın inhisarına bırakmıyarak umumileştirmiştir. Gerçekten Berlin Muahadenamesinin 612 inci maddesi Babıâlinin, Ermeniler'in oturdukları vilâyetlerde mahalli ihtiyaçların gerektirdiği ıslahatı yapmak ve Ermeniler'i Çerkes ve

Kürtler'e karşı korumak, hususundaki vaat ve hükmünü teyit ettikten başka bu hususta alınacak tedbirleri arasıra devletlere bildirmek ve devletlerin de bu tedbirlerin icrasına nezaret eylemek hak de vazifesi de ilâve olunmuş ve bu suretle Osmanlı İmparatorluğunun dahili işlerine mütemadiyen müdahale için bir sebep icad edilmekle beraber eski **Ermenistan** hükûmetinin ihyasına doğru kuvvetli bir adım da atılmıştır.

Van ve Bitlis vilâyetlerinde beş sene müddetle Rus Konsolosluğu yaparak o havalide esaslı tetkikat yaptıktan sonra "**Van ve Bitlis Vilâyetleri**" isminde bir kitap yazıp neşreden Rus erkânıharp mirlivası Mayevski kitabının bir yerinde aynen şunları söylemektedir:

"Nedense Türkler ve Kürtler hakkında son derece vahşet ve yırtıcı hayvanlık hissi hasıl olmuştur. Türkler ve Kürtler, Hıristiyanları keserler, kestiklerinin azalarını ayırırlar, kadınlarına cebren tecavüz ederler... ve saire ve saire."

Eğer Avrupa korkusu olmasa idi çoktan Şark Hıristiyanlarından dünya yüzünde eser kalmayacakmış, katliam!.. garbın dert ziyanı olmuş menhus kelime, Türkler'in en birinci arzuları imiş.

Bu gibi eracil (suçlamalar) sureti katiyede merduttur (reddedilir). Avrupa Şark Hıristiyanları ile daha az meşgul olursa onlar daha müteşekkir kalacaklardır. Çünkü Trabzon vilâyetindeki bütün Hıristiyanlar hallerinden son derece memnundurlar. Burada Ermeni de var Rum da, fakat Avrupa himayesi parmağı yok. Bunun için buradaki Hiristiyanlar mes'utturlar.

Türkler'e ve alelumum Müslümanlara isnat olunan vahşet sıfatını tekrar sureti katiyede ret etmek lâzımdır. Çünkü Türkler Hıristiyanlara karşı büyük rüçhanlara (üstünlüklere) malik olmalarına rağmen, hiçbir zaman arsızlık ve şımarıklıkları görülmemiştir. Müslümanlar bir ecnebiye karşı belki Hıristiyanlar kadar tabassus etmez (yaltaklanmaz). Fakat en edna bir işe girişip de bir Müslüman söz verirse bunun sözü noterden musaddak bin taahhütten daha sağlamdır.

Kim ki sureti umumiyede Müslümanları ve bilhassa Türkleri iyice tanıyabilmiş ise bunların malik oldukları bazı hasail-i mumtazeyi (seçkin özellikleri) eski kahramanların hissiyatına benzetmekten kendisini alamaz. Bu birçok vukuat ile sabittir."

Kitabının diğer bir yerinde de yine aynen,

"Ermeni, Kürt kıtali meselesinin şekli haricisi ile hiç münasebeti olmayan, birçok hafi maksatlarla gizli teşviklerle Müslümanlar zorla iğzap edilerek (kızdırılarak) yapılmış bir ko-

4. General Mayevski'nin "**Van ve Bitlis Vilayetleri İstatistiği**" adlı eseri önce Osmanlıcaya

medyadır. Bu meselede Müslümanların Ermeniler'e husumetini gösterecek hiç bir eser görülmemiştir. Vaka ise Padişahlarına sadık olan asker ve ahalinin âsilere karşı hareketinden başka bir şey değildi. Rum ve sair Hıristiyanlar ise bu meselede kâmilen bitaraf kalmışlar ve hiç bir veçhile mutazarrır olmamışlardır. Vaka haricinde aynı Ermeniler'in komşuları olan Müslümanlarla Trabzon vilâyetinin ne derece hoş geçindikleri ve vakayı hiç bir tarafın derhatır etmediği en adil bir şahıtır" diyor.(4)

Kürtler ve Ermeniler

General Mayevski bundan sonra Ermeniler'le Kürtler arasındaki münasebeti tetkik ederek bu mevzuda da aynen şunları söylüyor:

"Yüz seneden beri Ermeniler, Kürtler arasında yaşamış ve bunlar ar çok dost olmuşlardır. Aralarında dümanlık hiç bir vakit hatıra gelmemiştir. Eğer Ermeni vukuatını uzaktan idare edenler Ermeni-Kürt münasebatına hakkile vakıf olsalardı, Kürtler'i Ermeniler aleyhine tahrik değil, bilakis Ermeniler'le teşriki mesaiye sevk ve isale etmeye çalışırlardı. ***Kürtler'in büyük bir kısmı henüz Hükûmet-i Osmaniye'ye kalben merbut değillerdir.*** *Bu havalide uzun müddet yapılan tetebbuat neticesinde* ***Kürtler'in yarısından fazlasının Hükûmet-i Osmaniye'ye muhalif bir vaziyette bulundukları anlaşılmıştır.***

Ermeni ve Kürtler'in birlikte kıyam etmeleri işe başka bir şekil verirdi. Bu kıyamın dahi imkânını kimse red edemez. Çünkü öyle Ermeni köyleri vardır ki Kürtçeden başka bir lisan dahi konuşamazlar. ***Bu her iki kavmin de Türkler'i pek sevmediklerinden hükûmete karşı hareketlerini pek basitleştirdi.*** *Komiteciler Ermeni çifçisi ile Kürt çobanını birleştirmeye çalışsa idiler, iki kavim arasında bu düşmanlık hiçbir zaman hasıl olmazdı. Sakin oldukları arazinin kuvve-i hayatiyesinden hakkiyle istifade edebilecek bir tarz-ı idareye nail olurlardı ki bundan sonra buna kimsenin çalışacağı hatıra bile gelmez. Eğer Avrupa'da ve İstanbul'da* ***Ermenistan*** *kelimesi yerine* ***Kürdistan*** *istimal edilmiş bulunsa idi bütün Kürtler Ermeni ihtilâlcilerine zayir olurlar ve binnetice Kürdistan'a tatbik olunacak yeni tarz-ı idare birçok aşiretleri iskâna kendilerini mecbur eder ve bir kerre şehir*

çevrilerek yayımlanmış; daha sonra bu eserin ilgili bölümleri **"Ermeniler'in Yaptıkları Katliâmlar"** adıyla yayımlanmıştır. (Bak. Türk İnk. Tar. Ens. 1986).

(x) Mayevski'nin görüşüne aykırı olarak, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Ordusunda müşavir-subay olarak bulunmuş Alman Subayı Rafeal de Nögalez'in bu katliama ilişkin gözlemleri için bkz. **"Vier Jahre Unter Dem Halbmund"** (Hilâl Altında Dört Sene). Eserin Ermeni olaylarına ilişkin bölümü Kaymakam Hakkı tarafından çevrilmiş ve bir cevapla birlikte Askeri Matbaa yayınları arasında **"Hilâl Altında Dört Sene Ve Bir Cevap"** adıyla yayımlanmıştır. (İst. Ask. Mtb. 1931).

hayatına alışan aşiretler arasında artık senelerdenberi devam eden musadematın (çatışmaların) arkası kesilirdi." (5)

Avrupa'nın Notası ve Babıâli'nin Cevabı

Avrupa büyük devletleri 1/Haziran/1880 tarihinde Osmanlı Hükûmetine bir **Nota** vererek **Berlin Muahedenamesi**nin 61 inci maddesinin tatbik edilmesini ve icra tarzının kendilerine bildirilmesini istediler. Osmanlı Hükûmeti de devletlere yapılmasını tasavvur ettiği **Islahat esaslarını** 5/Temmuz/1880 tarihli bir **Nota** ile bildirdi. Babıâli bu **cevab**ında:

Harpten doğan meşguliyetlere ve her çeşit güçlüklere rağmen Osmanlı Hükûmetinin daima Berlin Ahitnamesinin 61 inci maddesi hükmünün yerine getirilmesine çalıştığını ve Ermeniler için olduğu kadar padişahın diğer sadık teb'ası için de huzur temin edecek en tesirli tedbirleri aramak ve selahiyetleri içinde bulunan bazı tedbirleri bizzat tatbik ederek aynı çarelerin icra şeklini göstermek vazifesile birçok selayiteli memurlarını Kürdistan'ın her tarafına ve diğer vilayetlere gönderdiğini, nizamiye mahkemelerini icra kuvvetlerinden ayırdığını, âşâr ile diğer vergilerin yeni usullerle alınacağını, Jandarma ve polis teşkilâtının kurulmasına başlandığını,nahiye teşkilâtının yapılacağı ve Ermeniler'in de oturduğu vilayetlerde bu suretle **Islâhat**ın yapılmasına başlandığını bildirmiştir.

Altı büyük devlet tarafından Osmanlı Hükûmetine verilen 6/Eylül/1880 tarihli müşterek **Nota**'da, bu cevabın Berlin Muahedesinin 61 inci maddesine uygun görülmediğini belirttikten sonra Babıâlinin Ermeniler'le Kürtler'e aynı nizamı tatbik etmesinin doğru olamıyacağını ve meskun halk ile yarı göçebe aşiretlerin aynı tarzda idare edilmelerinin imkânsız olduğu ve nahiye taksimatının Kürtler'i hariçte bırakacak şekilde yapılması lâzım geldiği ve dağlarda yaşayıp Hıristiyanlar'ın meskûn bulundukları ovalara ancak asayiş bozmak için inen Kürt unsurun her nahiyede halkın ekseriyetini teşkil edecek olan istatistik cedvellerine geçirilmemesi ve Kürtleri Ermenistan halkına mahsus olan ıslâhatın tamamile dışında bırakmak ve onları kavgacı ve iptidai âdetlerine uygun ayrı bir idareye tabi tutmak lâzımgeldiği ve hulâsa **Ermenilerin mal ve can emniyetini sağlamaya matuf Islâhatı zaman geçirmeden yapmak**, Kürt çapulcularına karşı hemen tedbir almanın zaruri olduğu bildirilmiştir.(6)

5. Kürt-Ermeni ilişkileriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Vet. Dr. M. Nuri Dersimi: **Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım** Öz-Ge yay. 1992. Ayrıca bkz. Garo Sasuni: **Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri.**
6. Sözkonusu **Islahat Proğramı**'nın tarafımızdan yapılmış sadeleştirilmiş tam metni için bkz. N. Dersimî: **Hatıratım,** s. 57-76.

II-d) Aşiret Mektebi ve Aşiret Süvari Alaylarının Kuruluşu

Ermeniler'in de sakin bulunduğu vilâyetlerde yapılacak ıslâhat hakkında Avrupa devletleri ile nota teatisi ile vakit kazanmak isteyen **Osmanlı Hükûmeti, bir taraftan da Ermeni tehlikesi karşısında hükûmete daha ziyade yaklaşan ve bağlanan Kürtleri, daha faydalı bir hale getirmek için bunları okutmağa karar vermiş ve bu maksatla bazı yerlerde ilk mektepler ve İstanbul'da bir de Aşiret Mektebi açtığı gibi zahiren iddia olunan Kürt çapulculuğunu yine daire-i itaat ve intizama alınmış silahlı Kürt kuvvetleriyle önlemek bahanesiyle fakat hakikatta hem Ermeni isyanlarına hem de muhtemel Rus taarruzlarına karşı elde disipline alıştırılmış az çok talim ve terbiye görmüş bir kuvvet bulundurmak düşüncesiyle de 1891-1892 senelerinde Hamidiye Suvari Alaylarını teşkil eylemişti.**

Türk muallimlerinin idaresinde bulunan mekteplerde Kürt çocuklarının okutulup yetiştirilmeleri hiç şüphesiz çok iyi bir şeydi ve âdetlerile mütenasip olmak üzere iyi neticeler vereceği de muhakkak görülmekte idi.

Hamidiye suvari alaylarına gelince: Bu teşkilâtın Osmanlı Hükûmetince ne maksatla ve ne gibi şartlar ve esaslar dahilinde teşkil edildiği hakkında kendi nokta-i nazarımızı gösteren hiç bir bilgi ve vesika yoktur. Osmanlı Hükûmetinden müdevver evrakın Arşiv Umum Müdürlüğünce tasnifi ikmal edildikten sonra belki bu hususta bazı vesaik elde edilebilir.(7)

Rus ordusu erkânıharp yüzbaşılarından **B. Avriyanof** tarafından yazılıp Kafkas Erkânı Harbiye Dairesince neşrolunan ve yüzbaşı Mustafa ve mülâzim Adil tarafından dilimize çevrilen **"Ondokuzuncu Asırda Rusya-Türkiye ve İran Muharebeleri. Türk-İran-Rus Kürtlerinin Vaziyet-i Hazıraları"** isimli eserde Hamidiye alaylarının teşkili sebepleri şöyle anlatılmaktadır.(8)

---

7. Hamidiye (Aşiret) Süvari Alayları'nı sözkonusu belgelerden de yararlanarak boyutlu biçimde ele alan Prof. Dr. Bayram Kodaman'ın şu eserine bakılmalıdır: **Hamidiye Hafif Süvari Alayları** (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri), İst. Ün. Ed. Fak. Tarih Dergisi, Mart, 1979'dan ayrı basım Necati Gültepe: **"Hamidiye Alayları"**, Hayat Tarih Mec. Temmuz 1976. II. Abdülhamid'in Kürdistan politikasının resmi görüşe dayalı bir irdelemesi için ayrıca bkz. Prof. Dr. Bayram Kodaman: **Şark Meselesi Işığı Altında Sultan II. Abdülhamid'in Doğu Anadolu Politikası,** Orkun yay. İst. 1983. Kitapta yer alan konuyla ilgili incelemelerden biri de **"II. Abdülhamid ve Aşiret Mektebi"**dir. (s. 97-110). Hamdiye Alaylarıyla ilgili önemli bir çalışma ise şudur. Osman Aytar: **Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna**, Medya Güneşi Yay. İst. 1992.
8. Avriyanof'un bu eseri ilkin Rusça olarak 1900'de Tiflis'de yayımlanmış, daha sonra Osmanlıcaya çevrilmiş olup (1926), Latin alfabesine aktarılmış bir nüshası kitaplığımızdadır.

II-e) Avriyanof'a Göre Aşiret Süvari Alayları'nın Kuruluşu

"Türkiye Hükûmetinin son Rus-Türk muharebesinde Kürtler'den intizar ettiği faydaların boşa çıkması ve bu muharabeden sonra ***Bedirhan zadeler****'le* ***Ubeydullah****'ın isyanları, hükûmet-i mezkureyi 1880 senelerinde Kürdistan'daki hâkimiyetini teyit etmek üzere ciddi tedabir ittihazına mecbur etmiştir. Bu zamana kadar gördüğümüz gibi Türkler'in Kürdistan'daki hâkimiyeti sırf silâh kuvveti ile muhafaza ve idame ediliyor ve Kürdistan'ın muhtelif aksamında hahekât-ı askeriye yapılıyordu. Meselâ 1884 senesinde Kürtler'le meskûn arazinin kısm-ı azamı kuvvetli Türk müfrezeleri tarafından çiğnenerek tesadüf olunan bütün Kürt emvali ateş ve kılıçtan geçirilmiştir. Bu gibi tedabir Türk müsellah (silahlı) kuvvetlerinin daima toplu bir halde bulundurulmasını icabettirdiğinden hiç bir faide temin etmiyordu. Türkler iki milyonluk halkı küçük harekât-ı askeriye ile kolay bir surette itaata getiremiyeceklerini anladıklarından ve 1877-1878 senelerindeki muharebeden sonra Ermeniler'in istiklâl hareketlerini gördüklerinden Kürtler'le olan münasebetlerinin şeklini değiştirmeye karar verdiler. Aşiret Kürtlerini nizamiye kıtaatına almaktan vaz geçilerek bunların hidemat-ı askeriyelerini kendilerine mahsus şerait altında teşkil edilen suvari milis alaylarında yapmak üzere celplerine çalışılmıştır. Bu fikir müteveffa* ***Şakir Paşa*** *tarafından ortaya konmuştur. Şakir Paşa bu fikirle en ziyade Kürtleri mülkiye idaresine alıştırmak ve bu suretle tedricen Türkiye Hükûmetinin hakimiyet-i altına koymak istiyordu. Bu teşkilâtın ehemmiyeti askeriyesi ise yakın zamanlara kadar iktitaf olunamayıp (devşirilemeyip) bilahare görüleceği zannediliyordu.*

Hizmet-i askeriyenin şiddeti ve intizamın yardımı ile Kürt yığınlarını intizama alıştırması ve bu suretle Türkiye hâkimiyetini tanıttırması şüphesiz en doğru bir fikir idi. Bu teşkilât Kürtleri tedricen itaata getirmekle inzibata alıştıracak ve Türk zabitanına merbut kılacak, yavaş yavaş Kürdistan'ın en bağı (isyancı) kısımlarında Türk hakimiyetinin tesisi mümkün olacaktı. Bu fikrin tatbik edilmesi iki meselenin halline matuftu.

1- Asırlarca devam eden halkın hayatını birdenbire değiştirmeyerek hususi kıtalarda hidemat-ı askeriyeye celpleri (askeri hizmete alınmaları) (Başlangıçta Kürtlerin hepsi olmazsa hiç olmazsa bir kısmını.)

2- Hidemat-ı askeriyeye celbedilen Kürtler'in mevcuduna ehemmiyet vermeyip en ziyade kendilerince hissedilmeyecek ve vahşi bir adamın terbiyesini değiştirecek surette bazı tertibatın vücuda getirilmesi; bu ikinci mesele mühim olmakla beraber müşkil idi. Bu meselenin muvaffakiyetle halli ***Şakir Paşa*** *tensikatının (düzenlemesinin) yapılması demek-*

ir. Şakir Paşa'nın bu fikrinin tatbiki Dördüncü Kolordu Müşiri **Zeki Paşa***'ya havale edilmişti. Zeki Paşa evvelâ yalnız birinci meselenin tatbikine çalışmıştır. Mümkün olduğu kadar büyük kuvvetler toplanmasına çalışan Paşa en mühim olan ikinci meselenin tatbikinden sarfınazar etmiş ve bu suretle yanlış bir çığır açmıştır.*

Kürt-Hamidiye Süvari Teşkilatı

Kürt Hamidiye Süvari Teşkilâtı'nın en mühim esasları *berveçh-i ati olacaktı:*

1- Hamidiye süvari alaylarını çıkarmak arzularını gösteren aşiretler her evden bir süvari çıkarmağa mecburdur. Böyle bir süvari çıkaran hane aşar ve ağnam müstesna olmak üzere bütün tekâlif-i emriyeden (vergilerden) muaftırlar, Suvari çıkaran aşirete hali (boş) olan miri arazi verilecektir. Fakat araziyi alıp da vaadini yerine getirmeyenler bu araziden mahrum bırakılır.

2- Hamidiye alaylarında müddet 23 senedir. Bunun üç senesi ihzari olup bu sınıfa 17 yaşındaki gençler dahil olup bunlar sakin bulundukları yerlerde kendilerine mahsus askeri bir talimname ile münferiden talim ve terbiye görürler. 12 senesi nizamiye olup bu sınıfa 20-32 yaşına kadar olan süvariler dahildir. Bu sınıf talim ve terbiye için muvakkat içtima mahallerine gelmeye mecbur olmakla hükûmetin ilk daveti üzerine 24 saat zarfında bütün teçhizatı ile bareber geleceklerdir. Bundan sonra sekiz sene de ihtiyat müddeti olup bu sınıfa 33 yaşından 40 yaşına kadar olanlar dahildir. Bunlar hizmetten muaf olup yalnız hükûmet tarafından lüzum görüldüğü zaman davet olunurlar.

3- Hayvan, teçhizatı ile beraber kendilerine aittir. Yaşı ve hususat-ı sairesi (diğer özellikleri) muayyen bir usule ve kayda tabi değildir.

4- Miri teçhizat bu alayın yalnız içtima müddetlerinde verilir ve terhislerinde tekrar alınır. Elbiselerini hükûmetçe muvafık görülen şekilde kendileri ihzar etmeye (hazırlamaya) mecburdurlar.

5- İçtima müddetlerinde bu alayların bütün iaşeleri hazine-i maliyeden temin olunur.

6- Her alay 3-5-6 bölükten ibarettir. Alayın mevcudu aşiretin mevcuduna merbuttur. Her bölük 3 veya 4 takımdan mürekkeptir. Her takımda 20-30 nefer vardır. Her alaya bir sancaktar tayin edilmekle beraber birer de işaret verilmiştir.

7- Alay kumandanları ve her bölükte muallim birer nizamiye suvari zabiti bulunur.

8- Hamidiye alay karargâhları bir kâtip bulunmak üzere daimidir. Alaylar üç ay talim ve terbiye görmek üzere toplanırlar. Bilahara içtima müddetinin beş altı haftaya indirilmesi mümkün idi.

9- Nizamiye ve ihtiyat sınıflarının eslahası (silahları) miri olmakla tayin olunan redif taburlarının depolarında muhafaza olunur.

10- Kürdistan'ın bazı merkezi noktalarında ***Kürt çocukları için mektepler*** *açılacaktır.*

11- Bütün Hamidiye alayına mensup eşhas hususi askeri muhakemelere tabidirler.

Hamidiye süvari teşkilâtının yukarıdaki esasları tamamile tatbik edilse hiç şüphesiz iyi neticeler verecekti. Türkiye Hükûmetinin mektepler vasıtasile vahşi Kürtler'i tedricen memnun ettirerek padişaha merbut olacak bir şekilde yetiştirmek emeli bilhassa nazarı dikkatı celbeder. Türkler'in bütün mekteplerinde dini bir esas olduğundan Kürtler dine suret-i umumiyede lâkayıt oldukları halde istikbalde pek dindar ve padişahı halife olarak tanıyan İslâmlara tahavvül etmeleri (dönmeleri) pek muhtemeldi. Kürt alaylarının başlarında nizamiye süvarisinden en iyi zabitlerin bulundurulması ve bu alayları içtima müddetlerinde talim ve terbiye etmeleri tedricen bu vahşi Kürtler'i Türk memurlarının arzularına tabi kılabilirdi. Şimdiye kadar Kürtler hâkim olmak üzere yalnız kendi reis ve şeyhlerini tanıyorlardı. Fakat bundan sonra Türk idaresini tanımaya ve saymaya alışacaklardı.

Aşiret Süvari Alaylarının Oluşturulması

Teşkilât şu suretle tatbik olunmuştur. 1890 senesinin İlk ve Sonbaharında Zeki Paşa, kendine ait Dördüncü Kolordu mıntıkasını dolaşarak aşiretlerin ne kadar süvari verebileceklerini ve bu teşkilât hakkında Kürdistan'ın nokta-i nazarını anlamak maksadiyle en mühim olan Kürt aşiretlerinin rüesasiyle görüşmüştür. Vücude getirilecek süvari teşkilâtına iştirak edecek Kürt aşiret reislerine nişan ve para gibi hedaya (hediyeler) padişah tarafından verileceğini vadetmiştir.

İslâmiyetin müdafii olan Kürtler'e padişahın beyannameleri dağıtılmıştır. Kürt süvari teşkilâtının Sultanca pek kıymetli olduğunu göstermek üzere bu alaylara ***Hamidiye*** *ismi verilmiştir. Yani Sultan Hamid'in ismi konulmuştur. Bidayette Kürt rüesasına karşı takip edilen muamelenin Türkiye Hükümetini perverde ettiği (beslediği) ümitleri tamamen tatmin etmiştir. Kürt rüesası kendilerine vâki olan tekâlifi kendi rızalariyle kabul etmişlerdir. Hatta ekserisi rütbe, nişan vesaire almak için kendilerince mümkün olmayan alay mevcutlarını çıkaracaklarını vadetmişlerdir. Kürtler'i böyle kolaylıkla hidemat-ı askeriyeye celbetmek pek şâyan-ı hayret bir şey değildir. Çünkü Kürtler'e karşı yapılan bütün mevaide mukabil bun-*

...dan yalnız alay numaralarının vazedilmesine ve aşiret namını taşımalarına muvafakatları talep olunuyordu. Hidemat-ı askeriyenin mezahimini (sıkıntılarını) ve onun şeraitini şartlarını) Kürtler pek bait (uzak) görüyorlardı. 1891 senesi kışında bütün Kürdistan'a bir emir tebliğ etilmişti. Bu emirde Hamidiye süvarisine aşiretlerinden efrat vereceklerini vadeden rüesa veya oğullarının Mayıs ayında İstanbul'a davetleri yazılı idi. Mayıs ayında Kürt rüesası içtima mahalli olan Trabzon'da toplanarak oradan İstanbul'a hareket etmişler ve orada dört hafta kalmışlardır. Bu müddet zarfında Türkiye hükümeti bunları kendi tarafına celbetmek ve Hamidiye süvari teşkilâtına ithal etmek için bütün mevcudiyetiyle çalışmıştır. Kürt rüesası Padişaha takdim olunurken Zeki Paşa'ya vadettikleri asker miktarını çıkaracaklarını bir kere daha ifade etmişlerdir. Padişah tarafından bunlara rütbe, nişan, para ve sair hediyeler verilmiştir. Temmuz nihayetinde Kürt rüesası memleketlerine avdetlerinde (dönüşlerinde) padişahın kendilerini ne suretle karşıladığını bütün aşair arasında ilân etmişlerdir. Hatta birçokları bu hususta birçok ilâveler yapmışlardır. Bunların ekserisi padişah tarafından bu suretle karşılanmalarının hükümetin zaafından ileri geldiğini söylemişlerdir. Zeki Paşa teşkilâtının tatbikine ameli bir şekilde başlamıştır. Bunun için üç defa daha seyahat yapmıştır. Zeki Paşa bu seyahatleri esnasında Hamidiye alaylarını teşkil edecek olan efrat ve hayvanat miktarını tahrir ettirmiş (yazdırmış) ve alaylara sancaklar vermiştir. Bu tahrir kolaylıkla yapılmış ise de teşkilâtta bazı müşkilâta maruz kalınmıştır. Şöyle ki:

Bazı Kürt aşiretleri rüesası İstanbul'da birkaç alay çıkaracağını vadettiği halde bilahare bir alay bile çıkarmağa kuvveti kâfi olmadığı anlaşılmıştır. Her alayın mevcudu 500 olacağı temin edildiği halde hiç bir alayın mevcudu 200-250 ve nihayet 300 süvariyi geçmemiştir. Diğer efrat yaya kalmıştır. Bu yaya efrat için altı hafta zarfında hayvan tedariki hususuna Zeki Paşa tarafından emir verilmiş ise de bu emir tatbik edilmediğinden bu efrat öylece yaya kalmıştır.

Saniyen, hayvanatın kısm-ı âzamının hizmete elverişli olmadığı anlaşılmıştır. Hizmete elverişli hayvanat ancak aşiret rüesası ile akrabalarında ve az çok servet sahibi olanlarda görülmüştür. Zeki Paşa keyfiyet meselesini takip etmeyip ancak kemiyete ehemmiyet vermiştir. Çünkü bu ciheti takip etmiş olsa hemen bütün hayvanatı kadro dışı çıkarmak icabediyordu. 1892 senesinde 30 alayın hayvanatı tahrir edilerek damgalanmıştır. Sonradan seneden seneye Hamidiye Alaylarının adedi çoğalmış ise de bidayette vadolunan miktara yani 100 alaya baliğ olmamıştır. 1899 senesi nihayetinde Türkiye Kürtleri Dördüncü Orduda elli küçük alay yani 210 bölük Hamidiye Süvarisi teşkil etmişlerdir.

Fransa'nın o zamanki İstanbul sefiri **Mösyö Kambon**, Hamidiye Alaylarının teşkilinden maksadın Ermeni köylerini yağma etmek olduğu hakkında hükûmete bir rapor vermiştir.

Kambo'nun bu iddiasına karşı **Rus Generali Mayevski** kitabında *"Kambo'nun bu iddiası meseleye vakıf olmadığını göstermektedir. Kambo'nun sesi Ermeni komitecilerinin propağandalarının aks-i sedası gibi görünüyor. Aşiret alaylarının teşkiline sebep askeri nokta-i nazardan istifade edilmekten ziyade hükûmete o kadar ısınmamış olan muhtelif aşiretlere mahirane vaziyet edebilmek düşüncesidir. Muhtelif aşiretlerin en ziyade sahib-i nufuz olan rüesa çocuklarının Türkiye Ordusu zabıtanı meyanına idhali bunlara hissettirilmeyerek bir dereceye kadar şehirliye temayül vesilesi ihzar edilmişti. Ve daha mühim olarak bunların padişahın tebası olduklarını bilmelerine sebep oldu. Yoksa aşiret alayları bilhassa Ermeni köylerini yağma etmek için teşkil olunmuş demek, açıktan açığa Ermeni komitecilerinin propağandasını tekrar etmektir."* mütaleasında bulunmuştur.

Aşiret Süvari Alaylarının Olumsuz Sonuçları

Bütün Rus askeri mahfilleri Hamidiye Süvari Alayları teşkilâtının iyi netice vermediğini ve bazı nokta-i nazardan bunlardan faide yerine zarar husule geldiğini iddia eylemektedirler. Rus erkânıharp yüzbaşısı Avriyanof, **Hamidiye Süvari Alayları teşkilâtının menfi neticeleri** hakında şunları saymaktadır:

"Hamidiye Kürt aşiretleri arasında mülkiye nufuzu kalmamıştır. Çünkü bütün Hamidiye Alayları ve Hamidiye Alayı çıkaran aşiretler tamamiyle mümtaz bir mevkie konmuşlardır. Bütün Hamidiye Kürtleri doğrudan doğruya Dördüncü Ordu Müşirine tabidirler. Müşirin müsaadesi olmaksızın Hamidiye Kürtleri'nin yalnız müşire tabi olmaları mülki otoriteyi bunlara karşı pek zayıf bırakıyordu. Meselâ hırsızlığı görülen bir Hamidiye zabitinin tevkifi için mülkiye memurlarının mutlaka Müşirin veyahut İstanbul'un müsaadesini istihsal eylemesi lâzımdı. Müşir Zeki Paşa fazla Hamidiye Alayları vücude getirerek İstanbul'un teveccühünü kazanmak için bunları himaye ediyor, mülkiye memurları doğrudan doğruya İstanbu'a müracaat ettiği takdirde müracaatı hiç bir neticeye iktiran etmiyor. Çünkü ***İstanbul Hükûmeti de Ermeni meselesi zuhur ettikten sonra daima Kürtler'i himaye ederek Ermeni inkılâpçı harekâtına karşı kullanmak emelinde bulunuyordu.*** *Bu aşiret Kürtlerini Türkiye hâkimiyetine esaslı bir surette tabi kılmayıp bilakis buna mani oluyordu. Hâkimiyetin ikiye inkisamından başka Kürtler'e karşı herhangi bir tedbirinde de ahenksizlik görülüyordu. Hamidiye Kürtleri yalnız bir Müşiri tanıyarak vilâyet valileri ile hiç bir alâkaları bulunmadığını biliyorlardı.* ***Hamidiye zabitanının hâkimiyetine nazaran valilerin hâkimiyeti sıfır idi.*** *Mülkiye nufuzunun tenakusu Hamidiye Kürtlerini vasi miktarda talancılık, hırsızlık ve eşkiyalığa sevk etmiştir. Talan edilen Ermeni köyleri meyanında Türk köyleri dahi zarar dide olmuştur (görmüştür). Hamidiye teşkilâtı vücude getirilmeden evvel vakt-i hazırada*

böyle vakayi zuhur etmemişti. Hamidiye Kürtleri arasında Türklerin hâkimiyeti azaldığından kaymakamların Kürtler'den korkarak onlara karşı müdafaada kalmaları da bunu teyit eder. Kaymakamların yerli Kürt rüesası ile münasebatı dostane tesis ettikleri takdirde vaziyetleri bir dereceye kadar kabil-i tahammül olabilirse de bu münasebat bozulduğu takdirde bütün kaza idarecilerinin vaziyeti tahammül edilmeyecek bir hal almakla beraber kaymakamın hayatı da tehlikede kalıyordu. Bundan başka Hamidiye süvari teşkilâtı ile Hamidiye alayı çıkaran aşiret Kürtlerine terh olunan tekâlif de azaldı. Aşiret Kürtleri'nden tekâlifin tarhı vazife ve mesuliyeti reislere aittir. Bunlardan hazineye alınacak paralar son senelerde ekseriyetle Hamidiye Alaylarında hizmet eden eşhasın maaşatına verilmekle bareber mezkûr alaylarda efrada dahi veriliyordu. Paranın mütebaki kısmı vilâyetin malsandığına verilmesi lâzımgelirken ekseriya reislerde kalıyordu. Meselâ 1891 senesinden 1898 senesine kadar yedi sene içinde Van vilâyetinin Hamidiye aşiret Kürtlerinden mal sandığına hiç bir para girmemiştir. Bununla beraber aşiret rüesası muntazam bir surette kendilerine tabi olan Kürtler'den aşar vergisini toplamakta idiler. Fakat aşar vergisi Kürt rüesasının ceplerine giriyor. Bu suretle yerli Türk hâkimlerinin nufuzu azalıyor. Bu husus son zamanlarda bütün vilâyetlerde görülüyor. Menfi neticelerin bir diğeri de aşiretlerin parçalanması ve bazı rüesanın kesb-i kuvvet etmesidir. Türk nufuzunun azalmasına muvazi olarak Kürt rüesasının nufuzu yükselmiştir. Bu Kürt rüesası tedricen bütün Kürt aşağı tabakasını hiç bir kontrola tabi olmaksızın ellerine almışlardır. Aynı zamanda aşiretler parçalanarak birbirlerine düşman olmuşlardır. Bir alay çıkaran her ağa eskiden ekseriyet tarafından tanılan Kürt rüesasından kendilerini müstakil olarak görmeye başlamışlardır. **Büyük Kürt aşiretlerinin parçalanmaları Türkiye hükumeti için siyaset noktasından faidelidir.** Çünkü bütün Kürdistan'da belli olan Kürtler, ekseriyeti fikirlerine ittiba edilen (tabi olunan) büyük Kürt familya ve rüesasını zaafa uğratmıştır. Böyle nufuzlu Kürt rüesası ekseriyetle Türkiye'ye düşman idiler. **Aşiretlerin parçalanması aynı zamanda Kürtler arasında müsademeler, talanlar, mevaşi iğtinamı (hayvan vurgunu) ve köylerin dağıtılması ile neticelenen gerginliğe meydan vermiştir.** Bu meyanda rüesa diğer nufuzlu eşhastan ziyade bunlara tabi olan ve bir hak sahibi olmayan aşağı tabaka zarar görmüştür. Böyle müsademelerin en mühim esbabı Padişah tarafından aşiret muhtarlarına ve rüesaya verilen hedeya, nişan ve sairenin farkıdır."

Rus mirlivası **Mayevski** de kitabında bu husus için "*Bu teşkilâtta forma giymek, zabit olmak, ahali arasında imtiyaz sahibi olmak gibi şeyler Kürtler'i bu hizmete teşvik etti. Yalnız silâha malik olmak sevdası da bunların hepsine inzimam etti. Bunun içiri atlı aşiret alayları teşkili bazı zorluklara tesadüf etmek değil bil'akis her aşiret kendilerinin dahi Hamidiye Alaylarına kayıt olunmasını sabırsızlıkla beklediler. Bir de kendi ağalarından başka hiç bir kimsenin nufuzu altına girmemiş olan aşiret halkının bu vesile ile hiç olmazsa cihet-i askeriyeye surî olsun itaata alışmış olacaklardı. Bu alaylara muntazam kıtalardan sabit veri-*

lince bunlara zabturabt öğretilecek, talim ettirilecek ve yavaş yavaş büyük emirlere iaata alıştırılacak zan olunmuştur. Bunların ağalarına forma ve rütbe vererek hükûmete ciddi surette ısındırılacak ve yavaş yavaş Hükûmet-i Osmaniye tabiyeti hissi bunların zihnine yerleştirilecek ve her şeyden evvel büyük kumandaların arzusuna göre hareket etmenin bir vazife olduğunu kolaylıkla anlayabilecekleri farz olunmuştu. Halbuki fiiliyatta bu hesapların hepsi doğru çıkmadı ve aşağıdaki neticeler hasıl oldu. Nizamiye süvarisinden Hamidiye Aşiret Alaylarına tayin olunan zabitten hiç bir faide temin edemediler. Ekseriya bunlar lafzen mevcut ve hakikatta kendileri alaylara hiç uğramamışlardır. Mevcut olanlar da hiç bir zaman faide temin edememişlerdir. Çünkü hiç bir zaman on nefer Kürt atlısı bir yerde görmemişlerdir. Bunların talim ve terbiyesi şimdilik hiçtir. Bu teşkilâta yalnız şekil harici itibarile Kürtleri de bazı tebeddülât hasıl edebildi. Meselâ zengin Kürtler yüksek kalpak giydiler, bu kalpaklara armalar taktılar, kalın apoletlerle ceketlerini süslediler, başka cihetler hep eskisi gibi kaldı. Ağalar yine eskisi gibi sahib-i nufuz alay kumandanları ile diğer süvari zabitanı yalnız fena tediye edilen maaşlarını almağa koyuldular. Velhasıl aşiret Kürtleri Hamidiye Alayları için luzumu veçhile tensik edilmiş bir kütle olmayıp bir takım serkeş ahalinin fazla olarak imtiyazatı mahsusaya malik olan takımı halini aldılar.

Bütün Hamidiye Alayları doğrudan doğruya Dördüncü Ordu Müşirinin taht-ı kumandasında (kumandası altında) idi. Müşirin reyi inzimam etmeksizin bunlara bir şey yapabilmek imkân haricinde idi. Bu hal pek fena neticeler vermiştir. Hamidiye Alayları zabitanı memurin-i hükümet-ihiç mesabesinde görürler. Meselâ herhangi bir vukuatla cihet-i mülkiyece taht-ı istintaka alınması lâzımgelen bir aşiret zabiti Müşir Paşanın reyi munzam olmadıkça hiç bir veçhile tahtı muhakemeye alınmazdı, yahutta doğrudan doğruya İstanbul'dan bu gibilerin hapsine karar verdirilirdi. Valilerin Müşirle olan münasebeti o kadar gergin idi ki ekseriya aralarında tehaddüs eden mesail (meseleler) en nihayet İstanbulca hallolunurdu. Hele doğrudan Babıâli ile muhabereye girişen valilerin işleri aşiret meselelerinde pek ziyade müşkilâta uğrardı. Bundan hükûmet nufuzu ikiye ayrılmak gibi gayet fena neticeler meydana çıktı. Yani murur u zamanla aşiret Kürtleri indinde mülkiye memurlarının hiç bir şey yapamıyoacağı hissi uyanmıştır. Bu sebeple hiç bir vali kendi vilâyeti hududu dahilindeki Kürtler'e karşı doğrudan doğruya hiç bir gün tedbir alamazdı. Hükûmetin 1895 senesindeki ataletinin birinci sebebi bu idi." demektedir.

II-f) Sait Paşa'ya Göre Hamidiye Süvari Alayları ve Milli Aşireti

Hamidiye Süvari Alaylarının kuruluş sebebi hakkında Türkçe yazılmış herhangi bir

kitap yoktur. Yalnız Osmanlı Hükûmeti Sadırazamlarından **Sait Paşa** tarafından yazılıp yayınlanan **Hatıratı**nın ikinci cildinin 372 nci sahifesinde **Hamidiye Süvari Alayları** hakkında aynen şöyle deniliyor:

"Hamidiye Süvari Alayları tekâliften müstesna olmakla beraber celb-i menafi için ehaliye takdis ettikleri mütevatirdır. Diyarbakır taraflarında bulunan Hamidiye Alay Kumandanı Mustafa Paşa ki -Milli aşiret reisidir- zahiren ve lafzan asker sınıfında olan bu aşiret efradını pek çok mezalime alet ettiği ve o havalide asayiş ve emniyetin bütün bütün muhtel olduğu, vilâyetin iş'arat ve ehalinin şikâyatı mütetabiasından malûm oluyor. Diyarbakır valisi sabıkı Halit efendi ve halefi Faik Paşa Dördüncü Ordu Müşiri Zeki Paşa'nın bu Mustafa Paşa'yı pek ziyade himaye eylediğine dair pek çok şeyler yazmışlardır. Hamidiye Süvari Alayları ümera ve zabitanını hatta efradını ledelhace tahtı muhakkemeye almak için muhakeme mahalinin selâhiyitleri fesholunmuş olduğundan bunları ancak Divanı Harpler muhakeme edecek ise de bu da bir kaide-i nazariye halinde kalmış ve füiliyatına ordu müşiri ve sair ümera taraflarından mümanaat olunmuştur. Mezalim-i vakıa ise cinayet-i adiyeden olmakla sınıfı askeride bulunanlardan bile sudur ise muhakematı kanunen muhakim-i mülkiyeye aittir. O cihetle Mustafa Paşa'nın Diyarbakır vilâyetinde usulen lâzımgelen mahkemesi de istintak ve mürafaası ve kaide-i cedidenin refi Meclis-i Vükelâ mazbatası ile arzolundu ise de irade zuhur etmedi. Fakat Mustafa Paşa ahiren mağdurlarından birisinin seyfü intikamı ile münadim olduğundan gaile-i vakıa bu suretle bertaraf olmuştur." denildikten sonra 373 üncü sahifesinde **"Hamidiye Süvari Alayları Manevraları"** başlığı altında şunları yazmaktadır:

"Hamidiye Süvari Alaylarına bu sene manevralar icra ettirileceğinden silâh altında bulundukları müddet tayinat ve sair ihtiyacat için otuzbeşbin lira itası tarafı seraskeriyeden iş'ar olundu. Şu alaylara mensup olanlar muntazam bir asker olmayıp reisleri istedikçe bunları başına toplamakta ve hazır bulunamayanların yerine başkalarını getirmektedir. Alayların teşkilinden beri ümera ve zabitanı fennî harb mukteziyatına göre talim görmemiş ve bildikleri şeyler kendilerine mahsus surette cindilikten ve cirit oynamaktan ibaret bulunmuştur. Halbuki birinci muhtıramda tafsil olunduğu ve bugün her devlet-i askeriyede görüldüğü üzere asker olanlar alelderecat talim görmedikçe badehu heyeti müçtemada yapılan manevralar dahil olmadıkça bunlara asker ıtlakı ve kendilerinden istifade olunması kaabil değildir. Gerek payitahtta ve gerek taşrada bulunan ordularımız ise talim ve terbiye-i askeriyeden külliyen mahrumdurlar. Hal böyle iken Hamidiye Süvari Alaylarına tahsisen bu sene manevralar yaptırılması ne sebep ve hikmete binaen arz olunuyor anlayamadım. Ermeniler'in gailesinden sonra Anadolu ahvali nazikleşmiş olduğundan Kürtler gelip giderken ahali-i sairia haklarında melûf oldukları tadiyata kalkışacak olurlarsa -ki ağlebi muhtemilâttır- bir zaim gavail tekavvün edebilir. Binaenaleyh bu senelik bundan sarfınazar olunmasını seraskeri müşarünileyhe yazdım. Lâkin daire-i askeriyeye bu tebliğ ile mülzem olmaları iki defa

daha iş'ari evvelini tekit etti. Babıâliden de evvelki mütalealar tekrar olundu. Binaenaleyh Ekrad'ın talimleri tasavvuru bu senelik tehir olundu" demektedir.

Rapor Sahibinin Aşiret Alaylarıyla İlgili Sonuç Değerlendirmesi

Sait Paşa'nın verdiği bu malûmat Rus askeri mahfillerinin Hamidiye Alayları hakkında yukarıya kayıt ettiğimiz mütalealarının doğru olduğunu göstermektedir.

Hamidiye Süvari Alaylarının yukarıda tafsilen yazılı menfi netice ve tesirlerine şunu da ilâve etmek lâzımdır. Hamidiye Alaylarına intisap etmenin temin ettiği menfaat ve imtiyazlar dolayısiyle bu teşkilâta dahil olabilmek için birçok Türkler de Kürtleşmiştir. Ezcümle Urfa'nın Akziyaret nahiyesine bağlı köylerde oturan **Badilli** (Beydili) aşireti ile **Karakeçili** nahiyesinde oturan bu isimdeki aşiret ve Bozova kazasındaki **Döğer** aşireti misal olarak gösterilebilir. Bunun diğer vilâyetlerde de emsali pek çoktur. Bu aşiret mensupları aslen Türk olduklarını bilmekte ve söylemekte oldukları halde fikir ve hareket itibariyle diğer Kürtler'den bir fark göstermemektedir. Bu tepkinin acı tesirleri bu gün daha ağır olarak sezilmektedir.(9)

II-g) Batılıların "Islahat Projesi"

Ermeniler'in meskûn bulunduğu vilâyetlerde yapılacak ıslahat hakkında Osmanlı Hükûmetinin aldığı tedbirleri kâfi görmeyen **Avrupa büyük devletlerinin İstanbul sefirleri birleşerek 1895 senesinde yapılacak ıslahatın esaslarını hazırlamak üzere bir "Proje" yaptılar.**

Sefirlerin Hazırladıkları Proje'nin Esasları:

1- Göçebe Kürtler'in idare ve kontrolu için her vilâyette valinin emrinde bir aşiret memurunun bulundurulması ve bu memurun eşkiyalık eden ve suç işleyen Kürtler'in tevkif ve

9. İttihat-Terakkicilerin Aşiret Süvari Alaylarına yaklaşımı konusunda bkz. Taki Sinemilli (Mehmet Bayrak): **Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi ve Ziya Gökalp**", Özgür Gelecek Dergisi, Aralık-1988.

muhakemelere sevkine selâhiyetli bulunması ve bunları yapabilmek için emrinde bir müfreze bulunması,

2- Kürtler'in yaylaklardan kışlaklara göçleri sırasında bunların yanlarında hareketlerini kontrol için memurlar bulundurulması,

3- Yaylak ve kışlak hudutlarının katiyetle tesbit edilmesi,

4- Vukuat yapan aşiretlerin ertesi sene yaylaya çıkmalarına müsaade olunmaması,

5- Kürtler'in iskân edilerek ziraata alıştırılmalarına çalışılması,

6- Göçebe Kürtler'in nahiye meclislerine aza seçmek ve seçilmek hakkından mehrum bırakılmaları,

Sefirlerin tesirleri altında Osmanlı Hükûmeti hemen hemen bu esaslara dayanan bir "Islâhat Fermanı" çıkarmış ve yukarıdaki esaslardan başka:

7- Hamidiye Süvari Alayları mensuplarının talim devreleri dışında silâh taşımaları ve resmî üniforma giymeleri menedilmiş, talim devreleri dışında adi mahkemelerce muhakeme edilmeleri kabul edilmiştir.

Bu **Ferman**'ın çıkarılması üzerine Büyük Devletler 12/Ekim/1895 tarihli müşterek bir **Nota** ile Osmanlı Hükûmetine memnuniyetlerini bildirdiler.

Babıâli bu fermandan sonra, kararlaştırılan ıslâhatı yapmak üzere Kürdistan'a Müşir Şakir Paşa'nın reisliği altında bir hey'et gönderdi. Bu ıslâhat teşebbüsleri Ermeniler'in işine gelmediğinden yer yer ve bilhassa Zeytin, Sasun, Van ve İstanbul'da Ermeniler arasında isyan hareketleri görülmeye başladı. Ermeniler bu hareketleri ile büyük devletlerin daha tesirli müdahalelerini temin edeceklerini umuyorlardı. Babıâlinin sert tedip ve tenkil hareketlerine rağmen büyük devletler Ermenilerin maksatlarını daha iyi anladıklarından müdahaleye lüzum görmediler.

Bu hal senelerce devam etti. Meşrutiyetin ilânı üzerine gerek bu devletlerin teşebbüsleri ve gerek Ermeni hareketleri bir tevakkuf devresi geçirdi. Balkan Harbini müteakip Londra görüşmeleri sırasında Ermeniler Berlin Muahedesi ile vadedilen ıslâhatın tatbikini temin için yeniden devletlere baş vurmaları üzerine Balkan Harbinden mağlûp ve bitap olarak çıkan Osmanlı İmparatorluğunu bir kat daha zayıflatmak için Avrupa büyük devletleri yine Ermeni meselesini ele alarak sefirlerini harekete geçirdiler. Bu tesir altında **Osmanlı Hükûmeti ile Rusya arasında yapılan 8/Şubat/1914 tarihli bir anlaşmada** Osmanlı Hükûmeti Ermenilerin sakin bulunduğu altı vilâyetin başına iki Av-

rupalı müfettişin tayinini kabul etmiş fakat bu anlaşmanın tatbikine meydan kalmadan Birinci Dünya Harbinin başlaması üzerine bütün bu teşebbüs ve anlaşmalar tatbik edilemeyerek tarihe karışmıştır.

Birinci Cihan Harbinin devamı müddetince Ermeniler'in her tarafta görülen hainee hareketleri Osmanlı Hükûmetini bunlar hakkında cezri ve şiddetli tedbirler almağa mecbur etmişti.

Ruslar'ın işgal ettiği Türk topraklarında müstevli orduya dayanarak Ermeniler'in Türk ve Kürtler'e karşı yaptıkları zulüm ve vahşet çok korkunçtur.

Müstakil Yada Özerk Kürdistan İsteği

Birinci Cihan Harbinde Osmanlı Hükûmeti müttefikleri ile beraber mağlûp olunca bir taraftan Ermeniler eski istediklerini yeniden ileri sürmeğe başladıkları gibi, **müstakil bir Ermeni hükumeti kurulmak istenilen Türk topraklarında Ermeniler'den pek çok fazla Kürtler'in meskûn olduğunu ileri sürerek Kürt münevverleri de müstakil bir Ermenistan yerine müstakil veya muhtar bir Kürdistan teşkili talebini ilk defa öne sürdüler.**

Nefsinden ve tahtından başka bir şey düşünmeyen Padişah ile onun hükûmeti 1/Ağustos/1336 (1920) tarihinde devletlerce hazırlanan ve **yalnız Osmanlı İmparatorluğunun değil bütün Türklüğün idam fermanı demek olan Sevr Muahedesini imzaladılar.**

Sevr muahedenamesi müstakil bir Ermenistan ile bir sene sonra istiklâliyetini ilânedebilecek "muhtar bir Kürdistan" kuruyordu.

Bilindiği gibi hayatına kastolunduğunu anlayan, izzetinefsine taarruz olunan Türk Milleti ayaklanmış, yıllarca devam eden çetin savaşlardan sonra **Sevr Muahedesi**ni yırtarak onun yerine İsmet İnönü"nün muazaffer kılıcını Türk kanına batırarak yazdığı **Lozan Muahedesi** ile hakkını, hâkimiyet ve istiklâlini kurtarmıştır.[10]]

10. Rapor sahibinin bu saptaması karşısında insanın "ya ötekiler!" diye sorası geliyor.

III. BÖLÜM

KÜRT ULUSAL—DEMOKRATİK HAREKETLERİ

Türk milliyetçi hareketinin 'ırkçı' bir karaktere bürünerek 'gerici' bir nitelik kazanmasıyla birlikte, kendisi dışında kalan ulusalcı akım ve hareketlere saldırmaya başladığını görüyoruz. Sözgelimi 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Türkçü akımlar, başta Müslüman halklar ve azınlıklar olmak üzere öteki milliyetçi akımlara hoşgörülü hatta onlarla dayanışma içinde olmuş; ancak **İttihad ve Terakki**'nin siyasi bir güç olarak yönetimi ele geçirmesiyle birlikte Türklüğü ve Türkçülüğü 'özne' olarak alıp öteki halk ve azınlıkların ulusal-demokratik haklarını red ve inkâr eden "gerici-ırkçı" bir yöneliş göstermiştir.

Kuşkusuz bu, herşeyden önce bir bilinç ve güç olayıdır. Bundan dolayıdır ki, Türk milliyetçi hareketi zayıf döneminde **'eşitlik temelinde siyasal birlikteliği'** savunurken; siyasal erki elegeçirdiği dönemde ırkçı, şoven, inkârcı ve asimilasyoncu bir politika izlemiştir. Bu zik-zak politikasını II. Meşrutiyet öncesi istibdat koşulları, II. Meşrutiyet'in kısmi özgürlük koşulları, İttihad ve Terakki'nin dizginleri ele aldığı Birinci Dünya Savaşı koşulları, savaş sonrası yenilgi ve Milli Mücadele koşulları ile nihayet Lozan sonrası koşullarda rahatlıkla görebiliyoruz. Ayrıntıya girmeye gerek yok. Bu konuda vereceğimiz birkaç örnek, yaşanan bu süreçleri göstermeye yetecektir.

Yusuf Akçura türünden Türkçüler, doğrudan asimilasyonu öngören dar milliyetçi, giderek ırkçı bir yaklaşımla şu milliyetçilik anlayışını sergiliyorlardı: *"Türk ittihadı, Osmanlı İmparatorluğundaki Türkleri din ve ırk bakımından birleştirecek, Türk aslından olmamakla beraber bir dereceye kadar Türkleşmiş unsurları, daha ziyade Türklüğe* ***temsil edecek*** *(asimile edecek Y.N.) ve henüz* ***hiç temsil edilmemiş*** *(asimile olmamış Y.N.) ve millî vicdanları olmayanları da* ***Türkleştirebilecektir****. Lâkin asıl büyük faydayı*

dünyada yayılmış bulunan ***Türklerin birleşmesine*** *ve bu suretle* ***büyük bir milliyet-i siyasiye meydana getirmelerine yarıyacaktır.***"[1]

Görüldüğü gibi Akçura, "ırk esasına dayanan millî bir Türk siyaseti"ni savunuyor ve **asimilasyon yöntemiyle büyük millet yaratmayı** öneriyor.

Buna karşılık, yine bir Türkçü olan **Ahmet Ağaoğlu**, daha geniş bir görüşle bundan oldukça farklı bir milliyetçilik anlayışı getiriyordu: *"Türk millî hareketi, siyasetle meşgul değildir. Bu hareket hakimiyete yeltenmez, kimsenin hukukunu eksiltmez, kimseye hususi ve imtiyazlı bir mevki kazandırmak istemez. Bu hareket, Türkler'e olduğu kadar, bütün milletlere de hürmet olunmasını talep eder. Hareket, ahlaki ve sosyolojiktir. Bu cihetle Türklere olduğu gibi, diğer milletlere karşı da sevgi ve anlayışla doludur.* ***İster Arap, ister Kürt, ister Ermeni ve başkaları, birbirlerine eşit olarak, birbirlerini sıkmayarak, birbirlerine fenalık etmeyerek ilerlesinler, inkişaf bulsunlar. Bir Türk milliyetperveri indinde, Arapların ve ötekilerin lisanı, milliyeti, kendi lisan ve milliyetine yakın bir hürmete haizdir.***"[2]

Görüldüğü gibi burada, Türk, Kürt, Arap, Ermeni ve öteki halklara eşit haklar öngörülmektedir ve bu düşünceler Millî Mücadele boyunca Mustafa Kemal'ca da sık sık işlenmiştir.

Dayatmalar karşısında başvurulan bu ikili politikayı Milli Mücadele dönemi ile Lozan sonrasında da rahatlıkla gözlemliyoruz.

Sözgelimi Millî Mücadele'nin başlangıcında **20-30 Ekim 1919 tarihlerinde** Türk ve Kürt delegelerce Amasya'da imzalanan, ancak resmi kaynaklarda esgeçilen II. Protokol şöyledir:

"Beyannamenin birinci maddesinde, Osmanlı Devletinin tasavvur ve kabul edilen hududu, Kürt ve Türklerle meskun olan araziyi ihtiva ettiği ve Kürtlerin Osmanlı camiasından ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra, bu hususun asgari bir talep olmak üzere temin edilmesi gerektiği müştereken kabul edildi. Bundan başka, ***Kürtlerin serbestçe gelişmelerini temin için ırkî ve içtimaî hukukları*** *(ulusal ve toplumsal hakları Y.N.)* ***aynen kabul edildi.***[3]

Görüldüğü gibi, eşitlik temelinde Kürt-Türk kardeşliği Protokole bağlanıyor.

Mustafa Kemal'in 1920 Mayısında ilk Meclisteki şu sözleri de, Milli Mücadele'nin düşünsel omurgasını oluşturan **"dar ve zor günler milliyetçiliği"**nin anlatımıdır.

---

1. Ord. Prof. Enver Ziya Karal: **Osmanlı Tarihi,** Cilt - 8, TTK, 2. bas. 1983, s. 563.
2. E.Z. Karal: Osmanlı Tarihi'nden aktarılarak, **DDKO Savunması: Dünyada Kürt Vardır**, Bahoz yay, No: 4, 1973, s. 76-77.
3. Faik Reşit Unat: **Amasya Protokolleri**, 1961, s. 360-361'den aktarılarak DDKO Savunması, s. 82.

"Meclis-i âlinizi teşkil eden zevat yalnız ***Türk*** *değildir, yalnız* ***Kürt*** *değildir, yalnız* ***Çerkez*** *değildir,* ***Laz*** *değildir. Fakat hepsinden mürekkep anâsır-ı İslâmiyedir. Samimi bir mecmuadır (topluluktur Y.N.) Binaenaleyh muhafaza ve müdafasıyla iştigal ettiğimiz millet, bittabi bir unsurdan ibaret değildir. Muhtelif anasır-ı İslâmiyeden (islâmî unsurlardan Y.N.) mürekkeptir. Bu mecmuayı teşkil eden her bir islâm unsur, bizim kardeşlerimiz ve menfaatı tamamen müşterek olan vatandaşlarımızdır.* ***Bunlar karşılıklı olarak birbirlerinin ırki özelliklerine, hukuklarına riayet ederek ve karşılıklı saygı duyarak yaşayacaklardır.***[4]

Mustafa Kemal'in buradaki sözlerinin Ağaoğlu'nun görüşlerini çağrıştırdığını, bu ve benzeri sözlerin Milli Mücadele boyunca sürdüğünü belirtmeliyiz. Ancak Lozan Andlaşması'nın imzalanmasından sonra yeniden red, inkâr ve asimilasyon temeline dayalı geri. dar ve giderek ırkçı bir milliyetçiliğin ideolojisi örülmeye, kurulmaya ve dayatılmaya çalışılıyor... Bu anlayışa bir tepki olarak doğan **1925 İsyanı**'nın bastırılmasından sonra da **Şark Islahat Planı** ile temelleri atılan ve bugün hâlâ sancıları yaşanan zoraki Kürt politikası uygulamaya konuyor...

III-a) Şoven ve İnkârcı Politikaya Eşlik Eden Güdümlü Yayınlar

Alman militarizmiyle yakın ilişkiye giren **İttihad ve Terakki Hareketi** iktidara geçtiği II. Meşrutiyet sonrasında bu ilişkiyi dayanışmaya ve işbirliğine, giderek de **'büyük Turan'** ülküsü için yayılmacılığa dönüştürür. İşte ta bu aşamada **Paul Rohrbach** gibi Birinci Dünya Savaşı'nın kimi ideologlarının eserlerini Osmanlıcaya çevirten İttihat ve Terakkiciler[5], bir başka sözde Alman'ın **Dr. Friç**'in **"Kürtler"** adlı kitabını da Osmanlı Muhacirin Dairesi yayını olarak Türkçe'de yayımlatıyor.[6]

Sanki daha 18. yüzyıldan başlayarak Batı'da Kürt dili ve edebiyatı alanında çeşitli bilimsel araştırmalar yapılmamış gibi[7]; Kürt dilini 'küçük' gösteren bu kitabı özellikle yayımlatmış ve temellerini attığı resmi ideolojiye kaynak yapmak istemiştir.[8]

4- **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** Cilt - I, s. 3.

5- Bkz. **"Alman Emperyalizminin Türkiye ile Kürdistan'a Girişi ve Ziya Gökalp"**, bölümü.

6- Dr. Fritz (Friç) : **Kürtler,** İst. 1334(1918). Kısaltılmış yeni basımı **"Kürtlerin Tarihi"** adıyla yapıldı. Hasat Yay. İst. 1992.

7- 1787'de M. Garzoni'nin **"Kürt Dilinin Grameri ve Sözlüğü"** adlı çalışmasıyla başlayan Kürdoloji çalışmalarının özlü bir dökümü için bkz. **Rohat: Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi (1787-1987),** KOMKAR Yay. 1987.

8- İttihad ve Terakkicilerin ardından Cemal Süreyya Aydemir gibi **Kadrocular** ve bunların devamı niteliğindeki Atatürkçü aydınlar hep aynı yolu izlemişlerdir. Oysa, araştırmalar, **"Dr. Fritz"** adında bir Alman bilimadamı bulunmadığını; kitabın gerçek yazarının **"Habil Adem"** adındaki bir İttihadçı olduğunu ortaya koymuştur.

Gerçekten de ogün bugündür tüm resmi ideoloji mensupları, başka tesbitleri nedeniyle yeni yazıya kazandırmadıkları bu kitabın arkasına -ama yalnızca birkaç cümlesinin arkasına- saklanmaya çalışmışlardır.

1923'ten itibaren Cumhuriyetle birlikte Türkiye'de Kürdoloji alanındaki çalışmalar birden kesilirken[9]; resmi ideoloji, bilim ve kültür hayatının hemen her alanını sarmalamaya başlıyor. Arada bir de siyasi ya da askeri resmi çevreler Kürtlere ilişkin yayın yapıyorlar. Bunlardan biri de Süleyman Sabri Paşa'nın **"Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetabbuât"** (İst. 1928) adlı kitabıdır. Bu kitap Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü (TKAE) yayını olarak 1980'den sonra yeniden yayımlandığında şu adı alıyor: **Van Tarihi ve Kürt Türkleri Hakkında İncelemeler** 3. bas. Ank. 1982.

Bu alanın bir başka yayını da, **Kürdistan Teali Cemiyeti**'nin aktif yöneticilerindenken Lozan'dan sonra ülke dışına çıkan Dr. Mehmet Şükrü Sekban'ın 1933 yılında Fransa'da yayımladığı **"Kürt Sorunu-Azınlıkların Problemleri"** adlı kitapçığıdır. Sonradan çeşitli nedenlerle 'dönüş' yapan, Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye dönüp bir resmi kuruluşta doktorluk yapan Sekban'ın bu kitapçığı da, gizlilik derecesiyle üst düzeydeki mülki âmirlerin kullanımına verilmiştir. Bu kitapçık kısmen terminolojisi değiştirilerek ve notlanarak 1980'den sonra TKAE'nce bol miktarda basılmış ve dağıtılmıştır. (4. bas. 1981). (Bu kitabın öyküsü için bkz. Musa Anter: **Hatıralarım**, İst. 1990, s. 74-76).

Bu alanın bir başka ünlü ve güdümlü kitabı da Mehmet Şerif Fırat'ın **"Doğu İlleri ve Varto Tarihi"**dir. 1940'lı yıllardan yani Tek Şef-Milli Şef döneminden başlayarak 1960, 1970 ve 1980 askeri yönetimlerinde yeni-yeni baskıları yapılan bu kitap da tüm resmi kurum ve kuruluşlara sokulan ilginç bir güdümlü yayındır.[10]

9- Bkz. T. Sinemilli (M. Bayrak): **"Tarihsel Gelişimi İçinde Kürt Kültürü ve Temsil (Asimilasyon) Politikası"**, Öz-Ge, sayı: 8.

10. Kuşkusuz Cumhuriyet döneminde yapılan Kürtler'e yönelik yayınlar yalnızca bunlar değildir. Tamamına yakını askerler tarafından yazılan bu kitaplardan belirleyebildiklerimizin kısa bir dökümü şöyle yapılabilir:

- Süleyman Sabri Paşa: **Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbuât**, İst. 928 (İlk basımı imzasız olarak yapılan bu kitap, daha sonra yazarının adıyla ve eklemelerle iki basım daha yapmıştır.)

-Alb. Faiz Demiroğlu: **Van ve Çevresinde Tarihi İncelemeler**

-Alb. M. Rıza: **Benlik ve Dilbirliğimiz,** İst. 1933.

-As. Dr. Mehmet Şükrü Sekban: **Kürt Sorunu**, Paris-1933 (Belli nedenlerle yazılmış olan bu kitapçık, sonradan Belgelerle Türk Tarihi Dergisi ve Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü gibi Devlet güdümlü kuruluşlarca terminolojisi değiştirilerek ve notlanarak yeniden yayımlanmıştır).

- Jand. Alb. Nazmi Sevgen: **Doğu'da Kürt Meselesi**, İst. 1970.

- Jand. Alb. Nazmi Sevgen: **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri** (Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi /, TKAE Yay. 1982. (Bu kitap, yazarın daha önce **Zazalar** (Tarih Dünyası), **Kürtler** (Belgelerle Türk Tarihi Der.) **Kürt Meselesinin İçyüzü, Irak-Barzani Anlaşması ve**

Kürt sorununun toplumda yoğun biçimde sorgulanmasıyla birlikte, Kürdoloji alanında yayın yapılamayan 80'li yıllarda Devlet de tam bir propaganda saldırısına geçti. Devletin yarı-resmi kuruluşu olan TKAE, Kürtlerle ilgili 50 dolayında yayın yapmış bulunuyor.(11)

Resmi ideolojinin red ve inkâr politikası üstüne oturan bu yayınların yaymaya ve aşılamaya çalıştığı temel düşünce Kürt diye bir halkın, Kürtçe diye bir dilin olmadığı; bunların Turanî ırktan gelme bir Türk boyu, dillerinin de çeşitli dillerin bileşiminden oluşmuş bir karma dil' olduğudur. Hatta Kürtçeyi Türk diline bağlama(!) ya da yoksama çabaları da gösterilmiştir. Ancak binlerce yıllık köklü bir tarihi olan Kürt halkını tümden yoksamak becerilemediği için önce "**Dağ Türkü**", sonra "**Kürt Türkü**", daha sonra ise "**Anado-**

Muhtemel Neticeleri, (BTTD). gibi çeşitli yayın organlarında çıkan yazılarından derlenmiş ve terminolojisi değiştirilerek yayımlanmıştır).

-Bnb. M. Hilmi: **Kanuni Süleyman'ın Bağdat Seferi**, (85 sayılı Askeri Mecmua Eki).

-Kur. Bnb. Burhan Özkök: **Osmanlı Devrinde Dersim İsyanları**, 1937.

Ty. Yzb. Fahri Uçantürk: **1930 Yılı Ağrı Harekâtına Karaköse'den Bir Bakış** (148 nolu Askeri Mecmua Eki).

-Askeri Dr. Mehmet Çapar. **Doğu'daki Aşiretlerin Türklüğü**, İst. 1972.

-Askeri Dr. Mehmet Çapar: **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, İst. 1975.

-Kur. Alb. Bekir Tümay: **Menderes Devri Anıları** (Gördüklerim, Bildiklerim, Duyduklarım), İst.

-General Kenan Enesngin: **Milli Mücadelede Hıyanet Yarışı,** Ank. 1969 (Bu kitap daha sonra genişletilerek **Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar** adıyla yeniden yayımlanmıştır).

- General Kenan Esengin: **Kürtçülük Sorunu,** İst. 1976.

-Em. Kur. Alb. Necati Ökse: **Van Gölü ve Fırat Nehri Çevresinde Yaşayan Türkler**, Ank. 1976.

-Ask. Dr. İbrahim Etem Gürsel: **Kürtçülük Gerçeği**, Ank. 1977.

-Em. Tümg. Abdullah Kuloğlu: **Bölücü Davranışlar ve Türk Devleti**, Ank. 1981.

-Em. Kur. Alb. Sadi Koçaş: **Kürtlerin Kökeni ve Güneydoğu Anadolu Gerçeği,** İst. 1990.

-Dr. M. Fahrettin Kırzıoğlu: **Kürtler'in Türklüğü,** Ank. 1968.

-Doç. Dr. Mehmet Eröz: **Doğu Anadolu Hakında Sosyo-Kültürel Bir Araştırma**, (basım yeri ve tarihi belirsiz).

-Mahmut Rışvanoğlu: **Doğu Aşiretleri ve Emperyalizm**, İst. 1975.

-Hilmi Göktürk: **Kürtlerin Soy Kütüğü ve Boy Tarihi**, İst. 1979.

Prof. Dr. Aydın Taneri: **Kürtler'in Kökeni, Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayatları**, (Bu kitabın genişletilmiş yeni basımı TKAE'nce **Türkistanlı Bir Türk Boyu: Kürtler** adıyla yapılmıştır, 2. bas. Ank. 1983).

Belirleyebildiğimiz bu yayımlanmış kitaplar dışında **Prof. Hasan Reşit Tankut** gibi "**Güneş-Dil**" teorisinin kuramcısı ile **Vali Cemal Bardakçı**, Em. Jand. Alb. **Nazmi Sevgen** gibi Dersim hareketiyle ilgili; General **Naci Aşkun** gibi "Tarih İçerisinde Kürtler" gibi hazırlıkları olup yayımlayamayanlar bulunduğu da biliniyor.

Devlet tarafından bastırılıp propaganda amacıyla her yere ulaştırılan, ancak bilim çevrelerinde ciddiye alınmayan bu yayınlardan bir bölümü için şu eserlerdeki dökümlere bakılabilir:

-Dr. M. Hidayet Vahapoğlu: **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**, TKAE yay. Ank. 1990. (Özellikle Seri-B'deki elliye yakın kitap, s. 245-247.

-İsmail Beşikçi: **Bilim-Resmi İdeoloji-Devlet-Demokrasi ve Kürt Sorunu**, Alan Yay. 1990. s. 134-137 (Burada 1 nolu dipnotta bu tür yayınların bir dökümü yapılmaktadır).

lu'nun İlk Türk Sakinleri: Kürtler" olarak adlandırılmışlardı. Tarihin eski dönemlerinden beri atalarının adlarıyla anılan, en az bin yıldan buyana da **Kürdistan** olarak anılan ülkesi ise İttihad ve Terakkicilerce **"Vilâyât-ı Şarkiye"**, Kemalist yönetimce **"Doğu vilayetleri"**, daha sonra ise **"Doğu ve Güneydoğu Anadolu"** olarak nitelendirilmiştir. Dillerine ilişkin resmi saptamalar daha da gülünçtür. Dr. Friç'in Kürtçeyi "dar" bir dil olarak gösterme çabalarının da üstüne çıkılarak, Kürtçe'nin" dağ Türkleri"nin konuştukları bozuk bir Türkçe olduğu söylenebilmiştir. **Türk Ansiklopedisi** ve **Meydan Laousse** gibi bilimsel iddialarla ortaya çıkan ansiklopedilerin traji-komik maddelerini incelemek bu konuda bir düşünce vermeye yeterlidir. TKAE'nün Kürtçeye verdiği en son isim ise **"Doğu Anadolu Osmanlıcası"**dır. (Bkz. Doç. Dr. Tuncer Gülensoy: aynı adlı eser).

Peki acaba hâkim ulus ideologları ve resmi ideoloji mensupları, bu iddialarına ve düzmece savlarına kendileri inanıyorlar mı?.. İnanıyorlarsa ne ölçüde inanıyorlar?.. Herhalde bunu en iyi gösterecek olan, dışarıyı değil kendilerini yeni gizli mercileri enforme edecek belge ve dokümanlardır.

İşte bu bölümde, çalışmamıza kaynaklık eden "resmi ve gizli" dokümanın, konumuzla ilgili bir kesitine yer vermek istiyoruz. **"Doğu illerinde zaman zaman meydana çıkan isyanların oluş ve büyüyüş sebepleri ile bunların kovaladığı maksat ve istikametleri resmi belgelere dayanarak yazıp, hizmete mahsus mahrem bir broşür halinde bastırarak özellikle o illerde memuriyet verecek olan idare âmirlerinin gözleri önüne konulması..."** amacıyla Hükümetin isteği üzerine 1940'lı yılların İçişleri Bakanları **Hilmi Uran** ve **Şükrü Sökmensüer** dönemlerinde, eski Ağrı valisi ve o dönemin Mülkiye Müfettişi **Hasip Koylan** tarafından hazırlanıp 1946 yılında tamamlanan bu türden bir dokümanın, başka bir deyişle rapor-kitabın Kürt Ulusal Hareketlerine ilişkin bölümüne yer vermek istiyoruz.

Kuşkusuz çalışmanın önemi, **öncelikle resmî bir kimlik taşımasından kaynaklanıyor. İncelemede de görüleceği gibi, gizli rapor-kitap olarak hazırlandığı için, resmî devlet görüşünün tersine "Kürt ve Kürdistan gerçeği" doğrudan devletin resmi belgeleriyle veriliyor. Yani bu yönüyle devletin resmî politikasını hemen tümüyle tekzip eder nitelikte. Kürt ve Kürdistan gerçeğinin resmî tescili de diyebiliriz buna.**

Günümüzde anlaşılması oldukça güç anlatımın sadeleştirilmesi dışında metnin özüne dokunmayacağız. Ancak konunun daha iyi anlaşılabilmesi için yeri geldikçe **arabaşlıklar** ekleyecek ve **dipnotlar** vereceğiz.

III-b) Kürtler'de Milliyetçilik Ve Bağımsızlık Akımları Ne Zaman, Nasıl Başladı ve Nasıl Gelişti?

Ahmedê Xani ve Eseri Mem û Zîn

Kürtlere milliyet ve istiklâl fikir ve aşkını ilk defa telkin eden meşhur Kürt şairi **Ahmedê Hanî**'dir. Bu zat 1061 (M.1651) senesinde dünyaya gelmiş ve 1105(H) senesinde **"Mem û Zîn"** adındaki kitabını yazmıştır. Öldüğü tarih belli değildir. Mezarı Doğubeyazıt kazasında olup Kürtler'in ziyaretgâhıdır.

Mem û Zîn[12] Birinci Cihan Harbini takip eden Mütareke zamanında 1335 (M. 1919) senesinde **Hamza**[13] isminde bir Kürt tarafından İstanbul'da Necm-i İstikbâl Matbaasında bastırılıp yayınlanmıştır.

Mem û Zîn'in Konusu ve İşlediği Ulusal Tema

Mem û Zîn; Emir Abdaloğlu, Emir Zeynettin'in güzellikleriyle meşhur **Zîn** ve **Sili** ismindeki iki kızkardeşinin **Memo** ile **Tacettin** ismindeki Kürt gençleriyle olan aşklarını nazmen hikâye eylemekte ve bu arada **Kürtleri övüp, onların ulusal duygularını harekete geçiren şiirler içermektedir.**

Bedirhanoğulları'ndan **Celâdet Ali**, Atatürk'e yazdığı 1933 tarihli **Açık Mektubunda**[14] bu eserden bahsederken;

"Şair Ahmedê Xanî, bugünkü milliyet cereyanının ilk mübeşşiridir. Konusunu bir halk efsenesinden almış olan Xani, eserinde baştanbaşa Kürt milletinden ve Kürdistan'dan bahseder. Konuştuğu kişiler tümüyle

---

[12] **Mem û Zîn**'in 1919'da **Muallim Müküslü Hamza**'nın önsözüyle yapılan basımıyla Mehmet Emin Bozarslan tarafından 1968 yılında yapılan basımları arasında, siyasi kaygılardan kaynaklanan bazı küçük farklar vardır. Bozarslan'ın yayınında "Dergimiz" başlıklı bölümde 53-59 sayfalarında bilerek hokka ile geçiştirilen eksikleri, İ. Beşikçi kitabında tamamlamaya çalışmaktadır. Bkz. İ. Beşikçi: **Devletlerarası Sömürge Kürdistan**, Alan Yay. İst. 1990, s. 174-175.
Başlıbaşına bir inceleme konusu olacak **Müküslü Muallim Hamza**'nın kimliği ve kişiliği konusunda incelemenin ileriki bölümlerinde belirli bilgiler verilmektedir. Kürt ulusal hareketlerini işleyen hemen her çalışmada Muallim Hamza'nın adına rastlamak mümkündür.

[13] Bkz. C. Ali Bedirxan: **Türkiye Reisicumhuru Gazi M. Kemal Paşa Hazretlerine Açık Mektup (1933)**, Komal Yay. Ank. 1978. C. Bedirxan'ın Arap harfli ilk yayınından sonra, Latin alfabesiyle ilk basımı 1973'de; Türkiye'de 2. basımıysa Doz. yay. ca 1992'de yapılmıştır.

birer semboldur. Kürt milletini temsil eden kişiyi esarete düşürür, zindana atar ve onun kurtuluş çarelereni millete arattırır ve gösterir" demektedir.

Mem û Zîn'in, Kürtler'in yiğitlik ve gayretini, bedbahtlık ve talihsizliklerini ve bunlarla birlikte cömertlik ve yardımseverliğine ilişkin manzum övgüsünün çevirisini aynen aşağıya alıyorum.(15)

"Sâki Allah için lûtfet ver. Cam-ı Cem'e bir yudum koy. Cam-ı Cem cihan-nümâdır. Herne ki istiyorsan onu açığa çıkar. Bahtaçıklığı hükmünü işletince, durum bize karşı gelişir. Felâketimiz kemâle erdi. Acaba bu felâketin sona ermesi mümkün mü? Herhalde yükseleceğiz. Acaba dönem sonuna kadar mümkün müdür? Bu fırsatta, talih bize yıldız gibi görünsün. Talih bize yâr olsun ki, bir defa uykudan uyanalım. ***/Bizden çıksın cihanı fethedecek bir fedakâr. Bundan bize bir padişah meydana gelsin/.*** *Kılıcımızın hızı bilinsin. Kalemimizin kaderi bilinsin. Derdimize ilaç bulunsun. İlmimizin revacı bulunsun. Eğer olsaydı bizde başkaldırıcı, hem kerem sahibi hem de koruyucu. Kendimize mahsus sikkemiz ve paramız olurdu. Böyle itibarsız ve bölünmüş kalmazdık. Altın ile gümüş halis ve temiz iseler de sikke olduktan sonra aziz ve muteber olurlar.* ***/Eğer bizim bir padişahımız olsaydı, Allah ona lâyık bir taç verseydi. Ona bir taht tahsis ederdik. Bize bir şans tecelli ederdi. Onun bir tacı yetimleri teselli edecekti. Bizi biçarelerin elinden kurtaracaktı. Bu Rumlar ile Türkler bize hâkim olmaktan el çekecekler. Memleket Türk ve Acemler tarafından harap mahkum, mağlup, aşağılanmış ve köle olmaktan kurtulacaktı: Fakat ezelden Allah böyle takdir etmiş, bu Rumları ve Acemleri bizim üstümüze koymuş, kendimizi onların bağımlısı saymak ancak büyüklere yakaran bir utançtır.*** *Şeref ancak prenslere ve emirlere aittir. Şairler ve çaresiz kimseler ne yapabilir; Allah'ın hikmeti beni şaşkın bırakıyor. Dünya devletleri içinde Kürtler neden herşeyden yoksundurlar. Bir kelime ile, ne hakla mahkûm edilmişlerdir. Onlar cesaretleriyle şeref diyarını fethetmişlerdir. Asalet ülkesini ele geçirmişlerdir. Onların şereflerinden herbiri iyilik severliktedir. Savaşta bir Rüstem'dir. (Hatem ve Rüstem, biri yardımseverliği ile, diğeri gücü ve yiğitliği ile tanınmış efsane kahramanlarıdır). Arap illerinden Gürcistan'lara kadar bakınız. Kürtler bir kale gibi durmaktadırlar.* ***/Bu Türkler ve bu Acemler onların arkasına sıralanmışlardır. Kürtler onları dört taraftan sarmışlardır. Ve her iki taraf bu milleti kaderin oku için bir av saymışlardır. Denilebilir ki onlar sınırların anahtarlarıdır. Onlar hasımlarının herbirini sımsıkı bir baraj gibi tutmaktadırlar.***

---

15. **Mem û Zîn**'in M.E. Bozarslan tarafından yapılan yayınının (Bkz. Ehmedê Hanî: **Mem û Zîn**, Gün Yay. İst. 1968, 567 s.) **"Derdimiz"** başlıklı sözkonusu bölümünde, bu incelemede siyah dizilen kesitler çıkarılmak zorunda kalınmış ve nokta ile geçiştirilmiştir. Burada ise, rapor sahibi kendi düz çevirisiyle vermektedir.

Rum'un[16] denizi ve Acem'in okyanusu kabarıp dalgalanınca bütün Kürtler kana bulanmaktadır. Onları zorla birbirinden ayırmaktadır./ Cömertlik, asalet, kahramanlık, cüret, pervasızlık hep Kürt milletinde toplanmıştır. Onlar bu meziyetlerinden ancak kılıç ve kuvvet ile vazgeçirilebilir. Cesaretleriyle ne kadar övünürlerse buna mecbur bırakılmaktan o kadar nefret ederler. Bu kabadayılık ve ruh büyüklüğü onları kendi aralarında daima dağınık, kavga ve kargaşalık içinde bırakır.

/Eğer aramızda uysal olarak birbirimize bağlılık göstersek Rumlar ve Acemler'in hepsi bize uşak gibi hizmet edeceklerdi./ Din ve devleti en yüksek zirvesine ulaştıracak fen ve marifet kazanacaktık."

III-c) Kürtler'de Milliyetçilik Akımları

Ahmedê Xanî'nin serptiği bu milliyet tohumları Kürt milletinin kuraklığı içinde mahvoldu.

Kürtler'de milliyet cereyanları Meşrutiyet'in ilanından sonra gizli-kapaklı başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen Mütareke günlerinde Osmanlı Hükümetinin çok zayıf düştüğü zamanlarda ecnebilerin işgaline dayanarak açığa vurulmuş ve ortaya çıkarılmıştır.[17]

19. yüzyılda Kürtler'de milli cereyanlar görülmedi. Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar eğitimli veya cahil hiç bir Kürt, Türkler'den ayrılarak müstakil veya muhtar bir hükümet kurmayı hatırından dahi geçirmemiş, tersine bunu gelecekleri ve varlıkları için tehlikeli bulmuşlardır.[18]

Eski Kürt isyanlarında siyasî maksat ve emeller katiyen yoktu. Bu isyanlar daha ziyade idaresiz bir vali, zalim bir kumandan veyahut yine kendi kanlarından olan derebeylerin, ağaların zulüm ve tegallübüne karşı vukua gelmiş hareketlerdir.[19]

---

16. **Rum**, burada **Osmanlı** anlamında kullanılıyor.
17. Rapor sahibi; 19. yüzyıldaki birçok ayaklanmayı, 1898'den başlayarak birçok gazete ve dergi yayınını, kültürel ve siyasal örgütlenmeyi görmezlikten gelmektedir.
18. Türk milliyetçiliğinin de aynı yaklaşımda olduğu unutuluyor.
19. Osmanlı kötü yönetimine karşı bir tepki olarak ortaya çıkan Kürt isyanlarından bazıları şöyle sıralanabilir:
    -1908 Babanzâde Abdurrahman Paşa İsyanı
    -1812 Babanzâde Ahmet Paşa İsyanı
    -1830 Garzan Kürtlerinin İsyanı

Ermeniler Karşısında Zorunlu Yakınlaşma

Avrupa devletleri tarafından açıkça desteklenen Ermeni harekâtı ve istekleri Türklerin olduğu kadar Kürtler'in de aleyhine olduğundan ve Avrupalılar'ın "Ermenistan" dedikleri yerlerde Kürtler büyük çoğunluk da oluşturduklarından Ermeni tehlikesi karşısında müşterek menfaat dolayısıyla Türkler'le Kürtler arasındaki ilişkiler gittikçe kuvvet ve samimiyetini artırmış, bu **iki milleti** çözülmez bağlarla birbirine bağlamıştı.

Osmanlı Yönetiminde Türkler

Osmanlı Hükümetini yöneten müstebit hükümdarların güttüğü siyaset, dini idi. Sözde hakim bir millet olan Türk ırkının hükümet işlerine karışmakta hiç bir üstünlüğü yoktu. Tersine Osmanlı hanedanı Türk ırkına karşı adeta güvensizlik göstererek Saray adamlarını ve en yakın maiyetlerini genellikle başka ırklara mensup olanlardan seçerlerdi. Çerkesler, Arnavutlar, Kürtler, Araplar, hatta Rum, Ermeni ve Yahudiler sultanlar yanında Türkler'den daha imtiyazlıydılar. Osmanlı Hükûmeti bu siyasette o kadar ileri gitmişti ki **Türk adı adeta hakaret ve tezyif tabiri** olmuş; anayurt olan Anadolu adeta bakımsız kalmıştı.

Türkler'in görevi, kendi ırkından ziyade diğer unsurların iktidarını sağlamak için Balkanlar'dan Yemen Çöllerine kadar koşup döğüşerek kan dökmekti.

Jön-Türkler ve Türk Milliyetçiliği

Meşrutiyet'in ilanından sonra Genç Türkler, iktidara geldikleri zaman **dinî siyaseti bırakarak milliyetçi bir siyaset izlemeye başladılar ve Türk ırkının top-**

-1830-33 Yezidîlerin İsyanı
-1831-45 Bedirhan İsyanı
-1830 Zazaların İsyanı
-1834 Şerif Ahmet Han İsyanı
-1877 Bedirhan Osman Paşa ve Kardeşi Hüseyin Kenan Paşa İsyanı
-1881 Şeyh Ubeydullah İsyanı
-1889 Bedirhan Emin Alp İsyanı
-1906 Babanzade Abdurahman Paşa İsyanı
-1908 Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı
-1908 Dersim İsyanı
-1914 Bitlis İsyanı
-1916 Dersim İsyanı
-1919-21 Koçgiri İsyanı

lumsal durumunu yükselterek onları gerçekten hâkim bir konuma çıkarmağa çalıştılar.

İttihat ve Terakki'nin bu proğram ve faaliyetinden İmparatorluğun diğer unsurları tabiatıyla memnun olmadı. Tepkiler başladı ve **diğer unsurlar da kendi milliyetlerini korumak için ayrı ayrı dernekler oluşturarak çalışmağa başladılar.**[20]

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti

Bu sırada İstanbul'da oturan bazı Kürtler, ilk defa 19 Eylül 1324(1908) yılında **"Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti"** adıyla bir dernek kurdular. Bu derneğin amacı ve işlevi **Nizamname**'sinde (Tüzük-Proğram) şöyle gösterilmişti:

*"İslamiyetin ulu hükümlerine uygun ve ulusun mutluluğu ile vatanın güvenliğini güvence altına alan **Kanun-u Esasi**'nin (Anayasa) kural ve faydalarını bu gerçeklere vakıf olmayan birtakım Kürtlere anlatmak ve Osmanlı yüce sıfatını her zaman korumakla birlikte din ve milletin başlıca ilerleme ve yaşam nedeni olan meşrutiyet ve meşveret sistemini (parlamenter sistem) koruyup ilerlettikçe yüce hilafet ve padişahlık makamına Kürtler bağlılıklarını artırmak; vatandaşları olan Ermeni, Nasturi ve diğer Osmanlı halkları ile iyi geçinmek ve ilişkilerini daha da geliştirmek ve kabile aşiretler arasındaki düşmanlıkları ve çekişmeleri gidermek ve tümünün bir meşru merkez çevresinde ilerleme, gelişme koşullarını yaratmak ve eğitim, sanayi, ticaret ve tarımı yaymak ve düzenlemek..."*

Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti

Kürtler 1326 (M. 1910) yılında da İstanbul'da **Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti** adıyla bir dernek kurdular.[21] **Nizamname**'sinin ikinci madesinde derneğin amacı; *"ülke içinde en çok eğitim nimetinden yoksun olan Kürtler arasında eğitim ve sanayii yayıp geliştirmek olduğunu"* ve üçüncü maddesinde de *"derneğin şimdilik İstanbul'da Kürt çocuklarına özgü ilkokullar açacağını ve mali durumu dernek mensupları ve yardımseverlerin katkılarıyla yeterli düzeye gelince sâkinlerinin çoğunluğu Kürt olan kasaba ve köylerde ve özellikle mazlum bir halde kalan aşiret ve kabileler arasında okullar kurup yoğunlaştırarak cehaletlerini gidermeye çalışmak olduğu"* yazılmıştır.

---

20. Bölümün girişindeki saptamalar hatırlanmalı.
21. Bu Kürt Kültür örgütünün **"Nizamnâmesi"**nin tam metni için bkz. N.Ffratlı: **"Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti ve Nizamnâmesi"**, Govend, sayı: 2.

Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti

1328 (M. 1912) yılında **"Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti"** kurulmuştur. Bu derneğin **Nizamname**'sinin **(Tüzük) ikinci maddesinde;** *"Osmanlılık yüce sıfatını her zaman koruyarak din, devlet ve milletin başlıca ilerleme kaynağı ve yaşam kurtuluşu bulunan meşrutiyet ve meşveret usulünü (parlamenter sistem) koruyarak geliştirdikçe yüce hilafet ve padişahlık makamına Kürtler'in bağlılıklarını artırmak; vatandaşları olan Ermeni, Nasturi ve diğer Osmanlı kavimleri ile iyi geçinmek ve ilişkilerini daha da geliştirmek, kabile ve aşiretler arasındaki kin ve ihtilafları gidererek barışı ve kardeşliği yerleştirmek, tümünün birden bir meşru merkez çevresinde ilerleme ve uyum içinde yaşama koşullarını yaratmak için eğitim, sanayi, tarım ve ticareti yayıp genişletmek, ve Kürdistan'dan gelecek öğrencilerin uygun okullara girişi için yol göstericilik yapmak ve kolaylık sağlamak, ekonomik durumları iyi olmayanların eğitim giderlerini karşılamak"* olduğunu açıkladıktan sonra[22] 3. maddesinde, *"Dernek zorunlu olmadıkça genel siyasetle kesinlikle uğraşmayacaktır"* denilmekteydi.

Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti

Yine 1328 (M. 1912) yılında **"Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti"** adıyla kurulan dernek de[23] **Nizamname**'sinin (Tüzük) 2. maddesinde kuruluş amacını; *"A-Kürt öğrencileri birbirine tanıtarak aralarında ilişki, kardeşlik ve birlik sağlamak, B-Kürt dil ve edebiyatını düzenleyip kitaplaştırarak geliştirilmesine çalışmak, C-Başkente (İstanbul) gelecek Kürt öğrencilerin okullara girişinde yol göstericilik etmek, D-Ekonomik durumu iyi olmayanları uygun okullarda okutmak, E-Özetle Kürtlerin bilimsel ve toplumsal ilerleme ve gelişme yolunda çaba göstermek olduğunu"* belirttikten sonra 3. maddesinde de *"Vilayetlerde bu amaçla şubeler açmak, Kürtçe ve Türkçe bir dergi yayımlamak[24]; yararlı bilgileri içeren ve çeşitli düzeylerdeki düşüncelere ve özellikle ana ve ilkokullara özgü kitaplar. yayımlamak; dersler, tartışmalar, tiyatro oyunları düzenlemek ve çeşitli yerlerde yeni yöntemlerle okullar açmak" suretiyle amacına ulaşmaya çalışacağı;* 4. maddesinde de *"Derneğin amacının salt bilimsel ve toplumsal olup siyaset alanının dışında olduğu"* yazılı idi.

---

22. O zamanki öğrencilik ortamını ve Derneklerin yardımını yakından gözlemlemek için bkz. Vet. Dr. M. Nuri Dersimî: **Hatıratım,** Roja Nu yay. İsveç, 1986.
23. Bu, ilk Kürt gençlik örgütü olarak biliniyor.
24. Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti, **"Hinkerê Zmane Kurdi"** adıyla öğrencilere Kürtçe öğretecek bir Dil Rehberi yayımladığı gibi (İst. 1921), **Rojî Kurd** (Kürt Günü, ya da Güneşi) ve **Hetawê Kurd** (Kürt Güneşi) adlı iki de dergi çıkarmıştır.

Kürt Teşrik-i Mesai Cemiyeti İle Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti Birleşiyor

Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti Genel Sekreteri **Palu'lu Abdullah Sadi**[25] imzasıyla Kürt Talebe Hevi Cemiyeti'ne yazılan 17 Aralık 1912 tarih ve 43 sayılı bir yazıda, "Derneğimizin kendisine hedef seçtiği görevler, muhterem **Hêvi**'mizin izlemek istediği soylu çabalarla çakıştığından, (küçük büyüğe tabidir) kuralına göre bu husus ile böyle nazik ve önemli bir zamanda istek veamaçları değişik olsa bile elbirliği, kan ve birlik ile ortak bir meşru merkez halinde belirlenen hedeflere doğru yol alma zorunluluğu olduğu için zaman geçirmeden gündeme alınıp birleşmenin sağlanması..." önerisi üzerine bu iki dernek birleşerek 1328 (M. 1912 yılında **"Kürt İrşad ve İrtika Cemiyeti"** (Kürt Aydınlatma ve Yükseltme Derneği) adıyla bir yeni dernek oluşturmuşlardır.

Kürt İrşad ve İrtika Cemiyeti

Bu derneğin **Nizamname**'sinin 2. madesinde kuruluş amacı: *"Osmanlılık yüce sıfatını her zanan korurken din, devlet ve milletin başlıca ilerleme kaynağı ve yaşam kurtuluşu bulunan parlamenter sistemi koruyarak geliştirdikçe yüce hilafet ve padişahlık makamına Kürtlerin bağlılıklarını artırmak, vatandaşları olan Ermeni, Nasturi ve diğer Osmanlı kavimleri ile birlik ve dayanışmalarını daha da geliştirmek, halklar ve aşiretler arasındaki kin ve anlaşmazlıkları gidererek barışı ve kardeşliği yerleştirmek, tümünün birden bir meşru merkez çevresinde ilerleme ve gelişmelerini sağlamak için eğitim, sanayi, tarım ve ticareti yapıp genişletmek yani her yandan Derneğe mensup olsun olmasın istisnasız bütün Kürtlerin düşünsel aydınlatılması, ahlakça ve tutumca düzeltilmesi için konferanslar ve gece dersleri verilmesi, kütüphaneler ve okullar kurulması, kitaplar ve mümkünse dergiler ve günlük gazeteler yayımlanması, ulusal dil üzerine ilk eğitimi kolaylaştırmak için Kürtçenin birliğinin sağlanıp düzenlenmesi, Kürtçenin gramerinin ve mükemmel bir Kürtçe sözlüğün yanısıra bir Kürt tarihi hazırlanması, çeşitli tiyatro oyunları ve dini kurallara ve çeşitli bilimlere dair eserlerin Kürtçeye çevrilmesiyle yayımı ve şimdiye kadar basılmış veya basılmamış ne kadar yararlı eser ve Kürt edebiyatı ürünü varsa tümünü toplayıp kitaplaştırmak; bu çevrede ziraat okulları, deneme ve örnek tarlaları işlemek üzere tarımsal araç üretim ve tamirhaneleri açmak; girişimcilere uygun koşullarla kredi verecek mali kuruluşlar sağlamak; her çeşit fabrika, şirketler ve ticarethaneler kurulmasına çalışmak; seçimlerde vatan ve millete yararlı olabilecek ehil ve yeterli kişilerin milletvekilliğine seçilmesi doğrultusunda gerekli girişimlerde bulunmak; Kürdistan'dan gelecek öğrencilerin*

25. Bilindiği gibi **Palulu Abdullah Sadi**, sonradan kurulacak Kürt Teâli Cemiyeti'nin de aktif üyeleri arasında yer almıştır.

uygun okullara girmesi için aracılık yapmak ve mali durumu yeterli olmayanların eğitim masraflarının karşılanması suretiyle Avrupa Üniversitelerine göndermeye çalışmaktır." şeklinde yazıldıktan sonra 3. maddesinde *"Cemiyet zorunlu ve gerçek bir gerekçe olmadıkça kesinlikle genel siyasetle uğraşmayacaktır"* denilmiştir.

Dikkat edilirse bu Derneğin, milli emellerini zamanın izni çerçevesinde bu Nizamnamesinde belirtmiş olduğu anlaşılır.

Bu dernekler Kürt ulusal duygularını aşılamağa ve propagandalarını yaymağa gizliden gizliye ve özenle devam ettiler.

III-ç) Birinci Dünya Savaşı Sonrası Kürt Hareketleri

Birinci Dünya Savaşı'nda müttefikleriyle birlikte yenilen Osmanlı Hükümeti 30.10.1334 (1918) tarihinde hükümleri çok ağır bir **Mütarekenâme** (Mondros Silah Bırakışması) imzalamak zorunda kalmıştı. Mütarekenin imzalanmasından itibaren Birinci Barış Konferansı'na (Sevr) davetimize kadar iki yıl zaman geçti. Bu süre içinde galip devletlerin teşviki ile çeşitli azınlıklar ilân-ı istiklâl dayiasına düşmüş (bağımsızlık ilanına yönelmiş), Ermeniler de yine eski hayallerini tazeleyerek yeniden **müstakil bir Ermenistan** kurmak için çalışmağa başlamışlardı.

Osmanlı Hükümetinin ve Türk milletinin nazik durumunu bütün korkunçluğuyla hatırlayabilmek için **Atatürk**'ün **Büyük Nutku**ndan şu parçaları bir daha gözden geçirelim:

"1919 yılı Mayısının 19. günü Samsun'a çıktığımda genel durum ve görünüş:

Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu grup, Genel Savaşta yenilmiş, Osmanlı ordusu her yanda zelenmiş, koşulları ağır bir Mütarekenâme (Ateşkes Anlaşması) imzalanmış, Büyük Savaşın uzun yılları boyunca, millet yorgun ve yoksul bir durumda. Milleti ve yurdu Genel Savaşa (I. Dünya Savaşı) sürükleyenler, kendi başlarının kaygısına düşerek, yurttan kaçmışlar. Padişah ve Halife olan Vahdettin, soysuzlaşmış, kendini ve yalnız tahtını koruyabileceğini umduğu alçakça yollar araştırmakta. Damat Ferit Paşanın başkanlığındaki Hükümet, güçsüz, onursuz, korkak, yalnız padişahın isteklerine uyınuş ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecek herhangi bir duruma boyun eğmiş.

Ordunun elinden silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta. İtilâf devletleri Ateşkes anlaşması hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer uydurma nedenle, Itilâf donan-

maları ve askerleri İstanbul'da. Adana iline Fransızlar; Urfa, Maraş, Antep'e İngilizler girmişler. Antalya ile Konya'da İtalyan birlikleri, Merzifon'la Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her yanda yabancı devletlerin subay ve memurları ve özel adamları çalışmakta. Daha sonra, sözümüze başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da İtilâf devletlerinin uygun bulmasıyla Yunan ordusu İzmir'e çıkarılıyor.

Bundan başka, yurdun dörtbir bucağında Hıristiyan azınlıklar, gizli, açık, özel istek ve amaçlarının elde edilmesine, devletin bir an önce çökmesine çalışıyorlar.(...)"

Trabzon, Samsun ve bütün Karadeniz kıyılarında kurulan ve İstanbul'daki merkeze bağlı Pontus Cemiyeti kolaylıkla ve başarıyla çalışıyor.

Durumun korkunçluğu ve ağırlığı karşısında, her yerde ve her bölgede birtakım kişilerce kurtuluş yolları düşünülmeye başlanmıştı. Bu düşünceyle girişilen çalışmalar, birtakım örgütler doğurdu. Örneğin, Edirne çevresinde Trakya-Paşaeli adlı bir dernek vardı. Doğu'da Erzurum'da ve Elazığ'da, genel merkezi İstanbul'da olmak üzere ***Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*** *(Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneği) kurulmuştu. Trabzon'da* ***Muhafaza-i Hukuk*** *(Hakları Koruma) adlı bir dernek bulunduğu gibi İstanbul'da da* ***Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*** *(Trabzon ve Çevresini Bağımsızlaştırma Derneği) vardı. Bu dernek merkezinin gönderdiği delegelerle Of kazası ile Lazistan'da şubeler açılmıştı. (...)"*

"Trakya-Paşaeli Cemiyeti, Osmanlı Devletinin çökeceğini kesinliğe yakın bir ihtimal içinde görerek, bu tehlike karşısında Trakya'yı olabilirse Batı Trakya ile birlikte, İslâm ve Türk topluluğu olarak bütünüyle kurtarmayı düşünüyordu. Amaçlarının bir Trakya Cumhuriyeti kurmak olduğu anlaşılıyordu.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti*'nin (Doğu İlleri Ulusal Hakları Savunma Derneği) kuruluş amacı da (Tüzüklerinin ikinci maddesi), Doğu illerindeki bütün halkların dinsel ve siyasal haklarının özgürce gelişimini sağlayacak meşru yöntemlere başvurmak; adı geçen illerdeki Müslüman halkın tarihsel ve ulusal haklarını, gerektiğinde uygar dünya önünde savunmak; Doğu illerinde yapılan zulüm ve cinayetlerin nedenleriyle etmenleri ve bunları yapanlarla sorumluları hakkında tarafsızca soruşturma açarak suçluların tez günde cezalandırılmalarını istemek; halklar arasındaki anlaşmazlıkların giderilmesine ve eskisi gibi iyi bağların pekiştirilmesine çaba göstermek; savaşın Doğu illerinde yarattığı yıkım ve yoksulluğu, hükümet katında girişimlerde bulunarak elden geldiğince giderme yollarını aramaktı.*

İstanbul'daki yönetim merkezlerinden verilmiş bu direktif gereğince, Erzurum şubesi, Doğu İllerinde Türklerin haklarını korumakla birlikte, Ermeni göçü sırasında yapılan kötü

işlemlerle halkın hiç ilgisi bulunmadığı ve Ermenilerle mallarının, buralara Ruslar girinceye kadar korunduğunu; buna karşılık Müslümanlara çok kötü davranıldığını ve hatta emir dışı olarak göçten alıkonulan kimi Ermeniler'in, koruyucularına yaptıkları kötülükleri, kanıtlanmış belgelerle Batı dünyasına sunmaya ve bildirmeye ve Doğu illerine dikilen tutkulu bakışları söndürmek için çalışmaya karar veriyor. (Erzurum Şubesinin Bildirisi).

***Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti**'nin ilk Erzurum Şubesini kuran kişiler, Doğu illerinde yapılan propagandaları ve bunların hedeflerini, **Türklük-Kürtlük-Ermenilik** sorunlarını, bilim, teknik ve tarih bakımından inceleyip araştırdıktan sonra, gelecekteki çalışmalarını şu üç noktada topluyorlar:*

1- Kesinlikle göç etmemek,

2- Hemen bilim, iktisat ve din örgütleri kurmak,

3- Saldırıya uğrayacak Doğu illerinin herhangi bir bucağını birlikte savunmak.

***Vilâyat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti**'nin İstanbul'daki merkez yönetiminin, bilim ve uygarlık yöntemleriyle amaca ulaşabileceği konusunda fazla iyimser olduğu anlaşılıyor. Gerçekten bu yolda çaba göstermekten geri durmuyor. Doğu illerinde Müslüman unsurların haklarını savunmak için **La Pays** ((Löpeyi-Yurt) adında Fransızca bir gazete yayımlanıyor; **Hâdisat** (Olaylar) gazetesinin sahipliğini üzerine alıyor. Bir yandan da İtilâf Devletleri başkanlarına ve İstanbul'daki temsilcilerine birer muhtıra veriyor. Avrupa'ya bir kurul yollamaya girişiyor.*

*Bu açıklamalardan kolaylıkla anlaşılacağını sanırım ki, **Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti**'nin kurulmasına yol açan önemli kaygı ve nedenler, Doğu illerinin Ermenistan'a verileceği sanısına dayanıyor. Bu sanıda da, Doğu illeri nüfusunda Ermeniler'i çoğunlukta göstermeye ve tarihsel haklar bakımından öncelikli saydırmaya çalışanların, bilimsel ve tarihsel belgelerle dünya kamuoyunu aldatmayı başarmaları; bir de Müslüman halkın Ermeniler'i toptan katleden vahşiler olduğu iftirasını doğruymuş gibi kabul ettirmeleri ile gerçek olabileceği inancı üstün geliyor. Bundan dolayı dernek, aynı gerekçe ve araçlarla donanmış olarak tarihsel ve ulusal hakları savunmaya çalışıyor(...)"*[26]

26. Ermeni katliamına ilişkin doğrudan gözlemler için, Osmanlı ordusunda müşavir-subay olarak görev yapan Alman subayı **Rafael de Nögales**'in **"Vier Jahre Unter den Halbmund"** (Hilâl Altında Dört Yıl) adlı eserine bakılabilir. Kitabın bazı bölümleri, Kemalist bir subayın cevabıyla birlikte Askeri Matbaa yayınları arasında çıkmıştır (İst. 1931).

"Kurulmaya başlayan bu örgütlerden başka, yurt içinde daha birtakım kuruluşlar ve girişimler de ortaya çıkmıştı. Özellikle Diyarbakır, Bitlis, Elazığ illerinde, İstanbul'dan yönetilen ***Kürt Teali Cemiyeti*** *(Kürtleri Yükseltme Cemiyeti) vardı. Bu derneğin amacı, yabancı devletlerin kanadı altında bir Kürt hükümeti kurmaktı.*

Konya ve dolaylarında, İstanbul'dan yönetilen Teali-i İslâm Cemiyeti (Müslümanları Yükseltme Derneği) kurulmasına çalışılıyordu. Yurdun hemen her yanında İtilâf ve Hürriyet (Uzlaşma ve Özgürlük), Sulh ve Selâmet Cemiyetleri (Barış ve Esenlik Dernekleri) de vardı."

Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti

1334 (M. 1918) yılında **"Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti"** (Kürt Eğitim ve Yayınları Yayma Derneği) adıyla bir dernek daha kurulmuştur. Bu Derneğin amacı Nizamname'sinin (Tüzük) birinci maddesinde; *"Kürt dil, tarih ve coğrafyası ile toplumsal ve ekonomik, toplumsal, hukuksal, tarihsel ve ırksal yararlarının sağlanması ve gelişiminin kolaylaştırılması" olarak gösterilmiş ve "Kürdistan'da ve gerektiğinde diğer yerlerde şubeler açacağı ve aynı amaçla çalışacak dernek ve diğer uluslarla ortak çalışma yapacağı"* da eklenmiştir. Bu nedenle bu dernekler, o tarihe kadar gizlemiş bulundukları siyasal amaçlarını açığa vurmuşlardır.(27)

Kürdistan Teâli Cemiyeti

1334 (M. 1919) yılında merkezi İstanbul'da olmak üzere **"Kürdistan Teali Cemiyeti"** (Kürdistan Yükseltme Derneği) kurulmuştur.

Tüzüğünün 1. maddesinde, "Kürtlerin genel çıkarlarının sağlanması ve kolaylaştırılması, gelişimlerinin sağlanması amacıyla kurulduğu" ve Kürdistan'la gerektiğinde diğer yerlerde şubeler açabileceği ve aynı amaçla çalışacak diğer dernek ve halklarla ortak çalışmalar yapabileceği belirtilmiştir. Dikkat edilirse bu derneklerin kurucularının hemen hemen aynı kişiler olduğu ve tüzüklerinin de biribirinin aynı olduğu anlaşılmaktadır.(28)

---

27. Oysa önceki derneklerin de benzeri amaçları tüzük ve proğramlarında yaklaşık anlatımlarla ortaya konmuştur. Derneklerin amaçlarının giderek boyutlanması doğaldır.
28. Kuşkusuz o dönemlerde kurulan Kürt örgütleri yalnız bunlardan ibaret değildir. Sözgelimi **Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti** (1919) gibi ilk Kürt kadın örgütü burada anılmadığı gibi, şu örgütlere de değinilmemiştir:

Kürdistan Teali Cemiyeti'ne kayıtlı üyelerin isim ve kimlikleri, Derneğin Şark İstiklâl Mahkemesi dosyalarında tutulan bir defterinde kayıtlıdır. Adı geçen derneğe üye olup adları defterde kayıtlı bulunan kişilerden bazıları şunlardır.

Kürdistan Teali Cemiyeti Üyelerinden Bazıları[29]

1- **Seyid Abdülkadir Efendi**: Dernek Başkanı, eski Senatör ve Danıştay Başkanı. Şeyh Said İsyanı dolayısıyla idam edildi.

2- **Emin Ali Bedirhan:** Başkan Vekili, ayrıca Kürt Teşkilât-ı İçtimaiye Cemiyet Başkanı

3- **Ferik Fuat Paşa:** Başkan Vekili, Süleymaniyeli eski Hariciye Vekili Said Paşa'nın oğlu.

4- **Ferik Hamdi Paşa:** Genel Sekreter. Erkân-ı Harp Emeklisi.

5- **Seyid Abdullah:** Sayman. Seyid Abdülkadir'in oğlu.

6- **Babanzade Mustafa Zihni Paşa:** Hicaz Eski Valisi

7- **Bediüzzaman Molla Sait (Said-i Kürdî)** (x)

8- **Kemahlı Sabit:** Harput Eski Valisi

9- **Bedirhanzade Murat Remzi:** Belediye Eski Genel Müfettişi (x)

10- **Mehmet Ali Bedirhan:** Emekli Miralay

11- **Hasan Remzi Bedirhan**

12- **Emin:** Üçüncü Kolordu İdare Reisliğinden Emekli Kaymakam

13- **Şeyh Saffet:** Eski Meclis-i Meşayih Reisi (Tekkelerin işlerini yürütmekle görevli daire başkanı)

-**Osmanlı-Kürt İttihad ve Terakki Cemiyeti** (1908)
-**Hêviyê Kurd Cemiyeti (Kürt Umudu Derneği)** (1910)
-**İstihlâs-ı Kürdistan Cemiyeti** (Kürdistan Kurtuluş Derneği).

29. Daha önce kurulan Kürt örgütleri içinde etkin bir konumu olan Derneğin önde gelen üyeleri, o tarihe kadar Kürt ulusal hareketlerine katılan ailelerin eğitimli çocuklarından, bürokratlardan ve Aşiret Mektebin'de okuyanlardan oluşuyor.

Üyelerden bazılarının ünvanlarını biz ekledik. Adları yanında yıldız (x) işareti bulunanların kişiliği için bkz. Musa Anter: **Hatıralarım,** İst. 1990.

Burada adı geçenler dışında Dernekle yakın ilişkisi bulunan **Doktor Fuat** ve **Avukat Hacı Ahti** gibi kimi Kürt aydınlarının Şeyh Sait İsyanı'yla ilgili olarak idam edildikleri biliniyor. Dernek üyelerinin geniş bir listesi için bkz. İsmail Göldaş: **Kürdistan Teâli Cemiyeti**, Doz Yay. İst. 1991.

14- **Mehmet Sıddık:** Binbaşı

15- **İlyas Sami:** Muş Eski Mebûsu

16- **Haydarizâde İbrahim:** Şeyhülislâm

17- **Halil Rami:** Malatya Eski Mutasarrıfı

18- **Abdülaziz:** Akre Eski Kaymakamı

19- **Babanzâde Hikmet**

20- **Bedirhanzâde Bedirhan**

21- **Abdullah:** Erbil Eski Müftüsü

22- **Colikzade Mehmet Nuri:** Baytar. Dr. M. Nuri Dersimî, Koçgiri ve Dersim hareketlerinin ideolog-liderlerinden (x)

23- **Mevlit:** Yüzbaşı

24- **Emin Paşa**

25- **Abdülkadir Nuri:** Üniversite Öğretim Üyelerinden

26- **Hacı Osman:** Ankara'nın Bâlâ kazası eşrafından

27- **Hacı Molla Said:** Medine Eski Hakimi

28- **Prof. Dr. Şükrü Mehmed Sekban:** Derneğin etkin üyelerinden ve ideologlarından.(x) (1933'te Fransa'da yazdığı **Kürt Sorunu-Azınlıkların Problemleri** kitabının hikayesi için bkz. Musa Anter: **Hatıralarım**, s. 74-76).

29- **Hanbeyzade Süleyman Nuri**: Binbaşı

30- **Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü:** Eczacı, Dersim Aşiret Reislerinden

31- **Emin Aynî:** Sina Şehbenderliğinden Emekli

32- **Ahmet Vicdanî:** Doktor Binbaşı

33- **Siverekli Osman Paşazâde Halil Fahri**

34- **Prof. Babanzade Şükrü:** Tercüman Gazetesi Başyazarı (x)

35- **Babanzâde Mahmut**

36- **Babanzâde Rıfat**

37- **Mehmet Emin Paşa:** Emekli Mirliva

38- **Tevfik Vehbi:** Kurmay Yüzbaşı

39- **Abdurrahman:** Öğretmen .

40- **Mustafa Şevket:** Üsteğmen

41- **Sadrettin:** Üsküdar Eski Mutasarrıfı

42- **Hamza:** Mutasarrıf

43- **Urfalı Tayfur:** İstinaf Savcılığından Emekli

44- **Halil:** Polis Eski Müdürü

45- **Kemal Fevzi:** Emekli Üsteğmen, Şair, Şeyh Said İsyanında idam edilmiştir.

46- **Mehmet Zeki:** Yüzbaşı

47- **Osman Nuri:** Fatih Medresesi Hocalarından

48- **İhsan:** Yüzbaşı, Ağrı İsyanının Lideri İhsan Nuri .

49- **Vanlı Süleyman:** Komiser

50- **Abdullah Sadi:** Palu'lu, Kürdistan Teşrik-i Mesai Cem. Gnl. Sekreteri, Şeyh Said İsyanında idam edildi.

51- **Tevfik:** Doktor

52- **Abdülkerim:** Topçu Yüzbaşı

53- **Diyarbekirli Cemil Paşazade Ekrem:** İsyanla ilgili olarak yargılandı. (Hatıraları, Brüksel Kürt Enstitüsü'nce **"Muhtasar Hatıratım"** adıyla yayımlandı.)

54- **Bedirhan Asaf**

55- **Feyzi Berho:** Doktor

56- **Süleymaniyeli Tevfik:** Eski Palu Kaymakamı

57- **Süleymaniyeli Mehmet Emin Bey:** Emekli Askeri Kaymakam

58- **Hoca Ali Efendi:** Âlim

59- **Arvaslı Şefik Efendi:** Müderris (Şeyh Şefik Arvasî) (x)

60- **Babanzâde Fuat**

61- **Fetullah Efendi:** Tüccar

62- **Dersimli Halil Bey:** Miralay

III-d) Kürt Yayın Organları

İstanbul'da yayımlanan Kürtçe ve Türkçe **Jin** (Hayat) Gazetesi ile yalnız Türkçe yayımlanan **Serbestî** (Özgürlük) Gazetesi, bu Derneğin düşüncelerini yaydığı gibi, Dernek veya onun koruduğu kuruluşlarca da **Hêvi** (Umut) gibi adlarla dergiler yayımlanmaktaydı.[30] Bir zamanlar Kürdistan Kralı I. Mahmud adını alan Süleymaniye bölgesindeki Kürtlerin lideri bulunan **Şeyh Mahmud**'un[31] adamlarından Mehmet Nuri'nin Süleymaniye'de çıkardığı **Roza Kurdistan** ve daha sonra Şeyh Mahmud (Berzenci) tarafından çıkarılan **Bangê Hak** (Hakkın Sesi) ve 1925'te Bağdat'ta çıkarılan **Diyar-ı Kurdistan** adlı dergilerde Kürt bağımsızlığı için sürekli olarak yayın ve propaganda yapılıyordu.

Yalnız dikkate şayan olan nokta, bunların pek azı Kürtçe olarak yayımlanmakta olup, birçoğu Türkçe ve kısmen Arnapça olarak yayımlanıyordu. Bunun nedeni de Kürtçe okuyup anlayacak okuyucuların az olmasıydı.

III-e) Özerklikten Yana Parti ve Dernekler

19 Aralık 1334 (M. 1918) tarihinde İstanbul'da yayımlanan **"Selâmet-i Osmaniye Fırkası"** Nizamnâmesi'nin (Tüzük) 2. maddesinin 1. bendinin B fıkrasında *"Memlekette ademimerkeziyeti idare (federatif yönetim) kurulması ve özel kanunlar çıkarılıp gerektiğinde ülkenin bazı bölümlerinde* ***siyasi muhtariyetleri kabul eylemek****"* amacını güttüğü belirtilmiştir. Bu Partinin kurucuları ile yöneticileri şunlardır: **Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Emekli Ferik Ferit Paşa, Ulemadan Ahmet Fazıl, Söz Gazetesi Müdürü İsmail Suphi, Emekli Miralay Behzat, Tüccardan Kudret Haki,**

30. Kürt kimlikli sürekli yayınlar için bkz. Malmisanij-Mahmud Lewendî: **Lı Kurdistana Bakur û lı Tirkiyê Rojnamegeriya Kurdî** (1908-1992). Kuzey Kürdistan'da ve Türkiye'de Kürt Gazeteciliği), Öz-Ge Yay. 1993.

31. Şeyh Mahmud Berzencî amaçlanıyor. Berzencî'nin mücadelesinin ayrıntısı için şu eserlere bakılabilir:
-Zinnar Silopî: **Doza Kurdistan** (Kürt Miletinin 60 Senedenberi Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları), 1. bas. Beyrut, 1969, 2. bas. Öz-Ge Yay. Ank. 1991.
-Garo Sasuni: **Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni Kürt İlişkileri,** Med Yay. İst. 1992.
-Kemal Burkay: **Kürdistan'ın Sömürgeleştirilmesi ve Kürt Ulusal Hareketleri**, Özgürlük Yolu yay. 2. bas. 1986 ve **Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan/Coğrafya-Tarih-Edebiyat;**Deng Yay. İst. 1992.
-Martin van Bruniessen: **Ağa, Şeyh ve Devlet,** Öz-Ge Yay. 1991.
-Prof. Robert Olson: **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı**, Öz-Ge Yay. 1992.

Polis Eski Müdürü Mehmet Ali, Tarik Gazetesi Sahibi Hasan Hicabî ve **Ulemaden** (Bilim adamlarından) **Zeki.**

17 Şubat 1336 (M. 1920) tarihinde kurulan **"Osmanlı İlâ-yı Vatan Cemiyeti"** (Osmanlı Vatanı Yükseltme Derneği) nin kuruluş amacı da, *"Bütün dinlere, kutsal değerlere, inançlara, gelenek ve göreneklere, dinin doğru değerlerine saygılı olmak ve hiç bir ulusun, bir unsurun, bir halkın, bir gücün, bir kişinin milliyetine, kökenine, kişiliğine zarar getirecek her türlü durum; söz ve hareketlere kesinlikle meydan vermemek ve her an ve zaman devlet ve millet çıkarlarını gerektiren ciddi mantıklı önlemlere en büyük özeni ve duyarlılığı göstererek girişmek..."* olduğu gösterilmiştir.

Meşrutiyet döneminde güçlü bir merkeziyet taraftarı olan aşırı milliyetçi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne başlıca rakip siyasi parti olan **"Hürriyet ve İtilâf Fırkası"** (Özgürlük ve Uyuşma Partisi) da, İttihad ve Terakki'nin feshedilmesi üzerine yeniden faaliyete geçmiş bulunuyordu.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Nizamnâme'sinin (Tüzük) proğram) 20. maddesinde, **"Köy okullarında ve tüm ilkokullarda eğitimin yerel dil ile yapılması"** esası kabul edilmiş ve 31. maddesinde de *"Osmanlı memleketlerinde siyasal yönetimde merkeze bağlı ülke bütünlüğü korunmakla birlikte bazı Osmanlı illerinin özellikleri, oraların özel (kendine özgü) kanunlarıyla yönetilmesini gerektirmektedir. Çeşitli parçalar (ülkeler) arasında görgü ve eğitim bakımından mevcut olan dayanışmaya ve her bölgenin yetenek ve özgül yapısına uygun düşecek ve çeşitli ülkelerin daha sonra eşitliğini sağlayacak surette usul ve kurallar benimsenecektir..."* denilmekteydi.

Hürriyet ve İtalâf Fırkası İle Kürdistan Cemiyeti Arasında Anlaşma

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın bu program ve yaklaşımı, ulusal azınlıkları ve bu arada Kürtleri umutlandırmış ve Kürtçülerin bu Partiye yaklaşıp anlaşmasını sağlamıştı. Nitekim **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** ile **Kürdistan Cemiyeti** anlaşarak, aralarında suretini aynen aşağıya aldığımız gizli **Anlaşma**'yı imzalamışlardır:

Belgenin Sureti

"Proğramında esasen mahalli yönetim biçimini kabul eden Hürriyet ve İtilâf Fırkası Genel Merkezi ile Kürdistan Cemiyeti arasında, aşağıdaki madde üzerinde tam anlaşma sağlanarak her iki taraf Tanrı'nın yardımına dayanarak ülkenin kurtuluşu ve halifeliğin haklarının korunması için ortak çalışmaya söz verirler.

Madde: *Çoğunlukla Kürt halkının oturduğu memleketler siyaset olarak İslâm Halifeliğine ve Osmanlı saltanatına bağlı olmak şartıyla, toplam halkın çoğunluğu tarafından seçilecek bir Emirin başkanlığı altında özerk yönetime sahip olacaktır."* 20 Aralık 1918.

Karasi (Balıkesir) Mebusu	Konya Mebusu	Hürriyet ve İtilâf
Vasfi	**Zeynel Abidin**	Fırkası Genel Merkez
	Mustafa Sabri	Mühürü

Dernek Üyesi	Demek Üyesi	Başkan	Kürdistan Cemiyeti
Sait	**Mehmet Ali**	**Seyid Abdülkadir**	Mühürü

Seyit Abdülkadir, İstiklâl Mahkemesinde yargılanması sırasında 13 Mayıs 1925 tarihli duruşmada, bu belgenin doğruluğunu ve kendisiyle arkadaşları tarafından imzalandığını doğrulamış ve bundan amacın Ferit Paşa'nın Ermenistan emellerini kırmak olduğunu ve **Kürdistan'a yalnız muhtariyet** (özerklik) **vermek istediklerini**, yoksa Osmanlı Hükümetinden ayrılmak istemediklerini söylemiştir.

Meşrutiyet'ten Sonra Kürtler Arasında İki Yaklaşım

Meşrutiyetin ilanından sonra çeşitli isimlerle kurulan Kürt derneklerini yönetenler iki bölüme ayrılmaktaydı. Bunlardan **birinci grup**, büyük devletlerce kurulmak istenen Ermenistan'a yurt olarak gösterilen bölgelerde Kürtlerin çoğunluk oluşturduğunu ve Ermeniler'in ancak nüfusun yüzde 8'i oranında olduğunu ileri sürerek yalnız buna engel olmağa çalışmak; **ikinci grup** da müstakil bir Ermeni Hükümeti yerine bir Kürt Hükümeti kurmak için çalışıyordu.

Mütareke Zamanında İki Eğilim: a) Özerklik, b) Bağımsızlık

Mütareke zamanında Kürtler yeniden iki gruba ayrılarak, bunlardan **birinci grup** hilâfet ve Osmanlı saltanatına bağlı bir **Kürt özerkliği, ikinci grup** ise Türkler'den tamamen ayrılarak tamamıyla **bağımsız bir Kürt Hükümeti** kurulması için çalışıyorlardı.

"Kürdistan" Dergisinin[32] 29 Şubat 1919 tarihli 15'inci sayısında **Mehmet**

32. **"Kürdistan"** Dergisi Kürdistan Cemiyeti'nin yayın organı olarak 1918-1919 yıllarında yayın yaptı.

Mihri[33] imzasıyla yayımlanan *"Kürtler'in Hissiyat-ı Necibesi" (Kürtlerin Soylu Duyguları) başlıklı bir makalede; Kürtler'in meziyetleri sayıldıktan sonra "Dört-beş yüzyıldan beri kendi isteğiye İslâm halifeliğine bağlılık göstermiş olan Kürtler, günden güne bu uğurda her türlü özveriyi gösterdikleri halde her geçen an hayalkırıklığına uğramakta ve çıkarcı memurlar, ayırımcı partiler ve terbiyesiz devlet memurlarının kötülüklerine hedef olmaktadırlar. Zaten taraflar arasında dil, ahlâk, gelenek ve görenekçe çelişki oluşturacak birçok nedenin bulunması ve emeller ile amaçlar bakımından da apaçık olan uyumsuzluk ve zıtlıkların yerleştirilmesinin böylesi sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Meşrutiyet'in ilânından bugüne kadar Kürdistan bölgesinde cereyan etmiş üzücü olaylar ortadadır. Şu zararlı engellerinkaldırılması pek kolay olduğu halde kendini beğenmişlik, gurur ve cahilikten dolayı ortadan kaldırılmasına kesinliklè yanaşılmamıştır..."* diyerek ayrılmak için bahaneler arıyorlardı.

Wilson Prensiplerinden Biri

Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'un ünlü 14 ilkesi ve özellikle Türkiye hakkında "Bugünkü Osmanlı İmparatorluğunun Türk bölgelerinde egemenlik ve güvenlik sağlayacak, fakat **bugün Türk tahakkümü altında bulunan öteki milletlere de mutlak bir yaşam güvencesi ve hiç bir surette incinmeden kendi başlarına gelişmek hususundaki bütün imkânlar verilecektir"** biçimindeki açıklaması, Ermeniler'i ve Kürtler'i umutlandırmış ve bu amaçla çalışmaya yöneltmiştir.

Bogos Nubar Paşa[34] heyeti, Ermeni isteklerini 12 Şubat 1919 tarihli bir broşürle Sevr Konferansı'na bildirerek Türkiye'den Van, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Sivas, Erzurum, Trabzon, Maraş, Kozan, Cebelibereket (Adana bölgesinin bir bölümü) ve İskenderun'la birlikte Adana'yı; Rusya'da bütün Erivan bölgesi ile eski Tiflis Hükümetinin güneyini istiyor ve bunun için de birçok gerekçeler gösteriyordu.

Kürtler'den bir bölümü de buna karşılık ünlü **Şerif Paşa**[35] aracılığıyla 22 Mart 1919 tarihinde Sevr Barış Konferansı'na bir broşür (**Muhtıra**) vererek Kürt isteklerini bildirdiler.

---

33. **Prof. Mehmet Mihri (Hilav)** amaçlanıyor. İlahiyat profesörü ve hukukçu olan M.Mihri Hilav Arapça, Farsça, Türkçe, Fransızca ve Kürtçe'nin tüm lehçe ve şivelerini biliyordu. Fazla bilgi için bkz. M.Anter: **Hatıralarım,** s. 73-74.
34. Sevr Andlaşması'na katılan Ermeni delegasyonunun başkanı.
35. Sevr'de Kürt delegasyonu başkanı. Yaşamı boyunca İttihad ve Terakki ile yoğun bir mücadele içinde bulunan Şerif Paşa'nın mücadelesinin bir boyutu için bkz. Şerif Paşa: **Bir Muhalifin Hatıraları/ İttihat ve Terakki'ye Muhalefet**, Nehir Yay. İst. 1990.

Şerif Paşa'nın Verdiği Broşür (Muhtıra)

Şerif Paşa verdiği broşürde, Ermeniler'in istedikleri yerlerde oturan halkın çoğunluğunu Kürtler'in oluşturduğu ve bu iller Ermeniler'e verildiği takdirde, bağımsızlıklarına son derece düşkün olan Kürtler'in sonuna kadar mücadele edeceklerini belirtmiş, Ermeni iddialarını Avrupalı birçok bilginin yazılarına dayanarak birer birer reddettikten sonra Türkiye'ye sınır olan İran vilayetleri ile birlikte Doğu vilayetlerinin hemen tamamını ve güney vilayetlerinin bir bölümünü yani Kirmanşah'tan (İran Kürdistanı'nda Y.N.) Sivas'a ve Ağrı Dağından Fırat nehri kenarındaki Birecik'e kadar olan yerleri istiyordu. Ve Wilson'un 14 Prensibi Türkiye'ce kabul edildiğinden Kürtler'in kendi kültür ve geleneklerini koruyarak birçok yüzyıllar egemenliği altında yaşadıkları İmparatorluğa karşı doğruluktan ayrılmaksızın bağımsızlıklarını istemek hakkını kazandıklarını savunmuştu.

Şerif Paşa bir Kürt olabilir, fakat ne kadarının ve hangi Kürtler'in temsilcisi ve vekili olduğu ve memleketimizdeki Kürtler'in büyük çoğunluğunun Şerif Paşa'nın isteklerine katılmadıkları sanılıyordu.

Kürt-Ermeni Anlaşması ve Ortak Muhtırası

Şerif Paşa'nın, bu Muhtıra'yı verdikten bir süre sonra Ermeniler'le bir **Anlaşma** imzaladığı haber alındı. 20 Şubat 1920 tarihli ve 822 sayılı **Vakit** Gazetesi, Ermenice **Zogo Verticyan** gazatesinden naklen şu bilgiyi vermiştir: **Bogos Nubar** ile Stokholm Eski Elçisi **Şerif Paşa** arasında tam anlaşma sağlanmış ve Barış Konferansı'na (Sevr) ortaklaşa aşağıdaki **Muhtıra**yı vermişlerdir.

Muhtıra Sureti

"Ermeni ve Kürt uluslarının aşağıda imzacı delegeleri olan bizler, Ari ırkına mensup, çıkarları ortak, resmi ve gayriresmi hükümetleri kendilerine bunca zulüm ve kötülük etmiş olan Türkler'in boyunduruğundan bütünüyle kurtulmalarından ve bağımsızlıklarından başka bir gaye ve amaç gütmeyen iki ulusun emellerini Barış Konferansına sunmaktan şeref duyarız.

Ulusların kendi kaderlerini doğrudan kendilerinin belirlemesi yolundaki ilkesine uyarak Büyük Devletlerden birisinin koruması altında ***müstakil bir Ermenistan*** *ile bir* ***Kürt Devleti****nin kurulmasını ve bütün Büyük Devletlerin uluslarımızın emel ve isteklerini yerine getirerek ve kabul ederek yenileşme ve gelişme yolunda bize bilim ve sanayi alanında katkı sağlamasını Barış Konferansı'nda isteme konusunda bütünüyle görüşbirliği sağladık.*

Toprakların bölüşümü sorununa gelince: Önceden Barış Konferansına sunduğumuz muhtıralara geriye dönerek yeniden bakar ve sınırlarımızın belirlenmesi sorununu da Barış Konferansı'nın âdil ve eşitlikçi duygularına bırakırız. Bundan başka azınlık haklarına saygı gösterme konusundaki ortak görüşümüzü de arzederiz.

Kürt Delegasyonu Adına
Barış Konferansındaki Kürt Heyeti
Başkanı ***Şerif***

Ermeni Delegasyonu Adına
Barış Konferansındaki Ermeni Heyeti
Başkanı ***Bogos Nubar***

Vakit Gazetesinin Değerlendirmesi

Vakit Gazetesi bunlara ek olarak Kürt çevrelerinde yapılan araştırmaya göre, "Kürtlerin böyle bir muhtıradan haberdar olmadıklarını, Kürtler'in Osmanlılıktan ayrılmak bir yana tersine Osmanlılığı savunmak için bütün gücüyle çalışmaya hazır olduğunu ve Kürtler'in Şerif Paşa'nın girişimini kendi adına yapılmış bir hareket olarak görmekte ve eleştirmekte olduklarını" yazıyor. Vakit Gazetesi bu Muhtıranın, Ermenilerce de iyi karşılanmadığını yazmış-tır.

Bir yandan da Anadolu'dan protesto telgrafları gelmekteydi. Sözgelimi bunlardan Siirt eşraf ve reisleri tarafından Sadarete ve Dahiliye Vekaletine çekilip Vatan Gazetesinin 6 Ocak 1920 tarihli sayısında yayımlanan telgrafta şöyle denmektedir:

"Bayrağımız içinde ve çevresinde bulunan tüm aşiret ve kabilelerden yediyüz yıllık imamlık, halifelik ve saltanat süren Osmanlı Devletinden ayrılmak suretiyle dini ve vatanı kötüye kullanacak hiç bir kişi yoktur. Allahın birliğine ve Peygamberin nebiliğine inanmış Osmanlı milletinden İslâm halifeliğine kötüniyet besleyerek Osmanlı bütünlüğüne zarar veren bağımsızlık hevesine düşecek hiç bir kimse düşünülemez. Kürt halkının yeni bir hükümet oluşturacak genel, idari, ekonomik ve siyasi güce sahip olamadığını ve Kürtler'in hiç bir zaman bağımsızlık davasında bulunamayacaklarını ve ayrıldıkları takdirde yokolma uçurumuna sürükleneceklerini gün gibi açık ve kesin olarak bilirler. Osmanlı topluluğu ile ilişkiyi kesme düşüncesi ancak Kürt Teali Cemiyeti yöneticilerine ve kötü ahlaklı kişilere özgüdür. Bu yüzden adı geçen Cemiyetin hainlerini protesto ederek, adalet pençesine verilmelerini ve cezalandırılmalarını talep ederiz."(36)

Garzan'da çeşitli aşiret reislerinin imzasıyla aynı nitelikte bir telgraf 2 Ocak 1920 tarihli Vakit gazetesinde ve yine aynı konuda Silvan'lıların protestosu da 29 Ocak tarihli Vakit gazetesinde yayımlanmıştır.

36. İsim verilmediği için, bu telgrafın sahiplerinin kimler olduğu anlaşılmamaktadır.

Kürt bilginlerinden **Said-i Kürdî**[37], Hizan seyyidlerinden ihtiyat Binbaşısı **Mehmet Sıddık** ve Berzenciye seyyidlerinden Davavekili **Ahmed Arif** imzalarıyla 22 Şubat 1920 tarih ve 824 sayılı **Vakit** Gazetesinde şu bildiri yayımlanmıştır:

"Önceki günkü gazeteler, Paris'te Şerif Paşa ile Ermeni heyeti Başkanı Bogos Nubar Paşa arasında Kürdistan ve Ermenistan hakkında bir anlaşma imzalandığını yazarak Kürt kamuoyundan açıklama istiyorlardı.

Dörtbuçuk yüzyıldan beri İslâm birliğinin fedakâr ve yiğit koruyucu ve yandaşları olarak yaşamış ve dini geleneklerini hayatının ayrılmaz ögeleri olarak bilmiş olan Kürtler henüz beşyüzbine yakın şehitlerinin kanları kurumadan, şişlere geçirilen yetimlerinin, gözleri oyulan ihtiyarlarının hatıralarını üzüntüyle anarken İslâmlığın zararına olarak tarihi ve hayati rakipleriyle anlaşma yapmak suretiyle dinlerinin emirleri dışında ayrışma düşüncesine girişemezler. Bu nedenle Kürt ulusal vicdanının bu özgür tutumuna aykırı hareket eden kişileri de tanımazlar. Ve başlıca emelleri de dinsel ve ulusal bütünlüklerini korumak olduğundan durumun açıklığa kavuşturulmasına aracılık edilmesi rica olunur."

Şerif Paşa'nın "Stern Telgrafhanesi aracılığıyla" **şu telgrafı** Vakit Gazetesinin 24 Nisan 1920 tarih ve 882 numaralı sayısında yayımlanmıştır:

Şerif Paşa'nın Telgrafı

"Kutsal halifelik makamına derin surette bağlı bulunduğumdan ve ayrılma arayışı yönündeki düşünceler ile bu bağlılığı bozmak istemediğimden Paris Konferansı nezdindeki Kürdistan yetkili heyeti başkanlığından istifa ettim. Herşeyden önce ve hiç bir siyasi partinin etkisinde kalmaksızın bütün çabamı halifelik haklarının korunmasına harcayacağımı açıklarım. Şerif"[38]

Bakanlar Kurulu Kürdistan Komitesi

Türkçe **İstanbul** gazetesi **Meclis-i Vükelâ Kürdistan Encümeni** başlığı

---

37. **Said-i Kürdî** hakkında bilgilenmek için bkz. M. Anter: a.g.e., s. 76-79. Rohat: **Unutulmuşluğun Bir Öyküsü Said-i Kürdi**, Fırat Yay. İst. 1991; Malmîsanij: **Said-i Nursi ve Kürt Sorunu**, Doz Yay. İst. 1991.

38. Son bildiri sahipleri dışında telgraf gönderdikleri bildirilenlerin adları belirtilmediği için kimlikleri. konusunda kesin bir şey söyleyemiyoruz. Ancak bunların tümünün "İslâmcı" unsurlar olduğu ve Şerif Paşa'nın da dindar kesimi karşısına almamak için bu açıklamayı yapmak zorunda kaldığı anlaşılıyor. Rapor sahibi ise bu tür telgrafları özellikle alıntılıyor.

altında "*Geçenlerde kuruluşunu ve toplantısını yazdığımız Meclis-i Vükelâ Kürdistan Encümeni dün ikinci toplantısını yapmıştır. Encümende Hükümet adına eski Şeyhülislâmlardan* ***Haydarizâde İbrahim Efendi***[39] *ile* ***Bahriye Nazırı Avni Paşa*** *ve Bakanlar Kurulu adına görevli eski* ***Harbiye Nazırlarından Ahmet Abuk Paşa*** *ile Kürtler adına* ***Seyit Abdülkadir Efendi*** *hazretleri,* ***Bedirhanzâde Emin Ali, Vedat Remzi*** *beyefendilerle başka kimi kişiler hazır bulunmuşlardır. Encümenin görüşmeleri konusunda şimdilik gizlilik bulunduğundan, çalışmalarla ilgili bilgi alınamamıştır*" demiştir.

İstanbul'a Gönderilen Amerikan Heyeti

Mütareke zamanında Amerika İstanbul'a bir inceleme ve araştırma heyeti göndermişti. Bu heyet birçok kişi ve kuruluşlarla görüşmeler yapmıştı.

Vakit Gazetisinin 4 Ağustos 1919 tarih ve 635 sayılı nüshasında; "Dün aldığımız bilgiye göre Amerika heyeti bugün öğleden önce ve öğleden sonra birçok parti ve dernek temsilcilerini yeniden kabul edeceklerdir. Bunlar arasında **Kürdistan Teâli Cemiyeti** temsilcileri de ilk defa olmak üzere kabul edilip dinlenecektir. Senatörlerden **Seyid Abdülkadir Efendi**'nin başkanlık ettiği bu Dernek, temsilci olarak eski **Polis Müdürü Halil, Doktor Şükrü Mehmet** ve eski **Elçilik Kâtiplerinden Babanzâde Şükrü Beyi** seçmiştir. Dün yazarlarımızdan biri Dernek merkezine gitmiş ve **Genel Sekreter Rüştü Bey**'den izlenecek esas noktaları öğrenmek istemiştir.

Rüştü Bey demiştir ki:

"Ermenistan sorunu doğrudan doğruya Kürdistan'ı ilgilendirir ve bir Kürdistan olduğu da herkesçe bilinmektedir. Bu nedenle Ermenistan konusunda yalnız Kürtler'in görüş bildirmesi ve **Vilâyât-ı Şarkiye Cemiyeti**[40] adına ileri sürülen görüşlerin bir değerinin olmaması gerekir."

(Muharririn, bugün Kürdistan adıyla Osmanlı topluluğundan ayrılmış bir sınır olmadığı için bu konuda çevresindekiler de söz sahibi olamazlar mı? yolundaki sorusuna verdiği cevap sansürce çıkarılmıştır).

Vakit Gazetesi, 5 Ağustos 1919 tarih ve 636 sayılı nüshasında; "Amerika araştırma heyeti dün saat 10'da **Kürdistan Teâli Cemiyeti** adına **Polis eski Müdürü Halil, Doktor Şükrü Mehmet** ve **eski Elçilik Kâtiplerinden Babanzâde Şükrü**

39- Bu kişi, aynı zamanda Kürdistan Teâli Cemiyeti üyesidir.
40. Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti amaçlanıyor.

Bey'den oluşan bir heyeti kabul etmiştir. Araştırma heyeti bu kişilere siyasal eğilimlerine ilişkin bir soru sormamış, yalnız memleketlerindeki barınma ve geçinme ihtiyaçları, başlıca yollar ve ulaşım araçları konusunda bilgi almakla yetinmiştir" şeklinde bir haber yayımlamıştır ki bu adı geçen heyetin siyasi girişimlerini göstermektedir. Yalnız Şerif Paşa'nın hareketi gibi bunların ayrılması emel ve isteklerinin Kürtlerin çoğunluğunca kabul edilmeyecğini bildikleri için gerçek görüşmeleri açıklamaktan çekinmişlerdir.

Vilâyât-ı Şarkiye Müdafa-i Hukuk-u Milliye Cemiyetiyle Görüşme

Yine 5 Ağustos 1919 tarihli Vakit Gazetesinden: "Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nden Hicaz Eski Valisi **Nadim,** Beyrut Eski Valisi **İsmail Hakkı**, Bağdat Eski Valisi **Süleyman Nazif**[41] ve Beyrut Posta Telgraf Eski Müdürü **Sâkin** Beylerden oluşan bir heyet perşembe günü Amerikan Araştırma Komisyonunca kabul edilmiştir. Heyet üyeleri sorulan soruya karşılık, Rusya'da kurulmuş olan Ermenistan'a Osmanlı memleketlerinden toprak verilmesine olanak bulunmadığını, çünkü sâkinlerinin yüzde doksanından fazlasının Müslüman bulunduğunu belirterek, Ermenistan'a oralardan toprak verilmesinin adalete ve barışa uygun olmayacağını kanıtlarıyla açıklamışlar ve zulmetme sorununda Müslüman ahalinin sorumlu olmadığını açık bir alınla anlattıklarını ve Ermeniler'in tecavüzkâr hareketlerinin, Müslümanların kendilerini savunma amacıyla karşı koymalarından daha kanlı ve korkunç olduğunu söylemişlerdir."

III-f) Sevr Andlaşması'nda Kürtler

Sevr Andlaşması'nın altıncı bölümünün 88-92. maddeleri ile kurulan Ermenistan Hükümetine Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illeriyle Harşit nehrinin Karadeniz'e döküldüğü yere kadar olan yerlerimiz verilmek isteniyordu.

Sevr Andlaşması'nın Kürdistan bölümünde 62-64. maddeleriyle de bir yıl sonra bağımsızlık kazanabilecek özerk bir Kürdistan kurulması kararlaştırılmıştı. İlgisi ve önemi dolayısıyla bu maddeleri aynen aktarıyoruz:

---

41. Kürt kökenli şair ve yazar **Süleyman Nazif**'in kişiliği konusunda birçok yazı ve kitap yazılmıştır. Tipik bir dinci olan Süleyman Nazif, Mehmet Akif'in en yakın arkadaşlarındandır. Bir başka yakın arkadaşı ise yine bir Kürt olan ve M.Akif'ce **"kafası gâvur, kalbi Müslüman"** olarak nitelendirilen Prof. Ahmet Naim Baban'dır (1872-1935). Mehmet Akif, bu iki arkadaşı arasına gömülmek istemiştir. Soyadından da anlaşılacağı gibi Ahmet Naim, ünlü Baban ailesindendir. (Fazla bilgi için bkz. Mithat Cemal: **Mehmet Akif, Ank. 1986, s. 103-114 ve M.Anter:** Hatıralarım, s. 69-70).

*"**Madde-62:** İstanbul'da ikamet edecek ve İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetlerince belirlenecek üç üyeden oluşacak bir komisyon, bu Andlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak altı ay içerisinde Kürt halkının hakim bulunduğu Fırat'ın doğusunda ve Ermenistan'ın daha sonra belirlenecek olan sınırının güneyinde, andlaşmanın 27. maddesinin ikinci ve üçüncü fıkraları gereğince çizilen Türkiye-Suriye ve Irak sınırının kuzeyinde bulunan bölgelerin dahili otonomi planını hazırlayacaktır. Herhangi bir mesele konusunda oybirliğine varılamaması halinde komsyon üyeleri durumu kendi hükümetlerine intikal ettireceklerdir. Sözkonusu plan bu bölgeler dahilinde Asuri-Keldani ve diğer etnik dini cemaatlerin tüm azınlık haklarını güvence altına almak zorundadır. Ve bu amaçla İngiliz, Frasız, İtalyan, Acem ve Kürtleri temsilen kurulacak bir komisyon, doğrudan yerinde incelemelerde bulunacak ve gerek Türkiye, gerekse aynı şekilde İran sınırında yapılacak bir değişiklik sözkonusu olursa bu değişiklikleri Anlaşmanın ruhuna uygun bir şekilde gerçekleştirecektir.*

***Madde-63:** Osmanlı Hükümeti, bu komisyonlardan birinin veya öbürünün kararlarını kendisine bildirdiği günden itibaren üç ay içinde yerine getireceğini taahhüt eder.*

***Madde-64:** Andlaşma başkanlığının tesbit ettiği tarihten itibaren geçen bir yıllık süre içerisinde, şayet 62. maddenin kapsamı içinde bulunan Kürt halkı, yani bu bölgelerde oturan halk çoğunluğu Türkiye'den ayrılarak tamamen bağımsız olmak arzusunu ortaya koyar ve Milletler Cemiyet'ne başvurursa ve şayet Cemiyet de bu halkın bağımsızlık arzusunu gerçekleştirecek kapasitede bulunduğuna kanaat getirir ve bunun yerine getirilmesini tavsiye ederse, Türkiye bu tavsiyeyi aynen uygulamayı ve bu bölgelerdeki bütün hakları ile ünvanlarından vazgeçmeyi taahhüt eder.*

Bu vazgeçme işleminin detayları, başlıca Müttefik güçlerle Türkiye arasında özel bir sözleşmeye bağlanacaktır. Bu vazgeçme işi tamamlandıktan ve Kürdistan Devletinin bağımsızlığı gerçekleştirildikten sonra, bu bağımsız Kürt Devletine, günümüze kadar Kürdistan'ın bir parçası olan Musul vilayetinde yaşayan Kürtlerin de kendi arzuları ile birleşmeyi istemeleri halinde Müttefik güçler bu birleşmeye karşı bir itirazda bulunmayacaklardır."(42)

Padişah Delegasyonunun Cevabı

Bu Andlaşma Padişah'ın delegelerine tebliğ edilince, delgeler bir cevap vermişlerdir. Padişah delegasyonunun verdiği cevapta Kürdistan için şöyle denilmektedir:

42. Bu Andlaşmanın değerlendirilmesi ve boyutlandırılması konusunda bkz. G.Sasuni, Z. Silopi, K.Burkay'ın adı geçen eserleri.

"Yüce Padişahlık makamına ayrılmaz bir surette bağlı olan Kürtlerin hiç bir biçimde tam bağımsızlık istemedikleri ve daha sonra da istemeyecekleri gibi, hatta Türk halkıyla kendilerini birleştiren bağların gevşemesini bile arzu etmeyeceklerine ilişkin Osmanlı Hükümetini ikna edecek birçok nedenler vardır. ***Ancak buna rağmen Hükümet, halk tarafından bu arzu ortaya konduğu vakit Kürt halkının hakim bulunduğu bölgelerde yerel özerkliği benimseme ilkesini kabul etmeye hazır olduğunu açıklar.*** *Yalnız 62. maddede gösterilen sınırlar, gerçek ırk durumuna uygun düşmemektedir. Elazığ ve Diyarbakır vilayetleriyle Siverek sancağının batı ve güney bölümleri Türktür. Yalnız Diyarbakır vilayetinin kuzey-batısındaki Dersim sancağı Kürttür.*[43] *Kürt halk özellikle Bitlis ve Van vilayetleriyle Musul vilayetinin bir bölümünde yoğun bir durumdadır. Oralarda ve özellikle İran'ı çevreleyen bölgelerde ve kuzey kesimlerinde Kürtler yoğunluktadır. Buna karşılık Erbil, Altınköprü, Özhurmato bölgelerinde çoğunlukla Türkler yaşamaktadır. Milliyetler Prensibinin hakkıyla uygulanması gereken ve gerçeğe de uygun düşen şu sorunda anlaşmazlık durumunda uluslararası bir komisyon aracılığıyla konu incelenebilir."*[44]

Bu itirazlar devletlerce kabul edilmediğinden, milletin muhalefetine rağmen Padişahın delegeleri 109 Ağustos 1920 tarihinde bu Andlaşmayı imzalamışlarsa[45] da Anadolu'da kurulan Millî Hükümet bunu kabul etmemiştir.

Kürt Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nin Bildirisi

Sevr Andlaşması imzalanır imzalanmaz, onaylanmasını ve Anadolu'da başlayan millî hareketin sonucunu beklemeden İstanbul'da **Kürt Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti** (Kürt Toplumsal Örgütlenme Derneği) Başkanı **Emin Ali Bedirhan** 7 Haziran 1920 tarihinde **Vakit** gazetesinde şu bildiriyi yayımlamıştır:

"Bu ana kadar büyük Müttefik Devletlerin ve bu arada Büyük Britanya (İngiltere) Devletinin hak ve adalet duygularına güvenerek ve Kürt ulusunun iradesine dayanarak ve Allah'ın da yardımıyla ulusal emellerine kavuşmaya çalışan Kürt aydınları ve önderleri tarafından Barış Konferansının son kararıyla da siyasal varlığı onaylanan Kürt yurdunda, yüzyılın gerektirdiği her türlü toplumsal kurumlaşmayı ve örgütlenmeyi gerçekleştirmek

---

43. Bu nasıl bir belirlemeyse... Resmi görüş başka yerlerde de Dersim'in Türklüğünü savunur!...
44. Bilindiği gibi Wilson Prensiplerinden biri, "ülke topraklarının milliyet esasına göre belirlenmesi"ydi. Burada, bu ilkeye atıfta bulunuluyor. (Bkz. Türk ve Dünya Ün. Ans. Thomas Woodrow **Wilson** mad.)
45. Bilindiği gibi Sevr Andlaşması'nda Kürtleri **Şerif Paşa** temsil ediyordu. Şerif Paşa, eski Stokholm Sefiriydi. Kürt ulusal hareketleri ile Sevr Barış Konferansı'na ilişkin eserlerde adı sıkça anılır.

*üzere "**Kürt Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti**" adıyla bir dernek kurulmuştur. Dernek tüm birimleriyle Kürt toplumsal birliğinin özgürlük ve refahı üzerine kurulmuş olarak Kürt ulusunu milletler topluluğu içinde hakka riayetli ve hakkına rivayet ettiren ve özellikle doğal ve ulusal sınırları içerisinde komşularıyla barışçı ilişkilerde bulunan anlayışlı ve aydın bir uygarlık ve insanlık parçası halinde yükseltmeyi temel amaç olarak görüp, bu amaca uygun Kürt kuruluş ve örgütlerinin de yardımlarını sağlamıştır. **Kürt Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti**'nin bugünkü üyelerinden bir bölümünün, önceden üyesi bulunup Programının uygulanmasından ortaya çıkan anlaşmazlıklardan dolayı terkettikleri **Kürdistan Teâli Cemiyeti**'nin 15 Mart 1920 tarihine ve **Kürt Millet Fırkası**'nın (Kürt Ulus Partisi) son zamanlara kadar izlediği amaç dışında olmayarak Kürt ulusunun bugünkü ve gelecekteki mutluluğu ve emellerinin gerçekleşmesi uğrunda çaba harcamayı görev ve zorunluluk sayan bütün insanlıkseverlerin, yurtseverlerimizin ve soydaşlarımızın meşru ve insanî olan bu çalışma yolunda (mücadelede) Derneğimize yardımlarını ve katkılarını esirgemeyeceklerine güvenimiz tamdır."*(46)

Dereyi görmeden paçayı sıvayan babadan kalma ayrılmacı **Bedirhaniler**(47) halen dahi paçaları sıvalı vaziyette ucu bucağı olmayan yollarda boşyere koşmaktadır.

Sevr Andlaşmasının Kürtlere umut veren maddelerinin öngördüğü siyasi durumları gerçekleştirebilmek için faaliyete geçen Kürtçüler, İstanbul'da Kürt Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'ni kurmakla birlikte, ortada kalan Musul sorununu kendi lehine çözmek isteyen yabancı bir devletin teşviki ile Doğu illerimizde faaliyet ve harekete geçmişlerdi.(48)

Kürdistan'a Heyet Gönderiliyor

Serbestî Gazetesi'nin 1 Mayıs 1919 tarih(49) ve 482 sayılı nüshasında; "*Kürdistan Teâli Cemiyeti merkezinde dün yapılan toplantıda yönetim kurulu Kürdistan'a Kürt aydın ve düşünürlerinden oluşacak bir aydınlatma heyeti göndermek üzere görüşmelerde bulunmuştur. Kürdistan'a gidecek olan bu heyet Kürtler'e nasihatlarda ve aydınlatmada bulunarak mevcut durumun nazikliğini ve önemini anlatacak ve bu durum karşısında izlenmesi gere-*

46. Seyit Abdülkadir'in liderliğindeki Kürdistan Teâli Cemiyeti içinde. S.Abdülkadir'in kimi tutumlarını beğenmeyen Bedirhanîler öncülüğündeki grup, adı geçen Dernekten ayrılarak bu Derneği kuruyorlar.
47. Resmi görüşün bu yaklaşımıyla ilgili değerlendirme yapmaya gerek görmüyoruz. Çünkü Bedirhanîler Kürt ulusal hareketiyle adeta özdeşleşmişlerdir.
48- İsmet Paşa'nın da Lozan'da kabul ettiği gibi, nüfusunun çoğunluğu Kürt olan Musul'un kurulacak Kürdistan'a bağlanması için çaba göstermek son derece doğalken ve bu çalışmalar daha 1919'da başlamışken, resmi kalemler sorunu götürür Şeyh sait İsyanı'na bağlar ve ogün-bugündür ağıtlar yakarlar, başka bir deyişle "**ağıtlama**" yazarlar.
49. Dikkat edilirse bu tarih, M. Kemal'in Anadolu'ya çıktığı 19 Mayıs 1919'dan öncedir.

ken hareket biçimini belirleyecektir. Sözkonusu heyet, Kürdistan'ın büyük şehirlerinde çalışmalarını sürdüreceği gibi oluşturacağı yerel heyetleri de kasaba ve köylere yollayarak aynı hizmette görevlendirecektir. Bu yolla Kürdistan'ın en ufak köyüne kadar içinde bulunulan durum anlatılmış ve halk aydınlatılmış olacaktır." şeklinde yapılan açıklamayı gözönünde tutan Hükümet[50], çok geçmeden bu Derneğin Doğu illerine gönderdiği adamlarını yakalayarak cezalandırmıştır.

III-g) Kürdistan'a Gönderilen Muallim Hamza'nın Çalışmaları ve Yargılanması

Sözkonusu Kürt aydınlarından Mardin yöresine gönderilmiş olan **"Mem û Zîn"**in yayıncısı **Muallim Hamza**'nın çalışması dikkat çekicidir.[51]

1892 yılında Van vilayetinin Gevaş kazasının **Müküs** nahiyesinde doğmuş olan Hacı Bekiroğlu Muallim Hamza, Mütarekeye kadar Üsküdar'ın Ömerli kazasında **ilkokul öğretmenliğiyle** meşgul bulunuyordu. Mütareke sırasında Kürt milliyetçilerine katılarak Kürt şairlerinden **Ahmedê Xanî**'nin **Mem û Zîn** adındaki kitabına bir önsöz ekleyerek yayımlamak suretiyle Kürt kahramanları sırasına geçmiştir.[52]

Hamza, evlenmeden önce almak istediği kıza (Bir sîma-yı iffet ve ismete) diye yazdığı 25 Nisan 1919 tarihli mektubunda; **"Ben Kürdüm, Kürtlük ve Kürtler için her şeyi feda etmiş ve etmekteyim, kendimi çok çetin görevler karşısında bilirim"** demişti.

Bu mektubundan sonra evlenen Hamza, gönderildiği göreve büyük bir coşkuyla koşmuş ve Mardin'e ulaştığında eşine yazdığı 4 Temmuz 1919 tarihli mektubunda da, *"Mardin'e vardığımda yurt kokusu güzel güzel kokmaya başladı. Kürt şarkıları, Kürt ezgileri kulaklarımda çınlıyordu. Çocukluk yıllarının eski duygularıyla gençlik döneminden kalma uygar değerler arasında mücadele başladı. Türlü türlü hallerle Diyarbakır'a geldim. Yalnızca Kürt olduğum için ve Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne mensup bulunduğum için hükümet beni gözaltına aldı. Buradan çıkarsam Harput'a gideceğim. Tutukluların çoğunluğu ölümcül bir yaşam sürdürmekteyseler de pek sessiz ve uyumlu görünmekted-*

50. İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti amaçlanıyor.
51. Birçok Kürt örgütünde yer alan yayıncı, yazar ve gazeteci bir yurtsever aydın olan **Muallim Hamza**, başlıbaşına bir inceleme konusudur.
52. Bilindiği gibi bu yayın İsbtanbul'da 1919'da yapılmıştır.

irler. Kürtçe şarkıların ne kadar hoşuma gittiğini bilirsin. Akşama kadar oyunlar, şarkılar, eğlenceler... Bana mektup yazarsan Cemil Paşazâde Kasım Bey aracılığıyla yaz". demiştir.

Hamza, yazdığı 8 Ağustos 1919 tarihli mektubunda karısına "Kraliçe Hazretleri" diye hitapta bulunuşuna bakılırsa, şaşkının seyahata çıkarken, gelecekte Kürdistan Kralı olmayı düşlediği ve karısına da böyle bir umut vermek istediği anlaşılmaktadır.(53)

Hamza'nın bir nasihatçı ve aydınlatıcı olarak gittiği Mardin'de **müstakil bir Kürdistan**'a vücut vermek için çalıştığı haber alınarak, Diyarbakır'da zabıtaca yakalanmış ve Diyarbakır Savcılığınca hakkında 8 Kasım 1919 tarihli ve 614 sıyılı **İddianâme** düzenlenerek Mardin Mahkemesine gönderilmiştir. Bu **İddianâme**'yi aynen veriyoruz.

Muallim Hamza Hakkında İddianâme

"1919 yılı Haziranının üçüncü günü İstanbul'dan hareketle Mardin'e ve Mardin'den de Diyarbakır'a gelerek bulundukları yerlerde Doğu Vilâyetlerinde İngiliz himayesi altında **müstakil bir Kürdistan** kurulmasına ve Türk memurların uzaklaştırılmasına teşebbüs edilmesinden dolayı tutuklu sanık, başkent İstanbul'da yayımlanan **Jîn** Dergisi sorumlu Müdürü ve Kürdistan Teâli Cemiyeti Genel Merkezi'nin İdare Müdürü, Van ilinin Müküs nahiyesi ahalisinden Bekir oğlu Hamza efendi hakkında Diyarbakır Merkez Savcılığınca yapılan savcılık soruşturması ve diğer kanuni işlemler üzerine ve Savcılık makamınca düzenlenip gönderilen 614 numaralı ve 8 Kasım 1919 tarihli yazıda belirtildiği üzere; sanık Hamza Efendi İstanbul'da yayımlanan **Jin** gazetesinin sorumlu müdürü ve Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin İdare Müdürü olduğu halde, yalnız güya İstanbul'da karşılaştığı Harput Valisi Galip Beyin teklifi üzerine edindiği bir belgeyle adı geçen Derneğin delegesi sıfatıyla Mardin'e ulaştığında bazı özel yerlerde ve özellikle Mardin sancağında halk arasında tanınmış olan eşraftân Abdülkadir Paşa'nın selamlığında hazır bulunan adıgeçen ve diğer kişiler karşısında, Kürtlerin oturduğu vilayetlerimizin birleşerek İngiliz himayesi altında bağımsızlık ilânından başka çare kalmadığını ve bunun da zamanı geldiğini anlatarak, halkı bağımsızlık ilânına teşvik ettiği ve genelde Türk memurlarının da görevden uzaklaştırılacaklarından söz ederek, İngiliz yönetim ve korumasını överek savunurken, Osmanlı yönteminden hoşnutsuzluğu dile getiren ileri-geri sözler sarfettiği, Mardin eşrafından Abdülkadir Paşa ve Bitlis Defterdar Vekili Siirt Muhasebecisi Hakkı Beyin ihbarları ve Mardin Mutasarrıflığının şifre-telgrafı kapsamı ve kendi ifadesi ve yine kendi düşünceleri olduğunu itiraf ettiği bir yazılı kâğıtta emeli olan bağımsızlığın kazanılacağına inandığını belirten bazı notlar içeren ve bu notların birinde (çiftlik işleri bozulmuşsa da Tanrı'nın

53. Yorumun böylesine ne denebilir?..

yardımıyla yoluna konulacaktır) cümlesini kullanması ve Diyarbakır Lisesi Arapça Öğretmeni Abdülmecit Efendiye gönderdiği 16 Mart 1919 tarihli mektubun bazı kesitlerinin amaçladığı bağımsızlığın gerçekleşmesine çalışılması için öneri ve yönlendirme niteliğinde olması ve beraberinde birçok Türkçe ve Kürtçe yazılmış bildiri götürüp Diyarbakır'a ait bölümünü Cemil Paşazâde Kasım Beye verip diğerlerinin dağıtılmadan önce ortaya çıkması gibi kanıtlar ve belirtilerle anlaşılmış ve hatta Ceza Kanununun 54. maddesi ekinin genelde idamı öngüörün fıkrası hükmüne uygun bulunmuş ve bu nedenle adı geçen Hamza Bey, işbu hainlik fiilinin faili olmak üzere suçlanmıştır."(54)

Muallim Hamza, İstiklâl Mahkemesince 15 yıl kürek cezasına çarptırılmış ve bu cezasını Kastamonu Hapishanesinde geçirmesine karar verilmiştir.(55)

Rapor Sahibinin (Sonuç) Yorumu

Padişah'ın ihanetine rağmen Anadolu'da kurulan milli hükümetin orduları öncelikle Ermeniler'i yenip,(56) Erivan'da kurulmuş bulunan Ermeni hükümeti ile Gümrü Anlaşmasını imzalayarak, Ermeniler'i Türkiye'den olan toprak taleplerinden vazgeçirmiş olduğu gibi, Anlaşmanın kabulüne bizi zorlamak için kendisine verilen İzmir ve dolayları sınırlarını aşarak Anadolu'yu istilaya başlayan Yunanlılar'ı da mağlup ederek Büyük Millet Meclisi'nin çizdiği sınırlar(57) içinde kalan gerçek ve sonsuza kadar gidecek Türk vatanını kurtarmıştır.

Bu galibiyetten sonra imzalanan Lozan Konferansı'nda da bir "Ermeni yurdu"' kurulması ve azınlıkların haklarını kontrol etmek üzere İstanbul'da bir komisyon kurulması konusunda Lord Kürzon'un önerisine karşı İsmet Paşa Hazretlerinin, böyle bir komisyonun

54. Müttefik Devletlerle Osmanlı Devleti arasında "Kürdistan Devleti" kurulmasına ilişkin Andlaşma imzalanıyor. Kürt aydınları da bu doğrultuda çalışma yürütünce "vatana ihanet" suçlamasıyla idamla yargılanıyorlar. Bu tutum, Osmanlı yönetiminin politikasına ilginç bir örnek oluşturuyor.
55. Şark İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılamalar için bkz. Doç. Dr. Ergun Aybars: **İstiklâl Mahkemeleri**, Cilt 2, 1982 ve Doç. Dr. Mete Tuncay: **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması** (Takrir-i Sukûn böl.) Ank. 1981; **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans.** İstiklâl Mahkemeleri md.
56. Bilindiği gibi, Sovyetler Birliği'nde gerçekleştirilen 1917 Ekim Devrimi'nden sonra sosyalist yönetim, kendi isteğiyle, Çarlık ordularının işgal ettiği topraklardan çekilmiş ve Kemalist harekete destek vermiştir.
57. Ankara'daki Millet Meclisi'nin çizdiği "Misak-ı Millî" sınırları ile son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın çizdiği sınırlar aynıdır ve Musul, Kerkük dahil birçok bölgeyi de içine almaktadır. Oysa, Lozan'la bu gerçekleşmediği gibi, Ağrı İsyanından sonra Türkiye-İran sınırı yeniden değiştirilmiştir. (Misak-ı Millî'nin gerçek boyutları konusunda bkz. Mete Tuncay: **Misak-ı Millî'nin 1. Maddesi Üstüne**; Birikim der. sayı: 18/19 ve Prof. Dr. Nejat Kaymaz: **TBMM'de Mîsâk-ı Millî'ye Bağlılık Andı İçilmesi Konusu,** Tarih ve Toplum Dergisi, sayı: 19, 20, 21, 22, 23).

kurulmasının Türkiye'nin bağımsızlık ve özgürlüğüyle bağdaşmadığını ve azınlıklar sorununun yabancıların elinde bir araç olmasına hiç bir zaman izin verilmeyeceğini sert bir dille söylemesi üzerine, devletler bu noktalar üzerinde durmamışlar ve Lozan Konferansı'nda bunlar bir daha sözkonusu da yapılmamıştır.(58)

Şurasını da özellikle vurgulamak gerekir ki, Milli Mücadele'nin devamı süresince Kürtler; Türk kardeşleriyle birlikte bütün cephelerde yanyana ve Türk yiğitlerinden farksız bir kahramanlıkla sonuna kadar mücadeleye katılıp, zaferin kazanılmasına candan yardım etmişlerdir.(59) Bu da, Kürtlerin çoğunluğunun Kürt Teâli Cemiyeti yöneticileri ile Şerif Paşa gibi kimselerin görüş ve amaçlarına katılmadıklarını göstermiştir.(60)

58. Lozan Konferansı'ndaki görüşmelerin ve tartışmaların ayrıntısı için bkz. Prof. Dr. Seha V. Meray: **Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar/Belgeler** 8 Cilt, A.Ü.SBF Yay. 1969-1973.

59. İsmet İnönü de "***Hatıralar***"ında şu sözlere yer verir: *"Sevr Muhadesi ile Kürtler, Türkler gibi kendi vatanlarını tehlikeye maruz gördüler. Çünkü Sevr Muahedesi hükümlerine göre, Doğu Anadolu'da Ermenistan hududu bitişiğinde bir Kürdistan devleti kurulacaktı. Kürtler, Türk vatanının kendileriyle beraber, bilhassa Doğu'da, Ermeni tehlikesine maruz kalacağını biliyorlardı. Milli Mücadelenin devamınca canla başka beraberlik gösterdiler. Sonra, Lozan Muahedesi yapılırken de Kürtler vatansever olarak Türklerle beraber bulunmuşlardır. Kürtler, Ermeniler gibi Lozan'a gelip bize müracaat etmediler. Hatta biz Lozan'daki konuşmalarımızda milli davalarımızı 'biz Türkler ve Kürtler' diye bir millet olarak müdafaa ettik ve kabul ettirdik."* (İ.İnönü: **Hatıralar**, 2. Cilt, Ank. 1987, s. 202).

Kürtler'in anti-emperyalist bir yönelişle başlattığı mahalli gerilla hareketleri ve daha sonraki ortak mücadelesi, resmi ideoloji mensuplarınca hep, Kürtler'in hiç bir ulusal-demokratik talepte bulunmadığı biçiminde algılanmış, daha doğrusu böyle yansıtılmıştır. Oysa gerçek bu değildir. Çünkü bu aşamada çeşitli platformlarda verilen sözler karşısında umutlu bir dayanışma ve bekleyiş, ancak umutların boşa çıkmasından sonraysa bir dizi ayaklanma sözkonusudur.

60. Raporunun başka bölümlerinde 1925'ten başlayarak birçok Kürt ayaklanmasına yer veren rapor sahibi, her defasında bu hareketleri kötüye yorarak tipik bir **"resmî ideoloji bağımlısı"** konumuna düşüyor. Ancak gerçek toplumsal yaşamdan alınan belge ve kanıtlar, her defasında bu kesimin kendisiyle çelişmesine yol açıyor.

IV. BÖLÜM

LOZAN'DAN SONRA KÜRT ULUSAL MÜCADELESİ

IV-a) Propaganda ve Örgütleme Çalışmaları

[Millî Ordunun kazandığı emsalsiz zaferin neticesi olarak imzalanan **Lozan Muahedesi, Sevr Muahedesinin Kürt millicilerine verdiği ümidi tamamen kırınca** bunlar bir müddet pusuya yatıp müsait fırsat beklemeğe mecbur oldular.

Zafere ve onun ehemmiyetiyle mütenasip istiklâlimizi tanıyan bir sulhe nail olan Türk Milleti Yüce Önderi Atatürk'ün idaresi altında medeniyet sahasına ilerlemeye ve asri milletler seviyesine yükselmeğe azmederek millete yeni bir ruh, yeni bir hayat vermeğe çalışmağa başladığı zaman Kürt millicileri Şark Vilayetlerini müsait bir saha telakki ve **dini âlet ittihaz ederek menfi ve muzır propağandalara başladılar.**

Müstakil bir İslâm hükümeti teşkil etmek üzere bazı Kürtler'in teşkil eyledikleri cemiyetin neşrettiği **beyanname** ile, millî hudutlarımız dışına çıkarak harici tesirler ve yardımlar ile faaliyette bulunan **Bozan aşireti reisi Mustafa Şahin'in beyannamesi** ve nihayet büyüklerimizin şereflerini kırmak, onları halk nazarından düşürmek gayesiyle **Elâziz Müftüsü Kemalettin**'in Büyük Millet Meclisimizi tezyifen yazdığı **destan** ehemmiyetine binaen birer birer aşağıya aktarılmıştır.

Cumhuriyetin islâmiyete mugayir bir yol tuttuğu ve Kürt eşrafına hakarette bulunduğu bahanesiyle galeyana geldiklerini iddia eden bazı **Kürtler, müstakil bir islâm hükümeti vücuda getirmek üzere** bir cemiyet teşkil edip aşağıdaki beyannameyi yayımlamışlardı.

Daha Önceki Açık Ulusal Taleplerin Yerini Dinsel Motifli Talepler Alıyor

Beyanname Sureti

Türk Cumhuriyetinin İslâmiyete mugayir ahval ve harekâtı ve bilhassa muhibb-i İslâmiyet olan Kürt eşrafına ve hanedanına reva görmekte olduğu mezalim ve hakaret ve kin ve nefret bir kaç senedenberi gazetelerde ve evrak-ı resmiyede okunuyor. ***Bunlar Ermeniler'e yaptığı muamele gibi Kürt münfezanına da bir muamele yapmak fikrinde oldukları*** *ve hatta geçen sene içtima eden Meclis-i Mebusanda bu hususun müzakere olunduğu ve karar verildiği de mevsuk menabiden istihbar kılınmış ve buna dair de bir çok alaim-i mesbuk mevcut bulunmuştur.*

Selâbet-i İslâmiye ve asabiyet-i Kürdiyesi galeyana gelen bir çok zevat bir cemiyet-i İslâmiye teşkil ederek müstakil bir İslâm hükümeti vücuda getirmek fikrindedirler. Allah muvaffakiyet versin, amin.

İşte İslâmiyetten fersah fersah ırak olan ve adeta kadim put-perest dini ihya ve ayin-i metrukelerini icraya hatve atan ve Türk lâyik hükümetin izmimlâline çalışmalara ansamimülkalp muavenet-i maddiye ve bedeniyede bulunacağımızı ve bu uğurda icabeden her türlü fedakârlığı ifada tereddüt ve rehavet göstermiyeceğimizi ve emin olduğumuz her ferdi ve her zatı bu hususa tahrik ve teşvik edeceğimizi teahhüt eylediğimizden işbu ***"teahhütname"*** *nin zirini bittavi verriza imza ve temhir ederiz (taahhütnâme'nin altını kendi isteğimizle imzalar ve mühürleriz).*

Abdürrahim (Ş.Said'in kardeşi)	*Fahri (Muallim)*	*Mehmet Ağazade Bahri*	*Mustafa bin Zülfü oğlu Mehmet*
Abdullah Ağazade	*Kürdiyan Zade*	*Molla Ömer Zade*	*Melamyan Zade Ahmet*
Hacı Ali Ağazade	*Zülfü Bezdidağa Zade*	*Büyük Hacı Ağa Ağazade Hasan*	*Hacı Bedirağa Zade Mehmet*

Baştaki Abdurrahim imzası maslup (idam edilen) Şeyh Said'in biraderi Abdurrahim'indir ve bu beyannamenin **bir nüshası adı geçen Abdürrahim'in evinde bulunmuştur.** Harekât-ı askeriye esnasında maktul düşen **Muallim Fahri'nin cebinde de bir nüshası bulunduğu gibi bazı maktul Kürtler'in üzerlerinde de bulunmuştur.**

Bozan Şahin Beyin Beyannâmesi

Bozan aşereti reisi Şahin Beyzade Şahin'in neşredip Kürtler'e dağıttığı Beyanname:

Kürt Kavm-i Necibine Hitap

Kürtler; Şark milletleri üzerindeki meskenet, zat ve esaret bağlarını birer birer çözerek istiklâl ve serbestiye doğru koşuyorlar. Cihan büyük bir inkılâp içinde yeni yeni hadiseler doğuruyor. Bütün bunlara rağmen otuz asırlık bir tarihe malik olan Kürt milleti hâlâ Türkler'in esareti altında bir reaya halinde yaşıyor. Asırlardanberi cepheden cepheye, meydandan meydana iyla-yi Ketimetullah için koşuşan Kürtler bugün birkaç serserinin vasıta-i ihtirası ve istipdadı olmaktadır. Dün hadimülharameyn, işşerifeyn olan halifelerin liva-yı hamdi-i müslimini ile feth-i diyareden Kürtler bugün dinsiz ve şerefsiz kimselerin zevk ve ihtirasını temin eyleyen birer adi uşak gibi istihdam olunuyor.

Uyanınız ey Dârâ'nın evlâtları uyanınız.

Irak, Suriye ve Filistin gibi Kürt ülkesine göre birer avuç yer olan memleketler bugün hür ve müstakil yaşarken Süleymaniye dağlarından ta Karadeniz kıyılarına kadar imtidat eden yirmi milyon insanı sinesinde besleyen bir kıtanın beş on ihtirasperver Yahudi dönmesi türediye bende ve uşak olması ne feci bir tecelli ve ne hicab-aver (utanılacak) vaziyettir.

Şarkta ve garpte her millet haklı istiklâlini kazanmış zincir-i esaretini kırmış olduğu halde her milletten hiç de dûn (aşağı) olmayan Kürtler, sadhayfa ki (ne yazık ki) derin bir gaflet uykusuyle yatmakta ve en meşru bir hakkını almamaktadır.

Ey Büyük Selâhattin'in cesur evlâtları,

Tarihin hürmetle hıfzeylediği muasır şehameti gösterecek zaman gelmiştir. Makam-ı mukaddes-i hilafeti ilga ve mukaddesat-ı diniyeyi ifna eden bir kaç Yahudi'nin zulum ve istibdadından kurtulacak tarihin şanlı sahifelerini tekrar ihya edecek ***bir devre-i istiklâl genç Kürtlerin kıyam ve hareketine muntazırdır.***

Çerkesler'i, Rumlar'ı, Ermeniler'i, Arnavutlar'ı ve Araplar'ı birer birer imha ve ifna eden, zelil ve fakir yabancı yerlere süren Türk siyaset-i muhterisanesinin son kurbanı olmadan zengin yurtlarımızdan, yeşil dağlarımızdan ve feyizli yaylalarımızdan ayrılarak hakir ve miskin mahvolmadan ***uyanınız ve milletinizi kurtarınız, Ey Kürdistan kahramanları.***

Kürtler,

Lisanınızı, dininizi, milletinizi imha eden ve kendi kendine alenen dinsiz cumhuriyeti diye tefahur eyleyen bir şirzime-i harisa ve kalienin (haris ve köktenci bir grubun) oyuncağı olan ve sizin namınıza size esaret zincirini takmağa ictisar eden kansız ve halsiz adamlara inanmayınız ve onların tezviratına aldanmayınız. Yedi asırlık bir saltanatın benileri ve mukaddes hilâfet-i islamiyenin hadimleri olan hânedân-ı Al-i Osman'ı çırıl çıplak diyar-ı ecânibe kovan Ankara ev-başanı pek yakında da Kürt kavminin emval ve emlâkine, namus ve servetine aç kurtlar gibi saldıracaktır. Ey şeci Kürt milleti bu feci akibeti şerefli tarihimize bir leke gibi sürmeden gözlerinizi açınız ve Allah'ın ve kitabın münkirlerinden ayrılınız.

İstiklâli için çarpışan ve uğraşan Yahudiler'den olsun bir numune alınız ve otuz asırlık muhteşem bir meziye siyah lekeler sürmekten ihtiraz ediniz. Esaret altında yaşayan yalnız Kürt milleti olduğunu göstermekten haya eyleyiniz ve ölerek, öldürerek hayat, necat ve selâmetimizi, istiklâl ve hürriyetinizi kurtarınız.

Cenab-ı Allah ve Resulü Şefiiniz ve tarihte size bakan binlerce Kürd azim-i zâhir ve muininiz olsun.

Halep, 15/4/340 (1924)

Umum Bozan Aşiretleri Reisi
Şahin Beyzade Mustafa Şahin

Elâziz Müftüsünün Destanı

Elâziz Merkez Müftüsü Kemalettin'in isyandan hemen 40 gün evvel Kânunsani/341 (1925) tarihinde Büyük Milllet Meclisini tezyifen yazdığı bir destan:

Mebus demek kürsü-i millette bütün gün
Her emre itaatla ide başını cenban
Bu hale bakarsan olacak Meclise lâyik
Baş sallamağa vakıf olan bir nice hayvan
Gitmez bu gemi böyle beş on zübbe elinde
Yarab bize bir müncemi-i din eyle de ihsan
Kurtar bizi dinsiz bir alay dönme elinden
Daima sana yalvarmada bu gariban
Olmazsa eğer mahvediver âlemi birden
Gönder bize de Nuh gibi koca bir tufan

Çılgınca yine yazmağa başladı naimi
Yarab kime feryat edeyim, Allah kime efgan
Mebus olucak zümre-i nâdân ve edani
Kapladı bütün dide-i islâmı siyah kan
Eyvah bizi kim kurtaracak hasm-ı kaviden
Müncilerimiz şayet olursa bu harisan
Fikrine hemen engel olan âlemi billa
Yıksa acımaz yaksa da duymaz yine bin can[1]

IV-b) İsyan Hazırlıkları

Bitlisli Şair Kemal Fevzi'nin Çalışmaları

Dahiliye Vekâletinden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Müdafaa-i Milliye Vekâletine yazılan **23/Şubat/340 tarihli** ve 6496/667 sayılı **tezkere**de; "*Vilâyat-ı Şarkiye'de mahsus olan bazı temayülât ile bu temayülâtı sevk ve idare ve idame eyleyen bazı şahısların ahval ve harekâtı hakkında* ***Elâziz vilayetinden alınan 19/ Teşrinisani/339 (1923) tarihli***[2] *ve 2458/228 numaralı tezkere ile takdim edilmişti. Ahiren* ***Siirt vilâyetinden alınan telgrafnameye nazaran aralarındaki ihtilafı halletmek ve Kürtlük lehinde icra-yı müzakerat ve ittihat-ı mukerrerat eylemek üzere bazı mahallerde aşair ve rüesanın toplanmakta oldukları ve ağleb-i ihtimal mahut Seyit Taha ve Şeyh Mahmut tarafından kendilerine mektup gönderilmekte bulunduğu anlaşıldığından*** *hadisatın suret ve şekl-i inkişafı takip edilmekte olduğu bildirilmiş ve daha evvel Muş vilâyetinden vukubulan iş'ara nazaran kânunusani iptidalarında* ***Ali Hulusi*** *ve 40 gün evvel de* ***Kemal Fevzi*** *namlarındaki şahısların Malazgirt köylerinden Van havalisine geçtiği ve bunların vahdet ve tesanüdü ihlâl ve* ***Kürtlük cereyanı ihdas etmek emelini takip ettikleri*** *anlaşılmakla hal ve hareketleri hakkında tahkikat icra ederek malûmat-ı müstahselenin inbası zımnında icabedenlere tebliğat icra kılınmıştır.*

1. İslâmcı bir tepkiyle yazılan Destan'ın yazarının doğrudan isyanla ilişkilerini bilemiyoruz. Dinsel parolalarla yazılmış bir "memnuniyetsizlik" belgesi olduğu açık.
2. Bu tezkereden de anlaşılacağı üzere, propaganda ve örgütleme çalışmaları 1923'te yani hilafetin kaldırılmasından önce başlıyor. Yani hoşnutsuzluk, Lozan'daki vaadlere uyulmaması ve uygulanan politika değişikliğinden kaynaklanıyor.

Gerçi halihazırda fiilen tebarüz etmiş bir hadise mevcut değilse de pek de ihsası emniyet etmeyen bu eser ve alâime ve Elâziz Vilâyetinin mevzuubahis telgrafnamesi de bazı mahallerde mevcudiyeti mehus olan teşkilâta ve işbu telgrafnamede gösterilen tarih ve içtima ile bu defa vuku bulmakta olduğu ***Siirt*** *ve* ***Dersim*** *vilâyetlerinden bildirilen içtima zamanlarının yekdiğerine pek yakın bulunmasına ve İngilizlerin adamı oldukları malûm olan* ***Seyit Taha*** *ve* ***Şeyh Mahmut***[3] *gibi eşhasın da bu mesaide olmalarına nazaran her hal ve ihtimale karşı müteyakkız bulunmak icabetmektedir. Bu bepta vilâyetin nazar-ı dikkati celbedilmiş olmakla cihet-i askeriyece de iktizasının ifa ve lâzım gelenlerin nazar-ı dikkatlerinin celbi arzolunur.* ***Van, Elâziz, Bitlis, Diyarıbekir, Erzurum, Siirt, Dersim, Siverek*** *vilâyetlerine icra kılınan tebliğat sureti leffen takdim kılındı."*

Bu Tezkereye Cevaben Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin Dahiliye Vekâletine Yazdığı 1890/4954 Sayılı Cevap Sureti

Vilâyat-ı Şarkiyede ***Kürtlük*** *temayülleri hissedilmekte olduğuna ve* ***Kürtlük*** *cereyanı ihdası emeli ile* ***Ali Hulusi*** *ve* ***Kemal Fevzi*** *nam şahısların Van havalisine geçtiğine dair 23/Şubat340 tarih ve 6496/667 numaralı iş'ar-ı devletleri alâkadar makamat-ı askeriyeye bildirilmiştir.Bu defa Van Hudut Komiserliğinden alınan şifreli telgrafnamede* ***Kemal Fevzi****'nin Saray kazasına gittiği anlaşılmakla merkumun nisbet-i askeriyesi olup olmadığının ve hakkında asker veya sivil muamelesi yapılmak lâzım gelip gelmediğinin tayini için oradaki fırkaya teslimi Hudut Komiserliğince emr edilmiş ise de Van Vilâyetinin merkum* ***Kemal Fevzi****'yi merkez-i vilâyete celp ile hudut haricine çıkarılacağı bildirilmektedir.*

Evvelce de arzedilmiş olduğu veçhile casusluk veya ilkay-i fesat maksadı ile memleketimize gelen bu gibi kesanın (kimselerin) hin-i derdestinde sadece hudut haricine çıkarılması bunlara kâfi bir ceza teşkil etmeyeceği gibi hariçteki erbab-ı mefsedetin cür'etlerinin artmasını da intaç edecektir. Bu kabil eşhasın hiç olmazsa münasip bir mahkemede muhakeme edilmesi ve beraatları tebeyyün ederse ancak o zaman hudut haricine çıkarılmaları daha faideli olacağı mütalea edilmektedir. Binaenaleyh merkum ***Kemal Fevzi*** *hakkında yapılacak muamelenin buna göre tayin ve neticesinin makam-ı aciziyeye de.iş'ar buyurulması."*

---

3. Bilindiği gibi Seyit Taha ve Şeyh Mahmut Berzenci, iddianın tersine İngiliz emperyalizmine karşı mücadele eden Kürt önderleridir. Mücadeleleri birçok araştırmaya konu olmuştur. Resmi ve ilginç, bir değerlendirme olarak bkz. Nazmi Sevgen: **Bizim Olan ve Bizim Olmayan Doğu'dan Hadiseler, Şahsiyetler: SEYYİD TAHA; Tarih Konuşuyor, Mayıs 1967.** Seyit Taha'nın Hakkari'den I. Meclis'e çağrıldığı, ancak gelmeden istifa ettiği anlaşılıyor. Bkz. **TBMM Albümü,** 1973, s. 33.

Yedinci Kolordu Kumandanlığından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Yazılan 1233 Numaralı Şifre Sureti

C, 6/7/340 tarihli şifreye: "***Kemal Fevzi*** *mütareke senelerinde Zahu'da İngilizler nam ve hesabına* ***Kürtlük*** *gayesini istihdaf ve temin için* ***Şeyh Mahmut*** *ve* ***Seyit Taha*** *ile müştereken ve onların fedakâr bir adamı sıfatile* ***mütemadiyen neşriyatta bulunarak*** *Şırnak ağaları vasıtasile dahil-i memlekete idhaline çalışmış ve* ***hükümetimizin icraatını tenkit*** *ve ehali ile aşair-i mutiayı izlâl eylemekte delicesine uğraşmıştır. Merkumun harekât ve ifsadatı ve elde edilen bazı neşriyat ve mekâtebesi (mektupları), zamanında Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye arz ve takdim kılınmış olup sandıklara vaz ve depo edilen dosyalar meyanında daha esaslı malûmat istihasli arzu buyurulduğu takdirde tetkikat icrasına müsadeleri*".

Kemal Fevzi ve Zahu Belediye Reisi Mehmet İmzaları İle Şirnak Reisi Abdurrahman Ağa İle Eşraftan Süleyman, Hacı Yusuf, Timurhan, Ali Han ve Reşit Ağa'ya Gönderilen Mektup Sureti

Kemal Fevzi'nin Mektubu

Irak hükûmeti mendub-u samiliğinden taraf-ı acizaneme ba posta irsal buyurulan ve meali kurşun kelemi ile işaret edilen ***Maten*** *gazetesinin sütun-u mahsusundaki ehemmiyetli vekayi-i siyasiye biltercüme subb-i âlilerine leffen takdim kılınmıştır.*

Ahiren ***Mustafa Kemal*** *ile* ***Fransız Hükümeti*** *arasında aktolunan* ***Muahedename***(4) *İngiliz matbuatında hayli münakaşata sebebiyet vermiştir. Bu vesile ile Fransızlar, Türkler tarafından ele geçirdikleri* ***Türk-İngiliz muahede-i hafiyesini*** *gazetelerle ilân ediyorlar.* ***İşbu Muahedename Sevr Muahedesinden evvel İstanbul'da tanzim olunmuştur.*** *Anlaşılan* ***işbu Muahedenin üçüncü maddesi Sevr Muahedesinde Kürdistan hukukunun tayin ve tesbitine esas olmuştur.*** *Dikkat buyurulacak olursa Kürtler için tanılan hakkın Türkler'den daha fazla olduğu tahakkuk eder. Zira evvel be evvel Türkiye İngiliz himayesini kabul edecektir. Saniyen Boğazlar'daki hukukundan ferağat edecektir. Salisen İstanbul Halifeye ancak bir merkez olacaktır. Yeni Halife ancak bir misafir sıfatiyle İstanbul'da ikamet edebilecektir. Yoksa icra-yı hükümet, vergi ve resim tarh edemiyecektir. Rabian Mısır ve Kıbrıs'taki hukukundan vazgeçecektir. Ve Kısaleyhül-*

4. Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal liderliğindeki Heyet-i Temsiliye ile Fransız Hükümeti arasında yapılan gizli Anlaşma ve ilişkiler konusunda bkz. Naşid Uluğ: **Millî Mücadele'de Türk-Fransız Münasebetleri**, Hayat Tarih Mec. Ekim - 1972.

bevaki. Halbuki Kürtler için aşikar kaydu şarta tabi olmayan bir hakk-ı istiklâl tanılıyor. Nitekim Sevr Muahedesindeki mevad da hukuk-u istiklâlimizi daha serin bir şekilde tayin etmektedir. Muehedenin beşinci maddesi İngiltere'nin aşikâr surette Kürtler'e bir zahir olmak istediğini irae eder. Buna sebep Türkler'in Irak'taki İngiliz menafi-i siyasiye ve iktisadiyesini duçar-ı tezelzül etmek istemeleridir. ***Bu sebepledir ki İngiltere Kürdistan'dan bir menafi-i iktisadiye bekleyemez.*** *Ancak Irak'ta Türkler'in şer ve fesadından emin bulunduracak kavi ve komşu dost bir hükümet teşkilini arzu ediyor. Kürdistan'ın teşkiline hahişkâr bulunması başka suretle tefsir edilememiş. Zalim ve kuvvetli bir Türk hükümeti baki kaldıkça İngiltere Irak'taki menafiinden Hindistan'daki nufuz ve servetinden korkar. Binaberin tarafımızdan hiç bir talep vaki olmadan mühim gördüğümüz gazeteyi bize göndermesi elbette bir cemile-i siyasidir. Muahedenin bir suret-i mütercemesi Cizre Belediye Reisi Osman Efendiye irsal ve kendisine bazı talimat-ı lâzime ita kılınmıştır. İttifaksızlığımız ve bazılarımızın Türklere taraftar olduğunu sebep göstererek dıriği muavenette bulunan İngiliz Hükümet-i tayip etmemeli. Samimi bir münasebet tesisi faideden hali değildir. Bilhassa Şırnak hadisesinden sonra siyasi ve makul bir münasebetin vucuda getirilmesini talep etmiştir. Irak mendub-u samiliğine tahririne lüzum görülen* ***muhtıra sureti*** *zîrde irae edilmiştir. Aşair rüesası namına* ***Abdurrahman Ağa*** *hazretleri tarafından bilimza veseaet-i acizanemle irsal buyurulması münasiptir. Lütfen hürmetlerimizin kabul buyurulması*".

Kemal Fevzi'nin bu mektubunda İngilizler'le Türkler arasında aktolunduğunu yazdığı **Muahede-i hafiye** (gizli anlaşma) sureti iptida (ilkin) **Şikago Tribün** gazetesi İstanbul muhabiri tarafından elde edilerek **12/Eylûl/1919** tarihli bir mektupla gazetesine göndermiş ve mezkûr **gazetede neşredilmiştir.** Muhabir buna dair gazeteye yazdığı mektupta *"Türk Millî hareketi esnasında tarihte bir rol oynamış olan bir vesika elde ettim. Bu vesika* ***İngiltere*** *ile Sultan Vahdettin'in mümessili olan* ***Sadırazam Damat Ferit Paşa*** *arasında aktedilen hafi Muahededir.* ***Mezkûr Muahede ile Damat Ferit, Osmanlı İmparatorluğu'nu İngiltere'ye sattı.*** *Buna mukabil İngiltere Vahidütti'nin hakimiyetini temin etmeyi deruhte etmişti*" demektedir. Şikago Tribün gazetesinin neşrettiği Muahede-i hafiyenin metni şudur:

Osmanlı-İngiliz Gizli Anlaşması

İngiltere Hükümeti tarafından imza etmek selâhiyetini haiz bulunan **Mösyö Çorçil, Mösyö Funlan, Mister Krester** ile Osmanlı İmparatorluğu namına imza etmek selâliyetini haiz olan **Damat Ferit Paşa** arasında âtideki maddeler tesbit edilmiştir:

Madde 1- *Büyük Britanya Hükümeti İngiliz mandası altında olarak Türkiye'nin istiklaliyet ve temamiyetini teahhüt eder.*

Madde-2- *İstanbul, hilâfet ve saltanat merkezi olacak ve Boğazlar İngiliz murakabesi altında bulunacaktır.*

Madde-3- ***Türkiye, müstakil bir Kürdistan teşkiline muhalefet etmeyecektir.***

Madde -4- *Irak ile Suriye'de İngiliz hakimiyetini tesis etmek hususunda Türkiye Büyük Britanyaya muavenet etmeyi ve bil'umum Müslüman memleketlerde Hilâfet nüfuzunu İngiltere lehine istimal etmeyi taahhüt eder.*

Madde -5- *Sultanlar Hükümetini lagvetmek maksadiyle zuhur edecek her hangi millî harekâtı bastırmak üzere* ***İngiltere Türkiye dahilinde kuvayi müselleha vucuda getirecektir.***

Madde -6- *Türkiye, Mısır ile Kıbrıs üzerindeki kâffe-i mutalebatından feragat eder.*

Madde -7- ***İngiliz hükümeti Türk davasına muzaheret etmeyi teahhüt eder.***

Madde -8- *Sulh şeriatinin teşebbüsünden sonra Sultan, İngiliz hükümeti ile bir muahede aktedecektir.*

Madde -9- *İşbu* ***İ'tilâfname****, nim-resmi (yarı resmi) ve süret-i katiyede hafi mahiyette olup iki nüsha olarak akit ve imza edilerek İstanbul'da cereyan eden müzakerata iştirak eden murahhaslar arasında teati edilmiştir.*

1920'de Türk-Fransız Gizli Anlaşması

Şikago Tiribün gazetesi buna şu satırları ilave ediyor: "*1919 Eylûlünde bu Muahedenamenin bir sureti milliyetperverlerin bir memuru vasıtasile Anadolu'da Mustafa Kemal Paşaya gönderilmişti. Bundan dolayıdır ki Mustafa Kemal Paşa ve rüfekası, hali hazırda Sanremo'da bulunan Vahidüttin ile vefat etmiş bulunan Damat Ferit Paşa'yı hiçbir zaman af etmediler. Onlar millî harekâtın muvaffakiyetle meticelenmesi hasebiyle mevki-i meriyete vazedilmeyen bu muahedenin mevcudiyetinden mevsukan haberdar bulunuyorlardı. Eğer bu muahede hakiki ise bu takdirde,* ***Mösyö Fıranklen Bujon'un 1920 tarihinde***

Türkiye ile münferit bir sulh akdetmekte haklı olduğu tebeyyün eder. Fransa ile aktedilen bu itilâf sayesindedir ki Türkiye Yunanlılar'ı mağlûp etti. Ve Türk diplomatlığı Lozan'da ihraz-ı muvaffakiyet eyledi. Müzakerata iştirak eden İngiliz murahhaslarının isimleri Türkçe yazılmış olduğu cihetle belki yanlışlar vardır. Mamafih Türkler bu hususta muahedenin akti tarihinde isimleri yukarıda zikredilen zevatın İngiliz Sefarethanesi memurlarından bulunduklarını ve resmi mümessil olduklarını beyan ediyorlar. Malûm olduğu üzere o zaman ***Amerikanın himayesini*** *kabul etmek hususunda Türkiye'de umumi bir cereyan vardı."*

Gerek Osmanlı Hükümeti gerek Millî Hükümet **bu Muahedenin doğruluğunu tayit etmemiş** ve bilhassa **Atatürk'ün büyük Nutkunun bundan hiç bahsetmemiş** olduğundan kaydı ihtiyatla telakki etmek lâzımdır.

IV-c) Kürt Milliyetçilerinin Büyük Britanya Temsilciliği Nezdinde Girişimi

Kemal Fevzi'nin Gönderdiği Müsveddeye Göre Şırnaklı Abdurrahman Ağa Aşağıdaki Mektubu Yazarak Büyük Britanya'nın Irak Mümessilliğine Göndermiştir:

"Asaletmeap,

Ben zirde vaziülimza Şırnak, Hacıbayram, Selvi, Güyan aşair rüesası namına vazı imzaya selâhiyettar Şirnak reisi ***Ağabsunzade Abdurrahman Ağa*** *berveçh-i zir hususatı nazar-ı âlilerine vaz ve iblağ eder.*

1- Adaleti malûm-u cihan olan Büyük Britanya hükümet-i muazzamasının mesail-i Şarkiyede Kürt milletinin hukukunu sairelerine akdam ve ercih tuttuğuna kanaat-ı kâmilemiz vardır. Loit Corç cenaplarının Lortlar ve Avam kamarasındaki müteaddit beyanatı, Dersaadetteki mahafil-i Kürdiyenin serbest-i harekâtı en nihayet Sevr Muahedenâmesinde hukuk ve istiklâlimizin vazihan tasrihi kanaat-ı mevcudemizi bir kat daha teyit etmiştir. Biz bu ciheti her şeyden evvel bir irtibat ve alâka-i ırkiye neticesi olarak kayıt etmek zaruretindeyiz. Zira biliriz ki tarih-i kadimde hemcinsimiz olan Anglosakson kavmi garbe hicret edip Hunlar ve Hititler'in ahfadı olan Kürtler da Asya'da ikamet eylemiştir. Ve yine biliriz ki Fransa inkılâbından iki asır evvel inkılabı ikmal eden Anglosaksonlar'ın şimdiye kadar maiyetlerindeki akvamın serbesti-i edyanına zerre kadar bir eser-i

tecavüz izhar etmediler. Bu noktayı takdir etmekle beraber ***Kürt milletini cihan medeniyetine fazla mutaassıp ve vahşi gösteren Türkler'in tezviratına ifsadatına ehemmiyet verilmesinden naşi de beyan-ı teessüften kendimizi men edemeyiz. Hakkımızdaki suizannı tevlit eden efkârın butlanını Türkler'in Ermeni tehcir ve tenkilinde tertip ettikleri mezalim ve bilâkis Kürt milletinin bu hususta imkânın müsaadesi nisbetinde vatanımızdaki Hıristiyan anasırı tesahüp eylemeleri ispata kâfidir.***(5)

2- *Britanya Hükümet-i müfahhamesinin yalnız hukukumuzu bamuahede (anlaşmayla) tanımakla iktifa etmesine rıza göstermeyiz. Hukuk-u istiklâlimizin bilfiil tatbiki hususunda da muavenet-i hafiyede buluncacağı ümidini perverde etmekte idik. Halbuki* ***Şirnak hadisesinde ümit ve temenni eylediğimiz müzahereti görmediğimizden kavi düşmanımız olan Türk Hükümeti elinde yalnız kaldığımızı esefle beyan etmekte haklıyız.***(6)

3- Hukuk-u milliyemizi bilfiil istihsale ve hükümetimizi teşkile kadir olan aşairimizin mühimmat-ı harbiye hususundaki noksanını makasıd-ı milliyemizin husulünü tesip etmektedir. Ezcümle aşairimize şiddetle iltihak arzusunu izhar eden bazı aşiretler de ancak mühimmatsızlık yüzünden hareket icrasını gayri kabil görmektedirler. Filhakika ***hükümetimizi teşkil etmeden Büyük Britanya'nın aşikâr muavenet—i siyasiye ibraz buyurmayacağına kaniiz. Bu aşikâr muaveneti celp ve temin edecek Kürt hükümetinin teşkilini zaruri kılan müzaheret-i hakikinin de vcudu labüt olduğunu kemal-i samimiyetle söyleriz.***

4- *Marülarz hususat hakkında daha esaslı tafsilât verilmek üzere şimdilik tatyirine lüzum görülen işbu* ***Muhtıra****nın muvafık cevabına intizaren hürmetlerimizin kabul buyurulmasını rica eyleriz asaletmeap."*

Şırnak Reisi Ağabsunzade

Abdurrahman

Bu iki vesika Cezire Mevki Kumandanı **Kaymakam Mehmet Nuri** tarafından elde edilerek Malatya Ahz-ı Asker Kalem Reisliğinin 9/5/341 (1925) tarih ve 460 sayılı yazısına ekli olarak İstiklâl Mahkemesi Müdde-i Umumiliğine gönderilmiştir.

---

5. Kürtler'in iddia edildiği gibi mutaassıp olmadıkları ve Ermeniler'e yardımı, özellikle vurgulanıyor.
6. Mektup sahipleri **Kemal Fevzi** ve Şırnak Reisi **Agabsunzâde Abdurrahman Ağa** mektuplarında; Türk araştırmacıların tersine, Şırnak Olaylarında İngiltere'nin kendilerine yardımcı olmamasından yakınıyorlar.

İstanbul Valiliğinden Dahiliye Vekâletine Yazılan Haziran/339 Tarih ve 3874 Sayılı Yazı Sureti

"19/Haziran/339 tarih ve 4325/1218 numaralı telgrafname-i samilerinde tahkik-i ahvali emir buyurulan ***Kemal Fevzi,*** *Bitlisli Reşit beyin mahdumu olup* ***Kürdistan Cemiyeti âzasından olduğu ve bilahare Kürdistan hükümeti teşkili gayesiyle Mevlanzade Rıfat***[7] *ile* ***Doktor*** *ve frengi mütehassısı Mardinli* ***Şükrü Mehmet***[8] *ve*

---

7. Sevr Barış Konferansı'ndaki Kürt delegesi Şerif Paşa'nın katkılarıyla Paris'te de yayımlanan, sahipliğini aynı zamanda bir Kürt yurtseveri olan Mevlanzâde Rifat'ın yaptığı **Serbestî** gazetesinde Kürt sorunuyla ilgili önemli yazılar bulunuyor. Bilindiği gibi 150'liklerden olan Mevlânzâde Rıfat'ın 1992 yılında "Mevlanzade Rıfat'ın Anıları" adıyla yayımlanan **"Hakk-ı Vatan Yahut Tarik-i Mücahededе Hakikat Ketmedilemez"** (İst. 1328) adlı eseri dışında çeşitli yayınları bulunuyor.
   Serbestî 1908'de İstanbul'da yayına başlayarak kimi kesintilerle Paris'te, Mısır'da ve yeniden İstanbul'da yayınına devam ediyor. 31 Mart Olayı'ndan sonraki bir yasaklama yüzünden yayını **Ahali** adıyla sürdürmeyi deniyor (192-197. sayılar). Mevlanzâde'nin İstanbul'da ayrıca **Hukuk-u Umumiye** adında bir gazete ile Atina'da **Faruk** ve **Cihad** adıyla iki taşbasma gazete çıkardığı da biliniyor. (Fazla bilgi için bkz. **Mevlanzâde Rıfat'ın Anıları,** Arma Yay. İst. 1992 ve **Şerif Paşa: Bir Muhalifin Hatıraları/ İttihat ve Terakkiye Muhalefet,** Nehir yay. İst. 1990).
   Mevlanzâde Rıfat'ın bilinen eserleri şunlardır:
   - **Hakk-ı Vatan Yahud Tarik-i Mücahededе Hakikat Ketmedilemez,** İst. 1328, Serbesti Matbaası, 109 s.
   - **İnkılâb-ı Osmaniyeden Bir Yaprak Yahud 31 Mart 1325 Kıyamı,** Kahire, 1329, Matbaül'l-ahbar.
   - **Türk İnkılâbının İçyüzü**, 2 Cilt, Kahire-1929.
   - Yazarın ayrıca **Bilanço, Tarihçe, Osmanlı İmparatorluğu ve Siyonistler** adlı kitapçıkları da bulunuyor.
8. Prof. Mehmet Şükrü Sekban'ın -ki kendisi geçmişte ateşli bir Kürt milliyetçisidir- 1933'te Paris'te yayımladığı ve daha sonra Türk resmi makamlarınca Kürtler aleyhinde kullanılan **"La Question Kurde-Des Problémes Des Minorités" (Kürt Sorunu-Azınlıkların Problemleri)** adlı bir kitapçığı bulunuyor. Birkaç kez resmi makamlarca yayımlanıp dağıtılan bu kitapçığın, yönetimle anlaşmalı yazıldığı yolunda iddialar vardır. Adı geçenin, Atatürk'ün ölümünden sonra Türkiye'ye dönerek uzun süre bir resmi kuruluşta doktor olarak görev yaptığı biliniyor.
   Dr. M. Şükrü Sekban'ın, bu kitapçığı hangi düşüncelerle yazdığını önceki dipnotlarda anlatmıştık... Dr. Sekban'ın, daha 1923'de **"Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?"** başlıklı **"muhtıra"** niteliğinde bir broşürü daha bulunuyor. Dr. Sekban'ın, M. Anter'in deyişiyle "kendisini utandıran" 1933'deki broşürü, **1935'de Kürt aydınlarından Refik Hilmi tarafından "Kürt Meselesi Safahatından: Doktor Şükrü Mehmed Bey Sekban'ın 1933 Senesinde Paris'de Neşretmiş Olduğu 'La Question Kurde Unvanlı Fransızca Risalesini Red ve Tenkid"** adlı 102 sayfalık bir broşürle evaplandırılmış ve eleştirilmiştir.

Orman mektebi muallimlerinden ***Halil Hayali***[9], *Vanlı* ***Memduh Selim*** *ve Darülaceze muallimlerinden* ***Abdurrahim Rahmi***[10] *nam kesanın içtimaı ile* ***Kürdistan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti****'ni tesis ve İngiliz âmâline hizmet ve Türkler aleyhine propağanda ifası maksadı ile* ***Kürtçe "Jîn"*** *ve* ***Türkçe "Serbesti"*** *Gazetelerini neşrettiği ve merkum Kemal Fevzi'nin Jîn Gazetesinde* ***Hizanizade*** *nam-ı müstearı ile makalât neşir*[11] *ve İngiliz parası ile Kürdistan'da beyanname neşretmek maksadı ile oraya gidip avdet eylediği ve bu kerre Mısır Müslümanlarına beyanname tevzi etmek üzere Mısır'a azi-*

---

9. **Halil Hayali**'nin kimliği ve yazarlığı konusunda Kadri Cemil Paşa şu bilgileri veriyor:

"Halil Hayali merhum kimdir ve ne gibi hizmetleri vardır? Halil Hayali, Bitlis'in Mutki kazasının Modan aşiretlerinden, çevresinde saygıyla anılan bir ailedendir. Çocukluğunda Nur talebelerinin üstadı meşhur Molla Said'in yakışıklı babayiğit tavrını almağa heveslenerek oldukça tahsil görmüş ve bir zaman sonra ilim ve irfan merkezi olan İstanbul'a giderek bir süre eğitim yaptıktan sonra memuriyet hayatına atılmıştı. Son memuriyeti Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi muhasebeciliğiydi. Fransızca ve Arapça dillerini çok iyi bilen Halil Hayali, Kürt milletinin her türlü yoksunluğunu görerek, milletinin derdine çare aramak ihtiyacını duymuş; Kürt dilinin gramerini kaleme alarak bir de sözlüğünü hazırlamıştı. 1900 tarihinden itibaren İstanbul'da bulunan adı geçen, Kürt gençleriyle tanışmış ve onlarla milli meseleler etrafında dertleşmek suretiyle milli duygularının gelişmesine çalışmıştır. Tesadüf sonucu o tarihlerde Mekteb-i Tıbbiye'de okumakta olan, hür düşünceleri sebebiyle daha sonra okuldan çıkarılan aslen Çermik kazası Zazalarından olup Diyarekir'de oturan Tevfik Efendi'nin oğlu ***Ziya Efendi*** *ile tanışmıştı. -Ziya Efendi Türkleşince* ***Ziya Gökalp*** *lakabını takınıp Türk Ocağı ve Türk Yurdu kurucuları arasına girdi. Halil Hayali, Ziya Efendi (Gökalp) ile birlikte Kürtçe'nin gramerini kaleme almışlar, bir de sözlüğünü yazmağa başlamışlardı ki, Ziya Efendi okuldan çıkarılınca Diyarbekir'e dönmeğe mecbur olduğundan bu yazılmakta olan eserleri de beraberinde Diyarbekir'e götürmüştü. O tarihten sonra ilişkileri kesildiğinden Meşrutiyet'in ilanına kadar Halil Hayali bir daha Ziya Efendi ile görüşememişti. Meşrutiyet'ten sonra Selanik'te toplanan İttihad ve Terakki Cemiyeti kongresine Ziya Efendi'nin Diyarbekir delegesi olarak katılması dolayısıyla İstanbul'da bulunduğu sırada Halil Hayali kendisinden kısmen beraberce hazırlamış oldukları Kürtçe gramerini istemişse de, Ziya Efendi bunları yaktığını söyleyerek vermek istemediğinden Halil Hayali Kürt milletinin muhtaç olduğu bu eserleri yeniden yazmağa başlamıştı.*

*Bundan 283 yıl önce "**Mem û Zin**" divanında, Kürtler ve Kürt vatanı hakkında yazdığı beyitlerle büyük bir Kürt milliyetçisi olduğunu herkesin kabul ettiği ve dünyada eşine az rastlanır büyük şair* ***Ahmedê Xani****'den sonra Kurmanci lehçesiyle yazan Kürt yazarlarının hepsinden fazla Halil Hayali, Kürt milleyetçiliği duygu ve düşüncesini yaymaya çalışan kıymetli bir zattı. Halil Hayali, İstanbul'da gömülüdür."* **(Doza Kurdistan**, s. 29-30).

10. **Abdurrahim Rahmi Zapsu,** tanınmış Kürt şair ve yazarlarındandır. Kürt kimlikli birçok dergi ve gazetede yazılar ve şiirler yazmıştır. **"Memê Alan"** destanından esinlenerek iki perdelik bir piyes de yazan Zapsu'nun ayrıca **"Eqidê Kurdan"** ve **"Gazîya Welat"** (şiir) adlı Kürtçe kitapları da yayımlanmıştır. (Bkz. Mehmet Malmisanlı: **Osmanlı Döneminde Yazılan ve Basılan Kürtçe Eserler Üzerine,** Tarih ve Toplum Dergisi, sayı: 54-55/1988.

İstanbul'da **Doktor Abdullah Cevdet, Aziz Baban ve Ziya Gökalp**'le birlikte Kürt çocuklarına Kürtçe eğitim yapan bir okul da açtıkları belirtilen Abdurrahim Rahmi Zapsu'nun çalışmaları ve Rusya'da sürgündeyken yazdığı Kürtçe, **"Eşqa Welat"** şiiri için bkz. M. Anter: a.g.e., s. 66-69.

11. Kemal Fevzi"nin Şark İstiklâl Mahkemesi'ndeki yargılanması ile yazı ve şiirlerinden örnekler için ilgili bölümlere bkz.

met edecek ikem meçhul bir sebepten dolayı sarfınazar ettiği ve elyevm ***İçtihat*** *mecmuasından alakası kat edilmiş olan merkumun tekaüdiyesinden başka bir veridatı ve muayyen bir ikametgâhı olmadığı gibi bir haftadanberi ortadan tagayyüp eylediği polisten bildirilmiştir. Salifülarz* ***Kürdistan Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti*** *ittihaz eylediklerı Necmi İstikbal Matbaası üzerindeki odada* ***Kürdistan bayrağı*** *diye cemiyet kararı ile imal ettirildiğinden bilbais polisten tevdi olunan* ***bayrak*** *ile iki adet* ***Serbesti gazetesi*** *nüshası leffen takdim kılınmış ve merkumun esna-yı intihabatda Bitlis'ten mebus çıkmak için namzetliğini vaz eylediğini ötede beride beyan eylemiş olduğu müdüriyet-i mezkurenin cümle-i ifadatından olduğu."*

Kemal Fevzi'nin Genel Durumu Hakkında Emniyet Umum Müdürlüğünden Dahiliye Vekili Recep Peker'e Yazılan 7/Eylûl/340 Tarihli Muhtıra

"Van'da derdest edilerek makam-ı vekâlet-i celilelerinin emri ile mahfuzen İstanbul'a gönderilen ve elyevm İstanbul Polis Müdüriyetinde taht-ı nezarette bulunan ***Kemal Fevzi*** *hakkında teyin-i muamele edilmesi İstanbul vilâyeti'nden tekiden talep edilmesi üzerine* ***335 (1919) senesinden beri beş senelik Kürtlük dosyası*** *tetkik ve mütelea edildi.*

Kemal Fevzi anasıl Bitlis kasabasının Taş mahallesinden ***Hacı Necmettinzâde Reşit beyin*** *oğlu olup mülâzimlikten mütekaittir. 1335 senesinde teşekkül eden* ***Kürt Teali Cemiyeti'nin müessislerindendir. Arkadaşları Babanzade Şükrü, Doktor Şükrü Mehmet, Necmettin, Vanlı Memduh, Bedirhani Abdülkerim ve âyândan Seyit Abdülkadir olup Kürt istiklâli için pek faal bir surette çalışmıştır. Ezcümle 19/Ağusto/337 tarihinde "müstakil Kürdistan" teşkili emel ve maksadı ile*** *ve İngilizler'in yardımı ile Mısır tarikiyle Kürdistan'a müteveccihen hareketle 11/Kanunevvel/337 tarihinde* ***müstakil Kürdistan hükümeti teşkili için*** *sivil İngiliz zabiti kıyafetinde Şirnak, Zahu, Kelikiyan nahiyesinin Beriyan havalisinde dolaşmıştır. (Siirt Mutasarrıflığının iş'arı) 15/Kânunuevvel/337 tarihinde* ***iki İngiliz zabiti refakatında Şırnak aşireti reisi Abdurrahman Ağaya gelmiş ve orada çalışmıştır.*** *(Elcezire Kumandanlığının iş'arı) ve İngilizler tarafından* ***şimali Kürdistan'da propağanda icrasına memur edilerek birçok beyannameler neşrnetmiş ve dağıtmıştır.*** *Bu beyannemeleri dağıttıktan bir müddet sonra izi gaip olmuş ve 14/Haziran/339 tarihinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden alınan bir tez-*

kerede, İstanbul'da ***İçtihat Matbaası****'nda bulunduğu haber alındığından bahisle ihanetine dair vesaik mevcut olduğundan Diyarbekir'e izamı bildirilmiş ve 9/Nisan/339 tarihli İstanbul Vilâyetinin tahrirat-ı cevabiyesinde* ***Kemal Fevzi****'nin İstanbul'da bulunduğu ve* ***İçtihat Matbaası****'ndan alakasının kat edildiği ve* ***Jin Gazetesinde Hizanizâde*** *nam-ı müstearı ile makalat neşrettiği ve İngilizler tarafından bir aralık beyanname neşretmek üzere Kürdistan'a gönderildiği ve tekaüt maaşından başka varidatı olmadığı ve ahiren de Mısır'a gidip tekrar çalışmak arzusunu izhar eylemiş iken her ne sebebe mebni ise bundan sarfınazer eylediği ve ikametgâhı olmayıp 14/Haziran/340 tarihinden bir hafta mukaddem ortadan tegayyüp ettiği bildirilmiştir.*

7/Haziran/339 tarihinde Bitlis Vilâyetinden alınan telgrafnamede cihet-i mülkiyece ***ihanetine dair vesaik elde edilemediği*** *işar edilmiştir. İstanbul Vilâyeti 3/Ağustos/339 tarihli iş'arında mumaileyhin Samsun vapuru ile Trabzon'a hareket ettiği bildirilmesi ile artık izi ehemmiyetle takip olunarak vilâyetlere tebliğat yapıldığı gibi 9/Ağustos/339 tarihli Vekalet-i celilelerinden Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine yazılan tezkerede derdest olunabilmek üzere tevkif müzekkeresinin tarih ve numarasının iş'arı talep olunmuş ve Trabzon Vilâyeti 13/Ağustos/339'da Trabzon'dan geçtiğini ihbar etmesi ile tekrar Erkân-ı Harbiyeye tekid-i keyfiyet olunarak gelen tezkere-i cevabiyede mumaileyhin 18/Ağustos/338 tarihinde mevkufen icra-yı muhakemesine Elcezire Cebhesi Umera ve Zabitan Divan-ı Harbi'nin 1259 numaralı ve 18/8/338 tarihinde karar verdiği bildirilmiştir. Aleyhinde tevkif müzekkeresi olduğu teeyyüt edince temin-i derdesti zımnında vilâyet-i şarkiye ile muhabere edilerek hakkında olunacak muamele istizan edilmiştir.*

Kemal Fevzi *Musul'da 338 senesi teşrinisanisinden sonra İngilizler'e maaşla hizmet ettiği ve polis hafiyeliği yaptığı ihbar edilmiş.*[12] *Iskat-ı tabiyet cedveline idhal ve hudut haricine çıkarılması vilâyata cevaben tebliğ olunmuştur. Muamileyh hakkındaki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin tevkif müzekkeresine dair olan tezkeresi ile en son tezkeresi ve ihbarnamenin suretleri leffen takdim kılınmıştır.*

Kemal Fevzi*, Divan-ı Harbe teslim olunmak üzere Kolordu Kumandanlığınca aranılmakta olmasına ve hiyanet-i harbiye kanunu'nun 18 inci maddesinde gerek hal-i hazırda ve gerek hal-i seferberide casusluk ve hiyanet-i harbiyeyi irtikâp edenlerin muhakemesi Ümere ve Zabitan Divan-ı Harblerince cereyan edeceği tasrih edilmekte bulunmasına göre mumaileyh hakkında tevkif müzekkeresi olduğuna göre* ***kendisinin Divan-ı Harbe tevdii*** *ve oraca hakkında ittihaz olunacak karar veçhile muamele ifası muvafık görülmektedir.*

12. "Osmanlı" türü suçlamanın türevlerinden biri de budur.

Leffen takdim kılınan ihbarnameye ve hakkındaki muhakemenin alacağı neticeye göre bilahare tabiiyetten iskat muamelesine tevessül edilecektir. İzahat-ı maruzaya nazaran iktizasının İstanbul Vilâyetine emir buyurulmasını arz."

Kemal Fevzi'nin Elcezire Ümera Divan-ı Harbi'nin muhakemesi yapılmadan isyan hadisesi vukua gelmiş olduğundan âyândan Seyit Abdülkadir ve arkadaşları ile birlikte Şark İstiklâl Mahkemesine gönderilerek orada muhakeme edilmiş ve hiyanetle suçlanıp idamına karar verilerek infaz edilmiştir.

IV-c) Seyit Abdülkadir İle Abdullah Sadi'nin İsyan Girişimleri

Seyit Abdülkadir Kimdir?

Seyit Abdülkadir, Şemdinanlı **Şeyh Ubeydullah**'ın oğludur. Şeyh Ubeydullah Peygamber sülâlesinden ve sadattan olduğunu iddia eder, ve hilâfeti ele geçirmek için faaliyette bulunurdu. Muhitinde pek nafiz olduğu gibi memleketin her tarafına dağılmış birçok halife ve müritleri de vardı. Bütün Kürdistan halkının Şeyh Ubeydullah'ın kudsiyetine inandığı iddia olunuyordu.

1880 senesi temmuz ayı sonlarında Şeyh Ubeydullah **Şemdinan**'da şeyh ve halifelerini bir içtimaa davetle **Kürt ittihadı için birtakım esaslar hazırlamıştı.**

Rus ordusu Erkânıharp yüzbaşılarından Avriyanof **"Ondokuzuncu Asırda Rusya-Türkiye-İran Muharebeleri"** adındaki kitabında Şeyh Ubeydullah'ın yaptığı bu toplantı için şu malûmatı vermektedir:

"Şeyh Ubeydullah'ın davetine bütün Kürdistan'dan hatta Sivas ve Amasya'dan beş Şeyh, 21 Halife, 42 Prens ve 68 Beyin iştirak ettiğini" kayıt ve işaret ettikten sonra içtimada birkaç şeyhin Ermeniler'le bazı Hıristiyanların katliam edilmesi hakkındaki tekliflerine karşı Şeyh Ubeydullah'ın itirazla *"Babıâlinin şimdiye kadar Kürtler'i himaye etmeyişi sırf Anadolu'daki Hıristiyan anasıra karşı kullanılmak istenilmesinden ileri geliyor. Eğer Ermeniler mahvedilirse, Türkiye hükümeti nazarında Kürtler'in ehemmiyeti kalmaz"* dediğini ve şeyhler arasındaki tezad-ı efkâr ve Türkler'e karşı yapılan eski isyanların neticesi Şeyh Ubeydullah Türkler'le çarpışmak iktidarında olmadığını anladığını, bununla beraber Kürtler arasındaki galeyandan istifade fikrini terk etmek istemeyen Şeyh Ubeydullah'ın İran

arazisinde **müstakil bir hükümet** vücude getirmeye karar verdiğini ve bu mesele hakkında Nehri köyünde cereyan eden son müzakerelerde Şeyh Ubeydullah'ın gayet mühim bir nutuk irad ettiğini ve bu nutkun Kürtler'in Türkiye Hükümetine karşı hissiyat-ı hakikiyesini teşrih ettiğinden kitabına aynen derc ettiğini yazmaktadır. Kurmay Yüzbaşı Avriyanof'un bu nutkun aslını nereden ele geçirdiği sorulmağa değer. Bununla beraber çok calib-i dikkat olduğu için biz de aynen iktibas ediyoruz:

Şeyh Ubeydullah (Nehrî)nin Nutku Ve Eylemi

"Osmanlı İmparatorluğu bundan 550 sene evvel teessüs etmiştir. Osmanlılar buna gayr-i kanuni surette isyan vasıtasile nail olmuşlardır. Şeriat, Padişahın Muhammet neslinden olmasını talep ediyor. Binaenaleyh Osmanlılar'ın âlem-i İslâm üzerindeki riyaseti gayr-i kanunidir. Bu hususu Halife Osman iyi idrak ediyordu. Gösterilen bu sebeb ile istikbalde, yeniden teşkil edilen bu devletin, dağılması ihtimalini gören Osman, saltanatı zamanında ve bir kaç sene sonra Resulullah'ın emanetlerini almak üzere Mekke'ye gitmiştir. Emanet Hazret-i Peygamberin sancağı, Sakal-ı Şerif, Hırka-yı Şerif ve sairedir. Osman külliyetli asker ve büyük hükümet memurları ile Mekke'ye geldiğinde mukaddes emanetleri tekbil etmek için mukaddes ecdadımdan rica etmiştir. Bu emanetleri kendisine verirken ecdadım "Al Osman demiştir" yani doğrudan doğruya "Al Osman demiş ve Sultan ismini vermemişlerdir." Gösterilen bu mukaddesat elden ele geçerek Türkler tarafından saklanmış ve "Al Osman" sözüne Türkler ayrı mana vermişlerdir. Yani "Büyük Osman." Osmanlı hükümeti 400,500 sene sonra şeriatı terk ile gâvurların kanunlarını kabul ettikten sonra tedricen zayıflayarak dağılmağa yüz tutuyor. Bu dağılma keyfiyeti o kadar seri bir suretle oluyor ki ***bu devletin pek yakında inkıraz bulacağına hiç şüphe yoktur.*** *Bu suretle benim sevgil evlâtlarım,peder ve dedemin emirleri mucibince dinden çıkan Türkler'in tabiiyetinde bulunmak ve onların kahrını çekmek artık kâfidir. Kurtulmak lâzımdır.* ***Yalnız Osmanlılar değil, şeriat mucibince İranlılar'da gâvurdur.*** *Çünkü İran hükümeti Sünnilere minareden ezan okumağı menetmişler ve bizim mukaddes ecdadımızın merkadlerine hürmet etmiyorlar. Bu iki hükümet sülüklerdir. Bunlar bizim terakkiyatımıza mani oluyorlar. Bunun için ecdadım, her kim Kuran'a hürmet ediyorsa kendi kanını* ***din ve vatanın*** *hürriyetine feda etmesini emir etmişlerdir. Fırsattan istifade etmek kâr-ı akıldır. İranlılar şimdi Türkmenler'le muharebe yapıyorlar ve bütün kuvvetlerini oraya sevk etmişlerdir. Demek ki halihazırdaki vaziyet İran üzerine taarruz etmekliğimiz için pek müsaittir. Eğer İranlılar'ın nazarı Türkmenler üzerinde olmamış olsa bile biz bunlardan korkmamalıyız. Çünkü İran ancak yüzbin mevcutlu bir ordu çıkarabilir ve* ***bu ordunun yarısı bu hükümetçe taht-ı tazyikte bulundurulan vatandaşlarımızdandır. Kürdistan'ın bir kısmı İran'a aittir. Diğer düşmanlarımızdan daha hafif***

olan İran ile muharebe eder ve kardeşlerimizi kurtararak Azerbaycan gibi zengin bir memlekete malik olursak diğer düşmanımız olan Osmanlılar'la muharebe etmek kolaylaşır. *Dağlarımıza gelince bunlar bizim maişetimizi temin edemez. Hulâsa ne diyorsunuz, benimle beraber harekete müheyya mısınız (hazır mısınız) eğer bir diyeceğiniz varsa söyleyiniz*" demesi üzerine;

Hazır olanların hepsi bir ağızdan Şeyh Ubeydullah ile beraber harekete müheyya olduklarını bildirmişlerdir. Ve o gün derhal **tecrübeli adamlar fişek ve barut tedariki için Hoy, Rumiye ve Selmas kasabalarına gönderilmiştir.** İran'a taarruzdan maksat İran'dan bütün Azerbaycan'ı zaptetmek idi. Bu huduttan ileri geçemiyeceklerine karar vermişlerdi. Fakat bu en karip (yakın) bir emel olup **bundan sonra Türkiye ile çarpışmak başlayacaktı.** Ubeydullah'ın meksadı bu idi. Fakat hiç birisine muvaffak olamamıştır. İran'a taarruz etmek üzere üç müfreze teşkiline başlanmıştı. Bunların en mühimine Ubeydullah'n en çok sevdiği oğlu **"Şeyh Abdülkadir"** ile İran Kürtlerinin Muri Aşiretinin Reisi Hamza ağa tayin edilmişlerdi. Bu müfreze Tebriz üzerine yürüyecekti. Diğer iki müfrezeden birisi Ubeydullah'ın sevmediği oğlu Mehmet Sadık Mirgün, diğeri de Halife Mehmet Seyit kumandasında idi. Bu son iki müfreze İran arazisinde teşkil edilerek Rumiye, Selmas, Hoy ve Makû Hanlıklarının zaptına memur edilmişti. Ubeydullah Rumiye'ye taarruz eden müfreze meyanında bulunacaktı. Eylûl ayında Hakkâri Kürtleri'nden bin kişilik bir müfreze Şeyh Abdülkadir ve Hamza Ağanın kumandalarında olmak üzere Erdelan'a girmişler ve tedricen her taraftan kendilerine iltihak eden Balyas ve Mukri gibi cesur kabilelerle takviye edilerek Savuşbulağ'ı işgal eylemişlerdir. Bu esnada müfrezenin mevcudu yedi bini bulmuştu. Bundan sonra Acem-Şiro şehri zaptedilerek bütün Şii ahalisi öldürülmekle beraber miri zahire anbarları imha edilmiştir. Bunu müteakip Zavara ve Mezabat şehirleri işgal edilerek halk kılıçtan geçirilmiş ve Marağa şehri zaptedilerek Abdülkadir ve Hamza Ağa müfrezesi Tebriz'a yaklaşmış ise de müfrezenin kısm-ı azamı dağılarak talana başlamışlar, bir kısmı da talan ettikleri eşyayı köylerine götürmeye gitmişlerdir.

Halife Mehmet Seyit Rumiye civarında muvaffakiyetsizliğe uğramış ve Ubeydullah yardım için bunun yardımına gidecek yerde oğlu Abdülkadir'in yanına gitmiştir. Halife Mehmet Sait kuvvetleri Makuhanı Timurhan kuvvetleri ile çarpışarak büyük zayiat vermiş ve tam bu esnada Türkiye Hükümeti Şeyh Ubeydullah'ı kendisine müsavi olmayan İran kuvvetleri ile muharebeden manetmek için Van'da Abdullah Hasan Ağa isminde bir zat ile Kaymakam Reşit Bey namında bir zatı Ubeydullahın nezdine göndermişti. Şeyh Ubeydullah da vahşi ve daima talanla meşgul kuvvetlerle İran'la muharebe etmek imkânı olmadığını anlayarak Hınıs kalesine iltica etmiştir. Şeyh Abdülkadir ile Hamza Ağa da Hakkâri'ye dönmüşlerdir.

Bu harekâtta İran'ın 600 köyü talan edildiğinden İran Hükümeti Ubeydullah'ın cezalandırılması için Türkiye Hükûmeti nezdinde teşebbüste bulunmuş, Türkiye Hükümeti başlangıçta buna taraftar görünmemiş ise de **Avrupa hükümetlerinin müdahalesi üzerine Ubeydullah tevkif edilerek İstanbul'a getirilmiştir.**

İstanbul'a celp olunan **Şeyh Ubeydullah** tekrar memleketine kaçmağa teşebbüs ettiğinden oğlu **Abdülkadir** ile beraber Mekke'ye nefy olunmuştu

Seyit Abdülkadir, işte bu macəraperest Şeyhin oğludur. Ve bilahare tuttuğu yola bakılırsa tamamen babasının düşüncesini taşıdığı ve babasının yapamadığı şeyi yapmak, başarmak hevesine düştüğü anlaşılıyor. Seyit Abdülkadir İstanbul'da gittikçe servet iktisap etmekle beraber diğer taraftan da Kürtler üzerinde büyük bir nüfuz tesisine uğraşmış ve buna da muvaffak olmuştur.

Seyit Abdülkadir Meşrutiyet'ten Sonra İstanbul'a Geliyor

Şeyh Ubeydullah'ın Seyit Abdülkadir'den başka **Mehmet Sıddık** isminde bir oğlu daha vardı ki bu **Seyit Taha'nın babasıdır. Babası ile birlikte Mekke'de menfi bulunan Seyit Abdülkadir Meşrutiyetin ilânı üzerine İstanbul'a gelmiş ve bir müddet sonra Meclis-i Âyan azalığına tayin edilmiştir.** Seyit Abdülkadir'in birisi Kürt ve diğeri Çerkes olmak üzere iki karısı vardı. Kürt zevcesinden birisi **Seyit Mehmet** ve diğeri **Seyit Abdullah** isminde iki oğlu vardı. Seyit Mehmed'in de birisi Arap diğeri Kürt olmak üzere iki karısı vardı. Abdülkadir'in amucazadesi **Seyit Taha** Revandiz valisi bulunmakta idi. **Seyit Abdülkadir'in ötedenberi devam eden şüpheli hareketleri dolayısıyla Dahiliye Nazırı Talat Paşa tarafından Emniyet Umum Müdürlüğü ifadesiyle 16/Nisan/333 (1917) tarih ve 764/74 numaralı emri ile tarassut altında bulundurulmuştur. Mumaileyhin şüpheli hareketleri Cumhuriyetin ilânından sonra da devam etmiş ve yine tarassudata tabi tutulmuştur.**(13)

Daimi bir tarassut altında bulundurulan **Seyit Abdülkadir**'in evine 2/Kânunuevvel/340 (2 Aralık 1924) tarihinde **Şeyh Saîd'in oğlu Ali Rıza**'nın, mezunen Derssaadette bulunan Şemdinan tahrirat kâtibi **Süleymaniyeli Nafiz**'le birlikte misafir giderek beş saat kadar kaldıktan sonra avdetle 4/Kânunuevvel/340 günü tekrar Ali Rıza'nın Seyit Abdülkadir'in hanesine gelerek gece orada kaldığı tarassuta memur kısım 1. sınıf 3. memur

13. Seyit Abdülkadir'in Cumhuriyet öncesi ve sonrası gözetim altında tutulduğu anlaşılıyor. Yukarda Seyit Taha'nın, S. Abdülkadir'in kardeşi Mehmet Sıddık'ın oğlu, az aşağıda ise "amucazâdesi" olduğu söyleniyor. Doğrusu üsttekidir.

Bahattin tarafından tesbit edilerek, keyfiyet 7/Kânunevvel/340 tarih ve 663 numara ile Vekâlete arzedilmiştir.

8/Nisan/341 (1925) tarihinde İngiliz Sefarethanesi kavaslarından Selim İhsan namındaki şahsın da köşküne giderek Seyit Abdülkadir'i ziyaret ettiği tesbit olunmuştur.

12/Nisan/341 tarihinde Seyit Abdülkadir'in oğlu **Seyit Mehmed**'in Reşit Paşa yalısında mukim İngiliz tebasından Mister Teker'in yayına giderek yarım saat kaldıktan sonra çıktığı anlaşılmıştır.

İstanbul'da mühim bir servet ve mevki edinen **Seyit Abdülkadir,** Âyan Meclisi Azalığına kadar yükselmiş olmasına rağmen fikrinde sebat ederek Müterakeden sonra kurulan **Kürt Teâli Cemiyeti** ile diğer cemiyetleri himayesine almış ve bunlara reislik etmiştir.

Jurnal Doryan gazetesinde, Şarkta altı vilâyette **Kürdistan muhtariyeti** teşkili hakkında Seyit Abdülkadir'in bir **beyanatının** neşredilmesi üzerine birçok dedikodular meydana çıkmış ve 14/Mart/336 tarihinde Âyan Meclisinde yapılan bir gizli toplantıda izahat vermiştir.

16/Mart/1336 tarihli Vakit Gazetesinde *"Seyit Abdülkadir Efendinin kendi ayanlığı hakkında evvelki gün riyasete takdim ettiği tahriri ifadatı kâtib-i umumi tarafından okundu. Seyit Abdülkadir efendi kendisinin âyânlıktan iskatına sebep olarak Jurnal Doryan gazetesinde çıkan beyanatını gösterdiklerini halbuki mezkûr gazeteye katiyyen* ***beyannatta bulunmadığını*** *ileri sürüyor. Kendi hakkında tezviratta bulunanların kim olduklarını bildiğini, fakat milletin böyle mühim bir anında şahsiyetle uğraşmak istemediğini söyledi ve nihayet efendi hazretlerinin verdikleri izahat kâfi görülerek mesele kapanmıştır"* demiştir. **Kürt Teali Cemiyeti**'nin neşir vasıtası olan **Jin Gazetesi** Seyit Abdülkadir'in Kürdistan Teali Cemiyeti reisliğinden vukubulan teklif üzerine istifa eylediğini yazması üzerine Seyit Abdülkadir 1/Nisan/336 tarihli Vakit Gazetesinde çıkan beyanatında, *"bana hiç bir taraftan böyle bir teklifte bulunulmadığı gibi ben o cemiyet riyasetinden istifa da etmedim, benim bildiğim ismimim etrafında bir takım tezvirat çevrilmekte olduğudur"* demiştir.

3/Nisan/336 tarihli **Vakit Gazetesinde** de Kürt esnaf loncalarının şu tebliği neşredilmiştir:

*"**Umum Kürt esnafı lonca heyeti** Kürdistan Taali Cemiyeti Reisi Âyân'dan Seyit Abdülkadir efendiden başka hiç kimsenin bayanatta bulunmağa selâhiyettar olmadığını ve Seyit Abdülkadir efendi hakkında **Jin** Gazetesinde vaki olan neşriyat tekzip edilerek badema mezkûr **gazetenin Cemiyetin nâşir-i efkârı olmadığını beyan eylemiştir.**"*

Abdullah Sadi Kimdir?

Seyit Abdülkadir'in en mühim yardımcısı **Kürt Sadi** namiyle maruf Palulu Abdullah Sadi denilen şahıstır. **Bu adam Kürt Teali Cemiyetinin kâtib–i umumisi ve Seyit Abdülkadir'in adeta kalem-i mahsus müdürü idi.**

Kör Sadi, 306 (1890) senesinde Palu'da doğmuştur. Pederi İstanbul'da çöpçü onbaşısı Sait'tir. İstanbul **Darülfunun Hukuk Şubesine** 7044 numara ile kayıtlı bulunuyordu. Kartvizitinde Palu kasabası hanedanından **Abdülkahharzâde elhaç Abdullah Sadi** diye yazılıdır. Matbuatta İstihbarat Umum Müdürlüğünün 134 numaralı hüviyet varakasını ve Kürdistan Teali Cemiyeti azasından bulunduğuna dair 22/Ağustos/336 tarihli ve 62 numaralı hüviyet varakasını hâmildi. Bu **hüviyet varakasında bir kürre üzerine dikilmiş Türk bayrağı ile "yeşil zemin üzerine sarı renkte bir müsemmen şeklinde" bir Kürt bayrağı mevcuttu.**

Abdullah Sadi'ye İki Belge

Yine Abdullah Sadi **Osmanlı İylâ-yı Vatan Cemiyeti**'nin 2/Teşrinisani/337 tarih ve bir numaralı vesikasını hâmil olup bu vesikada *"Cemiyetimiz makasıt-ı aliyeşini arzu beyanına hey'et-i faalemiz âzâsından Palulu Hacı Abdullah Sadi beyefendi mezun bulunduğunu müş'ir vesikadır"* diye yazılı olduğu, bu varakanın İylâ-yı Vatan Cemiyeti'nin merkez-i umumisi mührü ile mühürlenmiş ve mühür üzerinde Emir-i Mekke-i Mükerreme Şerif Abdulmuttalip hafidi Yahya Adnan imzasının bulunduğu görülüyordu. Yine Abdullah Sadi **Kürdistan Taali Cemiyeti** merkez-i umumisinin başlığı ve resmi mührünü havi 11/Teşrinisani/338 ve 21/Rebiülevvel/341 tarihli bir vesikasını hâmil bulunuyor ki bu vesikada da *"Cemiyetimizin encümeni mali azasından Palulu Hacı Abdullah Kahhar zade Hacı Abdullah Sadi beyin cemiyetimiz namına **menafi-i milliyeyi** istihdafen makamat-ı âliye ve mahafil-i resmiye ile temas ederek her suretle idare-i kelâma ve icra-yı müzakeret ve ittihaz-ı mukarrerata mezun ve kâffe-i hukuk ve selâhiyet–i lâzimiye haiz ve câmi olduğunu mübeyyin işbu itimatname bittanzim temhiren ita kılındı"* diye yazılı idi.

Taif'e Sürgün

Abdullah, **Kürdistan muhtariyeti** hakkında anasır beyninde mucib-i tefrika olacak ahvale tesaddi ettiği için İdare-i Örfiye kararnamesine tevfikan Taif'e nefyine 14/Mayıs/329 (1913) tarihinde karar verilerek nefyedilmişti.

Sadi'nin affedilmesi için müracaat etmesi üzerine hakkında yapılan tahkikat üzerine Emniyet Umum Müdürlüğünden Dahiliye Nezaretine yazılan 5/Şubat/330 tarih ve 220 numaralı tezkerede, Palulu Sadi'nin **akide-i siyasiyesi bozuk,** ahlaken düşkün bir adam olduğu ve hatta burada bulunduğu esnada irtidad etmek (İslâmlıktan ayrılma) cür'etini bile gösterdiğinin bittahkik anlaşıldığı bildirilmiştir.

Dahiliye Vekâletinin 11/Eylûl/340 tarih ve 4608 numaralı emriyle **harekâtı tarassut edilmekte** (gözetim altında) **bulundurulmuştur**.

Seyit Abdülkadir ile Abdullah Sadi'nin İsyan Girişimleri

İstanbul Emniyet memurlarından **Celâl** isminde bir zat Abdullah Sadi ile Mısır'da tanışmıştı. Abdullah Sadi Mısır'da bir. müddet İngiliz ajanlığı yapmış ve Celâl'i de bu yolda bir İngiliz istihbarat memuru olarak tanımıştı.(14)

Abdullah Sadi İstanbul'da Celâl'e rast gelince onu yine bir İngiliz ajanı zannederek kendisine bazı tekâlifatta bulunmuş, **Celal bunların esrarını meydana çıkarmak için müsait görünmüş ve âmirlerini haberdar ederek gerekli tertibat alınarak bunların bütün tasavvur, teşebbüs ve teşkilatları öğrenilmiştir.** Celâl'in Emniyet Mühürlüğüne verdiği 27/Eylûl/924 tarihli **Birinci Raporu** aynen aşağıya alıyorum:

*"Aksaray'da Sofular mahallesinde sakin Palolu Sadi merhum Mahmut Şevket Paşa zaman'da **Kürt muhtarini** (özerkliği) **için faaliyette bulunduğundan** dolayı Taif'e nefi ve bilahara Harb-i Umumide Seyit Beşir üsera kampında bulunuyordu. **Bu zat o zaman Umum İngiliz Orduları Erkânı Harp Reisi General Didis'e Kürdistan hakkında bir proje vermişti.** Palolu Kör Sadi maziye ait bu teşebbüsatını bana derhatır ettirerek büyük mikyasta bir işe girişmeğe hazır olduğunu ve bu bapta **İngiltere Sefarethanesi nezdinde tavassut rolünü yapmaklığımı teklif etmiştir.** Mumaileyh arkasında Şeyh Abdülkadir ve saire Kürt rüesasının bulunduğunu bu teklifi bana bunların malûmatı tahtında yaptığını ima tariki ile anlatmıştır.*

Palulu Kör Sadi'nin büyük mikyasta deruhte etmek istediği işler şunlardır:

- *Dersim-Palu mıntakasında vasi mikyasta isyan vucude getirmek,*

14. İleriki bölümlerde (Uğur Mumcu'ya Cevap) ayrıntılı olarak irdeleneceği gibi, resmi görüşün 1925 Ayaklanmasına yapıştırmaya çalıştığı yaftalarda birçok çelişkiler var. "İngiliz ajanlığı" yaptığı söylenen Abdullah Sadi'nin "İngiliz istihbarat memuru" Celâl'i tanımaması mümkün mü? Ancak Palu'lu Kör Sadi'nin, siyasi mücadelesi içinde birçok olumsuzluklar da yaptığı anlaşılıyor. Diyarbekir'deki yargılanma aşamasında da olumlu bir sınav vermediği görülüyor.

- *Gazi Paşa'ya suikast tertibatı,*

- *İngilizler'in buna mukabil maddeten ve manen muavenetleri ve teminat-ı ütekabile.*

Kör Sadi, İngilizler, mutlaka kendisi ile görüşmek isterlerse bu ülâ-katın Kıbrıs'ta izharı, *buna lüzum görülmediği takdirde buradan on kişi ile üteferrik bir surette maksut mıntakaya gidebileceğini, Malatya'yı geçtikten sonra katiyyen 'e geçmiyeceğini ve derhal* ***ihtilâl çıkarabileceğini,*** *Kürdistan'ın yalnız bir cihetindeki şkilâtın mevzii ve binnetice matlup semereyi iktitaf ettiremiyeceğini, isyan harekâtının ralarında irtibat bulunmak şartiyle yer yer mıntaka mıntaka ateşlenmesinden neticeye vasıl lunabileceğini İngilizler'e ifham etmekliğimi söyledi.* ***Palulu Kör Sadi, Mütareke amanında İstanbul'da neşrolunan Kürtçe Jin gazetesi sahibi Kemal Fevzi,*** *bu gün* ***Kürdistan hükümet-i muvakkatasında Şeyhülislâm bulunan Molla Hamza*** *ile Van'a gittiklerini[15], Kemal Fevzi'nin derdest edilerek Van'dan buraya getirildiğini ve polis müdüriyetinde mevkuf bulunduğunu ve kendisine muavenetten menedildiklerini ve* ***bunların intikamını unutmayacaklarını*** *kemal-i suzişle nakletmektedir."*

Celâl'in 4/Teşrinievvel (Ekim) 924 tarihinde verdiği **İkinci Raporu** da şöyle:

"924 senesi Eylülünün 30 uncu salı günü Palolu Kör Sadi ile tekrar görüştük. Bu mülâkatta, İngiliz sefarethanesi erkânından birisi ile hakkında müdavele-i efkâr ettiğimi ve esası kabul ettikleri ve fakat ***silâh ve cephane meselesi hakkında makam-ı aidine şifreli telgraf çektiklerini ve pek yakında bunun için de cevab-ı muvafakat geleceğini ümit ettiğimi söyledim.*** *Bununla beraber makam-ı aidi yapılacak işleri ve hatt-ı hareketimizin hatut-u esasiyesini kurabilmek için* ***bir proje talep etmekte olduğunu*** *ve herhangi münasip bir mahalde bunun tanzimini söyledim. Sadi bütün bunları can kulağile dinledikten sonra (yarın Erenköyü'nde Suadiye'de mukim sabık Âyân âzâsından Şeyh Abdülkadir efendiye gideceğim belki bir kaç gün döneme**m* ***proje tanzimini cevabın gelmesine tehir edelim)*** *demiş ve tekrar plân ve tasavvuratını izah ederek (İngilizler tarafından maddi ve manevi muavenet ve müzaheret sonuna kadar devam etmeli, buradan bera-yı ticaret biraz öteberi alarak hareket ederiz. Ben belki nufus tezkeremi değiştiririm. Şimdiden,* ***Malatya, Palo, Dersim ve Diyarıbekir tarafındaki birliklere piyasaya dair mektuplar yazarım. Buradan Kürdistan Taali Cemiyetine mensup Malatyalı, Palolu, Dersimli, Diyarıbekirli on şahsı da bize bilfiil iştirâk edebilir. Silâh ve mühimmat da Dicle nehri vasıtasiyle gönderilebilir diyerek ilân-ı Meşrutiyetten bugüne kadar Kürt cemiyetleri,***

15. Burada amaçlanan kişinin Müküslü Muallim Hamza olduğu anlaşılıyor. Muallim Hamza'nın "Geçici Kürdistan Hükümeti"nde Şeyhülislam olduğuna ilişkin iddiaya ise yeni rastlıyoruz.

muhtariyet ve istiklâl harekâtı hakkında izahat vermiştir.[16] *Evvelâ 1328 (1912) senesinde Şehzadebaşı'nda* **Kürt "Heyvi"** *(İmdat)* **Cemiyeti** *namında*[17] *bir cemiyet teşkil etmiş ve* **bu cemiyete bizzat İngiliz sefiri gelerek tabrikte bulunmşutur. Bu cemiyete** *o zaman* **mektepli** *ve* **alaylı zabitan** *ile* **tıp taleblerinden beşyüz kişi intisap etmiştir.** *Bu gün bunların yüzde sekseni sağdır.* **Ruhlarındaki ateş katiyyen sönmemiştir.** *Gerek* **Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti** *ve gerek* **Kürdistan Taali Cemiyeti***nin vilâyet-i Şarkiyedeki teşkilâtı resmen mevcut değilse de bunların müntesipleri ölmemiştir. Fakat bunlar ufak bir şerareye ihtiyaç hissetmektedirler. Bu ufak şerare büyük bir iştial vucude getirecektir. Erzurum civarındaki* **Kör Hüseyin Paşa** *ve hatta* **Malatya mebusları olan Diyap** *ve* **Reşit ağalar herhangi bir harekâta iştirak edeceklerine söz vermişlerdir. İsmail Simko, Seyit Taha***'nın kainpederidir. Nasıl onun aleyhine hareket eder. Simko'nun vaziyeti paralarını kurtarmak için Seyit Taha ile aralarında bir muvazandan ibarettir. Simiko şeytan ve zeki bir adamdır.* **Seyit Taha, bugün Kürdistan hükümeti muvakkate reisidir. Şeyhülislâm da Molla Hamza'dır. Dört aydır Kemal Fevzi'yi bir esrar öğreneceğiz diye polis müdüriyetinde tazyik ediyorlar.** *Palolu kör Sadi, Gazi Paşaya suikast meselesine dair bu defa şu şekilde ıfadede bulunmuştur: (Bir çete ile çevrilir ve işi bitirilir)".*

Ajan Celâl'in İstanbul Polis Müdürlüğüne verdiği 8/Teşrinievvel (Ekim)/924 tarihli **Üçüncü Raporu**nda da aynen şöyle deniyor:[18]

"Palo'lu Kör Sadi, Erenköyünde Suadiye'den bir müddet Yakacığa nakl-i mekân ettiğini söylediği sabık Âyan azasından Şeyh Abdülkadir efendi ile malûm mesele hakkında görüşmüş ve **Şeyh efendi Sadi'ye selâhiyet-i tamme vermiştir.** *Kör Sadi ile teşrinievvelin birinci salı günü sabahleyin Beşiktaş'ta mülaki olarak Sadi bana Şeyh efendi ile olan mülakatının neticesini söyledikten sonra kendisine, temas ettiğim selahiyettar İngilizin silah ve mühimmat hakkında makam-ı aidinden yaptığı istizana cevab-ı muvafakat geldiğini, müphemiyetten sıyrılarak açıkça görüşmekliğimizi ilâve ettim. Kör Sadiyi bu defa müsbet bir fikirle hazırlanmış ve aldığı talimat dairesinde hareket ettiğini müşahede ettim. Bu talimat da Şeyh Abdülkadir'den olsa gerektir.*

Sadi'nin İngilizler'e karşı dermeyan ettiği metalibat (talepler) dört maddeden ibarettir:

1- Mısır veya Kıbrıs'ta bir müzakere,

16. Burada, Kürt ulusalcı girişimlerinin Meşrutiyet'ten beri devam ettiği ikrar ediliyor.
17. Doğrusu, "**Kürt Talebe Hêvî** (Umut) **Cemiyeti**"dir.
18. Bu Rapor, Behçet Cemal'in "**Şeyh Said İsyanı**" adlı kitabında da yer alıyor. Bkz. s. 79 ve devamı.. Bilindiği gibi, Behçet Cemal, Bahriye Nâzırı İttihatçı Cemal Paşa'nın oğludur.

2- Harekât-ı ihtilâliye muvaffakiyetle tetevvüç ettiği takdirde Kürdistan tasdikine ve buna mukabil İngilizler'e Kürdistan'da bahşedilecek tavizat ve sair fedakârlıkları mübeyyin teahhüdat ve vesaik teatisi.

3- Bütün harekât-ı ihtilâliyenin devamı müddetince silâh ve mühimmat ile muavenet temini. **Silâh ve mühimmat ile muavenet, ihtilâlin infilâkinden bir müddet sonra başlayacaktır.**

4- İkiyüzbin lira kredi küşadı.

Ben- Sana itimat ettiğim için arada vasıta olmağı kabul ettim. Fakat bu kadar yüksek metalibatta bulunan adamdan tabiatiyle mevki ve selâhiyeti, neye ve hangi kuvvete istinaden hareket ettiği akla gelir ve sorulabilir.

O- Fakat ben de sizin gibi arada vasıtayım, yalnız başıma değilim ki.

Ben- Demek ki bir kuvveti, bir cemiyeti temsil ediyorsunuz.

O- Evet.

Ben- Mutalebatınız meyanında İngilizlerce en mühim nazarı dikkate alınacak nokta zannederim mütekabil vesaik-i siyasiye teatisi meselesidir. Eğer siz temsil ettiğiniz cemiyet namına idare-i kelama selâhiyettar olduğunuzu isbat edebilirsiniz. Selâhiyettar İngilizler'le temasınızı temin edebilirim. Bunun haricindeki herhangi bir vaziyetinizle İngilizler sizinle temastan suret-i katiyede çekinirler.

O- **Mütarekenin son senesinde (1918) cemiyetimiz Kürdistan Taali Cemiyeti General Harinkton'a müracaat etmiştik. O zaman bu metalibe tamamen müşabih olan mutalebatımızı General kabul etmemişti. Kürdistan istiklâlinin İngiltere tarafından tanılacağı resmen teahhüt edilirse bütün Kürdistan ayaklanır ve muvaffakiyet yüzde yüzdür.** İlk harekette Diyarbakır'da hükümeti iskat edebiliriz. Bunun haricinde yapılacak herhangi bir teşebbüs sönmeye mahkûm ferdi ve mevzii kuvvetli bir çete hareketi olabilir. Fakat **İngiltere'nin Kürt istiklâlini tanıması bütün Kürtlüğü ayaklandırmağa kâfidir.** Seyit Taha ve rüfekasının diğer tarafta bulunması Kürtlüğü ayaklandırmağa kâfi değildir. Bugün Kürtlük bunların Kürt istiklâlini temin ettiğine mutmain olamıyor. İngilizler'in pek ciddi müzaheretleri ile bu işe girişmek isteriz. Ben yalnız ferdi hareket etmediğim ve büyük bir kuvvete istinat ve onun namına müzakerata giriştiğimi isbat edebilirim. Fakat bu mesele hariçte müzakere olunabilir.

Ben- Burası selâhiyettardır. Ne için burada müzakere etmekten çekiniyorsunuz. İstediğiniz zemini ben hazırlarım.

O- Burada korkuyorum ve ***takip altındayım.***

Ben- Zannederim hükümet nazarında ben senden daha tehlikeli bir adam olarak bulunuyorum. Korkak adamlar bu işlere girer mi?

O- ***Sizi İngilizler himaye eder.***

Ben- İcabederse sen de himaye olunursun. Fakat bizim aramızda geçen meseleyi ben ve sen İngilizler'den başka kimsenin bilmesi ihtimali var mı?

Mahmut Şevket Paşa'ya Lâyiha

O- ***1329(1913) senesinde buradaki Rus Konsolosu ile Kürdistan ihtilâli için temas ediyordum. Mahmut Şevket Paşa'ya Kürdistan muhtariyeti için bir lâyiha verdim.*** *Tevkifimden altı gün evvel Rus Konsolosuna tevkif olunacağımdan Batum'a gönderilmekliğimi ve oradan Kürdistan'a gideceğimi söyledim. Ben derhal himaye ederim ve seni alırım dedi. Altı gün sonra tevkif olundum. Taif'e nefyedildim. Sekiz sene menfada kaldım.* ***Taif'e muvasalatımı müteakip tertip ettiğimiz Bitlis ihtilâli patladı.*** *Fakat mevzii ve neticesiz kaldı. Maziyi hatırladıkça korkuyorum.*

Ben- Teklifinizi İngilizler'e bildiririm sonra da size cevap veririm"

Bu vaziyetler üzerine polis müdüriyeti tertibat almış ve **şehireaneti memurlarından Nizamettin** isminde bir zatı basit bir makyaj ile zaten **simaca benzediği İngilizler'in Şark İstihbarat Dairesi Reisi Mister Templen yerine koyarak Şişli'de bir apartmanda Abdullah Sadi ile görüşmüştür.** Bu görüşme hakkındaki 14/Teşrinisani(Kasım)/924 tarihli raporu da aynen kaydediyoruz:

Dördüncü Rapor

*"****Kürdistan Taali Cemiyeti hey'eti merkeziye âzasından Palulu Kör Sadi*** *mensup olduğu cemiyet ve hususen cemiyetin reis-i hakikisi sabık Âyan âzasından Seyit Abdülkadir namına hüviyet-i hakikiyesi malûm* ***İngiltere Hariciye Nezareti Şark Bürosu mumurlarından Mister Templen'e*** *mumaileyhin Şişli'deki ikametgâhında tarafımdan pirazante edilmiş ve* ***üç malûm şahsiyet arasında*** *müzakerat-ı siyasiye başlamıştır.* ***Arapça ceryan eden bu siyasi müzakeratta*** *cemiyetin mümessili bulunan Palolu Sadi, İngiltere hükümetini temsil eden Mister Templen'e kemali nezaketle vaki olan talep üzerine evvelâ hamil olduğu* ***Türkçe ve Fransızca vesika-i***

siyasiyeyi *ibraz etmiş ve bilahare Kürt hükümetinin suret-i teşekkülü ve teşekkülünden evvel ve sonra tarafeynin münasebatına maddi ve manevi muavenetlerin suret-i temin ve eşkâline mütedair altı maddelik ve ayrıca haşiye ve mülahaza baplarını muhtevi "**siyasi bir not**"* tevdi et*miştir. Bu **siyasi not** Mister Templen tarafından derhal İngiltere Hariciye Nezaretine bildirilmek ve şifre ile icra-yı icabına bakılmak üzere kabul edilmiştir. Palolu Sadi'nin verdiği bu siyasi notun bir müzakere ve müşavere neticesi olduğu şu ehemmiyetli nokta ile sabittir ki, kendisine randevu gün ve saatini iki gün evvel verdiğim cihetle mumaileyhe icabedenlerle görüşmüş ve müzakereye tamamen hazırlanarak gelmiş ve siyasi notunu velev bir saniye olsun hiç bir tevekkuf geçirmeyerek okur gibi söylemiş ve yazdırmıştır.*

*Sadi'nin verdiği ve bugün hükümetin nezdinde bulunan **notun diplomatik tefsiri*** berveçh-i âti hulâsa edilebilir:

Görüşmedeki "Siyasi Not"un Sözde Diplomatik Tefsiri

1- *İngilizler'le ittifak ederek Türkler'i arkadan vurmak*

2- *Kürt emaretini teşkil edecek vilâyat-ı sitteye (altı vilayet) mücavir hükümetler tarafından bir taarruz vukuunda İngiltere'nin bilfiil müdahale ve müdafaasını teahhüt ettirmek,*

3- *Hatta bu teşekkül ile de kanaat edilmeyerek Türk hükûmet ve milletinin tarih-i beşer ve hayat-ı âlemden kalkması tasavvuru Kürt hükümetine Bahr-i Sefid'de (Akdeniz) bir de mahreç talep etmek ve bu mahreç İskenderun veya Mersin olsa gerek,*

4- *Bütün bunların fiilen mevki-i tatbike isal edilebilmesi için ikiyüz elli bin altın lira ki bu para harekât-ı ihtilâliyenin nihayetine kadar kredi küşadı suretiyle talep ve bunun yirmibin lirası Dahuk, İmadiye ve Zahu gibi noktalarda temaslar temini anından itibaren isteniliyor. Demek ki bu üç noktada bunların diğerleri ile teması müemmen ve hazırdır. Ve azim bir harekât-ı ihtilâliyeye girişebilmek için **hali hazırda silahları vardır** ve her ihtimale karşı mühimmat-ı harbiye istiyorlar.*

5- *Kürdistan emaretine mutlak surette bunlarca Seyit Abdülkadir'in getirilmesi meşruttur. Kabine teşkili Seyid'e muhavveldir. Yani Kral Hüseyin'in takip ettiği veçhile istikamet ve usul-ü istipdat tatbik olunacaktır. Rüya hakikat olduğu gün Seyit, Sultan Abdülkadir olacak.*

6- *Aynen Hüseyin'in İngilizler'le yaptığı gibi elâstiki bir nokta bırakılıyor. **Kürt hükümeti İngiliz mandasına girecektir, demiyorlar. Bu elastiki nokta İbnissuud meselesinden mülhemdir.***

Palolu Sadi Teşrinisaninin 13 üncü perşembe günü Seyit Abdülkadir'i müzakere neticesinden haberdar etmek için ziyarete gitmiştir. ***Sadi'nin biraderi Baytar Yüzbaşısı Fuat bey*** *Diyarbakır ordusunda muvazzaftır. Sadi'nin bana mahrem olarak söylediğine göre Fuat beyden üç aydır haber alamıyorlar. Sadi, Fuat beye evvelce talimat vermiştir. Bu talimat da şudur: Herhangi bir hareket karşısında diğer tarafa yani İngilizler'e ve Irak'a iltica etmek ve mümkün olmadığı takdirde yine herhangi bir hareket karşısında dahile çekilmek."*

Abdullah Sadi ile yapılan bu görüşme ve teklifler 15/Teşrinisani/340 tarih ve **İstanbul Polis Müdürlüğü** 919 numarası ile ve 11/Kânunuevvel/340 numaralı yazısıyla **Dahiliye Vekâletine** arz edilmiştir. Dahiliye Vekâletinden İstanbul Vilâyetine yazılan 3/Şubat/341 tarih ve Emniyet 1821/652 numaralı yazı şöyledir:

"İst. Polis Md.lüğünce İdare Edilmekte Bulunan Kürtlük Meselesi"

"Palolu Kör Abdullah Sadi tarafından tahrik ve tertip edilip ***İstanbul Polis Müdüriyetince idare edilmekte bulunan mahut Kürtlük meselesinin*** *kati safhaya isali ile mütecasirleri hakkında takibat icrasına müsait vaziyet ihdası halen muvafık görülmediğinden muamelenin bilâ inkita olduğu yerde tevkifi ve müracaat vukuunda Musul meselesinin safha-yı hazırasında* ***İngilizler'in Kürt vilâyetlerinde harekete geçmeyi arzu etmedikleri*** *ve binaenaleyh Cemiyet-i Akvam murahhaslarının netice-i tahkikatına intizaren bir müddet vaziyet-i hazırayı muhafazaya karar verdikleri ve mamafih zemin ve zamanı müsait bulunca kendilerine malûmat verileceği suretinde vaziyetin ve münasebetin hüsnü idaresi emir buyurulduğundan görüşmelere bir müddet fasıla verilmiştir."*

Bilâhara Dahiliye Vekâletinin 29/Mart/341(1925) tarih ve 1688 sayılı emirnamesinde **imkân taharri edilerek Mister Templen ile Kör Sadi'nin yeniden temaslarının temin edilmesi** emir buyurulması üzerine yeniden temaslara başlanmıştır.

Abdullah Sadi'nin Mister Templen ile 26-27/Tş. sani/340(1924) tarihinde çarşamba günü yaptığı mülakat hakkında düzenlenen **zabıt varakası:**

"1340 senesi Teşrinisanisinin 26-27 çarşamba günü akşamı saat dokuzda Seyit Abdülkadir'in vekil-i mutlakı olduğunu musırren iddia eden Palulu Abdülkadirzâde Sadi, Mister Templen ile müzakerat-ı siyasiyede bulunmak maksadı ile mumaileyhin ikametgâhına vurut ederek aralarında berveçh-i ati mülakat yapılmış ve kati bir şekil tesbit olunmuştur.

Evvelâ Mister Templen Sadi'ye İngiltere Hariciye Nezareti ile yaptığı şifreli muhaberat dolayısile birkaç gün telakinin teehhür ettiğinden beyan-ı mazeret etmiş ve malûm mesele-

nin netice-i katiyesini Mister Çemberlayn'dan aldığı talimatın kesip attığını söyleyerek Çemberlayın'ın gönderdiği cevap kendisine açılmıştır. Çemberlayin'ın cevabı şu mealde idi: Şu dakikada masamın üzerinde ***iki teklif*** *var. Bu tekliflerden* ***birisi sizin, diğeri de Irak komiserliğimizden*** *gönderilen tekliftir. Irak'tan gelen teklifin mahiyeti şudur: İngilizler'e Zaho'dan iltihak eden bir zabitin Hacı Musa Bey Kürdi ve bazı aşair rüesası (bunlar Haydaranlı Hüseyin Paşa, Bitlis vakasında Aslan Şeyh Ali mahdumu Haydaranlı Selâhattin Bey ve Hacı Musa Kürdizade İzzet Beydir) namına İngilizlerle uyuşmak için teklifidir. Bu iki teklif yekdiğerine son derece müşabihtir. Bu müşabehet dolayısile hangisinin daha doğru ve ciddi olduğu ca-i teemmül bir noktadır. Acaba bir teklif varmıdır, mahiyeti nedir. Bununla beraber biz her halde Seyit Abdülkadir'i bütün harekatın başında görmeyi tercih ederiz. Bu noktayı düşünerek* ***beş maddelik metalibi kabul ettik herşey hazırdır.***"

Sadi bunun üzerine şu beyanatta bulunmuştur. "***Kürdistan Taali Cemiyetinin*** *şuabatının (şubelerinin) mecmuu (toplamı) 135'dir. Bunların hepsini tanırız. Komitemize mensuptur. Meselâ yarın Şeyh Abdülkadir Ankara'daki Fettah beye işaret etmiş olsa Fettah bey derhal faaliyete geçer ve Ankara'yı terkeder. Bunlarda böyledir. Bu teklif pek ciddi ve hakiki olmuş olsa idi Hacı Musa Beyin Seyid'i haberdar etmesi lâzımgelirdi. Çünkü Hacı Musa Bey Seyid'in gözbebeği idi.*

Şeyh Sadi, Bir Tertipten Kuşkulanıyor

Abdülhamit devrinde Seyit ile beraber Medine'de ayni mesele için menfi idiler. Menfa ve siyaset arkadaşıdırlar. ***Meselenin musanna ve mürettep olmasının da ihtimali vardır. Ankara, bizim İngilizlerle bir rabıtamız olup olmadığını anlamak için tahminat üzerine vakalar tertip ediyor. Bu zabıta da muhtemel olarak Ankara'nın adamıdır.*** *Belki de muztar kalarak başımızın çaresine bakalım kabilinden böyle bir işe girişmiştir. Böyle bir iş de mevziidir. Hiç bir netice vermez ve böyle bir işin arkasından Seyit Abdülkadir yürümez. Çünkü onların İngilizler'le hangi şeraitle uyuştuklarını ve uyuşabileceklerine inanmaz ve itimat etmez. Cemiyetin reis-i hakikisi Seyit Abdülkadir'dir. Bu noktada Cemiyette hiç bir ihtilâf yoktur. Eğer İngilizler bizim metalibimizi kabul ederlerse Cemiyetimize merbut ve mensup olan bu zatlar Said'in arkasından mütteliiden gelebilirler. Fakat Seyit onların arkasından yürümez.* ***Seyit Abdülkadir Kürdistan'ın kalesidir. Ben de anahtarıyım.*** *Haydaranlı Hüseyin Paşa bera-yı tedavi İstanbul'a gelmişti. Seyit Abdülkadir ile uzun uzadıya görüştüler, fakat harekete geçmek için aralarında bir şey takarrur etmemiştir. Diyarbakır çok kuvvetli bir merkezdir. Orada sahib–i nufuz ve harekâtımıza iştirâk edecek olan Cemal Paşazâdelerdir.*

Yusuf Ziya meselesine gelince birkaç ay evvel mumaileyh Seyit Abdülkadir'i ziyaretle ikinci gurup namına teklifatta bulundu. ***Bunların işi Ankara hükümetini iskat etmekti. Yani mesele bir tekalib-i hükümet idi. Bunda ise Kürt menafi-i milliyetisne taallûk eder bir cihat görülemediği için Seyit kabul etmedi*** *ve bu meseleye karışmam dedi."*

Mister Templen Sadi'ye her şeyin hazır ve tamam olduğundan bahsederek kendileri de Seyit Abdülkadir namına idare-i kelama selâhiyetlerine dair nokta-yı istizah edince Sadi **beyanat-ı âtiyede** bulunmuştur:

"Bizim mevkiimiz naziktir. Ve tehlike içindeyiz. Ve üzerimizde evrak-ı hususiye taşıyamayız. Size selâhiyetimi ispat edecek bir şey göstermeyi pek ehemmiyetsiz bir şey telâkki ederim. Eğer kumandan bey yarın isterlerse Seyit hazretlerinin huzurunda protokolları imza ederiz. Bu şekil herhangi bir vesikadan kuvvetli değil mi, yalnız şu noktayı kumandan beye arz ederim ki, Seyit hazretlerile aramızda bir nokta üzerinde ***ihtilaf*** *çıktı. O da şudur. Harekâtı idare etmek için protokolda ikiyüz elli bin lira olmak üzere tahsisatı tahdit etmiştik. Seyit Hazretleri diyorlar ki biz yarın belki yüz yüzellibin kişi çıkaracağız. Bu para kâfi değildir. Protokol'da o noktayı şu suretle tashih edelim.*

Manda Yönetimi

Protokoldaki madde harekâtın nihayetine kadar lâzımgelen tahsisat verilecektir. Biz, şayet bir taarruza uğrarsak İngiltere'nin müsellahan müdahelesini Protokol'a sokmuştuk. ***Bu ise mandadan başka bir şey değildir. Fakat ammeye ve cihana karşı mandadan ve himayeden bahsetmeyi lüzumsuz gördük. Halbuki bu maddenin tefsiri tamamen mandayı ve himayeyi kabul ettiğimiz manasına çıkar.***

Seyit ile Mister Templen arasında protokollar imza ve teati ve istenilen kredi verildiği takdirde hemen bilfiil harekâta geçeceğiz ve Seyit Abdülkadir harekâtı idare etmek üzere maiyeti ile Kürdistan'a hareket edecektir. Muhaverenin bu noktada katına lüzum görülmüş ve Mister Templen tarafından üç-dört gün zarfında tayin edilecek bir saatte Seyit Abdülkadir'in yalısına gidilerek tekarrur eden esasat dairesinde protokollar imza ve teati olunmak ve Mister Templen tarafından harekâta başlanmak üzere yirmibeşbin liralık çek ita kılınmak üzere mülâkata hitam verilmiştir.

Haşiye*: Hitam-ı müzakerede Sadi bey mahreç meselesini açmış ve Seyit Abdülkadir'in Yumurtalık mevkiinin Kürdistan'a mahreç olarak verilmesi fikrinde olduğunu ve bu hususta Mister Templen'den İngiltere Hariciye Nezaretinden teminat alınmasını rica etmişti."*

Birinci Ş.3.Kısım Başmemuru	*2.Kısım Başmemuru*	*Nizamettin*
Ziya	*Nihat*	*Celal*

Yeni Gizli Raporlar

Sadi ile Templen arasındaki müzakerata merkezden direktif alabilmek için bir müddet fasıla vermek zarureti hasıl olmuş ve bu fasıla arasında **Celâl ile Abdullah Sadi arasında görüşmeler devam eylemiştir. Celâl'in bu görüşmeler hakkında verdiği raporları** sırası ile aşağıya dercediyoruz.

14/Kânunuevvel/1924 Tarihli Rapor[19]

"Sabık Âyân azasından Seyit Abdülkadir her bir, bir buçuk ayda bir defa vilâyat-ı Şarkiye mesaili ve vaziyet hakkında oradan İstanbul'a gelen Kürtler vastasile mafassal izahat almaktadır. Bundan dolayı filan ve filanın kendi malûmatı haricinde İngilizler'le uyuştuğuna veya uyuşacağına katiyyen itimat etmemektedir. Birkaç gün mukaddem Erzurum taraflarından İstanbul'a gelen iki tacir Kürt, Seyit Abdülkadir'in en büyük oğlu Zihni Beyle tamas ederek kendisine şu meseleyi Seyid'e bildirmek üzere açmışlardır.

Bolşevikler,** Kürt Hüseyin Paşa ve Hacı Musa'nın da dahil olduğu komploya **Kürt meselesi hakkında gayet müsait teklifatta bulunmuşlar** ve bunlar **Bolşeviklerin bu teklifini kabule mütemayil bulunmuşlardır.

*Neticeyi Seyit Abdülkadir'e bildirerek onun reyini ve katiyen bu hareketin başına geçmesini talep etmektedirler. Bir ay sonra muhakkak bir harekete geçmeye mecbur olacaklarını da ilâve etmişlerdir. Halbuki **Seyit Abdülkadir, Bolşevikler'in aleyhinde İngilizler'le uyuşmak taraftarıdır.** Seyit Abdülkadir, **Nafıa Vekili Feyzi Bey**in[19/a] beyanatına son derece müteessir olmuş ve Feyzi Beyin Kürt âlem ve muhitinde zerre kadar bir muhabbet, ehemmiyet ve nüfuzu olmadığını ve olamıyacağını söyliyerek, Feyzi Bey kendisini herkesten daha iyi bilir, demiştir".*

Seyit Abdülkadir'den Hacı Musa Beye Eleştiri

18/Kânunuevvel/924 Tarihli Rapor[20]

*"Vilâyat-ı Şarkiyeden iki murahhas geldiği ve bunların Seyit Abdülkadir ile temas ve vaziyet hakkında müdavele-i efkâr ettikleri bildirilmişti. Bu zatlardan birisi hükümet tarafından birkaç ay mukaddem derdest edilerek bilahare idam edildiği tevatüren şayi olan meşhur Şeyh Şadi'nin oğlu **Hınıslı Şeyh Sait**'tir. Diğer zatın kim olduğu anlaşılacaktır.*

---

19. Bu Rapor da, Behçet Cemal'in **"Şeyh Said İsyanı"** adlı eserinin 84. sayfasında yer almaktadır.

19/a. Bilindiği gibi Dr. Mehmed Şükrü Sekban, **"Kürtler Türkler'den Ne İStiyorlar?"** başlıklı broşürünü, 1923'te Nafıa Vekili olarak görev yapan Diyarbekir Mebusu **Feyzi Beye** (Pirinççizâde) **Açık Mektup** olarak yayımlamıştır.

20. Bu Rapor, Behçet Cemal'in kitabının 83. sayfasında yer almaktadır.

Bu zatlar İstanbul'a muvasalatlarında evvelâ Mercan'da Çukur Han nam misafirhaneye inmişlerdir. Halep tarikiyle muvasalet eden bu zatlar evvelâ Seyit Abdülkadir'e Halep etrafında yapılan ***Kürt milli teşkilâtından, Şark hududunda kendilerine son derece müsait teklifatta bulunduklarından, Muşlu Hacı Musa ve Halit Beylerin bu uyuşma keyfiyetine hararetle taraftar olduklarından*** *bahsetmişlerdir. Seyit Abdülkadir bu zatlara Hacı Musa Beyin önayak olarak Haydaranlı Hüseyin Paşa, Hizanlı Selâhattin, Samsatlı Halit Bey, Musanın oğlu İzzet Beylerin iştirakiyle* ***Kürt milleti namına İngilizler'le antant yapmaya*** *teşebbüs ettiklerini pek mevsukan haber aldığını söylemiş ve bu nasıl iştir demiştir. Bu zatlar katiyyen böyle bir meseleden haberdar olmadıklarını fakat* ***Bolşevik teklifatı vaki olduğunu ve buna da en çok taraftar Hacı Musa ve Halit Beylerin olduğunu*** *ve halbuki bu meseleden de şüphe ettiklerini, çünkü* ***Mustafa Kemal Paşa****'nın Erzurum seyahatında Bitlis'ten istikbal için giden heyete iştirâk eden paşadan bir defa üçyüz ve yine bir defa ikiyüz altın bahşiş aldığını, Harb-i Umumi'de Ermeni katliamında alâkadar ve bu yüzden servet sahibi olduğunu zikretmişler.* ***Hacı Musa'nın bu işin içine girmesinde de Ankara parmağı varmıdır, yokmudur*** *tarzında Seyit'ten istizah-ı keyfiyet etmişlerdir. Ve bizzat bu işin başına geçmesini temenni etmişlerdir.* ***Seyit Abdülkadir*** *bunlara Hacı Musa ile devr-i Hamidi'de Medine'de menfi bulundukları zaman* ***Hacı Musa****'nın ölünceye kadar kendisinden ayrılmayacağına dair ahtu peyman ettiğinden bahsederek* ***Ankara'ya âlet olarak Kürt milleti namına İngilizler'le antant yapmağa teşebbüs ettiğinden hiyanet ve ihaneti sabit olduğundan*** *ve Bolşeviklerin din ve milliyet düşmanı olduklarını ve bunlarla müştereken bir harekete kıyamın katiyyen muvafık olamıyacağını ve Bolşeviklerle müşterek bir hareket vukuunda bu hareketin aleyhine yürüyeceğini ve ciddi bir işe teşebbüs ettiğini ve* ***ilkbaharda Kürdistan'da olacağını*** *ve birinci işinin* ***Hacı Musa'nın vucudunu ortadan kaldırmak*** *olacağını söylemiştir.*(21)

Seyit Abdülkadir Kürt meselesinin kendilerile yapılan müzakereyi müteakip gazetelerle subuundan evvela İngilizler'in bir plânına ve benim vasıtamla ifşa edildiğine ve İngiliz Hariciye Nazırı Çemberlayn'ın elinde birisi Irak'tan ve diğeri İstanbul'dan vaki olan iki teklifden birisinin ifşa edilerek suya düşürülmesi ve Ankara'nın nazarı dikkatini oraya çevirerek diğer meselenin ele ve nazar-ı dikkate alınmasına karar verildiği zan ve zehabında bulunmuşlardır. Fakat aynı zamanda gazetelerin mütemadiyen meseleyi karıştırmaları Babanzadeler'le Nafıa Vekili Feyzi Bey'in ortaya atılması mazide cereyan eden bir takım mesailin ortaya dökülmesi ve saire dolayısile ***Seyit Abdülkadir****'in bütün bu neşriyatın esbap ve sevaili hakkında verdiği kati hüküm şudur:* ***Hacı Musa Ankara hesabına çalışıyor***

21. Seyid Abdülkadir'in, Hacı Musa'yı Ankara ile işbirliği içinde olmakla suçlaması çeşitli yönleriyle ilginç.

ve kendisini mefhum bir kuvvetin reisi göstererek İngilizler'le uyuşmak istiyor, neticesi gelmeyince mesele karmakarışık bir şekilde ifa ediliyor. ***Bu işte Fransızlar'ın parmağı da vardır.*** *Ankara'da bütün bu işleri idare eden, bu günlerde Hariciye Vekâletinde mühim bir memuriyete tayin olunan* ***Babanzade Mahmut beydir."***

Halep'ten İstanbul'a 2 Kişi

22/Kânunuevvel/924 Tarihli Rapor

Halep tarikiyle vilâyat-ı Şarkiyeden İstanbul'a gelen iki zat iki gece de Seyit Abdülkadir'in Suadiye'deki hanesinde misafir kalmışlar *ve Palolu Sadi'nin ifadesine nazaran memleketlerine müteveccihen hareket etmişler. Fakat bunların buradan hareketlerini Sadi yarım ağızla söylediği için buna ihtimal vermiyorum. Seyit Abdülkadir kendi murahhası Palolu Sadi'ye muvaffakiyetsizliğinden bahsetmiş ve* ***sana itimat etmiyorlarsa araya Mösyö Nikier'in girmesini teklif et*** *demiştir.*

Mösyö Nikier *kimdir, bu zat evvelce sefarethane memurlarından idi. Suadiye'de sakin bulunan* ***Seyit Abdülkadir'e komşu*** *ve orada sakindir.* ***Mütareke zamanında İngiliz Sefarethanesi memurlarından bulunan bu zat Kürdistan Taali Ceniyeti Reisi Abdülkadir ile İngiliz baştercümanı Mister Rayan ve İngiliz Başkumandanı General Harinkton aralarında temas ve müzakereye memur imiş.*** *Fakat Rayan bu gün bize teklif ettikleri şeraiti kabul etmemiş ve iş bozulmuş ve müzakerat münkati olmuştur. Mösyö Nikier halen ticaretle iştigal ediyormuş, Palolu Sadi araya yabancı simsarların girmesi muvafık olmadığını ve işi bizzat bizim halletmemizi, kıymetli vakitlerin heder olup gitmekte olduğunu söylemektedir.* ***Sadi'ye ne için Mösyö Nikier'le Seyid'in bu işe tekrar teşebbüs etmediğini sordum. Sadi Mösyö Nikier vaktile bu işe tavassut etmiş ve müzakerat ve mutalebatımızın İngilizler tarafından kabul edilmemesi hasebile münkati olmuştu.*** *Mister Templen'e söyleyiniz Mösyö Nikier İngiliz Sefarethanesince maruf bir şahsiyettir. Mesebekaa ait mesaili ondan da anlayabilirler demiş ve bu cümleleri de Seyit Abdülkadir namına söylediğini ilâve etmiştir.*

29/Mart/Tarihli Rapor[22]

Palolu Kör Sadi *isyanın Van ve Erzurum havalisine teşmili hakkındaki teklife in-*

22. Bu Rapor, Behçet Cemal'de 85. sayfadadır.

zimamen ***bu defa da İstanbul'da bir darbe-i hükümet yapmak için teklifatta bulunmaktadır.*** *Kör Sadi'nin bu yeni teklifatındaki nokat-ı mühimme (önemli noktalar) şunlardır:*

1- Darbe-i hükümet temini için Seyit Abdülkadir ile İngilizler arasında vasıta olacak.

2- Darbe-i hükümet teşebbüsünde İstanbul'daki Kürtler müsellehan hücum vaziyetine geçirilecek ve ihtilâl dini ve irticai bir şekilde olacağından umumi bir mahiyet alacak.

3- Müsellâh Kürt kuvvetleri Babıâliyi, Kolordu merkezini, Polis Müdüriyetini işgal edecek.

4- İstanbul'da mevcut bazı hafi gurupların müzahereti temin olunabileceği.

5- İhtilâl yapmağa ve vaziyeti tutmağa kâfi gördükleri Kürt kuvvetlerinde rüvelver, kılınç gibi âlât-ı nariye ve cariha mevcut olduğu,

6- Ve yalnız tamamile başarılabilmesi için İngilizler'in tüfenk, bomba ve altın para ile muavenetlerinin temin edilmesi lâzımgeldiği,

7- İstanbul'da yapılacak bir darbe-i hükümetin derhal Bursa, Konya ve İzmir'e aksettirerek bu üç vilâyette de ihtilâlin başlayacağı ve ***Ankara'nın iki ateş arasında kalacağı.***

8- Palo'lu Sadi İngilizler'in tüfenk, bomba ve altın para gibi maddi muavenetlerinden başka ihtilâli müteakip hemen Vahidüttin'in İstanbul'a getirilmesini şart olarak teklif etmektedir."

Şark vilâyetlerimizin bazılarında Şeyh Sait İsyanının devam etmekte olması ve bunlar hakkında yapılacak son muamele için Ankara'dan talimat almak için **mülakat bir müddet tehir olunduktan sonra** 8/Nisan/341 (1925) tarihinde tekrar bir içtima yapılarak müzakerede bulunulmuştur.[23] Bu müzakereye ait zabıt varakası aşağıya yazılmıştır.

Zabıt Varakası Sureti

"Dahiliye Vekâlet-i celilesinden yeniden müzakerata iptidar edilmek üzere vaki olan

23. Şeyh Said İsyam'nın devam ettiği bir sırada verilen bu Raporlarıgerçek gelişmeleri yansıtmaktan çok, su götürür yorumlarıyla düzmece bir rapora benziyorlar. Özellikle İsyanın başlamasına tekabül eden Raporlar; Kürt aydınlarını suçlamanın ön hazırlıkları niteliği taşıyorlar.

iş'ar üzerine tertibat-ı lâzime ahzedilerek Nisanın 8. çarşamba gecesi Şişli'de Dede Sokağında Zafer Apartmanının 8 numaralı dairesine saat 11:45 geçe ***mutavassıt Celâl*** *ile birlikte Palolu Kör* ***Abdullah Sadi*** *bilvurut* ***İngiltere Umum-u Şarkiye-i Siyasiye Müdürü Mister Templen*** *ile berveçh-i zir müzakerat-ı esasiye icra edilmiştir.*

Abdullah Sadi- *Dört ay mukaddem icra edilip netice-i katiye istihsal edileceği esnada Mister Templen tarafından müzakeratın yeniden başlaması için vaki olan teklifi Seyit Abdülkadir'in memnuniyetle karşıladığından bahisle Seyit namına teşekkür ettikten sonra* ***"İngiltere hükümeti'nin Seyit Abdülkadir hazretlerinin bilfiil iş başına geçmeyerek teşebbüs eylediği ihtilâl ve harekâtın akamete mahkûm olduğunu takdir ettiği kanaatındayız. Gerçi Şeyh Sait hazretleri muhterem bir zat ise de bu gibi işlerde tecrübesi olmamakla beraber Kürdistan sahasında Seyit Abdülkadir kadar nufuzu olmadığından naşi iş akamete yüz tutmuş-tur.*** *İsyanın umumileşmesi ve neticenin istihsali Erzurum ve Van havalisindeki en kuvvetli aşiretlerin iştirâki ile kabildir. Seyit Abdülkadir'in pederi Ubeydullah Efendi ile mukaddema İran üzerine vuku bulmuş hareketleri esnasında ve işin başlangıcında 90.000 kişi emirlerine âmade bulunmuş idi. O vakit İran'ın payitahtını tarumar edeceklerken zamanın padişahı olan Sultan Hamit merhumun müdahalesiyle bu mesele bertaraf edilmişti. Eğer bu kerre de işin başına Seyit Abdülkadir geçmiş olsa idi bunun iptidasında mutlaka 500.000 kişi ile harekâta başlayacak ve ilk hamlede Diyarbakır, Harput, Malatya, Sivas havalisindeki esliha ve mühimmat depolarını elde ederek Ankara'yı sukut ettirecek ve mesele de şimdiye kadar bitmiş olacaktı. Gerçi teklifatınız veçhile bu yeniden kabilse de hiç olmazsa bir, bir buçuk ay kadar bir müddet istizaratın ikmalı için lâzımdır.*

Mister Templen - *Hay hay bu müddet çok bir şey değildir. Yalnız istical lâzımdır. Aynı zamanda İngiltere'den matlubatınız dört ay mukaddem mevzuubahis olan matlubat mıdır, yoksa yeni talepler dermeyan edecek misiniz?*

Abdullah Sadi - *Bu hususta Seyit Abdülkadir ile uzun uzadıya müzakeratta bulunduk, aldığım emir şudur:*

1- *Son günlerde İngiltere ile İtalya'nın bir ittifakname akdettiklerini haber alıyoruz. Bu ittifaka ihtimal ki Antalya ve İzmir havalisine bir ihraç hareketi ile alâkadardır. Eğer bu vâki ise* ***Kürdistan harekâtının*** *neticesine tâlikine zaruret vardır. Çünkü böyle bir hareket Yununlılar'ın İzmir'e vâki olan ihraçları üzerine husule gelen galeyan-ı milli gibi bir vaziyet ihdas etmek ihtimali mevcuttur. Bu ise bizim harekâtımızı sekteye ve akamete mahkûm eder. Bu itibarla tâlike zaruret vardır.*

2- *Mukaddema takarrür eden beş yüz bin lira nakdin tezyidi. Çünkü halihazır vaziye-*

tin icabı bu kadar paranın kifayet etmeyeceği kanaatini vermiş olduğundan miktarı gayrı muayyen ve harekâtın devamı müddetince sarfedilecek paranın emre âmâde kılınması zaruridir, lâzımdır.

3- *Seyit Abdülkadir'in harekâtın başına geçmesi için İstanbul'dan hareketi lâzımdır. Bunun için de İngilizler tarafından bir motor ihzar edilerek tâyin edilecek bir zamanda* ***İngilizler'in himayesi altında Suriye tarikiyle Kürdistan'a gitmesinin temini*** *ve bunun için de lâakal bir ay lâzımdır. Çünkü Van'da Seyit Abdülkadir'in bir mahdumu var. Evvelâ buradan bir haber gönderilerek mahdumunun Ankara hududunun haricine çıktıktan sonra Seyit Abdülkadir'in hareketi lâzımdır. Zira mahdumunu yakalarlar ve büyük eziyetlere mâruz kılarlar.*

Mister Templen tarafından muvafık görülen işbu şerait üzerine ***Abdullah Sadi*** *hemen icra edilmek üzere berveçhi zir* ***teklifatta*** *bulunmuştur.*

1- ***Irak'ta İngilizler'e karşı harp etmiş olan Şeyh Mahmud'un kendi adamları olduğunu ve harekâta Şeyh Mahmut'un da iştiraki mukarrer bulunduğundan kendisine nazar-ı af ile müsamahada bulunulması*** *hususunun temini ve buna mukabil (icabettiği takdirde Şeyh Mahmud'u teslim ederiz) diye teminat verildiği ve* ***halen İngilizler elinde bulunup Şeyh Mahmud'un*** *kainbiraderi olan İstanbul'da Musul müzakeratının icrasında Seyit Abdülkadir'e müracaat ederek arzu eylediği şekilde hareket edeceğini temin zımnında teklifte bulunan ve işbu teklifi Seyit Abdülkadir'in komşularından İngiliz Taker'in mahdumu ile sabık baş tercüman Rayana bildirdiği halde kabul edilmeyen* ***Fettah efendi****nin de hemen serbest bıraklması cihetlerinin Irak Fevkâlade Komiserliğine iblağı.*

2- *Halen İstanbul'da Seyit Abdülkadir'e misafir olarak bulunan* ***Hoşnu aşireti reisi Nafiz*** *talimat-ı lâzimeyi hamilen Erbil'e gidecektir. Vize almak için İnglitere sefaretine müracaat etti. Ahvalini Irak Fevkâlade Komiserliğinden soracağız cevabı verilmiştir. Bu adamı biz tekeffül ediyoruz Bizim hesabımıza talimat-ı lâzime ile hareket edeceği için tahkikata lüzum görülmeden* ***hemen vizesinin temini.***

Bundan gayri verilen talimat dairesinde muhaverat ve müzakerat icra edilmiş ve neticede Sadi vaziyeti istihsal eylediği şu netayici Seyit Abdülkadir'e bildirerek alacağı evamir ve talimatı Mister Templen'e bildirmek üzere saat biri on geçe müzakerata nihayet verilmiş olduğunu müşir işbu zabıt varakası bittanzim tavzif edilen (görevlendirilen) biz zîrde vaziülimza memurin tarafından taht-ı imzaya alındı.

İstanbul Polis Müdüriyeti Ş.1.3. Kısım Başmemuru, Birinci Sınıf Merkez Memurlarından ***Ziya***

Birinci Ş.2. Kısım Başmemuru ***Nihat***

Mister Templen (Namı Hakikisi Taksim Zabıta-i Belediye Merkez Memurlarından ***Nizamettin****)*

Mutavassıt ***Celâl***

İnandırıcılıktan Uzak Bir Provokasyondan Sonra Amaç Gerçekleştiriliyor ve Tümü Tutuklanıyor

Takarrur eden bu esaslar dahilinde protokollar tanzim olunarak 13/4/341 (1925) günü tarafeyn tarafından imzalanması kararlaştırılmış iken Seyit Abdülkadir 12.4.1941 (1925) günü oğlu Seyit Mehmed'i İngiliz tebaasından Takerin nezdine göndererek Templen'in İngiliz hükümeti namına vaz-ı imzaya selâhiyetli memur olup olmadığını anlamağa karar verdiğinin Abdullah Sadi tarafından söylenmesi üzerine keyfiyet acele işaretli 13/4/41 tarih ve 1037 numaralı şifre ile Vekâlete arzedilmiş ve Vekâletten verilen 13/Nisan/341 tarih ve 1123 sayılı emirde ***Seyit Abdülkadir*** *ile* ***mahdumunun*** *ve* ***Nafiz*** *ile* ***Sadi****'nin hemen tevkifi ile tecrit edilerek ifadelerinin alınması emir buyurulması üzerine cümlesi* ***tevkif edilmişlerdir.***

Yine Vekâletin, 15/Nisan/341 tarih ve 1144 numaralı emriyle bunlar tahkikat evrakı ve evlerinde zuhur eden evrak ve esleha ile ***Şark İstiklal Mahkemesi****'ne gönderilmiştir.*

VI-d) Seyit Abdülkadir İle Arkadaşlarının Şark İstiklâl Mahkemesinde Muhakemeleri

Seyid Abdülkadir'in Samimi İkrarları "Muhtar Kürdistan" Doğrultusunda

Seyit Abdülkadir'in Diyarbakır'da İstiklâl Mahkemesi'nde yapılan muhakemesinde 13/ Mayıs/341 (1925) tarihli celsede Seyit Abdülkadir şunları söylemiştir:

Seyit Abdülkadir Kürt Taali Cemiyeti'ne dahil bulunduğunu ve kabinede Kürtler'i Ermeniler'e karşı müdafaa etmek için Ferit Paşa Kabinesine Şurayı Devlet Reisi olarak girdiğini ve Hürriyet ve İytilâf Fırkası ile olan mukavelenin Ferit Paşa'nın Ermenistan âmâlini kırmak için yapıldığını, bu vesika ile **Kürdistan'ı bir emaret yapmak, muhtariyet vermek istediklerini fakat Hükümet-i Osmaniye'den ayrılmak istemediklerini** söylemiş ve ibraz edilen vesikanın doğru olduğunu tasdik ederek Kürt Teali Cemiyeti'nden **Molla Sait Bedirhaniler**'den **Mehmet Ali** ve **kendisi**nin imza-

ladığını, Hüriyet ve İltilâf Fırkası namına da **Vasfi** ve **Zeynelabidin** ve **Mustafa Sabri** efendilerin imzaladığını itiraf etmiştir.

Şeyh Said'in oğlunun, evine gelerek misafir kaldığını ve o vakite kadar **Şeyh Said**'in kim olduğunu bilmediğini, isyan hadisesine kadar isyan çıkacağından haberi olmadığını, olsa idi hükümete haber vereceğini, Seyit Abdülkadir kendisinin seyit olup aslının Kürt olmadığı gibi kendisinin de Kürt olmadığını, **Emin Ali Bey**in Kürdistan muhtariyete kavuştuğu zaman bile Türkler'le birleşmek istemediğini ve (*Ermeniler'le birleşiriz, Türkler'le birleşemeyiz*) dediğini, Şeyh Said'le hiçbir alâkası bulunmadığını ve Müslüman olduğundan vatan aleyhinde çalışmıyacağını ve hatta **Kuva-yı Milliye** aleyhine hareket etmek için **Ferit Paşa**'nın kendisine silah ve para vermek istediğini ve bunu kemal-i nefretle reddettiğini ve Fransızlar'la mücadele devam ederken General Gorun'un evine giderek kendisine bazı teklifatta bulunduğunu, fakat bunları nefretle reddettiğini,

"Din hizmetinde hayatımız, malımız feda olsun.
Arslanlar iyi döğüşünüz
Ecel gelmeyince ölmeyiz
Canımızı feda ediyoruz
Allah'ın işi için yazıyoruz.
Biz ölümden korkmayız.
Allah için muharebe ediyoruz.
Biz galibiz, dinsizleri mağlûp ediniz"

şiirini kendisinin yazdığını itiraf etmiştir.

Seyit Abdülkadir, Abdullah Sadi'nin Mister Templen ile olan müzakerelerinden katiyyen malûmatı olmadığını söylemiştir.[24]

Abdullah Sadi'nin Dernekçiliği ve Particiliği

Abdullah Sadi İstiklâl Mahkemesinde 13/Mayıs 431 (1925) tarihli celsede; **Kürdistan meselesi hakkında Mahmut Şevket Paşa zamanında sadarete bir lâyiha verdiğinden; Taif'e nefi edildiğini, Demokrat Fırkasına girdiğini, sonra Hürriyet ve İytilâf Fırkasına girdiğini, İttihat ve Terakki'yi yıkmak için Demokrat Partisi ile Hürriyet ve İytilâf Fırkasını birleştirdiklerini; ondan sonra İylâ-yı Vatan Cemiyeti'ne girdiğini ve Ferit Paşa kabinesi**

24. Seyid Abdülkadir duruşmalarda; kendisine yöneltilen diğer suçlamaları açık yüreklilikle kabullenmiş, ancak Kör Sadi'nin ajan-provakatör Mister Templen'le kendi bilgisi altında görüştükleri yolundaki suçlamaları kesinlikle reddetmiştir. seyid Abdülkadir'in Kürt halkını galeyana getirmek amaıyla yazdığı ve tutuklanırken elegeçen bir tür şiirleri, Hakkı Naşid tarafından **Vakit** gazetesine ve oradan alınarak Mammîsanij tarafından **"Bitlisli Şark Kemal Fevzi"** (İsveç-1993) konulu kitapta yayımlanmıştır. Birer propaganda ürünü olup edebi değeri bulunmayan bu şiirleri kitaba almayı uygun bulmadık.

zamanında Lütfi Fikri Beyle teşkil ettiği Müsalemet Cemiyeti'ne girdiğini,[25] hülâsa beş cemiyete dahil olmuş ise de bunların hiçbirinde memleketine nafi bir hal görmediğini, **Şeyh Said'i ve oğlunu tanımadığını** ve **Kürdistan istiklâli için hiç çalışmadığını ve her suretle harekete ve müzakereye mezun bulunduğuna dair olan vesikayı kendisinin tenzim ve temhir ettiğini söylemiştir.**

Provakasyona Geldiğini Kabul Ediyor

20/Mayıs 431 tarihli celsede de; Mister Templen'i hakiki İngiliz zannederek görüştüğünü ve Celâl isminde birisinin bu görüşmeye tavassut ettiğini ve Seyit Abdülkadir efendi ile görüştükten sonra Templen ile müzakereye giriştiğini ve silah ve para istediğini, Templen ile görüştükten sonra Seyit Abdülkadirin kendisine (paralardan ne haber) diye sorduğunu, (mümkün ise fazla para iste çünkü ben burada yüzbinlerce liralık mal bırakacağım) dediğini ve **Mister Templen ile olan mülâkata ait olup mahkemede okunan zabıtların tamamen doğru olduğunu söylemiş ve teyit etmiştir.** Ve yine bir gün **Seyit Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmed**'in kendisine giderek (Erzurum şubesinden iki murahhas geldi. **Bolşeviklerin Kürdistan hakkında vasi teklifatı vardır. İşi yaparsan yaparsın yoksa onlarla müzakereye girişeceğiz ve karar vereceğiz)** diye Seyit Abdülkadir'den haber getirdiğini, ve yine bir gün Seyit Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmed'in kendisine müracaatla Templen ile müzakeresinin ne olduğunu sorduğunu ve Erzurum'dan bir kaç zat geldiğini ve rüesa arasında mevcut işaretlerle konuştuklarını ve **Şeyh Said'in oğlunun halep tariikile geldiğini ve Şeyh Said'in oğlu (rüesa sı-kıştırılıyor, hükümet şiddetli hareket ediyor. Behemal bu ilkbaharda hareket etmek ve işe bir netice vermek lâzımdır.**[26] **dediğini ve Seyit Abdül-kadir'in de İngilizler'le olan mahut müzakere dolayısile tehir edilmesini tavsiye ettiğini ve Seyit Abdülkadir'in bu işin elebaşısı olduğunu ve Şeyh Said'in oğlunun geldiğinden üç gün sonra ve isyandan evvel isyanın kopacağını mükerreren söylediğini beyan ve itiraf eylemiştir.**

---

25. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda ve TBMM'nde Dersim Mebusu olarak bulunan ve "Kürdistan'a özerklik" isteyen **Lütfi Fikri** Beyin (Düşünsel) yaşam ve mücadelesi konusunda bkz. **Dersim Mebusu Lütfi Fikri Beyin Günlüğü** (Daima Muhalefet), Arma Yay. İst. 1991 ve Murat Çulcu: **Cumhuriyetin İlanı ve Lütfi Fikri Davası** (2 cilt), Kastaş Yay. İst. 1992.
26. Ş. Şaid'in oğlunun İlkbaharda hareketin başlamasını önermesi de, hareketin zamanından önce patlak verdiği yolundaki görüşü doğruluyor. Seyid Abdülkadir ise hareketin ertelenmesini öneriyor.

Seyid Mehmed'e Göre "Bağımsızlık" Ve "Özerklik" Taraftarları

Seyit Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmet İstiklâl Mahkemesinin 17/Mayıs/341 tarihli celsesinde; **Şeyh Said'in mahdumu Ali Rıza'nın iki defa evlerine misafir gittiğini ve bir defasında gece kalmayıp diğerinde gece kaldığını, Palolu Abdullah Sadi'yi tanıyorsa da siyasi meselelerde kendisi ile müdavele-i efkârda bulunmadığını, Ferit Paşa'nın zaman-ı sadaretinde Kürdistan'ı Ermeniler'e peşkeş çektiğini anlayarak buna karşı Kürdistan'ı müdafaa için Kürdistan Taali Kulübü'nü teşkil ettiklerini, pederi Abdülkadir'in kabineye dahil olmasının bu işle yakından alakadar olarak bertaraf edilmesine çalışmak sebebine müstenit bulunduğunu,** (Ferit Paşa'nın bu fikr-i melânetine münhasıran pederim mani olmuş değildir, fakat çok uğraşmış idi) demiş ve Kulüp âzalarının ikiye bölünmesi sebeplerini de şöyle açıklamıştır: **Kulüpten iki fikir hasıl olmuştu, şayet Avrupca tefrik kabul edilirse;**

1- **Bir kısmı muhtariyet değil "*istiklâl*" taraftarı olduğunu** ve **bunlar arasında bilhassa Emin Ali, Halil Rami, oğulları, akrabaları, Kâmuran, Mulanzade Rıfat** ve **Kemal Fevzi**'nin bulunduğunu.

2- **Pederi ile Seyit Şefik'in "*muhtariyet*" taraftarı olduklarını, Abdullah Sadi'nin ne fikirde olduğunu bilmediğini** beyan ve **hükümetten korkarak Anadolu'daki kulüpler ile muhabere için şifre yaptıklarını** itiraf eyledi. **Kürt bayrağı şeklinin Zeynelabidin efendi tarafından yapıldığını, Abdullah Sadi'nin kendisine Mister Templen ile olan müzakerelerinden hiç bahsetmediğini;**

Pederinin ecza-yı memâlik-i İslâmiye'nin tefrikaya düşmesini istemediğini yalnız Ermeniler'e muhtariyet verilirse Kürtler'in daha elyak (layık) ve müstahak olduğu fikrinde bulunduğunu söylemiştir.

Kürdistan Kulübünün Şifresi

Aslı	Şifresi	Aslı	Şifresi
Türk	*Ahmet Han - Şeker*	İhtilâl	*Soğuk - Sıcak*
Ermeni	*İbrahim ağa-Arpa*	Maktul	*Zarar-Ziyan*
İngiliz	*Hamza ağa - Tütün*	Nefer	*Kıye, Kantar, Kutsal, Gübüz*
İran	*Hamit Han - Yağ*	Lira	*Kuruş*
Rus	*Abdullah Bey - Yapağı*	Muvaffak olmak - *Kazanmak*	
Nasturi	Yunan Ağa - Darı	Ben-Kitap, Biz - Kitaplar	
Kürt	*Hacı Salih-Pirinç*	Meşgulolmak, *şerik olmak, Şirket*	

Seyit Taha	*Seyit Muin-Üzüm*	Teveccühkâr - *Görüşmek*
Seyit Muslih	*Abdülhamit-Erik*	
İsmail Ağa	*Osman - Armut - Ceviz*	Ahval - *Hava, semiyat*
Mustafa Kemal Paşa,	*Seyit Fehim-İncir, Badem*	Öldürmek - *satmak*
Karabekir Paşa	*Seyit Salih-Nar*	Esir etmek - *Satın almak*
Aşair	*Mahsulât*	Tecavüz etmek-*Yükselmek sefer etmek*
Galip	*Bahalı, sıhhattadır*	Zaptetmek - *Kâr etmek*
Mağlûp	*Ucuz, Hastadır*	Tüfek - *Mecidiye*
Muhabere	*Ticaret*	Top - *Altın*
Hücum	*Hareket etmek*	
Harbetmek	*Muhtelif olmak*	Sükûnet-*Mutedil.*

Seyit Abdülkadir Tarafından Yazılacak Şifrelerin Anahtarı

Halli	**Şifresi**
İhtilâl için olursa	*Terfiiniz mukarrerdir.*
Kürtlük lehinde hükümete karşı nümayış için	*Tahsilinizi ikmal için geliniz.*
Eslaha-yı mîriyeyi zapt için	*Memlekète gitmeye niyetim vardır.*
Her tarafta hükümeti ele almak için	*Elbiseniz gönderilecektir.*
Sükûnet ve asayişi muhafaza için	*Bir miktar kayısı gönderiniz.*
Kürdistan müdafaası için hareket ediliyorsa	*Harput tarikiyle memlekete gitmek için hareket eyledim.*

Tarafımdan, Seyit efendi hazretlerine verilecek şifreli telgrafnamelerde üstte (Bostancı'da mukim Seyit Abdülkadir efendi hazretlerine)

Her tarfta ittihad-ı tam hasıl olduğuna	*Sıhhatinizin iş'ar buyurulması.*
Hareket emrine müheyya olduğuna dair	*Afiyetinizin iş'ar buyurulması.*
Tarafımızdan Ahmet	*Tarafımızdan imza Ahmet*
Haydar bey tarafından gelende, imza	*Aziz mutemettir.*
Hareket-i milliye vukuunda	*Muhacirlerimiz peyderpey geliyor.*
İttifak-ı tam	*Elhamdulillah asayiş berkemaldir. (Kulüpten)*
Büyük bir nümayiş yapmak için	*Sıhhatta mısınız, sıhhatınızın iş'arı - Daima muhabere Ahmet imzasile olacak-*

Bu şifreler Kürdistan Kulübü mensuplarının ve bilhassa Seyit Abdülkadir'in maksat ve emellerini ve ne gibi şeyler için hazırlanıp çalıştıklarını vazihan göstermektedir.

V. BÖLÜM

KÜRDİSTAN TEŞKİLİ İÇİN NE DÜŞÜNÜYORLARDI?

İstiklâl Mahkemesi'nde Seyid Abdülkadir'in Önemli İfadeleri; Siyasi Hayatı; Gizli Kürd Cemiyeti, İtilafçılarla Yaptıkları Anlaşma

Seyid Abdülkadir: "Hürriyet ve İtilaf'la Yaptığımız Anlaşmayla Kürdistan'a ***Muhtariyet*** *verecektik."*

Vakit muharriri Hakkı Naşid Diyarbekir'den bildiriyor:

Şark İstiklâl Mahkemesi bugün vatanı parçalamak ve bir Kürdistan esareti kurmak emel-i hainanesiyle senelerdenberi çalışan ve memleketin en mühim makamlarına geçmek fırsatını bulan birkaç serserinin muhakemesine başlayacaktı. Diyarbekir'deki birçok aile İstiklâl Muhakemesi'nin kadın ve erkek bütün Türkler'i merak ve ibretle alakadar eden muhakemelerini dinlemek istiyorlardı. Hükümet Konağındaki daire buna müsait değildi. Onun için Milli Sinema dairesinde, daha evvel tertibat alındı. Geniş yeşil örtülü bir kavis yapıldı. Heyet-i hâkimenin oturduğu bu kavisin arkasına güzel bayrağımız asıldı. Önde maznunlar için bir sıra önüne bir masa konuldu.

Halk Seyid Abdülkadir'lé arkadaşlarını görmek için yolları, damları doldurmuşlardı. Seyid ve rüfekası utançlarından önlerine bakıyor ve anifle (sertçe) yürüyorlardı. İkibuçukta muhakeme salonu sâmiilerle (dinleyicilerle) doldu. Üst kattaki balkonlarda hanımlar, aşağıdaki localarda kumandanlar ve bütün erkân-ı memurîn ve birçok sâmiiler oturmuşlardı.

Reis Mazhar Müfid Bey, aza Saib ve Lütfi Müfid Beyler, Müddeiumumi Süreyya Bey makamlarına geçtiler. Heyet-i kitâbet, kavsin önünde sırasıyla kâtip Ali Rıza, Başkâtip Davut, kâtip Muzaffer ve Selim Rauf Beyler yeraldılar. Maznunlar, başta **Seyid Abdulkadir**, yanında oğlu **Seyid Mehmed**, aşiret rüesâsndan **Nafiz, Kör Sadi** ve **Kemal Fevzi** oturmuşlardı. Bunların iki ucunda parlak süngülü sert bakışlı genç ve dinç birer Mehmetçik dimdik duruyordu. Heyet-i hâkime yerlerine oturunca Seyid ile oğlu (Mehmed) ve Kör Sâdi dudaklarından, dua olduğu anlaşılan bazı şeyler o kudular ve heyet-i hâkime üzerlerine üfldiler. Seyid Abdülkadir hırs vaziyetiyle dolu gözlerini arada bir etrafa çeviriyor, bilhassa liyakatıyle karşılarına geçen bir hâine ibret ve merakla bakan sâmiîn hanımlara haşin nazarlar atfediyordu. Tarihi bir mahkemenin bütün esrarına bir an evvel vakıf olmak isteyen sâmiilerde (dinleyicelerde) sabırsızlık alâmetleri zahirdi (görünüyordu). Salonda çıt yoktu. Mazhar Müfid Beyin sesi duyuldu.

Maznunların Hüviyetleri

- *Lütfen ayağa kalkar mısınız, Seyid Abdülkadir Efendi!*

- Peki efendim.

Reis - İsminiz nedir?

- **Abdülkadir**

Reis - Babanızın ismi?

- Ubeydullah.

Reis - Kaç yaşındasınız, nerelisiniz, nerede mukimsiniz?

- 70 yaşındayım, Vanlıyım, İstanbul'da mukimim.

Reis - Ne işle meşgulsünüz?

- Mülga Meclis-i Âyân Azasından sabık Şura-yı Devlet (Danıştay) Reisiyim.

Reis - [Diğer maznuna] Sizin isminiz, pederinizin ismi ve yaşınız?

- **Seyit Mehmed** bin Seyid Abdülkadir; 95 tevellüdlüyüm.

Reis - Nerelisiniz ve nerde mukimsiniz?

- Vanlıyım, İstanbul'da ikamet ederim.

Reis - [Diğer maznuna] Siz söyleyiniz?

- İsmim **Nafiz**, babamın ismi İsmail, 310 tevellüdlü, Muşluyum, İstanbul'da mukimim.

Reis - [Diğer maznuna] Siz?

- İsmim **Sadi**, babam Seyit, Palulu'yum, 306 tevellüdlü, İstanbul'da mukimim.

Reis - İddianame okunsun!

İddianâme

"Kürt isyan ve ihtilaliyle alakadar ve ussatın (asilerin) amel ve hareketlerinden olmakla maznunu aleyhin mefsuh (feshedilmiş) ***Kürdistan Teâli Cemiyeti*** Reisi ***Seyid Abdülkadir*** *ve mahdumu* ***Seyid Mehmed,*** *Erbilli Hoşnavi aşireti rüesasından (reislerinden) Nafiz ve Palu'lu olup muhtelif ve müteaddit Kürt cemiyetlerinde aza bulunan* ***Abdullah Sadi*** *efendilerin müddea bih (davaya sebep olan) mücaseretleri (cesaret etme) merbut evrak-ı dava meyanındaki zabıt varakaları ve ifadat-ı evveliye zabıtları, mektupları, vesikalar ve sair bütün evrak münderecat–ı dosyasından mütezahir (çıkan) mutebler(?) delâil (deliller) ve karâin (ipuçları) ile sabit olacak cürümlerinin mahiyetine göre tahdit-i cezalarını dâva maznunlarının mayeü'z-zanları olan (suçlamalarına esas) fiilin mahiyetine göre haklarında tevkif kararı istarını (yazılmasını) talep eder!"*

Reis - Buyrun Müddeiumumi Bey!

İsyanın Dört Safhası

Müddeiumumi **Süreyya Bey** - *Efendim; hazır bi'muhakeme maznununaleyh* ***Seyid Abdülkadir****, mahdumu* ***Mehmet****, Hoşnavi aşireti rüesasından* ***Nafiz*** *ve* ***Abdullah Sadi*** *efendilerle muhakemesi evvelce kısmen icra edilmiş olan* ***Bitlisli Kemal Fevzi****.*

Heyet-i umumiyesi Türk vatanının aksamı zarfında son zamanlarda vukua gelen ve memleketin ikiye inkısamını (bölünmesini) istihdaf eden bir hareketin fâil ve muharrikleri (tahrik ediciler) ve mürettibleri (tertipçi) olmağla maznundurlar. Hareket-i hâinelerinin anahatlarını şu kelimât ile izah edeceğim; gaye-i mücrimanelerine vasıl olmak için maznunlar dört devre geçirmişlerdir; birinci devre tahayyül, ikinci devre tertib, üçüncü devre firar, dördüncü ve son devre olarak İcra. Esasen zemin-i cürüm olan fiil dört devre ile tasavvurun mahsulüdür. Devr-i tasavvurları, bizzat ***Kemal Fevzi*** *de dahil olduğu halde senelerden beri paylayıp devam edegelen ef'âl ile sabittir.*

*Seyid Abdülkadir Efendi filhakika son zamanda İstanbul'da hanesinden nadiren çıkmış, fakat hareket-i isyaniye tertibatının müntac-ı muvaffakiyet olmasını temin ve müsemmer (verimli) kılmak için oğlu ve bilhassa **Abdullah Sâdi Efendi** marifetiyle ecnebi bir devletin himayesini temine çalışmıştır. Sâdi Efendi, kendi ifadâtı ile de sabit olacağı veçhile bu hususta en faal uzuv olarak çalışmıştır.*

*Esasen Hoşnevi aşireti rüesasından **Erbilli Nafiz Efendi** isyan-ı âhirden bir ay evvel İstanbul'a gelmiş. **Seyid Abdülkadir** ve mahdumu **Mehmed Efendi**lerle en müessir ve candan denebilecek derecede uğraşmış, onlarla teşrik-i mesai eylemiştir. Seyid Abdülkadir Efendi maişetini temin için evini eşyasını satmak iztırarında (zorunda) bulunduğunu kerraren itiraf ettiği halde Nafiz Efendi'yi günlerce evinde misafir etmiştir.*

Seyit Abdülkadir Efendi, Hükümet-i Cumhuriye Ordusu ussata (isyancılara) kahhar (kahredici) darbelerini indirdiği zamanlarda hatta 14 Nisan tarihlerine kadar bile bu fikir ve mel'anetkâranesinden feragat etmemiştir. Hükümet bu harekâtâ ve hükümet-i Cumhuriyenin eser-ı teyakkuzu dahilinden hiç bir şekilde kaçamayacağı malûm iken cürm–ü meşrut halinde onları tutmak için son dakikaya kadar intizar etmiştir.

*Şeyh Said'in oğlu **Ali Rıza** İstanbul'a geldiği zaman Seyid Abdülkadir'in evinden çıkmayan eşhas-ı malûme ile elîm neticeler verecek olan müthiş ve hâin kararlar tesbit etmişlerdir.*

Makam-ı iddianın muayyez'zen olarak tasrih ettiği ve evrakın münderecatından tezahür edeceği ve delâil ve karâin ile sabit olacağı efâlin mücrimleri olarak çok âdil Cumhuriyetin heyet-i âdilesi karşısında icra-yı muhakemelerini talep ve dava eylerim."

Seyid Abdülkadir'in Siyasi Hayatı

Reis - Seyid Abdülkadir Efendi, lütfen ayağa kalkınız. İstanbul'da nerede ikamet buyurursunuz?

- Şimdi İstanbul'da Suadiye'de oturuyorum efendim.

Reis - Bir maaşınız var mıdır?

- Âyân lağv olalı maaşım yoktur.

Reis - Hayat-ı siyasiyeniz hakkında malumat verir misiniz?

- Reis beyefendi, ben hukukumu muhakeme-i âlinize tevdi ediyorum. Makâm-ı İddia beni fena halde teşhir etti...

Reis - Rica ederim efendi hazretleri, sorduklarıma cevap veriniz!

- Bendenizi İttihad ve Terakki Cemiyeti Musul'a göndermişti. Musul'dan avdetimde...

Reis - Hayat-ı Siyasiyenizi sormuştum. Evvelemirde Hürriyet ve İ'tilaf kabinesinde vazife aldınız mı?

- Evet efendim. Meclis-i Âyân azası oldum.

Reis - Pekâlâ sonra Ferid Paşa kabinesinde?

- Evet efendim, Şura-yı Devlet Reisi oldum.

Reis - Ferid Paşa kabinesine neden girdiniz?

- Arzedeyim efendim; Mütarekeyi müteakip Vilâyât-ı Şarkiye'de bir **Ermenistan** yapmak istiyorlardı. Biz buna muhalefet ettik. O zaman bir **"Kürt Teâli Cemiyeti"** vardı. Ben Musul'dan gelmezden evvel teşekkül etmişti. Beni zorla reis yaptılar, Reis-i evvel vekili **Mustafa Zihni Paşa**, Reis-i sânı (ikinci başkan) vekili de **Bedirhanî Emin Ali Bey**di. Maksadımız Ermenistan'ın teşkiline mani olmaktı.

Sonra İzmir'in işgalini müteakip bendeniz istifa ettim...

Reis - Oralara geçmeyiniz, daha anlamak istediğimiz cihetler var! Ferid Paşa, Vilâyât-ı Şarkiye'den bir Ermenistan yapacağım dediği zaman demek istifa etmediniz.

- Arzedeyim efendim, Ferid Paşa bunu söylediği zaman kendisiyle boğaz-boğaza geldim, bunu cümle âlem bilir. Ben kabinede arkadaşların ısrarı üzerine kaldım. İgeriden daha iyi mukavemet yapıyordum. Hatta birgün beni İngiliz Sefarethanesi'ne götürdüler, orada dediler ki: Canım şimdiye kadar bir **Kürdistan** yoktu, şimdi nereden çıkardınız.

Bendeniz de; oraları **Kürtlüktür**, orası **Ermenistan** olamaz, kanımızın son damlasına kadar, oraları Ermeniler'e veremeyiz, dedim. Maksadımız Ermenistan'ın teşekkülüne mani olmaktı.

Reis - Hem Ermenistan'ın teşkiline mani oldum diyorsunuz hem de buna taraftar olan Ferid kabinesinde İzmir'in işgaline kadar kalıyorsunuz, bu nasıl te'lif olunabilir (bağdaştırılabilir)?

Kürdistan Cemiyeti Kaç Tanedir?

Reis - Kürdistan Teali Cemiyeti'nin müessisiydiniz, bundan başka bir Kürt Cemiyeti var mıydı?

- Hayır, bilmiyorum; her halde ben dahil değildim.

Reis - Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin mührü var mıydı?

- Evet, vardı.

Reis - Bu Cemiyete dahil olanlara hüviyet varakası verilir miydi?

- Evet, verilirdi.

Reis - Bu hüviyet varakalarının mührü var mıydı?

- Evet, zaten Cemiyetin iki mührü vardı. Biri damga, diğeri de mühür!

Reis - Bu mühürlerde ne yazılıydı?

- Hatırımda kaldığına nazaran **"Kürdistan Teâli Cemiyeti"** yazardı.

*Reis - Fakat Cemiyet varakalarında başka birşey daha gördüm: "**Kürdistan Cemiyeti**" diyor. Bunlar başka başka cemiyetler midir?*

- Bendeniz o mührü bilmiyorum. Tevkif edildiğim gün İstanbul Polis Müdüriyetinde gösterdiler, bilmediğimi söyledim. Mütarekeden sonra ben Musul'da iken avdetimde bir Cemiyet teşkil edildiğini istihbar ettim (haber aldım), fakat ben devam etmiyordum. Belki o cemiyettir. Bendenize ısrar ettiler, girmedim. Yalnız, siz gidiniz ben de yardım ederim, dedim..:.

*Reis - Şimdi size sorduğum şu idi. Kürdistan Teâli Cemiyeti'nden başka yerde "**Kürdistan Cemiyeti**" var mıydı?*

- Hayır efendim, haberim yok!

*Reis - Siz "**Kürdistan Teâli**" Cemiyeti'nin Reisi değil miydiniz?*

- Evet, zorla yapmışlardı.

Reis - Her neyse, nasıl olur da Cemiyetinizde kullanılan bir mühürden haberiniz olmaz?

- Haberim yok diyorum efendim, belki muhasebe mührüdür. Benim muhasebe ile hiç bir alakam yoktu.

Reis - Demek Cemiyetinizden başka bir hâlî (gizli) cemiyet daha vardı.

- Bilmiyorum diyorum, efendim, haberim yoktur.

İ'tilâfçılarla Akdedilen Mukavele

*Reis - Pekâlâ; evraklar meyanında Kânunusânide akdedilmiş siyasi bir **mukavelenâme** zuhur etti. Bu mukavelenâme hakkında bizi lütfen tenvir buyurur musunuz?*

- Nasıl Mukavelenâme, Hürriyet İtilâfla mı?

Reis - Evet, bakınız! [Gösterildi].

- Evet malumatım var, inkâr etmem. Hürriyet İtilâf ile bir *Mukavele* yaptık. Ferid Paşa'nın Ermenistan âmâlini kırmak istedik. Bu *Mukavelenâme* mucibince **Kürdistan'a bir muhtariyet** verecektik. Fakat Hükümet-i Osmaniye'den ve Hilâfet-i İslâmiye'den ayırmadan...

Reis - Bu imza sahipleri kim?

- Bizim taraftan **Molla Said** vardı, Bedirhanîler'den **Mehmed Ali** vardı. Bir de bendeniz vardım, Hürriyet ve İ'tilâf'dan **Vasfi, Zeynelâbidin** ve **Sabri Hoca** vardı.

Reis - Bu Mukavelenâme'ye imza koydunuz ve olduğu gibi kabul ediyorsunuz değil mi?

- Evet, kabul ediyorum, imza da koydum. Nasıl inkâr ederim. Fakat o tarihte bir Hükümet-i Osmaniye vardı, biz makam-ı Hilâfete merbut bir **muhtariyet** murad ettik. Maksadımız Ermeniler'e mukavemet idi.

Şeyh Said'in Oğlu İle

*Reis - Şeyh Said'in oğlu **Ali Rıza**'yı tanır mısınız?*

- Allah şahit, Şeyh Said'i tanımam. Oğlunu yeni tanıdım. Ben evimden sık çıkmazdım, yalnız bazen Abdülmecit Efendi nâmında bir tüccara gider, mağazasında bir çay

içerdim. Birgün gittiğimde birisi daha vardı. Oturuyordu. O adamın Şeyh Said efendinin oğlu olduğunu söyledi. Beni de tanıştırdı. O vakit Ali efendi kalktı, derhal elimi öptü. Ben bir çay içtim ve kalktım tekrar evime gittim.

Reis - Sonra yine görüştünüz mü?

- Evet ertesi gün bendehaneye geldi, ziyaret için geldiğini söyledi, bir iki saat oturdu gitti.

Reis - Sonra bir daha geldi mi?

- İki gün sonra bir daha geldi, gece kaldı, ertesi gün sabahleyin gitti.

Reis - Siz görüştüğünüzde yanınızda kim vardı?

- İlk geldiğinde **Nafiz Efendi** vardı, ikinci gelişinde bir adamıyla birlikte geldi.

Reis - Bu mülakatı müteakip Ali Rıza'nın avdetinde üç veya dört gün sonra ihtilâl zuhur etti, bundan haberiniz var mı?

- Dinime sizi te'min ederim ki, bu ihtilâlden haberim yoktu. Ve olsaydı hükümete haber verirdim.

Cumuriyet Hakkında Nokta-i Nazarı

Reis - Pekâlâ efendi hazretleri, Cumhuriyet-i idare hakkındaki nokta-i nazarınızı izah buyurur musunuz?

- Ben bir Cumhuriyet-i İslâmiye taraftarıyım, Riyaset-i Cumhur babadan evlâda intikal edemez. Ve her meclis değiştikçe Reis-i hükümet de değişemez, Cumhur riyaseti ya istifa ya hali (boşalma) veya ölümle nihayet bulabilir. Müddetle meşrut (zamanla sınırlı) olmamalıdır. Filhakika şer'an da böyledir. Ve hem de kanaatım bu merkezdedir. **Ben Cumhuriyet taraftarıyım.** İşte arzettim."

Muhakemenin mütebaki kısmını diğer bir mektuba bırakıyorum. (*Vakit*, 25 Mayıs 1925)

(Naşid Hakkı)

VI. BÖLÜM

KÜRD CEMİYETİ'NDE KİMLER İSTİKLÂL, KİMLER MUHTARİYET TARAFTARIYDI?

VI-a) Şark İstîklâl Mahkemesi'nde Seyid Abdülkadir'le Adamlarının Muhakemesi: Oğlu Seyid Mehmed'in Açıklamaları, Şeyh Said'in Oğlu Eren Köyü'ndeki Köşke Nasıl Geldi? Seyid Abdulkadir'in Kemal Fevzi'ye Garezi Varmış! Kör Sadi'nin Çıkaracağı Gazete.

***Seyid Mehmed**: "Kürt Kulübü'nde Bedirhanî Emin Ali, Halil Rami, Kâmuran, Mevlanzâde Rıfat, Kemal Fevzi '**İstiklâl**'; Seyid Abdülkadir, Seyid Şefik '**muhtariyet**' taraftarıydı.*

Diyarbekir'e suret-i mahsusada gönderdiğimiz Muharririmizden:

Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi bugün sinema binasında **Seyid Abdülkadir**'le arkadaşlarının muhakemesine devam etti. Samiîne mahsus mahal birçok meraklılarla tamamen dolmuştu.

Reis, evvela Abdulkadir'in oğlu **Seyid Mehmed**'i isticvab etti (sorguladı). Mehmed dedi ki:

- Son günlerde Nakşibendi Sofi Mehmed Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, Hoşnavi aşireti Reisi Nafiz evimize misafir gelediler. Kürdistan Kulübü, anka kuşudur. Yalnız tasdik edilmemiş Nizamnâmesi, kazınmış mührü vardı.

Suadiye'de bizim ecnebi komşularımızdan Mister Takerro vardır. Mütareke zamanında İngiliz Polisi zabiti idi. Bir motor almak için 12 Nisan'da evine gittim. Kürt Kulübü'nde **Bedirhanî Emin Ali, Halil Rami, Kâmuran, Mevlanzade Rıfat, Kemal Fevzi** "istiklâl" taraftarı idiler. **Babam, Seyid Şefik** "muhtariyetçi" idiler.

Şark vilayetlerindeki Kürt kulüpleri ile muhabere için yaptığımız şifreleri kullanmadık.

Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza 12 Kânunuevvelde bize geldi. Gece kaldı. Cemiyet'in hüviyet varakalarındaki Yeşil bayrağı Kâtib-i umumi **Zeynel Abidin** ihtira etti. (Kanlı bayrağı sundu; Kürt bayrağını yaptı ki yanında güneş gibi parlasın).

***Ali Saip Bey**- Kör Sadi size niçin müracaat eyledi?*

Mehmed- Mebuslara tavsiye için. Babama bayramda mebuslar gelir. onlardan Kör Sadi için tavsiye alırız demişti.

***Ali Saip Bey**- Defterde isimleri yazılı Kulüp azalarından hangisi "İstiklâl", hangisi "muhtariyet" taraftarıdır?*

Bu sual üzerine, Ali Saip Beyin sorduğu şahıslar hakkında, yanındaki cevap erdi:

- **Şakir Mehmed** istiklâlci idi, **Salih** reis idi. Siyasetten anlamaz bizimle beraberdi.

- ***Canbekzâde Süleyman Nuri** nasıldır?*

- Hatırlamıyorum.

- ***Osman Paşazâde Halil Fahri Bey** ne taraftarıdır?*

- Tanımıyorum.

- ***Mülkizâde Aziz Bey** kimtdir?*

- Tanımıyorum.

- ***Mevlanzâde** malûmdur. Sabık İskenderun mutasarrıfı kimdir?*[1]

---

1. Burada, amaçlanan kişinin "**150'likler**" listesine alınan Kürt yurtseverlerinden **Fanizâde Mesut Bey** olduğunu sanıyorum. Bilindiği gibi, ülkedışına çıktıktan sonra Fransa'da uzun süre kalan Süleymaniyeli Fanizâde Mesut Beyin "**Kürt Ulusunun Sosyal Evrimi**" konulu bir Fransızca eseri bulunuyor.

- Tanımıyorum.

- ***Ahmet Hamdi Paşa*** *kimdir? Bu Kürt müdür?*

- Kürdüm diyordu, kaçtı. Asıl Harbiye Nazırı'dır.

- *Seyyar Diyarbakır Şeriyesi Azasından* ***Cemilpaşazâde Ekrem Beyin*** *fikri nedir?*

- Mesleğini bilmiyorum.(2)

- ***İlyas Sami Bey*** *kimdir?*

- Muş Mebusudur. Bunun dahi mesleğini bilmiyorum. Evvelce Kulübe gelirdi, sonra gelmedi.

- ***Şeyh Saffet Efendi*** *kimdir? Ne meslektedir?*

- Bilemiyorum.

Aza-yı müesseseden (1) Numaralı ***Kemahlı Sabit Efendi*** *ne taraftarıdır?*

- Bilmiyorum, tanımıyorum.

- *(2) Numaralı azanız* ***Bediüzzaman*** *ne meslekte idi?*(3)

- Mütedeiindir, ulemadandır. Onun için istiklâl taraftarı değildir.

Müddeiumumi- Sofi Mehmed *kimdir?*

- Galiba Erzurumlu'dur; dedemin hulefasından Nakşibendi meşayihinden Abdürrahim'in sofisidir.

- ***Abdurrahim*** *kimdir?*

- Revandizlidir; Şeyh Said'in kardeşi midir, bilmiyorum. Uzun boylu, zayıf bir adamdır. Daima hâl-i istiğradadır.

- *Sofi Mehmet ne zaman geldi?*

- Zannedersem 3 ay evvel Hoşnavi aşireti rüesasından **Nafiz** bera-yı tedavi Said'in evinde misafir kaldığını, Erbil'e gitmek için İngiliz Sefaretine müracaat ettiğini, bu müracaatına Kavas İhsan vasıtasıyle Seyid Abdulkadir'in evine cevap geldiğini, Şeyh

2. Bilindiği gibi "meslek", "görüş, anlayış" anlamındadır.
3. "Bediüzzaman" sıfatıyla anılan **Said-i Kürdî,** dinsel misyonunun yanışıra Kürdistan Teâli Cemiyeti üyesi bir Kürt vatanseveridir. Ancak dini çevreler onun bu özelliğini esgeçer yada eserlerine bu yönden sansür uygularlar. Gerçekçi bir yaklaşım için **Rohat**'ın ve **Malmisanij**'in çalışmalarına bkz.

Said'in oğlunu tanımayarak birlikte Suadiye istasyonundan Seyid'in evine geldiğini, kendisinin mukaddema Revandiz **kuva-yı milliyesi**nde çalıştığını söyledi.

Kemal Fevzi, isticvabında **Kürt Kulübü**'nün kâtibi olduğunu fakat istiklâl taraftarı olmadığını söyledi.

Seyid Abdulkadir ve Mehmed, Kemal Fevzi'nin Bedirhaneliler'in iğvasıyla hareket ettiğini, Bedirhanî Ermin Ali'nin aleni (Türkler'le değil, Ermeniler'le müşterek devlet kuracağız) dediğini söylediler.

Kemal Fevzi dedi ki:

- Ben Kürt Kulübünde Vilâyât-ı Şarkiye Cemiyeti ile birleşmek fikrini müdafaa ettim. **İlyas Sami Efendi** de Vilâyât-ı Şarkiye Cemiyetinde idi. O da Kürd Kulübü'nün kapatılmasına, birleşmeye taraftardı. Fakat arkadaşları Vilayat-ı Şarkiyeciler İttihadcıdır dye onlarla birleşmiyorlardı. (.....) Mebusunun yanında iken Musul'a gitmedim. İngiliz polisliğinde bulunmadım, yalnız Bombay'da iken mükellef bir otelde İngilizler beni iaşe ettiler. Seyid Abdülkadir'in bana garezi vardır.

Müteakiben Ali Saip Bey, Kör Sadi'yi isticvap etti. Kör Sadi dedi ki:

- **Hoca Askeri** ile camide tanıştım. Onunla (İttihad-ı İslâm) gazetesi çıkarmağa karar verdik.

Askeri'nin beşyüz lirası vardı, onunla gazeteyi çıkaracaktık. Hoca Askeri'yi kurtarmak için uzun istida yazdım. Müteakiben Kör Sadi birkaç kağıda sahte mühür basarak sahtelik yaptığını itiraf etti. Yaptığı sahtekârlıkları hep nizâm-ı âm maksadıyla yaptığını te'vile çalıştı.

Mahkeme devam ederken Seyid Abdülkadir, asabi habid-i evzaile kendi kendine birşeyler okuyordu.

Ba'de (daha sonra) Seyid Abdülkadir Muddeiumuminin suallerine cevaben dedi ki:

- Tüccardan Abdülhamid'in dükkanında Şeyh Said'in oğlunu tanıdım. Ertesi gün evimize geldi. Yolda Nafız'le birlikde gelmişti. Fakat tanıştığını bilmiyorum.

İki gün sonra yanında adamı tekrar geldi, gece yattı. Ertesi gün gitti. Başka birşey bilmiyorum.

Ba'de Kemal Fevzi'nin Şırnak'daki tahrikâtına dair İngiliz himayesini talep eden **Muhtıra**sı okundu. Kemal Fevzi ile Zaho Belediye Reisi Mehmed'in imzaladığı bu Muhtırada, Şırnaklı Abdurrahman'ın bilaselahiyet bütün aşâiri nâmına İngiliz himayesini istediği yazılı idi. (**Vakit**, 19 Mayıs 1925)

(Naşid Hakkı)

VII. BÖLÜM

DOKTOR FUAD KİMDİR, NE YAPMAK İSTİYORDU?

Sulh ve Selametçi Ferid Paşa'ya Yazdığı Mektup: Müstakil Kürdistan Yaşayabilir Mi? Cevapsız Kalan Sorular.

Doktor Fuad: "*Türk'ün süngüsü göründüğü yerde Kürtlük meselesi olmaz* anlayışına karşı mücadele ediyorum."

Diyarbekir'e suret-i mahsusada gönderdiğimiz (Vakit) Muharririmizden:

İstiklâl Mahkemesi'nin rü'yet edeceği (göreceği) ikinci dava **Doktor Fuad**'a aitti. Kapudaki locadan Şeyh Eyüb'den sonra bir maznunun davasına bakılacağı yazılı olduğundan samiîn (dinleyiciler) gitgide çoğalıyordu. Hayatını hep firarlarda, hıyanetlerde geçiren ve bunlardan ders almayarak Şark vilayetlerimizde bir **Kürdistan Krallığı** kurmak için daimi bir fesat propagandacısı olan Doktor, Diyarbakır'a asiler hücûm ederken Ordu tarafından tevkif edilmişti. Reisin emri üzerine muhafızlar Doktoru muhakeme salonuna getirdiler, maznunu sandalyesine oturttular.

Doktor başında sivri ve kaşlarına kadar düşen fesi, burulmuş bıyıkları, elmacık kemikleri biraz fazlaca tebarüz eden sarı suratı üzerinde çökük ve keskin parıltılı gözlerini dört tarafına mütecessisâne (dikkatlice) çeviriyordu. Mavi bir gömlek üzerine bağlanmış siyah boyunbağı, beyaz yeleği, hâki ceket ve pantolonu vardı. Elini dizlerinin üzerine koymuş ve yüzünü reise tevcih eylemişti (çevirmişti). Vekâlet mevkiinde kimse bulunmuyordu. Reis Bey suallerine başladı:

- *Vekiliniz var mı **Fuad Bey**?*

- Evet, **Hasip Efendi** ve **Kemal Efendi**.

- *İsminiz, pederinizin ismi; kaç yaşındasınız ve nerede doğdunuz?*

- İsmim **Doktor Fuat** bin Hacı İbrahim, 38 yaşındayım, Diyarbekir'de doğdum, müstakil tabibim, Cami-i Kebir Mahallesinde otururum.

VII-a) Ferid Paşa'ya Yazılan Mektup

Müddeiumumiliğin icra-i muhakeme zımnındaki tezkeresi okundu, maznun **müstakil bir Kürdistan** teşkili için sarf-ı faaliyet ettiğinden muhakemesinin icrasını istiyordu.

Reis - Siz **müstakil bir Kürdistan** teşkili için sırf faaliyet etmek ve hıyanet-i vataniyede bulunmakla maznunsunuz, evrak okunacak, dikkatle dinleyiniz!

Müdeiumumi - Doktor Fuad efendi makam-ı iddiaca tanzim edilen **İddianâme** veçhile hıyanet-i vataniye fiilinin fâilidir, evrak-ı dâvânın okunması ile davamız sabit olacaktır, daha evvel evrakın kıraatını (okunmasını) talep ederim.

Başkâtip Davud Bey mektubu okudu. Bu 11 Şubatta İstanbul'da Göztepe'de mukim esbak (eski) **Harbiye Nazırı** [birkaç saat Harbiye Nazırlığını yapmıştı, sulh ve selâmetçi] **Ferid Paşa**'ya yazılmıştı. Bu mektubun ilk onbeş satırı hususi mesâili (meseleleri) ihtiva ediyordu. Mektubun şayan-ı dikkat satırları aynen şunlardır:

*[Mebus Kâmil Beyin fücceten (aniden) vefatı, Hacı Niyazi Beyin dersaadeti (İstanbul) teşrifleri, Arif Beyle Cizreli Aziz Efendinin ikbalin adem-i teveccühü ile kûşe-i uzleti ihtiyar etmeleri ne seherinden ve ne de şebinden hayır umulmayan bîvelûd günlerin istırabını veriyor. Havadis-i mahalliye: Aylardanberi ciddiyetle faaliyete geçen Bağdat ve Musul'daki **Kürt istiklâl komitelerinin** emir ve işareti ile Hınıs Şeyhi **Şeyh Said** Efendi reff-i livâ-yı isyanla Hani ve Lice'ye kadar geldi, şimdi vilayetin sekiz, dokuz saatlik şimalinde harb oluyor. Allah encâmını hayr etsin. Halep'deki **Kürt Cemiyeti** de aynı maksatla hattın cenubundaki **Ekrâd**'ı (sınırın güneyindeki Kürtler'i) ayaklandırmak üzeredir. Muş o havalinin aşâirlerinin (aşiretlerin) eline düştü. Elhasıl şimdiye kadar istihfaf olunan (hafife alınan) Kürdistan fikri **Hükümeti ciddi surette düşündürmeye başlamıştır.** Bakalım ne olacak, bendeniz de gördüğüm ve geçirdiğim eyyam-ı derbederden (derbeder*

günler) iktitâf-ı tecarib (deneylerden yararlanma) ve intizar devresi geçirmekteyim. Bundan fazlası efendimizi alakadar etmeyeceğinden tafsilat vermiyorum. Şayet bir gün bizzarur tagayyüp edersem (ortadan kaybolursam) bittabi efendimize malumat verilir.Suriye'den davet ediliyorsam da orada icra-yı sanat edeceğimi pek de ma'mul etmiyorum (sanmıyorum). Bu sebeple kayd-ı ihtiyatla cevap verdim. Buradaki vaziyetten memnunum, meçhul maceralara atılmaya pek lüzûm görmüyorum...]

VII-b) Kayınpederden Gelen Mektup

Bu mektuptan sonra kayınpederi Sivas posta ve telgraf muhasib-i mesülu tarafından gönderilen 21 Şubat tarihli mektup okundu, bu mektupta da şayan-ı dikkat şu cümleler vardı:

[İmdat Ağa pederin imdadına yetişemiyor,İmdat Ağayı gördüm, piyasaya anason gelmiyormuş!.. Demek ki Diyarbakır'ın tadı, tuzu kalmadı değil mi? Zaten oranın tadı tuzu Hazret-i İsa kuşları (Ermeniler amaçlanıyor olmalı. Y.N.) idi. Onlar da uçup gittikten sonra ne kaldı?.. Eski havadan da tafsilat vermediniz, hani şu Şevki ve Fazıl meselelerinden... Ve verilen Fazıl kimdir?

Buraların rakıları fena olduğu için terkettim, bir davet filan olursa içiyorum. Zaten (entel-i gâfil)(?) siftahım yoktur. Cennetten cehenneme düştüm, Diyarbekir'de yanımda dört tane (entel-i gâfil) varken burada bir tanesine tesadüf edemedim. Ahval-i siyasiye malumdur. Ondan bahsetmeyeceğim, varsın birbirlerini yesinler. Bu bahar gebedir, bakalım ne doğuracaktır... Hemi daha tekaüt olmayacağım, kendisine o kadar zahmet vermesin, oğlu da mebus tayin olundu, daha ne istiyor?]

Mektuplar okunduktan sonra Müddeiumumi Süreyya Bey, makam-i iddianın yaptığı isticvabatın (savcılık sorgusu) okunmasını istedi. Bu ifade aynen okundu:

VII-c) Müstakil Kürdistan Yaşayabilir Miymiş?

Müddeiumumi Bey tarafından 14 Nisan'da yapılan isticvabatta şu sualler sorulmuş ve âtideki sorulara hülasaten şu cevaplar alınmıştı:

- *İsyandan, zaman ve suret-i ikâı hakkında kable'l-vuku malumattar olduğunuza dair evrakınız meyanında kuyud vardır, buna nasıl muttali oldunuz?*

- Hükümetin ilanından evvel muttali değildim. Bundan evvel, isyan filan tarihte yok filan tarihte olacakmış, fakat plandaki hadise tebcil etmiştir diye söyleniyordu, ben de bu meyanda bu gibi bir söz söylemiş isem bir cürüm müdür?

- *Müstakil bir Kürdistan yaşayabilir mi?*

- Kulübün (Kürt Teali Kulübü amaçlanıyor Y.N.) seddinden (kapatılmasından) sonra böyle mufassal (kapsamlı) suale cevap verebilmek için malumat-ı mütenevvieye (değişik bilgilere) ihtiyaç vardır. Mamafih henüz harsını ve alfabesini bilmeyen ve eâzımını (büyüklerini) tanımayan ve bir lisan-ı kitâbîsi olmayan ibtidai bir kavmin İngiliz ve Fransızlar'la hem-hudut bir sahada bir mevcudiyet-i siyasiye halinde teşkil edebilmeleri belki ilâhi bir kuvvetle mümkün olur. Yoksa madde-i kâbil değildir.

- *Kulüb ne idi?*

- **Kürt Teavün Kulübü** idi.

- *Siz orada meşgul oluyor muydunuz?*

- Arasıra giderdim, resmen Belediye Tabibi idim, her vakit vaktim olmazdı.

- *Kulüb heyet-i idaresinde kimler vardı?*

- Reis **Cemil Paşazade Kasım Bey,** Aza oğlu **Ekrem Bey**, tüccardan **Fikri Efendi, Dr. Cevdet Osman Bey, Cercişzâde Abdülkerim Efendi, bendeniz, Hüseyin Sıtkı Efendizâde Reşat Efendi.**

- *Mensupları kimlerdi?*

- 300'e yakın efradımız vardı. Şimdi hepsini tahattür edemiyorum (hatırlayamıyorum).

- *Maruf 5-10 mensup ismi de tahattür edemez misiniz?*

- Kâtip **Fikri Bey**, Sandık Emini **Ekrem Bey** idi. Ve evvelce Reis idi. Efradı tahattür edemiyorum. **Pirinççizâde Sıdkı Bey** ve zannedersem **Mebus Şeref Bey** vardı. Bunların bilahare istifalarını işitmiştim, ne kadar devam ettiler, bilemiyorum. Çünkü ben âzâ-i müşavere (danışma üyesi) vaziyetinde idim. Şimdi Kuva-yı Milliye fahri kumandanlığında bulunan Hanyalı **Kâmil Bey** de bidayette Kulübün mahall-ı teşkili olan

Cami'ül-esved'de lider vaziyetinde idi, işte bu kadar tahattur edebildim. Ben bidayetinde Cami'ül-esved ictimaında bulunmazdım. O zaman Cemi'ül-esved ictimaında bulunanların isimleri evvelce merkez komiserliği yapan ve hâlâ Matbaa müdürü bulunan Behzat Bey ise malum olmak lazım gelir.

- *Kulüp ne kadar devam etti?*

- 4-5 ay kadar.

- *Niçin kapandı?*

- Vilayetin sed (kapatma) emri tezkeresinde "görülen lüzum üzerine" kaydı vardı. Fakat hariçten işittiğimize göre, maksadımızı anlamayan bazı sebük mağzan (akılsızlar) hükümete bedbahane(kötü niyetli) ihbarlarda bulunmuş ve o sırada gelen İskoçyalı bir Binbaşı ile (Binbaşı Noel amaçlanıyor. Y.N.) Kulüp arasından bazı kimselerin görüşmesi hükümetçe bu ihbarın sahnına (gerçekliğine) delil addedildiğinden kapanmış, mamafih Makvel ile memleketin eşrafının temasda bulunduğunu, hatta mebusumuz İhsan Beyin de yani Ergani Mebusu **İhsan Hamid Bey**in balıkevine gittiği mervi idi (söyleniyordu).

İsvicabatın (sorgu) mütebaki kısmı isyanın ilk günlerine ait suallerdi. Maznun bu suallere hep adem-i malumat (bilgisi olmadığını) göstermek suretiyle mukabele ediyordu.

"Entel Gafil" Kadın Mı Demektir?

Makam-ı iddianın kayınpederinin mektubundaki "entel gafil" kelimesinin manasının ne olduğuna dair vaki olan sualine cevaben:

- Katiyen bilmiyorum, "el-ma'nâfî betnü'ş-şair"

- *Doktor Bey, İmdat Ağayı bilip tanıdığınızı ve "ental gâfil" cümlesini bildiğinizi ve saireyi isbat edersem mahçup olmaz mısınız?*

- Eğer bunları isbat ederseniz adem-i itimat (güvensizlik) hakkınızdır.

- *Medet Ağayı bilir misiniz?*

- Kayınpederimin ticaret ortağıdır, bunu bilirim. Bu pederimin anason ticareti ortağıdır.

Mektubun yukarıdaki fıkraları okunmuş ve bunların mahiyeti sorulmuştu. Doktor şu cevapları veriyordu:

- Vallahi bilmem, fakat pederimin kadınlara karşı olan zaafına ve yukarıda kadınlardan bahsedilmesine nazaran "entel-gâfil" kelimesinden şehevî bir ma'nâ maksûd olsa gerekdir. Doktor Fuad'ın Müdeiumumilikte ahzolunan (alınan) ifadesinin okunması bittikten sonra Reis **Mazhar Müfid Bey**, isticvâba (sorguya) başladı:

Bunun Da Eski Hesapları Var!

- *Doktor Fuad Bey, ayağa kalkınız, evvelce mahkûm oldunuz mu?*

- Evet, âmirime adem-i itaatle (itaatsizlikle) 3 ay mahkûm oldum, ilk defa sebep-i tevkifim firardı, 337'de (M. 1921) Urfa Hastanesine tayin olundum. Rahatsızlığıma binaen heyet-i sıhiye beni muayene etti. Bir de Fırka (Tümen) heyet-i sıhiyesinin muayenesine lüzum gösterdi. Fırkaya giderken Ordunun emrettiği yoldan başka bir tarafa gittim, orada duydum ki fırka o tarafa gelecekmiş, 3 ay maaş almamıştım, onun için fırkaya gitmeyerek oralarda icra-yı tabebete başladım. Nizip taraflarında dolaştım, Bilal Beyin köyüne gelen müfreze beni yakaladı. Esna-yı tevkifimde üzerimde resmi elbisem yoktu.

- *Siz Arap kıyafetinde firar etmiştiniz?*

- .....

- *Üniformanızı üzerinizden çıkardınız, vazifenizi bırakarak ticarete kalktınız. Harp zamanında gördüğünüz şu Mehmetçikler aylarca on para alamazken ve birçok zabit arkadaşlarımız hep beraber sıkıntı çekerken Fransız hududuna para kazanmaya gidiyorlar mıydı?*

- Rütbenin haysiyeti için elbisemi giymemiştim. Mevkuf değildim, nim-serbesttim (yarı serbest).

- *Rica ederim şeref-i askeri ile oynamayınız!*

Müddeiumumi Süreyya:

- *Nim-serbest ne demektir?*

- Bir vazife ile muvazzaf (görevli) değildim, karargâha gidecektim fakat fırka karargâhında bulunduğum yere gelmesini bekledim.

Saib Bey - Siz firar ettiğiniz vakit ben Urfa'da idim, sizi Bilal Beyin köyünde yakaladılar, siz Bilâl Beyin köyüne gitmiştiniz, burası Penç kazası dahilindedir. Bilal Bey hâindi, sizi onun evinde yakaladılar. Başınızda agel, kefiye ve üzerinizde maşlak vardı.[1]

1. Şark İstiklâl Mahkemesi üyesi **Ali Saib Bey**'in (Ursavaş) Kürt kökenli olduğu söylenir. Bkz. U. Mumcu: **Kürt-İslâm Ayaklanması.**

Reis ***Mazhar Müfid Bey*** *- Evelden beri* ***müstakil bir Kürdistan*** *teşkiline çalıştığınız, ve buna taraftar olduğunuz anlaşılıyor.* ***Müstakil bir Kürdistan*** *yaşayabilir mi, bu hususlaki mutalaanızı öğrenmek isterim.*

- Müstakilen yaşayamaz.

- *O halde nasıl bir idare getirmek istiyorsunuz, İngiliz idaresini mi?*

- .....

- *Vaktiyle Avrupa'ya da firar etmişsiniz, sebebi nedir?*

- Tıbbiye-i Askeriye'nin son sınıfında idim. Müdür Galip Beyle aramız açıktı. Beni tardetti. Alaya sevk edeceklerken Avrupa'ya kaçtım. Sonra gizliden döndüm.

- *Niçin gizli döndünüz?*

- Alaya verildiğim için askerden firarla müttehemdim (itham ediliyordum).

- *Demek askerlikten firar etmiştiniz?*

- .....

- *Binbaşı Noel kimdir?*

- İskoçyalı, uzun boylu bir adamdır. Beş-on gün burada kaldı ve görmedim.

Ne Demek İstiyor?

- *Ferit Paşa kimdir? [Mektubu yazdığın adam]*

- 1329'da Nazım Paşa'nın öldürülmesini müteakip buraya ikamete memuren gönderilen Nazım Paşa'nın adamlarından birisidir.

- *Ferit Paşa kimdir, nigehbâncı mıdır?*

- Sulh ve Selametçidir.

Müddeiumumi Süreyya Bey *- Cezireli Aziz ve Arif Beyler buradadırlar diyor, bunlar kimdir?*

- Arif Bey birinci sınıf eğniyadandır (zenginlerdendir). Aziz Bey Belediye azasından orta halli bir adamdır.

Süreyya Bey, Mektubunun bunlara ait fıkrasını okuyarak manasını sordu.

Maznun cevaben;

- Aziz Efendi evvelce Belediye Reisi idi, azlolundu, açıkta kaldı. Ailesi ikinci sınıftan ise de kendisi kesir-i eyâldır (zengindir). Parası azdır, onun için müteessirdir.

Arif Bey için Meclis idare azalığı mevzubahstı, olamıyordu, mektupta onu telmih ettim.

- *[Şebbinden ve sehrinden bir hayır umulmayan bî-velud girenler] cümlesiyle ne ifade etmek istiyorsunuz?*

- Bir maksad-ı mahsus ile yazmadım, edibane cümlelerdir.

Reis- *Sizin kayınpederiniz de mektubunda doğacak günlerden bahsediyor, hep böyle doğum işleriyle mi meşguldünüz?*

- Hayır, kayınpederim kendine ehemmiyet vermek için yazmıştır.

Muddeiumumi bey, mektubun havadis-i mahalliyeden aşağı kısmını okudu ve bu hususta bazı sualler irad edildikten sonra:

- *Bunları nerede duydunuz?*

- **Vatan** gazetesinde yazılı idi, oradan öğrendim.

Avni Bey - *Bunu Vatan gazetesinden veya başka bir İstanbul gazetesinden öğrendiğinizi söylüyorsunuz, İstanbul'dan gelen gelmesiyle oniki ve gitmesi için geçecek oniki günle tam yirmibeş günlük bir haberi tekrar İstanbul'a yollamanızın sebebi nedir?*

[Şimdiye kadar istihfaf edilen **Kürdistan** fikri... tağyip edersem...] cümlesi ne demektir?

- Ben kaçarsam manasına tağyip yazmadım. Bu haberi vermekten maksadım, bunlardan başımıza bir bela gelmesi korkusundandı.

Menfaatı Kimlerle İmiş?

Ali Saip Bey - *Siz bu tağyip kelimesini hükümet şüphe eder diye tefsir ettiniz, neden sizden şüphe ediyor?*

- Derler ki bir adamın adı çıkacağına canı çıksın. Benim adım "**Kürtçü**" çıkmıştı.

- *Sen **Kürt** müsün?*

- Babam **Kürt** annem Diyarbekirli, Çermik'ten gelmişler, babam Çermik'in **Zaza** kısmındandır.

- *Siz **Türkçe**yi mi iyi bilirsiniz, **Kürtçe**yi mi, hangi lisanla konuşur ve hayatınızı kazanırsınız, reçetelerinizi **Kürtçe** mi yazıyorsunuz?*

- Türkçe yazıyorum ve Türkçeyi iyi biliyorum.

- *O halde Türkçe konuşuyor ve onunla yaşadığınız halde nasıl **Kürt** oluyorsunuz?*

- Benim pederimin cinsi ne olursu olsun bizim nesep ve nesebimizi mevzubahs etmesem de madem ki burada **Kürt** kalabalığı bulunan köylerle muttasılız, menafiimiz **Kürtler**'e bağlıdır.

- *Diyarbekir Türktür, asırlardanberi Türkiye'ye hizmet etmiştir, nasıl olur burasının menafii Kürtler'ledir, yalan söylüyorsunuz?*

- .....

- *Niçin burada **Kürt Kulübü** açtınız da **Türk Ocağı** açmadınız? Bizim **proğramı**mızın ne olduğunu bilmiyor muydunuz?*

- Okuduk.

Süreyya Bey - Mektubunuzda [aylardan beri ciddiyetle faaliyete geçen...] diyorsunuz, bu ne demektir?

- Gazetelerde bu kayıt vardı.

- *[Şimdiye kadar istihfaf edilen **Kürtlük meselesi**] cümlesindeki "istihfaf" kelimesinde ne kastediliyor?*

- "*Türk'ün süngüsü göründüğü yerde Kürtlük meselesi olmaz!*" derler. Bunu kastediyordum.

- İsyandan evvel şeyhlerle görüştünüz mü? Şeyh **Eyüb**'le, **Tahir**'le, **İsmail** ile görüşmediniz mi? Şeyh Tahir'i hanenizde mihman etmediniz mi?

- Şeyh Eyüb'ü Cudi Paşa'nın evinde bir kere gördüm.

Meğer Gazete Çıkaracakmış!

Süreyya Bey *- Maznun, Şeyh Tahir'i Diyarbekir hücumundan evvel hanesine almış ve beş gün misafir etmiş ve onunla tertibat yapmıştır, bu husus dışarda bekleyen şahitlerin ifadesiyle teyit edecektir. Soruyorum Fırka 41'de tanıdığı doktorlar var mıdır, Doktor Hasan Şevket'i, Ali Ziya'yı tanıyor musunuz, Doktor Abdurrahman'ı tanıyor musun?*

- Hayır, hiç birini tanımam.

- *Şarablı Hafız Ali'yi tanır mısınız?*

- Hayır. .

- *Diyarbekir Bölük Kumandanını tanır mısınız?*

- Bekir Sıtkı Beyi tanırım, biraz safveti vardır.

- *Fırka - 41 Seyyar Hastahane sertabibini tanır mısınız? Ali Rüştü Beyi tanır mısınız? Bunların size garez ve husumetleri var mıdır?*

- Hayır, tanımıyorum.

Reis Mazhar Müfid Bey*: - Siz evvelce bir gazete çıkarmak istediniz mi?*

- Evet, geçenlerde [**Mezapotamya**] isminde bir gazete çıkarmak istedim.

- *Bu ismi nereden buldunuz?*

- Gazeteyi çıkarırken Diyarbekir'le alakadar görmek istedim, onun için

[Mezapotamya] dedim, Beynelnehreyn (iki nehir arası) ahaliler **Mezopotamya** derler.

- *Ya!.. Demek Türk vatanına "Mezapotamya" derler!..*

Ezana 10 dakika kalmıştı. Reis, Ramazan olmasına binaen gece 9'da mahkemeye devam edilmek üzere birinci celseye nihayet verdi.

VIII-ç) İstiklâl Mahkemesinde Bir Gece Celsesi

(Dr. Fuad'ın Sorgusunun Devamı)

Doktor Fuad'ın mahkemesine ait birinci celseyi bundan evvelki mektubumda bildir-

miştim. Geceleyin akdedilecek olan ikinci celsede bulunmak için yüzlerce samiîn (dinleyici) yemeklerini alelacele yedikten sonra hükümet konağına koşmakta idiler. Fakat salon daha yakın yerlerde iftar ederken gelen samiîn tarafından tamamen doldurulmuştu. İğne atılacak bir yer yoktu. Mahkeme salonu bir radyum lambasıyla aydınlatılmıştı. Kâtiplerin önüne de ufak bir lamba konmuştu. Herşey tamamdı, yalnız müdafa vekili gelmemişti. Reis Mazhar Müfid Bey sordu:

- *Fuad Bey, vekiliniz nerede?*

- Gelmemiş efendim.

Şahitler Ne Diyor?

Şahitlerden Hafız Ali'nin ifadesi okundu. Şeyh Tahir Şarabi köyüne geldiği vakit kendisiyle görüşen âmâ Hafız Ali'ye, şeriat-ı Muhammediye'yi lağv için hareket ettiğini, Diyarbekir'e hücumla zabtedeceklerini, dahilden kendilerine yardım edileceğini söyleyerek demiş ki:

- Zemheriden iki gün evvel Diyarbekir'e gittim, orada **Doktor Fuad Bey**le görüştüm. Bizim ile birlik olanların defterini yaptık, imzaladık. Ve **Şeyh Said**'a gönderdik. Şimdi onun yanındadır, bütün tertibatımız hazırdır.

Doktor Fuad - Eğer Tahir veya İsmail herhangi bir Şeyh bende kaldı ise kendi ipimi kendim çekerim.

Bunun üzerine ifadesi okunan Hafız Ali salonu getirildi. İki gözü âmâ olan bu Şarabili ihtiyar, heyet-i hâkimenin sorduğu suallere ince sesiyle şu cevapları verdi:

- *İsmin, babanın ismi, ne işle meşgulsün, kaç yaşındasın?*

- İsmim Hafız Ali bin Abdurrahman ve kırk yaşındayım, biraz bahçıvanlık ederim, Fuat Beyi evvelden tanımam, bana ismini ilk defa Şeyh Tahir söyledi.

- *Hiç korkmadan, artık eksik söylemeyerek doğru söyleyeceğine yemin eder misin?*

- Belî! Vallahi ve billâhi.

- *Sizin köye Şeyh Tahir geldi mi?*

- Evet geldi, âlim Şeyh Tahir, Şeyh Said'in kardeşi diyorlardı, askeri bizim komşu kadına taaddi etmişti (saldırmıştı), onun için şikayete gittim, beni yanına aldılar. Orada

kendisiyle görüştüm, sordum nereye gidiyorsun? dedim. Diyarbekir'i almaya gidiyoruz, dedi. Nasıl olur? dedim. Zemherirden iki gün evvel Diyarbekir'e gittim, Doktor Fuad Beyin evinde beş gün misafir oldum. Diyarbekir'den bana yardım vaadettiler, defterini yaptık. Şeyh Said'a verdik, dedi.

- *Bunu Şeyh Tahir söylerken yanında kim vardı?*

- Bunu söylerken şeyhin askerleri ayakta yanımızda duruyorlardı.

***Fuad** - Bu adam Şarabi karyesindendir (köyündendir), Kızılbaş mıdır?*

Reis - Rica ederim Fuad Bey, herkesin hürriyet-i vicdanı vardır, böyle bir sual irad edilemez!

Fuad - Bu karyenin sahibi Halifezâde Said Efendidir, o teslih etmiştir (silahlandırmıştır)

Hafız Ali- Bugün iki aydır, şehir muhasaradadır, ne ben Said Efendiyi o vakitten beri gördüm, ne de o beni.

Perihan Hanım Ne Diyor?

Şahit Hafız Ali salondan çıkarıldı ve şahit Perihan Kadın, sorulan suallere şu cevapları verdi:

- İsmim Perihan, Şarablı'yım, kocam askerlikle sefere gitti, gelmedi. **Fuad Bey**i tanımam, ismini de duymadım.

- *Sizin köye âsiler geldi mi?*

- Âsiler nedir?

- *Şeyhler geldi mi?*

- Evet, Şeyh Tahir geldi.

- *Ne yaptılar?*

- Onsekiz asker evime geldi, yemek istediler, yatak istediler, bana cefa ettiler, çıktım Hafız Ali'yi gördüm, bana cefa ediyorlar dedim. Gitmiş Şeyhe bunu söylemiş Şeyhin Tahir olduğunu muhtarlar söylediler.

Perihan kadından sonra **Doktor Raşid Ahmet Bey** salona getirildi. Ve ifadesine müracaat edildi. Muddeiumumi tarafından sorulan suallere Raşid Bey tahriren şu cevapları vermişdi:

"- Doktor Fuad Bey, Kürtler'in Türk devletine tabiyeti aleyhinde, bir **Kürdistan devletinin teşkili** emelindedir. En ufak bir vesile ile Türklüğü tahkire cüret eder, isyandan evvel Viranşehir'le bu yolda muhaberatta bulunduklarını her nasılsa söylemişti, bu suretle **Doktor Fuat Bey**in isyanla alakadar olduğuna dair bende bir kanaat te'sis etmiştir".

Doktor Yalan Söyler Mi?

Muddedeiumumi Süreyya Bey *- Reis bey, deminki âmâ şahidin ifadesiyle Doktor Raşid Beyin şahadeti arasında kuvvetli bir münasebet vardır.*

Fuad Bey - Bu doktor benim rakibimin eczahanesine devam eder. O eczacı ile rekabetimiz vardır. Belki bu suretle müretteb bir şahadettir.

Azadan Avni Bey *- Doktor Raşid Bey'in madde meselesi için böyle mühim bir mesele-i siyaside yalan yere şahadet ettiğini mi zannedersiniz?*

Fuat - Maalesef doktorlar da yalan söyler, bunu tarih yazmıştır, birçok siyasi işlerde yalan raporlar vermişlerdir.

Reis *- Rica ederim Fuat Bey, muhterem bir mesleği tahkir etmeyiniz!*

Müddeiumumi, hukuk-u umumiye şahitlerinin bir hıyanet-i vataniye maznunu tarafından tahkir edilmesine müsaade edilemiyeceğini ve bundan münezzeh olduklarını söyledi ve hakareti reddetti.

Fuat - Raşid Beyin ifadesi evvel mücerretten ibarettir.

Ba'de şahit İstanbul'lu göz mütehassısı Doktor Burhanettin Bey salona geldi ve şahadet-i atiyede bulundu:

Evvela okunan Muddeiumuminin isticvapnâmesinde Burhanettin Bey, Türk camiasının aczine ve kaabiliyet-i idariyesinin meftudiyetine (boşluğuna) kani, Fırat hudut olmak üzere **Kürdistan**'ın ayrılmasına taraftar ve böyle bir **Kürdistan**'ın müstakilen yaşayamayacağına emekle beraber, İngilizler'in idaresinde bir **Kürdistan** teşkili fikrinde olduğunu beyan ediyordu.

Şahit, bunlardan maada Doktor Fuad'ın **Kürtçülük** propagandası için Cizre'de

dolaştığını "Bu isyan bastırılsa bile bir başka taraflarda çıkar, hem-pa alırım (arkadaş bulurum) ve hem de fikrimi telkin ederim!" dediğini söylüyordu.

Bağdat Kongresi'ne Gidecekmiş

Şahidin okunan ifadesinde, Fuad'ın Bağdat'ta **Kürt Kongresi** olursa gideceğini söylediği de beyan ediliyordu.

Ba'de (daha sonra) Burhan Bey, sorulan suallere şu cevapları verdi.

- Fuat, Türk camia-i siyasiyesinin aczine kanidir, bu kanaatini bana evde söyledi. İstiklâl olmasa bile kuvvetli bir düvelin (devletin) idaresinde **Kürdistan**'ın bulunmasını istiyordu. Ve bu idarenin İngiliz idaresi olduğunu kaydetti.

Fuad Bey, bu şahadeti şahidin kavl-i mücerretine atfetti. Reis:

- *Fuat, birinci şahit için Said efendinin adamı, ikinci şahit için vizite kavgası var dediniz, ya bunun için ne diyorsunuz?*

- Bağdat'ta **Kürt Kongresi** mevzubahis değildir, ben muallel ve mukayyed bir şey söylemişim, Bağdat meselesinin aslı şudur: Süleymaniye Mebusu **Fettah Bey** isminde bir arkadaşım vardır. Bu zat Ankara'da iken arkadaşlarımdan **Mehmet Tevfik Efendi**'den Süleymaniye için bir doktor ister, benim için acaba gelir mi der... Buraya gelince görüştüm. Burada ne kazanıyorsun, Süleymaniye'ye gelir misin, dedi. Ben de gelirim dedim.

- *Doktor Bey, zât-ı şahadet hakkında söyleyiniz?*

- Irak'dan isterlerse gideceğim dedim, Onlar bunu Bağdat Kongresi'ne çevirdiler.

Azâdan Avni Bey- Şimdi bu Bağdat meselesi ile mektubunuzdaki Bağdat kelimesi arasındaki iltibasa nazar-ı dikkatinizi celbederim, bunu nasıl izah buyuruyorsunuz.

- Benim Kürtler üzerinde bir nüfuzum ve sairem yoktur. Ben maceraya paso etmişimdir!

Şahit eczacı Samuel Efendi hasta olduğundan gelmemişti, evvelce alınan ifadesinde maznunun" isyan burada bastırılsa bile başka yerden çıkacağını söylediğini" beyan ediyordu.

Fuat - Samuel efendi rakibimdir. Söylediklerini kabul etmiyorum, kaldı ki kavl-i mücerreddir.

Reis - Tahkikat hitam bulmuştur.

VII-d) İddianâme

Müddeiumumi Süreyya Bey bunun üzerine iddiasını kesik ve sakin ifadesiyle serdetti. İddianâmesinde şöyle deniliyordu:

"Doktor Fuat Efendinin hatt-ı destiyle (elyazısıyla) muharrer (yazılmış) ve tarafından mümzi (imzalı) muhakeme canibinden fıkra fıkra okunan mektupta, Bağdat ve Musul'daki **Kürt İstiklâl Komiteleri**'nin emir ve işaretiyle Hınıs Şeyhi **Şeyh Said**'in isyanı ika ettiğini İstanbul'da bulunan Ferid Paşa'ya bildirmiş olması ve bilahare huzurunda istima edilen (dinlenen) şahitlerin mesmuat-ı şahsiyeye müstenit şahadetleri ile teyid etmiştir ki, maznun isyanın olacağına kablelvuku muttalidir. Fuad Efendi senelerdenberi **Kürt** cereyanının pîşdarı (öncüsü) olmak ve **müstakil bir Kürdistan** teşkil etmek hâinanesiyle hareket ettiğini itiraf etmiştir. Mebhusane mektubun bir fıkrasında **Kürt İstiklâl Komiteleri**'nin vatanın bir kısmını müsallehen (silahla) tefrik ve devletin kuva-yı umumiyesini inhilâle sevk gayesini istihdaf edecek bir maksatla hattın cenubundaki **Ekrad**'ın (Kürtlerin) ayaklandırılmak üzere olduğunu beyan etmesi, maznun Fuad Efendi'nin son hâdise-i isyâna cidden büyük bir alaka ile merbut ve mütehassis olduğuna delildir. Fuad Efendi, mektubundaki satırlarından anlaşıldığı veçhile cidden uzun senelerdenberi ihtilal ve **müstakil Kürdistan** teşkili sevdasıyla siyasi teşkilat ve vatanı cinayetin tertibinde pek tecrübe - dîde olduğundan Hınıs şeyhi **Şeyh Said**'in idaresi altında yapılan isyanda bir zaman-ı muvakkat için bîtaraf kalmış ve harekât-ı isyaniyenin neticesine kadar görüp geçirdiği tecrübenin bir zarureti olarak bu hareketi makbul görmüştür.

Maznun gaye-i hayatisi olan Türk vatanını parçalamak ve **müstakil bir Kürdistan** teşkiline husul ve imkân verebilmek için devre-i intizarındadır? (bekleme dönemindedir). Boş durmamış ve Diyarbekir'e ussatın (âsilerin) hücumunda müsademeyi idare edenler meyanında bulunan Şeyh Tahir'le isyan hadisesinden evvel Diyarbekir'deki hanesinde beş gece görüşmüş ve makam-ı iddianın sem'ine (duyulmasına) vasıl olan bazı eşhas ile tertib-i müfsedatta (ifsat tertibi) kusur etmemiş ve ussat için pek müstahkem (sağlam) bir kale olan Diyarbekir'e hücum için âsilerin cüret ve emniyetini te'sis eden dâhilden yardım tertibatını kurmuşlardır. Bu kaziye (iddia), nur-ı beserden (görmekten) mahrum olan ve maznun tarafından tanınmayan ve pek samimi bir ifade ile vicdana hitap eden **Şarabili Hafız Ali**'nin bu şahadeti kanunen ve mantıken reddedecek bir ifade ile karşılamamıştır. Bilakis Hafız Ali'nin şahadetinin sadeliğini te'yid eden **Perihan** namındaki bir kadın da bu şahadetin derece-i müesseriyetini tevsik etmiştir. Şahid Hafız Ali'nin beyanatına cevap olarak dermeyen edilen Şarabi karyesi sahibi Said Efendinin düşmanlığına atf meselesine gelince, Diyarbekir'e ussatın hücumundan beri Said Efendi'yi görmediğini söylemekle şahit bu ihtimali bertaraf etmiştir.

Fuat Efendi mabihüz-zann olan zanlı olmasına yolaçan) fiili esasen suret-i mutlakada inkâr etmemiş ve macera devresine paso ettiğini ifade suretiyle eskiden bu maceraların başında koştuğunu söylemiştir. **Doktor Fuat Efendinin Kürtçülükle alâkası her tarafta biliniyor,** millet hâkimiyetine müstenid devletler heyet-i adli vicdan-ı âmmeyi bi'l-ittihad kabul ettiği hakâyik (gerçekler) tertibi hükümde durdurmamakla mükelleftir. Fuad Efendinin Kürtçü, Kürçülük cereyanının pîşdârı (öncüsü) ve bunun husulü için her türlü fedakârlığı ihtiyara müheyya (hazır) bulunduğunu ve meslek-i tabâbeti fikr-i siyasisini telkin için âlet ettiği ma'alkasem (yemin ederek) huzur-u muhakemede dinlenen şahitlerin ifadesiyle sabittir. Muhterem heyet-i hâkimenin kemâl-i ehemmiyetle nazar-ı dikkatine celbederim ki, Raşid Burhanettin, Samuel efendilerle Şarabili nur-u beserden (görmekten) mahrum vechel (cahillik) içinde bulunan Hafız Ali'nin kizb üzerinde ittifak edemeyecekleri muhakkaktır. Bu delâil-i kanuniyenin en kavisidir (güçlüsüdür). İşte vaziyet-i kanuniyesi ve ma'yelzannı olan fiilin mahiyeti bundan ibaret olan **Doktor Fuad Bey Şeriat-ı İslâmiye gibi hattızâtında pek mukaddes ve mübeccel olan mülahazat-ı diniye ve hissiyat-ı vicdaniyeyi hissiyat-ı siyasiye ve âmâl ve makâsıd-ı hainanesine (siyasi amaçlarına) âlet ederek memlekette senelerden veya aylardan beri tertip ve tasni edilen (düzenlenen) harekât-ı hâineye fikren teşebbüs etmiş ve Şeyh Said ve hempâları olan ussata hassen, maksaden, fiilen, yani ussata kumanda eden Şeyh Tahir'le mütekaddim (önceki) tertibatı almakla, iddiamdaki gibi "hıyânet-i vataniye" cürmüne iştirak etmiştir.** Kendisinmin ol vechile mücrümiyetine karar itasını talep ve rica ederim.

VII-e) Doktor Fuad'ın Savunması

Doktor Fuat- Makam-ı İddianın pek edibane ve kanuni olan iddiasını dinledim. Makam-i İddia, bendenizin fiilen iştirak ettiğimi söylüyor. Bunu da Hafız Ali'nin ifadesine atfediyor. Eğer benim âmâlim Kürtçülük olsaydı Kürtler'in kalabalık olduğu yere giderdim, benim fiili bir teşebbüsüme ait ne gibi delail vardır, Diyarbekir'de Kürt Cemiyeti yoktur, benim harekât-ı isyaniye-yi âhireye fiilen iştirâkim tahakkuk ederse hakikaten idamıma razıyım. Eğer Şeyh Tahir'e yataklık etmiş isem hiyanet etmiş olurum!

Müddeiumumi - İşte bu fiil odur!

Fuad - Benim alakam olsaydı kaçardım. Bunlar kavl-i mücerredir. Benim gençliğime kıymayınız, eğer müsaade edilirse bir gece düşüneyim, Şeyh Tahir'in bana gelmediğini mantıken ve aklen isbat edeyim. Bendeniz hadise-i isyanla bilfiil ve bilkuvve alakalı olmadığımı söylüyorum.

Müddeiumumi - Maddeten ve bilkuvve (eylemli olarak) harekât-ı isyaniyenin cürm olduğu kendi lisanından itiraf edilmekle beraber hukuk-u umumiye memurluğun vicdan ve irfanına tahmil ettiği vazife ile onu da tedyip vazifemdir. Eldeki evrak, kablel isyan (isyandan önce) bu hadisatın vukuundan evvel haberdar olduğuna delildir. Aynı maksatla Halep'te bir Cemiyetin, bir **Kürt İstiklâl Komitesi**'nin vücudundan haberdar olan ve hattın cenubundaki **Ekrad**'ın dahi ayaklandırılacağından, kıyamlarından evvel malumatdar bulunan Fuat Bey nasıl oluyor da, isyandan kablel vuku haberdar değildir? Bütün hatt-ı destinden (elyazısından) müstenid olan bu maâniyi maznunu tanımayan bir şahit madde-i cürmüye ile isbat ettikten sonra kendi evine namahremi sokmadığını söylemesi şayan-ı kabul değildir. Doktor Bey, hadisenin o kadar müthiş kahramanıdır ki, aleyhinde mâkam-ı iddiayı tenvir buyuran hukuk-u umumiye şahitlerine isyan-ı âhirin (son isyan) münkati olsa (bitse) bile mündefi olmayacağını (sonuçlandırılamayacağını) söylemek gibi etraflı bir vukûfa malik olduğunu beyan etmiştir. Bütün bu şahadet ile kıraat olunan (okunan) mektuplar ve evrak-ı sübûtiye meyanında bulunan adlenin(?) ictimaından hasıl olan mutebler (?) ve müteşaibe-i içtima-i delâil (delillerin toplanmasının çatallaşması) karşısında maznunun vicdan-ı hükkamı (mahkeme vicdanını) tahrik edebileceğine makul ve şayan-ı iltifat beyanat-ı hakikat-ı karini (gerçeğe yakın açıklaması) yoktur. Binaenaleyh makam-ı iddianın vicdan-ı ictimaiden kopup gelen ahkâm-ı kanuniye müstenid ve pek bîtarafane ve âdilâne olan mütalebâtına (istemine) dair telakkilerin tashihi şâyân-ı temennidir.

Fuad - Eğer Şeyh Tahir'le münasebetim tahakkuk ederse bunu bile idamıma delil-i beliğ (açık kanıt) olarak kabul ederim!

Ba'de Vekil, "Şahadet-i vakıanın zaman ve mekân itibarıyla münferit (ayrı) olmasından dolayı hükmüne kâfi olmadığını ve mektuptaki isyan haberlerini gazeteden aldığı için isyanda medhal (katkısı) ve müşareketi (katılımı) tamamıyla ve kısmen olsun tahakkuk edemeyen müvekkilinin baraatını istedi. **Reis,** tahkikatın hitamını tefhim etti ve heyet-i hâkime salondan çıktı.

VII-f) Muhakemenin Kararı

Müzakereden sonra karar tefhim edildi, cürmiyet (suçluluk) kararında aynen şöyle deniyordu:

*"Maznun Doktor Fuad efendi İbn-i Hacı İbrahim'in **müstakil bir Kürdistan** teşkilini kendisine gaye-i hayat ve mesele-i siyaset ve bu sebeple memleket dahilinde Türk*

camia-yı siyasiyesine ve Türk hükümetine karşı müsellah (silahlı) bir kıyam ve isyan vücûda getirmek için sarf-ı mesai edenler meyanında bulunduğu ve bu meyanda Kürt hadise-i isyaniyesini tertip, teşvik ve teshil ettiği (kolaylaştırdığı), kendisinin evvel ve âhir sebkeden (öne geçen) ikrar, itirafat-ı müellihesini(?) ve suret-i ifâdâtı va âmâl-ı iftirak-cûyaneyi mutazammın (ayrılma arayışını içeren) hatt-ı destiyle (elyazısıyla) muharrer (yazılmış) mektup elde edilmesi ve zabıt varakaları ve evrak-ı tahkikiye müeddası (kapsamı) ve şahitlerin aled-derecat ve ma'l-kasım vuku bulan ihbar ve şahadetleri ve maznunualeyhin bu kabil efâl ve hareketle me'luf (alışmış) olduğunun evrak-ı da'va (dava evrakı) maksadıyla ikrarından münfehim olması gibi yekdiğerini te'yid ve takviye eden delâil ve emâret-i kanuniye ile mertebe-i sübûta vasıl ve o suretle kanaat-ı vicdaniye hasıl olduğundan maznun-u aleyh ***Dr. Fuad Efendi****'nin ol vechile bervech-i meşruh "hiyanet-i vataniye" fiilinin mürtekibi (işleyicisi) olmak üzere mücrümiyetine (cezalandırılmasına) vücahen ve müttefikan karar verildi."*

Bu kararın tefhiminden sonra Müddeiumumii tahdid-i ceza iddiasını yaptı ve heyet tekrar giderken vekil tahfif-i cezasını (cezasının hafifletilmesini) istedi, **Fuad** da "vicdanınıza sığınıyorum!" dedi.

İdam

Onbeş dakika sonra ceza kararı tefhim olundu.

"Mücrim merkum Doktor Fuad Efendinin hareket-i vakıasını kanun-u cezanın 45. maddesi delâletiyle kanun-u mezkûrun 1. babının 1. faslına muadil maddeten kanuniye tevafık etmekle madde-i kanuniyeye tevafuk etmekle (uymakla) madde-i mezkure hükmüne tevfikan **idamına** vicahen (yüzüne karşı) ve müttefikan (oybirliğiyle) karar verildi" deniliyordu.

Mahkum, bu karar karşısında sendeledi; kararı, heyetin mahkemede son hitabı takip etti:

- Hayatınızı bütün fikriniz ve zekânızı ***müstakil bir Kürdistan teşkiline sarf etmiştiniz;*** *bunun çıkmaz bir yol olduğuna dair birçok vekâi sizi ikaz etmeli iken müserren (inatla) bu fikirde devam etmişsiniz. Bu fikrinizin neticesi olarak birçok masum halkın kanının dökülmesine sebep oldunuz. Madem zekisiniz, neticesine tahammül ediniz! (****Vakit****, 7 Mayıs 1925)*

(Hakkı Naşid)

VII-g) Doktor Fuad'ın Sulh ve Selametçi Ferit Paşa'ya Kürt Sorunu Konusunda Yazdığı Mektup

"İstihfaf olunan Kürdistan fikri hükümeti şimdi ciddi surette düşündürmeye başlamıştır. Geçirdiğim eyyam-ı derbederiden iktitaf-ı tecarib (deneylerden yararlanmakta) ve teyakkuzla intizardayım (dikkatli bir beklemedeyim).

Diyarbekir'e suret-i mahsusada göndermiş olduğumuz muhabirimiz **Hıkkı Naşid**, Doktor Fuad haininin muhakemesi tafsilatını ve suret-i idamını mektuplar ve telgraflarla bildirmişti. Doktor Fuad'ın mahkumiyetini intac eden vesaik-i cürümiyeden biri de merkum tarafından İstanbul'da eski **Sulh ve Selamet Fırkası Reisi Ferid Paşa**'ya yazılıp, gönderilmesine imkân bulunamayan ve üstünde yakalanan bir mektuptu. Diyarbekir muhabirimiz, ahiren bu mektubun ve **Doktor Fuad**'ın birer fotografını göndermiştir.

Doktor Fuad'ın isyandan manâlı ve imalı cümlelerle bahseden bu mektubunun suretini de resimlerle beraber ayrıca dercediyoruz:

Mektubun Sureti

Diyarbekir, 21 Şubat 1341 (1925)

Muhterem Efendim Hazretleri,

Şubat aylığını takdim ettiğimde telgrafla afiyet-i seniyelerinin sıksık istişarı ihtiyacında olduğumu arzetmiştim. Bu telgrafıma fevke'l-mamul ve'l-mutat cevap alamayınca endişeye düşmüş idim. Tadil-i endişe maksadıyla Memduh Beye bahs buyurduğunuz telgrafı verdim. Geçende efendimizden de tebşir-i fakiri mutazammın bir telgraf aldım ve mev'ud-ı mektuba intizar ettim. Bugün yalnız Muzaffer'den üç kart aldım. Efendimizin hatt-ı destilerine (elyazılarına) dest-rîz olamadım (ulaşamadım). Muzaffer'in İstiklâl Lisesine verildiğini semaen işittim. Bu babda tafsilat almak isterdim. Maamafih bendeniz herşeyden evvel afiyet-i munimanelerinin hiç olmazsa 15'de 1 istişarı ile begam olmak istediğimden bu maksad-ı asliye vusul için mektup tafsilatının delalet ve vasıtalığına müracaata muzdar kaldık. Tekrar rica ederim, arzumun hüsn ü is'afında lulf-u mutadeleri dirîg buyurulmamasını. Cümlemiz afiyetteyiz. Mebus Kâmil Beyin fücceten (ani) vefatı, Hacı Niyazi Beyin dersaadeti teşrifleri Arif Beyle Cizreli Aziz Efendinin ikbalin adem-i teveccühü ile kûşe-i uzleti ihtiyar etmeleri ne sehrinden ne şebinden hayır umulmayan bîvelûd günlerin ızdırbını veriyor.

Havadis-i mahalliye: Aylardanberi ciddiyetle faaliyete geçen, Bağdat ve Musul'daki ***Kürt İstiklâl Komiteleri****'nin emir ve işaretiyle Hınıs Şeyhi* ***Şeyh Said Efendi*** *reff-i liva-yı isyanla Hani, Lice'ye kadar geldi. Şimdi vilayetin sekiz-dokuz saatlik şimalinde harb oluyor. Allah encamını hayr etsin. Halep'deki* ***Kürt Cemiyeti*** *de aynı maksatla hattın cenubundaki Ekrad'ı ayaklandırmak üzeredir. Muş, o havalinin eşairinin eline düştü. Elhasıl şimdiye kadar istihfaf olunan* ***Kürdistan fikri*** *hükümeti ciddi surette düşündürmeye başlamıştır.*

Bakalım, ne olacak, bendeniz de gördüğüm ve geçirdiğim eyyam-ı derbederiden iktitaf-ı tecârib ve teyakkuzla intizar devresini geçirmekteyim. Bundan fazlası efendimizi alakadar etmeyeceğinden tafsilat vermiyorum. Şayet birgün bizzarur tagayyüb edersem (ortadan kaybolursam) bittabi efendimize malumat verilir. Suriye'den davet ediliyorsam da orada icra-yı tababet edeceğimi pek ma'mul etmiyorum (ummuyorum). Bu sebeple kayd-ı ihtiyatla cevap verdim. Buradaki vaziyetimden memnunum. Bu cihetle meçhul maceralara atılmağa pek lüzum görmüyorum. Baki temenni-i afiyetle teveccühat-ı seniyelerinin bekasını hürmetle ellerinizden öperek istirham eylerim. ***Fuad*** *(Vakit, 21 Mayıs 1925).*

VIII. BÖLÜM

KEMAL FEVZİ KİMDİR, NELER YAPMIŞTIR?

VIII-a) Memâlik-i Şarkiyeyi Türkiye'den Tefrik (Ayırmak) İçin Senelerce Çalışan Kemal Fevzi İstiklâl Mahkemesi'nde

***Kemal Fevzi**: "Eğer İngilizler'e hizmet ettiğim ispatlanırsa, kendi ipimi kendim çekerim."*

Suret-i maksusada gönderdiğimiz muharririmiz Hakkı Naşid Diyarbekir'den bildiriyor:

İstiklâl Mahkemesi bayram tatilinden sonra ilk defa ictima edecekti, hava çok sıcaktı. Sâmiin (dinleyiciler) erkenden mahkeme salonuna dolmuş ve merakla davasına bakılacak olan **Kemal Fevzi** isminde hırçın ve hıyanet peşinde koşan bir zâbit mütekaidinin salona getirilmesini bekliyordu. Mahkeme heyeti **Mazhar Müfid, Ali Saib** ve **Lutfi Müfid** Beyler yerlerine geldiler, Müddeiumum **Süreyya Bey** de makamına geldi.(1)

Maznunu (sanığı) istettiler. **Kemal Fevzi** dört süngülü arasında kapıdan girdi.

Topallaya topallaya odaya giren zayıf, kısa boylu başında yassı bir kalpak bulunan kararmış suratlı maznun, sandalyeye oturdu, etrafı tecessüs etti (süzdü). Eli ayağı bilmem neden ise görülecek derecede titriyordu.(2) Reisin sesi duyuldu:

1. Güdümlü bir sömürgeci- ihtial mahkemesi olan Şark İstikal Mahkemesi Başkanı **Mazhar Müfid** (Kansu) eski valiydi, Üyeler **Ali Saip** (Ursavaş) ve **Müfit** (Özdeş) asker kökenliydi, Savcı **Süreyya** (Örgevren) hukukçu, **Avni** (Doğan) da kaymakamdı. Tümü, Ankara'dan seçilip gönderilmişlerdi.
2. Kemal Fevzi, Balkan Savaşı'nda aldığı yarayla bacağından sakatlanmıştı. Bu arada, bu dava dolayısiyle aylarca gözaltında kalmıştı.

- *İsminiz, pederinizin ismi, nerelisiniz, ne iş yaparsınız?*

- İsmim **Kemal Fevzi bin Reşid** Bitlis'in Baş Mahallesindenim. 1307 (1891) tevellüdlüyüm (doğumluyum). Muharrirlik (yazarlık), te'lifat (araştırmacı yazarlık, yayıncılık) dava vekâleti (dava vekilliği, eski avukatlık) ve muallimlik (öğretmenlik) yaparım. Mekteb-i Hukuk'tan (Hukuk Fakültesi) mezun değilim.

İddianâme

*"Dâiye-yi **istiklâl** ile (özgürlük, bağımsızlık amacıyla) teşekkül eden **Kürd Cemiyeti**'ne (Kürdistan Azadi Cemiyeti kastediliyor) mensup olup daimi ve muin (belli) bir ikametgâhı olmayan ve elân (hâlen) taht-ı nezârette (gözaltında) bulunan anasıl (aslen) Bitlisli **Kemal Fevzi** nâm şahıs **müstakil Kürdlük** gayesini istihdaf ederek (hedefleyerek) bazı âsi şeyhlerle ötedenberi tevhid-i mesâi etmiş (işbirliği yapmış) ve bu gaye için aşâir-i mutiayı (itaatkâr aşiretler) ihtilâl ve isyana mütemadi bir suretde (sürekli olarak) tahrike remi etmişdir (yöneltmiştir). Bu suretle lüzûm-u muhakemesini (yargılanmasını) isterim."*

***Reis**- Kemal Fevzi Efendi, dikkatle dinleyiniz, hakkınızdaki evrak okunacak!*

Tahkikat-ı Adliye

Babehu (bundan sonra) Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa (Priştine doğumlu Cafer T. Eğilmez kastediliyor) tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiyeye (Genelkurmay) gönderilen şifre okundu:

*"**Kemal Fevzi**, Mütareke senelerinde Zaho'da İngiliz nâm u hesabına Kürtlük gayesini istihdaf ve temin için **Şeyh Mahmud** ve **Seyyid Taha** ile müştereken ve onların fedakâr bir adamı sıfatıyla (bilindiği gibi M. Berzenci ve Seyyid Taha, iki ünlü Kürt önderidir. N.Y.) mütemadiyen neşriyatta bulunarak (Irak Kürdistanı'ndaki İngilizler'e karşı verilen ulusal mücadele içinde çeşitli gazeteler de çıkarıldı. Y.N.) Burunak Ağası vasıtasıyla dahili memlekete idhâline çalışmış ve hükümetimizin icraatını tenkid ve ahaliyi, aşâir-i mutiayı (itaatkâr aşiretleri) ihlâl eylemekde delicesine ifsâdatı ve elde edilen bazı neşriyat ve mekatebesi (mektupları) Erkân-ı Harbiye-yi Umumiyeye arz ve takdim olunmuştur."* 6. 7. 1340.

Müşir Fevzi Paşa (Fevzi Çakmak amaçlanıyor) tarafından bu hususta gönderilen sifre okundu:

*"Zaho'da müteşekkil **Kürd Cemiyeti** arasından olup ihanetine dair vesaik mevcut*

*olmasına binaen El-Cezire cephesinde Diyarbekir'e azami rica edilmiş olup elyevm Trabzon'da bulunduğu anlaşılan Bitlisli **Kemal Fevzi**'nin mevkufen icra-yı muhakemesine El-Cezire Umera ve Zabitan Divan-ı Harbinde karar verildiği ma'ruzdur."*

Hudut Komiseri **Süleyman Sabri Bey**in Şifresi Okundu:

*"**Kemal Fevzi**'nin hükümet aleyhinde ve Kürt istiklâli lehinde propaganda yapmak üzere İstanbul'dan gönderildiği (Kürt Teşkilât-ı İctimaiye Cemiyeti'nce **Serbesti** gazetesi sahibi ve yazarı **Mevlanzâde Rıfat**, **Dr. Şükrü Mehmet (Sekban)**, Orman Mektebi öğretmenlerinden **Halil Hayali**, Van'lı **Memduh Selim**, Darülaceze öğretmenlerinden **Abdurrahman Rahmi** ile birlikte **Kemal Fevzi**'nin Kürdistan'a gönderilmesi amaçlanıyor. Y.N.) ve Malazgirt kazası köylerinden geçtiği evvel Ordu Kumandanlığının emriyle bildirilmiş ve mıntıka dahilinde yapılan tahkikat neticesinde serian derdest edilmiştir. Kendisinin Milan ve sair aşiretler nezdinde hükümet aleyhine propaganda yaptığı, aşiret reislerinin şifahi ifadeleri ile subût bulmuştur (kesinlik kazanmıştır)" 10. 7. 1340 (M. 1924).*

Deli Şevki İmzasıyla Van'dan Yazılan Şifre Okundu:

*"Bitlisli **Kemal Fevzi**, Mahmudiye Kaymakam Vekili tarafından merkez-i kazada taht-ı nezarete alınmış (gözaltına alınmış) ise de merkûm (adıgeçen) vali Hulusi hakkındaki evamirde (emirlerde) derdestleri (yakalanmaları) musarrah bulunmamıştır (gerçekleşmemiştir). Muamele-i lâzımenin (gerekli işlemin) sür'at-ı iradesi.*

12 Mayıs 1340 (1924)

◆◆◆

Müddeiumumi (Savcı) Süreyya Bey **İddianâme** mesâilini (savlarını) tekrarla dedi ki:

VIII-b) Kemal Fevzi Kimdir?

*"Mülazımlıktan mütekaid (subaylıktan emekli) **Kemal Fevzi** Efendi, **Doktor Şükrü Mehmed, Bedirhani Abdülkerim** gibi birçok **Kürdçülükle müştehir** (ünlenmiş) adamlarla çalışmış ve **JİN** isminde Kürtçe bir gazete çıkarmıştır. Tekaüt maaşından başka hiçbir geliri olmadığı halde son birkaç sene zarfında birçok seyahatler yapmıştır. Tüccar ve seyyah olmadığı halde propaganda için dolaştığı muhakkaktır. 11 Eylül 1337 (M. 1921) de Kanal'dan sivil İngiliz zabiti olarak Zaho, Berbiyan havalisinde*

dolaşmıştır. İngilizler tarafından şimali (kuzey) Kürdistan propagandasına tayin olunmuş ve beyannameler dağıtmıştır. 14 Haziran 1339'da (M. 1923) tevkif edilmesi emredilmiştir. Fakat bu esnada kaybolmuştur. 3 Ağustosta Samsun vapuruyla Trabzon'a hareket etmiş, devletin bütün kuvve-i istihbariyesini (istihbarat organlarını) meşgul etmiş, yine bulunamamış ve izini daima kaybetmiştir. Elcezire Cephesi Divan-ı Harbinin kararıyla hakkında tevkif müzakkeresi sadır olmuş (çıkarılmış) ve nihayet yakayı ele vermiş, afv-ı umumi kanunundan (genel aftan) müstefid olmuştur (yararlanmıştır). Fakat makâm-ı iddianın davasının ruh-u mesnedi 29 Teşrinievvel 1339 (29 Ekim 1923) tarihinden itibaren temadi eden (süregelen) efâl ve harekâtı Cafer Tayyar Paşa'nın ve Hudut Komiseri Süleyman Sabri Beyin malûmatı ile müeyyeddir (teyid edilmiştir). Bu hususu dava ederim."

Reis-Mütareke seneleri ve ondan sonra nerelerde dolaştınız?

- Mütareke senelerinde İstanbul'da idim, Mütarekeyi müteakip **Kürt Taâli Kulübü** ve buna mütenaziren (benzer) **Vilâyât-i Şarkiye Cemiyeti** teşekkül etmişti. Bir taraftan Kulüb ve bir tarafdan Vilâyât-ı Şarkiye Cemiyeti bir ikilik gösteriyordu. Ben buna tarafdar değildim. Bu iki kulübün birleşmesi mütaalasında (görüşünde) idim. Arkadaşım Emin Bey (Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti Başkanı **Emin Ali Bedirhan Bey** amaçlanıyor olmalı. Y.N.) iki Kulübün birleşmesi için uğraşmışdı. Fakat muvaffak olamadı. Vilâyât-ı Şarkiye Cemiyeti azaları memleketin menâfiini (çıkarlarını) müdrik adamlar olduğu için Kürt Taâli Cemiyeti'nin birleşmesi iyi olurdu. Fakat ben Cemiyetin resmen azası değildim, yalnız iki ay kadar kâtiplik ettim, bilahare Kürdistan Taâli Kulübü kâtipliğinden istifa ettim. Kulüpden çekildikten sonra bir müddet neşriyatta bulundum, Kuva-yı Milliye teşekkülünden sonra neşriyatıma hitam (son) verdim. Anadolu'ya gelmek arzusunda idim. Tanıdık ve bildik bir zat bulamadım, gelemedim. Yalnız Balkan Harbinden sonra İstanbul'da eski **İttihad ve Terakki Fırkası** veznedarı Salim Beyi gördüm, "beni Anadolu'ya gönderir misiniz?" dedim. Fakat bu hususa muvaffak olamadım. Nihayet memleketime gitmeye karar verdim, Irak'a gitmek isteyen bazı dostlar Süleymaniye'den Bitlis'e gidebilirsin dediler. 1337 (M. 1921) Temmuzunun sonunda İstanbul'dan çıktım, teşrinievvel (ekim) nihayetinde Basra'ya vasıl oldum ve oradan Zaho'ya geldim. Beni huduttan geçirmesini Mehmet Ağa'dan rica ettim. İki atlı ile Şırnak'a geldim. 1338'de (M. 1922) iki ay kadar Viriyan köyünde kaldım. Zaho'da İngilizler'in sakallı, fesli bir kaymakamı vardı. Şırnak'da takip edildiğimi anladım, Türkiye hükümeti memurları ile görüşmek imkânı olmadı. Abdurrahman Ağa beni İngilizler'in casusu zannediyordu, muavenet (yardım) etmedi. Zaho'ya döndüm, orada öğrendim ki hükümet "İngilizler'in memuru Bitlisli Bedirhani Kemal Fevzi'yi tevkif edin" diyordu. Kaçmaya mecburdum, İngilizler'e gittim, fakat onlar da yakaladılar. İngilizler beni Bağdat'a gönderdi. Bu tarih 1337 (1921) senesi nihayetine (sonlarına) tesadüf ediyordu. Orada ikametgâh senedi aldılar. Bağdat'ta çok kalmadım, o sıralarda **Şeyh Mahmud**'un kardeşi **Şeyh Kadir**'in benimle teması

İngilizler'i kuşkulandırıyordu. İngilizler bir gün beni aldı ve bir çadırla ordugâha hapsettiler. Sonra Basra'ya götürdüler; bir ay kadar mahpus kaldım, oradan vapurla Bombay'a çıkarıldım, bir odaya indirdiler, iki polis terfik ettiler (yanıma kattılar), 60 gün kaldım. Sonra Portsaid'e getirdiler, 48 gün burada haps ettiler. Sonra İstanbul'a getirdiler, orada **beni polise teslim ettiler.** Fakat o esnada İngilizler beni tekrar yakaladı, bir vapura koydular, bana işkence ettiler. İstanbul'dan **Lozan Konferansı**'ndan sonra Trabzon'a geldim, oradan Erzurum'a ve oradan Saray civarında **Simiko**'nun nezdine geldim. Altı ay orada kaldım, **150 kişilik Liste**'ye girmediğimden oradan kalktım. **Kürdistan** teşkili için propaganda yaptığıma dair hakkımda evrak olduğunu duydum, onun üzerine hükümete teslim oldum.

Manda Meselesi

Reis- Niçin Bitlis'e Irak tarikiyle (yoluyla) gelmek istediniz?

- Ben **Kürt istiklâli** için yazılar yazmıştım, **Kürdistan** için bir manzume-i siyasiye tasavvur ediyordum. Ben diyordum ki "Osmanlılık kalmamıştır, Şarkın milletleri kendi aralarında ittifaklar yapmalıdır" diyordum. Onun için Irak'dan geçmeye mecburdum.

Reis- *Nasıl oldu ki duymadınız, bu tarihlerde Anadolu'da vatanı kurtarmaya çalşışanlar olduğunu işitmediniz mi?*

- Efendim o zaman ben 25 yaşında bir gençtim, birçok rical **manda** arıyordu.

- *Siz ve belki sizin gibiler manda arıyordu, Anadolu'daki vatanparverler manda değil istiklâl istiyorlardı! Bunu bilmiyor muydunuz? Demek ki neşriyatınızdan dolayı Anadolu'ya geçiyordunuz?*

- Yalnız neşriyatım değil, bir de vasıta bulamamıştım.

Lütfi Müfid Bey- *Siz o zaman zâbitdiniz, ordu bilakayduşart birinci sınıf ihtiyat ve muvazzaf zabitânın küçük rütbelilerine birkaç defa gelmelerini ta'mim etmişti, niye gelmediniz de korktum, dediniz. İhtimal ki siz memleketin âtisini (geleceğini) tehlikeye düşürecek yazılar yazdınız. Saniyen (ikinci olarak) siz 1337 (1921) senesi nihayetinde Tevfik Paşa hükümeti çıkmıştı, ben biliyorum ki* ***Kürdistan teşkili*** *için* ***Kürt Mustafa*** *(İttihadçıları yargılayan Divan-ı Harb reisi Kürt Mustafa Paşa amaçlanıyor. Y.N.) ile bazı hâinler Kürdistan'a geçmişti, siz de beraber geçdiniz?*

- Böyle bir ta'mimden haberdar değilim. **Kürt Mustafa** gibi zevat-ı hâine ile teşriki mesai meselesine gelince, İstanbul'daki **Kürt Mustafa** ile biz mücadele ettik, bize ta-

banca çekti. Mustafa Paşa gibi bir hâinle teşrik-i mesai etmeme mekteplerde okuduğum ve aldığım terbiye müsait değildir.

Müfid Bey- *Kürt Mustafa erkân-ı harb zabitidir, cahil değildir. O maksad-ı mahsusla Süleymaniye'ye geldi, sizin de beraber geçmeniz şayan-ı dikkattir!*

- Ben 19 Eylül'de döndüm ki hakkımda bir ihbar vaki olmuş, **Mevlanzâde** ve saire ile hıyanet edeceğim bir şifre ile bildiriliyordu.

Reis- *Şırnak'ta hükümete teslim imkânını bulamadım, diyorsunuz!*

- Evet, vakit bulamadım, hükümete teslim-i nefs edemedim.

- *Sizin Şırnak'a gelip iki saatlik yerde hükümetimize teslim olamamanızı hüsnüniyetle nasıl te'lif edelim?*

- Efendim, ben Abdürrahman Ağa'ya Irak hükümetinin, Hindistan'ın ve Mısır'ın nasıl bir felâket altında yaşadığını, Halifenin esir olduğunu, hanedanın bozuk olduğunu ve hepsinin dejenere olduğunu söyledim.

- *Ondan sonra da bir* ***Kürdistan teşkili*** *lâzımdır, dediniz!*

- Abdurrahman Ağa'ya benim **Kürdistan teşkili** için propaganda yaptığıma dair ne delâiliz var?

- *Onu biz söyleyemeyiz; siz ellibeş gün Bombay'da iken mutantan ve şaşaa bir otelde misafir olduğunuzu söylediniz, bunun parasını kim veriyordu?*

- İngilizler beni Türk zabiti diye tanıyorlardı. Hindistan İslamlarına karşı Türklere itibar gösteriyoruz diye bana ikram ediyorlardı.

"JİN" Gazetesi Çıkarken

- ***Vilâyât-ı Şarkiye Cemiyeti*** *ile* ***Kürt Teâli Kulübü****'nün arasındaki maksat farkı ne idi?*

- Her iki cemiyetin de gayesi Vilâyât-ı Şarkiyeyi Ermanistan yapmamak idi. Vilâyât-ı Şarkiye Cemiyeti Türkler'le kalmayı ve Kürt Teâli Cemiyeti de Türkler'le birleşmeyi istiyorlardı. Arada fark bir tarafın cehaleti idi ki, esareti istiyordu; Vilâyât-ı Şarkiye Cemiyeti hüriyeti istiyordu. **Kürt Teali Cemiyeti** Kürdistan için istiklâlini değil, **muhtariyet** istiyordu.

- *Siz İstanbul'da* ***Memduh, Şükrü Mehmed, Halil Hayali*** *ile görüşüyor muydunuz?*

- Memduh **Jin** Gazetesinin Müdürü idi. Halil Hayali Ziraat Nezaretinde muhasebeci idi. **Kürdistan Cemiyeti** sonra ikiye ayrıldı, birisi **Kürt Kulübü**, ötekisi **Kürt İctimaî Cemiyeti** oldu.

- *Cemiyetinizde bir Kürdistan bayrağı da çıkmış, gördünüz mü?*

- Hayır.

- ***Jîn*** *Gazetesinde Türk'le Kürd'ü ayırmaya sâyidiniz (çalışıyordunuz)!*

- Ben içtimai ve siyasi yazılar yazardım

- *Ben Bitlis'te Vali iken Türk Valisi diye bana da gazete yollardınız; Kürdistan'ın mâzi (geçmiş), hal (bugün) ve istikbâli (geleceği) hakkındaki makaleniz iftirakcûyâne (ayrılıkçı) değil miydi?*

- Yalnız bir makale ile hükmetmeyiniz, o iftirakcûyâne makalem kattiyyen Kürdistan'a gelmemiştir.

- *Siz o zaman muntazaman her tarafa gönderirdiniz. Bakınız ne derece intiba bırakmıştır ki makalenizi halen unutmadım.* ***Simko*** *kimdir?*

- Hükümete iltica etmiş bir İranlıdır.

- *Ne kadar yanında kaldınız?*

- Beş-altı ay.

- *Nasıl bir adamdır, siz müşavirlik mi ettiniz?*

- Milliyet hislerinden bî-haber bir adamdır, Türkiye'nin himayesinde yaşamak ister.

- *Niçin beş-altı ay kaldınız?*

- El-Cezire Divan-ı Harbinin hakkımda gıyaben idam kararı verdiğini duydum, onun için.

- ***Simko*** *sizin vaziyetinizi bilmiyor muydu?*

- Firari biliyordu, idama mahkum olduğumu bilıniyordu.

- *İngilizler'in Musul'da ne hizmetinde bulundunuz?*

- Ben İngilizler'e hizmet etmedim.

- *Bağdat'ta polis memurluğu etmişsiniz!*

- **Eğer ispat edilirse kendi ipimi kendim çekerim.**

Ali Saip Bey- *Ne zaman taka'üt oldun?*

- **Balkan Harbinde Yanya'da vuruldum, altı buçuk santim ayağım kısadır.**

- *Kaç kuruş maaşın var?*

- 360 kuruş. Muharebe malûlü olsaydık, fazla verirlerdi! Beşinci dereceden tekaüt ettiler.

- *Demek ki iki Kürt Cemiyeti arasında sen takıldın, onun için bunları te'life (anlaştırma) çalıştın. Bu Cemiyetlerde* ***Seyit Abdülkadir*** *gibi,* ***Nemrut Mustafa*** *gibi adamlar varken bu işleri te'lif etmeye çalışan bir adamın nasıl Cemiyetle alakası az olur?*

- Ben bu hususa çalıştım, arkadaşım **Emin Bey**le çalıştım.

- *Niye Bağdat tarikiyle Bitlis'e gitmek istediniz, niçin Bitlis Türkiye Büyük Millet Meclisi arazisinde iken Ankara'dan geçmediniz?*

- Daha emniyette gitmek için bu yolu ihtiyar ettim (seçtim), Anadolu tarikiyle gitseydim yakalanmam kabildi.

- *İngiliz pasaportu ile Bitlis'e gitmek sizi takibattan kurtarır mıydı? Siz Bitlis'i Anadolu'dan addetmiyor muydunuz?*

- Bir defa **Bedirhani Halil Rami** gibi bir adam **Mevlanzade** gibi bir hain o taraflara gelince benim de oralara gelmem lâzımdı. Bunların iftirak (ayrılık) fikrine meydan vermemek için vicdani vazifemi ifaya geldim.

- *Memleket hesabına başka yerde çalışamaz mıydınız?*

- İstanbul'da bir davete muttali olmadım.

- *Siz* ***Mehmet Hulusi Efendi*** *nâmında kimseyi tanır mısınız, husumetiniz akrabalığınız var mıdır?*

- Hayır.

- *Bak bir zabit, sizin hakkınızda ne diyor, bu esir iken seni görmüş, İngilizler'in polistiğini yaptığınızı Dahiliye Vekili Ali Fethi Beye bildiriyorlar!*

- Bu adamla akrabalığım yoktur, ne diyor beyim?

Bir Zâbitin İhbarı

Harb-i Umumide 2. Fırkada 1. Alayda 1. Taburda küçük zabitlik eden **Cizreli Hulusi** imzasını muhtevi mektup okundu:

*"Bendeniz Irak'dan eseratten avdet ettim, mamleketim olan Diyarbakır'a avdetimde, meşhur İngiliz casusu Bitlis'li **Kemal Fevzi**'nin hükümetçe aranılmakta iken bulunup Bitlis'te hapis edildiğini işittim. Bu hain 339 (1923 M) senesi bidayetlerinde (başlarında) Musul'da polis elbisesi ile İngiliz polis istihbaratında maaşla çalışıyordu. Musul'da kalan Türkler'i İngilizler'e jurnal ederek darp, tahkir ve hapis ettirmiştir. Bu hainin İngiliz polisi iken mazlumlar üzerinde tatbik etmediği namussuzluk kalmamıştır. Bu hainin, Lozan'da emeklerinin suya düştüğünü gören İngilizler tarafından hududumuza geçirilerek casusluk yaptırması muhtemel olduğundan hasbe'l-hamiyete muhtemel nazar-ı dikkatinizi celbederim. Hürmetler"*

Kemal Fevzi- Bu tarihlerde ben Irak'da yoktum.

- *Ali Hulusi isminde bir arkadaşınız daha varmış, kimdir?*

- Tanımam.

- *Bitlis mebusluğuna namzetliğinizi koydunuz mu?*

- Evet, ikinci intihabda (seçimde).

- *Siz vatan aleyhinde çalışırsınız da sonra nasıl olur da namzetliğinizi koyarsınız?*

- Ben Mütareke'den sonra fena zamanlarda milliyet-perverlik hissiyle değil, ilca-yı zamanla (zamanın zorunluluğuyla) bu neşriyatı yaptım.

Müfid Bey- *Kürt Cemiyeti'nde kâtiplik yaptınız mı?*

- Vazife-i kitâbeti (katiplik görevini) evet ifa ettim.

- *Zaho'da Şiirt vilayetinin sizi te'dip ettiğini (cezalandırdığını) duyarak Diyarbekir'e gelmek istediğinizi söylüyorsunuz, bu nasıl olur? Siirt'te teslim olmayıp da niye Diyarbekir'e gelmek istiyordunuz?*

- Muvaffak olamadım.

Müddeiumumi Süreyya Bey - *Ve onun sarayında tutulduktan sonra nasıl İstanbul'a geldiniz, sonra nasıl serbest bırakıldınız?*

– Saray'da yakalandım, Van'da yedigün kaldım, hükümete müracaat ettim, temadi-i mevkufiyetime meydan verilmemesi için 7 Mayıs 1340'da (M. 1924) istida verdim. Oradan Erciş'e, Karaköse'ye, Hasankale'ye ve oradan Erzurum'a ve Trabzon'a getirildim. Trabzon'a Temmuzun 17'sinde vasıl oldum. Trabzon'da Müdeiumumiliğe çıkarıldım. Müddeiumumi hudut haricine çıkartılmayacağımı ve **150 kişilik Liste**den olduğumu söyledi. İstanbul'da **150 kişilik Liste**de olmadığımı öğrendim, 1340 (1924 M) senesi Ağustosuna kadar polis tevkifhanesinde kaldım. Oradan merkez kumandanlığına gönderildim. Casusluk ve hıyanet-i harbiye ve vataniyeden hapsedildim. 13 Şubat gayesine (sonuna) kadar mevkuf kaldım. Sonra Ankara'da maaş işimi takip ederken, taht-ı tevkife alındım (tutuklandım). Kolordusundan sebeb-i tahliyem bir mahkeme hükmüyle değildir. Müdafa-i Milliye Umur-u Muhakemeden gelen bir emirle, Lozan Muahedesinden evvel casusluk ettiğimden bahisle tahliyeme karar verildiği yazıldı.

Müddeiumumi Süreyya Bey maznun hakkındaki istidadatı teşrih ettikten (açıkladıktan) sonra **Cafer Tayyar Paşa** ile Hat Komiseri **Süleyman Sabri Bey**in bu hususata dair şahadetine müracaat edilmesini istedi.

Heyet bir saat müzakereden sonra, vazife-i memureleri itibariyle tahkikata istinaden verilen bu raporlar için her iki zatın da şahâdetine lüzum olmadığını tefhim etti (açıkladı).

İddia ve Savunma

Müddeiumumi bunun üzerine maznunun aşâir-i matbuunu (itaatkâr aşiretler) isyana teşvik etmekle mücrimiyetini (suçlanmasını) talep etti.

Maznun şu müdafaatda (savunmalarda) bulundu:

- Heyet-i celileleri gibi tarihi bir mahkemenin huzurunda bulunmakla mübahi ve müfteharım (iftihar etmekteyim). Altı yedi sene evvel ölüm döşeğinde can çekişen memleketi azimkâr ve kudretli elleriyle kurtarmış bir Meclisin muhterem evlatları olduğunuzu unutmayınız. Hakkımda isnad olunan ceraime (suçlara) dair evrâk-ı sübûtiye ve emâre-i katiye gibi (belgelenmiş kanıtlar gibi) ahkâm-ı kanuniye ve vicdaniyeyi müebbed mevada destres olmadan (ulaşmadan) hakkımda hüküm ita etmeyeceğinize ancak muhakemenin azimet-i tarihiyesini (tarihi büyüklüğünü) pîşgâh ittihaż ediyorum (güven konusu sayıyorum). Müdafa-i Milliye Mehâkim Şubesinin gayr-ı sadır olan emrine nazaran isyanla alakadar olmadığım vazih etmişken şimdi maznun olarak bulunduğuma cidden müteahhirim (hayret ediyorum). Yalnız anlamak istediğim hakikat şudur ki, aleyhimde bazı mefasid (fesatlar) vardı. Dahiliye Vekili Hazretini ma'zur görürüm, Sâmi Ferid Beyin hakkımda aştığı fena

*bir çığırı takip mecburiyetinde kalmıştır. Hayat ucuz olduğu için Erzurum'a gittim, hususi ders vermek istedim, fakat orda uzun müddet kalamadım, evvelce el-Cezire Divan-ı Harbının idam karar-ı giyabisini de duyunca Erzurum'dan kalktım Saray'a geldim. Erzurum'dan Teşrinievvelin 15'inde çıktım, **Simko**'nun yanına gittim. Vaziyetim yalnız firar vaziyeti idi. Ölümden kaçarken tahrikât yapmak gibi kendimi ecelin kucağına atamazdım.*

*Kürtler benim altı aylık tetkikatıma nazaran sihir ve keramete ve şa'şaya meclubdurlar (eğilimlidirler). Eğer firari seyahatımda maksad-ı siyasî olsaydı kısa yoldan gitmezdim. Ben Teşrinievvelin (Ekim) sonunda **Simko**'nun yanına gittim, eğer hâlâ bu gayenin peşinden koşsaydım tekrar birçok yerlere istida vermezdim ve Mudafa-i Milliye Vekâleti beni tahliye etmezdi.*

Maznun (sanık) müdafaatını ikmal ederken İstiklâl Mahkemesi binası önüne **Seyid Abdülkadir**'in getirildiği duyuldu ve bunun üzerine Müddeiumumi cerâim-i mürettebeden (birbirine bağlı suçlardan) olan bu maznun hakkındaki davanın Seyid Abdülkadir'in davasıyla tevhidini (birleştirilmesini) istedi ve bu karar heyetçe kabul edilerek muhakeme yevm-i ahire (sonraki güne) taallûk edildi (ertelendi).

*(**Vakit**, 12 Mayıs 1925)*

VIII-c) Hizanizâde Kemal Fevzi'nin Bir Yazısı:

"Kürdistan Muhtariyeti"

***San Remo Muahedesi**'nin memleketimize ait mevadını (maddeler) gözden geçirirken o müphem vaadler karşısında şüpheli endişelere kapılmamanın ihtimali yoktur. Düvel-i Âliye ve gâlibenin arasıra milel—i mahkûmeye (yenilmiş milletlere) beyan ve ilan ettikleri mevâid-i kat'iye (kesinleşmiş maddeler) nazar-ı itibara (gözönüne) alınırsa metâlib-i milliyemizin (ulusal isteklerimizin) ne derece asgari bir surette tervic ve is'âf edildiği (gözönünde bulundurulup yerine getirildiği) -gereği gibi- tezâhur eder (ortaya çıkar). Halbuki biz bundan böyle bir ahlâk-ı siyasiyenin (siyasi ahlakın) hükümran olacağına güvenmiş olarak) o mevâid-i halâs ve istihlâsın (o kurtuluş maddelerinin) incâz-ı tâmını (tümünün yerine getirilmesini) görmek isterdik.*

*Şüphe yoktur ki **Wilson Prensipleri**'ne veya herhangi icabât-ı siyasiyeye (politik gereklere) istinâden anâsır-ı Osmanîye'nin hukûkunu kâfil bir sûret-i hal (Osmanlı halklarının haklarını güvence altına alacak bir çözüm biçimi), maalesef devletin inhilâlini (yıkılmasını) zaruri kılmıştır.*

[39 satır tayyedilmiştir (sansür gereği atılmıştır)]

*Yanılmıyorsak Muahedenin (San Remo Anlaşması) Kürdistan'a ait kısmında küçük bir tenakuz (çelişki) görüyoruz. 62.Maddenin fıkra-i evvelâsında (ilk fıkrasında) "**Kürd unsurunun hâkim bulunduğu...**" mahallin **muhtariyeti** (bölgelerin özerkliği) mutlak surette kabul olunuyor. Bu esas nazar-ı itibâra alındığı takdirde Bitlis, Van, Erzurum vilayetleri Kürd ekseriyet-i kâhiresiyle meskûndur (büyük çoğunlukla Kürtler' den oluşmaktadır). Binaenaleyh iş bu Vilâyet-i sâlisede (Bu nedenle bu üç ilde) ancak Kürd hâkimiyetinin ileri sürülmesi iktiza eder (gerekir). O halde nasıl oluyor ki 89 ve 90'ıncı maddelerde vilayet-i mezkûrenin bir kısmı veya mecmûu zımnen (sözkonusu vilayetlerin bir kısmı veya tamamı dolaylı yollarla) Ermenistan hesabına geçiriliyor ?Ermeni komşularımız bu vilayetlerde bir hakk-ı tarihi (tarihsel hak) iddia ederlerse, Kürdler'in bu yerlerde ondan fazla olarak bir hakk-ı kadîmi, bir hakk-ı kable'l-tarihisi (eskilere dayalı, tarih öncesine ait bir hakkı) vardır. Zîra ki o dağlarda **Kürdler** kadîm (eski), **Ermeniler** hâdisdirler (yenidirler). Biz bir Ermenistan'ın vücûdunu kemâl-i samimiyetle (bütün içtenliğimizle) arzu ederiz, ve bu arzumuzu her suret ve vesile ile izhar ettik (ortaya koyduk). Fakat Kürd ekseriyetiyle meskûn bu vilayetlerden bir kısm-ı kalînin (az bir bölümünün) bile Ermenistan'a ilhâkını (katılmasını) —bizim kat'iyen rıza göstermeyeceğimiz şöyle dursun— Ermeniler dahi arzu etmezler. Harb-i Umumi'den evvelki istatistikler nazar-ı itibara alınsa, dostlarımız bu vilayetlerde sekene-i asliyenin (esas sakinlerin) min heyetûl- mecmûu (toplam nüfûsunun) azâmi olarak ancak yüzde 10 ile 15'ini teşkil edebiliyorlardı. O halde iş bu vilayetlerde bir hâkimiyet-i hayâliyenin ikâmesi (hayali bir egemenlik sağlanması), iki komşu millet arasında ebediyen kanlı münaza'aların (anlaşmazlıkların) idâmesi demek olmaz mı ?*

*Vesile-i niza (anlaşmazlık nedeni) olan böyle bir hâli-hakikati olduğu gibi görebilen -- Ermeni dostlarımızın kendi menfaatları icabı olarak, elbette kabul etmeyecekleri bedîhidir (açıktır). Bir toprağın hâkim-i hakikisi, bizzat sâkinleridir. Binaenaleyh **Kürdistan** dahilinde fuzûli bir Ermeni hâkimiyet-i hayâliyesinden ziyâde (hayâli bir Ermenistan egemenliğinden çok) Kürdistan haricinde, kâbiliyet-i hayâtiyeye malik (yaşama gücüne sahip), medeni bir Ermenistan'ın mevcudiyetini akıl ve mantığın icabâtına (gereklerine) daha muvafık görüyoruz.Gayr-ı tabiî ahval (doğal olmayan durumlar), er-geç dûçâr-ı zeval olur (yok olur). Hayat ve tabiat kanunlarıdır ki; ebediyü'l-cereyandırlar (ebediyen geçerlidir). Tabiî ve hakiki bir Ermenistan ise Kürdistan haricinde teşekkül edebilir (kurulabilir). Olsa olsa böyle bir Ermenistan kâbiliyet-i hayâtiyeyi hâiz olabilir (yaşayabilir).*

[11 satır tayyedilmiştir (atılmıştır)]

Biz Ermeniler'le hâl-i nifâkda (anlaşmazlık içinde) değil, hâl-i vifâkda (uyum içinde) bulunmak isteriz. Bunun vücûdu tarafeyn hukukunun (tarafların haklarının) âdilâne tevziine vâbestedir (bağlıdır).

Aynı ekseriyetin meskûn bulunduğu yerde aynı hâkimiyetin ikâmesi lâzım gelir. Yabancı hâkimiyetlerin vaz'ı (kurulması) müşkül ve gayr-ı tabiîdir (olağandışıdır), hayatları ise muvakkattır (geçicidir). Bitlis,Van,Erzurum gibi Kürdistan'ın en mütekâsif aksamını teşkil eden (en yoğunluklu bölümlerini oluşturan) havali-i mezkûrede (sözkonusu yörelerde Kürd milleti mine'l-kadim (eskiden beri) istiklâl-i tabiîsini (doğal özgürüğünü) muhafaza ettiği gibi hiç bir cereyân-ı siyasiye minkâd (siyasi akıma bağımlı) olmamıştır. İslâmiyet dolayısıyla Arablığın, hilâfet dolayısıyla Türklüğün tesiratına kapılmadığımız halde kendi ülkemezin kesîf aksâm-ı mühimmesinde (yoğunluklu önemli bölümlerinde) fuzûli bir Ermeni hâkimiyeti altına nasıl girebiliriz?

[24 satır tayyedilmiştir (çıkarılmıştır)]

Biz şu kanatteyiz ki arazi ve sekene-i aslisine (esas sâkınlerine) sahip ve hâkim bir Kürdistan'ın vücûdu şark-ı karîbin (Yakın Doğu'nun) müstakbeldeki muvazene-i siyasiyesini (gelecekteki siyasal dengelererini) te'mine hâdim (sağlamaya yardımcı) olacaktır. Bundan da hiç şüphe yoktur ki Kürdler kadar, belki onlardan daha ziyade Ermeniler müstefid olacaklardır (yararlanacaklardır). Diğer cihetden Kürdistan dahilinde ekalliyet-i kalileyi (küçük azınlığı) teşkil eden ***Asuri*** *ve* ***Keldani*** *gibi Hırisstiyan cemaatlere Muhade mucibince (Anlaşma gereğince) bahşedilecek hukuk u imtiyazattan (hak ve ayrıcalıklardan) küçük* ***Ermeni*** *cemaatlerinin de bilganmabliğ (?) müstefid olacakları tabiîdir. Fakat bir ekalliyet-i kalîleye (küçük azınlığa) bir ekseriyet-i kesîfenin (büyük çoğunluğun) tâbi ve minkâd (bağımlı) olması kanun-u tabîat ve muadelete tevafık etmez (doğa kanunları ve eşitlikle bağdaşmaz).*

[26 satır tayyedilmiştir (çıkarılmıştır)]

(**Jîn Gazetesi**, Sayı: 36/1920)

VIII-ç) İdam Edilen Yurtsever Şair *Kemal Fevzi*'nin Şiirlerinden Örnekler(*)

GAZEL

"Leb-i can tâzeler, bîmâr-ı cismi can alır Cevdet,
O şûha dil veren dil-hasta her an ağlasın, gülsün"

Cevdet Paşa

* Daha Harbiye'de okuduğu yıllarda şiir yazmaya başlayan Kemal Fevzi'nin yayımlanmış üç şiir kitabı biliniyor: **Kahraman Orduya Armağan,** Tekirdağ Mtb. 1331(1915), **Ordudan Bir Ses,** İst. 1333 (1917) ve **Elem Çiçekleri,** İst. 1335 (1919)
İlk iki kitap daha çok hamasi şiirlerden oluşmakta Elem Çiçekleri ise gazellerin yanısıra Abdülhak Hamid Tarhan, Ahmet Haşim ve Faik Ali çizgisinde şiirlerden oluşmaktadır.

Hümâr-ı câm–ı aşka bezm-i cânân ağlasın, gülsüu,
Yetim-i vuslat-ı dildâra hicrân ağlasın, gülsün.

Yitirdim kûy-ı hasretten o yâr-ı serv-i reftârı,
Nigâh-i mestini andıkça çeşmân ağlasın, gülsün.

Hezârân derd ile ma'lûf hezâr-ı âh u şeydâyım,
Bahârımda solan gülden gülistan ağlasın gülsün.

Gazâl-ı nâzenîn terkeyledi hâmûn–u sevdâyı,
Şikeste âşık-ı bîmârı her an ağlasın gülsün.

Zülâm-ı bahtım içre çırpınır pervâne–i aşkım,
Gurûb-u mihr–i aşkımdan şebistân ağlasın gülsün.

Lebinden bûseler va'deyliyen çeşm–i günahkârın,
Belâsın yüklenen kalb-i perişân ağlasın gülsün.

Uçarken FEVZİ yâ şâhin-i âmâlin semalarda,
Sükûtundan bugün vâveyl... nedîmân ağlasın gülsün!...
(1330/1914)

ŞEKVÂ-YI ŞEBÂB

Gençliğin mütebessim baharında
Açılan goncalar türâb oldu
O baharın bütün civarında
Kurduğum lâneler harab oldu

Her seher bekledim bir ümidi
Doğuacakdır diye şafaklardan
Sonra birden soluk hazân esdi
Saldı ezhâra bir derin şîveden

Gençliğin bir dem-i mesaretde
Oldu her şey dile melâl–i efken
Sanırım kimsesiz mezar ağlar
Ömrümün nâliş nazarında
Ben baharımda hande beklerken
Hasta kalbimde bir bahar ağlar

(Ağustos 1331/1915)

RÛH-U FUZÛLÎ'YE

Görüp ol çeşm-i âhûyu dedim kurbanın olsaydım;
Diyâr-i aşk u hüsnünde garîb mihmânın olsaydım,

Füsûnkâr kaşların bir tîr–i cellâda benzer kim
Temâşâsıyla ağlar bir esîrânın olsaydım!

Bulunsam bezm-i mihrinde n'olur bir an u cedîde;
Melâl-i rûhumu hep inlerim sahra-yi hestîde.

Kararmış leyle-i sevdâma doğmaz meh-i hüsnün,
Gönül aşkınla kan ağlar kanıp bin nazlı ümîde!

Dem-i pürmest-i vahdetde gel ol bir sâki-i hem-hâl,
Bütün benliklerim sönsün, senin karşında olsun lâl;

Ne demler, gamlı günler geçdi bilsen derd-i hüsnünden;
Beni vaslınla dilşâd et yeter dûr eyleme emhal!

(Ağustos-1327/1911 Bitlis)

(x) emhal = Sonraya bırakma, erteleme

"Hayret ey büt sûretin gördükçe lâl eyler beni
Sûret-i hâlim gören .....

FUZULÎ

Servi boylum gözlerin mest-i melâl eyler beni,
Kâkül-ü şûhun hemîşe bî-mecâl eyler beni.

Çok mu gamzen uğruna kılsam fedâ ben cânımı,
Berk-i mujgânın şehim dembeste lâl eyler beni.

Tiğ-i ruhsârın gönül tahtın yıkıp kan eyledi,
Şimdi vîrân hâtırân âşufte-hâl eyler beni.

Rahm kıl cânâ bugün şeydâ-yı mâtemdârına,
Sunduğun peymãneler veçd–i hayâl eyler beni.

Âteş-i hicrân-ı hüsnün kalbi virân eyledi,
Firkatin bir teşne-i âb-ı zülâl eyler beni.

FEVZİ'yem terkeylemem artık tarîk-i aşkı ben,
Çünki aşkım vâsıl-ı ehl-i kemâl eyler beni!

(Eylül - 1327/1911 Bitlis)

GAZEL

"Kahrdan ikrah idenler lütfa olmaz müstahak
Mustaid dert olanlar kâbil-i dermân olur."

FUZULÎ

Döktüğüm hûn-âbeler hep nâliş-i sûzân olur,
Dembedem fikrim, hayâlim mahbus-u hicrân olur!

Gün geçer, gülmez yüzüm, âlıdır nedîmim, hemdemim;
Bilmezem ki kangı gün tâlih bana hândân olur.

Gurbetin bir lâne-i giryân u zârından uzak
Gül cemâlin rûhuma küskün, garîb mihmân olur!

Bir günüm zevk ü visâlinle geçirmez dehr-i dûn...
Eşk-i firkat ömrüme bir katre-i nisyân olur!

Yâdederken hüsn-ü şûhun en venüsler dâyesi,
Bin keder edbâr o dem sanki şerer-efşân olur.

Ye's u mihmet yâr-ı hemdemdir bu şeydâ gönlüme
Derdimin dermânısın sensiz devâ nîrân olur

Bir garib firkatı sahra-nurud-u bülbül gibi,
Gözlerimden eşk-i hüznüm dökülüp al kan olur!

Yâr olur, ağyâr olur, yavrum hayâlin olmuyor,
Tâb-ı hüsnün zihnime bir berk-i nâzân olur.

Ger görürse vech-i handânın senin âh ey melek,
Âşıkın karşında lâl, ebkem sana kurbân olur.

Ey güzel, ey nâzenîn, ey mihr-i sevdâ-yı melâl,
Ey sabahât zühresi sensiz günüm zindân olur

Her seher bülbül gibi eyler figân özde dil,
Beklerim senden haber gelmez, gönül giryân olur.

Olmuşem ey şâh-ı hübân hüsnünün pervânesi,
Ey melekler şâhı senden her tûfân gılmân olur.

Aşkı bilmez sofi-i bedbaht müdâm eyler dua,
Bâde-i külhandaki şerb eyleyen sultân olur.

İçtiğin zehr-âbedir onsuz bûmiler FEVZÎ ya
Ol sebepten nây-i aşkın dembedem nâlân olur.

(Teşrin-i evvel 1327/1991, Bitlis)

HİCRAN YOLLARINDA

Ey Bingöl'ün üstünde solan fecr-i hilâle,
Bir yâd-ı elem terkeden ey hüsn–ü ganûda,

Bîzâr ediyor rûhumu kabrindeki nâle!
Bekler nazarım handeni eyvâh hani, nerde
Karlarda yetim medfene, bir ufk-u harâba,
Seylâbe-i hicrânını ithaf eden annem!
Bingöl eteğinden süzülen kanlı sehâbe,
Sözlerle dökerken ona son girye-i mâtem,
Yollara düştünüz, perişan, melûl...
Çocuklar, anneler kimsesiz ve dul,
Gelinler karlara birer yavrucuk,
Gömerken dağ, tepe, dere, yar, ufuk
Hep mezar ağarmış uğrağınızda;
Giryeler çağlarmış otağınızda!
Ah ondan bir tuhfe, ya bir nişâne,
Göndermek borcundu ey dertli anne!
(1321/1905)

ANNEME

Ey bağrıyanık dertli kadın, hasta-i firkat,
Hicranile yorgun düşeli hayli dem oldu.
Âlemi uyut, ye'si unut eyleme kasvet;
Sensiz geçen ömrüm unutulmaz sitem oldu!
Güldükçe bu resmim sana, gül, gözyaşı dökme;
Andıkça beni ağlayarak yerlere çökme!
Her derde boyun eğme, yazık, eyleme mâtem
Ey derdi büyük, dûl, yetim, öksüz kalan annem!
(1330/1914)

KIT'A

Felekden bin ölümlü darbe gördüm, ölmeden asla;
Hayatın en varılmaz noktasından dehri seyr ettim;
Karanlıklarda envâr avladım; hep hak için gittim;
Ölümden fâniler korksun, bana pek hiç gelir zira!.

IX. BÖLÜM

DİYARBAKIR AYDINLARI İSTİKLÂL MAHKEMESİ'NDE

IX-a) Av. Hacı Ahti Mehmet Tevfik (Bavê Tujo) Derikli İlyas Yargılamaları

Vakit Muharriri Hakkı Naşid, Diyarbekir'den bildiriyor:

Bugün Hacı Ahti **Mehmed Tevfik** isticvab edildiler (sorgulandılar). Mehmed Tevfik isticvâbında dedi ki:

- **Kürt Kulübü**'nde üç ay evvel kapanıncaya kadar hizmet ettim. İsyanı cehalet doğurmuştur. Cemil Paşalar'la İlyas'ın evinde Kürtçülüğe dair görüşmedim. Ben Şeyh müridi değilim. Diyarbakırlılarca "dinsiz" tanınan bir adamım.

Hacı Ahti'ye gönderilen dört mektup hakkında etraflı bir surette isticvab edildi.[1] Ba'da **Derikli İlyas** isticvab edildi.

İlyas isyan hakkında bir fikri olmadığını, katl isnadından kurtulmaya uğraşırken Pirinççizâdeler'in tesiriyle komiser Hidayet efendinin kendisini rapor ettiğini Pirinççizâdeler'in menafiini ihlâl ettiğinden dolayı başına bu belâların geldiğini iddia etti.

Cemil Paşazâde Ahmet isticvabında Hacı Ahti'yi ferağ-ı ilm ve haberi için çağırttığını söyledi. Derikli İlyas tekrar âtideki ifadâtta bulundu:

1. Ateşli bir Kürt milliyetçisi olan Av. Hacı Ahti'nin sorgusunun bundan sonraki bölümü -öyle anlaşılıyor ki- bilinerek verilmemiş.

– Ben siyasetle uğraşmam. Derik Kaymakamlığı Kürtçülüğümden haberdar değil. Nasıl oluyor da Hidayet efendi biliyor.

Hacı Ahti'ye, mektubunda Terakkiperverler'in ekseriyete yaklaşıp yaklaşmadığını niçin sorduğu, bundan maksadının ne olduğu soruldu. Hacı Ahti cevaben dedi ki:

- Halk Fırkası'nda idim. Terakkiperver Şubesi açmak fikrinde idim. Gazi Paşa'nın muhalif olduklarını öğrenince vazgeçtim.

- *Hasımlarımı yakında ezeceğim diyorsun. Bu nedir?*

- Derik kazasında emval-ı milliyeden yüzbin lira yemek isteyenleri kanuna teslim ettim. Hasımlarım onlardır. Derikli Salih Ağa, Feyzi ve Sıdki Beylerden aldığı cesaretle emval-ı metrûkeyi almak istediler.

Tapu Müfettişliği tahkikat yaptı. Maznunları tevkif etti. Haber verdiğim zaman bana katl isnat ettiler. Derik bunların mâlikânesidir, bizi yirmi senedir, süründürüyorlar. Bugün ancak İstiklâl Mahkemesi'nde bunları söyleyebiliyorum.

Reis hakkın tezahür edeceğini te'min etti. Maznun devamla dedi ki:

- Hükûmete sadıkım. Ancak sayesinde yaşıyorum. Kürtçülük etsem o gün mahvolurum. Ben beş askerimizi koyun gibi kesenleri ihbar ettim.

*(**Vakit**, 21 Mayıs 1925)*

IX-b) Urfa Mebusu Kürtçülükle Suçlanıyor

Şark İstiklâl Mahkemesinden Beraat Kararı Alan Urfa Belediye Reisinin Şayan-ı Dikkat İfadesi

Suret-i Mahsusada Diyarbekir'e Gönderdiğimiz Muharririmiz (Hakkı Naşid)'den:

İstiklâl Mahkemesi, Urfa Belediye Reis-i sabıkı **Hacı Mustafa Kâmil Bey** ile altı refikinin muhakemesini bugün icra etti. Dava çok meraklıydı. Salon fevkalade kalabalıktı. Maznunlar salona getirildikten sonra heyet-i hâkime mevkilerine geçtiler. Reis isticvaba başladı:

- *İsminiz nedir?*

- Mustafa Kâmil.

- *Pederinizin ismi?*

- Hacı Osman

- *Nerelisiniz, kaç yaşındasınız ve ne işle meşgulsünüz?*

- Urfalıyım! Elli yaşındayım, Urfa Ticaret Odası Reisiyim.

Reis- İddianâme okunsun!

"**İddianame**" okunduktan sonra Halk Fırkası'ndan sonra Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na geçmiş olup adamlarıyla birlikte izinsiz silah taşımaktan yargılanan Urfa eski Belediye Reisi Hacı Mustafa Kâmil Bey, **Urfa Mebusu Siverekli Ali Bey** hakkında şu ihbarda bulunuyor:

"- Efendim, senelerdenberi **Kürtlük için** çalışan Urfa Mebusu **Siverekli Ali Efendi**'dir. Bendeniz buradaki Kürdlük cereyanını ta'yip (ayıplama) ve baştakilerini ihbar etmek üzere bir emir aldım. Heyet-i merkeziye içtima ettik ve mütemadi takibimiz neticesinde Mebus Ali Efendi'nin bu cereyanın başında bulunduğu tahakkuk etti. Heyet-i merkeziye azası imzamız tahtında meseleyi Ankara'ya bildirdik. Ahmed Tevfik Beye de malumat verdik. Bir netice çıkmadı. İki ay sonra bu adam açıktan açığa propağanda yapmaya başladı. İstida ettik, memleketten bu adamı uzaklaştırın dedik, çaresiz kalınca ikibin imzalı bir telgraf verdik. Burada **Zaza** saltanatı kurmak istiyor, dedik. Kulak asan olmadı, ikibin Türk'ün sözüne inanmadılar.

Şahitler

Ali Saip Bey- Şahit ikame edebilir misiniz?

- İkibin imzalı telgraf verdik dedim, beyim, ikibin şahit demektir.

Takriben 1338 senesinden beri bu adamın aleyhine çalıştım. (3000 liradan fazla telgraf parası vermişim).

Ali Saip Bey- Mebus olduktan sonra da propagandaya devam etti mi?

- Asıl mebus olduktan sonra işi aleniyete vurdu. Belediye intihaplarında (seçimlerinde) elinde kâğıt dolaşır "***Kürt*** *memurları intihab edin, hükümeti elinize almaya bakın, yakında* ***Kürdistan*** *olacak. Türkler'e ehemmiyet vermeyiniz*" diye bağırırdı.

Ali Saip Bey- Bu ikibin kişiden hangisi bunları tekrar edebilir mi?

- Eder beyim. Esasen imzaları ve telgraf suretleri bendenizde Urfa'da mahfuzdur. Esasen bilmeyen de yok. Bu Ali Efendi, hiç bir şeyden korkmazdı. Mebusân tayinlerinde daire-i intihabiyesinde geldiğinde yine söyledi. Daima devam etti.

Süreyya Bey- Siverekli Ali Efendinin şimdi araları açılmış bir arkadaşı var mı?

- Var efendim, hâl-i firarda olan **Sait Bey**. Fransızlar'a iltica etmiştir ve Ali Efendi'nin arkadaşıdır. Sait Bey daima Ali Efendinin kendisini iğfal ederek hükümete karşı durmağa teşvik ettiğinden bahsederdi. Bunun üzerine bir meselede Ali Efendi Sait Bey aleyhine şahitler ikame ederek kendisine yağmakerlik cürmü isnat ettirdi. Bunun üzerine Sait Bey firar etti. Sait Bey aşiret reisidir; sonra barıştılarmı bilmem.

Ba'de **Avukat Behcet Efendi** ile **İbrahim** ve diğerleri isticvap edildi.

Makam-ı iddianın talebi üzerine Mahkemece Hacı Kâmil'in, Avukat Behçet Efendi'nin ve İbrahim'in beraatına; diğerlerinin davasının tefrikine karar erildi.

*(**Vakit**, 20 Mayıs 1925)*

X. BÖLÜM

ŞARK İSTİKLAL MAHKEMESİ: "*SANIKLARIN BAŞLICA AMACI MÜSTAKİL KÜRDİSTAN TEŞKİLİDİR*"

X-a) Seyit Abdülkadir Ve Oğlu Seyit Mehmet İle Abdullah Sadi, Kemal Fevzi Ve Diğerleri Hakkında Verilen İdam Kararı.

Müddeiumuminin iddianamesi ile müdafat-ı vakıa istima ve bilcümle evrak-ı dava yegân yegân bittetkik münderecatı istitlâ olunduktan sonra icab-ı keyfiyet ledelmüzakere esbab-ı mucibesinin tafsilâtı zabıtnamesinde gösterileceği üzere **Kürt isyan ve ihtilâli ile alakadar ve isyanın âmil ve muharriklerinden** olduğu iddiasile maznunualeyh olan mefsuh **Kürdistan Taali Cemiyeti Reisi** ve sabık Ayan Azası ve esbak Sura-yı Devlet Reisi 1- **Seyit Abdülkadir Efendi** bin-i Seyit Ubeydullah ve 2- **mahdumu Seyit Mehmet efendi** ve Hoşnu aşiret rüesasından 3- **Nafiz efendi** bin-i İsmail ve **Kürt Cemiyetleri azasından** 4- **Palolu Abdullah Sadi** ve yine **daiye-yi istiklâl ile müteşekkil Kürt Cemiyetine mensup** olan aşair-i mutiayi isyana tahrik eylemek fiillerinden dolayı keza maznunualeyh olan **muallim ve dava vekili** 5- **Bitlisli Hizanizade Kemal Fevzi** bin-i Reşit ve yine **müstakil bir Kürdistan teşkiline çalışmak** ve isyanda alakadar olmak efalinden naşi kezalik maznunualeyh bulunan ve 6- **Diyarıbekirli Ahmet Cemil bey** bin-i Mustafa ve 7- **Derikli İlyas efendi** bin-i Osman ve vükela-yi deaviden 8- **Hacı Ahti Mehmet Tevfik efendi** bin-i İsman ve yine isyanla alakadar maznun Derikli İlyas efendinin vasıta-i muhaberesi olmak ve bilâvesika idare-i örfiye mıntakasında seyahat etmek fiillerinden dolayı keza maznunua-

leyhim olan 9- **Dirikli Kado** nam-ı diğer Abdülkadir bin-i Şehmuz, 10- **Sino** bin Resul, 11- **Rifat** bin Abdülkadir ve 12- **Hüseyin** bin Seydo ve yine kavlen hiyanet-i vataniyede bulunduğu iddiasile kezalik maznunualeyh olan İstanbul'da Aksaray'da Valide Camii Şerifinde kürsü şeyhi Silifkeli 13- **Hoca Askeri efendi** bin Molla Mehmed'in ef'ali müddeabihalarının deavi-i mürtebitadan olmasına mebni tevhiden icra kılınan muhakeme-i aleniye neticesinde her ne kadar esna-yı tahkikatta ve huzur-u muhakemede maznunualeyhlerden **SEYİT ABDÜLKADİR EFENDİ** filhakika kendisi **Kürdistan Taali Cemiyetinin riyasetini** deruhte etmiş ise de Harb-i Umumide müttefik devletlerle beraber mağlûp olan Osmanlı Hükümetinin resikârına **Damat Ferit kabinesinin vilâyat-ı şarkiyeyi Ermenistan havza-i memalikine idhal için** düvel–i ittifakiyenin arzu ve teşebbüslerini terviç eylemesine mebni kendisi de esasen akt-i mütarekenin müpteniünileyhi olan **Vilson Prensiplerine istinaden Ermeniler'e nisbetle azim bir ekseriyet teşkil eden Küartler'in hukukunu siyanet ve Kürt eyaletlerinde Ermenistan teşkiline mumanaat maksadı ile mezkûr Kürdistan Taali Cemiyeti'ni ihdas ve bir Kürdistan muhtariyetini istihdaf ile akit ve tanzim olunan "muhtariyet i'tilafnamesi"ni imza ettiklerini** ve ancak bilahara kuva-i milliyenin muzafferiyeti üzerine devam-ı faaliyetine lüzum kalmayan cemiyeti fesih ve ilga ve evrakı da ihrak eylediklerini ve kendisinin isyan-ı hazırda ve gerekse müstakil bir Kürdistan teşkili hakkında bir güna alâka ve emeli mevcut ve tertibatı mesbuk olmadığını ve diğer maznunualeyh Seyit Abdülkadir efendi mahdumu **SEYİT MEHMET EFENDİ** de pederinin ifadesini teyiden kendisi Kürdistan Taali Cemiyetine mensup ve âza-yı daimesinden ise de badelmütareke **Ermeniler'i himaye eden iytilâf devletlerinin Kürtler'le meskûn vilâyat-ı Şarkiyeyi Ermenistan'a ilhak hususundaki arzuları ile ve ayni fikre peyrev olan Ferit Paşa kabinesinin âmaline seddirah ve kahir bir ekseriyeti haiz olan Kürtler'in muhafaza-i hukuku zımnında şark vilâyetlerine muhtariyet bahşolunmak için ibraz-ı faaliyet ederek** ahiren kuva-i milliyenin ihraz-ı galibiyeti üzerine cemiyetin feshedildiğini ve kendisinin isyan ve ihtilâl-i hazırla dahl ü iştiraki olmadığını ve diğer maznun **ABDULLAH SADİ** efendi de tahrikat-ı iptidaiyede filvaki akdemce Mısır'da esir iken İngilizler'in mazhar-ı teveccüh ve itimadı olduğunu işittiği **Jerar efendi** ile badelmükâleme müfeka-i maznunesinden **Seyit Abdülkadir ve oğlu Seyit Mehmet efendilere arz-ı malûmat ve Seyit Abdülkadir** efendiden dahi telakki-i talimat eyledikten sonra Kürdistan Taali Cemiyeti namına mahafil-i âliye ve makamat-ı resmiye nezdinde icra-yı müzakerat ve ittihaz-ı mukarrerata selâhiyet-i mutazammın tanzim ve istihsal eylediği vesika ile maan Şişli'ye bilazime sima itibarile Resüttin üsera kampı kumandanına müşabih İngiliz Hükümetinin Umur-u Şarkiye-i Siyasiye Müdüriyeti İstanbul murahhası Mister Templen ile **vilâyat-ı şarkiyenin Türkiye'den tefrik ve müstakil bir Kürdistan teşkili ve bunun husulü için taşrada mevcut 135 şubelerinin**

ihtilâl ve harekete gelmeleri hakkında müddet-i medide müzakere ve münakaşattan sonra hasıl olan itilâfnameyi mutazammın protokolların imza ve teati edileceği sırada **Seyit Abdülkadir efendinin Mister Templen'in bu muahedeyi imzaya selâhiyeti olup olmadığını tahkike lüzum görerek mahdumu Seyit Mehmet efendiyi komşusu İngiliz Taker'e gönderdiği esnada derdest edildiği** ve mahaza kendisi vatana bir hizmet mülahazasına binaen bu tertibat ve müzakerata girişerek itilâfnamenin imzasından sonra hükümete ihbar-ı keyfiyet emelinde bulunduğunu ve maznun diğer **HACI AHTİ MEHMET TEVFİK** efendi de filhakika kendisi tevarih-i muhtelifede müteaddit mahallerde **Doktor Fuat, Cemil Paşazade Ekrem** ve **Nakip Bekir Sıtkı** beylerle temas ve içtima etmiş iseler de bunun Kürtçülük ve isyana teallûku olmadığı gibi Kürtlüğe dair bir müsahabe ve mübahasa dahi vukubulmadığını, ve diğer maznunualeyh **KEMAL FEVZİ** efendi de Mütareke senelerinde İstanbul'da teşekkül eden Kürdistan Taali ve sair cemiyetlere intisap ve o sıralarda bir müddet gazetelerde neşriyat ile de iştigal edip kuva-i milliyenin teşekkülünden sonra neşriyata hitam verdiğini ve bu esnada münteşir bazı makalelerinin kuva-i milliyece hoş görülmediğini anladığını ve ahiren memleketine azimet izdirarında kalmasına mebni 337 senesi teşrinievvel ayı zarfında Basra'ya giderek ve oradan firaren Zahu vesair mahallerde dolaştıktan sonra mecburen Dersaadete avdet ettiğini ve hengâm-i Mütarekede Kürtler'in hukuk ve menfafii noktasından küşat edilen cemiyetlerin bazılarında ahenk ve insicam-ı tam bulunmadığından kendisi bir zaman aralarındaki nokat-ı ihtilâfiyeyi telife bezl-i mesai eylemiş ise de **bir kısmının istiklâl** ve **diğer kısmının ise muhtariyet**'e dair efkâr-ı siyasiyelerindeki tezat dolayısile telif-i beyyine muvafık olamadığını ve muvahharen İstanbul'da vaziyetin vahameti hasebile 7/Mayıs/340 tarihinde Saray kasabasına ve badehu Hasankale, Erzurum ve Trabzon'a giderek "**150 lik Liste**"ye dahil olmadığını o zaman anladığı gibi birkaç ay da **Simko**'nun nezdinde kaldığını ve bu sırada **kendisi Elcezire Divan-ı Harbince gıyaben idama mahkûm olduğunu** işitmekle derdest edilmemesi çarelerine tevessül ettiğini beyanla müevvelen ve diğer maznunu aleyh **HOCA ASKERİ** efendi de evvel ve ahır kendisi İstanbul'dan Mersin'e azimetinde vapur arkadaşı Uşak'lı bir zat ile İstanbul otelinde bir odada kalıp birkaç gece onunla hususi hasbıhalde bulunmuş ise de bir gûna irticakârane elfaz sarfetmediğini bilmeyen musirren inkâr-ı cürüm etmekte iseler de maznunualeyhimden **ABDULLAH SADİ EFENDİ** huzuru muhakemede ötedenberi perverde eylediği müsbet his saikasile ve **birçok mütekâsif milletlerin istiklâllerine nâil olmaları hasebile kendisi de Kürdistan'ın müstakillen yaşamasını arzu edip bu emelinin husul ve tahakkukuna bir hayli çalıştığını** ve netekim daha Mahmut Şevket Paşa'nın zaman-ı sadaretinde bu fikri izhar ve onu takip eden kabineler zamanında dahi sarf-ı mesai eylediği gibi bu husus için iştigal eden **Şerif Paşa** ve sair zevat ile de muhaberede ve **İtilâf Fırkaları** ile **Müsalemet İttifakına, Kürt Talebe Hivi, Kürt Taali, Kürt Neşr-i Maarif** ve

İyla-yi Vatan Cemiyetlerine dahil olup mütareke devresinde de **bu emel-i istiklâlcûyane ile meşgul olduğunu** ve birkaç ay evvel Genç ve Piran havalisinde serezde-i zuhur olan nâire-i ihtilâlin husul-ü âmaline en müsait bir zaman ad ve telâkki ederek nufuz-u maddi ve manevisi dolayısile adeta kavm-i ekravın âlihesi olan Seyit Abdülkadir efendinin köşküne her daim müdavemetle mülâkat ve müdavele-i efkâr ettiğini ve bilahara İngilizler'le emniyet ve itimadını haiz Gerar efendi vasıtasile Mister Templen namı verilen İngiliz'e mülaki olarak Seyit Abdülkadir efendinin emir ve talimatı ve mahdumu Seyit efendinin muavenet ve delâleti ile **Kürdistan istiklâlinin temini ve ihtilâl ve isyan-ı hâzırın tevsii için müzakeratta bulunduğu** gibi bu müzakeratın devamı esnasında reis-i ussat **Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza** dahi Seyit Abdülkadir efendi nezdine geldiğini ve hin-i müzakeratta hudud-u bahr-i sefit'de Kürdistan'a mevcut mahreç esliha ve para mesailinde bazı gûna ehemmiyetsiz ihtilâflar hasıl olmuş ise de mütekabil fedakârlıklar ihtiyarile ihtilâfat-ı mevcudenin iytilâf-ı tam ile neticelenerek vucude getirilen esasat-ı iytilâfiyeyi mutazammın muahede imza edileceği sırada **Mister Templen'in imzaya selâhiyeti olup olmadığında** tereddüt eden Seyit Abdülkadir efendi tahkik-i keyfiyet için birkaç gün tehir ettiğini tayian ikrar ve itiraf eylemesine ve bidayeten Mister Templen nam zat ile müzakerata girişileceğini haber alan **İstanbul Memurini Zabıtasının** meseleyi ehemmiyetle tetkik ve hatve hatve takip ederek ceryan eden müzakeratın bilcümle sefahatı aynen elde edilmiş olmasına ve meselenin mebadisinden müntehasına değin nevamma cürm-ü meşhut halinde tanzim kılınan rapor zabıt varakaları evrak-ı tahkikiye müfadı dahi **itirafat-ı vakıaya** tamamen mutabık bulunmasına ve diğer maznunualeyh **KEMAL FEVZİ** efendinin fiil-i müddeabihi hakkında vakii tevilâtana rağmen dosyasında mevcut ve muhtelif tarih ve numaraları muhtevi evrak-ı resmiye-i davada **mumaileyhin ötedenberi Kürt istiklâlinin faal hâdim ve âmillerinden olduğu** ve ezcümle 18/Ağustos/337 tarihinde **müstakil Kürdistan teşkili emeli ile ve İngilizler'in yardımı ile Mısır tarikile Kürdistan'a müteveccihan hareketle** 11/Eylül/337 tarihinde kanaldan bilmurur sivil İngiliz zabiti kıyafetinde Şırnak, Zahu havalisinde dolaşmış ve badehu iki İngiliz zabiti refakatinde Şirnak aşiret reisi **Abdurrahman ağanın** nezdinde çalışmış ve muahharen de İngilizler tarafından **Şimali Kürdistan'da propağanda icrasına memuren beyanname neşir ve tevzi etmiş** ve bir hayli zaman telkin ve neşr-i meflusi imzalı mektupta da Kemal Fevzi'nin 339 senesi bidayetinde Musul'da İngiliz polisliği vazifesile birçok Türkler'i jurnal ederek darp, tahkir ve hapis ettirdiği meşhuden beyan ve ifade kılınmasına ve alelhusus Bitlisli **Kemal Fevzi** ve Zahu Belediye reisi **Mehmet** imzalı ariza ve merbut **muhtıra**da dahi Büyük Britanya Hükümetinde fiilen ve maddeten gördükleri muavenet ve **Kürt milletine olan müzaheret dolayısile Kürdistan istiklâlinin taht-ı temine alınmış olduğu** muharrer bulunmasına ve diğer maznun **HACI AHTİ MEHMET TEVFİK** efendinin dahi dosyasında müteaddit rapor ve evrak-ı sairede **mumaileyhin Kürtlüğün en har**

taraftarı ve müstakil Kürdistan teşkilinin ateşin mürevviçkârı olup Mütarekeyi müteakip Kürdistan'ın ecza-yı memâlik-i Osmaniye'den tarifi maksadı ile İngilizler tarafından vilâyât-ı şarkiyeye gönderilen **İngiliz binbaşılarından Noil ile** birlikte Diyarbakır'a bilvurut **Kürt Kulübü**'nde İngilizler lehine idare-i kelâm ve **müstakil Kürdistan teşkili** için İngiliz siyasetine peyrev olmaları lüzumunu halka karşı ifade-i meram etmiş ve **Kürt kıyafetinde Diyarbakır ve Mardin havalisinde dolaşarak propağanda yaptıktan sonra** Musul'a azimetle bir müddet İngilizler nezdinde polislik vazifesini deruhte ve ifa ve bade tekrar İngiliz pasaportu ile propağanda için avdet eylemiş ve ekseriya mütenkiren **Diyarbakır'a muvasalatında derhal Kürtçülüğün en ateşin müdafii Doktor Fuat ve hempaları ile suret-i mahremanede ve sıkı temaslarda bulunmak** ve ara sıra manevi zamirini alameleinnas ifşa ve izhar eylemiş idüğünü ve maznunualeyh diğer **HOCA ASKERİ** efendinin dahi cürm-ü müddeabihi münkir bulunmasına rağmen maalkasem istima kılınan hukuk-u umumiye şahitlerinden Avni efendi bin Hacı Ali ve Mehmet efendi bin Cafer ve Yusuf Ziya efendi bin İsmail'in ve maznunualeyh Hoca Askeri efendi esna-yı müsahabede "din ve millet zayıflıyor, reisicumhur dedikleri adam ailesini açık gezdiriyor, **Kürtler'den Şeyh Sait iyi bir adamdır.** İnşallah muvaffak oluruz" ve bade "26 tarihli Türk Sözü Gazetesini okuyunuz, memleketinize götürünüz, akılları uyansın. **Abdülkadir Kemali bey vatan için çalıştığından altı ay hapse mahkûm oldu.** Mustafa Kemal dedikleri hain hasta imiş, inşallah ölür de vatan ve millet kurtulur. **Şeyh Sait** gayet iyidir. **İnşaallah muvaffak olur da vatan ve millet arzusuna girer"** diye hezeyanda bulunduğunu beyan ve **ihbar** eylemelerine ve akib-i vakada tanzim kılınan zabıta raporları ve evrak-ı saire-i dava müedası beyanat ve ihbarat-ı vakiayı müeyyit bulunmasına ve müdafaata nakl-i kelam edildikte maznunualeyhlerden **SEYİT ABDÜLKADİR** efendinin hanesi ile üzerinde zuhur eden ve **muhteviyatı iki çuvaldan ibaret olan evrakın muhteviyatının kısm-ı küllisinin mündercatı Kürtlük ve Kürdistan'a dair bir çoğunun âmâl ve teşebbüsât-ı fiiliyelerini havi**[1] ve hin-i derdestinde yırtmak suretile kısmen imhasına tevessül ettiği kasait ve neşait müedası dinsizlik ve şeriat ile medreselerin ilgasından dolayı erkân-ı güzidesi ve alelhusus milletin sırtac-ı isbihacı olan reisicumhur hazretlerini tekfirden bahis olmasına ve mumaileyhin derdestinden sonra **hanesinde külliyetli miktarda eslaha ve sair âlât-ı nâriye zuhur etmesine ve Meclis-i Âyân âzalığında iken dahi münhasıran Kürdistan mukadderatı hakkında teşebbbüsatta bulunduğu** evrak-ı mevcude mefadından anlaşılmasına ve **mumaileyhin Lozan Konferansına takaddüm eden zamanlarda devr-i Hamidi'den beri Kürt ve Kürtlük ile iştiğali gaye-i siyaset ittihaz eden Şerif**

1. İki çuvallık belgelerin içeriğini Kürtlük ve Kürdistan'la ilgili konuların oluşturması suçluluğuna bir karine olarak görülüyor ve suçlama konusu yapılıyor.

Paşa ile tevhid-i âmal ve teşrik-i mesai ettiği ve muvahharen Harbi Umuminin netâyic-i elime-i mağlubiyetinden olarak düvel-i iytilâfiyenin mevaid-i Mütûf-dideleri olan Ermenistan'ın adeta bânisi ve Ermeni mukadderatının hâkim-i zi-nüfuzu olan Boğos Nobar ile de tesis-i muhaberat ve muvalât eylediği[2] indelmuhakeme tezahür eylemesine ve mumaileyh Şeyh Abdülkadir efendi menfi ve Türk Vatanına muzır sahalarda bunca ikdamat-ı mesaisine rağmen maskat-ı resi olan Şemdinan gibi hücra ve dar bir sahadan asırlarca Türkiye imparatorluğunun payitahtı olan İstanbul'a nakl-i mekân ederek kesif Türk tabakasından saye ve sine-i hariminde şeref ve saadetli mevki temin ve ihraz ve azim servetler iktisap eylediği halde Türk'ün kuvvetli zamanında müsbet bir hizmet-i vataniyeden ictinap ile kûşe-i uzlet ve inzivayı ihtiyar ve fakat zebun devresinde vatan aleyhinde mesaiye derhal şitap ve iftikar ettiği pek yakın zamanın hakayik-i tarihiyesinden mülhem ve netekim kendisinin de mensup ve mefkûre-i siyaseti müşterek olan Damat Ferit Paşa kabinesinin Sevr Muahede-yi meşumesi Anavatanın sarahaten taksimini istihdaf eylediği halde mücerret **bir Kürdistan teşkili tasavvur ve teşebbüsünün fiile inkilâbı emel ve hulyası ile Sevr Muahedesine karşı meskût** ve bilahara İngilizler'in en asri ve fenni techizatı ile mücehhez müstevli bulunan Yunan ordularını mahv ve nabut eyleyen kuva-i milliyenin muzafferiyetine de mehbut vaziyette geldiği âsar ve delail-i müteaddide ile müberhen bir keyfiyet olmasına ve mumaileyhin **MAHDUMU SEYİT MEHMET EFENDİ** de pederinin hem fikir ve âmali ve vasıta-i icraatı olup bir taraftan umum Kürt kavmi namına hareket eden pederi Seyit Abdülkadir efendiye izafeten **Abdullah Sadi efendinin Mister Templen ile müzakerâtında büyük roller tedvir ve müzakerât-ı cariyeyi günü gününe takip ve binaberin Türkiye'nin parçalanmasına fiilen iştirâk eylediği** ceryani-i tahkikattan mütefehhim olmasına ve **Abdullah Sadi** efendinin irtikâb-ı muasiden mütevellit nedamet ve teessürat saikasile huzur-u muhakemede bittav vaki itirafat-ı sariha ve müeyyedesi mumaileyhima **Seyit Abdülkadir** ve mahdumu **Seyit Mehmet** efendiler haklarında tecelli ve inkişaf eden hakayik-i ahvale mutabık bulunmasına ve diğer maznunualeyh **Kemal Fevzi** efendinin sergüzeşt-i ihanet ve hiyanetine dair ifade ile hakkındaki evrak-ı resmiye müfadının yekdiğerine tevafuk ve hatt-ı destile muharrer varaka maznunu ile dahi muzaafeten mütezahir bulunmasına ve maznunualeyh diğer **Hacı Ahti Mehmet Tevfik efendinin de esasen kadimdenberi Kürtlük mefkûresi ile maruf ve müşteher olup bu arzusunun tahakkukuna fiilen çalıştığı tahakkuk etmesine** ve diğer maznunualeyh **Hoca Askeri** efendinin dahi bu isyan-i hazırın avâmilinden olan irticakârane tefevvühat sarf ve istimal ve Şeyh Said'in harekât-ı şekavetkâranesini istihsan ve rical-i güzide-i milleti istihsar eylediği şuhud-u müstemianın şahadat-ı mutarredeleri ile müttahkak ve mumaileyhin esasen bu misillü ceraimden naşi mazanne-i su ve sabika-i

2. Kürt-Ermeni yakınlaşması da eleştiriliyor.

mükerrere eshabından olduğu anlaşılmasına binaen maznunualeyhimin inkâr ve tevilâtı ve bilbedahe vahi ve batıl ve esbab-ı mesrudeye karşı gayr-i varit ve gerçi maznunualeyhin muaileyhimden bazılarının efal-i mürtekibelerinden bir kısmı **Lozan Muahedesi**'nin mevki-i meriyete vazından evvel olup muahede-i mezkûreye takaddüm eden zamanlarda ika edilen bu kabil efal ahkâm-ı muahede mucibince affa dahil ise de mumaileyhimin ceraim-i mürtekibelerinin ekserisi pek yakın bir zamanda vukuu hasebile Lozan Muahedesinin akdinden sonra irtikâp edilen ve bahusus vatanın selâmet ve mukadderat-ı hayatiyesine taallûk eden işbu cerâimin rüyet-i muhasebesi lâbut **velhasıl maznunualeyhimden Seyit Abdülkadir ve mahdumu Seyit Mehmet ve Palolu Abdullah Sadi ve Bitlisli Kemal Fevzi ve Hacı Ahdi Mehmet Tevfik efendilerin ötedenberi gaye-i hayat ve meşgale-i siyaset edindikleri müstakil bir Kürdistan teşkili**[3] ve binnetice asren bade asır münkarız olan Osmanlı Hükümeti hanedan ve zimemdarlarının su-i idarelerinden münbeis cesim ve vasi ülkelerin ecza-yı memalik-i Osmaniye'den fek ve Harb-i Umumideki mağlubiyetin asar-ı meşumesinden olarak **Irak, Arabistan, Hicaz** ve **Yemen** gibi vilâyât-ı vasianın nezi ile iktifa edilmeyerek vilâyat-ı şarkiyenin Ermeniler'e ve İzmir vilâyeti ile havalisini Yunanlılara terke icbar ve mütebaki vilâyatın da düvel-i itilâfiyenin menatık ve nufuzlarına idhal ve bu suretle vatanın tamamen inkisam ve izmihlâlini istilzam ve istihdaf eden **Sevr Muahedenamesi** Damat Ferit Paşa kabinesince imza edildikten sonra vilâyât-ı şarkiyeye Ermeniler'i ve İzmir ve havalisine Yunanlılar'ı tasalit eyleyen düvel-i iytilâfiye-i gâlibenin dahi İstanbul, Adana ve Musul vilâyatını işgal ederek tasavvuru kerdeleri olan yegâne müstakil bir İslâm hükümeti kalan Türk Devletinin hakimiyet ve mevcudiyet-i siyasiyesine hatime verilmekte olduğunu gören necip Türk evlâtlarının enva-ı mevani ve müşkilâte rağmen Anadolu'nun ortasında vücûda getirdikleri teşkilât sayesinde taazzu ve bunca mahrumiyetler içinde tekâsüf eden **kuvva-i milliye**nin censiperane fedakârlıkları neticesinde âda-yı müstevliyenin selvet-i akuraneleri def ve tenkil ve vatanın sine-i hemasetinde vucud-u hiyanet-alûtları tathir edildikten sonra pek azim miktarda kan ve can pahasına istihsal olunan muzafferiyet-i mesude her bir vilâyeti hiç bir veçhile gayr-i kabil-i ferağ ve tecezz-i küll-ü vahit halinde tecessüm ve tehessül eden Türk Devletinin istiklâl–i tammesini temin ve tahkim ve **vilâyat-ı Şarkiyenin tefrik ve binaberin müstakil bir Kürdistan teşkili âmal-i mevcudesinin husulünü tahkim eylemesine** binaen mumaileyhim **Seyit Abdülkadir ve oğlu Seyit Mehmet ve Palolu Abdullah Sadi ve Hacı Ahdi Mehmet Tevfik efendilerin bir müddet-i muvakkete için faaliyetlerini tehir eylemiş ve muvahharen** uzun ve ezici harpler neticesinde sahne-i harp vilâyattan bir kısmının müşrif-i harap ve bir kısmının da kâmilen mübeddel-i türap olan vatanın bu elim

3. Dikkat edileceği gibi, Seyid Abdülkadir'le arkadaşlarının idam gerekçesi, "yaşamlarını ve siyasi mücadelelerini **müstakil Kürdistan teşkiline**" adamalarıdır.

yaralarını sarmakla meşgul bulunduğu sırada tekrar **meydan-ı faaliyete atılarak Kürdistan istiklâli peyrev ve pişvalarından Şeyh Sait**[4] **ve avenesi vasıtasile Şark vilâyatının Genç ve Piran muhitlerinde nâire-i isyan ve ihtilâli ika eyledikten sonra** mumaileyhimden Seyit Abdülkadir ve mehdumu Seyit Mehmet ve Palolu Abdullah Sadi efendiler **âmâl-i iftirak ve istiklâl-cûyanelerine germi verip** bunlardan Seyit Abdülkadir efendinin emir ve talimatı dairesinde **Palolu Abdullah Sadi efendi Mister Templen nâmı verilmiş bir İngiliz ile müzakerata** biliptidar Şark isyanının tevsi ve rical-i milli-i güzideye su-i kast ve binnetice **Kürdistan suret-i hareketi ile Kürdistan kralı ilanı** ve işbu hususatın saha-yı fiil ve hakikate isali için İngilizler'in nakden muavenette bulunulması hakkında müzakere ve müşaverede bulundukları ve mahdumu **Seyit Mehmet** efendinin de işbu teşebbüsat ve müzakeratta fiilen müşareketi olduğu ve diğer maznunualeyh **Kemal Fevzi efendinin isyan ve ihtilâl-i hazırada fiilen sarf-ı mesai eylediği** ve diğer maznunualeyh **Hacı Ahdi Mehmet Tevfik** efendinin propağanda icrasile ehaliyi teşvik ve tahrik ve isyan-ı hazırı idame ve tevsi ve maznunualeyh diğer **Hoca Askeri** efendinin dahi **Şeyh Sait tarafından vukua getirilen isyan ve ihtilâli tervicen dini âlet ittihaz ederek** hiyanet-i vataniyede bulunduğu salifüzzikir yekdiğerini müeyyit delâil ve emarat-ı kanuniye ile mertebe-i subuta vasıl ve olsuretle kanaat-ı vicdaniye hasıl olduğundan müdafaat-ı vakianın reddile olsuretle maznunualeyhin mumaileyhimden **Seyit Abdülkadir** ve **Seyit Mehmet** ve Palolu **Abdullah Sadi** ve **Bitlisli Kemal Fevzi** ve **Hacı Ahdi Mehmet Tevfik** efendilerin **müttehiden ve müştereken Türk Vatanının vilâyât-ı şarkiye aksamını tefrik ve müstakil bir Kürdistan teşkili hususunun teshil ve te'mini için tasavvur ve teşebbüsat-ı fiiliyeye iştirâk eylemek**[5] ve diğer maznunualeyh **Hoca Askeri** efendinin de dini ve mukaddesat-ı diniyeyi âlet ittihaz ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetini gayr-i meşru göstererek bu suretle Meclisin ve Hükümetin meşruiyetine karşı halkı isyana tahrik etmek suretile hiyanet-i vataniyede bulunmak fiillerinin mürtekipleri olmak üzere **mücrimiyetlerine** ve diğer maznunualeyhim **Cemil Paşazade Ahmet bey** bin Mustafa ve **Nafız efendi** bini İsmail ve **Dirikli İlyas** efendi bini Osman'ın **isyan ve ihtilâl-i hazırada aslen veya feran zimedhal olduklarına** ve diğer maznunualeyhim **Dirikli Kado** nam-ı diğer Abdülkadir bin Şeyh Musa ve **Nelo** bin Resul, **Rifat** bin Abdülkadir ve **Hüseyin** bin Seydo'nun dahi mabihüzzanları olan efal ve Dirikli İlyas efendinin vasıta-i muhaberesi olmak ve bilâ vesika idare-i örfiye mıntakası dahilinde seyahat etmekten ibaret olup mumaileyh İlyas efendinin **masumiyeti** tebeyyün eylemesine mebni ferin asla tabiyet-i kaide-i mutenabiasına ve vesikasız seyahatlarına dair de temin-i

4. Şeyh Said, "**Kürdistan İstiklâli Öncüsü**" olarak nitelendiriliyor kararda.
5. **Müstakil Kürdistan** teşkili suçlaması sonuç bölümünde de vurgulanıyor.

vicdana kâfi delil ve emâre-i kanuniye tehassül edememesine binaen onların da **beraatlarına** ve mumaileyhim **Ahmet bey** ve **Nafız** ve **Dirikli İlyas** efendilerle **Kado** nam diğer **Abdülkadir** ve **Nebo**, **Rifat** ve **Hüseyin**'in sebeb-i ahardan dolayı mevkuf bulunmadıkları takdirde **tahliye** sebillerine vicahen ve **müttefiken karar verildi.**

Cihet-i cezaiyeleri hakkında dahi müzakere-i keyfiyet olundukta mücrimini mumaileyhimden 1- **Seyit Abdülkadir efendi** bini Ubeydullah ve mahdumu 2- **Seyit Mehmet efendi bin Seyit Abdülkadir** ve 3- **Palolu Abdüllah Sadi** efendi bin Sait ve 4- **Bitlisli Kemal Fevzi** efendi bin Mehmet ve 5- **Hacı Ahdi Mehmet Tevfik** efendi bin Osman'ın hareket-i vakialarına temas eden kanun-u cezanın 45 inci maddesi delâletile kanun-u mezkûrun birinci babının birinci faslına müzeyyel madde-i kanuniye ve diğer mücrim 6- **Hoca Askeri** efendi bin Molla Ahmed'in dahi hareketine tetabuk eyleyen **Hiyanet-i Vataniye Kanunu**'nun ikinci maddesi ahkâmına tevfiken **idamlarına** kezalik vecahen ve müttefiken karar verildi.

23/5/341

XI. BÖLÜM

ÇEŞİTLİ AŞAMA VE YÖNLERİYLE ŞEYH SAİT LİDERLİĞİNDEKİ KÜRT HAREKETİ

XI-a) İsyanı Başlatan Etkenler ve İsyan Hazırlıkları

Şeyh Said'in İsyan Bölgesinde Aylarca Dolaşarak ve Toplantılar Yaparak İsyan Hazırlıklarında Bulunması

[Seyit Abdülkadir ile Abdullah Sadi bir Kürdistan kurmak emeliyle bir isyan çıkarabilmek için İstanbul'da yabancı **yardımlar aramakla meşgul iken Cibranlı Halit gibi bazılarının da Erzurum'da bir isyan hazırlığında bulundukları haber alınarak bunlar da tevkif edilmiş ve muhakemeleri Bitlis'te kurulan Divan-ı Harb-i Örfi'ye havale olunmuştu.**

Cibranlı Halit ile temas ve muhabereleri olan Şeyh Sait, arkadaşlarının tevkif olunmasından korkarak güya babasının kabrini ziyaret etmek maksadı ile **köyünden ayrılmıştı. Cibranlı Halit ile Erzurum mebusu Yusuf Ziya'nın mahkemesine başlayan Divan-ı Harb, Şeyh Said'in de şahit sıfatile dinlenmesine lüzum görmüş ve mumaileyhin celbini istemişti. Bundan büsbütün kuşkulanan Şeyh Sait bir taraftan ifadesinin istinabe yolu ile alınmasını Divan-ı Harptan isterken nihayet kendisinin de tevkif olunacağını düşünmekte ve bu tevkifinden sonra akibetini şüpheli görerek isyan çıkarmağa karar vermiş bulunmakta idi.**

Çan Karyesinde Kongre ve Gizli Toplantılar

Şeyh Sait'in babasının kabrini ziyaret bahanesile **Hınıs'tan çıkarak iptida Çan kariyesine gidip orada adedi otuza baliğ olan Çan şeyhlerini toplayıp büyük bir kongre akdettiği ve bazı gizli kararlar ittihaz ettikleri** ve **bundan sonra yanında Etek aşiretinden ve meşhur katillerden Nebi ismindeki şahıs ile daha birçok silahlı adamlar olduğu halde köyden köye dolaşarak, şeyhler, beyler ve ağaları, fakihleri ve köy kâhyalarını toplayarak gizli içtimalar yaptığı** ve bir aralık Çapakçur kasabası ile Genç vilayetinin merkezi olan Darahini'ye de uğrayıp vali ile görüştükten sonra Tavanla köyüne gittiği haber alınmıştı.

Nisan Ayında İsyan Kararı ve Toplantılar

Çan içtimaında yapılan müzakerelerde nisan ayında bütün Kürdistan'da birden isyan hareketlerine başlanılmasına karar verildiği ve fakat isyanın neticesinin meşkukiyeti hasebile Liceliler ile Hanililer isyanın iptida Lice veya Hani'den değil başka bir yerde başlamasını istedikleri ve buna sebep te isyan muvaffak olmadığı takdirde Lice ve Hani'de adedi pek çok olan bey ve ağaların müşkül ve mesul vaziyette bırakılmamaları olduğu, Şeyh Said'in birinci defa yaptığı Çan içtimasından sonra takriben 341 senesi ikinci kânun iptidalarında Molla Mustafa'nın mekârecilik eden oğulları Erzurum'dan Liceye gelirlerken Çapakçur köylerinde Şeyh Said'e tesadüf ettiklerinde, **Şeyh Said**'in bunlara birkaç güne kadar Lice'ye gideceğini söylemesi üzerine Liceli bir çok eşhas Şeyh Said'i istikbal için Tavsala köyüne gitmeye karar vermişlerdi. Yola çıkan Liceliler Serdi köyünden geçerlerken Şeyh Said'in kardeşi **Şeyh Muhittin**'in de bunlara iltihak ettiği ve birlikte Tavsala'ya gittiklerinde Şeyh'in diğer kardeşi **Şeyh Tahir**'i buldukları ve Şeyh Tahir'in bunlara biraderi Şeyh Said'in daha onbeş güne kadar gelemiyeceğini söylemesi üzerine bunların Lice'ye döndükleri, **Şeyh Said'in Tavsala'da ikinci mühim içtimaını Haydar ağanın hanesinde yaptığı** ve Şeyh Said'in bir kaç gün sonra Molla Mustafa'nın biraderi Abdülhamid'in köyüne gidip misafir olduğunu işiden Lice halkı bera-yı istikbal Korha ve yol üstündeki Tuzla köylerine kadar gittikleri ve şubatın beşinci günü Şeyh Said'in yanındaki kalabalık ve sailahlı ve silahsız maiyetile tekbir ve tehlil getirerek ikindi zamanı Lice'ye muvasalat edip Kâzım beyin konağına misafir olduğu ve şubatın yedisine kadar Lice'de kaldığı ve Şeyh Said'in Lice'de yaptığı **üçüncü içtimada** Lice beyleri arasında senelerdenberi devam eden ihtilafı bertaraf ederek onları barıştırdığı ve bu içtimaların birinde Şeyh Said'in "Erzurum Darülmuallimin Mektebinde muallimler tarafından insanın aslı maymundur gibi sözler söylemeleri üzerine talebenin çoğu mektebi terk etmiştir" şeklinde sözler sarfeylediği ve şubatın yedinci günü Şeyh Said'in yine büyük bir merasim ile Lice'den ayrıldığı ve Şeyh Sait maiyeti ile Lice'den

çıkarken ehalinin şeyhin el ve ayaklarını öptükleri hatta bazılarının Şeyh Said'in bindiği atın kuyruğunu bile öptükleri ve bazı kadınların çocuklarını Şeyh Said'in bindiği atın ayakları önüne attıkları ve Lice beylerinin kasaba kenarındaki tarlalarda cirit oynadıkları ve Şeyh Said'in şubatın sekizinci gününü **Dürken köyünde Ahmet Bekir komunda** Ahmet Kâhya nezdinde geçirip orada da **bir içtima yapıldığı** ve Şeyh Said'in Hacı İbrahim beye hitaben "ahvali görüyorsun bu bir ahir zamandır, din zaafa uğruyor, ben yetmiş sen altmış yaşına geldik bundan sonra başımıza gelecek akibetten endişeye mahal yoktur" dediği ve şubatın sekizinci günü **Kij** kariyesine gidip Mehmet Kâhyanın evinde öğle yemeği yedikten sonra tekrar **Serdi** köyüne giderek şubatın dokuzuncu pazartesi gecesini orada geçirdiği ve **Hanili Hoca Salih bey** ile **Mustafa bey**in ve Hani şeyh ve beyleri ile ağalarının Şeyh Said'i karşılamak için Serdi kariyesine gittikleri ve şubatın dokuzuncu günü Şeyh Saidin bir ala-yı vâlâ ile **Hani** nahiyesine giderek Salih beyin hanesine misafir olduğu ve isyandan sonra Molla Mustafa'nın verdiği ifadede "**isyan meselesi Salih Beyin hanesinde büsbütün adeta temyiz ilamı gibi kesb-i katiyet etmiştir**" dediği ve Hanili Salih ve Mustafa beylerin Şeyh Said'i daha evelden de mektupları ve adamları vasıtasile tahrik ettikleri ve Şeyh Said'in Hani'de yekdiğerine muhalif bulunan Mustafa ve Hamdi beylerin arasını bulduktan sonra şubatın onuncu günü Hani'den hareketle geceyi Hani ile Piran arasında bulunan **Diren** köyünde geçirdikten sonra **şubatın 11 nci çarşamba günü isyanın başladığı yer olan Piran'a muvasalat eylediği** sonradan öğrenilmiştir.

Gelişmeler İhbar Ediliyor

Şeyh Saidin bu calibi dikkat seyahatları ile bu havalideki kaynaşmalar buralarda oturan **Genç Mebus-u sabıkı Hamdi bey** ile **Muallim Zeki bey** gibi gözü açık ve kulağı delik zevatın nazarı dikkatini celp etmiş ve bunlar da ihtisasatını merkeze arzetmişler ise de Çapakçur Kaymakamının hiyaneti ve Genç Valisinin ihmali ve Hükümeti iğfal eylemesi vaktinde lazım gelen tedbirlerin alınmasına mani olmuş ve isyan da zuhur eylemiştir. Bunların tafsilatını aşağıda arz ediyoruz.

XI-b) Genç Eski Mebusu Hamdi Beyin İhbarları

Genç ve havalisindeki intihabata memur edilen ve doğrudan merkezle muhaberesini temin için kendisine hususi bir şifre miftahı (anahtarı) veri-

len Hamdi bey[1] **tarafından Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan şifreler:**

11/Mayıs/339 Tarih ve 3 Numaralı Mektup Sureti[2]

Mütekaddem 9/Mayıs/339 (1923) tarih ve 1 numaralı şifreye lahikadır. Mutasarrıfın idaresizliğine rağmen amali muzırrelerine nail olmak fikr-i fasidi ile hizmet-i askeriye ile mükellef ve sevke tabi iken desise ile geri kalan ihtiyat zabit-i muhaliflerden **Tayyip efendi** ile **Çanlı Mustafa**'ya rey kazandırmak için Tayyib'in pederi Genç vergi başkatibi İsmail ve bacanağı müddeiumumi Abdülhamit efendiler gurubumuz namzetlerine rey verdirmemeğe çalışmakta ve **muzır propagandalar ile Kürdistan zihniyetini sokarak halkın efkârını ifsat etmekte olduklarından İstiklal Mahkemesine sevkleri** esbabının istikmal buyurulması selamet-i vatan nâmına maruzdur.

9/Haziran/339 Tarih ve 4 Numaralı Ariza Sureti

Livamız namzetlerinden Bitlis mebusu muhaliflerden **Yusuf Ziya efendi** İstanbul'dan doğruca bu havalide nafizülkelam bulunan Gencin Melikan kariyeli **Şeyh Abdullah** efendinin nezdine gelerek hilafet meselesini ve **Kürtçülük zihniyetini ilka ile muzır propagandalar yaparak halkın efkârını ifsat ve izlal etmekte ve** dolayısile teşkilatımıza engel olup intihabata fesat karıştırmak ve mamafih bu telkinat üzerine **Şeyh Abdullah dahi Erzurum'da bulunan Miralay Kürt Halit beyin nezdine gitmiş olduğu gibi bu efkâr-ı muzırrelerini suret-i hafiyede bizzat ve bilvasıta her tarafa intişar ettirmekte** ve her ne hikmete mebni ise mutasarrıf-ı liva işbu mühim hususlarda lakayit bulunmakta ve binaenaleyh **esasen bu bapta İstanbul'da, Trabzon'da**[3]**, Erzurum'da, Diyarbakır'da, Dersim'de, Elaziz'de, Genç'te ve mahalli sairede son derece hafi teşkilat mevcut olup peyderpey öteye beriye sirayet ve teşa'up etmekte olduğu** mahsus idüğünden icabının ifa buyurulması.

17/Haziran/339 Tarih ve 5 Numaralı Telgrafname

Mutekaddem 9/Haziran/339 tarih ve 4 numaralı şifreye lahikadır. Erzurum'da bulunan

1. Genç eski Mebusu Hamdi Bey'in anlaşmalı ve görevli bir muhbir olduğu anlaşılıyor.
2. İhbarların daha Mayıs - 1923'te başladığı bu örneklerde de açıkça görülüyor.
3. İhtilâl hazırlığı yapıldığı bildirilen iller arasında Trabzon'un da sayılması ilginç.

aşiret reisi **Vartolu Halit bey**, Erzurum mebusu **Süleyman Necati bey** ve hempaları ile bilittifak **istiklaliyet efkâr-ı muzirresine** rağmen İngiltere'nin emel-i fasidesine hizmetle Van hududunda isyan eden **Kürt Simiko** nam şerir ile Bitlis, Muş, Genç ve mahalli saire rüesa ve meşayihi ile dahi muhabere-i hafiye ve fesadiyede bulunmakta olduğuna bu kerre muttali olduğum maruzdur.

13/Eylül/339 Tarih ve 8 Numaralı Şifre Sureti

İngiltere'nin itma ve ilkaatile **Zahu'da müteşekkil Kürt Cemiyetine mutasavver bulunan Kürdistan namile muhtariyet ilanı emel-i muzırranesine rağmen** vilayet-i şarkiyedeki **Ekrad** (Kürtler) ve aşair ve rüesayı ve meşeyihle muhabere ve ittihat etmekte ve binaenaleyh bu bapta ötede beride gizlice dolaşmakta bulunan **Bedirhaniler** ve sair eşhas-ı leime cahil ehaliye tesmim ve izlal ile tedabir-i hainanede bulunmakta oldukları mahsus edüğünden icabının ifası.

Hamdi Bey Tarafından Diyarbakır Valiliğine Verilen 28/Mayıs/340 Tarihli İhbarname Sureti

Maruzat-ı mühimme-i câkârenemdir.

Ötedenberi Çapakçur kazası **Ekrad**'ından müteehhil bulunmaklığım hasebile bil'umum **Ekrat** ve aşairin ahvâline ve **Musul meselesi** dolayısile ceryan edegelmekte olan hâlât ve harekât-ı umumiyeye vakıf olmuşumdur, şöyle ki:

İngiltere'nin iğfalat ve tertibat-ı melanetkâranesi ile cahil ehalimizi galeyana getirerek taassub-u diniyelerini tahrik ve iğva yolunda bir takım ifsadat ve ilkaat-ı menfure ilcasile hükümet-i mukaddese-i hazıramız aleyhine sevk etmekte ve **teşkilat-ı muzirre yaptırmakta ve ezcümle Musul, Cizre, Şırnak ve Eruh kazaları ile Van ve Hakkari vilâyetleri havalisindeki Ekrat ve aşair rüesası ile Zahu kezasında müteşekkil Kürt Cemiyeti ile bilfiil teşrik-i mesai ederek çeteler, cemiyet-i fesadiyeler teşkil edegelmekte oldukları gibi Van, Hakkari, Bitlis, Muş, Genç, Siirt, Diyarbakır, Elaziz, Dersim, Erzurum, Malatya vilâyetlerini birleştirerek Kürdistan namile muhtariyet teşkil ve ilânı emel-i muzirresine rağmen mezkûr Kürt Cemiyeti azalarından Vanlı Seyit Taha ve Seyit Abdülkadir ve şaki Hamza ve Simiko ve Bedirhaniler'den Kemal Fevzi ve sair bir takım edininin delâlet ve tavassutları ile Musul ve Van havalisindeki Ekrat ve aşaire bir çok esliha ve cephane ve para tevzi ettirerek maruz Vilâyat-ı Şarkiye rüesası, eşair ve meşayihile ve**

müteneffizan-ı mahaliye ile daima hafiyyen muhabere ve ittihat etmekte ve tedabir-i isyaniyede bulunmakta oldukları gibi ötedenberi bu efkâr-ı bâtılaya hadim bulunan Bitlis Mebus-u sabıkı Yusuf Ziya, Erzurum Mebus-u sabıkı Süleyman Necati, Dersim Mebusu sabık-ı Hasan Hayri(4) efendilerle **Varto aşiret reisi olup Erzurum'da mukim miralay Kürt Halit bey** ve **Muşlu Hacı Musa bey** ve **Palu'nun Dikvan nahiyesi ehalisinden** olup bu efkâr-ı melânetkârane ile Genç, Çapakçur, Palu, Kiği kazaları dahilinde herbar ötede beride dolaşarak ehaliyi izlâl etmekte bulunan **Şeyh Şerif efendi** ile **sair bir takım eşhas-ı muzirre** suret-i hafiyede bizzat ve bilvasıta cumhuriyet aleyhinde ve hanedanın lehinde olarak cahil ehalinin efkârını tesmim ve tahriş edegelmekte ve mamafih vilâyat-ı şarkiye lâhik mebuslarından hanedanın lehtarı olan bir takım zevat dahi İstanbul'da toplanarak diğer muhalif mebuslarla ittifak ederek Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal ve Başvekil İsmet Paşalar hazeratını devirmek ve teklib-i hükümet maksadı ile idare-i cumhuriye aleyhinde bulunmakta oldukları bu kerre mevsuken haber alınmıştır. Binaenaleyh Musul meselesi ile alâkadar addetmekte oldukları dahilî yani Vilâyet–i Şarkiyenin de berveçh–i maruz ehval ve siyasiyat–ı hazırası fevkalâde ehemmiyet kesbetmekte ve had bir şekil almakta bulunmuş olduğundan dahilen her tarafı keştügüzer ile daha vasi mikyasta ve umumi bir şekilde hem Musul ve hem de marelarz ahval–i umumiye hakkında daha nafi bir surette istihsali mümkün ve ahsen olabileceği tabii bulunan malumat-ı istitlaat-ı vasiamı peyderpey zat-ı devletlerine arzetmek ehem ve elzem bulunmuş idüğünden olveçhile maiyet-i fahimanelerinde umumi bir surette hidemat-ı vataniyeyi ifaya âmâde bulunduğum dergardır.

Mahaza maruzat-ı anifem mucibince ahval–i hazırasına tamamen muttali bulunduğum ve dahilen her an vakıf olmaklığım tabii bulunan Musul meselesi ile beraber berveçh-i maruz dahili vaziyet-i mühimme-i umumiyemiz hakkında da arz-ı malumat etmek üzere umumi bir surette dahilen hidemat-ı vataniyeyi ifaya haheşker bulunmakta olduğumun veanifülbeyan maruzat-ı bendekânemin Dahiliye Vekâlet-i celilesine iş'ar ve icabının ifa buyurulması ehemmiyet-i maslahat ve selâmet-i vatan namına maruzdur.

Bu Hususta Diyarbakır Vilâyetinden Dahiliye Vekâletine Yazılan 29/Mayıs/341 tarih ve 1988 Nolu Tahrirat Sureti

23/Mayıs/340 tarihli şifre telgrafnameye cevaptır.

Musul ahvali ve İngilizler'in vaziyetini yakından tetkik ve alabile-

4. İsyanla ilişkisi yeterince bilinmeyen Dersim Mebusu **Hasan Hayri**'nin de 1924'ten başlayarak ihbar edildiği anlaşılıyor.

ceği malumatı vaktile tarafımıza isal etmek kudretini haiz birisini aramakta iken bir müddettenberi bu havalide kalmış ve arasıra öteden beriden istihsal eylediği malûmatı taraf-ı acizaneme ve bazan da makam-ı samilerine ihbar etmekte bulunmuş olan **Genç mebus-u sabıkı Hamdi Bey'le vaki olan müzakere neticesinde bu vazife-i mühimmeyi Musul'a azimet ve ikamet suretile ifa edeceğini kabul eylemesi üzerine**(5) bu hususta memur bulmak müşkilatına mebni suret-i hal hemen makam-ı samilerine arz ve muktezi tahsisat talep olunmuştu. İşbu emr-i telgirafileri üzerine mumaileyh bilcelp tebliğ-i keyfiyet ve hareket olundukta **İngilizler'den havfen Musul'a kadar gidemiyeceği ve yalnız hududumuz dahilinde keşt ü güzarla Musul'un ve İngilizler'in vaziyetinden ve Vilâyat-i Şarkiye'nin bazı mahallerindeki dahili ahvâl-i siyasiyeden istihsal edebileceği malûmatı vermek üzere istihdamı muvafık olacağı cevabını vermiş**(6) ve bu yolda yazmış olduğu varaka da leffen takdim kılınmıştır.

Bunda mebhus Musul'un ahvali hakkında Vilâyetçe mumaileyhten daha fazla malûmat–ı hususiye istihsali imkânı mevcut olduğunu ve diğer dahili mesailde gösterdiği zevat ve mevakiin ahval ve mahiyeti ise sinin-i adideden beri herkesce ve hususile makam-ı samilerince malûm bir kaziye bulunduğu ve **yalnız bazı mebuslar hakkında serdeylediği ahval buraca gayri malûm olup** takdir edilemiyeceği ve bu hususdan dolayı **mumaileyhin istihdamına ihtiyaç olmadığı ve esas maksadı istediği yerlerde, böyle bir nam ve vazife ile dolaşarak bu suretle hem menfaat temin ve hem de atiyen bir mebusluk ve yahut münasip bir memuriyet ve mevki elde etmek olacağı istidlâl edilmiş** ve vilâyet kendisine cevab-ı red vererek diğer münasibini taharri ettirmekte bulunmuş olduğu.(7)

Hamdi Bey Tarafından Dahiliye Vekâletine Gönderilen 11/Temmuz/340 Tarihli İhbarname Sureti

Onbeş gün mukaddem maaile müteehhil bulunduğum Çapakçur kazasına avdetle ahval-i hazıra-i umumiye hakkında bu kerre de icra eylediğim tahkikat ve tetkikat-i amika neticesinde istihsal eylediğim malûmat ve istitlaat-ı çâkeranemi berveçh–i zir arzeylerim, şöyle ki:

5. Genç eski Mebusu Hamdi Bey'in, resmi muhbir ve ajan olarak görev yaptığı Diyarbakır Valiliği'nin bu resmi yazısında açıkça ifade ediliyor. Bu kişi, sonradan (Yılmaz) soyadını almıştır.
6. Genç eski Mebusu Hamdi Bey'in, Musul'a gitmekten çekindiği, bunun yerine iç siyasi gelişmeleri ihbar etmeyi üstlendiği görülüyor.
7. Böyle çıkarcı ve oportünist birine TC de dış görev vermiyor ve içerde kullanıyor.

Çapakçur kazası kaymakamı muhaliflerden **Hüseyin Hilmi beyin,** esasen Çerkes bulunmak dolayısile idare-i hazıra aleyhinde olup **Ekrad** ve aşairin amal-i muzirrelerine hadim ve **halihazırda cereyan edegelmekte olan Kürtçülük zihniyetini taşımakta olduğu** gibi akdemce de arzeylediğim veçhile daima öte beriyi dolaşarak hükümet-i mukaddese-i hazıramız aleyhinde fena propagandalarla cahil ehalinin efkârını tahriş ve tesmim etmekte bulunan **Dikvanlı Şeyh Şerif** efendi ile müttehidülfikir olup hükümetin esrar-ı mühimmesini ve tamimen tebliğ buyurulagelen evamir ve şifrelerin mündercatını Şeyh-i mumaileyhin vasıtası ile **Ekrat** ve aşaire haber vermektedir.

Mamafih Çapakçur müteneffizanından olup Genç vergi baş kitabetinde bulunan muhaliflerden **İsmail efendi ile Oğnut nahiyesi Müdürü Tayyip** ve biraderleri Çapakçur nufus kâtibi **Maruf** ve sandıkemini **Rauf** efendilerle müdür-ü mumaileyh Tayyip efendinin kain pederi olup **Varto kazası kaymakamlığında iken Kürtçülük zihniyetini takip ettiğinden dolayı azledilen** ve şimdi Çapakçur'un kaza merkezinde ikametle mazuliyet maaşı almakta bulunan **Bitlisli Abdülmecit bey dahi şeyh-i mumaileyhle hemfikir bulunmakta ve idare-i hazıra aleyhinde olup evel ve ahır arz ve izah edegeldiğim veçhile rüfekaları gibi Vilâyat-ı Şarkiyede Kürdistan namile muhtariyet teşkili emel-i muzirresile çalışmakta olduklarını** ve hatta mumaileyhimden **Abdülmecit** ve **damadı müdür Tayyip efendilerin** tavassutu ile **Muşlu Hacı Musa** ve **Erzurum'da mukim aşiret reisi Miralay Halit Beylerle** muhabere-i hafiye-i fesadiyede bulunmakta olduklarını ve mahaza **Tayyip efendi** ise Muş ve Erzurum'la hem-hudut ve etraf-ı erbaası aşairle muhat bulunmak itibarile ehemmiyet-i mevkiyesi derkâr bulunan **Oğnut nahiyesi müdiriyetinde müstahdem bulunmasından naşi tamimen müdüriyet namına tebliğ olunagelmekte bulunan hükümetin mehrem esrarını ve evamir-i mühimme mündercatını dahi aşair rüesası ile meşayihine söylemekte ve hükümet-i** mukaddese-i cumhuriyemiz aleyhinde her tarafla hafiyyen muhabere ve ittihat etmekte ve beveçh-i maruz **Kürdistan namile muhtariyet istihsali âmâl-i batılanesine rağmen tedabir ve teşebbüsat-ı hainanede bulunmakta olduklarını yerli yerince tamamile vakıf olduğumu bertafsil Genç Vali Vekili İsmail Hakkı beye şifahen arz etmiş olduğum gibi** işin ehemmiyet-i fevkalâdesine ve umuma ait bulunmasına mebni icap ve tedabir-i lâzimesinin ifa buyurulması zımnında hasbelhamiye selâmet-i vatan namına keyfiyetin zat-ı devletlerine de arzına lüzum görmüş ve bu vesile ile revabıt-ı samimanemi teyit ile tazimat ve ihtiramat-ı çakeranemi takdim ve temenni-i muvaffakiyet eylerim.

Hamdi Beyin Genç Vilâyeti Vasıta ve Şifresiyle Dahiliye Vekaletine Yazdığı 34/Eylül/340 Tarihli Rapor Sureti

Molla Said-i Kürdi nam şahıs İstanbul'da müteşekkil Kürt Cemiyetince mukarrer olduğu veçhile Vilâyat-ı Şarkiye havalisine memuren izam edilerek Kürdistan namile muhtariyet teşkil ve ilânı ile Irak'a raptı(8) **emel-i batılanesine** rağmen evvelemirde Erzurum'a gelerek Varto aşiret reisi **Miralay Kürt Halit Bey**le ve ahiren Oğnut nahiyesinden geçmekte iken **aşiret reisi Binbaşı Babalek'le ve saire ile** görüşerek testi-i efkârla **Muş, Van** cihetlerine savuşmuş ve **bu havali Ekrat ve eşair ve rüesa ve meşeyihile bilittihat** bir takım fena propagandalar ile ve ilkaat-ı menfure ilcesile efkâr-ı umumiyeyi tahriş ve teşmim etmekte ve dolayısile **Musul'un Zahu kazasındaki Kürt Cemiyeti ile de bu sebepte muhabere ve ittihat etmekte oldukları müstahberdir.** Mamafih Palu kazasının Dikvan nahiyesinden **Kürt Cemiyeti azasından bulunan Şeyh Şerif dahi bu âmâl-i muzirreyi takiben herbar ötede beride dolaşmakta ve Muşlu Hacı Musa beyle** mumaileyh **Halit bey** ve Bitlis mebus-u sabıkı **Yusuf Ziya** ve Çapakçur müteneffizanından olup Muş ve Erzurum hem-hudut ve etraf-ı erbaası aşairle muhat bulunmak itibarile ehemmiyet-i fevkalâdesi derkâr bulunan Oğnut nahiyesi müdürü **Tayyip efendiler** dahi bu hususta yekdiğeri ile muhabere ve ittihat etmekte(9) ve cahil ehaliyi izlâl ve igfal etmekte oldukları mahsus ve müstatladır. Binaenaleyh bu gibi eşhas-ı muzirrenin böyle sellemehüs selâm ötede beride dolaşarak teşebbüsat-ı hainanede bulunmaları ve hususile bunlardan bazılarının **devlet memuriyetinde istihdamları** binnetice gayr-ı kabil-i telif hâlâta sebebiyet vereceği ecilden katiyen tecviz buyurulmıyacağı müstağni-i arz u izahtır. Esasen İngiltere'nin siyaset-i melunanesi icabatı olarak Musul vilâyetinin Vilâyet-i Şarkiyeden kilidi olmak itibarile **Van, Hakkâri, Erzurum, Muş, Bitlis, Diyarbakır, Siverek, Elazığ, Malatya, Genç vilâyetleri ile alakadar edde-dilegelmekte ve bu vilâyetlerin Irak gibi müstakil** ve bir kitle haline vaz'ile beraber Irak'a raptı âmâl-i müzirresile uğraşmakta oldukları derkâr idüğünden işbu ahval-i muzirreye meydan ve imkân kalmamak üzere **Vilâyat-ı Şarkiyede idare-i örfiye ilânı ile beraber bu gibi muzir eşhasın serbest bırakılmayarak tecziyeleri** ehem ve elzem idüğünden icabat ve tedabir-i seriasının ifası hususunda Dahiliye Vekâlet-i celilesine arz ve iş'ar buyurulması.(10)

8. Molla Said-i Kürdi (Yani Said-i Nursî)'nin Kürdistan Teali Cemiyeti üyesi olduğu biliniyor ancak görevlendirilmesi haberine ilk kez burada rastlıyoruz. Kürdistan'ın Irak'a raptı iddiası ise ilk kez ortaya atılıyor.
9. Aydını, aşiret reisi, aşiret mensubu, şeyhiyle tüm Kürt millicileri ihbar ediliyor. Bu tablo, Kürt yurtsever hareketinin de insan dokusunu oluşturuyor.
10. Dikkat edilirse muhbir Hamdi Bey, Kürt ulusal hareketini önlemek için daha 1924'te sıkıyönetim ilanı ve Kürt millicilerinini cezalandırılmasını istiyor.

Hamdi Bey Tarafından Dahiliye Vekâletine Yazılan 3/Teşrinisani/340 Tarihli İhbarname

Merbuten takdim kılınan 26/Teşrinievvel/340 tarihli zabıt varakası mündercatından da keyfiyet müsteban buyurulacağı veçhile **bu havlide** ve hükümet-i mukaddese-i cumhuriyemiz aleyhindeki **Kürtçülük zihniyeti tamamile yerleşmiş ve efkâr-ı umumiye zehirlenmiş iken taşradaki evliye-i umur efendilerimiz maalesef işe hâlâ ehemmiyet vermemekte ve** hatta bir takımları gerek menafi-i hasiselerine gerekse hanedan taraftaranından olup muhalif bulunmalarına rağmen bu gibi ahval-i mühimmeyi tekzibe bile cür'et etmektedirler. Ez an cümle geçenlerde makam-ı âlilerine telgirafiyyen vukubulan müracaat-ı çakeranem üzerine şerefvarit olan iradename-i telgirafileri mucibince ahval-i umumiye hakkındaki istitlaatımın vilâyet şifresi ile arzı zımnında Genç Vali vekili **İsmail Hakkı bey**e mütekaddem maruzatımın mündercatını ve esrar-ı mühimme-i hükümeti temamile alâkadarana ifşa ile âmâl-i hainanelerine iştirak etmekte bulunduğu cereyani-i muamele ile müberdendir. Şöyle ki:

Evvel ve ahir arz ve izah eylediğim veçhile Kürt Cemiyeti âzasından ve âmâl-i muzırre eshabından bulunan **Çapakçur Ekradından ihtiyat zabiti Tayyip Efendi Genc'e mülhak Oğnut nahiyesi müdüriyetinde iken mumaileyhin Kürtçülük zihniyeti ile idare-i hazıra aleyhinde olup Halit ve Hacı Musa beyler ve saire ile muhabere-i hafiyesi ve Ekradı iğfal ve izlâl etmekte olduğu hakkında vali vekiline mükerreren vukubulan ihbaratıma ve işarat-ı resmiyeye ehemmiyet vermeyerek** emel ve menefi-i hubanesi hasebile **bu kerre de mumaileyhi bilittizam memleketi bulunan Çapakçur kazasının Fuhran nahiyesi müdürlüğüne tahvil ettirilmesine mebni memleketi bulunmak itibarile müteneffiz bulunduğu nahiye-i mezkûrede de bir takım ilkaat-ı menfure ilcasile Kürtçülük teşkilât ve zihniyetini tevsi etmekte ve** cahil ahalinin efkârını zehirlemektedir.(11)

Mamafih herbar hükümet-i cumhuriyemiz aleyhinde sai olan eşhas-ı leimeden olduğu merbut zabıt varakası mündereatı ile de müeyyet ve müsbit bulunan Çapakçur'un Kadımadrak keriyesi ahalisinden **Maksut oğlu Hacı Mehmet** nam şahs-ı melun, eşkiya yatağı ve hamisi olduğu gibi sırf manafi-i şahsiyeleri uğrunda devre çıkmış olan Genç Vali Vekili ve Jandarma tabur kumandanı beyler kariye-i mezkûrede bir saat mesafede

---

11. İhtiyat Zabiti Tayyip Efendi'yi, bu kez yeni görevinde ihbar ediyor. Tayyip Ali, **Azadi** Örgütü Bingöl temsilcisidir.

kaza merkezinde bulundukları bir sırada beş gece evvelisi merkum Hacı Mehmed'in tahrikile **bir senedenberi ötede beride dolaşmakta ve icra-yı şekavet edegelmekte bulunan Colikli Yado**[12] **nam şahıs çetesi ile** beraber nısfülleylde mukim bulunduğu mezkûr Madrak kariyesine müsellâhan baskın yaparak ve birçok mermi atarak kariye halkını ve acizlerini tehdit ile alâmeleinnas suret-i cebriyede kariye-i mezkûreli Hacı Ali'nin dükkânındaki eşyasını nehüp garetle merkumu fena derecede darp ve işkence etmiş olduklarını merkumun Vali beye vukubulan şikâyeti üzerine eşkiya yatağı bulunan yalnız hain merhum Hacı Mehmet merkez kazaya celp ile kendisinden bir miktar para alarak bırakmış oldukları tevatüren efvah-ı nasta söylenmektedir.

Filhakika merhumun cihet–i adliyeye teslim edilmeyerek hodserane bırakılmış olması da haber-i mezkûru teyit etmektedir. Binaenaleyh **vali vekili beyin Lâz bulunması dolayısıyle**[13] **muhaliflerden olduğu cihetle** bu gibi ahval-i müessifeye asla ehemmiyet vermemekte ve aksi takdirde tekzip bile etmekte olduğu şayan-ı hayret ve teessüftür. Bununla beraber ahval-i hazıra hakkında selâmet-i vatan uğrunda gayet mühim ve mahrem olan maruzatımı dahi alâkadar olan eşhasa söylemesi üzerine bir çok tehdidata maruz bırakılmaktayız. **Bendeniz de Türk millet-i necibesinden bulunmaklığım hasebile** her an millet ve vatanımız uğrunda fedakârlık etmiş ve bu misillü tehdidatı hainaneye asla ehemmiyet vermemekte bulunmuş fakat bir takım takdiratsız, vicdansız evliya-yı umur efendilere karşı takbihat ve tehalüke maruz bırakılmaklığıma karşı vicdanen muazzep bulunmakta isem de her ne olursa olsun bu **meslekte sebat edeceğimi, vatan hainleri ile herbar pençeleşeceğimi** ve hükümet-i hazıra-i mukaddesemize karşı olan merbutiyet ve sadakatımı muhafaza yolunda hayatımı bile fedaya âmâde bulunduğumu bu kerre de teyit ve temin eylerim.

Mahaza bu havalide hükümet merakizinden mada camileri bulunan Kurada cuma hutbelerinde cumhuriyete asla dua okunmamakta olduğu ve ezcümle **meskûn bulunduğum Kadımadrak kariyesinde** cami olup cuma günlerinde hatip tarafından katiyen dua edilmeyerek meskut ün anh bırakılmakta olduğu meşhut iken evliya-ı umur efendilerimiz tarafından buna da ehemmiyet verilmemektedir. Bu ahval-i müessife sıdk-ı maruzatıma delil-i vazıh bulunmuş ve binnetice telâfisi gayri kabil vekayiin ve tugyan-ı umuminin zuhuruna ve tedabir-i hainanelerinin ikaına meydan ve imkân bırakacağı müstağni-i arz ve izah

12. Colikli **Yado**, ünlü bir sosyal-isyancı ve Kürt yurtseveridir. Üzerine şiirler yazılmış türküler düzülmüştür. Yado, 1925'te Harput cephesi komutanıdır.
13. Daha önce Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Beyi "Çerkez"liğinden dolayı suçlayan muhbir, bu defa da Vali Vekilini "*Laz*"lığından dolayı suçlamaktadır. Başta Kürt millicileri olmak üzere Türk olmayanları potansiyel suçlu olarak gören muhbir, kendisi ise "*Türk millet-i necibesinden*" olmakla övünür.

idüğünden icab-ı seriinin ve tedabir-i manianın ifa buyurulması selâmet-i vatan namına tekrar arz ve temenni-i muvaffakiyet ile tazimat ve ihtiramat-ı mahsusamı takdim eylerim.

Hâşiye: Merbut zabıt varakasında münderiç olduğu veçhile hükümette maliye dairesinde cumhurreis-i âlisi münci–i vatan **Gazi Mustafa Kemal Paşa** Hazretleri ile hükümet-i hazıra aleyhinde lisandazlıkta bulunan şahs-ı melun ise eşkiya çetesine yataklık ederek marularz vakadan dolayı vali vekili bey tarafından merkez-i kazaya celp olunarak cihet-i adliyeye teslim edilmeksizin tahliye olunan Kadımadrak kariyeli Hacı Mehmet nam şahıstır. Vacesfa. Zehi ibret.

"Hamdi"

Bu yazıya bağlı olarak Bakanlığa gönderilen ve Hacı Mehmed'in hükümet ve rejim aleyhinde bulunduğunu gösteren tutanak belgesinin örneği "Öğretmen Zeki Dündaralp'ın İhbarları" kısmına konmuştur.

Dahiliye Vekili Recep İmzasıyla Genç Vali Vekili İsmail Beye Yazılan 29/12/340 Tarih ve 4347 Numaralı Şifre Sureti

Vilâyet dahilinde Kürtçülük cereyanlarına ve hükümet aleyhtarlığına karşı lâkayt bulunulduğundan ve bilhassa **bu cereyanların fail ve unsurlarından olan Oğnut Müdürü Çapakçurlu Tayyip Efendinin vaki** ihbar ve müracata rağmen kendisinin daha ziyade haiz-i nufuz olduğu Fahran nahiyesine tayin edildiğinden ve camilerde hutbe esnasında hükümet-i cumhuriyeye dua edilmemekte olduğundan ve hükümet aleyhinde teferruatta bulunan **Kadımadraklı Hacı Mehmet** hakkında hiç bir muamele yapılmadığından ihbarat ve şikâyatta bulunuluyor. Bu hususta izahatınıza muntazırım

Genç Vali Vekili İsmail İmzasıyla Dahiliye Vekili Recep Beye Yazılan 3/1/341 tarih ve 13 Sayılı Şifre Sureti

C, 29/12/340 ve 4347 şifreye. **Oğnut nahiyesi Müdürü Tayyip efendi Kürtlük ceryanlarına vasıta olduğu** memurin ifadesile şerefvarit olan 23/Haziran/340 2111/3996 numaralı mahrem işaretli tahrirat-ı vekâletpenahileriyle iş'ar buyulması üzerine müdürü mumaileyhin yakınına mutemet ve emin bir jandarma çavuşu gönderilerek ahvali tetkik ve tecessüs ettirilmiş ve da-i şühphe bir hali görülemediği ve hal-i harekâtı takyit altına alınmış olduğu cevaben 27.12.340 tarih ve 151 numaralı ariza ile arzedilmiş ve Oğnut nahiyesinin Cibran aşiretinin bulunduğu kuraya kurbiyeti olmasına ve nafiz reislerin-

den bulunan Baba beyin mukim bulunduğu Toklıyan kariyesinin müdiriyet-i mezkûreye merbut bulunmasına binaen her ihtimale karşı müdürün oradan uzaklaştırılmak lüzumu hissedilmesine ve vilâyet dahilinde bulunan üç nahiyeden birine nakli idare-i maslahat namına caiz görülmemesine ve Çapakçur Kaymakamlığından mükerreren lüzum gösterilmesine mebni mumaileyhin her bir hal ve harekâtı yakinen taht-ı tarasuda alınmak üzere Çapakçur'a dört saat mesafesi olan ve merkez nahiye bir dağ tepesinde bulunan Fahriyane nakledilmiş idi. Bir uzuv ve mevki sahibi olmayan ve bir aşirete mensup bulunmayan mumaileyhin 3.11.1340 ve memurin 6489 telgrafname-i vekâletperiahilerine cevaben 4.11.340 ve 260 telgrafla arzedildiği veçhile propaganda ile hükümet-i cumhuriye aleyhinde bulunduğuna ve hükümete karşı lâkayıt bulunduğuna dair dai-i şüphe hiç bir hal ve hareketi görülmemiş ve işitilmemiş ve Kadı Hacı Mehmet efendi namında vilâyette kimse olmayıp Madraklı cahil **Hacı Mehmet** ise bunun da hükümet aleyhinde bulunduğu duyulmamış ve **câmilerde hutbe okunurken daima dua edilmekte olduğu** bizzat ve bilvasıta icra edilen tahkikattan anlaşılmış ve makam-ı vilâyete bu hususta hiç bir zaman hiç bir kimse müracaat ve ihbarda bulunmamıştır. Yalnız **merkez-i vilâyata geldiğim sıralarda Diyarıbekir'dan avdet eden Mebus-u sabık Hamdi efendi makama gelerek Oğnut Müdürü Kürtlük cereyanlarına müheyya olduğunu ve Cibran aşiret reislerinden Halit ve Baba beylerle muhabere etmekte olduklarını Diyarıbekir Valisine söylediğini** beyan etmesi üzerine cevaben (muhabere ettiğini isbat edecek ne gibi delil vardır, ne gibi vasıtalarla muhabere ediyor) demekliğim üzerine böyle olmak ihtimali vardır demişlerdi. Bittabi ihtimal ile hareket edilemeyeceğinden tahkikat-ı lâzime için bâlâda arzolunduğu veçhile muktezası ifa kılınmış olduğu maruzdur.

Genç Valisi İsmail İmzasıyla Dahiliye Vekili Recep Beye Yazılan 3.1.341 Tarih ve 17 Sayılı Şifre Sureti

3.1.341 zata mahsus şifreye lâhikadır. Mebus-u sabık Hamdi, Fahriyan müdürü **Tayyip efendiler aralarındaki münaferet** devam etmekte olduğu gibi bu defa yeni intihabatta Hamdi efendinin tekrar mebus çıkmasına müdür-ü mumaileyhin mani olduğu zehabında bulunarak intikam almak maksadıyle makam-ı devletlerini işgâl etmekte olduğu şüphesiz görülmektedir. Şunu da istihbar kabilinden arzedeyim ki **mebusluktan evvel bulunduğu memuriyetleri gibi kirli olan Hamdi efendi** devr-i Hamidi'de bir külah kapmak maksadı ile Dördünce Ordu Müşiri aleyhinde keşide etmiş olduğu bir telgraf üzerine o zamanın mabeynine celbedilmiş ve iş'aratında kâzip olduğu tahakkuk etmesi üzerine masarif-i rahiye olarak def-i belâ kabilinden yirmi lira verilmek suretiyle savulmuş ve **mebusluğu zamanında ailesini Ankara'ya götürmemiş iken götürmüş gibi göstererek Ankara'da harcırah almış ve vekâlet-i celilelerince tahkik-i**

keyfiyet buyrulması ve aksi tahakkuk etmesi üzerine harcırahı kendisinden istirdat edilmiş olması mumaileyhin ne gibi bir seciye ve ahlâkta bulunduğunu ifade etmektedir.(14)

Genç Vilâyetinden Dahiliye Vekâletine Yazılan 11.1.341 Tarih ve 35 Numaralı Şifre Sureti

C: 7.1.41 ve 130 tele. Çapakçur merkezinden vekâlet-i celilelerine ve makam-ı vilâyete çekilen telgraf üzerine icra edilen tahkikat neticesinde bu **defaki intihabatta mebus çıkamamasından münfail olan Mebus-u sabık Hamdi efendi** hükümet-i cumhuriyeye daima merbutiyetlerini muhafaza etmekte olan bu vilâyet halkı ile bazı memurlardan öç almak ve hükümet ile halk arasındaki hüsn-ü ahengi ihlâl etmek ve halkı hükümet nazarından düşürmek maksadiyle ihbaratta bulunmaktadır. Bu kerre dahi güya **memurin ve ahaliden bazıları Said-i Kürdi ile teşrik-i mesai ederek bir Kürt hükümeti teşkil edeceğini Bitlis Divan-ı Harbi'ne bildirmiş** ve Çapakçur Müddeiumumiliği vasıtasiyle aldırılan ifadesinde söylemiştir. Evvelce 3.1.341 ve 13.1.341 ve 17 numaralı şifrelerle cevaben arzolunduğu veçhile **bu vilâyet dahilinde hükümet-i cumhuriye aleyhinde propaganda yapıldığına dair hiç bir taraftan bir şey işitilmemiş olduğu gibi camide de daima hükümet-i mübeccelemize dua edilmektedir.** Mebus-u sabıkın şimdiye kadar vâki olan ihbaratından hiç birisini tesbite muvaffak olmaması ve aslı esası olmayan meseleler tasni ederek memurları ve halkı rencide etmek ve bu surettle bir memuriyet elde etmek zumile dahil-i vilâyete fesat tohumu saçmaya ictisar eden bu gibiler hakkında olunacak muamelenin emir ve iş'arı.

Vilâyetin Şifresine Cevap Olarak Dahiliye Vekâletinden Yazılan 15.1.1341 Tarihli Şifre Sureti

C 11/Kanunusani /1341 ve 35. Mumaileyhin memurin hakkındaki ihbarat ve şikâyetinin bir gareze müstenit olduğu indeltahkik tebeyyün ettiği takdirde İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanununun 19 uncu maddesine tevfikan hakkında takibat-ı kanuniye icrası ve halk arasında tefrika ihdasına mucip olacak tahrikat ve ilkaata meydan verilmeyerek huzur ve selâmet-i âmmenin temini esbabının istikmali.

14. Bu açıklamalardan, *"memurluğu ve mebusluğu kirli, faydacı"* Hamdi Beyin yeniden mebusluğa seçilmesinin bir Kürt millicisi olan Nahiye Müdürü Tayyip Ali ve yandaşlarınca engellendiği anlaşılıyor.

Nahiye Müdürü Tayyip Ali'nin 4.1.341 Tarihinde Genç Mebusu Muhittin Bey Vasıtasiyle Dahiliye Vekâletine Çektiği Telgraf Sureti

Genç Mebus-u Sabıkı **Hamdi efendinin** isnadatına hedef oluyorum. Hükümet-i Cumhuriye'nin küçük bir hadimi hakkındaki hilaf-ı hakikat ithamatın esbabını bilistida Genç Vilâyetine arzetmişim. **Hukukumun muhafazasını** adalet-i vekâletpenahilerine dehalet ederek istirham eylerim, ferman.

Genç Vilâyetinden Dahiliye Vekâletine Yazılan 13.1.341 Tarih ve 42 Sayılı Şifre Sureti

C 11.1.341 ve 877 tele. Fahran nam-ı diğeri Perhangök müdürü **Tayyip efendi arafından çekilen telgraf kopyası mütalaa olundu. 4.1.41 ve 260, 3.1.41 e 13, 14.3.341 ve 17 ve 11.1.341 tarih ve numaralı şifrelerde arzolundu-u veçhile bu defaki intihabatta mebus** çıkarılmamasından münfail olan mebus-u abık **Hamdi efendi**nin müdür-ü mumaileyhi **Kürtçülük propagandacılığı** ile ittiaın etmesinden mütevellit bulunduğu.

Dahiliye Vekâletinden Genç Vilâyetine Yazılan 19.1.341 Tarih ve 356 Sayılı Şifre Sureti

C, 13/Kanunusani/341 tarih ve 42. **Kürtçülük propagandacılığı ile ittiham olunan Perhangök müdürü Tayyip efendi hakkında bu isnadat üzerine bir muameleye tevesül edilmiş midir?** Ve bu bapta ne gibi bir fikir hasıl edilmiş ve ne yapılmıştır, kanun her ferdin hukukunu kâfil olduğundan bu iddia bir isnad–ı kâzip ise müsterih olması lâzım gelir.

Genç Merkezinden Vilâyet Cumhuriyet Halk Partisi Reisi Mehmet Rıza Fırka, Azasından Belediye Reisi Yusuf Ziya, Azadan Mehmet Ali ve Hasan Fehmi İmzalarıyla 12/1/341 Tarihinde 39 Mahreç Numarasiyle Dahiliye Vekâletine Çekilen Telgrafname Sureti

Vilâyetimizin bidayet-i teşekkülü olan 98 tarihinden bu ana kadar ahali-i vilâyet hükümetin emirleri dairesinde hareket, itaat ve merbutiyetleri sayesinde teveccüh kazanmış **ezcümle iân-ı Meşrutiyeti müteakip birçok vilâyet halkı fırkacılık ve**

itaatsizlikleri yüzünden idam, nefi, hapis cezalarına maruz kaldıkları halde yine bu vilâyet halkı mümtaz olarak çıkmış ve Gazi Paşa Hazretleri Kongrenin bidayet–i teşekkülünde Erzurum'da verdiği emir ve talimat üzerine İstanbul hükümeti ile kat-ı alâka edilerek 336 senesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşekkül ettirilmiş ve verilen emirlerin infazına çalışılmış ve binabirin Cumhuriyet Fırkası'ndan mebusluğa namzet gösterilenlere müttefikan intihap gibi temin-i muvaffakiyet gösterilmiş hülâsa âsayiş ve itaat hususunda vilâyetimizden vilâyetlere numune-i imtisal olduğu bedidar bulunmuştur. Hakikat böyle iken geçen seneden beri vilâyetimiz halkından olmayan, hiç bir suretle vilâyetimizle alâkası bulunmayan ve **memuriyet-i esbakı mahkeme zabıt kâtipliği olan Mebus-u sabık Hamdi efendi bir zamanlar Kürtlük meselesini şimdi de güya hutbelerde cumhuriyet namına dua edilmediği ve idare-i cumhuriye aleyhinde vilâyet halkı propagandada bulunduklarından bahisle daire-i merkeziyeyi işgâl etmekte olduğunu kemal-i teessürle işittik.** Sırf yalandan ibaret olan şu iş'arat mucib-i meyusiyetimiz olmuştur. Esasen **tercüme-i halinin bozuk ve müfsitlikle müştehar olan Hamdi** efendi devr-i istibdatta da Sultan Hamit zamanında bile yine bir takım yalanlara kendisini kahve ocağına kadar sevk ve binnetice safsata ve hezeyandan ibaret olan ifadesi nazar-ı teamüle alınmayarak avdet ettirilmişti.(15) **Cumhuriyet-i idareden bütün manasiyle razı ve hiç bir muhalif yoktur.**(16) **Hamdi efendi**den ziyade vazife bizimdir. Cemiyetimiz muhaliflerin esamisini arz-ı malûmat ederdi. Lütfen Hamdi efendinin şu iş'aratları güzel tatkik ve tahlil edilsin, doğru ise bütün vilâyet ahalisi iştirâk ettirilmek suretile en ağır ceza tatbik ettirilsin, aksi takdirde vilâyetimize isnat ettiği şuyu lekeden dolayı hükümetçe hakkında müfteri cezası verilsin ve **vilâyetimizce alâkası olmayan mumaileyhin şu iftiralarına nihayet verilmek suretile memleketine kaldırılmasını**(17) adalet—i hazıradan kemal-i tazarru ile istirham eyleriz.

Dahiliye Vekâletinden Genç Vilâyetine Yazılan 20/1/341 Tarihli Şifre Sureti

Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi **Mehmet Rıza** ve refikleri imzaları ile oradan çekilen 39 numaralı telgrafnamenin mütalaasile idare-i hazıra aleyhinde nifakcuyane isnadat ve ilkaatta bulunanlar hakkında takibat-ı kanuniye icrası ve keyfiyetin inbası ve halkın sükun ve huzurunu muhil münasefat-ı bedhahaneye meydan verilmemesi elzemdir.

15. Genç Eski Mebusu Hamdi'nin daha Abdülhamit döneminde muhbirliğe başladığı anlaşılıyor.
16. Gerek Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet ilanına karşı olunmadığı bildiriliyor. 1925 İsyanından sonra da bu husus, çeşitli Kürt aydınlarınca altı çizilerek vurgulanır.
17. Diyarbakırlı ve Genç'li olmayan muhbirin memleketine gönderilmesi isteniyor.

Dahiliye Vekâletinden 9.cu Kolordu Kumandanlığına Yazılan 25/1/341 Tarih ve 291 Sayılı Şifre Sureti

Bu defaki intihabatta mebus çıkarılmamasından münfail olan Genç mebus-u sabıkı Hamdi efendinin hükümet-i cumhuriyeye merbutiyetlerini daima muhafaza etmekte olan Genç vilâyeti halkı ile bazı memurlardan öç almak ve hükümet ile halk arasındaki hüsnü ahengi ihlâl etmek maksadiyle ihbaratta bulunarak bu sırada diğer memurin ve ahaliden bazılarının **Sayid-i Kürdi** ile teşrik-i mesai ederek bir Kürt hükümeti teşkil edeceğini Bitlis Divan-ı Harbine bildirmesi üzerine Çapakçur Müddeiumumiliği vasıtasiyle ifadesinin aldırıldığı Genç Vilayetinden işar edilmektedir. Bu ifadatın hakiki bir esasa müstenit olup olmadığının ve Divan-ı Harbe bu bapta cereyan eden tatbikatın ve hasıl ettiği intibaın inbasını rica ederim.

Yedinci Kolordu Kumandanlığından Dahiliye Vekâletine Cevaben Yazılan 27/Kanunusani/341 Tarihli Şifre Sureti

25/1/41 ve bila numaralı şifreye.

1- Genç mebus-u sabıkı **Hamdi efendi**nin ihbaratı hakkında Divan-ı Harb-i mahsus riyasetinden mevrut şifre aynen ikinci maddededir. Mumaileyhin **ihbar ettiği şahısların celplerinden sarf-ı nazar edilmesinin** cevaben tebliğ kılınmış olduğu maruzdur.

2- Genç mebus-u sabıkı **Hamdi bey** tarafından Dahiliye Vekâlet-i celilesine keşide edilen 30/Eylül/340 tarihli telgrafname üzerine **Kürdistan İstiklâli** hakkındaki mumaileyhin ihhbaratının müstenit bulunduğu menabi hakkında bilistinabe zabtedilen ifadesinde **ihbaratın tevatüre müstenit bulunduğu** ve menba-ı ihbarat hakkında tayin-i şahıs edemediği ve yalnız telgrafnamelerde esamisi mezkûr ve muhtelif(...).[18]

XI-c) Muallim Zeki (Dündaralp)ın İhbarları

Kadımadraklı Hacı Mehmet ismindeki şahsın 26 Teşrinievvel 340 günü Çapakçur Maliye Dairesinde hükümet aleyhinde bazı uygunsuz sözler sarfetmesi üzerine Muallim Zeki Bey ve arkadaşları aşağıdaki zabıt varakasını tanzim eylemişlerdir:

18. Gizli dokümanın bu yazışmadan itibaren 1 sayfalık bölümü eksiktir.

Zabıt Varakası Sureti

Kadımadraklı Hacı Mehmed'in Çapakçur merkezinde hükümette Maliye dairesinde hükümet-i cumhuriye aleyhinde bilhassa **Mustafa Kemal Paşa** hakkında berveçh-i zir zebandrazlıkta bulunmuştur. Şöyle ki: feraiz-i ilâhiyeden birisi olan hac ki bilumum Müslümanların gitmesi ve hatta bizim gibi zenginlerin tekrar ziyareti lâzım iken Kemal'in bırakmadığını açık bir lisanla fıkri gıcıklamak, **Kürtlük zihniyeti ile Kemal'in İslamiyete bu suretle darbe vurduğunu söylemiş olup** samiin ve hazirun birer suretle mukabelede bulunmuşlardır. Ezcümle malmuavini Sıtkı efendi hac feraiz-i ilâhiyeden olduğu gibi insanların kendi yanlarında hac zevabını nail olacak hasanet ve hayırlar mevcuttur. Şayet bu fikir hactan bahsediliyorsa meselâ Kadımadrak üzerine bir köprü yapılsın. İşte maruz muhavere esnasında Çölekli tüccar esnafından Mahmut çavuş., tapu memuru Abdülhalim, merkez tahsildarı Halit, malmüdürü refiki Bedri beyler mevcut idi. Aynı günde hanesine avdetle akşamla yatsı arasında yine Çapakçur'daki söylemiş olduğu hükümet aleyhlindeki hezeyanları bilaperva **Genç mebusu Hamdi bey, Çanlı Şeyh Sait efendi** kariye-i mezkure ahalisinden Ahmet Temdin ve Ahmet Haco vesaire huzurunda malûmatfuruşlukta bulunmuş evvelki sözlerini teyit ve tekrar eylemiştir. Vicdanımızın sada-yı zindegisi işbu malumat ve kaydı zableylemeye sevkeylemiş mesele-i maruzada Mebus-u Sabık Hamdi Bey de mevcut olmakla tasdik buyurmağı fariza-i zimmet addeylemiştir. Elyevm yine üçüncü defa sabah muhaveresinde hükümetin hiç bize lâzım olmadığını, hükümet bizden ne kadar uzak olursa başımız gaileden kurtulacağını da yine çanlı Şeyh Sait mezkûr kariyeli jandarma Seyfi, Mebusu sabık Hamdi bey mevcut idiler. Merkumun hulâsa-ı fikri herbar hükümet-i hazırasız aleyhinde bulunduğunu mübeyyin işbu zabıt varakası bittanzim imza kılındı.(19)

Çapakçur Merkez Başmuallimi
Mehmet Zeki Dündaralp

İşbu zabıt varakası münderecatının cereyanı hâle muvafık ve hakikate mukarin bulunduğunu tasdik ederiz. 26/Teşrinievvel/340

Kariye-i mezkûreden	Kariyei mezkureden	Kadımadrak kariyeli.
Jandarma, Seyfi	Ahmet Hacı	Ahmet Temdin
	(İmza etmedi)	(İmza etmedi)
Mebus-u sabık	Kadımadrak köyünde sakin	Çanlı Şeyh Mahmut Efendizade Şeyh Sait
Hamdi		(İmza etmedi)

19. Dikkat edilirse, burada daha çok dine dayalı bir şikayet sözkonusu.

Bu abıt varakası, Genç mebus-u sabıkı **Hamdi bey** tarafından bir az evvel suretini kayd ettiğimiz 3/Teşrinisani/340 tarihli mektuba ek olarak Dahiliye Vekâletine gönderilmiştir.

Dahiliye Vekâletinden vilâyete vaki olan iş'ar üzerine Çapakçur Kaymakamlığınca bu hususta tahkikata başlanılmıştır.

Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi İmzasıyla Muallim Mehmet Zeki'ye Yazılan 2/1/341 Tarihli İstizah Varakası Sureti

Fahran Müdürü Tayyip efendi propagandaya germiyet vererek ahaliyi zehirlediği ve Kadımadraklı Hacı Mehmed'in hükümet aleyhine aleni ifsadatta bulunduğu istihbar olunuyor. Aynı zamanda cuma günleri hutbelerde Hükümet-i Cumhuriye namına dua okunmamakta olduğu da işitiliyor. Siz de Kadımadrak'tasınız, bu hususa ait malûmat ve meşhudatınızı zeylen ve müdellelen bildiriniz efendim.

Muallim Zeki Dündaralp, Kaymakamın Bu Yazısının Altına 5/1/341 Tarihli Şu Cevabı Yazarak İade Etmiştir

Cevap

Propaganda ve Kürtçülük hakkında Hükümet-i Cumhuriye-yi mukaddese lehinde bu muhitte bilhassa Genç vilâyeti dahilinde ifade vermekten tevehhüş ve hazer ederim. Memuriyet ve efrad-ı ailemin her suretle hayatımız her an tehlikededir. Bu hususta istitlaat esrar ve ifadatım varsa da melanet-i binaheye olan Kadımadraklı **Hacı Mehmet** serbesttir. Hükümet-i hazıra ve **Gazi Mustafa Kemal Paşa** hazretleri hakkında mefsedet, zebandrazlık, halifecilik, haricen Çapakçur ve Genç muhiti dahilinde şahsi suikast tertibatile iştigal propagandasına devam eylemektedir. Elyevm de Garip kariyesine müteveccihen hareket etmiştir. Yalnız hayatımız tehlikededir, taht-ı temine aldırılmasını ifade eylerim.

Bunun Üzerine Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Muallim Mehmet Zeki'ye Yazdığı 5/1/341 Tarihli Yazıda aynen;

"Vilayet dahilinde ifade vermekten hazer etmeniz bir şahıstan ziyade bütün vilâyetin su-i fikirde olduğunu ima ediyor, esbabının tasrihi ve nerede ifade vermek istediğinizin

ilâvesi lâzımdır. Saniyen merkum Hacı Mehmed'in gerek hükümet ve gerek Gazi Paşa hazretleri aleyhindeki ifsadatı evrak ile tesbit edilmedikçe tevkifine kanuni mesağ olmadığından bizzarur serbest bırakıldığını ileri sürerek kemakân propagandasına müdavim bulunduğunu ve şahsi suikast tertibatı ile iştigal ettiğini söylüyorsunuz. Evvel ve ahır ifsadat ve tertibat ne merkezde, nerelerde ve kimlerin nezdinde yapıldığını tasrih etmek uzakta bulunan makamata iş'aratta bulunmaktan ise hükümet-i mahalliyeyi tenvir etmek daha muvafık ve hükümete daha makul hizmet olacağından bu cihetlerin de sarahatan bildirilmesi ve hayatınızın kim tarafından ve ne gibi bir suikast neticesi tehlikede bulunduğunun da zikredilmesi muktezi bulunduğundan bu bapdaki cevaplarınızın pek mühim olan bu tahkikatın teehhuruna meydan verilmemek üzere zeylen acilen inbası" denilmiştir.

Kaymakamın Bu Yazısına Muallim Mehmet Zeki 6/1/341 (1925) Tarihinde Şu Cevabı Yazmıştır

Makamın 5/Kânunsani/341 (1925) tarihli mahrem sualine cevaptır.

Haşa maksat, vilâyete, âmirlere itimatsızlık değildir. Makamat mukaddestir. Vilâyetler, kazalar, nahiyeler her hususta Ankara'daki hükümet-i cumhuriyenin mümessilidir. Türkiye hükümet-i cumhuriyesine muta bil'umum efrat bilhassa memurine **biz Türkler'in** hürmet-i mahsusamız vardır. Bendeniz dört senedenberi mütevattınım. Bu muhitte küçük garip bir memur olduğum gibi maaşım ile temin-i maişet ve efrad-ı ailemi idare ediyorum. Halbuki bu mesele hayat, memat ve istikbal meselesidir **Bu adam yalnız yetmiş, seksen bin kuruş raddesinde bu uğurda hacılara, hoca ve şeyhlere, ehali ve aşirete, ağa ve beylere hatta bazı memurlara kadar madeni para vermiş ve vermekte ve bu suretle elde ederek ağızlarını kapatmıştır.** Halbuki bu şahsa ait verilecek ifadenin evrak-ı müsbite veyahut şahitler ile ispatı şarttır. Muhit nazar-ı itibare alınırsa, ahali irfansız, maariften bibehre bulunduklarından yapmış oldukları ve yapmak üzere bulunduğu ceraimin evrak üzerinde yapılmadığından muhaverelerin şifahi isbatı ademülimkândır. Bu gibi mühim ve dolayısıyle bil'umum **Ekrad**'a şumulü bulunan meseleyi cebir ve şiddet olmadıkça tehdit ve nufuz erbabı tevkif edilmedikçe ve hatta şahadet eylemeye haheşker olanlar bile bu şahsı serbest bulundukça nufuz ve kuvve-i cebriyesinin istimalile ifadelerinden çevirmek bu muhitte vaki-i hâlâttandır. Her şey imkân dahilindedir. Ankara'dan emir istihsal buyurulsun, bendeniz Hacı Mehmed'in bu melânetlerini hükümet-i milliyemizin cumhuri bir şekle ifrağından beri tetkik ve tecessüs eylemekteyim. Bunu his eyleyen Hacı, kariyè-i mezkûrede acizlerine eza ve cefaya 4 aydanberi tahammül edilmez zulum ve teaddiye maddi zarar ve ziyana her hususta her hale teşebbüs eylemiştir. Fakat **bu hallerden korkumdan hükümet-i**

mahalliyeye haber verememişim. Çünkü komşularımdan ibret nazarım vardır.. Onlara yapılan yaptırılan hakaretlere bendeniz de hedef olurdum. Bu haller, melanetler dolayısıyledir ki **kariye ehalisi kâmilen kendisinden çekinir.** Şikâyetine şehadette münkir ve acizleri de hükümete karşı yalancı ve muacciz olarak boş düşerdim diye bil'umum olmuş ve olacak bu zararları vatan, millet ve hükümet uğruna gayesi neticeye isale kadar hak ve hukukumu feda eyledim ve eyleyeceğim. Reva görülen hakaretleri malumat kabilinden arzedeyim. Erazilerimi metrûkeden diye fuzulen ihbar ve ziraattan hali bırakmak, cebri kendisi tarafından halka ziraat yaptırmak, tarla hudutlarını sınırına karıştırmak, elde eylediğim hizmetkârlarımı bir çok ziyanlarla nezdimden aldırmak, kısraklarımın arkasında taylarımı cebri surette ziraat otlamış diye merkeze sürüklemek, sebbü şetm tahkir, bu çirkin hale köylülerden gayrimenkulü ve bendenize muhatap olmayanları da iştirak ettirmek, bundan maada hayvanatım için dağda biçtirdiğim beş part dikenimi köy oduncularına ihrak, üç reis kırk madeni mecidiye kıymetindeki danalarımı geceleyin köyden hizmetkârları ile sopalar vasıtasiyle deşte yani ziraatlar içerisine sürdürerek ikisini kurda parçalatması ve birini de karanlık gecede köy içinde bel kemiği kırılmış olduğu halde bulunmuş ise de o da bilahara ölmüştür. Otuz mecidiye madeni para kıymetindeki bir reis ineğimi bir kaç gün sonra hizmetkârı muhacir Osman yedile şafaklayın köyden ziraatlar içerisine göndererek bir buğday tarlası içerisinde hançerlettiği laşesini de geceleyin kurt zedeleyerek olsuretle izini kapatmış, bununla da kalmayarak mezkûr kariyede açtırmış olduğum inşaata köyden amele bırakmayarak hariçten elde edilen usta ameleleri de tehdit suretiyle inşaatımı natamam bırakmış, nüzülü baranla bu inşaat da yıkılmış ikiyüz mecidiye de bu suretle zarara uğratmış, binnetice samanlığıma harman, samanı emaneten bırakmış olduğu birkaç hara samanı şu sırada çıkarmağı efkâr-ı taarruzu ile tasavvvur eylemiş fakat bir iki gün mukaddem gerek hizmetkârıma gönderdiği amele ve köylülere hele şunun nereğini de boşalttırayım, hayvanatı rızıksız, alefsiz kalsın diyerek bir gün akşam namazında merekten saman çıkarmağa giden ailemi darbetmeye ve anahtarını cebren elinden alarak işittiğim bu gürültüye âcizleri de gittiğim zaman efkâr-ı bendeniz için bil'umum akraba ve hizmetkâr aileleri ile beraber acizlerini de darp ve boğmak raddesinde idi ki molla Şahabettin, jandarma Seyfi ve bir iki amele elinden kurtarmışlardır.

O gece bil'umum kariye halkının hanesine birer birer kendisi giderek ilânat merekimin birer, ikişer şahsa göre talanına gelmelerini teklif ve alessabah otuz, kırk hayvanımın rızklarını bil'umum köy halkına talan ettirmiş, harmanımdan iki ....(bir kelime okunamadı) Mebus Hamdi beye vermeyen Hacı kış ortasında sekiz haşa samanı muallimin merekinden caba takdim etmiş ve yağmakerlik öğleye kadar hitama ermiş seksen bir haşa samandan merekte habbe-i vahide bırakmamıştır. İşbu macerayı HÜKÜMETİ MAHALLİYE HABER VERMEK korkum neticesi olup meseleyi Diyarbakır ve Elâzığ işiterek sıhhat haberimi sordukları halde hiç bir ferd-i müteneffis gerek kariyeden gerek hariçten mededres

olmamıştır. Tabii bunlar hep Hacının nufuz ve korkusundandır. Samanlık yağmakerliği ailemle bendenizi alameleinnas darp, ikinizi de öldüreceğim diye bağırıp çağırmak, mereğin şikest edilen kilidi hakkında bazı şahitler arzedeceğim. Sabık mebus-u muhterem Hamdi bey, Molla Şahabettin, jandarma Seyfi, Hacı Ali, Şevket bey, Ahmet Şemdin, elhasıl bil'umum köylü vakıftır. Fakat söylemezler, bu şahitlerden bazıları yine ketmedeceklerdir ki şayet Allah için söylerlerse aşkolsun.

Hatta suikastını hizmetkârım bir iki gece tecessüsünde hisseylemiş ve hizmetkârı ile beraber pencerelerim önünde müsellahen dolaştığı bildirilmiş, acizleri artık müteyakkizane harekete başlamışım. Elhasıl bu kadar bedahete karşı ifademi burada veremiyeceğim. Ya Ankara'da mukaddes Hükümet-i Cumhuriyemizin merkezinde veyahut sırf bu mesele-i mühimmeye ait gönderilecek tahkik memuru huzurunda ifade ve hatta **Hacının teşkil ettiği cemiyet ve azalarının bil'umum ketum esrarını takrir eylemeğe müheyyayım. Çünkü bu muhitte gömleğim dahi bana düşmandır.**

Muallim Zeki 5/1/341 (1925) Tarihinde Ankara'da Reisicumhur Mustafa Kemal'e Ve Dahiliye Vekâletine De Şu Telgrafı Çekmiştir.

Kürtçülük propagandası ve esrarı hakkında hükümet-i mahalliye tarafından ifademin ahzına irade buyurulmuştur. Bu muhitte bilhassa Genç vilâyeti dahilinde hayat ve memuriyetim ve efrad-ı ailemin hayatı her an tehlikeye maruzdur. İfade vermekten tevehhüş ve hazer eylerim. **Kadımadraklı Hacı Mehmet** serbesttir. Propagandası, tehdid-i hükümet-i hazıra aleyhinde mefsedet melanetler tertibi şahsi suikast ihzaratındadır. Bu hususlarda evvelâ hayatımızın her suretle temine aldırılmasına muntazırız. Halet-i nezide olanlara merhamet hükümet-i milliyenin adaletine dehalet tacil buyurulsun.

Muallim Zeki'nin bu telgrafı üzerine Dahiliye Vekâletinden Genç vilâyetine yazılan 8/1/341 (1925) tarihli şifrede, "*Başmuallim Mehmet Zeki imzasile Çapakçur merkezinden çekilen 15 numaralı telgrafnamenin müteleası ile bu bapta izahat-ı lâzime itası ve Kadımadraklı Hacı Mehmet hakkındaki ifadatın matuf olduğu esbap hakkında da malûmat verilmesi*"nin emir buyurulması üzerine.

Çapakçur Kaymakamı **Hüseyin Hilmi** tarafından tahkikat icrasına başlanmış ve alakalıların ifadeleri alınmıştır.

Maznun Kadımadraklı Maksut oğlu Hacı Mehmet 31/12/1340 tarihinde alınan **ifadesinde: Köylerinde cami mevcut olup Cuma namazı kılınmakta**

ise de kendisi cahil olduğundan hatip molla Mehmed'in okuduğu duayı anlamadığını fakat Cumhuriyete dua edildiğini zanneylediğini, hükümet aleyhinde bulunmadığını ve Muallim Mehmet Zeki ile Belediye Reisi Aziz'in ve diğer birkaç şahsın kendisine husumetleri olduğundan hakkında iftirada bulunabileceklerini ve Muallim Zeki'nin ekinlere hasar veren hayvanlarını hükümete teslim ettiği için aralarının çok açık olduğunu söylemiştir.

Hutbede Okunuan "Dua"

Kadımadrak imamı Molla Mehmet de 1/1/341 (1925) tarihinde alınan **ifadesinde: Hutbede hükümet-i milliye ve Cumhuriyeye "Allahümmensur binnasareddin, Allahümmensur hükümet-i aliye ve cumhuriyetü't-Türkiye ilâ intihaüzzeman ve nihayettütdevran" şeklinde dua eylediğini** ve fazla ilmi olmadığı ve kendisine başka yolda talimat verilmediği için bu kadar yapabildiğini, Hacı Mehmed'in fakir bir çiftçi olduğunu ve hükümet aleyhinde herhangi bir surette konuştuğunu işitmediğini bil'akis hükümetin lehine konuştuğnu ve 4 senedenberi Nahiye Müdürü **Tayyip Efendi**nin köylerine gelmediğini ifade eylemiştir.

Kadımadrak Kariyeli Molla Ahmet oğlu **Molla Şahabettin** de 9/1/341 (1925) tarihinde alınan **ifadesinde;** Hacı Mehmed'in hükümet aleyhinde bulunduğunu işitmediğini, Hacı Mehmed'in çiftçilik ile meşgul bulunduğunu ve bir hizmetkârı olduğunu hacının, bey veya efendi olmadığını, nufuzu bulunmadığını, Hacı Mehmed'in hükümet aleyhinde bulunmasına ihtimal vermediğini, Muallimin hayvanları Hacı Mehmed'in mezruatına hasar verdiğinden aralarında bir münazaa olduğu gibi bir saman meselesinden de kavga ettiklerini Hacı Mehmed'in veya hizmetçisinin geceleri silâhlı olarak dolaştıklarını bilmediğini söylemiştir.

Kadımadrak kariyeli Mehmet oğlu **Hacı Ali** de 9/1/1341 (1925) günü alınan **ifadesinde**; Hacı Mehmed'in hükümet aleyhinde bulunduğundan malûmatı olmadığını ve Hacı Mehmet mazlum bir çiftçi olduğundan buna ihtimal de vermediğini Hacı Mehmedin köyde bir nüfuzu olmadığını ve Hacı Mehmet ile Muallim arasında bir saman meselesinden kavga olduğunu işittiğini, Muallimin bir hayvanını vahşi hayvanların paraladığını işitmiş ise de bunun doğru mu, yoksa bir suikastla öldürülmüş mü olduğunu bilmediğini ifade etmiştir.

Kadımadrak köyünde Muallim Çölikli Mustafa oğlu **Şevket** de 9/1/341 tarihinde alınan **ifadesinde**; Hacı Mehmed'in hükümet aleyhinde bulunduğundan haberi olmadığını, Hacı Mehmed'in çiftçilikle meşgul ve bir hizmetkârı bulunduğunu ve köyde bir nüfuzu olmadığını ve Muallim Zeki'nin hayvanları mezruata hasar yaptığı ve yapılan ihtarlara rağmen hayvanlarını muhafaza etmediği için Hacı Mehmet ekinlerine yapılan zararı taz-

min etirmek için Muallimin hayvanlarını yakalayıp hükümete teslim ettiğini ve bir saman meselesinden dolayı Muallim ile aralarında bir münazaa olduğunu söylemişlerdir.

Bu tahkikat sonunda Kaymakam **Hüseyin Hilmi tarafından tanzim olunan** 22/1/341 (1925) tarihli **fezlekede;**

Çapakçur kazasının Kadımadrak kariyesinde Hacı Mehmet ismindeki şahsın hükümet aleyhinde olduğunu ihbar eden kariye-i mezkûrde mukim Merkez Mektep Muallim-i sabıkı **Harputlu Mehmet Zeki** efendinin bu baptaki ihbaratını ne gibi vesaik ve edille ile tevsik edeceği soruldukta mumaileyhin vermiş olduğu cevaplar Hacı Mehmed'in hükümet aleyhinde bulunduğuna mukni edilleyi cami olmadığı ve esas meyanelerinde mevcut ve köylü hayatı ile alakadar ot, saman vesaire gibi mahalli mahkemesine ait mesail-i adiye-i şahsiyeden mütevellit arazın bu gibi siyasi cereyanlara kalbedildiği, Hacı Mehmed'in hükümet aleyhinde bulunmadığı ve bulunacak kuvvet ve vaziyette olmadığı anlaşılmış ve aynı zamanda hayatına suikast tertibatı yapıldığını da iddia eylemiş ise de bu bapta celp ve isticvap edilen ve Muallim Mehmet Efendi tarafından malûmattar gösterilen Kadımadrak Muallimi Şevket ve kariye-i mezkûreli Hacı Ali, Molla Şahabettin ve Ahmet Şemdin nam şahıslar yekdiğerinin ifadatını tekiden bu gibi bir halin adem-i vukuunu beyan etmişlerdir.

Binaenaleyh Muallim-i mumaileyh Mehmet efendinin ihbarı vaki garaza müstenit olduğu anlaşıldığından Hiyanet-i Vataniye Kanununun madde-i mahsusunda ağraz dolayısıyle bu gibi ihbaratta bulunanlar hakkında yapılacak muamele musarrah olduğundan olveçhile muamele ifası lâzımgeleceği gösterilmiştir.

Muallim Mehmet Zeki Hakkında Soruşturma

Kaymakam Hüseyin Hilmi'nin bu tahkikatı yaparken evvelce Bakanlığa gönderilen zabıt varakasından malûmatı olup olmadığı ve var idiyse zabıt varakasında isimleri yazılı eşhası ne için çağırıp dinlemediği ve dinlediği şahitlere ne için yemin ettirmediği meçhuldür. Muallim Mehmet Zeki'nin azledildiği Vali tarafından 13/Kânunsani/341 (1925) tarih ve 43 numaralı şifre ile Dahiliye Vekâletine bildirilmiş, bunun üzerine Dahiliye Vekâletinden Vilâyete yazılan 18/Kânunsani/341 tarih ve 343 sayılı cevapta *"Çapakçur Merkez Başmuallim-i Sabıkı Mehmet efendinin beyan olunan su-i istimalinden dolayı azli kâfi değildir. Usulen tahkikat icra ettirilerek tebeyyün edecek hale göre takibat-ı kanuniyede bulunulması icabedeceği"* emir olunmuştur.

Bundan sonra Genç Valisi İsmail Hakkı, Muallim Mehmet Zeki'yi celp ederek 12/1/341 (1925) tarihinde ifadesini almıştır. Muallim Mehmet Zeki bu defaki ifadesinde de Ela-

ziz'in Mustafa paşa mahallesinden Kanber'in oğlu olduğunu müteehhil ve iki karısı olduğunu, karılarından birisinin Harputlu bir mühtediye ve ikincisinin de Kadımadrak köylü olduğunu söyledikten sonra Vali tarafından **Hacı Mehmed'in Kürtlük için nasıl ve kimlerle çalıştığını** ve kimlere karşı ne yolda suikast tertip ettiğini delâili ile beraber vazıhan anlatması teklif olunması üzerine, Muallim Mehmet Zeki cevaben; **meselenin siyasi ve ehemmiyyetli olduğunu, muhitin tamamen Zaza Kürdü ve memurinin bir kısmının da bunlara mensup bulunduğunu ve** bu sebeple pek şumüllü ve etraflı olan meseleyi teşrih ve izah edemeyeceğini ve Hacı Mehmed'in kendisinin kazada ifade vereceğini haber alması üzerine Kaymakama nüfuz ederek hiçbir kabahat ve kusuru yokken **memuriyetinden azil ettirdiğini** ve aleyhinde propagandaya başladığını ve ifadesini değiştirmesi için bazı bey ve ağaları tavsit eylediğini ve kendisini tehdit eylemekte bulunduğunu ve bu tesirler altında Dahiliye Vekâletine malûm telgrafı çektiğini ve Hacı Mehmet serbest kaldıkça bu mesele-yi mühimme hakkında bir şey söylemekte mazur olduğunu ve bunların suikast ve iftiralarından çekindiğini beyan ve Hacı Mehmed'in samanlarını gasp eylemesi hadisesini anlatması üzerine Vali, kanuni deliller yokken bir adamın tevkif edilemiyeceğini ve bunların suçunu deliller ile beraber söylediği takdirde kanuni vazifesini yapacağını ve binaenaleyh çekinmeyerek her şeyi söylemesi lüzumu ısrarla teklif olununca Muallim Mehmet Zeki son söz olarak **"meselenin mühim olduğunu ve buna zinufuz bazı eşhasın da dahil bulunduğunu ve bu muhitte ifade vermeyeceğini"** söylemiştir.

Bunun üzerine Vali İsmail Hakkı ile Vilâyet Jandarma Kumandanı Mustafa Nuri müştereken 15/1/341 tarihli aşağıda sureti yazılı fezlekeyi tanzim ederek Muallim hakkında kanuni takibat yapılmak üzere cihet-i adliyeye verilmiştir.(20)

Fezleke Sureti

Maaile hayatının tehlikede bulunduğunu ve Kadımadraklı Hacı Mehmed'in propagandalarda bulunarak suikastlar tertip etmekte olduğu hakkında telgrafla Dahiliye Vekâletine ref-i şikâyet eden Çapakçur Mektep Muallim-i sabıkı Harputlu Mehmet efendinin huzuren zaptolunan ifadesinde, Hacı Mehmed'in şahsına karşı beslemekte olduğu garaz ve ihtirasatına ve hususi tahakküm ve tehdidatına hiyanet-i vataniye cürmünü ilâveten atf ve isnat etmekte ise de şayan-ı vüsuk ve itimat bir rabıta göstermemesi ve isbat-ı müddea hususun-

20. Genç Valisi İsmali Hakkı Bey, sonradan İstiklâl Mahkemesi'nde, bu ihbarlara gerekli ilgiyi göstermemekle suçlanmıştır. Bu konudaki Vakit gazetesinin haber başlığı şöyledir: *"Genç Valisi İsmail Hakkı, İsyan Çıkaçağını Söyleyenleri Neden Dinlemedi? İstiklâl Mahkemesi, İsmail Hakkı Beyden, Şeyh Said'in Hazırlanmakta Olduğu Hakkında Verilen Raporları Niçin Mevki-i İcraya Koymadığını Soruyor."* (Vakit, 17 Haziran 1925).

da aczini izhar eylemesi müracaatının hilâf-ı vaki olduğuna delil-i kâfi olduğu gibi mahalli hükümetince tutulan varaka-i tahririyesinde Hacı Mehmet hakkındaki şikâyetinin sırf saman, ot, tarla vesaire gibi köyün hayatı ile alakadar adi ve mahalli muhakim-i nizamiyesine ait mesail ve deaviden mütevellit cidal ve husumetini siyasi ceryanlara kalp ile hükümeti işgal maksadına mübteni olduğu Çapakçur Kaymakamlığının 8/Kânunsani/341 tarih ve 18 numaralı tahriratından anlaşılmasına ve memlekette bir zürra olmaktan başka bir nüfuz ve kuvvete haiz olmadığı bütün muhit halkınca malûm olan Hacı Mehmed'in kableli-spat tevkifini musirren talep elmesine nazaran kariye-i mezkureden tezevvüc eylediği bir mühtediyenin erazisile intifaa ve bu suretle bir alaka-i vataniye elde etmek sevdasile temin-i **ihtirasata gayr-i vaki bir takım delâil-i siyasiyeyi âlet edinmesi** ruh-u millet ve hükümeti ne derece rencide edeceği vareste-i izah olduğundan ihbaratının ligarazın hilâf-ı vaki olduğu anlaşılmasına mebni hakkında takibat-ı adliye icrası lâzım geleceğini mübeyyin işbu fezleke tanzim kılındı.

Muallim Mehmet Zeki 12/1/341 (1925) Tarihinde Cumhurbaşkanı M.Kemal'e Şu Telgrafı Çekmiştir

Ceryan ve mesail-i mühimme-i Kürdiyeyi himaye tarikile ve bilhassa Hacı Mehmed'i ihbar eylediğime rağmen sükût ve tebdil-i ifade eylemekliğim için Genç Valisi İsmail Hakkı bey tarafından işkence, tehdit ve tazyike başlandım. İrat ve istirahatlarının temini için memuriyetime hatime çektiler. Değil memuriyetim zat-ı haleskârileri gibi dehata vatan, millet, mukaddes cumhuriyet uğruna hayatımı, efrad-ı ailemi ve memleketimi fedaya müheyyayım. İfademi Hükümeti-i Cumhuriyenin makarrı olan Ankara vilâyeti merkezinde ahzına irade buyurulmasını sabırsızlıkla beklerim.

Muallim Mehmet Zeki 13/1/341 (1925) tarihinde Maarif Vekâletine Şu Telgrafı Yazıyor

Derecat-ı cazaiyeden hiçbirisi hakkımda tatbik, esbab-ı kanuniye tesbit edilmeden azledildim. Hukuk-u Maarifin muhafaza buyurulması.

Mumaileyh Mualim Mehmet Zeki 15/1/341 (1925) Tarihinde Reisicumhur M.Kemal'e Şu Telgrafı Vermiştir

Meşhur **Hacı Musa bey** Genç vilâyetine kadar gelmemiş ise de tesir ve nufuzu ve hafiyecilikte yekta Bitlis eşrafı hanedanından Hacı Necmettin hafidi **Sıtkı** gelerek

Çapakçur Başmuallimliğine şeraitini haiz olmadığı hem de bilâ imtihan şehadetname ve ehliyetnamesiz şayet varsa da sahte ve elde serişte edilerek **Kürtçülük kuvveti tesirile tayin edilmiş** ve ettirilmiştir. Bu tesir tehdit ahengine müsait Çapakçur Kaymakamı da serfuru eylemiş iken Vali beyden sorulsun ki hüviyetini tetkik eylemediği **efendi kıyafetindeki bir Kürt casus**unu hangi kuvvetin altında muallimliğe tayin yoksa vilâyette Çapakçur hükümet merkezlerinde bu kabil memur kıyafetli gelerek yerli ve hariçten eşhas-ı muzirre daha azını geliyor, acaba Çapakçur'da böyle bir kuvvet ve cemiyetin mevcudiyetini hissedemedi mi, edilmiş ise ne için Hükümet-i Cumhuriye-i mukaddese haberdar edilmiyor. Mir-i mumaileyh bekliyor ki muhit alevlensin, esrar-ı hükümet keşfedilsin, eşhas-ı muzirre dağılsın, tahkik eylemesin memleket bir ihtilâl içinde mi kalsın. Acizlerini tazyik ifademin ne için bu muhitte verilmesini Ankara'ya ifadeye gelmekliğimi tasvip ve tehire uğratıyor. Çapakçur'da vucudile kaim müsbet bu edille ne suretle tekzip edilecektir. Vaziyet günden güne kesb-i vahamet eyliyor. İrade buyurulsun fazlasını hükümet-i mahalliye tetkik ve tahkik buyursun, **bendeniz başkaca esrar ve ifadeyi huzurunuzda vermeği sabırsızlıkla bekliyorum.** Telgraf parası vermeye istikraza takatim yok. Şifrem keza fazlaca tazyik ve tehir edilirse böyle açık telgrafla telef edileceğim gibi esrar-ı mühimme efvah-ı nasta şüyu bulacaktır.

Genç Vilayetinden Cinayet Müddeiumumiliğine Yazılan 26/1/341 Tarih ve Sayılı Tezkere Sureti

Çapakçur Muallimi Mehmet Zeki efendinin ihbaratının hilaf-ı hakikat ve gareze müstenit olduğu tahakkuk etmekte olduğundan ve halkı tefrika ihdasını mucip olacak tahrikât ve ilkaata meydan vermeyerek huzur ve selamet-i ammenin temini ile asayiş-i mühimmeye tesiri derkâr olan işbu madde hakkında adli kanunların usul-ü muhakemat-i cezaiye tâdilatına dair mevattan 39 uncu maddesi mazmun ve münederecatı nazarı dikkate alınarak keyfiyetin İdare-i Umumiye-i Vilâyat Kanununun 19 uncu maddesine tevfikan muamele ifası zımnında Çapakçur Müddeiumumiliğine tevdi edilmiş olan 18/1/341 tarih ve 57 numaralı evrak-ı tahkikiye mevad-ı müstaceliyeden bulunduğundan diğerlerine tercihan muamelenin intacı zımnında Çapakçur Müddeiumumiliğine tebliğat-ı müessirenin ifasını rica ederiz.

Vilâyetin bu yazısı Cinayet Müddeumumisi Mehmet Hamdi imzasile 27/1/341 tarih ve 171 numaralı *"iş bu tezkerede gösterilen fiilin derkâr olan ehemmiyetine mebni tahkıkatın kemal-i bitarafi ile terçihan icra ve ikmal ve neticesinden malûmat itası zımnında Çapakçur Müddiumumiliği memuriyet-i vâlâsına"* derkenarı ile gönderilmiştir.

Çapakçur Müddeiumumisi de 3/Şubat/341 tarihli *"hilâfı hakikat ihbarat maddesinden maznununaleyh sabık Çapakçur mektebi iptidai baş muallimi Mehmet efendi hakkındaki*

evrak 26/1/341 tarihinde 1 numaralı iddianame ile mahkemeye tevdi edildiğinden tesri-i intacı ile malûmat itası zımnında Çapakçur bidayet hâkimliğine" derkenarı ile verilmiştir.

Muallim Mehmet Zeki'ye 3 Ay Hapis Cezası

Muallim Mehmet Zeki Hakkında Çapakçur Bidayet Mahkemesince Verilen 5/Şubat/341 Tarih ve 5 Numaralı Karar Sureti

.... icabı bitteemmül Çapakçur kazasının Kadımadrak kariyeli Hacı Mehmed'in Hükümet-i muazzama–i celilenin aleyhine mefsedet ve melânetler tertibi ve ahaliye bu zeminde ilkaatta bulunduğundan bahsile hilâf-ı hakikat ihbaratta bulunduğu iddiasile maznunualeyh sabık Çapakçur Mekteb-i İptidai Başmuallimi **Mehmet efendi** hakkında Çapakçur Bidayet Mahkemesi ceza dairesinde ceryan eden muhakeme-i gıyabiye neticesinde maznun-u mumaileyhin köylü hayatı ile alakadar bulunması ve ot ve saman gibi şeylerden dolayı Hacı Mehmede karşı peyda ettiği şahsi iğbirar saikasile merkum Hacı Mehmet aleyhinde verdiği bu yoldaki ihbaratı sırf şahsi husumetinden münbais ve hilâf-ı hakikat olduğu Genç valiliği ile Çapakçur kayamakamlığı tarafından fezlekeli iki kıt'a tahkikat-ı iptidaiye ve Çapakçur Kaymakamlığının 24/1/341 tarih ve 63/22 numaralı tahriratı ve maznun merkumun davet-i kanuniyeye adem-i icabeti ve bu bapta maalkasım istima edilen şahitlerin şahadetleri ile sabit olmuş ve işbu ihbarın derkâr olan asayiş-i mahalliyeye su-i tesiri keyfiyeti sebeb-i şiddet addile hareketi vakıasına tevafık eyleyen Kanunu Cezanın 155 inci maddesinin 2 nci zeylinde *"işbu kanunda zikir ve tasrih olunan ahvalden mada hususatta her kim ahara müteallik bir maslahat için bir muamele-i resmiyeye esas olmak üzere nefsine veya gayre bir menfaat temini ve ahara mazarrat ikaı maksadı ile hilâf-ı hakikat olarak ihbar veya şahadet veya tasdik-i mutazammın her nevi evrak veya şahadetname tanzim veya ita eden veyahut daire ve memurini mahsusa huzurunda bu yolda beyanat-ı kâzibe bulunur veya böyle hilâf-ı hakikat evrakı bilerek istimal eylerse bir aydan üç aya kadar hapis olunur ve beş Osmanlı altınından yüz Osmanlı altınına kadar ceza-yi nakti alınır ve zarar vukua gelmiş ise ayrıca tazmin ettirilir*" deyü muharrer olmasına binaen madde-i mezkûre mucibince maznun merkum Mehmet efendinin üç mah müddetle hapsine ve beş Osmanlı altını ceza-i nakti ile mahkûmiyetine ve emr-i ahir mucibince bu ceza-yı nakdinin beş misline iblağına karar verilmiştir.

Genç Valisinin ve Çapakçur Kaymakamının Muhbirlere Karşı Tutumu

İsyan hareketleri tahakkuk ettikten ve hatta bastırıldıktan sonra İzmir'de çıkan **Türke-**

li Gazetesinin 20/Mayıs/341 tarihli nüshasında "*Çapakçur Telgrafhanesinde Boğulan Esrar*" başlığı altında yazılan hadiseleri üç telgrafla Reisicumhur'a ihbar eylediği işae olunması üzerine Riyaseticumhur Hususi Kalem Müdürlüğünden Başvekâlet ile Dahiliye Vekâletine yazılan 26/6/341 (1925) tarih ve 6/295 numaralı tezkerede, Muallim **Mehmet Zeki Dündaralp** imzasile Reisicumhur hazretlerine keşide edildiği iddia olunan telgrafnameden yalnız 5/Kânunusani/341 tarihlisinin vürut edip 3/33 kayıt numarası ile 7/Kânunusani/341 tarihinde **Dahiliye Vekili Cemil Beye** tevdi olunduğu bildirilmiştir.

Dahiliye Vekâleti 30/5/341 tarih ve 3080/1375 sayılı tel ile keyfiyeti Genç Valisinden sormuş ve alınan 228 sayılı cevapta, Çapakçur Başmuallimi **Mehmet Zeki** tarafından Reisicumhur Hazretlerine Çapakçur merkezi telgrafhanesinden 6/Kânunusani/341 tarih ve 15 merkez telgrafhanesinden çektiği 9 numaralı telgraflarından başka telgraf çekilmediği bildirilmiştir.

Mehmet Zeki'nin Reisicumhur M. Kemal'e çektiği zannolunan ve sureti evvelce derç olunan üçüncü telgrafın müsvedde halinde kaldığı ve çekilmediği ve bu müsveddenin eniştesi Ziraat Bank memuru Abdülgani tarafından çekilmiş zannile İstiklâl Mahkemesi'ne verildiği anlaşılmaktadır.

Muallim Mehmet Zeki, İsyanda Öldürülüyor

Dahiliye Vekâletinden Genç Valiliğine yazılan 1/Haziran/341 tarih ve 3008 sayılı şifrede "***harekât-ı isyaniyeyi vukuundan 4 ay evvel hükümete haber veren ilk mektep muallimlerinden Dündaralp efendinin asiler tarafından şehit edildiği*** *istihbar kılındığından bu bapta izahat itası*" istenilmiş ve Genç Vilâyetinden verilen 2/6/341 tarihli cevapta aynen:

Muhbir Mehmet Zeki De Geçmişte Kötü Halli

Harekât-ı isyaniyenin suret-i zuhur ve cereyanı ve müdellel esbabı 23/Nisan/341 ve 17 numaralı şifre ile arzetmiştim. Ne muallim Dündar ne de ahar hiç bir kimse tarafından hiç bir zaman ve mekânda haber verilmemiştir. Müdellel böyle bir vaka-yı mühimme hatta ufak bir mesele hakkında haber verilmiş olsa idi derhal işe vaziyet ederek neticenin hemen makam-ı devletlerine arzı tabii idi. **Elâziz ehalisinden bulunan ve mezkûr vilâyetin Perçinek kariyesi muallimi iken su-i hal ve idaresinden dolayı azil ile** askere sevkedilmek üzere Ahz-ı Asker Şubesine teslim edilmiş olan ve eniştesi olup Lice Ziraatbank memuru **Abdülgani** efendinin evvelce Çapakçur Malmüdürlüğünde bulunduğu esnada nezdine firar etmiş olan Mehmet Dündar efendi **eniştesinin**

delâletile Çapakçur Mektebi Başmuallimliğine 17/Haziran/337 de selefim tarafından **tâyin edilmiş idi. Mumaileyhin devamsızlığından ve vazife-i memuriyetini suistimal etmesinden dolayı lüzum-u azli Kaza Kaymakamlığından iş'ar ve Vilâyet encümenince verilen 6/1/341 tarihli karar üzerine azledilmiş idi.** Kadımadraklı Hacı Mehmed'in suikast tertip etmekte olduğundan ve mezkûr kariyede mukim bulunan Muallim Mehmet Dündar tarafından Reisicumhur Hazretlerine Çapakçur Merkez Telgrafhanesinden çekilen 9/Kânunsani/341 ve 155 numaralı kopyesinin ahzı ile tahkikat-ı lâzimenin icra ve neticeden malûmat itası şifre ile makam-ı devletlerinden emir buyurulması üzerine keyfiyet derhal kaza-i mezkûr kaymakamlığı vasıtasile icra ettirilen tahkikat neticesinde muallim-i mumaileyh ile Hacı Mehmet arasında arazi meselesinden dolayı intikam almak fikri ile suikast isnat etmiş olduğu ve suikasta dair hiç bir delil ve emare göstermemiş olduğu makam-ı vilâyete gönderilmiş olan evrak-ı tahkikiyede beyan edilmiş ve vilâyetce de tamik-i tahkikat edilmek üzere merkum muallim ile Hacı Mehmet merkez-i vilâyete celp ve Jandarma kumandanı Mustafa bey ve Meclis-i İdare Başkâtibi Mahmut efendi hazır oldukları halde alınan tahriri ifadelerinde suikasta dair hiçbir delil ve emare göstermemiş ve bu bapta tanzim kılınan zabıt varakasından bahsile keyfiyet şifre ile Makam-ı Devletlerine arzedilmiş idi. Cevaben varit olan telgrafnamede İdare-i Vilâyet Kanununun 19 uncu maddesi mucibince muallim-i muaileyh hakkında tahkikat-ı lâzime icrası ve Müddeiumumiliğe tevdi ve malûmat itası emir buyurulması üzerine mezkûr evrak-ı tahkikiye mezkûr Kaymakamlık vasıtasiyle Çapakçur Müddeiumumiliğine tevdi kılınmış olduğu gibi vazife-i memuriyetini suiistimal etmesinden dolayı Çapakçur Encümen-i Maarifince tutulan evrak-ı tahkikiye de mezkûr müddeiumumiliğe tevdi kılınmış idi. Mahkemece celpname tastir edilmesinden tevahhuş eden **Muallim efendi,** Lice'de eniştesi bulunan bâlâda maruz **Abdülgani efendi**nin nezdine firar etmiş ve üç aya mahkûm ve elyevm taht-ı tevkifte bulunmakta olan **Liceli Galip ağanın hanesinden geceleyin çıkarken bu maceradan dolayı katledilmeyip Galip ağa zannile öldürülmüştür.** Muallim-i mumaileyhin iki ailesi olup Elâzizli olanı eşyalarını alıp Lice'ye gitmiş ve diğeri Kadımadrak'ta bulunmaktadır.

Dört ay evvel Makama haber verildiği istihbar buyurulan ahval bâlâda maruz Reisicumhur hazretlerine telgrafiyen olan maruzattan ibaret olup suret-i ceryan-ı muamele bundan ibaret bulunduğu maruzdur.

Muallim Mehmet Zeki'nin istihbaratı yalnız kendisine suikast yapılacağına münhasır olmayıp gerek Kaymakama ve gerek bizzat Valiye verdiği ifadelerde bazı siyasî mühim meselelerin mevcut olduğunu ve bunda zi nufus eşhasın dahil bulunduğunu söylediği halde vilâyet şifresinde bunlardan bahsetmediği gibi Muallimin ihbaratını kuvvetle ve daha açık yazılarla teyit eden Genç Mebus-u Sabıkı ***Hamdi bey****in ihbaratından da bahsetmemesi calib-i dikkattir.*

İstiklâl Mahkemesinde Aleyhte Tanıklıklar

Hadise **İstiklâl Mahkemesi**nce haber alınınca el konmuş ve Lice Kamakamlığı vasıtasile **Muallim Mehmet Zeki**'nin eniştesi Lice Ziraatbank memuru **Abdülgani**'nin bu hususa dair ifadesi aldırılmıştır. **Abdülgani** ifadesinde: "*Birer suretini takdim edeceğim zabıt varakası ile telgraf suretlerinin mütalâsından keyiyet müsteban olunacağı üzere Çapakçur Başmuallim-i Sabıkı kayınbiraderim Mehmet Zeki Dündaralp* ***harekât-ı isyaniyeyi vaktinden beş ay evvel Gazi Paşa Hazretlerine ve Dahiliye Vekâletine arzetmiş olmasına nazaran keyfiyet Genç Valisi İsmail Hakkı beyden istafsar edilmiş olmalıdır ki mumaileyh tahkikata iptidar etmiş, harektât-ı isyaniye ile alâkadar şakileri şahit olarak istima etmiş, nihayet Muallim-i mumaileyhin bu yoldaki ihbaratı hilâf-ı hakikat olduğu yolunda bir fezleke ile evrakı mahkemeye sevketmiş ve aynı zamanda azlederek yerine meşhur Hacı Musa beyin*** *yeğeni olup şeraiti haiz olmayan* ***Sıddık*** *namında bir şahsı başmuallim tayin etmiştir. Çapakçur Kaymakamı* ***Hüseyin Hilmi Bey****i dahi ya icbar etmiş veyahut kendisi ile hemfikir tutmuş olacak ki mumaileyhe dahi emir vererek ayrıca bir tahkikat daha yaptırmış mezkûr tahkikatta da yapılan fezlekede hilâf-ı hakikat olduğu dermeyan edilmiş bununla beraber Çapakçur Kaymakamı tarafından bu yolda bir tahrirat dahi yazılarak her iki evrak mahkemeye tevdi edilmiş bu esas dairesinde mezkûr mahkeme her iki evrak-ı tahkikiyedeki fezlekeye Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi beyin tahriratını ve istima edilen aynı şahitlerin şahadetine nazaran üç mah hapsine ve 25 lira ceza-yı nakdi ile mahkûmiyetine karar verilmiştir ki mezkûr mahkemede verilen karar suret-i musaddakası dahi diğer suretler meyanında mevcuttur. Bundan başka burada görüştüğüm Bitlisli Tüccar Bahri Çavuş'tan aldığım malûmatı da ayrı ayrı maddelerle arzedeceğim. Mumaileyh elyevm buradadır. Bir iki gün zarfında Genç'e gidecektir. Mumaleyhin ifadesinin zaptedilmesini de istirham eylerim*" **Abdülgani** devamla şunları söylemiştir:

"*1- Gencin Oğnut takım kumandanı tarafından bu hususa ait rapor Jandarma Kumandanlığından Genç Valisine takdim edildiği halde bu gibi yolsuz istihbaratta bulunmamasını ihtar ettirmiş, mezkûr ihtarnamenin Mehmet Çavuş nezdinde mevcut olduğunu mumaileyh Bahri Çavuş'tan anladım. Mumailayhin ifadesi zapt buyurulursa hakikat daha ziyade tavazzuh eder.*

2- Genç'in Yecar nahiyesi müdürü Mustafa bey karakol kumandanı Süleyman çavuşu vali İsmail Hakkı bey nezdine göndererek ahvalden haberdar etmiş ve âcil tedabir ittihazını rica ettiği halde Çapakçur Başmualliminin akibetini gördünüz, azledildi ispat edebilirseniz meydana ona göre çıkın diye cevap vermiş ve çavuşu iade etmiştir.

3- Şeyh Said'in faaliyette olduğu yani bütün Genç ve Çapakçur menatıkını bir-iki mah dolaştığı ve bir köyden diğer köye giderken etrafında üç yüz, dörtyüz müsellâh bulunduğu halde hükümetin nazarı dikkatine arzetmemiş ve hatta iki ay hanesinden dışari çıkmayarak kumar oynamakla imrar-ı vakit etmiştir. Binaenaleyh dörtyüz kadar müsellah bir kuvvet ile Genç vilâyet merkezi olan Darahini'ye kadar gelmiş ve Vali bey ile hanesinde görüşmüştür.

4- Bu mesele ile alakadar olduğu şununla da sabittir ki mumaileyh henüz istihkak kesbetmemiş olduğunu üç maaşını avans suretile alarak İstanbul'daki ailesine havale vermiştir.

5- Ussat tarafından merkez-i vilâyet olan Darahini işgal edildiktan sonra bir gün İnzibat Memurluğunda ***"vali vekâleti"ni*** deruhte etmiş olan **Fakih Hasan**(21) nam şahıs rüesa-yı memurini cami-i şerifte toplayarak vali ve tabur kumandanına hitaben **"Vali bey size ve tabur kumandanına bundan iki mah evvel böyle bir meselenin zuhur edeceğini arzetmiştim, ehemmiyet vermediniz, hepimizin günahı boynunuzda, bizi bu işe bulaştırdınız Cenabı Haktan korkmadınız, binaenaleyh bir telgraf tertip ediniz Kemal Paşa'ya ben yazayım ben ümmiyim, cahilim aklım ermiyor, şaşırdım demiş. Vali cevaben bu hükümet gerek sizin elinizde kalsın ve gerekse Türkiye'ye iade edilsin zaten ben ölüme mahkûmum, çünkü vaktile bu hususa ait vukubulan bütün ihbaratı tekzip ettim, anın için telgraf yazamam demiştir.** Bu ifadelerine mahkeme azası Mustafa Lütfü, diğeri Mustafa, ceza reisi ve müddeiumumi beylerle sıhhiye müdürü ve âzâ mülâzımı Kemal, şube reisi beyler şahittirler.

6- Çapakçur âsileri meselenin hudusundan 20 gün evvel merkez-i vilâyete gelerek takım kumandanı mülâzım Abdulbaki efendinin hanesini abluka etmiş, ateş altına almış oldukları halde işi lâyıkı veçhile takip etmemiştir.

7- Keza merkez takım kumandanı Fehmi efendi bera-yı vazife burada iken bu hususa ait olarak almış olduğu malûmatı barapor bildirmiş olduğu halde idare-i merkeziyeyi haberdar etmemiştir.

8- Oğnut müdürü Tevkif efendi tarafından bu bapta yazılan raporları kalemde hıfzetmekle neticelendirmiştir ki bu mesele dahi evrak kalemi ketebesinden olup Lice'de mukim Süleyman efendinin malûmatı dahilindedir.

---

21. **Hasan Fakih**'in sorgusu Vakit gazetesinde şu başlıkla veriliyor: *"Şark İstiklâl Mahkemesin*de **Hasan Fakih'in İtirafları / Şeyh Said Muhakemesinin Zabıtları: İsyan Nasıl Tertip ve Tanzim Edildi? Gizli İctimâlar - Çapakçur'un Mazlum Muallimi Zeki Dündaralp** (Vakit, 17 Haziran 1925).

9- İşgal günlerinde isyanın devameden propagandalarında Diyarıbekir'in muhasarı, Elâziz, Muş, Bitlis, Van ve sairenin sukutu gibi propagandanın ilânı meyanında Trabzon'un da sukut ettiğini söylemeleri mumaileyh **İsmail Hakkı bey Trabzonlu ve katlolunan Mebus Şükrü Beyin ya biraderi veyahut yakın bir akrabası olduğu** cihetle şayan-ı dikkattir, mumaileyhin berveç-i maruz hiyaneti hakkında elyevm burada mevcut Bitlisli tüccar Bahri çavuşla Genç tapu memuru Abdülmelih, Genç jandarma çavuşlarından yukarıda zikri geçen Mehmet Çavuş ve Bicar karakol kumandanı Süleyman çavuş ile altıncı maddede isimlerini arzettiğim rüesa-yı memurinin ifadelerinin zaptı ve merbut evrak suretleri ve bir de Gencin Çapakçur kazasının Kadımadrak kariyesinde sakin Genç Mebus-u Sabıkı **Hamdi bey**in ifadesinin zaptı mumaileyhin habasetini tamamen isbata kâfidir ümid-i kavlisindeyim. Çünkü mumaileyh **Hamdi bey dahi bu hususa dair hükümet-i merkeziyeyi haberdar ettiği halde mumaileyhi dahi tekzip etmiş ve hatta tevkifine kadar kıyam etmiştir"** demiştir.

Sadin Ağa'nın Anlamlı Çıkışı

Banka memuru Abdülgani'nin şahit olarak gösterdiği **Bitlisli Kahraman oğlu Bahri** de alınan ifadesinde:

"Genç Valisi İsmail Hakkı beyle tehdit edilen muallim Mehmet Zeki Dündaralp'ı tanıdığını ve bunlarla bir gûna adavet ve münasebeti olmadığını, Kof kariyeli ve Oğnut takım kumandanlığında bulunan Mehmet Çavuş ve yazıcı Bitlisli Rauf, Gaziran kariyeli Talha oğlu **Sadin ağa** bağırarak (siz burada ne geziyorsunuz, hükümetinizin bir hafta ömrü kalmıştır) dediğini ve bu husus hakkında zabıt varakası tanzim ederek vilâyete takdim eylediklerini ve bunun üzerine vilâyetin kendilerine ihtarname yazdığını ve vakanın hakikaten bir hafta sonra zuhur eylediği ve bu sırada Mehmet Çavuş arzeylediğim veçhile bendeniize hikâye-i hal eyledi. Ve yazılan ihtarnamenin üzerinde olduğunu söyledi. Bundan başka harekât-ı isyaniyenin başladığı birinci günde Bicare karakol kumandanı Batumlu Süleyman Çavuş ta Şeyh Said'in Nuseler'de Jandarma müfrezesini Süleyman çavuş ile birlikte esir etmişti. O gün merkeze gönderildi, kendisi ile görüştüm ifadesinde harekât-ı isyaniyeden hatırımda kaldığına göre **yirmi gün evvel nahiye dahilinde isyan hazırlığı yapılmakta olduğu işidilmekte ve bir tedbir ittihazını Vali Hakkı beye gidip hanesinde söylediğini** ve Vali bey de sabık mebus **Hamdi efendi** ile **başmuallimin akibetini gördünüz yalancı çıktılar, ceza gördüler siz de bu meseleyi ispat edemediğiniz takdirde onların akibetine uğrarsınız dedi ve ifadesine itibar etmediğini söyledi.**

Şeyh Said'in ve Fakih Hasan'ın Temasları

Şeyh Sait harekât-ı isyaniyeden bir ayı mütecaviz bir müddet evvel bütün Genç ve Çapakçur menatıkını bu müddet zarfında dolaşmış ve mahiyetinde bir çok müsellâh dolaştırdığını işitiyorduk. Bundan başka bu müddet içerisinde bir gün maiyetinde üçyüz kadar gayri müsellah eşhas olduğu halde vilâyet merkezine geldi. Yusuf ağanın hanesinde kaldığını gördük. Vali ile de görüştüğünü söylüyorlardı. Vali bey iki ay kadar hastayım diye daireye devam etmiyordu. Kumar oynamakla meşgul olduğunu memurin-i hükümet söylüyorlardı. Ve üç aylık maaşını da peşinen alarak Genç vilâyetinin ussat tarafından işgalinden evvel İstanbul'daki ailesine gönderdiğini sandık emini Bitlisli Selim Sırrı efendi söyledi ve senedini de bendenize gösterdi. Çapakçur asileri isyandan takriben yirmi gün evvel merkez-i vilâyete gelerek Jandarma takım kumandanı Abdülbaki efendinin hanesini abluka edip geceleyin hanesine ateş açtılar ve bırakıp gittiler. Vilâyetin ne muamele yaptığından haberdar değilim. Şeyh Said'in Meneşkut kolunda dolaştığı zaman merkez takım kumandanı Fehmi efendi yirmi-otuz kadar bir müfreze ile Zerikânlı Kerem adındaki şahsın takibinde bulunuyordu. Şeyh Said'in oralarda tedarikâtla yani isyan hazırlamakla meşgul olduğunu gördüğünü işitmiş idik. Artık bu bapta rapor verip vermediğini bilmem. **Ussat (asiler) Darahini'ye girerek Fakih Kadı Hasan namında birisini inzibat memuru tayin ettiler ve oranın idare-i umurunu bu adama terk eyledik.** Bir gün Cuma namazı kılmak üzere camiye gitmiştim. Merkum Kadı Hasan, Vali bey ile jandarma kumandanına ve bölük kumandanı ve diğer rüesa-yı memurini camiye toplamıştı. Huzurumuzda vali ve jandarma kumandanına hitaben **Mustafa Kemal Paşa** hazretlerine yazdığım şu telgrafı okuyunuz. Ben ümmiyim, okur yazar değilim vali bey siz Valisiniz bunda tashih edilecek bir şey varsa tashih ediniz dedi. Vali de ben bu şeylere karışmam diğer efendilere veriniz dedi. Bunun üzerine Kadı Hasan Valiye hitaben bundan iki ay evvel şifahi olarak bu harekat-ı isyaniyenin zuhur edeceğini hususi bir surette size söyledim, siz vaktile bunun çaresine bakmadınız, bu masum ehaliye yazık değil midir? Seni hükümet buraya Vali göndermiştir, Türk idaresi altında kalsam yine hayatım gitmiştir, çünkü **bu mesele hakkındaki ihbarları tekzip ettim artık benim için yaşamak kalmamıştır,** dedi. Ve biz de bu suretle şahit olduk. Oğnut müdürü Tevfik'in Valiye rapor verip Valinin de kalemde saklanmması emrini verdiği hakkında malûmat olmadığını söylemiştir.

Genç İnzibat Memurluğuna Atanan Hasan Fehmi'nin Açıklamaları

Asiler tarafından Genç vilâyet merkezinin işgalinde **Şeyh Sait** tarafından buranın **inzibat memurluğuna** tayin olunan **Hasan Fehmi** İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumiliğince 18/Mayıs/341 tarihinde alınan ifadesinde:

"Şeyh Said'in ilk defa Çapakçur'dan Darahini'ye geldiğinde yanında ikiyüz kadar adam bulunduğunu ve bunlardan pek azının silahlı olduğunu, Nahiye Müdürü Tayyib'in Cibranlı Halit ile, şeyhlerle muhaberesini anlayarak vakadan bir ay evvel Valiyi haberdar ettiğini ve **Muallim ile Mebusun yaptıkları ihbaratın doğru olduğunu gerek dairesinde ve gerek evinde valiye söylediğini**, Şeyh Said'in isyan edeceğini vakadan bir ay veya kırk gün evvel Muallimin telgrafından anladığını ve Tayyib'in şeyhlerle ve Halit'le muhaberesini Valiye söylediği zaman Valinin (yalandır) dediğini fakat iki ay geçmeden isyanın patlak verdiğini ve Şeyh Said'in gelmesinden birkaç gün sonra bütün memurini camiye toplayarak hükümetimizin âdil olduğunu, ve her nasılsa bu işin vukua geldiğini ve Şeyh Said'in milleti iğfal eylediğini natık olarak Mürsel Paşaya hitaben yazdığı kâğıdı okuduğunu ve valinin buna karşı (ben bir şey bilmiyorum) demesi üzerine kendisinin de valiye karşı (Cenabıhak bu milletin ahını senden alsın ben sana bir ay evvel söyledim, şeyhin yüzlerce adam ile geçtiğini gördük, Tayyibi himaye ettin, nahiye müdürlüğünde bıraktın) dediğini ve bunları bütün memurların işittiklerini söyledi."

Çapukçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi İstiklâl Mahkemesi'nde

Bu hadisinin **İstiklâl Mahkemesi**nde muhakemesi sırasında mahkeme reisi ile **şahit Aral Abdi** ve **Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi**[22] arasında geçen sözler calib-i dikkat olduğundan aynen alıyorum:

Reis - Ali Rıza ile Kaymakam görüştüler mi?

Abdi - Ali Rıza (Şeyh Said'in oğlu) ile Kaymakam sabahlara kadar müşavere ettiler, gece yarısı Şeyh Şerif geldi Kaymakamın evine gitti, görüştüler, hapishanede bile bu şeyhler bizim gibi adamlarla konuşmazlar.

Reis - Kazanın kaymakamı asilerle beraber olur mu?

Abdi - Olur ya, Hükümet-i Cumhuriye Şeyh Şerif'i istiyordu; neden kaymakam tutturmadı. Sekiz kişi kazayı işgal etti, Sıtkı efendi, Bitlisli muallim Harput'a geldiğinde bir bohça eşyası vardı, ikinci muallim oldu. Mehmet efendiyi (Muallim Zekiyi) azledip Sıtkı'yı yerine geçirmek istediler ve oldu. Mehmet efendi Ankara'ya ihbar vermişti. Vaka çıkacak demiş, Mehmet efendi aleyhinde o yüzden zabıt varakası tuttular o saatte hüküm verdiler, Mehmet efendi Lice'ye kaçtı ve orada zavallı şehit oldu. Mehmet efendi haklı idi nitekim bir hafta geçmeden bir hadise çıktı, zabıt varakasını bu kaymakam yaptı ve mahkemeye verdi.

---

22. Hatırlanacağı gibi, muhbir Hamdi Bey tarafından Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi Bey "*Çerkes*" olmakla; Genç Valisi İsmail Hakkı Bey ise "*Laz*" olmakla suçlanmıştı.

Reis - (Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi'ye hitaben) Ne dersiniz Kaymakam bey?

Kaymakam - Hangi sözüne?

Reis - Birçok şeyler söyledi, şeyhlerle münasebetinizden bahsetti ve Muallim Mehmet efendinin ihbarı üzerine mahkûm olmasına sebep olmuşsunuz diyorlar.

Kaymakam - Şeyh Sait kaza merkezine geldi. Davet eden Arif ve Sait beylerdi bütün memurin görüştük, Şeyh Sait tanımadığım bir şahıstı. Palo'da dedesinin mezarını ziyarete gittiğini söyledi ertesi gün gitti, Şeyh İbrahim zaten oranın müftüsü idi, daima görüşürdüm.

Reis - Şeyh İbrahim hakkında dün hüsnü şahadette bulundunuz halbuki,

Kaymakam - onların teşkilâtında memurinin ismi ne ise İbrahim efendi o idi. Muallim meselesine gelince bir ihbar vermişti bunun üzerine vilâyetin emri ile tahkikat yaptım muhbirleri aradık ifadelerine müracaat ettik, Hacı Mehmed'in bir yerde otururken Gazi Paşa hakkında (bizi Hicaz'a gitmekten men etti) demiş bazı ifadatta bulundu dört beş adam şahit gösterdi. **Şahitler Hacı Mehmed'in lehine şahadet ettiler.** Evrak-ı tahkikiyeyi vilâyete gönderdik, **Muallimin azli o evrak üzerine değil avans suretiyle maliyeden alınan paralardan dolayı sıhhiye memuru ile diğer bir memuru mektup hesabatını tetkike gönderdik 23 liralık bir açık çıktı, eskiden de aleyhinde bir evrak varmış mahkeme bunun üzerine üç ay hapse mahkum etti.** Evrak mülkiye encümeninde kaldı muallim bundan dolayı mahkûm oldu.(23)

Kaymakam Hüseyin Hilmi ve Vali İsmail Hakkı Cezalandırılıyor

İstiklâl Mahkemesinde yapılan muhakemeleri neticesinde Çapakçur Kaymakamı Ahlatlı Sultan oğlu HÜSEYİN HİLMİ, isyan hadisesi âmil ve faillerinden telâkki olunarak idamına hükmolunmuş ancak mukaddema mahall-i muhtelifede hidamat-ı vatanperveranesi sebketmiş olduğu evrak-ı dava mevadından anlaşılmış ve işbu hidemat-ı müftehiresi esbab-ı muhaffefe-i takdiriyeden görülmüş olduğundan Kanun-u Cezanın 47 nci maddesine tatbikan idam cezasına bedel onbeş sene müddetle küreğe konulmasına, Vali **İsmail Hakkı bey**in de isyan hadisesine tekaddüm eden zamanlarda bazı zevatça mahsus ve asar ve alaim-i meşhut olan ihtilâl fikir ve tertibatı ihbar ve tedabir-i lâzimeye tevessül eylemesi lüzumu ihtar edilmiş olmasına rağmen indi mülahazat ve basit

23. Görüldüğü gibi, muhbir Muallim Mehmet Zeki'nin yaptığı yolsuzluklardan dolayı cezalandırıldığı vurgulanıyor.

tahkikatla ihbarata ve işaat-ı vakıanın mahsulü hayal ve sania olduğunu iddia ve olveçhile makamat-ı aideye de iş'ar ve fikrinde israr etmiş ve nitekim şehit merhum **Mehmet Zeki Dündaralp** ve mebus-u sabık **Hamdi bey**lerin esbab ve avamil-i müddellelerine ibtinaen ve bazı mürettip ve müşevviklerin isimlerini tayin ve iraeten vaki ihbarat-ı mütekaddimelerini de ayni vecih ve suretle tekzip eylemiş ve alelhusus bu isyandan birkaç gün evvel bâlâda tasrih edildiği veçhile **Ussatın (asilerin) başkumandanı Şeyh Said**'in her seneki mutadı hilâfında Palu'da metfun peder ve ecdadının mekabirini ziyaret kasd-ı zahirisi ile azimete şitap ve külli maiyetile Genç vilâyeti hududuna muvasalatında merkum **Şeyh Said'in fikr-i ihtilâlcuyanesinin** tamim ve intişarına iptidar eylediği ayanen zahir ve bahir iken bu hususta pek sathi tahkikat ile Şeyh Said'in münhasıran ziyaret-i mekabir maksadile vuruduna zahip olmak gibi dirayet ve basiretsizlik göstermiş ve işbu teseyyüp ve ihmali ve atalati gibi sevaikin tesirile **isyanın zuhuruna sebebiyet vermek** suretiyle vazife-i memuresini su-i istimal eylediği sabit olduğundan 102 nci madde zeyli mucibince **bir sene müddetle Konya'da hapsine ve fimabat hidemat-ı devlette adem-i istihdamına hüküm olunmuştur.**

XI-ç) İsyana Rastlayan Günlerde Genç Vilâyeti İle Komşu Vilâyetlerin İdarî Durumları

Genç Valisi İsmail Hakkı, İstiklali Mahkemesinde cereyan eden muhakemesi esnasında müdafaa sadedinde **Genç vilâyetinin 128 memurundan 38'inin Bitlisli, 36 sının da Gençli, bir kısmının da mücavir vilâyetler halkından olduğu ve bütün vilâyet memurları içinde yalnız beş tane Türk memur bulunduğunu, Nasturi harekâtı** sırasında bir vesile ile vekâlete arzederek nazar-ı dikkati celbettiği gibi vilâyet kadrosunu teşkil eden **160 jandarmadan 115 inin Gençli olup bakiyesinin de civar vilâyetler ahalisinden bulunduğunu** ve Gençlilerin cehaletleri hasebile Şeyhlerin, ebeveyninin, akraba ve taallukatının, ağavatın ve zînufuz eşhasın emirlerinden çıkamıyacakları cihetle bunlara hiç bir suretle itimat edilmiyeceğinden herhangi bir hadise zuhurunda sabülmurur yollarda icabedecek kuvvetlerin sur'atle yetişmeleri imkânı olamıyacağından **seyyar bir jandarma bölüğü veya bir müfreze-i askeriye bulundurulduğu takdirde ahali üzerinde pek büyük bir tesir yapacağını** Vekâlete arzettiği halde buna gelen cevapta makam-ı vilâyetin, vilâyetine daima hakim olduğu ve manafih bir şey mahsus ise icab-ı teemmül edilmek üzere bildirilmesi emir buyurulduğundan kendisinin de şimdilik bir şey mahsus değildir şeklinde cevap verdiğini söylemiştir.

Bitlis Valisi Sakıp Beyko'nun Hatıratı'na Göre Memurların ve Askerlerin Çoğu Kürt Kökenli

Şeyh Said İsyanı **zamanında** Muş Valisi bulunan, hâlen Bitlis Valisi Sakıp Beyko, o zaman **Hatırat'ını** yazarak Bakanlığımıza sunmuştur.

Sakıp Beyko bu hatıratında o tarihlerde **Bulanık Kaymakamlığında** Bulanıklı Hulki'nin, **Sason Kaymakamlığında** Bitlisli Hamdi'nin kaymakam olarak bulunduklarını, nahiye müdürlerinde merkeze bağlı **Azakpur nahiyesi müdürü** Nuh'un Mutki aşiret beylerinden **Hacı Musa'nın** kardeşi ve diğer müdürlerin de Muşlu olduklarını,

Vilâyet jandarma kıtası kumandanı mülâzım Tahir'in Liceli, Malazgirt'te **mülâzım** Faik'in Gençli, kıta hesap memuru, çavuş, onbaşıları hep Şarklı, Jandarma erlerinden 27 sinden madasının da hep Şarklı bulunduğunu,

Mektupçu Memduh Beyazıd, **Muhasebeci** İbrahim Mardinli, **Nüfus Müdürü** Niyazi Muşlu, **Hususi Muhasebe Müdürü** Ali Rıza Muşlu ve **Bulanık Mal Müdürü** Remzi'den mada vilâyetteki dahiliye ve maliye memurlarının hep Muşlu oldukları gibi **müstantik** Cahit ile Malazgirt **Müddeiumumisinin** de Bitlisli olduklarını tebaruz ettirmektedir.

Sayın Beyko, Muş'un o zaman 19 dükkândan ibaret olan çarşısında tüccar ve esnaf ile temaslarında parasızlık yüzünden iki seneden beri mal almak üzere İstanbul'a gidemediklerini ve buna yegâne âmil olarak da memurlarla olan alacaklarını alamadıkları olduğunu söylediklerini ilâve etmektedir.

Muş vilâyetinde adliye teşkilâtının da işlemediğini vilâyet müddeiumumisinin verdiği malûmata atfen vilâyet halkından 800 kişi hakkında verilen tevkif ve ihzar müzekkerelerinin ve gıyabi bir idam kararının jandarmaların kifayetsizliği ve kudretsizliği yüzünden infaz edilemediğini de Sakıp Beyko kaydetmektedir.

Sayın Beyko, yine **hatıratının** bir yerinde Sason Kaymakamı Hamdi'nin oğullarından birisini nüfus memurluğuna ve diğerini de tapu memurluğuna tayin ettirdiğini ve bir mülkiye müfettişi tarafından teftişinde nüfus memurunun yolsuzluğu görülerek işten el çektirildiği gibi tapu memuru olan oğlunun da suistimalinden dolayı işten çıkarılıp mahkemeye verildiğini ve her ikisinin de mahkum olduklarını yazmaktadır.

İsyan çıkacağını hissederek zuhurundan birkaç ay evvel haber veren **Türk muallim Mehmet Zeki** ile müstakil bir **Kürt İslâm hükümeti** teşkili için cemiyet kuran **Kürt muallim Fahri'nin** hareketlerini mukayese ederek **yerli ve yabancı memur ve**

muallim istihdamındaki fark ve ehemmiyet kendiliğinden bütün açıklığı ile anlaşılır.

Fahran nahiyesi müdürü **Tayyib**'in bizzat isyan hareketlerine iştiraki sabit olduğu gibi, Çan nahiyesi müdürü **Said**'in de **ben de Kürdüm** diyerek maiyetindeki jandarmaları müdafaadan men ile nahiyesini bilâ mukavemet teslim ettiği de Üçüncü Ordu Müfettişliğinin 28/2/341 tarih ve 348 sayılı yazısında belirtilmiştir.

Bazı kıtaat-ı askeriyenin muvaffakiyetsizlikleri hakkındaki esbabı inceleyen Üçüncü Ordu Müfettişliği bu esbaptan birisinin **"efradın bir çoğunun esasen askerlikten müctenip olan bu mıntıka efradından olması"** bulunduğunu 24/Şubat/341 (1925) tarihli raporunun ikinci maddesinin son fıkrasında göstermiştir.

Estersuvar Tabur Kumandanlığından Umum Jandarma Kumandanlığına Muş'tan yazılan 13/3/341 tarihli yazıya bağlı bulunan Varto Kaymakamı ile jandarma kumandanının ve Estersuvardan mülâzım Adil'in müşterek raporlarının üçüncü maddesinde **müfrezedeki efrattan Kürt olanlarının kısm-ı azamının kasabanın sukutuna başlıca sebep olduğunu** bildirmişlerdir.

Şeyh Said'in Genc'i işgalinde orada bulunan şarklı yüzbaşı Ali Avni ile Çapakçurlu Mihri'nin hemen Şeyh Sait'ten hizmet istedikleri ve Şeyhin de bir buyrultu ile **bunlara memuriyet verdiği de çok calib-i dikkat olsa gerektir.**

Yerli Subay ve Erbaşların Cezalandırılması

Elcazire İstiklâl Mahkemesinin, kıtalarından firar eden 135 neferi idama, bir tanesinin müebbet küreğe ve iki tanesini 10 ar sene kürek cezasına mahkûm etmesi bu havali halkının Ordu Müfettişinin bildirdiği gibi askerlikten müctenip olduğunu göstermektedir.

Yine Elcezire İstiklâl Mahkemesinin Viranşehir şube zabiti mülâzımı **Yahya**'nın suiistimalinden dolayı tardı ile beş sene kalebentliğine, Birecik şube onbaşısı **Abdülkadir** ve sevkiyat efradından Süleyman oğlu **Emin**'in altışar ay hapislerine, Siverek lâhik şube reisi binbaşı **Cevat** ile sabık şube reisi yüzbaşı **Yunus**'un keza suiistimallerinden dolayı altışar ay hapislerine, Urfa askerlik şubesi çavuşu Siverekli Abdullah oğlu **Nebi**'nin üç sene kalebentliğine, Siverek anbar memuru yüzbaşı **Şükrü**'nün ve anbar kâtibi Mehmet oğlu **Cuma Kâmil**'in beşer sene kalebentliklerine karar verilmiş olması ahz-ı asker işlerinin düzeninde gitmediğini gösterdiği gibi,

Yine Elcezire İstiklâl Mahkemesinin Mardin jandarma onbaşısı **Abdülhalim**'i üç sene hapis, Siverek jandarmalarından Abdullah oğlu **Sadık**'ı üç sene kalebentliğe, Çermik jandarma efradından İsmail oğlu **Rıza**'yı keza üç sene kalebentliğe, Urfa jandarma efradından Halil oğlu **Müslim** ile seyyar jandarma taburundan başçavuş Abdullah oğlu **Refik**'in birer sene hapislerine, Nusaybin jandarmasından Ahmet oğlu **Davut** ile Mesut oğlu **Şeyhmus**'un birer sene pranga bentliklerine, Hizan karakol kumandanı **Emin** çavuşun altı ay, Maden jandarmasından Abdullah oğlu **Zülfi** ile Süleyman oğlu **Ali**'nin üçer ay hapislerine, Besni takım kumandanı mülâzmı **İbrahim Hakkı efendi** ile Arapkir efradından Hasan oğlu **Hurşit** ve Ahmet oğlu **Yusuf**'un birer ay hapislerine Nurivan jandarma takım kumandanı mülâzımı evvel **Mehmet Hilmi**'nin beş ay hapse mahkûmiyetleri, dar bir muhitte jandarmanın yaptığı fenalıklar hakkında bir fikir vermeğe kâfidir sanırım.

Genç Müddeiumumisi Mehmet Hamdi efendinin isyanın zuhurundan birkaç gün evvel Denizli'ye gönderilmek üzere Ziraat Bankasına teslim eylediği yüzelli liranın kasabının işgalinde asilerin eline geçmesi üzerine parasının kendisine iadesi için **Şeyh Said'e müracaat ettiğin**de ve Şeyh Said'in parasının iade edileceğini vaadeylediğinden bahisle mezkûr paranın iadesi için asilerin Genç idare "inzibat" memurluğuna hitaben yazdığı 16/Mart/341 tarihli arzuhalde "Bu paranın bendelerine iadesi şer'an lâzımgelmiş olduğundan olveçhile tarafıma iadesi için emirülmecahi şeyh efendi hazretlerinden emir istihsali hususuna müsadelerini istirham eylerim" diyerek ve **hükümet-i sakıtanın Genç Müddeiumumisi**[24] adresile imzalaması o havaliye gönderilen yüksek dereceli memurların karakterlerine bir misâl teşkil eder.

Ordu kat'i tenkil harekâtına başlamadan evvel **Genel Kurmay Başkanlığı**'nın 9/3/341 (1925) tarih ve 1262 numaralı emirnamesile idare âmirleri askeri makamata gönderilen ve halkı itaata davet eden **Müşir Fevzi Paşa**'nın kısm-ı mahsumumuzda aynen derç ettiğimiz **Beyannamesi**ni **Cerme nahiyesi müdürü nahiyesine bağlı muhtarlara tebliğ etmişti. Cerme nahiyesine bağlı muhtarlar**ın bu beyannamenin tebliğine dair olan kaymakam ve nahiye müdürlerinin yazılarına verdikleri **"cevap" çok şayan-ı dikkat** olduğundan aynen aşağıya derç edilmiştir.

Cerme Müdüriyet-i Aliyesine

Genç kazası kaymakam-ı alisinin emirnamesinin münderecatı malûmumuz oldu. Ordu harekâtı vardır demiş, 7/Şubatta Genç vilâyeti sukût etti, Lice sukût etti, 20 Martta Hin

24. Genç Savcısı, isyandan sonra kendisini **"düşük hükümetin savcısı"** olarak nitelendiriyor.

bağazında beşyüz sefer üç alay kumandanı, bir kaymakam, bir baytar kaymakamı, bir binbaşı ve 18 yüzbaşı ki cem'an 24 zabitan esir edildi, şimdi ise Genç vilâyeti dahilinde mevcut olduğu 800 esp ve ester ile altı top 12 mitralyoz esir edildi. 3 Martta Palu sukût etti, 25 nizamiye, bir mitralyoz esir edildi, 4 Martta Elâziz sukût etti valisi dahi Hezullu Hacı Kayanın Hezul köprüsünde katledildi ve kendisi gazi oldu. 5 Martta Maden vilâyeti sukût eyledi. Çermik kaymakamı sukût edildi, Ergani sukût edildi, Eğil, Hin, Hazro, Kargın kaymakamı sukût edildi, 6 Martta Diyarbakır vilâyeti sukût edildi, dahilindeki olan Kolordu ile asker kâmilen teslim edildi. Siverek, Viranşehir, Resülayn'e kadar sukût edildi. 7 Martta Gümgüm dahi sukût etmiştir. Hüdayilemyezel hakkı için hilâf yoktur. İslâmiyet içinde yemin budur kim inanmazsa kâfirdir. Trabzon'a kadar islâm fikri birdir. Şu kadar yerler sukût edildi, şimdiye kadar ordu harekâtı bir yelerde işitilmemiştir, yani şimdi zatınızdan işitildi. Siz bizi düşünmeyiniz kendinizin başınızın çaresine bakınız. Bundan iki üç gün sonra sizi muhakkak işgal edecektir, bu da şüphesizdir. Allah ve Peygamberi seversen meclis içinde aşikâr okuyasın, günahımız senin boynunda olsun eğer okuyamaz isen Peygamber şefaatından mahrum kalasınız efendi.

16/Mart/341

Şurik Ulya Muhtarı	*Kümbet Muhtarı*	*Kaşıkçı Muhtarı*	*Botan Muhtarı*
Ahmet	*Cezayir*	*Fazlı*	*Mustafa*
Ceylan Muhtarı	*Hizam Muhtarı*	*Bunyan Muhtarı*	*Bayındır Muhtarı*
Mehmet	*Hasan Cebey*	*Haşo ve Molla*	*Hüseyin Kıran*
Şurik Süfla Muhtarı		*İbrahim*	
Ahmet			

Muhtarların bu yazısı o havalideki halkın ne kadar zehirlenmiş olduğunu, **âsilerin bidayeten kazandıkları ufak tefek muvaffakiyetler**in propagandaları ile ne kadar büyütüldüğünü apaçık göstermekte ve bu havalide hükümetin mümessili olan muhtarlara ne dereceye kadar itimat edilebileceği hakkında bir fikir vermektedir.

Lice Kaymakamı M. Avni'nin Raporu

Vaki talep üzerine Lice Kaymakamı M. Avni imzasile İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumiliğine verilen 25/Mayıs/341 (1945) tarihli raporda :

"Geçen sene Hani'de **Salih** ve **Mustafa bey**lerin irticakârane propağandalarına devam ettikleri halde selefi sabık kaymakam tarafından buna lâzımgelen ehemmiyet verilmeyerek örtbas edildiği .

Yine geçen sene Hani nahiyesine bağlı Şeripağan köyünde 17 arkadaşı ile yakalanan Hasan ismindeki şahsı himaye ederek başlarına geçen ve Hani köylerini tehdide başlayan Mustafa Beyzade Mahmut beyin bunları muhasara hattından kurtarmağa ve hükümet kuvvetlerini tehdide yeltenen **Mustafa beyin bu hareketlerinin bir şekavet-i siyasiye olduğunu** vilâyete bildirdiği, ve yilayetin adliye nezdinde teşebbüsatta bulunduğu.

Ve geçen sene Hanili Salih ve Mustafa beylerin Hani'de vaki olan propağandalarına dair başkaca takibat-ı kanuniye icrasını Lice Müddeiumumisi Arif beyden tezkere ile istemiş iken Diyarbakır adliyesinin ve bu müddeiumuminin vazife-i kanuniyelerinden inhiraf ettiklerini, Salih beyin takibattan kurtulduğunu, Mustafa beyin de kefaletle tahliye olunarak Hani'ye avdet edince hasımlarını ve memurini tehdide başladığını ve bir fikr-i melunane ile Salih beyin Palo'ya kadar gitmiş olduğunu vilayete yazdığını ve **Şeyh Said'in aylarca o havalide dolaşarak gizli ictimalar akit ve isyan hazırlıklarında bulunduğu bildirilmiştir.**" (Kaymakam beyin raporunun Şeyh Said'in seyahat ve ictimalarına ait kısmı isyan hazırlıkları bölümünde yazılıdır.)

Yazara Göre, İsyanın Genişleme Nedeni

Bütün bu malûmatı isyan sahasında yerli memurların fazla bulunması, yerli olmayanların da yerlilerin tesiri altında kalacak karakterde olmaları ve nihayet bu havalide **Çapakçur Kaymakamı** gibi bir hainin ve uzun müddet Vali vekâletini yapan fakat maalesef burnunun dibini görmeyecek kadar kısa görüşlü ve son derece ihmalkâr bulunduğu anlaşılan Genç Valisi **İsmail Hakkı**'nın **Muallim Zeki** ve **eski Mebus Hamdi**'nin yaptığı ihbaratı kendileri lâyık olduğu ehemmiyetle nazarı dikkate almadıktan başka Dahiliye Vekâletini de birçok yalanlarla işgal etmeleri isyan hadisesinin zuhura gelip tevessü etmesine sebep olduğunu göstermektedir.

İlginç Hüküm, Öneri

Türkçe konuşmayan vatandaşların oturduğu yerlerde yerli memur istihdamından doğan mahzurlar birçok vesilelerle anlaşılmış olmasına rağmen hâlâ bu zararın izalesi cihetine gidilmemesi şâyân-ı teessür olduğu kadar **hükümetin o havalide yapmak istediği ıslahat için de ciddi bir engel ve devlet asayişi için de daimi bir tehlike teşkil etmektedir.**

XI-d) İsyan Hareketleri

İlk İsyan Olayı Ne Zaman Ve Nasıl Başladı?

Piran Vak'ası

Şeyh Sait zihnen tasarladığı ve kararlaştırdığı isyan hareketleri için yârân-ı halife ve müritleri ile görüşüp anlaşmak, hazırlık ve propaganda yapmak üzere **aylardanberi** maiyetinde bulunan silahlı, silahsız kalabalık bir şeyh ve mürit kafilesi ile **isyan sahasında dolaşmakta iken** 1341 (1925) senesi Şubat ayının 1 inci Çarşamba günü bu kalabalık maiyeti ile birlikte Ergani diğer adile Osmaniye kazasına bağlı Eğil nahiyesinin **Piran köyüne giderek bu köyde oturan kardeşi Abdürrahim'in evine misafir olmuştu.**

Bazı asker kaçakları ile suçluları yakalamak üzere arayan bir jandarma müfrezesi de aynı günde Piran köyünde bulunmakta idi.

11 Şubat 1341 Çarşamba günü Piran köyünde jandarmalar ile köylü arasında iki jandarmanın yaralanması ile neticelenen bir müsademe vukua geldi.

Tarihi isyana sebep ve mebde olan bu hadisenin sebep ve suret-i zuhuru hakkında gerekli incelemeler yapılmamıştır.

Mahalli Jandarma Komutanlığının Raporuna Göre Amaç: "Şeriat İsytiyoruz Perdesi Altında İhtilâl Çıkarma"

Hadiseden 9 gün sonra 20/2/341 (1925) tarihinde Ergani Maden jandarma kıt'ası emrinde **mülazım-ı evvel Hüseyin Hüsnü**, Eğin takım kumandanı **mülazım-ı sani Tahir Sami** imzaları ile **"Huzur-u Ali-yi Kumandan-ı Ekremiye"** başlığı altında yazılan bir **Rapor**da aynen:

"Eğil'in Piran kariyesinde mahkûm ve askeri firarilerin takibi zamanına müsadif 11/Şubat/341 (1925) Çarşamba günü Piran'a gelen ve elyevm Hınıs'ta sakin **Şeyh Sait** nam şahsın maiyetinde tahminen 300 kişiden ibaret züvvar ile Piran'a gelen bu şeyh müfrezenin yedindeki silâh ve atlarını almak fikir ve maksadını fırsat-ı ganimet bilerek fiilini zahire ihraç maksadı ile 20/Mart341 de mevki-i tatbike koymak zamanını unutarak **mahkûmini müfrezemiz üzerine saldırarak elde edilen mahkûminin tahliyesi ile hane içerisinde saklanan mahkûminin elde edilmelerine mümanaat edilmiş** ve bu gavurları şeyhin emri ile öldürün "Salluâlâ Muhammet" diyerek **üzerimize hücum**

etmişlerse de 4 saat devam eden müsademe neticesinde iki jandarmamızın yaralanmasına ve zabitan ve efradımızın at ve eşyalarını Piran karakolunun eşya ve defatirini ifna etmesine sebep olmuş ve Piran'da şeyhin biraderi Abdurrahim nam herifi Piran ve havalisine memur tayin ederek Piran muallimi Fahri nam şahıs ile civar köy ve kasabalara mektup yazarak "şeriat istiyoruz" perdesi altında ihtilâl çıkarmağa saik oldukları ve esaret anımızda 335 (1919) senesindenberi bu fikri kazanmak maksadiyle gayet hafi bir surette çalıştıklarını[25] ve Şeyh Sait'te iki yük madeni altın bulunduğu **bizzat Şeyh Abdurrahim ağzından işitilmiştir.** Zîrde esamisi muharrer (1) rakamı ile gösterilen şahıslar evvelce zehirlenmiş ve propağandalarına devam edegelmekte oldukları ve (2) rakamı ile gösterilen eşhas ise para ve silah vermek suretiyle iğfal edildikleri. İsyan beş altı bine baliğ olduktan Maden ve Diyarbakır üzerlerine yürütülerek mahbusini kurtarmak, jandarma, şube ve askeri idarelerindeki eslaha ve cephane ve sandık mevcudunu yağma ve bütün defatir ve kuyudatını yırtmak **emelinde bulundukları** ve cüz'i bir müdafaaya karşı herhangi bir şahıs olursa heyetlerile adliye memurlarının hayatlarını ortadan kaldırmak ve elyevm Musul'da olduğu söylenen Sultan Abdülhamid'in oğlunu hilâfete geçirmek ve bu maksada nail olmak üzere hatıra gelmedik muamele-yi cinayette bulunarak mazlum ahalinin kanını dökmek ve Hüda nekerde hükümete mukabele edemezlerse **Rus veyahut İngiliz'e bilmüracaa maksat ve emellerini bu hükümetler vasıtasiyle istihsal edecekleri anlaşılmakla** işbu raporumuz takdim olunur" denilmiştir.[26]

Ş. Said'e Göre Olayın Başlaması

Şeyh Sait ise bu vakayı Varto Müstantikliğince (Savcılık) 16/Nisan/341 tarihinde alınan ifadesinde **şu şekilde anlatmaktadır:** "Hadise-i isyan 21/Recep/343 tarihinde başlamış olup tarih-i mezkurde kendisi Ergani namı diğer Osmaniye kazasının Eğil nahiyesine merbut Piran kariyesine gitmekte iken kariye-i mezkure haricinde kendisini istikbale gelenler ile birlikte kariye dahiline giderek orada mutavattıl bulunan biraderi Abdurrahim'in hanesine nail olup misafir kaldıklarını ve öğle vakti mezkûr hanede oturmakta oldukları bir sırada isim ve rütbesini bilmediği bir zabit nezdlerine gelerek Mehmet ağa oğlu **Bahri** namında bir mahkûmun hanesinde **mahkûminden daha dokuz kişinin** muhtefi bulunduklarını bilbeyan bunların **teslim–i nefs etmeleri için tavassutta bulun-**

25. Dikkat edilirse mahalli Jandarma Komutanlarının Raporunda da, Kürtler'in daha 1335 (1919) yılından beri "şeriat istiyoruz" perdesi altında **milli bir ihtilâl** yapma çabasında oldukları bildiriliyor.
26. Dikkat edilirse Raporda, isyanın ilk hedefinin yönetimin yolaçtığı haksızlıkların özgüçle giderilmesi, sonraki hedefin ise Rus veya İngilizler'in desteğini sağlamak olduğu bildiriliyor.

masını kendisinden rica etmesi üzerine kendisinin de merkumuna haber isal ettiğini fakat mahkûmun-u merkumun teslim olmayacaklarına dair talâk-ı selâse üzerine yemin ettiklerinden tavassut-u vaki kâr etmediğini ve bilahara mesmuatına göre merkumundan sekizinin serbest bırakılarak diğer iki mahkûm derdest edilmek istenilmiş fakat serbest bırakılan 8 mahkûm evvelce beyinlerinde kararlaştırdıkları veçhile dışardan ve diğer iki mahkûm da hane dahilinden iki taraflı ateş açarak bu suretle jandarmaların dağılmasından bilistifade cümlesinin firar etmiş olduğunu" söylemiştir.

İstiklâl Mahkemesinde de bu nokta incelenmiş ve aydınlatılmamış olduğundan hadisenin sebep ve seyri hakkında fazla bir malûmat elde edilememiştir.

İsyan Olayı Üzerine Hükümetçe Alınan Âcil Önlemler

1- Şakaveti serian izale ve saffet-i hükümeti irae ile sükûn ve asayişi sür'atle iadeye karar veren Hükümet, takip harekâtının bir elden idaresini lüzumlu ve faydalı görmüş ve işe Üçüncü Ordu Müfettişi **Kâzım Paşa**'yı memur ettiğini,

2- Harekât hususunda valilerin Üçüncü Ordu Müfettişi ile muhabere etmeleri ve ordan talimat almaları,

3- Bu harekât asayiş-i dahiliyeyi temine matuf bulunduğundan umumi talimat Dahiliye Vekâletinden verilecek ve Ordu Müfettişi ve Dahiliye Vekâleti ile muhabere edecek, yalnız harekâta iştirak edecek ve ettirilecek askeri kıtalar hakkında Genel Kurmay Başkanlığına da malûmat verilecek ve yeni kıtaatın harekâta iştiraki hususunda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinin de muvafatı alıncacaktır.

4- **İttihaz olunacak tedabir-i evveliye şunlardır:**

A- Erzurum Mevki-i müstahkemi mürettebatından 150 kişilik bir kıtanın bölük halinde derhal Hınıs'a hareket ettirilmesi. (Dokuzuncu Kolordu Kumandanlığına emir olundu).

B- Erzincan ester- suvar (süvari) taburunun 120 atlısı dün yani 13 Şubat Erzurum tarikile Hınıs'a hareket etmiştir. Bu taburun Erzincan'da bulunan mütebaki piyade efradı Eğil, Arapkir yolu ile Elâziz'e tahrik ediliyor.

C- Diyarbekir'den yola çıkarılan süvari bölüğü ile jandarma kuvvetleri Piran istikametine tahrik edilmiştir. Orayı teskinden sonra Palu'ya doğru tahriki düşünülür,

E- Birinci suvari fırkası hemen Diyarbekir'e tahrik olunacaktır. Muvalseletinde bir alayın Lice'ye gönderilmesi muvafık görülmektedir. Vaziyet iktiza ederse diğer bir alayı

Piran'a göndermek veya fırkayı kâmilen Lice, Piran, Palu mıntakasına göndermek te icabedecektir. Yalnız bu tertibat ancak iskân ve iaşe imkânı ile kabil-i tatbiktir.

D- Muş estersuvar taburunun bugünkü dağınık vaziyette bırakılmayıp toplanılması ve kısm-ı küllisi ile harekâta iştirak ettirilmesi münasip olacağı,

Dahiliye Vekâleti ile Genel Kurmay Başkanlığı arasında tekarrur ettirilerek keyfiyet Genel Kurmaydan 14-15/2/331 (1925) tarih ve 139 numaralı şifre ile Üçüncü Ordu Müfettişliğine yazılmıştır.

Dahiliye Vekâleti de 16/2/341 (1925) tarih ve 2101 numara ile Üçüncü Ordu Müfettişi **Kazım Paşa** ile **Bitlis, Muş, Erzurum, Diyarbekir, Siverek, Siirt, Ergani, Elâziz, Dersim** ve **Erzincan** Valiliklerine aşağıdaki **emirnameyi** yazmıştır.

Dahiliye Vekâletinin Emri

1- Hiyanet-i harbiye ve vataniye maznunları meyanında ihbar olunup bera-yı şahadet Bitlis'te Divan-ı Harb-i Mahsus tarafından celp ve davet edilmişken temaruz eden ***Hınıslı Şeyh Sait*** *bir müddettenberi misafireten bulunduğu Lice kazası üzerinden 13/2/341 (1925) tarihinde 300 kişiden ibaret müsellah avanesi ile Ergani'nin Piran kariyesine geçtiği ve irticakârane tahrikat ile halkı iğfale ve maiyetini teksire çalıştığı ve Piran'da jandarma müfrezemiz ile müsademe ve iki jandarmamızı cerh eylediği ve zabitleri ile Eğil nahiyesi müdürünü ve 10 neferi bittevkif silahlarını aldığı ve Hınıs'tan gelirken Genç vilâyetinde yaptığı tahrikât üzerine vilâyet-i mezkure dahilinde bazı hadisatın ika edildiği ezcümle Lice-Hani ve Genç-Çapakçur ve Çapakçur-Palu telgraf hattını kat ve Hani-Lice telgraf hattını tamire giden hat çavuşu ile iki jandarmayı tevkif eyledikleri anlaşılmıştır.*

2- Merkum ***Şeyh Sait****'in hiyanet-i harbiye ve vataniye maznunlarından* ***Cibranlı Halit*** *ve firari* ***Hasenanlı Halit****'le nisbet ve merbutiyeti vardır.*

3- ***Vekâlet, bu tahrikâtın Hasenanlı Halit ve rüfekasının ve daha diğer hiyanet-i harbiye ve vataniye ile maznun ve takip edilmekte bulunan eşhasa tevcih edilmiş olan hükümetin azimkâr kuvvetinin muvakaten işgaline ve vaziyete bir şuriş rengi vererek harekât neticesinde mevkufları kurtarmak ve işi siyaseten hal edebilmek ümidile vucuda getirildiğine kanidir.***[27]

4- Binaenaleyh hükümet bu şekaveti etrafa sirayetine meydan vermeksizin azim ve

27. Dahiliye Vekâleti de, isyanın siyasilerce yönetildiğini biliyor ve itiraf ediyor. İsyanın **Kürdistan Azadi Cemiyeti** liderliğince yönlendirildiği dolaylı olarak itiraf ediliyor.

ciddiyetle izaleye ve sükunun ve asayiş-i mahalliyeyi iade ile mütecasirlerini tenkile karar vermiştir.

5- Harekât-ı tenkiliyeyi Üçüncü Ordu Müfettişi Kâzım Paşa hazretlerinin idare buyurmaları ve harekât mıntıkasında vilâyetlerin harekât hususunda müşarünileyhten telekki edecekleri emre göre hareket eylemeleri tensip edilmiştir.

6- Genç Vilâyeti ile 14/2/341 (1925) vakt-i zevalinden beri muhabere münkatidir. Muş'tan 15/2/341'de muhtelif istikametlerden sevkedilen kuva-i kâfiye, evvelemirde Genç ile tesis-i irtibat ve Genç vaziyeti hakkında Vekâleti tenvire memur edilmiştir. Vesait-i saireye de müracaatla Genç vilâyeti merkezi ile temini irtibat olunması pek mühimdir.

7- Erzincan estersuvar taburundan ***yüzbaşı Mustafa efendi*** *kumandasında 12/2/341 tarihinde 120 atlıdan mürekkep ve iki makineli ile mücehhez müfreze Erzurum üzerinden Hınıs'a ve aynı kıtadan 100 süvari, 26 piyade ve bir makineli ile mücehhez ikinci bir müfreze* ***tabur kumandanı Abdullah*** *efendi kumandasında 15/2/341 vakt-i zevalde Eğil, Arapkir üzerinden Elâziz'e tahrik edilmiştir. İşbu kuvvetler Kâzım Paşa hazretlerinin emrine girecektir.*

8- Muş vilâyeti ***Hasenanlı Halit ve rüfekasının tâkip ve tecessüsüne tahsis ettiği kuvvetten*** *tasarruf edebileceği estersuvar kuvvetlerini de vaziyet-i mahalliyeyi derpiş etmek suretile Kâzım Paşa Hazretlerinin emrine terk edecektir.*

9- Harekât-ı takibiye ancak sükun ve huzur-u mahalliyi ihlâl eden eşirraya müteveccihtir. Bu meyanda masum halkın rencide edilmemesini bilâkis kendilerine ibzal edilecek muamele-yi beyyine ile Cumhuriyet-i idareye karşı olan temayülât-ı hasenelerinin takviyesine itina buyurulmasını[28] *ve* ***eşirranın tenkilinde biaman bir sür'at ve azim ibrazı ile bu kabil mecnunane harekâta karşı Cumhuriyet ruhundaki hassasiyetin satvetle gösterilmesi pek mültezemdir.***

10- Harekâtın bir elden idaresi lâzımeden olduğuna ve her günkü harekât ve netayici hakkında Kâzım Paşa hazretleri tarafından Vekâlete malûmat verileceğine nazaran vilâyetlerin harekâta dair bilumum muhaberatı yalnız müşarünileyh ile cereyan edecektir.

11- ***Bitlis Divan-ı Harb-i Mahsusunca hiyanet-i harbiye ve vataniyeden dolayı taht-ı tevkife alınan eşhasın herhangi bir vaziyetinden bilistifade tahlis teşebbüsatına mani olmak üzere Diyarbekir'e nakillerine lüzum olup olmadığı***[29] *hakkında Kâzım Paşa hazretlerinin mütalea-yı devletleri ile beraber,*

---

28. Burada da görüleceği gibi, "masum, itaatkâr" halkın kazanılması bir politika olarak benimsenmiş ancak hiçbir zaman bu konuda somut adımlar atılmamıştır.
29. Bitlis'teki millici tutukluların kaçırılmasından korkuluyor.

Divan-ı Harb-i Mahsusu faaliyetinin sekteden vikayesi ile elde bulunan işlerin sürat-ı mümküne ile intacı esbabının istikmalini rica ederim.

12- Harekât mıntıkasına dahil bulunan veya mücavir olan vilâyetlerin vaziyetinin hassasiyet ve nezaketini derpiş ederek ***mahallende tevsia ve efkâr-ı âmmenin teşevvüşten vikayesine*** *matuf tedabir-i ittihazi lâzımdır.*(30)

13- İşbu harekâtta istihdam edilen ve edilecek olan bilumum kuvvetlerin vazülceyişlerinin iş'ar buyurulmasını da Kâzım Paşa Hazretlerinden ayrıca rica ederim.

İsyanın Genişlemesi ve Gelişmesi Konusunda Alınan Resmî Raporlar

Ordu Müfettişliği tarafından Dahiliye Vekâletine yazılan 15-16/2/341 (1925) tarihli şifrede; **Genc'in âsiler tarafından işgal edildiğini** Kulp ve Lice kaymakamlarından haber aldığını ve 16/Şubat tarihli diğer şifrede de şakiler Genc'i işgal etmişler ve Lice'ye de girmek istiyorlar ise de halkın yüz vermediği ve Şeyh Said'in sıkışınca şark hudutlarımıza kaçacağının etbaından işitildiği bildirildiği gibi 17/2/341 (1925) tarih ve 135 sayılı şifrede de; *"bu güne kadar alınan haberlere nazaran padişahlık, hilâfet, şeriat, Abdülmecid'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi irticakâr propağandalara müstenittir. Binaenaleyh ötede beride dolaşan meçhul ahval eşhasın sıkı tarassut altında tutularak takip ve tenkilleri ve lüzum görülen yerlerde vesait-i münasebe ile tenvir ve irşada müteallik tedabirin ittihaz buyurulması"* istenmiştir.

Yine 17/2/341 (1925) tarih ve 139 numaralı şifrede; *"16 Şubatta Lice istikametine tahrik edilen Hüsnü bey müfrezesinin Lice'nin 8 kilometre kadar cenubu şarkisindeki Fis'de müsademeye başladığını ve köyler halkının askere müzahir bulunduğunun Lice Kaymakamlığından bildirildiği, müsademe neticesinin henüz öğrenilemediği, Pasur kazası halkının da indelicap fedakârlıktan çekinmiyeceklerini bildirdikleri, Piran istikametine giden müfrezeden haber alınmadığı"* bildirilmiştir.

Ordu Müfettişliği'nin Dahiliye Vekaletine Yazdığı Rapor: Kürt Millicilerinin Federasyon Planı

18/2/341 (1925) tarih ve 148 sayılı **şifre**de **"Diyarbekir'de Kürtçülük veya muhalefetle tanınmış kimselerin arasında tutulan memur-u mahsus'un**(31)

30. İsyanın yayılmaması için önlem alınması isteniyor.
31. Diyarbakır'da Kürt millicilerinin arasına **"memur-u mahsus"** yani **"özel ajan"** sokulduğu anlaşılıyor.

istihsal eylediği malûmata nazaran, üssat tedricen daire-i sirayetini artırarak Viranşehir, Şırnak, Midyat, Dersim, Derik'te bulunan hükümet kuvvetleri tedibat için kaldırıldıkça isyanın başlıyacağı Millî İbrahim Paşaların da bunu bekledikleri ve asilerin büyük ümitlerinin Dersim'de olduğu ve ilk evvel Dersim'in isyanının kararlaştırıldığı[32], **isyanın esaslı olduğu ve bütün Kürdistan'a teşmilinin mürettep ve heyet-i tertibiyeden Ankara'da mühim kimselerin bulunduğu ve isyandan maksat, Irak hududunun mevzuubahis olduğu şu sırada hükümeti müşkil bir vaziyette bırakarak Kürdistan'a istiklâl merkezi temin ve Türk hâkimiyetinde bulunmak ve aynı zamanda hükümet reisicumhuru da tanıyarak FEDERASYON tarzında idare-i umur ile herhangi bir ecnebi taarruzu karşısında memleketi müştereken harice karşı müdafaa ve inkişaf-ı millilerini temin imiş"** denmektedir.[33]

Dahiliye Vekâleti'nin "İngiliz Parmağı" İddiası

Ordu Müfettişliğinin bu iş'arına **Dahiliye Vekâleti**'nden yazılan 18/2/341 tarih ve 2259 sayılı cevapta; "iş'ar-ı devletleriyle harekât-ı âhire **İngilizler'in Kürtçülük cereyanı ihdası hususundaki mesaileri hakkında hudutlardan, hariçten alınan istihbaratın fiiliyata inkilâp etmiş canlı manzarasını arz ve teyit ettiği ve ahvalin seri ve kati tedabirle önüne geçilmediği takdirde vüs'at ve vahamet kesbetmeye pek müsteit görülmekte olduğu** ve isyan harekâtının Diyarbekir'e veyahut Silvan üzerinden Siird'e tevessü etmesine mani olmak üzere icabeden noktaların elimizde bulundurulmasının son derece mühim olduğu bildirilmiştir.

Ordu Müfettişliği: "Bütün Mıntıka Ayaklanma Fırsatı Arıyor"

Ve **Ordu Müfettişliği**'nden Dahiliye Vekâletinin bu şifresine verilen 19 Şubat tarih ve 1549 sayılı cevapta, tedbirde ve tedabir netayicinin takibinde en büyük hassasiyetin gösterildiğine itimat buyurulması, **isyanın ittihasında Siirt, Diyarbekir veya**

---

32. Bazı resmi belgelerde isyancıların Hilafet istedikleri öne sürülür. Oysa buradaki gizli belgeden de anlaşılacağı gibi, isyan liderleri ayaklanmayı Hilafetle hiçbir ilişkisi olmayan Dersim'den başlatmayı düşünüyorlar.
33. Ordu Müfettişliğii'nin Dahiliye Vekâletine gönderdiği bu Rapor; 1925 İsyanı ve Kürt millicilerinin amaçları konusunda en gerçekçi ve önemli belgelerden biridir. Öngörülen "**federasyon**" sistemi ise bugün de geçerliğini koruyan önemli bir çözüm önerisidir.

herhangi bir mahal gibi istikamet aramaktan ziyade bütün mıntıkanın ayaklanmağa fırsat aradığının evliya-yı umurca kabul edilmesidir ki bunun en kati bir tedbir olduğu ve buna karşı ise kuvvetlerimizin kâfi olmadığı ve kuvvetsizliğimiz hakkında dün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Paşa'ya da maruzatta bulunulduğu ve henüz cevap alınamadığı bildirilmiştir.

Yine **Ordu Müfettişliği**'nden alınan 19/2/341 tarihli ve 159-170 sayılı iki kıt'a şifrede; Diyarbekir'de kumandanlık ve hükümet dairelerinin bulunduğu kale kapısının yakınındaki telgraf direği ile Cami-i kebir kapısına yapıştırılmış ve el yazısı ile yazılmış iki varaka bulunduğunu, bunlardan birisinde "*Mustafa Kemal bu memlekete sadıkım diye bir kahvecinin Yahudi oğlu bu sahipsiz memlekete padişah oldu. Yazık memleketin yetiştirdiği paşalara ki onun kulu ve hizmetçisi oldular. Eğer bizler memleketimizden bir paşayı görse idik ne ise, ne yapalım. Başlar aşağı ayaklar yukarı oldu. Yakın bir zamanda hepiniz göreceksiniz ip oyunlarını, görürsünüz memleketi kurtarmak istiyenleri bıktırıyorlar. Zabitlerimiz, memurlarımız hep zam maaşa dolaştılar. Zavallılar yakında o Mustafa Kemaller ve hempaları Avrupa'ya kaçacaklar, yüklerini tuttular, sen ey gafil sen ele geçeceksin, ey Müslüman hazır ol silâh patladığı zaman vazifeni bil ve gör. Allahımız bizimle beraberdir. Korkma varsın kanın aksın aka aka iyi olur. Müslümanlara selâm*".

Kısmen yırtılmış olan ikinci varakada, mealen hemen hemen birincinin ayni olduğu ve yalnız bunda zabitan hakkında daha ziyade elfaz-ı tahkiriye kullanıldığı bildirilmiştir .

Ordu Müfettişliği'nin 20/2/341 (925)tarih ve 182 şifresinde :

Piran civarındaki köylerin 19 şubatta üç saat devam eden müsademe neticesinde ussattan (asilerden) tathir ve hükümet tesis olunduğu, ussatın şimale firar ettiği ve nasihatamiz beyannameye rağmen Piran, Mezra, Baznit köyleri halkının ussata iltihak eyledikleri, ve bağilere delâlet ve teşvikatta bulunan ve şeretyan müsademesinde **kumandanlık eden mektep Muallimi Fahri'nin yaralanarak on dakika sonra öldüğü,** esir üç jandarma zabiti ile 30 jandarma neferi ve nahiye müdürlüğünün kurtularak fırkaya iltihak eyledikleri, korku dolayısıyla dağlara kaçan halkın köylerine gelmesi için nahiye müdürlüğünce adamlar gönderildiği, bildirilmiştir.

Kürdistan Cemiyeti Teşkili İçin

21/2/341 tarih ve 206 şifrede, **maktul Piran Mektep Muallimi Fahri'nin üzerinde çıkan** evrakın hulâsaları şu suretle bildirilmiştir:

1- Piran mıntıkası kumandanı **Şeyh Abdurrahim** imzasile yazılmış **teşvik mektupları** şu mealdedir.

Kürdistan Cemiyeti teşkili için iki aydan beri dolaşarak Piran'a gelmiş olan biraderi Şeyh Said'in maiyetindeki iki mahkûmun derdesti üzerine Piran vakasının zuhur eylediği ve **iki senedenberi ceryan eden fikir ve sözlerin bu gün tatbikatına girişildiği Şeyh Said'in Hani'ye taarruz ve ordan Lice ve Gence'e hücum ile Piran'a avdet ve Piran'ın merkez yapılacağı aynı zamanda Bitlis, Muş, Erzurum, Hınıs'ta harekâta başlanacağı ve Türk memurlarının hapis, Kürt memurlardan şayan-ı emniyet bulunanların serbest bırakılması ve olmayanların tevkifi, hemen çeteler tertibi ile etrafa çıkarılması ve zinhar ahalinin mal ve canına müdahale edilmemesi** ve İslâmiyetin mahvedildiği gün olduğundan ihyayı dine çalışmağa Cenabı Hakkın **Şeyh Sait** efendiyi tavsit ettiği,

2- Eğil Mıntıkası kumandanı **Şeyh Abdurrahim** Eğil ümerasından **binbaşı ve yüzbaşı** elkabiyle diğer iki şahıs ve **Terkan aşireti reisi Reşit** imzaları ile Eğil başında, Eğil nahiyesinde içtima eden müfreze kumandanlığına yazılmış **16 Şubat tarihli** bir **varakada; (hükümetin yaptığı mezalime ve din aleyhine yürümesine tahammülümüz kalmadığından bütün Kürdistan ahalisi harekâta geçmiştir)** deniyor ve teşvikkâr bazı sözlerden sonra din-i hakikiye rücumile şeriat-ı Muhammedi'nin icrasına birlikte çalışmağa davet edilmekte olduğu, muhalefet halinde şer'an idam lâzımgeldiği, **tav'an teslimde ise askerin hanelerine gönderileceği zabitanın serbest bırakılacağı bildiriliyor.**

Şeyh Said'in Ailesine Baskı ve Dersim'de Toplantı

Ordu Müfettişliği'nden Dahiliye Vekâletine gönderilen 24 Şubat tarih ve 261 numaralı şifrede:

1- Erzurum kale müfrezesinin Hınıs'a, Erzincan'dan izam kılınan estersuvarın Elâziz'e muvasalat eyledikleri,

2- Arkadaki cebel taburunun ikinci bataryasının 23/2/341'de Elâzize vasıl olduğu,

3- Erzurum, Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza, Gıyasettin ve Sadrettin'in Ester-suvar müfrezesinin Hınıs'a muvasalatı ile **Hasenanlı Halid**'in nezdine kaçtıklarının söylendiği, **Şeyh Sait ailesinin Hınıs'ta tevkifen Erzurum'a celbine ve emvalinin hükümetçe hıfızda tutulmasına emir verildiği,**

4- Hınıs Müftüsü Bahattin efendinin biraderi Şeyh Said'in harekât-ı bağıyanesini vilâyete verdiği telgrafla takbih eylediği,

A- Çapakçur Şeyhleri ile, mallim Şevket ve Selim beylerin de Kığı istikametine yürüdükleri,

B- Çapakçur'un Gar aşiretinden 300 âsinin Şeyh Said'e iltihak eylediği,

C- İhtiyat zabiti olup İngiliz esaretinden gelen ve Çapakçur'da **Fahran nahiyesi müdürü bulunan Menut Zade Tayyip Bedri ve Genç Varidat kâtibi İsmail efendi ile ailesi efradının Şeyh Said ve Şeyh Şerif'e yardım ve ussatı teşvik etmekte bulundukları,**

5- Çemişkezeğin 9 kilometre cenubunda **Ferhatuşağı aşireti reisi Mebus-u sabık Diyap Ağa'nın tamamiyle malı olan Taciyani kariyesinde Şubatın 10 uncu günü Garbi Dersim muhtelif aşiret ağalarının ekserisinden müteşekkil bir içtima vukubulduğu, içtimada Mebus-u sabık Diyap Ağa ile keza sabık Mebuslardan Zinozade Mustafa Ağa'nın dahi hazır olduğu ve işbu içtimaın devr–i senevisi münasebetiyle yapılmış olduğu,**

6- Passur şeyhine karabet-i sihriyesi bulunan **Melikânlı Şeyh Abdullah**'ın Oğnut'un bazı kurası halkı ile 16/Şubat/341 gecesinde Oğnut nahiye merkezini işgal eyledikleri,

Kürtlük Propagandacıları

7- **Siverek'de Paşazadeler**in Palu mıntakasına adam-ı mahsus göndererek rüesa ile temasta bulunmuş olduklarının Viranşehirde akdemce şayi olduğu ve binaenaleyh müterekkib-i fırsat bulundukları **Kürtlük propağandası için evvelce Siverek, Urfa aşairi nezdine suret-i mahsusuda propağandacılar göndermiş olduklarının** 14 üncü fırkadan bildirildiği,

8- Arer, Reşkotan aşairi iki taraf olarak müsademe etmiş oldukları, Silvanlılarla, Amanlılar Reşkotanlılara imdat gönderdikleri, **Cemil Çeto** Melikânlıları İsmail aleyhine teşvik ettikleri ve men-i hadise için hükümetçe telife çalışıldığı,

Şeyhlerin Gücü

9- Nakşibendi tarikatına mensup **Şeyh Said**'in tüccar ve zengin bulunduğu, Hizan, Bitlis, Küfre, Nurşin şeyhlerinin kâmilen **Seyit Taha**'ya mensup oldukları ancak aralarında münasebet, rekabet sebepleri ile müsavi bulunduğu ve Şeyh Reşid'in babası Palulu

Şeyh Ali'nin nüfuzunun ise Diyarbekir, Genç, Maden, kısmen Elâziz, kısmen Hınıs, Kiğı, Varto kazalarını ve bir dereceye kadar Hasenanlı aşiretini muhtevi olduğu cüz'i müntesiplerinin de Sason'da bulunduğu,(34)

10- Elâziz'de kıtaatımıza arz-ı hizmet edenlere tüfek tevzi edildiği iş'ar kılınmıştır.(34/a)

Binbaşı Hasan Tahsin'in Raporuna Göre Elazığ'ın Düşmesinin Nedenleri

Üçüncü Ordu Müfettişliğinin 25/2/341 tarih ve 280 sayılı şifresinde;

Dün sabah Elaziz'de müsadematın başlamış olduğu arzedilmişti. Muhaberat münkati olduğu için Elazize en yakın merkezde bulunan memurdan top sadalarının karanlığa kadar devam ettiği bildiriliyordu. Şimdi "25/2/345 saat 5,30 **"evvel"** Elâziz müfrezesi kumandanından alınan raporda şehir halkı ile civar köylerden ussata muavenet eylemeleri üzerine müfreze ile İzoli'ye çekilmek mecburiyetinde kaldığının bildirilmiş olduğu .

Elâziz'in ne suretle sukut ettiği hakkında Üçüncü Ordu Müfettişliği **tayyare mütehassısı Binbaşı Hasan Tahsin imzasile verilen rapor sureti:**

Piran'da iki jandarmanın şehadetile başlayan hadise-i zaile-i ihtilâliyeye Kemaliye'ye muvasalatım tarihi olan 19/2/341 de kaza Kaymakamı beyin verdiği izahatla muttali oldum.

22/2/341 zevalinde Elâziz'e muvasalet ettim. Elâziz'e yetişmeleri liva kumandanlığından emir edilmiş bulunan Çemişkezek'teki 25 inci alaydan dört mülâzim efendiye tesadüf ettim. Elâziz'in vaziyeti hakkında bir malûmatları yoktu.

Muvasaletimi müteakip derhal liva kumandanı beyin nezdine giderek muvasaletimi arzettim. Üçüncü Ordu Müfettişliğinden mevrut ve iş'ar-ı ahire kadar tehir-i hareketimi âmir emr-i telgirafiyi aldım. Vaziyet-i umumiye ve Elaziz hakkında tenvirimi kendilerinden rica ettim.

1- **Palu sukut etmiş**, Palu'ya sevk edilmiş bulunan bir makineli tüfek takımı ve

---

34. Tekke ve zaviyelerin Kemalist yönetimce kapatılmasından sonra, geçişmişte Kürdistan'da valilik yapmış olan Ardahan Mebusu Tahsin Üner'e 1926 yılında tekke ve zaviyelerin işlevleri ile şeyh ve seyyidlerin nüfuzları konusunda bir Rapor hazırlatıldığı biliniyor.

34/a Yönetim yandaşı aile ve aşiretlerin silahla donatılması geçmişten bugüne devam eden bir resmi politikadır.

muhafızları olan 20 neferlik piyade müfrezesi ahalinin gösterdiği mumaneat ve muhalefet üzerine ateşle mukabele ve müdafaa edemeden ussata esir düşmüştür.

İsyancıların Silah Durumu

2- Ussat (asiler) hâlâ Palu'dadır, kuvvetleri 500 kadar tahmin ediliyor. **Kısm-ı küllisi silâhsız, bir kısmı da eslâha-yı adiye ile mücehhezdir**, başlarında **Şeyh Şerif** vardır.(35)

3- Elaziz'in müdafaası için lazımgelen mevzii tedabiri ikmal etmek üzereyim, Yedinci Kor Kumandanı ile bilmuhabere kuvve-i muavene istedim.

Tedabirin ikmali ile şehirin emniyetini temin ettikten sonra burada intizar etmeyerek bir kısım kuvvetle Palu'ya taarruz etmek bilhassa topçu ateşinden istifade ederek ussatın maneviyatını sarsmak ve hadiseyi sirayetine meydan vermeden mahallinde bastırmak muvafık olacağı fikrindeyim.

4- Emrimdeki nizamiye kuvveti azdır. Bu kuvveti ahali kuvvetleri ile tezyit ve takviyeye çalışıyorum. Bu maksatla memleketin eşrafını müzakereye davet ettim, müzaheretlerini muhakkak görüyorum.

5- Erzincan'dan hareket etmiş bulunan estersuvar jandarma taburunun cebri yürüyüşle bu gece behemahal Elaziz'e muvasaletleri için kat'i emir verdim ve bu emri suvari-i mahsus ile gönderdim.

6- Hadise şiddet ve sür'atle hareket edilirse pek kısa bir zamanda bertaraf edilir kanaatındayım.

7- Vaziyet-i umumiye hakında malûmatım yoktur.

8- **Elimde mebzulen makineli tüfek mevcuttur.** Efrat olmadığından bu tüfekleri bizzat istimal edecekleri Çemişkezek'teki alaydan istedim. Dün hareket ettiler kısmen gelmişlerdir. Diğerleri de gelmek üzeredir.

22/2/341 zeval vakti Elaziz'de mevcut kuvvet:

A- Seyyar jandarma taburu tahminen 130 nefer %70 efrad-ı cedide (yeni asker)

35. Resmi görüşün 1925 İsyanına yapıştırmaya çalıştığı yaftalardan biri, İngiliz silah yardımıdır. Oysa burada ve diğer cephelerde görüldüğü gibi, isyancıların çoğunluğu silahsızdır ya da çok ilkel silahlar taşımaktadırlar.

B- Alay 25 T_2 21 nefer %70 efrad-ı cedide (yeni asker)

C- Malatya'dan K.7 den mürettep 50 nefer %70 efrad-ı cedide. (yeni asker)

D- 17 nci fırka zabitanının aileleri nezdındeki emirberler 20 nefer

E- 17 nci fırkanın 17 nci alay bir kudretli cebel bataryası 4 top,

F- 17 nci fırkanın 17 nci alay bir cebel bataryası 4 top,

Topçu hariç piyade ve jandarmaların ekseriyeti talim ve terbiye-i askeriyeden mahrum efrat teşkil ediyordu. **Efrad-ı cedideye mavzer tüfekler**inin suret-i istimali o gün gösteriliyordu.

Sivil Halktan Yardım Talepleri

Henüz Osman beyin nezdlerinden ayrılmamış idim, eşraftan Beyzade Mehmet Nuri efendinin geldiğini haber verdiler. Derhal Osman bey kalkarak kendilerini istikbal ettiler, müteakiben liva kumandanı bey berveçh-i zir beyanatta bulundular:

"Efendi hazretleri, vali bey ile aranızda mevcut ihtilâf-ı efkâr ve iğbirare temamile biganeyim. Esasen meslek ve meşrebim bu gibi mücadelât ve ihtilâfa lâkayit kalmağımı âmirdir. Ben yalnız vazifemi bilirim, kimse ile hususi münasebetim yoktur. Hatta sizinle de burada ilk defa müşerref oluyorum. Zatı âlileri bendenizi tanımazsınız fakat bendeniz sizi pek iyi öğrenmişimdir. Binaenaleyh ***sizden memleketin pek buhranlı bir zamanında yine memleketin ve hükümetin şeref ve menafi-i âliyesi nâmına muvavenet ve müzaheretinizi rica edeceğim.*** *Gerçi ben lâzımgelen tedabiri ittihaz ettim, fakat ihtiyaten* ***elimdeki kuvvetin ahali kuvvetleri ile takviyesi lüzumunu hissetmekteyim.*** *Zat-ı âlileri bu maksatla emre şâyân-ı itimat kaç şahıs vereceksiniz. Vereceğiniz eşhasın esleha ve cephane ihtiyacını, iaşelerini cihet-i askeriye temin edecektir"* dediler.

Mehmet Nuri efendi derin bir tefekkür ve mülâhazadan sonra evvelâ elinin parmakları ile sakallarını tarayarak badehu ellerini oğuşturarak şu cevabı verdi: *"Beyefendi ben hoca bir adamım bu gibi hususuat-ı mühimme ile alâkadar olmadığım, iştiğale sıfat-ı ilmiyem müsait değil, binaenaleyh size hizmet imkânı göremiyorum. Benim sözümle harekete gelecek hiç bir kimse tasavvur edemiyorum"*. Sarih, kat'i ve menfi olan bu beyanat karşısında en büyük ümitlerinin yıkıldığını gören Osman bey pek büyük bir teessürle, *"Teşekkür ederim, artık sizinle bu hususta görüşecek bir şey kalmamıştır. Teşrif edebilirsiniz. Ben bizzat*

hükümetin kuvve-i kahiresini ussata göstereceğim ve buna inayet-i Hakla muvaffak olacağım, yalnız pek büyük muavenetler ihtizar eylediğim zatialilerinden aldığım menfi cevabın kalp ve asabım üzerindeki elim tesiratının derecesini anlamak isterseniz bu yaştan sonra gayri ihtiyari gözlerimden sızan yaşlara bakınız. Maksat anlaşılmıştır. Hasbıhalimizi kâfi görüyorum, meşguliyetim fazladır, lütfen teşrif edebilirsiniz" dediler.

Mehmet Nuri efendi de gitti. Bir müddet sonra yine eşraftan **Yümni, Hacı Kaya, Sebati beylerle** daha bir takım zevat geldiler. Osman bey Mehmet Nuri efendiye yapılan teklifatı ve mütaleatı dermeyan eti. Bunlardan yalnız Yümni bey cesaret-i medeniye gösterir gibi oldu. Silâh ve cephane istedi ve daire-i nufuzu dahilinde olduğunu ifade ettiği ova köylerinden 200 kadar şayan-ı itimat eşhas tedarik edeceğini; kainbiraderi Palu eşrafından Haşim bey hakkında hiçbir teminat veremiyeceğini çünkü o anda kainbiraderi ile muhabere imkânsızlığından vaziyet, fikir ve maksadını istimzaç kabil olmadığını bildirdi ve derhal işe başlamak üzere ayrıldı. Az bir müddet sonra bendeniz de Osman beyin nezdinden ayrıldım. **Elâziz'de efkâr-ı umumiye valinin şahsına karşı olan kin ve nefretten dolayı tamamile hükümet aleyhinde ve ussat lehinde idi**. Efkâr-ı umumiyeyi bu mecraya sürükleyen derebeylerin ve diğer bazı muhteris eşhasın elim propağandaları olmuş, Valinin birçok yolsuzlukları, kumar, içki ve emsali propağandacıların arzu ve âmâlinin teshiline vesile teşkil etmiştir.

23/2/341 öğleye kadar Elaziz'de kaldım. Cihet-i askeriye hummalı bir faaliyetle şehirin müdafaası esbabını ikmale çalışıyordu.

Telekki ettiğim emr-i telgirafi mucibince saat ikiden sonra "23 Şubat" Diyarbekir'e hareket ettim. Maden'de ussat tarafından şehit edilen yüzbaşı Ferhat efendi dört neferden ibaret ufak bir müfreze ile Maden Ahz-ı Asker (Askerlik) Şubesine 40 mavzer ve bir miktar cephane götürüyordu.

Şeyh Şerif ve Yado

Şehirden müteveffa ile birlikte hareket ettik ve geceyi Deveboynu eteklerinde "Gevenek" kariyesinde geçirdik. Elaziz'den Geveneğe kadar içerilerinden geçtiğimiz bütün köyler halkı başlarında hacılar ve hocalar olmak şartile köylerin garbe ve cenube müteveccih mahreçlerinde müctemian **ussata hal-i intizarda idiler.** Bizi pek yabancı bir nazarla süzüyor ve verilen selâmlara bile mukabele etmiyorlardı. Geveneğe muvasaletimizi ve beraberimizde esleha ve cephane bulunduğunu kuvvetimizi, Molla köyünde bize tesadüf eden "Mori" kariyesi muhtarı 23 Şubatta Murat Suyunu geçerek ovada ilerlemeye başlayan ve geceyi Alişam kariyesinde geçiren **Şeyh Şerif'e** haber vermiş. **Şeyh Şerif bize 45 su-**

variden mürekkep bir ussat kuvvetini rüesa-yı eşkiyadan Yado[36] nam sergerde emrinde 23-24/2/341 saat 4,30 da taarruza maruz kaldık. Ferhat efendi ve efrat kâmilen ussata esir oldular. Bendeniz zulmet-i leyilden istifade ederek çekilmeye muvaffak oldum.

Elâziz'e doğru ovada ilerlerken tahminen saat 7 evvelde Ussatın Elâziz'e de taarruza başladıklarını, başlayan topçu ateşinden anladım. Toplar Beyyurdu sırtlarından şarka atılıyordu. Saat 10,30 evvelde Keskir köyüne geldim. Top mevkileri ile mermilerin infilâkinden vaziyetin emin olduğunu görüyordum. Bu emniyet ve kanaatımı ateş hattından geriye gelen bir jandarma neferi de teyit etti. Saat 11,30 evvelde Fırka kumandanlığı dairesine geldim. Jandarma Müfettişi, kalem reisi, mevki kumandan vekili ve daha bir çok zabitan orada idi. Dürbinlerle Beyyurdu sırtındaki topçu ve piyade mevazıı görünüyordu. Herkes vaziyetin tamamile lehimize inkişaf ettiğinde müttefik idi. O sırada depo muhafızları kumandanlığından tahriri bir rapor geldi. Ussat cephelerinden tamamen çekilmiş karşılarında kimse kalmamış idi. Gecenin emniyetle geçirilmesi için tenvir tabancası ve fişengi talep ediliyordu. Bunu müteakip bir mülâzımıevvel efendi mevki kumandanlığına hitaben liva kumandanı Osman Arif beyin bir emirlerini getirdi. Bu emirde de bir tedbir-i ihtiyati olmak üzere jandarmaların esleha ve cephanesinin tepdili için 60 tüfek ve altı sandık cephane talep ediliyordu. Saat 12 de Beyyurdu sırtlarındaki bataryanın solunda muntazam bir avcı hattının ağır ağır ve muntazaman geriye çekildiğini dürbinle gördüm. Ussatın cepheyi yaramadıkları zaman geriye çekildiğini dürbinle gördüm. Ussatın cepheyi yaramadıklarını ve sağ cenaha sarktıklarını tahmin ederek bu kuvvetin karşılarına çıkarılmak üzere geriye alındığını zannettim. Bir müddet sonra yüzümü yıkamak ve kıyafetimi tanzim etmek üzere şehire gittim. Şehirde arkadaşlarımdan birisinin hanesine misafir oldum.

Fırka karargânından ayrıldığımdan takriben 15 dakika sonra vaziyeti görmek üzere misafir olduğum evin damına çıktım. Bataryada telaş ve ric'at alametleri mahsus idi. Topları hayvanlara bindirmeye lüzum görmeyerek sırttan aşağı efradın topları çekmeye çalıştıkları görülüyordu. Pek az bir zaman sonra dört nal ile takriben 20-30 kadar asi suvarisinin sırta çıktığı ve bataryaya doğru ilerlediği görüldü. Bu mıntakada piyade ateşi kesilmişti.

Hüsnik cihetinde sürekli piyade ve makineli tüfek ateşleri oluyordu, ara sıra top atılıyordu. Müteakiben şehirden kesif bir piyade atışı başladı. Jandarmalar dört nal ile şehirin umumi caddesinden ve kısmın de sokaklardan perişan bir halde şehirin garbina Malatya istikametine kaçıyorlardı. Jandarma süvarilerini vali beyin otomobili takip ediyordu. Valiyi de ussat ateşle durdurmağa çalışıyordu. Topçu sureti umumiyede efrat ve hayvanatı ile, keza Hüsnik'te bulunan piyadeler mahallerinde ussata esir düştüler.

36. Metinde, bu isim "**Bado**" olarak geçiyor, ancak bunun ünlü **Yado** olması gerek.

Ric'at emrini almış bulunan bir cebel takımı da şehirin şarkındaki Zaza mahallesinde almış olduğu ateş üzerine tevakkufa mecbur ve esarete mahkûm oldu.

Netice:

1- Elaziz müdafaasında ahali fena bir propağanda tesirile hissiyata kapılarak şehirin müdafaasında **cihet-i askeriyeye bir tek ferdi ile olsun muavenet ve müzaheret etmemiştir.**

2- **Yümni bey** liva kumandanını iğfal etmiştir.

3- **Mehmet Nüri** ve **diğer eşraf** bililtizam muavenetten imtina eylemişlerdir.

4- Şehirin sukutunu intaç eden hatt-ı müdafaanın jandarmalar tarafından tahliye ve ric'atları hususunda tedabir-i mania ittihazına ve bu tehlikeli anda **vaziyete müsellehan müdahale eden Zazaların hiyaneti** mani teşkil edmiştir.

5- **Osman Arif bey** şarklı bir kumandanın ittihaz edebileceği bütün tedabiri ittihaz etmiş ve geceden Hüsnik'e takarrup ederek esleha deposuna fecirle beraber taarruz eden ussatı def ve tarda muvaffak olmak suretile cesaret-i şahsiyesini isbat eylemiştir.

6- Ussatın tutulan mevazıa çarpması tedabirin isabetine delildir.

7- Bağlı krokide şehirin müdafaası için ittihaz edilen mevazi, ussatın taarruz istikametleri, jandarmaların hatt-ı ric'atları ve kataat-ı sairenin esir düştükleri mahaller muharrerdir.

8- Osman Arif beyin hangi istikametten hangi vasıta ile ve ne zaman ric'at ettiğini o zaman görmemiş ve işitmemiş idim, bilâhare şimalden çekildiklerini öğrendim. Başkaca malûmat ve maruzatım yoktur.

Bağdat Kürt İstiklâl Komitesi'nin ve Halep'teki Kürt Cemiyeti'nin Rolü

3. Ordu Müfettişliğinden alınan 24/2/341 tarih ve 275 numaralı şifrede:

Sansür maksadı ile dün gece postaların tevkif edilerek yapılan tetkikatta calib-i dikkat olarak **biri Fuat, diğeri Zazazade tarafından yazılmış iki mektup** bulunduğunu

ve bu mektuplar ele geçmeden **Fuat** ile ihtiyat zabiti **Fikri** ve **Ahti Mehmed**'in tevkif olunduklarını ve **Zazazâde**'nin de tevkif olunacağını, **İstanbul'da Göztepe'de Ferit Paşa'ya mektup yazan Fuat diyor ki** "***ileridenberi ciddiyetle faaliyetle geçen Bağdat'taki Kürt İstiklâl Komitelerinin emir ve işareti ile Hınıslı Şeyh Sait efendi ref-i liva-yı isyan eylediği, Halep'teki Kürt Cemiyeti de aynı maksatla hattın cenubundaki aşairi ayaklandırmak üzere bulunduğu, Muş havalisinin aşair eline düştüğü, Kürdistan fikrinin hükümeti ciddi düşündürdüğünü,*** *kendisinin intizar devresi geçirdiğini, takip ederse malûm t vereceğini, Suriye'den delâlet ediyorlarsa da orada icra-yı sanat edeceğini memul eylediğini*"[37]

İstanbul, Şişli, Feriköyün'de Bilezikci Sokağında Tabanidi Apartmanının 3. üncü numarasında oturan ve **Cemil Paşazâde Kasım bey**e mektup yazan **Zazazâde** dahi birçok rumuzlarla diyor ki:

"Cenab-ı Hak zevkinizi müzdat buyursun, bir adama müddet-i ömründe İstanbul'u görmek bir veya iki defa nasip olur. Bunun için vakit nakittir fevkalâdelik filân yoktur ve ara sıra bizleri de hatıra getiriniz. Bu kış geceleri yedi sekiz oluyor Velime ziyafetleri yapıyoruz. Fakat sükut ve sükûn bir halde Nakip bey tahriratınızı gördü, meşru ve gayrimeşru ve bir de arada nokta işaretlerinden gâyet mütelezziz oldular."

Diye yazılı bulunduğu bildiriliyordu.

XI-e) Meclis'te İsyan Görüşmeleri

Başvekil Fethi Beyin Meclisteki Konuşması

11/Şubat/341 tarihinde başlayan isyan hadisesi ve bunun seyir ve istikameti hakkında aradan **15 gün geçmiş olmasına rağmen Hükümet, ne Büyük Millet Meclisi'ne ne de efkâr-ı umumiyeye bir hitap ve tebliğde bulunmuştur.** Yalnız **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi 16 Şubat** tarihli nüshasında:

"Şubatın 13 ünde Ergani'nin Piran kariyesinde bulunan jandarma müfrezesi ile o civarda bulunan Hınıs'lı ***Şeyh Sait*** *ve avanesi arasında bir müsademe vuku bulmuş ve iki jandarma mecruh olmuştur. Mütecavizler şiddetle takip edilmektedir."*

37. Burada kastedilenler Doktor Fuat, Avukat Mehmet Ahti, İhtiyat Zabiti Fikri'dir. "**Zazazâdeler**"le de Dr. Ahmet Nafiz, Dr. Nureddin Zaza veya Diyarbakır'da sonradan tutuklanan Cemil Paşazâdeler amaçlanıyor olmalı.

18 Şubat tarihli nüshasında:

"*(**Gençte Bir Hadise**) başlığı altında, Ergani ile Genç arasındaki Piran'da vukua gelen hadiseye dair aldığımız malumata göre kuvvetlerimizin takibatından tahassun çaresini arayan **Şeyh Sait** ile 150 kadar suvari avanesi Genç'te bulunmaktadırlar. Genç birkaç yüz haneli küçük bir vilâyetimiz olmasına nazaran bir kaç gün içinde bu şakilere ceza-yı sezasını vereceği muhakkaktır.*"

23/Şubat/341 tarihli **Hakimiyet-i Milliye** Gazetesinde de:

"***Piran Vakası***" başlığı altında, "*Piran'da Şeyh Sait namında birinin başına topladığı birkaç avanesi ile beraber jandarmamıza vaki olan tecavüzü üzerine tahaddüs eden vaka üzerine hükümet civarda bulunan kuvvetleri isyanın tenkili için mahall-i vakaya izam etmişti. Mütemmim malûmatımıza göre **asilere kumanda eden Muallim Fahri namında biri kuvvetlerimizin harekâtı karşısında maktul düşmüş** ve ussat perişan edilmiştir*" denmektedir.

24/Şubat/341 tarilli Hakimiyeti Milliye Gazetesinde de:

"***Bazı Şark Vilâyetlerinde İdare-i Örfiye***" başlığı altında "*Hükümet devletin müsellah kuvvetlerine kıyam edenlere karşı idare-i örfiye ilan etmiş ve Meclise bildirmiştir.*

*İdare-i örfiye ilân olunan mahallerde isyan harekâtı ile alâkadar bilcümle ceraim Divan-ı Harplerde rüyet olunacaktır. Karilerimiz birkaç gündenberi **Şeyh Sait** çetesi tarafından Ergani civarında ihdas edilen hadiseden malûmattardırlar. Yapılan propağandalar neticesinde bu **hareketin tevessüe istidadı dolayısiyle Şark vilâyetlerinin bazılarında idare-i örfiye ilânı** suretiyle hadisenin men-i sirayetine tevessül edilmiş ve bu hususta-ki karar Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince Başvekâlet tarafından dün şu tezkere ile Büyük Millet Meclisine arzedilmiştir.*"

TEZKERE SURETİ

*Ergani vilayetinin bir kısmında kuvve-i müsellaha devlete karşı vukua gelen isyan Diyarbekir, Elaziz ve Genç vilâyetlerine de sirayet eylemiş ve tevessüe müsteit görülmüş olduğundan **Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbekir, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkâri** vilâyetleri ile Erzurum vilâyetinin **Kiğı** ve **Hınıs** kazalarında bir ay müddetle idare-i örfiye ilân edilmiştir. Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 86 ncı maddesi mucibince keyfiyeti Meclis-i Âlinin tasdikine arzeylerim.*

Başvekil Fethi

Şubat'ın 25 inci günü Başvekil Fethi Bey de uzun bir açıklamayla Meclis'i durumdan haberdar etmiştir.

İsyan Olayı Üzerine Başvekil Fethi Beyin 25/Şubat/341 Tarihinde Büyük Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma

Başvekil Fethi Bey: "*Gerçek Amaç Kürtçülüktür*"

"Muhterem Arkadaşlar,

Kuvva-yı Devlete karşı Genç vilâyetinde bazı ussat-ı müsellaha kıyam etmiş oldukları için gerek mıntıka-ı isyanda ve gerekse isyan mıntıkasına civar olan bu isyanın tevessüüne muhtemel olan mıntakalarda Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun madde-i mahsusuna tevfikan Hükümet idare-i örfiye ilân etmiş ve Meclis-i Âlinizin nazar-ı tasdikine arzeylemiştir. Bu idare-i örfiyenin ilânını icap ettiren harekât-ı isyaniye hakkında müsaade buyurursanız bir nebze heyet-i celilenize malûmat arzedeyim.

Malumu âlinizdir ki geçen yaz ortalarında ***Nasturî Harekâtı*** *icra edilmiş ve bu harekât esnasında bazı zabitan ecnebi tesvilâtına kapılarak hududun cenup cihetine gitmişlerdir.* ***Hiyanet-i vataniyeyi işaret eden bu harekâtın dahilde bulunan müşevvikleri hakkında elde ettiğimiz delâil ve emaran üzerine bazı zevat Bitlis Divan-ı Harbinde muhakemeleri icra olunmak üzere tevkif edilmişlerdi. Bu tevkif edilen zevat ile uzak ve yakından münasebeti olan ve Divan-ı Harpçe istinabe tarikile şahadetine lüzum görülen Nakşibendi şeyhlerinden Şeyh Sait namında bir zat vardır.*** *Bu zat bundan bir müddet evvel müridan ve avanesini beraberine alarak Genç vilâyetinde bir dolaşma hareketi yapmış* ***uğradığı yerlerde bazı zevat ile ve bilhassa hükümete muhalefeti ile tanınmış olan anasır ile sıkı ve gizli müşavere ve müzakereye girişmiştir.*** *Bu meyanda maskat-ı reisi olan Piran köyüne uğramıştır. Şeyh Said'in beraberinde olan iki şahsın firari olduğunu fark eden jandarmaların bu firarileri derdest etmeye teşebbüs etmeleri üzerine Şeyh Sait jandarmalara silâh istimal etmeleri için emir vermiş ve müsademe neticesinde jandarmaları esir etmiştir.*

Bu suretle kendisinin muzmerri olan harekât-ı isyaniye başlamıştır. Yalnız isyanda harekâta başlamadan evvel biri Halep'te diğeri İstanbul'da bulunan iki oğlunun Hınıs'a vuruduna intizar etmiş ve ***onlarla görüştükten, Halep'te ve İstanbul'da temas etmesi muhtemel bulunan zevattan beklediği haberleri aldıktan sonra bu harekete başlamıştır.*** *Piran'da vukua geldiğini arzettiğim bu vaka Şubat'ın 13 üncü gününe tesadüf etmiştir. Vakayı ika etmekle bareber derhal telgraf hatlarını katetmiş ve hükümete karşı isyan halinde bulunduğunu ilân eylemiştir.*

Aynı günün gecesinde ***Hacı Talat*** *namında başka bir şahıs tarafından Genç hapisha-*

nesine ve jandarma dairesine tecavüz vaki olmuş, silâh istimal edilmiş ve baskın suretinde vaki olan bu tecavüz neticesinde jandarmalarımız esir düşmüştür.

*Çapakçur'da dahi ayni mahiyette hükümet konağına karşı bir tecavüz olmuş ve hükümet konağı zaptolunmuştur. Bu suretle Genç, Çapakçur, Hani, Lice ve Palu kazası da bilâhara buna iştirâk etmek üzere bu mahallerin teşkil ettiği mıntıka bir mıntıka-i isyan halini almıştır. Bunun üzerine civarda bulunan ve az bir zamanda tahriki kabil olan müfrezelerin hareketine mahallin en büyük askeri kumandanı tarafından emir verilmiştir. İsyan mıntakasına birçok vilâyetler şâmil olduğu için bu isyan mıntakasını tedip etmek üzere bulunan Üçüncü Ordu Müfettişi **Kâzım Paşa**'ya tevdi edilmiştir. Kâzım Paşa'nın emri ile tahrik edilen müfrezelerden birisi Hınıs boğazından geçerek Lice'ye gitmek üzere hareket etmiş, diğeri de Piran köyüne uğrayarak Hani üzerinden Lice istikametine doğru yürümek emrini almıştır.*

Hınıs Boğazından hareket eden müfreze boğazın işgal edilmiş bulunduğunu ve hareket halinde bulunan müfrezeye ateş edilmekte olduğunu ve boğazın set edilmiş bulunduğunu görünce müfreze boğazı sökmeğe muvaffak olamamış ve boğazın cenubunda bir köyde ikamete mecbur kalmıştır.

Kezalik Piran köyü üzerinde Hani tarikile Lice'ye hareket eden diğer müfreze Piran'a dahil olmuş ve orada bulunan tüfek ile karşılaşılmış, vaki olan müsadere neticesinde ussatı tenkil ve firara icbar etmiştir. Andan sonra Hani istikametine doğru hareket eylemiş keza ussatı tenkil eylemiş ve Hani'de karargâh kurmuştur. Bu tenkil neticesinde Hani'de ikamet eden müfreze bir gece guruptan yarım saat sonra ansızın (teslim teslim, sallı âlâ Muhammet) sedaları ile her taraftan gelen köylülerin baskınına uğramıştır. Bu baskın dahilinde bulunan ahali de maatteessüf iştirâk etmiştir. Bunun üzerine müdafaa eden neferlere dahilden ve hariçten ateş edilmiş ve müfreze ateş altında kalınca ric'at etmeye mecbur olmuş ve Hani'nin cenubunda bir köye kadar gelmiştir. Bu suretle vakanın ehemmiyet ve ciddiyet peydah ettiğine ve o civarda bulunan müfrezelerle kabil-i istifade olan kuvva-i askeriye ile iktifa olunamayacak kadar bir ehemmiyet peydah ettiğine kani olan hükümet derhal daha mühim kuvva-i askeriyenin seferber edilerek sevk edilmesine karar vermiş ve bunun için icab eden tedabir alınmıştır. Bu suretle seferber edilecek olan kıtaat-ı askeriye yakın zamanda mıntıka-i isyaniyeye hareket edecek ümit ederim ki bu isyan hükümet-i cumhuriyemizin sille-i tedibini vesile teşkil ettirecektir.

Efendiler, bu ussat Palu mıntakasını elde ettikten sonra da dün Elâziz vilâyetinin merkezine kadar da dairelerini tevsi için Elaziz vilâyeti merkezine hücum etmişlerdir. Orada bulunan müfrezelerimiz gece yarısından öğleye kadar devam eden şiddetli bir müsademeden şehiri kahramanane ve metinane müdafaadan sonra fakat her taraftan iltihak eden âsilerin

kuvvetine tahammül edemediğinden maatteessüf ve bilmecburiye kasabayı terk ederek cenuptaki İzoli köprüsüne çekilmeye mecburiyet görmüştür.

Gerçek Amaç: KÜRTÇÜLÜK

Şimdiye kadar arzettiğim vakayi-i isyan harekâtının mahiyet-i askeriyesini irae eder vekayiden ibarettir. ***Bu isyan hareketi ne gibi esbap tahtında zuhur eylemiştir*** *ve ne gibi aletlerle zavallı saf halk iğfal edilerek Türk Cumhuriyeti'nin kuvva-i müsellahasına karşı kıyama sevk edilmiştir. Buna dair heyet-i celilenize malûmat vermek için yine ussat yedinde bulunmuş olan bir mektuba nazaran güya Türkiye Cumhuriyeti hükümeti o havalide 800 kişinin katline emir vermiş ve bu katlolunacak zevat arasında* ***Şeyh Sait*** *de bulunmakta imiş. Bu malûmatı para mukabilinde elde etmiş ve bundan kurtulmak için* ***zaten muzmarrı olan mürettep olan isyanı şimdi yapmağa mecbur olmuştur.*** *Bu isyandan maksadı da şeriatın temininden ibaret bulunuyormuş. Diğer bir vesikada alınan raporlardan birinde deniliyor ki* ***hadise padişahlık, hilâfet, şeriat, Abdülmecid'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi irticakâr bir propağanda puşidesi altında Kürtçülük'tür.***[38] *Bu umumi olarak kabul edilebilir. Ancak bu umumiyet içinde fiiliyat* ***Piran'da vakitsizce infilâk ettiği*** *için kuvvetsiz bulunan Piran, Lice, Genç muhit havzasına muhsur kalmıştır. Halen Lice ve Piran hattının az cenubu ve Genç'e kadar imtidat eden şimali arzettiğim propağanda levsine filen kapanmış gibidir. Kuvvet bulunan menatıkta ise maruz propağandanın yalnız kavliyatı mesmudur. Fakat* ***mütemadiyen ötede beride dolaştıkları işidilen ve kanunen tutulamayan Kürtçü tanınmış zevat tarafından fiiliyata teşvik vardır.***[39] *Bu rapor* ***17 Şubat*** *tarihile gelmiştir. Bundan mada Diyarbekir'de isyan harekâtı ile alâkadar olduğu anlaşılan bazı anasır tarafından 19 Şubat gününde Hükümet Konağı civarına ve fırka karargâhı civarına iki adet el yazısı ile yazılmış beyannameler yapıştırılmıştır. Bu beyannamelerde* ***Gazi Paşa*** *aleyhinde, ordu aleyhinde ve bilhassa zabitan aleyhinde ve paşalar aleyhinde, memurin-i devlet aleyhinde bir takım kerih ve ağza alınmayacak elfaz-ı tahkiriye ve erazif yazılmıştır.*

Şeyh Sait, Kürdistan'da Bir Hükümet Teşkili İstiyor

Diğer şayan-ı dikkat olan bir vesikada deniliyor ki, bu da bir vakada maktul düşen bir

---

38. Çerçek dürtü ve etkenin "**Kürtçülük**" olduğu, doğrudan Başvekil Fethi (Okyar) tarafından da dile getiriliyor.
39. "*Kürtçü tanınmış zevat*"ın hareketi yönlendirdiği burada da vurgulanıyor.

âsinin üzerinde çıkan bir mektuptan ibarettir. ***Kürdistan'da bir hükümet teşkili için dolaşarak Piran'a gelmiş olan Şeyh Sait efendinin maiyetindeki iki mahkûmun derdesti üzerine Piran vakasının zuhur eylediği ve iki senedenberi cereyan eden fikir ve sözlerin bugün tatbikatına girişildiği*** *ve Şeyh Said'in Hani'ye taarruz ve oradan Lice ve Genc'e hucum ile Piran'a avdet ve Piran'ın merkez yapılacağını aynı zamanda Bitlis, Muş, Erzurum'da ve Hınıs'ta harekâta başlayacağı ve* ***Türk memurlarının hapis ve Kürt memurlarının şayan-ı emniyet bulunanların serbest bırakılması*** *ve olmayanların tevkifi ve hemen çetelerin tertibi ile etrafa çıkarılması ve* ***zinhar ahalinin malına, canına müdahale edilmemesi*** *ve islâmiyetin mahvedildiği gün olduğundan ihya-yı dine çalışmağa Cenab-ı Hakk'ın Şeyh Sait efendiyi tavsit eylediği yazılmaktadır.*

Diğer taraftan Şeyh Said'in İzoli eşrafından Bozat ağaya bir beyannamesi şu mealdedir. 1300 senedenberi Cenabıhakk'ın Peygamberi göndermeye dinimizi ikmal eylediği âdat, münakehât, muamelât ve tehzib-i ahlâk eylediği ve asrımızın bunlara ilân-ı harp eylediği ve bunun için ulemâ, meşayih ve diğer ihvanımızın ve hanedanlarımızın bu taarruzu imha ve tahkir edecekleri ve eğer itimat etmezsek cümlenin müzmahil olacağı yazılmaktadır.

Efendiler, harici mesailin hallolunmak üzere bulunduğu şu sıralarda dahilde zuhur eden bu isyan hareketinin esbap ve menşeini aradığımız zaman birçok şeyler varid-i hatır olabilir. Fakat bu varid-i hatır olabilecek esbap ve evamir-i hakikiye asil âsiler ve mürettipleri tarafından ahaliye karşı söylenen sözler şimdi arzettiğim gibi birtakım eraciften ibarettir. Söylenen sözler şunlardır: ***1300 senedenberi tekemmül eden din-i islâm mahvolmuştur. Mahvına doğru yürünmektedir. Bunun temin-i ihyasına Cenabıhak tarafından Şeyh Sait memur edilmiştir. Kendisine bir Mehdi süsü verdiği de diğer vesaikten anlaşılıyor. Bu suretle Şeyh Sait zavallı halkı en can alacak noktasından tahrik ve iğva eylemiş ve bu suretle memleket dahilinde mühim bir gaile açmağa teşebbüs etmiştir.***

Efendiler, ötedenberi zavallı Türk milletinin başına gelmiş olan birçok felâketler daima aynı silâhı ve aynı vesaiki istimal etmek üzere vaki olmuştur. Bu vakayii zikretmek için şimdiki ne benim hatıram ne de sizin vaktiniz müsaittir. Ancak en yakın ve en şayan-ı dikkat olan vakayiden meselâ Balkan muharebesine takaddüm eden Arnavutluk isyanından ve ondan evvelki 31 Mart vakasından bahsedeceğim. Bu vakalarda kullanılmış olan vesait ve tesvilâtla bugünkü harekât-ı isyaniyede aynen zuhur eylediğini piş-i imana almalıyız.

Efendiler, o zaman da şeriat mahvolmuştur, din mahvolmuştur, şu zat veya bu zat dini mübin üzere, ey ahali ne diyorsunuz diyerek zavallı ahaliyi vatan aleyhine hareket ettirmişlerdir.

Efendiler, gerek 31 Mart vakasının gerek arnavutluk isyanının Türk milletine, Türk vatanına olan mühim darbelerden Türkiye Cumhuriyetini vikaye etmek için Hükümetimiz her türlü tedbiri almağa azmeylemiştir. Hiç bir zaman böyle manasız tesvilât ile halkın vatan ve millet aleyhine kıyamına müsaade etmeyecek ve kıyamın müşevvikleri, müsebbipleri en ağır cezalarla memleketin selâmeti namına tezciye ve tenkil olunacaktır. İttihaz eylediğimiz tedabir-i askeriye yakında göreceksiniz ki hüsn-ü tesiratını derhal gösterecektir. Fakat ***tedabir-i askeriye ile müterafık olmak üzere bir takım tedabir-i siyasiye, tedabir-i kanuniye ittihaz etmek lâzımdır.*** *Şurasını da söylemek isterim ki Teşkilâtı Esasiyemizin ikinci maddesi mucibince Türk Cumhuriyetinin dini, dini islâm olduğuna ve bu mürettip ve müşevviklerin cümlesinin malûmu bulunduğu halde mahza memleket dahilinde ihtilâl çıkarmak, isyan etmek ve Türk Milletinin ötedenberi ihtiyacı olduğu huzur ve sükûnu sektedar etmek için* ***halkın hissiyat-ı diniyesi âlet ittihaz edilmiştir.*** *Badema buna mümaneat etmek lâzımdır. Bunun için dinimiz ve mukaddesat-ı diniyeyi âlet ittihaz ederek halkı, millet, vatan ve cumhuriyet aleyhine teşvik edenler hakkında ahkâm-ı şedide-yi kanuniye vazeylemek lüzumu bir kerre daha tezahür eylemiştir. Bu maksada riayet etmek için* ***hükümetimiz bugün Meclis-i Alinize bir kanun teklif edecektir.*** *Efendiler, bundan mada gayet kuvvetli tedabir-i askeriye alınmış ve bundan evvel heyet-i celilenize okunmuş olan tezkerede mıntakası iraç edilmiş olan mahallerde* ***idare-i örfiye*** *ilân olunduğu gibi dündan itibaren hissedilen lüzuma binaen Malatya'da dahi idare-i örfiyenin ilânı için hükümet heyet-i celilenize maruzatta bulunmuştur. Bu nokta-i nazardan gerek idare-i örfiyenin tasdik buyurulmasını ve gerekse alınacak olan tedabir-i askeriye neticesinde bittabi ihtiyar olunacak masarifin heyet-i celilenizce kabul olunmasını istirham eylerim."*

Başvekilden sonra söz alan **Kâzım Karabekir Paşa** (*İstanbul*)

"Hükümetimizin beyanatına nazaran bazı Şark vilâyetlerimizde idare-i örfiyeyi mucip hadiseler zuhura gelmiştir. Bu mahdut mıntakanın harici teşvikatla bazı emellere nail olmak için halkı, dini tahrik ile izlâl ettikleri anlaşılmıştır. ***Dini âlet ittihaz ederek mevcudiyet-i milliyemizi tehlikeye koyanlar her türlü lânete lâyıktır.*** *Hükümetimizin kanuni olan icraatına biz de bütün mevcudiyetimizle dahiliz. Dahili ve harici herhangi bir tehlike karşısında bütün cihan bilmelidir ki bu vatanın yekvücut evlâtları her zaman fedakârlığa âmâdedir."*

Bundan sonra Meclis Reisi başka söz isteyen olmadığını ve hükümetin icraat ve izahatının kabul edilip edilmediğini oylamış, tasvip edildiği duyurulmuştur.

İsyanın Meclis'te ve Basında Açıklanmasından Sonra Cereyan Eden Olaylar

Dahiliye Vekâleti de bütün vilâyetlere 25/Şubat/341 (1925) tarihinde aşağıdaki tebliği göndermiştir: "***Maksat, Din Perdesi Altında Bir Kürdistan Teşkilidir.***"

I Numaralı Tebliğ

1- **Kürtlük ceryanının başında bulunmasından dolayı hiyanet-i harbiye ve vataniye cürmü ile Bitlis Divan-ı Harbine celbedilmişken firar eden ve Harb-i Umumi esnasında dahi Ruslar'la aleyhimizde teşrik-i mesai eyleyen Hınıslı Şeyh Sait** son günlerde hariçteki düşmanlarımızın telkinatı ile halkın cehaletinden bilistifade mintarafillâh gönderilmiş **peygamber kisvesi altında Kürtlük ve saltanat ve hilâfet lehinde** ve **cumhuriyet aleyhinde irticakârane propağanda yapmak üzere ekserisi maznun ve mahkûmlardan ibaret tevabii** ile Hınıs'tan Genç ve Palu üzerinden Ergani Madeni vilâyeti dahiline girmiş ve Piran kariyesinde tevabiinden haklarında tevkif müzekkeresi olan bazı eşhasın jandarmalarımız tarafından derdesti esnasında müfrezemize istimal-i silâhla fiilen isyan mukaddemesi göstermiştir. Sevk edilen kuvvetler ve ittihaz edilen tedabirle köy ve jandarmalarımız kurtarılmış ise de **din perdesi altında bir Kürdistan teşkiline** ve cumhuriyet aleyhine doğru giden bu harekât-ı isyaniye Genç vilâyeti ile Diyarbekir'in Lice ve Elâziz'in Palu kazalarına sirayet etmiş ve ahiren Elaziz merkezinin dahi ussat tarafından işgal edildiği anlaşılmıştır.

2- **Musul** ve **Yunanistan** mesaili dolayısiyle hariçte aleyhimizde bazı tertibat yapıldığı şu sırada, devletçe büyük ehemmiyetle telâkkiye lâyık olan bu hareket-i isyaniyenin men-i sirayeti için lüzum görülen mahallerde idare-i örfiye ilân edilmiş ve hal-i faaliyette bulunan kuvva-yı tedibiyeye ilâveten bazı kıtaatın seferberliklerine ve irticakâr olan bu hareket artık suret-i katiyede halle karar verilmiştir.

3- Vaziyetin nezaketini izah zaittir. Hudutlarda, sahillerde fevkâlade teyakkuz gösterilmesini ve hükümet aleyhinde tahrikatı mahsus olanların takip ve tarassutundan hali kalınmamasını ve şüpheli eşhasın derhal tevkifi ve işbu harekât-ı isyaniyeden dolayı fırsat bekleyen bazı eşhasın masun ve vatanperver halkımızı iğfallerine meydan verilmemesini ve erbab-ı isyan ile fikren ve emelen müşareket veya herhangi bir suretle olursa olsun idare-i hazıra aleyhinde tahrik ve ifsat ile iştigal şaibesinden dolayı taht-ı zanda bulunan **kimselerin vilayet haricine veya memalik-i ecnebiyyeye azimetlerine müsaade edilmemesini** ve muhitinizde işbu harekât dolayısiyle yanlış telâkkiyata mahal verilme-

mek ve hükümetin icraat-ı katiyesinden mutmain olmak için icab-ı hale göre halkın tenvirini ve buna matbuat-ı mahalliyenin de teşrikini ve bu isyanlarla alakadar edna bir hareketten bile Vekâlete derhal malûmat rica ederim.

25/Şubat/341 Tarihli ve 2 Numaralı Tebliğ

1- 24/2/341 de **Elâziz üzerine ilerleyen ussat** mezkûr mıntakada bulunan zayıf kuvvetlerimizin mukavemetine rağmen **merkez-i vilâyeti işgal etmiştir.**

2- Tart ve tenkilleri için tedabir-i lâzime ittihaz edilmektedir. Diğer cihetlerde ussatın faaliyet ve hareketleri olmamıştır.

3- Ordu Müfettişliğinden Dahiliye Vekâletine yazılan 26/2/341 tarih ve 297 şifrede:

1- **Âsilerin Teşkilâtı:**

Ussat, işgal ettikleri mıntakada henüz idarî bir teşkilâta malik değildir. Yalnız işgal ettikleri mahallerde memurin-i hükümet yerine derhal adamlarını tayin suretile idare-i hükümete fiilen vaziyet ediyorlar.

2- Teşkilât-ı Askeriye:

Umum kumandan ve reis-i idare "Emirülmücahidin" unvanı ile Şeyh Sait'tir. Bundan sonra emirreisülmücahidin ve bir de ikinci reis varmış. Şeyhin maiyet ve kumandanları, biraderleri ve akrabaları ile mutemet ve malûmu'l-isim kimselerdir. Bunlar ussat gruplarını idare etmekte ve teşkilâtta bir intizam görülmemektedir.

Rüesanın en mühim ve nafizleri **Şeyhin birader** ve **akrabalarından** başka **Mustafa, Salih** ve yine maiyeti kumandanı olarak müstahdem başlıca bu isimler zikredilmektedir: **Şeyh Tahir, Şeyh Mehtî, Şeyh Halim, Hanili Şeyh Ömer, Şeyh Şerif, Şeyh Mehmet,** Hani'de mukim **Mustafa ağa, oğlu Rıza ağa,** Boti ağası **Amel Faris,** Tavsala ağası **Haydar ağa, Servi Pehli, Ahmet Kâhya**, Kantarlı **Mehmet Kâhya.**

Gerçi evvelce de arzedildiği veçhile **teşkilât-ı askeriyeyi andırır bazı isimler** mesmu ise de bu, unvandan ibaret olsa gerektir. Çapakçurlu Şeyh Şerif'in Şeyh Said'e olan nisbeti henüz anlaşılamamıştır. Tahkik olunuyor.

3- **İaşe**

Her neferden evinden yiyecek alıp gelmekte ve ihtiyaç köylerden ikmal edilmektedir. Ussatın kısm-ı azamı kariyeleri civarında muharebe etmekte ve vücude gelen ussat kıtalarında vesait-i nakliye teşkilâtı görülmektedir.

Kariyelerine civar muharebata iştirâk eden Hani ve civar ussatının bir kısmı silahsız ve fakat yağmagerlik için çuval ve ipleri hâmil görülmüştür. Elâziz istikametine geçen ussatın da yağmegarlikleri, şeyhin mahiyetinde mazbut bir vahdet bulunmadığı da istidlâl olunuyor.

Geçenlerde bazıları arasında yağma yüzünden mudarebe olmuş ve neticede telâfatta bulunduğunu söylüyorlar.

3. Ordu Müfettişliğinden alınan 28/2/341 (1925) tarih ve 347 numaralı **şifre**de şöyle deniyor:

*"Dersim Ekradı'nın bilhassa **Karaballı, Ferhatuşağı, Abbasuşağı** aşiretlerinin Bitlis, Hozat veya Pertek'i basmak hususunda yaptıkları müzakerelerinde, evvelâ Hozat'ı basarak mahpusları tahliye ettikten sonra Pertek'i basmaya karar verdikleri pek mevsuk olarak haber alınmıştır."*

Aynı Müfettişlikten alınan 1/3/341 (925) tarih ve 358 numaralı şifrede ise şöyle deniyor:

Elaziz'in sukûtu üzerine Dersim'de galeyan olup Kürtler'in vilâyet merkezinde toplanmağa başladıkları, bazı memurinin irticaı andırır sözler söyledikleri, Şeyh Şerif ve Dersim Mebus-u sabıkı Hasan Hayri imzasile Elaziz'de rüesaya gelen telgrafta Elaziz'de asayişin ihlâl edilmemesinin bildirildiği, garbi Dersimliler'in işbu taşkınlıklarına karşı Şarkî Dersim ve bilhassa Mazgirt aşairinin lehinde samimi tezahürat gösterdikleri, ussatın Elaziz'den tenkili üzerine kuvva-i maneviyeleri kırılarak peyderpey dağılmakta oldukları ve Çemişkezek, Çarsancak kazalarının da ussata karşı müdafaa vaziyeti aldıkları **sabık Mebuslardan Mustafa ve bazı refiklerinin Diyap Ağa nezdinde 24/2/341'de gayet mahrem akteyledikleri yarım saatlik bir içtimadaki mevzu öğrenilememiş ise de celsede Sultan Hamid'in büyük oğlu Selim efendiye yazılan bir mektup sözü geçmiş olduğunun haber alındığı,**

Çemişkezek kazasının dün Ekrat tarafından ihata olunduğu kısmen kaza içinde müsademe başladığı tarafeynden dört beş telef olduğu,

Dersim Kürtlerinin bilhassa Karaballı, Ferhatuşağı, Abbasuşağı aşiretlerinin evvelâ Hozat'ı basmak müzakeresinde bulundukları öğrenilmiştir."(40)

XI-f) Meclis'te, Cumhuriyet Halk Partisi'nde Tartışmalar ve Kabinenin Değişmesi

İsyan hadisesi devam ederken Büyük Millet Meclisi'ndeki bazı mebusların vaziyetleri ve nihayet kabine tebeddüllerindeki sebepler de mevzuumuzla alâkadar olduğu için Büyük Millet Meclisinin ve hükümetin o tarihlerdeki durumundan bahsetmek de faideli görülmüştür.

İsmet Paşa kabinesi mevki-i iktidarda iken bidayeten mubadele ve imar vekâletinden yapılan bir istizah dolayısiyle Büyük Millet Meclisinde açılan müzakere 5/Teşrinisani/340 tarihli celsede umumi bir istizah şekline girmiş ve 6/Teşrinisanide bilhassa **Recep** ve **Rauf beyler** arasında şiddetli münakaşalar olmuştur. Teşrinisaninin sekizinci günü yapılan içtimada 19 ademi itimat ve bir müstenkif reye karşı 147 reyle **İsmet Paşa kabinesine** itimat beyan edilmişti.

Kabineye güvensizlik oyu veren mebuslar şunlardır:

1- **Rüştü Baba** (Erzurum) 2- **Sabit bey** (Erzincan) 3- **Halet bey** (Erzurum) 4- **Raif efendi** (Erzurum) 5- **Necip bey** (Mardin) 6- **Ziya efendi** (Erzurum) 7- **Zeki bey** (Gümüşhane) 8- **Adnan bey** (İstanbul) 9- **Abidin bey** (Saruhan) 10- **Halis Turgut** (Sivas) 11- **Rafet Paşa** (İstanbul) 12- **Bekir Sami** (Tokat) 13- **Halit** (Kastamonu) 14- **İhsan** (Ergani) 15- **Arif** (Eskişehir) 16- **Ahmet Şükrü** (İzmit) 17- **İsmail Canbulat** (İstanbul) 18- **Faik** (Ordu) 19- **Feridun Fikri** (Dersim). Çekimser kalan da (Karahisar) mebusu **Kâmil** idi.

Bundan sonra **Hüseyin Rauf, Rüştü Paşa, İsmail Canbulat, Halis Turgut, Adnan, Rafet Paşa, Halit, Faik, Feridun Fikri, Sabit, Ziyaettin** (Erzurum) **Bekir Sami** (Amasya), **Muhtar** (Trabzon), **Ali Fuat** (Ankara), **Hazım** (Erzurum), **Besim** (Mersin), **Şükrü** (İzmit), **Münir Hüsrev** (Erzurum), **Arif** (Eskişehir), **Kâmil** (Karahisar) **Mustafa** (İzmit), **Osman Nuri** (Bursa), **Halil** (Ertuğrul), **Kâzım**

40. Kürdistan'ın çeşitli kesimlerinden ulaşan resmi ya da gayriresmi belgelerin ortaya koyduğu gerçek şudur: Hareket, bütün aşamalarıyla ulusal özlüdür. Ancak hem isyancılar hem de isyandan yararlanmak isteyen dindarlar kendilerine uygun sloganlar kullanabiliyorlar.

Karabekir (İstanbul), **Abdullah Azmi** (Eskişehir), **Vehbi** (Karasi), **Haydar Adil, Hulusi, Cafer Tayyar** Halk Fırkasından istifa ederek ayrı bir siyasi parti kurmuşlardı.

Cezri Tedbirler Almak Üzere Fethi Bey Yerine İsmet Paşa

Bilindiği gibi, Başvekil İsmet Paşa sağlık durumundan dolayı 22/Teşrinisani (Kasım) 340 (1924) tarihinde kabinesinin istifasını vermiş ve Fethi bey kabinesi iktidara gelmişti.

Şark vilâyetlerinde başlayan ve günden güne genişlemek istidadını gösteren bu isyan hareketine karşı Fethi Bey Kabinesinin takip ettiği siyaseti beğenmeyerek tenkit edenler ve **daha cezri ve daha şiddetli tedbirlerin alınmasını** isteyen mebusların adedi günden güne çoğalıyordu. Nihayet 2/Mart/341 (1925) günü Partide cereyan eden müzakere neticesinde Fethi Bey Kabinesi ekalliyette kalarak istifaya mecbur olmuştur.

Yayımlanan 2/Mart/341 (1925) tarihli resmî tebliğde "*Siyaset-i dahiliyeye dair Fırkada cereyan eden müzakere neticesinde Fethi Bey Kabinesi ekalliyette kalmış ve istifasını Reisicumhur Hazretlerine takdim eylemiştir. Reisicumhur Hazretleri yeni heyet-i vekile teşekkül edinceye kadar Fethi beyefendinin mesalih-i cariyeyi vekâleten tedbirini tensip buyurmuşlardır*" denilmiştir. Aynı günde **Cumhuriyet Halk Fırkası** idare heyeti de şu tebliği neşretmiştir:

"*Bugün Halk Fırkasında siyaset-i dahiliye hakkında ceryan eden müzakerat ve münakaşat neticesinde fırka ekseriyetinin kabul ve tasvip ettiği bir takrir hükümetçe ademi itimat şeklinde telakki edilmiş ve Fethi bey, kabinesinin istifasını Reisicumhur Hazretlerine takdim etmiştir. Fırka içtimaında umumiyetle gösterilen arzu üzerine Reisicumhur Hazretleri teşrif etmiş ve kendilerinden mevzu-u müzakere hakkında vukubulan suallere cevaben mütalâalarını beyan buyurmuşlardır.*"

3/Mart/341 tarihli **Hakimiyeti Milliye gazetesi** (*Fethi Bey Kabinesi Ekalliyette Kalmıştır*) başlığı altında bu toplantı hakkında şu bilgiyi vermişti:

"*Dün Cumhuriyet Hakk Fırkası'nda on saatlik bir içtima aktedilerek siyaset-i dahiliye münakaşa edilmiştir. Bu içtimada umumi arzu üzerine Reisicumhur Hazretleri de beyan-ı mütalâa eylemişlerdir*" diye hülâsa yaptıktan sonra "*Dün Cumhuriyet Halk Fırkası öğleden evvel saat 10'da toplanarak siyaset-i dahiliye hakkında pek mühim ve uzun bir içtima akteylemiştir. Bu içtima ancak bir yemek tatili için inkitaa uğramış ve tekrar müzakerata başlanarak gece ona kadar devam etmiştir. Tebliğlerde de görüleceği üzere bu müzakere neticesinde fırkanın ekseriyetinin fikrine tercüman olan bir takrir kabinece adem-i itimat telakki olunmuş ve Fethi bey saat üçte kabinesinin istifasını Reisicumhur Hazretlerine takdim eylemiştir.*

Halk Fırkası'nda on saat devam eden içtimada ceryan eden müzakere ve münakaşalar gizli tutulduğu için teferruata kadar bunların bizce bilinmesine imkân yoksa da ***müzakere ve münakaşanın, isyanın şiddetle bastırılmasını isteyen ekseriyet ile normal tedbir ve hareketlerle bu isyanı bastıracağını zanneden ve itidal taraftarı olan Fethi bey ve onunla hem-fikir olan vilâyât-ı Şarkiye mebusları arasında cereyan ettiği ve nihayet hilim ve şefkat taraftarı olan Fethi beyin akaliyette kalarak İstiklâl Mahkemeleri teşkili ve isyanın şiddetle takip ve tenkiline taraftar olanların ekseriyet kazandıkları tahmin olunmaktadır.***"

Rapor Sahibinin Değerlendirmesi

Şiddet taraftarı olan hükümetin mevki-i iktidara gelmesi ile dahi güç bastırılan isyan hareketinin Fethi bey iktidar mevkiinde kalmış olsa idi alacağı şekil ve vüs'at kolayca tahmin olunabilir.

Fethi Beyin istifasından sonra İsmet Paşa yeni kabineyi teşkil etmiş ve Martın 3. günü Meclis'te beyanatta bulunmuştur.

İsmet Paşa bu beyanatında dahili siyasetten bahsederken "*her şeyden evvel hadisat-ı ahirenin sür'at ve şiddetle itfası ve memleketin maddeten ve manen ifsattan vikayesi ve umumî huzur ve sükûnun muhafazası ve her halde devlet nufuzunun teyit ve tarsini için seri ve müessir tedabir-i mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz*" demişdi.

İsmet Paşa bu beyanattan sonra güvenoyu istemiş ve 23 güvensizlik ve 2 çekimser oya karşı 154 oyla güvenoyu almıştı.

İsyancıların Son Hareketleri

2/3/341 (İ925) tarih ve 391 sayılı şifrede:

"1- İsyanın şekl-i seyri hakkında bugüne kadar edindiğim fikri de arzedeyim:

A- Evvelemirde bazı mahdut istisnalar ile umumî bir tesemmüm vardır. Bu umumiyet içinde zehirlenmiş olan herhangi bir kısım şayet civarında bir kuvvet varsa başkaldırmıyor ve Şeyhin maiyetindeki kuvvetlerin vuruduna intizar ediyor ve fakat o zamana kadar da casusluk ve propağandacılık yapıyor.

B- Buna mukabil Şeyh de herhangi bir mevkii işgale kıyam ederse evvelâ işbu mevki muhitindeki tekmil köyleri ve mümkün olduğu kadar da bizzat o mevkii kendisine tamamen taraftar kılmaktadır.

C- Ayrıca bir şahsın isyan sahasile gayri mütecanis ve meselâ Cizre, Viranşehir, Derik, Midyat gibi mahallere adam-ı mahsuslar göndermekte olduğu ihbarat ile vusuk peyda etmiştir. **Köylüyü iknada önayak olanlar aynı zamanda köy hocaları imiş ki câlib-i nazardır.**

D- Bundan başka yine istidlâl ile anlaşılıyor ki bazı mahallerde Şeyhe tebaiyeti şart-ı muallâk bırakıyorlar ve meselâ filân yeri alırsanız biz de sizinle beraberiz, gibi.

E- İşte bu eşkâl saha-yı isyanın kabiliyet-i tevessüiyesi hakkında zat-ı samiyi kâfi derecede tenvir edebilir kanaatındayım. Gerçi tarafımızdan irşat, ikna, isticlâp ve tehdit gibi hatıra gelebilen her türlü vesaite daha mebdeden beri müracaat edilmiş ve tesirat-ı nafiası da görülegelmekte bulunmuş ise de ancak bu tesirin bilhassa saha-yı isyana mümas aksamda pek az devam ettiğini ilâveten arz eylerim."

Diyarbekir Alınınca Kürt Hükümeti İlan Edilecek

8/3/341 tarih ve 13 numaralı tebliğ:

"Asilerin Diyarıbekir'e doğru ağır ağır yaklaşmaları bu şehire karşı bir taarruzda bulunacaklarını fiilen gösterdiği gibi esasen ordunun istihbaratı da bunu tayit eylemekte idi. Filhakika Dıyarıbekir'in işgali ile oradaki esliha ve mühimmata vaziyet ederek çapulcu efradına tevzi etmek Şeyh Sait için çok mühimdi. Aynı zamanda **Dıyarıbekir'in işgali kuvve-i maneviyelerini de son derecede yükseltecekti. Gayenin bu noktalar olduğunu Şeyh Sait dahi itiraf eylemiştir. Şeyh Said'in adamlarından bir kısmının ifade ve iddiasına göre Diyarıbekir'i alınca kuracakları Kürt Hükümetinin tasdiki için yabancı devletlere müracaat edecekler ve aynı zamanda yardım da isteyeceklerdi.**

341 Senesi Mart ayının 7. günü guruptan sonra ussat Diyarıbekir'e taarruza başlamışlardır. Erkenden başlayan bu taarruz müdafaa hattı önünde kırılıyordu. Gece yarısına kadar Dıyarıbekir'in surunun muhtelif cihetlerinde taarruz devam etti. Fakat âsiler bir türlü muvaffak olamıyorlardı. Gece yarısı yarım saat kadar bir fasıladan sonra âsiler tekrar hucuma başladılar."

Taarruzun Son Safhası

3 üncü Ordu Müfettişliği, raporunda **taarruzun son safhasını** şu suretle anlatıyor:

"Nısfılleylide yarım saatlik fasılayı müteakip tekrar başlayan muharebe bilâ inkita Martın sekizinci günü sabahı saat altıya kadar devam etmiştir. Bu müddet esnasında muharebe kısmen şimalî garbi cephesine de sirayet etmiş ve saat ikiye doğru cenuptan ve köprü cihetinden de ussat taarruza başlamıştır. Bu suretle Urfa kapısı müstesna olmak üzere şehirin her cephesinden muharebeye tutuşulmuştur. Mardin kapısında başlayan taarruzun kesb-i şiddet eylediği bir sırada hariçten canavar ve dahilden yükselmeğe başlayan tekbir sedaları arasında surun sair yerleri meyanında bu mıntakada dahi tarafımızdan kapatılmış olup da dahilden açılmış bulunan gediklerden çirkef ve lağım yollarından bir kısım ussat sur dahiline girmiş ve dahildekilerle birleşmişlerdir. Bu suretle Mardin kapısı mıntakasındaki müdafiin ile evvelce müdafiini takviyeye koşan ihtiyat kıtaatımız kapıya mücavir mahallât sokaklarında iki ateş arasında kalmış ve bunun neticesi feci bir kıtal olmuştur. Mardin kapısının yakın bir mahallindeki işbu ussat süngüden geçirildiği bir sırada idi ki Mardin kapısına sevkolunan suvari alayı yandan icra ettiği şiddetli ateş baskını ile kapı önündeki ussatı tart ve tenkil etmiş ve köprü yolunu tutmuş bulunuyordu.

Mardin kapısının şu faciası neticesinde şimal cephesindeki mektep ve kışlalar dahiline ve harici hattımıza olan tazyik pek artmıştı. Bilahare üseranın ifadesinden anlaşıldığı veçhile asilerin maksadı şimalden tazyik ve cenuptan, dahilden iştirak eden halk ile şehire girmek imiş. Şafakla beraber dağınık bir surette her taraftan ricat eden düşman topçu ateşi ile takip edilmiştir. Ussatın mevcudu **beşbine** yakın tahmin edilmiştir.

Ussatın altmışa yakın esir ve 40-50 kadar maktulü vardır. Gece esnasında vadiler dahilinde ve hat ric'atları üzerinde vukuu lâzım gelen telefat miktarı henüz bilinmiyor.

Bizim zayiatımız, bir binbaşı, yedi zabit ve beş nefer şehit ve 15 nefer mecruh olup bunlardan iki eczacı zabitimiz dahili Zazalar tarafından bastırılan ve kısmen yağma edilen ecza deposunda şehit edilmişlerdir. On kadar da hayvan zayiatımız vardır."

Ordu Müfettişliği'nin bu raporunda, İngiltere'den Diyarıbekir'e gönderilmiş bazı fabrika ilânlarının üzerinde **"Diyarıbekir'de Kürdistan Reis-i Hükümetine" "Diyarıbekir'de Kürdistan Harbiye Nazırı Efendiye" "Diyarıbekir'de Kürdistan Belediye Riyasetine"** gibi adreslerin yazılı bulunduğu da ilaveten bildirilmiştir.

Bazı Şehzâdeler Hakkında Yazışma

Hariciye Vekâletinden Dahiliye Vekâletine yazılan 9/3/341 tarih ve 44/29714 sayılı tezkerede:

Sabık **Şehzadegândan Selim** ve **Burhanettin** efendilerin Halep'te bulundukları hakkında bazı rivayet deveran eylemiş olduğundan mumaileyhimin oradan başka yerlere nakilleri için şehrimizde bulunan Fransız mümessili **General Mojen** nezdinde teşebbüsat icra edilmiş idi. Mumaileyh General, Suriye Fransız Fevkalâde Komiserliğinden almış olduğu bir telgrafnameye binaen Suriye'de bulunan sabık şehzadegânın cümlesinin Beyrut'ta ikamet etmekte olduklarını ve yalnız **Ziyaettin** efendinin geçen Teşrinisani ayında kısa bir müddet için Haleb'e gelmiş olduğunu bildirmiştir, deniliyordu.

Genelkurmay'dan İsyan Bölgesine Beyannâme

Ordu kat'i tenkil harekâtına başlamadan önce Genelkurmay Başkanlığından **Erzurum, Erzincan, Dersim, Ergani, Malatya, Urfa, Siverek, Mardin, Diyarıbekir, Van, Siirt, Bitlis, Muş** ve **Genç** vilâyetlerine ve bu havalideki bil'umum makamat-ı askeriyeye bir beyanname yazıldığı Genelkurmay Başkanlığının 9/3/341 tarih ve 1262 sayılı yazısında bildirilmiştir. **Beyanname** sureti aynen aşağıya alınmıştır:

"Hareket Ordumuz hazırlığını ikmal etmiştir. Birkaç güne kadar harekât-ı tedibiyeye başlanması mukarrerdir. Tedibat gayet seri ve şedit olacaktır. Harekât-ı tedibiye yalnız âsiler üzerine tevcih edilecek ve Hükümet-i Cumhuriyeye isyan etmiş olanlara şedit darbeler indirilecektir. Kiğı ahalisi gibi Cumhuriyete sadakatlarını ve âsilere muhalefetlerini fülen izhar ve ispat edecek olan masum halkın bu şedit darbelerden masun kalması matluptur.

Bu sebeple isyana fiilen muhalif olan köylerin derhal en yakın mülki veya askeri cumhuriyet memurlarına müracaat ederek isyanla alakadar olmadıklarını ve gönüllü hizmete hazır olduklarını bildirmeleri lâzımdır.

Düşman parası ile satın alınmış isyan rüesasının teşvik ve ifsatlarına bilmeyerek kapılmış olan ***köyler ahalisi dahi müşevvik ve müfsit üssat rüesasını derdest ve Cumhuriyet Hükümetine teslim ettiği halde bu gibi kandırılmış köyler halkı dahi kendilerini kurtarmış olurlar.*** *Umumun malûmu olduğu üzere işbu Beyanname mülkî ve askeri bil'umum Hükümet-i Cumhuriye memurları tarafından mıntakaları dahilindeki en küçük köylere kadar ve her vasıtaya müracaatla derhal neşir ve ilân edilecektir. Keyfiyetten en uzak köylerin de haberdar olabilmesi için üç gün mühlet verilmiştir. Ordunun kat'i harekâta başlamasından evvel asi ve masun mıntakaların iyice*

anlaşılması için işbu Beyannamenin iblağ olunduğu mahaller ve Cumhuriyete irtibat ve sadakatlarını fiilen bildiren köyler serian Erkân-ı Harbiye-i Umumiye-ye bildirilecektir."[41]

Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi
Müşir Fevzi

Başvekil İsmet Paşa'nın (İnönü) İsyanla İlgili Açıklaması

Sivas mebusu **Halis Turgut** beyin suali üzerinde **Başvekil İsmet Paşa** hazretleri 7/Nisan/341 günü Büyük Millet Meclisinde aşağıdaki izahat ve malûmatı vermişlerdir:

"Sivas Mebus-u muhtereminin suali üzerine Meclis-i Aliyi bir ay zarfındaki hadisat hakkında hemen tenvir etmeğe şitap ettim. Derhatır buyuruyorsunuz ki bundan bir ay evvel vaziyet aldığımız ve Meclis-i Âli Genç hadisesi üzerine memlekette tehaddüs eden bir derdi tedavi etmek kararını verdiği zaman vaziyet Diyarıbekir şimaline kadar birkaç merkeze isyan siyaret etmesi halinde idi. Bundan sonra vaziyet durmadı, âsiler 7-8 Mart gecesi kabil-i istifade olan bütün kuvvetleri ile bir nokta-yı münciye addettikleri Diyarıbekir üzerine taarruzlarını tevcih ettiler. Hakikaten Diyarıbekir üzerine taarruz etmekte kendi hesaplarına birtakım menfaatleri vardı. Akıllı işidir, bundan sonra bu taarruzda muvaffak olamadılar. Zayiatla tard olundular. Sonra Diyarıbekir'in şarkına doğru Silvan'a taarruz ettiler. Orasını da aldılar, sonra Mardin üzerine tevcih ettiler, Beşiri ve Pehramülki mıntakalarına vaziyet ettiler, ondan sonra şimalde Palu civarında-Palu zaten Mart bidayetinde ellerinde idi. Şimalinde tevsi-i fesat ettiler. Daha bir takım masun yerleri Malazgirt, Bulanık'a kadar aldılar, Muş'un irtibatını kestiler. Bununla da iktifa etmediler. Malatya vilâyetine kadar hulul ederek Pütürge kazasında fesat yaptılar, Çemişkezeğe dayandılar, Eğil hududuna gel-

---

41. Genelkurmay'ın bu Beyannamesinin ve uçaklarla yürüttüğü benzeri resmi propagandaların halk üzerinde oldukça etkili olduğu anlaşılıyor. Çünkü bu yoğun propagandadan sonra kimi resmi tebliğlerde şu hususları okuyoruz: *"Şarkî Dersim, Çarsancak, Mazgirt, Nazimiye kazalarındaki aşair-i sadıka (sadık aşiretler), Palu'daki Şeyh Şerif kuvvetlerine taarruz için toplanmaktadırlar. (...) Garbi Dersim ağaları Elaziz'e gelerek teyid-i sadakat eylemişlerdir. Şarkî Derismlilerin teşkil etmekte oldukları milis kuvvetleri tezayüt etmektedir (artmaktadır)"*

Bu durum, yalnızca Dersim yöresi için sözkonusu değildir. Örneğin sözkonusu resmi tebliğlerde; *"Siverek vilayeti ahali kuvvetlerine âsiler tarafında kalan hükümete sadık köyler ahalisi peyderpey iltihak etmektedir", "Çapakçur civarındaki âsiler arasında ihtilaf başgöstermiş ve bir kısmı köylerine dağılmıştır", "Diyarbekir yöresinde, ahalinin taraf taraf isyan mıntıkası dahilinde teşkil olunan milis kuvvetlere iltihaka çalıştıkları görülmektedir", "Tayyarelerimiz tarafından atılan beyannameleri elde eden firari köyleri ahalisi avdet ve arz-ı dehalet ve sadakat etmektedir (geri dönüp, oluşturulan milis kuvvetlerine katılmaktadır)"* türünden haberlere sıkça rastlanmaktadır.

Bilindiği gibi, zamanın Hükümeti *"İzale-i Şekavet Kanunu"* adında bir yasa çıkararak Kürtler'den isyancılara karşı kullanılmak üzere bugünkü "korucular" gibi milis birlikleri oluşturmuştur.

*diler. Görüyorsunuz ki "**vaziyet ciddidir ve mühimdir**" dediğimiz zaman zan ve vehim üzerine söz söylememişiz, ciddi ve ehemmiyetle vaziyet karşısında bulunduğumuzu izhar ve isbat etmişiz. Mukabil tedabir meyanında kısmen seferberlik ilân edilmişti. Meclis-i Âlinin vatanı müdafaa için vaki olan daveti üzerine vatandaşlar şevk ve gayretle ve kemal-i tehalükle şitap ettiler. (Bravo sesleri). Seferberlik muntazam, şuurlu ve cidden azim ve hevesle cereyan etmiştir. (Bravo sesleri).*

Sulh faaliyeti içinde saadet yuvasını henüz kurmağa başlamış olan vatandaşları cumhuriyet düşmanları aleyhine vazifeye davet ettiğimiz zaman hepsi silâh bedest olarak gidiyorlardı. Fakat çok haklı bir hiddet ile mahmul idiler. Asiler bu güne kadar dahi inkita etmeyen silâh fesatlarından çok tesiri ümit etmişlerdir. Askerlerimiz fasat yuvalarına temas ettikleri vakit üzerilerinde muhtelif mukaddesat yazılmış bir çok bayraklarla, bir çok gürültülerle gece gündüz efkârı teşvik etmeye çalışıyorlardı. Ciddi müsademeler oldu. Evvelâ Diyarıbekir'in surlarından itibaren kıtaatımızın bulunduğu yerlerde ciddi müsademe etmez vaziyette göründüler ve kendilerince muhkem addettikleri mevkie kadar çekilerek orada çok kuvvet sarfettiler. Fakat Cumhuriyet evlâtlarının sert ve keskin silâhları karşısında her gün bir derece daha eriyerek mütemadiyen hüsrana uğradılar (Bravo sesleri alkışlar).

***Vaziyeti ilk defa teşri ettiğimiz zaman asilerin esasen Mart nihayetinde umumi mahiyette bir kıyamı tasmim etmiş olduklarını tahmin ediyorduk** ve buna ait delâilimiz vardır. Hakikaten 24 Marttan sonradır ki hadise en büyük şümulünü göstermiştir. İsyanın tevessü ettiği bir çok yerlerde vaziyet ciddidir. Ve tedabir-i ciddiye lâzımdır tehalükü ile, şitabı ile gece gündüz düşünerek tedabir bulmağa kıtaat yollamağa çalıştığımız içindir ki isyan kapılarında, fesat kapılarında düşmanlarla karşılaşmışızdır. Siverek ancak bu suretle kurtuldu. Siverek hududuna gelen asiler bizim Sivereğe yetişen kıtaatımızla karşılaştıkları için fesatlarını tevsi edemediler. Çemişgezek hududu keza ancak bu suretle kurtuldu. Yukarıda Malazgirt'ten Piran'a kadar tevessü eden isyanlar şimalden tevcih ettiğimiz kıtaatın mühim kapılara ussatla beraber ayni zamanda gelmesi sayesinde kurtulabilmiştir. Görüyorsunuz ki zan ve vehim üzerine memleket idare edilmiyor. Hadisatın istilzamat-ı hakikayesine müsteniden ve tedabir-i ciddiyeyi vaktiyle görmek sayesinde vaziyetlerin önüne geçebiliyoruz. (Bravo sesleri alkışlar) Bugünkü vaziyet şudur:*

*Asiler hemen her tarafta tard olunmuşlardır. Silvan ve Beşiri kıtaatımızın taht-ı hâkimiyetindedir, Hazro civarında tathirat yapıyoruz. Hani, Lice, Piran gibi **Şeyh Said**'in başlıca merkez-i faaliyeti olan mıntakalar elimizdedir. Elâziz civarında tahrik ettiğimiz kuvvetler Palu'yu almışlar, Çapakçur üzerine yürümektedirler. Muş'un irtibatı açılmıştır. Şimalde Varto'dan gelen kıtaat o civardaki tek tük menabi-i fesadı tathir etmektedir.*

Ussatın vaziyetinde görülen şudur: Mamureler civarında, ki Mamureler her türül harekât için bir menba-ı kuvvet addolunabilir, buna istinaden ilk defa Mamureler civarında tecrübe ettikleri taliilerini kaybettikten sonra şimdi daha dağınık mıntakalara çekilmişlerdir. Fakat teslim-i silâh etmediler. Teşkilâtlarından vaz geçmediler. Tabii her taraftan mahsur bir halde kendi akıllarınca çok kuvvetli olduğunu farz ettikleri dağların kendi aleyhlerinde birer mezar olduğunu henüz idrak etmemişlerdir. Genç civarında bulunan menaatı malûm dağlara iltica etmişlerdir. Bunlara karşı harekâta devam olunmaktadır. Bu harekât-ı katiyeye Mart nihayetine doğru takriben 27 ve 28 Mart tarihlerinde başlamıştık. Bunun istihsal olunmak lâzım gelen ilk netayici tahminimize isabet verecek kadar kati ve müessirdir Ancak Meclis-i Âliye arz etmeğe mecburum ki harekât bitmiştir gibi bir söz ifade edecek vaziyette değilim. Henüz harekât bitmemiştir. Bir defa harekât-ı askeriyeyi intaç edecek, erbab-ı fesat ne kadar uzak ve men'i yerlere iltica etmişlerse oralarının kendilerine mezar olduğunu anlayacaklardır.

Bu, bir. İkincisi harekât-ı kat'iye bittikten sonra bu havalide ve alelûmum bilhassa böyle ***irticai, dine müstenit tesvilât-ı siyasiye yapmak hususunda müsteit olan havalide bu imkânı selbedecek tedabir alacağız. İdarî, adlî tedabir alacağız,*** *bu tedabiri Meclis-i âlinin nazar-ı mütalâa ve tasvibine arz edeceğiz, ümit ederim ki kuvvetle kaaniim ki harekât üzerinde idrak ettiğimiz netayiç ondan* ***sonraki idari ıslahat*** *memleketin bilhassa o havalisinde bilvesile diğer yerlerinde tesir icra edecektir. Buna her halde ve behemahal muvaffak olacağız. Bu münasebetle seferber olarak Cumhuriyeti müdafaaya koşmuş olan vatandaşların sarfettikleri gayreti Meclis-i âli huzurunda lisan-ı şükranla yadetmek isterim. (Alkışlar) Bir tehlike olduğu zaman vatandaşların ilk düşüneceği şey tehlikeyi sür'atle izale etmektir. Tehlikenin sür'atle izalesi vazife başına davet olunanların sür'atle biran teehhür etmeksizin onun ifasiyle kaabildir ve yapılacak şey şiddetle, asla müsamaha etmeksizin behemahal fesadı bastırmaktan ibarettir. En kısa ve en çestirme yol budur. Kemal-i iftihar Meclis-i âlinize arzetmeye mecburum ki düşman karşısına sevk ettiğimiz vatandaşlar bu sür'atle, bu şuurla binaenaleyh ciddiyet ve katiyetle hareket etmişlerdir. Sür'atle neticeyi idrak ettikten sonra onları mahsul gayretlerinin verdiği hazz-ı vicdanı ile kendi saade yuvalarının inkişaf ve tekâmülâtını vakf etmek imkânını da göreceğiz. Bittabi bugün tedabir-i askeriye devam etmektedir. Tedabir-i askeriyenin nihayetine kadar, henüz ciddi ve mühim safhasında bulunan tedabir-i askeriyenin nihayetine kadar ondan sonra ittihaz edeceğimiz tedabir hakkında maruzatta bulunmak imkânı yoktur.*

Meclis-i âli müsaade buyurursa bilâhare derpiş edeceğimiz tedabiri ayrı bir celsede arz edeceğim. (Muvafık sesleri, alkışlar)"

Halis Turgut bey *(Sivas)- Başvekil Paşa hazretlerinin Meclis-i âliyi tenviren vaki olan izahlarına teşekkür ederiz. Hadise itfa edilmek üzere olduğunu lisan-ı resmî ile burada*

izah ettiler, inşallah bakiye kalan da kâmilen itfa edilir ve bu hadise de ilelebet çıkmamak üzere bir daha gömülmüş olur."

Başvekil İsmet Paşa, yanlış bir nokta-i nazara mahal vermemek için Meclis-i âliden bir noktayı arz için tekrar müsaade istedi: *"Hadisenin itfası için tedabir-i kat'iye ittihaz edildiği ve büyük muvaffakiyetler istihsal edildiği emri vakidir. Kezalik bundan sonra âsilerin herhangi bir ümide kapılmalarına mahal kalmayacak sarih bir vaziyet karşısında bulunduğumuz doğrudur. Ancak harekât bitmemiştir. Devam ediyor,* ***hareket kat'i safhasını bitireceğiz, ondan sonra tedabir-i idareyi ve ıslahiye arz edeceğiz.*** *Meclis-i âlice bitmiş ve artık bir vaziyet kalmamış gibi benim ifade etmediğim bir manaya anlaşılmamak için arz-ı maksada mecbur oldum."*

Şeyh Said'in Teslim Oluşu

Şeyh Said'in teslim oluşu iptida seyyar jandarma kumandanı **Haydar** imzasile 15/4/341 tarih ve 2/798 sayılı şifre ile Umum Jandarma Kumandanlığı'na bildirilmiştir. Şifrenin metni aynen şudur:

Şeyh Sait avanesile hükümete teslim oldu, tebşir eylerim.[41-a]

15/4/341 tarih ve 49 numaralı tebliğ:

1- Genç, kıtaatımız tarafından işgal edilmiştir. Bu suretle isyan sahası dahilinde bulunan merakiz-i idariyemiz kâmilen istirdat edilmiş ve **her yerde hükümet tekarrur etmiştir.**

2- **Genç şimalinde sıkıştırılmış olan Şeyh Sait ve diğer rüesa-yı ussat şarka doğru kaçmak isterken Varto cenubunda Çarburh Köprüsü civarında kıtaatımız tarafından ihata edilerek derdest ve Varto'ya sevk edilmişlerdir.**

Esir edilen ussattan mühimleri şunlardır:

Şeyh Sait, Şeyh Abdullah, Şeyh Ali, Şeyh Galip, Cibranlılardan Kasım, İsmail, Reşit beyler ve aynı aşiret ağalarından **Mehmet** ve **Timur** ağalar ve **Kargapazarlı Reşit ağa** ve daha **25 şahıstır.**

41-a. Şeyh Said'in, bacanağı emekli Binbaşı Kasım Bey (Ataç) tarafından yakalatılışıyla ilgili olarak bkz. U. Mumcu: **Şeyh Sait'i Bacanağı Yakalattı,** Cum. 14 Haziran 1991.

Şeyh Said'in üzerinde harekât-ı isyaniyeye ait mühim evrak ve vesaik ve heybesinde külliyetli miktarda altın para bulunmuştur.

3- Silvan civarında mukaddema tenkil edilen asileri idare etmiş olan **Şeyh Şemsettin**'in biraderi **Şeyh Seyfullah** da arz-ı dehalet eylemiştir.

4- Bu suretle her tarafta başsız kalan âsiler taraf taraf kıtaatımıza teslim olmaktadır.

5- Tedibatın harekât-ı askeriyeye müteallik safahatı hitam bulduğundan badema tebliğ-i resmi neşredilmeyecektir.

Şeyh Şerif Yakalanıyor

3. Ordu Müfettişliğinden İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumiliğine yazılan 24/4/341 tarih ve 675 sayılı tezkerede:

Şeyh Şerif'in Çapakçur civarında Mehtenan kariyesinin şarkındaki yalçın kayalıklarda bir mağara deruhunda yalnız olarak beşinci fırkanın 13 üncü alayının ikinci bölük kumandanı yüzbaşı Mustafa Rüştü tarafından 24/Nisan/341 tarihinde saat 9 evvelde silâmukavemet **derdest edildiği bildirilmiştir.**

Yargılamaları Yönlendiren Gizli Yazışmalar

3. Ordu Müfettişliğinden Dahiliye Vekâletine yazılan 22/4/341 tarih ve 398 numaralı **şifrede:**

1- Bu gün isimlerini beşinci maddede arzedeceğim **rüesa** tarafından 41 inci Fırka Kumandanlığına pek uzun bir **dehaletname** gönderilmiştir.

2- Mefhumu kendilerinin ötedenberi sadık oldukları ve fakat ordunun müşterek ve gayri müşterek köyleri yakıp yıkması masum ve gayri masum efradı kâmilen katletmeyi ve onun böylece bütün memleket için devam edeceği hakkındaki ihbar karşısında bilmecburiye müdafaa-yı nefse kıyam ettikleri ve fakat sıdk ve merbutiyetlerine zerre kadar halel gelmiş olmayıp dehaletleri kabul edildiği takdirde emin oldukları hükümetin merhamet ve adaletine ve refet ve şefkatına sığındıkları ve buna delâlet istirham eyledikleri merkezindedir.

Cemil Cahit Bey verdiği cevapta ordunun gayet nezih ve her tedip icrasının adlî hakka müstenit olduğu ve işittiklerinin kâmilen musanna bulunduğunu söyledikten sonra

dehalet-i vakıanın sıdkına kanaat getirmek ve bu hususta mavefklerine arz-ı malûmat edebilmek için efrat ve zabitanımızdan alınmış bilcümle esliha ve teçhizatın 4 günde iadesile beraber esir olanlar varsa bunların da teslimini ve esleha-yı memnuanın hükümetçe talep vukuunda bilâ taallül teslim edileceğine dair zir-i rüesa ve heyet-i ihtiyariyece mühürlü ve köy be köy tanzim edilmiş mevcut esleha defterlerinin serian itasını ve işbu metalibin kabul edildiği takdirde 48 saat zarfında fırkaya bir taahhütname gönderilmesini ve çünkü bunun için bugün icrası lâzımgelen harekâtı tehir ettiğini bildirmiştir.

3- Fırka ilaveten diyor ki: Gerçi henüz cevap alınmadı ise de fakat müteakiben ve alelacele mebde olarak otuzbeş silâh ve bir kısım eşya ve 58 hayvan getirmişlerdir.

4- Kabul ve dehalet ancak hükümetimiz mefhum ve hey'et-i mecmuasına mahsus bir şan bulunmak itibariyle teşebbüs-ü vakıayı henüz Kolorduya dahi tecviz ettirmedim. Yani fırka ne istediklerini anlarsa ancak o zaman kolorduya resmi müracaat edebileceği şeklinde bulunuyoruz. Fikr-i acizanem şerait-i mevzua dahilinde kabul ve dehaletleri çünkü Silvan tecemmü ve hücumu bilhassa propağandayı muhtelif sevaik ve avamilin bir mahsulü olup aynı bir mefkhure veya aynı müşevvik muhitinde içtima etmiş bir taarruz değildir. Bahusus işbu aşair son zamanlara kadar muhafaza-yı sükûn ve mutavaat da etmişlerdi. Ancak Şeyh Şemsettin ile oğlu ve yeğeninin bir defa mahkemeden geçmeleri ve görecekleri cezaya dehaleti vakıaları esbab-ı muhaffife addolunması münasip olur. Çünkü **Şeyh Şemsettin'den aradığım hayli malûmatı alacağımızı ümit ediyorum.**

5- İsimleri şunlardır: Küran aşireti reisi **Nurettin**, Şuran aşireti , Hazodan Aşireti reisi **Abdülâziz**, Şeyhdan aşireti rüesasından **Mustafa,** keza **Ciboli,** Yekran Aşireti reisi Halil, Vadikân Aşireti reisi **Mehmet,** Aynî Aşireti Reisi **Süleyman,** Eriki Aşireti Reisi **Abdullah, Necmettin,** Narik aşireti reisi **Şeyh Ahmet,** keza **Yusuf, Halit**, Kamışlı Kariyeli oğullarından **Şeyhi Şemsettin**, keza **Ömer,** Kamışlı Şeyh Oğullarından **Feyzi**, Şekotan Aşireti Reisi **Zehro**, keza **Resuli,** Narik aşireti rüesasından **Ohi.**

Ordu Müfettişliğinden bu hususa dair alınan 26/4/341 tarih ve 311 numaralı şifrede de:

1- 41 inci Fırka Kumandanlığı bu kerre Kolordusuna müracaatla ussatın şerait-i mebsutayı kabul ve hükümete ezcan-ı dil sadık bulunduklarını ve ancak eser-i cehil olarak iğfala kapıldıklarını ve af dilediklerini yazmış ve ilâveten kendisinin de bu affın istihsalini istirhamda bulunduğunu ilâve eylemiştir.

2- Fırka açık olarak Kolordusuna yaptığı bu arza zeylen ve şifre ile, bulunduğu havzada **2000 küsur silâh** tesbit edildiğini ve köylülerin affedildiği halde işbu silâhları hükümetin herhangi bir emrine hemen ve tamamen teslime amade bulunduklarını ve bu silâhlar alındıktan sonra rüesanın elde edilmelerinin daha sehil olacağını iş'ar etmektedir.

3- Bu hususta 22/4/341 tarih ve 298 numara ile maruzatta bulunmuş ve henüz bir irade-i cevabiye telakki edememişdim.

4- Tekrar arzedeyim.

A- Kabul ve dehaleti hükümetin refetinde ararım,

B) Fırkanın elde edileceklerinden bahsettiği rüesa ise islâhat-ı umumiye meyanında esasen bırakılmıyacaklardır. Yeter ki cahil köylü silâhını versin ve köyünde iş başına geçerek şimdilik reisinden ayrılmış bulunsun.

5- Tacil-i iradeleri müsterhamdır.

Hey'et-i Vekile 29/4/341 tarihinde vukubulan içtimaında Şeyh Şemsettin ile bazı rüesanın affolunmak şartile Silvân'daki kumandanımıza dehalet ettiklerini mütalea ve tetkik ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin talimat-ı esasiyesini tasvip eyledi. Bu bapta ittihaz olunan 1823 numaralı **karar** berveçh-i atidir:

"Şeyh Şemsettin ve emsali rüesa-yı isyanın İstiklâl Mahkemesinde muhakemelerinden sarfınazar etmek mümkün değildir. Esasen rüesa-yı isyanın bu müracaatlarında dahi hüsnüniyetten eser yoktur. Merkumlar bütün isyan mıntakasında en ziyade olarak devlete zarar vermeye çalıştıktan sonra 41 inci Fırka Kumandanımızın 4 gün zarfında bütün mağsubatı iade etmek suretile verdiği cevabi emre dahi riayet etmeyerek bilâkis harekât-ı askeriyemizi yedi gün tehir etmişler ve hükümet ile doğrudan doğruya temasta bulunmak lâzımgelen köylüleri kurtaracak bir vaziyet takınmışlar ve şüphe yoktur ki kendilerini maddeten ve manen takviyeye çalışmışlardır. ***Hükümet rüesa-yı isyandan dehalet fikrinde olanları bilâkaydu şart teslim-i nefse davet eder. İstiklâl Mahkemesinde muhakemeleri tabiidir.*** *Harekât-ı askeriye bilâ tehir yeniden başlanarak isyanda temarrüt edeceklerin kâmilen katiyyen ve serian kahir ve tenkil edilmeleri matluptur. Harekât-ı tedibiyenin bilhassa en büyük sür'atla hitama erdirilmesi devletin dahili ve harici menafi-i aliyesinin icabat-ı mübremesindendir."*

Vekiller Heyeti'nin işbu kararı Diyarbekir vilâyetine ve 3. Ordu Müfettişliğine tebliğ edilmiştir.

Diyarbekir vilâyetinden Dahiliye Vekâletine yazılan 1/5/341 tarih ve 4933 numaralı **telgrafname** sureti:

1- Mülhakat kaza kaymakamlıklarından varit olup suretleri 3. Ordu Müfettişliğine takdim olunan telgrafnameler münderecatına nazaran ussata iştirâk eden rüesadan bazıları hakkında müsamahakâr ve bir kısmı hakkında da müfritane hareket takip ve elyevm ise tenkil tatbik edilmiş bir mahiyet arzetmektedir.

2- Bilhassa Kulp kazasında ötedenberi hükümete muti olup şimdiye deyin kazayı tecavüzden masun bulunduran hükümet taraftarlarına ussat tarafından vaki taarruz hazırlıkları henüz cesaretlerinin kırılmadığını ve nazarı dikkati calip bulunmaktadır.

3- Şeyh Said'in derdestine kadar kuvve-i hükümet mehabetini göstermiş ussatı tahfif etmiş ise de Şeyh Şemsettin mükâleme ve müzakere ve yeniden Kulp kazasında başkaldırmak cesaretini bahşeylemiştir.

4- Harekât-ı isyaniyenin mukaddema daha ziyade Temmuz ayı içinde takarrur ettirilmiş olduğu yolundaki rivayet **Cemiyet-i Akvam**'ın Haziran ayı içinde verilecek karara göre İngilizler'le maan hareket etmek üzere Şeyh Şemsettin'in müzakere ile vakit kazanmak gayesile bulunduğu yolunda bir fikir uyandırmış, ussatın tehdidi altında hükümete karşı harekete gelen bazı aciz köyler hakkında mümkün mertebe muamele-i mülâyimane tatbik tasavvur olunabilirse de **Şeyh ve Rüesa namı altında hareket edenlerin bilâ merhamet ifna-yı mazarratı farzolup** bu hususta herhangi hikmet ve siyaset addolunan makûs müslihane bir mütalâa ve hareket yeniden bir isyana intizar neticesini tevlit eyler. Hülâsa **İngilizler'in hudutlara oynadığı ve Cemiyet-i Akvam hükmünün karibüttakarrur olduğu bir isyanın henüz mevcudiyetini iraede berdevam bulunduğu** arizu amik tetkik buyurulduğu takdirde **Musul meselesi müzakeresinden mukaddem şu az kalan zaman zarfında her halde hadisat-ı ahirenin şiddet ve sür'atle neticelendirilmesi**[42] **ve dahilde hükümetin kavi ve şüphesiz bir vaziyet ve halde bulunması ve bunun husulü için de rüesa ve meşaih haklarında hiçbir af ve müsamaha tecviz edilemiyeceği hususunun tezahür edeceği kanaatı tebellür eder.** Sevk ve vazife hususat-ı sabıkayı hatır-ı samilerine bırakmak cür'etini bahşeylemekle maruzdur, denilmiş ve esasen Vekiller Heyetinin verdiği karar bu mahiyette olduğundan vilâyetin bu yazısı üzerine başka bir muamele yapılmamıştır.

Yine Diyarıbekir vilâyetinden **Dahiliye Vekâletine** yazılan 3/5/341 tarih ve 324 numaralı **şifrede** şöyle denmektedir:

"30/4/341 tarihli şifre emirlerini şimdi aldım. Vilâyet, rüesaya hiç bir suretle müsamaha etmemesi ve harekâtın teehhür etmemesi fikrini daima izhar eylemiş nihayet keyfiyeti 3/5/341 tarihinde vekâlet-i celilelerine arz mecburiyetinde kalmıştır.

---

42. Tipik bir güdümlü mahkeme olan Şark İstiklâl Mahkemesi, yargılamalarını da **"şiddet ve süratle"** yapmış ve bu durum, resmi gazeteci Hakkı Naşid (Uluğ)un haber başlığına şöyle yansımıştır. **"Seri ve Kat'î Adalet: Şeyh Said Ve Avanesi Nasıl Asıldılar?** (Vakit, 20 Haziran 1925)

"Vatan-Millet-Sakarya" edebiyatıyla ortaya çıkan İstiklâl Mahkemesi heyetinin, rüşvetle de karar verdiğini, nitekim kendisiyle birlikte Diyarbekirli kimi Kürt aydınlarının büyük rüşvetler vererek ağır cezalardan kurtulduklarını bizzat Kadri Cemil Paşa **"Doza Kurdistan"** adlı eserinde bildirir.

Dün jandarma dairesinden alınıp Ordu Müfettişliğine takdim olunan rapor ile elyevm rüesadan Mir Sadık'ın Elâziz ile Diyarıbekir arasındaki Deveboynu civarında yüz müsellah avenesi ve Sülban ve Kürkiyan kariyeleri ahalisi ile Şelbetni kariyesine hücum ettiği ve kura-yı saireyi isyana teşvik ve tehdit eylediği muharrer ve henüz postalar salim ve asude amedşut edememekte bulunmuş idüğünü hasseten kayıt ile işbu şifremle muharrer müddet zarfında yani Temmuzdan evvel harekâtın behemahal nihayete erdirilmesi esbabının istikmaline tekrar nazar-ı dikkat-i devletlerini celbe mücaseret eylerim.

3. Ordu Müfettişliğinden alınan 18/5/341 tarihli ve 549 numaralı **telgrafta**, Diyarıbekir'in şimal havzasında isyanın en mühim âmillerinden ve Şeyh Said'in en sadık ve faal müzahirlerinden esbak **Maden Müftüsü Hanili Salih** beyin oğlu ile bareber Hani şimalinde Büyük Şel civarında şimdi derdest edildiği bildirilen ve 19/5/341 tarih ve 563 numaralı şifrede de **Hanili Mustafa bey de bugün sabaha karşı Mahi Yaylası şimalinde bilmüsademe mecruhen derdest edilmiştir.** Bizden bir zabit iki nefer mecruh ve iki nefer şehit vardır. Dün akşam Büyük Şel civarında derdesti arzedilen **Salih bey** de bilmüsademe tutulduğu ve fakat tarafımızdan zayiat olmadığı gelen rapordan anlaşılmıştır.

Merkum Salih ve Mustafa'nın, isyanın en müessir ve mürettip ve en mühim âmil ve müşevviklerinden ve Şeyh Sait muvaffakiyetinin Diyarıbekir şimal havzası için yegâne âletlerinden madut bulundukları bildirilmiştir.

Mustafa Kemal'in Bildirisi: "*Türk*" İmajı Öne Çıkmaya Başlıyor

İcra Vekileri Hey'etinin 31/5/341 tarihli içtimında seferberliğin ilgasile seferber askerlerin tedricen ve müteakiben terhisleri merbut **Beyannamenin** Reisi Cumhur **Mustafa Kemal**'in imzasıyla neşir ve ilanı karara bağlanmıştır.

BEYANNAME

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiyemizin iş'arına nazaran son irticaı tenkil etmek için silâh altına celbedilmiş olan seferber evlâd-ı vatanın terhisleri zamanı gelmiştir. Bir taraftan Şarktaki kıtaatımızın hazeri kadrolarını ikmal için tedabir alacak ve diğer taraftan seferber askerler tedricen ve müteakiben terhis olunacaktır.

Cumhuriyetin Erkân-ı Harbiye-i Umumiyesi ve Mudafaa-i Milliye Vekâleti tarafından

ittihaz olunmakta bulunan tedabirin heyet-i umumiyesi seferberliğin ilgasile beraber kuvva-i devletin muhafaza-i resanet ve şeyketini ve münferit ve müteferri harekât-ı takibiyenin intacını müennem bulundurduğu anlaşılmıştır. Kezalik ***Büyük Millet Meclisinin verdiği mezuniyet ve selâhiyetlerle İstiklâl Mahkemelerinin ve Divan–ı Harplerin anasır-ı irtica ve isyanı muhakemeye devam etmeleri tabiidir.***

Cumhuriyeti müdafaa için düşman üzerine koşan kahraman ve şeci ordumuzun seferber askerlerini daimi kıtaatını ve cesur ve mücerret zabitan ve kumanda hey'etlerini muhabbet ve memnuniyetle tebrik ederim. Bu esnada ordumuzu isabet ve muvaffakiyetle tevcih ve sevki ü idare etmiş olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiyemize ve onun muhterem reisi ***Müşir Fevzi Paşa*** *hazretlerine itimat ve şükranımızı muvacehe-yi millette tekrar ifade ve ilân etmek isterim.*

Türkler*, Cumhuriyetin muhafazasına, vatanın inkişafına ve milletin temeddün ve taali yolunda mesaisine mani olmak istiyeceklerin mahkûm oldukları nekbet ve hüsranı kat'i olarak isbat etmişlerdir. Muhakkaktır ki milletimiz takibettiği necat ve mesai yolunda ilerlemekten başka bir hal kabul edemez.*

Aziz yuvalarına avdet etmeye başlayan evlâtlarımıza karşı milletimizin beslediği muhabbet ve şükrana tercüman olurken bir hakikati bütün vatandaşlarına tekrar etmeyi vazifemden addederim. Vatanın dahili ve harici herhangi bir tehlikeden en az fedakârlıkla en az zamanda kurtarılması için yegâne çare herhangi bir seferberlik davetine her vatandaşın derhal ve bir an kaybetmeksizin icabet etmesidir. Nasıl bu son defaki tenkil harekâtının birinci derecede sırr-ı muvaffakiyeti vatandaşların gösterdiği bu idrâk ve tehalük oldu ise Cumhuriyetin maruz kalabileceği herhangi bir ihtimalde de yine birinci muvaffakiyet âmili seferberlik davetine derhal ve bir an kaybetmeksizin icabet etmiş olacaktır.

Vatandaşların, ***Türk Vatanının*** *inkişafı, tamamiyeti ve her tehlikeden masuniyeti bir seferberlik davetine derhal icabet etmektir. Bu düsturu yetişmişlerimizin ve yetişecek evlâtlarımızın daima hatırında bulundurmayı* ***Türk vatanperverliğinin*** *birinci farikası vatan müdafaası daveti karşısında her işi bırakarak silâh altına koşmaktır.*

Cumhuriyeti müdafaa etmiş olmanın verdiği haklı şeref ve gurur hislerile yuvalarına avdet etmeye başlayan evlâtlarımızı muhabbet ve minnetle tekrar selâmlarım."

XI-g) Şeyh Said'in Anlatımıyla 1925 İsyanı

Şeyh Sait **Varto Sorgu Hakimliği**'ne verdiği ifadede isyan hareketinin ne suretle inkişaf ettiğini şöyle anlatıyor:

Piran'da halk ile jandarma arasında müsademe olduktan sonra halka karşı vaaz ederek *"medreseler kapatıldı, meşihat ve evkaf lağvedildi yani evkaf maarife raptolundu, gazetelerde bir takım dinsiz muharrirler mukaddesat-ı diniyeyi tezyif ve peygamberanı izam hazretlerine itale-i lisan gibi seyyiate cür'et ediyorlar. Ben bugün elimden gelse binnefis mücahede edip şeriatın ilâsına hizmet ederim"* demek suretiyle halkı isyana teşvik eylediğini ve **dini istihfaf eden hükümete karşı kıyam eylemeyi ötedenberi hatırından geçirdiğini** itiraf ile *"ikindi vakti **Piran**'dan hareketle 12/Şubat fecir vakti **Hani** nahiyesinin Hicavik kariyesine vasıl olup orada bir şey söylemediğini ve **Piran**'dan hareketinde beraberinde müsellah 7-8 kişi bulunup ve 13/Şubat günü **Hicavik** kariyesinden kalkarak **Gürha** köyüne gittiğini ve bir gece de burada kaldıktan ve ahaliye vaaz ve nasihatta bulunduktan sonra 14/Şubat günü **Genc**'in **Piçar** nahiyesinin **Kâhkik** köyüne gittiği zaman **sağdan ve soldan Kürtler'in gelerek kendisine "mademki sen din ve şeriatı için çalışıyorsun biz de canımızla, malımızla çalışacağız"** dediklerini ve 15/Şubat günü **Darahini**'ye gitmeye karar verdiklerini **Darahini'de ekserisi Kürt olan 40 kadar jandarma bulunduğunu** ve bunlar şayet silâh istimal ederlerse mukabele etmek üzere 150 ye baliğ olan mevcudu ile **Darahini**'ye yürüdüklerini ve ikindi vakti Çamahini'ye vasıl oldukları sırada **Bağkilker**'den 40-50 Kürdün Darahini'ye bir baskın yaparak jandarmalarla müsademe etmişlerse de kasabayı zabt ve işgal edememiş olduklarını haber aldığını ve ikindi vakti bu köyden hareketle **Darahini**'ye yarım saat mesafede kâin Küpar köyüne geldiklerinde gerek **Darahini**'den hareketten evvel kendi nezdinde bulunan Ekrat ve gerekse başka taraflardan kendi başlarına giden eşhas tarafından **Darahini**'nin zabit ve işgal edildiğini işittiğini ve **Küpar** köyünde bulunduğu esnada Palu'nun Kelhasanlı **Şeyh Mustafa** zade **Şeyh Şerif**'e maiyetinde **Çapakçur**'un yamaç ve az aşiretleri olduğu halde mülâki olarak o gece köyde kalıp ertesi gün **Darahini**'ye giderek idareyi ele almak ve bir kadı ile bir müftü ve bir inzibat memuru ve 20 kadar jandarma tayinini kararlaştırdıklarını ve geceleyin Darahini'den gelen **Valir** kariyeli **Hüseyin beyzade Hacı Sadık bey** ve **Modar** kariyeli **Molla Hasan** ve **Hacı İsmail zade Yusuf ağa** isimindeki şahısların **Darahini**'yi işgal eden aşairin malsandığını vesaireyi talan ettiklerini ve kendisi hareket etmediği takdirde vaziyetin daha ziyade fenalaşacağını haber vermeleri üzerine hemen 100 kadar maiyeti ile birlikte hareketle **Darahini**'ye bilmuvasale **Ziraat Bankası'na giderek banka sandığını kaldırıp Yusuf ağanın hanesine naklettirerek talan etmemeleri için nasihat edip yattığını** ve sabahleyin 16/Şubat ahaliyi toplayarak tekrar vaaz ve nasihatte bulunduğunu ve **Darahini**'ye geldiğinde **Müftü Hacı İlyas** efendinin nezdine gelerek tuttuğu yolun doğru ve hak olduğunu söylemesi üzerine mumaileyhi müftülüğe nasbettiğini ve **Molla Hasan**'ı da inzibat memurluğuna tayin eylediğini ve 20 kadar jandarma tayin edip **Molla Hasan**'ın emrine verdiğini, vali ile şube reisini valinin odasında taht-ı nezarete aldırdığını, diğer memurini serbest bıraktığını ve **Darahini**'de iki gece kalarak **Zekike** aşireti başlarında **Hacı Sadık bey**

olduğu halde ve **Kernus** aşireti başında **Hacı Selim** ağa bini Şerif ağa bulunduğu ve **Küpar**'daki **Şeyh Şerif** de maiyeti ile geldiklerini ve Darahini'de bulundukları esnada Çapakçur'un **Çan** şeyhlerinden **Şeyh İbrahim** ve **Şeyh Hasan** ve **Çapakçur** beylerine Çapakçur'un işgalini ve kasaba ahalisine de mukavemet etmemelerini yazmış olduğundan müteakiben Çapakçur'un işgalini işittiğini ve üçüncü günü **Şeyh Şerif**'e Çapakçur'un **Gazik** cephesini gelecek askere karşı müdafaa etmesi ve **Melikânlı Şeyh Abdullah** da **Kirvas** ve **Muş** cephelerinin muhafazasını ve **Könik** ağalarına da **Çapakçur** boğazının üst taraflarının idaresini ve Çan şeyhlerine de **Kiğı** Boğazını muhafaza eylemeleri hakkında emirler verdiğini de kendisi ve diğer kuvvetlerle Lice kasabasına gitmek üzere hareket ve eski karar üzerine vaziyeti tesbit ettiklerini ve yolda iken Hani'nin işgalini haber aldığını ve esasen kendisinin de malûmu olduğu üzere **Hani'li Mustafa bey** ve sabık **Müftü Salih efendi**ler dahilden ve Serdi kariyesi ahalisi ile civar kura halkı hep birlikte Hani'yi işgal etmiş ve yolda nahiye müdürü ile telgraf müdürü ve jandarma kumandanını nezdine getirmiş olduklarını ve bunun üzerine **Darahini** inzibat memuruna bir kâğıt yazarak bunları orada iaşe ettirdiğini ve **Lice**'ye birbuçuk saat mesafede **Tilik** köyüne geldiklerinde nezdine **Lice** ahalisinden ve **Şeyh Mehmet Şerif** namında bir hoca gelerek kendisine hitaben (bu gece **Lice**'ye girmeyiniz gasp ve garata ve kıtale sebebiyet verecektir, girmeyiniz) dediğinden kendisi de geri dönerek amal ve makasıdını söyleyip bu fikre mutavaat ederlerse ağa ve beylerin gelip nezdinde görüşmelerini ihtar ettiğini ve bunun üzerine müftü-ü sabık **Abdülhamit efendi** ve Sadullah beyzade **Hacı İbrahim bey** ve **Hüseyin bey** ve Hacı Sait zade **Rüştü efendi** ve Mehmet bey oğlu **Kâzım bey** ve daha ismini hatırlayamadığı **Lice** eşrafından 30 kadar şahıs nezdine giderek görüştüklerini ve netice-i mükâlemede **Lice**'ye girmemeye karar verdiklerini ve vukuat-ı cariyeden kendisinin icraat ve teşebbüsatını haber alan biraderi **Lice**'nin **Serdi** köyünde mukim **Şeyh Mehmet Mehdi**'nin **Kış** ovasına hükümet tarafından sevk olunan süvari alayına taarruz ederek alayı ric'ate mecbur edip Diyarbekir ovasına tard ettiğini ve civar köylerden iltihak eden efradı dahi beraberine alarak buradan **Kâras, Mehmetyan, Tepecik, Surpil, Şaklan** cephelerini tutmak ve ric'at eden alayı esir etmek maksadile hareket ettiklerini ve hareketlerinin birinci günü ikindi zamanı **Hizan** kariyesine gelip orada Lice'ye suvari, piyade ve topçudan mürekkep askerin vurut ettiğini ve bunların henüz Lice'ye vasıl olmadıklarını haber alır almaz kendileri bahsettiği cepheleri tuttuklarını ve fecir vaktinde ateş ve müsademe başlayarak öğleye kadar devam eden muharebeden sonra alayı Mehmetyan'dan aşağı ovaya doğru ric'ate mecbur edip 50 nefer esir ve bir miktar cephane, bomba ve tüfek iğtinam ettiklerini ve yarım saat kadar takipten sonra iğtinam edilen mevaddi hamilen Huri kariyesine gelerek o gece orada kaldıklarını ve bu sırada vürut eden bir haberde Piran tarafına **Hacı Akif** kumandasında bir alayın geldiği işitilerek keyfiyet sabahleyin kendisine ve **Hanili Mustafa** beye tahriren bildirilmiş olduğu ve müteakiben **Hacı Akif bey** imzasile bir beyanname aldıklarını ve **Piran**'ı tahrip ederek içine girip orada evvelce kendi-

sine hitaben "**siz gelip teslim olsanız hakkınızda hayırlıdır**" diye yazmış olan muallim Fahri efendiyi öldürdüklerini ve o gece Hani üzerine askerlerini sevkederek müsademelerin o gün akşama kadar devam ettiğini ve gecenin alaturka saat birinde alay mermileri ile beraber 4 top bırakarak **Diyarbekir**'e doğr-u ric'at etmiş ve bu müsademede kendilerinden 4-5 şahsın maktûl düştüğünü ve maiyet-i ussatın **Hani**'ye girmiş olduğunu ve sabahleyin kendisi dahi **Hani**'ye giderek istirdat sabahı **Hani**'ye bir saat mesafede **Keban** mıntakasına vasıl olan **Cemil bey** alayının üzerine askerini sevk ederek müsademe öğleden gecenin saat ikisine kadar devam edip neticede **Cemil beyle** beraber 300-400 kadar efrat ve 10-15 kadar da zabit esir alınarak bunları tamamen **Darahini**'ye sevkettiğini ve **bunlar hakkında beslediği fikir mağlûp olursa zaten kendi hallerinde kalacakları ve galip geldiği takdirde dahi hepşini serbest bırakmak idiğünü** ve badehu oradan **Lice**'ye gittiğini ve çünkü **Siirt**'ten asker geldiğini işittiğinden ona karşı tertibat almak üzere gündüz askersiz olarak **Lice** kasabısına gidip orada Mehmet bey zade **Kâzım beye** misafir olarak orada **Lice** ahalisi Siirt'ten gelecek askeri Hazro Köprüsü Boğazında tevkif etmeyi taahhüt ve kendisini bu hususta temin ettiklerinden orada bir gece kaldığını ve **Lice** jandarma kumandanı ile kaymakamının Darahini'ye gönderilmelerini emir etmiş ise de mumaileyhima rica ettiklerinden vaz geçtiğini ve oradan da **Kâraz, Huri** ve **Perçin** boğazına gelip iki gece **Kâraz**'da kaldıklarını ve badehu evvelce bilmüsademe **Mehmetliyan** istikametinden Diyarbekir'in şark ovasına ricat eden alayın tekrar **Ali Bardak** köyünde ahz-ı mevki eylediğini haber alarak o gün havanın muhalefeti harekete mani olduğundan ikinci günü **Ali Bardak** köyünün üzerine yürüdüklerini ve maiyetindeki askerlerle rüesanın kendisinin harbe girmeyerek Pirüryan'da oturmasını tensip ettiklerinden bu suretle kendisi Pirüyan'a ve askerinin de **Ali Bardak** üzerine hareket ettiklerini ve o gece bir köyde yatarak sabahleyin **Ali Bardak**'taki alaya taarruz ve esasen 80 atlıdan başka mevcudu kalmamış olan müfreze ile müsademe ederek ric'ata icbar ve biraz takipten sonra **Ali Bardak** köyüne avdet ettiklerini ve **Ali Bardak** köyüne tefrik edilen kuvvetlerinin kısm-ı küllisi kendi başlarına Diyarbekir istikametine gitmiş olduklarından kendisi de 15 maiyeti ile Pirüryan'dan Tebrikân aşiretini ittifaka idhal için hareketle **Hacıdil** köyüne geldiğini ve o gece orada kalıp ertesi günü **Malanlı Şeyh Mehmet Saraç** ile birlikte **Reşit ağanın** köyüne vararak o gece orada kalıp ertesi gün Reşit ağa ile beraber **Eğil** taraflarına gitmek ve o havalideki beyleri de daire-i ittifaka almak emelile hareket ederek Eğil kariyesine vasıl olduklarını ve **Eğil beyleri** ihtiyar olduklarından ve harbi görmediklerinden bilfiil iştirâk edemiyeceklerini beyan ve yalnız kendilerinin efkâr ve maksatlarının doğruluğunu tasdik ile iktifa ettiklerini ve ancak Eğil beylerinden Sadık bey zade **Mire bey** ve **Hamit bey zade** diğer **Mire bey** ve **Faik bey zade Mehmet bey** ittifaklarını kabul ederek 80-90 aveneleri ile kendisine iltihak ve beraberce Osmniye istikametine geldiklerini ve Osmaniye kazasının **Piran** ağavatı ile kendisinden evvel hareket eden Sadık bey zade **Mire bey** ve Kaçar zade Beziş ağası **Tevfik** ağa

tarafından işgal edildiğini ve kendisi Osmaniye'de iki gece kalarak badehu ***Pir Üryan****'a hareketinde kendisinden ayrılıp Diyarıbekir şarkına giden kuvvetinin garbındaki ve* ***Eğil-Piran*** *ve* ***Deşkûran*** *ahalisinden mürekkep kuvvet nezdine yetişmek üzere ve garptan yapılacak harekâtı idare için* ***Şerbetî*** *kariyesine geldiğini ve* ***şark ve garp kuvvetleri mecmuu 3000 kadar olduğunu*** *ve o gece* ***Şimaki****'de* ***Diyarıbekir****'in dört kapıdan hücum suretiyle işgal olunması ve hareketin gece alaturka saat sekizde başlaması takarrur etmesine rağmen bu hususta istical olunarak müsademenin saat ikide başlayıp eslaha-yı muhtelife ateşi sabaha karşı mukavemetlerini kırınca ric'ata mecbur olduklarını ve taarruzda şehire girmeye muvaffak olan 120 kadar âvenesinin akibetlerinin meçhul kaldığını ve kendisi de askerine 6 gün evlerinde kalmak üzere izin vererek* ***Karaz*** *mıntakasına gelip orada 5-6 gün kaldığını ve izin verdiği askerler 8 gün sonra kendisi garp cihetinde Talhan kariyesinde bulunduğu sırada tekrar nezdine geldiklerini ve o sırada* ***Lice*** *ve* ***Siverek*** *yollarını tutmuşlarsa da Mardin yolu açık olduğundan orada hükümet askeri* ***Diyarıbekir****'e gelmekte olduğunu ve kendileri de bu yolu tutmak üzere* ***Dengesök, Çipar, Tülerik, Sikri, Hacıleylak, Gözlân*** *ve* ***Karakilise*** *köylerine gidip burada* ***Siverek****'den milis askerlerile 100 atlı nizamiye askeri geldiğini haber alarak bu cepheye 300 kadar mevcutlu bir kuvvet tefrik ederek gönderdiğini ve bunlar hükümet askerlerini mağlûp edip* ***Milis Zazalar****'dan 80 esir alarak avdet ettiklerini ve kendisi de o sırada* ***Çoksor*** *kariyesinde bulunup esirlere vaaz ederek terhis ettiğini ve* ***Diyarbekir****'den huruç hareketi yapan asker taarruza başlamış ve* ***Aşağı Til*** *dağını da tutmuş olduklarından kendisinin askerleri* ***Yukarı Til****'de dayanamayıp ric'at ettiklerini ve bu gece taarruz için yaptıkları ihzaratının muhalefet-i hava dolayısile akamete uğradığını ve kuvvetlerin köylere dağılması sebebile kendisi de oradan çekilerek* ***Karakilise****'ye geldiğini ve o sırada maiyetinde 300 kadar askeri var idise de bunlar mıntakayı tanımadıklarından ve muhalefet-i hava hüküm-ferma bulunduğundan ve hükümet askerleri tarafından şiddetle takibat gördüklerinden o mıntakada mukavemet imkânı görülmeyerek şarka avdete karar verdiklerini ve maiyetindeki kuvvetleri hükümet askerine karşı dağı tutmak maksadiyle* ***Talhan*** *ve* ***Şehaban*** *kariyelerine ve oradan da* ***Deveboynu*** *gediğine göndermiş ise de hükümet askerlerinin eslâha-yı muhtelife ile ateş ve hücumu kendilerini inhizama uğrattığını ve müteakiben* ***Kiraz*** *mıntakasına çekilmiş ise de hükümet askeri takibata devam ederek bu mıntakada* ***Tilkân*** *aşireti ile müsademe ve tekekkuf edip ertesi günü hükümet askeri* ***Tilkân*** *köylerini ihrak ederek* ***Kiraz*** *ve* ***Ağviran*** *mıntakasına geldiklerini ve kendisi de* ***Ağviran*** *mıntakasına asker göndermiş ise de taarruza mukavemet edemiyerek ric'at ettiklerini ve hükümet askerlerinin* ***Hani****'ye yaklaştıkları esnada kendileri de* ***Kelan*** *kariyesinde bulunup askere karşı cephe tutmak istemişlerse de askerinin kuvve-i maneviyeleri bozuk olduğundan muvaffak olamayarak* ***Hançük dağlarına*** *firara karar verdiklerini ve hükümet askerleri takibata devam ederek* ***Lice****'yi badelişgal kendilerinin bulunduğu dağa teveccüç eylediklerini ve kendileri bazı cepheleri tutmuşlarsa da*

bir semere hasıl olmayarak hükümet asakiri ***Köril Dağı****na geldiklerini ve kendilerinin bu esnada tekrar cephe tutmak üzere icra eyledikleri bütün teşebbüsat kuvve-i maneviyenin bozukluğu hasebile akim kaldığını ve artık mukavemet ve harekâta imkân kalmadığını görerek askeri de dağıldığından kendisi bir kaç hizmetçisile beraber* ***Solahan*** *içinde* ***Menaj*** *köyüne gidip orada* ***Şeyh Abdullah*** *ve* ***Kasım bey, İsmail bey, Rüştü efendi,*** *Kargapazarlı* ***Mehmet ağa, Kernuşlu Hacı Halit*** *ve oğlu* ***Molla Emin*** *ve* ***Kasım beyin*** *biraderleri* ***Ali*** *ve* ***Selim*** *ve daha isimlerini hatırlayamadığı bazıları ve hizmetçilerile beraber bulundukları halde orda müşavere ve müzakere yaparak artık her taraftan asker sarmış olduğu cihetle* ***bu muhitte barınamıyacaklarını kanaat hasıl ederek bunun için Varto istikametinde çekilip Şah Piran'dan Fırat'ı geçerek Muşlu Nuh beyin nezdine iltica edip oradan vaziyet ve ahvali anladıktan sonra icabına göre hareket etmek üzere hat ve hareketlerini bu veçhile tesbit ettiklerini*** *ve bir gece* ***Kirvas'da*** *ikinci gece* ***Çipan*** *kariyesinde ve oradan da* ***Melhamlu*** *ve* ***Bahma*** *kariyelerinde kalıp ertesi sabah* ***Melhemlu'nun*** *ilerisindeki tepede birleşerek* ***tekrar müzakere neticesinde Nuh beyin nezdine gitmekten ferağatla Varto'da Osman Nuri Paşaya teslim olmağa karar verdiklerini ve vakta ki Abdurrahman Paşa Köprüsünün önüne geldiklerinde yalnız' kendisinin kalbinde bilnefis (firar edeyim, teslim olmayayım) diye bir fikir uyanmış ise de bilahara Kasım beyle kardeşi Reşit fikr-i vakıa razı olmayarak köprü başından Osman paşaya hitaben bir mektup yazıp bunlara teslim-i nefis edileceğini bildirmeleri üzerine askerlerle Çiharpurlu milisler vurut edip kendilerini ve hâmil bulundukları tüfekleri teslim alarak eşya ve hayvanatla birlikte Çiharpur'a sevkettiklerini*** *ve eşyasile kemer ve hurcunda mevcut madeni olarak 4500 liradan ibaret olan nukutu da orada askerler nezdinde kaldığını ve oradan da* ***Varto merkezine gelip Paşa hazretlerinin nezdine giderek tesliminefs eylediklerini*** *ve umumi harekât hakkında yalnız* ***Melikânlı Şeyh Abdullah*** *ve* ***Palulu Şeyh Şerif*** *ve Çapakçur'un Çan kariyeli* ***Şeyh İbrahim*** *ve* ***Şeyh Hasan*** *ve tevabiine kendisi evamir ita ederse de diğerleri Silvanlı* ***Şeyh Şemsettin*** *ve Siverekli* ***Şeyh Eyyubülhalidi*** *ve* ***Şeyh Mehmet Reşit*** *ve* ***Şeyh İbrahim*** *nam şahısların Karacadağ ve sair manatıkta resen icra-yı hareket eylemiş olduklarını ve Palulu* ***Şeyh Şerif*** *Palu'yu işgal ve oradan da Harput'a giderek badehu* ***Dersimliler'le muhabere edip avdet etmiş*** *olduğunu ve kendilerinin posta teşkilâtı bulunmayıp muhaberatı gidip-gelenlerle mektup göndermek suretiyle temin ettiklerini ve* ***Hasenanlı Halit*** *ve* ***Nuh beylerle*** *ve Hınıslı* ***Kerem*** *ve tevabii kendisinden evvel harekâta başlamış olup bu sırada kendisinin bir gûna alâkası yok idüğünü ve oğullarından harekât-ı malûmeye iştirâk edenler* ***Ali Rıza, Selâhattin*** *ve* ***Gıyasettin*** *olup diğerlerinin henüz sabi bulunduklarına ve Gıyasettin'in teslimi nefsten onbeş gün evvel nezdine gelerek* ***Melhemlu'deki*** *müzakereden sonra gelmekteler iken yolda gaybubet ederek*

bir daha ahval ve harekâtından haberdar olamadığını ve diğer oğulları ***Ali Rıza*** *ve* ***Selâhattin****'in* ***Hasenanlı Halit*** *ve* ***Nuh beyl****erin mıntakasında bulunduklarını işitmiş ve* ***Ali Rıza****'dan Varto'da bir mektup almış ise de bunlar hakkında başkaca malûmatı bulunmadığını ve aldığı mektubun münderecatı dahi* ***Şeyh Abdullah*** *ile bareber* ***Varto****'yu işgal ettiklerinden ve Menaş Kürtlü* ***Molla Mahmud****'un şehit düştüğünden ve 70 kadar estersuvar efradını esir aldıklarından bahis bulunduğunu ve Hınıs'a karşı vaki olan taarruzda mesmuatıma göre* ***Hasenanlı Halit beyin*** *aşairile* ***Hınıslı Kerem*** *ve* ***Arbo*** *ve* ***Belikân*** *aşiretlerinden mürekkep 400 atlı iştirâk ederek neticede 30 maktul bırakıp hezimete dûçar olduklarını işittiğini*" söylemiştir.

Şeyh Sait harekât esnasında 1325 senesinde Hariciye Nezaretinde teşekkül eden Hudud-u İraniye Komisyonu tarafından tanzim olunan hudut haritası üzerinde harekâtı idare ettiğini ve bu haritanın etrafı yırtılmamak için yeşil renkte bezlerle takviye eylediği görülmüştür.

XI-h) İsyancılar Elegeçirdikleri Yerleri Nasıl Yönettiler?

Yasaklanan Füller

Şeyh Sait Varto Müstantikliğine (Sorgu Hakimliğine) verdiği ilk ifadesinde "Şubatın 14 üncü günü Biçar nahiyesinin Kahkik köyünde kendisine iltihak eden Putyanlılar, Mustaniler, Tavsaliler ve Silvanlılar ile müzakere ederek **zina, hırsızlık, müskirat istimali, katil ve saire cezalarını tertip eylediklerini**" söylemiştir.

Yağma ve Talan Sınıfsal Bir Özü Gösteriyor

Şeyh Said'in asi askerleri bir yeri işgal eder etmez ilk işleri orasını yağma ve talan etmek olmuştur. Bu her yerde görülmüş, bilhassa Elâziz'de en yüksek derecesini bulmuş ve bu sebeple âsilere karşı şehiri müdafaaya iştirâk etmeyen Elâziz halkı bu yağma ve talana karşı galeyana gelerek bir kaç saat içinde âsileri Elâziz'den tart eylemiştir.

Şeyh Said'in Savunusu

Şeyh Sait hükümetin ahhâm-ı şeriyeyi tamamen tatbik etmesini arzu ettiğini ve isyanı sırf hükümete bu nokta-i nazarını kabul ettirmek olduğunu İstiklâl Mahkemesinde söylemesine karşı mahkeme reisi Şeyh Said'e:

"İşgal ettiğiniz yerlerde bu kadar hırsızlıklar oldu, siz ahkâm-ı şeriyeyi tatbik ederek bu hırsızlardan kaç tanesinin kolunu kestiniz, ne için şer'in hükmünü tatbik etmediniz"[43] sualine Şeyh Sait verecek bir cevap bulamamıştır.

Halktan Askeri Atamalar

Şeyh Said'in ilk **idarî icraatı** Genc'i işgal edince isdar eylediği 16-17/Şubat/341 tarihli şu buyurultudur:

Rütbesi	*İsmi*
Binbaşı	Fakih Hasan efendi
Yüzbaşı	Ali Avni efendi
Mülâzim	Mehmet Mihri efendi

17/Şubat/341 tarihinden itibaren bâlâda esamisi muharrer zevat vazifelerine mübaşeretleri için yedlerine işbu buyurultu ita kılındı.

16-17/Şubat/341

Emirülmücahidin

Mehmet Said'ün-Nakşibendi El-Halidî

*Fakih Hasan **Vali** Konumunda*

Kendisine binbaşılık rütbesini tevcih eylediği **Fakih Hasan**'ı Genç inzibat memurluğuna "adeta valiliğe" tayin etmiştir. Fakih Hasan cephede meşgul bulunan Şeyh Sait yerine emirler vermek, cephelerden malûmat toplayıp Şeyh Sait'e bildirmek, cephelere silâh, cephane ve malzeme göndermek, âsiler nâmına propağandalar yapmak suretile isyana ve âsilere son derece hizmet etmiş bir adamdır.

Fakih Hasan'ın Şeyh Sait namına yaptığı işlerden Şeyh Said'in bizzat aldığı kararları bozacak derecede kuvvetli olanlar da vardır. Ezcümle yukarıda suretini kayıt ettiğimiz buyurultu ile Şeyh Sait tarafından yüzbaşılığa tayin olunan **Ali Avni** ile **Mülâzim Mihri** haklarında şöyle bir muamele yapmıştır:

---

43 Bu anlatımlar, hareketin sınıfsal özü konusunda bilgi veriyor.

Fakih Hasan 18/Şubat341 tarihinde Emirülmücahidin namına inzibat memuru **Hasan Fehmi** imzasile şöylece bir ilân neşretmiştir:

"Şeyh Sait efendi hazretleri burada iken bizzat vazifelerine devamlarını kendilerine emir ve tenbih eylediği ve tarafından da şifahen ve tahriren tebliğ ve iş'ar edilerek daire ile levazım kırtasiye verildiği halde vazifelerine devam etmeyen ve ihmal ve terahileri görülen ***yüzbaşı Ali Avni ve Mülâzim Mihri efendiler cezaen Darahini'den çıkarılarak*** *Valir'e sevk edilmiş oldukları ilân olunur."*

Ele Geçirilen Yerlerdeki Atamalar

Şeyh Sait ile diğer cephe kumandanı unvanını takınan şeyhler kaza merkezlerini işgal ettiklerinde oralarda birer kaymakam ve luzumu kadar zabıta memuru tayin etmişlerdir. Yalnız Lice kaymakamını Liceliler intihap ve tayin eylemişlerdir.

Tayin ettiği bir kaymakam hakkında Şeyh Said'e yazılan Hacı Hüsnü imzalı mektup çok calib-i dikkat olduğundan suretini aynen dercediyorum:

Emirülmüminîn Hazretlerine

Reşadetpenah efendim hazretleri,

Fazıl ve irfanınıza karşı hiç bir şey diyemiyorum. Emirülmüminin burada iken mezalim başladı, hatta benim bir Alman tüfengimi birader zadem Ziya müsadere etti. ***Efsekü'l-Fasıkin kaymakam tayin edildi. Bütün eşkiya ve hırsızlar jandarma yazıldı,*** *mezalim-i saireden Fehmi efendi haberdardır. Halvet bulamadığım için ahvlal ve muhiti ve eşhası arzedemedim.* ***Mükemmil bir teşkilât yapılmazsa hükümet-i sabıka araştırılır.*** *Lütfen tüfengimi merkum Riza'dan aldırmanızı temenni ederim. Yarın gece hanemin eşyası gasbedileceğine şüphe buyurmayınız, bu maruzatım umumi ve mahremdir, icraat beklerim efendim hazretleri*

10/Şubat/343

Haşiye: *şu hale nazaran yarın Karacadağ'a gidemiyeceğim zira hanem sahipsizdir.*

Asiler, arasında muhteris insanlar pek çoktu. **Hüsnü efendi** ismindeki zat da Elâziz

valiliğine gözdikmişti. Sarıca kariyeli Resul imzasile yazılan suretini aşağıya derçettiğimiz 20/Şubat/341 tarihli mektup bunu göstermektedir.

Mektup Sureti

Saadetlü Mirim efendim,

Bilhassa arz-ı ihtiramla ellerinizden pus eyledikten somra emirnameniz tarafımıza vusul buldu. Çapakçur'un efratlarından katiyyen kariyemize bir kimse tesadüf eylemeyip gelmemiştir. Yalnız Çan şeyhlerinden beş on kişi buraya geldikten hemen derhal Ohi ağası Necip ağanın konağına göndererek aşağı yoldan hareket eylemesine fikirleri vardı. Artık gidip gitmemesine haberimiz olmadı. Mesmuatımıza göre Hüsnü efendi mezkûr şeyhlere hitaben eğer Elâziz işgal edilmesinde valilik rütbesini benim için vait buyurulursa yalnız feth eylemeği üzerime teahhüt ederim diye söylemiştir. Hemen emirnamenizin vusülünden bir saat sonra kariyemizden beş on kişi biraderim Yusuf ile taraf-ı âlinize irsal olundu ve emrinize intizar eylemekteyiz, ol bapta emrü ferman efendimizindir.

Seçimle Vali Ataması

Elâziz ussat tarafından işgal edilince halk Belediyeye toplanmış ve tanzim ettikleri sureti aşağıda yazılı mazbata ile Elâziz Valiliğine eşraftan Beyzade Mehmet Nuri efendiyi seçmişlerdir.

Mazbata Sureti

Elâziz ahali ve umum memurin-i hükümetin inzimam-ı muvafakatile **Beyzade Mehmet Nuri** beyefendi hazretlerinin derkâr olan nufuz ve ehliyetine ve ahval-i fevkâlâde kesbi nezaket eylediği şu dakika ve anda merkez-i vilâyette inzibatın temini ehem vezaiften bulunmuş olmakla **mir-i mumaileyh Elaziz'in asayişine riyaset ve nezarete ve muavinliğine de Belediye Reisi Halil bey tensip edildiğine** dair mazbatadır.

Belediye Reisi, Mütekait Miralay, Mütekait Yüzbaşı,

Dava Vekili ve diğer 80 imza.

Asilerin Elâziz'i işgal eder etmez memleketi yağma ve talana başladıkları, Tepecikli Mehmet ve bendelerinden Vartinik Ağası Baba Zade Bahattin imzalarile **Şeyh Said**'e yazılan sureti aşağıda yazılı 27/Şubat/341 tarihli mektupta apaçık gösterilmiştir.

Mektup Sureti

Şeyh baba, Vartinik ağası ve Bahattin bey ve şehir ağası Hasan ağa, Mehmet baba selâmlar ve dualar eder. Ve beyler dahi ellerinizden öperler. Badesselâm. ***Şeyh Şerif*** *efendi Elâziz'e bilâniza girdiler, badehu* ***Şeyh Şerif efendinin askerleri Şeyh efendinin izinsiz ahaliyi talan etmeye başladılar*** *ve ahali dahi buna tahammül etmeyip her taraftan 40-50 adam telef oldular. Eğer* ***Şeyh Şerif efendiyi*** *sual ederseniz şimdi Palu'ya geldi.* ***Niyeti Dersim'e götürmektir.*** *Tabii bunlar da gelse çok hasaret olur, bu tarafta iş böyledir. O tarafta havadis ne yolda ise malûmat veresiniz, elbaki cevabını intizar eyler baki meveddet.*

XI-i) Şeyh Said ve Arkadaşlarının Yargılanması

İstiklâl Mahkemesi Kurulması Konusunda Bakanlar Kurulu Kararı

İcra Vekilleri Hey'etinin 15/Nisan/341 tarihli toplantısında aşağıdaki karar kabul edilmiştir:

*"**Şeyh Sait ve avanesi**nin muhakemeleri Diyarıbekir'de İstiklâl Mahkemesinde rüyet edilecektir. Bunun için **Şeyh Sait ve avanesi** derdest olundukları mıntakada ifade-i evveliyeleri alındıktan sonra kuvve-i muhafaza vedaatiyle Diyarıbekir'e sevkolunacaklardır. Kuvve-i muhafazanın muhtelit bir alaydan dûn olmaması ve merkumanın hiç bir suretle elden çıkarılmalarına meydan bırakılmaması lâzımdır."*

Şeyh Said'in Muhakemesi

***Reis*: Mazhar Müfit Bey, *Âza*: Ali Saip Bey, *Âza*: Lütfi Bey** [44]

Ayaklanmanın Resmî Ağızdan Özeti Ve Yargılananların Kimliği

Gûya dinî ve şer'î fakat herhalde müstikal bir Kürdistan hükümeti

44. Şark İstiklâl Mahkemesi şu üyelerden oluşuyordu:
Başkan : **Mazhar Müfid** (Kansu), Eski Vali, Denizli Mebusu (1873-1948)
Üye : **Ali Saip** (Ursavaş), Eski Asker, Urfa Mebusu (1887-1939)
Üye : **Lütfi Müfid** (Özdeş), Eski Asker, Kırşehir Mebusu (1874-1940)
Savcı : **Süreyya** (Örgeevren), Hukukçu, Karesi/Balıkesir Mebusu (1888-1969
Yedek Üye ve Savcı Yrd.: **Avni** (Doğan), Eski Kaymakam, Bozok/Yozgat Mebusu (1892-1965)

teşkil ve tesis eylemek emel ve maksadiyle Hükümet-i Cumhuriye aleyhine fiilen ve müsellâhan kıyam ettikleri iddiasiyle maznununaleyhim olup mevkuf bulunan "Hınıs kasabasında mukim ve bilvasıta ticaretle müştegil Palu'lu 61 yaşında Nakşibendî 1- **Şeyh Sait** Bini Şeyh Mahmut, ve Genç vilâyetine tâbi Melikân kariyesinde mukim medrese ve post-nişin 38 yaşında 2- **Şeyh Abdullah** bini Şeyh Mahmut ve Varto'nun Köklem kariyesinde mukim mütekait **Cibranlı aşiretinden** Kulak kariyeli 41 yaşında 3- **Binbaşı Kasım bey** bini Ahmet ve Diyarıbekir'in Hocahasan mahallesinde mütevellit rençber Diyarıbekir'li 36 yaşında 4- **Şeyh İsmail** bini Şeyh Hasan ve mahalle-i mezkûrede mütevellit Diyarıbekirli 30 yaşında 5- **Şeyh Abdullâtif** bini Hasan ve Yukilân kariyesinde mukim rençber kariye-i mezkûreli 52 yaşında 6- **Hacı Halit** bin Hacı Yusuf ve Genç'in Melikân kariyesinde sâkin rençber Şuşarın Kırikân kariyesinden 55 yaşında 7- **Molla Abdulhamit** bin Nadir ve Genç'e tâbi Oğnut nahiyesinin Kâğarsen kariyesinde mütevellit ve mukim rençber Cibranlı aşiretinden 58 yaşında 8- **Kâmil bey** bin Halit ve Genç'in Kargapazar kariyesinde mütevellit ve sâkin rençber 30 yaşında 9- **Kargapazarlı Reşit** bin Ahmet ve Varto'nun Ferfurut kariyesinde mütevellit ve mukim 10- **Cibranlı aşiret süvari binbaşılığından mahreç** rençber 55 yaşında **İsmail** bin Ali ve Muş'un Kervas kariyesinde mütevellit ve sâkin tahsil-i ilim ile meşgul 30 yaşında 11- **Molla Emin** bin Halit ve Varto'nun Hacıbey kariyesinde mütevellit ve mukim postnişin 70 yaşında 12- **Şeyh Ali** bin Şeyh Musa ve Oğnut nahiyesinin Kargapazar nahiyesinde mütevellit ve mukim Ağavattan sabıkalı 28 yaşında 13- **Mehmet ağa** bin Halil ve nahiye-i mezkûrenin Toklıyan kariyesinden ve Cibranlı aşiretinden **sabık aşiret alayı kumandan vekili** 30 yaşında 14- **Baba bey** bin Halit ve Yazıgân kariyesinde mütevellit ve mukim rençber Cibranlı aşiretinden 36 yaşında 15- **Yazığânlı Reşit** bin Ahmet ve Varto'nun Diyadin kariyesinde mütevellit ve mukim Cibranlı aşiretinden 33 yaşında 16- **Demir ağa** bin Esat ve Gümgüm kasabasında sâkin rençber sabık **Varto varidat kâtibi** Hınıs'lı 33 yaşında 17- **Abdüllâtif bey** bin Kâmil ve Muş'un bağlı İsak kariyesinde mukim rençber **Cibranlı aşiretinden** 55 yaşında 18- **Mehmet bey** bin İbrahim ve aynı kariye ve aşiretten 47 yaşında 19- **Süleyman** bin İbrahim ve Muş'un Sultan kariyesinde sakin **kıdemli yüzbaşılıktan mütekait ve aşiret mektebinden mezun** 41 yaşında **Bahri bey** bin Selim ve Varto'nun Tepe kariyesinde mukim Zorabat kariyeli 33 yaşında 21- **Şeyh Cemil** bin Şeyh Mustafa ve Hınıs'ın Kolhisar kariyesinde sâkin Şeyh Said'in hademesinden 20 yaşında 22- **Çerkez bin Yusuf** ve Hınıs'ın Tekman nahiyesinin Cedul mezrasında mukim rençber 20 yaşında 23- **Halit** bin Mehmet ve Malazgirt kasabasında mukim **Malazgirt müddeiumumisi** Muş'lu 46 yaşında 24- **Abdülmecit** bin Süleyman ve Palu'da mukim **okumak ve harbetmekle meşgul olduğunu ifade eden** Diyarıbekir Talalu kariyesinden 44 yaşında 25- **Şeyh Şerif** Bin Şeyh Mustafa, Veştik kariyesinde mütevellit ve mukim **sabık jandarmalardan** 39 yaşında 26- **Süleyman** bin Hasan ve mezkûr kariyeden **rençber** 40 yaşında 27- **Ali**

Bardak bin Hüseyin ve Çapakçur'da mütevellit sâkin **değirmenci** 50 yaşında 28- **Yusuf** bin Selim ve yine Çapakçur'da **rençber** 37 yaşında 29- **Hüseyin** Bin Mahmut ve Mosyan kariyesinde mütevellit mukim Bimaç aşireti rüesasından imam ve **muallim** 49 yaşında molla 30-**Cemil** bin Halil ve Darahini'nin Ruican nahiyesinin Ceman kariyesinde mütevellit ve sâkin **rençber** 20 yaşında 31- **Nimet** bin Haydar ve mezkur kariyede sâkin **rençber** Pirnaklı 55 yaşında 32- **Ahmet** bin Mehmet ve Genç vilâyetinin Modan kariyesinde mütevellit ve mukim **Şeyh Said'in Darahini inzibat memuru** 35 yaşında 33- **Fakih Hasan Fehmi** bin Hacı Süleyman ve Darahini'de mukim **Genç jandarma mülhak mülâzim-i evvel** 31 yaşında Diyarıbekirli 34- **Mehmet Mihri efendi** bini Maksut ve Bitlis'in Taş mahallesinde mütevellit ve mukim **Sıhhiye kâtibi** 28 yaşında 35- **Niyazi efendi** bin İsmail ve Lice'de mütevellit ve mukim Silvan **jandarma efradından** 19 yaşında 36- **jandarma Ali** bin Hasan ve Bitlis'in Kızılmescit mahallesinde mütevellit ve sâkin 35 yaşında **tüccar** 37- **Mehmet Salih efendi** bin Farisin mevkufen icray-ı muhakemeleri talebi ile Müddeiumumilik makam-ı âlisinden tanzim kılınan 23/Mayıs/341 tarih ve 70 numaralı iddianame maateferruat tarih-i mezkûrda alelusul tevkifhaneden bilcelp istivapları icra ve hüviyetleri bittetkik esnay-ı muhakemede müdafaalarına muavenette bulunmak üzere vekil intihap edip etmedikleri sual edildikte **vekil-i müntehapları bulunmadığını** söylemeleri ile vekil tâyin eylemeleri canib-i riyasetten ifham edildiğini mübeyyin ayrıca tanzim kılınan mazbatalar taht-ı imzaya aldırılmıştı. 25/5/341 (1925)

Reis
Denizli Mebusu
Mazhar Müfid (Kansu)

"Heyet, mukaddeme-i zabıtnamede olduğu veçhiledir."

Kürt İhtilâl Cemiyeti Âmil Ve Kumandanları

Bu bapta icra-i muhakeme için tâyin kılınan sene-i hâliye şehs-i Mayısın 26 ncı Salı günü **bâlâda muharrerülesami maznununaleyhin Şeyh Sait ve rüfekası ve yine ayrıca "Kürt İhtilâl Cemiyeti âmil ve kumandanlarından olduğu"** iddiasiyle maznununaleyh ve mevkuf olup muhakemesi derdest-i icra iken cerâim-i mürtebitadan olması hasebiyle işbu evrakla tevhiden rüyet-i muhakemesi ol babta müttenaz karar-ı mahkeme icabında bulunan Genç vilâyetine tâbi Valir nahiyesinde mütevellit ve mukim 60 yaşında rençber **Hacı Sadık bey** bin Hüseyin usulen tevkifhaneden getirtilerek **Müddeiumumi Ahmet Süreyya Bey (Örgeveren)** hazır olduğu halde mahkeme salonuna çıkarılarak alenen ve tevhiden muhakemeye mübaşeret ve maznunaleyhim **Şeyh Sait** ve rüfekasının hüviyetleri ledettetkik bâlâda muharrer olduğu üzere ittikten kendilerine

ihtirat-ı kanuniye ifa kılındıktan sonra olbabtaki **İDDİANAME** zabıtkâtibi tarafından kıraat edildi.

İDDİANAME

Mezkûr iddianamde **gûya dinî ve şer'î fakat her halde müstakil bir Kürt hükümeti teşkil eylemek emel ve maksadiyle kıyam ve isyan eden Hınıs'lı Şeyh Sait ile rüfekası** bulunan maznunualeyhim merkumunun her biri **isyan ve ihtilâl hadisesinde** aledderecat âmil ve müessir olmakla maznun bulunduklarından haklarında mevkufen muhakeme icra ve indelmuhakeme sabit olacak cürümlerinin mahiyet-i kanuniyelerine göre tahdid-i cezaları talebinden ibarettir.

İhtilâlin ve İsyanın Hedefi

Teşrih-i Dâva

İddianamenin hülâsa-yı mefadı canib-i riyasetten maznunualeyhim mezburuna tefhim ve inba olunduktan sonra müddeiumumi beyefendi teşrih-i dâvaya iptidarla **"Türk ülkesinin Şark vilâyetlerinin muayyen ve mahdut bir kısmında bütün âlem-i beşeriyetin suvar-i muhtelife ile muttali olduğu bir hadise-i isyan vardır. İsyan hiç şüphe yok ki senelerle dahilden ve saha-i isyan haricinden vâki olmuş telkinat, tasavvurat ve tasavvurata tesir eden fiiliyatın netice-i maddiyesini teşkil eden harekât-ı bağiyenin fiilen tezahürü ile tecelli etmiştir. İsyan hadisesi iddianamede tasavvur edildiği veçhile güya şer'î mübin-i Ahmediyi sipar ederek vatanı parçalamak maksadiyle irticakârane** bir âlet-i şer ve fesat olmuştur. **Harekâtın istihdaf ettiği gaye Türk vatanının muayyen olan bir kısmını kül olan ana yurttan ayırmak ve vatanın vahdet ve tesanüdünü ihlâl ve tecezziye uğratmak idi.** Hazır bilmuhakeme **Şeyh Sait efendi** yüzlerce, binlerce askerin, halkın ibadin malını, hayatını ifna eden harekâtı fiilen idare etmiş ve hepsine âmir olmuş mütemerrit ve muannit **bir hâin-i vatandır.**

Diğer maznunlardan **Şeyh Abdüllâtif** ve **biraderi Şeyh İsmail** bu iki şahsı reisülüssat olan **Şeyh Said**'in harekât-ı bağiyanesine fiilen iltihak ve Diyarbekir'e hücumun müsmir olması için telkinatta bulunmuş ve iştirak etmiştir. **Şeyh Mehmet Şerif** Elâziz **cephe kumandanı** diye tesmiye edilen orada harekâtı idare etmiştir. **Şeyh Abdullah** Genç ve Varto harekâtında bulunmuş ve kendine Şeyh Mehmet Şerif gibi **cephe kumandanı** ismi verilmiş bir şeyh, Şeyh Said'in de damadır. **Kasım bey** Şeyh

Abdullah'ın Varto'yu işgalini müteakip kendisine iltihak etmiş ve onunla uzun müddet birlikte çalışmıştır. **Şeyh Ali** ve **Şeyh Musa** bir çok bagilere **kumandanlık** etmiş olmakla maznundurlar. **Mehmet Mihri efendi** hadiseye mütekaddem eyyamda usattın tertibat devrelerine iştirak ettiğine dair esaslı delâil olmamakla beraber Şeyh Sait efendi tarafından istihdam edilmiş ve vazifesini terketmiştir. **Baba bey** ve **Kâmil bey** de ussat içinde birer sergerdedirler. **Diğer maznunlar da fiilen harekâta iştirak etmiş hep bir gaye için çalışmışlardır.**(45) Dâvanın sıtkı, tahkikat-ı evveliye evrakı, mekâtip ve muhaberat münderecat-ı umumiesiyle esna-yı muhakemedeki ifadattan anlaşılabileceğinden bu esas üzerinde icra-yı muhakemelerini talep ve iddia ederim, buyurdular.

Şeyh Sait'in Sorgusu

Maznunualeyhimadan **Reisülussat Şeyh Sait'**in canib-i riyasetten berveçh-i zîr isticvabatı icra edildi:

Sual- *Nerede tahsil ettiniz?*

Cevap- Muş'ta, Malazgirt'te, Palu'da tahsil ettim.

Sual- *Oralarda nerede tahsil ettiniz, Medresede mi okudunuz, kimlerden ders aldınız?*

Cevap- Evet medreselerde okudum, Palu'da amcam Şeyh Hüseyin yanında okudum. Muş'ta müftü Mehmet Emin efendi, Malazgirt'te Abdülhalim ve Hınıs'ta Musa efendinin yanında okudum.

Sual- *Ne okudunuz?*

Cevap- Envar, muharrir, nahu, sarf, mantık, maani, işare, beyan, bedi, akait gibi şeyler okudum.

Sual- *İsyan harekâtını siz nasıl tasavvur ettiniz, nasıl buldunuz, sizi teşvik eden veyahut ilham mı vâki oldu?*

Cevap- Haşa ilham vâki olmadı, kitaplarda gördüm ki **imam vakt-i şeriatın ahkâmını icra etmezse üzerine kıyam vâciptir. Hükümete şeriat meselesini anlatmak istedik, hiç olmazsa bir kısmının icrasını talep edecektik.** Allahutaâlânın kaderi beni bu işe düşürdü. İçine bir düştüm bir daha çıkamadım.

45. İsyancıların **"hep bir gaye için"** çalıştıkları Mahkeme heyetinde netleşmiş bir görüştür. Onlar Ankara yönetimi gibi hareketi saptırmaya gerek görmüyorlar.

Sual- *Buyurdunuz ki kütüb-ü fıkhiyede imam şeriatten inhiraf ederse kıyam vaciptir, bunun hiçbir şurutu yok mu Şeyh efendi?*

Cevap- Bunun şurutu nedir, şurutunu bilmiyorum, şer'an vaciptir biliyorum.

Sual- *Bu halin imamdan vukuunda bir Müslüman kıyam eder mi?*

Cevap- Benim de niyetim böyle değildi, bilmecburiye oldu, **inhiraf yok, ahval-i şer'iyeyi icra etmezse dedim.**

Sual- *Siz gayeniz demek ki şeriattan vaki olduğuna hüküm ettiniz, ondan kıyam ettiniz öyle mi, kıyamınızın esbabı ne idi?*

Cevap- Kitap kıyam vaciptir diyor, şeriatı icra ettireceksin diyor ahkâm-ı şer'iye, katil, zina, müskirat ilâahiri gibi ahvali men ediyor hepimiz homdolsun Müslümanız, Kürt, Türk yoktur, bütün hatt-ı harekâtımızı bizim Kur'an-ı azimüşşandan ihraç ediyoruz **şeriat meselesi bir de Sebilürreşad'ın yazdıkları hiddetimizi artırıyordu ve bizi teşvik ediyordu.**

Sual- *Şeyh efendi onları bırakınız, kıyamınızın sebebini muhtasaran söyleyiniz.*

Cevap- Kıyamamızın sebebi Piran'da bir vak'a oldu, müsademe oldu, tarafeyinden mecruhlar oldu bu da bana atfolundu, halbuki ben mülâzime üç defa rica ettim herifler talâk-ı salâse ile yemin etmişler, israr etmeyiniz dedim sonra sekiz tanesini bırakmış iki tanesini tevkif etmiş.

Sual- *Şeyh efendi Piran'a gelmezden evvel din meselesinden dolayı kıyamı tasavvur ediyordunuz değil mi?*

Cevap- Kalbimde tasavvur ediyordum fakat **muharebe suretiyle değil risale yazıp şeriatı ahkâmı tasrih ederek kanunları da şeriata mutabık bir şekilde talep etmek istedik, Meclis-i Mebusan'a göndermek istedim.**

Sual- *Ne için yapmadınız, böyle bir risale yazmadınız?*

Cevap- Evet arz ettiğim gibi biz evvelâ bu fikri kitabetle halletmek için gidip münakaşa-i ilmiye yapayım dedim ve bazı rüfeka bulmak istiyordum fakat kader-i ilâhi beni Piran'a sürükledi Piran vak'ası çıktı önünü alamadık.

Sual- *Şeriat-ı mutahharanın ahkâmı icra edilmediğinden dolayı bu isyanı vucuda getirdiniz öyle mi?*

Cevap- İmam eğer şeriat ahkâmını icra etmezse dedim, bu şer'an isyanın cevazına delildir, vakta ki vukubuldu, işte şeriatta vaciptir diyor hiç olmazsa günahkâr olmayız dedim.

Sual- Şeyh efendi siz buyurdunuz ki Müslümanlar birbirinin kardeşidir, Müslüman Müslüman üzerine kıtal sevketmek caiz midir?

Cevap- Evet yekdiğerinin kardeşidir, imama kıyam etmek muharebeyi inta etmez mi? Kitap öyle diyor.

Sual- İslâmlar mademki kardeştirler nasıl olup ta siz Müslümanları birbiri üzerine kıtale sevkettiniz?

Cevap- Ya **Hazreti Ali** muharebe ettikleri adam Müslüman değil mi idi? Yine kardeş kalırlar.

Sual- Bu kıyam vacipti buyurdunuz, küffar bilâd-ı İslâmiyeyi, Kur'an-ı azimüşşanı çiğnerken cihat nedir?

Cevap- O da cihaddır, farzdır evet belî.

Sual- Yunan bütün memleketlerimizi çiğnerken bu topladığınız 4000 kişi ile Yunan üzerine yürümediniz.

Cevap- **O vakit biz çok perişandık. Vaktimiz olsa idi durmazdık, Balkan muharebesinde müheyya olduk istemediler, bu muharebede muhacir fakir idik o zaman gider idik vaktimiz yoktu.**

Sual- Bu isyanı kimlerle nerede hazırladınız?

Cevap- Tertibat evvel yok idi. Piran vakasında alevlendi, biz de düştük içine ve işe başladık, ben Lice'ye gledim hiçbir suretle kimseye bir şey dememiştim, bu vakadan evveldi kimseye sırran ve alenen bir şey söylememiştim.

Oğlu Ali Rıza'nın İstanbul'daki Temasları

*Sual- **Mahdumunuz Ali Rıza efendi** İstanbul'dan geldikten sonra kaç gün geçti bu kıyam oldu?*

Cevap- Ali Rıza İstanbul'dan geldikten takriben bir ay sonra oldu.

Sual- Mahdumunuz İstanbul'da bu isyan meselesini kimlerle görüşmüş ve size ne haber getirdi?

Cevap- İsyan meselesinden İstanbul'da katiyyen işitmemiş hatta Erzurum'a geldim **Halit beyi** bekledim gelmedi, oğlu geldi ve babasının mahbus olduğunu söyledi işitmemiştim.

Sual- Mahdumunuz İstanbul'dan geldikten sonra şeriat şöyle olmuş, böyle olmuş diye herhalde bir şey söylemiştir zannederim.

Seyit Abdulkadir'le Bağlantı

Cevap- **Hınıs Kürtlerinden birisine misafir olmuş ve Seyit Abdülkadir efendiyi ziyaret etmiş.**

Sual- İstanbul'a ne maksatla gitmiştir?

Cevap- Ağnam götürmüştü Halep tüccarlarına verdiler.

Sual- Mahdumunuz İstanbul'dan geldikten sonra nerede birleştiniz?

Cevap- İstanbul'dan avdetinde Şuşar'da birleştim.

Sula- Jandarmalar geldi, adam vuruldu bu isyan vaki oldu dediniz,

Cevap- Jandarmalar vurulmasa idi o vacib-i kitabeten halledecektim.

Sual- Size ne idi jandarmalar vazife-i memuresini ifa ediyor diye bütün halkı kaldırıyorsunuz?

Cevap- Hayır bence bir şey yoktu, bir niza vuku bulur, bunlar yemin etmiş siz ısrar ediyorsunuz, yapmayınız dedim.

Sual- Sizin bu nasihatınızın üzerine oldu mu bir şey?

Cevap- Ya vuruştular.

Sual- Vurdular diye size ne oldu da halkı kıyam ettirdiniz?

Cevap- Ben köyden çıktım gittim kıyam koptu, olunca ben da başına geçtim.

Sual- O kıyam oldu da ondan sonra mı başına geçtiniz?

Cevap- Ben Darahini'ye girmezden evvel onlar orayı muhasara ediyorlardı.

*Sual- Şeyh efendi **maksad-ı isyan jandarma gelmiş gibi değildir, propağandalar, irşadat yapılıyormuş.***

Cevap- Jandarma olmasa idi **kitabeten, hitabeten belki bir sene sonra olurdu belki altı ay sonra olurdu yahut olmazdı.**

Sual- Jandarma meselesi tasavvur ve tasmin buyurduğunuz fiile bir vesile oldu. Olmasa idi altı ay sonra olacaktı değil mi?

Cevap- Hayır olmasa idi belki olmazdı, Allahü Taalâ kader etse idi olurdu.

Sual- Her bir şeyi kaza ve kadere atfediyorsunuz, irade-i cüziyenizi inkâr mı ediyorsunuz?

Cevap- Hayır ihtiyar da var, ben de boş değilim benim de dahlim var tabii inkâr etmiyorum.

Sual- İsyanı yalnız başınıza yaptığınızı zannetmiyorum, herhalde sizi teşvik eden vardır.

İsyanda Ecnebi Teşviki Yok

Cevap- **Ne hariçten, ne dahilden bizi teşvik eden yoktur, hariçten maksadım ecnebilerdir, ne hariçten ne de Türkiye'de müşevvikler yoktur.**

Sual- Demek bu kıyam ve isyanı mühhasıran zatıâliniz düşündünüz.

Cevap- Evet benim fikrimde vardı, ülema fudala ve ukalâyı göreyim dedim, ahkâm-ı din metrûk oldu, maneviyat unutulmuş onları isteyelim dedim. Öyle ümit ediyorduk.

Sual- Ukalâ ile ülema ile müşavere ettiniz mi?

Cevap- Etmedim, edemedim vakit kalmadı, bu iş zuhur etti.

Sual- Mektuplarınızda "emirülmücahidin" kullanıyorsunuz, kendi kendine emirülmücahidin nâmını alır mı insan?

Cevap- Emirlere "emirülmücahidin" yazıyordum, azameti kendime lâyık görmedim, sonra **hadimülmücahidin** dedim, hâdim oldum.

Sual- Diyarıbekir'i zaptedeceğinize aklınız ererek mi hücum ettiniz.

Cevap- Diyarıbekir'e hücum taraftarı değildim, fakat bazı ağvat taraftar idi.

Sual- Kimler idi, ağavat isimlerini söyleyiniz?

Cevap- Hanili Halit bey taraftar idi.

Sual- Bu hücum ile Diyarıbekir'i zaptedemeyeceğinizi anlamışsınız, muvaffakiyetinizi teshil edecek şey ne idi ki hücum ettiniz?

Taraflar: Kürtler ve Karşı Taraf

Cevap- Diyorduk, **bir kaç harb vukubulmuştu, muvaffakiyet Kürtler'de idi, yine öyle olur zannettik, fakat olmadı.**

Sual- Dahil ile muhabereniz var mıidi?

Cevap- Diyarıbekir dahili ile muhaberemiz yoktu, yalnız **ahalinin çoğunun dine meyyal olduklarını biliyorduk.**

Sual- Diyarıbekir dahilinde muavenetten ümidiniz var mıidi?

Cevep- Muavenetten ümitvardık efendim, ahaliden ümitvardık.

Sual- **Cemil Paşazadeler** ve **Nakip bey** meyyaldir diyorlar. Neye meyyaldir.

Cevap- Ben kimseyi tanımam, işittiğime göre Nakip Cemil Paşalar şeriata meyyaldir diyorlardı. Kendini hiç tanımam, ancak şeriatın ilâsına meyyaldir, binaenaleyh senin ile bir olurlar diyorlardı, doğrusu değil mi bilmem, ben hiç birisini tanımam.

Sual- Size böyle mühim bir havadis verilirse tetkik etmez miydiniz?

Cevap- Öyle yalanlar söyleniyordu, ne haddi var ne hesabı, Muş, Bitlis işgal olmuş diye haberler geliyordu, sonra yalan olduğu çıkıyordu. **Ne postamız ne irtibatımız vardır.**

Sual- Bir şeyi yok iken bu kadar ümmet-i Muhammed'in kanını döktürmek câiz mi idi?

Cevap- Zaten olmuştu. Darahini'ye hücum etmişlerdi. Hani'de vukuat oldu, günahtır, filhakika fakat fetva almıştım, yoksa yapmazdım.

Sual- *Elâziz'e hücum eden kuvvetin kumandanı kimdir?*

Cevap- **Elâziz kumandanı Şeyh Şerif'**i tayin etmiştim, odur.

Sual- *Başka kimdi kumandanların?*

Halktan Kumandanlar Ve Milisler

Cevap- **Gazik cephesini de Şeyh Şerif'**e verdim, Palu'ya kadar gidebilirsin dedim, **Melikânlı Şeyh Abdullah'ı Kirvası ve Muş cephelerine** memur tâyin ve **Şeyh Hasan'ı da Kiğı cephesine** vermiştim. Şeyh Hasan burada yoktur. **Kumandanlar ağavat, muhtarlar aşair idi, benim müvaazzaf askerlerim yoktu, kendilerine sipariş yazardım.**

Sual- *Diyarıbekir'e girdiğinizi farzedelim. Girdikten sonra ne yapacaktınız, maksadınız ne idi?*

Cevap- Maksadımız Diyarbekir'e girdikten sonra bir takım adamları toplayıp ulema, fudala ile içtima ederek hükümetimizle muhabere edecektik. Men-i müskirat tatbik ettirecek, medreseleri açtıracaktık.

Sual- *İsyan edip ve hükümetin bir kıtasını zaptederek hükümete şöyle yapın, böyle yapın diyeceğine isyandan evvel müracaat etseydiniz?*

Cevap- Vakit kalmadı.

Sual- *Talebinizi hükümet yapmasa idi ne olacaktı?*

Cevap- **Hükümet kabul etmeseydi günahtan kurtulurduk. Evimizde otururduk. Evvel hükümete yazsaydık kabul etmese idi hicret isterdik. Ve hicret izni de vermese idi günah bizden giderdi otururduk.**

Müstakil Kürdistan Kırallığı

Sual- *Fetihten sonra **müstakil bir Kürdistan kraliyeti** yapacaktınız öyle mi?*

Cevap- Kırallık falan bizim niyetimizde yoktu, şeriat ahkâmını tatbik idi. Ben ne riyaset kabul ederdim, ne de elimden gelirdi.

Sual- *Burada bir beyanname var biliyor musunuz?*

Cevep- O beyannameden haberim yok, kim yazmış bilmiyorum.

Sual- *Diyarıbekir'e girdikten sonra teklifatınızı hükümet kabul etmese idi çekilip gidecektiniz öyle mi?*

Cevap- Nihayeti nasıl olacağını düşünmedim. **Meclis-i Mebusan'ın kısm-ı âzamı dindardır.** Mütalebatımızı kabul ederler, medreseleri açarlar dedik, tabii vakt-i saadet kadar olmasa bile bir derece iyileşirdik.

Sual- *Düşünmediniz mi bu kıyamı Türkiye Cumhuriyeti Türk askeri ile Müslüman askeri ile bizi imha eder, diye bu kuvveti size veren ne idi?*

Cevap- Delilimiz yoktu. **Bu kadar asker bu kadar süratle sevkedeceklerini zannetmiyorduk.**

Sual- *Bu kadar asker sevkedileceğini ümit etmiyor mu idiniz, sonra anladınız öyle mi?*

Cevap- Şimdi anladım, beliğ.

Sual- *Şeyh Sait efendi bu isyan musammem mi, yoksa taşavvursuz mu oldu, bunun esası nedir?*

Cevap- Esasını kime atfedeyim.

Sual- *Lice'ye yazdığın mektuba nazaran bunu evvelce tasavvur ettiğin anlaşılıyor.*

Cevap- O yazı benim değildir. İmzam da benim değildir, o ifade de zaten benim değildir.

Sual- *İsyana ben karar verdim dedin, vaktiyle konuşulmuş bir şey olmasa nasıl olur da seni bu havalide kimse tanımaz. Nasıl Diyarıbekir'e hücum ettin, her halde vaktiyle düşünülmüş, karar verilmiş şeyler?*

Cevap- O vaka oldu ben de ileri vardım. Allahütaâlânın kaderi oldu. Ben de içinde idim, eğer düşünülmüş, tertip edilmiş ise tertip ediniz eğer öyle bir şey vâki ise zaten malûm.

Sual- *Ahkâm-ı şeriyeden ne gibi şeyler istiyordun Şeyh efendi?*

Cevap- Müskiratın men'i.

Sual- *Müskirat memnu değil mi,* ***Men-i Müskirat Kanunu*** *vardır?*

Cevap- Sonra **lâğvedilmiş zannettik, böyle duyduk**, tekfir yok katl için had var, recim ilâ...

Sual- *İsyan ettiğin zaman askeri Müslüman askeri olarak mı görüyordun, yoksa kâfir askeri mi?*

Cevap- Müslüman askeri olarak telâkki ettim.

Sual- *Bir hadis var "men sellealeyna feleyse minna" böyle midir?*

Cevap- Orada diyor.

Sual- *Dâva ettin mi, bunun manasını söyle?*

Cevap- Beli, bu hadis-i şerif vardır, fakat din için olursa diyor, bu sel seyif ile bir hukuk müdafaa etmiyordum, din müdafaa ediyordum, bize kim kılınç çekerse bizden değildir diyor.

Sual- ***İslâmlar içinde sizden âlim ve mütedeyyin kimse yok mu, varsa neden yalnız siz düşünüyorsunuz?***

Cevap- Çoktur, benim aklımın hiffetinden mi bilmem benden âlim tabii çoktur.

Sual- *Bunlar hakikaten yapılmıyorsa onlar ne için talep etmiyorlar?*

Cevap- Ne kadar ehl-i şeriat varsa hep talep ediyorlar, fakat canından, malından korkuyorlar.

Sual- *Bütün ulema içinde en âlim ve en cesuru sensin öyle mi?*

Cevap- **En âlimi ben değilim, fakat tehlikeye atılan benim.**

Sual- *Memleketimizden hangi ayda çıktınız?*

Cevap- Kânunuevvelde çıktım.

Sual- *Sizin gibi müsin olan bir kimse kışın en şiddetli mevsiminde çıkar mı?*

Cevap- Günde 3 saatten fazla gitmiyorduk, yerler müsait idi, odun, ateş yoktu.

Sual- *İlkbaharda yahut yazın veyahut sonbaharda çıksa idiniz sizin için daha iyi değilmi idi?*

Cevap- Yazın ziraat ve ticaretle meşgulüz, Kânunuevvel muattaliyet zamanıdır, iş yoktur.

*Sual- **Hadise-i isyana kadar ne miktar zaman geçti.***

Cevap- **İki aydan ziyade geçti,**

Sual- İsyan başlamadan iki ay evvel çıkıyorsunuz, Palu'ya gidiyor, bir seyahat yapıyorsunuz, aradan çok geçmeden isyan patlıyor, dediniz ki, Sebilürreşad'ı okuyoruz, demek ondan mülhem oldunuz, tasavvur ettiniz ve sonra isyanı ettiniz değil mi?

Cevap- Evet fikrimde vardı, patlatmak niyetimizde yoktu, fakat patladı.

*Sual- Sizin oğlunuz **Halep**'ten geçiyor?*

Cevap- Halep'e ticaret için gitmişti, parasını İstanbul'a poliçe vermişlerdi. İstanbul'a gitti parasını aldı.

Halep'teki Kürt Millicileriyle Bağlantı

*Sual- **İstanbul'a ticaret için Halep'ten geçti ve orada bazı kimselerle görüştü. Size söyledi siz de isyana kıyam ettiniz?***

Cevap- O geldiğinde ben çıkmıştım, dışarda idim, Şuşar'da birleştik, isyandan takriben 40 gün evveldi.

Sual- İsyan patladı, Diyarıbekir'e neye hücum edildi diye soruldu, siz de Diyarıbekir yolumuzun üstüne düştü dediniz böyle midir?

Cevap- Diyarıbekir yakın vilâyet olduğundan cephane çok olduğu için **bilhassa cephane almak için buraya girmek istedik.**

Sual- Diyarıbekir'e hücum ettiniz, muvaffak olamadınız, döndünüz, ondan sonra ne gibi harekâtta bulundunuz?

Cevap- Çapakçur'a Darahini'ye geldik, Licelilerin istikbale geldiklerini gördüm, Lice'ye gitmeye niyetim yoktu. Ondan sonra **Kürtler'e izin verdim evlerine gönderdim.** Eğil'e gittim Maden ve Ergani'nin işgalini orada duydum.

*Sual- **Siz yalnız Kürtler'le muhabere ediyorsunuz, Eğil taraflarında kalan Türkler'den büyük adamlar var, onlarla niçin muhabere etmiyordun?***

Cevap- Eğil tarafına, Ergani'ye gittim, **Türkler'i de davet ettim**, dinimize çalışalım, gelin kanun-u ilâhiyi tatbik ettirelim diyordum.

Sual- Onlar sizinle berâber isyan ettiler mi?

Cevap- Tütan tutuyordu, tutmayan tutmuyordu.

Sual- Ergani'den kimler vardı?

Cevap- Ergani'den Şevki efendi, Hamit ağa, Hacı Hüsnü efendi vardı.

Sual- Bunlar Türk müdür, Kürt müdür?

Cevap- Türktüler, onlar iştirak ettiler.

Sual- Acaba bir cemiyet olduğunu işitiyor mu idin?

Cevap- Hayır, böyle cemiyetlerden haberim yok idi.(46)

*Sual- **Kürt Taâli Cemiyetini bilmez misin?***

Cevap- Kürt Taâli Cemiyeti nerededir, muhaberatını temin eden kimlerdir, hiç haberim yok.

Sual- Şeriatı kimden isteyecektin?

Cevap- **Ahkâm-ı şeriyemiz bugün metruktür. Cumhuriyetten evvel Sultanlar zamanından beri metrûktür,** yalnız bunlar kaldırmış değildirler, Allah emir etmiş onu feshetmek nasıl olur, Allah'ın emrini yerine getirmek lâzım değil mi, bunları infaz edecek ülema-yı İslâmiyedir. İkinci kavilel de hülefadır.

Sual- Hülefadan maksadınız nedir?

Cevap- Hülefadan maksat halifelerdir. Onlar ahkâm-ı şeriyeyi yerine getirmekle muvazzaftırlar.

Sual- Bir halife mi olsun istiyordun?

Cevap- Olsa dinimize muvafıktır, o da ahkâm-ı şeriyedendir.

---

46. Kuşkusuz Şeyh Said'in Kürdistan Teali Cemiyet'iyle yakın ilişkileri vardı. Sorgu sırasında sürekli dini parolalarla ortaya çıkmasını anlamak zor değildir.

Bitlis Eski Mebusu Yusuf Ziya Beyle Görüşmesi

Sual- Kürt Taâli Cemiyetinden malûmatınız olmadığını söylediniz, Bitlisli ***Yusuf Ziya*** *efendi geldiği zaman ne görüştünüz?*

Cevap- Yusuf Ziya'yı tanırım, bana gelmişti. Ramazanda idi, Bitlisli Haydar efendi Yusuf Ziya beyin Muş'lu Reşit beyle ziyarete geldiğini söyledi, kendisinden ders okumuştum. Tanırım Yusuf Ziya bey **Bitlis Mebusu** oldu, onu orada öğrendim bir kaç saat kaldılar, çay içtiler, gittiler. Bir müddet sonra bahar eyyamı idi, Hınıs'a gelmişti, benim köyüme misafir geldi, orada açtı, dedi ki **biz Kürdistan Hükümeti teşkil etmek üzereyiz** dedi, bu muhaldir dedim, fikrim bunu kabul edemiyordu.

Şeyh Said'in İstiklâl Mahkemesinde Muhtelif Vesilelerle Sorulan Sorulara Verdiği Cevaplar

Bazı risaleler gördüm, Ahmet Cevdet mi, **Abdullah Cevdet** mi bilmiyorum bir risale gördüm. Meselâ Sebilürreşat görüyorduk ki Musa mağrur iken, İsa meşhur iken, Muhammed emin iken bunlar birer din çıkarmışlar, bu kadar ukala bir din çıkaramazlar mı gibi şeyler okur canımız sıkılırdı. Sebilürreşat'ta yazıyordu ki İzmit muharriri Kılıçzade Hakkı, fahr-i kâinat efendimiz hakkında itale-i lisanda bulunmuştur. Hasan Fehmi namında bir müftü mahkemeye müracaat etmiş yüz lira ceza-yı naktiye mahkûm edilmiş sonra Temyiz Mahkemesi beraat ettirmiş.

Meselâ Meşihat-ı İslâmiye'yi şimdi kız mektebi yapmışlar. Talibattan birisi piyano çalmış biri de keman çalmış, sabahlara kadar müsamere yapmışlar bunları okuyunca mütessir oluyorduk.

Muş Mebusu **İlyas Sami** ve iki kişi bir kitap çıkarmışlar **"Reddiye"** diye müçtehitler; zaman-ı sabıkta hülefanın ve dalkavukluklarını yapmışlar bu da canımızı sıktı.

Sebilürreşadın her nüshasında bir şey vardı ve benim üzerimde tesirat ika ediyordu. Farmasonluğu tarif ediyordu, lâyikliği tarif ediyordu. Ben cibilliyet-i islâmiyemle mahzun oluyordum.

Kürt Millicisi Cibranlı Halit'le Görüşmesi

Şeyh Sait'in Cibranlı Halit beyle bir sene evvel isyan meselesi için konuştuğunu inkâr etmesi üzerine Reisin emriyle Mütekait Binbaşı Vartolu Kasım bu görüşmeyi huzur-u mahkemede şöyle anlattı:

KASIM- Geçen sene Kemal Paşa geldiklerinde heyet-i istikbaliye meyanında gittim. Halit bey'de kaldım. Bana dedi ki Şeyh Sait geldi, "bu gözden çıkacağım bana ittiba edenlere Kur'an'ı temhir ettireceğim dedi. "O vesika olur başka yeminlerimizi yaptırınız" dedim. **Saat beşe kadar münakaşa ettik, Şeyh Sait'le görüştük. Habeşi'de Şeyh Sait'in kendi evinde görüştük, ben milliyetimi inkâr edemem**, 340'da idi dedim ki **"ben Kürdüm** Allah yoktur demekle insan kâfir olur, fakat **milliyetini inkâr edemez"** dedim, **"bu tertibatınız doğru değildir"** dedim, tekrar konuştuk, "benim üzerime vacip oldu, **"çıkacağım kıyam edeceğim"** dedi. **"15 gün sonra çıkacağım"** dedi. **Halit beyin tevkifi, Kerem'in takibi, kendisinin şahadete çağırılması da çıktı.** Niyabet varakası ile ifadesini verdikten sonra Şuşar cihetine çıktı. **Kâmil beyle görüşmüş rüesa söz vermişler**, ilk söz veren Kâmil bey olmuştur. **Kıyam edersen iştirak ederiz demişler**, Çapakçur'a Melikân'a geçmişler, Şeyh Abdullah demiş ki ben buna muvafakat etmem, bu hükümet malımızın nısfını isterse veririm itaattan çıkmam demiş, Çan şeyhlerine Çapakçur'a, Biran'a gelmiş orada bu mesele tahaddüs etmiş.

Bunlara karşı ne diyeceği Şeyh Sait'ten sorulunca,

Şeyh Sait: o suretle geldim o doğrudur. **Kasım beyle de görüştüm,** bu şeriat için dertleşirdim, şeriatın zevaline teessüf ediyordum. Böyle zeki adam nerede görsem söylerdim.

Reisin, **bu müddet zarfında daha evvel tasavvur etmişsin demek** ki bunun söylediği şeylerin hepsi doğrudur, sualine cevaben,

Şeyh Sait: Beli çoğu doğrudur. O kıyam münakaşası aklıma gelmiyor.

XI-i) Görgü Tanığı Muhbir Binbaşı Kasım Bey'in İlginç Açıklamaları:

"*Asıl Amaç Kürdistan İstiklâli*"(47)

Reis, Kasım beye şöyle bir sual tevcih etti. **Şeyh Saît kıyam hakkında üç sebep gösterdi: din, matbuat,** bir de **muhalif fırkanın meydana çıkmasını.**

47. Emekli Binbaşı ve Şeyh Said'in bacanağı **Kasım Bey**, hem daha 1923 yılından itibaren Kürt ulusal hareketinin yakınında bulunması, hem de doğrudan Şeyh Said İsyanının içinde bulunan eğitimli bir kişi olarak **1925 Hareketi**nin gerçek boyutları konusunda son derece önemli açıklamalarda bulunuyor.

İkinci sebep olarak İstanbul matbuatını gösterdi. Bu gazetelerden hangisinin kendisine müessir olduğunu biliyormusun ve söylermisin?

KASIM, şu cevabı verdi: **Bu kıyam için bunlar avamil oldu. Fakat asıl sebep Kürdistan istiklâli idi. Kürdistan Cemiyeti, nihayet Kürdistan İstiklâl ve İstihlâs Cemiyet-i hafiyesine inkilâp etti. O yemin o kadar müthiştir ki müntesibinin kafasını kesseler söylemezler.** Ben bu cemiyete dahil olmadım. Matbuat bunlara çok tesir ediyordu. **Abdülkadir Kemali**'nin galiz **Tok söz**'ü, **Tevhid-i Efkâr**'da **Velit bey**, **Sontelgraf**'ta **Fevzi Lütfü** idi zannedersem. **Sebilürreşat** da vardı. İsimleri aklıma gelmiyor. Tevhid-i Efkâr'la Sontelgraf hükümetin ademimeşruiyeti lehine propaganda yaparlardı.

Kürtlerin İki Zümresi

Kürtler iki zümredir; 1) Siyasiyûn, 2) Diniyûn. Mesalâ Halit bey filân siyasiyûn idi. Onlar komiteler yaparlardı. Şeyh Sait efendi de dinîyûndandı. Siyasiyûn cihetinin âmil ve müessiri Halit bey, Kerem gibi adamlardı.

Kasım devamla, "buranın efkâr-ı umumiyesine ve Şeyh Sait'e bu cesareti veren bu gazetelerdir. Yoksa bu kadar çabuk olamazdı. **Bağdat'taki komiteleri İngilizler'le, Halep'teki komiteleri Fransızlar'la görüşüyordu, işlerini bitirmedilerdi. Şeyh Sait efendi acele etti"** dedi.

Mebusların, Matbuatın ve Terakkiperver Fırkacıların Etkisi

Yine Kasım bey, **"mebusların da tesiri oluyordu. Halit** bana dedi ki, **Hoca Ziya** ile **Raif** de devre-i tatiliyede geldiler bunlar bize söz verdiler dedi, çünkü **336'danberi Erzurum'da bir muhalefet cereyanı vardı.** Bunlar taahhüdatta bulunmuşlar. Bu sefer gidersek Halk Fırkasından ayrılacağız. Bu havalinin efkârını okşayacak yeni bir fırka yapacağız ve tevsi edeceğiz demişler. Sonra Hoca Raifin istifası biraz uzundu. İstifalarının esbabını tetkik ediyordum. Daire-i intihabiyemden mülhem olarak istifa ediyor ve ol suretle çalışacağım diyordu. Arkadaşları kimler olduğunu açmamışlardı, nitekim mülâhare istifa oldu. Bunların programlarındaki (*ittihadat-ı diniyeye hürmetkârdır*) fırkası efkârı umumiyeye çok tesir yaptı ve cesaret verdi. Bir de nizamnamelerinde (*talıdid-i merkeziyet taraftarıdır*) diyor, yani ademimerkeziyete yakın bir sözdü. **Terakkiperverler hükümeti elde ederlerse bize bir muhtariyet verirler ve kan dökülmeden**

bir istiklâl elde ederdik diyorlar. Gerek matbuat ve gerek bu fırka meseleleri tesiri birleşerek halkı teşvik etti ve cesaretlerini tezyit etti" dedi.

Reis, **Kasım bey**in sözlerine ne diyeceğini **Şeyh Sait**'ten sorunca:

Şeyh Sait, "böyle ince meseleleri bilmem fakat öbür söylediği doğrudur" demiştir.

İç ve Dış Çalışmalarda Teşkilat Öncüleri: Subaylar

Reis, Kasım beye, "bunlar dahilinde teşkilât yapmakla, hariçteki şuabat ile temasta bulunduklarını söylediniz, **dahildeki teşkilât nasıldı, hariçteki şuabatın mesaileri** hakkında malûmat veriniz" demesi üzerine;

Kasım bey cevaben, şunları söylemiştir: "Beyefendi, **daire-i mahremiyetlerine girmediğin için çok şey bilmiyorum, yalnız Halit beyden işittiklerimi arzedeyim: 1- Süleymaniyeli Tevfik, 2- Salih efendi, 3- İsmail Hakkı efendi namında 3 zabit vardı.** İsmail Hakkı mezunen Diyarıbekir'e, sonra Urfa ve Halep'e gidiyor, yazdığı mektupta (Halep'te Bozo Bekiri Necmi beye takdim ettim, buradaki ticaret şubesini himaye etmesini rica ettim, vait aldım.) yazıyordu. Zabitler okurken gülüşüyorlardı. Halit bey bu şifreden **"Bozo" Kürt** denektir, **"Necmi" Fransızdır, "Nihat" Türk**tür diyordu. (x) Bağdat'tan Ömer Kutbettin imzalı bir mektup geliyor buradaki Suat beye (İngilizler) söyledim, ticaret şubeleri ile muhabere ettiler ve büyük ticarethaneye (Londra) yazdılar şube müdürü sizi tanıyor, memnun oluyor diyor.

Çeşitli Şehirlerde Kürt Örgütleri

Tevfik bey, Salih bey, Ali Yaver efendi geçen sene ERZURUM'da idiler, teşkilâtı Yusuf Ziya ve Halit bey açık söylediler. Teşkilâtı beşer beşer yapıyorlar ve beşlik guruplar yekdiğerinden malûmattar değil. Bu teşkilât BİTLİS'te herhalde vardır, çünkü Ziya orada idi. Erzurum'da Kürt teşkilâtı olmasa bile muhalif teşkilat vardı.(48)

334'te DİYARIBEKİR'de bir cemiyet vardı, Ekrem bey de reisti, bir beyannamesini gördüm, halkı cemiyet teşkiline teşvik ediyordu.

Halit bey İSTANBUL'da da teşkilât mevcut olduğunu söylemişti. Bedirhaniler mütehakkim olduklarından ayrıldılar ve "*İstiklâl ve İstihlâs Cemiyeti*" teşkil ettiler. Seyit Abdülkadir'i kendi müracaatı üzerine reis yaptılar.(49)

X. Kasım'ın bu sözleri Seyit Abdülkadir'in elinde bulunan şifre anahtarların uygun düşmektedir.

48. Kürt teşkilatı'nın "hücre örgütlenmesi" doğrultusunda olduğu görülüyor.

49. **"Kürt İstiklâl ve İstihlâs Cemiyeti"** olarak da bilinen **Kürdistan Azadi Cemiyeti**'nin

Bu teşkilât sırf dinî olsa Şeyh Sait efendi Darahini'yi işgal ettiği zaman hırsızlık eden maiyetinin ellerini kesmesi icabederdi. Dinî zümre bir cemiyet şeklinde değildir."(50)

İstanbul'da Kürtçe Yayınlar

Gerek siyasi zümrenin, gerek dinî zümrenin başları İstanbul'dadır. **Seyit Abdülkadir** hepsinin başında idi. **Memozin** kitabı, **Jin** gazetesi sair Kürtçe eş'ar ve kavait yapmışlardı.

Hanili Mustafa beyin isticvabı esnasında reis bilmünasebe Şeyh Sait'e sen Kürt müsün diye sorması üzerine,

Şeyh Sait cevaben "*anasıl Arap'tım, sonra Türk oldum, sonra şimdi Kürt oldum*" demiştir.

Binbaşı Kasım'ın Açıklamaları

Müteakit Binbaşı Varto'lu Kasım'ın İstiklâl Mahkemesi huzurundaki **beyanatı** (*yalnız mevzuu alâkadar eden cevapları alınmıştır*):

"Şeyh Sait'i çocukluğumdan beri tanıyorum. Varto hücumundan evvel Şeyh Abdullah'tan ve Könük'ten Şeyh Kasım'dan mektup aldığını ve şeriat için ayaklandıklarını ve son mektuplarında cebir tatbik edeceklerini söyleyerek tehdit ediyorlardı. Varto'yu âsiler 11 Martta işgal etti, 25 Martta fırka istirdat etti."

Fırka geldiği zaman mecburi olarak kaçtığını ve Arik kariyesinde bulunduğu gece Şeyh Sait'in de oraya geldiğini ve geldiğinde uykuda olduğunu ve Şeyh Sait'in kendisine (2000 kadar Türk askeri geldi mukavemet imkânı kalmadı) dediğini söylemiştir.

Mütekait Binbaşı Kasım'a Göre İsyanın Nedenleri ve Bağlaşıkları

"Şeyh Sait'in bu isyanının esbabını ve kimlerle tertibatta bulunduğunu söyler misin" sualine cevaben Kasım, "Esasen Seyit Abdülkadir ile Bedirhaniler paylaşamayan iki kardeş gibi Kürdistan riyasetini taksim

İstanbul'dan başka Kürdistan'da Kars, Bitlis, Van, Siirt, Şırnak, Cizre, Diyarıbekir, Mardin, Erzincan, Harput ve Dersim'de şubeleri ya da temsilcileri bulunuyordu. (Bkz. Prof. Robert Olsan: **"1924 Eylül'ü İtibarıyla Azadi Üyeleri"**, Kürt Milliyetçiliğinin Kayn. ve Ş.S. İsyan, Öz-Ge yay. Ank, 1993, S. 247-250.

50. Örgütlerin dinî değil **millî** karekterde olduğu burada da vurgulanıyor.

edemiyorlardı. Abdürrezak Bedirhani Kürtlüğü telkin için Rusya'ya geçti. Bu efkâr ilerledi, İstanbul'da Kürt Teali Cemiyeti açıldı. Muş'ta da zannederim burada da açıldı. Seyit Abdülkadir riyaset ediyormuş, Harb seneleri bir durgunluk oldu. Mütarekenin ilk senelerinde artık devr-i fitret başlayınca fırsat buldular, cemiyeti yine ihya ettiler. Her tarafta şubeler açılmak için yazılmıştı, bazı yerlerde küşat edildi. 1335'de Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin Erzurum Kongresini teşriflerinde bendeniz orada idim. Herkesce bir kanaat vardı ki hatta avamda bile, Kürdistan olacak, Şerif Paşa nâmında bir mösyö, Paris'te mümessil olarak Kürtlük için çalışıyordu. Biz yazdık, bu hiç kimsenin mürahhas vekili değildir dedik.(51) İngiliz mümessiline, Vilson'a müracaat ettik, 36 senesinde Meclis-i Millî açılınca tebrikler ettik. **ümitlenen insanlar benimle alay ettiler. Sen Kürt iken bu adamlara neden meyil ediyorsun dediler. Bendeniz mefkûremi onlara söylemezdim. Bir kerre Kürtler'de ezelden ebede kadar ittifak olmayacaktır. Lafzi bir kelime-i şahadette ancak ittifak ederler. Sonra lisanları yoktur, müstakil olsalar bile ya İngilizce ya Farisi veya Arabi konuşacaklardı.** Binaenaleyh Kürt hükümeti değil ya Arap veya İran hükümeti olacaktı. **Ben de 600 sene beraber yaşadığımız bir milletten ayrılmak istemedim."**

Müftüzade **Reşit bey** nerededir sualine cevaben Kasım şu cevabı verdi. "Müftüzade **Reşit bey evvelce Malatya Mutasarrıfı idi.** Müteaddit mutasarrıflıklarda bulunmuştur. Şimdi nerededir bilmiyorum. 339'da sabık Mebus maslup **Yusuf Ziya** mumaileyh **Reşit beyle** birlikte Millet Meclisi'nin feshini müteakip intihap ve propağanda için Varto'ya gelmişlerdi. Gittim, görüştüm merhabadan sonra **Yusuf Ziya,** (**Hacı İlyas Sami** gavur oldu) dediler. Sukut ettim, yine tekrar etti, (bir **risale** neşretti gavur oldu. Artık ona rey vermeyin bize verin) dedi. Kime verelim dedim, **Reşit beyi** gösterdi. güldüm, **Reşit beyin** kırk senedir gavur olduğunu bilmiyorum. **İlyas beyi** yeni duydum. Belki rekabettir dedim geçti. **Kemal Paşa** hazretlerine fena sözler söyledi, sükûta davet ettim, devam etti. Hükümetin istediği adamları istemeyiniz dedim. Kendi evimde olduğundan pek men edemiyordum. Ahali sizin lokmanız değildir dedim, avama böyle şeyler söylemeyiniz dedim."

Yusuf Ziya-Mutasarrıf Reşit Bey-Kasım Beyin Görüşmesi ve "Kürdistan İstihlâs ve İstiklâl Cemiyeti"

"Ertesi günü **beni çağırdı (yemin et sana bir şey söyleyeceğim) dedi.**

51. Gerçekten Şerif Paşa'ya ve İstanbul Hükümetine çeşitli telgraflar çekildiği biliniyor. Binbaşı Kasım'ın da, bunlar arasında olduğu anlaşılıyor.

Ben zabit olduğumu zaman bir yemin ettim bir daha etmem dedim. Bir sırdır dedi. Ben söz veririm dedim. Kürdistan İstihlâs ve İstiklâl Cemiyeti teşekkül etmiş. Siz bu işi deruhte edeceksiniz ve yemin edeceksiniz dedi. Ben bu cemiyeti istihfaf ediyorum dedim. Yalvardı hatta arada israr etmeye başladı. Çık dışarıya dedim. Yalvardı, gezinmeye çıktık. Neden kabul etmiyorsun dedi. Kürtler'de istiklâle istidat yok dedim. Yardım edenler çoktur dedi. Kim diye sordum, bize para, esleha ve cephaneyi hep bir devlet verecek, hangi devlet olduğunu söylemem dedi. İskandil ettim, farzedelim ki İngiliz versin dedim, İngiliz parası ile Müslümanlar öldürülür mü dedim. **Akif ve Kerem'in cemiyette olduklarını söyledi.** Bazı rüesaya uğrayacağını söyledi ben kandırdım. Hayatın tehlikededir, yapma dedim, 14 saatlik mesafeyi 1 günde gitti. Bitlis'e girdi. **Yusuf Ziy**a'nın hikâyesi budur."

Hacı Musa Beyin Faaliyeti

"337 senesinde Hacı Musa bey bir takım mikroplarla birleşmişler, mutasarrıf, şube reisi, jandarma kumandanı bir ültimatom veriyor, aşaire vekâleten imza atıyor "Mirza Beyzade Hacı Musa Kürdî". Çıkın memleketi terkedin diyor, bunlar da Erzurum yoluna çıktılar bana geldiler. Mutasarrıf ile Şube Reisi idiler. Hacı Musa beyin kendilerini tardettiğini söylediler. Buralara onun mıntaka-yı nufuzudur dediler. Biz de Erzurum'a gidiyoruz dediler. Ben mıntaka-yı nufuz tâbirini reddettim. Ve onları evime götürdüm. Şifre yazdılar şifreler okunmuyor diye iade ediliyordu, daima hükümet aleyhinde bulunan Hacı Musa ile menafii haleldar olan bir kaç şahsın memurini tardettiklerini orduya bildirdim. Cevap aldım, ordu **Kâzım Karabekir Paşa** yazıyor, avdet ediniz diyor, korktular. 11 jandarm 1 zabit geldi, mahallerine götürdüler.

Binbaşı Kasım Bey, Kürt İleri Gelenlerinin İstanbul'la Temasta Olduğunu M. Kemale Yazıyor

"Bunun harekât-ı isyaniyeye cihet-i tesirine gelince, **bazı Kürtler İstanbul'la** (Yusuf Ziya da gitmişti) **alâkadar oluyorlardı. Şeyh Sait efendi ile de görüşüyorlardı.** Bilmem efkârını açtı mı, açmadı mı, hatta **biz Yusuf Ziya hakkında zabıt varakası tuttuk. Tevkif ettiler.** Sonra propaganda mahiyetinde tevil ettiler ve beraat ettirdiler, tekrar tevkif ettiler. **Erzurum'dan Halit beyin 336 da Erzurum'a gittiği sırada Mithat bey, Hoca Raif efendi ile bir muhalefet gurubu vardı. Halit bey her tarafın Kürtleriyle temas ettiği için efkârı**

umumiyeyi %80 nisbetinde Kürtlüğe çevirdiler. Mustafa Kemal Paşa'ya arzetmiştim ve tedabir ittihazı lüzumunu bildirmiştim, tedabir gecikti ve Şeyh Sait efendi de Perşembe'yi Çarşamba'dan evvel getirdi, işte bu."

Reisin Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın İstanbul'a gidişinin bu isyanla alâkadar olup olmadığı sualine cevaben:

Ali Rıza'nın Temasları

Kasım bey - **Ali Rıza esasen Haleb'e oradan da İstanbul'a geçti, sonra döndü. Seyit Abdülkadir efendiyi gördüğünü söyledi"** bu düdük **ötmez, ömrümüz 15 gündür"** dedim, **"merak etme olacak"** dedi.

Reis, Kasım'a, - Şeyh Sait efendi her halde isyandan evvel bir tertibat yaptı. Bu tertibatta kimler vardı? Ve esbabı ne idi, diye sorunca;

"Din" Âlet, Amaç "İstiklâl" Kazanmak

Kasım - Tertibat **din meselesini ortaya attılar. Taklip için dini âlet ettiler, güya dini âlet etmek istiyorlardı.**

Reis, Kasım'a - Dini âlet ettiklerine kaani olup olmadığını sordu.

Kasım - **"Esasen maksatları istiklâl elde etmekti"** demiştir.

Reis - Bu isyanda hariçten bir tesir olduğunu kaani misiniz, Şeyh Sait %80 i %100 e mi çıkarmıştır, bu isyanı Şeyh Sait başlı başına mı yaptı? sualine cevaben,

Kamuoyu Yaratma Çabası

Kasım - **Efkâr-ı umumiyedeki zihniyeti tamamen kazanmak için bekliyorlardı, fakat Şeyh Sait tesri etti, kendini Divan-ı Harbe istediler, kuşkulandı, gitmedi sonra patlak verdi.** Bir çok yerlerde iştirak etmedi.

Yenilgi Sonrası Amaç

Kasım - Şeyh Sait'le buluştuklarında Şeyh Sait başının çaresini düşünüyordu. Şeyh

Sait **iptida buradan aileleri gönderiniz. Biz de doğru Murat köprüsünü geçeriz İran'a, Simko'nun yanında İngilizler'e iltica ederiz dedi.**

Reis - Şeyh Sait yollardan geçerken neler söyledi sualine cevaben,

Kasım - Mesmuatımız o idi ki Şeyh Sait din için kıyam farzoldu demişti. **Bir Türk öldürmek 70 gâvur öldürmekten eftaldir** demiş. Tedbirler için de görüştük onu arzettim.

Kasım - **Kürdistan İstihlâs Cemiyeti**ne Seyit Abdülkadir ile oğlunun dahil olduğunu işitmiş fakat başka kimselerin olduğunu bilmiyormuş.

Şeyh Sait'in Varto Sorgu Hakimliğine Verdiği İfade

"İfadesinin Piran vakasının suret-i zuhuruna ve isyan hareketlerine" ne suretle başlayıp nasıl devam ettiklerine dair olan kısmı daha önce aktarılmıştır. İfadenin devamı şöyledir:

"Maksatları ahkâm-ı şeriye ve diniyeyi tatbik ise de bunu herkez gibi matbuat vasıtasiyle temin etmek abes ve semeresiz olduğunu zannederek matbuata müracaata iltifat etmediklerini ve çünkü gerek mebus ve gerekse matbuat kendileriyle eğlenecek idüklerini ve gerek mebus ve gerek hükümet ve matbuat erkânı akıllı ve kısm-ı âzamı da dindar zevat olup bir kısmı da dinsiz olduğunu ve müracaat etmemesinin esbabı kendisini eski kafa ve itikadatta olduğu için reddederek mürteci addedecekleri düşüncesini matuf idüğünü ve hülâsa şimdiye kadar bu memlekete faydalarını görmüş ise de kendisinin bu bapta fikir ve maksadı yine eski hanedandan mutlak halife değil her hangi ırk ve millete mensup olursa olsun, eslâh ve erşet ve sâlem bir sülalenin şeriat ahkâmı mucibince halife olmasını şer'an vâcip gördüğünü ve halifeliğe kimin münasip olduğu hakkında hiç bir kusuru bulunmadığını ve kendisine hükümîn-i ecnebiye tarafından da bu hususa dair bir gûna telkinat vâki olmadığını ve ahkâm-ı şeriye ve diniyeyi kendisinden daha ziyade bilen mevcut ise de kendisinin fikr-i zatisiyle bu işe peyrev olmak istediğini ve maksatları ahkâm-ı şeriye yine bu vaziyette keşmekeş devam eder ve hükümet de bunun önüne geçmek üzere tedbir ittihaz etmezse **kendi aralarında ahkâm-ı diniyeyi layıkı veçhile temin ve tatbik etmek fikriyle muhtariyet talep ve temin eylemek**[52] **ve hükümet buna da muvafakat etmediği takdirde Diyarıbekir'i zapteder etmez icabederse İngiliz Hükümetine müracaat ederek Türk hükümetini maksatlarını temine dâvet ve icbar edilmesini talep etmekten ibaret idüğünde,**

52. Varto Sorgu Hakimliği de öncelikli amacın "**muhtariyet**" olduğunu ifade ediyor.

Ve hükümetin tatbik-i şeriat hususunda gösterdiği ihmali yani tesettürün ref'i vesaire gibi ahvali kısmen İstanbul'da münteşir **Sebilürreşat Gazetesi**nden ve bazılarını da İstanbul'a gidip gelen Erzurum ve Hınıs tüccarlarından işittiğini ve fikr-i ihtilâl ise medreseleri vesairenin ilgası esnasında niyetten bazı defa geçtiğini ve **Cibranlı miralaylıktan mütekait Halit bey kainbiraderi ve teyzezadesi olup Şeyh Abdullah efendi dahi hem dayısı ve hemşiresinin oğlu ve aynı zamanda kendisinin damadı olduğunu** ve kendisi Kirvas cephesinin temini için emir verdikten sonra Varto işgal edilerek birtakım esirler getirildiğini ve getirildiklerini Lice'de gördüğü mezkûr üsera Lice ve havalisi ahalisinden olduklarından keyfiyeti de bunlardan haber aldığını ve zann-ı zatisine göre bunlar tâbi olmazsa idiler Varto'dan **Şeyh Abdullah** ile beraber çıkmamaları icabeder idüğünde ve kendisi ceraid-i malûmeden hiç birisine abona olmayıp yalnız biraderi Hınıs müftüsü **Bahattin efendi** Sebilürreşat gazetesine abone oldu, ondan ve mezkûr gazeteyi bazaen biraderi mumaileyhten ve bazı kerre de memurinden alıp okuduğunu ve bazı mebuslar hilâfetin ipkası hakkında makaleler yazmış olduklarından bunları okuduğunu ve Erzurum'dan tüccar **Ali Moruni** ve oğlu **Süleyman efendi** ve Şuşarlı **Mehmet Nuri** ve Erzurum'da mukim Bitlisli tüccar **Seyfettin** nam şahıs eşhas İstanbul'a gidip geldiklerinde tesettür vesairenin ref'ine ait havadisleri de bunlardan işittiğini ve fakat bunu eşhas-ı mezkûreden hangisinin söylediğini tahattur edemediğini ve Genç müdeiumumisi **Mehmet Hamit bey** fikirlerine muhalif ve fakat güzel bir adam olduğunu ve mumaileyhe para vermediklerini ve **Hasan Fahri Ağazade Kadri** ve **Mahmut Kâhya Zade Yusuf Avni** imzalı ve Yunan'ın ilân-ı harbinden ve meclisteki ihtilâf-ı efkârdan ve Mehmet babaya silâh verilmesi hakkındaki emirden bâis 20 Mart 341 tarihli mektuptaki imza sahiplerinden Kadri bey ve Yusuf efendiler Bakır Madenli ve fikirlerine tâbi ve muvafık eşhas olduğunu ve Mehmet baba dahi Maden'in Barman nahiyesinin Tepeci kariyesinden olup bu dahi kendileriyle hemfikir bulunduğunu ve kendileri mukaddema havadis talep ettiklerinden mezkûr mektubu cevap olarak göndermiş olduğunu ve Meclisteki ihtilâfı kendisi esasen işitmiş olduğundan böyle yani hükümete başka bir taraftan ilânıharb edilerek meşgul olmasını ve Mecliste ihtilâf-ı efkâr tahaddüs ederek icraat-ı tamme yapmaya muktedir olamamasın bittabi muvaffakiyetleri namına fırsat addederek arzu ettiklerini ve evrak meyanındaki 7 Mart 341 tarihli ve **Şeyh Ahmet Zade Hasan** ve Valirli **Mehmet Sadık** ve Darahinili **Yusuf Hasan** imzalı mektupta ismi geçen Günikli **Halit bey Zade Kâmil** bey kendisinin nezdinde bulunmayıp fakat sağında ve Karabaş cephelerinde müsellehan çalıştığını ve 20 Mart 341 tarihli **Şeyh Ali**'ye hitaben muharrer **Şeyh Abdullah** imzalı mektup kendisine olmadığından münderecatından malûmattar bulunmadığını ve yine 16 Mart 341 Darahini inzibat memuru **Hasan Fehmi** imzalı mektupta esamisi mevzuubahis olan eşhastan **Hasan efendi** Genç'in Sudan kariyesinden ve **Tahir**

efendi ise Vali'nin kâtibi olup Lice ahalisinden bulunduğu ve **Şeyh İbrahim** efendi dahi Çapakçur'un Çan kariyesinden **Şeyh Ahmet** efendinin hafidi ve Çapakçur müftüsü olduğu ve her iki müftünün kendileriyle hemfikir olduklarını maznunu ise de kâtip **Tahir efendi**nin fikrini kati olarak bilemeyeceğini ve yine müsvedde halinde Arapça muharrer mektupta bahsettiği tesettür ve kadınların ecanip ile dansetmesi hususatını Sebilürreşat'ta okuduğunu ve hatta şöyle bir sütun-u manzuru olup bunda "Macar gençleri İstanbul'a gelmişler, bir otelde İslâm kadınlariyle dansetmişler ve bu sırada kavga da zuhur etmiş olduğu" yazılmış ve yine Sebilürreşatta İzmit Bahri Kılıçzade Ali tarafından muharrer bir makalede muharririnin Peygambere itale-i lisanda bulunduğu ve Hasan Fehmi efendi namında bir müftü tarafından da beyinlerinde bu hususta dolayı bir dâva tekevvün ettiğini okuduğunu ve yine 9 Şaban 343 tarihli ve **Salih** imzalı mektuptaki eşhastan **Salih** Hani nahiyesi beylerinden ve **Reşit** ise Tirikân aşireti ağavatından olduğunu ve yine imzasız ve tarihsiz diğer bir mektupta top işiyle biteceğinden bahis olunan **Nezir çavuş** nam şahıs dahi Çapakçur'un Görük kariyesinden olup 3 Mart 341 tarihli mektup zirinde imzası bulunan Lice'nin Müminağa mahallesinden **Hacı Ali** nam şahsı tanımaz ise de bunun Kulp'ta kuvveti olmadığını işittiğini, 27 Şaban 343 tarihli diğer bir mektup zirinde **"hadimülmücahidin Abdürrahim"** imzasının sahibi kendisinin kardeşi olup Piran'da mukim bulunduğu mezkûr mektupta esamileri mezkûr aşair ve zevat-ı sairede hükümet taraftarı olduğu beyaniyle muhtelif nokata dair irat edilen esileye berveçhiati serd-i müdafaat eylediği:

C- "13 Mart 341 tarihli mektup zirinde imzası bulunan Kelmağlı Şeyh Mustafa Efendizâde **Hüseyin**, Şeyh Şerif'in biraderzadesidir. Kendilerini ve keza isimleri geçen **Berçikli Mehmet** ile Zaman kariyeli **Molla Hasan**'ı tanımıyorum. 1 Şaban 343 tarihli mektup zirinde imzaları bulunanlardan **Mehmet Mehdi** benim kardeşimdir. Lice'nin Serdi kariyesinde ikamet eder. Faris Ağazade **Sabir** de Genç'in Potyan kariyesindendir. Ömer ağa hafidi **Hatip** dahi Genç'in Tosla aşiretindendir. **Hafızzâde Sai** tanımıyorum. Bu adamlar benim müttefiklerimdir. Ve beraberce çalışmışız. İzolon Rumiyan kariyesinden Tilhomlu **Şerif Ağa zade Zülfikâr** tarafından kendisine mektup yazılan **Şeyh Abdurrahim** dahi benim kardeşimdir. Evvelce de söylediğim veçhile Piran'da ikamet eder. Mektubun nereden elime geçtiğini tahattur edemiyorum, Ergani yani Osmaniye kazasının Tilhomu kariyesinden Şerif ağa Zade Zülfikâr olup merkum da müttefikimdir. **Şeyh Eyüp** nefsi Siverekte mukim ve **Pozan bey** dahi Siverek köylerinden ise de elyevm Urfa'nın Sivereğe civar olan bir mahalde aldığı köyde mukimdir. **Timur ağa** İzol ağasıdır. Bunlar bizimle hemfikirdirler. 28 Şubat 341 tarihli **Şeyh İbrahim**'den mevrut telgraflarda esamisi geçenlerden **Şeyh Abdullah** Çan kariyesniden evvelce söylediğim **Şeyh İbrahim**'in biraderidir. Mahalli ikameti de Kiği'nın Demlâk kariyesidir. Bizimle hemfikirdir. **Tayyip efendi** dahi Çapakçur'un Çörik kasabalı İsmail efendinin oğludur. Evvelce bizimle hemfi-

kir idi bilâhare tebdil-i fikir etti. Bu adam Çapakçur'un Fahran mahiyesi müdürüdür. 9 Mart 341 tarihli ve Darahini inzibat memuru **Hasan efendi** imzalı mektupta mezkurülesami eşhastan **Doktor**un ismini bilemiyorum fakat Genç Hükümet tabibidir. Ve kendisi de Diyarıbekirlidir. Bizimle muvafık olduğunu bilmiyorum fakat vazifesine bakıyordu. Nısıf maaş alıyordu, kâtip **Tahir** vilâyet müsevvididir. İnzibat memurumuza kâtiplik ediyor ve nısıf maaş alıyordu. Yalnız bu ikisine maaş veriliyordu, fikrini iyice bilemem. **Ali Avni** ve **Mihri** ikisi de Kürttür. Jandarma zabiti de bize muhaliftirler, kâtip **Fehmi efendi** dahi benim kâtibim idi. Liceli Bilâl efendinin oğludur. Bu Fehmi efendi de bizim müttefikimizdir. Fakih Hasan oğlu **Abdülmecid**'i bilmiyorum, Liceli ve pederinin ismini bilemediğim **Molla Mustafa** dahi bizim ittifak kerdemizdir. Ve Palu'nun Ohre ağavatından Necip ağa bizim muhalifimizdir. Ve Karaşeyh kariyesinden Darahinili imametinde bulunan Molla Hüseyin hiç bir akide sahibi değildi. **Tahir Ağa** ve **Hacı Ahmet** ve Fettah oğlu **Galip Ağa** her ikisi de Licelidir. **Tahir Ağa** müttefikimizdir. **Galip Ağa** biraz şüpheli olmak üzere bizimle harbe iştirak ediyordu. Ve Muş vilâyetine hitaben beyannameden malûmattar değilim yalnız altı madde hakkında evvelce söylediğim veçhile hükümetten muvafık-ı şer'î hareket istiyorduk. Fakat bu kâğıt nereden geldi ve kimin yazısıdır tahattur edemiyorum. 21 Nisan 341 tarihli mektup zirinde imzası bulunan Maden'de mukim **Reşit zade Mahmut Hamdi** bizim müttefikimizdir. Bakır Madenine mensup Belirtiş ağavanından **Kaçaroğlu Tevfik**'dir. Yine 15 Mart 341 tarihli iki mektupla 12 Mart 341 tarihli ve **Şeyh İbrahim** ve **Ali Rıza** imzalı mektuplarda mebhusulesami kesandan Kırkırınlı **Bahri** ve biraderi **Kâmil** Varto kazasının Kırkırın kariyesindendir. Elâziz istilâsında bunlar daha evvel orada idiler. Çapakçur'un Sıfi kariyesine gelmişlerdir. Bir at ile tüfeklerini bizim müttefikler almış keyfiyeti bana yazdılar ve sonra vesika ile bırakılmalarını cevaben yazdım. Varto o sırada işgal olmadığı için mahallerine bırakmıyor idiler. Bunların ahvallerine vakıf değilim. Şubat 341 tarihli ve mahtumum **Ali Rıza**'nın imzasını havi mektupta bahsolunanlardan **Ahmet bin Fudi** Cibranlı miralaylıktan mütekait **Halit beyin biraderidir. Kâmil bey bin Halit bey** dahi Oğnut Toklıyan ve Kânireşn kariyesindendir. **Sofu Mehmet** Sersani dahi Hınıslı Yeni köyündendir. **Ahmet ağa**yı bilmiyorum. **Seyit Molla Ali**'nin torunu ikidir. Hangisi olduğunu bilmiyorum, birisi **Kasım** diğeri **Abdullah** namlarındadır. Bulanığ'ın Evriz Vilikân kariyesindendir. Cümlesi de bizim fikirdedirler. 3/Mart/341 tarihli ve **Şeyh Kasımzade Mehmet Eyyubülhalidi Nakşibendi** imzalı mektup sahibi de Siverek'te mukim ve bizim müttefikimizdir. Arduşinli **Mahmut bey** Arduşin müdürüdür. Ve Genç beylerinden ve bize muhaliftir. Ve tarihsiz **Şeyh İbrahim** imzalı mektupta mevzuubahis Saruhanlı Hacı Hüseyin oğlu **Resul** ve Hor kariyeli **Şerif** dahi Palu'lu olup bizim müttefikimizdir. Ve 5/Mart/341 tarihli mektuptaki **Şeyhzade Abdullah** ve Palu'lu **Ali Rıza** imzalarının sahiplerinden **Abdullah** Çan'lı Şeyh İbrahim'in biraderi olduğunu zannediyorum. Diğeri **Ali Rıza** da nefsi Palu kasabasında mütemekkin bir sofu ve

müttefikimizdir. 27/Şubat/341 tarihli mektupta muharrerülesami eşhastan **Şeyh Mehmet Baba** Maden'in Bazmaz nahiyesinin Tepecik kariyesinde mukim Kadiri meşayihindendir. Harput kazasına tabi Vartinik kariyesindendir. Baba zade **Bahattin Bey**dir. Ve Palu kazasının Toli kariyesinden Ali ağa zade **Hasan ağa**dır. Diğeri Tula kariyesinden Mehmet ağa zade **Hasan ağa**dır, cümlesi müttefikimiz olduğunu zannediyorum. Yine imzasız ve tarihsiz Melikânda **İsmail bey**e hitaben yazılmış mektupta muharrerülesami kesandan **İsmail bey** Kırkırınlıdır. **Halit Bey Cibranlı** miralaylıktan mütekait İsmail beyin birader zadesidir. **Hacı Musa**'nın dahi Muş'un Kuyut nahiyesinden **Hacı Musa bey bin Mirza beydir. Yusuf Ziya efendi** dahi Bitlis mebus-u sabıkıdır. Ercuvanklı **Mustafa**'yı tanımam, **Selim bey** Cibranlı Halit beyin biraderidir. **Ahmet bey** dahi Halit beyin kardeşidir. **Vükâlayı bin Kulayı** dahi Kalecik kariyelidir. **Sadi** dahi Oğnut'un Azizen kariyesinden **Talha**'nın oğludur. Cümlesi bizim müttefikimizdir ve keza mebhusülesami kaymakam **Osman bey** ve tahrirat kâtibi **Hamdi**, zabıta memuru **Ali,** takım kumandanı **Harun** cümlesi Osmaniye tâbi yerlisidirler. Ve bunlar müttefikimiz olup tarafımızdan tâyin edilmişlerdir. Biraderlerimden **Şeyh Bahattin** Hınıs kazası müftüsüdür ve muhaliftir. **Ziyaettin** yine Hınıs'tadır fikri bence meçhuldür. **Abdurrahim** Piran'da mukim ve müttefikimdir. **Mehmet Mehti**, Serdi kariyesindedir, o da benim fikrimdedir. **Şeyh Tahir** dahi Sudi kariyesindendir. Fikrinde müteredditdir. Bu şeyhler Diyarıbekir'in Tirikân aşiretine mensup Termil kariyeli Şeyh Hasan oğulları **İsmail** ve **Abdüllatif**'dirler. Onlar da benim fikrimdedirler. **Yusuf Ziya Bey**'le fikr-i ihtilale ait bir şey konuşmamışım fakat **Halit Bey**le hilâfet ve şeriat mesailini konuşur ve müzakere eder idik.

Şeyh Said, makam-ı iddiaca 21/Mayıs/341 tarihinde mazbut ifadesinde de şunları söylemektedir: "**Şeyh Abdullah** efendi Muş'la Menaşku'nun arasında Kirvası Gediği vardır, orada idi, o cephenin kumandanı idi. Maiyetinde zannedersem 200-250 asker vardı. Bu efradı kendisi özbaşına toplamıştı. Ben burada idim. Onların ahvaline çok muttali değildim. Çünkü ben Diyarıbekir havalisinde idim. **Bize muhtelif rüesanın kısm-ı azamı mektup ve kasidelerle haber verirlerdi**. Ancak **Şeyh Abdullah**'ın bulunduğu mahal uzaktı. Harekâtın idare-i umumiyesi keyfe mettefak nasıl rast gelirse öyle yapılırdı. **Kasım Beyin bize ne vakit iltihak ettiğini ben bilmem** onu **Şeyh Abdullah** bilir. Ben Darahini'den Menaşkut'a gittim. **Kasım Bey** orada Şeyh Abdullah'ın yanında idi. 5 gece birarada kaldık. Menaşkut'a gittiğimde **Şeyh Abdullah, Kasım Bey, İsmail bey, Hatunzâde Reşit** ve **Mehmet** vardı. Diyarıbekirli **Şeyh İsmail** ile kardeşi **Abdüllatif** bize rücatta Kahkit kariyesinde gelip iltihak ettiler. Ric'attan evvel Diyarıbekir havalisi hududuna geldiğinde kendileri de bize iltihak ettiler. Yalnız idiler. Bazı yerlere teşvikat ve telkinat için giderlerdi bazı kerrelerde maiyetlerinde efrat ile iş görürlerdi. Hani'nin ilk defa vakt-i işgaline gelnce Hınıs'tan Çapakçur'a geldim, oradan Darahini'ye uğradım, **Veli ile mülâkat ettim.** Lice'ye uğradım Lice'ye uğramaya niyetim yoktu mukadderat oraya da götürdü, Serdi'ye geldim Serdi den Palu'ya

geçmek niyetinde idim, Hanili **Salih bey**in 25 atlı ile beni ziyarete geldiğini haber verdiler. Bekledim, görüştüm. Daveti üzerine Hani'ye gittik o gece orada kaldım. Sabahısı Şeyh efendinin tekkesinde **Salih bey**le amcazadesi **Hamdi bey**i barıştırdım. O sırada Piran'dan 10 atlı geldi, piyadeleri de yolda yorulup kalmışlar. Bunlar beni Piran'a davet ediyorlardı. Piran'da **Rus muhaceretinde üç sene oturduğum için oralılar beni tanıyorlardı. Onun için Piran'a gittim ve vak'a dahi orada oldu. Hamdi** ve **Salih bey**leri müsaleha ettiğim esnada harekât-ı diniye ve saire gibi hiç bir şey konuşulmadı. Varto'ya ben gitmedim. Orayı **Şeyh Abdullah** işgal etmiştir. Darahini'nin suret-i işgalince gelince, O Piran'dan ben Darahini civarına gittiğimde o civarda fitne zuhur etmişti. Ben giderken Kâhkit'de bir gece kalmıştım. Ertesi gece duydum ki ahali Darahini'ye baskın vermiş, bu ahalinin başında **Aliyatlı Mustafa** ve **Derviş ağanın oğlu** var imiş. Fakat köyün içine girmemişler ertesi günü baktım ki her taraftan Darahini'ye gidiyorlar, sordum Darahini'ye gittiklerini öğrendim, dönünüz dedim dinlemediler, biz de Küpar'a kadar gittik orada iken Valir'li **Hacı Sadık** ve Modan'lı **Molla Hasan** geldiler ve bana sen gel yoksa **Ekrat** ve aşair yağma ediyorlar yalnız banka sandığı kalmış sen de gelmezsen onu da talan ederler. Gece yarısı kalkıp gittik ve memuru bulduk beraberce **Yusuf ağa**nın odasına götürdük ve **Molla Hasan** emin bir adam olduğu için ona mühürlettim ve teslim ettim, sabahısı saydılar zannımca 4000 lira kadar vardı, hatta Banka memuru kefalet akçesini kasaya koyduğunu iddia etti müftüye şeriat ettirdim. Şahitler dinletildi onu çıkarıp verdik ve yine mühürle Molla Hasan'a teslim ettik Molla Hasan'a sen mütedeyyin bir adamsın buradaka memurlara ve işlere bakasın diye tenbih de ettim. **Fakih Hasan**'ın yanında kâtip olarak valinin kâtibi Lice'li **Tahir efendi** vardı. Fakih Hasan'ı ric'at zamanı çağırmıştım. O da geldi fakat bizimle iki gece kaldı biz de ricat ediyorduk. Darahini'yi terk ettik biz savuştuk ona sen ne yapacaksın ben Menaşkût'e doğru gideceğim dedim, o da bana teslim olacağım dedi ben eslah odur dedim. Menaşkût'e gittiğimde fikrimiz soluk, **Muş köprüsünden savuşup Nuh Beyin yanına gitmekti veyahut Varto'dan Murad'ı geçip Hasenanlı Halit Beyin yanına savuşmağı düşünüyorduk. Kasım Bey de zahirde öyle söylüyordu. Fakat bâtında Osman Nuri Paşa'ya kâğıt yazdığını ve ailesine gönderdiğini sonra kendisinden duymuştum.** Bir defa da Muş tarafına gitmeye teşebbüs etmiştik. Karabikân köyüne kadar gittik bize kılavuz bulacak olan **Mehmet bey** gelmedi, yağmur vardı vakit geçti gündüz oldu, Kirvah'a döndük yağmur çok yağdı çamur pek çoktu. O gece Kirvas'ta kaldık, sabahısı Çinyan'a gittik ancak ertesi sabah Çinyan'a ulaştık, oradan da gece yürüdük, Çarbuh tarafına vardık. Asker vardı. Dolan tarafından da görüldük. **Onlar Kızılbaştır hükümete çete yazılmışlardı, bize arkadan silâh sıktılar biz ilerledik onlar da çok tâkip etmediler.** O gece Sipahyan köyünde kaldık, ahalisi kaçmıştı. O gece tekrar kalktık Melhemli'ye gittik. Melhemli de Şeyh Ahmet Atmah'ın köyüdür. O köyün karşısındaki tepede gündüzü geçirdik.

Teslim Konusunda Görüşme

O tepede teslim olmak meselesi zuhur etti. **Şeyh Abdullah ben teslim olurum, ben yapamam dedim. Kasım bey de teslim olmak fikrinde idi. Ben evvelâ teslim olmam dedim ve bilahara ben de teslim olurum dedim.**

Bu niyet üzerine kalktık mağrep namazını kılıp Varto üzerine yürüdük ki oradan altı saat uzaktır. Yol da karanlıkta birbirimizi gaip ettik. **Ben Abdurrahman Paşa köprüsüne geldim ki henüz şafak ağarmıştı, orada kalbime bir şey sukût etti ki gidip teslim olayım, vakıa her taraf da askerle tutulmuştu. Orada Kasım Bey bana ulaştı. Bu fikrimi anlayınca, efendi olmaz ben Osman Paşaya mektup yazdım ki müfreze göndersin gelip bizi teslim alsın,** ben sana askerlerini öldürürsün diyordum, o bana olmaz diyordu. **Ve beni teslime ikna ve bana olur ki af ederler ya sürgün ederler belki necat yolu bulunur bu yolda ise beş dakika geçmeden telef olursun, nerede ise telef olursun müfreze gelir ateş eder" diyordu. Beni kandırdı döndük müfrezeler geldi,** [53] bizi ilk bulanlar Çarbuh askeri idi. Çarbuh'a döndürdüler. Bizi orada bir odaya indirdiler, o sırada bizi Paşa telefona istedi görüşüldü ve Piran'daki **Bahri**'nin ne olduğunu bilmiyordum. Melhemli dağına varmadan evvel kaçtı gitti. Kendisi Hınıslılar. 3-4 sene evvel Erzurum'da görmüştüm bir defa da Satrak'ta **Selim bey**le görmüştüm. Ne iş yapar bilmem ben gelirken Menaşkût'te bana iltihak etti. Esası çifçi imiş hırsızlık ve şekavette yapar. Diyarıbekir'e hücum ederken maiyetinde kaç bin kişi vardı bilmem. Allah bilir benim haberim yok. Ben o gece hamamda idim, dört bin, dörtbin beş yüz belki beşbin asker olur, Allah bilir. Bu askeri ben Samahi'de iken burada idare için Hanili **Salih bey, Mustafa bey, Şeyh İsmail** bini **Abdüllâtif,** Kırnuslu **Hacı Selim** de var ise de muhakkak bilmiyorum. Çünkü Mehmetyan muharebesinde bulundu ise de sonra buraya gelip gelmediğini bilmem bizim askerlerden o gece Diyarıbekir'e girenler 80-140 arasında söyleniyor, **elimizde top var idise de kullanan yoktu, esasen tüfengimiz de cephanelerimiz de noksan idi.** Fakat belki içeriden de bize taraftar çıkan ümidile bu hücum ileri sürüldü ve yürütüldü. Yoksa bence de muhal-i akl idi. **İçerden taraftar çıkacağını Salih bey söylemişti. Daha kim söyledi bilmiyorum, ben Diyarıbekir ahalisini tanımıyorum. Ancak aklıma geldiğine göre Salih bey, Cemil Paşazadeler ve Doktor Fuat bize taraftar demişti.** Bir de Nakşibendi **Bekir bey**in de bize meyyal olduğunu söylemişti. Diyarıbekir'i aldıktan sonra hükümetle muhabere edecek ve şeriatı isteyecek ve kabulü halinde riayası olacaktık. Kader-i ilâhî bu tarafa düşürdü.

53. Kasım Beyin, teslimde oldukça etkili olduğu anlaşılıyor.

İngilizler'e İlişkin Sözleri Yalanlıyor

Oğlum Ali Rıza İstanbul'da Kürtler'e misafir olmuş, Reşit namında bir amelebaşının yanında kalmış onunla gitmemiş, başka kimselere misafir olduğunu işitmemiştim. Yalnız **Seyit Abdülkadir'in ziyaretine giderek görüştüğünü söyledi. Diyarıbekir'i aldıktan sonra Cizre üzerinden İngilizler'le temas edeceğime ve muavenet temin eyleyeceğime dair etbaım arasından geçmiş bir sözden ve böyle bir şeyden haberim yoktur**, bilsem söylerim fakat kimseye iftira etmem ve yalan söylemem. **Şeyh Şerif**'i evvelâ Gazin cephesi kumandanı yapmıştım, sonra bazıları söyledikleri Gazik'le iş bitmez bu işi tevsi etmek lâzımdır biz de emir verdik ve Palu'ya ve Allah yardım ederse Harput'a doğru gitmesini yazdık, bana bu teklifi Darahini'de söylediler kimin ağzından çıktı bilmiyorum. O vakit **Salih bey** içimizde değildi. Lâkin Darahini'de olanlar maiyetimde idi. Lâkin kimin ağzından çıktığını bilmem. Tepede iken teslim fikrini bize söyleyenler **Kasım beyle Şeyh Abdullah**'tır. Ben Lice'de esir bulunan suvari kaymakamı **Cemil beye, Mürsel Paşa**'ya hitaben bir mektup yazdırdım ve bunda maksadım şeriat olduğunu elbirliği ile bu dinin ihyasına çalışmaklığımızı yazdım, fakat vardı varmadı bilmiyorum. **Şeyh Şemsettin**'i tanımam fakat bu mesele çıkınca ona da bir kâğıt yazdım ve onun da kıyamını istedim. Ondan da muvafık cevap aldım.

Ankara'dan Talepler ve "Ya İstiklâl Ya Hicret"

Diyarıbekir'i alıp hükümetle muhabere edecektik, Ankara'nın metalibimizden bazılarını kabul edeceklerini ve bazılarını da bahanelerle kabul etmeyeceklerini tahmin ediyordum. Meselâ medreseleri açmalarını ümit ediyordum. **Suret-i mutlakada red ettikleri halde ya istiklâl yapmak veyahut hicret eder Şam'a, Haleb'e bir yere çekilir giderdik.** Hınıs'ta idim bir gün işittim ki 1- **Halit beyi salbetmişler** bir gün de 2- **Hacı Musa beyin hapsini duydum.** Ondan evvel de 3- **Yusuf Ziya beyi hapis etmişlerdi. Hasenanlı Halit beyi tutmağa gelmişlerdi.**(54) Başka bir şey bilmiyorum, başak bir diyeceğim yoktur. **benim maksadım bu dine hizmet etmekti.** Bu çeşit niyetim yoktu. Allahütaâlanın kaderi beni bu çeşide düşürdü, **muvaffak olamadık ve şimdi anladığıma göre muvaffak olsaydık bu ahali ile bir şey olamazdı, bu bir cinnetti. Çünkü bu ahaliden sıtkım sıyrıldı, şeriata razı olan ahali kalmamıştır".**(55)

---

54. Bilindiği gibi Cibranlı Miralay Halit Bey, Bitlis eski Mebusu Yusuf Ziya Bey, Mutki aşiret reisi Hacı Musa Kürdî, Hasenanlı Halit Bey, Kürdistan Azadi Cemiyeti yöneticileri ve İsyanın organizatörleriydi. Bu nedenle İsyan başlangıcında tutuklanmışlardı.

55. Şeyh Said'in **"şeriata razı olan ahali kalmamıştır"** vurgusu ilginç değil mi?

Türk-Kürt Çelişkisi Mahkemenin De Dikkatini Çekiyor

Ve yine makam-ı iddiaca görülen lüzum üzerine bilcelp kendisine irae edilen 20-30 Şaban 1343 tarihli ve Liceli Müftüzade **Sait efendi** ve **Hakkı beye** muharrer mektuptaki "**Türkler ve düşmanlar**" tabirleri hakkında edilen istihzatta kendisi de **din ve şeriat namı altında kıyam eylediği halde Türk ve Kürt diye tefrik ve Türkler'i düşmandan vasfetmesi bu işin din meselesi olmadığı** ve buna ne diyeceğine dair irad edilen suale karşı bu mektup zirindeki imza benim fakat yazısı da kâtibim Liceli Bilâl efendi mahdumu **Fehmi efendi**ye aittir, cevabını verdiğini ve evvelce ifadesinde cerkesin rast gele ve keyfe müterafik emir verdiğini bildirmesine rağmen bu mektupta tabirat ve istılahat-ı askeriye ile emir vermekte olması arasındaki mübayenetin istihzasına karşı da bunda da kâtip **Fehmi efendi**'nin yazısıdır demiştir.

*Sual- **Ne için bu vak'a Hani ile Diyarıbekir'in işgaline sebep oluyor da Sivas'ta bir kasabanın işgaline sebep olmuyor, demek ki evvelce tasammüm edilmiş bir şeydir?***

Cevap- Hani için ne emir verdim ne kâğıt yazdım herbirşey Allahütaalâ'nın emri ile her yerde birden patladı. Biz de kaçamadık inkâr etmiyorum, patladıktan sonra elimden geldiği kadar çalıştım. Eser-i tertip olamaz. Şeyh Sait Müddeiumuminin suallerine verdiği cevaplarda Diyarıbekir'e taarruz ettikleri zaman 60 maktûl verdiklerini deliklerden içeri girenlerden bir haber alınamadığını ikinci defa Diyarıbekir'e taarruz için 15 gün sonra bir tertibat yapıldığını ve bu ikinci hücumdan maksat Diyarıbekir'i muhasara ederek Mardin yolunu kıtmak olduğunu, **Cibranlı Halit Bey**'in kendisi ile görüştüğünde şeriattan bahsettiklerini ve **akaitten toplama Kürtçe bir tercüme yaptığını**(56) ve kendisine gösterdiğini ve Vali ile olan görüşmesinde valinin bu havanın fenalığından ve rahatsızlığından ve sıtmadan bahsettiğini söylemiştir.

Yusuf Ziya Beyle 1923'te Kürdistan Teşkili Görüşmesi

Kıyamdan iki sene evvel Kürdistan teşkili hakkında Yusuf Ziya'dan işittiği şeylerden maada bir şey işitmediğini ve bir şey görüşmediğini söyledi.

Müddeiumuminin Şeyh Said'e hitaben "bu isyanın mürettep olmadığını, tesadüfen olduğunu söylediğiniz halde **arkadaşlarınızdan bazıları bu isyanın mürettep olduğunu ve Diyarıbekir'i aldığımızda İngiliz himayesini talep edeceğinizi ifade eyliyor** ne diyeceksin" sualine karşı "**hayır haşa böyle bir şey yok**" ve

(56) Bu Kürtçe tercüme bugün elimizde bulunmuyor. O sıralarda Kürtçe yayın yapmak yasaklandığı için, öyle anlaşılıyor ki bu tercüme eser de benzerleri gibi kaybolmuştur.

(57) yine müddeiumumi "bak, sana **emirülmüminin** diye bir mektup var sahibi Hasan imzalıdır bu mektubu almadın mı, okumadın mı, okuyunca bu mektubun sana raci olduğunu anlamadın mı" sualine karşı gülerek "emirülmüminin nasıl olurum, o mektubu aldım evet, o yazıyor emirülmüminin diye ben söylememişim ya üzerime iftira etmiş söyleyen "**Emirülmücahidin" unvanını bile kendime ağır buldum** ve "**Hâdimülmücahidin**" dedim, o küstahlık etmiş."

Darahini İnzibat Memuru Hasan Fehmi Neler Anlatıyor

Şeyh Sait tarafından Darahini inzibat memurluğuna tayin edilip Şeyh Said'in evrakı ile birlikte makam-i iddiaya tevdi olunan Genç vilâyetinin Modan kariyesinden Hacı Süleyman oğlu **Fakih Hasan Fehmi**'nin makam-ı iddiaca zaptolunan ifade-i evveliyesinde:

Şeyh Sait.tarafından tayin olunduğu Darahini İnzibat Memurluğunda tahminen 30-40 gün kadar kaldığını, memurinin hepsi Şeyhe delâlet ederek, bu vazifeye Yusuf ağanın tâyin edilmeyerek kendisinin tâyin edilmesini rica etmişler kendisi Elâziz'e hükümete haber vermeye gidiyormuş, memurinin rica ve dehaleti ile Şeyh Said'in kendisini tâyin ettiğini, -

Şeyh Said ilk defa Çapakçur'dan Darahini'ye geldiğinde yanında 200 kadar adam bulunduğunu ve **bunların pek azının silâhlı olduğunu,**

Darahini inzibat memurluğundaki vazifesinin "gelen esir askerleri iaşe" Şeyh Said'in gelen emirlerini tebliğ ettiğini, cepheye kuvvet falan göndermediğini, orada memurları himaye ettiğini, onların hayatlarını muhafaza için onların ısrarı ile mektuplar yazdığını, hatta itimatsızlığından dolayı en sonunda Şeyh Said'in kendisini cepheye istediğini ve yerine **Yusuf Ağayi** tâyin ettiğini,

Kendisi inzibat memuru iken Çapakçur dahilinde bir hanedan olan mütevellilerin vergi memuru İsmail efendiye sen sebep oldun valiyi igfal ettin, muallim doğrusunu söylemişken sen işi karıştırdın evimizi sen yıktın diye hapis ettiğini, Şeyh Sait bunu duyunca kendisine işi bırak dediğini ve oradan alarak Yusuf ağayı tâyin eylediğini,

Kendisi Nahiye Müdürü Tayyib'in **Cibanlı Halit**'le, şeyhlerle muhaberesinden, vakadan bir ay evvel valiyi haberdar ettiğini ve **Muallimin ve Mebusun verdikleri ihbarların doğru olduğunu gerek dairesinde gerek evinde Valiye söylediğini,**(58)

57. Şeyh Said, İngiliz himayesi iddiasını burada da reddediyor.
58. Muallim Mehmet Zeki Dündaralp ile Genç eski Mebusu Hamdi Beyin "ihbarları"nın doğru olduğunu doğrudan Şeyh Said'in atadığı İnzibat Memuru **Fakih Hasan Fehmi** de doğruluyor. Hakkı Naşit Fakih Hasan'la ilgili yargılamayı **Vakit** gazetesinde şu başlıkla veriyor: "**Şark İstiklâl Mahkemesinde ,Hasan Fakih'in Mühim İtirafları**" (17 Haziran 1925).

Şeyh Said'in isyan edeceğini vakadan bir ay veya 40 gün evvel Muallim'in telgrafından anladığını ve Tayyib'in şeyhlerle ve Halit Beyle muhaberesi olduğunu Valiye söylediğini ve Valinin "yalandır" dediğini ve iki ay geçmeden bu işin olduğunu,

Şeyh Said'in gelmesinden birkaç gün sonra bütün memurini camie toplayarak bir kâğıt yazıp onda hükümetin âdil olduğunu ve her nasılsa bu işin olduğunu ve bu kâğıdı **Mürsel Paşa**'ya göndermelerini ve Şeyh Said'in milleti iğfal ettiğini bildirmelerini söylediğini ve Valinin "ben bir şey bilmiyorum" demesi üzerine kendisinin de Valiye "Cenabıhak bu milletin ahını senden alsın ben sana bir ay evvel söyledim, Şeyhin yüzlerce adamla geçtiğini gördün, Tayyib'i himaye ettin Nahiye Müdürlüğünde bıraktım" dediğini ve bunu umum memurların işittiğini, ahaliden kimseyi camiye sokmadığını,

İmzasını havi olan yazıların Genç vilâyeti tahrirat kâtibi Liceli Fehmi'nin amcazadesi **Tahir efendi**nin olduğunu ve imzaların bir kısmının kendisinin olduğunu bir kısmını Tahir'in attığını çünkü imzaların birbirine uymadığını esasen okumağı az bildiğini ve yazmağı bilmediğini,

Subaylara Görev

Mehmet Mihri efendinin jandarma mülâzımı olduğunu, anasının Çapakçurlu, babasının da Tavsılı olduğunu ve kendisinin Diyarıbekirli olduğunu, **Mehmet Mihri** efendinin şeyhin yanına gittiğini ve kendisinin **onu jandarma Yüzbaşısı Ali Avni ile birlikte Şeyhin yanında gördüğünü, bunların Şeyhten vazife istediklerini veyahut şeyhin verdiğini** iyice bilmediğini, yalnız şeyhin onlara kendisi ile beraber çalışmaları için emir verdiğini ve onların iki üç gün yanına gelip oturduklarını ve iş olmadığı için iş vermediğini ve Şeyh Said'in bunlara nısıf maaş verilmesi için emir verdiğini ve kendisinin de 45 banknot **Ali Ulvi**'ye ve 40 banknot **Mihri**'ye verdiğini ve Ali Ulvi'nin de Çapakçurlu olduğunu ve Hurde Cafer ağanın amucası oğlu olduğunu,

Şeyh Said'in, Şeyh Abdullah'ın hem şeyhi hem de kainpederi olduğunu, Şeyh Said'in iki bacısı ile bir kızının Çan şeyhlerinde olduğunu ve Çan şeyhlerinin bacısının da Şeyh Sait'te olduğunu ve Ali Rıza'nın anası olduğunu,

Çan Şeyhinin kızı Hacı Sadık beyde ve iki kızının da Hacı İsmail ağada olduğunu, Yusuf ağanın Hacı Sadık beyin yeğeni ve damadı olduğunu ve hülâsa bütün bunların akraba olduğunu,

Kürtler'in Hukukunu Muhafaza İçin

İsyan sebebi olarak Şeyh Said'in şeriat olduğunu söylediğini, Darahini'nin işgalinden sonra Karâz'da iken **Şeyh Said'e mektup yazarak maksadının şeriat olduğunu ve silâh istimal etmeyeceğini hatırlattığını halbuki Şeyh Said'in böyle hareket etmediğini ve silâh kullanacağını ve bunun muhalif-i şer'î olduğunu kendisine yazdığını ve kendisine Fehmi'nin yazısı ile bir cevap gönderdiğini ve bu mektupta "*Ben Kürtlerin hukukunu mahafaza için yapıyorum*" dediğini,**(59) **Şeyhin bu mektubunu dairede Ceza Reisinin, Müddeiumuminin, Banka memurunun huzurunda okuduğunu** ve bunun maksadının fena olduğunu söylediğini,

Kürdistan Teşkili ve Destekçi Paşalar, Mebuslar

Şeyhin maksadına varmak için Diyarıbekir, Malatya, Harput, Muş, Maraş, Urfa, Siverek, Ayıntap, Bitlis hatta Sivas, Trabzon ve Erzurum'u ve bir çok yerleri işgal etmek istediğini ve bunun için de mebusların bir çoğu ve paşaların kısm-ı azamının kendi fikrinde olduğunu söylediğini bunları bizzat Şeyhin ağzından değil onun erkânından olan ağavat (ağalar) ve beylerden işittiğini ve ahalinin de buna kandığını,

Cephe Komutanları

Muş cephesinde **Şeyh Abdullah, Elâziz** cephesinde **Şeyh Şerif** Çanlı şeyhi **Mustafa** ve **Şeyh Şerif**'in kardeşi **Şeyh Hüseyin, Kiğı** cephesinde **Şeyh Hasan** ve **Şeyh Celâl, Diyarıbekir** cephesinde **Şeyh Sait, Şeyh Tahir,** Hanili **Salih bey, Mustafa bey,** Liceli **Tahir ağa, Fehmi Galip, Şeyh İsmail** ve kardeşi **Abdüllâtif** ve daha isimlerini bilmediği bir çok adamların bulunduğunu söylemiştir.

Fakih Hasan İstiklâl Mahkamesi huzurunda da:

Şeyh Sait köye geldiğinde ahali ile beraber kendisini istikbale gittiğini, orada şeriat bahsinin açıldığını ve Şeyh Said'e tahriren müracaat etmesini söylediğini ve Şeyh Said'in de **"doğrudan kıtale sebebiyet vermiyelim"** şeklinde cevap verdiğini,

59. **"Kürtler'in hukukunu muhafaza"**, Şeyh Said İsyanının ideolojik özünü oluşturuyor.

İhbarcılar

Mebusu sabık Hamdi Bey'in Dahaliye Vekâletine ihbaratta bulunduğunu fakat Vali'nin yalandır diye tekzip ettiğini,

Rüştü Bey'in ihbaratta bulunduğunu fakat Valinin onu da tehdit ederek meseleyi kapattığını,

Muallim Zeki Bey'in ihbaratta bulunduğunu, Valinin onu da azlederek mahkûm ettirdiğini,

Reisin, "demek bu Piran vakasından daha evvel tertip edilmiş", sualine cevaben,

Hasan Fehmi, **"tabii tertip olmasa bu rüya değil ki nâgihân olsun"** demiştir.

XI-j) "Siyasiyûn" Gruptan Hanili Salih Beyin Sorgusu

Maznunlardan Salih Beyin ifade-i mazbutası bilkırae berveçh-i zîr isticvaba şuru olundu:

Reis - Salih bey siz nerede tahsil ettiniz?

Salih bey- Hani'de tahsil ettim.

S- Ne tahsil ettiniz?

C- **Ulum-u Arabiye, ulum-u diniye-i aliye** ikmal-i tahsil ettim, **bazı fünunu** kendi başıma okudum.

S- Hangi lisanları biliyorsunuz?

C- **Türkçe, Arapça, Farça, Kürtçe, Zazaca,** biraz da **Fransızca** bilirim.

S- Fransızca bilirmisin, Fransızca bir kitap da teşkil etmişsin?

C- Tercüme etmedim, Fransızca **Gülistan** tercümesi vardı onu elde ettim.

S- İngilizce bilir misin ve görüşür müsün?

C- **İngilizceyi bir Ermeni muallimiden biraz okudum, konuşamam.**

S- *Bir isyan hâdisesi var, bu gibi hadisat şüphesiz maksatsız olmaz bu isyandan maksat nedir?*

C- Maksat bizim bu havalide dinden ibarettir. Evvelemirde medreselerin seddi, ehalinin zihnini hırpaladı. Bizim bu havalide her köyde bir medrese bulunur, iaşe ederler, beş on talebe de bulunur. Medarisin seddi emri verilince her tarafta su-i tesir yaptı, dinlerini öğretmek men olunca teessür başladı. Hukuk-u aile kanunu ve ilâh. Galeyan arttı, maksadımız biliyorduk ki hükümete karşı duramayız, dini teessür bir cinnet-i muvakkate halini almıştı. Ahali intihar edercesine ileri atılıyordu, dinimiz uğruna bir kaçımız ölelim, Diyarıbekir'i işgal edelim diyorduk.

S- *Demek ki avam arasında bu dinî şekilde bir galeyan vardı, zatı âlinizin kanaatı bu mu idi?*

C- Evet başka katiyyen bir saik yoktur, bu teessür bende daha ziyade idi. Hükümet dine ait şeylere müsaadekâr bulunsun diyordum. Ben de **istiyordum ki hükümet bir an evvel tashih-i harekât etsin** diyordum.

S- *Bu galeyanı husule getiren kimler idi?*

C- Galeyan kendi kendine geliyordu, emeğe lüzum yoktu.

S- *Salih bey,* ***ben gezdiğim köylerde kelime-i şahadeti bilmeyen, namazı bilmeyen adamlara tesadüf ettim,*** *bu dediğiniz şekilde bu halk isyan eder mi?*

C- Bu kabil adamlar her yerde bulunur, ahalinin ekserisi öyle değildir, kelime-i şahadeti bilmeyenler de vardır.

S- *Size soruyorum, medreselerde müderris dediğiniz adamlar okumak, yazmak bilmeyen adamlar değil mi, orada tahsil gören adamlar da ayni değil mi?*

C- Bizim medreselerden iyi adamlar çıkmıyor değil efendim.

S- *Sizin isyana iştirakinizden maksadınız da din meselesidir öyle mi?*

C- Yalnız din meselesi yalnız...

S- *Bu halkı dini alet ittihaz ederek isyan ettirmek doğru mudur?*

C- Size karşı öyle söylüyorlar.

S- ***Sorduklarımız Şeyh efendinin, beyin emrile girdiklerini söylüyorlar, hiç dinden medreselerin kapandığından bahsetmiyorlar.***

C- Mustafa bey muhteldir, sözünü bilmiyor yarım adamı, şimdi dara gelince şeyhe ağaya atıyor, herkeste o cesaret-i medeniye yok ki evet din için yaptım desin. **Kürt te kendinden korkar,** ağasının üstüne atıp kurtulacak zannedir.

S- ***Acaba Yusuf Ziya, Halit de din meselesi için mi uğraşıyorlar?***

C- Onu hiç bilmiyorum, yalnız geçen gün bazı şeyler işittim. **Kasım Beyden duydum,** taaccup ettim. Bizim bu havalide öyle şeyler yok.

S- ***Doktor Fuat, Hacı Ahti*** *bunları tanırsın, bunların fikr-i siyasisini de bilirsin ve işitmişsindir tabii?*

C- **Doktor Fuad**'ı uzaktan tanırım, **işitiyorum ki Doktor Fuat bir Kürt Kulübünde imiş** ben esasen cemiyet, kulüp, komite fikirlerinin aleyhtarıyım, bizim mülhakatta Doktor Fuat gibi eşhasın zerre kadar tesiri olamaz, kasabayı biliyorum, bizde yoktur.

S- ***Ben size bu isyanın esbabının birisinin de siyasi olduğundan bahsettim.*** *Demek maksat ve gayeniz din meselesidir öyle mi?*

C- Kendim öyle olduğum gibi ekser ahaliyi de öyle gördüm.

S- ***Şeyh Abdüllatif*** *ve* ***Şeyh İsmail*** *bunları tanırsın. Bu adamlar huzur-u mahkemede* ***İngilizler'le muhabere ve ittifak olduğunu söylediler,*** *bunlar cahil iken duyarlar da sizin gibi âlim bir zat işitmez mi?*

C- Onu bilmiyordum ki beyim. Katiyyen bilmem ve **emin olunuz İngilizler'in parmağı olduğunu bilseydim iştirâk ve kabul etmezdim.** Bu vilâyette saik dindi.

S- *Harici bir tesiratın vucudunu kabul etmiyorsunuz değil mi, ne için?*

C- Aklıma sığdıramıyorum.

S- *Fena mıdır, mezmum mudur?*

C- Fenadır ya, bir evlât pederine karşı isyan eder, fakat...

S- *Haricin parmağını mezmum görüyorsunuz da hükümete, pederinize karşı yaptığınız isyana ne için mezmum görmediniz?*

C- Mugalata değildir.

S- Siz isyana iştirâk ettiniz mi, etmediniz mi?

C- Evet üç yana ben de kapıldım.

S- Siz de biraderzâdeniz Mustafa bey gibi muhtelüşşuur mu idiniz?

C- Mustafa bey ifade-i meram edemiyor demek istedim.

S- Ceryan ile isyan arasında fark görüyor musun?

C- Evet, ben fark görüyorum, ben ceryana iştirâk ettim. **Benim nazarımda bizim bu hareketemiz vahşiyane bir miting şeklinde idi.**

S- Bu vahşiyane mitingi neye tertip ettiniz, medeni bir şekilde miting tertip edemez mi idiniz?

C- Başka çaresini bulamadık, isterseniz siz isyan deyiniz, ben böyle telâkki ediyorum.

S- Sizi Şeyh Sait efendi mi iğfal etti. Yoksa bu ceryana kendinizden mi kapıldınız?

C- Hayır ben iğfale kapılacak bir adam değilim, Şeyh Sait efendi bir kirinti olmasa idi başka birisi yapardı. Şeyh Sait efendi ne beni kandırabilir, ne de beni iğfal edebilir.

S- Şeyh Sait efendi bir kirinti, kabiliyet hazırlanmıştı demiştiniz, demek ki evvelce tertip edilmiştir?

C- **Şüphesiz hazırlanmıştı**, Hükümetin mugayir şer-i şerif harekâtı bu vaziyeti ihzar etmişti.

S- Ne vakittenberi hazırlanmıştır?

C- Geçen sene işte o tarihte.

S- Ne suretle hazırlanmıştır?

C- Tertip edilmişti başkadır, hazırlamıştı başkadır. Hükümetin harekâtı hazırladı dedim.

S- Halkın bu tesiratını hissedip bu fertlere toplayan kimdi?

C- Fertleri toplayan yoktu. Her fertte bir teessür görüyordum. Ön ayak olan kimse yoktu. Bilahara Şeyh Şait efendi geldi, tesadüftür.

S- Şeyh Sait efendi olmasa idi bu iş yine olacaktı öyle mi?

C- İhtimal başka bir sebep yine bu hadiseyi meydana getirebilirdi.

S- Şeyh Sait efendiyi siz köyünüze davet mi ettiniz?

C- Köyümüze değil, eski hukukumuza binaen her sene bize misafir olurlardı.

S- Davet için nereye kadar gittiniz, beraberinizde kimler vardı. İsimlerini söyler misin?

C- Bu sefer Lice'ye gittiğinde iki saatlik yola gittim, davet ettim, Mustafa beyin oğlu yoktu, benim oğlum vardı, Şeyh Abdullah vardı.

S- Şeyh efendi o gece nerede misafir kaldı?

C- Benim evimde misafir kaldı.

S- Bu dediğiniz mesail mevzuubahis oldu mu?

C- Bu halimiz ne olacak filân gibi görüşüldü, suret-i mahsusada pilân filân yapılmadı.

S- Şeyh Sait efendi size gezdiği yerlerden bahsetmedi mi?

C- Şeyh Sait efendinin nereden geldiğini bilmiyordum.

S- Siz bu isyana hangi vakadan sonra iştirâk ettiniz?

C- Çok sonra.

S- Hani Müdürünün Şeyh Sait efendi hakkında bir şeyler yazdığını söyledin, ne imiş acaba bu yazı?

C- Piran hidisesinden sonra ahval değişti, Hani Müdürü Şeyh Sait efendi aleyhinde tahkikat yapmıştı. **Sait efendinin biraderi postayı vuruyor, evrak-ı tahkikiyeyi elde ediyor,** bir gün bana getiriyor, müdür ve jandarmayı da getirdiler.

S- Sizin müdür malûmat almış öyle mi?

C- Şeyh Sait efendi güya bir takım propağandalar yapıyormuş öyle mi.

S- *Şeyh Sait efendi demek size geldiği zaman müdür tahkikat yapmış,* ***Şeyh Tahir*** *postayı vurup evrakı alıyor?*

C- Artık bunu bilmiyorum, Şeyh Tahir Lice'den malûmat almış, evrakın postada olduğunu öğrenince postayı vuruyor.

S- *Propağanda olmasa mühim görülmez ve postayı vurup evrakı almazdınız?*

C- Bizde propağanda filân olmauor, bilmiyorum. Yalnız Şeyh Tahir'in ifadesidir. Vakadan 10-15 gün sonra Şeyh Tahir efendiyi gördüm, sual ettim anlattı.

S- *Hazırlanmış olduğu tahkikat evrakında yazıyormuş ki postayı vurup evrakı alıyorsunuz?*

C- Evrakta ne yazdığını bilmiyorum.

S- *Hani'deki cami içtimaı nedir?*

C- Sonra idi. Bizim orada beyler iki partidir, Hamdi beyler ve biz ötedenberi aramızda adavet vardır, Şeyh Sait efendi gelince bizi barıştırdı, camide bir içtima ettik, ne yapacağımızı düşündük.

S- *Siz camideki içtimaa Hamdi bey meselesi mi diyorsunuz?*

C- Esasen Hamdi beyle telif-i beyin içindi.

S- *Kararınız ne içindi camide?*

C- Orada barıştık, Lice'yi bekliyorduk. Bir kaç gün sonra Lice'nin de hükümeti iskat ettiğini duyduk.

S- *Camide Hamdi beyle barıştınız, bunun neticesi olarak Lice'den ahvalin istifsarına mı karar verdiniz?*

C- Camide içtimanın esası telif idi. Lice'de ahval tavazzuh etsin dedik.

S- *Şeyh efendi sizi sağlam bir telife muvaffak olamadığı halde camideki bu içtimada ne suretle sağlam bir telif oluyor?*

C- O telif de akim kaldı, ertesi günü Hamdi beyin mahdumu geldi.

S- *Siz camide daima münasebetiniz olan Diyarbekir'den ahvali kararlaştırmadınız mı ve birisi de ben gider anlarım demedi mi?*

C- Yalnız birisi Diyarıbekir'den ahvali anlayalım dedi. Teklifi yapan kimdi bilmem.

S- Diyarıbekir'e adam gönderilmedi mi?

C- Sonra Molla Yusuf namında bir şahıs, ahmak bir adam ben giderim dedi, kimse ehemmiyet vermedi, bu kadarla oldu kaldı.

S- Bu adam hasbi olarak gideceğini söylemiş ve gitmiş. Size ne haber getirdi?

C- Kendisi boşboğaz bir serseri olduğundan kimse ehemmiyet vermedi.

S- Görülecek bir iş var mı idi, kararınızda. Bu adam şayan-ı itimat değildir ve nitece ben anlıyorum ki mutlaka camide mühim bir karar verdiniz?

C- Kendisile iş görülecek adam değildi, zaten görülecek bir iş de yoktu.

S- Ne havadis getirdi de ehemmiyet vermediniz?

C- Avdetinde kimse ne gördü ne de sordu.

S- Siz o esnada Diyarıbekir'le muhabere ettiniz mi, meselâ akrabanız Ömer'le ve hangi tarihten beri?

C- Katiyyen muhaberemiz yoktu, katiyyen yoktu, ne evvel ne de sonra.

S- Molla Yusuf dediğiniz adam sizin köylünüz müdür?

C- Hayır Hani'lidir.

S- Bu adam daima gelir gider mi, haniya kendisini tanır mısın?

C- Tanırım ya.

S- Şayan-ı itimat bir adam değil midir?

C- Hayır.

S- Ne vakitten beri sizin için şayan-ı itimat değildir?

C- Her zaman için şayanı itimat değildir.

S- Bu adamın üzerinde bazı mektuplar zuhur ederse ne diyeceksin.

C- Benim mektubum herhalde yoktur, mütebakisini de bilmiyorum.

S- Bazı şuhut bu mektupları gördüklerini söylerlerse?

C- Eğer bir şahit benim hakkımda söylerse hilâf-ı hakikat irtikâp etmiştir.

S- Şeyh Sait efendi Diyarıbekir üzerine hücum niyeti olmadığını ve sizin teşvik ettiğinizi söyledi. Beş on fişekle Diyarıbekir'e hücum etmenizdeki sebep ne idi?

C- Onu arzedeyim, ben Diyarıbekir'e hücumu tensip ettim, çünkü Şeyh efendinin askeri Diyarıbekir'e yürümeğe arzulaştı, ilerliyor, ovaya iniyordu, esbabı da dağlarda iaşe müşküldü. Ova köyleri iaşe için daha müsaitti, askeri daima Diyarbekir üstüne ilerliyordu. Böyle kumandasız, idaresiz, **bazı kadınlar haber veriyorlardı ki Diyarıbekir'de tahkimat asker yoktur, zaptı kolaydır diyorlardı. Sonra Zaza aşairinin de Diyarıbekir'de adamları vardı. Ağalara haber geliyordu, bir gün evvel geliniz, bilâmukavemet zaptedersiniz diyorlardı. Diyarıbekir'i elde ettikten sonra Hükümete teklifatta bulunacaktık.** Ben de zaptedebileceğimiz kanatında idim. Şeyh efendi Ergani'den avdet edince teklif vaki oldu, ben de tensip ettim. O köylerde de hal kalmamıştı, iaşe edemiyorlardı, **gayeye vasıl olalım da Hükümetle anlaşalım diyordum.**

S- Bu gayeye vasıl olmak için buralara kadar gelip de ümmet-i Muhammedi kırdırmaktansa Lice'den filân telgrafla muhabere edemez mi idiniz, bunu Lice'den yazamaz mı idiniz.

C- Lice'den yazılan telgraf bir kaza sözü olacaktı. Halbuki **Diyarıbekir'den yazılan bir telgraf daha büyük bir tesir yapardı.**

S- Bakalım Diyarıbekirliler iştirâk ederler mi idi.

C– Bizce meçhuldür, fakat Diyarıbekir'e geldikten sonra kalabalık çoğalmış olurdu.

*S- **Süreyya Bey:** Diyarıbekir içerisinden taraftar çıkacağını bilmez mi idiniz, bilir miydiniz?*

C- Hayır bence meçhul idi. Belki olurdu, belki olmazdı.

[İfadesi okundu]

Reis- Buna ne diyeceksiniz?

Cevap- Cemil paşazadeleri katiyyen tanımıyorum, yalnız bir gün Şeyh efendi yol esnasında Diyarıbekir eşrafından ulema kim var diye sordu, öyle ülema kalmamıştır, sarıklı bir nakip var dedim.

S- Şeyh efendi, böyle söylemedin mi?

Şeyh Sait- Olurdu, unuttum. **O vakit Kürtler gelirlerdi, söylerlerdi. Mahpus olduklarını ve şeriat taraftarı olduklarından mahpus olduklarını duymuştum.**

S- Doktor Fuat hakkındaki kanaatın nedir?

C- Salih bey, ben doktor Fuat'ın şeriat taraftarı olduğunu nasıl derdim.

S- Demin doktor Fuad'ı tanımadığınızı söylediniz, şimdi kanaat-ı hususiyesine varıncaya kadra söylüyorsun?

C- Hususiyetim yoktur demek istedim. Bu sözleri Şeyh efendiye ben söylemedim.

S- Demin kadınlar havadis getiriyordu, Diyarıbekir'e girmek içinde arzu vardı dediniz, behemehal Diyarıbekir'i almak istemenizdeki maksat nedir?

C- Maksat yalnız vilâyet merkezi olması değildi, Diyarıbekir'e gelinceye kadar üç vilâyet ehalisi karışıyordu.

S- Diyarbekir'e girince ne yapacaktınız?

C- Hükümete müracaat edecektik, bir kaç vilâyet ehalisi, şu şudur diyecektik.

S- Diyarıbekir ahalisinin de sizinle beraber ayni fikirde olduğunu nereden biliyordunuz ki katiyetle söyliyorsun?

C- Hayır şehir ahalisi demek istemedim, Diyarıbekir ahalisi dediğim gibi en büyük kısmı kasaba haricidir. Mühim bir merkez olduğu için gerek iaşe gerek muhabere daha kolay olurdu. Yoksa şehir ahalisi ile münasebetimiz yoktu.

S- Hükümete müracaat ettiniz, hükümetin kabul edeceğini nereden biliyordunuz?

C- **Mademki millet hükümetidir ve birkaç vilâyet ahalisi talep ediyor, isaf eder fikrinde idik.**

S- Kabul etmezse ne yapacaktınız?

C- Bizim gayemiz bu idi. Onu hesap etmemiştik.

S- Bu çok hesapsız bir hareket olurdu?

C- Zaten hangi hareketimiz hesaplıydı. Evvelce de dedim, **bizim hareketimiz bir nevi intihardı.**

S- Bu tuttuğunuz yol makul mu, gayr-i makul mü?

C- Saika-i tesir insanı bazı gayr-i makul yollara sevkeder, siz harfiyen mantıki olmasını istiyorsunuz, bizim öyle bir plânımız yoktu.

"Kürdistan Harbiye Nezareti, Kürdistan Başvekaleti"

*S- **İntizam olmadığından bahsediyorsunuz, halbuki Kürdistan Harbiye Nezareti, Başvekâleti diye gelen kâğıtlar intizama delâlet etmtez mi?***

C- Ne! hiç haberim yok, şimdi ilk defa işitiyorum.

S- Makam-ı iddia onbeş gün evvel ilk isticvabında ben söyledim diyor, şimdi birinci defa işittiğinizi söylüyorsunuz?

C- Emin olunuz ki makamı iddianın benden sorduğunu unutmuştum ve halen de derhatır edemiyorum.

*S- **Kürdistan Harbiye Nezaretine** diye kâğıtlar geldiğini makam-ı iddia sana ihbar etmiş, birinci defa işittiğini söylemişsin, şimdi ben sordum, yine birinci defa duyduğunu söyledin?*

C- Makam-ı iddianın bana bu suali sorduğunu elan hatırlamıyorum, hastayım.

S- Mustafa bey, makamı iddiadan size bu hususta bir şey söylenmiştir? Mustafa bey!

C- Bilmiyorum.

S- Şeyh Sait efendi size söylenmiş midir?

Şeyh Sait- Bey mi idi, **Saip bey mi idi, biri hükümet konağında söylediler, orada işittim.**

Salih bey- Geçen gün ilk geldiğimde beni bir zâtın yanına götürdüler, Süreyya bey dediler, bu zat mı idi bilmiyorum, ceryan eden bu sözlerden katiyyen derhatır edemiyorum.

Süreyya bey- Salih bey huzurunuzda ikinci bir kizip irtikâp etmiştir, ben Sahih beyin ifadesini almadığım halde bana ifadesini aldığımı söylüyor.

S- ***Sizin hücum geceniz böyle Başvekâlet ve Harbiye Nezareti diye gelen bu gibi evrakın gelişinden ne anlarsınız, İngiltere'den mi geliyor bunlar?***

Salih Bey- Allah belâsını versin İngiltere'nin, ben ne bileyim.

S- *Kürdistan Başvekâleti Harbiye Nezareti bence bir hükümet teşkiline delâlet etmez mi?*

C- Ben bundan bir şey anlamıyorum, ne bileyim neye delâlet eder. Bir çok manalar varidi, hatır olabilir. İhtimal gizli fikir-i melânet var, **belki bazı komitelerin belki de İngiltere'nin bir** melânet **plânıdır, ne bileyim ben bilmiyorum.**

Süreyya bey- Salih bey siz dediniz ki isyan olduğunu kabul etmiyeceğim, ***vahşiyane bir mitingtir****, mürettep değildir, hazırlanmıştır dediniz, bu kadar ince fark yaptınız, yine dediniz ki bu havalinin hariçle bir irtibatı olmadığını söylediniz, Halep, Bağdat gibi yerlerle bir irtibatı olması muhtemel midir?*

C- İhtimal şimdiye kadar hissiyatım arzettiğim gibi idi bilmiyorum, bence bu kadar.

S- ***Diyarıbekir üzerine bir taarruz yapıldı, taarruz yaptığınız zaman Kürdistan Harbiye Nezaretine, Kürdistan Reis-i Hükümetine diye İngiltere'den, Fransa'dan, Rusya'dan mekâtip postalarla gelirse sizin için büyük bir karine teşkil etmez mi, haricin bu isyanla alâkası*** *vardır dermisin, demez misin?*

C- Evet o vakit akla bir ihtimal gelir.

S- *Şu iki vakanın hudusu hariçle alakası olduğuna karine-i katıa teşkil etmez mi?*

C- Karine-i katıa değil zann-ı galip zuhura getirir.

S- *Diyarıbekir'e girmekten maksadınız calib-i dikkat idi. Sekiz on vilâyet halkı hazırlanmış idi. O hazırlanmanın âmili sizler değildiniz, mademki öyle idi,* ***gayr-i müsellâh bir isyan vukua getirseydiniz daha doğru ve daha medeni olmaz mı idi?***

C- **Hükümet o isyanları derhal dağıtırdı.**

S- *Diyarbekir'e girmiş olsanız bile dağıtmak kudreti mademki hükümetin elindedir, yine dağıtabilirdi?*

C- Hiç olmazsa Diyarıbekir'e girinceye kadar dağıtamıyacağını zannediyorduk, maksadımız kat'i bir kalabalık değildi. Diyarıbekir'e girinceye kadar hükümet kendisini toplayamayacak diyorduk.

S- Gayr-i müsellâh olarak bu üç vilâyet halkı hükümete taleplerini bildiremezler mi idi?

C- Bizde o intizam yoktur, olamazlardı, işte oldu.

S- Bundan evvel sorulan suallere verilen cevaplar şimdiki cevaplarla bir araya gelirse ketm olmuş bir şey olduğu anlaşılıyor, Diyarıbekir'e hücumu kimlerle tertip ettiniz?

C- Şeyh Sait efendi ile bazen konuşuyorduk.

S- Nerede konuştunuz?

C- Köylerde konuşuyorduk.

S- Şeyh Sait efendi, kimlerle konuştunuz bu meseleyi?

C- Şeyh Sait: Vallah benim de aklıma gelmiyor.

S- Salih bey, bir hareket içindesiniz, o bir neticeye varacaktır, binaenaleyh hasbühal olamaz, **Şeyh efendi bütün rüfekamın içinde ilmi iktidarı, kafası itibariyle en şayan-ı itimat senin olduğunu söyliyor,** Diyarıbekir'e olan hücumunuzu bittabi görüştünüz, bu müzakereyi nerede yaptınız?

C- Şeyh efendi bana itimat ediyordu, umdeden Şeyh efendinin kasteddiği mana ile sizin anladığınız mana arasında fark vardır, Diyarıbekir üzerine yapılacak hücum hakkında konuştuk, fakat nerede olduğunu hatırlamıyorum.

S- Bu noktayı söylemezsiniz, çünkü söylediğiniz dakikada temiz perde yırtılacak?

C- Perdemiz yoktur.

S- Bunu ya Şeyh efendinin size geldiği zaman kararlaştırdınız yahut Piran vakası olduktan sonra Hani'ye uğradığında kararlaştırdınız,

C- Şeyh efendi Hani'ye geldiğinde değildi. Piran'dan avdetinde başka yoldan gitti, sonra olmuştu.

S- Ondan evvelki harekâtınızda mecnun mu idiniz?

C- Değildim, bir nokta var ki insanın ani olarak hatırına gelir. Bazı iş tekemmül suretiyle olur, Hani'nin işgalinden sonra.

Ali Saip bey- İsyandan mukaddem Mustafa beyle Palu'ya gittiniz mi?

C- Gittik, evet.

S- Ne için gittiniz?

C- Hemşirem ve kerimemle görüşmek üzere.

S- Orada kimlerle görüştünüz?

C- Rüştü beyle Reşat efendi uğradılar, Rüştü bey davet etti. İtirzar ettik, gitmedik, bir de Şeyh efendi ile görüştüm.

S- Başka kimse ile görüşmediniz mi?

C- Başka kimse ile görüşmedim, hatırlamıyorum.

S- Niyazi beyle görüşmedin mi?

C- Niyazi beyle Ağabey yeğenlerimdir, onlarda idim.

S- Orada bu şeriat bahsi açıldı mı?

C- Katiyyen açılmadı.

S- Şeyh efendi gelince neden açıldı?

C- O vakit yazın gitmiştik, gelen zevata hatır sormağa geldiler, yalnız Rüştü bey bir az Ankara'daki ahvalden bahsetti, uzattı. Hatta Reşat efendi sıkıldı.

S- Şeyh, Abbasilerden olduğunu söylemedi mi sana?

C- Hayır o bahsi açmadı, hayır haberim yoktur.

S- Hilâfet bana intikal etmelidir, Abdülmecid'in kızını oğluma istedim, demedi mi?

C- Temas ettiğim adamlar hep dini hisle mütehassis idiler, demek istedim. Onlarla öyle bir bahis açılmadı.

S- Sen demin umum vilâyetin hissiyatına tercüman olarak söylediğini ifade ettin, o zaman medreseler açık mıydı, ne için orada bahis açılmadı?

C- Nezaket müsaade etmiyordu, ancak hatır soruldu.

S- *Demin kabiliyet hazırlanmıştı, bu işin başına Şeyh Sait değil kim geçse olacaktı, dedin sen ne için geçmedin?*

C- Bende o iktidar yoktur beyim, bu gibi işlerde bazı şerait lâzım.

S- *Ne gibi şerait?*

C- **Ya bir aşiret reisi olmalı, yahut zînufûz olmalı.**

S- *O halde Şeyh Sait gibi bu işi yapabilecek bana kaç kişi sayabilirsin?*

C- Bilmiyorum.

S- *Salih bey, her kim dedin, zabıtta aynen vardır. Şeyh Sait ayarında bu işi yapabilecek kim vardı?*

C- Her kim dedimse o şeraiti haiz kimse yapsa olurdu demek istedim. Şimdi kimseyi göremiyorum, bilfarz başka birisi olsa idi yine olurdu.

S- *Şeyh Sait efendi, senden sonra ikinci derecede tanınmış kimi gördün, demin Salih bey için umde dedin?*

C- Şeyh Sait ilim itibarile dört ağaya mukabil Salih beyin sözüne itimat ederim.

S- *Salih bey, bak Şeyh Sait efendi en zeki, en akıllı seni bulmuş?*

C- Salih bey, kendilerinin bende hüsü zannı varmış, bir az aklım, zekân olsa bile yalnız ilim zekâ fayda etmez.

S- *Palu'da bu işin başına geçmek için müzakeratta bulundunuz mu?*

C- Katiyyen katiyyen, hiç, hiç, hiç... Palu'da o bahisler geçmedi.

Kürdistan Teşkili

S- *Bir adam diyor ki,* ***Salih beyle Mustafa bey Palu'ya gittiler, Kürdistan teşkili için müzakeratta bulunacaklar. Şeyh Sait'le Hacı Musa bey de taraftar imiş. Bunu bir ay evvel ihbar ediyor ve hâdisat ta bu adamı tasdik ediyor,*** *ne dersin?*

C- Hilâf-ı hakikat ihbar etmiş.

S- Salih bey, sen cihet-i siyasetten hiç bahsetmek istemiyorsun?

C- O başka hadise, tesadüfen zuhur etti, ben itiraf ettim, hiss-i dini ile iştirâk ettim, diyorum. Olsa onu da itiraf ederim.

S- Bak Mustafa bey şimdiye kadar hiç silâh almadığını söyledi, bu defa almış?

C- Ben de alelusul omuzuma tüfek aldım. Fakat istimal etmedim, herkes kendi kanaatındadır, bir vazife-i diniye icrası için bu ceryana kapıldım.

Özetle Sav: Dini Âlet Ederek Kürdistan Teşkili

S- Salih bey, Mustafa bey diyor ki dinin, ahkâm-ı şer'iyenin infaz edilmediğinden malûmatı olmadığını ve ***Şeyh Sait efendi vacibattan birçoklarını terk ettiklerini söylüyordu****. Binaenaleyh bunun dinle, şeriatla alâkası yok.* ***Hulâsa siz dini âlet ederek asıl maksadınıza vasıl olmak istediniz?***

C- Ben de esbabını arzediyorum. Ben dinimi siyasî gayelere âlet edecek adam değilim, dini âlet etmek tabirini kendimden çok uzak buluyorum.

S- Şeyh Sait efendi Hani'ye geldiği zaman hiç görüşmediniz mi bu mesele hakkında?

C- Yalnız basit surette o telif esnasında Şeyh Adem tekkesinde siz birbirinize amuca çocukları olduğunuz halde birbirinize benziyorsunuz, halbuki neden dinimize sahip olmuyorsunuz dedi.

S- Salih bey, sana Şeyh Sait efendi sormuş, Diyarıbekir'de iyi adamlar kimlerdir diye, sen bir tâbir kullandın suleha.:. bu suleha sualine karşı ne cevap verdin?

C- Dedim ki ulema, suleha, ulema o kadar kalmamıştır, bir iki âlim vardır. Bir de sarıklı **Nakip** vardır dedim.

S- ***Nakip Bekir bey*** *ulema meyanında mı, suleha meyanında mı?*

C- Bence ülema kıyafetindeve oldukça sulehadır.

S- Suleha meyanında başka kimleri saydın?

C- Ülema meyanında kimse kalmamış dedim. Hamdi Hoca, Mahmut efendi var dedim.

S- ***Cemil Paşazadeler***'in de sulehadan[60] olduğunu söyledin?

C- Haşa sulehadan **Cemil Paşazadeler** demedim, **Cemil Paşazadeler**'i şahsen bile tanımıyorum.

*S- Suleha ve ülema diye iki kısma ayırıyorsun, ülemadan **Nakip beyi**, sulehadan **Cemil Paşazadeler**'i gösterdin?*

C- Katiyyen... katiyyen öyle bir şey söylemedim,

S- Şeyh Sait efendi bile ifadesinde Diyarıbekir'de Nakib'in, Cemil Paşazadeler'in şeriat taraftarı olduklarını senden işittiğini söyledi.

C- Şeyh efendinin benden sual etmesi konuşma esnasında idi. Hafız Mahmut efendi, Hoca Hamdi var dedim. Sarıklı da bir Nakip var dedim. Cemil Paşazadeler hakkında suleha tâbirini ağzıma almadım, şahsen tanımadığımdan bahsettim. Şeriat taraftarı filân oldukları mevzuubahis değildi. Cemil Paşazadelerle hiçbir mu'arefem yoktur.

S- Salih bey gazetelerdin bahsettin. Sana kim gönderiyordu gazeteleri?

C- Gazeteyi Muallim Enis efendi amcasına gönderiyordu, ben de gördüm.

S- Ne gazeteleri gönderiyordu?

C- **Hâkimiyet-i Milliye, Tevdid-i Efkâr, Vakit** vardı. Bunlar da muntazam değildi.

S- Ne için okumak istiyordun?

C- Malûmat kabilinden istiyordum, abone olacak derecede merakım yoktu, her cihetten havadis alır benim bir cihetten ihtisasım yoktur, maksadım bir vakit geçirmekti, abone olmadım, teşnesi değildim, ve abone param da vardı.

S- Top yok, asker yok dediler. Onun için Diyarıbekir'e hücum ettik dediniz, ikinci defa yine hücum ettiniz?

C- Girmek zordur dedik. O sefer muvaffak olamadık dedim.

60. Suleha; selahiyetli, yararlı anlamındadır.

Sanıklardan Molla Emin'in Mahkemede Söyledikleri

Reis- İsyan neden ve nerede zuhur etti, sen söyle bakalım?

Emin-Şeyh efendi yukardan Şuşar'dan, Çapakçur'dan, Darahini'den Piran'a gelmiş, Piran'da vukuat çıkmış.

S- Sebep ne imiş?

C- Adamlarını jandarmalar tutmak istemiş, müsademe olmuş oradan başlamış. Maiyetindeki adamların tutulmak istenmesinden kıyam zuhur etmiş, Piran bizden 20 saat uzaktır, bunu işittik.

S- Hükümet vazifesini ifa ettiğinden bununla kıyama iştirak mi lâzımdı?

C- Bu isyan zuhur edince ahalide galeyan vardı, kolayca iştirâk ettiler.

S- Galeyanın sebebi ne imiş.

C- Şeyh Sait ahaliye diyormuş ki hükümet şeriatı kaldırıyor, isyan edelim, tekrar şeriatı alalım diyormuş.

S- Şeyh Abdullah ile beraber Varto hücumunda bulundun mu?

C- Evet beraberdim, ahali galeyanda idi. Muş Ovasına kadar indik. Abdullah efendi teskin etti, dağıttı.

S- Varto'ya beraber girdin mi?

C- Evet girdim, ahaliye Hacı Selim ağa diyordu ki hükümeti vurduk, ganaim elde ettik dedi, sabahleyin gitti, Şeyh Abdullah da gitti.

S- Senin üzerinde bir mektup var, kimindir o?

C- Kirvas'ta Ali Rıza bir kâğıt okuyordu, bana verdi, sonra okuruz dedi.

S- Ali Rıza'ya mı aitti?

C- Evet efendim, ona gelmişti.

S- Ne yazıyordu?

C- Cebime koydum okumadım.

S- *O mektupta ne olduğunu biliyorsun, mademki cebine koydun münderecatını kabul ediyorsun demektir?*

C- Ben muhteviyatını bilmiyorum, hatta mülâzim ifademi alırken de söyledim.

S- ***O mektup Diyarıbekir'in sukûtu için ve İngilizler'le muhabereye dairdir,*** *işte odur?*

C- İhtimal, her halde bilmiyorum.

S- *Bu mesele hakkında Ali Rıza sana ne söyledi?*

C- Gidiyordu, dayılarından mektup aldığını söyledi. Okumadı bana, katiyyen aklıma bir şey gelmedi, kâğıda baktı güldü.

S- *Dayısından mı gelmiş?*

C- Evet, öyle dedi.

S- *Dayısından gelen bu mektubu ne için saklamadı da sana verdi.*

C- Müstacel mazereti vardı, duramadı bana verdi.

S- *Müstacel mazeret bir kağıdı cebine koymağa mani midir, başka bir şey de de inanalım?*

C- Bilmem o kâğıdın muzır olduğun bilseydim, saklamaz imha ederdim.

S- *Mektup burada Çan şeyhinden geliyor, Muş cephesinde Abdullah ve Ali efendiye mahsustur diyerek mektubu kıraatla, bu mektuba ne dersin?*

C- Ben yazmadım ki bir şey söyliyeyim.

S- *Yazan sen değilsin, muhatap sen değilsin neden korkuyorsun söyle?*

C- İmza sahibine sorunuz, ben ne bileyim bana okumadı.

S- *Şeyh Abdullah'ın kâtibi misin?*

C- Hayır **Arapça bilirim** güzel yazarım fakat **Türkçe bilmem.**

S- *Şeyh Abdullah imzalı bu mektubu sen mi yazdın, senin yazın mı?*

C- Hayır benim yazım değil.

S- Şeyh Abdullah efendi, kim yazdı bunu?

Abdullah- Bilmiyorum efendim.

S- Mektup münderecatı hakkında izahat ver?

Emin-O mektubu bilmem, yalnız ahali meyanında deveran ediyordu ki ussat Diyarıbekir'i ve etrafındaki kasabaları alacaklar. İngiliz hududuna bir taraftan Harput'a kadar işgal mıntakasını tevsi edecektik. Hacı Selim dedi ki, Diyarıbekir tarafından çok şehirler işgal ettik, ganaim aldık, dedi.

S- Diyarıbekir zaptolunduktan sonra ne olacaktı?

Şeyh Said Ankara'ya Müracaat Edecekti

C- **Kürdistan hududunu tamamile işgal edip İngiliz hududuna temas edecektik, sonra Şeyh efendi Ankara'ya müracaat edip bir takım mutalebat serdedecekmiş.**

S- Pek iyi, hududu malûm olan bu kıtada muayyen bir şey yapmak istemiyorlar mı idi?

C- Bilmiyorum, ben reis-i âmir değilim.

S- Diyarıbekir'in işgalinden sonra İngilizler muavenet mi edeceklerdi?

C- Hacı Selim ağa diyordu ki bir fırka esir aldık diyordu, sonra ussatın mağlûp olduğunu duyduk.

*S- **Bir taraftan isyanın sebeb-i zuhuru şeriattır, diğer taraftan Kürdistan tarafından, hududundan İngiliz muavenetinden bahsediliyor, demek şeriat perde imiş?***

C- Bilmiyorum, ben duyduklarımı söylüyorum, **muavenetten bir şey duymadım.**

S- Bu kadar vasi hudut dahilinde kıtaatı işgalden sonra ne olacaktı?

C- Şeyh Sait efendi hazır ona sorulsun, ben bilmem, her vakit Şeyh Abdullah ile gezerdim.

S- Varto hücumunda sen de beraberdin, bu gezmek mi?

C- Ne yapayım terk edemezdim, eğer evde kalsam bizi dövecekler, yine götüreceklerdi, ben Şeyh Said'in ne olduğunu bilmiyorum, benim bir atımdan başka bir şeyim yok.

S- Tüfeğin yok mu idi?

C- Hayır ömrümde tüfeğim yoktur.

S- Hacı Selim kim?

C- Kirmos ağalarından Hacı Selim Ağa derler.

Mahkemede Maksut Neler Söyledi

S- Maksut sen anlat bakalım nasıl oldu?

C- Maksut, ben Sait efendiyi Şüşar'da gördüm. Hükümet dinimizi kaldırıyor dedi, ağalar biz hükümete karşı gelemeyiz dedi.

S- Sen, Çapakçur'a geldiği zaman beraber mi idin?

C- Sonra Çapakçur'a geldi ben evimde idim.

S- Şeyh Said'in adamısın, kendisile Darahini'de mi birleştin ve nereye kadar beraber geldin?

C- Darahini'ye geldim, çünkü davar satmıştım, parayı aldım geldim. Bu parayı Ali Rıza'ya götür dediler, götürdüm, Darahini'ye gittim orada Şeyh Said'i gördüm.

S- Şeyh Sait efendi Şuşar'da ahaliye ne söylüyordu.

C- Hükümet şeriatı kaldırmış diyordu.

S- Şeyh Sait efendi Piran'a gelinceye kadar böyle bir fikrim yoktu diyordun, bak adamın ne diyor?

Şeyh Sait- Evvelce Piran'a gelmezden evvel kıyama davet etmedim. Fakat ahval-ı hazıradan bahsederdim, niye inkâr edeyim.

Şeyh Abdullah'ın Mahkemedeki İfadesi

"Şeyh Sait evvelce Piran'a geçerken bana ve herkese teklif etmişti,

"hükümet bana vurmadıkça vurmuyorum, bana vursun ben de vururum, siz de vurunuz" dedi. Kendisine taraftar arıyordu, ben red ettim, kabul etmedim, Şeyh Sait Bitlis Divan-ı Harbinin kendisini istemesinden korkmuştu."

Bunun üzerine mahkeme reisi Şeyh Said'e hitaben, sen isyanın mürettep olmadığını söyledin, bak damadın ne söylüyor demesi üzerine,

Şeyh Sait- Benim isyanım mukarrer değildi, Allah bilir ki bu kıyam din içindi, isyan meseli niyetimizde vardı beliğ niyetimizde vardı, hin-i vukuu malûm değildi. Dinimiz için çalışalım diyorduk, cevabını vermiştir.

Şeyh Şerif'in Mahkemedeki İfadelerinden

Milli Mücadelede Milis Alayında Kumandandım

Mahkeme Reisinin Elâziz'e kimi vali tayin ettiniz sualine cevaben, Şeyh Şerif - Harput ahalisi bizim emniyetimiz vardır dediler, kimden dedim **Mehmet Nuri efendi** dediler ve hükümeti ona teslim ettiler.

Reis- Herkes senin kumandan olduğunu söylüyor ne için inkâr ediyorsun?

Şeyh Şerif- Teşkilât yoktu, bir şey yoktu, ben nasıl kumandan olayım, ben dörtyüz köye kumandan olabilirmiyim hiç, **Kürtler'den kumandan çıkar mı** demiş ve diğer bir suale cevaben de **Milli Mücadelede milis alayında kumandanlık ettiğini söylemiştir.**

Şeyh İsmail'in Mahkeme Huzurundaki İfadesinden

Şeyh İsmail Diyarbekir Kürt Cemiyeti Üyesi

Reis- Şeyh Said'in Diyarbekir'i almak istemesinden maksadı ne idi?

Şeyh İsmail- **Diyarıbekir'i almak istedi, maksadı buraya gelip Diyarıbekir'i alıp bir ecnebi devlete iltihak etmekti, ya Fransızlar veya İngilizler'e.**

Diğer bir suale cevaben de- **Diyarıbekir'de bir Kürt Cemiyeti olduğunu bildiğini ve beş altı sene evvel bu cemiyetle alâkası olduğunu itiraf etti.**

Şeyh Abdüllâtif'in Mahkeme Huzurunda Söyledikleri

Kürdistan Beyliği

Şeyh Said'in maksadı din perdesi altında İngilizler'le birleşip bir Kürdistan beyliği teşkil etmekti. Maksadının bu olduğunu işitiyorduk. Kendisi İngiliz içine gitmek istedi. **Diyarıbekir alınırsa İngilizin muaveneti ile hükümet teşkil edilecek deniliyordu,** Acem içinden İngilize kaçar deniliyordu bunu hizmetçisinden işittim.

İsyandan evvel bunları duymadık, **Diyarıbekir'e hareket ettiği zaman duyduk.**

Varto Sabık Varidat Kâtibi Hınıs'lı Kâmil Beyzade Abdüllâtif'in Makam-ı İddiaca Alınan ifadesinden:

İslâm-Kürt Hükümeti

Şeyh Said'in maksadı işittiğime göre, hükümet dini kaldırmış onu yerine koyacaklarmış ve hükümeti kaldıracaklarmış bu dindar hükümeti Şeyh Sait kuracakmış, bunları Şeyh Said'in damadı Şeyh Abdullah'ın askerlerinden işitmiş.

Şeyh Said'in maksadı Diyarıbekir'i alıp İngilizler'e 4 kişi göndererek kuvvet istiyecekmiş ve ben filân yeri işgal ettim, bana kuvvet verin diyecekmiş. **Kuvvet gelirse Türkiye ile harp edecek ve İslâm-Kürt Hükümeti** yapacakmış. Bunları da Şeyh Said'in askerleri olan Zazalar'dan işitmiş.

XI-k) Savcının Esas Hakkında İddianâmesi

Ebet hayat Türk Vatanının aksam-ı Şarkiyesinde vatanın müdafaa ve muhafaza mevzilerinin en mühim makatında vukua gelen isyan üzerine memleketin inkisamı ve kuvva-i hükümetin za'fa dûçarını istihdaf eden

bir hareket-i bağiyane ile yakın mazilerde üç tarafı gayr-i Türk ve gayr-i Müslim devletlerle muhat Bosna-Herseği şımarık bir kıyama sevkedip ve beş asırlık içli-dışlı kardeşlik şerefini iktisaplarına rağmen Balkan Harbi'nde daima uluvvücenap gösteren Türkler'i arkasından vurmağa Arnavutlar'ı sevkeden ve. Suriye'yi, Filistin'i şımartan illet ve gaye ne idise Kürt hadise-i isyanını tahrik eden ruh-u habis da aynıdır.(61) Bunu yapanlar, mürettipleri âmil ve muharrikleri memleketin içinde ve dışında yaptıkları mesai–i iftirakcûyane neticesinde hâdise-i kıyâma vücut vermişlerdir. Bunlar mâzide bir ders-i intibah olmalıdır. Emsallerini bütün bağiler, âsiler gibi etrafındaki pâk memleket için birçok kütle-i beşerîde eleme ve felakete sevke sebebiyet verdiler. Bu rûh-u mel'unun, nâmert kahir kastı altında hareket eden bağiler şüphesiz harekât-ı vakıayı nagehzuhur şu veya bu gibi cehlin idrâksizliğin taht-ı tesirinde olarak akur ve maksur bir hareketle vukua getirmişler ve huzurunuzda uzun günler, uzun haftalar mahkemeleri icra edilip bütün bu eşhas-ı maznunenin ruhunda tebellür eden bir hakikat olarak **istinat ettikleri şeyi gûya hükümet-i Cumhuriye'de kanaat-ı dindarâneye münafi ahvâlin vuku-u tekerrürünü men için yaptıkları bir harekettir.** Bilhassa maznunlardan Salih bey kıyam-ı müsellah bir miting mahiyetini mukayyet olarak göstermek istemiştir. Muvacehe-i kanunda millet menafi-i âliyesi nâmına müsellah bir mitingin hiyânet-i uzma olmaktan başka bir şekilde yoktur. Birçok taazzuv-u siyasilerin muvacehesinde birçok taazzuv-u içtimailerin yanıbaşında yaşayan her fert o devletin kavânin-i mevzuatına hürmet ve inkiyata mecburdur. İçtima hayatı hudutsuz olan hürriyet-i beşeriyeyi tahdit etmiştir. Türk taazzuv-u içtimaisine dahil bu eşhas-ı maznunenin ne Türk taazzuv-u içtimaisine dahil diğer eşhas gibi haiz oldukları ve haddizatında hudutsuz olan hukuklarına hiçbir veçhile şu veya bu mülahazanın sevkile müdahale edememişken bunlar kuvva-i hükümete halel ve zaaf iras edecek bir hareket-i bağiyaneyi irtikâp etmişler ve diğer aksâm-ı halk ise bunu ne iddia ve ne de izhar eylememişlerdir.

Meşrutiyet'te Başlayan Kürt Propagandası

Bütün dünya efkâr-ı umumiyesi olmasa bile Türk efkâr-ı umumiyesinin muvacehesinde müberhen bir hakikattır ki halkın mesai-i mahsulâtını nehp ve gasbederek ondan aldığı kuvvetle bütün halka zulmü meslek ittihaz eden **Padişahlık devrinin sükutunda Türkiye'de meşruti devirlerde başlayan Kürt propağandasının takviyesi mahiyetinde şediden vaki teşebbüsat-ı dahiliye ve hariciye ile bu isyanın şedit alâkası vardır.** Memleketin mukaddes Türk yurdunun uzun, yorucu, yıkıcı

* İstiklâl Mahkemesi Savcısının Kürt hareketini Bosna-Hersek, Balkan, Arnavutluk, Suriye, Filistin kurtuluş savaşlarına benzetmesi, resmi görüşün olaya nasıl baktığını ortaya koyuyor.

Umumi Harp senelerinden sonra hariçten gelen tecavüzat ve taarruzat-ı günâgun içinde kıvranan ve istiklâl hayatını namus ve şerefile tev'em telâkki eden birçok vatanperveran-i milletin her tarafta harici düşmanlara karşı kıyam ettiği bir devirde bu isyanı yapan adamlardan kıyas çalışmış olduklarını iddia ederler. Eşhas-ı maznunenin dimağlarında meknuz olan emel vatan ve memleket-i harabii felâkete doğru sevkeden bir hareketi durdurmak kasdına mukarin olsaydı buna vatanperverlik denilebilirdi. Kardeşler tarafından noksan yapılmış bir muamelenin iras ettiği fenalıktan dolayı bir hiss-i vatanperveri ile kıyam etmeleri icabetseydi vatanın tehlikeye düştüğü bir zamanda bu kıyam-ı müsellahanın hiç olmazsa binde birini yapmaları lâzımgelirdi. Türk vatanını hariçten yaptıkları tedarikât ve tecavüzat ile yıkıp parçalamağa ve Türk Milleti saltanat hâkimiyetini ve her ferde ait olan hukuk-u hâkimiyeti duçar-ı tezelzül etmeye fırsat bulamayan harici düşmanların teşvik ve himayelerine milli vatanın hudutlarına yakın muhitlerde birçok vatansızların takip ettiği gayeyi istihdafen istimâl eyledikleri silahı, heyet-i hâkimenin enzârına vaz bir hakikat bir karine olmak lâzımgelir.

Silahlı Ayaklanmanın Tek Silahı: Din, Tekke, Şeyhlik

Ortada birçok münevverülefkâr şübban-ı vatanın ve efkâr-ı münevvere eshabının malûmu olan **bir hakikat daha vardır ki, dahilde senelerdenberi memleketin aksam-ı Şarkisinde bir kıyam-ı müsellah vücuda getirmek için bir silah vardır. O da din silahı, tekke silahı, meşihat silahıdır.** Dünyanın az çok mülevves olması icabeden muamelât-ı insaniyesinin herşeyden âzâde olan din ile alâkadar gösterilmesi dinsizlikten başka bir şey değildir. Cahil halkın ve masum necip insanların hissiyatını tahrik için müessir bir silah olmak üzere kullanılan bu silahlar bütün tarihin edvar-ı muhtelifesinde istimal edilmiştir. Bu silah uğrunda insanlar tarihte birçok emsali bulunan bu kabil hadisatın uğradığı avakibe uğramağa ve aksi takdirde bütün beşeriyet bu silah altında titremeğe mahkûm idi. Rüesa-yı ussat olmak üzere mahkeme-i celilenize sevkedilen **Şeyh Sait** bütün muhakematı esnasında ilk ihtilâl bombasının infilâk ettiği Piran'a ziyaret maksadile gitmişken tahmin edemediği bir vak'anın vukuu bu isyanın âmili olduğunu iddia etmiş ve bundan evvel hiç bir fiili hareketi vaki olmadığını söylemişti. Halbuki hey'etinizin nazar-ı tetkikinde bulunan evrak-ı davadan tahassül edecek karâinle sabit olacağından maada şimdi takdim edeceğim bir mektup bu işin musammem olduğunu ispat edecektir.

Üç Yıllık Kürtlük Propagandası

"Mektubu okudu" devamla makâbir-i ecdadı ziyaret için Hınıs'tan kışın çıkan salhurde

bir şahsın köy köy dolaşarak, "Âli Hoca aile-i kiramından reşadetlu Şeyh Mustafa" denilen bir şahsa yazdığı mektubunda: Birçok mahallâta uğrayacağını söylemesi bu işin Hınıs'tan hareketinden evvel tasmim edildiğine bir delil kaydile **maznunlardan bazılarının pek safiyane beyanatına göre isyan sahasını teşkil eden Şark ve şimal-i Şarki vilayetlerinde üç senedenberi haklarında takibat-ı kanuniye icra edilen birçok eşhasın mütevaliyen dolaştıkları ve Türk-Kürtlük propağandasile kardeş ve milliyet itibarile yekdiğerinin ayni olan bu insanlar arasına nifak sokmağa çalışmışlardır.** Feci olan bu isyan dahil ve hariç vatandaki tertibatın eser-i şenaatı olmakla beraber dahilde en müessir âmil olan bu havalide gerek malûmat-ı diniye ve ilmiye ve gerek tecarüb-ü hayatiyelerindeki zaaf ve noksaniyete rağmen tarz-ı telebbüsleri uzun sakalları beyaz sarıklarile bütün halkı şeyhlik nâmile idare eden bu şahısların kurdukları mefsedet ocağı olarak müstamel tekkeleri her melânete zemin yaptıkları o mahallerin hey'et-i umumiyesi olmuştur. Hazır bilmuhakeme eşhas-ı maznune meyanında bulunan ve **Şeyh Şemsettin** namını takınan ve şeyhlikle zerre kadar münasebeti olmaması icabeden bu şahıs müridan diye etrafına dopladığı eşhası hayvanat şekline sokarak kendisine taabbüt ettirmesi bu muhitte şeyhliğin ne derece suiistimal edildiğine delildir. Şeyh Âdem'in Hani'de kurulan tertibat ve müzakerâtı için yapılan teşkilâtı tekkesinde Şeyh Şemsettin'in teminatına rağmen Silvan havalisinde yaptığı câniyane harekâtına esas olan tekkeleri hayat muhitinde müstehlik şeyhlerin orada burada teşkil ettikleri obalar **kanun nâmına birer hafiy içtimâgâh telâkki edilir.**

Tekke ve Zaviyeler; Siyasi ve İlmî Örgütler Haline Gelmiştir

Bu tekkeler, bu zaviyetler, müessisleri tarafından ancak ibadet maksadiyle açılmış birer mahalli ibadet iken bu gün bu hakikatten uzaklaşarak hakikatte birer siyasî, birer ilmî cemiyet–i siyasiye mev'aları hükmünü inkilâp etmiş ve siyasî müzakerât-ı hafiye merkezi olarak değişmiş olduğu katiyyen sabittir. İsyân-ı âhirde en çok müessir olarak istimal edilen silah tekke ve şeyhdir; bundan evvel huzurunuza maznun olarak sevkedilenler meyanında ussata ışitirak etmiş **birçok eşhas vardır ki kısm-ı azamı** mabihin nazarı olan **efale iştirâklerini cesurane itiraf ederek şeyhlerin kendilerini gûya kudsî gayelere tahrik suretiyle iğfal ettiklerini ve kendilerinin de bunlara inkiyat ettiklerini beyan etmişlerdir.** Haddi zatında zavallı ve sadık bu insanları şeyhlik, tekkeli ve zaviyeli bu yollara sevketmiştir. Buna mahkemeye dahil eşhas içinde bir nümune olarak Melikânlı Şeyh Abdullah'ın müridi olan bir şahıs mütemadiyen "ben müridim, şeyhim nereye giderse ben de oraya giderim. Harekâtımın nik ve bedini takdire kendimde ne mecburiyet ve ne de selâhiyet görüyorum" demiştir. Hülasaten teşrih edilen esbab-ı mu-

harreke-i isyandan sonra bu avamil altında harekâtı idare ve tahrik ve idame edenlerle bunların samimi merbutları olan eşhas huzurunuzdadır. Bunlardan **Şeyh Sait efendi** kendi itirafatı ile de müsbet olduğu üzere bu isyan hahekâtının başına geçmiş ve bir sürü insanları manen cebrî ve kerhî olarak sevk ve idare etmiştir. **Şeyh Abdullah efendi, Kâmil bey, kardeşi Baba bey, Şeyh Şerif, Fakih Hasan, Çanlı Şeyh İbrahim, Şeyh Ali, Şeyh Celâl, Hânili Salih bey, Mustafa bey, Şeyh Ömer, Şeyh Hasan, Şeyh Âdem, Madenli Kadri, Şeyh Şemsettin,** ilâahir gibi **adetleri elli üçe baliğ olan bu eşhası isyan ve ihtilâl hadisesinin fail-i aslîleri ve hem-fiilleridir. Şeyh Abdullah** Varto kasabasının işgaline memur edilmiş bir kıtanın kumandanlığını deruhte etmiş, Varto'da bir müddet hükümdarlık etmiştir. Harekât-ı vakıa haftalarla aylarla süren muhakemat esnasında kendi ifadat-ı müevvelesi ve şuhudun ifadâtile sabittir. **Kâmil bey bini Halit, Baba bey bini Halit,** şahsen değil maiyetlerine topladıkları yüzlerce aşairin başında âmil ve fâil olmuşlardır. Bu fiilleri mekâtıp münderecatı ve kendilerinin ifadâtile sabittir. **Şeyh Şerif** ise **Elâziz cephesi kumandanlığını** ve evvelce **milis kaymakamığı** etmiş bir şahıstır. Her ne kadar Elâziz cephesine gittiğini ve kumandan olduğunu inkâr etmiş ise de kendisine hitaben bu unvanla yazılan ve kendisinin yazdığı birçok mektuplar inkârının aksini ispat etmiştir. Merkum halkı tehdit ve tazyike bile cür'et etmiş ve mektuplarından birinde kendisine adem-i itaatın, zûlmü kendisine mubah kılacağını söylemiştir. **Fakih Hasan** Darahini İnzibat Kumandanlığını ifa ettiği müddetçe âsilerin geri hidematını hey'et-i umumiyesile ifaya bezl-i mesai etmiş ve cidden bu hususta muvaffak olmuş bir adamdır. Kendisi Darahini inzibat kumandanlığını bazı memurine iyilik için yaptığını söylemekte ise de bu cihet affını istilzam etmeyen bir kaziyedir. **Hacı Sadık bey** geçmiş sinnine sakalına rağmen Şeyh Sait efendi kadar nâmı dahi müessir olmuş ve fiilen çalışmıştır. Hükümet-i âdilenin mukaddema kendisine kemal-i adavetle uzattığı bu hakikate kendisini tabi tutmayarak kendisini tutan müfreze-yi askeriyenin öldüreceğini zannederek **her şeyi itiraf etmişken mahkemede vadi-i inkâra sapmış bir şahıstır. Çanlı Şeyh İbrahim**, Çapakçur'da idare-i umumiyeyi deruhte etmiştir. Evrak-ı umumiyeden anlaşılacağı gibi ussat sergerdeleri en ziyade "Çan" mıntakasına atf-ı ehemmiyet etmişlerdir. Bu hususu **Şeyh Ali, Şeyh Celâl** ve **Şeyh Hasan**'ın dahi aynı suretle müşterek olduklarını isbata kâfidir. Şeyh Ali Kiği, Şeyh Hasan Harput cephesinde çalışmışlardır. Hınıs'lı İzzet bey oğlu **Mehmet bey** ussatın Diyarıbekir üzerine vaki hücumunda kumandan olarak çalışan ve Diyarıbekir'den bir otomatik tüfekle dönen ve Diyarıbekir'e kumandanının hayvanını almak üzere geldiğini müftehirane söyleyen bir âsidir. **Hanili Salih** ve **Mustafa beyler** muannidane çalışmış ve birçok müsadematta bulunmuşlardır. Bilhassa **Hanili Salih bey şuurlu idrakle harekete gelmiş ve Şeyh Said'in büyük itimadını kazanmış bir şahıstır.** Hanili Mustafa bey hayvandan sukut neticesi kırılan bacağının adem-i ilhiyamına rağmen teslim olmayarak derdest edilmiş bir âsidir. Bu şahıs harekât-ı isyâniyeyi müsellâh bir miting diye tavsife ve isyânın ehemmiyetini sıkılmadan tahfife çalışmıştır.

Kürtlük Gayesini Meslek Edinen Şeyh Said

Hanili Mustafa bey **ötedenberi Kürtlük gayesini tahrik-i meslek ittihaz eden Şeyh Said**'i Hani'ye vurudundan evvel davet için halkı başına toplayarak mitingler tertip eyleyen bir şahıstır. Mektupların delâleti Salih beyin itirafına munzam bir karinedir ki Mustafa bey amcası Salih beyle birlikte tertip etmişlerdir. **Şeyh Abdullah** bütün rüesa gibi harekâtı sevk ve idare ile fiilen ve müsellehan iştirâk etmiştir. **Madenli Kadri** ussatın Maden inzibat kumandanlığını yaptığını itiraf etmekle beraber bunu Fakih Hasan gibi hizmet için yaptığını söylemiştir. Piran'lı **Molla Mahmut** Maden'e Abdurrahman'dan sonra mümessil olarak gelmiş ve Madenli Kadri efendinin hanesinde misafir olduğu halde bunun harekât-ı zahiresini anlayamadığını söylemiştir. **Şeyh Şemsettin** hayvanat mahiyetinde gördüğü insanlara kendini mabut gibi göstermek isteyen ve bu isyana iştirâkten sonra Devlete inkiyat beyanatına rağmen en umulmadık bir zamanda en can alıcı noktadan vurmak cür'etinde bulunan en sefil bir hâindir. Şeyh Şemsettin mevcut muhaberat evrakından mada evvelce ifade edilen Silvanlı Hüseyin beye yazdığı mektup bugün vürut etmiştir. (Okudu ve devamla bunlardan sonra) Diyarıbekirli **Şeyh İsmail** ve kardeşi **Şeyh Abdullah**'tır. Her iki şahıs Diyarıbekir üzerine azim ve derbeder bir kuvvetle hareket yapmak, rüesa-yı ussatın Diyarıbekir'e vusulleri esnasında sakin bulundukları Çermik'ten Şeyh Said'e giderek masum eşhası iğfal ve Diyarıbekir'e daha büyük kuvvetle hücum için halkı kandırmak hususunda şahsen, fiilen çalışmışlardır. Hatta sebep ve gaye-i isyanı o derece anlamak ihtiyacını göstermişlerdir ki huzur-u muhakemede eşhas-ı maznune içerisinde herkesten evvel maksad-ı ihtilâli anlamak teşebbüsünde bulunmuş ve Diyarıbekir işgal edilirse ahar devletle de temas muhakkak olduğunu anlamışlardır. **Molla Emin**, Şeyh Abdullah'ın müridanındandır. Kendi tabirince Şeyh Abdullah ne yapmış ise ne düşünmüş ise o da aynini yapmış inkiyat etmiştir. **Kargapazarlı Baba bey**le birlikte Varto'yu basmasına iştirâk ve orayı işgal etmiş ve bunu ifadat-ı evveliyesinde itiraf etmiş bir şahsiyet-i mücrime olup kendisile birlikte çalışan eşhasın da bunu müeyyit ifadatı kesb-i katiyet ettirmiştir.

Hasan oğlu **Süleyman** haddı zatında jandarma iken Elâziz cephesi kumandanı **Şeyh Şerif**'in maiyetinde müsellahan çalışmış ve vazife-i kitâbeti yapmış çok gönüllü bir âsidir. **Demirci Ömer oğlu Süleyman**, Ez aşiretinden olup aşiretile isyana iltihak etmiş sevkiyat teşvikat yapmış müttemerrit bir âsidir. Şayan–ı teessüfdür ki merkum Ömer oğlu Süleyman'ın memlekette hükümet mümessili olan Kaymakam Hilmi bey bu harekâtını tetkik edememiş huzur-u hâkimanenizde söylemeği (.....)

(Defterde burası açık bırakılmıştır)

bilmem neden zait görmüştür. Çapakçur'da Çanı, âsiler münhezim olduğu zaman bile **Arap Abdi** Çapakçur Boğazında çalışmış ve **Değirmenci Yusuf** bile harbe iştirâk ettirmek

için telkinatta bulunmak suretiyle azim taraftarlık göstermiş bir âsidir. **Kâtip Tahir efendi** isyanın tasavvurat devresinde en çok çalışmiş bütün âsilerce malûm olduğu üzere isyanın tertip-gerdesi olan bu adam nihayet savuşmak istemiş ve ussatla irtibatı muhafaza ederek zevahiri korumağa çalışmıştır. Son mektubu da hareket-i isyaniye esnasında "plânına muvafık hareket edilmediğinden muvaffak olunamıyacağı" gibi kuyudatı ihtiva etmektedir.

Salih bey oğlu **Hasan** babası ile beraber harekâtta müsellahan bulunmuş, çalışmış bir şahıstır, ancak sinninin esna-yı hükümde nazar-ı dikkate alınması bir vecibe-i kanuniyedir. Hanili Mustafa bey oğlu **Mahmut bey** esna-yı isyanda Diyarıbekir hapishanesinde mevkuf kaldığından şahsen ve maddeten esirler içerisinde çalşımağa fırsat bulamamış fakat evrak-ı dava muhteviyatı ile müberhin olduğu üzere isyanın tertibat devresinde mühim bir rol oynamış mücrim, bir şahıstır.

Şeyh Ali bin Musa, Varto'dan Şeyh Abdullah'tan aldığı mektubu üzerine Varto'ya gitmiş ve orada isyana fiilen iştirâk etmiştir. **Molla Abdülhamit bin Halit** Melikân'da mukimdir. Şeyh Abdullah ile birlikte ussat meyanında çalışmış olduğunu kendisi de itiraf etmiştir. **Halit bey** Şeyh Abdullah ile beraber Varto âsilerindendir. **Reşit bin Ahmet**, Şeyh Abdullah'ın maiyetinde **Kasım bey**in zoruna rağmen Varto'ya gelmiş çalışmış fâil-i aslî mücrimlerdendir. **Temir ağa** Varto işgaline Reşit bin Ahmet'le iştirak etmiştir. **Kâmil bey** alâmet-i tahrimi ve nişane-i zulmü omuzunda olarak derdest edilen, muhtelif cephelerde fiilen çalışmış bir âsidir. Hâmil olduğu bomba fitili ve silâhla dağda derdest edilmiş harbi mührik bir zattır. Bağlı İsa kariyesinden **Mehmet İbrahim, Süleyman bin İbrahim** ve **Bahri Kormik** aşairin içerisinde Türk ordusunun harekâtı ilerlettiği anda iltica etmiş ve fakat evvelce fiilen ussatla çalışmış eşhastandır. **Şeyh Cemil bin Şeyh Mustafa** diğer meşayih maiyetinde müessir olmuş bir âsidir. Çapakçurlu Selim oğlu **Yusuf, Abdi Arap** ve **Yado** ile muhtelif mahallerde çalışmış bir âsidir. **Ali Badan** ussat rüesasından Şeyh Şerif'le Elaziz'e gitmiş ve iki silâh bir at getirmiştir. **Halit bin Mehmet** güya diğerleri gibi o da şeriat taleplerinde ve şeyhlerin davetine memnunen iltihakını itiraf etmiştir. Şeyh Said'in hizmetkârı **Çerkez Yusuf**, müteradiyen efendisile birlikte bulunmak vatanını tefrik için yapılan hareketi gayeleyen efali bizzat ihtiyar etmiştir. Şeyh Said'in çobanı **Maksut**, Erzurum'a götürdüğü hayvanatı satan parasını geri getiren ve o derecede kendisine sadakat gösteren daima ussat arasında müsellahan bulunan bir âsidir.

Hamit bin Şerif, filhakika Şeyh Şerif'in esna-yı derdestinde bölük klavuzluğunu ifa etmiş olsa bile jandarma olarak ussata karşı hareket vazifesile mükellef iken ussatla birlikte çalışmış bir âsidir. Bunu kendisi de itiraf etmiştir. **Halit bin Nadir**, Şeyh Ali ile birlikte fiilen çalışan ve keza **Mehmet oğlu Tahir** bilfiil çalışan ve mecruh düşen birer âsidir. Bunu kendisi de itiraf etmiştir ve elan nişane-i isyanı üzerindedir. İsimleri ve muh-

tasaran isyanla alakalarının makam-ı iddiaca tebeyyün nokatı tesbit ve **arzedilen bu 53 şahs-ı mücrim, hadise-i ihtilâlin fâil-i asilleridir.**

İsyanın Amacı; Müstakil Hükümet

İsyan, mukaddemede arzedildiği üzere Türk Vatanını parçalamak ve ayrılarak bir parça üzerinde güyâ dini müstakil bir hükümet kurmak maksadı istihdaf eden bir harekettir. Kastın umur-u batınadan olmasına ve delil-i zahiri ile hareket, hukukan müsbet bulunmasına nazaran ve betahsis **evrak-ı dava ve muhabereden sarfınazar müteaddit mektuplarda Türk ve Kürt kelimesinin şedit, feci evsaf ve tabirat-ı hasimane ile yekdiğerinden tefrik edilmiş olması kâfidir. Bütün harekâtı idare eden Şeyh Sait Lice'lilere yazdığı bir mektupta "Türkler'e karşı intikam hissile çıldıran Lice'liler nerededirler" diye yazmıştır.** Bu, Şeyh Sait'in kendi hissi olmasa bile **Türk Millet-i necibesine karşı gösterilen adavetin ve hareketin aslında Türklük ve Kürtlük gayesinin en büyük misalidir.** Hareket-i mütekabileye geçen orduya düşman tabiri kimren istimal edilmiştir. Düşman kelimesinin ancak hariçten hal–i muhasamada bulunacak bir hükümet-i ecnebiye askerine karşı istimal edilebilmekte olmasına rağmen **Türk Hükümetinin kuvve-i müsellahasına mensup olan orduya da düşman tâbiri kullanmak âsilerin kasd–i hakikisine en bariz bir delil teşkil eder.** Bu mahiyette müberhin olan isyanın fail-i asil ve hem-fiilleri olan esamisi madut eşhasın efal-i mabsutaya mücaseretleri yekdiğerini müeyyit ifadat, itirafat, müddeiyat ve evrak-ı dava meyanında mevcut muhtelif eşhasa ait vesaik mefat ve mezmunatile müeyyet bulunan mektuplar, diğer evrak-ı dava münderecat-ı umumiyesi heyet-i mecmuasından tebellür eden delail ve emarat ile sabittir. **Malazgirt Müddeiumumisi Abdülmecit efendi** memur olduğu kazanın hukuk-u umumiyesini, halkın emniyet ve mal, hayatını siyanet esbabını temine mecbur bir memur olduğu halde Şeyhi hanesine misafir etmek ve isyana herhangi bir hareket-i bağiyanin muhtaç olduğu istirahati temin eylemek sureti ile feran zimethal müstelzim harekâtta bulunmuştur. **Jandarma Mülâzimi Mehmet Mihri, Yüzbaşı Ali Avni** efendilerin zabit oldukları menfaat mülâhazasiyle vatan ve milliyeti aleyhine kıyam eden insanlara hariç vatanda yaşayan düşmanlara bile teslim-i nefis zilletini kabul etmeyen **Türk ordusu zabitânı içinden sıyrılarak âsilere teslim-i nefseden ve onlardan hizmet ve para kabul eden iki şahıstır.** Kaymakam **Hüseyin Hilmi efendi** Şeyh Ali Rıza'ya yazdığı mektubu ile reisülussat olan şahsın mahdumu ve kendinden daha müessir ve âmil olan, İstanbul Halep merakizinde çalışan insanlarla kıyamı idare eden bir şahsa yazdığı mektupla kendisinin memur olduğu bir muzafferiyete davet ederek oranın vaziyet sevkülceyşini ifşa eden bir şahıstır. Bir devlet memurunun vazifesi ya âciz kaldığı def

ve refsine muktedir olamadığı bir hadise karşısında bitaraf bulunmak veyahut ufak bir hareket-i mütekabiliyeye hizmeti melhuz ise derhal feveran-ı hissiyatla yapacağı şeyi yapmaması lâzımdır. Uzun müddet zabıta mesleğinde bulunmuş polis neferliğinden kaymakamlığa kadar suut ve irtika etmiş bir şahsın böyle hareketine ihtimal verilemezdi. Kendi fiili isyanın fer'an zimethalidir. Mustafa beyin oğlu **Azmi** küçük bir fiilinta ve bir miktar cephane ile ussat meyanında babası Mustafa beyin emri ve taht-ı tesirinde çalışmış bir küçük mücrimdir. Yalnız sinni 13 ü itmam edip 15 i ikmal etmemiş bir mahiyettedir. İsyana pederi ve bütün efrad-ı ailesiyle birlikte karışmış olduğundan esna-yı hükümde sininin nazar-ı madelete alınmasını telep ederim. **Ali Rıza efendi** Şeyh Sait efendinin hareket-i vakıası sahabe-i güzinin harekâtına müşabih mahiyettedir. Mübecceldir, kendisinden muvaffakiyet memuldur, gibi sözler sarfederek muhitini tahrik etmek suretiyle harekât-ı isyaniyenin fer'an zimethalidir. Vali **İsmail Hakkı bey**e gelince makam-ı iddia onun hakkında aynı kasdın harekat-ı isyaniyenin vukuuna muttali olan vukuunu teshil edecek harekâtı ihtiyar etmiş, vukuundan sonra harekât-ı vakıayı tasvip edecek bir harekette bulunduğu iddiasını serdedememekle beraber isyan hadisesinin etrafında toplanıp mıntakasında temerküz ettiği halde vâki ihbarata vazife-i asliyesinde tekâsül ve terahi göstermek suretiyle hareketin vukuunu mingayr-ı kastın teshil ve bu suretle vazife-i memuriyetini suiistimal etmiş bir memurdur.

Gerek fer'an zimethal olarak esamisi mezkûr altı şahıs ve gerek İsmail Hakkı beyin fiili müddeabihe mücaseretleri şuhut ifadatı ve evrak-ı dava münderecat-ı umumiyesiyle sabittir. **Müdafaa-i Hukuk Reis-i sabıkı Rüştü efendi** filhakika memleketin ussat tarafından işgalini müteakip onlarla çalışır vaziyette görülmekle beraber **hadise-i isyanın vukuundan dört ay evvel resmi bir mecburiyet altında olmayarak kendi vatanına merbutiyeti ile hükümet-i merkeziyeye ihbar ederek keyfiyetten kablelvuku hükümeti haberdar etmekle** kıyam etmiş bulunması ihtiyar ettiği hareketin daha evvelce vâki ihbaratından haberdar olan ussat tarafından kendi aleyhine bir fenalık ikaını men maksadiyle bizzaruretin hadise-i harekâtta bulunmuş olması itibariyle anın da adem-i mesuliyetine karar verilmesini talep ederim.

Mehmet oğlu **Hasan,** Sıhhiye kâtibi **Niyazi,** Bazikânlı **Reşit,** Hasan oğlu **Ali, Mehmet Salih efendi,** Ahmet oğlu **Reşit,** Ahmet oğlu **Süleyman,** İsmail oğlu **Ahmet,** Handimi Ali oğlu **İsmail,** Nadir oğlu molla **Abdülmecit,** Haydar oğlu **Nimet,** Ahmet ve Mehmet oğlu **Maksut** ve Hacı Sadullah oğlu **İbrahim bey** ve bunların hadise-i isyanda maksada mukarin irade-i zatiyelerini bilâihtiyar sarf ve maksad-ı mücrimane ile hareket etmiş eşhastan olduklarına dair kanaat-i kâfiye olmadığına nazaran beraatlerine karar verilmesini talep ederim.

Muhbir Binbaşı Kasım Beyin Durumu

Tekaüt Binbaşı Kasım bey filvaki ussat arasında bulunmuş ise de âsilerin Varto üzerine vaki muhacımlerini men için İsmail beyle Ali'yi ve Reşid'i mensup olduğu aşirete göndererek ussata karşı muarız ve muhalifane bir vaziyet almalarını emir ederek **hadise-yi feciadan müteneffir olduğunu fiilen ispat etmiştir.**

İkinci defa vaki taarruzda da ev kapusunu açmadığı halde hanesi cebren açılmış ve kendisinin fikir ve dirayetinden istifade edilmek üzere cebri bir surette hanesinden alınmış ve firarı müteakip **memâlik-i milliyeden harice çıkmak isteyen birçok ussatın firarlarına mani olmuş ve ussatı hükümetin yedine teslim etmek için teşebbüsatta bulunmuş bir şahıstır.** Bu hareketi de evrak-ı dava meyanında mevcut Şeyh Ali Rıza'nın kendisine "**mel'un**" diye hitap eden mektubu muhteviyatile sabittir.

Diğerleri

Kırıkırınlı **İsmail bey** ve **Ali**'nin dahi **Reşit** de dahil olduğu halde Binbaşı Kasım beyin taht-ı emrinde mutiyane çalıştıkları müberhen olarak sabit bulunduğundan anların da beraatlerine karar verilmesini talep ederim.

Emin'in de **sıhhiye kâtibi Niyazi** ile lâlettayin bir silânın alınıp verilmesi ve götürülmesinden iştibah edilerek taht-ı zanna alınmış iseler de bunlar hakkında da makam-ı iddiaca kanaat-ı kâfiye gayr-i mevcut olduğundan beraatlarını ve Lice'li Hacı **İbrahim bey** dahi **Lice Kaymakamlığını** deruhte ettiğini gösteren birkaç mektubu mevcut ise de bunlara mukabele etmediği ve yedine vasıl olmadığını ve vazifeyi kabul etmediğini iddia eylemesine mukabil İbrahim beyin bu vazifeyi ifa ettiğine dair edille-i muknia mevcut olmadığından onun da beraatına karar verilmesini talep ederim.

Darahini Müftüsü **Hacı İlyas efendi** dahi bu zatın âsilerin Darahini'ye muvasalatını müteakip Şeyh Sait'le temasa geldiği ve mübahasa ettiği anlaşılmış ise de isyanı teşci edecek mahiyette fiil ve hareketinin vukuuna dair kanaat-ı vicdaniye husulüne kâfi delail ve karain mevcut olmamakla beraber bil'akis isyana karşı "**hükümet-i merkeziyeye maksadınızı bildiriniz aksi takdirde sizi mücrim addederler**" tarzında beyanatta bulunduğu anlaşıldığından onun da beraatını talep ederim.

Nakip Bekir Sıtkı bey, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde bulunmuş ve vatanın izmihlâl ve inkisamı ve hâkimiyet-i milliyenin sukut tehlikeleri karşısında titrediği zamanlarda Büyük Millet Meclisi'nde ibraz-ı mesai etmiş bir şahsiyet iken bu defa da memleketinin dahil olduğu erazide vukua gelen isyanla alakadar olarak taht-ı zanna

alınmıştır. Fakat **Nakip beyin** Türk Camia-yı Milliyesinin tazammun ettiği manayı müdrik olarak **Türklük ve Kürtlük gibi iki meflıumun mevcut olamıyacağım anlamakla beraber filhakika Kürtçülükle iştiharını teyit ve isbat edecek vesaik ve delail olmamasına** ve isyan harekâtına iştirakini müeyyit emaratın dahi fıktanına mebni onun da beraatını talep ederim.

Cemilpaşazâdeler

Cemil Paşazade Kadri, Muhittin, Ömer, Memduh ve **Cevdet beyler bu eşhasın memleket dahilinde şurada burada zaman zaman canlanan ve serseri bir cereyan halinde rûnümun Kürt cereyanına kapıldıkları hakkında bir çok işrabat mevcut ise de** son hadise-i isyanda aslen ve fer'an alâkadar olduklarını tesbite kâfi delalili mefkuttur, beraatlarını talep ederim.

Hülâsa: İptidadan intihaya kadar isimleri birer birer zikredilip 53 şahıs hâdise-i isyanda aslen hemfiil olarak mücrimdirler. Diğer **Rüştü efendi**nin adem-i mesuliyetine ve mevsutülesami 6 şahsın fer'an zimethal olarak mücrimiyetlerine ve **Vali İsmail Hakkı bey**in tekâsül ve terahi fiilinin mürtekibi olmak üzere kanaatına ve eşhas-ı mütebakiyenin masumiyetlerine karar verilmesini taleb-i dava eylerim, dedi.

XI-l) Sanıkların Savunmaları

Hani'li Salih Beyin Savunması

"Hareket, Tasavvurun Değil, Teessürün Sonucudur"

Makam-ı iddia benim miting tabirimi hedef itihaz ettiler. Halbuki ben ifademce huzurunuzda öyle bir tâbir kullanmadım. Müsellah miting demedim, vahşiyane bir miting dedim. Maksadım harekâtı kanuni bir şekilde göstermek değildi. Niçin bu cereyana tâbi oldunuz suali irad buyruldu, ben de o vakit bu vahşiyane bir miting dedim. Çünkü harekete arz ve kabul ettirmek istediğim bazı nokat vardı. Bunun için de vahşiyane vesaite müracaat edildi. Vakadan evvel tasavvur vardı buyuruldu, **öyle tasavvur yok idi, teessür vardı, kalben müteessir idik, fakat bir kıyam-ı umumi olacağını hayalimizden geçirmiyorduk.** Bu mahkemeye gelmezden evvel demek ki çok gafil imişim. **kendimi bileli böyle "siyasi bir Kürtlük" olduğunu bilmiyordum. Akvam-**

ı İslami arasına münaferet sokacak bir hareketi, her cereyanı takbih ederim. Beni mahkûm da etseniz, idam olunurken **de söylerim.** Siyasi hiç bir cereyandan haberdar değilim, bu isnat benim için bir lekedir, ölürken bile bu lekeyi reddederim. Her halde civar köylerde öyle siyasi ceryanlar yoktur. Eğer merkez-i vilâyette var idise ondan da haberdar değilim. Makam-ı iddia bendenizin muannidane harplere iştirâk ettiğimi buyurdular, kalabalık içinde bir iki defa Kadıköyü'ne gittim, geldim. Fakat muannidane harbe iştirâk etmeye sinnim de müsait değildir. Şeyh Sait efendinin hakkımda hüsnüzan buyurduklarına gelelim, Şeyh Said'in beni sevmesi bir cürüm teşkil eder mi, bir adam iyi olsun, fena olsun diğer bir adamı sevmesi veya nefret etmesi o insan için bir cürüm olabilir mi, kendisini vakadan bir ay evvel evime davet ettim. Fakat o vakit vakadan en ufak bir fikir yoktu, en ufak bir hareket yoktu. Âdet olduğu veçhile ve eski bir hukuka mebni gitim ve kendisini davet ettim, o esnada katiyyen bir şey konuşulmadı. Hükümete teslim-i nefs etmem meselesinden, mesuliyetimi makam-ı iddia talep ediyor, o cihette biraz kusurum var, çünkü korktum ve herkes gibi kaçtım. Ayağım kırık idi. Dağ başında ölecektim. Tedaviye ihtiyacım vardı. Hey'et-i âliyeniz vicdanına havale ederim. Ötekinin berikinin şayialarına meydan vermeyiniz, zamanın azametini nazar-ı itibare alarak meseleyi iyi tetkik buyuracağınızdan eminim, dedi.

Makam-ı iddia kelâma iptidarla, maznunlar hakkındaki nokta-i nazar-ı kanuni ve fiilin zaman ve mekânı tesbit edilen **Salih beyin** makam-ı iddiaya sual tarzındaki mukabelesine şu suretle cevap veriyoruz. Ziyık-ı sadırla malûl olduğunu ve yürümek kabiliyetinde bulunmadığını söyleyen Salih beyin bu müdafaası defi teşkil etmez, zıyık-ı sadır gibi bir hastalık mevcut olsa ve beş hatve kabiliyeti meş-i ref edecek olsa bile günlerce hayvan üstünde koşmuş ve Kadıköyü'ne kadar da geldiğini itiraf eylemiştir. Bir de silâh tutmadığını söylemiştir. Harbe müsellehan iştirâk için silâh tutmak lâzım değildir, emir ve kumanda deruhte etmek ussat başında Kadıköyü'ne gelmek kâfidir. Kılıç taşımak kâfidir. Eğer müsellah bir miting demeyip de vahşiyane miting dedilerse ayni mütaleayı ayni kelimelerden, **vahşiyane miting** tabiri için de istimal ediyor. Salih beyin mabihizzan olan fiile bir delil teşkil edeceği için umde kelimesini istimal ettim. Şeyh Sait efendi reisülussattır, kendisi de itiraf etmiştir. Bu reis bir maznun hakkında umde diyor, sonra o maznunda kafile-i ussat içinde bulunuyor, demek **Salih bey fikren, zihnen, manen tamamile kendisi gibi ve kendisine en yakın olan adamdır.** Binaenaleyh **Salih bey** Hasan, Hüseyin, Mehmet gibi telâkki edilemez.

Salih bey müdafaasına devamla evvelâ harbe iştirâk meselesini buyurdular, bu son isyan esnasında hiç bir atlı saha-yı harbe yanaşabilir mi idi, esasen harbe iştirâk edemezdim ve etmedim. Kadıköyü'ne kadar geldim fakat değil kılıç elimde hançer bile yoktu. O kadar düşmanım, o kadar iftiralar yaptılar ki eğer harbe iştirâk etseydim emin olun bu kadar düşmanım arasında gizli kalmazdı, yüz misli söylerlerdi. Piyade olarak esasen yürüyemem,

kumandanlık etmediğim gibi propağanda bile yapmadım. Kendi hesabıma kalabalığa uydum. Şeyh Sait efendinin hakkımda umde tâbiri kullandığı âmâlimizin müşterek olduğuna delil olarak kabul ediliyor. Bu bir nokta-i nazardır. Fakat geçen celsede Şeyh Sait efendinin ifadesi alınırken "ilmine, fazlına itimadım vardır" demişti. Bunun nazar-ı itibara alınmasını rica ederim, başka suretle alakamız yoktur, dedi.

Melikânlı Şeyh Abdullah'ın Savunması

İsyan arasındaki efal ve harekâtından bahsedildikten sonra netice olarak hey'et-i adilenizin malûmudur ki bu isyanı birçok fenalıklardan men eylediğim gibi tevessüüne de meydan verdirmedim. Mebde-i isyandan nihayetine kadar hükümetin lehine ve ussatın aleyhine çalıştığım fiilen sabittir. Husus dehalet kapısını bendeniz açarak hükümetime dehalet edip beni müteakip **Kasım bey** de bu dehaletime karşı Şeyh Said'i tevkif ile elde ettiğine de sebep olduğumdan ordumuzun bulunduğu 9 saat bait bir mesafede Molla Abdülmecit ile İsmail beyler beraber bunlardan bittefrik hodserane olarak orduya teslimine sevkederek bizi müteakip diğerlerinin teslim ve bazılarının derdestlerine ordumuz muvaffak olduğundan buna her suretle eminim ki hey'et-i âdileniz husus-u mezkûrdan dolayı bendenizi muaheze etmeyeceğinize eminim. Masumiyetim yoluna gidileceğine hiçbir şüphem yoktur. Zira binlerce cinayetle mahkûm olan bazı eşkiyalar hükümete hin-i teslimlerinde derhal afları cihetine yürünmüş, bu da hükümetimizin bir şan ve şerefi olduğu tabiidir.

I. Dünya Harbi'nde Hizmet

Teslim ve tesellüm arasında da büyük bir fark olamayacağından her halde kanaat getirilerek ana göre ifa-yı muamele edileceği bedihidir. Mukaddeme maruz Muş meselesindeki fedakârlığıma Genç Müdürü Mahmut beyin malûmatı tamamiyle lâhik olduğumudan keyfiyetin mumaileyhten istizahına müsaade buyurulduğu takdirde vakayı tamamı ile arzeder. Bu vesile ile sadakatım tezahür edecektir. Binaenaleyh **Harb-i Umumi'de 700 kadar aşair toplayarak cephelerde Ruslar'a karşı birçok fedakârlığım sebkatetmiş** ve bu sebepten kumandanların taltifatına mazhar olduğum dahi kabil-i inkâr değildir. Öyle bir zamanda cüzi bir hiyanetim tahakkuk etmeyip de bugün mü hâin oluyorum.

Mahkeme-i âdileniz mahkeme-i kübranın sanisi olmak dolayısiyle vaki seyyahatimle hasenatımı badelvezin terettüp edecek ceza ve terbiyemin taht-ı hüküm ve karara aldırılmasını cümlece meşhut bulunan adalet ve heyet-i celilenize dehaletle istirhama ictisar eylerim, ferman.

Melikân Meşayihinden Abdullah

Mütekait Binbaşı Varto'lu Kasım Beyin Savunması

Her hadisenin esbap ve aleyhinin aranılması kavanin-i fenniye iktizasından, içinde çalkalanmakta olduğum müessif dilsuz halin yakın mazisinden arz-ı malûmat edersem bu nahoş manzarayı tevlit eden esbap ve avamil ve bununla alâkadar olduğum tezahür eder. Harbiye'den 13 neşetli 31 nasipliyim, **Harb-i Umumi**'nin ilk iki senesini süvari fırkası (o vakit Mürsel Paşa kaymakam olarak kumandanım bulunuyordu) emrinde muhtelif harb cephelerinde ve hidemat-ı vataniyemi ifada taksiratım olmadı. Nişaniyle, terfiiyle mükâfatını gördüm.

334 (1918) **Mütareke-i umumi**sinde İran'da Hemedan hududuna yakın mıntakada 6 ncı Ordu emrinde iken alayımla terhis edildim. Malum-u sâmileri olduğu üzere o Mütareke seneleri bir devre-i fitreti andırıyordu. **"Milliyetler hâkimiyeti prensipleri" gibi ecnebi zehirleri içimize sokuldu.** Bu zehirlere asla aldanmayarak muhafaza-yı metanet ettim. Ve mülk-ü milleti ecnebi esaretine mihriban sultanın biran evvel kahrolmasını daima avama anlatırdım.

M. Kemal'i Erzurum Kongresi'nde Ziyaret

Gazi Paşa hazretlerinin 35'te Ezrurum Kongresi esnasında ziyaretleriyle şerefyap olarak mazhar-ı teveccüh ve iltifatı olmuş ve o emrini mahallimde tatbike ahval-i·aşair mani olmuş ise de rabt-ı kalp eylediğim âmâl–i milliye lehinde sarf-ı makderetten geri kalmadım. Hükümet-i Milliye'nin henüz teşkil ve kahr-ı âdâ ile meşgul bulunduğu bir sırada Erzurum, Harput, Diyarıbekir yollarını kat ve bendeden **şâki-i meşhur Hallo**'nun tenkili için gelen Şark Cephesi kuvvetleri avdetinden sonra kendisine teminat vererek hükümetle bilmuhabere dehalet ve istihbaratını temin ettim. Muş mutasarrıflığının 25/Ağustos/336 ve 478 numaralı telgrafı ile 4/Eylül/336 ve 534 numaralı tahriri emirleridir.

Cephelere gönderilmek üzere küçük kazamızdan madeni olarak 43693 kuruş ianeten derç ve cem ederek bizzat Muş Mutasarrıfı Fehmi beye teslim ettim. 337'de **Hacı Musa bey** ve Muşluların müttefikan Muş Mutasarrıfı Mehmet Ali ve Şube Reisi İsmail beyleri tediplerinde Varto'dan Erzurum'a geçmektelerken ben de hânemde alıkoyarak bir hafta sonra Şark Cephesi Kumandanlığına uzun bir telgrafla tafsilât arzederek makamlarına iadelerini istirham ve temin eyledim. Vicdanlarına eminim, 337'de Lice'lilerin 30 kadar esterlileri yükleriyle beraber gasp eden eşkiyadan Mehmet bey ve rüfekasının takibine gelen müfrezelere yardım ederek meydana çıkarmış ve kısm-ı azamını istirdat ettirmiştim.

Yusuf Ziya Bey'in Kürtlükle İlişkisi

339 (1923) da Bitlis Mebus-u sabıkı Yusuf Ziya Bey Kürtlükle alâkasını Varto'ya geldiğinde anladığım günde derhal süvari fırkasına (o vakit üçüncü alay kumandanı idim) şifre arzedeyim, ve aldığım emir üzerine zabıt varakası tanzim ve takdim ile **merkumu mahkemelere sevkeyledrim. Neticesi meydandadır.**

Şerif Paşa'ya ve Meclise Telgraf

Şerif Paşa'nın Kürtlerle alakadar olmayıp Kürtler'in Türkiye camiasından ayrılmayacağıhakkındaki telgraflarla muhit ve halka numune-i imtisal oldum. Bu yüzden bazılarının nefretini kazandım. Lord Kürzon'ün Lozan'dan Kürt mebusları müntehap olmayıp Gazi Paşa tarafından tayin edildiği mealindeki zehirli sözlerine karşı ilk tekzip ve tel'in telgrafını Muş Mebusu İlyas Sami Bey vasıtsile yazdım. Meclis'te okunup hüsn-ü tesir yaptığı cevabını aldım. **Bu telgraf ve Yusuf Ziya'nın meselese Kürt rüesasının bir kısmı aleyhimde tezyifler, tahkirler yapmağa ve hatta suikast teşebbüsünde bulunmalarını da istintaç eylemişken** asla mübalât etmemiş sadakatimde sabit kadem ve musir kalmıştım.(62)

Kürtlük Cereyanının Giderek Güçlendiğini Bildirmiş

Hasenanlı Halit Beyin takibi esnasında da **Gazi Paşa Hazretleri**'ne **Başvekâlete, Dahiliye Vekâlet**ine ve Muş Mebusu Sami İlyas beyle Muş Valisi Sırrı ile birlikte Bulanıkta **Kâzım Paşaya** telgraf verdim. **Kürt cereyanının gitgide kuvvetlendiği binaenaleyh biran evvel önünün alınması** Muş Mebusları **İlyas Sami, Osman Kadri** ve Erzurum Mebusu **Halit beyler**e sıra buldukça **müşafeheten** ve Meclistelerken **mektuplarla** arzederdim. Bilhassa **Halk Fırkası Kâtibi Umumiliğine** (Recep Beyefendiye) zamanında **uzun bir mektup takdim ile aşiret hayatına hateme verilmesi ve eşhas-ı mühimme-yi müteneffizanın Anadolu içlerinde iskânları ile aşairin kısmen olsun Türk ahali ile tebdilleri zamanın hulûl ettiğini dermeyen eylemiştim.**(63)

62. Hem Kürt millicisi, hem "Ankara ajanı" olan emekli Binbaşı Kasım Bey'in, zaman zaman yöreden tepkiler aldığı görülüyor.
63. Önemli aşiret reislerinin ve seçkin kişilerin Anadolu içlerine sürülüp iskân edilmesini yine bir Kürt olan "muhbir" Binbaşı Kasım Bey öneriyor.

Kürtler %80 Oranında Ayrılma Yanlısı

Geçen sene (1924'te) **Gazi Paşa Hazretleri**nin Erzurum'u teftişlerinde Muş Vilâyeti hey'et-i istikbaliyesinden olarak gitmiştim. Ayrıca hususi bir ziyaretle şerefyab oldum. Ve **Kürtlük iftirak fikrinin avamda hemen %80 nisbetinde bulunduğunun ve tedabir-i katiyye-i serianın ittihazı pek muktezi bulunduğunu** Ali Sait Paşa huzurile **arzeyledim. Cibranlı Halit Bey**'in tevkifi ile Bitlis'e izamı **Hasenanlı Halit Bey**'in takibini müteakip **Şeyh Said**'in din irşadatında bulunarak Hınıs'ın Şuşar nahiyesinden Oğnut, oradan Çapakçur'a ve Darahini ve ilerisine geçtiğini işittim, muahharan Piran vak'ası ve Darahini işgalini işittim. Muhitime su-i tesir yapmaması için elimden ve dilimden geleni dirig etmedim.

Ankara'ya İhbarlar

23/Şubat/341 tarihinde **İlyas Sami Bey**'den aldığım telgrafa cevaben 25/Şubat/341 tarihiyle Dahiliye Vekâletine ve İlyas Sami Beye 21/Kânunuevvel/341 telgrafile vaziyetimi bildirmiş olduğumdan sadakatimde sabit kadem kalacağımı yazdım. Genç'in Oğnut nahiyesinden 200'e karip Kürt kuvvetleri mıntakamıza girdiler, merkez-i kazaya gelmeleri mukarrer iken abluka vaziyetinde tekrar ricatlarını temin eylediğimi telgrafla yine İlyas Sami Beye yazdım. Meclis'te okunarak yine 3/Mayıs/341 tarihile 21-75 numara ile Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesinin takdirnamesini cevaben aldım. Son dakikalara kadar ruhumla merbutu bulunduğum hükümetten ayrılmayacağımı birçok muhabere ve mükâleme ile de anlamış olan âsiler Genç'in Oğnut, Meneşkût ve Muş'un Ziyaret nahiyesi ile Akça'nın bir kısım halkı içtima ederek aşiretimin bir takım cahil hoca ve şeyhlerinin inzimam-ı muaveneti ile aşiret halkını iğfal ederek mıntakaya girdiler ve bendenize teslim olmamı haber gönderdiler. "Son nefesim Hükümetle beraberdir" cevabını alınca leylen merkez-i kazaya hücum tasavvurunda bulunduklarını haber aldım.

İsyancılara Katılması

Makine başında Muş valisine ahlvali arzettim ve kazadaki **estersuvarın %80'i Kürt olduğundan** emin olmadığımı behemahal bir bölük askerin sür'at-i izamı şiddetle lâzımgeldiğini söyledim. Muvaffak olamadım. Hınıs'ta askeriye kaymakamı Osman beyden 100 nefer istedim, Kolordu'ya yazıp emrini alacağını söyledi, bir daha da bulamadım. akşamleyin **jandarma kumandanı o vakit mülâzim-i evvel Abdülbaki efendi ile görüşerek âsilerin tehakümü takdirinde müdafaa mümkün olamayınca**

birlikte çıkmamı, yoksa esir olmak mı lâzımgeleceğini müdafaa-i fikir etmek lüzumunu konuşarak Kaymakam vekili ile görüşüp halledeceğini söyledi(64) ve ayni gecede sabaha yakın asiler hücum ettiler 20 dakika kadar müdafaa edildi, kasabayı işgal ettiler, bizim kapıya doğru geldiler, daha evvel kapıya gelen akrabam Zazalar'ın kapıya taarruzunu men ettiler. İşgalden 3-4 saat sonraya kadar kapıyı açmadım. Muahharan **Şeyh Abdullah** bir kaç hoca ile ilhah ederek açtırdılar. Birçok münakaşa ve mükâleme ceryan etti. Fakat netice itibarile ellerinde esir bulunuyordum. Teslim olmasaydım Kirvaslı Hacı Selim ve kardeşlerile etbaı hayatıma kastedeceklerine yemin etmişlerdi. Onlar merkez-i kazada bulundukları kaç gün nereye gitsem akrabamdan iki üç silâhlı beraberimde gelirdi. Bu halleri mevcut hükümet memurları görüyor ve pek alâ bilirler. Bu gün ne derece vicdana malik olduklarını kestiremem. Şu emrivaki içinde bulununca artık bunların elden geldiği mertebe sezdirmemek harekâtını takip etmek ve gelecek kuvva-i askeriyenin yolları üzerine düşürmeyerek harekât-ı askeriyeyi suhuletle temin eylemek maksadını düşündüm ve merbubiyet-i ubudiyetkârânemi hafi asarile kendi kendime tesbit ettim. Âsilerin Varto'yu işgallerinin ferdasında Hınıs'a hareket edeceklerdi. Hınıs'da zayıf bir kuvvet vardı. Asiler Varto'ya 600-700 kişi ile girdiler. Hınıs'a gidinceye kadar bini tecevüz ederdi. Binaenaleyh bilâ tevakkuf işgallerini muhakkak gördüm. Türlü bahanelerle tehir ettim. Bu gün, yarın ile sallayarak 12 nci fırkanın vüruduna kadar 2 hafta geçtiği halde Hınıs'a hareketlerini takim ettim. 2-3 gün Hınıs'a hareket teehhür edince o halde Muş'a hareket edelim dediler. Arkadan Hınıs kuvvetinin Varto'ya gelmesi pek melhuzdur dedim. Bu suretle her iki cepheden hareketlerini durdurdum. Kısm-ı azam-ı efradı hastalanarak hanelerine gönderildi. Varto'yu işgalleri ile beraber telgraf hattının tamiri ve hükümetle muhabere yapılmaması lüzumunu söyledim ve hattı tamir ettirdim. Birkaç saat Hınıs Kaymakamı mani oldu, sonra Erzurum'u bulduk. Baş Müdüre Ankara yolunu vermeyi istirham ettik. Kırıktır dediler, K. 9. u istedim, kırık cevabını aldım, o halde Erzurum Mevki-i Müstahkem Kumandanı **Hasan Paşa** ile Vali beyi makine başına istedim, ondan da cevap yok, iki gün uğraştım, çaresaz olamadım. Muhabere imkânını bulsaydım, hiç olmazsa Erzurum'a bir adam isterler ben gider o suretle yakamı kurtarırım fikrinde idim, muvaffak olamadım. Fırkanın Varto'ya taarruz ve işgali gününde ailemi ayrıca çıkardılar, hayvanım olmadığı halde başkasından bir hayvan alarak beni de beraber götürdüler. Meneşküt nahiyesine Zazalar'ın içine gittik. Muş ovasında tertibat alırlardı. Oğnut cihetini mühim göstererek tertibatı dağıttırdım. Oğnut cihetini tahkim edince Muş Ovasına kuvvetin gönderilmesini ileri sürerek bozardım. Bulunduğum müddetçe müsademeye meydan vermedim. Muş Ovasında bir defa cüzi askerin ilerlemesiyle hemen bilâtevekkuf geriye çekilmelerine rey verdim. Varto'dan mufarakatımızda Şeyh Abdullah'a teslimiyet ve içtimanın yegâne çare olduğunu söyledim, kendisi de kani olmuştu, fakat **Zazalar** ancak

64. Binbaşı Kasım Bey, isyancılara zorunlu olarak katılmasının gerekçesini böyle açıklıyor.

500 asker vardır, onları da vaktinde esir ederiz diyorlar ve şeyhi tehir ediyorlardı. Şeyh Sait geldiğinde tedbir değişti. Muş Ovasında Murat köprüsünü geçerek **Nuh beye** iltihak ederek Muş veya Bitlis'in sukutunu temin eylemek ve olamazsa **İran'ı geçerek dertlerine çare aramak** fikirleri meydana çıktı ve Muş ovasına kadar gidildi. Orada artık bütün mevcudiyetimle bu hareketin imkânsızlığından tafsilât verdim. Köprüden geçmenin gayr-i mümkün olduğunu ikna edince geçitten geçmeyi söylediler. Geceleyin geçide gitmeyeceğimi musirren beyan ettim, tekrar avdetle Kirvas kariyesine gidildi. Ertesi günü Kirvas'tan Varto cihetine dağdan geçildi. En suhuletle geçmek yollarını gösterdiklerinde türlü tasibat göstererek başka yollara saptırdım. En müşkil mevzilerde artık Şeyh Said'e karşı da istimanı izhar ettim ve Nisanın 14 üncü günü istiman kararlaştırıldı. Ve akşam üzeri Varto'ya müteveccihen hareket edildi, hareketimiz geceleyin olduğundan kuvvet pek dağınık bir halde yolda Şeyh Said'in tekrar caydığını işittim, kendisile görüştüm ve bir saat mesafe konuştuk, Çarıcur'u geçince artık ilerisinde asker olmadığını ve binaenaleyh halâs olduğunu istiman etmeyeceğini söyledi.

Ş. Said'in Hileyle Yakalanışı

Tam Abdurrahman Paşa köprüsü üzerine gelmiştik, Şeyh Sait atından inmiş atlılardan ileride geçiyorlar, geçmemesini söyledim, dinlemediler, birader Reşit ve akrabamdan Timur ve Ahmet ve Kargapazarlı Mehmet ve Reşit ile Şerif oğlu Mehmet ve Halit ile **hemen ateş açtırdım ve yüze karip silâh atıldığında atlısı kâmilen kaçtılar, Şeyh Said'in kısrağı da atlı ile gitmiş idi. Köprünün cenup ayağı kurbunda Şeyh Said'i yakaladık**, yeni şafak açmıştı, **Varto'ya istimana gelmeyeceğini ve istersem kendisini öldürmemi söyledi.** Herhalde gidileceği cevabını verdim ve **Osman Paşa**'ya bir tezkere yazarak ufacık bir müfreze istedim, cevaben aldığım 15/Nisan/341 tarihli emirleri mevcuttur. Aleşşafak bir hâdise olmuş ve orada güneşin tuluundan iki saat sonraya kadar intizarda kalmıştık, muahharan Çarıcur sırtlarına inen müfreze Paşa'nın selâmını tebliğ etti. Çarıcur'a götürdü, Paşa'nın esasen Varto'dan gönderdiği müfreze 10 dakika sonra Çarıcur'da bizi buldu. Paşa emrini verdi, bu hâdiseden. bir hafta evvel fırsatyab olarak aileme bir mektup hafiyen vererek diğer akraba aileleri ile Varto'ya Osman Paşa'ya göndermiştim. Tafsilâtı şifahi olabilir. Şu uzun tenhidat ve tafsilâttan müsteban olacağı veçhile 35 senedenberi âmâl ve makâsıt-ı hükümetten başka bir şey ile alakadar değilim. Sadakat ve merbutiyetimden ezbertev inhiraf etmedim. **Asilerin esaretinde iken bile** hükümetin lehinde ve onların aleyhine çalıştığım asarile muhakkaktır. Hükümetin en nazik zamanlarında ve daha müsait zemin mevcut iken millî hükûmete hizmet edip de denizlere döküldükten sonra ve iki sene müsterih bulunduktan sonra ki şevket ve kudretine karşı harekât-ı isyaniyeye iştirâk etmek mecnunların bile kârı

mıdır, bunu hangi mantık kabul eder, ancak hayatımın tehlikesi mülâhazası ile ve yine **suret-i hafiyede hükümetin maksadı lehine olarak âsilerin esaretinde bulunuyordum** ve netice itibarile ikal olunan şu âteş-i fesadı Şeyh Said'in derdesti ile söndürdüm, affım mukarrerat iktizasındandır. İnd-i Allah'da inkişafını ümidim pek vasık bulunduğundan bu hakkımın ihkakına delâlet buyurulmasını istihdaf ve istirham eylerim efendim hazretlerinden.

XI-m) Mahkemenin Kararları

Şeyh Sait ve Arkadaşları Hakkında İstiklâl Mahkemesince Verilen "*Suçluluk*" Kararı

Dava Konusu ve Gerekçe: Müstakil Kürdistan Hükümeti Kurmak

Müddeiumumilik Makamının iddia ve maznunların berveçh-i mastur müdafaatının istimaından ve bilcümle evrak-ı tahkikiyenin mütelâa ve tetkikinden sonra: icab-ı keyfiyet ledelmüzakere **"gûya dinî ve şer'î ve fakat her halde müstakil bir Kürdistan hükümeti tesis ve teşkil etmek emel ve. maksadı ile Hükümet-i Cumhuriye aleyhine fiilen ve müsellahan kıyam eyledikleri"** iddiasile maznununaleyhim olup mevkuf bulunan Hınıs kasabasında mukim ve bilvasıta ticaretle müşteğil 61 yaşında Palo'lu **Şeyh Mehmet Sait Nakşibendi** bini Şeyh Mahmut ve Genç Vilâyetine tabi Melikân kariyesinde mütevellit ve mukim medrese post-nişin 38 yaşında **Şeyh Abdullah** bini Şeyh Mahmut, Varto'nun Köklüm kariyesinde mukim mütekait ve Cibranlı aşiretinden Kolan kariyeli 41 yaşında **Binbaşı Kasım Bey** bin Ahmet ağa ve Diyarıbekir'in Hoca Hasan mahallesinde mütevellit ve mukim Diyarıbekir'li 52 yaşında **Şeyh İsmail** bini Şeyh Hasan ve ayni mahallede mütevellit ve mukim Diyarıbekirli 30 yaşında **Şeyh Abdüllâtif** bini Şeyh Hasan ve Bukilân kariyesinden 52 yaşında **Hacı Halit** bini Hacı Yusuf ve Genç'in Melikân kariyesinden rençper Şuşar'ın Kırıkân kariyesinden 55 yaşında **Molla Abdülmecit** bini Nadir ve Oğnut nahiyesinin Kânires kariyesinden ve Cibranlı aşiretinden 58 yaşında **Kâmil bey** bini Halit ve Kargapazarlı rençber 30 yaşında **Reşit** bini Ahmet ve Varto'nun Kırkurut kariyesinden Cibranlı aşiretinden **suvari binbaşılığından mahreç** 55 yaşında **İsmail** bin Ali ve Muş'un Kirvas kariyesinde mütevellit ve sâkin ve **tahsil-i ilim ile meşgul** olduğunu söyleyen **Molla Emin** bin Hacı Halit ve Varto'nun Hacı bey kariyesinden **post-nişin** 70 yaşında **Şeyh Ali** bin

Şeyh Musa ve Oğnut nahiyesinin Kargapazar kariyesi ağavatından sabıkalı 28 yaşında **Mehmet ağa** bin Halit ve nahiye-i mezkûrenin Tokliyan kariyesinden ve Cibranlı **aşiret alayı kumandanı vekili** 30 yaşında **Baba bey** bin Halit ve Yazikân kariyesinden Cibranlı aşiretinden 36 yaşında **Reşit** bin Ahmet, Varto'nun Diyadin kariyesinden 33 yaşında **Timur ağa** bin Esat ve Köküm'de sakin rençper ve sabık **Varto varidat kâtibi** Hınıslı 33 yaşında **Abdüllâtif bey** bin Kâmil ve Muş'un Yağlı İsa kariyesinden Cibranlı aşiretinden 55 yaşında **Mehmet bey** bin İbrahim ve 47 yaşında **Süleyman bey** bin İbrahim ve Sultan kariyesinden **kıdemli yüzbaşılıktan mütekait** ve **aşiret mektebinden mezun** 41 yaşında **Bahri bey** bin Selim, Varto'nun Tepe kariyesinde sakin Zorayat kariyeli 33 yaşında **Şeyh Cemil** bin Şeyh Mustafa ve Hınıs'ın Kolhisar kariyesinde sakin **Şeyh Said'in hademesinden** 20 yaşında **Çerkez** bin Yusuf ve Tekman nahiyesinin Cüdük mezrasında mukim rençper 20 yaşında **Maksut** bin Mehmet ve Genç'in Oğnut nahiyesinin Kargapazar kariyesinden 40 yaşında **Halit** bin Mehmet ve Malazgirt kasabasında mukim **Malazgirt Müddeiumumisi** Muş'lu 46 yaşında **Abdülmecit efendi** bin Süleyman ve Palo'da mukim Diyarıbekir'in Talilu kariyesinden **okumak ve harp etmekle meşgul olduğunu söyleyen** 44 yaşında **Şeyh Şerif** bin Şeyh Mustafa ve Şinik kariyesinden **sabık jandarmalardan** 39 yaşında **Süleyman** bin Hasan ve 40 yaşında rençper **Ali Badan** bin Hüseyin ve Çapakçur'da sakin **değirmenci** 50 yaşında **Yusuf** bin Selim ve 37 yaşında **Hüseyin** bin Mahmut ve Mosyan kariyesinden ve Biçaç aşireti rüesasından imam ve **muallim** 49 yaşında **Molla Cemil** ve Darahinin Rotcan nahiyesinin Hacan kariyesinden 22 yaşında **Nimet** bin Haydar ve ayni mahalde mukim Pirnaklı 55 yaşında **Ahmet** bin Mehmet ve Genç vilâyetinin Modan kariyesinden ve Şeyh Said'in Darahini **inzibat memuru** 35 yaşında **Fakih Hasan Fehmi** bin Hacı Süleyman ve Darahini'de mukim Genç **jandarma mülhakı mülâzım-ı evvel** Diyarıbekirli 31 yaşında **Mehmet Mihri** efendi bin Maksut ve Bitlis'in Taş mahallesinden ve **sıhhıye kâtibi** 28 yaşında **Niyazi efendi** bin İsmail ve Lice'de mütevellit ve mukim **Silvan jandarma efradından** 19 yaşında **tüccar Mehmet Salih** efendi bin Fars ve **Kürt ihtilâli âmil ve kumandanlarından** olduğu iddisaile maznunualeyh Genç vilâyetinin Valir nahiyesinde mütevellit ve mukim rençper 60 yaşında **Hacı Sadık bey** bin Hüseyin, **ötedenberi Kürtçülük ceryanı taraftarlarından olup vatanın inhilâl ve inkisamına badi olacak müstakil bir Kürdistan teşkil ve tesis etmek kastile tertip ve ika olunan Kürt isyanında alâkadar bulunmak fiiliyle**[65] maznunualeyh Diyarıbekir'de mukim rençper Dersaadetli 33 yaşında **Cemil Paşazâde Ekrem bey** bin Kasım ve yine **isyan hadise-i âhiresi mürettip ve muharrikleri meyanında bulunmak ve Kürtçülükle maruf olmak** maddesinden maznunualeyh Diyarıbekir'de mukim zürra 35 yaşında **Cemil Paşazade Ömer bey** ve

65. Bazı sanıklar doğrudan düşünceleriyle anılıyor ve geçmişleri irdeleniyor.

yine, **hadise-i isyânda alâkadar olmak** fiilinden maznunualeyhim Diyakırbekir'de mukim keza **Cemil Paşa zade Cevdet, Kadri, Memduh ve Muhittin beyler** ve yine Derikli İlyas nam şahsın hânesinde **idama mahkûm ve maslup Doktor Fuat ile içtima ve Şeyh Said'in müşavir sergerdelerinden Hanili Mustafa Bey ile isyana dair muhaberatta bulunduğu** iddiasile maznunualeyh Diyarıbekir'in Defterdar mahallesinden 35 yaşında **nakibüleşraf Bekir Sıtkı** bey Hacı Maksut efendi ve keza isyan hâdisesi âmil ve faillerinden oldukları iddiasile maznunualeyhim **Çapakçur müftüsü** 53 yaşında **Şeyh İbrahim** efendi bin Şeyh Halit efendi ve 48 yaşında **Şeyh Celâl** bin Şeyh Halit ve Çapakçur'da sakin meşayihten 70 yaşında **Şeyh Hasan efendi** bin Şeyh Ahmet efendi ve 55 yaşında **rençper Süleyman** bin demirci Ömer ve 80 yaşında **rençper Ali nam-ı diğer Arap Said**'i bini Rüstem ve 60 yaşında **rençper Süleyman Ahmet** ve 26 yaşında **Süleyman Şerif** ve Çapakçur **jandarmalarından** 24 yaşında **Halit Nadir** bin Nadir ve rençper 27 yaşında Lice'nin Kaya mahallesinden **jandarma Tahir** bin Mehmet ve Çapakçur'un Valire kariyesinden 60 yaşında **Ahmet bin Selim** ve Çapakçur'da sakin **Halk Fırkası Reisi** 34 yaşında **Rüştü efendi** bin Süleyman ve **Çapakçur kaymakamı** Ahlatlı 36 yaşında **Hüseyin Hilmi bey** bin Sultan ve harekât-ı isyaniyenin mühim âmillerinden ve ussatın **Darahini** inzibat zabiti Hasan Fehmi'nin maiyetinde ve kâtiplikle hizmette bulunmak fiilinden maznunualeyh Lice'nin Kaya mahallesinde mukim **Genç Tahrirat kalemi sermüsevvidi** 44 yaşında **Tahir efendi** bin Mehmet ve rüesa-yı ussattan olduğu iddiasile maznunualeyh Çapakçur'un Garip kariyesinden 31 yaşında **Mehmet bey** bin İzzet ve yine isyan hadisesi âmil ve mürettiplerinden olmak ve ussata riyaset etmekle maznunualeyhim Hani nahiyesinde mütevellit ve mukim eşhastan 53 yaşında **Mustafa bey** bin Hacı Ali ve meşayihten 57 yaşında **Şeyh Abdullah** bin Şeyh Ali ve **Cafer Tayyar Baba dergâhı mütevellisi** 60 yaşında **Şeyh ömer** bin Şeyh Bekir ve 50 yaşında **Şeyh Adem** bin Şeyh Mehmet ve mezburundan Mustafa beyle birlikte hareket eden 50 yaşında **zevcesi Kadriye hanım** binti Şeyh Yunus ve kerimesi 18 yaşında **Hamide** hanım binti Mustafa bey ve hizmetçisi 40 yaşında **Hatice** binti Şeyh Ali ve hafidi 14 yaşında **Azmi** bin Mahmut bey ve hademesi Hanili 13 yaşında **Hasan** bin Yusuf ve yine harekât-ı isyaniye âmillerinden ve ussat rüesasından bulundukları iddiasile maznunualeyhima Hani'de mütevellit ve mukim eşraftan 55 yaşında **Hanili Salih bey** bin Sait ve oğlu 14 yaşında **Hasan bey** ve yine isyana iltihak ve isyana iştirâk maddesinden maznunualeyhim Gümgüm kasabasında sakin Cibranlı aşiretine mensup Kulan kariyeli 80 yaşında **binbaşı Kasım beyin pederi Ahmet ağa** bin Süleyman ve oğlu 27 yaşında **Ali** bin Ahmet ağa ve diğer oğlu **Cindi** bin Ahmet ağa ve yine ussata muavenet etmek ve isyanda bu suretle alakadar olmak fiilinden maznunualeyhima Bakır Madeninin Arpa Meydanı mahallesinden ve **Meclis-i Umumi azasından** 31 yaşında **Kadri efendi** bin Hasan Fahri ve Bakırmadeninin Pirayı kariyesinde mütevellit ve sâkin imam 65 yaşında **Molla Mehmet** bin Reşit ve yine Şeyh Sait mese-

lesi ile alakadar olmak fiilinden maznunualeyh Silva'nın Gönderyan kariyesinde mukim Diyakırbekirli 60 yaşında **Şeyh Şemsettin** bin Şeyh Yusuf Genç vilâyetinin Valir kariyesinden Genç Müftüsü 69 yaşında **Hacı İlyas** efendi bini Molla Fethullah ve yine isyana iştirak ve Şeyh Sait tarafından tayin olunduğu **Lice Kazası kaymakamlığını ifa etmek maddesin**den maznunualeyh Lice'nin Camiikebir mahallesinden 66 yaşında **İbrahim bey** bin Hacı Sadullah bey ve yine Şeyh Sait meselesi ile alakadarlığından maznunualeyhima **Genç vilâyeti jandarma yüzbaşısı** 34 yaşında Elâziz'in Rizaiye mahallesinden **Ali Avni efendi** bin Yahya ve **Mal müdürü Şükrü efendi** ahaliyi isyana tahrik mahiyetinde neşriyatta bulundukları iddiasile maznunualeyhim **Sebillürreşat gazetesi sahip ve sermuharriri Eşref Edip** ve **Tevhid-i Efkâr gazetesi sahip ve başmuharriri Velit Ebüzziya** ve **Son Telgraf gazetesi sahip ve muharriri Sadri Ethem ve Fevzi Lütfi** ve **Toksöz gazetesi sahibi Abdülkadir Kemali beyler** ve yine teseyyüp ve tesamuhu yüzünden isyanın vukuuna sebebiyet vermek maddesinden dolayı **Genç Vali-yi sabıkı** 52 yaşında Erenköyünde mukim **Rizeli İsmail Hakkı bey** bin İlyas Fevzi ve isyanla alakadar olmak cürmünden maznun **Genç vilâyeti Bidayet hakimi Kadı Ali Rıza efendi** ve **Perhünük nahiye müdürü** Mütevellizâdelerden 33 yaşında **Tayyip Ali efendi** bin İsmail ve isyanla fiilen alakadarlılardan maznun Hanili Mustafa beyin zevcesi **Kadriye hanım**la hizmetçisi **Hatice**'nin muhakemeleri bilrüya beraat ve mukaddema heyet-i tahkikiye istintakınca men-i muhakeme edilmiş olan kerimesi **Hamide** hanım ve hademesi **Hasan** bin Yusuf'la birlikte tahliyeleri karargir oldu.

Gazetecilerin Davası Ayrılıyor

Görülen lüzum-u kanuniyeye binaen Malmüdürü Şükrü efendi ve Sebilürreşad sahip ve muharriri **Eşref Edip** ve Tevhidiefkâr sahibi **Ebüzziya Velit** ve Sontelgraf sahip ve muharrirleri **Sadri Ethem** ve **Fevzi Lütfü** ve Toksöz Gazetesi sahip ve müdür-ü mesulü **Abdülkadir Kemali** beyler haklarındaki deavinin ayrıca rüyet edilmek üzere işbu davadan tefrikleri tezekkür kılındı.

Şeyh Said'in İdam Gerekçesi: Müstakil Kürdistan İstemek

Diğer maznunualeyhim haklarında icra kılınan tetkikat ve muhakemat neticesinde maznunualeyhimden **reisülussat Şeyh Sait** bin Şeyh Mahmud'un **ötedenberi müstakil bir Kürdistan tesisi maksad-ı hâinanesini perverde ve senin-i âhirede ise işbu arzusunu gaye-i emel ve siyaset ittihaz ederek cüz-ü tam değil vahit**

halinde bulunan Türk Cumhuriyeti eczasından vilayet–ı şarkiyenin iftirak ve binnetice vatanın inkisam ve izmihlâlini badi olan bu amal-i caniyenin temin-i istihsali bidayeten müşkil ve adeta mümteniulhusul telekki ile tasavvurat-ı vakiasının ehemmiyet ve azami nisbette tedarikâtın lüzumuna kani olmuş ve tedricen faaliyete iptidarla evvelemirde kendisine ve rehber ve emrü arzusuna haşa ubudiyet mertebesinde minkat olan zaviye-i muhitindeki **meşayih, müridan** ve **tevabii** ve badehu **zinufuz ahali** ve **aşair rüesasını** Hükümet-i Hazire-i Cumhuriyenin hilâfet ve medaris ile meşihat ve evkafı ilga ve matbuatın neşriyat-ı müzeyyifanelerine müsamaha gibi avamferibane tahrikâtı bizzat cevami-i şerifede mevaiz ve ayrıca sai-i mahsusları marifetile gönderdiği mekâtip ve beyannamelerile teşvik ve iğra ve hariçten daha maddi ve manevi kuvvetler tedariki için oğullarından **Ali Rıza**'yı talimat-ı mahsusa ile **Kürtlük mefkûresinin bânisi** ve Kürtler'in en ziyade nafiz ve nevama ilâhesi bulunan **İstanbul'da Seyit Abdülkadir** ve badehu **Lozan Muahedenamesi mucibince hudud-u milli haricine def ve teb'it edilip Mütarekeden beri şekl-i hükümeti yıkmak maksadiyle uğraşan cenup hudutlarındaki vatan hâinlerinin nezdine izam ederek**(66) anların da va'd-i muavenet ve iştirâklerini istihsal ve dahil ve hariçten eslaha ve cephane vesair mühimmatı ihzar ve bilahara temin ettiği bu muvaffakiyet ve istihzaratından hasıl eylediği hiss-i gurur ile menvi-i zamirini ketm ve ihfaya lüzum görmeyerek bir sebep ve vak'a ihdasını derpiş veteemmül etmiş ve netekim her sene mutadı veçhile Palo'da medfun peder ve ecdadının merkadını ziyaret bahanesile tevabiinden bir kısmını celp ve ihzar ile topladığı müsellah cem-i gafir ile nümayişkârane bir tarzda Palo'daki peder ve ecdadının kabrini ziyarete şitap eylemiş ve sinin-i sabıkada Şeyh Sait, peder ve ecdadının kabrini ziyaretinde **daima en kısa yolu ihtiyar ettiği halde bu defa mevsim, âdet hilâfında müsellah külli kuvvetile mütavattın bulunduğu Hınıs'tan hareketinde** tarik-i istikametinden rücuu ve inhirafı ile rehgüzârına müsadif ve gayr-i müsadif köylere uğrayarak ahali-i kura ile sıkı sıkı temaslar hafi celi tahrikat icra ve bu sıralarda dahi sekene-i kuradan bir kısmı da kendisine iltihak edip ciddən calib-i dikkat derecede zahir olan işbu harekât-i nümayişkârâneden kuşkulanan bazı vali ve kaymakamlar bu hareketlerin saik-i maddi ve manevisi hakkında basit bir tahkikata girişmişlerse de bunun muhill-i asayiş bir hareket görülmediğine ve Şeyh Said'in her sene bermutad yaptığı veçhile bu sene dahi pederinin sene-i devriye-i vefatı hasebile medfenini ziyarete gittiğine zahip ve kani ve vilâyet dahilinde sulh ve sükûnu berdevam ve muhill-i asayiş bir hal ve hareket gayr-i nümayan idüğünü makamat-ı aidesine iş'ara müsareat etmiş olduklarını ve bu esnada Şeyh Sait müşavirlerile bilmüzakere beyinlerinde takarrur ettirdikleri veçhile hedef-i taarruz ittihaz et-

66. Halep ve Bağdat'taki Kürt millicileri amaçlanıyor.

tikleri Darahini, Varto, Muş vesair cephelere kuva-i kâfiye sevk ve kumandanlarını da tâyin etmiş ve kendisi de müsellah kuvvetlerile Darahini'ye yürüdüğünde maiyetine hitaben **"Ey Müslüman Kürtler, bu kıyamımı şer'an vacip ve bu hareketimize hüsn-ü intisal etmeyenler İndallah âsimdir. Ahkâm-ı diniyenin tatbik ve icrası için bu mücahidemizde ölenimiz şehittir. Bu da mühder olup şer'an kısas ve diyet hâzımgelmez"** misillü tahrikâtla kuvva-yı bağiyanesinin hissiyat-ı diniyelerini temniye ve harbe teşçi eyledikten sonra kuvvetlerile beraber hücum ve salvet-i akuranede bulunarak ve tertibatları dahilinde dahi bir çok eşhas-ı müsellahanın muavenet ve iltihaklarile Darahini tesmiye edilen Genç vilâyeti merkezini zabt ve işgal ve muahharan diğer cephelere intihap ve izam etmiş olduğu kumandan ve rüesanın dahi bulundukları cephelerde taarruz ve **muhtelif mahallerde kıtaat-ı askeriye ve kuva-yı milliye ile müsademe ederek** kuvvetlerinin adeden tefevvuku ve bağteten baskın ve savletleri mülabesesile **bidayeten bir çok erkân ümera ve zabitan ve efradı esir ve devaire taarruz ve işgallerine maruz kalan mahallerde** emakin ve devair-i resmiyedeki nukut, emval ve eşya-yı miriyeyi nehbü gâret ve evrak-ı resmiyeyi ihrak, efkâr ve hareketlerine muhalif eşhası keza esir ve mallarını yağma ve enva-ı taaddiyatla zulum ve işkence, nefi ve tebit ve tağrip ettikleri ve işbu muvaffakiyat-ı bağıyanelerinden sermesti gurur olan **Şeyh Sait tekrar müşavirlerile cephelerdeki kumandanlarını içtimaa davet ile** müddet-i medide aralarında ceryan eden müzakerat ve münakaşattan sonra muzafferiyat-ı şeriranelerinin tekemmül ve gaye-i şekavetkârilerinin tahassülü için mevki-i coğrafi nokta-i nazarından büyük bir ehemmiyet-i sevkülceyşi haiz Diyarıbekir'in zabt ve işgali ve badehu Cizre tarikile **Musul'daki İngilizler'le tesis-i irtibat etmelerini kararlaştırarak** taht-ı işgallerindeki cephelerden tasarruf ve öteden beriden cem eyledikleri kuvvetlerin kumandanlığını bizzat deruhte edip (Telulu) yu üssülhareke ittihaz ve Suriye ile muhat Diyarıbekir'in etraf-ı umumiyesinde kuvvetlerinin tahşidatını ikmal eylemelerini müteakip 7-8/Mart/341 tarihinde müteaddit kollardan yani **kapı, menfez ve lağımlardan hücum ederek** bir hayli müddet yapılan müsademat ve muharebattan sonra sehililmurur ve işgal olmadığını yakinen bildikleri şehir dahil ve haricinde avenesinin çok miktar telefat ve mecruh terk ile firar ettikleri ve bilâhara betekrar ikinci bir taarruza tevessül için teşvik ve icbarda bulunmuş ise de maiyet-i kuvva-yı bağiyanesinin imtina ettiklerini.....

Diğerlerinin İdam Gerekçesi Aynı

Diğer maznunualeyhim **Melikânlı Şeyh Abdullah** bin Şeyh Mahmut ve **Kâmil bey** bin Halit ve **Baba bey** bin Halit ve **Şeyh Şerif** bin Şeyh Mustafa ve **Fakiye Hasan Fehmi, Hacı Süleyman** ve **Hacı Sadık bey** bin Hasan ve **Hayatlı Müftü**

Şeyh İbrahim bin Şeyh Halit ve **Şeyh Ali** bin Şeyh Halit ve **Şeyh Celâl** bin Şeyh Halit ve **Şeyh Hasan** bin Şeyh Ahmet ve Garipli **Mehmet bey** bin İzzet ve **Hanili Mustafa bey** bin Hacı Ali ve **Hanili Salih bey** bin Sait ve **Hayatlı Şeyh Abdullah** bin Şeyh Ali ve **Şeyh Ömer** bin Şeyh Bekir ve **Şeyh Adem** bin Şeyh Mehmet ve **Madenli Kadri** bin Hasan Fahri ve **Piranlı Molla Mahmut** bin Reşit ve **Şeyh Şemsettin** bin Şeyh Yusuf ve **Şeyh İsmail** bin Şeyh Hasan ve **Şeyh Abdüllâtif** bin Şeyh Hasan ve **Bukilânlı Molla Emin** bin Hacı Halit ve Ali nam-ı diğeri **Arap Abdi** bin Rüstem ve **Kargapazarlı Mehmet ağa** bin Halil ve **Şetikli Süleyman** bin Hasan ve **Mosiyaklı Muallim Molla Cemil** bin Halil ve **Demirci Süleyman** bin Ömer ve **Süleyman** bin Şerif ve Tahrirat kâtibi **Tahir efendi** bin Mehmet ve **Hasan bey, Salih bey** ve **Hanili Mahmut bey** bin Mustafa bey ve **Şeyh Ali** bin Şeyh Musa ve **Bukilânlı Hacı Halit** bin Hacı Yusuf ve **Timur ağa** bin Esat ve **Hınıslı Abdüllâtif** bin Kâmil ve **Mehmet bey** bin İbrahim ve **Süleyman bey** bin İbrahim ve **Bahri bey** bin Selim ve **Şeyh Cemil** bin Şeyh Mustafa ve **Çapakçur'lu Yusuf** bin Selim, **Şetik'li Ali** bin Hüseyin ve **Kargapazarlı Halit** bin Mehmet ve **Jandarma Hamit** bin Şerif ve **Halit** bin Nadir ve **Tahir** bin Mehmet ve **Nahiye Müdürü Tayyip Ali Efendi** ve Çapakçur Kaymakamı **Hüseyin Hilmi bey** bin Sultan ve Şeyh Sait'in hizmetçisi **Çerkez** bin Yusuf'un da aynı gaye ve âmâl ile isyan ve ihtilâl-i hazıra fiilen ve müsellehan iştirak ve tev'an deruhte ve kabul ettikleri vezaif ve hidemat-i leimanelerini bilfiil ifa ve ezan cümle bunlardan Melikânlı **Şeyh Abdullah** Varto ve **Şeyh Şerif** de Elâziz ve **Şeyh Hasan** cepheleri kumandanlıkları sıfatiyle ve **Fakiye Hasan Fehmi**'nin de Darahini'nin işgalinde şehrin inzibat memurluğunu uhdesine tevcih eden Şeyh Sait'in enhar ve ateşin hemfikir ve makasıtı olup orada Şeyh Sait'in vekil-i umurluğunu ifa ve ekser harb raporları ve cephe kumandanlariyle saireye yazılan talimatnameleri **emirülmücahidin** veya **hadimülmücahidin** namına bizzat vaz-ı imza etmiş ve isyanın nihayetine değin çalışmış ve hayat-ı sabıkasına iktisap eylediği tecarüp vukufu hasebiyle müktesebat-ı ilmiye ve fenniyesini bu millete hasr ve cephelere ussat kuvvetleri sevketmiş ve **Kâmil Baba** beylerin de reisleri bulunduğu Toklıyanlı aşairi ile Varto muhacemesinde ve **Garipli İzzet bey**in de Diyarıbekir ve Lice muharebatında müfreze kumandanlığı Hortin ve **Madenli Kadri**'nin de ussatın Maden'i işgallerinde inzibat kumandanlığını deruhte eylemiş ve **Hanili Mustafa** ve **Salih** ve **Hacı Sadık Bey**lerin de tevabîi ile beraber müteaddit cephelerde birer reis sıfatiyle iştirak ve Hayatlı Müftü **Şeyh İbrahim** de Çapakçur'da ussatın umur ve idaresini deruhte ve tedvir ve beyanname ve harb raporları tanzim ve cephelerin vaziyet-i harbiyelerini tertip ile kumandanlığa ve rüesaya tebliğ etmiş ve diğer maznunualeyhlerin dahi tam bir ittirad-ı âmâl ile alâmeratibihim isyan ve ihtilâllerinin muvaffakiyetle tenevvücü için fiilen ve ruhen çalışmış oldukları...

Kürtistan İstiklâlini Hedefleyen İhtilâl

Diğer maznunualeyhin **Cemil Paşa Zade Ekrem** ve **Malazgirt Müddeiumumisi Abdülmecit** efendi bin Süleyman ve **Jandarma Mülâzımı Mehmet Mehti** efendi bin Maskut ve **Jandarma Yüzbaşısı Ali Avni** efendi ve Mustafa beyin hafidi **Azmi** bin Mahmut'un da bastutemhit edildiği veçhile **Kürdistan istiklâlini istihdafen vukua getirilen isyanın** esbab ve avâmilini tehiye ve ihzar ve teshil ve idat mahiyetinde olarak **fiilen ve kavlen çalışmak suretiyle işte fer'an zimethal bulundukları...**

Görevi İhmalden Cezalandırma

Diğer maznunualeyh **Genç Valisi İsmail Hakkı bey**in de isyan hadiseseni mütekaddem zamanlarda bazı zevatça mahsus âsar ve âlâim-i meşhut olan ihtilâl fikir ve tertibatı ihbar ve tedabir-i lâzimeye tavessül edilmesi lüzumu ihbar edilmiş olmasına rağmen indî mülâhazat ve basit tahkikatla ihbarat ve işaat-ı vakianın mahsulü hayal ve sania olduğunu iddia ve olveçhile makamat-ı aideye de iş'ar ve fikrinde ısrar etmiş ve netekim şehit merhum **Mehmet Zeki Dündaralp** ve **Mebus-u sabık Hamdi bey**lerin esbap ve avamil-i müdellelerine ibtinaen ve bazı mürettip ve müşevviklerin esamilerini tayin ve iraeten vaki ihbarat mukaddemelerini de ayni vecih ve suretle tekzip eylemiş ve alelhusus bu isyandan bir kaç gün evvel bâlâda tasrih edildiği veçhile ussatın başkumandanı **Şeyh Said**'in her seneki mutadı hilâfında Palu'da medfun peder ve ecdadının makabirini ziyaret kastı zahirisile azimete şitap ve külli maiyetile Genç Vilâyeti hududuna muvasaletinde merkum **Şeyh Said'in fikr-i ihtilâlcuyanesi**nin tamim ve istismarına iptidar eylediği giyaben zahir ve bahir iken bu hususiaki pek sathi bir tahkikatla Şeyh Said'in münhasıran ziyareti maka bir maksadile vuruduna zahip olmak gibi **dirayet ve basiretsizlik göstermiş** ve işbu teseyyüp ve ihmali ve ataleti gibi sevaikin tesirile istimal eylediği kendilerinin evvel ve ahır mesbuk suret-i ifade ve ikrarları ve merkumundan kısm-ı küllisinin dağlarda isyan ve binaberin cürmümeşhut halinde derdest edilmeleri ve elde edilen isyan ve tahkikât ve teşvikâtı mutazammın mektuplar ile beyanname ve zabıt varakaları ve raporlar ve evrak-ı saire ve dava münderecat-ı umumiyesi ve gerek maalkasem istima olunan ve gerekse ifade-i mazbutaları okunan şuhudun aletderecat ihbar ve şahadatı gibi yekdiğerini müeyyit delâil ve emarat-ı kanuniye ile mertebe-i **subuta vasıl olduğundan** maznunualeyhim merkumunun olveçhile **mücrimiyetlerine** ve diğer maznunualeyh **Hakim Ali Rıza efendi**'nin de emniyet-i dahiliyeyi ihlâl fiiline tasaddi ettiği anlaşılmakta anın da bu suretle faaliyetine...

Beraat Edenler

Diğer maznunualeyhim **Yarikânlı Reşit** bin Ahmet ve **Çapakçurlu Hüseyin** bin Mehmet ve **Sıhhıye Kâtibi Niyazi efendi** bin İsmail ve **jandarma Ali** bin Hasan ve **Bitlisli Mehmet Salih efendi** ve **Kargapazarlı Reşit** bin Ahmet ve **Süleyman** bin Ahmet ve **Ahmet** bin İsmail **Varto'lu Ali** ve biraderi **Cindi Nebat Ahmet ağa** ve Darahini müftüsü **Hacı İlyas efendi** ve **Kırkurunlu İsmail bey** bin Ali ve **mütekait Binbaşı Kasım bey** ve **Rutcanlı Nimet** bin Haydar ve **Ahmet** bin Mehmet ve **Maksut** bin Mehmet ve **İbrahim bey** bin Hacı Sadullahın da **hadise-i isyaniyede aslan veya fer'an zimedhal olduklarına dair temin-i vicdane kâfi delil ve emarat-ı kanuniye tahassül edememiş olduğundan onların da beraatlarına.....**

Haklarında Yeterli Kanıt Bulunamayanlar

Diğer maznunualeyhim **Diyarıbekir Nakibi Bekir bey** bin Mesut efendi ve **Cemil Paşazade Ömer bey** ve **Kadri, Cevdet, Memduh** ve **Muhittin beyler**in de haklarındaki ihbarat müstelzim-i muahaze görülemediğinden atiyen zuhur edecek ahval ve delâil nazar-ı dikkate alınmak üzere anların dahi **adem-i mesuliyetlerine ve beraatına** adem-i mesuliyetleri karargir olan salifülesami eşhasın sebeb-i ahirden dolayı mevkuf bulunmadıkları takdirde tahliye-i sebillerine vecahen ve müttefikan **karar verildi.**

Reis	Aza	Aza
Denizli Mebusu	Kozan Mebusu	Kırşehir Mebusu
Mazhar Müfit	**Saib**	**Lütfü Müfid**

Şeyh Sait ve Arkadaşları Hakkında İstiklâl Mahkemesince Verilen Ceza Tâyini Kararı

Savcının Dine ve Laikliğe İlişkin Yorumu

Karar-ı mezkûr hazır bilmuhakeme maznunlara usulen tefhim ve ityan ve beraat ve adem-i mesuliyetleri karargir olan eşhas **salon haricine ihraç edildikten sonra** tâyin-i ceza hakkındaki iddia ve mütalâası ledelistifsar kelâma iptidar eden **müddeiumumi** bey hüküm hey'etinin maznunlar hakındaki tasvirat ve telaekkiyatına müstenit tecrim kararına nazaran hadise-i isyanda fer'an zimedhal olanların cürümleri Kanun-u Ceza'nın birinc

babının birinci faslının zeyl-i ahiri hükmü esas olmak üzere 45 inci maddenin fer'an zimedhallere ait olan fırkası hükmüne temas eder. Diğer bütün mücrimlerin harekâtı fail-i asli ve hemfiil olarak zeyl-i mezkûr hükmünü müstelzimdir. Ondan maada esna-yı teşri iddiada serdedilen bir nokta-i mühimme vardır. Bu nokta: Hadise-i isyanın maddi ve manevi esbap ve avamil-i muharrekesi meyanında bulunan ve Cumhuriyetin ruh-u necibine zaaf iras edecek mahiyette yaşıyan **şeyhlik, tekkeler, zaviyeler** meselesidir. Kudsiyet hak ve hürriyet nâmını en büyük ve en mübeccel bir gaye addeden Cumhuriyet Kanununlarının mabihilistinadı olan **Teşkilât-ı Esasiye Kanunu** hükmüne göre Türkiye dahilinde yaşayan bütün insanlar ve bilhassa bütün Türkiye vatandaşları mensup oldukları bir din ve tarikat bir mezhepten ve felsefe-i içtihatlarından dolayı muaheze edilemezler, ancak intisap edilecek dinin, mezhebin, tarikatın ve izhar olunan felsefe-i içtihadın memalikin emniyet ve aşayiş-i umumiyesine ve devletin kavaninine ve adab-ı umumiye-yi muaşerete münafi olmaması şarttır. İşbu asla tetabuk etmeyen ve şart-ı mezkûru ihtiva eylemeyen herhangi bir dine, tarikate, mezhebe, intisap mucib-i muvahazadır. Devletin, Cumhuriyetin beka ve istiklâli ve milletin saadet-i umumiyesi herşeyden mukaddem ve mukaddestir.

Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması Öneriliyor

14 vilâyet ve iki kazayı ihtiva eden daire-yi kazamız dahilindeki sahada gayr-i tabii ve acaip eşkalile şeyh unvanı altında saf halkı izlâl eden ve hatta maznunlar içerisindeki **Şeyh Şemsettin** gibi kendisini mabut derecesinde gösteren bu sahte ve murai şeyhlerin tahassungâhı olan ve devleti zaafa uğratacak ef'al ve harekât-ı mücrimanelerinin tertibine melcen ittihaz edilen ve halkın devlet ve cumhuriyet mefhumuna karşı irtibat ve kıymetini zaafa uğratacak telkinat ve tahrikât-ı mütemadiyenin menbaını teşkil eden ve **son ihtilâl hadisesinde isyân tertibatının müzakerâtında emin bir merkez-i ihtilâl gibi istimâl eyledikleri anlaşılan bu şeyhlerin zevâya ve tekâyasının set ve bendi hususunun esna-yı kararda nazar-ı dikkate alınması** makamı iddiaca billâzime-i hukukiyedir. Filhakika **tekkeler ve zaviyeler birer ibadetgâh olmaktan çoktan çıkmıştır.** Hürriyet eşhasa, hürriyeti efkâra fevkalâde itina eder. Ve halkın her türlü hak ve hürriyetle kaabil-i telif harekâtını menetmeyen kavanin-i umumiye ahkâmına müstenit herhangi bir müessese-i siyasiye vücuda getirmek caizdir. Fakat bunun için ifası zaruri olan bir çok merasim-i kanuniye vardır. Cemiyetler Kanununun ahkâm-ı sarihasiyle müberher olan bu iddianın sıhhati derhardır. **Mezkûr tekâya ve zâviyelerin bugünkü sahiyeti ise esbab-ı mesrudeden naşi tamamen birer siyasi cemiyet merakizi haline inkılâp ettikleri müsbettir.**(67) Halbuki bugünkü bu za-

67. Tekke ve zaviyelerin birer "**siyasi cemiyet**" gibi çalıştığı savunuluyor.

viye ve tekkeler bu merasim-i kanuniyeyi ifa etmiş değillerdir. Binaenaleyh bunlar bugünkü vaziyetleriyle müsaade-i resmiyeye gayr-ı mükterin birer **cemiyet-i hafiye** halinde kalmışlardı. Ve deruhunda âyin nâmına icra edilen ef'al adab-ı muaşerete mugayir olmakla beraber **devletin emniyet ve âsâyişini vehen ve zaaf iras edecek bir mahiyette tecelli etmektedir.** Binaberin **esna-yı hüküm ve kararda bu cihetlerin de nazar-ı dikkate ve taht-ı karara alınmasını** ehemmiyetle talep ederim, dedi.

Ve ilâveten merasim-i kanuniye Cemiyetler Kanununda müserrahtır. Binaenaleyh Cemiyetler Kanununun 2, 6, 8 inci madeleri hükmü mucibince sed ve bentlerini arzeylerim buyurdular.

Ş. Said'in ve Arkadaşlarının Son Sözleri

Mücrimlerden ceza hakkında bir diyecekleri olup olmadığı sual edildikte, bunlardan **reisülussat Şeyh Sait** "***Allah âyândır, ecnebiler siyasiler parmağı yoktur. cezanın tahaffüfünü istirham ederim***" dedi.

Şeyh Abdullah da "*Hükümet-i Cumhuriyenin bir neferden Gazi Paşaya kadar dehalet ederim*" dedi.

Hanili Mustafa bey dahi, "*olmuş bir mesele ne yapsanız haklısınız, kanunları okudum ve anlıyorum, fakat bir heyecan devresi idi, kapıldık, sürüklendik tahfifi ceza için vicdanınıza dehalet ediyorum*" dedi.

Diğer mücrimler dahi aynı suretle "cezalarının tahfifini" talep ve ledessual başka diyecekleri olmadığını ifade etmeleriyle bu cihet hakkında dahi **muhakemenin hitam bulduğu tefhim kılındı.**

Verilen Cezalar

Cihet-i cezaiyeleri hakkında dahi müzakere-i keyfiyet olundukta mücrimun-u merkumundan **Şeyh Sait** bin Şey Mahmut ve **Melikânlı Şeyh Abdullah** bin Şeyh Mahmut ve **Kâmil bey** bin Halit ve **Baba bey** bin Halit ve **Şeyh Şerif** bin Şeyh Mustafa ve **Fakih Hasan Fehmi** bin Hacı Süleyman ve Hacı **Sadık bey** bin Hüseyin ve **Çan'lı müftü Şeyh İbrahim** bin Şeyh Halit ve **Şeyh Ali** bin Şeyh Halit ve **Şeyh Celâl** bin Şeyh Halit, ve **Şeyh Hasan** bin Şeyh Ahmet ve **Garipli Mehmet bey** bin İzzet ve **Hanili Mustafa bey** bin Hacı Ali ve **Hanili Salih bey** bin Sait ve **Çan'lı**

Şeyh Abdullah bin Şeyh Ali ve **Şeyh Ömer** bin Şeyh Bekir ve **Şeyh Âdem** bin Şeyh Mehmet ve **Madenli Kadri** bin Hasan Fahri ve **Piranlı Molla Mahmut** bin Reşit ve **Şeyh Şemsettin** bin Şeyh Yusuf ve **Şeyh İsmail** bin Şeyh Hasan ve **Şeyh Abdüllâtif** bin Şeyh Hasan ve **Bukilânlı Molla Emin** bin Hacı Halit ve Ali nam-ı diğeri **Arap Abdi** bin Rüstem ve **Kargapazarlı Mehmet ağa** bin Halil ve **Şetikli Süleyman** bin Hasan ve **Musyanlı Muallim Cemil** bin Halil ve **Demirci Süleyman** bin Ömer ve **Süleyman** bin Şerif ve **Tahrirat Kâtibi Tahir efendi** bin Mehmet ve **Hasan** bin Salih bey ve **Hanili Mahmut bey** bin Mustafa bey ve **Şeyh Ali** bin Şeyh Musa ve **Bukilanlı Hacı Halit** bin Hacı Yusuf ve **Bağlıisa kariyeli Mehmet bey** bin İbrahim ve **Süleyman bey** bin İbrahim ve **Bahri bey** bin Selim ve **Şeyh Cemil** bin Şeyh Mustafa ve **Çapakçur'lu Yusuf** bin Selim ve **Şetik'li Ali Badan** bin Hasan ve **Kargapazarlı Halit** bin Mehmet ve **jandarma Hamit** bin Şerif ve **Halit** bin Nadir ve **Tahir** bin Mehmet ve **Nahiye Müdürü Tayyip Âli efendi** ve **Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi bey** bin Sultan ve Şeyh Sait'in hizmetçisi **Çerkez** bin Yusuf'un hareket-i vakıalarına tevafuk eden **Kanun-u Cezanın 45 inci Maddesi**nin *"eşhas-ı müteadide bir cinayet veya cünhayı müttehiden ika eder veyahut ef'al-i müteaddideden mürekkep olan bir cinayet ve cünhadan bir takım eşhastan her biri cürmün husulü maksadı ile ef'al-i mezbureden birini veya bir kaçını icra eylerse eşhas-ı mezkûreye hemfiil denilir. Ve cümle-i fail-i müstakil gibi mücazat olunur."* diye muharrer olan fıkra-i mahsus delâletiyle kanunu mezkûrun ***"memâlik-i devlet-i âliyenin veya kısmen diğer bir vilâyet-i mümtazeye cebren ilhak ettirmeye veyahut alelıtlak memalik–i Davlet-i Âliyenin bir kıtasını idare-i hükümetten çıkarmaya teşebbüs eden kimseler idam olunur."*** diye mestur olan **birinci babının birinci faslına müzeyyel madde-i kanuniye** ahkâmına tevfikan **idamlarına** ve ancak bunlardan **Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi beyin** mukaddema mahall-i muhtelifede hidemat-ı vatanperveranesi sebketmiş olduğu evrak-ı dâva müfadından anlaşılmış ve işbu hidemat-ı müftehiresi esbab-ı muhaffefe-i takdiriyeden görülmüş olduğundan kanun-u mezkûrun **"bir cürümden tahfif-i cezayı mucip esbab-ı takdiriye mevcut olduğu halde idam cezası müebbet veya 15 seneden akal olmamak üzere muvakkat küreğe, müebbet kürek muvakkat kürek veya 5 seneden akal olmamak üzere muvakkat kalebentliğe ve muvakkat kürek ve müebbet kalebentlik cezası muvakkat kalebentliğe tahvil olunur"** diye muharrer **47 nci Maddesine** tatbiken idam cezasına bedel **15 sene müddetle küreğe konulmasına** ve diğer **mücrim Hasan** bin Salih beyin de hin-i ika-yı cürümde 15 yaşını ikmal etmemiş olduğu anlaşılmakla kanun-u mezkûrun "hin-i ika-yı cürümde 13 yaşını ikmal etmiş olup da 15 yaşını ikmal etmemiş olanlar haklarında işledikleri cürümden dolayı berveçh-i ati ceza tâyin olunur. Eğer cürmü idam ve müebbet kürek veya kalebentlik veya nefy-i ebet cezalarını müstelzim olan bir cinayet kabilinden ise ıslah-ı nefs

için 15 seneden 10 seneye kadar hapis olunur" diye muharrer 40 ıncı maddenin fıkra-ı mahsusası mucibince mahkûmun-bih idam cezasına bedel bera-yı islahı- nefs **10 sene müddetle hapsine** ve diğer mücriminden **Cemilpaşazade Ekrem Bey** ve **Malazgirt Müddeiumumisi Abdülmecit Efendi** bin Süleyman ve **Jandarma Mülâzımı Mehmet Mihri Efendi** bin Maksut ve **Jandarma Yüzbaşısı Ali Avni Efendi** ve Hanili Mustafa beyin Hafidi **Azmi** bin Mahmud'un da hareketlerine tevafuk eden 45 inci madde-i kanuniyenin hemfiillere müteferri fıkrasile salifüzzikr birinci babının birinci faslına müzeyyel madde-i kanuniye delâletile mezkûr 45 inci maddenin "eğer fiil-i aslî idam veya müebbet kürek cezalarını müstelzim ise fer'an zimedhal olanlar hakkında 10 seneden aşağı olmamak üzere muvakkat kürek, muvakkat kalebentlik ve müebbeden nefiy cezasını müstelzim ise 3 sene müddetle kalebentlik cezası hükm olunur ilâ..." deyu muharrer olan fer'an zimedhalde müteallik fıkrası mantıkınca **10 sene müddetle küreğe vazılarına** ve bunlardan **Azmi** bin Mahmud'un hin-i ika-i cürümde 13 yaşını ikmal edip 15 yaşını itmam eylememiş idüğü numayan olmakla mezkûr 40 ıncı madde-yi kanuniyenin fıkra-yı mahsusası mucibince idam cezasına bedel ıslah-ı nefsi için **3 sene müddetle hapsine** ve diğer Vali **İsmail Hakkı Beyin** de hareket-i vakiasına tetabuk eden kanun-u mezkûrun "kanunda musarrah olan ahvalden maada her ne suretle olursa olsun vazife-i memuriyetini suiistimal eden memur derecesine göre 3 mahtan 3 seneye kadar hapis olunur. Ve esbab-ı muhaffife halinde 15 günden akal olmamak üzere hapis veya 5 liradan 100 liraya kadar ceza-yi nakdi ile mücazat olunur ve her halde müebbeden veya muvakkatan rütbe-yi memuriyetinden mahrum edilir" diye muharrer 102 inci maddesi zeyli mucibince **1 sene müddetle Konya'da hapsine** ve fimabad hidemat-ı devlette adem-i istihdamına ve bunlardan **Kaymakam Hüseyin Hilmi bey** ile **Müddeiumumi Abdülmecit** bin Hasan ve **Azmi** çocuğun Adana ve **Mülâzim Mihri efnedi**nin de meslek-i askeriyeden tardı ile Edirne ve **Cemil Paşazade Ekrem beyin** de Kastamonu'da müddet-i mahkûmiyetlerini ikmal ettirmelerine **Çapakçur Hâkimi Ali Rıza efendi**nin de hudud-u millî haricine def ve tardına ve bunlardan **Hasan** ve **Azmi** ve **Müddeiumumi Abdülmecit efendi** ve **Çapakçur Kaymakamı Hüseyin Hilmi bey** ve **Mülâzım Mihri** ve **Yüzbaşı Ali Avni** efendiler ve **Cemil Paşazade Ekrem beyin** mahkûmiyetlerini müstelzim cürümlerinin mahiyetlerine nazaran kanun-u mezburun "*Devletin ya dahilen veya haricen asayişini ihlâl edecek cinayet ve cünhaya cür'et etmiş olan eşhas kanunen tayin olunacak müddet-i cezaiyesini tekmil ettikten sonra mutlaka zaptiye nezareti altında bulundurulur*." diye muharrer 13 üncü ve yine "zaptiye nezareti altında bulunmak Devletin tâyin edeceği mahallerde ikamet edeceği mahalli ve oraya gidinceyedek geçeceği yerleri kendisi tâyin ve beyan ederek yol tezkeresine olveçhile işaret kılınmak ve ol mahalle vurudunda 24 saat zarfında vurudunu hükümete haber vermeye ve oradan diğer bir tarafa gidecek olduğu halde üç gün evvel hükümete ihbar edip müceddeten yol tezkeresi almağa mecbur olmak hususlarından ibaret olan şerait-i mezkûreye riayet etmediği surette ol kimse

bir seneden ziyade olmamak üzere hapis ile mücazat olunur. Ve kanunen lâzımgelmedikçe hiç kimse zaptiye nezareti altına alınmaz" diye muharrer 14 üncü maddeleri mazmununca ikmal-i müddet cezaiyelerinden sonra zabıta nezareti altına alınmalarına ve vilâyat-ı mezkûre haricine çıkmamalarına ve icra kılınan tetkikat ve tahkikata nazaran tekaya ve zevâyanın birer menba-ı şer ve fesat olduğu ve işbu tekâya ve zevâyada hilâf-ı şer-i şerif ve molla şeyhleri kendilerine -haşa sümmü haşa- paye-i ülühiyet vererek halkı kendilerine taabbüt ve secde ettirmeleri gibi şer'in kabul edemiyeceği ahkâm ve ahvâlin cari olduğu huzur-u muhakemede mesbuk ifadat ve itirafattan tahakkuk etmesine mebni bu misillü şeran aklen ve kanunen devam ve bakaları bilvucuh caiz görülemeyen daire-i kazamız dahilinde mevcut "herhangi tarika mensup olursa olsun" **bilcümle tekâya ve zevâyanın set ve bent ve ilgasına** vicahen ve müttefikan karar verilerek Müddeiumumi mumaileyh huzurile metn-i kanun alenen bilkırae ve suret-i karar usulen tefhim kılındı.

28/Haziran/1341 Zilhicce/1343

Reis	Aza	Aza
Denizli Mebusu	Kozan Mebusu	Kırşehir Mebusu
Mazhar Müfit	**Ali Saip**	**Lütfü Müfid**

Şeyh Sait ve arkadaşları 29/Haziran/341 günü Diyarıbekir'de asılmak suretiyle idam edilerek hüküm yerine getirilmiştir.(68)

68. Resmi görüşe dayalı eserlerde, 1925 Hareketinde idam edilen Kürt millicilerinin idam sehpasındaki son sözleri genellikle esgeçilir.
Şark İstiklâl Mahkemesi; Türk burjuvazisinin yönetimini perçinlemek üzere kurduğu olağanüstü mahkemelerden biridir. Gezici nitelikte olan ve sınırsız yetkilerle donatılan İstiklâl Mahkemeleri'nin en pervasız çalışanı Şark (İsyan Mıntıkası) İstiklâl Mahkemesi idi. Mahkeme şu üyelerden oluşuyordu:
Başkan- **Mazhar Müfit Kansu** (Denizli) 1873-1948
Üye- **Ali Saip Ursavaş** (Urfa) 1887-1939
Üye- **Lütfi Müfit Özdeş** (Kırşehir) 1874-1940
Savcı- **Süreyya Örgeevren** (Karesi/Balıkesir) 1888-1969
Yedek Üye- **Avni Doğan** (Bozok/Yozgat) 1892-1965
Çeşitli uzatmalar sonucu iki yıl süreyle görev yapan bu mahkemelerden Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp idam edilenlerin sayısı görünüşte 48'dir. Oysa gözleme dayalı Kürt kaynakları bu sayının çok daha yüksek olduğunu bildirirler. Aslında, gerek Azadî Başkanı **Cibranlı Halit Bey**'i Bitlis'te idam eden Divan-ı Harp, gerek Şark İstiklâl Mahkemesi, gerekse Dersim lideri **Seyid Rıza** ve arkadaşlarını idam eden mahkemelerin yargılamalarını hukukla bağdaştırmak kuşkusuz mümkün değildir. Sözgelimi Seyid Rıza'yı ve arkadaşlarını idam edebilmek için Türk Ceza Kanunun'nun ilgili maddesi sonradan düzenlenmiştir. (Bu tür mahkemelerin işleyiş yöntemi konusunda bkz. Doç. Dr. Ergun Aybars: **İstiklâl Mahkemeleri**, 2 Cilt, 1975, 1981. Özellikle 2. cilt Şark İstiklâl Mahkemesi üzerinde

XI-n) Şark İstiklâl Mahkemesi Savcılığının Gazeteciler Hakkındaki İddianâmesi

Gazetecilerin Şark İstiklâl Mahkemesindeki Muhakemelerinde Savcılığın 11/Ağustos/1341 Tarihli Duruşmada Okunan İddianâmesi

Muhakemelerinin icrasına başlanılan **Sebilürreşat** sahibi **Eşref** ve **Tevhidiefkâr** sahibi **Velit, Sontelgraf** sahip ve muharrirlerinden **Sadri Etem** ve **Fevzi Lütfi** bey-

---

yoğunlaşmaktadır. Mete Tunçay: **İstiklâl Mahkemeleri,** Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans. 4. Cilt, s. 928-934).

İdam edilen Kürt aydınlarından **Şeyh Said**, Miralay **Cibranlı Halit Bey** (Azadi Cemiyeti Başkanı). **Yusuf Ziya Bey** (Bitlis eski Mebusu ve Azadi kurucusu), **Fuat Bey** (Diyarbekirli Doktor), **Tevfik Bey** (Diyakırbekirli Avukat). **Koçzâde Ali Rıza Bey** (Bitlisli), **Molla Abdurrahman** (Siirtli şair). **Hizanizâde Kemal**

Fevzi (Bitlisli şair) ve **Seyid Rıza** (Dersim lideri)'nin idam sehpasındaki son sözleri içinse, Kadri Cemil Paşa: **Doza Kurdistan,** Öz-Ge Yay. 1991; Prof. Robert Olsan: **Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı,** Öz-Ge Yay. 1993. Vet. Dr. M. Nuri Dersimi: **Kürdistan Tarihinde Dersim;** Garo Sasuni: **Kürt Ulusal Kurtuluş Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri,** sayfa 176; Prof. M. A. Hasretyan-Dr. K. M. Ahmad-M. Cıwan: **1925 Kürt Ayaklanması** (Şeyh Sait Hareketi); Rojvanê Civan: **Şeyh Said İsyanı** (Destan) s. 52-62 ve **Çağlayangil'in Anıları** (Atatürk Gelmeden Seyit Rıza İdam edilecekti, ve Seyit Rıza: "Ankara'dan Beni Asmaya mı Geldin?" başlıklı bölümler) Güneş gaz. 18, 19 Ağustos 1989.

Bilindiği gibi, özellikle Şeyh Said ve arkadaşlarının yargılanmaları; aralarında Amerikan, İngiliz. Fransız, Alman ve Sovyetler'in de bulunduğu bir çok gözlemci ve gazeteci tarafından izlenmiş ve filme alınmıştır (Bkz. Behçet Cemal: **Şeyh Said İsyanı,** (1955, s. 94). Garo Sasuni'nin 1929-1931 yıllarında yayımlanan anısal eserine ise şöyle yansımaktadır bu son sözler:

1- **Şeyh Said:** *Dünya yaşantımın sonu geldi. Ulusum için. kurban edildiğimden dolayı pişmanlık duymuyorum. Yeterki torunlarımız bizi düşmanlarımızın önünde mahçup bırakmasınlar.*

2- **Hınıslı Halid Cibri Bey:** *Karşınızda yalnız değilim. Arkamda* ***İran, Mezopotamya ve Türkiye****'de muazzam bir Kürt Ulusu bulunmaktadır. Bugün beni asıyorsunuz, fakat hiç şüphemiz yoktur ki yarın torunlarımız da sizleri yok edeceklerdir.*

3- **Şeyh Abdülkadir** (Senatör): *Zaten sizler yakma ve harab etme konusunda büyük bir şöhrete sahipsiniz. Burasını de Kerbela'ya çevirdiniz. Şunu biliniz ki dehşet ve insafsızca sömürü ile şan ve şeref kazanılmaz. Yok olsun Türkler!...*

4- **Yusuf Ziya Bey** (Bitlis Milletvekili): *Bize mevki ve rütbe bahşetmek suretiyle bizi aldatabilirsiniz endişesi içindeydim. Şükür Allah'a ki bizi mermi ve iple karşılıyorsunuz ve bundan dolayı biz hiç pişman değiliz. Verdiğiniz ders sayesinde torunlarımız öcümüzü alacaklardır.*

5- **Doktor Fuad Bey** (Diyarbekirli):*Vatanım için yiğitçe kurban olmayı daima düşünürdüm. Şüphesiz ki asılmakta olduğumuz bu toprağa bağımsızlık bayrağı dikilecektir.*

6- **Avukat Tevfik Bey** (Diyarbekirli): *Cesedimi bütün dünyaya gösteriniz ve herkes bilsin ki kişisel haklar için değil, ulusal haklar için savaşıyorum. Yaşasın Kürdistan!...*

7- **Koçzade Ali Rıza Bey** (Bitlis): *Elimdeki silahı ulusuma karşı kullanmayıp düşmanımız Türk'e karşı yöneltmiş olduğumdan dolayı mutluyum. İşte şimdi hayatımı Kürtlük için kurban ediyorum.*

lerle **Toksöz** sahibi **Abdülkadir Kemali**[69] **bey** hey'etinizin 7/Haziran/341 (1925) tarihinde ittihaz ettiği karara binaen **tevkif** ve **isyana tahrik** cürmüyle taht-ı zanna alınmışlardır. Makam-ı iddia bu hususiaki mütaleat-ı esasiyesini sert etmezden ev'vel mühim bir cihetin hey'et-i hâkimece daha ev·vel taht-ı karara alınması hususundaki iddia ve taleplerini arza lüzum görmektedir.

Harb-i Umumi mütarekesinde Türk vatanı baştan başa bir harabe ve ümitsizlik diyarı halinde idi. İstanbul'da kokmuş fikirlerin, tereddi etmiş akidelerin menbaı olan Babıâli Hükümeti şaşkın ve perişan bir halde bizi imhaya azmeden düşmanların merhametine ilticadan başka bir tedbir düşünmüyor. Matbuata ise bu sırada filân filân devletin mandasından vesayetinden bahsediyordu. İşte bu mühim ve tarihi anda yüksek bir dehalı etrafına topladığı bir zümre-i naciye ile **Erzurum** ve **Sivas** ve nihayet **Elâziz** ve **Ankara**'da medeniyetin "azm ü irade" kudret-i ezeliyesini hüsn-ü istimal ederek bir ümit ve bir mukavemet yarattı. Garp, Cenup ve Garb-i cenubi ve Şark vilayetlerimize tasallût eden düşmanları çok çetin bir mücadeleden sonra geldikleri yere attı. Bu müthiş cidalin bin türlü mahrumiyet ve kifayetsizlikleri içerisinde istihsal olunan zaferi birkaç asırlık seyyiattan temizlemek suretiyle **Lozan Muahedesile** tetviç etti. Bir taraftan henüz halledilemeyen harici mesailin halline doğru dürüst ve metin hatvelerle yürürken bir taraftan devlet müesseselerini yeni kanunlarla tesbite başladı. Düşman ordularının zabitanile kızlarını dans ettirmekten ve hiyanet ve adilikler içinde şahsi endişelerinden başka bir şey düşünmeyen ve asırlardan beri zavallı milleti şecere-i saltanatlarının gübresi telâkki eden sefih ve müstereddi hanedan-ı saltanatını kovarak **halk hâkimiyeti esasına müstenit bir cumhuriyet tesis etti.** Vatanperver bir kısmı istisna edilirse bu müthiş cidal ve kurtuluş hamleleri esnasında diğer bir kısım matbuatın aldığı vaziyet lehlerine kayıt edilecek bir şekilde değildir. **Genç Türk Cumhuriyeti her ne zaman yeni bir hatve atmak istemiş ise istisnasını kabul ettiğim bir kısım matbuat bir şebeke-i muhalefet halinde karşısına çıkmışlardır.** Hafi bir muhit heyecanı yaparak karileri iğfal eden bu kısım matbuatın her hadiseden bir korku, bir heyecan, bir emniyetsizlik ihdasına çalıştığı ve bu suretle devletin emniyet-i dahiliyesini ihlâl eylediğini maalesef kayda mecburum.

8- **Şair Molla Abdurrahman** (Siirt): *Sefiller!... sizi ayağımızın altında çok alçak ve küçük görüyorum. Biliniz ki Kürt bir ağaç değildir, ölür fakat eğilmez!...*

9- **Hizanizade Şair Kemal Fevzi** (Bitlisli): *Cennet Kürdistan bizimdir. ev sahibi biziz ve kim ne derse desin biz yine içeri gireceğiz, buna hiç bir güç engel olamaz, çünkü O bizimdir...*
İhsan Sabri çağlayangil, "Amlar"ında **Seyid Rıza**'nın idam ediliş sahnesini ve son sözlerini şöyle veriyor: "*Seyit Rıza'yı meydana çıkardık. Hava soğuktu ve etrafta kimseler yoktu. Ama Seyit Rıza, meydan insan doluymuş gibi sessizliğe ve boşluğa hitap etti. '**-Evladı Kerbelayıh. Bihatayıh. Ayıptır. Zulümdür.**' dedi. Benim tüylerim diken diken oldu. Bu yaşlı adam raprap yürüdü. Çingeneyi itti. İpi boynuna geçirdi. Sandalyeye ayağı ile tekme vurdu, infazını yaptı.*" (Güneş gaz. 19. 8. 1989).

69. Abdülkadir Kemali, bilindiği gibi ünlü romancı Orhan Kemal'in babasıdır.

Büyük bir misâl irae için bir tanesinin zikrine müsaadelerini rica edeceğim. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun müzakeresi esnasında ilmî tetkikleri ile meclisi ikaz etmeleri iktiza ederken menbaını şüpheli göstermek ve inkılâp ve cumhuriyetin yüksek bir müessesesi olan Büyük Millet Meclisini halk nazarında haksız yere küçültmek ve bu suretle cumhuriyeti zaafa uğratmak için yazılan yazılar -dalkavuklardan mürekkep olduğu muhtelif vesilelerle yad ve teşhir edilen Meclisin matbuatın gayr-i muhik ve şüpheli maksatlara matuf hücumları altında çıkardığı Teşkilât-ı Esasiye Kanununun asırlardanberi hakimiyet-i milliye uğrunda kan döken diğer Avrupa cumhuriyetleri teşkilât-ı esasiyesine nisbetle Türk Milleti için daha şumullü hukuku ihtiva ettiği malûm iken matbuat müheyyic ve müsanna tertipleriyle vaziyet-i cayi dikkat bir şekle ifrağ etmişlerdir. İşte bu ve buna mümasil her iyi işin kabulünde müheyyic haberlerle devleti zaafa ve emniyet-i dahiliye ve hariciyesini tehlikeye sevk eden bu neşriyat günden güne daha adi vesilelerle mevzu ittihaz ederek Cumhuriyetin dahili ve harici işlerinin tedvirinde azim manialar husule getirmiş, hilâfet, saltanat meselelerinin sukutundan gayr-i memnun kalanlarla şüpheli emeller ve gayr-ı meşru vesilelerle mevki-i iktidara vasıl olmak isteyenlerin âmâl ve ef'al-i caniyanelerini bu neşriyat teshil etmiştir. Hiçten bir cihan-ı teheyyüç yaratmak isteyen bu efendiler, efkârı taglitte o kadar insafsızlık göstermişlerdir ki hayret etmemek ve yazılarında takip edilen gayenin, dahili ve harici tehlikeler yaratmak ve memleketi şuriş ve nifaka sürüklemekten ibaret olduğuna inanmamak mümkün değildir. Meselâ günün birinde **İçtihat Gazetesi sahibi**(70) Ankara'ya geliyor, her Türk Vatandaşınının isteyeceği bir surette Reisicumhur ile görüşmek arzusunu izhar ediyor ve iki gün sonra kendi içtihadından mülhem olarak beyanatta bulunuyor. Bu beyanat demin mahiyetini arzettiğim matbuatın elinde tahrifata uğratılarak çok çirkin bir şekilde ifrağ edildikten ve **"Abdullah Cevdet bey"** kanımızı temizlemek için damızlık insan getirmek istiyormuş, suretini kap olunduktan sonra baş tarafına da **Abdullah Cevdet beyin** Reisicumhurla mülâkatından alınmış bir ilham şekli veriliyor. Beyanatın tahrif edildiği bizzat faili tarafından iddia olunan bu çirkin sözün Cumhuriyetin Reis-i mübecceline iysalinde aranılan takip edilen maksadın neye matuf olduğunu zikretmeyeceğim. Hey'et-i muhteremenizin vicdanile efkâr-ı umumiyenin selâmet-i taktiri buna lâyik olduğu kıymeti verecektir.

70. Bilindiği gibi ünlü Kürt aydını Dr. Abdullah Cevdet, İttihad ve Terakik Fırkası'nın temelini oluşturan *İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nin (1889) iki Kürt kurucusundan biridir (Diğeri Dr. İshak Sükuti'dir).* Abdullah Cevdet'in, o dönemde "Osmanlı birliği"ni savunmasını anlamak zor değildir, ancak bu Cemiyetin sonradan İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne dönüşmesi ve Türkçülüğün sultası altına girmesinden sonra milliyetçi ayrışmalar yoğunlaşmış, Abdullah Cevdet de Kürt milliyetçiliği çizgisinde yer almıştır. İçtihad gazetesinin, yayınlarının ve çok sayıda te'lif ve tercüme eserin sahibi olan Dr. Abdullah Cevdet'in Kürt milliyetçiliğindeki yeri için bkz. -Dr. Şükrü Hanioğlu: **Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi,** İst. 1981 - Malmisanîj: **Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet,** Jîna Nû Yay. Stockholm, 1986.

Bu vadideki maruzatımı manalarla uzatmak ve misâller bulmak mümkündür. Ancak bu mesai malum-u ilâm kabilinden olacağı için neticeye varmak istiyorum.

Bu gün taht-ı tevkifte bulunarak muhakemelerine mübaşeret olunan gazetecilerin ki bir kısmı en dar zamanda harekât-ı milliyenin inkişafı için pek cür'etkârane neşriyatta bulunmuşlar ve bu yüzden Malatya'ya kadar gitmişlerdir. Oturduğu maznun sandalyasına emniyet-i dahiliyeyi ihlâl ve Şark isyanını teshil cürmile kolleksiyonları hey'et-i celilenizce tetkik olunan **Vatan** sahibi **Ahmet Emin** ve muharrirlerinden **Ahmet Şükrü** ve **İleri** ve **Sontelgraf** muharrirlerinden **Suphi Nuri** ve **İstiklâl Gazetesi** sahibi ve ser muharriri **İsmail Müştak** beylerle Adana'da münteşir **Salıya Gazetesi** ser muharriri **Gündüz Nadir** beyin de ve ayni efal-i cinaiyenin faili olarak taht-ı tevkife alınıp dahil-i dava edilmelerini ve **Abdülkadir Kemali** beye ait olup Adana Mahkeme-i Asliyesinde bulunan **"halkı isyana tahrik"** cürmüne ait evrak-ı davanın da celp ve bu dava ile tevhidine karar itasını talep ederim.

Bilmüzakere; makam-ı iddianın muvafık-ı nefselemir görülen taleb-i vakii ve Vatan Gazetesinin seddile muharrirlerinden **Ahmet Emin, Ahmet Şükrü,** İleri ve Sontelgraf muharriri **Suphi Nuri, İsmail Müştak** ve Salıya sahibi **Gündüz Nadir** beylerin maznunen ve mevkufen dahil-i dava edilmelerine ve **Abdülkadir Kemali** beye ait evrakın celbile tevhiden muhakemenin icrasına müttefikan karar verildi.

11/Ağustos/341 (1925)

Şark İstiklâl Mahkemesinde Gazetecilerin Muhakemesinde Müddeiumumi Vekili Avni Doğan'ın Esas Hakkındaki İddianamesi

Şark vilâyetlerimizde zuhur eden isyanın muharrikleri olmak üzere muhakemeleri icra kılınan Vatan Gazetesi ser muharriri **Ahmet Emin,** Sebilürreşat sahip ve muharriri **Eşref** beylerle rüfekası hakkında âli mahkemenizce verilen kararın Cumhuriyet idaresi ile mevki-i iktidarda bulunan fırkanın gelecek nesillere kıymettar bir hatıra-i adaleti olmak üzere intikal etmesi lâzımdır. Bunun için mabihizzanları olan hiyanet-i vataniye fiilinin teşrihinden evvel Türk camia-yı siyasiyesini isyandan biraz evvelki vaziyetini arza lüzum görmekteyim. İstiklâl mücadelesini kat'i bir hamle ile neticelendirilen ordumuzun zaferi Lozan Sulhü ile tetevvüç ettikten sonra köyüne dönen Türk kahramanlarında politika ihtirasından uzak bir hayat-ı mesai emeli uyanmıştı. Bu tarafta efrad-ı millet, yanan, yıkılan köşelerini huzur ve emniyet içinde tamir ile iştigal ederken diğer taraftan Cumhuriyetin müessesat-ı milliyesi inkilâptan aldığı zinde bir ruh ile yeni kanunlar vaz ve icrayı bir vazife-i âcile telâkki etmiş idi. Fakat yıkılan köhne müessesatın taraftarları ve maziye merbut dar kafalı mahdut eşhas

ile maiyetlerini sefil maceralarda arayan politika muhterislerinin perde arkasında inkılâp ve Cumhuriyetin mesaisine engel olmağa çalışacakları da şüphesizdi. Bu esafil yeni idarenin milletimize bahşettiği vasi hürriyetten kendi hesaplarına istifade ederek kuvvetini irticadan alıp başka emelleri ihtiva eyleyen şuriş ve isyanları tasavvur ettikleri sırada **matbuatın mühim bir kısmı muhtelif saikler ile hükümeti zayıf düşürecek haksız ve billuzum hücumlara başladılar.** Bazen yanlış bir istihbarın ve bazen şahsi bir infialin doğurduğu halet-i ruhiye altında hürriyet matbuatı suistimal ederek devletin emniyet-i dahiliyesini ihlâlden sakınmadılar. Ali mahkemenizde okunan baştan başa mugalata ve iftira dolu yazılarla vahdet-i milliyeye manevi suikast yapmaktan çekinmediler. Milletin rapt-ı ümit ettiği devlet müessesesi çamurdan çamura atıldı. **Millet Meclisi emirberlik ve uşaklığa, hükümet hiyanetle, rüesa-yı inkılâp diktatörlükle mevki-i iktidarda bulunan Halk Fırkası husüsi emelleri icra için tehdiş idaresini isteyen bir kuvvet olmakla itham edildi**. İs ve rutubet kokan, kapısında örümcekler yuvalanan ve rubu asırlık tedris ile alelade imlâyı öğretmekte izhar-ı aciz eden medreseciklerin kapatılması bile müessesat-ı diniyenin seddi suretiyle ilân ve tahrikâta vesile ittihaz olundu. Hülâsa: efkâr-ı umumiyenin selâmet-i mahkemesini ihlâl için ne yapılmak lâzım ise yapıldı. Perde arkasında fırsat bekleyen eşhas-ı sefilenin icra-yı melanetleri için istedikleri manzara-i nifak ve kabiliyet-i ifsat ihzar edildi. **İşte bu sırada zemini müsait bulan Şeyh Sait isyan bayrağını kaldırdı.** Müziç ve çetin bir mücadeleden çıkarak iktisadi vaziyetin islâhı için sükûn ve huzura ihtiyacı olan asil Türk yavruları çift ve çubuğunu terk ve bütçesinden laakal 20 milyon lirayı feda ederek tehlikeye düşen inkılâp ve Cumhuriyeti müdafaaya koştu. Ve bir darbe-i ulviye ile hiyanet şebekesini parçaladı. **Bugün devlet mefhumu ve Cumhuriyet kuvveti düne nisbetle daha âli ve daha kadir bir vaziyettedir.** Memleketi şuriş ve nifaka sokan avâmilin taharri ve tecziyesile meşgul olan mahkememiz bu meyanda matbuat erkânından **Ahmet Emin** ve **Eşref Edip** beylerle rüfekasını celp ve tevkif etti. 87 gündenberi devam eden muhakemat ve tetkikat meşrettikleri makalelerle devletin emniyet-i dahiliyesini ihlâl ve manzara-ı nifak tevlidi ile isyanın husulünü teshil ettiklerini saha-yı isbata çıkarmıştır.

Yalnız irtikâp olunan bu fiilin Hinanet-i Vataniye Kanunu'nda tarif ve tavzih olunduğu veçhile ankastin yapılıp yapılmadığı hususunda makam-ı iddianın mütaleası, şahsi infialler ve muvazenesiz ölçüler ile yazılan ve binnetice şuriş ve nifak tevlit eden bu makâlâtın Şarkta zuhur eden isyanın "ankastın" husulü için yazılmadığı suretindedir. Bu suret-i iddiaya nazaran irtikâp eyledikleri cürüm Kanun-u Cezanin 1 inci babının ikinci faslında tadat ve Matbuat Kanununun 17 nci maddesi ile matbuat-ı ceraimi meyanına ithal olunan Devletin emniyet-i dahiliyesini ihlâle matuf ceraimden addolunmak iktiza eder. Matbuat Kanununun 32 nci maddesi ceraim-i matbuat aleyhinde tarih-i neşrinden itibaren üç ay zarfında ikame olunmayan davalar istima edilemez, diye muharrer olduğuna nazaran cürmün mevcudiyetine rağmen hey'et-i muhteremenizce istima-ı davaya imkân bırakmamıştır.

Kanunu hâkim kılmak vazife-i âliyesini necip bir umde olarak kabul ve ilân eyleyen idare–i hazıranın muhterem hâkimlerinden kanunun emri veçhile matbuat davasında cürmün mevcudiyetine rağmen davanın istimaına nihayet vermelerini rica ederim. Tarih-i adli ve siyasimize yüksek bir hatıra-i adalet olarak intikal edeceğine şüphe olmayan bu talebimle Büyük Millet Meclisine, rüesa-yı inkılâba ve mevki-i iktidarda bulunan fırkaya matbuat tarafından isnat olunan **"teşhis idaresi"** isnadını da bilfiil tekzip etmiş oluyorum.

Erkân-ı matbuatın asabi hucumlarla ika ettikleri zarardan nedametle Reisicumhur Hazretlerine müracaatları ne kadar temiz bir eser-i intiba ise müşarünileyh hazretlerinin bu mürazaatı nazar-ı insafa alarak hey'et-i muhteremenize tevdii de kendilerine yakışan bir hareket-i uluviyedir. Binaenaleyh isyanın muharrikleri olmak üzere taht-ı mahkemeye alınan mumaileyhimin bermucib-i talep davalarının istimaına nihayet verilerek **tahliye-i sebillerinin icra buyurulmasını** ve Toksöz sahibi **Abdülkadir Kemali bey**e isnat olunan kavlen hiyanet-i vataniye fiili ihbar mahiyetinde olup hükme kâfi bulunmadığından yalnız Adana Mahkeme-i Asliyesinin mürur-u zaman vukuundan evvel takibat-ı kanuniyeye iptidar ettiği muameleye tahrik hususundaki neşriyatından dolayı usulün 299 uncu maddesi delâletile Matbuat Kanununun 17 nci maddesinin fıkra-yı ahiresi hükmüne tevfikan mücrimiyet kararı itasını talep ederim.

İstiklâl Mahkemesi'nin Gazeteciler Hakkında Verdiği Karar

Velit Ebuzziya, Sadri Ethem, İsmail Müştak, Suphi Nuri ve Gündüz Bey ***beraat;*** *Ahmet Emin, Ahmet Şükrü, Fevzi Lütfi* ***tahliye*** *ediliyor; Abdülkadir Kemali Bey Ankara İstiklâl Mahkemesine sevkediliyor.*

Müddeiumumilik makamının iddia ve maznunualeyhimin müdafaatının istimaından ve evrak-ı mevcude-i davanın mütalea ve tetkikinden sonra icab-ı keyfiyet ledelmüzakere, yazıları ile halkı isyana teşvik ve isyanla alâkadar olmak cürümlerinden maznunualeyhim ve mevkuf bulunan **Sebilürreşat muharriri** Serezli olup Dersaadette mukim **Eşref Edip bey** bin İslâm, ve **Tevhidiefkâr Gazetesi** muharriri Dersaadette mukim **Velit bey** bin **Ebüzziya Tevfik bey**, ve **Sontelgraf** muharriri **Sadri Ethem bey** bin İbrahim Etem ve **Fevzi Lütfü bey** bin Lütfü ve **Toksöz** muharriri Adana'nın Ceyhan kazasında mukim **Mahami Abdülkadir Kemali bey** bin Bekir Sıtkı ve **Vatan** Gazetesi sahibi **Ahmet Emin bey** ve muharririnden **Ahmet Şükrü bey** ve **İstiklâl** Gazetesi muharriri **İsmail Müştak bey** ve **Sahya** Gazetesi muharriri **Gündüz bey** ve **İleri** Gazetesi muharriri **Suphi Nuri bey** haklarında icra kılınan muhakeme neticesinde bunlardan **Velit** ve **Suphi Nuri** ve **İsmail Müştak, Sadri Ethem** ve **Gündüz Nadir bey**le-

rin isyanla alâkadar olduklarına dair temin-i vicdana kâfi delail ve vesaik görülemediği ve fakat kasda makrun olmasa bile **yazılarının bu havalide su-i tesir hasıl ettiğine kendileri de kail ve bu halin binnetice ibret ve intibahı mucip olduğu anlaşılmasına** ve **Reisicumhur hazretlerine takdim ettikleri ve aynen kıraat olunan telgrafları da bunu teyit ettiğine binaen beraatlarına** ve diğer maznun **Ahmet Emin** ve **Ahmet Şükrü** ve **Eşref Edip** ve **Fevzi Lütfü** beylerin yazıları gerçi **isyan üzerinde tesir husule getirmiş ise** de fakat bunun kasta makrun olduğuna dair emare ve delâil-i kanuniyenin adem-i mevcudiyetine ve mamafih bu halin bilmeyerek netayic-i müessife husule getirdiğine kani bulunmalarına binaen delâil–i cedide zuhurunda icabat-ı kanuniyesine tevessül edilmek üzere adem-i mesuliyetlerine ve cümlesinin sebeb-i aharla mevkuf olmadıkları takdirde **tahliye-i sebillerine** ve diğer maznunualeyh **Abdülkadir Kemali beyin** Şark isyanı ile alâkası görülememiş ve yine mabihüzzannı olan **halkı isyana teşvik cürmünün** daire-i kazamız haricinde bulunan **Adana vilâyeti dahilinde bulunmuş olmasına** binaen hakkındaki davanın işbu evraktan tefrikile mumaileyhim evrakile maan ait olduğu **Ankara İstiklâl Mahkemesine tevdi** ve izamına 13/Eylûl/341 (1925) tarihinde vicahen ve bilittifak karar verilerek usulen tefhim kılındı.

XI-o) İsyan, Önceden Hazırlanmış Mıydı Yoksa Piran Olayı Üzerine Aniden Mi Başladı?

Şeyh Said'in Savı

Şeyh Sait hükümete ahkâm-ı şer'iyenin tatbikini hatırlatmak istediğini, kabul etmezse o zaman kıyam mı etmek yoksa memleketi terk etmek mi lâzım geleceğine karar vermediğini, ve kıyam ihtimalini kalben tasavvur ettiğini fakat kimseye söylemediğini. **"Piran'da bir vak'a oldu, müsademe oldu, tarafeyinden mecruhlar oldu, bu da bana atfolundu, Allahüteâla beni bu işe düşürdü, içine bir düştüm çıkamadım"** dedi.

Hülâsa: **Şeyh Sait isyanın hazırlanmış olmayıp atiyen zuhur ettiğini musirren iddia ederek can verdi gitti.**

Hanili Salih Beyin Savı

Hani'li Salih bey de **vak'adan evvel tasavvur yoktu, yalnız teessür vardı** demiştir.

Düşünülüp Örgütlenmiş İsyan

Şeyh Sait'le Hani'li Salih beyin iddiaları doğru mudur? Biz bu bölümde bunu tetkik edeceğiz, **elde edilen vesaik ve mahkeme huzurunda dinlenen şahitler Şeyh Said'in iddiasının yersiz olduğunu ve isyanın düşünülüp tesmim olunarak meydana getirildiğini göstermektedir.**

İsyanın evvelden hazırlanmış olduğuna dair olan vesikalar şunlardır:

1- Palu'lu **Mehmet Saidünnakşibendi** imzasile "Hülefa-i septiye-i halidiye-i nakşiyeden reşadetlu Şeyh Mustafa efendinin mahdumu aliyül kadirleri reşadetlu **Şeyh Şerif efendiye"** hitaben yazılan 17/Kânunusani/341 (1925) tarihli mektupda aynen "Mehmaemken sükûn ve itminan matlubumdur. **Bakalım takdir-i cenab-ı rabbülizze cellecelal ne suretledir. Ve neler zuhur eder"** denilmektedir.

Planlı Bir Harekete Kanıtlar

Piran vak'asından 26 gün evvel yazılmış olan bu mektupda bazı hâdiselerin zuhuru beklendiğinin ve bu zuhurata tâbi olacağının söylenmesi mânidardır. Mektubun nihayetinde **Kiğı'da emanetlerin mevcut olduğu ve bunların celbedilmesi de calib-i dikkattir, bilâhara bu emanetlerin cephane olduğu ve bunların getirilmesi için Fakih Hasan Fehmi'ye emir verdiği fakat bunların getirilemediği** Hasan Fehmi'nin Şeyh Said'e yazdığı mektuptan anlaşılmaktadır.

*Türk Burjuva Yönetimine Tepki Olarak Hazırlanan **Taahhütnâme***

2- Bir çok **Kürt ağa ve beyleri arasında** kısm-ı mahsusunda da yazıldığı gibi şöyle **bir TAAHHÜTNAME imza edilmiştir. "Türk Cumhuriyetinin** İslâmiyete mugayir ahval ve harekâtı ve bilhassa muhibb-i islâmiyet olan **Kürt eşraf ve hanedanına reva görmekte olduğu mezâlim, hakaret ve kin ve nefret birkaç senedenberi gazete ve evrak-ı resmiyelerinde okunuyor. Bunlar Ermeniler'e yaptığı muamele gibi Kürt müteneffizanına da bir muamele yapmak fikrinde oldukları ve hatta geçen sene içtima eden Meclis-i Mebusan'da bu husus müzakere kılındığı ve karar verildiği mevsuk menabiden istihbar kılınmış ve buna dair de birçok âlâim mesbuk ve mevcut bulunmuştur. Selâbet-i islamiye ve asabiyet-i Kürdiyeleri galeyana gelmiş**

birçok zevat bir cemiyet-i islâmiye teşkil ederek müstakil bir İslâm devleti vucüda getirmek fikrindedirler, Allah muvaffakiyet versin amin.

İşte İslâmiyetten fersah fersah ırak olan adeta kadim putpereslik dinini ihya ve ayin-i metrûkelerini icraya hatve atan bu Türk âyik hükümetinin izmihlâline çalışanlara ansamimülkalp muavenet-i maddiye ve bedeniyede bulunacağımızı ve bu uğurda icabeden her türlü fedakârlığı ifade tereddüt ve rehavet göstermiyeceğimizi ve emin olduğumuz her ferdi. her zatı bu hususta tahrik ve teşvik edeceğimizi taahhüt eylediğimizden işbu **Taahhütname**'nin zirini bittav'ı verrıza temhir eyleriz" denilmektedir.

Bu vesikanın **bir nüshası Şeyh Said'in biraderi Abdürrahim'in evinde** yapılan aramada elde edildiği gibi diğer bir nüshası da bir müsademede öldürülen **Muallim Fahri'nin üzerinde** bulunmuştur. Bu vesikada her ne kadar tarih yok ise de **bunun isyandan epeyce evvel yazılıp imzalandığı muhakkaktır.** Aksi takdirde daha açık ve daha başka şekilde yazılırdı.

Vesikada Türk Hükümetini yıkacaklara maddi ve manevi yardım edileceğini sarahaten kayıt etmenin mana ve delâleti meydandadır.

Bu **vesikayı imzalayanlar arasında Şeyh Said'in biraderi Abdürrahim'in de bulunduğuna** bakılacak olursa Şeyh Said'in bundan malûmattar olmamasına imkân ve ihtimal verilemez.

Önemli Belge

3- Üçüncü mühim vesika **Şeyh Said'in biraderi Abdürrahim'in, Ergani eşrafından Hamit ağaya yazdığı** 12/Şubat/341 (1925) tarihli **mektup**tur. Bu mektupda aynen:

"Biraderim Şeyh Sait efendi Kürdistan Cemiyeti teşkili için iki aydanberi dolaşarak her tarafta tedarik gördürmüş ve bir ay sonra taarruz edilmek üzere konuşulmuştu. Dün Piran'a geldi, tesadüfen bir müfreze Piran'da mevcut idi. İstikbâline gelen mahkûmlardan ahalinin hanesinde olan bir iki şahıs derdest etmek üzere muhasara ettiler. Şeyh efendi bizzat mülâzımı celbederek rica ve iltimasta bulundu ise de kabul etmediklerinden mukabil taarruz başladı, iki jandarma mecruh ve mülâzım ile müdür ve diğer jandarmalar esir alınmıştır. Ve jandarmalardan 3 kişi efendi ile birlikte gitti. Diğerleri Piran'da bulunuyor. Cenabıhak böyle nasip etmiştir. Elhayrüfi mavaka Şeyh efendi de tekrar Lice'ye, Hani'ye, Genc'e taarruz etmek üzere gitti. Erzurum, Bitlis, Muş, Hınıs ve sair kazalarda da taarruz edilmeğe emir verilecektir. Ve orada dahi

veçhile hareket olunacaktır. Sizin aranızda biraz münaferet mevcuttur. **Bugün münaferet ve husumet günü değildir.** Elhamdülillâh hep Müslümanız ve ise(?) muhafaza-i din içindir. Lice ve Hani'de dahi sizin aranızda olduğu gibi muhasama mevcut idi. Şeyh efendinin himmeti ile telif-i beyin edilerek maruz nifak mübeddel refet ve müveddet olmuştur. **Siz de tedarik ve çete teşkiline başlayınız** ve daha başka tertibat almak üzere lütfen Piran'ı teşrif ediniz, mesele bu suretle olmasa idi Şeyh efendi bizzat o tarafa gelecekti, artık maattessüf gelemedi. Ben de Piran'ı terk edip gelemiyeceğim. Bu sırada dahi tekâsül ve gayretsizlik dinimizin hedmini mucip olur. Diyanet ve gayretiniz bizce müsellemdir. Şeyh efendi bu işlere tavassut etmiş ve inayet-i Bari ile İnşaallah muvaffak olacaktır. Yalnız bir **istirhamımız ahalinin malına ve canına ve hayvanatına taarruza meydan vermeyiniz** ve muhakkak gelip gelmeyeceğinizi bildiriniz. Fazla yazmağa vaktimiz müsait değildir. Vesselâmü alâ menittebealhüda."

Kürdistan Teşkili İçin

Bu mektubun baş tarafında **Şeyh Said'in iki aydanberi Kürdistan teşkili için çalıştığını ve bir ay sonra isyan çıkarmağı kararlaştırdığını** ve **fakat Piran hâdisesi üzerine isyanın patlak verdiğini apaçık göstermektedir.**

Behemahal İsyan Çıkacak

4- Varto'lu Kasım İstiklâl Mahkemesi huzurunda Şeyh Said'in oğlu **Ali Rıza** İstanbul'da **Seyit Abdülkadir** ile görüştükten sonra avdetinde kendisi ile görüştüğü zaman **"isyan çıkarsa bu düdük ötmez, ömrümüz 15 gündür"** demesi üzerine Ali Rıza'nın **"merak etme olacak yani behemehal isyan çıkacak"** demesi.

Planlı İsyan

5- Şeyh Said'in en yakın adamı ve mutemedi İstiklâl Mahkemesindeki ifadatında **isyanın evvelden hazırlanmış olduğunu ve çünkü (bu rüya değil ki nâgihani olsun)demiştir.**

Erken Patlama Nedeni

Hülâsa isyan Şeyh Said'in aylarca devam eden seyahat ve ziyaretleri esnasında kararlaştırılmış ve Lice Kaymakamının raporunda yazılı olduğu

gibi Hanili Salih beyin evindeki içtimada "Mahkeme-i Temyiz ilâmı gibi katiyet kesbetmiştir" şu kadar ki Abdürrahim'in mektubunda açıkca yazıldığı gibi **isyan bir ay sonra başlayacaktı, böyle kararlaştırılmıştı, fakat Piran vak'ası bunu tacil etti. Varto'lu Kasım'ın dediği gibi Perşembeyi Çarşamba yaptı.**

Ş. Said'in Acele Etme Nedeni

Şeyh Said'in isticaline sebep de Cibranlı Halit beyle Hacı Musa'nın hiyanet-i vataniyeden dolayı Bitlis Divan-ı Harbince tevkif olunması ve Şeyh Said'in şahitlik için olsa dahi Divan-ı Harbe çağırılmasından ürküp korkması idi.

XI-ö) Şeyh Sait İsyanı Dini Midir, Millî Midir?

Şeyh Sait, isyanın millî Kürt isyanı olmadığını ve Kürtçülüğü istihdaf etmediğini, hükümetin esâsât-ı diniyeyi ihmal etmesi yüzünden hasıl olan dini teessür neticesi olduğunu beyan ve bu noktada ısrar eylemiş ve âsiler arasında bazı Türkler'in de bulunuşunu bir delil olarak göstermeye çalışmıştır. Bu bölümde Şeyh Said'in bu iddiasını inceleyeceğiz:

İsyancılar: 1) Siyasiler 2) Dinciler

Varto'lu Kasım, âsileri siyasiyûn ve **diniyûn diye iki kısma ayırmış ve Şeyh Said'i "diniyûn" kısmını idhal etmiştir.**

Kürt Milli İsyanı

Şeyh Said'in koyu mütaassıp bir kişi olduğuna şüphe yoktur. **Şahsen ve ruhen dini tesirlerin harekâtına siyasi düşüncelerden fazla tesir etmiş olması muhtemeldir. Fakat siyasî cephesi de yok değildir. Yani isyanın dini tesir ve teessürler neticesi kadar bir Kürt millî isyanı olduğunu gösteren deliller vardır.**

Şeyh Said-Seyid Abdülkadir Yakınlığı

1- Herşeyden evvel isyandan ancak bir buçuk ay evvel **Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza'nın** Haleb'e uğradıktan sonra İstanbul'da **Seyit Abdülkadir'i iki defa ziyaret etmiş olması ve bir defasında gece Seyit Abdülkadir'in evinde misafir kalması Seyit Abdülkadir ile Şeyh Said arasında bir anlaşmanın mevcut olduğunu göstermektedir. Seyit Abdülkadir'in âmâlve hareketleri ise dini hislerden uzak ve tamamen siyasî idi.** Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza'nın Seyit Abdülkadir'i ziyareti, Seyit Abdülkadir ile Kör Abdullah Sadi'nin "Mister Templen" ile müzakere ve pazarlıklarının devam ettiği zamana tesadüf eder. İsyanın bir ay sonra için kararlaştırılmış olması belki de bu müzakerâtın neticesini beklemek içindi.

Perde "Din", Amaç "İstiklâl"

2- Varto'lu Kasım mahkeme huzurundaki ifadelerinde **"isyan için din meselesini ortaya attılar, taklib için dini âlet ettiler, esas maksatları istiklâl elde etmekdi"** demiştir.

Ş. Said: "Ben Kürtler İçin Uğraşıyorum"

3- Şeyh Said'in en yakın ve en mutemet bir adamı olan ve Binbaşı rütbesi tevcih ederek Genç inzibat memurluğuna (valiliğine) tâyin etmiş olduğu **Fakih Hasan Fehmi** de yine İstiklâl Mahkemesi'nde **Şeyh Said'in kendisine yazdığı bir mektupda "ben Kürtler için uğraşıyorum" dediğini itiraf eylemiştir.**

Kürt Milli Hisleri Altında

4- Daha önce verilen bir vesikada **isyana sebep "hükümetin muhibb-i islâmiyet olan Kürt eşraf ve hanedanına reva görmekte olduğu hakaret, kin ve nefret" olduğu ileri** sürülerek **isyanın Kürt millî hisleri altında vukua geldiğini zımnen itiraf ediyorlar.**

Kürdistan Cemiyeti Teşkili Ve Kürtlük Gayesi

5- Yine daha önce verilen bir vesikada **Şeyh Said'in biraderi Abdürrahim Şeyh Said'in iki ay "Kürdistan Cemiyeti teşkili için dolaştığını" açıkça yazmaktadır.**

Binaenaleyh Şeyh Said'in şahsen dinî hislerin olduğu kadar Kürtlük gayelerinin de tesiri ile harekete geçtiğine şüphe yoktur. Yalnız siyasî ve millî hisler Şeyh Said, Hani'li Salih ve Mustafa beyler gibi çok mahdut şahıslara ve şahsiyetlere münhasırdır. Diğer yakınlarının hemen ekseriyesinde, millî bir mefkûre hareketi âsârı görülmemiştir.

Meselâ Şeyh Said'in en yakınlarından olan damadı Muş cephesi kumandanı **Şeyh Abdullah** neşrettiği iki beyannamede **Kürt hükümeti teşkilini isyana maksat gösterenleri tekzip etmiştir.** Şeyh Abdullah'da aksine delâlet edecek bir hareket görülmediği gibi bu beyannamelerde bir samimiyet kokusu bulunmaktadır. **Şeyh Said isyanına iştirâk edenleri** tahmin olunan tarihleri itibariyle **şöyle tasnif edebiliriz:**

İsyana Katılanların Tasnifi

A- Şeyh Said'in oğlu ve kardeşleri **birbirine olan çözülmez bağlılık dolayısiyle,**

B- Şeyh Said'in damadı ve enişteleri- Şeyh Abdullah ve Çan Şeyhleri gibi-**karabet-i sihrîye dolayısiyle,**

C- **Millî mefkûre, müstakil Kürdistan teşkili maksadiyle Seyit Abdülkadir ve oğlu, Hanili Salih ve Mustafa beyler gibi,**

Ç- Tahsil ve iktidar kifayetsizliği dolayısiyle bugünkü hükümet makinesinde bulundukları dereceden daha yüksek bir mevki almalarına imkân olmayan **küçük yerli memurların müstakil bir Kürt hükümeti teşekkülü halinde hemen birkaç derece yüksek iş başına geçmek ve maaş almak ümitleri,**

Cibranlı Halit, Hacı Musa

D- **Takibata maruz bazı mahkûm ve maznunların ağır cezadan kurtulmak için hükümeti devirmek istemeleri,**

E- **Çapulculuk ve talan peşinde koşan halk** ki ekseriyet-i azimeyi bunlar teşkil eder,

F- **Ne oldu ne olacak merakı ile kalabalığa karışanlar.**

Dinî tesirler yalnız A ve B kısmına dahil olanlarda bir dereceye kadar aranılabilir.

İsyanin Millî Değil İrticaî Gösterilme Çabası

Bu görüş ve kanaatımız, **İcra Vekilleri Hey'etinin** 3/Mayıs/341 (1925) tarih ve 1845 numaralı **kararı**na da uymaktadır.

İcra Vekilleri Hey'eti mezkûr kararda:

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaset-i Celilesinden mevrut 30/Nisan/341 tarih ve 1835/2270 numaralı tezkerede **son isyan ve irtica hâdisesinin matbuatımızda ve bilhassa İstanbul matbuatının kısm-ı azamında umumi bir Kürt kıyamı şeklinde gösterilmesi dahili ve harici bedhahlarca propağanda tertibi ittihaz edilmekte olduğundan ve esasen mahdut bir sahada muhtelif ûmûl ve iğfalat neticesi tekevvün eden hâdisenin izamı muvafık olmadığından "isyanın iftiraktan ziyade irticaî ve cehalet ve iğfal eseri olduğu" zeminde neşriyatta bulunulması için muktezasının ifası teklif olunmuştur.**

Dışişlerine Verilen Talimat

Keyfiyet İcra Vekilleri Hey'etince 3/Mayıs/341 tarihli içtimaında ledettezekkür **umumi ve mürettep bir irticaın tezahürü olduğu müsbet ve malûm olan hâdisenin matbuatta Kürt meselesi şekline inhisar ettirilmesi hakikate gayr-i mutabık olduğu kadar siyaseten de mahzurlu olduğundan keyfiyetin bu nokta-i nazardan neşri için Hariciye Vekâlet-i celilesine tevdii tensip edilmiştir.**

XI-p) Şeyh Said için Yakılan Kürtçe Ağıtlar(*)

Şeyh Sait Hakkında Söylenen Bir Kürtçe Kaside

Ew cîhada di cîhan[ê] da te kirî
Bûye çendê nêv 'alemê date zîya sed muşterî
Hezretî sanî mukemmel we huwe ebî Şêx 'Elî(1)
Bo fedayê qewlê Ehmed sed welî bûn muşterî

(*) Rapor sahibinin Kürtçe bilmemesinden dolayı oldukça yanlış yazılan ve kimi yerde yanlış Türkçeleştirilen Şeyh Said'le ilgili ağıtları ve Türkçe çevirilerini adeta yeniden yazarcasına düzelten **Malmîsanij**'e katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

Wexta 'îdam (2) [û] îfadan şeng û şox
Di xîtama meḥkemê da ehlê cennet mubşerî
Ji nukteyê keşfê welayet mahir e
Quwweta wî çi dizane sed mu'ellayê meşahîr (3)
Ji alimên (4) wexta bi zulmen şehîd e
Ew muraqibê hesaban lew bi Ehmed ra me'en
Bi wî ra terfîq[ê] cîdal û barîzen (?)
Zumreyê wî saliḥanê bêhesab û bêmihen
Romîyan şev (5) kap hejandin bi xurûr
Hulleyê cennet [ê] dihatin bi selat û bûn kefen.

date : vermiş
muşterî : 1) müşteri, alıcı, istekli 2) Jüpiter, Mars
sanî : ikinci
huwe : o
ebî : baba, peder
mubşer : müjdelenmiş
nukte : herkesin anlıyamadığı ince anlam
welayet : 1) velilik, ermişlik 2) tütbesi yüksek
meşahîr : ünlü kimseler
muraqib : denetliyen, kontrol eden
lew : olsa bile
me'en : birlikte
terfîq : arkadaş etme, birinin yanına katma, katılma
cîdal : karşılıklı kavga, savaş
bariz : aşikar, açık
bêmihen : mihnetsiz, sıkıntısız
hulle : cennet giysisi

Türkçesi

Cihanda senin yaptığın o cihad
Yüz Müşteri'nin alemi aydınlatması gibi olmuştur.
İkinci hazret mükemmeldir, babasıdır o Şêx Elî'nin
Yüz veli Muhammed'in sözüne feda olmaya müşteri oldular
İdam ve ifadeler sırasında neşeli ve coşkun [idi]

Mahkemenin sonunda cennet ehli [olmakla] müjdelendi

Veliliği keşfetme konusundaki anlama yeteneğinde mahirdir

Ne bilir gücünü onun yüz[lerce] ünlü yüksek rütbeli

Alimlerden zulümle şehit edilen[ler]

[Ahirette] Muhammed ile birlikte hesapları kontrol eder[ler]

Onunla birlikte kavgaya katılan (?)

Onun zümresi olan salihler [hesap gününde artık] hesap vermiyecek ve sıkıntı çekmiyecekler

Türkler kibirle gece kement sallandırdılar

Cennet giysileri salavatla gelip [onlara] kefen oldular.

İkini Kısım

Axao lo! Ez î çûme şehrê Diyarbekirê taviya berf ü baranê dixuşxuşand

Desteçîyek ji Babê 'Elî Heyder [ra]li (6) ser terziya dineqişand

Axao, tu neke bi (7) xebera Hecî Hemdî Begê (8) Romî, neke (9); segbabê (10)

Romîya bêbext in, [wê] te bivine şehrê Diyarbekirê, bi (11) dar da kin (12).

Axao, lo mîro! Ez î çûme şehrê Diyarbekirê, derê dikanê van terziya.

Fermana Babê 'Elî Heyder Begê Şemseddin (14) avêtine ustiya.

Axao, tu neke bi xebera Hecî Hemdî Begê Romî, neke; segbabê (13) Romîya bêbext in, [wê] te biherne şehrê Diyarbekirê bi dar da kin (15).

Axao, lo mîro! Ez î çûme şehrê Diyarbekirê, ser kahnî[yê], cotê zabitê Romî, wî kurrê kerê li pêşî[yê] sekinî ji pêsîra vedike nîşanê Hemîdî.

Axao, tu neke bi xebera Hecî Hemdî Begê Romî, neke; segbabê (16) Romîya bêbext in, wê te biher[n]e şehrê Diyarbekirê bi (17) dar da kin (18).

---

tavî : sağanak

desteçî : kumaş satan kişi

Türkçesi

Ağa[m]! Diyarbekir şehrine gittim, sağanak biçiminde yağmur ve sulusepken kar yağıyordu.

Bir kumaş satıcısı terzide Ali Haydar'ın babasın [elbise] nakışlıyordu

Ağa[m], yapma Türk Hacı Hamdi Bey'in dediğini, yapma; it yavrusu Türkler kalleştirler, seni Diyarbekir'e götürüp asacaklar.

Ağa[m], bey[im]! Diyarbekir şehrine gittim, [vardım] şu terzilerin dükkanlarının kapısına.

Ali Haydar Bey'in babası ve Şemsettin'in (19) dedesinin (20) idam fermanını boyunlarına (?) asmışlar.

Ağa[m], yapma Türk Hacı Hamdi Bey'in dediğini, yapma; it yavurus Türkler kalleştirler, seni Diyarbekir'e götürüp asacaklar.

Ağa[m], bey[im]! Diyarbekir şehrine gittim, çeşme başı[nda], bir çift Türk subayı, o eşekoğlu [da] önde durmuş yakalarından Hainidiye nişanlarını söküyor[du].

Ağa[m], yapma Türk Hacı Hamdi Bey'in dediğini, yapma; it yavrusu Türkler kalleştirler, seni Diyarbekir'e götürüp orada asacaklar.

ŞEYH SAİT'İN TÜRKÜSÜ

Birini Kısım

Hew wî, hey wî! Hesretê gote Qudretê: -Tu rabe li derî malê [bi]nihêre vê delaletê!

Sed mêrê me kuştin, du sed mêrê me birine Kela Milazgirê bira bişewite (21)

Hew wî, hey wî! Ez î hetta xweş bim li darê dinê, dengê derdê Babê Şex 'Elî Riza (22) ji dilê min dernayê.

Hesretê gote Qudretê: -Vê sibê dilê [min] pirr kîne-kîn e; tirsa [min] bi wê tirsê ye. eskerê Cumhûriyetê giran e, pêşiya hêsîrê hudûdê Îranê vegerîne.

Ez î hetta xweş bim li darê dinê, derdê Babê Şêx 'Elî Riza ji dilê min der nayê.

Türkçesi

Eyvah, eyvah! Hesret Qudret'e seslendi: -Kalk da aşiretiya, şu dalâlete bak sen!

Yüz erkeğimizi öldürdüler, ikiyüzünü de götürdüler yanası Milazgir (Malazgirt) Kalesi[ne]

Eyvah, eyvah! Ben dâr-ı dünyada yaşadıkça Şêx 'Elî Rıza'nın Babası'nın [Şeyh Said'in] acısının sesi çıkmıyacak yüreğimden.

Hesret Qudret'e seslendi: -Bu sabah yüreğim çarpıntılı (endişeliyim); korkum o k: Cumhuriyetin [Türkiye'nin] büyük ordusu İran sınırındaki esirlerin önünü çevirsin.

Ben dâr-ı dünyada yaşadıkça Şêx 'Elî Rıza'nın Babası'nın [Şeyh Said'in] acısı çıkmıyacak yüreğimden.

(1)Burada "Şêx 'Elî" (Şeyh Ali) derken kastedilen Şeyh Said'in oğlu Şêk 'Elîriza (Şeyh Alirrızâ)'dır.

(2)Metnin aslındaki Türkçe çeviride "idam" diye çevrildiğini gözönüne alarak burada "idam" biçiminde yazılan bu sözcüğün "idame" (devam ettirme, sürdürme) biçiminde olması olasılığı da var.

(3)Metnin aslında buradaki son sözcükler "mıelayi meşari" biçiminde yazılmış, Türkçeye ise "alim ve şair" diye çevrilmiştir. Bence bunlardan ilk sözcük "mu'elayê" ikincisi ise "meşahîr" olabilir.

(4)Metnin aslındaki Türkçe çeviride "alim" diye çevrildiğini gözönüne alarak "alimên" biçiminde yazılan bu sözcük, metnin Kürtçe aslında "amimen" biçimindedir. "Amim" Arapçada "yaygın, genel" anlamlarına gelir.

(5)Metnin aslında "şev" (gece) yazılmış, Türkçeye ise "yüz" diye çevrilmiştir.

(6)Metnin aslında burada bir "te" sözcüğü de vardır.

(7)Metnin aslında "bi" yerine "li" yazılıdır.

(8)Milazgirli (Malazgirtli) bir arkadaşın söylediğine göre, burada adı geçen Hecî Hemdî, o yöredeki Kürtler arasında **Hecî Hemdîn Beg** olarak da tanınan bir "komutan"dır. Bu arkadaşın yaşlılardan duyduğuna göre, Hecî Hemdîn Beg aslen Trabzonlu imiş. Erzurum yöresinde de çalışmış olan bu kişi çok dindar geçindiğinden bazı Kürtler üzerinde etkili olmuş. Ancak, Milazgir yöresinde daha çok zulmü ile tanınırmış. Türküde bu kişinin "Rom" (Türk) olduğu vurgulanıyor.

(9)Metnin aslında bu "neke" sözcüğünün yerine "beke" yazılıysa da daha sonraki benzer cümlelerde "neke" biçiminde yazılmıştır.

(10)Metnin aslında "segbab" sözcüğünün yerine "sey babî" yazılıdır.

(11)Metnin aslında "bi" sözcüğünün yerine "vî" yazılıdır.

(12)Metnin aslında "kin" sözcüğünün yerine "ke" yazılıdır.

(13)Metnin aslında "segbab" sözcüğünün yerine "say babi" yazılıdır.

(14)Daha önce 8. notta sözünü ettiğim Milazgirli (Malazgirtli) arkadaşın söylediğine göre, Şemseddîn, Kürt İstiklâl Komitesi (Azadi) yöneticilerinden olan şehit Xalit Begâ Hesenî'nin (Hasananlı Halit Bey'in) oğludur.

(15)Metnin aslında "kin" sözcüğünün yerine "ke" yazılıdır.

(16)Metnin aslında "segbab" sözcüğünün yerine "say babî" yazılıdır.

(17)Metnin aslında "bi" yerine "li" yazılıdır.

(18)Metnin aslında "kin" sözcüğünün yerine "ke" yazılıdır.

(19)Bak. 14. not.

(20)Metnin Kürtçe aslında bu cümle anlamca pek açık olmadığından asıl metindeki Türkçe çeviri temel alındı.

(21)Burada "bira bişewite" biçiminde yazılan sözcükler metnin aslında "ber şavutî" biçimindedir. "Bira bişewite" (yansın) yerine sadece "bişewite" de denebilir.

(22)**Babê Şêx 'Elî Riza**'dan kasıt **Şeyh Said**'dir.

XI-r) 1925 Kürt İsyanı'nın Türk Basınındaki Yankıları(x)

"MÜSTAKİL KÜRDİSTAN OLAMAZ"

Besim ATALAY
(Aksaray Milletvekili)

Kardeşim Siirt Mebus-u muhteremi Mahmut Beyefendiye,

Her gün güzel ve faydalı yazılarınızı okuyorum. Dün Hâkimiyet-i Milliye'de **"Türkiye'de bir Kürtlük Meselesi Varmıdır?"** serlevhalı makalenizi seve seve okudum, ve istifade ettim. Evet muhterem kardeş, Türkiye'de bir Kürtlük meselesi yoktur ve olamaz, bir yerde bir millet için istiklâl talep etmek bir kaç şartın tahakkukuna vâbestedir.

Tarihî hak, nufus ekseriyeti, hars vesaire gibi, **tarihin hiç bir devrinde ne bugünkü Türkiye hudutları içerisinde ne de başka yerlerde yalnız Kürtler'den ibaret bir Kürt hükümeti teşekkül etmemiştir.** Bugün pek yanlış olarak bazı kimselerin **Kürdistan** dedikleri yerlerde hiç bir vakit bir Kürt siyasi taazzuv vâki olmamıştır. İran ve Şimali Irak, Musul havalisinde bulunan dört bin yıl evvel "Akat = Ak'at" ve "Summer = Sungar" Türkleri sâkindiler. Bunlar asırlarca orada hâkim oldular. Asuri ve Gildani medeniyetlerinin esasını onlar vücude getirdiler. Mıh (Çivi) yazısını Asuriler onlardan aldılar. Tuğla yapmayı, arazi sulamayı, heyet ilmini, hükümet idaresini **Sami milletler bu Turanilerden öğrendiler.**("1")

Dost ve müttefik sıfatiyle Ak'at ve Summer ülkelerine giren Sami milletler sonradan oralardaki Turanilere tahakküm etmeye başlamışlar, her şeyi ellerine almışlar, **Hamurabi** adındaki hükümdar Ak'at ve Sümmer lisanını ve kanununu tamamiyle ortadan kaldırmış, millî bir hükümet vücude getirmiş, Türk buralarda da hüsnüniyetinin kurbanı olmuştur.

Asur ve Gildaniler'den sonra Şarkî Anadolu'ya İranlılar hâkim olmuş, sıra ile Makedonyalılar, Romalılar, Bizanslılar, Araplar zabtetmişler, **nihayet mülk, hakiki sahibi olan Türkler'in eline geçmiş,** Musul'da, Mardin'de, Ahlât'ta zaman zaman Türkler hükümet etmişlerdir.

Eyyubiler'in yani Selâhattin ve ailesinin Kürt oldukları müverrihlerce

---

X. Bu bölüme örnek olarak aldığımız yazarların tamamı **Kemalist** yazarlardır. Bu yazılarda, resmi **Kemalist ideolojinin** temellerinin atılmakta olduğunu rahatlıkla gözlemleyebiliriz.

1. Bu hususdaki vesaiki görmek ve fazla malûmat almak arzu edenler **Maraş Tarihi** adındaki eserime müracaat buyursunlar.

müttefikunaleyh bir mesele değildir. Muhal-i farzetmek kabilinden böyle olsa bile, Selâhattin'in askerlerinin ve ümerasının büyük bir kısmı Türkler'den ibaretti.

Nufus itibariyle dahi Kürtler Şarki Anadolu'nun hiç bir yerinde ekseriyet teşkil edemediler. Kürt zannedilen nice kabileler vardır ki asılları Türk'tür. Maarifsizlik ve ihmal bu adamlara dillerini kaybettirmiştir. Hâlâ birçok aşiretlerin adları Türkçedir. **Yalnız Dersim'de ufak bir Kürt ekseriyeti varsa da tetkik edilirse görülür ki bunların da büyük bir kısmı Kürtleşmiş Türkler'den ibarettir.** Aşiret ve aile isimleri, coğrafi isimleri bunu müeyyittir.

Celâlettin Harzemşah'ın maiyetiyle beraber Dersim'e çekildiği ve oralarda öldürüldüğü malûmdur.(2) **Hars itibariyle de bir Kürtlük yoktur.** Şarki Anadolu'da Türkmenler ve Kürtler arasında tetkikatta bulunmuş ve bir eser neşretmiş olan Alman müdekkikleri ayrı bir Kürt lisanının mevcudiyetinde tereddüde düşmüşlerdir.(3)(xx)

Kürtçe'nin yarıyarıya Türkçe ile karışmış olduğunu, hars ve itiyat cihetiyle Kürtler'in Türkler'den ayırılamayacağını şerh ve tafsil eylemişlerdir. **Tarih, ekseriyet ve hars itibariyle varlığa mâlik olmayan herhangi bir kavmin istiklâl iddiası vârit olabilir mi,** olsa bile doğru mudur, **hars, lisan, din cihetiyle Türkler'le karışmış olan Kürtler'in hakiki menafii Türkler'le uz geçinmek ve Türk'ün mevcudiyeti içerisinde varlığını muhafaza etmektir.**

Kürt istiklâli ile uğraşanlardan maslup **Abdulkadir,** Kürt olmadığını itiraf etmiştir. Abdurrezak'ın, bu şerifin ne mahiyette adamlar olduklarını yar ve ağyar tasdik eder.

Aklı üstün her Kürt, tarihini, lisanını, harsını ve istiklâl dâilerinin mahiyetlerini göz önüne alarak Türkler'den ayrılmağa hiç bir veçhile razı olmaz, bilir ki her cihetçe zayıf olan Kürtlük daha kavi milletlere lokma olur. Halbuki Türk camiası ve Türk Cumhuriyeti içerisinde bir kılına bile zarar gelmez.

(Hakimiyet-i Milliye Gaz 20 Haz. 1341)

---

2. Dersim Türkler'inin Kürtleşmesinde Kızılbaşlığın mühim tesirleri vardır.
3. Bu eser Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

XX. Burada, gerçek bir kişilik olmayan **"Dr. Friç"** (gerçek adı Habil Adem) amaçlanıyor. Kemalist aydınlar, İttihad ve Terakki'nin organizasyonuyla hazırlatılıp Türkiye'de yayımlanan **"Kürtler"** adlı kitabı **"kerameti kendinden merkul şeyhler"** olarak sakız gibi çiğneyip durmuşlardır. (M.B.)

SON HADİSE

Süleyman NAZİF(1)

Olur bir emri ahder meşei her türlü Aşubun,
Cihanı yaksa ateş aslı bir köz şerdendir.
Namik Kemal

Bazı müttefekkirler, vekayiin seyri dikatle tâkip edilirse, ahkâm-ı şuunu muttarit surette tâyin ve istihbat etmeye hadim kanun ve kaidelerde tedvin edilebileceğini iddia ederler. Ayni şerait dahilinde ayni esbabın daima ayni netayiç tevlit etmesine nazaran bu iddiada mübalâğadan ziyade hakikat vardır. Zamanın, mekânın, ırkın farkını kaldırınız, her yerde aynı insanı görürsünüz, vakayi de böyledir. Fransa İnkılâb-ı Kebiri esnasında "Jan Kotru" adlı bir oduncunun tutuşturduğu "Vande" isyani o memleketi uzun seneler işgal etmiş ve hâdisatın küçük bir kıtaya inhisar etmesiyle beraber, memleket serapa sarsılmıştı. Bir haftadan beri enzar ve efkârı şiddetle celp ve işgal eden **"Genç" hâdisesi** de böyledir. **"Şeyh Sait" isminde, kim olduğu hâlâ suret-i katiyede teayyün etmeyen bir şaki** başına bir cemmigafir toplamış, eski Bitlis, Diyarıbekir ve Mamuratülâziz vilâyetlerinin bir kısmında zaten mevcut olan harabiyi tezyit edecek bir iğtiraş ika ve idame ediyor. Bu hâdisenin âni surette infilâk etmesi şâyân-ı tetkiktir. O binlerce haşarat dursun, reisleri olan şaki şeyh bile **"istiklâl, hilâfet"** gibi kelimelerinin medlûl ve belki lafızlarını bilmez. **katiyyen iddia ederim ki bu isyan İstanbul'da tertip ile Kürdistan'da tatbik olunmuştur.**

Bunun için altı sene evvele, Mütarekenin ilk senesine irca-ı nazar olunması icabeder. Bizim edvar-ı sabıkadan kalan ve hâlâ zail olmayan bir gaflet-i idariyemiz vardır. Tehaddüs eden mesailin esbabını taharri ve tâyin etmeden vesail hallini bulmağa çalışırız.

(1). Bilindiği gibi Süleyman Nazif bir dinci Kürt'tür. Musa Anter'in şu sözleri kişiliği konusunda bilgi vermeye yeterlidir:
"Meşhur Kürt şairi Şeyh Rıza Talabani'nin Süleyman Nazif için yazmış olduğu bir dörtlüğü burada yergelmişken yazmak istiyorum. Süleyman Nazif Musul'da vali iken, Diyarbekirli Kürt Sait Paşa'nın oğlu olduğu halde, Kürtlere çok zulüm yapmış ve birçok Kürt gencini idam ettirmiştir. Bunların arasında *Barzanî*'nin amcası da vardır. O zamana kadar Süleymaniye'nin bir kazası olan Kerkük de vilayet olunca İstanbul Hükümeti, Süleyman Nazif'in *"usta"*lığından esinlenerek, Kerkük vilayetinin ilk valiliğine onu tayin ediyor. **Şeyh Rıza** buna çok içerliyor ve şu kısa şiiri yazıyor:

"Kerkük oldu vilayet
Süleyman ona vali
Veyl size ahali."

Kürtler'in ruhunda ne bir istiklâl-i hususi ve mahalli meyli vardır,ne bizden iftirak emeli. "Milliyetin" mânâsını anlamadan lâfzına kapılmış bir takım sivri ve kısa akıllı gençlerle bu sayede tezyid-i tagallüp etmek maksadını tâkip eden ihtiyarlar bunu tasni edip duruyor.

Gariptir ki istiklâl ve iftirak arkasında koşan Kürtler arasında ve adeden ihtimal ki Kürtler'den ziyade Türkler de vardır. "Lifehmullah".

Arnavutlur'la Araplar'ın bizden ayrıldıktan sonra duçar oldukları mesaip, hâlâ ortaya haşrüneşir oluyor. **Kürtler ise ne irfanen, ne coğrafya noktasından bir istiklâl-i mahalli temin edebilirler. Bugün Kürtler de Türkler kadar müstakildirler. Bizden ayrılırlarsa nihayet İran ve Rusya gibi düvel-i mütecavirenin boyundurukları Kürtler'in boyunlarına geçmeye müheyya duruyor, her an fırsat bekliyor.** Müstakil bir Cumhuriyetin hür ecza ve azası bulunmak, hatta bedevi bir kavim için bile, diğer bir devletin reayası ve esiri olmaktan şerefli ve hayırlı değil midir?

"Hilâfet" denilen 1200 senedenberi mefkut ve mülga müessese, Muaviye'den Vahdettin'e kadar haris-i cah mütegallibe elinde kudsiyet boyasıyle mahiyeti setr u tahrif edilmekte istenilmiş, badullaha musallat bir musibet idi. **Kürtler hilâfetten bu güne kadar ne faide gördüler,** hem icma-i ümmetle verilmiş bir kararı **Şeyh Sait** denilen şakinin tepdil ettirmeye ne hakkı ve ne kuvveti vardır.

"Şeriat" ve "din" gibi elfaz-ı mübareke esafilin ağzından kudsiyet-i asliyesini kayıp ederek, pek iğrenç bir şekil alıyor. Millet Meclisinin icabat-ı hal ve maslahata muvafık mukarrerat-ı musibesini tepdil değil, tetkik ve tefhim etmekten bile Şeyh Sait ile başındaki - kendi kadar cahil- haşarat acizdir. Bu takdirde iğtişaşının sebebini başka yerlerde aramak icabeder.

Biraz evvel de dediğimiz gibi, **Mütarekenin ilk senesinde, İstanbul'daki Kürtler'le bazı Türkler birleşerek, muhtelif nâm ve maksatla müteaddit cemiyetler teşkil ettiler. Maksatları bir Kürdistan meselesi ihdas ile, şahsen intifa idi. İngilizler'den Ermeniler'e kadar, bu cemiyetlerin günagün müşevvikleri görüldü.**

Vilâyât-i Şarkiyenin camia-yı milliyemiz dahilinde kalmasını temin maksadiyle teşekkül eden "Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti" İngilizler'den Vahdettin'den Damat Ferit'ten ziyade İstanbul'daki bu Kürt cemiyetlerinden müşkülât görüyordu. Onların Mütareke zamanındaki

Türkçe ve Kürtçe neşriyatile polis dairesinin istihbarat dosyaları yeniden tetkik olunmalıdır. Vakıa ortada aff-ı umumi bulunuyor. Fakat aff-ı umumi mütevaliyen ika-ı nifak ve hiyanet etmeğe selâhiyet vermez.(2)

Son hâdisede memurin-i mahalliye ile hükümet-i merkeziyenin kusur ve ihmali var mıdır, yok mudur, bu suale kimse menfi cevap veremez. Çünkü o uzak vilâyetlerdeki tezebzüb-ü idare İstanbul'dan bile işitilip görülecek hale gelmiştir. Fakat mütareke zamanında hazırlanan mevad-ı infilâkiye olmasa idi, yalnız tezebzüb-ü idare yüzünden bu kadar şiddetli bir iştial vukua gelmezdi. **Asırların ihmal ve suiistimali önünde sabır ve sükûta alışmış bir kavmi "istiklâl, din, şeriat" gibi başlarından büyük ve akıllarından hariç davalara bir anda sevkeden esbap nedir,** hükümetin matbuata intikal eden beyanat-ı resmiyesinden vakanın esbab-ı baide ve mukaddemesi şöyle dursun, safahat-ı hazırası bile tamamile görülmüyor, telaşlı bir ipham ve iğlaktan başka hiç bir şeye hükümetin matbuata intikal eden beyanat-ı resmiyesi de yoktur.

Biz şu isyanı halkın ve gazetelerin tevehhüm ve tahvir ettiği ehemmiyette görmüyoruz, sevkedilen kuvva-i muntazama eşkiyayı birkaç gün içinde tepeliyecektir. Asilerin menaat-ı mevkiyeden istifade edeceklerini söylüyorlar. Menaat-ı mevkiyeden müdafiler kadar muhacimler de istifade edebilir. Şeyh Said'in başında ve etrafındaki haşerat, insani bir gaye değil, hayvani bir gaflet ve ihtiras ile müteharriktirler; muntazam ve vazifesini müdrik bir ordunun savleti karşısında hurdahaş olurlar. Oralardaki aşairin kısm-ı azamı hükümete sadıktır. İğtişaş cephesi bir tevsi ile dairesini büyütüyor. Karşısına muhtazam bir kuvvet çıkınca duracak ve sönecektir.

Vaaz ve nasihat veya refet ve şefkat zamanı çoktan geçti, **eline silâh almış olan her âsinin eli başıile birlikte kesilmelidir.** Evvelki gün de söylemiştik:

Teenniyi onlar havften ve af ve şefkati zaaftan mütevellit zannederler. Ussat tedip edilsin, fakat isyanı ihzar ve ika edenler ne olacak?

Mütarekenin ilk senesinde "Kürdistan'ın bilmem ne ve ne cemiyetleri" namlariyle müteşekkil fesat ocaklarında müddechar mevadd-ı infilâkiye temizlenmedikçe ve kaldıkça daha pek çok hadisata intizar etmeliyiz.

2. Yürürlükteki affa rağmen, Kürtler'in bu aftan yararlandırılmayıp cezalandırılmasını istiyor.

TARİHÎ VAZİFEMİZ

Sadri ETHEM[X]

İrtica hâlâ, Genç dağlarının şahikasından kanlı dişlerini sırıtarak bağırıyor, hatta pençesini biraz daha açıyor, Türk vatanına yaslanmak için biraz daha geriniyor, fakat o, tepesinden, ayağından sağından, solundan, önünden, arkasından genç Cumhuriyetin okuna hedeftir. Ne kadar kükrese, ne kadar şahlansa muhakkak leşi karlar arasında örtülecek, vücudu lime lime olacaktır. **Belki bizim de temiz kanımız murdar irtica kanına karışacak,** fakat bu aziz toprak üstünde onun ufunetini temizleyecek, isyan veren toprakları mübarekleştirecektir.

Sakarya boylarında zafer trampetlerini öttüren ordu, 15 günde Akdeniz'de elinin kanını yıkayan ordu, ihtilâl yuvalarının önünde pek yakın günlerde geçit resmini yapacak, Cumhuriyetin rahim sesi mazlumlara şefkat, hainlere bir iya olacak! Bundan eminiz, ihtilâl sahasında işler Meclisten ve politikacıların elinden çıkmış **artık söz kılınca düşmüştür.** Bu vaziyet içinde bize düşen emniyetle günleri beklemektir. Çünkü biraz geç kalmakla beraber hükümet vazifesini yaptı. Meclis bu hadise önünde alâkasını, kudretini gösterdi. Bilhassa meclisin ve hükümetin luzumsuz heyecanlara kapılmayıp dûrbin bir kararıyle vaziyete hâkim olması, ruhlardaki ümidi ve hükümete karşı sevgiyi arttırmaktadır. **Adliye Vekili Mahmut Esat** beyin teklif ettiği **Hinayet-i Vataniye Kanunu zeyli, Fethi beyin beyanatı** vaziyetin vuzuhla idrak edildiğine birer delildir.

Filhakika genç cumhuriyet için henüz teessüs ve teşekkülünü tamamlamadan kendisinin tamamiyle zıddı, arzularının, emellerinin en tabii düşmanı olan bir sisteme onun harsına onun mantıkına, onun menfaatine, onun terbiye tarzlarına ve nihayet onun adamlarına asla müsaadekâr olamazdı. Esefle söylemek lâzımdır ki şimdiye kadar gösterilen en fazla müsaadekârlık "ilâhi" bir devlet sistemine göre yetişen, halâ onun için çalışan, Cumhuriyetin içine ilâhi hukuk sokmak isteyen zümreye karşı çok müsamahakâr davranıldı. Hattâ Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda sırf onların hatırı için tenakusa düşüldü. Yine onların hatırı içindir ki kanunları arasında şer'i müddevvenata revaç veriliyor. Onlar daima ekseriyet fırkalarının içine girdiler, hâlâ onun saflarını dolduranlar arasında "ilahi" devlet sistemi nâmına söz söyleyenler görülüyor.

Nitekim son Genç hadisesi münasebetiyle söz söyleyenler arasında rücaatını temin etmek isteyen bir eda ile yine "ilâhi" hukuk namına hareket edenler vardır. Bunların gülen yüzleri, ancak bizi yıprandırmak içindir. Bu itibarla Millet Meclisinde dini siyasete âlet

X. Sabri Ethem, Türkiye'de sosyalist olarak bilinen gerçek bir Kemalisttir. Hareketin ulusal özünü sermezlikten seliş.

edenlere karşı alınan tedbir çok yerindedir. Fakat şunu da açıkça söyleyeyim ki **vuruştuğumuz düşman yalnız Genç dağlarındaki derbeder, çapulcu insanlar değli, bizzat bir mantık, bir felsefe, bir hars, bir terbiye ve bir hukuk mefhumudur.** Onun için bu vatanda vatanı kurtaran Cumhuriyet namına onun yoluna tuzak kuran ilâhi hukuku artık hudutlardan atmak icabeder. Vakı'a bu bizim için bir taraftan marif siyaset, bir taraftan bir zihniyet meselesidir. Yeni bir harsla, yeni bir felsefe ile, bu tufeyli, bu topal, bu sakat zihniyetin önüne geçebiliriz. Fakat hayat bizi senelerce bekleyerek yürümez, ona uymayanlar eriyecek mahvolacaklardır. Binaenaleyh bugün mazi sistemine karşı bir yangına bir âfete karşı açılan mücadeleden daha farklı hareket etmeyeceğiz. Vatan çocuklarının kafalarında, ruhlarında cumhuriyet mefhumu yer edinceye kadar irtica bir maskara ve bir kukla gibi sokaklarda yüzüne tükürülünceye kadar bu vatanın ufkunda cumhuriyetten başka hava esmeyecektir.

Cumhuriyeti tesiste noktainazarları ne olursa olsun inkılâpçılar, dün akan müşterek kanın hatırasını unutmadılarsa bu suretle harekete mecburdurlar. Nerede mümkünse oradan irticaın başını kırmak borcumuzdur. Netekim onlar kaç asır hür fikrin, müsbet ilmin kafasını cellât ipinde seyrettiler. Onlar bize insaf mı ettiler, eserleri meydandadır. Onların bir daha canlanmasına meydan vermeyeceğiz, bunun için birçok çareler vardır. Hinayet-i Vataniye Kanunu'nun zeyli olan madde de bunların biridir. Vakıa diyoruz ki, din siyasete âlet olmayacaktır, fakat bu söz, bu karar, irticaın nefes almaması için kâfi midir?

Buna müsbet cevap verecek bir vatandaş bulunamaz, artık her şeyden evvel **irticaın Büyük Millet Meclisi'ne girmesine, Türkiye'nin kanunlarına el sürmesine mâni olmalıdır.** Hem bu bizim sistemimizin bugünkü demokrasi mefhumunun tabii bir neticesidir. Biz bunu daha ne kadar ihmal edebiliriz.

Bir taraftan diyoruz ki, din siyasetten ayrıdır, Şer'iye Vekaletini devletin siyasetine karışmaktan menediyoruz, fakat vilâyet meclislerinde henüz müftüler dünya işleriyle meşguldür!

İntihaplarda asker siyasete karışmaz diye onları intihap hakkından menediyoruz, aynı suretle mukaddes vazifelerini ifa için kendilerine hususi bir kisve intihap eden, kendilerinin uhrevi işlerle meşgul olduklarını söyleyen ve müteamel târifi ile "Ülema-yı din" denen bu zümre uhrevî işleriyle meşgul olurken en dünyevi iş olan intihap işlerine de karışıyor. Ordunun siyasetten tecridi ne kadar güzelse ve onun siyasetin fevkinde ne büyük ve mukaddes işleri varsa "ulema-yı din efendilerin de" parlâmento haricinde yapılacak çok hudsî vazifeleri vardır. Binaenaleyh bu zümrenin parlamento ile alâkalarını kesmek bir zarurettir.

Yeni devrin, yeni hayatın bir zarureti olarak bunu kabul etmek icabeder. Büyük Millet Meclisinin inkılâp fırkalarının yapacağı en iyi işlerden biri de budur. Bir dereceli intihap kadar mühimdir. Binaenaleyh Büyük Millet Meclisi Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nun zeylinden sonra İsviçre'de olduğu gibi, (uhrevî vazifelerle meşgul olan "ulema-yı din" ordu mensubini gibi intibahata iştirâk edemez) diye bir madde ile tarihi vazifesinden bir kısmını daha başarmış olur.

YİNE ISLAHAT

Siirt Mebusu Mahmut

(.....) muhterem muhatabımın ârifane bir tebessüm ile verdiği cevabı aynen kayde çalışıyorum. Hükümet lehine fazla nikbin olmaya mahal yoktur. Türkiye tarihi bundan daha vahim dahili ve harici mevcudiyetimiz üzerinde pek çok haiz-i tesir isyanlar kaydetmiştir.

Hadiselerin vukuu ve devamı sıralarında ruhlarımızda asabiyetler, heyecanlar hasıl olur. Tehlike başımızda tehditkâr vaziyetini muhafaza ettikçe bizdeki bu ateş de devam eter. Tehlike zail olduktan sonra her şeyi unutur ve affederiz.

Esasa taallûk etmeyen bazı tâli tedbirlerle işi pamuk ipliğine bağlarız. İşte bunun içindir ki hükümetin ciddî ıslahat yapacağından çok ümitvar değilim.

(Hakimiyet-i Milliye, 13/Nisan/1341) (1925)

TEDÂBİR-İ İDARİYE VE ISLAHİYE

Yakup Kadri

Evvelki gün Sivas mebusu Halis Turgut beyin isyan sahasındaki tedip harekâtına dair bir suali münasebetiyle Başvekil İsmet Paşa Hazretlerinin Büyük Millet Meclisine vukubulan beyanatı gazetemizin dünkü nüshasında intişar etti. Takriben 1 aylık hadisat ve harekâtın vâzıh ve muciz bir hülâsası demek olan bu beyanata ilâve edilecek ne bir mülâhazamız ne de bir mülâhazamız vardır. Ancak sual sahibinin kendisine verilen izahatı kabul ve tasdik sadedinde bera-yı usul söylediği birkaç söz arasında İsmet Paşa'ya atfen isyanın hemen hemen söndürülmüş telâkki edilebileceğini işrap etmesi üzerine Başvekilin, kendisine mahsus bir civanmertlikle beyanatına zeyil olarak ilâve ettiği şu birkaç cümleyi tahlilden kendimizi alamayacağız.

İsmet Paşa son söz olarak demiştir ki:

"Hadisatın ifası için tedabir-i katiye ittihaz edileceği ve büyük muvaffakiyetler, kati muvaffakiyet istihsal olunduğu bir emrivâkidir. Kezalik bundan sonra âsilerin herhangi bir ümide kapılmalarına mahal kalmayacak sarih bir vaziyet karşısında bulunduğumuz da doğrudur, ancak harekât bitmemiş devam ediyor, **harekât-ı katiye safhasını bitireceğiz ve ondan sonra tedabir-i idariye ve ıslahiyeyi arzedeceğiz.**"

Karilerimizin hasseten altlarını çizdiğimiz son cümle üzerinde dikkatle tevakkuf etmeleri lâzım gelir. Başvekil Paşa Hazretleri **"tedabir-i idariye ve ıslahiye"** tâbirleriyle acaba nasıl bir maksadı ifade etmek istiyor, vakıa şimdiye kadar görüp dinlediğimiz kürsü erleri içinde en açık, en kati bir ifadeye malik bulunan **bu yaman devlet adamının** herhangi bir nutkunda örtülü ve iltibaslı noktalara tesadüf etmek hayli güçtür. Bu sefer de bizi üzerine tevakkuf ettiren söz her türlü mecaz, ibham bulutlarından muaaradır. Fakat şu var ki bu **tedabir-i idariye ve ıslahiye tâbiri Şark vilâyetlerimizde isyan çıktığı gündenberi hiç işitmediğimiz bir şeydir.** Sırasiyle kâh tenkilden kâh kahr-u tedmirden, kâh temin-i sükûn ve âsayişten bahsedildi. Lâkin bu ilk defadır ki bir de ötedenberi Türkiye'de yaşayanlara meçhul olmayan ve hükümet erkânı tarafından bilvesile ile tekrar edilip duran devlet klişelerinden biridir. Hususiyle münkariz Osmanlı Devletinin tarihi ta Ahmet salisten Beşinci Mehmet zamanına kadar hep bu **"ıslahat-ı idariye"** teraneleriyle doludur. Mısır, Yemen bunun âlâsını bilir. Rumeli taraf taraf bu tecrübeye saha olmuştur Fakat hiç bir ıslahat teşebbüsünün müsbet bir neticeye vâsıl olduğu görülmemiştir. Biraz da bunun içindir ki hattı zatinde gayet vâzıh bir şey ifade eden bu klişe ile her karşılaşmamızda adeta irsî bir şek ve tereddüde düşüyoruz ve bundan muammaengiz bir mahiyet buluyoruz. Lâkin **İsmet Paşa gibi inkılâp erinin ağzında hâbide tâbir ilk defa olarak şâyan-ı dikkat bir taravet ve katiyet iktisap etmiştir.** Biliyoruz ki bunu söyleyen rical-i devlet, her hangi bir Osmanlı Padişahının veziri değildir Doğrudan doğruya milletin içinden milletin iztırabı içinden çıkmış ve bu memleketin her türlü intilâç ve ihtimalleri arasında döğüle döğüle yetişmiş bir azim ve iradenin muvacehesindeyiz. Böyle bir şahsiyette hiç bir sözün uyuşturucu kamaştırıcı bir devlet edebiyatı mahiyetinde kalmasının ihtimali olmamalıdır. Hususile anasır muvazenesi ve anasır ihtilâfı üzerine müesses bulunan ve bütün hikmet-i mevcudiyetini bunun idame ve takviyesinde bulan Osmanlı İmparatorluğu için bu devir ve bu Cumhuriyet evlâtlarının aklından geçebilecek herhangi bir cezri hareketin icrası ne dereceye kadar imkânsız idise bugün bu devir ricalinin zaaf ve tereddüdünü hissetmek te bizim için o kadar imkânsızdır. Binaenaleyh İsmet Paşa bize **ikinci bir Arnavutluk gailesini temsil eden Şark meselesini** kökünden hal edebileceğini söylediği zaman bunun bütün şumul ve ehemmiyetini ve bu şumul ve ehemmiyetin iltizam ettiği azim ve kudreti ve kendi nefsinde tamamile hissetmiş olması lâzımgelir.

Şark hâdisesi için bir Arnavutluk gailesini temsil ediyor dedik, filvaki **Osmanlı İmparatorluğu içinde Arnavutluk havalisinin mânâ ve mahiyeti ne idiyse Türkiye Cumhuriyeti için de Şark vilâyetlerimizdeki hâl ve vaziyetin mânâ ve mahiyeti odur.** Bazı kimseler dün Arnavutluk isyanlarında millî bir kıyam manasını bulurlardı. Bugün de içimizden birçokları Şark hâdisatına böyle bir mânâ atfetmeğe meyyaldirler. Lâkin bizce her iki havali için de ihtilâcatın sebebini bundan başka bir yerde aramak lâzımgelir. **Vakıa milliyet duyguları her isyanda vasıta olarak tahrik edilmiştir. Ve edilmektedir.** Bu tarz-ı hareket bulanık suda avlanan bazı politikacıların işine çok yarar. Fakat asıl kaynaşan ve kaynatılan kütlelere sorunuz, böyle bir şeyden asla haberdar değildirler. Herhangi bir cemaatın kalbinde milliyet duygusu ancak uzun bir tehzip ve terbiye devresinden sonra hasıl olur. Nasıl tasavvur edilebilir ki henüz insani şuurla bile bir millet ihtirası uyanabilsin. Şu halde bu şuursuz kütleleri zaman zaman harekete getiren esrarengiz şey nedir, hangi eller evlerinde veya kulübelerinde dünyadan bihaber sakin sakin yaşayan ve hiç şüphesiz bu hayattan başka bir şey istemeyen insanları zaman zaman fırtınalı birer deniz dalgası haline sokup oradan buraya, buradan oraya sürüklüyor, bu muammayı halletmek için o sürülerin başlarına geçenlerin kimler olduğunu bilmemiz kâfidir. Orda **bir Şeyh Said, şurada bir Hacı Musa, ötede bir ağa, beride bir bey lâkin bunlar da acaba neyi, hangi kuvveti, hangi hakkı, hangi ananayı temsil ediyorlar.** Ne için böyle insanlara Türk Vatanının başka yerlerinde tesadüf edilmiyor. Sakin şu veya bu toprağın şu veya bu cins adamları yetiştirmek hususunda ayrı ayrı bir takım havas-ı inbatiyesi mi vardır? **Şeyh veya derebeyi namını verdiğimiz bu kurun-u vusta yadigârları** hangi sihirli nufuzla burada mahvolmuş, orada baka bulabilmiştir.

Başvekil İsmet Paşa hazretlerinin vadettikleri tedabir-i idariye ve ıslâhiyeye başlamazdan evvel işte bütün bu suallerin cevabını kendi kendimize vermiş olmamız lâzımgelir.

Biz şimdiden şunu ümid ediyoruz ki **isyan ateşi tamamile söndürüldükten sonra hükümetin yapacağı şey baştan başa kurun-u vusta yatağı olan bütün o Şark havalisinde esaslı bir "tevsiye-i içtimaiye ameliyesi"dir.** Bunun ne kadar çetin ve ne kadar uzun bir cehte muhtaç olduğunu biliyoruz. Fakat tarih bize bu husuta en sadık bir nasıh, en kuvvetli bir muvaffakiyet vasıtasıdır.(X)

(Hakimiyet-i Milliye 10 Nisan 1341 (1925)

X. Şeyh Said İsyanı sonrasında, Kemalist yöneticiler ile Türk burjuva aydınlarının başlıca sloganı "ortaçağ (kurun-u vusta) kalıntılarını temizlemek; derebeyliği, ağalığı tasfiye etmek"ti. Gerçekteyse gizli "Şark İslahat Plan"ları hazırlanıp uygulamaya konuyordu. Gerekli burjuva - demokratik devrimlerin yapılmaması bir yana Türk burjuvasizi ile Kürt feodalitesi - birbirlerine ilişmeme temelinde - sürekli işbirliği içinde olmuştur.

XII. BÖLÜM

DERSİM ESKİ MEBUSLARINDAN ŞEYH SAİD İSYANI KARŞITI DEMEÇ ALAN YÖNETİM, BU DEFA DERSİM'İ "*TENKİL VE TEDİP*"İN ALTYAPISINI HAZIRLIYOR

XII-a) Dersim Kürt Aşiret Reisleri İsyan İçin Ne Diyorlar?

Muhabirimiz, Diyarbekir'den Dersim'e Kadar Bir Tedkik Seyahatı Yapmış, Sabık Mebus Diyap Ağa ve Sair Rüesa İle Mülakat Etmiştir

Diyarbekir 29 (Suret-i Mahsusuda gönderdiğimiz muhabirimizden) Son günler içinde Diyarbekir'den Dersim'e kadar küçük bir tedkik seyahatı yaptım. Ve bugün avdet ettim. Dersim'de bilhassa sabık Mebus **Diyap Ağa** ve sair aşiret rüesası ile görüştüm. Diyap Ağa, isyan hakkında şunları söyledi:

"- *Birdenbire Şeyh Said'in isyan ettiğini duyduk; Elaziz'e gelmiş, hükümeti basmış. Vallahi şaşırdık. Gökten mi indi, yerden mi çıktı bu hain dedik. Bir kısmımız tepelerde bekledi, Dersim'e sokmadık. Herkes ne bulsa bulur. Bizde keçi, koyun hırsızı çoktur. Ama hain yoktur. Bu herif azmıştı. Devlete âsi oldu. Biz Cumhuriyete merbut insanlarız.*

1306 (1890) senesinde de İngiliz, Rus Konsoloshanesi bizi isyana teşvik etmişti, çok para vermek istiyorlardı. Onları kovduk, paraları almadık, hükümetimize sadık kaldık."

Sabık (eski) **Mebus Mustafa Ağa** da şunları söyledi:

"- *Hükümet-i hazıramıza candan bağlıyız, duacıyız, hain berhudar olmaz, eğer* ***Şeyh***

Said yahut Şerif buraya gelse idi. vallahi silah atardık. O zaman bütün ağalar Elâziz'de idik. Kumandan Paşayı gördük, sadakatımızı söyledik."(1)

Köroğlu Süleyman Ağa dedi ki:

"- *Şeyh Said avaneleri hükümetimize, allahımıza isyan etti."*

Diyap Ağa tekrar söz aldı:

"- *Allah; Şeytan şerrinden esirgeye şeyhlerin ne yüzünü gördüm, ne sözünü işittim. Görmek istemeyiz de (....) uğruna feda olsun. Biz vallah bu hainin nereden çıktığına şaşıp kaldık. Sebep olanların akibeti için ne diyeyim. Allah cennet ile cehennemi kulları için yaptı. İşte böyle cehennemlik, vatan haini kullar oraya girecektir."*

Dersim vilayetinin merkezi olan Hozat 300 hanelidir. Elâziz'den otomobil ile ikibuçuk saatte Pertek nahiyesine ve oradan hayvanla yedi saatte de kayalık, sarp, çetin patikalardan, derelerden geçerek Hozat'a gidilmektedir. Hozat ahalisinin (.....) Türktür ve hepsi zeki adamlardır.

*(**Vakit**, 27 Mayıs 1925)*

---

1. Mustafa (Mıço) Ağa, 1938'de kurşunlanarak öldürüldü. Yalnız o mu? 1925 Şeyh Said İsyanı sonrası 1926'da Elazıg Valisi Cemal (Bardakçı) Malatya Valisi Bozan Bey aracılığıyla Ankara'ya getirilip M. Kemal'le görüştürülen şu aşiret reislerinin hemen tamamı 1938 Dersim katliamında öldürülmüşlerdir:
   Abbasan aşireti reisi *Mıço Ağa*, 1938'de Dersim'de kurşunlanarak öldürüldü.
   Pergozan aşireti reisi *İbrahim Ağa*, 1938'de yakılarak öldürüldü.
   Karabal aşireti reisi Kangozade *M. Ali Ağa*, 1938'de öldürüldü.
   Malatya Valisi *Bozan Bey*, Malatya adına toplantıya katılmıştır.
   Elaziz Valisi *Ali Cemal Bey* Bardakçı.
   Ferhedan aşiret reisi *Cemşit Ağa*, 1938'de öldürüldü.
   Abbasan aşireti reislerinden *İbrahim Ağa*, 1938'de öldürüldü.
   Yusufan aşireti reisi *Kamber Ağa*, 1938'de Elaziz'de öldürüldü.
   Kırgan aşireti reisi *Zeynel Ağa*, 1938'de Dersim'de öldürüldü.
   Karabal aşiret reislerinden *Koco Ağa*, 1938'de Dersim'de öldürüldü.
   Albeyan aşiret reislerinden *Koco Ağa*, 1938'de Dersim'de öldürüldü.
   Karabal aşiretinden emekli subay *Haydar Efendi*, 1938'de İstanbul'a sürüldü.
   Beran aşireti reislerinden *Hasan Efendi*, 1938'de İstanbul'a sürüldü.
   Seydan aşireti umumi mümessili *Dr. Nuri Dersimi*, 1937'de Suriye'ye iltica etti.
   Pevangan aşiret reisi *Cafer Ağa*, 1938'de Dersim'de öldürüldü.
   Peyavangen aşiret reislerinden *Süleyman Ağa*, Antalya4ya sürüldü, orada öldü.
   Bamasoran aşiret reisi *Yusuf Ağa*, 1936'da 30 kişi ile beraber çığ altında kalarak öldü.
   Alan aşiret reisi *Ali Ağa*, 1938'de Dersim'de öldürüldü.
   Şadyan aşiret reisi *Veli Haki Rejiki*, Dersim'de kalmıştır.
   Kırgan aşiret reislerinden *Mustafa Ağa*, 1938'de öldürüldü.
   Soran aşiretinden Hıdır Ağa, 1938'de öldürüldü.

IX-b) "Gizli Hükümdarlar Yaşatan Derebeyler"

Aşiretlerden Her Birinin Bir Reisi, Yüzlerce Tüfengi, Kendilerine Mahsus Tarz-ı Hayatları Vardır

Şeyh Said'in muhakemesinde hazır bulunmak üzere suret-i mahsusada Diyarbekir'e giden arkadaşımız geçenlerde mühim muhakemelerin birkaç gün sonraya taalluk edilmesinden istifade ederek (Dersim)'e kadar gidip gelmiş, bir **tetkik seyahatı** yapmıştı.(2) Muharririmizin gönderdiği uzun bir mektubun ilk kısımlarını birkaç gün evvel dercetmiştik. Son kısımlarını da bervech-i âti (aşağıda) naklediyoruz:

Dersim havalisinde yaşayan aşiretlerden biri de Bahtiyar aşiretidir. Bah var aşireti Sin nahiyesinin Pakire ve Söke köyleri ile etrafında oturuyorlar. Nesilleri a a-yı Şarktan Belucistan'dan gelmiş imiş. Oradaki Bahtiyarîlerin bir kolu imişler. Sil aşi rler ve civar aşaire nazaran çıkardıkları kuva-yı musallaha (silahlı kuvvetler) ol dı a mühimdir. Dörtyüzü geçer. Dediklerine nazaran muhakkak bin tüfekleri vardır. Reisleri Süleyman Ağa Bakire karyesinde, amcazadesi Yusuf da Söke'de oturuyor. Yukarıabbas, Bahtiyar, Kırgan ve Koçuşakları aynı niyet arzederler.

Koçuşakları(3)

Koçuşakları, Amoka nahiyesi dahilinde dağılmış şekavetle (eşkıyalıkla) bütün Dersimliler'i bastırmış, ismi heyula dehşeti veren aşiret efradıdır. Koçuşağı, asırlarca zamandan beri yaptığı şekavet ve mezalimle Dersim'in civarındaki birçok kasabaların felaketine sebep olmuş, hanumanlar yıkmış ve etrafı harabezâra çevirmiştir. Kemah'a. Sivas'a, yine Kemaliye'ye, Arapgir'e ve Ovacık mühitine asırlarca zamandanberi vasi talanlar yapmışlar, oraların ne kadar menkul serveti varise ağanın, derebeylerinin keselerine.

---

2. Sonradan "**Derebeyi ve Dersim**", "**Tunceli Medeniyete Açılıyor**" kitap rının yazarı Hakkı Naşid (Uluğ) kastediliyor. Adı geçenin bunlardan başka şu kitapları bulunuyor: "**Çanakkale Destanı'nın 50. yılı**", "**Emperyalizme Karşı Türkiye 1922-1924**", "**Üç Büyük Devrim**" "**Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**", "**Hemşehrimiz Atatürk**".
3. 1936'da Dersim aşiret reislerini Ankara'ya getirip Atatürk'le görüştüren zamanın Elaziz Valisi Cemal Bardakçı, **Anadolu İsyanları** (1940) adlı kitabında, başta Kocan (Koçuşağı) aşireti olmak üzere çeşitli aşiret reislerinin ve aşiretlerinin tasfiyesini daha önce Ankara'ya önerdiğini ifade eder. Jnd. Um. Kumandanlığınca 100 adet basılan "**Dersim**" adlı gizli yayında da, hangi aşiretlerin nereye sürgün edileceği tek tek belirlenir.

hazinelerine taşımışlardır. Yine talana giden, zabtiye ile vuruşan Dersimli'nin sırtı çıplaktır, karnı açtır. Fakat derebeyi zenginlemiştir. Zavallı Egin daha pek yakın senelerde Dersim'in geniş bir talanına uğramış, 60 bin altunluk zarar görmüştür. Bu müthiş talanlarla bugün Koçuşağı'nın gelip süpürdüğü yerler sefil olmuş, ahalisi hicret etmiş, fakir düşmüş, kasabalarda nüfus kalmamıştır.

Bir Eğinli odacının İstanbul dairelerinde yarım asırlık hizmetinden sonra kurduğu ufak bir çay ile dört-beş parça kilimi heryanı üç senede bir, derebeyinin vaziyeti gevşemiş gördüğü anda şaki ordularının talanıyla mahvolmuştur. Kırk-elli sene evvelki nüfuslarına nazaran bugün Koçuşağı'nın uğrağı olan sahalarda onda-dört ile beş nisbetinde nüfus kalmıştır. **Adalet ve faziletin satırının hırsızların elini kesmesini halk cumhuriyetinden bekliyor.**

Bu aşiretin, son dörtte-bir asırda reisi İbrahim imiş. Aşiretinin aslını Şeyh Ahmed-i Yesevi'nin oğlu Seydali'ye nisbet eden idareci geçenlerde ölünce oğulları arasında riyaset davası çıkmıştır. Seyithan, Veli ve Yusuf arasında bugün el'an devam eden riyaset davası aşiretin üç-dört yüzden ziyade olan silahlı mevcudiyetini parçalamıştır.

Bugün riyaset davasından kuvveti tenakise uğrayan (eksilen) bu aşiret, zorbalığıyla Şam ve Reşik uşaklarını da taht-ı idaresine almıştır. Aşair ağası arasında 1336 senesinde zuhur eden kıtal dolayısıyla Ovacık'la Hozat arasında meskun evvelce mühim bir aşiret olan Alo Ağanın idaresindeki Şamuşağı aşiretinin mühim bir kısmı Koçuşaklarına iltihakla, bugün tam benliklerini kaybetmişlerdir.

Reşikuşakları da bu aşirete tabi olmaya mecbur olmuştur, yüz kadar müsellah kuvvetiyle Koçlara karışan bunlar haneberduşdurlar, uşaklık ederler.

Pilvenk Aşireti

Hozat'ın Dere nahiyesinde müdebbir olan reisleri Kosoğlu Süleyman Ağanın idaresi altındaki bu aşiretin Dersim'in mütenebbi (peygamberlik taslayan) ve fakat kuva-yı müsellehası itibarıyla şâyân-ı dikkat bir aşiretidir. Altı-yedi yüzden fazla silahlısı olan bu aşiretin Horasan'dan geldiğini söylüyorlar, fakat şecereleri yoktur.

Laçin Uşakları

Laçin uşakları, Ferhad uşaklarının bir koludur. Balikân nahiyesinde otururlar, bu kol ne kadar olsa Ferhaduşakları'na nisbeti dolayısıyla muti sayılabilir. Arazileri Ovacık hattı sahası üzerindedir. Ağaları Yusuf'dur. Oldukça sözü-sohbeti yerinde bir adamdır. Fakat Laçinuşakları esaslı bir kıymet addedilemez.

Mazgirt ve Nazmiye Kazalarındaki Aşâir

Vilayet merkezi civarına serpilmiş olan bu ehemmiyetli aşairden maada esaslı aşiret hayatı Arfacık, Mazgirt ve Nazımiye kazalarındadır.

Yeni teşkil edilen Ovacık kazasının Kalan nahiyesinde mümessili ve milli ağaların riyasetinde Kalan aşireti yaşar, bu aşiret dahi Şeyh Ahmed-i Yesevi'ye kendisini nisbet ediyor. Çerpazin nahiyesinde Kuru Mustafa Ağa aşireti yaşıyor. Kazanın merkezi itttihaz olunan Zirnek köyünde üçbin küsur metre yüksekliğindeki Munzur Dağlarının ismiyle kendisini tevsim eden (.....) ak sakallı saldîde (yaşlı) Kasımoğlu Munzur Ağa da bu yalçın sahada aşiretiyle yaşar. Pilvenkli Mahmut, Hobikliuşağı reisi Zeynel, Topuzuşağı reisi İbrahim ile bütün bir kazanın mevcudu tamamlanır.

Munzur, dünyanın en güzel yerlerinden biridir. Fakat tabiatın âsiliği, teşkilat-ı arziyenin (doğal yapının) heybet ve haşmeti buralılarîn ruhuna gayet geniş bir cesaret ve korkusuzluk vermiştir.

Dersim'in şarkında Kili ve Çapakçur ile hemhudut olan Nazmiye kazası dahilinde Hayderan nahiyesinde Hayderan aşireti reisi Kamer Ağa, Hakes nahiyesinde Arelli Yusuf Ağa, İbrisik nahiyesinde Kureşan'lı Ali Çavuş hükmeder.

Mazgirt kazasında Pah nahiyesinde Suruşağı aşireti Mustafa Ağa'nın, Haydarizâde aşireti geçenlerde ölen Peder Ağanın, Muhundu nahiyesinde de Şadılı aşireti Hasan Bey ve Rifat ağaların riyasetinde yaşarlar. Şadılı aşireti ile yine bu kazanın diğer köylerinde mukim Kıran ve İzolu aşiretler güya Kerbelâ vakasında harbe iştirak eden Arap kabilelerinden gelmiştir. Vaktiyle bu iddiada imişler. Fakat hiçbiri, hatta seyitleri ve şeyhleri de ne bir kelime Arapça bilirler ve ne de okur, yazarlar. Dersim aşairinin vilayet dahiline nasıl serpildiklerini izah ettim. Dersim'in geri kalan Çarsancak ve Çemişgezek kazaları bahsettiğimiz eşair (aşiret) hayatından başka bir şekilde yaşamaktadır. Onun için bu iki kazadaki tarz-ı hayat ve faaliyeti, Dersim mefhumunun ifade ettiğinden ayırdım...

(**Vakit**, 20 Haziran 1925
Naşid Hakkı

XIII. BÖLÜM

"ŞEYH SAİT AYAKLANMASI"YLA İLGİLİ AÇAKLAYICI EK BİLGİLER(X)

Uğur Mumcu bugüne kadar Kürt sorunuyla ilgili genellikle olumsuz tavırlar takınan bir Kemalist aydındır. Kürt sorununa sahip çıkmanın adeta demokratlığın bir ölçütü haline gelmesinden sonradır ki, o da bu soruna eğilme ihtiyacı duymuş ve Cumhuriyet'teki yazı dizisini kaleme almıştır. **Mumcu**, görünüşte çok geniş bir kaynak birikimine dayanmakta ve objektiflik iddiasıyla ortaya çıkmaktadır. Bunun, **Mumcu**'nun en "objektif" çalışması olduğu belki doğrudur. Ancak hemen belirtelim ki yazar, bu defa da olaya belli bir gözlükle baktığından, Kürt ulusal hareketi liderlerinin doğrudan gözleme dayalı hatıralarına gerektiğince yer vermediği gibi, iç ve dış gizli belgelerin de işine yarayan kesitlerini kullanmaktadır. Böyle olunca da Kürt ulusal hareketlerinin ulusal niteliği ve boyutlarından çok "dini" yönü ve "yabancılarla ilişkiler" öne çıkarılıyor.

Şunu hemen belirtmeliyim ki, **Mumcu**'nun yararlandığı kaynaklardan hiç biri bizim yabancımız değildir. Ancak olumsuz koşullar, bu bilgi ve belgeleri günyüzüne çıkarmamızı engellemiş, bu konuda **Mumcu**'ya yaptığımız (1989 yılında) bir öneri de sessizlikle geçiştirilmiştir. Aradan yıllar geçtikten sonra **Mumcu**'nun hazırladığı bu yazı dizisi, bazı noktalara değinmemizi gerekli kıldı. Konuyla ilgili ayrıntılı bir incelemenin yeri kuşkusuz burası değil. Bu nedenle ben yalnızca kimi maddi yanlışları düzeltmekle yetinecek ve **Mumcu**'nun "esgeçtiğini" gördüğüm bazı ek bilgi ve belgeleri vermekle yetineceğim.

X. Uğur Mumcu'nun Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilen ve sonradan "**Kürt-İslâm Ayaklanması**" adıyla yayımlanan incelemesine cevap olarak **Cumhuriyet** gazetesine gönderilen bu inceleme, orada yayımlanmadığı için daha sonra **Deng Dergisi**nde (13. sayı) yayımlanmıştır.

1) **Kürdistan Teâli Cemiyeti**'nin yönetici ve aktif üyelerinin en yaygın listesi, dizide de kaynak olarak gösterilen **Özgür Gelecek Dergisi**'nin 3. sayısında yayımlanmıştı. Bu listede, Mumcu'nun bildirdiklerinden ayrı olarak şu isimler de yer almaktadır.

- **Emin Ali Bedirhan:** Kürdistan Teali Cemiyeti Başkan Vekili ve sonradan Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti Başkanı.
- **Bedirhanzâde Murad Remzi:** Belediye eski Genel Müfettişi.
- **Hasan Remzi Bedirhan.**
- **Emin:** Üçüncü Kolordu İdare Reisliğinden Emekli Kaymakam.
- **Şeyh Saffet:** Eski Meclis-i Meşayih Reisi (Tekkelerin işlerini yürütmekle görevli daire başkanı).
- **Mehmet Sıddık:** Binbaşı.
- **Halil Rami:** Malatya eski Mutasarrıfı.
- **Bedirhanzâde Bedirhan.**
- **Abdullah:** Erbil eski Müftüsü.
- **Mevlit:** Yüzbaşı.
- **Abdülkadir Nuri:** Üniversite öğretim üyelerinden.
- **Hacı Osman:** Ankara'nın Bâlâ Kazası eşrafından.
- **Hacı Molla Said:** Medine eski hâkimi.
- **Hanbeyzâde Süleyman Nuri:** Binbaşı.
- **Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü:** Eczacı, Dersim Aşiret Reislerinden.
- **Emin Ayni:** Sina Şehbenderliğinden emekli.
- **Ahmet Vicdani:** Doktor Binbaşı.
- **Siverekli Osman Paşazâde Halil Fahri.**
- **Babanzâde Mahmut**
- **Babanzâde Rifat**

- **Mehmet Emin Paşa:** Emekli Mirliva.
- **Tevfik Vehbi:** Kurmay Yüzbaşı.
- **Abdurrahman:** Öğretmen.
- **Mustafa Şevket:** Üsteğmen.
- **Sadrettin:** Üsküdar eski Mutasarrıfı.
- **Hamza:** Mutasarrıf.
- **Halil:** Polis eski Müdürü.
- **Mehmet Zeki:** Yüzbaşı.
- **Osman Nuri:** Fatih Medresesi Hocalarından.
- **İhsan:** Yüzbaşı, Ağrı İsyanının Lideri İhsan Nuri.
- **Vanlı Süleyman:** Komiser
- **Abdullah Sadi:** Sonradan Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti Genl. Sekreteri.
- **Tevfik:** Doktor.
- **Abdülkerim:** Topçu Yüzbaşı.
- **Cemil Paşazade Ekrem**
- **Bedirhan Asaf**
- **Fevzi Berho:** Doktor.
- **Süleymaniyeli Tevfik:** Pala eski Kaymakamı.
- **Süleymaniyeli Mehmet Emin Bey:** Emekli Askeri Kaymakam.
- **Hoca Ali Efendi:** Âlim.
- **Fethullah Efendi:** Tüccar.
- **Dersimli Halil Bey:** Miralay.

Görüldüğü gibi, Kürt ulusal örgütlenme ve hareketlerinin niteliğini doğru kavrayabilmek için bu örgütlerin insan dokusunu da iyi bilmek gerekiyor. Bu liste, başka halklarda olduğu gibi Kürt ulusal hareketlerine öncülük edenlerin de dönemin aydınları olduğunu ortaya koyuyor.

2) Doktor Abdullah Cevdet'in Kürt milliyetçiliğindeki yerini daha doğru olarak kavrayabilmek için şu esere de bakmak gerek. M. Malmisanıj: **Yüzyılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve Doktor Abdullah Cevdet**.

3) **Vet. Dr. Mehmet Nuri Dersimi**'nin lakabı, listede belirtildiği gibi (Çivrilzâde) değil (Colikzâde) dir. Adı da (Muhammed) değil (Mehmet Nuri) dir. Bilindiği gibi halk arasında (Baytar Nuri) olarak bilinen M. Nuri Dersimi. Koçgiri hareketinden başlayarak 1937 yılına kadar Kürt ulusal hareketlerinin ya içinde bulunmuş, ya da çok yakından izlemiştir. Bu nedenle "**Kürdistan Tarihinde Dersim**" adlı eseri doğrudan gözleme ve yaşama dayalı birinci elden bir kaynaktır. Buna rağmen Mumcu, bu eserden son derece sığ biçimde yararlanmaktadır. Dersimi'nin, dizide yararlanılmayan bir başka önemli eseri de "**Hatıratım**" (İsveç-1986) adlı eseridir. Kürt hareketi üzerinde çalışanların, bu eserlerin yanı sıra, yine doğrudan Kürt ulusal mücadelesine katılmış bulunan Kadri Cemil Paşa (Zinar Silopi) nin "**Doza Kurdistan**" (Kürdistan Davası). Ekrem Cemil Paşa'nın "**Muhtasar Hayatım**", Garo Sasuni'nin "**Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri**" gibi eserlerine mutlaka başvurması gerekir. Çünkü bunlar "taraflardan birisi"dir, karşı "taraf" devlet ve resmi ideolojidir...

4) **Roja Kurdistan** ve dizide yanlışlıkla (Bankı Hak) biçiminde geçen **Bangê Hak**, Irak Kürdistanı'nda bir çok defa ayaklanan ve kendisini Kürdistan Kralı olarak ilan eden **Mahmud Berzenci**'nin çıkardığı dergi ve gazetelerdir. Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti'nin yayın organlarıysa **Roja Kurd** ve **Hetawê Kurd** dergileridir.

5) Dizide adı yanlışlıkla "Kürt Talebe Heyvi Cemiyeti" olarak geçen dernek, ilk Kürt gençlik örgütü olan "Kürt Talebe Hêvi (Umut) **Cemiyeti**'dir.

6) Dizide birbirine karıştırılan "**Kürt Teâli Cemiyeti**" ile "**Kürdistan Teâli Cemiyet**"i birbiriyle ilişkili iki ayrı örgüttür. İlki Diyarbakır'da, ikincisiyse İstanbul'da kurulmuştur.

Mumcu'nun sıraladığı Kürt örgüt ve derneklerinden başka, Osamnlı döneminde şu örgüt ve dernekler de legal olarak kurulmuş ve faaliyet göstermiştir:

- **Kürt Teâli ve Terakki Cemiyeti** (1910)
- **Hêviya Kurd Cemiyeti** (1910)
- **Kürt İrşad ve İrtika Cemiyeti** (1918)

- **Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat Cemiyeti** (1918)
- **Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti**
- **İstihlâs-ı Kürdistan Cemiyeti**

Hatta bunlara şu örgütleri de eklemek mümkün:

- **Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti**
- **Müsalemet İttifakı** (1920)
- **Belengaz-ı Hayriye Cemiyeti** vb...

7) **Seyid Taha**, amcası Seyid Abdülkadir'le barıştırılmak üzere 1912 yılında Şemdinli'den İstanbul'a İttihadcılar'ca getirilir. Yanlarında Karçikan Aşireti Reisi **Hacı Musa Bey** vardır.

8) Seyid Abdülkadir öncülüğündeki Kürt liderleri, 1919 yılında sadece Hükümetle değil, daha 1918 yılında **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** yöneticileriyle de Kürdistan'a özerklik verilmesi konusunda anlaşma yaparlar. **Hürriyet ve İtilaf Fırkası** ile **Kürdistan Cemiyet** arasında yapılan "**Anlaşma**" şöyledir:

"Programında esasen idare-i mahalliyeyi (özerk yönetimi) **kabul eden Hürriyet ve İtilaf Fırkası merkezi ile Kürdistan Cemiyeti arasında aşağıdaki madde üzerinde tam anlaşma sağlanarak, her iki taraf Tanrı'nın yardımına dayanarak memleketin selameti ve Halifelik haklarının korunması için birlikte çalışmayı kabul ederler.**

Madde:

Çoğunlukla Kürt halkının oturduğu memleketler, siyaset açısından İslam Halifeliğine ve Osmanlı Saltanatı'na bağlı olmak şartıyla halkın çoğunluğu tarafından seçilecek bir Emirin başkanlığı altında İdare-i muhtareyi (özerk yönetimi) **haiz olacaktır."** 20 Aralık 1918

Karesi Mebusu: **Vasfi**

Konya Mebusu: **Zeynelabidin**

Mustafa Sabri

Hürriyet ve İtilaf Fırkası Merkez-i Umumisi Mührü.

Azadan: **Sait**

Azadan: **Mehmet Ali**

Reis: **Seyid Abdülkadir**

Kürdisdan Cemiyeti Mührü.

Bu anlaşma, Şark İstiklal Mahkemesi'nde Seyid Abdülkadir'in karşısına suç kanıtı olarak çıkartılır. Seyid Abdülkadir, anlaşmayı doğrular ve anlaşmanın Ferid Paşa'nın Ermenistan emellerini kırmak için yapıldığını ve Kürdistan'a yalnız **muhtariyet** vermek istediklerini, yoksa Osmanlı Devleti'nden ayrılmak ismediklerini söyler. Gerçekte de Seyid Abdülkadir, Kürt hareketleri içinde "özerk yönetim" yanlılarındandır.

Ali Birinci, "**Hürriyet ve İtilaf Fırkası**" konulu doktora tezinde, partinin Ermeni ve Yahudiler'le yaptığı benzeri anlaşmalara yer verirken, bu anlaşmaya yer vermemektedir.

9) Dizide (Celalet Ali) ve (Celadet Ali) adıyla geçen kişi aynıdır ve doğru ismi (Celadet Ali Bedirhan) dır.

10) Mumcu, İngilizler'in her gizli belgesini gerçek bir kanıt gibi yansıtıyor. Oysa bu belgelerin birinde "Mustafa Kemal'in Bolşevikliği getirmek istediği" de iddia ediliyor (Cum. 3.6.1991). Gerçek böyle mi? Bu belgelerin tümünü eleştirel bir gözle irdeleyip değerlendirmek gerekiyor.

11) Koçgiri hareketine ilk katılan aşiretlerden biri "Kurmuşen" değil, "Kurmeşan" dır.

12) Mustafa Kemal'in Musul sorununa yaklaşımı (bk. Cumhuriyet 7.6.1991) bugün için de bir çok şeyi ifade etmiyor mu? "**Musul bizim için çok önemlidir. Birincisi, Musul'da sınırsız servet oluşturan petrol kaynakları vardır... İkincisi onun kadar önemli olan Kürtlük sorunudur. İngilizler orada bir Kürt hükümeti kurmak istiyorlar. Bunu yaparlarsa bu düşünce bizim sınırlarımız içindeki Kürtler'e de yayılır. Buna engel olmak için sınırı güneyden geçirmek gerekir...**"

Bir başka ilginç vurgulaması da şudur M. Kemal'in: "**Kürt sorunu, bizim yani Türkler'in çıkarları için kesinlikle söz konusu olamaz.**"

13) Uğur Mumcu, Mustafa Kemal'in "**Kürtler'e Özerklik**" konusundaki görüşlerini yorumlarken, 1921 Anayasası'nın 21. maddesine atıfta bulunuyor ve bu maddede "illerin manevi kişiliğe ve özerkliğe sahip" olmalarının öngörüldüğünü söylüyor. Oysa özerklik düşüncesinin temelleri daha önce hem "**Vilayat-ı Şarkiye Müddafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti**" çalışmaları çerçevesinde hem de 20-23 Ekim 1919 tarihlerinde Türk ve Kürt delegelerce Amasya'da imzalanan **II. Protokol**'le atılmıştı. Protokol şöyleydi: *"Beyanname'nin birinci maddesinde, Osmanlı Devleti'nin tasavvur ve kabul edilen hududu, Kürt ve Türkler'le meskûn olan araziyi ihtiva ettiği Kürtler'in Osmanlı camiasından ayrılması imkânsızlığı izah edildikten sonra, bu hususun asgari bir talep olmak üzere temin edilmesi gerektiği müştereken kabul edildi."* Bundan başka, "**Kürtler'in serbestçe gelişmelerini temin için ırkî ve içtimaî hukukları** (ulusal ve toplumsal hakları) **aynen kabul edildi.**" (Bkz. Faik Reşit Unat: **Amasya Protokolleri,** 1961, s. 360-361).

14- Yazar, "**Çerkez Ethem** ayaklanması 24 Ocak 1921'de bastırıldı. İki ay sonra da Ankara Hükümeti Koçgiri ayaklanması ile karşılaşmıştı" (Cum. 7.6.1919) diyor. Oysa Koçgiri hareketi 1919 yılında başlayıp 1921 yılında noktalanan bir harekettir. (Bkz. M. N. Dersimi **Kürdistan Tarihinde Dersim, Hatırlatım** ve **Koçgiri Halk Hareketi** (1919-1921) Komal yay. 1975).

Yazar, Şeyh Sait İsyanını da, İngiltere'nin 6 Ağustos 1924'te Musul petrolleri için Cemiyet-i Akvam'a başvurmasına bağlamaktır. Oysa bu hareketin ön çalışmalarının daha 1923'te başladığı bilinmektedir. Çünkü hareketin örgütleyicisi **Kürt Azadi** (Özgürlük) **Cemiyeti,** 1923 Mayısında kurulmuştur. Hatta Kürtler'in ulusal hak isteklerine dönük legal ve illegal çalışmalarını daha öncelere götürmek gerekir. Bugün elimizdeki bir çok bilgi ve belgenin ötesinde, bu konuda **Dersimî**'nin ve **Zınar Silopî**'nin (Doza Kurdistan) eserlerine bakmak yeterlidir.

15) Uğur Mumcu'nun özgün ve gizli kaynak olarak anılarından yararlandığı **Avni Doğan** ilginç bir kişiliktir. Bunun ilginç bir yönünü geçmişte Mete Tunçay sergilemişti. Avni Doğan "**Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**" (1964) adlı kitabında; Şark İstiklal Mahkemesi'ndeki savcılığı sırasında yargılanan gazetecilere yardım için büyük çaba gösterdiğini özellikle vurgulayarak iddia eder. Oysa Tunçay, Türk Tarih Kurumu'nda ele geçirdiği bir gizli mektubunda, onun gazetecilerin başına çorap örmek için yaptığı muhbirlikleri gözler önüne serer.. (Bkz. **Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması,** Ank. 1981, s. 144-145).

İşte Mumcu, günyüzüne çıkmamış özgün belge olarak adı geçenin yayımlanmamış anılarına da başvuruyor. Mumcu'nun "**Sunuş**"undan öğrendiğimize göre, 1944 yılında

İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın emriyle başlayan **"Yakındoğu Ayaklanmaları"** ile ilgili çalışma için de **"Doğu Genel Müfettişi"** Avni Doğan'a raporlar ve yazışmalar gönderilmiş ve Mumcu bunlardan da yararlanıyor. Yararlanıyor, ama nasıl?..

Şimdiye kadar yayınladığı en çarpıcı belgelerden biri, Umum Bozan Aşireti Reisi **Şahin Bey**in 15 Nisan 1924 tarihinde Halep'te yayınladığı bildiridir. (Bkz. Cum. 8. 6. 1991) Mumcu, tamamını yayımlamış gibi görünürken bazı kesitlerini atıyor. Söz gelimi **"Kürt Kavm-i Necibine Hitab"** (Soylu Kürt Halkına Hitab) başlığını atmış. **"Uyanınız ey Dârâ'nın çocukları"** ve **"Kürtler"** ara başlıklarını atmış, dahası paragraf atmış ve bunu belirtmemiş. Atılan paragraf şöyle: **"Doğuda ve Batıda her millet bağımsızlık hakkını kazanmış, esaret zincirini kırmış olduğu halde, her milletten hiç de aşağı olmayan Kürtler ne yazık ki derin bir gaflet uykusuyla yatmakta ve en meşru bir hakkını almamaktadır."** Yayımlanan ikinci paragraftaki "Irak, Suriye ve Filistin gibi Türk ülkesine.." cümlesindeki **"Türk ülkesi"**. **"Kürt ülkesi"** olacaktır. Yine 4. paragraftaki **"Ankara"** sözü **"Ankara ev-başına"** (Ayaktakımları, rezilleri) olacaktır. Bir belge verilirken, aslına bağlı kalmak esas olmalıdır!..

16) Daha da önemlisi Mumcu, Şeyh Sait Hareketinin "Dini" ve "Dış bağlantılı" olduğunu kanıtlamak için iç ve dış belgelerden seçmeler yaparken; Binbaşı **Kasım Bey**'in, eski Genç Milletvekili **Hamdi Bey**'in, öğretmen **Mehmet Zeki** (Dündaralp)'ın ihbar mektup, rapor ve telgraflarının Avni Doğan'ın arşivinde bulunduğunu bildiriyor ancak önemli kesitlerini vermiyor. Oysa Şeyh Sait hareketinin asıl niteliğini gösteren ve hareketin boyutlarını yansıtacak olan bu ve benzeri belgelerdir. Yazar, bu konuda dini içerikli belgeleri aktarırken ihbar mektuplarını da kendince özetleyerek aktarıyor. Tabii kaynağı ne olursa olsun bu tür belgeleri eleştiri sözgecinden geçirmek gerekiyor.

Mumcu'nun kaynaklarından ve arşivinden yararlandığı Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı ve Bozok (Yozgat) Mebusu **Avni Doğan**'ın örtülü oyunlarına yukarda çok kısa olarak değinmiştim. Ayrıntısını merak edenler M. Tunçay'ın yukarıda anılan eserine bakabilirler. Öte yandan, Tunçay'ın da vurguladığı gibi **Avni Doğan** ve benzeri yargılayıcıların İsmet Paşa dahil yöneticilerle yaptıkları gizli yazışmalar, bu mahkemelerin ne kadar âdil ve tarafsız olduğunu da ortaya koyuyor!.. (A. Doğan'ın, topladığı gizli belgelerden yola çıkarak 1934'te hazırladığı Kürt sorununa ilişkin bir gizli Raporu da bulunuyor.)

Gelelim ajan ve muhbir belgelerine. Mumcu'nun, belgelerinden yararlandığı muhbirlerden biri eski **Genç Milletvekili Hamdi Bey**'dir (Bkz. Cum. 9. 6. 1991). I. Dönem TBMM'nde Genç Mebusu olarak bulunmuş, İttihat ve Terakki yanlısı olan bu emekli Adliye Başkâtibi, halk tarafından benimsenmediği için bir daha seçilmemiştir. Kürt hain

tarafından benimsenmeyip bir daha seçilmemesinin onu oldukça kinlendirdiği ve bu durumun resmi yazışmalara da yansıdığı görülüyor. Hamdi Bey'in bir "**muhbir ve ajan**" olduğu anlaşılıyor. Bakınız bu konuda Diyarbakır Vilayetinden Dahiliye Vekaletine yazılan 29 Mayıs 1341 (1925) tarih ve 188 no'lu yazıda ne deniyor:

"23 Mayıs 1340 (1924) tarihli şifre telgrafnâmeye cevaptır.

Musul'un durumunu ve İlgilizler'in tutumunu yakından incelemek ve alabileceği bilgileri vaktiyle tarafımıza ulaştırmak kudretine haiz birisini aramakta iken bir süreden beri bu havalide kalmış ve ara sıra ötedenberiden sağladığı bilgileri tarafımıza ve bazan da yüce makamlarına ihbar etmekte bulunmuş olan Genç eski Mebusu Hamdi Bey'le yapılan görüşme sonucunda bu önemli görevi Musul'a gidip kalmak suretiyle yerine getireceğini kabul eylemesi üzerine, bu hususta memur bulmaktaki güçlükler düşünülerek durum hemen yüce makamınıza arz ve gerekli ödenek istenmişti. Bu telgraf emirleriniz üzerine adı geçen çağrılarak durum kendisine tebliğ edilmiş ancak İngilizler'den korkarak Musul'a kadar gidemeyeceği ve yalnız sınırlarımız dahilinde gezip dolaşarak Musul'un ve İngilizler'in durumundan ve Doğu İllerinin bazı bölgelerindeki iç siyasi gelişmelerden toplayacağı bilgileri vermek üzere istihdamının uygun olacağı cevabını vermiş ve bu yolda yazmış olduğu yazı da ekte sunulmuştur." Resmi yazının son bölümünde de, **"(....) adı geçenin esas amacının istediği yerlerde böyle bir ad ve görevle dolaşarak bu suretle hem menfaat sağlamak ve hem de gelecekte bir mebusluk veyahut uygun bir memurluk ve makam elde etmek olduğunun anlaşıldığı"** belirtilmektedir. Yazıda ayrıca bölgedeki gelişmelerin genelde resmi makamlarca ve Ankara tarafından bilindiği, ancak **"bazı milletvekilleri hakkında verdiği bilgilerin kendilerince yeterince bilinmediği"** anlatılmaktadır.

Hamdi Bey, kendisine özel bir şifre anahtarı verilerek resmen görevlendirilmiş ve Diyarbakır Valiliği başta olmak üzere yerel resmi makamlardan "Büyük Millet Meclisi Reisi, Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa"ya kadar birçok resmi makama Mayıs-1923'ten başlayarak çeşitli ihbarlar yapmıştır. Bu ihbar mektup ve telgraflarının tümünde Kürt ulusal çalışmaları ihbar edilmektedir. Bunlardan yalnızca birini vermek, bir fikir vermek için yeterlidir. Muhbir Hamdi Bey, 28 Mayıs 1340 (1924) tarihiyle Diyarbakır Valiliği'ne verdiği ihbar yazısında; Çapakçur Kürtlerinden evli olması dolayısıyla bölgeyi çok iyi tanıdığını belirttikten sonra **"yörede zararlı örgütlenmelere gidildiği, sözgelimi Musul, Cizre, Şırnak ve Eruh kazaları ile Van ve Hakkari vilayetleri havalisindeki Kürtler ve aşiret reisleri ile Zahu kazasında kurul-**

muş olan Kürt Cemiyeti ile doğrudan ilişkide olan çetelerin, yeni gizli örgütler kurageldikleri gibi Van, Hakkari Bitlis, Muş, Genç, Siirt, Diyakırbekir, Elazığ, Dersim, Erzurum, Malatya vilâyetlerini birleştirerek Kürdistan adıyla muhtariyet ilan etmeyi düşündüklerini; adı geçen Kürt Cemiyeti üyelerinden Vanlı Seyit Taha ve Seyit Abdülkadir ve şaki Hamza ve Simko ve Bedirhanilerden Kemal Fevzi ve diğer bir takım kişiler aracılığıyla Van ve Musul çevresindeki Kürtlere silah, cephane ve para dağıtıldığı, halkın gizli haberleşme ve isyan hazırlığı içinde olduğu; öteden beri bu kötü düşüncelere sahip olan Bitlis eski Mebusu Yusuf Ziya, Erzurum eski mebusu Süleyman Necati, Dersim eski Mebusu Hasan Hayri Efendilerle Varto aşiret reisi olup Erzurum'da oturan Miralay Kürt Halit Bey, Muşlu Hacı Musa Bey ve Palu'nun Dikvan nahiyesi ahalisinden olup bu kötü düşüncelerle Genç, Çapakçur, Palu, Kiğı kazalarında çalışmalar yapmakta olan Şeyh Şerif Efendi'nin bu isyan çalışmalarını yürütmekte olduklarını" haber vermektedir.

17-) Geçmişte, doğrudan Seyit Abdülkadir - İngiliz "gizli" görüşmelerine dayandırılmaya çalışılan, ancak daha sonra bir **"provokatör ajan"** olayıyla ortaya çıkarıldığı söylenen **Şeyh Said İsyanı**'nın İstanbul cephesi de birtakım soru işaretleri taşıyor. Bunları kısaca sıralayalım:

a) **Seyit Abdülkadir**'in özel kalem müdürü konumundaki Palu'lu **Abdullah Sadi**, geçmişten beri Kürt hareketlerinde yer almış eğitimli ve deneyimli bir kişi. "Kürdistan Muhtariyeti" için çalıştığından dolayı daha 14 Mayıs 1913'te Taif'e sürülmüş ve sekiz yıl sürgünde kalmış. Sürgün bitiminde Kahire'ye gitmiş ve orada "İngiliz ajanı" olarak çalışmış. Türk gizli polisi Celal'i de bu aşamada "İngiliz istihbarat memuru" olarak tanımış. Bir soru: Peki "İngiliz ajanlığı" yapmış olan Abdullah Sadi, neden kendisi doğrudan İngilizler'le temasa geçmiyor da, Celal gibi birini aracı kullanıyor?.. İngiliz ajanı, "İngiliz istihbarat memuru Celal"i tanımaz mı? Kendisi İngilizler'e bu kadar yakın olan bir kişi, neden bir memura (aracıya) ihtiyaç duysun?...

b) Ajan Celal'le 8 Ekim 1924 tarihinde yaptığı görüşmede "Burada korkuyorum ve takip altındayım" dediği halde görüşmelerini sürdürüyor... Devreye Şehremaneti Zabıta Memurlarından Nizametin konmuş, adı geçen küçük bir makyajla "İngilizlerin Şark İstihbarat Dairesi Reisi Mister Templon" yerine girerek Abdullah Sadi ile görüşmelere başlamış. Üç kişi arasında yapılan görüşmeler "Arapça olarak" cereyan etmiş... Abdullah Sadi, bu aşamada Türkçe ve Fransızca olarak Mr. Templon kimliğindeki Zabıta Nizamettin'e

siyasi bir belge vermiş... Peki bu konuşma ve belgelerin İngilizce olması daha mantıklı değil mi? İngilizlerin yanında "ajan" olarak çalışan Abdullah Sadi ile geçmişte ve o gün "İngiliz istihbarat memuru" olan Celal'in ve "İngiliz yetkili" Templon'un (Nizamettin) İngilizce görüşmeleri daha mantıklı değil mi?... Mr. Templon, bazı kaynaklarda geçtiği gibi "İngilizler'in Şark İstihbarat Dairesi Reisi" mi yoksa Behçet Cemal'de de yer alan raporlarında gösterildiği gibi "İngiltere Hariciye Nezareti Şark Bürosu Memuru" mu?..

c) Abdullah Sadi'nin Mr. Templon'la (Zabıta Nizamettin) yaptığı 26-27 Kasım 1924 tarihli görüşmede; Abdullah Sadi karşısındakine hitaben "Meselenin yapma ve tertip olmasının da ihtimali vardır. Ankara bizim İngilizler'le bir ilişkimiz olup olmadığını anlamak için tahminler üzerine olaylar düzenliyor. Bu zabıta da muhtemel olarak Ankara'nın adamıdır" demektedir. Görüldüğü gibi Şeyh Sadi, bir tertipden kuşkulanıyor. Sonra Şehremaneti Zabıta Memuru Nizamettin, "Mr. Templon" kimliğinde değil miydi?... Peki, bu "zabıta" kuşkusu nereden geliyor?..

ç) Abdullah Sadi ile Mr. Templon kimliğindeki Nizamettin'in görüşmeleri belli aralıklarla sürüyor. Peki, bunlar hangi dille anlaşıyorlar? Zabıta Nizamettin bir yabancı dil mi biliyor, yoksa yabancılığı anlaşılmayacak düzeyde Türkçe ya da Kürtçe mi konuşuyorlar?

Bu soruları daha da çoğaltmak mümkün. Görüldüğü gibi, kaynaklarda Abdullah Sadi'nin Şark İstiklâl Mahkemesinde kabullendiği bu provokasyon olayı da birçok açıdan su götürüyor. Gerçekten çok, "düzmece bir senaryo" ya benziyor. Ya da iyi düzülmemiş bir senaryo... Yoksa "Osmanlı'nın oyunları" az değil!...

18) Yazar, Şeyh Mahmut Berzenci'nin -dizide birkaç kez yanlışlıkla "Benzerci" olarak geçiyor -1918 yılında Kürtlere özerklik verilmesi için başvurduğunu ve İngiliz Binbaşısı Noel'in kendisini "Güney Kürdistan Hükümdarı" ilan ettiğini iddia ediyor. (Bkz. Cum. 11. 6. 1991) Oysa, Berzenci'nin İngilizler'le başı pek de hoş olmamış. Berzenci'nin mücadelesinin ayrıntıları için Silopi'nin "**Doza Kurdistan**"ına bakılmalıdır.

19) Seyit Abdülkadir'in babası Şeyh Ubeydullah Nehri'nin mücadelesi yalnızca İran'la sınırlı değildi; öncelikle İran'ı, daha sonra tüm Kürdistan'ı hedeflemişti.

20-) İsyanda Çapakçur cephesi "Can" değil, Çan şeyhlerine verilmiştir. Elazığ yöresinde Hükümet kuvvetlerinin yanında yer alan Hüseyin Efendi, "Ağucanlı"

değil, Ağuçanlı Doğandede oğludur. Bu kişi, 12 Eylül cuntası döneminde Sunalp'ın partisinin kuruluşuna katılan Doç. Dr. İzzettin Doğan'ın babasıdır. Demokrat Parti ve AP'den milletvekiliği yapmıştır.

"Ussat", âsiler anlamındadır. Bu nedenle isim değil, niteleme olarak kullanılır. Dolayısıyla resmi kaynaklarda isyancılar genellikle "Ussatdan" falanca kişi biçiminde verildiğinden, "Ussat Hacı İbrahim" adının "Ussatdan Hacı İbrahim" olması gerekir. (Bkz. Cum. 13. 6. 1991) Aynı dizide birçok defa "Hasenali Halit" olarak verilen isim de "Hasenanlı Halit" olacaktır. "Hasenan" aşiretinin adıdır.

21) Daha önce Savcı **Avni Doğan** ile muhbir Genç eski Mebusu **Hamdi Bey**in kişiliklerinden kısaca sözetmiştik. Şimdi de, bu tür incelemelerde, **"büyük yurtsever"** olarak sunulan ve savaş içerisinde öldürülen Muallim Mehmet Zeki Dündaralp'ın kişiliğine kısaca değinelim. Bakınız Genç Valiliğinin Dahiliye Vekaletine gönderdiği 2. 6. 1341 (1925) tarihli yazıda muhbir Muallim Mehmet Zeki nasıl anlatılıyor: **"Elaziz ahalisinden bulunan ve mezkur vilayetin Perinçek kariyesi muallimi iken su-i hal ve idaresinden** (kötü durum ve yönetiminden) **dolayı azil ile** (görevden el çektirilerek) **askere sevkedilmek üzere ahz-ı asker şubesine** (askerlik şubesine) **teslim edilmiş olan ve eniştesi olup Lice Ziraat Bank memuru Abdülgani Efendinin evvelce Çapakçur Malmüdürlüğünde bulunduğu esnada nezdine firar etmiş olan** (yanına kaçmış olan) **Mehmet Dündar Efendi, eniştesinin delaletiyle** (aracılığıyla) **Çapakçur Mektebi Başmuallimliğine 17 Haziran 1337'de (1921) selefim tarafından** (benden önceki vali tarafından) **tayin edilmiş idi. Mumaileyhin** (adı geçenin) **devamsızlığından ve memuriyet vazifesini su-i istimal etmesinden** (kötüye kullanmasından) **dolayı lüzum-u azli** (görevden elçektirilmesi) **Kaza Kaymakamlığından iş'ar ve Vilayet Encümenince verilen 6. 1. 1341 (1925) tarihli karar üzerine azledilmiş idi..."**

Görüldüğü gibi bu "yurtsever" kişi, Milli Mücadele yıllarında askerlikten kaçtığı gibi öğretmenlikten de birkaç defa uzaklaştırılıyor:

22) Şeyh Sait'le birlikte, dizide adı verilenlerden başka (Bkz. Cum. 13. 6. 91) 25 kişi daha teslim olmuştur.

23) Şeyh Sait İsyanında "ajan" konumunda bulunan **Binbaşı Kasım**'ın, 1945 yılında oturmakta olduğu Söke İlçesi'nin Kaymakamı Kâzım Atakul tarafından alınan **"ek ifade"**si ya da anlatmalarının, 1944 yılında Hükümetin isteği

üzerine İçişleri Bakanı Hilmi Uran'ın emriyle başlatılan "Yakın Doğu Ayaklanmaları" çalışmasıyla ilgili olduğu anlaşılıyor. Ancak bu çalışmanın amacı "**Yakın Doğu**"daki ayaklanmalar değil, **yakın dönemde** (Cumhuriyet döneminde) Kürt bölgesinde meydana gelen ayaklanmalardır. Yoksa Türkiye sınırları dışındaki ayaklanmalar değil. Nitekim incelenmesi öngörülen isyanlar **Şeyh Sait, Ağrı, Zilan, Oramar** ve **Dersim** isyanlarıdır. Ayrıca, bu hareketleri incelemekle görevlendirilen de Avni Doğan değil, o dönemin Mülkiye Müfettişlerinden **Hasip Koylan**'dır. Bu çalışmalar sonraki İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer zamanında da devam etmiştir.

1309 (M. 1893) doğumlu ve Kıbrıs Türklerinden olan Ahmet Hasip Koylan, İstanbul'da Darülfünûn İlâhiyet Şubesinde başladığı yüksek eğitimini Hukuk Fakültesinde tamamlamış. Türkçeden başka İngilizce okuyup yazabilmekte ve Rumca konuşabilmektedir. TC vatandaşlığına okul sonrası geçmiş, çeşitli ilçe ve illerde Kaymakamlık ve Valilik yaptığı gibi Mülkiye Başmüfettişliği görevinde bulunmuştur. **Ağrı, Gümüşhane** ve **Urfa**, valilik yaptığı iller arasındadır. Son görev yeri olan Niğde Valiliğinden 1953 yılında emekli olmuştur. Kendisinin, 1. Umum Müfettişlik bünyesinde görev yaptığı da söylenir.

Hasip Koylan, doğrudan bu işi yapmaya "memur" edildiği gibi, adı geçenin, Prof. Dr. Ergün Aybars'ın inceleyemediği İçişleri Bakanlığı ve TBMM belgelerini incelediği anlaşılıyor. **Avni Doğan** ve **Süreyya Örgeevren** gibi eski Şark İstiklâl Mahkemesi savcılarının, bu esas çalışmaya yardımcı oldukları anlaşılıyor. Bizim, karşılaştırmalarda kullandığımız esas kaynaklarından biri budur.

24) Seyit Abdülkadir ve arkadaşları, bilindiği gibi, başlıkta belirtildiği üzere (Cum. 15. 6. 1991) Diyakırbakır'da kurulu Kürt Teali Cemiyeti adına değil, İstanbul'da merkezi bulunan **Kürdistan Teali Cemiyeti** adına yargılanıyorlardı.

25) Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve 1920'li yılların başlarında Batılı ülkelerde yapılan gizli görüşme ve anlaşmaları, o dönem koşullarını gözeterek doğru değerlendirmek gerekir. Sözgelimi, İttihat-Terakkici Türk yönetimi, nasıl Alman militarizmiyle gizli görüşme ve ittifak sonucu I. Dünya Savaşıyla milyonların kanına girip yenilgiyle meşruiyetini yitirdiyse, meşru bir yönetimin bulunmadığı, üstelik gâliplerden Wilson'un Prensiplerinin halkları ayaklandırdığı bu aşamada Kürtler'in de kendilerine yakın buldukları İngilizler'le görüşmeleri doğal bir şeydir. Öyle ki Damat Ferid başkanlığındaki yeni Osmanlı Hükümeti de, bu aşamada Alman ve Fransızlar'ın karşısında İngiliz Hükümeti ile gizli anlaşmalar yapıyor. Fransızlar'ın bu gizli anlaşmayı ele geçirip gazetelerde yayımlamaları da, bu örtülü çekişmeden kaynaklanıyor.

Damat Ferit Hükümetiyle İngiltere arasında gizli yapılan, ancak Fransızlarca ele geçirilip Eylül 1919'da Şikago Tribün'de yayımlanan bu **"gizli anlaşma"**, Kâzım Karabekir'in "İstiklâl Harbimiz" adlı eserinden biraz farklı biçimiyle şöyledir:

"İngiltere Hükümeti tarafından imza etmek selahiyetini haiz bulunan Mösyö Çörçil, Mösyö Funlan, Mister Krester ile Osmanlı İmparatorluğu adına imza etmek selahiyetini haiz olan Damat Ferit Paşa arasında aşağıdaki maddeler tesbit edilmiştir:

Mad. 1- Büyük Britanya Hükümeti, İngiliz mandası altında olarak Türkiye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü taahhüt eder.

Mad. 2- İstanbul, hilafet ve saltanat merkezi olacak ve Boğazlar. İngiliz denetimi altında bulunacaktır.

Mad. 3- Türkiye, bağımsız bir Kürdistan kurulmasına muhalefet etmeyecektir.

Mad. 4- Irak ile Suriye'de İngiliz hâkimiyetini kurmak hususunda Türkiye, Büyük Britanya'ya yardımcı olmayı ve bütün Müslüman memleketlerde Hilafet nüfuzunu İngiltere lehine kullanmayı taahhüt eder.

Mad. 5- Sultanlar Hükümetini lağvetmek maksadıyla zuhur edecek herhangi bir milli hareketi bastırmak üzere İngiltere. Türkiye dahilinde silahlı kuvvet vücuda getirecektir.

Mad. 6- Türkiye, Mısır ile Kıbrıs üzerindeki tüm taleplerinden feragat eder.

Mad. 7- İngiliz Hükümeti, Türk davasına destek olmayı taahhüt eder.

Mad. 8- Barış şartlarının teşebbüsünden sonra Sultan, İngiliz Hükümeti ile bir anlaşma imzalayacaktır.

Mad. 9- İş bu anlaşma, yarı-resmi ve kesin surette gizli mahiyette olup iki nüsha olarak imzalanarak, İstanbul'da yapılan müzakerelere katılan delegeler arasında teati edilmiştir."

Görüldüğü gibi, 3. madde ile **"bağımsız bir Kürdistan kurulması"** kararlaştırılırken; İngiltere, Osmanlı yönetiminin desteğiyle Fransa'yı Ortadoğu'dan dıştalamak istemektedir.

O zamanlarda Türkiye'de "**Amerikan mandası**"nı kabul etme doğrultusunda yoğun bir eğilim bulunduğu gibi; Ankara Hükümetinin. bu haberden sonra Fransızlar'la 1920'de gizli bir anlaşma yaptığı yolunda da bilgiler vardır. Aynı gazetede sonradan yer alan bir yorumda, bu anlaşma aktarıldıktan sonra şu ekleme yapılır: "**...Mösyö Franklen Busyo'nun 1920 tarihinde Türkiye ile münferit bir barış anlaşması yapmakta haklı olduğunu bu gelişme ortaya koyuyor. Fransa ile yapılan bu anlaşma sayesindedir ki, Türkiye Yunanlılar'ı mağlup etti ve Türk diplomatlığı Lozan'da başarı gösterdi...**"

Bildiğimiz kadarıyla, böyle bir anlaşma ilk kez ortaya konmaktadır. Bunun gerçekliğini gösteren olaylar da vardır. Bilindiği gibi **Şeyh Sait İsyanı** sırasında da Fransızlar, Suriye demiryolunu açarak Türk yönetimine yardımcı olmuşlardır.

26) Mumcu, idam edilen Kemal Fevzi'nin idam aşamasında "**Cennet Kürdistan bizimdir**" türünden sözlerini doğrulayıcı kaynağa rastlamadığını söylüyor. Tahmin edileceği gibi, resmi kaynaklar, işlerine gelmeyecek bu tür söz ve davranışları genellikle yansıtmazlar. Bu nedenle de olayın asıl kahramanlarının ya da yakın gözlemcilerin eserlerine başvurmak gerekir böylesi durumlarda. Nitekim Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi yargılamaları, **Behçet Cemal**'in ve başka kaynakların da belirttiği gibi İngiliz, Fransız, Alman, Amerikan ve Sovyetlerce de yerinde izlenmiş ve hatta filme alınmıştır (bkz. B. Cemal, s. 94). Bu konunun yakın gözleme dayalı ürünlerinden biri **Dersimî**'nin eseri, doğrudan gözleme dayalı ürünlerinden biri Kadri Cemil Paşazâde'nin "**Doza Kurdistan**" adlı eseri; bir başka önemli ürünse yine yakın gözleme dayalı olan ve 1929-1931 yılları arasında yayımlanan, Garo Sasuni'nin "**Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni-Kürt İlişkileri**" adlı eseridir. İşte, Şeyh Said'in, Miralay Cibranlı Halit Bey'in, Senatör Seyit Abdülkadir'in, Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in, Dr. Fuat Bey'in, Avukat Tevfik Bey'in, Koçzade Ali Rıza Bey'in, Şair Molla Abdurrahman'ın yanısıra Şair Kemal Fevzi'nin "**son sözleri**"i de bu kaynakta geçiyor. (Bkz. a.g.e., s. 176).

27) Kadri Cemil Paşazâde (Zinar Silopi), "**Doza Kurdistan**" adlı eserinde, doğrudan gözleme dayanarak, Mustafa Kemal Paşa'nın Diyarbakır'da İkinci Ordu Kumandanı olarak bulunduğu sırada Dersim'li Hasan Hayri Bey'in kumandasında Kürt giyim-kuşamlı bir Kürt askeri taburu kurduğunu, kendisini bu taburun koruduğunu belirttikten sonra şöyle der: "... *Kürtler'den gördüğü derin muhabbet ve dostluktan yararlanarak kendisi için bir Kürdistan teşkilini bile aklından geçiriyordu.*" (s. 44).

Bilindiği gibi Mustafa Kemal, Lozan görüşmeleri aşamasında da aynı yöntemi izleye-

rek **Hasan Hayri** ve başka Kürt miletvekillerinin Kürt ulusal giysileriyle Meclis'e gelmelerini ve Lozan'a dayanışma telgrafları çekmelerini önerdikten sonra, adı geçen 1925'te idam edilirken de Kürt giysileriyle Meclis'e gelmesi karşısına "suç kanıtı" olarak çıkarılır. Benzeri suçlamanın **Dr. Fuat**'a da yapılması bu açıdan ilginçtir. (Bkz. Cum. 16. 6. 1991, 239 no'lu dopnot). ▪

Biz, Mumcu'nun söylediğinin tersine, Dr. Fuat'ın "Türk olduğunu söylediğine" dair hiç bir kayda rastlamadık. Olmadığı da zaten biliniyor. Bunun ötesinde Dr. Fuat'ın ulusal mücadelesi epeyce gerilere gider. Kaynaklar, idam sehpasındaki son sözlerini ise şöyle verirler: **"Vatanım için yiğitçe kurban olmayı daima düşünürdüm. Şüphesiz ki asılmakta olduğumuz bu toprağa bağımsızlık bayrağı dikilecektir."** (Bkz. Garo Sasuni, s. 176).

28) **Şeyh Sait Ayaklanması**'yla ilgili bu tür düzeltme ve açıklamaları daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak biz daha fazla ayrıntıya girmeden birkaç önemli hususu daha vurgulamakla yetinelim:

a) Şeyh Sait ve Miralay Cibranlı Halit Bey başta olmak üzere İsyanla ilgili olarak idam edilen birçok kişinin akrabası olan Emekli Binbaşı **Kasım Bey** sonradan "ihanetçi ajan" çıkmakla birlikte, gelişmelerin merkezinde olan eğitimli bir kişi olarak çok önemli açıklamalarda bulunuyor. Yalnız 1945'teki anlatmalarında değil, daha ilk savunmasında da **"1924'te Erzurum'da Mustafa Kemal'le görüştüğünü ve Azadi Cemiyeti'nin faaliyetleri hakkında kendisine bilgi verdiğini"** açıklıyor ve ekliyor: **"... tedbir alınması gecikti ve Şeyh Sait Efendi de Perşembeyi Çarşambadan evvel getirdi. İşte bu..."**

Hareketin hemen tüm aşamaları ve liderleri hakkında önemli açıklamalar yapan Binbaşı Kasım'ın, Şeyh Sait'le ilk yüzleştirmedeki şu özet açıklamaları bizce Hareketin ideolojik dokusunu özlü biçimde yansıtıyor:

"Ayaklanmanın asıl sebebi Kürdistan'ın istiklâli idi. Kürdistan Cemiyeti sonunda gizli Kürdistan İstiklal ve İstihlâs Cemiyeti'ne dönüştü. Bu gizli Cemiyet üyelerinin yemini o kadar müthiştir ki, intisap edenlerin kafasını kesseler söylemezler. Ben bu Cemiyete dahil olmadım. (...) İsyana katılan Kürtler iki zümredir: siyasiyûn (siyasiler), **diniyûn** (dinciler) **Mesela Halit Bey filan siyasiyûn idi. Onlar komiteler yaparlardı. Şeyh Sait efendi de diniyûndandı..."**

b- Bu Hareketin dinî parolalarla örtülü ulusal niteliği konusunda yüzlerce kanıt ve örnek verilebilir.Biz bu noktada, tüm diğer belgeleri bir yana bırakar-

sonraki resmi tarih yazıcılığına temel oluşturan bir resmî belge vermekle yetinelim. **İsmet Paşa** başkanlığındaki dönemin Bakanlar Kurulu, 3 Mayıs 1925 tarih ve 1845 sayılı Kararında; Genelkurmay Başkanlığı'nın 30 Nisan 1925 tarih ve 1835/2270 no'lu tezkeresi üzerine "Şeyh Said İsyanı'nın genelde basında ve özellikle İstanbul basınının hemen tamamında bir **Kürt Ayaklanması olarak yer almasının 'siyaseten mahzurlu' olduğunu, içte ve dışta yönetimin aleyhine bir etki yarattığını belirleyerek; isyanın bir Kürt meselesi olmaktan çok 'irticaî, cehalet ve iğfal eseri' olduğu**" doğrultusunda yayın yapılması için ilgilileri ve Dışişleri Bakanlığı'nı görevlendiriyor. İşte, resmi kurum ve organlar ogün bugündür bu talimatın gereğini yapıyorlar...

c- Sürü psikolojisiyle harekete katılan insanlar kuşkusuz vardır. Ancak asıl belirleyici olan, hareketin gizli veya açık lider kadrosudur. İşte bu ve sonraki hareketlerin düşünsel omurgasını oluşturan Kürt aydınları, 1926 yılında yurtdışından Başvekil İsmet Paşa'ya gönderdikleri "**Muhtıra-Mektup**"ta, bu hareketlerin anti-reformist ve anti-cumhuriyetçi oldukları yolundaki iddialara da son derece özlü bir cevap veriyorlar: "**Biz Kürtçüler, Kürtlüğün hayat ve bekasına suikast edilmemek şartiyle müthiş ve müfrit Cumhuriyet ve asrîlik taraftarıyız ve tam mânâsıyla menba-ı hırafat ve efsane** (sapkınlık ve efsane kaynağı) **olan karakuvvetin** (istibdat, zorbalık, saltanat, karabaskı) **aleyhtarıyız.**" (Bkz. Nesimi Fıratlı: "**Şeyh Sait İsyanı ve Kürt Ulusal Hakları" Konusunda 1926'da Başvekil İsmet Paşa'ya Gönderilen Mektup;** DENG Dergisi, sayı: 1, Aralık / 1989, s. 36).

XIV. BÖLÜM

"ŞARK ISLAHATI"NIN DIŞ YÜZÜ

XIV-a) Dahiliye Vekili Cemil Bey, *"Şark Vilayetlerinde Tatbik Edilecek Islahatın Esasları"*nı Açıklıyor

Mülkiye Teşkilatının Tadili, Muktedir Valiler Tayini, Adliye Teşkilatının İhyası, Mektepler Açılması, Aşiretlerin İskânı ve Derebeyliğe Nihayet Verilmesi Mukarrerdir.

Ankara; 12 (Muhabir-i Mahsusamızdan)

İsyan sahasının âsilerden kâmilen tathirini (temizlenmesini) müteakip Şark vilayetlerimizde tatbik edilecek Islahat esaslarını muhtevi ve Fırka heyet-i umumiyesinin tasvibine iktiran eden Layiha-i Kanuniye Büyük Millet Meclisi'ne tevdi edilmek üzeredir. Layiha-i Kanuniye'nin muhteviyatı henüz mektum (gizli) tutulmakla beraber bazı esâsâtın ifşasında mahzur görülmemektedir. Bu esaslar Şark havlaisinin kaderi ve ıslahı nokta-i nazarından da büyük faydalar te'min edebilecektir. Ezcümle ittihaz olunacak olan tedabir cümlesinden olarak Şarkta (efendilik - kulluk) zihniyeti nihayet bulacak, mütegallibe sınıfı ortadan kalkacaktır, kanun ve devlet nüfuzu hâkim olacak, herkes bildiğini okumakta, istediğini yaptırabilmek için nüfuzunu isti'mal edebilmekte serbest kalmayacaktır.

Aşiret hayatlarına da hitame verilecektir. Kırlarda, dağlarda nîm-müstakil bir hayat süren ve şimdiye kadar devlet ve kanun nüfuzundan azade kalan aşiretler şehirlerde iskân ve nüfusa kaydolunacaklardır. İlk tedrisata da azami ehemmiyet verilecek, bilhassa leyl-i iptidai (yatılı ilkokullar) mektepleri küşâd edilerek (açılarak) tahsil sinninde (yaşında) olan her çocuk mektebe sokulacaktır.

Hükümet tasavvur ettiği Islahat ve icraatı süratle tatbik ve netâyic-i müsmiresini istihsal için bazı tedabir-i idariye de ittihaz etmektedir. Bi'l-farz Şark vilayetlerinde şehir olmakdan ziyade henüz bir kasaba manzarasını bile arz edemeyen bazı vilayetler ilga olunacak ve vilayetler muhtelif **vali-i umumilik**lere taksim edilecektir.

Vali-i umumiler vasi (geniş) selahiyete malik (yetkilere sahip) güzide idare adamlarımızdan mürekkeb olacaklar ve maiyetleri erkânınında güzide ve muktedir memurlarımızdan terekküb etmesine (oluşmasına) bilhassa dikkat edilecektir. Valiler ve rüesa-yı memurîn (memur yöneticileri) yapılacak, yerlerine **Şarktaki ıslahatı matlub ve müsemmer şekilde** (istenen verimlilikte) **başarabilecek askeri ve mülki memurlar** tayin edilecektir. Polis ve jandarma teşkilatına da bilhassa itina edilecek ve **hükümet nüfuzu bu havalide daima kuvvetli bulunacaktır.**

Şark vilayetlerimizde bugüne kadarlık çok adem-i memnuniyeti (memnuniyetsizliği) celbeden idare makinelerinden biri de adliye idi. Maalesef bu havalide adliyemiz daima nüfuz ve tes'ir altında kalmağa mecbur bir vaziyet arzediyor, ekseriya adalet yerine adaletsizlik tevzi ediliyordu. Adliye Vekaleti bu hususa da atf-ı ehemmiyet eylemiş ve yeniden bazı esaslar hazırlamıştır. Hükm-ü hal (mevcut hüküm) Meclise arzedeceği kanun layıhasında bu esaslar da mevcuttur.

Dahiliye Vekilinin Beyanatı

Islahat Projesi ve ihzar olunan layıka-yı Kanuniye hakkında daha fazla malumat almak için bugün Dahili Vekili Cemil Beyle de görüştüm. Cemil bey, bu hususta beyanat-ı âtiyede (aşağıdaki açıklamada) bulundu:

"- Vilâyât-ı Şarkiyede hükümet idaresinin daha esaslı bir şekle ifrağı temin edilecektir. Bunun için Hükümet bir şekil düşünmüştür. Onbeş vilayetten bazısını hafz ederek (kaldırarak) **büyük selahiyeti haiz bulunan valiliklere raptedeceğiz**. Bu suretle buralarda **Vali-i Umumilik** ihdas edilecektir.

Şarkta asayiş, inzibat ve devlet idaresi her suretle tamamen temin edilecektir. **Valilerin asker veya sivil olması haiz-i ehemmiyet değildir**. Burası için tedbir, millet, idarecilik ve ıslahatçılık itibarıyla kimi muvafık görürsem onu göndereceğim. Bunlar kumandanlardan da olabilir. Nitekim elyevm bazı vilayetlerde asker valilerden vardır.

Islahat-ı idariye için mevcut kanunların fevkinde selahiyetlere lüzum yoktur. Oralarda **halkın mütegallibe elinde esir olmasının önüne geçilecek**, adalet tam surette

temin edilecektir. Bunun için Adliye Vekaleti de bazı esaslar hazırlamıştır. Ezcümle hâkim-i münferid (tek hakim) usulü tatbik edilecek, **mahkemelerin azası az, fakat hükümleri kat'i ve kısa olacaktır. Bu havalide irticaî, dinî propagandaya âlet ittihaz ederek devlet nüfuzuna karşı halkı tahrik edenler bırakılmayacaktır. Devlet kuvvetine karşı şahsi kuvvet, tegallüb kalmayacaktır. Türkiye Hükümeti bir halk idaresini temsil eder. Buradaki aşiret reisliği, beylik ve imtiyazlı şahsiyetleri tanımıyoruz. Bugün bunları hükümet kuvveti def ve kal'i edecektir** (kökünden koparacaktır). Bu hususta bir kanun hazırlıyoruz. Bunu Meclisin tatilinden evvel takdim edeceğiz.

Hükümette Islahat

Diğer taraftan idare-i hükümet ıslahatı hakkındaki esaslı projeyi gelecek sene Meclis'e vereceğim.

Tatil esnasında memleketin her tarafında tetkikatta bulunmak üzere onbeş komisyon faaliyete geçecek. Bunlar vilayetlerle, kazaların hudutları ve iktisadi, coğrafi, etnoğrafi vaziyetleri yerli ve muhacirler ve alelumum lisanlar hakkında tetkikat yapacaktır. Bu komisyonların netice-i faaliyeti üzerine bir kanun hazırlayacağız.

İsyan Sahasında Son Vaziyet

İsyan sahasında isyan rüesasının kâmilen Çapakçur ile Genç arasındaki dağlık arazide bulundukları anlaşılmaktadır. Bunların her gün vaziyetleri daha ziyade müşkilat peyda etmektedir. Tathir edilen (temizlenen) sahada askerlerimiz tarama ameliyatına devam etmektedirler.

*(**Vatan**, 13 Nisan 1925*

XIV-b) Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı Süreyya Bey: *"Şark Vilayetlerimizde Gizli Hükümdarlar Yaşatan Derebeylikler Sönecektir"*

İstiklâl Mahkemesi Müdde-i umumisi **Süreyya Bey** isyan sahasındaki ikibuçuk aylık iştigalâtı hakkında beyanat-ı âtiyede bulunmuştur:

"İstiklâl Mahkemesi heyeti ihtilâl muhitinde işe başladığı günden itibaren fiilen, maddeten isyanla alakadar eşhasın mehakematıyla meşgul olmuştur. Bu ana kadar muhakemeleri icra olunan eşhas-ı mu'tebler cerâim eshabıdır. ***İsyanın senelerden beri muntazam bir plan dahilinde sarfedilen muterred ve mütezaid mesainin neticesi olduğu tamamen anlaşılmıştır.***

Heyetimiz isyanda pek vazih olarak hüviyetleri tayin ve mücrimiyetleri tezahür eden ve kısm-ı a'zamının muhakemesi Divan-ı Harpler'den devredilen eşhasın cezalarını tertip etmektedir. Asıl bundan sonradır ki isyanın esbab ve evâmil-i muharrikesi (tahrik edici etkenleri) ve müvellidi (yaratıcısı) olan anasırı (unsurları) kökünden kal ve izale etmek (ortadan kaldırmak) vazifesiyle karşıkarşıya bulunuyoruz. Çok kuvvetli bir kanaat halinde söyleyebilirim ki, ***bu havalide birçok gizli küçük hükümdarlar yaşatan derebeylik teşkilatı tamamen izale edilerek*** *muzır ve mütegallib (zorba) hükümdar nümûnelerinin başları ezilmeden bu memleketin öz, sadık, müstahsil (üretici) ve saf evlatları olan halk kitlesi bu eşhasın memlukiyetinden (köleliğinden) kurtarılıp halk hâkimiyetine müstenid Türk Cumhuriyeti gayesine uygun bir vaziyet-i tabiiye te'sis olunmadan Şarktaki tehlike vatan-şumul bir mahiyette mestur (örtülü) ve meknun (gizli) kalacaktır. Fakat Cumhuriyetin sadık ve milletin fedakâr evlatları, bütün memleketi tehdit eden bu tehlikeyi mutlaka kökünden koparıp atacaktır. İsyan ve ihtilâl haberlerinin Ankara'ya geldiğinde izhar ettiğimiz fikir ve kanaatın isabet-i mutlakası isyan sahasındaki iki aylık tetkikat ve takibat-ı mütevaliye (aralıksız takipler) ile bugün tamamen tahakkuk etmiştir.*

Heyetimizin davalarına vâziül-ilyet (elkoymuş) bulunduğu eşhas-ı maznunenin tahkikat ve muhakematı hitam bulunca icrasına ibtidar edilecek olan vasi ve derin takibat ve tahkikatın bu hususta çok şâyân-ı ehemmiyet nokatı (noktaları) tenvir ve izhar edeceğimden emin olmak lazımdır."

(Naşid Hakkı, ***Vakit****, 19 Haziran 1925)*

XIV-c) Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Kürt Üyesi Ali Saip Bey (Ursavaş), Basını Susturmanın Gerekçesini Anlatıyor

Ali Saib Bey, teklifinin sebeplerini anlatırken diyor ki *"Maksadım hürriyeti kaldırmak değildi. Matbuatın serbestisini değil, sermestisini takyîd emelinde idim."*

Diyarbekir (Vakit): **Şeyh Said** ve **Kasım**'ın ifadâtını müteakip Mahkemenin verdiği karar üzerine **Ali Saip Bey**'den, evvelce matbuat hakkındaki Layihasına dair mütalaasını sordum. Ali Saip Bey dedi ki:

*"Huzur-u Mahkemede sâmi ve şahid olduğumuz **âsilerin reisi** (Şeyh Said), **Kasım** ve **Kemal Fevzi**, İstanbul matbuatından bir kısmının isyanın âmili ve muharriki olduğunu, hâdisenin infilâkını tesrî' ettiğini söylediler. (Eğer o neşriyat hakikat olmasa hiç gazetelerde yazılır mı, Hükümet müsaade eder miydi? Demek doğru idi ki Hükümet bu gazetelerin oraya beriye gitmesine müsaade ediyordu) dediler.*

Ben bundan aylarca zaman evvel memleketimizin vaziyet-i umumiyesini nazar-ı dikkate alarak ulu-orta neşriyatın memlekete mazarratını alenen söylemiş, bunun önüne geçmek için bir teklifde bulunmuştum. Teklifim memleket, millet menfaatına fakat bazı gazetelerin etine, canına temas etmesi itibarıyla, maalesef gayr-ı hak tenkidata maruz kaldı. O gazeteler için propaganda vasıtası, manevra aleti olarak kullanıldı. (Hürriyet istiyoruz, hürriyetimizi alıyorlar. Demokrasi hükûmet düstûrları tehlikededir) feryadıyla ortalığı velveleye veriyorlar. Bir mebusun en sarih hakk-ı kanuniyesine yani teklif-i hürriyetine tecavüz ettiler. Matbuatı demokrasi hayatının inkişâfı, halkın terbiyesi için bir âmil olarak kabul ederim. Herkes bilir ki, mefkûreler ibtida ruhlarda kurulduktan sonra saha-i hakikatda tecelli ettiği gibi anarşi de evvela ruhlarda yer ettikden sonra kendisine tatbikat sahası arar. İşte matbuatın bir kısmından halktın iki senedenberi almakda olduğu katre katre zehir ruhlarda bir anarşiyi hazırlamakda, memleketimizi yeni bir badireye sokmakda mühim âmil oluyordu. Bu sebepten her iki tarafın da bu muhik yolda ilerlemesine mani olmak içindi ki, hem milletin hem matbuatın nef'î nokta-i nazarından teklifde bulunmuştum. Maksadım hürriyeti kaldırmak değildi. İnzibatı tesis etmekti. Matbuatın serbestisini değil, sermestisini takyid (sınırlama) emelinde idim. Bunun için o zamanın bazı İstanbul, Anadolu gazetelerine göz gezdirmek kâfiydi. Bunların nazarında ne şahsi, ne milli mukaddesatın kıymeti yokdu. Herkes birbirine istediğini söyleyebilir. Herkes herkese en Şenî' iftiralarda bulunabilirdi. Şuna hırsız, buna katil, o birine dalkavuk, serseri demek işden bile değildi. Esasen her şey bunlara göre sermaye-i makâldı. Çünkü bazı gayesiz, malumatsız çocuklar için mensup oldukları gazetelere mümkün olduğu kadar muhîç havadis vermek, o gazetenin etrafında mümkün olduğu kadar gürültü çıkarmak adeta mesleki bir itiyad şeklini almışdı. Bu itiyadın devam-ı revacında muhakkak en büyük âmil gazete satışlarının tezâyidi (artırılması) gayesi idi. Vakıa bu emel de meşru idi, memleketin huzuru, sükûneti, Cumhuriyetin istikrarı, selâmeti, efrâd-ı milletin namus ve haysiyetini ihlâl etmemek şartıyla...

*Tarihimizde matbuatın oynadığı mühim rolü gözönüne getirelim. **Otuzbir Mart** denilen facianın müsebbibi de (**Volkan, Serbestî**) gibi bir kısım matbuat olmamış mıydı? O irtica takımları da hep kette hürriyetten istifade ederek hürriyeti yıkmağa, memlekette*

kanının dökülmesine sebep olmadı mı? Teklifimi yaptığım zaman, matbuatın bir kısmında maalesef Otuzbir Mart'ın menhus manzarasını görüyordum. Bu feci âkibetten birtakım muharrirlerden ziyade milletin zarar göreceğini düşünüyordum. Samimi kanaatım bu idi. Fikrin hürriyetini inkâr etmiyorum. Fakat vaktiyle bana isnad edilen bu iddianın hakikat olduğunu keşke zaman isbat etmeseydi." (**Vakit,** 9 Haziran 1925)

Naşid Hakkı

XV. BÖLÜM

"*ŞARK ISLAHAT PLANI*"NA İLİŞKİN GİZLİ RAPORLAR

XV-a) Çankırı Mebusu ve Meclis Başkanı Abdülhalik Renda'nın Raporu: "*Ayaklanma, Din Perdesi Altında, Tamamıyla Milli Bir Harekettir*"

Türkiye Cumhuriyeti Başvekil-i Muhteremi **İsmet Paşa** Hazretlerine:

Emir ve tensib-i samileri ve **cümle isyan sahası ile o sahaya civar vilâyetlerde bir tetkik seyahatı yaptım.** Tetkikatımı **Gaziantep, Urfa, Siverek, Diyakırbekir, Siirt, Bitlis, Van, Muş, Genç, Elâzığ, Dersim, Ergani Mardin, Malatya** ve **Maraş** vilâyetleri, **Van Gölünün şimal ve cenup sahilini Muş, Genç** ve **Elâzığ arasında mahall-i isyan olan kazaları** ve **Dersim vilâyetinin bütün kazalarına** ve **Malatya'nın cenubundaki Kâhta, Hısnımansur** ve **Behisni** kazalarını dolaşarak icra eyledim.

Tetkikatıma evvelemirde **Kürtler'in nerelerde ne miktarda sakin olduklarını, bu mıntakalarda sakin olan ahalinin ne lisan kullandığını,** resmi kayıtlarımıza istinaden tesbit suretiyle başladım.

İsyan Bölgesinde Yaşayan Nüfus

Fırat'ın şarkında ve Bingöl Dağlarının cenubunda bulunan Urfa, Mardin, Siverek, Diyarıbekir, Ergani, Elâzığ, Dersim, Genç, Muş, Beyazit, Van, Hakkâri, Bitlis, Siirt

vilâyetleri ile Erzurum vilâyetlerinin Hınıs ve Kiğı ve Erzincan'ın Pülümür kazalarının kayıtlarımıza göre nufusu **bir milyon üçyüz altmış bin** dir.

Tetkikat ve tetebbuatıma nazaran **bu mıntakadaki ahalinin kısm-ı azami yani 993.000 ini Kürtler teşkil eder.**

Bu nufus içinde **Türkler'in mikdarı ancak 251.000 ve Arapça konuşanların miktarı da 117.600'den ibarettir.** Türk erkeklerinin %80'i Kürtçe konuşmaktadır. **Bu miktarlara yazılmamış mektum(*) nüfus dahil değildir. Onlar da idhal olunduğu takdirde bu erkam** kasabalıların aleyhine ve **Kürtler'in lehine çok tezayüt eder.**

Türk Oldukları Savunulan Yerleşim Birimleri

Bu mıntıka dahilinde nefsi Birecik kasabası ile kazanın bir kaç köyü Urfa, Diyarıbekir, Bitlis, Ahlat ve Erciş şehirleri Erciş'in etrafında 11 köy, Muş, Palu, Mezrea şehirleri, Mezreanın 8 nahiyesinden dördü Harput kasaba ve kazası, Çarsancak kazası merkezi ile iki nahiyesi, Çemişkezek kasabası ile kazası, Dersim vilâyetinin merkezi olan Hozat ile bir köyü Ovacık kazasının merkezi ile 6 köyü Türktür.

Çemişkezek, Çarsancak, Harput kazaları ile Mezrea'nın 4 nahiyesindeki Türklerden maada diğer kasabalardaki **Türklerin erkek kısmı Kürtçeyi tekellüm etmekte** ve Kürtler'le olan alış verişlerini Kürtçe yapmaktadırlar. Siirt ile kasaba etrafındaki 7 köy, Mardin ve 14 köyü, Midyat kasabası ile 200 köyü Sabur ile 14 köyü Arapça konuşmakta ise de buradaki erkekler de muhitin tesiratına kapılmaktan kurtulamıyarak hemen cümlesi Kürtçe öğrenmek ve konuşmağa mecbur kalmışlardır.

Muhitin tesiri o kadar büyüktür ki Elâziz ile Çemişkezek arasında Ezat Gümrükhanı civarında Türkçeden başka hiçbir lisan bilmeyen **beş altı Türk köyü mahza Alevi oldukları için Kürt olduklarını iddia etmektedir.**

Urfa'nın Harran ve Mardin'in Nuseybin kazaları yalnız Arapça konuşuyor.

Bu izahata nazaran **Fırat'ın şarkında ve Bingöl Dağlarının cenubundaki mıntakada** sakin olan halkın ancak 100.000 kadarı Kürtçe bilmemekte Türkçe ve Arapça konuşan mütebaki ahali de dahil olduğu halde **bütün sekene Kürtçe konuşmaktadır. Fırat'ın garbındaki Malatya vilâyetinde ahalisinin nısfından biraz fazlası Kürt olduğu gibi Maraş vilâyetinin ve Pazarcık kazalarında kayden**

* **Mektum**: nüfusa yazılmamış

22.000 kadar Kürt mevcuttur. Bunlardan maada **Gaziantep, Cebelibereket, Sivas, Yozgat, Kırşehir, Çorum, Aksaray, Konya** ve **Ankara vilâyetleri** ile **Kars** ve **Ardahan vilâyetlerinde henüz Kürtlüklerini muhafaza eden ehemmiyetli nüfus kütleleri vardır.**

Fırat'ın şarkında bulunan Kürtler, iktisaden ve lisanen tamamen hâkim mevkidedirler. Elâziz, Ergani, Diyarıbekir, Urfa, Bitlis, Van, Muş, ve Palu gibi **Türk kasabaları** erkek ahalisi Kürtler'le alışverişlerinde Kürtçe konuşmakta ve bu suretle köyler ve küçük kasabalar ahalisi Türkçe öğrenmeğe ve söylemeğe mecbur olmadan bütün işlerini görmekte ve ihtiyaçlarını tesviye etmektedirler.

Fırat'ın garbındaki Malatya vilâyetinin vaziyeti de aynıdır. Yalnız bu vilâyetin Behisni kazasında sâkin olan Kürtler'in erkekleri ihtiyaçlarını tesviye için Türkçe öğrenmeye mecbur kalmıştır. **Fırat'ın garbında bulunan diğer vilayetlerimizdeki Kürtler'in erkekleri Türkçe öğrenmeğe mecbur kalmışlarsa da kadınlar halâ Kürtçe konuşmakta ve cümlesi taassupla gördüklerini muhafaza etmekte ve kemâli gururla Kürt olduklarını söylemektedirler.**

Fıratın Şark ve Garbında sâkin ahalinin milliyet, lisan ve miktarı anlaşıldıktan sonra gezdiğim sahalardaki müşahedatımı arzediyorum.

1925 İsyanı: Tamamen Milli Bir Hareket

İsyan, din ve irtica perdesi altında milli bir harekettir. 330 (1914) senesine kadar vukubulan münferit ve şahsî isyanlar -Bedirhanilerin isyanları- muayyen bir mıntakaya inhisar etmiş millî bir fikre istinat etmediği için **büyük Kürdistan**'a şâmil olmamıştır. **330 İsyanı**[1] **din perdesi altında millî bir isyan olduğu gibi bu seferki isyan da yine din ve irtica perdesi altında tamamen millî bir isyandır.**

Son isyana 330 isyanına iştirak edenlerden fazla mevaki (yerler, bölgeler) iştirak etmiş ve kıtalarımızın harekât-ı tedibiyesiyle isyan hitam bulmuş ise de **Kürtler'de fikir milliyetinin günden güne tezayüdüne mani olamamıştır. Esasen milliyetlerinde pek muataassıp olan Kürtler bu isyandan sonra taassuplarını teşdit eylemişlerdir.** 330 senesine nazaran fikir ve hareketin, silâh mevcudunun çok çoğaldığı ufak bir tetkik ile pek bâriz bir surette anlaşılmaktadır. İsyana iştirak etmeyen

1. 1914 yılında Mella Selim'in liderliğinde girişilen Bitlis ayaklanması kastediliyor.

mıntıkalardaki ahali neticeden tamamen emin olmadıkları için isyan etmemişler ve isyan sahası içinde etrafları isyan ettiği halde isyan etmemiş olan bir takım köyler de isyan etmediklerine nâdim olmuşlardır. **Bunların itikatında olanlar da isyan etselermiş neticenin başka türlü çıkması ihtimali varmış.** İsyan sahasında bulunmuş olan memurin-i devletin hemen ekserisi vazifelerini ifa etmemiş, tamamen ihmal eylemiştir.

Bu vilâyetlerde gördüğüm devlet memurlarının kısm-ı azamı kendilerini o taraflara sürülmüş, mağdur bir mevkide görüyor ve bihakkın çalışmak mecburiyeni hissetmiyor.

Jandarmanın kıymeti yoktur. Yerli jandarmaların tebdili ile yerine getirilen yabancı ve Türk jandarmalar vazifelerini yapacak halde değildirler. Talim ve terbiye görmemiş hatta bir kısmı silâh istimalini öğrenmeden vazifeye sevkedilmiştir. Kasabalar bile pislik içinde ve memurin istediği yerden mahrum bir haldedir.

Maarif namına pek az şey mevcut ve mefkûreli Türk muallimler hemen hemen mefkuttur. İptidai mekteplerindeki manzumeler hâlâ saltanat manzumeleridir.

Mehakim-i adliyeden binlerce firarî ve maznun talep edilmekte ve adeta halkın nısfından fazlası bu suretle mahkemelerden aranmaktadır. Köylüler bir kelime Türkçe öğrenmeden çarşıya kasabaya gelerek işini gücünü görmekte ve Kürt lisanını Kürtçe veya Arapça konuşan kasabalılara öğretmektedir. **İsyan mıntıkalarındaki köylerin ekserisi isyandan hiç bir zarar görmemiş,** bilâkis malını pahallı satmak suretiyle müstefit olmuşlardır.

Tedibat kanaat-i acizanemce âti için ibret-i müessire teşkil edecek bir surette yapılmamış ve âsi köylerin kendilerine, hayvanatına ve zahiresine bir zarar gelmemiştir. **Ermeniler'den metrûk arazi ve köylere yavaş yavaş Kürtler yerleşmeye başlamıştır.** Havanın iyiliği taaddüd-ü zevcat kesreti velâdeti intaç etmekte ve nufus günden güne mütemadiyen artmaktadır. Vaktiyle Rus işgali altına girmiş olan yerlere avdet eden halkın vaziyet-i iktisadiyesi iyileşmeye başlamıştır. Bilhassa hayvanat hususunda bu iyilik tamamen görünüyor. Her hane başına düşen hayvanat miktarı harbden evvel her haneye isabet eden hayvanattan fazladır.

Bütün vilâyetlerde memleket haricindeki Kürt Cemiyetlerinin alttan alta propagandaları devam etmekte ve Seyit Abdullah'ın Şemdinan'dan Abdülmecit'in oğlu ile Şeyh Mahmud'un Cizre'de Türkleri mağlûp ederek Kürdistan'a gireceklerini, son isyanda ölenlerin intikamını almak lâzım geldiğini ve bunun için Kürtler'in birleşmesi ve aşiretler arasındaki nifakın izalesi elzem olduğunu neşretmektedir.

Bey ve ağaların, aşiret reislerinin nufuzu devam ediyor, tedibata rağmen bazı kasabalarda sâkin olan ve **Türklüğe temayül Kürtler'le isyan mıntakasında hükümete taraftarlık ve şeyhlere aleyhtarlık yapmış olan Kürtler, âtiden emin**

görünmüyorlar. Bu gibi tedabiri muvafık ve gayrı kâfi görüyorlar. Ve kendi hayatlarını temin için oradan ayrılmak teşebbüsünde bulunuyorlar.

Kürdün er geç yeni bir harekette bulunarak kendilerinden intikam alacaklarından korkuyorlar. Aşarın ilgası yalnız köyü dedikleri müstakil köylerde hüsnütesirini göstermiş ise de ağa ve bey köyleriyle çiftliklerinde vergi mukabili olarak eski öşür miktarında veya ondan aşağı bir nisbette köylülerden öşür veya vergi alınmaktadır.

Ekser yerlerde hükümet kuyudatı yoktur. Arazinin hakk-ı mutasarrıfları meçhuldür. Vaziyeti tebeddül eden arazi ve emlâk üzerine hiç bir muamele yapılmamıştır. Arazisi dar ve nufusu kesir olan dağlık mıntakalarda ihtilâfatın kısm-ı azamı arazi tasarrufatından mütevellittir.

Dersim'in Durumu

Dersim'in diğer mahallerden farkı, hükümet sekenesinin diğer yerlerden daha fazla bulunması, aralarındaki ihtilâfatın kendi silâhları ile hall edilmesi, reislerine daha merbut ve münkat olması Dersimlilerin elhaletü hazihî Kürtçe konuşmalarına ve Alevlilikten dolayı Kürtlük iddiasında bulunmalarına rağmen ekserisinin Türkçeyi bilmek, bilmemek ve söylememek hususundaki taassubu Dersim'de görmedim. Dersimliler de diğer yerler ahalisi gibi mükerrer ateşli esleha ile müsellâhtırlar. Ve âdetleri veçhile etraflarına tecavüz için müterrekkibi fırsattır. Bilhassa şimdiye kadar Dersim'de kati bir tedip yapılmamış olması 332 (1916) harekâtının cezasız kalması bunlara daima kuvvet vermektedir.

İsyan mürettip ve müşevviklerinin bir kısmı hâlâ derdest olunmamıştır. Yol kesmek, kervan soymak eksik değildir. Dahili esnan bir çok genç meydanda görüldüğü halde kimse askere gitmemiştir.

Hükümet binaları harap ve berbat bir haldedir. Karakol binaları, nahiye konakları adi kulube ve ahırlardan ibarettir. Binaların bu vaziyeti haysiyet-i hükümete pek ziyade halel veriyor.

Gördüklerimi tafsilen arzettim. Bu maruzatımı berveçh-i âti hülâsa ediyorum.

1- Fırat garbındaki Malatya vilayeti de dahil olduğu halde Fıratın şarkındaki vilâyetlerimizde Kürt nüfus-u mukayyedesi bir milyon yüz bini mütecavizdir. Gayr-i muharrer, mektum olan miktar bundan hariçtir.

2- Türk nüfusu Kürt nüfusunun dörtte birinden daha azdır. Mektum ve gayr-i muharrerler de idhal edilirse beşte birinden bile aşağı düşer.

3- Kürtler lisanlarını hâkim kılmışlar ve Türkçe öğrenmeye muhtaç olmadan bütün işlerini görebilecek hâle gelmişler ve Türk erkeklerinin %80 ini Kürtçe öğrenmeye mecbur kılmışlardır.

4- **İsyan din perdesi altında milli bir harekettir.**

5- İsyan mıntakasındaki memurin-i devlet vazifelerini ifa etmemişlerdir.

6- Bütün memurin-i devlet garpta ve merkezdeki memurlarımızdan daha aşağı seviye ve iktidardadır. Kendilerini nefi edilmiş mağdur mevkide görüyor, heves ve arzu ile vazife görmüyor.

7- Jandarma keyfiyetçe pek dûndur.

8- Kasaba ve köylerde pislik devam ediyor, memurin-i sıhhiye yoktur.

9- Nafia işleri pek geridir.

10- Muhakim-i adliye icra-yı adaletten ziyade tezvirata ve haksızlığa âlet oluyor. Binlerce ahali maznun ve müttehem olarak firardadır.

11- Maarif mefkûresince muallimleri de nâkıs ve geridir.

12- **Tedibat ibret-i müessire teşkil edecek bir halde yapılmamış, isyan eden köylerin kısm-ı azâmı mâlen ve bedenen zarar görmemiş ve isyan elebaşlarının bir çoğu hâlâ derdest olunmamıştır.**

13- Emval-i metrûkeden olan köylere Kürtler yavaş yavaş yerleşmektedir.

14- **Kürt nüfusu mütemadiyen tezayüt ediyor.**

15- Muhaceretten avdet eden halkın vaziyet-i iktisadiyesi iyidir

16- Ekser yerlerde hükümet ve karakol binaları hiçbir tesir yapmayacak derecede pek adi ve haraptır.

17- Arazinin ekserisi gayr-i mukayyettir. Erazi vergisinin mahalli istifası yoktur. Tahrir yapılmamıştır.

18- **Aşarın ilgası ağa ve bey köylerinde henüz tesirat-ı hasene gösterememiştir, aşiret reisleri ile ağaların nufuzları bakidir.**

19- **Dersim daha çabuk temsil edilebilir.**

20- Atide **millî bir isyan için propagandalar devam ediyor. İntikam fikirlerinin iyiden iyiye yerleşmesine her vasıta ile çok çalışılıyor.**

21- Kürtlüğe temayül etmeyerek Türk ahali ile isyan sahasında hükümete taraftarlık etmiş olanlar atiden ve hayatlarından emin görünmüyorlar. Oralarını terk etmek istiyorlar.

22- Silâhlar yalnız isyan mıntakasında toplanmıştır. Diğer bütün mahallerde bir çok silâh mevcuttur.

Asıl Sorun: Kürtler'de Milliyetçilik Fikrinin Gelişmesi

Hülâsaten arzettiğim bu mevaddın içinde en ziyade şayan-ı ehemmiyet gördüğüm, Kürtler'de fikr-i milliyetin günden güne çoğalması ve âtide tamamen millî bir isyan zuhur etmesi meselesidir. İtiraf etmek lâzımdır ki **Fırat'ın şarkındaki bütün menzil hatlarımız bu günkü günde Kürt köyleri ile doludur. Ermeni köylerine akın ederek birer suretle yerleşmeye başlayan Kürtler, şimdiden tedabir-i lâzime ittihaz edilmezse bütün menzil hatlarımızı tamamen elde etmeğe muvaffak olacaklardır.**

Vaziyet-i hazıra bu suretle tavazzuh ettikten sonra âcilen tedabir-i lâzime ittihaz edilirse **oralarda Türk nüfus ve nufuzunu hâkim kılmak zamanının henüz geçmediğine kaniim. Tedabir-i lâzime ittihaz edilmezse pek az zaman sonra Fırat'ın şarkındaki vilâyetlerimizden sarfınazır etmek mecburiyetinde kalacağız.**

Kürtler Ankara'ya kadar yayıldıkları cihetle iş yalnız Fırat'ın şarkını - ki pek ziyade mühim bir keyfiyettir-**kaybetmekle kalmayacak Fırat'ın garbında da Malatya gibi bir çok yerler de tehlikeye girecektir.**

Elimizde kalan Türkiye arazisinde iki milletin aynı ırktan ve selâhiyetle hâkim bulunması imkânını katiyyen görmüyorum. Binaenaleyh bütün memlekette Türk nufuz ve nüfusunu hâkim kılmağı farz ve zaruri görüyorum. Bu husus için evvelâ vilâyetlerde serian ittihazını muvafık gördüğüm tedabiri birer birer arzediyorum:

1- **Menzil hatlarımıza Türk yerleştirmek.**

Erzurum - Hınıs - Muş - Bitlis

Erzurum - Hınıs - Bulanık - Ahlat - Bitlis

Erzurum - Karakilise - Malazgirt - Erciş - Van

Muş - Çapakçur - Palu - Elâziz - Malatya

Elâziz - Ergani - Silvan - Garzan - Bitlis

Siirt - Garzan

Birecik - Suruç - Urfa - Siverek - Diyarıbekir

Mardin - Midyat - Siirt

Van Gölünün cenubundan Bitlis - Van

Van Gölünün şimalinden Bitlis - Van

Menzil hatlarında bu gün vaktile Ermeniler'in iskân ettiği büyük köylerde evlerin kısm-ı azamı harap olmuş ise de arazi tamamen duruyor. Muş Ovasında, Van Gölü etrafında Muş ile Elâziz arasındaki Uluova'da, Palu kazasında Palu ile Çapakçur arasında Elâziz ile Ergani ve Diyarıbekir ile Silvan arasında çok miktarda sulu ve münbit arazi vardır.

Muayyen bir proğram ve sistem dahilinde çalışacak olursa hiç kimsenin hakkına tecavüz etmeden **bu yerlere Türk muhacirleri yerleştirmek ve muhacirleri memnun etmek mümkündür.** Elverir ki muhacirlerin iskân mahalline kadar kamyonlarla nakil ve bir sene iaşeleri temin olunsun. Şimendiferlerimizin büyük yollarımızın geçeceği yerler, şimdiden tesbit edilmeli ve o yerlerdeki metrûk ve mahlûl arazi muhacir gelinceye kadar muattal bırakılarak icara bile verilmemelidir. **Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin tercihan göstereceği menzil hattı üzerinde yüz haneden aşağı olmamak üzere yapılacak köylerde Türk muhacirleri iskân edilmelidir.**

Havanın ciyadeti, arazinin kuvve-i inbatiyesi, nakliyatın kolaylıkla icrası muhacirleri bu mahalle celbedecektir. Getirilecek muhacirlerin miktarı bütçemizin müsaadesine göre tamamen iskân ve bir sene iaşe edilebilecek miktardan fazla olmaması ve fakat **muntazam bir sistem dahilinde getirilerek iskân edilmelidirler.**

Bütçemizi nazarı itibare alarak bu menzil hatlarını on senede doldurmak imkânı vardır.

Emval-i metrûkeden arazi bulunmayan yerlerde şimdiden arazi satın alıp muayyen zamanın hululüne kadar muattal tutmak kabildir.

Bu hatlar tutulunca dahilde bulunan Kürtler ovalara arazinin bulunduğu yerlere indirilebilir ve kayalık, taşlık olan arazi mıntaka-i memnuaiskâniyeden addedilebilir.

Türk lisanının hâkimiyeti temin edilir edilmez kız alıp vermek, başka lisanı menetmek Türkçe konuşmayanlara muamelâtta suubet (zorluk) göstermek Türkçe konuşanlara suhulet (kolaylık) göstermek, mükâfat vermek gibi bir çok vesait ile ovalara inecek olan **Kürtler'i temsil etmek**[2] imkânı hasıl olur.

Şarkı kendimize mal etmek için en mühim tedbir bunu görüyorum. Arzedeceğim tedabir-i saire ile beraber bu tedbirin icrası bize şark vilâyetlerimizi kazandıracaktır.

2- Malatya, Elâziz, Diyaribekir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Erganimadeni vilâyetleri merkezleri ile Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Hısnımansur, Behisni, Ergani, Hekimhan, Birecik kazaları merkezlerinde maarife çok ehemmiyet vermek, oralardaki Türklere Türklüklerini anlatmak, **Türk Ocakları, Belediye ve hükümetler vasıtasiyle kasabalarda Türkçeden başka lisanın konuşulmamasını temine çalışmak, alış veriş için kasabalara gelen Kürtleri Türkçe öğrenmeğe mecbur kılmak** bu mahallerde mevcut olan ve yeniden açılacak olan orta mektepler ile leyli iptidai mekteplerine garp vilâyetimiz halkından mefkûre sahibi muallim intihap ve tâyin etmek ve bu veçhile **Türkler üzerindeki Kürt lisanı hâkimiyetini refetmek**,

3- Siirt, Mardin, Midyat ve Savur gibi Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen ve **bir müddet daha geçtiği halde bütün bütün Kürtleşmesi muhakkak olan mahallerde maarife hususi bir ehemmiyet vererek erkekler ve hasseten kadınlara Türkçeyi öğretmek ve Kürtlüğe olan temayüllerini Türklüğe çevirmek,** kız mekteplerine çok ehemmiyet vererek mefkûreli hanım muallimler göndermek, ikramiye, yemek, elbise vesaire vermek gibi suretlerle kızları mekeplere celbetmeğe çalışmak ve kız mekteplerine rağbet çoğaldıkça kız mekteplerinin adedini tezyit etmek pek muvafık olur.

4- Dersim'in iki kazası yani Çarsancak ve Çemişkezek Türk ve bilhassa Çemişkezek tam manasile müteassıp Türktür. Dersim'in merkezi olan Hozat ile Ovacık kazasının merkezi ve etrafındaki altı köyü de Türktür. Ovacıkta kadın erkek yedi yaşından sonra Kürtçeyi öğreniyor. Abbas Uşağın, Ferhat Uşağın, Aşağı Karaçallı, Yukarı Karaballı, Bahtiyarlı, Koçuşağı, Maksut Uşağı, Şam Uçağı, Arslan Uşağı, Beyt Uşağı gibi isimlerin delâleti ile esasen Türk olup lisan ve **Alevilik sebebi ile Kürtlük** iddiasında bulunan ve neslen kendilerinin itirafı veçhile Horasan'dan gelme Türk oldukları anlaşılan **bu aşiretleri** -

2. **Temsil**; özümleme, asimilasyon demektir.

Dersimin hemen altına erkekleri halen de Türkçe konuşabildikleri cihetle- **temsil etmek diğer Kürtleri temsilden daha kolaydır.**

Dersimliler'in siması da diğer Kürtler'in simasından farklı olduğu gibi zeâları ve maarife hevesleri cümlesinden ziyadedir. Esasen Türk olan kazalar ile Hozat ve Ovacık ve hatta Dersim'in diğer iki kazasına açılacak leyli iptidailer ile ileride Hozat'ta açılacak bir orta mektebni maksadı temin ve **Dersim'in diğer yerlerden daha evvel Türk olmasını teshil eder.**(3)

---

3. Yazar **Baran**, resmi görüşün bu yaklaşımını haklı olarak şöyle açımlıyor ve cevaplandırıyor:
Sömürgeci rejimin sözcüsü bu bölümde Dersim'le ilgili gerçekleri tümüyle saptırıyor. Öncelikle Dersim'deki Türk varlığı konusunda söyledikleri hayal ürünüdür. Bu bölgede Çemişgezek merkezi gerçekten Türktür; ama bu ilçenin köylerinden yalnızca birkaçı Türktür, çoğu ise Kürttür. Dersim ayaklanmalarında bu ilçedeki Kürtler her zaman önemli bir rol oynadılar. Çarsancak'a gelince (şimdi bucaktır), sözkonusu dönemde bu küçük kasabanın merkezinde -o da çoğu Ermeniden dönmüş- Türkler yaşamakta idi. Bunun dışında, Çarsancak'a bağlı 15-20 kadar köyde, toprağın sahibi olan Türk asıllı birer bey ailesi vardı. Ama bu köylerin üretici halkı dahil, diğer tüm köyler Kürttü. Diğer bir deyişle, Çarsancak'taki Türk oranı nüfusun yüzde ikisi-üçü bile değildi. Bugün ise, sözkonusu beyler de çekip gitmiştir.

Hozat ve Ovacık'la ilgili söylenenler ise, Hozat'ın merkezinde assimile olmuş birkaç ailenin dışında, tümüyle hayal ürünü. Bu tür ailelere ise Kürdistan'ın tüm kentlerinde rastlanabilir: Bunlar ya kente yerleşip kalmış memur aileleridir, ya da asimile olmuş Kürtlerdir. Yani "Bajari" denen tipler... Hozat ve Ovacık'ın köylerinde "yedi yaşına kadar Türkçe konuşan insanlar" iddiası tam bir uydurmadır. O dönemde böyle birini mumla arasanız bulamazdınız. Bugün de çocuklar Türkçeyi ancak okulda öğreniyor. Bu yöre aşiretlerinin adı da Bay Renda'nın iddia ettiği gibi değildir. Aşiret adları Abbasan, Ferhadan, Koçan, Şemkan, Bahtiyaran, Kırgan, Balan, Beytan, Maksudan gibi tümüyle Kürtçe çoğul takısı alan, Kürt özellikli adlardır. Renda'nın ifade ettiği biçimler ise, Türk memurlarının ağzında şekillenmiş, Türkçe anlatıma uydurulmuş, bozuk biçimlerdir.
Bu yöre halkının sözde Horasan'dan geldiği iddia edilmekte ve bu da Türklüğüne bir kanıt gibi sunulmaktadır. Ne var ki, bu Kürt aşiretlerinin uzak geçmişte nereden geldiklerini saptamanın güçlüğü bir yana, Horasan'dan gelmiş olmak da Türklüğe bir kanıt olamaz. Bazı Dersim aşiretlerinin Horasan'da gerçekten de, aynı adı taşıyan kardeş aşiretleri vardır; ama bunlar Türk değil Kürttürler. Geçmişte Şah İsmail, Şah Abbas ve Nadir Şah dönemlerinde Kürt aşiretleri birkaç kez, ya İran'ın doğu sınırlarını korumak, ya da ceza olsun diye Doğu İran'a taşındı, ya da sürüldüler. Bugün de Horasan'da bir milyona yakın Kürt yaşamakta. Diğer yandan Kürt aşiretleri, bulundukları bölgeye ve dış etkilere bağlı olarak Alevi ya da Sünni inancını seçmişler, zaman zaman da birinden diğerine geçmişlerdir. Aynı mıntıkada ve bir tek aşiretin bile, bir bölümüyle Alevi, bir bölümüyle Sünni olduğunu görmek mümkündür. Örneğin *İzol* ve *Şadi* Aşiretleri böyledir. Dolayısiyle Bay Renda'nın, bu aşiretler "salt Alevi oldukları için kendilerini Kürt saymaktadırlar" tarzındaki iddiası da saçmadır.
Sonuç olarak Dersimlilerin Horasan'dan geldikleri için Türk oldukları iddiası, tümüyle yalana dayalı ve bu yöre halkını asimile etmeye, Kürt ulusal duygularını bastırmaya yönelik bir propagandadır. Bu sistemli propagandanın başlangıcı Bay Renda'nın raporundan da öncedir. Sömürgeci yönetim, Alevi ve Sünni Kürtler arasına çomak sokmak, Dersim'i Kürt birliğinden koparmak için yoğun çabalar harcadı, bu iş için ücretli ajanlar bile tuttu ve bugün de, şu ya da bu perde altında, böylelerine rastlanıyor. Yine de rejim, Dersim'le ilgili olarak düş kırıklığına uğradı. Dersim Kürtleri bu tür palavralara metelik vermediler, dillerini unutmadılar. Sömürgeci rejime karşı yiğitçe direndiler. Bu yüzdendir ki Türk ordusu en son Dersim'e girebildi. Bugün de Dersim ulusal bilincin canlı olduğu bir Kürdistan parçasıdır ve sömürgeci rejimin gözünde bir dikendir.

(**Deng** der. sayı: 21, s. 51).

Türk Olmağa Zorlama

5- **Malatya'dan maada Fıratın garbında bulunan vilâyetlerdeki Türklerin hâlâ Kürt bırakılmalarında hiç bir sebep ve mana yoktur. Bunlar nisbeten az oldukları için mektep ile mükâfat ile ve Kürdüz dedikleri müddetçe işlerinde gösterilecek tas'ibat ve vesait-i saire ile Türk olmağa icbar edilmelidir.**

Demiryolu Politikası

6- Tatbik edilecek temsil ve iskân proğramının müsbet neticeler verebilmesi için şark şimendiferlerine çok ehemmiyet vermek ve mümkün olduğu kadar 10 senede Kayseri'den Erzincan'a ve Muş tarikile Van Gölü sahiline ve Malatya'dan Diyakırbekir'e demir yolunu isale çalışmak elzemdir. Bir taraftan **menzil hatlarındaki köylerle kasabaların tamamen Türkleştirilmesi**, diğer taraftan en mühim noktaların şimendiferle merkeze ve kesif Türk mıntakalarına raptı o mahallerdeki aşımızı müemmen kılar.

Sıkıyönetim ve Ayrı Uygulama

7- Adliyemizin kavanin ve usul-ü hazıramızla oralara tamamen hâkim olması imkânı yoktur. Oraları için kavanin-i hususiye-i adliye tedvini idareten ve siyaseten doğru olamaz. Teşkilât–ı Esasiyemize muhalif olmamak şartile kavanin-i mevcudemizden istifade ederek **orada örfi bir idare ve mahkeme tatbik edilebilir. Kabul edilecek proğramın hitamı tatbikine kadar oralarda idare-i örfiye idame edilmeli,** umur-u cezaiye mahakim-i adliyeden alınarak teşkil olunacak örfi mahkemelere verilmeli ve ceza mesaili pek seri bir surette hallolunmalıdır. Bazı yerlerde kalacak olan **muhakim-i adliye yalnız umur-u hukukiye ile iştigal etmelidir.** Ahali hükümet-i mahallin kendi haklarını muhafaza ve vikaye ettiğine kanaat getirip de mahakimi tercih etmeğe başlayınca umur-u cezaiye de yavaş yavaş mahakim-i adliyeye tevdi edilebilir.

Sıkıyönetim Yoluyla Asimilasyon

8- **İskân ve temsil proğramı idare-i örfiye ile daha kolay tatbik olunabilir.** Proğramın icrasına muhalefet edecekler veya teferrüt ve tegallüp iddiasında bulunacaklar veya idareten veya siyaseten oralarda bakaları muzur görülenler, isyanı teşvik ve idare etmiş olanların akraba ve taallûkatı mahkeme-i örfiye kararile idare-i örfiye mıntakası haricine nakil ve iskân edilebilir. Yeni teşkil olunacak Türk köylerinin oralarda tutunabilmesi ve civardakilerin taarruzundan masun kalmasını idare-i örfiye pek âlâ temin edebilir.

Aşiret Reisi Yerine Hükümet Gücü

9- Aşiret hayatına hitam verebilmek için evvelemirde hükümeti takviye etmek aşiret efradına hükümet vasıtasile hayat, mal ve haklarının tamamen muhafaza edilebileceğine kanaat getirmek lâzımdır.

Aşiret meselesi tamamen bir mesele-i içtimaiye ve iktisadiyedir. Münferiden hakkını alamıyanlar istinatgâh aramakta ve bu suretle aşiret reisinin emri altında kalmağa razı olmaktadır. Aşiret efradınca aşiret reisi hükümetten çok kavi ve çok şedittir. Onlar nazarında aşiret reisi her şeydir. **Hükümeti aşiret reisinden daha kavi görmedikçe aşiret reisinin bütün tekâlifine mütavaat eder. Hükümetin tekâlif ve emrini iska etmez.**

Hükümet Binaları

10- Hükümet binalarını yani vilâyet, kaza ve nahiye daireleri ile jandarma karakollarını hükümeti temsil edecek bir halde inşa ve teftiş etmek vilâyet ve kaza hükümet binalarını oralardaki ağaların evlerinden daha muhteşem ve büyük yapmak karakolları icabında bir müddet için tahassungâh olabilecek bir halde inşa etmek ve cahil halka **hükümetin ağalardan daha kuvvetli olduğunu** binalarının mukavemet ve azameti ile de irae etmek. Bu binaları inşa için bütçemizden para ayırmak pek güçtür. Vaktiyle Rumeli'de yapıldığı gibi kaza ve nahiye daireleri ile karakollar o mıntaka ahalisinden cemedilecek iane ile inşa edilebilir. İaneye müsaade merasimi Dahiliye Vekâleti ile vilâyetler arasında kolayca kabil-i haldir.

Arazi Yazımı ve Vergilendirme

11- Araziyi hemen tahrir ettirmek, yazılmamış olan araziyi, yeni açılmış yerleri, bağları meydana çıkarmak bugünkü sahipleri nâmına araziyi kayıt etmek, vergiyi tahsil çarelerini bulmak, hükümetin kuvvetli olması için vukubulacak masarif-i zaide tahrir ile çoğalacak varidatta temin edilebilir. Bu günkü günde arazi vergisi lâşey mertebesinde olduğu gibi bir çok yerlerde davarların nısfı bile yazılmamaktadır.

Silahsız Hizmetlerde Görevlendirme

12- Tahrir-i nüfus icrası ile mükellefiyet-i askeriyenin oralara da teşmili elzemdir. Bu gün oralardan hemen pek az o da kasabalar halkından olmak üzere asker alınıyor. Nüfus-u

mektume çok olduğu gibi mukayyet olanlardan da adem-i icabet çoktur. **Ora delikanlıları memleketin müdafaasına iştirâk yerine orada mütemadi teksir-i nüfusa çalışıyor.** Alınacak olan esnan erbab-ı garpteki şimendifer ve şose yollarının inşaatında kullanılmak suretile **proğramın tatbikine kadar gayr-i müsellah hizmetlerde istihdam olunmalıdır.**

Yapılan Masrafın İsyancılardan Alınması

13- Son isyan dolayısiyle yapılan tedibatın ibret-i müessire teşkil edecek surette yapılmadığı kanaatında bulunduğumu arz ettim. **Hükümet isyanı itfa için yaptığı masrafı** on veya 15 seneye taksim etmek suretile **isyana iştirâk eden mahaller ahalisinden alabilir.** Ahalinin vaziyet-i hazırası bu masarifi katiyyen tediyeye müsaittir. Yalnız isyan mıntakası içinde isyana iştirâk etmeyenlerin istisnası çok musip olur. Masarif-i isyaniye köylere tevzi suretile servet ve vasatları nisbetinde mükellef tutulabileceği gibi nüfus itibariyle de mükellef tutulabilir.

Silahların Kürtler'den Toplatılması

14- **Kürtler'deki silahların derci de bir proğrama rapdedilmelidir.** Hudut boyunda bulunan aşiretlerin bir müddet-i muvakkate için silâhları ellerinde bırakılmak icabediyorsa silâh taşıyacak olanlara behemahal vesika vermek ve diğerlerinden tedricen silahları toplamak zaruridir. Mamafih yalnız silahları toplamak maksadı temin etmez. Vesikasız silah taşımağı da meneylemek icabeder.

Aşiret Süvari Alaylarına Son

İdare-i örfiye mıntakası dahilinde vesikasız silah taşıyanlar hakkında ceza muamelesi yapmak lâzımgelir. Yoksa toplatılan silahlar yerine diğer taraftan başka silahlar ikame edilir. Ve silah kaçakçılığı ticareti menafi-i mühimme temin eden bir ticaret haline inkılâp eder. **Bizzat hükümetin teslih ettiği ve şimdiye kadar bir faidesini görmediği aşiret süvari alaylarına da nihayet vermek muvafık olur.**

Şark Hizmeti Mecburiyeti

15- O taraflara giden bütün memurlar arzu ve heves ile gitmiyor. Adeta cebren gidiyor. Çoktanberi orada bulunanlar da çocuklarını okutacak mektup bulamamak ve bir çok

vesaitten mahrum bulunmak yüzünden müşteki ve bir an evvel garbe nakil teşebbüsündedirler. Oradaki memurların ekserisinin seviyesi, iktidarı da merkez ve garptakilerden dûndur. Buna mani olmak için bu sene bir kaç maddelik bir kanun ile bütün memurin-i devlete şamil olmak üzere oraları için **hizmet-i mecbure usulü vazedilmeli** ve oralara gitmeyen memurlar terfi hakkından mahrum bulunmalıdır. Memurların mecburi hizmeti üç seneden az olmamalı ve üç senesi 4,5 veya 5 sene addedilmekle beraber tahsisatına da tazminat veya başka bir nâmla sıhhiye memurlarına olduğu gibi biraz zam yapılmalıdır. Bu suretle oralara hizmet-i mecburiyesini ifa edecek genç ve faal memurlar göndermek imkânı bulunmuş olur. Oraların varidatı, masarif-i mahalliye temine gayr-i kâfi olduğundan maaşatın merkez ve garpte olduğu gibi muntazaman tesviyesi için de merkezce muavenetin deriğ edilmemesi ve bütün memurların maişet derdinden azade bulundurulması çok muvafık olur.

Doğuya Donanımlı Jandarma

16- Şark vilâyetlerimizde ve bütün memlekette en ehemmiyetli mesailden biri jandarma meselesidir. Jandarmanın bu günkü hali ile şarkta temin-i asayişe muvaffak olması imkânı yoktur. **Jandarmanın** ıslahı **kemmiyetine değil keyfiyetine ehemmiyet vermek** suretile yapılmazsa böyle esnan erbabından talim ve terbiye-i askeriye görmemiş efrat alınmakta devam edilirse jandarmadan faide değil mazarrat görülecektir. Beş altı jandarmanın silah teslim eylemesi hikâyesi hayat için müsademe ve mukabeleden içtinap eylemesi şarkta daima işidilen vakayidendir.

Kanaat-ı acizanemce bu günkü maaş ve tahsisatla kırkbin jandarma besleneceğine bugünkü tahsisatın üç misli ile bir sülüs nisbetinde jandarma tutmak daha faidebahştır. Seyyar mıntaka alayı dediğimiz teğallip alayları da ıslâh edilirse maişetini alacağı maaşa münhasır olacak jandarma efradı az da olsa vazifesini ifa edebilir. Şarkta sabit jandarmalar köylerde ağalara misafir olmak iaşe için bir para sarfetmemek suretile gitmektedirler. Başka türlü geçinmek imkânı yoktur.

Yem bedeli olarak kendilerine verilen 500 kuruş hayvan iaşe ve masarifinin nısfını bile temin edemez. Maaşına da munzam verilmezse o jandarmanın ifa-yı vazife için gideceği mahallerde kâselis olmaktan başka yapacak bir şeyi kalmaz. **Ağanın ekmeğini yiyen, ağaya muhtaç olan jandarma, ağa aleyhinde olan bir emr-i hükümeti nasıl icra edebilir,** jandarmayı behemahal meslek haline koymak miktarını azaltmak maaşını çoğaltmak lâzımdır. Yani mülâzim ve yüzbaşıların hemen ekserisi neferlikten veya ihtiyat zabitliğinden yetişmedir. Her halde buna da bir çare bulmak **jandarmayı iyi yetiştirmek lâzımdır.**

Askeri Yönetim Etkinliği

17- Tetkikat-ı mülkiye heyetleri raporlarını göndermiş olmalıdırlar. Mamafih pek ziyade küçülmüş olan vilâyetleri tekrar büyütmek, oraları için bir zaruret-i idariyedir. **Vaziyet-i coğrafya Dersim'in inkisamına manidir.**

Küçültülmüş olan vilâyetler büyütülmekle beraber mıntıkada idare-i örfiye idame edileceği için bütün **mıntıkanın mesul âmiri idare–i örfiye reisi sıfatiyle o mıntakanın en büyük reis-i askerisi olmalıdır.**

Ordu müfettişi ayni zamanda Bingöl Dağlarının cenubunda ve Fıratın şarkındaki kıtanın ve Malatya'nın âmir-i mülkisi olmalıdır.

Ordu müfettişine idarî, malî ve adlî birer müşavir-i mülki vermek imkânı daima mevcuttur. İran ve Musul hudutlarında tahrikât devam edeceği için bu günkü askeri kadromuzdan fazla olarak merkezi Van olmak üzere yeni bir fırka teşkil etmek icabı halinde **hudut kıtamızı takviye ve Van ile Hakkâri Kürtlerinin herhangi bir hareketini çabuk itfa için elzemdir**, kanaatındayım.

Arzettiğim tedabiri berveçh-i âti hülâsa ediyorum:

1- En mühim menzil hatları üzerindeki köylere Türk yerleştirmek ve yeniden **Türk köyleri tesis etmek,**

2- Türk olup Kürtlüğe mağlûp olmaya başlayan vilâyet ve kaza merkezlerinde maarife ehemmiyet vererek vesait-i adide ile Türkler'e Türklüklerini iyi tanıtmak **Türkçeyi hâkim kılmak,**

3- **Kürt mıntakası içinde** Arapça konuşan ve erkekleri Kürtçe bilen Siirt, Mardin, Midyat, Savur gibi mahallerde **mekteplere ve hasseten kız mekteplerine çok ehemmiyet vermek** ve kızların mektebe rağbet etmesini suret-i adide ile temin eylemek.

4- İki kazası, merkez-i vilayeti ve Ovacık kazasının merkezi ile civarı Türk olan ve taşıdıkları aşiret isimlerinden neslen ahalisi Türk olduğu anlaşılan **Dersim vilâyetinde leyli iptidailere ehemmiyet vermek ve Türkçeyi sür'atle tamim etmek,**

Kürtler'i Türk Yapmak

5- **Fırat'ın garbindeki vilâyetlerimizin bir kısmında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtler'i Türk yapmak,**

6- **Şark şimendiferlerimizin** Erzincan'a ve Elâziz tarikile Muş ve Van Gölü sahiline veya Diyakırbekir'e **mümkün olduğu kadar az zamanlarda varmasını temine çalışmak,**

7- **On sene müddetle oralarda idare-i örfiyeyi idame, umur-u cezaiyeyi divan-ı harb-i örfilere tevdi** ve mahakim-i adliyeyi umur-u hukukiyeye hasretmek,

8- Tagallüp ve teferrüt daiyesinde bulunananları **işyanı teşvik ve idare etmiş olanlarla bunların akraba ve taallûkatını idare-i örfiye mıntakası haricine nakletmek,**

9- **Aşiret hayatını kaldırmak için evvelemirde hükümeti kavi yapmak,**

10- Hükümet binalarile jandarma karakollarını iane ile bir an evvel inşa etmek,

11- Araziyi tahrir eylemek,

12- Nüfusu tahrir eylemek,

13- Masarif-i isyaniyeyi isyana iştirâk edenlere tahmil etmek,

14- Silah derç edilmekle beraber silah taşınmasını da menetmek ve ancak vesika ile silah taşınmasına müsaade etmek,

15- Oraları için bütün memurlara şâmil olmak üzere hizmet-i mecburiyeyi tesis etmek, gidecek memurlara bir az mükâfat ve tazminat vermek,

16- Jandarmayı keyfiyeten ıslâh etmek ve behemehal meslek haline koymak,

17- **Küçülmüş olan vilâyetleri büyütmek, mıntakanın âmir-i mülkisi ayni zamanda idare-i örfiye reis ve amiri olan ordu müfettişi ve ordu müfettişi nezdine idarî, adlî ve malî müşavir vermek,**

18- Haklarında celp ve ihzar sadır olan adamlardan isyana iştirâk etmeyenler için af veya tecil. Seyahatım esnasındaki müşahedat intibaat ve mütalâat-ı acizanemi nâtık işbu **Raporu** huzur-u samilerine takdim ediyorum, muhterem **Paşa** hazretleri 14/Eylül/1341 (1925).

XV-b) Dahiliye Vekili Cemil Beyin (Uybadın) Raporu: *"Kürdistan Umumi Valilikle Ve Müstemleke Usulü İdare Edilmelidir."*

Islahat Toplantılarına Katılanlar

Şark vaziyet-i umumiyesi ve başlanan ıslâhat harekâtı hakkında **bazı vilâyat vali-**

leri (Diyarıbekir, Mardin, Siirt, Siverek, Urfa, Elâziz, Ergani, Dersim) ve **3. Ordu Müfettişi İzzettin Paşa ve Şark İstiklâl Mahkemesi Heyetile 11-17/ Haziran/1926 tarihine kadar Diyarıbekir'de teati edilen efkâr ve mütalâatı ve ittihazı muktezi mukarreratı** berveçh-i âti arzedebilirim.

I-Asayiş Vaziyeti

Mütegallibe ve rüesanın tedibinden sonra, Şark asayiş vaziyeti, bazı ussat bakiyesinin Bayezit'in Ağrı Dağında Birohotelli Genç Dağlarında **Yado çetesi icra-yı faaliyet ettikleri** manatık müstesna olmak üzere sabıkına nazaran nisbi bir sükûn ve istikrar manzarası arzetmektedir. **Gerçe silah derci ve eşhas nakli gibi cezri icraat** hükümete tekarruptan mütevehhiş olan **Kürtler üzerinde aksülâmel vukua getirmiş** ve bu sebebten İran'a, İran'da bulunan firarilerin propağanda ve tehdidile kütle halinde bazı firarlara sebebiyet vermiştir. Bu münasebetle **İran hududu, firari Kürtçü çetelere sahne-i faaliyettir.**

2-Kürtcülük Faaliyeti

Haricî teşkilât kuvvetli ve faaldir. İngiliz ve Fransızlar'la İranlıların **Kürtcülüğü teshil** etmekte (kolaylaştırma) oldukları ihtimali galiptir. Irak'ta İngiliz, İran'da Rıza Şahın himayesinde **Kürt istiklâli mesaisi** mahsustur. Hatta **İngilizler, Irak'a ve Araplara karşı temin-i muvazene için Kürt istiklâlinin müşevviki vaziyetindedirler**. Suriye hududunda Fransızlar'dan emniyet memul değildir.

Kürtcülük Mefkûresinin Önlenmesi

Son harekâtta mefkûrevi bir âmil yoktur denilebilirse de **esas itibarile şark mıntakasında Kürtçülük vardır ve işlenmektedir. Yalnız henüz mefkûrevi mahiyette derin, şâmil ve tehlikeli değildir. Van-Midyat şarkında Kürtçülük mefkûresi, iftirak ve istiklâl ceryanları daha kuvvetlidir. Halk lisan ve milliyetine çok merbuttur. Münevverler kâmilen Kürtçüdür. Mekteplerde umumi ve hususi vatan tarifi Kürtçülük mefkûresinin umdesidir. Şuurlu bir halde taazzuv ve taammüme müsteit bulunan Kürtlük mefkûre ve harekâtının, şark mıntakası dahilinde imhasına çalışmak, Fırat'ın garbine tekarrubuna mani olmak, şark ve cenûp hudutlarımıza doğru sürmek ve hudutlardan atmak için tedbir almak ve teşebbüsata girişmek bizim için esaslı ve kati icraat cümlesinden olacaktır.**

3- Islâhat

a- **341 Mayısından beri yalnız 60 bin harp silahı toplanmıştır. Dersim'de henüz cezri icraata başlanmamıştır.** Hudut aşairinden de silâh toplanmamıştır. **Dersim** ve hudut aşairi istisna edildiği halde, toplanan silahın bir kaç misli daha bulunduğu kanaatı galiptir.

Mecburi İskâna Tabi Tutulanlar

b- **Nakledilen eşhas,** muamelât ve harekâtile nizam-ı içtimaiyi ihlâl eden, ahaliye zulum yapan, hükümet perdesi altında nufuzunu suiistimal eden ve muhitte mefsedet ve mazarrat vücude getiren, şark islahatına muhalefet edecek tiynette ve **ahval-i umumiyesi itibarile şarkta devam-ı ikameti gayr-i caiz olanlardır.** Bu tarif, muzır eşhas ve mütegallibenin nakli için verilmiş bir direktiftir. Bu direktif dahiline giren **mütegallibe, idari, iktisadi,** "mürabahacılar" **itikadi, şeyhler, aşiret rüesası ve ağalar, büyük arazi "5-35" köy mutasarrıfları** olan eşhastır. Bunlardan son üçü garbe nakledilmiştir. Seyyar aşiret rüesasına, **aşiret teşkilâtının ilgasına** kadar dokunulmaması uygun görülmüştür. Bunlardan mada, mütegallibe sınıfına dahil olmayan ve fakat şarkta devam-ı ikametleri, **nizam-ı içtimaiyi ihlale müsait görülen Kürtçüler** ve vukuat-ı mükerrere sahibi serserilerle firari aileleri ve bir aydan fazla cezaya mahkûm olup şark hapishanelerinde bulunanlar da garbe nakil edilmişlerdir.

Nakledilenlerden hiç bir şahsın, ne sebeple olursa olsun iadesine kimse taraftar değildir. Hatta bera-yı muhakeme avdetleri bile tecviz edilmiyor. Bunun için de badennakil davaları çıkıp muhakemesi iktiza edenlerin celbedilmeyip muhakemelerinin bulundukları mahallerde ikmal esbabının istikmali dermeyan olundu.

İvedi İskân ve Kürtçülük Mefkuresinin Yok Edilmesi

c- **Garbe nakil edilenlerin serian iskânı** ve hasaddan sonra ailelerinin de behemahal nakil vücubu başlanılan icraatın katiyeti hakkında teminata kâfi görülmekte ve **bilhassa Kürtçülük istinatgâhı olan rüesa ve meşayihin şarktan uzaklaştırılması, Kürtçülük mefkûresinin itfasına pek müessir telâkki edilmektedir.** Nakledilen eşhasın arazi ve emlâkini kendileri garpte iskân edilip müstahsil vaziyete geçecekleri zamana kadar aileleri veya vekilleri ve hatta elindeki kıymet muadili gayri menkul alamayanların uhtelerinde kalacak meşru emlâk ve arazilerinin keza vekilleri tarafından idare edilmesi ve badehu bittasfiye muhtaç halka tevzi için bir kanun çıkarılması

esası kabul edilmiş ve mahaza işbu arazi ve emlâkten, fuzulen gasbedilen aksamın mağsubat komisyonları marifetile sahib-i asli ve hakikilerine red ve iadesine devamı, sahtekârlıkla alınarak tapuya raptedilmiş veya edilmemiş arazinin tetkikile meydana ihracı için maliye, tapu ve mülkiye müfettişlerinden mürekkep birer heyetler teşkili münasip görülmüştür.

İşbu muamelenin intacına kadar mezkûr emlâk ve arazinin her türlü tecavüzden temin-i masuniyeti tedabirinin vilâyetlerce derpiş ve ittihaz edildiği anlaşılmıştır

Kürdistan'a Dış Türklerin Yerleştirilmesi ve Kürtçülüğün Söndürülmesi

d- **Şarkta mevcut Türklerin himaye ve takviyesi ve hariçten Türk muhacir celbile topluca yerleştirilmesi ve Ziraat Bankası tevziatında Türkler'in tercihi,** ordu ve idare-i mülkiyenin azami gayret ve halkın fiili muaveneti hesaba kattılmak üzere her hane muhacir için "nakil, hane inşası, iaşe, hayvan, âlât ve tohumluk masrafı" 300 lira sarfı lâzım ve zaruri görülmektedir. Parasız ve yardımsız yabancı muhacir iskânı müstahildir. Bu sene para bulunursa, ancak "Urfa 250, Diyarbekir 400, Siverek 100, Elâziz 250" **bin hane iskân olunabileceği ve diğer senelerde, boşalan vilâyet-lere beşer bin hane iskânı suretile Türk kesafetinin temini ve Kürtçülüğün itfası mümkün olacağı anlaşılmıştır.**

Amaca Ulaşıldıktan Sonra Baskının Hafifletilmesi

h- **Mütegallibe ve eşhas-ı muzirrenin tamamile nakil ameliyesi hitam bulduktan sonra-ki Temmuz nihayetlerine kadar memuldür- müfettişlikçe bir beyanname ile eşhas nakline hitam verildiği halka ilân edilecek** ve halkın **hakiki vatandaş addile** emniyet, huzur ve menfaatı bu suretle hükümete merbutiyetleri ve Cumhuriyet-i idareye sadakatları temin olunacaktır.

Bu tarz muamele ile tazyik siyasetine nihayet verilmesi ve fevkâlade tedabirin peyderpey kaldırılarak yerine tabii hayat ile sükûn ve huzurun iade edilmesi tekarrur etmiştir.

Bunun için de evvelemirde idare–i örfiye ahkâmının tahfifi ve garbteki vilâyetlerden başlayarak bir kısım vilâyattan idare-i örfiyenin kaldırılması münasip görülmüştür.

V- İdare-i Örfiye tatbikatında memurin-i mülkiyeye müteveccih selâhiyetlerin istimaline imkân bırakılmayarak vilâyetlerde muamelât-ı inzibatiyenin doğrudan doğruya cihet-i askeriyece tedvir edilmekte olduğu ve bu cümleden olarak **ahalinin kendi kazası dahilinde bile vesika ve nüfus tezkeresile seyahata mecbur tutulduğu,** içtimaa

iştirâk eden valiler tarafından dermeyan olundu. Faide-i ameliyesi olmayan ve bilâkis iktisadi zarar ve idari ihtilâtatı müeddi bulunan bu takyidatın ref ve izalesi hususu temin olundu.

4- Teşkilat ve Mütalaat

Kürdistan İçin Öngörülen Müstemleke (Sömürge) Yönetim Biçimi

1- Şarkta vasi salahiyet ve bütçeye malik idari bir Müfettiş-i Umumilik teşkili "vali-i umumilik tesisi ve müstemleke tarz-ı idaresinin aynen Şarkta tatbiki" -istiklâl heyetinin mütalâası- minküllilvücuh mucib-i faide görülmekte ise de halen bu teşkilâtın vücudu zaman ve paraya mütevakkıf olduğundan bunun husulüne kadar Ordu Müfettişliği karargâhında idare-i asayiş ve istihbarat şubeleri teşkili ile Şark intizam-ı içtimaiyesinin müfettişlik mürakabe ve idaresi tahtında ceryanı münasib mütalâa edilmiştir. Hususat-ı mezkûrede müfettişliğe muavenet ifası maksadıile elveym müfettişlik karargâhına memur mülkiye müfettişi **Hacı Hüsnü Beyin** refakatına üç mülkiye müfettişi ile bir binbaşı veyahut kıdemli yüzbaşı rütbesinde mücerret iki jandarma zabiti itasına lüzum gösterilmektedir.

Kürtçülüğün Önlenmesi İçin İstihbarat ve Propaganda

Bilhassa **Kürtçülük ceryanının önüne geçebilmek ve tamamile Türk Cumhuriyet idaresini halka tanıtmak ve sevdirebilmek için istihbarat ve propağanda teşkilâtına fevkalâde vüsat ve şümul verilmesi** ve bu maksat yolunda valilere ayrıca ve müfettişliğe de senevi lâakal 25.000 lira tahsisat itası elzem ve zaruri görülmektedir.

Asimilasyon ve Resmi İdeolojinin Yayılması

2- Tercihan 1. **fazla miktarda nahiye teşkili,** 2. **nüfus, emlâk ve arazi tahriri,** 3. **vergi muamelâtının tanzimi** ve bilhassa **bazı kuyut ve merasimi sür'ati teminine mani olmasından dolayı suret-i umumiyede halk üzerinde hüsnü tesirden hali bulunan** 4. **mahakimin sür'ati teminini kâfil bir şekilde islâhı, Şark islahatının teshil ve Cumhuriyet umdelerinin sür'at-i taammümüne esas telâkki edilmektedir.**

3- Alelûmum merkezden mansup **memurinin Şarklı olması mahzuru** tahakkuk etmiştir. Bunun için:

A- **Rüesa-yı memurinin behemehal Garpli ve Türk olması,**

B- **Mahakim-i nizamiye divan-ı harb-i örfilerde sivil ve asker Şarklı hakim ve memur bulundurulmaması,**

C- **Tali memurların ayni vilâyet halkından olmaması,**

D- **Posta ve telgraf memurlarının Şark vilayeti halkından olmaması,**

E- Esasen garplı olup uzun müddet şarkta bulunmakla **şarklı mahiyetini iktisap etmiş olan memurinin tebdil edilmesi,**

F- **Jandarma ve hudut nizamiye kıtaatı zabitanı ile polislerin behemahal Türk ve garplı olması,**

G- **Elyevm mevcut Şarklı memurinin hemen garbe nakli suretile tasfiyeye tabi tutulması** ve bunlardan yalnız tali derecede olanların mücavir vilayetlere nakilleri sureti umumiyede dermeyan ve teklif olunmakta ve teklif-i vaki acizlerinin de nokta-i nazarına tevafuk etmektedir.

4- **Jandarma keyfiyet ve kemmiyetinin Şarkın vaziyet-i mahsusası ile mütenasip olmaması kuva-yı askeriyenin yıpranmasını mucip oluyor.**

A- Kura efradından jandarmaya verileceklerin behemehal mükellefiyet-i askeriye kanunu ahkâmına tevfikan jandarmaya elverişli olanlardan ve bilhassa okur yazar olanlardan itası,

B- Jandarma tahsisat ve maaşatının tercihan temini,

C- Şark kıtaatı zabitan noksanının garp kıtaatından ikmali,

D- Jandarmanın müteferrik hidemattan kurtarılarak imkân ve vazife nisbetinde toplu bir halde bulundurulması,

E- Garpteki seyyar jandarma alaylarından bir kısmının daha şarka gönderilmesi.

F- Tahrirat müdür ve kalemlerinin tasfiyesine kadar **şifre, mahrem muhaberat ile iştigal etmek üzere valiler refakatına yaver tarzında kullanılmak şartile birer jandarma zabiti verilmesi,**

Teklifatı dahi şark asayişi nokta-i nazarından kabil-i ihmal görülmemiş ve zabitan kadrosunun ikmaline tevessül edilmiştir.

5- Rüesa-yı mülkiyenin maslahatan haiz olmaları muktezi selâhiyetleri zaman zaman kavanin-i müteferrika ile nezi ve tahdit edilmiştir. İdare-i mumiye-i Vilâyat Kanunu ile kavanin-i saire arasında esaslı bir muvazenet ve mücaneset tesis ve temini zımnında ve ihtiyacat-ı hazıraya tekabül edecek bir şekilde **yeni bir İdare-i Umumiye-i Vilâyet Kanunu vücude getirilmesi** lüzum ve vucub-ü tekâlüf-ü umumiye meyanında dermeyan olunmuş ve Vekâletçe de bu lüzum tahakkuk etmiştir.

6- Rüesa-yı memurin-i mülkiyenin maaşlarının şeref ve haysiyet-i mevkiyeleri ile mütenasip olmadığından valilerin yol mükellefiyeti ile ve tedrisat-ı iptidaiye vergileri masarif-i tahsiliyesinden yol ve tedrisat vergilerinin tahsili ve inşaatın takibi ücreti namile ve encümen azalarının azami ücret-i şehriyelerine muadil olmak üzere İdare-i Hususiyeden ücret-i şehriye itası lüzumu valilerin mesai-i ciddiyesinin husulüne pek mühim âmil telakki edilmiş ve Vekâletçe icabı ifa olunmuştur.

Memur Çocuklarına Batı Okulları

7- Şarkta ihtiyacı tatmin edebilecek derecede intizamı haiz mekteplerin fıktanı bilumum memurin-i devleti, evlâtlarının tahsili emrinde duçar-ı müşkilât etmektedir. Memurinin istinhat-ı vicdan ile vazifelerini ifa edebilmelerini teminen **Şarkta müstahdem memurin evlâtlarının ücretli veyahut ücretsiz İstanbul mekâtibine kabulleri** hususunda mazhar-ı teshilât olmaları ve şarkta mevcut mekâtibin iyilerine hükümetçe azami müzaheret ifası cümle-i temenniyattandır.

8- Şarkta telefon tesisatının lüzum ve ehemmiyeti aşikârdır. Halk bu tesisatın müstekar bir şekilde husulüne pek mütemayildir. Şu kadar var ki süver-i muhtelife ile mecbur tutuldukları iane barını taz'it etmeyecek bir tarzda ve cem-i ianet kanununa tevfikan icrası mümkün addedilmektedir.

9- Hüsn-ü muhafaza edilmemekten veyahut harekât-ı isyaniyelerinden dolayı devair-i devletin hemen kısm-ı azamında kanunlar tam bir külliye halinde bulunmuyor. Şapoğrafla gönderilen kanun ve emir suretleri mürur-u zamanla inkârı ziya oluyor. Binaenaleyh **nahiyelere kadar gönderilecek kavanin ve evamirin behemahal matbu ve bir kitap halinde toplanacak bir kıtada bulunmasına** ve elyevm kavanin külliyatı olmayan vilâyetlerde külliyat-ı mezkûreden nevahi ve kaza adedine göre birer takım isaline lüzum görülmektedir.

10- Evrak-ı naktiye ile madeni meskûkat arasındaki farkın izalesi mevzuubahis olmuş ise de zatı meselenin fevkâlade ehemmiyeti haiz olmasına binaen bu baptaki mütalâat erbab-ı ihtisasın tetkikatına mütevakkıf mevaddan olduğu neticesine isal olunmuştur.

11- Mevsim-i sayıfta Urfa, Mardin, Diyarıbekir, Siirt vilâyetlerinde ve bunlara benzer iklimlerde devairin devamı saatları 7-13 olması ve ondan sonra da tatil-i mesai edilmesi müteamel ve iklim muktezeyatından olduğu halde, Heyet-i Vekilenin devam hakkındaki kararnamesi devairin 9-17'ye kadar açık bulundurulmasını istilzam etmektedir.

Şedait-i iklimiye hasabile tatbikinde usret görülen bu kararın icabat-ı mahalliye tevfikan tanzimi teklif olunmuş ve bu bapta ittihaz edilecek kararın Adana, Mersin ve İzmir'e de teşmili Vekâletçe zaruri görülmüştür.

Miran ve Milli Aşiretleri

12- **Muhtelif isyanlardan ve ceraim-i muhtelifeden maznun ve mahkûm olup Suriye ve Irak'a firar eden ve devlete karşı silah kullanan Miran Aşireti Reisi Tair ve Milliler gibi eşhasın tabiiyetten ıskatı ve aileleri hudud-u milli dahilinde kalmış ise garba nakli ve bunların emval-i menkulderinin zapt ve müsaderesiyle hazine namına irat kaydı** ve gayrımenkul emvallerinin hükümetçe idare ve muhafazası hususatı Şark âsayişini ihlâle müsait anasırın kesr-i nufus ve cür'etine yegâne sâik telâkki edilmektedir.

Genelkurmay ve İçişleri'nin Görüş, Öneri ve Uygulamaları

13- Şarkta ıslahat-ı esasiye hulusüne muktazi mebaliğin ısdar edilecek **kavanin-i mahsusa ile Şark ahalisinde tahsil vücub-u müttefikunaleyhtir.**

Hülâsaten arzettiğim mevadd-ı esasiye **Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaset-i Celilesiyle Vekâlet-i âcizinin Şark ıslahatı** hakkında derpiş ettiği nokat-i nazarı ekseren câmi olmakla icra-i icabı merhunu rey-i devletleridir efendim.

Şark Vilâyetlerimizde Yapılacak Islahat Programı

Evvelâ vahdet-i milliyenin tesisi.

Şarkta menba-ı fesat ve şuriş olan Kürtler'le meskûn vilâyetler üç mıntakaya ayrılır.

1- Fırat nehri garbî ve Beyazit - Hınıs - Kemah hattı şimali

2- Van - Midyat hattının cenup ve şarkı,

3- Birinci ve ikinci maddelerde gösterilen hatlar arasındaki vilâyetler.

Kürt Köylerine Türkler'in Yerleştirilmesi ve Kürtler'in Asimilasyonu

Birinci mıntakada: a-) Beyazit - Hınıs - Kiğı - Umraniye - Kâhta - Pütürge , Pazarcık gibi toplu Kürt köyleri bulunan mahallerde Türk muhacirleriyle iskân edilecek Kürt köylerinde hâkimiyetin Türkler'e intikali ve muhtarların bunlardan intihabı, b) tekâlif-i hükümetten daima kaçan Kürtler'in tamamen inkiyata icbarı, c) gaflet ve cehil ile milliyetini kaybeden yerli Türkler'in takviye-yi maneviyatı ve ç) bu köylerin merbut oldukları kaza ve vilâyet merkezlerinde kuvvetli millî teşkilat ve maarif propağanda ve iktisat tesiratı ile Kürtlük cereyanlarının izalesi, d) şekavet ve tegallüpte temerrüt eden pek sarp yerlerdeki köylerin ovalara nakli ile ahalisinin münferiden Türk köylerine taksimi lâzımdır. Bu mıntakada vilâyetler idare-i umumiyeye tebaan idare olunurlar.

Hakkari'ye Özel Yönetim Biçimi

İkinci mıntakada: Hakkâri vilâyeti ve bazı kazalar ötedenberi serbest idareye tâbi olup hiçbir zaman muntazam bir idare tesis olunmamış yerlerdir. Burada merkez-i medeniyet olacak hiçbir kasaba yoktur. Yaz ve kış tebdil-i mekân eden aşairin cevelangâhıdır. **İngilizler'in Musul hudutlarınca teşkil edecekleri Kürt idare-i hususiyesinin hem-hudut olduğu iş bu ikinci mıntakada tesiri tabiidir.** İktisadi, siyasi, umrani esbap dolayısile **buraya muhacir sevk ve iskânından sarfınazar olunarak mevcut serbestiye idame etmelidir.** Kaza ve nahiyelerde yerli memur ve jandarmalar vasıtasile basit bir idareye tâbi bulundurmak ve **İngiliz idaresine temayül etmeyecek surette Kürtler'in ahval ve âdâtına uygun muvakkat bir sistem takip etmek, askerlik ve tekâlif-i emiriye hakkında suhulet göstermek lâzımdır. İngilizler'e ve Kürtçülüğe mütemayil olanlar maaile Anadolu'ya sevkolunur. İdaremize taraftar ve sadık olanlar himaye olunarak silahlarına müsade ve menfaatleri temin edilir ve bunlar vasıtasile hâinler ve casuslar meydana çıkarılır. Burada vâsi maarif, adliye ve hükümet teşkilâtına hacet yoktur. Âsiler ve şakiler tayyare bombardımanları ile tedip ve terhip olunur.**

Kürdistan'a Türk Muhacirler Yerleştirilmesi

Üçüncü mıntakadaki vilâyetler: Kürt ekseriyeti ile meskûn olup Türkler ahalisinin sülüsanını teşkil ettiğinden devletin siyasi, iktisadi, askeri mühim kuvvetlerini takim eden bu mıntakanın serian Türk muhacirlerile iskân edilerek beş senede Türk ekseriyetinin sülüsan nisbetine çıkarılması elzemdir. Bu muhacirler evvelemirde boş Ermeni köylerine ve istimlâk edilecek çiftliklere vesair araziye âtide gösterilecek şekilde yerleştirilir.

Dışardan Getirilecek Türk Göçmenlerin Kürdistan'a Yerleştirilmesi

1- **Romanya, Bulgaristan, Sırbistan Türk muhacirlerinden senevi 40 bin nüfus Urfa, Mardin, Siverek, Diyarıbekir mıntıkasına ve ayni muhacirlerden senevi 30 bin nüfus Elâziz, Kemah, Fırat nehri havzası, Ergani, Palu, Kiğı cihetlerine, kısmen işbu garp muhacirlerinden, kısmen Rusya'daki Karapapak ve Azariler'den ve Kafkaslılar'dan 30 bin nüfus Van, Muş, Bitlis vilhayetlerine sevk ve iskân olunur. Bu suretle beş senede üçüncü mıntakada yarım milyon nüfus Ermeninin yerine kaim olarak Türklerin iktisadi ve siyasi hâkimiyeti temin olunur. Kürtler'in zaptettiği Ermeni köyleri de muhacirlere verilmeli ve muhacirler köy köy toplu iskân edilmeli, inşaat, ziraat ve yerleşme hususunda azami muavenet görmelidir. İcabederse müdafaa-yi nefs için muvakkaten basenetsilah verilmeli ve iki sene askerlikleri tecil olunmalıdır. İskân müdüriyeti bütün bütçesini şarka tahsis etmelidir.**

Türkler'in Milli Bilincinin Çeşitli Etkinliklerle Pekiştirilmesi

2- Kâmilen Türkler'den mürekkep olan şehir ve kasabalar kuvvetli maarif ve ocak, spor, gençlik teşkilâtı ile harp merkezleri haline getirilmeli ve matbuat, mektepler, temsiller, millî ve umumî oyunlar ile halkın millî heyecanı verilmeli, hisleri ve Türk ananeleri ihya olunmalıdır. **Dersim, Karakeçi, Kiğı, Bismil ve ilâ... Türklükleri tarihen sabit olup Kürtleşen veya hiss-i millileri duçar-i zaaf olan kabaîl neşriyat ve konferanslarla ve menafi teminile Türklüğe irca olunmalı** ve **Türklüğe meyli olan Kürtler'in temayülâtı teşvik ve tergip olunmalıdır.** Siirt, Mardin, Midyat vesair Arapça konuşan şehirler dahi Türk hayrına irca olunmalı ve şehirlerde Türkçeden maada lisan kullanılması örfen ve idareten men olunmakla beraber vic-

danen de bir mecburiyet halinde hususi telkinatta bulunmalıdır. **Gelecek Türk muhacirleri sınıflarına göre evvelemirde şehirlere ve şehirlere civar köylere kesir bir halde yerleştirilmeli** ve tedricen tevsi-i daire edecek hars merkezleri nihayet yekdiğerine kavuşarak dağ ve sarp yerlerde kalmış olan Kürtler'i ihata edecek bir şekil almalıdır. Şehirlerde leyli iptidai mektepler açılarak elde edilecek eytam terbiye edilmelidir.

Hıristiyan Azınlıklar

Diyarıbekir'de eşrafın himayelerile toplanmış olan iki üç bin kadar **Ermeni** ile diğer şehirlerde mevcut **Ermeni, Süryani, Geldani, Nasturi** ve **sair Hıristiyanların** daima meş'um neticeler veren tezayüt ve tekâdüflerinin men'i ve her halde İngilizlere âlet olan bu anasır-ı muzzırenin ve kuradaki Süryani ve Yezitlilerin bu **mıntakadan çıkarılması esbabının temini.**

İş ve Askerlik Dolayısıyla Batı'ya Gidenlerin Oraya Yerleşmeye Özendirilmesi

4- **Amelelik, hamallık, rençperlik, askerlik vesair suretle Anadolu'ya ve İstanbul ve diğer şehirlere gelecek Kürtler'in bulundukları yerlerde teehhül ederek iskânlarına ihtimam olunmalı ve şarktan garba amelecelbi için daima teshilât ve teşvikât icrası ile bunların avdetlerine mümanaat edilmelidir. Kürtlerin askerliği topçu, jandarma, süvari gibi uzun hizmetli kıtaatta ve garbi Anadolu ve Trakya'da icra ettirilmelidir. Bunlar garpte daima jandarmalığa teşvik ve Türkler'le izdivaçları teshil edilmelidir.**

Gayr-i Müslimlerin Mallarının Türkler'e Devri

5- **Gayr-i Müslim, ecnebi tüfeyliler elinde bulunan iktisat ve sanayi kâmilen Türkler'e hasr ve tahsisine itina edilmeli,** resmi ve millî bankalar, şirketler ve ticarethanelerle tedricen bu ümniyenin istihsali temin olunmalıdır. Hakiki bir iktisat hâkimiyeti ile vahdet maan temin olunabilir. Saniyen hükümetin tesisi ve asayişin temini;

Umumi Müfettişlik = Şimdiki Genel Valilik

1- **İkinci ve üçüncü mıntakalar, beş idare-i örfiye ile idare olunmalıdır.** Anadolu'nun diğer mıntakalarında yapılacak müfettiş-i umumilikler meyanında

meselâ **5. Müfettişlik nâmile burada mülki bir müfettiş-i umumilik teşkil olunmalı, mıntakada valiler asayişi ve inzibat ve islâhat hususunda doğrudan doğruya müfettişliğe raptedilmelidir. Umur-u cezaiye ve hukukiye ve inzibatiyenin sür'ati halli için refakatına adlî, idari, askeri memurlar tâyin olunmalıdır.** Yedinci Kolordu Kumandanı müfettiş-i umuminin inzibat cihetile idaresi altında olarak idare-i örfiye âmirliğini ifa eder.

"Islahat Programı" Çok Gizli Tutulmalı

2- **Şarkta bizi izaç eden ecnebi propağandalarına mukabele için muntazam bir istihbarat teşkilâtı yapılmalı** ve düşman casusluğu dahil ve hariçte takip ve takim olunmalıdır. Bunun için muktedir memurlar istihdamı, mükâfat ve hediyeler itası, gazeteler neşri, resail neşr ve tevzii, konferanslar tertibi için oldukça mühim masarif-i mesture tahsis olunmalıdır. Bu bapta hükümetin bilûmum resmî teşkilâtından azami istifade olunmalı ve umumi propağanda için "Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece" veçheler verilmelidir. **Islâhata ait bilumum evamir ve mukarrerat ve tasavvurat-ı hükümet pek mahrem tutulmalıdır.**

Silahların Toplanması

3- **Kâmilen silahlar toplanmalı, kimsenin bilâvesika silah taşımasına meydan verilmemelidir. Ancak yukarıda zikredildiği üzere hükümete sadık olanlara ve muhacirlere müdafaa-yı nefs için vesika ile silâh verilebilir.**

Battıya Sevk ve İskân Edilmesi Öngörülenler

4- **Üçüncü mıntakada mütegallibe, meşayih, eski derebeyler, şaki, âsi, ecnebi taraftarı, Kürtçülük seramedanı maaile garbe nakil olunmalıdır.** Hal-i firarda bulunan bu gibi eşhas-ı muzirrenin ailesi mahallinde bırakılmayarak **Anadolu'ya sevk edilmelidir.** Yağmakerliği ve şekaveti itiyat eden sarp **dağlık köyler kaldırılarak Trakya ve Anadolu'ya dağıtılmalıdır.** Melce-i şekavet hiç bir köy bırakılmamalıdır.

Askeri Tedbirler

5- 7. Kolordu kıtaatı ile seyyar ve sabit jandarmalar dolgun mevcutlu olmalı ve hudut taburlarının iki bölüğünün geride toplu bulunması için mevcutları 7 şer yüze iblağ ve

Van şimalindeki boş hudut kısmında bir tabur teşkil edilmelidir. Van'da bir dağ livası teşkil ve süvari fırkaları bir zırhlı otomobil ilavesi ve Suriye hudut kaçakçılığının men'i için rüsumat emrinde bir zırhlı otomobil bölüğü bulundurulması, aşiret fırkalarının lağvile ihtiyat süvari fırkaları teşkili lâzımdır.

Nüfus ve Arazi Yazımı ve Vergilendirme

6- Müsaraaten tahrir-i nüfus ve tahrir-i arazi ve emlâk yapılarak muntazam bir istatistik vücude getirilmeli, bilûmum tekâlifin tarh ve tahsilinde ciddi takibat icrasile evamir-i hükümetin tamamen infazına ihtimam olunması, asi mıntakalara muzaaf vergi tarhı, külliyetli askeri bakaya, firari mektumatın şiddetle takip ve zecren yollarda ve garbte istihdamları lâzımdır. Yukarıda zikredildiği üzere üçüncü mıntaka ile yerli Türkler hakkında müsamahakâr davranılmalıdır.

Demiryolu İnşası ve Türk Köyleri Kurulması

Salisen muvasale ve irtibatın serian tesis ve temini:

1-. Keller-Ergani-Diyarıbekir demiryolunun serian inşası ve Sivas, Erzurum hattına raptı temin olunmalıdır. Demiryolunun inşasında muhacirlerin istihdamı ve derakap müstahsil hale getirilmesi ve hat boyunca kuvvetli Türk köyleri tesisi derpiş olunacaktır. Bu hattın inşası için Ergani Madenindeki hükümetin hissesi karşılık gösterilerek Ergani Şirketinin veya diğer bir şirketin hemen işe başlaması imkânı taharri olunmalıdır.

Karayolu Ulaşımı

2- Harput-Dersim-Erzincan yolu ile Mardin-Hasankeyf-Garzan-Bitlis yolunun araba müruruna müsait bir hale ifrağı ve bunun için zecri efrattan istifade olunması lâzımdır. Diyakırbekir vilâyet mühendisinin bu baptaki raporu Nafia Vekâlet-i celilesine verilmiştir.

Van Gölü İşletmesi

3- Van Gölünde gemi işlettirilmesi ve Ernis tersanesinin faaliyete getirilmesi gerek muhacir iskânında gerek havalinin iktisaden ihyasında pek ziyade menafi temin edecek, **askerlikçe seri bir rabıta vucuda getirecektir.** Bu baptaki mütalâa ve tafsilât Nafia Vekâlet-i Celilesine verilmiştir.

Hava Ulaşımı

4- Gerek posta ve gerek yolcu nakliyatı ve **seri bir irtibat temini için** Diyarıbekir'e ve Van'a tayyare postaları tesis edilmelidir. Yünkers şirketine böyle bir teklif yapılmıştır.

Genel Durum İzlenmesi Ve Denetimi

Beş sene zarfında mevki-i fiile konması mümkün ve muktazi olan bu proğramın senebesene terakki merhaleleri takip edilebilmek üzere her sene yapılacak işler bidayeten tesbit ve sene nihayetinde mufassal bir rapor ve istatistik ile **yapılan işler Müfettiş-i Umumilikçe Hükümet-i merkeziyeye bildirilmelidir.** Ve proğramda yapılacak tadilât ve teklifat mufassalan ve müdellelen zikrolunmalıdır. Merkezin emir ve tensibi olmaksızın hutut-u esasiyenin değiştirilmemesine itina olunmalıdır.

XV-c) "*Şark Islahat Encümeni*" Kuruluyor

Başvekâlet — *18-22/Eylül/341 (1925)*
Kalemi Mahsus Müdüriyeti — *Zata mahsustur.*
6/466 — *Gayet mahremdir.*

Dahiliye Vekili Cemil Beyefendi Hazretlerine

İrtica hadisesine mahall-i cereyan olan vilâyetlerimizdeki müşahedatı tetkik ve icabeden tedabiri tezekkür ve bir rapor tanzim etmek üzere teşkili tensip edilen **Ercümen** hakkında İcra Vekilleri Heyetinin 8/Eylül/341 tarihli içtimaında müttehaz karar üzerine tanzim edilmiş olan kararnamenin musaddak sureti leffen takdim olunmuştur efendim.

Keyfiyet **Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa Hazretlerine, Dahiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat** ve **Çankırı Mebusu Mustafa Abdülhalik** beyefendiler hazeratına yazılmıştır.

Başvekil
İsmet

Başvekâlet
Kalemi Mahsus Müdüriyeti
Karar No: 2536

Gayet mahremdir

KARARNAME

17/Haziran/341 tarih ve 2086 numaralı kararnameye zeyildir:

İrtica hadisesine mahall-i cereyan olan vilâyetlerimizdeki müşahedatı tetkik ve icabeden tedabiri tezekkür ve bir rapor halinde tanzim eylemek üzere **Dahiliye Vekili Cemil, Adliye Vekili Mahmut Esat, Çankırı Mebusu Abdülhalik** beyefendilerin ve **Erkân-ı Umumiye Reisi**'nin iştirakiyle bir **encümen** teşkili havali-i mezkûrede seyyahat etmiş olan **Dahiliye Vekili Cemil beyefendi ile Abdülhalik beyefendi tarafından daha evvel ayrı ayrı ihzar edilecek raporların mezkûr encümene tevdii ve mevzuubahis encümence netayic-i müzakereyi havi olmak üzere ihzar olunacak raporun ve derpiş edilecek tedabirin encümenin tarih-i teşekkülünden 15 gün sonra Heyet-i Vekileye tevdi ve teklif edilmesi** İcra Vekilleri Heyetinin 8/Eylül/341 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.

Türkiye Reis-i Cumhuru
Gazi Mustafa Kemal

Başvekil	Adliye Vekili	Müdafaa-yı Milliye Vekili	Bahriye Vekili
İsmet	**Mahmut Esat**	**Recep**	**İhsan**
Dahiliye Vekili	Hariviye Vekili V.	Maliye Vekili	Maarif Vekili
Cemil	**Mahmut Esat**	**Hasan Hüsnü**	**Hamdullah Suphi**
Nafıa Vekili	Ziraat Vekili V.	Ticaret Vekili	Sıhhat V. İç. M. Vekıli
Süleyman Sırrı	**Ali Cenani**	**Ali Cenani**	**Dr. Refik**
(bulunamadı)			

XV-ç) Encümen'in Hazırladığı "*Şark Islahat Planı*"

8/Eylül/341 Tarihli Kararnameye Göre Teşkil Olunan Encümen'in Başvekâlet Vasıtasile Vekiller Heyetine Verdiği Rapor

İrtica hadisesinde mahall-i cereyan olan vilâyetlerimizdeki müşahedatı tetkik ve icabe-

den tedabiri tezekkür ve bir rapor halinde tanzim eylemek üzere Dahiliye Vekili **Cemil**, Adliye Vekili **Mahmut Esat**, Çankırı Mebusu **Mustafa Abdülhalik** beylerle Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi sanisi Mirliva **Kâzım Paşa**'nın iştirakile bir **encümen** teşkili hakkındaki 8/Eylül/341 tarih ve 2536 numaralı mahrem İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi mucibince **Dahiliye Vekâletinde içtima ve netice-i müzakeratta müttefikan berveçh-i âti mukarreratın arzına karar verilmiştir :**

Plan Uygulanıncaya Kadar Askeri Yönetim

1- **Şark vilâyetlerinde mevcut idare-i örfiye berveçh-i âti proğramın hitam-ı tatbikine kadar idame olunacaktır.**

2- Türkiye 5 umumi müfettişlik mıntıkasına tefrik edilmiştir. **5 inci umumi müfettişlik mıntıkası bervech-i âti vilâyattan terekküp eder:**

Umumi Müfettişlik Bölgesine Giren Yerler

" **Hakkâri, Van, Muş, Bitlis, Siirt, Genç, Diyarbekir, Mardin, Urfa, Siverek, Elâziz, Dersim, Malatya, Ergani" Bayezit vilâyeti** ile **Pülümür**, **Kiğı** ve **Hınıs** kazaları proğramın tatbikine kadar muvakkaten beşinci müfettişlik emrinde bulunacaktır.

Umumi Müfettişin Görev ve Yetkileri

Müfettiş-i Umumi, ıslâhat proğramının aleddevam tatbikine memur olup maiyetinde her vekâletten bir müfettiş ile bir de askeri müşavir ve ayrıca maiyet heyeti vardır. Mıntıkasındaki seyyar jandarma alayları emri altındadır.

İdare-i örfiye mıntıkasının amir-i askerisi 7. Kolordu kumandanı olup **idare-i örfiye reisi sıfatile müfettişe merbuttur.**

Müfettiş-i umumilik ihdas olununcaya kadar 3. Ordu Müfettişi bu vazifeyi ifaya devam edecektir. İdare-i örfiyenin Beyazit vilayeti ile Pülümür kazasına teşmili ve ıslâhatın hitam-ı tatbikine kadar temdidi hakkında Meclis-i Aliye bir teklifte bulunmak icapeder.

Sürekli Sıkıyönetim ve Mahkemelerin Türkleştirilmesi

3- **Mahakim-i nizamiye ve divan-ı harb-i örfilerde asker ve sivil yerli hâkim bulunmayacaktır.**

4- 13/Şubat/341 tarihine kadar haklarında takibat-ı adli yapılıp da işleri intaç edilemeyen maznun ve mühtehimlerin hukuk-u şahsiye baki kalmak şartile davaları tecil olunacaktır. **Ancak** mürur-u zamana uğramamış katl-i müntiç cinayetlerle **isyan-ı âhirden mukaddem isyan mahiyetindeki cinayetler tecil edilmez,** buna nazaran Meclis-i âliye teklif-i kanuni yapılacaktır.

Ermeniler'den Boşalan Alana Türkler Yerleştirilecek

5- Van şehri ile Midyat arasındaki hattın garbında Ermeniler'den metrûk araziye Türk muhacirleri yerleştirilecektir. Bunun için idare-i örfiye mıntakasındaki vilâyatta bulunan Ermeni emvali maliyece satılmayacak ve hatta Kürtler'e icar dahi edilmeyecektir. Yugoslavya'dan gelmekte olan Türk ve Arnavutlar ile İran ve Kafkasya'dan gelecek teşkil edeceği, muhacirin, evvelemirde Elâziz-Ergani-Diyarıbekir, Elâziz-Palu-Kiğı, Palu-Muş arasındaki Murat Vadisi, Bingöl Dağının şark ve cenubu ve Hınıs, Murat vadileri, Muş Ovası, Van Gölü havzası, Diyarıbekir-Garzan-Bitlis haylarında iskân edilecek.

Laz, Gürcü Ve Benzerleri De Kürdistan'a Serpiliyor

Bunlardan başka Rize, Trabzon vilâyetlerile Erzurum vilâyetinin şimali şarki kazalarında mütekâsif olan halktan inzimam ve muvafakatlarile ve muhacirlerin iskânı için müttehez şeraitten istifade ederek Hınıs Çayı ve Murat Vadisine ve Van Gölünün şimal mıntakasına naklolunacaktır.

Yerleşim Masraflarını Devlet Karşılayacak

Şarka yerleştirilecek muhacirin ve yerli Türklerin iskân edilecekleri mıntakalara kadar hükümetin vesait-i seriası ile nakilleri ve esnay-i nakilde iaşeleri ve evlerinin taraf-ı hükümetten inşası bir senelik iaşelerinin temini, hayvanat ve alât-ı ziraiyelerinin de kezâlik taraf-ı hükümetten itası lâzım gelir.

Kürtler, İşgal Ettikleri Topraklardan Çıkarılarak Eski Yerlerine Veya Batı'ya Aktarılacaklar

Türk muhacirinin yerleştirileceği Ermeni emvalini vesaik-i tasarrufiye ibraz edemiyerek ne sebeple olursa olsun işgal etmiş olan Kürtler çıkarılarak geldikleri eski yerlerine iade veya arzu ettikleri garpte hükümetin irae edeceği mahallere naklolunacaktır. Yerleştirilecek Türkler'in, Kürtler'in taarruzundan muhafazaları için tedabir-i mahsusa alınacaktır.

341 senesinde azami **50 bin nüfus** sevk ve iskân edileceğine nazaran:

1.000.000 Nakil masrafı otomobil, iaşe ve saire beher nüfusa 20 lira hesabile,

250.000 Onbin hane inşası beheri 250 lira,

1.000.000 Bir senelik mevadd-ı iaşe, tohumluk, alât-ı ziraiye, beher haneye 1.000 lira,

2.000.000 Yirmibin çift hayvan,

500.000 İskân masrafı.

7.000.000 ki ceman yedi milyon liranın 342 (1925) **iskân bütçesine** ilâvesi iktiza eder. Bu masariften bina, mevadd-ı iaşe, tohumluk, hayvanat ve alât-ı ziraiye esmanı **20 senede ödenmek üzere** muhacirine tedeyyün ettirilecektir.

Batı'dan ve Kuzeydoğu'den Göçmen İthali

Ayni veçhile 10 senede Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan'dan beşyüzbin nüfusun celp ve bâlâda arzedilen mıntakaya yerleştirilmesi için 343 ten itibaren her sene bütçeye ekalli beş milyon lira tahsisat konması lâzımdır.

Arazi Yazımı

6- Bu mıntakada **arazi tahrir** yerine Maliye Vekâletince tercihan ve müstacelen başlanacaktır.

Nüfus Yazımı

7- Dahiliye Vekâleti 342 bütçesine mevzu tahsisatla **evvelemirde 5. Müfettişlik mıntakasında tahrir-i nüfus yapılacaktır.**

İsyancılara Vergi

8- **İsyana iştirâk eden mıntakalardaki halka isyandan mütevellit masrafın tahmili muvafıktır.** Bunun temini için Maliye Vekâletince Meclis-i aliye bir kanun teklif edilecektir. Bu mıntakada bulunup da isyana iştirâk etmeyen köyler bu vergi ile mükellef tutulmayacaktır. (**Bu köyler Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece tesbit edilmiş olanlardır.**)

Tehlikeli Bulunan Ailelerin Batıya İskânı

9- **İsyanı teşvik ve idare etmiş olanlar ile bunların akraba ve taallûkatı ve rüesadan hükümetin şarkta kalmalarını muvafık görmediği eşhas, aile ve taallûkatile beraber garpte hükümetin göstereceği mahallere nakledilecektir. Terk edecekleri emval ve arazi hükümetçe satın alınarak bedeli nakten ita veya nakledilecekleri mahallerde ayni kıymette emlâk ve arazi tefviz olunacaktır.**

Hükümet Yandaşları Yerinde Kalacak

İsyan harekâtı esnasında hükümete arz-ı hizmet ve sadakat edenlerden hükümetle beraber bizzat isyan aleyhinde hareket etmiş olan rüesanın nakilleri tehir olunacaktır.

Kürdistan'a Mefrukeli ve Müktedir Memur Tayini

10- Aşiret yapısının o sene zarfında ilgasi ve halktan doğrudan doğruya hükümetle temas ve hukukunun bilâvasıta hükümetçe muhafazası ve temini hususu peyderpey mevki-i fiile konacaktır. Bunun için Şarkta hükümet kuvvet ve nufuzunun her şube-i idareden **mefkûreli** ve **muktedir memur** gönderilmek suretile takviyesi lâzımdır.

2. Derecedeki Memurluklara Bile Kürtler Atanmamalı

Aynı zamanda bu mıntakadaki tali memuriyetlere dahi Kürt memur tayine olunmamalıdır. Merkezden mansup memurin (jandarma dahil) için berveçh-i âti teklif-i kanuniye lüzum vardır:

Zamlı Ücret

A- İdare-i örfiye mıntakasında merkezden mansup bilumum memurin (jandarma dahil) orada bulundukları müddetçe tahsisat-ı fevkâladelerinin %75'i nisbetinde **zam** alırlar.

Mecburi Hizmet

B- Bu mıntakada memurin laakal **3 sene hizmet** ederler, 3 seneden sonra bu mıntakà haricinde sınıfile mütenasip diğer bir hizmete nakledilirler ve yerlerine başkaları gönderilir. 3 Seneden fazla kalmak isteyenler yerlerinde ipka edilir ve 6 seneden fazla ayni mevkide kimse kalamaz.

C- Bu mıntakadaki ordu mensubinine de aile nüfus miktarına nazaran 1-5 nefer tayını nisbetinde zam verilir.

Askeri Gücün Artırılması

12- Hakkâri, Van vilâyetlerinde bulunan 4 hudut taburlarile Van'da teşekkülü Erkân-ı Harbiye-i Umumiyece arzu edilen 2 taburdan bir avcı livası teşkili ve bu 6 tabur ile bunlara mücavir olan diğer 3 hudut taburu mevcutlarının sekiz yüzere iblâğı için bütçeye tahsisat ilâve edilmelidir.

Silahların Yasaklanması

13- Silâhlar toplanacak ve silâh taşınması men edilerek ancak vesika tahtında taşınmasına müsaade edilecektir. Vesikasız silâhlar evlerde dahi olsa müsadere edilecek ve sahipleri Divan-ı Harb-i Örfilere tevdi olunacaktır.

Kürtçe Konuşanların Cezalandırılması

14- Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan berveçh-i âti Malatya, Elâziz, Diyarıbekir, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnımansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik **vilâyat ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair müessesat ve teşkilâtta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den**

maada lisan kullananlar evamir-i hükümete ve belediyeye muhalif ve mukavemet cürmile tecziye edilirler.

Eğitim Yoluyla Eritme

15- Aslan Türk olan ve fakat Kürtlüğe temessül etmek üzere bulunan mevakide ve Siirt, Mardin, Savur gibi ahalisi Arapça konuşan mahallerde **Türk Ocakları** ve **mektep** açılması ve bilhassa her türlü fedakârlık iktiham olunarak **mükemmel kız mektepleri** tesis ve kızların mekteplere rağbetlerinin suver-i adide ile temini lâzımdır.

Dersim'e Yatılı Okul

Hassaten Dersim, tercihan ve müstacelen leyli iptidailer açılmak suretiyle Kürtlüğe karışmaktan bir an evvel kurtarılmalıdır.

Dersimiler'in Batıya Nakli

16- **Dersimliler'in Dersim'den çıkmak isteyen kısımları Sivas garbinde gösterilecek mıntakaya nakledilebilirler.** Müfettişlik mıntakasından bu suretle Anadolu dahiline nakledilmek arzu edenlerin hükümetçe iras olunacak yerlere nakilleri de mümkündür.

Fıratın Batısında Oturanlara Yapılacak Uygulama

17- **Fırat garbındaki vilâyetlerimizin bazı aksamında dağınık bir surette yerleşmiş olan Kürtler'in Kürtçe konuşmaları behemahal men edilmeli ve kız mekteplerine ehemmiyet verilerek kadınların Türkçe konuşmaları temin olunmalıdır.**

Resmi Yapılar

18- **Hükümet binaları** ile **jandarma karakolları** ve **mebani-i askeriye** ve **hudut karakolları** cem-i ianat kanununa tevfikan süratle inşa edilecektir.

Yalnız hükümet konakları inşaatına hükümet de muvazene-i umumiyeden yardım eder. Bu mebani meyanında memurin ve zabitan ikametgâhları da imkân nisbetinde nazar-ı dikkate alınmalıdır.

Yol Yapımı

19- Bu mıntakadaki bilûmum yolların inşaat proğramı Müfettiş-i Umumilik tarafından tanzim edilir. Evvelemirde idare-i umumiye ve hususiyeden olup **mühim sevkülceyşi yolları inşa edilmelidir.**

Demiryolu

20- **Şark şimendiferleri**nin Erzincan'a, Sivas, Elâziz-Diyarıbekir, Elâziz-Çapakçur-Muş, Van Gölüne mümkün olduğu kadar az zamanda varmasını temine çalışmak lâzımdır.

Karakolların Yeri ve Donanımı

21- **Bilûmum karakollar, müdafaaya müsait inşa edilmekle beraber telefon ve helyosta ile mücehhez olmalıdır. Bu mıntakada behemahal bir kaç telsiz istasyonu bulunmalıdır.**

İstihbarat

22- Kaçakçılık, istihbarat, casusluk ve emniyet nokta-i nazarından **hudut komiserleri** esaslı vaziülceyiş tebeddülâtından maada hususat için **Umumi Müfettişten evamir-i mucibe alabilirler.**

Zırhlı Araç

23- Kaçakçılığa mani olmak için Maliye Vekâletince alınacak otomobillerden bir kaçının **zırhlı otomobil** olması ve bu otomobillerden indellûzum hudut kıtaatının daha istifadesi muvafıktır.

Kolluk Kuvvetlerinin Görev Bölümü

24- Şehir, kasaba ve nahiyelerde **vazaif-i zabitanın kâmilen polise tevdii** ve **jandarmanın kıta halinde asayiş ve takibatla tavzifi muvafıktır.** Bu bapta Dahiliye Vekâleti tarafından bir k·nun tanzimi ve bütçelere buna nazaran nakliyat ve zamniyat icrası lâzımdır.

Ecnebilerin Bölgeye Girişinin Yasaklanması

25- **Bu mıntakaya ecnebi bir şahıs ve müessesenin hükümetin müsaadesi olmaksızın duhül ve teessüsüne müsaade edilmeyecektir.**

Asker Alımı

26- Tahrir-i nüfus yapılan mıntakalarda derhal ahzıasker teşkilâtı yapılacaktır. Dahil-i esnan olanlar bu mıntaka haricinde hizmet-i askeriyelerini ifa edeceklerdir. Bunların **bir müddet için gayr-i müsellah hidematta istihdamları** muvafık olur.

Aracının Kaldırılması

27- Bu mıntakada hükümet, bütün şuabat-i idarede **halkın işini bilâvasıta ve bizzat görmeli ve mutavassıtları şiddetle red ve men eylemelidir.**

28- Müfettişlik mıntakasındaki **vilâyet taksimatının tâdil ve islâhı** umumi teşkilâtın kabul ve icrasına kadar tehir olunabilir.

24/Eylül/341

Islahat Proğramını Hazırlayanlar

M. Cemil (Uybadin) **Mehmet Esat** (Bozkurt) **Kâzım** (Orbay) **Mustafa Halik** (Renda)

*Not: Bu **Raporun** aslı **Vilâyetler İdaresinin Birinci Şubesindeki dosyasında üç numaralı gömlekte** mahfuzdur."*

XVI. BÖLÜM

"ŞEYH SAİT İSYANI VE KÜRT ULUSAL HAKLARI" KONUSUNDA 1926'DA BAŞVEKİL İSMET PAŞA'YA GÖNDERİLEN MEKTUP

Cumhuriyet Tarihini Yeniden Yazmak

Başta Cumhuriyet dönemi olmak üzere bu topraklarda yaşayan halkların tarihlerinin yeniden yazılması gerektiği, ötedenberi halklar ogusunu ve Türkiye gerçeğini doğru algılayan sosyalistlerce söylenegelmektedir. Burjuvazi cevaz verdiği için "resmî tarihçiler" projektörlerini Osmanlı toplumuna çevirdiler ama Cumhuriyet tarihini de kendi dünya görüşlerine göre belirleyip tabulaştırdılar. Sosyalistlerimiz ise Osmanlı toplumunu kıyasıya yargılarken, kısmen şartlanmışlıklarından kısmen de korkularından, başta M. Kemal dönemi olmak üzere Cumhuriyet dönemini objektif olarak irdelemeye yanaşamadılar. Resmî tarihin tabulaştırdığı konuların başında ise açıktır ki "halklar sorunu", en başta da **Kürt sorunu** geliyor.

Sosyalist düşüncenin yaygınlaşmasına paralel olarak son 15-20 yıl içinde bu konuda önemli adımlar atıldığı yadsınamaz. Ancak yine de burjuvazinin koyduğu ambargo yüzünden ana belgelerin ortaya serilememesi, birçok demokrat ve sosyalistte eski hataların sürmesine yolaçabiliyor.

Burjuvazinin, daha ilkokuldan başlayarak insanlarımızı şartlandırdığı önemli olaylardan biri de "**Şeyh Sait İsyanı**"dır. Bu isyanın gerçek boyutları son dönemlerde kısmen açıklanmaya çalışılmış, ancak bilinen nedenlerle yeterince kamuoyuna malolamamıştır. Kürt halkının ulusal-demokratik haklarını sosyalist hareketin gündemine getiren, başka bir deyişle sosyalist hareketle kaynaştıran kimi siyasi hareketlerden sonra, başta **İsmail**

Beşikçi olmak üzere, **Mete Tunçay, Yalçın Küçük** ve -kısmen de- **Doğan Avcıoğlu** bazı gerçeklere parmak bastılar. Sözkonusu yazarlar, Şeyh Sait İsyanı'nı değerlendirirken de, özellikle Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit (Kansu)'nun, idam kararlarını açıklarken söylediği şu sözlerden yola çıkarak, **"hareketin özde ulusal bir hareket olduğunu"** kabul ederler: **"Kiminiz hasis şahsi menfaatlerinize bir zümreyi âlet, kiminiz ecnebi kışkırtmasını ve siyasi hırslarını rehber ederek, hepiniz bir noktaya yani müstakil Kürdistan teşkiline doğru yürüdünüz."** (bkz. Behçet Cemal: **Şeyh Said İsyanı** İst., 1955, s. 113).

Toplumsal Kurtuluş dergisi aracılığıyla konu yeniden tartışma gündemine geldi. Rasih Nuri İleri'nin yanlış yaklaşımından sonra, konu **Behram Arda** tarafından kimi yabancı kaynaklara da dayanılarak oldukça özlü biçimde ortaya serildi.

Aslında, Behram Arda'nın getirdiği kanıtlar dışında hareketin gerçek boyutunu oluşturan ulusallığına ilişkin yığınla bilgi ve belge var bugün elimizde. İşte bu bölümde, bu konudaki bir **tarihsel belgeye** yer vereceğiz.

Sözünü ettiğimiz belge, Şeyh Sait İsyanı'ndan bir yıl sonra 20 Mayıs 1926 tarihinde zamanın Başvekili **İsmet Paşa**'ya hitaben yazılıp gönderilmiş, **Şeyh Sait İsyanı**'nı değerlendiren ve **"Kürt Ulusal İstekleri"**ni içeren bir **muhtıra-mektup**tur. Muhtıra-mektubun, bu konuda **Cemiyet-i Akvam**'a verilen mektuba koşut düştüğü anlaşılmaktadır. Bu mektubun ve kimi benzerlerinin Batı'daki araştırma enstitülerinde bulunduğu biliniyor. Mektup, 1933 yılında Kürdolog **Celadet Ali Bedirhan** tarafından **"Türkiye Reisicumhuru Gazi M. Kemal Hazretlerine** (gönderilen) **Açık Mektup"**tan yedi yıl önce Türk yönetimine resmî bir başvuru niteliği taşıdığı için ayrıca önemlidir.

İsmet Paşa'nın Olaya Yaklaşımı

İsmet Paşa'nın olaya yaklaşımını gösteren iki kaynak var bugün elimizde. Biri Abdi İpekçi'nin kendisiyle yaptığı bir röportaj (**İnönü Atatürk'ü Anlatıyor,** Cem Yayınları, 1968); ikincisi 2 ciltlik **"Hatıralar"**ı (Bilgi yay. 1985, 1988).

İnönü, Abdi İpekçi'nin kendisiyle yaptığı röportajda sözkonusu hareketi **"doğu isyanı bir irtica idi"** (s. 25-26) biçimde özetler. İnönü, "hatıralar"ında da aynı görüşleri tekrarlar ve sözkonusu eylemi bir **"silahlı irtica hareketi"** (s. 201) olarak nitelendirir. Başka bir yerde Şeyh Sait'in hareket sırasında dini slonganlarla ortaya çıktığını belirten İnönü, **"... Şeyh Sait, isyan hareketini, böylece bütün memlekete**

millî bir hareket olarak değil, bir din hareketi olarak gösteriyor." (s. 201) diyerek dolaylı olarak hareketin ulusal yönünü de vurgulamak zorunda kalır.

Hatıralar'ın bir başka bölümünde de, **"Milli Mücadele esnasında ve Lozan müzakereleri devam ederken, Kürtler umumi olarak Türk camiasında bulundular ve memleket birliğini muhafaza etmek milli hükümeti kuvvetli bulundurmak için arzu ile yardımcı oldular"** (s. 202) dedikten sonra sözlerini şöyle sürdürür. **"... Şeyh Sait İsyanı, Kürtlerin bu umumi tutumundan ayrılan ilk işarettir. Bununla beraber bu isyanın sebepleri arasında Doğu Anadolu'daki sosyal meseleler üzerinde düşünmek icap eder."** (s. 203).

İsmet Paşa, **"Şeyh Sait isyanını doğrudan doğruya İngilizlerin hazırladı-ğı veya meydana çıkardığı hakkında kesin deliller bulunamadığı"**nı da sözle-rine ekler (s. 202).

Neden İsmet Paşa'ya

Kürt milliyetçi yadınları tarafından mektubun "Türkiye Genç Cumhuriyeti" adına **Başvekil İsmet Paşa**'ya gönderilmesinin birkaç nedeni olmalı. Bir kez İsmet Paşa da Kürt kökenli bir aileden gelmektedir, bu nedenle sorunu daha iyi algılayacağı, duyumsayacağı düşünülmüş olmalı. İkincisi, İsmet Paşa'nın Lozan'da **"Türklerin ve Kürtlerin temsilcisi olarak bulunduğunu"** açıkça ifade etmesidir. Bu tezle Lozan'da bulunan ve antlaşmayı imzalayan İsmet Paşa, sorunun öncelikli muhatapları arasındadır. Üçüncüsü. İsmet Paşa Şeyh Sait İsyan sırasında pasif kalmakla suçlanan Fethi Okyar'ın yerine hükümeti kurmakla görevlendirilmiş ve isyanın bastırılması konusunda cezri önlemler almış bir kişidir. Bu yönüyle, iki yıllık süre içinde bu paradoksu yaşamış bir insandır. Bu nedenle mektup, gönderildiği tarihte Başbakanlık görevini yürüten İsmet Paşa'nın kişiliğinde **"Türkiye Genç Cumhuriyeti'ni ikaz etmek"** amacıyla ona hitaben yazılmış olmalı.

Mektubu gönderen Kürt aydınlarının kimliği sorununa gelince. Mektupta belirli bir ad yerine **"Kürt aydınları"** gibi genel bir tanım kullanılıyor. Ancak mektubu gönderenlerin. o dönemin yurt dışına çıkmış etkin Kürt aydınları olduğu kolayca tahmin edilebilir (Sözgelimi daha 1923'de Dr. M. Şükrü Sekban'ın ***"Kürtler Türkler'den Ne İstiyorlar?"*** konulu bir broşürü bulunuyor.)

Mektubun, olayları yakından yaşayan ve izleyen Kürt aydınlarından bir bölümünce. isyan sonrasında Kemalist yönetimce hazırlanan **"Şark Islahat Planı"**ndan hemen sonra gönderildiği anlalışmaktadır.

Yukarıda da vurguladığımız gibi, mektup, Şeyh Sait İsyanı'nı değerlendiren tarihsel bir belge olmasının yanısıra, o zamanki Kürt-Türk ilişkilerinin boyutlarını yansıtması, o zamanki aydınların gözüyle Kürt sorununu irdelemesi ve bugüne de birçok mesajlar sunması açısından son derece önemlidir.

XVI-a) Kürt Metâlib-i Millisi (= Kürt Ulusal İstekleri)*

Muhterem Paşa Hazretleri,

Türk ve Kürt milletlerinin hal ve istikbâllerini soğukkanlılıkla tetkik ederek bu iki milletin siyasi, iktisadi, içtimai menafii (çıkarları) dolayısı ile müştereken yaşamakla ancak idame-i hayat edebilecekleri (hayatlarını sürdürebilecekleri) hususunda beslediğimiz kanaat-ı fikriye ve vicdaniyeyi (düşünsel ve vicdanî kanıyı) bir kat daha tersin ederek (sağlamlaştırarak) cidden bu iki kardeş milletın müştereken maruz kaldıkları ve buhusus kalacakları müstakbel mahuf ve endişenâk vaziyetten tevahhuş ederek (gelecekteki korkunç ve kuşku verici durumdan çekinerek) şahsi değil mensubiyetiyle müftehir bulunduğumuz Kürt milletinin menafi-i haliye ve istikbaaliyesi (şimdiki ve gelecekteki çıkarları) dolayısıyla bir kaç satırla sizi, hakikatte Türkiye Genç Cumhuriyetini ikaz etmeği ve mümkün olduğu kadar hissiyattan tecerrüt ile (duygusallıktan kaçınarak) efkâr ve mütalâat-ı âcizanemizi (düşünce ve görüşlerimizi) arzı millî bir vazife bildik.

Kürtlüğün Osmanlılık dahilindeki hizmet ve sadakatı bahusus Cihan Harbi'nde, Kafkas cephesinden Basra Körfezi'ne kadar cansiperane hizmeti ve en nihayet Sevr Muahedesi'nden sonraki kahramanlık ve fedakârlığını tadattan hazerle (saymaktan kaçınarak) sizi rahatsız ve tasdi etmemek (sıkmamak) için millî endişelerimizi muhtasar olarak (kısaca) arzetmekle kesb-i şeref eyleriz (şeref duyarız).

Milyonlardan ibaret koca bir Kürt milleti kadim (çok eskilere dayanan) lisanı ile ve edebiyatı ile, seciyesiyle ve vatanıyla mevcuttur. Kurun-u ulâdan (ilkçağdan) bugüne kadar millî, içtimaî her cereyana karşı seciyesini, şahsiyet-i milliye ve kudsiyetini (karakterini, ulusal kimliğini ve kutsallığını) muhafaza edebildiği gibi birçok içtimaî, siyasî ve iktisadî tazyiklere rağmen kendisine civar olan **Gildanî, Asurî, İran, Ermeni** ve saire gibi akvam-ı muhtelifeyı (çeşitli kavimleri, halkları) beyin ve temsil etmek (kendisine katma ve temsil etme) kudret ve meziyetini dahi göstermiştir. Bu hususta halihazırda lisan ve edebiyatiyle, vataniyle, kesif (yoğun) nüfusuyle koca bir Kürt dünyasının mevcudiyeti mütalâamızın hakikat olduğunu isbata kâfidir zannederiz.

Parantez içindeki sadeleştirmeler, metnin anlaşılmasına yardımcı olmak için tarafımızdan yapıldı.

Maziden sarfınazar (geçmişi biryana bırakarak) şu birkaç sene zarfındaki Kürtlük cereyanı lütfen nazar-ı insaf ve itidal ile (soğukkanlılıkla) tetkik ve mütalâa buyuruluyorsa bu milletin kabiliyet-i hayatiyeyi tamamiyle taşıyacak kudret, mezaya-yı matlûbiyi haiz olduğu (hak isteme düzeyine sahip olduğu) hakikati tebellür eder (ortaya çıkar) sanırız.

Kürt milletinin son zamanlarda bilzarur (zorunlu olarak) yaptığı **inkılâb** ve **ihtilâl** ile[1] ne mühim bir rol oynadığı bahusus Türk ve Kürt milletlerinin müstakbel iktisadiyat ve içtimaiyatı için mühim bir kilit olan Musul meselesinde[2] ne müessir bir rol icra eylediğini pekâla takdir buyurursunuz. **Hakikatte bir ihtilâlden ziyade bir inkılâp olan Şubat-321/1925 Kürt azim kıyâm-ı millîsinden**[3] (büyük Kürt ulusal ayaklanmasından) Türkiye Cumhuriyeti herhalde birçok hakaika muttali olmuştur (gerçeklere tanık olmuştur). Bu hususta dökülen bütün masum kanların mesuliyet-i azimesi (büyük sorumluluğu) Kürt ihtilâlcilerine değil, doğrudan doğruya Türkiye Cumhuriyeti'ne ait ve racidir (dönüktür). Çünkü, genç Cumhuriyeti idare eden eâzım (büyükler, liderler) bu ihtilâl ve inkılap ruhunu muslihâne (barışçı, uzlaştırıcı, arabulucu) bir tarzda pek kolaylıkla teskin edebilirken **"kan ve demir siyaseti"** ile mahv ve imha (yoketme) politikasını ihtilâlcilere, Kürt miletine reva gördü. Bu vaziyetten maatteessür (ne yazık ki) ne Kürtler ne de Türkler istifade etti. Halihazır siyasetin idame ve ibkasına ısrar buyururlarsa (mevcut politikanın yürütülmesinde ve kalıcılaştırılmasında direnilirse) Kürtlük âleminden sarfınazar (vazgeçmiş) Türklüğün yalnız bugün için değil yarın dahi müşkül ve mahuf vaziyetler (güç ve korkunç durumlar) karşısında kalmayacağını kim temin edebilir?

Bu acı hakikate ihtilâlin son demlerine kadar mütehassis ve mutekit

1. Yöresel iktidara ve muhtar yaşamaya dönük Kürt isyanları 19. yüzyılın başlarında başlıyor. Bu hareketler, özellikle milliyetçilik akımlarının Ortadoğu'da yaygınlaştığı yüzyıl ortalarında (1950'ler) ulusal bir kimlik kazanır. 20. yüzyıl başlarında hemen tamamı Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti gibi ulusal Kürt örgütlerinde aktif görev yapan **Bedirhanî** ve **Babanzade** ailelerinin öncülüğünde gerçekleşen hareketlerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz:
   1806 yılında Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı, 1812 yılında Babanzade Ahmet Paşa İsyanı, 1830 yılında Garzan Kürtlerinin İsyanı, 1830-33 yılında Yezidî'lerin İsyanı, 1831-45 yılında Bedirhan İsyanı, 1830 yılında Zazaların İsyanı, 1834 yılında Şerif Ahmet Han İsyanı, 1877 yılında Bedirhan Osman Paşa ve Kardeşi Hüseyin Kenan Paşa İsyanı, 1881 yılında Şeyh Ubeydullah İsyanı, 1889 yılında Bedirhan Emin Alp İsyanı, 1906 yılında Babanzade Abdurrahman Paşa İsyanı, 1907 yılında Dersim İsyanı, 1908 yılında Şeyh Abdüsselam Barzani İsyanı, 1908 yılında Dersim İsyanı, 1916 yılında Dersim İsyanı, 1919-21 yılında Koçgiri İsyanı, 1925 yılında Şeyh Sait İsyanı,
   Mektupta, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında gerçekleşen Kürt hareketleri, özellikle de beklenti içine girilip haklarını alamayan Kürtlerin 1925 yılında gerçekleştirdikleri son isyan bir **"inkılâp ve ihtilâl"** hareketi olarak nitelendiriliyor.
2. Kürtlerin, Lozan'da kesinleştirilemeyip çözümü sonraya bırakılan -1925- Musul sorununda burjuva tarihçilerinin yaklaşımının tersine Türklerin yanında yer aldıkları burada da vurgulanıyor.
3. Görüldüğü gibi, 1925 Şeyh Sait İsyanı, **"gerçekte bir ihtilâlden çok Kürt ulusal haklarını almaya dönük bir devrim"** olarak nitelendiriliyor.

(anlayışlı ve sorumluluk sahibi) **bulunuyor, katiyen kan dökülmek taraftarı değildik. Ne yapalım ki bıçak kemiğe dayandı, acı hakikat dolayısıyle Şubat-1925 İhtilali'ni yapmakla milletimizi müdafaaya muzdar kaldık** (mecbur) kaldık). **İhtilâl ile alakadar olan eşhasın** (şahısların) **müdafaa-yı nefs veya ihtirasat-ı şahsiye** (kişisel çıkarlar) **için değil, Türk ve Kürt miletinin biri diğerinin hukukuna riayet etmek mefkure-i kudsiyesi** (kutsal idealleri) **uğruna hareket ettiklerine lütfen itikat buyurursunuz.**[4] **Erzurum ve Sivas Kongrelerinde tesis ve telhin edilen** (yeni esasları belirlenen) **Teşkilat-ı Esasiye Kanunnamesi'nde** (Anayasa'da) **Türk ve Kürt milletlerinin hudud-u millileri dahilinde hür ve serbest yaşayacaklarına ve yekdiğerinin hukukuna hürmetkâr olduklarına** dair sarahaten bir madde yok mu?[5]

İşte ihtilâlciler onu, Türk milletinin zimamdaranının (liderlerinin) **Kürtüğe reva gördüğü medeni ve millî hukuku talep ve müdafaa etmeyi** (çağdaş ve ulusal haklarını istemeyi ve savunmayı) **hedef ittihaz etmiştir.**[6] Kürt mil-

4. Burada da, 1925 Kürt İhtilâli'nın gerçek nedenleri ve amaçları açıkça belirtiliyor. Türk Kurtuluş Savaşı sırasında Kürtlerin gerekli sorumluluğu göstererek destek oldukları ve bir beklentiye girdikleri, ancak Lozan'la beklentilerinin gerçekleşmeyeceğini anladıkları için halklarını ve haklarını korumak için isyan yoluna başvurdukları, yoksa amaçlarının kan dökmek olmadığı gibi- iddianâmede savunulduğu üzere- kişisel çıkar sağlamak da olmadığı, tersine "**Kürt ve Türk halklarının birbirinin haklarına saygı göstermeleri gibi kutsal idealler uğruna başkaldırıldığı**" açıkça ortaya konuyor. Gerçekten ülkenin doğudan, güneyden ve batıdan genel bir saldırıya uğraması karşısında Türklerin ve Kürtlerin dayanışarak ortak bir "İslâm cephesi" halinde karşıkoyma eğilimleri ağır basmış ve savaşın sonuna kadar bu durum devam etmiştir.
Dr. Nuri Dersimî, bu gerçeği şöyle dile getiriyordu: "*Kürt Teali Cemiyeti'nin Başkanı Seyit Abdülkadir - Ş. Sait İsyanı'nda idam edildi-, Türklerin şu düşkün zamanında onlara darbe indirmekliğimizin Kürtlük şiarına yakışmadığını ileri sürüyor, şimdilik Türklere yardım etmekliğimiz lüzumunda ısrar ediyordu. Türklerin esasen bir Kürdistan kurma isteğini kabul etmiş olduklarını ve Osmanlı padişahına bağlı muhtar bir Kürt idaresi tesisine rıza gösterdiklerini bildiriyor ve Türkler bu vaadlerinden caydıkları takdirde Kürt milletinin pazu kuvveti ile hakkını almaya muktedir olduğunu söylüyordu.*" (**Bkz. Kürdistan Tarihinde Dersim,** 1952, s. 120).
5. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde esasları yeniden belirlenen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda "*Türk ve Kürt uluslarının, ulusal sınırları içerisinde özgür ve biribirlerinin haklarına saygılı olarak yaşamalarının*" öngörülmesi anlamlı ve gerçekçi bir yaklaşımdı. Esasen anti-emperyalist hareketin omurgasını oluşturan örgütlerden biri olan "**Vilâyet-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemyiet**"nin temel amacı da, "*Şark vilayetlerinde mütemekkin bilcümle unsurların dinî ve siyasî haklarının serbesti-i inkişafını temin etmek*"ti.
Erzurum ve Sivas Kongreleri'ne katılanların büyük çoğunluğunu da Kürt eşraf ve reisleri oluşturuyordu. Osmanlı Hükümeti temsilcileriyle Heyet-i Temsiliye arasında Amasya'da yapılan görüşme sonunda düzenlenen **Protokol**'da da, Kürtlerin milli haklarının tanınması kabul ediliyordu. Bu nedenle Kürtler, savaşın başarıya ulaşması için canla-başla çalışmışlar ve umutlu bir beklenti içine girmişlerdir.
6. 1925 İhtilâli liderlerinin amacı burada bir kez daha vurgulanmakta ve Kürtlerin, "*Türk liderlerinin daha önce vaadettikleri uygarlık ve ulusal haklarını istemek ve savunmak için*" isyan ettikleri vurgulanmaktadır.

leti her devirde lisan-ı milîsine sahip, sayiine mutasarrıf olmayı (kendi işini-gücünü kendi eliyle çözmeyi, işinin sahibi olmayı) gaye edinmiştir. Malûm-u sâmileridir ki (sizce de bilinmektedir ki) iktisadi ve coğrafi vaziyetler siyasi vaziyetleri ihdas ve ıslah eder (belirler ve düzenler). Zann-ı âcizanemize göre iktisadî, coğrafi, içtimaî eşbab dolayısıyla bir Kürdistan teşkili muhakkaktır, amma nasıl bir Kürdistan'dır... Biz Kürtçüler teşekkül edecek şu mahuf vaziyeti (korkunç, ürkütücü durumu) her an ve zaman için tetkik ve mülahaza ederek hayat ve istikbâl-ı millîmiz için tehlikeli olan zirdeki (aşağıdaki) şekilleriyle taazzuv (bölünmüş) kanaat-i tammemiz (tam kanaatimiz) vardır.

1- Küçük bir mıntıkaya münhasır bir Kürdistan,

2- Birer parçası İngiltere, Fransa, Kızıl Rusya devletlerine hediye edilmiş bir Kürdistan.

Veya bu iki şık haricinde Türk ve Kürt milletlerinin cennet-âsâ, münbit ve mahsuldar (cennet gibi, verimli ve üretken) Küçük Asya'dan tartları ile (uzaklaştırılarak, kovularak) vatanlarının yabancı akvam tarafından istilâ, temsil (asimilasyonu) ve iskân cihetleri ve Endülüslüler'in İspanya'da uğradıkları fecî âkibet gibi ikinci kanlı bir sahnenin Asya-yı Sugra'da (Küçük Asya'da) aziz vatanımıza tekerrür ve tahaddüsü (tekrarlanması ve yeniden ortaya çıkması)...

Biz Kürtçüler Türkiye Cumhuriyet ve zimamdaranının (yöneticilerinin) nazar-ı insaf ve merhametine birer akide (inanç yolu) halinde olan zirdeki maruzatı arzetmeyi millî ve vicdanî bir vazife bilmekteyiz.

1- Kadim lisan ve edebiyatı ile, kesafet-i nüfus ve toprağı ile milyonlardan ibaret bir Kürt milletinin mevcudiyetine ve bunun asla **"kan ve demir"** siyasetiyle temsil (asimile) edilemeyeceğine inanmak, farzımahal olarak Kürtlüğün pek mahdut bir kısmı temsil (asimile) edilse bile onun Türklük için bir üsare-i tefessüh (çürük esaret, çürük egemenlik) olacağına iman etmek,

2- Teşkilat yapan, cemiyet tisis eden, müthiş ihtilâller yapan, komite hayatını yaşatan, sesini Avrupa'ya ta Cemiyet-i Akvam mehafiline (Birleşmiş Milletler toplantılarına) kadar işittiren bir Kürt ruh ve gençliğinin mevcudiyetine ve bu mevcudiyetin ta mektep sıralarına, haymenişin (göçebe) Kürt çadırlarına kadar nüfuz eden bu millî kuvvetin gayr-i kaabil-i ihmal ve inkâr olduğuna (görmezden gelinemeyecek ve inkâr edilemeyecek bir gerçek olduğuna) artık inanmak ve bunun İstiklâl Mahkemeleriyle, idam sehpalariyle, suver-i muhtelife (çeşitli yöntemler), işkence ve fecai (fecialar) ile asla bu ruh ve imanın imha edilemeyeceğine itikat etmek (inanmak),

3- Kürt gençliği ve zimamdaranı (yöneticileri, aydınları) ufukları bile kendisine dair görecek şuurlu, medenî bir Türkiye ve Türklüğü görmek ve yaşatmak akidesi taşıdığına ve

Kürt hukuk-u millîsine (ulusal haklarına) riayet edilmek şartiyle Türk'ten ziyade Türk'ün nam ve şanı için kalem ve kılınç sahasında düne kadar ettiği gibi bugün ve yarın dahi fedakârane çalışmayı gaye bildiğine iman etmek,

4- İster Babıâli siyaseti ile **"Kürdistan"** mıntıkasına **"Vilâyet-ı Şarkiye"** namı verilsin veyahut bu vâsi mıntıkaya İttihat ve Terakki sistemi ile **"Şarkî Anadolu"** diye tevsim buyurulsun (adlandırılsın) her halde bu vasi mıntıkanın iktisadiyat ve kuvve-i inbatiyesinden (tarımsal gücünden) istifade etmenin imkânı ancak sekene-i asliyesi (esas sakinleri, sahipleri) olan Kürtlerin temdini ile (uygarlaştırılmasıyla) kaim ve kaabil olduğuna itikat etmek.

5- Harici entrikalara meydan vermemek ve Kürt-Türk milletinin hayat ve istikbaline mukadder tehlike ve hevinâk (korkulu) vaziyetten kurtulmak için, dost ve düşmanlara karşı mahcup olmamak için Kürt âleminin hukukuna hürmet ve riayet edilmesi ve bir **"adem-i merkeziyet"** idaresinin (her halkın kendi kendini yönetmesi) bahş buyurulması suretiyle bağrı yanık Kürt milletinin tesrir ve teskin buyurulması (sevindirilmesi ve yatıştırılması) ve bu suret-i hal ile (çözümle) cidden müthiş ve kangren olan istidadını kesbeden (noktasına varan) **"Kürt meselesini"** sulhperverane (barışçı) bir tarzda hal ve fasletmek tarikinin (kesin çözüme kavuşturma yolunun) Türkiye Cumhuriyeti'nce tercih ve lâyık görülmesi.

Muhterem Paşa Hazretleri, Cihan Harbi'nde galip gelen İngiltere ve Fransa hükümet-i muazzamaları tarafından bunca satvet ve tefevvuklarına (saldırganlıklarına ve üstünlüklerine) rağmen Mısır, Suriye ve Irak'taki Araplar'ın ne suretle idare edildikleri azıcık mütalâa buyurulsun, bu suretle Kürtlük âlemi ve hukuku tetkik buyurulsun. Bugün Musul vilâyetindeki bir avuç Kürt kaç senedir mevcudiyet ve hayat-ı millîsi için muazzam İngilitere Hükümetine karşı ihtilâlini, inkılâbını idame ettiriyor. Dağlarda pul ve gazete tabettiriyor. Bu suretle ibraz-ı hayat ederek "yaşayacağım, yaşamalıyım, komşu milletlerden aşağı değilim" diye haykırıyor....[7]

---

7. Bu saptama, her Kürt ulusal hareketi arkasında "İngiliz parmağı" arayan burjuva yazarlarına anlamlı bir yanıt niteliğindedir. Çünkü burada amaçlanan ve 1918-1926 yılları arasında **Şeyh Mahmut Berzenci** liderliğindeki hareket tümüyle o tarihlerde Irak'ı elinde tutan İngilizlere karşı verilmiştir. Orada Kürt ulusal haklarını gasbetmeye çalışan İngiltere'nin Türkiye Kürdistanı'nda bir Kürt ulusal hareketine destek vermesi düşünülebilir mi? Zaten Şeyh Sait İsyanı'na yapıştırılmaya çalışılan "İngiliz parmağı"nın, Türk Emniyetince tezgahlanmış bir provokatör-ajan olayından başka bir şey olmadığı bugün kesinlikle bilinmektedir. (Bunun ilginç bir irdelemesi için M. Tunçay'ın **'Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması'** adlı kitabına bakılabilir).
Şeyh Mahmut, 1922 yılında kendisini Güney Kürdistan hükümdarı ilan etmiş ve hükümeti adına damga ve posta pulu bastırmış. Hareket sırasında dağlarda **"Roja Kurdistan"** (Kürdistan Güneşi) ve **"Bangê Heq"** (Hakkın Sesi) gibi gazeteler çıkarmış.

Bu seda-yı hürriyeti (özgürlük sesini), bu aşk-ı millîyi (ulusula aşkı) ne İngiltere ne Fransa ne de Kızıl Rusya Kürtlere öğretti. Kürtlük bu hürriyet ve serbestiyi, bu mücahede-i millîyeyi (ulusal savaşımı) bünyesinden kendisine nesilden nesile intikâl etmiş vatan ve milletine âşık olan bünye-i asliyesini, dimağ ve nüvesi bâkir Kürdistan dağları, saf Kürdistan havası, ona tabi olan bu yüksek aşk ve iman-ı millîye telkin ve telkih etmiş (aşılamış) ve bu irsî ruh ve kuvvet ile bugün Kürtler inanınız hiç bir harici kuvvetin tesiri olmaksızın kendi kendine her tarafta kıyamlar ve ihtilâller vücude getirmek, teşkilat yaparak Kürdistan'da müstakbel vukuatın ve hadisatın tevlit edeceği (doğuracağı) Kürt dâhilerinin yapacağı inkılâptan maada muhtelif şekil ve suretle mevcudiyetini göstererek neye malolursa olsun ruh-u millîsini yaşatıyor. Cidden bugün ecnebi teşvikatıyla vukubulmayan bu Kürt harekâtına yarın düşman parmakları karışmayacağını kim temin edebilir. Fakat biz yabancı ellerle yükselmek, hayat bulmak istemiyor, bununla beraber istibdat, meşrutiyet ve halihazır devirlerinde olduğu gibi muhakkar (aşağılanmış) bir esir ve köle hayatını dahi geçirmek suretiyle yaşamak asla arzu etmiyoruz.

Cebir ve şiddet politikası ile milletleri esir ve mahkum yaşatmak bahusus azim ve kuvvetli orduların hükümet (yönetimde kalabilme) devirleri çoktan uful etmiştir (sona ermiştir, iflas etmiştir) sanırız. Beşeriyet öyle mütekâmil (gelişkin) bir hürriyet ve serbestiyet (özgürlük, bağımsızlık) arifesindedir ki tam bir hars (kültür) ve medeniyetin ihdası için milliyet umdelerini (ilkelerini) bile az görüyor. İşte cihana şâmil Kızıl İnkılâb'ın (Ekim Devrimi) hedefi malûm lâkin bizlerce birer hakikat şeklinde olan metâlibat ve niyatımızdan (isteklerimizden ve eğilimlerimizden) sarfı nazar her millette hatta her hayvanda -tabirimiz lütfen mazur görülsün- bile mevcut olan "baka-yı hayat ve nesil" (hayatın ve neslin kalıcılığı) tabii kanunlarının Kürtler'de dahi mevcut olduğuna artık inanmalıyız. Hilkatın (yardılışın, doğanın) en muhakkar hayvanata (hor görülmüş hayvanlara) bile bahş buyurduğu müdafa-i hayat ve nesil (hayatın ve soy-sopun savunulması) kudret ve meziyetleriyle olsun Kürtlük (Kürtlüğün) her tazyike karşı mukabele ve mukavemet göstereceği tabiidir.

Eğer genç Türkiye Cumhuriyeti ve muhterem zimemdaranı (yöneticileri) Türk ve Kürtlerin birarada yaşamasını hakikaten arzu ediyor ve Kürtlüğün kuvvet ve kudretinden istifade etmeyi ve Kürtlükten ziyade Türklüğün mevcudiyetini tarsin etmek (sağlamlaştırmak) ve Kürt milletini tenezzülen (en azından) kazanmayı hedef ittihaz buyurmuşlarsa yegâne çare-i hal ve ilaç **20'nci asır medeniyetinin millet ve hürriyet prensiplerine hürmet ve riayeti ile Kürtler'e hakk-ı hayat bahşetmek ve bu suretle Avrupalılara, dost ve düşmana karşı tekâmül ve rüşt–ü siyasisini** (olgunluğunu ve siyasi yeterliliğini) **göstermektir.**

Muhterem Paşa Hazretleri,

Bazı vilayetler vadır ki cihet-i siyasisi (siyasi yönü) dolayısiyle saha-i tatbike (uygulama alanına) geçemeyerek metrûk (terkedilmiş) bir hal-i sefalette kalmıştır. Kürdistan'ın servet-i mühimmesini (önemli servetini) teşkil eden merkezdeki vâsi ova ile petrol menabiinin (kaynaklarının) ki Dicle ve Fırat havzası dahilinde olan vâsi mıntıka olup Diyarıbekir, Bitlis vilayetlerinin cenup kısımları ve Musul vilâyetinden ibarettir. Kısm-ı azamı bugün İngilizlerin yed-i tasarrufunda (elinde, kullanımında) bulunuyor. 80 bin murabba kilometreden (kilometrekere) fazla olan bu vâsi ve münbit ovaya hâkim bir vaziyette bulunan ve Şarkın en büyük bir anbar ve deposu olan İskenderun Limanı'na bugün Fransızlar hâkim ve sahip bulunuyor. İkinci derece Kürdistan'a yakın olan Karadeniz'deki Trabzon Limanı ise - ki ihtiyac-ı memleket itibarı ile cenup kısmına muhtaçtır- bugün Kızıl Rusya tehlikesi altında bulunuyor. Bundan başka Ağrı-Ararat dağının münteha-yı hududuna (son sınırına) kadar mümted (süren) Kürdistan veya "Şarkî Anadolu" Kızıl Rusya'nın müstakbel âmâl ve metâlibi karşısında bulunuyor.

İtalyanlar'ın, hülâsa bütün Avrupa küçük ve büyük devletlerinin Türkiye ve Asya-yı Suğra (Küçük Asya) hakkında perverde ettikleri (besledikleri) âmâl ve ve makasıt-ı siyasiye (siyasal emel ve amaçlar) herhalde Genç Cumhuriyet Hükümeti azamının (büyüklerinin) rüiyet (görüş) ve nazarından dur (uzak) ve meçhul olmadığı kanatındayız. Şu halde, halihazırda Türk ve Kürt milletleri tarafından meskûn olan lâkin hatırnâk (hatırlı) bir vaziyette bulunan Asya-yı Suğra'nın her iki milletin teâli ve terakkisini kâfil (yükselmesini ve ilerlemesini güvence altına alacak) bir idare kurulsa fena mı olur? **Biz Kürtçüler Kürtlüğün hayat ve bekasına suikast edilmemek şartiyle müthiş ve müfrit Cumhuriyet ve asrilik taraftarıyız ve tam manasiyle menba-ı hırafat ve efsane** (sapkınlık ve efsane kaynağı) **olan karakuvvetin** (istibdat, zorbalık, saltanat, karabaskı) **aleyhtarıyız.**(8)

Muhterem Paşa Hazretleri,

Sizi namus ve şerefimizle temin ederiz ki, Kürtlere insani ve medeni hukuk (haklar) bahş buyurulduğu gün bizzarur (zorunluluktan) bugün Türklük aleyhinde dahil ve hariçte yapılan ve yaşatılan bütün cereyanlar ve faaliyetler kendikendine duracak, ağızlar susacak ve bu müslihane (barışçıl) çare-i hal (çözümyolu) ile Türk gençliği kendisine sadık ve hâdim hizmet eden) fedakâr Kürt milletini kazanmış olacağına itikat buyurulmalısınız. **Aksi takdirde halihazır siyaset ve vaziyetin idamesine ısrar buyurursa**

---

* Kürt millîcilerinin "**müthiş ve müfrit Cumhuriyet ve asrîlik taraftarı**" olduklarının açıkça vurgulunması, Şeyh Sait İsyanı'na yapıştırılmak istenen "Cumhuriyet aleyhtarı, padişah ve hilafet yanlısı" yaftalarının ne kadar yüzeysel kaldığını gösteren ilginç bir kanıttır.

Kürdistan veya Şarki Anadolu kıtası azim garez yuvası (büyük kin ve kırgınlık yuvası) **muhitine dönecek,**[9] neticede bu vasi kıta düşmanlar tarafından istilâkârane bir menba-ı harekât ve tecavüzat (elde etmeye dönük bir eylem ve saldırı kaynağı) olacak ve bunun aksülameliyle (tepkisiyle) Türk ve Kürtlüğün hayatı ebediyen tarihin metrûk (terkedilmiş) sahifelerine geçmek suretiyle hitam (son) bulacaktır. Bu nokta-i nazardan (bakış açısından) lütfen Kürtistan hadise-i mühimmesinin (Kürdistan önemli, ana sorununun)[10] içine girilmesi ve derinleştirilerek soğukkanlılıkla tamik-i fikirle (düşünce derinliğiyle) tetkike başlanılması ve 20. asır için değil daha uzak asırlar için zaman ve muhitin icabettiği umdelerle (ilkelerle) Türk ve Kürt milletlerinin hal ve müstakbellerinin (bugünlerinin ve geleceklerinin) tesbit edilmesinin zamanı geldiğini sanırız. Bu suretle usul-u temerküz siyasetinden (merkezileştirme, yetkileri tek merkezde toplama politikasından) ve cidden gayr-i kabil-i itfa (söndürülmesi, yokedilmesi olanaksız) Kürt harekât-ı millîsinin (Kürt ulusal hareketlerinin) imha usulünden ve beyhude yere daha birçok masum kanların heder olmasından bahusus (özellikle) her iki millet için ehem ve elzem (önemli ve zorunlu) o an pek kıymetli kuvvet ve zaman menabi ve fırsatının israr ve imhasından sarf-ı nazar buyurulmasını ve haricin takarrübüne (yabancıların yaklaşmasına), muhasara ve istilalarına (kuşatma ve elegeçirmelerine) fırsat tevlidine (fırsat yaratılmasına) meydan verilmemesini Türk ve Kürtlüğün hayat ve istikballeri namına talep ve tazarru eyleriz (ister ve sabırsızlıkla bekleriz).

Pek mühim ve tarihi inkılâplarda, devirlerde yaşayan Türk ve Kürt milletlerinin teâli ve terakkileri, selâmet-i âtileri (gelecekteki esenlikleri) namına büyük bir hüsnüniyetle arzolunan mütâlebâtımızın (istemlerimizin) tetkik ve icabeden makamat-ı âliyeye (yüksek makamlara) takdim buyurulmasını istirham eder, ihtiramât-ı fevkâlademizin (en yüksek saygılarımı-zın) kabul buyurulmasını rica ederiz Paşa Hazretleri. 20 Mayıs 1926.

Kürt Münevverleri Nâmına

9- İttihat ve Terakki tarafından temelleri atılan ve daha sonra Mustâfa Kemal yönetimince hayata geçirilmeye çalışılan Kürdistan politikasının tutmadığı ve kinleri bilemekten öteye gitmediği, 1925'ten sonra başgösteren şu hareketlerden de anlaşılmıyor mu ?
1- 1925 Raçkotan ve Raman Tedip Harekâtı, 2- Sason Ayaklanmaları (1925 - 1937), 3- Ağrı Ayaklanması - 1926, 4- Koçuşağı Ayaklaması - 1926, 5- Mutki Ayaklanması - 1927, 6- İkinci Ağrı Harekâtı - 1927, 7- Bicar Tenkil Harekâtı - 1927, 8- Asi Resul Ayaklanması - 1929, 9- Tendürük Harekâtı - 1929, 10- Savur Tenkil Harekâtı - 1930, 11- Zeylan Ayaklanması - 1930, 12- Oramar Ayaklanması - 1930, 13- Üçüncü Ağrı Harekâtı - 1930, 14- Pülümür Harekâtı - 1930, 15- Dersim Ayaklanması- 1937 - 1938
(Bkz. Genelkurmay Harp Tarih Başkanlığı'nca 1972'de yayınlanıp sonradan yasaklanan "**Türkiye Cumhuriyetinde Ayaklanmalar,** (1924-1938).

10. O tarihte önemli bir sorun olarak Türk yöneticilerinin dikkati çekilen Kürdistan ya da Kürt sorununun. öneriler doğrultusunda çözüme kavuşturulmaması yüzünden bugün de Türkiye ve dünya kamuoyunun gündeminin başında olması ilginç değil mi?

XVII. BÖLÜM

KÜRT SÜRGÜNLERİ TÜRK IRKÇILIĞIYLA YAŞITTIR

XVII-a) Sürgünler ve Kürt Aydınları

İnsanlık tarihi boyuncu koşullara göre çeşitli cezalandırma yöntemleri uygulanmıştır; bunlardan biri de sürgündür.

Sözgelimi Osmanlı Devleti, kimi zaman sürgünleri, Prof. Ömer Lütfü Barkan'ın deyişiyle bir "**İskân ve kolonizasyon**" yöntemi olarak kullanılırken, yani göçebe unsurları yerleşik hayata geçirmek üzere belirli yurtluklara yerleştirirken; kimi zaman da halk önderlerinin ve isyancıların "zorunlu ikameti" için uygulanmış. Kıbrıs, Girit, Sakız, Modon, Koron ada ve kaleleri sözkonusu sürgünlerin durağı ve barınağı olmuş çoğu kez.

Günümüz insanı, Anadolu'da ortaya çıkan sayısız halk hareketinin adsız sürgünlerini bugün bilmezken, Abdülhamid yönetimince Magosa'ya sürülen **Namık Kemal**'i övünçle ve duygulanarak anar... Namık Kemal'in Avrupa'daki milliyetçilik çalışmalarını göklere çıkarır, arkadaşlarıyla birlikte çıkardıkları gazetelere övgüler düzerler...

Ancak Kürdoloji çalışmalarının tabulaştırıldığı Türkiye Cumhuriyeti'nde, ünlü Kürt önderlerinden **Mithat Mikdat Bedirhan**'ın ilk Kürtçe gazete "**Kurdistan**"ı 1898'de Kahire'de çıkarmak zorunda kaldığını, gazetesini daha sonra öteki Türk aydınları gibi Avrupa'ya taşıdığını, Türk ve Kürt milliyetçilerinin bu aşamada zaman zaman dayanışma içine girdiklerini hemen hemen kimsecikler bilmez!..

Kürt milliyetçiliği ile Türk milliyetçiliği arasındaki yol ayrımı, Türk milliyetçiliğinin İttihad ve Terakki aracılığıyla ırkçılığa ve "büyük Turan ülküsü"ne dönüşmesiyle başlıyor.

Nitekim Alman militarizminin yedeğinde genişleme amaçları uğruna I. Dünya Savaşı'na giren İttihad ve Terakki yönetimi ile Kürt önderleri arasında ilk ciddi çatışma oluyor.

Ünlü Kürt şairi **Cigerxwin** bu aşamada memleketi Mardin'den Suriye'ye geçmek zorunda kaldı. **Ereb Şemo**'nun yanısıra **Casımê Celil, Prof. Heciyê Cındi, Eliyê Evdılrehman, Eminê Evdal** gibi, sonradan Sovyet Kürt edebiyatının temellerini atacak olan daha birçok aydın, Osmanlı-Rus sınırının Osmanlı yakasındaki köylerde yaşamakta olup bu savaştan sonra yerlerinden-yurtlarından olmuşlardır.

Öte yandan, 1840'lı yıllarda Osmanlı yönetimine karşı ayaklanan son Cizre Beyi Mir Bedirhan'ın yukarda adı geçen oğlu Mithat Bey ile Emin Ali Bey yazar ve araştırmacı olarak Kürt kültürüne önemli katkılarda bulunurken, Emin Ali Bedirhan'ın çocukları Celadet ve Kamuran Bedirhan da Birinci Dünya Savaşını izleyen yıllarda Kürt ulusal hareketinde aktif rol oynadıkları için haklarında idam kararı çıktığından ülkelerini terketmek zorunda kalmışlardır. Bu yazarlar 1927 yılında Suriye'de Kürt özgürlük örgütü HOYBUN'u kurdular.

Kürt sürgünlerinde 1925 Kürt Ayaklanması önemli bir dönemeç oluşturuyor... Türkiye'de Kürt halkının ulusal-demokratik haklarının red ve inkârı politikasının ikame edildiği 1925 tarihli **Takrir-i Sükun**'a (Sus Yasası) bağlı "**Şark Islahat Planı**"nın uygulanmasına kadar - yukarda belirtilen I. Dünya Savaşı yılları dışında- birçok Kürt siyasal, sosyal ve kültürel örgütü kurulmuş ve faaliyet göstermiştir.

Hatta Kürtler, henüz ırkçı bir kimliğe bürünmediği ilk aşamasında İttihad ve Terakki bünyesinde **Osmanlı-Kürt İttihad ve Terakki Cemiyeti** (1908) de kurmuşlardır. Zaten Osmanlı'nın birliğini savunmak amacıyla kurulan, ancak sonradan Türk ırkçılığının kitlesel örgütü haline dönüşen **İttihad ve Terakki Fırkası**'nın önceli niteliğindeki **İttihad-ı Osmani Cemiyeti**'nin kurucularından ikisi **Dr. Abdullah Cevdet** ile **Dr. İshak Sükûti** adındaki Kürt aydınlarıydı.

Bu noktada, Kürtlerin II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamında demokratik örgütlenmeye büyük önem vererek, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda birçok örgüt kurdukları görülüyor. İlk akla gelenleri şöyle sıralayabiliriz:

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti (1908), **Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti** (1910), **Hêviya Kurd** (Kürt Ümidi) **Cemiyeti** (1910), **Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti** (1910), **Kürt Talebe Hêvi Cemiyeti** (1912), **Kürdistan Teşrik-i Mesai Cemiyeti** (1912), **Kürt İrşad ve İrtika** (Aydınlatma ve Yükseltme) **Cemiyeti** (1912), **Kürdistan Muhiben Cemiyeti** (1918), **Kürt Tamim-i Maarif ve Neşriyat** (Kürt Bilimleri ve Yayınları Yaygınlaştırma) **Cemiyeti** (1918), **Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti** (1919), **Kürt Milli (Millet) Fırkası** (1919), **Kürdistan Cemiyeti** (1918), **Kürt Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti** (Kürt Toplumsal Kurtuluş Derneği), **İstihlas-ı Kürdistan Cemiyeti** (Kürdistan Kurtuluş Derneği)...

Bunlar dışında bir de **Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti, Müsalemet İttifakı** (Barışıklık Birliği) (1920) gibi, Kürtlerin yoğun biçimde katıldıkları birçok örgüt vardır.

Belirlemelerimize göre **Kürt Kadınlar Teali Cemiyeti** ilk Kürt kadın örgütü oluyor.

Dönemin Kürt aydınlarınca kurulan ve yönetilen bu örgütlerin siyasal, sosyal, kültürel ve eğitimsel alanlarda önemli çalışmalar yaptıkları biliniyor.

Kürtlerin Sürgününde Dönemeç: 1925 "Takrir-i Sükûn"u ve "*Şark Islahat Planı*"

Sürgünlerin sistemleştirilmesini öngörün Şark Islahat Planı, Kemalist yönetimini Kürt resmi politikasının temellerinin atıldığı önemli bir belgedir. Bu planın birkaç maddesi. sürgün yoluyla Kürt ulusal hareketini etkisizleştirmeyi ve asimilasyonu yaygınlaştırmayı öngörüyor. Bakınız sözkonusu maddelerde neler amaçlanıyor:

"*Madde 9: Kürt isyanını yönlendiren ve yönetenlerle bunların yakınları, yandaşları ve aşiret reislerinden, Hükümetin Doğu'da kalmalarını uygun görmediği kişi, aile ve gruplar Batı'da Hükümetin göstereceği yerlerde iskan edileceklerdir.*"

Sözkonusu Plan'da, Kürtlerin Batı'ya göçünü özendirecek ya da zorlayacak başka önlemler de öngörülmektedir.

Sözgelimi, Plan'ın 7. maddesinde Kürtlerin, yerleştikleri Ermeni topraklarından çıkartılarak eski yerlerine gönderilmeleri ya da Batı'da iskân edilmeleri; Ermeni topraklarına ise Türklerin yerleştirilmesi öngörülüyor.

Tabii "*isyan sırasında Hükümete yardım edenlerle, Hükümetle birlikte doğrudan isyan aleyhinde hareket edenlerinse yerlerinde kalmaları*" ve desteklenmeleri kararlaştırılmaktadır.

İşte sözkonusu Plan gereğince aralarında **Dr. Ahmet Nafiz** (Yekbun), **Nureddin Zaza**, **Dr. Arif Abbas**, Diyarbekirli **Cemilpaşazade Kadri, Ekrem, Mehmet** ve **Bedri Bey**ler'le **Said-i Kürdi** (Nursi) gibi birçok Kürt aydını Batı'ya sürülmüşlerdir.

10 Haziran 1927 tarih ve 1097 sayılı **"Bazı Eşhasın Şark Mıntıkasından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun"**la bu sürgünün boyutları daha da genişletilmiş ve isyan bölgesinin dışına taşırılmıştır. Ancak aynı yıl içinde **İhsan Nuri** liderliğindeki Ağrı İsyanının önemli bir ivme kazanması üzerine Kemalist yönetim; İhsan Nuri'nin ileri sürdüğü, Batı'ya sürülen aydınların yurtlarına dönmeleri ve mal varlıklarının iade edilmesi

yolundaki koşula uyarak 1928 yılında bir af çıkarmış ve Kürt aydınlarının birçoğu memleketlerine dönmüşlerdir. Ancak Ağrı İsyanının başarasızlıkla sonuçlanması üzerine sözkonusu aydınlar bu kez Suiye'ye geçerek, orada kurulmuş bulunan Kürt HOYBUN Cemiyeti'ne katılmışlardır.

Celadet ve Kamuran Bedirhan kardeşlerin kuruculuğunu, **Kadri Cemilpaşazade**'nin (**Doza Kurdistan** yazarı Zinnar Silopi) sekreterliğini yaptığı HOYBUN Cemiyeti, 1927-1939 yılları arasında sürdürdüğü faaliyetleri sırasında Kürt davasını uluslararası kamuoyuna duyurmak için önemli siyasal ve kültürel çalışmalar yapmıştır.

1926 yılında Fransa'dan **"Kürt Ulusal İstekleri Konusunda Başvekil İsmet Paşa'ya Gönderilen Muhtıra-Mektup"**tan sonra Celadet Betdirhan'ın 1933'te Mustafa Kemal'e gönderdiği geniş boyutlu **"Açık Mektup"**, Dr. Ahmet Nafiz (Yekbun)un 1945'te **Sanfransisko Konferansı**'na gönderdiği **'Muhtıra"'** bu siyasi çalışmaların yalnızca birkaçıdır.

1932-1943 yılları arasında Şam'da çıkarılan HAWAR, 1942-1945 yılları arasında yine Şam'da çıkarılan RONAHİ dergileri ile Beyrut'ta çıkarılan ROJA NU gazetesi de bu aydınlar kadrosunun siyasal ve kültürel yayın organlarıydı.

1934 yılında yürürlüğe konan 2510 sayılı **Mecburi İskân Kanunu**, gizli Şark Islahat Planı'nın resmi bir belge olarak devamı ve dışa vurumuydu. Bu yasa ve 1937-38'lerde yürürlüğe konan **"Tunceli Kanunları"** yeni kitlesel sürgünlere kaynaklık ediyordu. İşin ilginç yönü, Jandarma Genel Komutanlığı **"Dersim"** adlı bir gizli raporda, hangi aşiretlerin Batı'da nerelere sürüleceğini önceden belirlemişti.

1989 yılında Olağanüstü Hal Yasası'na dayanılarak Siirt yöresinden yapılan sürgünlerle, 1990 yılında çıkarılan ve **Yeni Takrir-i Sükun** olarak adlandırılan 413 sayılı KHK'yi ise herkes biliyor... Tüm bunlar, Cumhuriyet tarihi boyunca "Doğu" diye netelenen Kürdistan'da ve "Batı"da yani Türkiye'de, iki ayrı düzenin ve yönetim biçiminin yaşanageldiğini apaçık ortaya koyuyor.

XVII-b) 4 Temuz 1927 Tarih ve 1097 Sayılı *"Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garp Vilayetlerine Nakline Dair Kanun"*(x)

Birinci Madde- İdari, askeri ve toplumsal nedenlerle Doğu Sıkıyönetim

X. "Bazı Kişilerin Doğu Bölgelerinden Batı İllerine Nakline Dair Kanun." Metni sadeleştirerek veriyoruz.

bölgesiyle Bayezid vilayetinden bin dörtyüze (1400) kadar şahsın ve şahısların aileleriyle, seksen (80) âsi ailesinin ve sözkonusu bölgelerdeki ağır ceza mahkumlarının Batı vilayetlerine nakli için Hükümete izin verilmiştir.

İkinci Madde- Nakil işlemleri 1927 yılı Ağustosu sonuna kadar tamamlanır. Nakledilen kişilerden önemli maazereti bulunanların aileleri Kasım sonuna kadar yerlerinde kalabilirler. Sekizinci maddede anılan tasfiye işlemlerinin bitimine kadar bu ailelerden bazılarının memleketlerinde kalmaları için izin vermeye Bakanlar Kurulu yetkilidir.

Üçüncü Madde- Nakledilenlerden muhtaç durumda bulunanlar, nakil ve iskân işlemlerinin bitimine kadar naklolundukları mahallerde Hükümet tarafından iaşe olunurlar (bakılırlar).

Dördüncü Madde- Zengin olsun, muhtaç olsun tüm nakledilenler iskân edildikleri yerlerde borçlanma esasına göre derhal her zamanki gibi iskân edilirler. Ancak tasfiye sonucuna kadar beklemek isteyenlerin iskânı geçici olarak ertelenir.

Beşinci Madde- Nakil ve iskân edilenler Hükümetin Batı illerinde gösterdiği yerlerde yerleşmeye mecbur olup, iskân alanlarını terk mahiyetinde olmamak şartıyla seyahatte tamamıyla serbesttirler. Ancak birinci maddede zikredilen yerlere geri dönemezler. Bu mecburiyete uymayanlar hakkında Türk Ceza Kanununun 526. maddesi hükmü uygulanır.

Altıncı Madde- Mahkumların Bakanlar Kurulunca nakil ve iskânlarına karar verilenler ceza sürelerini bitirdikten sonra diğer mahkumlar gibi aileleriyle birlikte iskân olunurlar ve bu gibi mahkumların aileleri mahkûmiyet sürelerinin sonunda naklolunurlar.

Yedinci Madde- Nakledilen kimseler araziden ve araziye bağlı olan yapılardan başka kullandıkları bütün taşınır ve taşınmaz mallarını iki yıl içerisinde tasfiye etmek üzere kullanmaya devam ederler. Ancak bu sürenin bitimine kadar tasfiye yapmadıkları durumda Hükümetçe sözkonusu malları müzayede yoluyla satılıp bedelleri kendilerine verilir.

Dokuzuncu Made- Nakledilenlerin terkettikleri arazi ve araziye bağlı yapıları hazineye intikal eder. Bu arazi ve araziye bağlı yapıların kıymetlerini takdir için her kazada mahalli en büyük Mal Memurunun veya yetkili kılacağı görevlinin başkanlığında Tapu Memuru ile Ziraat Odasınca ve bulunmayan yerlerde Belediyece üyeleri arasından seçilecek birer kişiden oluşacak 3 kişilik bir heyet kurulur. Ancak bulunan yerlerde Ziraat Memuru heyete dahil olacağı gibi bu takdirde Belediyece kendi üyeleri arasından seçilecek bir kişi heyete eklenir.

Bu heyetler arazi ile araziye bağlı yapılar için takdir ettikleri kıymetleri gösteren bir çizelgeyi sahiplerine veya onaylanmış vekillerine yazılı olarak tebliğ ve suretini İskan Genel Müdürlüğüne gönderirler.

Onuncu Madde- Değer belirleme heyetlerinin kararlarına tamamen veya kısmen kanaat etmeyen ilgililer doğrudan yada vekileri aracılığıyla şehir merkezlerindeki asliye hukuk mahkemelerine başvurup gerekçelerini açıklayarak durumun yeni baştan incelenmesini isteme hakkına sahiptirler. Anılan mahkemelerce verilen kararlar kesindir.

Onbirinci Madde- Değer belirleme cetvellerine göre naklolunan şahısların memleketlerinde terk ettikleri arazi ve araziye bağlı olan yapıların değerleri ihtiyaçları sayılarak ve bu değerlerden öncelikle eskiden olduğu gibi iskân suretiyle kendilerine verilen taşınmaz malların değeri mahsub olunur ve ihtiyaçları kalırsa iskân olundukları yerlerde başkaca taşınmaz mal verilir. Verilecek taşınmaz malların değeri ihtiyaçlarından yüzde on fazla olabilir. Bu fazla için Borçlanma Kanunu hükümleri uygulanır. Naklolunan kişilere verilecek taşınmaz malların değerlerinin takdiri dahi 9. madde uyarınca iskân edildikleri yerlerde oluşturulacak benzeri heyetlere aittir. Naklolunanların memleketlerinde terk ettikleri taşınmaz malların değerlerini belirleme işlemleri de dahil olduğu halde nakil ve iskân ve dağıtım işlemleri en fazla sekiz ay içerisinde tamamlanır.

Onikinci Madde- Naklolunan şahıs ve ailelerin sözleşme ve işlemlerden doğan tüm alacakları istemeleri halinde mahalli en büyük Mal Memurları tarafından vekaleten izlenir.

Onüçüncü Madde- Bu kanunun gerektirdiği tüm masraflar ve huzur hakları v.s. İçişleri Bakanlığınca düzenlenecek **Talimatname**'ye göre İskan Genel Müdürlüğü bütçesinden karşılanır.

Ondördüncü Madde- Bu Kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.

Onbeşinci Madde- Bu Kanunun hükümlerini yürütmeye **Adalet, İçişleri** ve **Maliye Bakanları** görevlidirler. 19 Haziran 1927.

XVII-ç) İskâna Tabi Tutulanların *"Türkleştirilmesi"* Uygulamasına İlişkin Gizli Genelge

T.C. Dahiliye Vekâleti
Hususi Kalem Müdürlüğü
Sayı 1/28

Ankara 1/1/1930

Gayet mahrem ve zata mahsustur

Osmanlı İmparatorluğunun son inhitat devirlerinde kaybedilen kıt'a ve toprak-

larımızdan ana vatana iltica ederek Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yerleşen ve yerleştirilen bazı muhacirler aradan yarım asırdan fazla zaman geçtiği halde evlerinde ve aralarında hâlâ güzel Türkçeye yabancı ve aykırı lehçelerini kullanıyorlar.

Türklük camiası arasında pek az ve dağınık bir halde bulunan ve Türklüğün birlik, kuvvet ve manzarasına hiç bir suretle zararlı bir tesiri olmayan ve olmasına imkân da bulunmayan bu yabancı lehçelerin en büyük zararları en çok o lehçeleri kullananlara oluyor. Devletin vazifesi, miktarı ne kadar az olursa olsun millet fertlerini zararlardan korumaktır. Türk düşmanlarının Türklerin müşgil ve meşgul zamanlarında bu lehçelerden istifadeye kalkıştıkları da görülmemiş değildir. Yabancı lehçelerin bu suretle devam edip gitmesinde en büyük mes'ul, şüphesiz İmparatorluğun ihmalci idaresi, kısa görüşlü siyasetidir.

Bu mültecilerin evvelemirde dağınık olarak yerleştirilmesi lâzım gelirdi. Türk kütleleri arasına karıştırılarak mektepler açılarak az zamanda temsilleri (asimilasyonları) temin edilmeliydi.

Vakıa zamanla bu köylerde Türkçe intişar etmiş olmakla beraber vaktile ehemmiyet verilmeyen âmilerin eserleri bugün hâlâ devam etmektedir.

Cumhuriyetin ana diline verdiği kıymet ve ehemmiyet, mekteplerin artması, askerlik, kışla hayatı, iktisadî zaruret ve münasebetler, millet mektepleri, hususiyle Türk alfabesinin kabulü ve yabancı lehçeli Türkler arasında öz Türkçenin ve Türklüğün sür'at ve kuvvetle inkişafına yardım etmektedir. Fakat Türkçenin inkişafına saik olacak bu tabiî ve hakikî âmillere idarî tedbirlerle yardım ederek millet ve devlet dilinin, yabancı dil konuşan aile ocaklarında da bir an evvel ana dili olarak inkişafına muavenet etmek ve bu suretle ihmal yüzünden doğan gerilemeyi telâfi ederek bu küçük zümreleri de camianın dil birliği içerisine almak Vilâyet İdaresi Kanununun 31 inci maddesiyle vali beylere tevdi ettiği ictimaî vazifeler cümlesindendir. Vakıa bu vazifeyi temin edecek tedbirlerin her yerin muhitine ve her ictimaî hâletin mahiyetine ve görüşülen yabancı lehçenin şumul, kuvvet ve bünyesine ve her yerde idarî vasıta ve menbaların tesir, nufuz derecelerine göre değişeceğine ve her yerde ayrı, ayrı neticeler vereceğine şüphe yoktur. Fakat kulanılacak tedbirlerin tenevvuu ve müşkilâtı ve gayeye varmak için ihtiyar olunacak külfetin ve sarfolunacak zamanın uzunluğu, kısalığı ne olursa olsun bulunacak tedbirler muhite ve ihtiyaca muvafık olduğu ve ciddiyetle ve bir program şeklinde müstemirren takip olunduğu takdirde gayeye varılacağına ve müsbet neticenin yakın bir zamanda elde edileceğine de şüphe yoktur.

Mahallin hususî şartlarının istilzam ettiği hususî tedbirler ve tatbik teferruatı vali beylerin tecrübe ve kıyasetlerine mevdu olmakla beraber her yerde yapılması faydalı olan ve her yerde kabili tatbik bulunan umumî ve ana çizgilerini hatırlatmağı münasip gördüm:

1- Yabancı lehçelerle görüşen köyleri isimleriyle, nufuslariyle, görüşülen lehçeleriyle tesbit etmek,

2- Civarındaki köylerin de lehçe nokta-i nazarından vaziyet ve mahiyetlerini ve birbirleriyle mühasebelerini tayin etmek,

3- Bu köylerden küçük dağınık olanları civar Türk köylerine dağıtmak,

4- Yeniden yabancı lehçeli hiç bir köyün, mahallenin teessüsüne müsaade etmemek,

5- Böyle köylerde istihdam olunacak tayin ve tasdiki vali beylere ait tâli ve mahallî memurları, müstahdemleri behemehal o köyün lehçesiyle konuşmayan Türkler'den intihap ve tayin etmek, mevcutları değiştirmek ve değiştirtmek,

6- Vilâyet İdaresi Kanunu'nun üçüncü faslında verilen salâhiyetlere tevfikan vilâyetler-deki diğer şubeler reislerinin hassasiyet ve faaliyetlerini bu esaslara tevcih ederek gaye ve mesai birliği temin etmek,

7- Maarifin terakkisi emrindeki vazife ve salâhiyetlerden âzamî istifade etmek,

8- Şehir ve köylerde dil cemiyetleri teşkil ederek yalnız Türkçeyi konuşturmağa çalışmak, "Bu hususta Türk Ocaklarından, mektep muallimlerinden, badema Türkçe konuşan Türkler'den intihap edilmesine âzamî dikkat olunacak olan köy imamı, muhtarı, bekçisi, tahsildarı, korucusu vesaire gibi memurlardan çok istifade olunur."

9- Türklüğe ve Türkçeye pay ve paye vermek som Türklüğün ve münhasıran Türkçe konuşmanın, yalnız şerefli olduğunu değil, maddeten kârlı olduğunu da kendilerine bilfiil göstermek,

10- Bilhassa kadınlar arasında Türkçe'nin taammümüne (yaygınlaşmasına) çalışmak, bunların Türk kızlarının Türkçe konuşmayan köylülerle evlendirilmesini teşvik etmek, Türkçe bilmeyen köylü kadınları şehirlere celbederek Türk evlerine münasip hizmet ve suretlerle yerleştirmek,

11- Türklük camiasının umumî vasıflarına aykırı olan herhangi yabancı bir hissin zararını ve fenalığını kendilerine her vesile ile anlatarak eski sakin itiyatlarından soğutmak,

12- Kıyafetin şarkıların, oyunların, düğün ve cemiyet âdet ve ananelerinin de milliyet ve ırk hislerini daima uyanık tutan ve cemaatleri mazilerine bağlıyan rabıtalar olduğu unutulmamalı, binaenaleyh lehçeyle beraber bu gibi aykırı âdetleri de fena ve zararlı görmek ve bilhassa kötü göstermek ve hiç bir suretle targip ve teşci edilmiyerek âdî ve iptidaî ma-

hiyetleri her vesile ile teşhir olunarak takbih ve tayip edilmeli, o lehçeyi konuşan zümrelere mensup fertlerin ve ailelerin isim ve lâkaplarını Türkçeleştirmek, nufustaki kayıtlarını ve künyelerini fırsat düştükçe tashih etmek ve kendilerine hiç bir suretle meselâ **Boşnak, Çerkes, Laz, Kürt, Abaza, Gürcü, Türkmen, Tatar, Afşar, Pomak** lakabı vermemek, köylerin o lehçedeki isimlerini değiştirmek ve meselâ Çerkes köyü ve saire gibi ayrılıklara müsaade etmemek ve ettirmemek ve kendilerini ve yerlileri buna alıştırmak, evlerinde ve aralarında Türkçe konuşturmak ve öz yüreklerinden kendilerine Türk'üm dedirtmek, hülâsa **dillerini, âdetlerini ve dileklerini Türk yapmak, Türkün tarihine ve bahtına bağlamak her Türk'e teveccüh eden millî ve mühim bir vazifedir.**

Türk devletinin en yüksek idare makamında bulunan vali beylerin bu başlı ve esaslı vazifeyi lâyık olduğu ehemmiyetle telâkki, telkin ve tatbik ve takip ederek bu hususdaki bilgi ve görüşlerinden ve tatbik edecekleri isabetli tedbirlerden ve yüksek tercübelerden ve neticelerden vekâleti de haberdar ve alakadar buyuracaklarına eminim.

Dahiliye Vekili

XVIII. BÖLÜM

TÜRK OCAKLARI ŞARK MINTIKA MÜFETTİŞLİĞİ'NİN, BİRİNCİ UMUMİ MÜFETTİŞ İBRAHİM TALİ'YE VERDİĞİ 23. 7. 1928 TARİHLİ "*TÜRKLEŞTİRME*" RAPORU(*)

Birinci Umumi Müfettiş Çok Muhterem İbrahim Tali Beyefendi Hazretlerine

Teftiş mıntıkam hakkında tetkik ve müşahedeye istinaden tanzim eylediğim raporu vaktin müsaadesizliğine binaen müsvedde halinde ve leffen takdim ediyorum. Bu isticalden maksadım tashihi iktiza eden cihetler hakkında emr-i devletlerini telakki edebilmektir. Vazife ve mesaimin her safhasında koca ve himaye-i devletlerini en kuvvetli istinatgâh bildiğimi arz ve işbu koca ve himayenin her vakit olduğu gibi devamını arz ve istirham eylerim efendim hazretleri.

Şark Mıntakası Türk Ocakları Müfettişi
(İmza)

RAPOR

Tatbikinde faide memul ettiğim tedabirin arzından evvel teftişine memur olduğum mıntıka ve sekenesi hakkında öğrendiklerimin arzına müsaade buyurulmasını istirham eylerim.

---

* Bu **Rapor**un, Türkçülük ve Türkleştirme hareketinin ideologlarından, Türk Ocakları Koordinatörü ve gizli "**Zazalar**" araştırmasının yazarı **Prof. Hasan Reşit Tankut**'a ait olduğunu sanıyorum. Rapor, aceleden elyazması olarak verilmiş ve tarafımızdan yeni yazıya aktarılmıştır.

Şark mıntıkasının hemen her yerinde bazen şayien bazen gayiben Kürtçe konuşulur. Bu meyanda Arapca'nın da nazar-ı dikkatden dûr tutulmayacak derecede mevki ve ehemmiyeti vardır.

Kürtçe konuşanları umumi bir taksim ile ikiye ayırabiliriz: **Zazaca** konuşanlar; **Kurmanci** konuşanlar.

Zazaca konuşanlar nisbeten hudut dahilinde ise de **Kurmanç** dilleri tamamiyle hududa doğru yayılmışlardır. Bu iki anlaşma vasıtasının ilmi hiç bir kıymeti olmamakla beraber bugün Türkçe'nin fevkinde ve galibâne bir vaziyette Şark vilayetleri ahalisi ve hatta, iptidaî ve aynı zamanda Türklük'den tamamıyla uzak bir benliğe doğru sürüklenip götürmekte olduğundan nereden geldiklerini, öz Türk cemaatlerini nasıl istilâ ve esir ettiklerini, menşelerini, beyniyelerini ileride varacakları dereceyi ve alacakları şekilleri tahlil ve tetkik etmek **Türk milliyetçiliği** için zaruriyattandır.

Kurmanci ve Zazaca lehce itibarıyla yekdiğerine yabancı olmamakla beraber mütekellimleri yekdiğere yabancı bırakacak derecede farklıdır. Esasen bu fark, etnoğrafiya hususatında da derhal göze batar. Zaza'da Turanîlik galiben barizdir ve kısm-ı azamı Zazaca ile beraber Türkçeyi de öz lisan olarak kullanır. Kurmaca gelince ; bunun çok şayan-ı tetkik bir lisan olduğunu söylemekten başka bir şey iddia edemeyeceğim.

Bu her iki lisan, nüfusun kesif olduğu yerlerde bir dereceye kadar zenginleşmiş, dağ başlarında ise beşaltıyüz kelimeye kadar düşmüştür.

Fevkalade ibtidaî yaşayışlarda yaşamak için lazım olan iş ve eşya isimleri pek mahdut olduğundan bunların da lisanı dar ve basittir.

Türkçe tercümesini okuduğum "Kürtler" ismindeki bir kitapta Ermenice'den, Türkçe'de kullanılan Farisi ile Arapça ve öz Türkce'den mürekkep olan bu dar lisanda aslı bulunmadığı için Kürtçe olması lâzım gelen kelimelerin adedi ancak 300 olarak gösterilmektedir. *(Dr. Friç'in kitabı kastediliyor M.B:).*

Kurmanciler mazlum ve nîm-münevver tarihte yaşayan eski kavimlerden birer çaşni (çeşni) muhafaza etmek şartıyla bugüne kadar yaşamış muhtelif bir zümre olarak mütalaa edilebilir. Fakat aslen Türk olduğu halde Kırmanclaşmış olanlar hiç şüphe yok ki fazladır. Siverek ve Urfa üzerinde çöle doğru uzanan yerli seyyar aşiretler bunlardandır.

Hiç şüphe yok ki Şarktan gelerek Küçük Asya'yı dolduran ekvâm Ermeniler, Süryaniler ayrılınca kâmilen Turanî idi. Fakat asırlarca farkla yüce ve Küçük Asya'yı istila eden Türk ekvamı her defasında başka bir medeniyet ile geldiği için eskiler ile zor kaynaşmış ve bu suretle bilhassa yüce Asya'nın bir çeşitten bir **kavimler halitası** halini

almış idi. Nihayet Oğuz Türklerinin ve İslâmın istilası bugün şahidi olduğumuz vaziyet-i ictimaiyeyi vücuda getirdi. Aziz Türk Cumhuriyeti ise yükselttiği ilim ve medeniyet meş'ali ile her ferdi aslı olan mukaddes Türklüğe irca edeceğinden, bunların asılları ne olursa olsun lâzım ve faydalı cihet halihazırları mütalâa ve istimsar kolaylıklarını bilerek tesbit eylemektir.

Bendeniz mıntıkamın mütalâası için şöyle bir taksim yapıyorum:

Bir ucu Bidlis, diğer ucu Maden kazasına tatbik edilen bir (T) harfinin zeylikâimi Nusaybin üzerinden geçer ve bu (T) harfi bu tevzi ile bize başlıbaşına üç tetkik sahası açmış olur.

Zazalar (T) harfinin şimalindedir. Zeylikâim Arapça konuşan sahadan geçer ki aynı zamanda Kurmancileri iki başlıca kısma ayrılmış olur. Zeylikaimin şarkında kalanlara bizim memleket dahilinde **Botanlılar** veya **Behnaniler** derler.

Bunlar Türklüğe asla ısınamamış ve hatta, hunhar, iptidaî ve ibtidaî bir zihniyet ve telakki ile Kürtlüğü mutemessik ve sahib insanlardır. **Baban** ve **Bedirhan zâdeler**'in muhtar bir şekilde idareleri ve arazilerindeki menaat hasebiyle daha ileride hükümet saltanasının oralara nüfuz edememesi yüzünden halkta ferdi himayesine meyl hasıl olmuş ve hunhar bir seciye tahassün ve tekevvûn eylemiştir. Eski Musul vilayetimizden başlayarak Ararat'a kadar uzanan dağlar **Botanlıların** pençesindedir.

Coğrafyacılar bu ahaliye **Lur-Kürd** ırkı namı veriyorlar.

Coğrafyacı Profesör Dr. Filipzon "**Das Türkische Reich**" ismindeki kitapta bu havaliyi şu şekilde tarif etmektedir. "*İran ile Mezopotamya arasında derin (...) kadar yükselen ve hatta vasi bir kûhistanla üzerine İran'ı âri ırkdan Lûr ve Kürd tesmiye edilen ve hatta cengâver dağlılar sâkindir. Bu geniş dağ mıntıkasını ve çölün kolları ve hatta Zikran dereleri ile yarar. Bu dağlar kümesinin (cümleten cibal) cenubu şarkisi ve Kirmanşah üzerinden geçen Hemedan (Akbatan) Bağdat caddesi ki Horasan , Luristan kıtalarını teşkil ederler. Hâlâ İran'a aittirler.*"

İşte Kürtçe konuşan bu kabilelerdir ki bendenizce en çok ehemmiyeti haiz olanlardır. Irak , İran ve Türkiye ortasında bizim tarafımızdan ciddiyetle ihtilâtları müşkül olmasına rağmen İran tarafından İran ve Irak ile gayet kolay bir şekilde hal-i temasdadırlar.

Kendilerine göre edebiyatları , destanları ve hatta silk-i tab'a geçmiş Kürtçe kitap ve risaleleri dahi olduğu söylenmektedir. Her ne kadar Van mıntıkasından Türkiye'ye giren İran tarafından (...) bir Türk kitlesi arasında sıkışmakta iseler de yine müteferriklerin geçebileceği kadar genişlikleri vardır. Ve bu itibarla Van, kuvvetli Türk Ocakları'ndan birine behemahal malik olmalıdır.

(T) harflerinin garbında kalan Kurmaçlar ki Diyarbekir, Mardin ve Urfa vilayetlerimizin başlıca sekenesini teşkil ederler. Lisanları kadar seciyeleri de zayıf müteşebbis bir cemaat teşkil edecek anasır-ı müdaveletten tamamıyla mahrum olarak yaşamaktadırlar. Aynı zamanda bu sahada benliklerini muhafaza etmiş öbek öbek Türk obaları ve Türk kasabaları da mevcut bulunduğundan ve ilmî sözlere müstenid ciddi bir mücadele on sene zarfında bu kısmı tamamıyla **Türkleştirebilir**. Acaba her iki taraf Kurmaçları bir zamanlar Türk değilmiydi ?

Bu ciheti **Zazalar**'ı da tarif ettikten sonra izah etmeğe çalışacağım.

(T) harfinin şimalini tamamıyla tetkik edemediğimden maruzatım **Zazalık** hududundan harice çıkamıyacaktır.

Zazalar ırken Turani olması gerektir. Ve hiç şüphe yok ki uzun müddet Türkçe konuşmuşlardır. Çapakçur'da , Hozat'ta , Ovacık'da , Çemişkezek'de hatta Palu'da karşınıza çıkan Şafiî veya Alevi her fert yuvarlak kafası, geniş alnı, basık yüzü ile gözlerinin daima uzakları arayan nazarlarıyla size sizden olduğunu pek kısa bir zamanda telkin eder. Hâlâ Zaza kadını çadırının direği dibinde yayık döven Türkmen kadınıdır. Hiç farklı değildir. Zaza kadını Kurmaç kadını gibi erkekleşmemiştir. Kaşları sahte bir yekar şevkiyle çatık değildir. Tıpkı seyyar Türkler'de olduğu gibi necmile meclup neşeli ve şendir. Evine çok iyi bakar, bir dereceye kadar temizliği bu iddiayı teyit için kâfi bir delildir.

Zazalar'ın İran'dan geldiğine müşahade tarikiyle de hükmedilebilir. Kurun-u vustada (ortaçağ) İran, Türk aşiretlerinin , Türkmenler'in elinde olarak yüce esbabı ihtiva ediyordu, onları Roma'ya sonraları Selçuklular'a karşı bir çok aşiretler yüce Asya'nın Fırat ve Dicle'nin kollarıyla dilik dilik yarılmış ovalarına ve yekdiğerine muvazi ve hatta geçitler ve boğazlar teşkil eden dağlıklarına birleşmiş idi. Tedafiî ve askerî bir maksatla gönderilen bu aşiretler her manevi Türk kabilesi gibi evvelce Kürt kurduğu yerin mahalli lisanını da birlikte getirdiler. İlk dinleri elbette ki İslâm dini idi. Sonraları istilanın tesiriyle evvela Şiî, ba'da Ali- Allahi oldular. Yavuz Sultan Selim'in gazabı bizlere vasıl olduysa oralarda Sünnilik hem de Şafiî Arap misyonerler elinde iade edildi. Fakat **Dersim** gibi **Koçgiri** gibi erişilmek kabil olmayan menba-ı dağ kümelerinde Ali - Allahlık baki kaldı. İşte kısmen Şafiî Müslüman kısmen Ali - Allahi olarak yaşayan Zazalar, bu Türklerdi.

Leon Cahun "**Asya Tarihine Medhal** " ismindeki kitabında cebelleşmiş Türkler'den bahsettiği gibi İranlılaşmış Türkler'den de sıksık bahseder. Hindistan'dan ve Orta Asya'dan başlayarak Yüce Asya'yı da ihtiva eden Havarizmahiler (Harzemliler) de bu cümledendir. Cengiz Han'ın tarumar ettiği bu Şiî Türk devletinin son kahraman hükümdarı Sent nehrinde boğulmaktan kurtulmuş ve mukavemetleri yapmak üzere garpdaki dağlık araziye çekilmiş idi . Dersim'in geçilmez geçitlerinden birinde Bahtiyar uşakları denilen bir

aşiret birden "Harezmî Celâlettin Şah'ın " kendilerinden olduğunu, mezarının Dersim mesafetinde Germli nahiyesinin Ağdat köyü civarında bir tepede bulunduğunu fahr ve gurur ile anlattılar. Şimdi bu mezar Sultan Baba namı altında ve aşiretin hatırası içinde yaşamaktadır.

Zazalar hakkındaki tafsilatı maksadıyla bilmek için onları evvela ikiye ayırmak, sonra tahlil eylemek daha faydalı olacaktır. Binaenaleyh Zazalık :

Şafiî Zazalar ve **Ali-Alahî** nâmı altında iki kısma taksim edilir.

1- **Şafiî Zazalar**, Kurmancılar'dan tamamıyla ayrılır. Farsçayı andıran bir lisanla tekellüm ederler. Ve Zaza ismini Müslüman ve Şafiî olanlara tahsis etmişlerdir. Ahlak kavaidine karşı laubali, din amelinde fevkalade mukassidirler. Bir gusl, bir abdest ile iyice korkunç günahlardan kurtulduklarını zannettikleri halde bilamaazeret üç vakit namazını kazaya bırakanları kâfir addederler. Bu itibarla din amelinde "abalı olan sınıf-ı Türk", nazarlarında kâfirdir. Bu noktaya bilhassa nazar-ı dikkkat celbetmek isterim. Mürşidler maksad-ı saileri muhataplarının zihinlerini en dakik ve en gizli noktalarına kadar bilmek gerekdir. Bilhassa köylü, nımad insanlar ile uğraşırken bu hususun ehemmiyeti fevkalade artar. **Şeyh Said**'den kar çığı gibi birdenbire büyülenen insanlar bunlardı. Bugünkü müfsid Şafiîlerin bir zamanlar Dersimliler gibi Şiî olduğuna âtideki muhavere bir delil-i kâfidir.

Muhavere, Palu ile Çapakçur arasında bir küçük köyün iki genç çobanı iledir. Ve Zaza lisanı ile cereyan etmiştir. Çünkü köylü Sünni Zazalar bir kelime bile Türkçe bilmezler:

- *Sen hangi millettensin?*
- Müslüman.
- *Türk müsün?*
- Hayır, Kürdüm.
- *Adın ne?*
- Ağa
- *Babanın adı ne?*
- Suan.
- *Ananın adı?*
- Gülseca.

Diğeri de şöyle anlatıyordu: "*Benim ismim Abbas, babamınki Şah İsmail, anamınki Hatun.*"

İnsanlar ecdadının isimlerine ehemmiyet verirler. Ve madem ki Şah İsmail ecdadın birinin ismidir, Kızılbaşlık bile ifade etse zararı yoktur. Ekseriyetle gayet ve hatta vasi arazi üzerlerinde ve çok dağınık olarak yaşadıklarından Türk uçaklarının mesaisi oralarda ancak iktisadi kudretlerin ve hususi kanunların yardımı ile muvaffakiyet elde edilebilir. Ve bir kısmı ile Zazalık dahiline giren Palu kazasının merkezindeki çok hafif ve sönük Türk Ocağı bu maksadın uzaklardan farkedilebilen biricik meş'alidir. Bununla beraber Palu ve Çapakçur ve Genç üzerinden geçen yolda hars işçilerinin faaliyetile gidip gelmesi hayati bir meseledir. Osmanlı devletinin doğup öldüğü asırlar zarfında bu yoldan yüksek rütbeli bir hükümet mümessilinin gelip geçdiğini hiç zannetmiyorum. Ve yine kuvvetle zannediyorum ki bu Şark, ilk defa olarak medeni Cumhuriyet Türklüğünün ulularından **Birinci Umumi Müfettiş İbrahim Tali Bey** efendi hazretlerine nasip olmuştur. Biz müşarünileyhin muannide olarak büyük otomobillerimizde ve tamamiyle asrî ve medenî bir şerâit-i hayatiye içinde Palu-Çapakçur-Genç hattını yararak geçtik. Geçerken güzergâhımız üzerinden bir tavşan korkaklığı ile kaçanlar avdette bir kuzu edası (?) ile etrafımızı alıyor. Medeniyet ve baba şefkat ve nevazişi ile uzanan ileri müserret gözyaşlarıyla ıslatıyorlardı. Bütün bu ümit verici hallerde bize izah ederek Şafiî Zazalığın kendi başına terk edilmemesini emir eylemektedir. Çünkü halıhazırıyla Zazalık, Dersim Aleviliğinde ve Kurmanciliğinden daha fazla ayrılmış yabancılaşmıştır.

2- **Ali-İlahî Zazalar:** Ali-İlahilikte din ve tekke lisanı Türkçe olduğu için niyaz ile mükellef ve ayine iştirâk selahiyeti haiz kadın ve erkek herkes Türkçe konuşmağa mecburdur. Bu mecburiyettir ki Ali-İlâhî Zazalığı Şafiî Zazalar gibi tamamıyla Türklükten ayırmamıştır. Ali-İlâlîliğin neresinde bulunursanız bulununuz on yaşından yukarı herkese cevap istememek şartıyla meramınızı anlatabilir ve yirmi yaşından yukarı her fertle mütekâbilen konuşur ve anlaşabilirsiniz. **Bu Türklüğün lehine büyük bir kazanç ve Türkçüler için bulunmaz bir fırsattır.** Buna mukabil **Ali-İlahî Zazalığını Türklükten ayıran gayet derin ve tehlikeli bir uçurum daha vardır ki o da Kızılbaşlıktır, Ali-İlâhîliktir.**

Ali-İlahî dünyasını Müslümanlara ezeli ve bî-aman bir nefretle biriken ve adâvetle muhsetdir.(?) Ruh-u İlahînin vücutlarında tecelliyat, inandığı imamlarının hepsi ehl-i Sünnetin elinde azap ve ızdırap ile terk-i hayat ettiğinde her Ali-İlâhî hırsı Müslümana karşı mağlup edilmez bir intikamı besler. Ve Ali-İlâhî'nin karşısına bazen zalimle ve fakat daima hâkimâne bir tür ve hâlile dikilen Müslüman Türk olduğu için Türk'ün hem kendisinden hem isminden nefret eylemiştir. Bilhassa bir vakitler Türkler'e Osmanlı denilmesi bu düşmanlığı kuvvetlice canlandırmış, alevlendirmiş ve sönmez bir hâle getirmiştir. Ne Yavuz Selim'in kulağına küpe takması ne ruhiyat-ı şinasi ricalinin "Âl-i Osman" unvanını "Ali Osman" şeklinde telkine ve Alevlilikle Osmanlılığı te'life çalışması bir fayda vermemiştir.

İşte bu sebepten yani Osmanlı ve Osmanlı'yı ifade eden Türk isminden istikrah ettiği için Ali-İlâhî Zazalar kendisini fuzûlice görmeye adanmış gitmiştir. Türk milletinin yakın vakte kadar ıslah olmamış yaralarından biri olan **Dersim** bu nevi insanlarla meskûndur. Bunlar da tıpkı Sivas, Tokat ve Canik Dağlarında ve ovalarında yaşayan Kızılbaşlar gibi:

Varma Yezid'in yanına;
Kokusu siner tenine

derler ve **Yezid** onlarca **Türk**'tür.

Bunları **Bektaşiler**'e benzetmek azim bir hatadır. Bektaşilik, **Melamilik** felsefî birer tarikat olduğu halde, **Ali-İlâhîlik** bir dindir. Öyle bir din ki aralarında aşk ve muhabbeti hariciler için kin ve nefreti telkin eder. Ve Ali-İlâhî'nin bildiği bir tek haraççı vardır. O da dün Osmanlı idi, bugün Türk'dür.

Halbuki yüzyıllardır evlerinde Zazaca konuşmalarına rağmen halis Türktürler. Hem Türklüklerini istiklâl tarikiyle tahakkuka ve isbata lüzum kalmayacak derecede her halleriyle zahire ayan gösteren Türktürler. Mesela; yine bu havalinin Türklüğün ve Türk Cumhuriyeti hesabına ilk fâtihi olan **İbrahim Tali Bey** hazretlerinin muannide olarak dolaştığı Dersim kısmında tesadüf ettiğim her sima; gördüğüm her köy, ismini sorduğum her dere ve her tepe Türk damgasını en keskin bir şekilde taşımakta idi.

Dersim'e ilk evvelce Abbas uşaklarının arasından girdik, Bahtiyar uşaklarını geçtik, Aslanuşakları'nı (...) Ovacık'ta Koçuşakları'nın yaylalarına yakın yerde konakladık. Harput Ovasındaki köylerin çoğu Ermeni isimlerle anılır iken bu Dersim cümle cebelinde (dağlar kümesi) Türkçeden başka bir tek isme tesadüf etmedik. Dersim, normlarına kadar Türk olan aşiretler ile meskundur.

Yalnız nazar-ı dikkati calip bir cihet daha vardır ki, o da Zaza lisanının günden güne terakki etmesidir. Kadınların yavaş yavaş bu Türkçeyi unutmağa başladığını öğrendim: Mesela Han Ağa'nın delaletiyle vardığımız Karaoğlan köyünde on yaşındaki Güllü ismindeki kızla maateessüf bir kelime bile konuşamadık.

Din ve lisan itibarıyla pek az fark ile bir olan bu Ali-İlâhî Zazaların bugün için tesbit ettiğim hududu şudur:

Merkeze doğru kesafet peyda etmek şartıyla cenubda Elaziz'in Pertek ve Çemizgezek kazalarından başlayarak bütün Dersim'i ve Şarkta ve şimalda Mazgirt ve Nazmiye kazaları kâmilen ihtiva etmek şartıyla Erzincan'a tekarrüb ve oradan garbda Koçgiri'ye kadar imtidat eyler ki (uzanır ki) **Türk Ocakları** mesaisinde bu mıntıkayı kâmilen bir elden idare

etmek zarureti vardır. Cumhuriyetin feyzi ile bunların vicdanlarında azçok bir milliyet heyecanı başladığına şüphe yoktur. Gençleri biraz samimi, yaşlıcaları sahtekâr, kendilerinin Horasanlı Türk olduklarını Cumhuriyet idaresi sayesinde bu hakikata erdiklerini sık sık söylerler. Hatta aralarında bu vadide şiirler ve şarkılar teganni edenler vardır. Dersim'in Ovacık kazasında bunun canlısına bir dereceye kadar candan ve sıcak tezahürlerine şahit olduk.

İbrahim Tali Beyefendinin istikbaline gelenler meyanında genç çocuklar elele vererek Karadeniz havasına uydurulmuş şarkılar okudular: Çok ihtiyar bir köylü kemal-i şevk ile tekke edebiyatından bir parça tilavet etti (okudu) ve sonra baştanbaşa iyi düşünülmüş ve düşünülerek yazılmış bir nutuk irad ettiler. Bütün köyler çok fesih çok sahih Türkçe ile söylenmiş ve yazılmış idiler. Kemah ve Gümüşhane katırcıları ile Karadeniz yalılarından uçup gelen oynak Türk musikisi Ovacık Türklerinin vicdanen yabancı gelmediği için orada mezcleşmiş, birleşmiş fakat ne kadar da canlanmış idi. Burada gördüğüm Türklüğün tezahürlerinin içinde en çok ehemmiyet verdiğim kısım bu kısımdır. O ki Kızılbaşların Türkçülükleri üstünde riyakârlık, altında kudurmuş Kızılbaşlık var idi. Mamafih bu samimiyetsizlik bu şekilde tekrar ede ede birgün, samimi olacakdır. Buna şüphe yoktur.

Genç ruhların fışkırdığı Türkçe şarkılar içinde muhtelif nokta-i nazardan mühim gördüğüm birkaç beyiti buraya ilaveden nefsimi menedemedim. Eğer bu şarkılar havaları ve makamları gibi değişmeden Karadeniz yalılarından gelmemiş de Ovacık'da nazım edilmiş ise Türkcülük için bir muzafferiyettir. Mesela:

Vardım odasına kahve pişirir

Kınalı parmaklar fincan devşirir.

beyti ne kadar berrak bir nazımdır. Sonra Kızılbaşlığın hürriyet-i nisvana (kadın özgürlüğü) verdiği ehemmiyetin derecesini gösterir bir beyti de âdeta hırsızlayarak aldım. O beytinde gündüzlü veya gündüzlük dosttan bahs edilmektedir ki beytin tamamıyla mahalli olduğuna şüphe kalmaz. Ali-İlâhî aşk sevdiğini uzun niyaz ile davet ettikten sonra:

Gel beri, gel beri gündüzlü dostum

Uydun el sözüne selâmı kestin

diyor ki: Âşıkın bu beyit ile hitap ettiği kadın oynaşıdır. Ve oynaş tutmak haftanın bir gündüzünü-gece olmazsa sevdiği bir erkekle geçirmek Kızılbaş kadının hakkıdır, kadın bu hakkı istimal eder iken erkekle günah addedilen bir fiil irtikâp etmez, çünkü güneş ve ziya hayır işlemeyi emreder. Bu vadide tafsil-i kelâm musait olmadığından kesiyorum.

Sonra genç çocuklar gördüğü telkinleri gösterir bir şarkı da okudular. Genç bir Kızılbaş kızı ağzından söylenen bu şarkının son beyti şöyledir:

Ben ölür de almanam (almam)

Ayağı çarıklıdır.

Kürtçülüğün terakkisindeki esbabı da biraz sonra arz ve izah etmeye çalışacağım. Sonra başlıca bir Kızılbaş dede ki "seyyid" idi, Gazi Hazretlerinin methinde âtideki manzumeyi sazıyla ve âşık makamı ile okudu:

Bir harp sardı dünyayı

Bütün arz u semayı

Türkiye halâskârı

Yâd et Gazi Paşayı

Alkışla Türkiye'yi

Titretti Avrupa'yı

Muhakkak kurtaracak

Bütün bu Asya'yı

Padişahlar bir zaman

Zülmederdi bî-iman

İstilâya uğrarken

Yetişti çok kahraman

Alkışlıyor Türkiye'yi

Titretti Avrupa'yı

Muhakkak kurtaracak

Bütün bu Asya'yı

Açtı istiklâl harbi

Düşmana vurdu darbı

Hak müyesser eyledi

Kurtardı şarkı garbı

Ne zannettin Türkiye'yi
Titretti Avrupa'yı
Muhakkak kurtaracak
Bütün bu Asya'yı

Kahramanlık halimiz
Medeniyet yolumuz
Birlikte feyz alırız
Türkçe söyler dilimiz
Nakarat

Kurdular yeni devlet
Mezheplerdi hep illet
Taassubu atdılar
Vahdet buldu bu millet
Nakarat

Bu Faki'nin duası
Buydu aslı esası
Aff u adalet oldu
Sildi gönüller pası
Nakarat

Bunun **birinci sebebi:** İlk Kürtler'in hukuksuz, binaenaleyh gayr-ı mükellef olmasıdır. Tevaif-i mülevven veyahut Osmanlı devletinin gayr-ı Türk eyalet beyleri zamanında ezilen, kahredilen aşiretlerin efrâd-ı mütemadi, müteâdi zulümlerden intifalardan kurtulmak için Kürt hayatına intikal eder ve Kürtler gibi yaşamağa mecbur olur idi. Bu mecburiyet tesciyeyi harap edecek kadar uzun devam edince Kürtlüğe temsilleri (asile olmaları) gayet tabiî idi. Bunun tarihimizde pekçok misalleri vardır.

İkinci Sebep: Derebeylerinin esirleri ikinci derecede insan addeyleme ve binaenaleyh kendilerine sığınan Kürtlere Kürt muamelesi yapmaları ve onlarla yalnız Kürtçe konuşmaları olmuştur.

Üçüncü Sebep: Bu zümre içine kesif aşiretler halinde ayrılmış Türkler'in gelip yerleşmesi.

Dördüncü Sebep: Yukarıda arz ettiğim gibi Türklüğün Sünnilik ifade etmesi.

Beşinci Sebep: Türk olan nesillerden Celâliler'den zabtiyeler (?) hatta jandarmalardan gizli konuşabilmek mahrem-ı mahsusatı setredebilmek hususu.

Altıncı Sebep: Ve nihayet en müessir sebep de; Osmanlı hükümetinin son asır zarfında gayr-ı Türkler'e memaşat ederek vasi imtiyazlar vermesidir. Türkçe konuşanların içinde Kürtlüğü gurur ve iftihar ile kabul edenler varise de ekseriyet kendisinin Kürt olduğunu içini çekerek boynunu bükerek itiraf eder. Ve hemen hepsi Kürtlüğün iptidaîlik, köylülük, yarıcılık ve nihayet vahşilik ve zavallılık olduğuna kanidir. Çemizgezek ile Elaziz arasında ve yol üzerinde rastladığımız beş-on köylü içinde birkaçı giyindikleri pamuk bezi cepken ve şalvarları hafif kuşakları ile açık ve mütebessim çehreleriyle tabiî huyu töresi yüreklerini aldırıyorlardı. Saf deyi günah anlatırken kendilerinin Türk ve yanındakilerin Kürt olduğunu istifnaha mahal bırakmadan anlattılar. Fakat üzgünler. Kürtlük töhmetinden dolayı tesir izhar ettiler. Filhakika biz Kürtçe konuşuruz ama "ehl-i muti'iz" (itaat üzereyiz, âsi değiliz demek istiyorlar) dediler. "Hem yakında görürsünüz biz de medeni oluruz" demeyi de unutmadılar. Bu muhavere de Kürtlük telakkisine oldukça vazih bir delildir.

Hülasa: Kürt lisanı dağ lisanıdır. Kürtlük küçük, küçük köyler halinde ve hatta dağlar içinde yaşadıkça Türk olamayacaktır. Şimdi Şark Mıntıkasında Türkçülük mesaisinin semeredar olması (sonuç alması) için ittihazı lâzım tedâbire gelelim. Bunların sahih ve isabetli olarak niyetine bendenizin ne ilmim ne vasıtam kâfidir. Şurasını ilaveten arz edeyim ki, Şarktaki **Türk Ocağı** garbdaki gibi olmaktan çok uzaktır. Bir defa garpdaki Türk Ocağı her hususta zengindir. Şarktaki ise her hususta fakir. İkinci defa garpda Türk Ocağının maksadı anlaşılmış ve mühit onu bağrına basmıştır. Şarkta ise keyfiyet tamamıyla bunun aksidir.

Ve üçüncü olarak, Şarkta Türk Ocağı bugün için gayr-ı Türk kadar yabancılaşmış çok iptidaî ve müfsit cemaate hitap edecektir.

Şarkta ekseriyet lisan ve mezhep ve lâkabın tesiriyle say ve (...) hiyanetine de intibak etmiştir. Kürtçe konuşanlar ırken Türk dahi olsalar muamelât-ı dinîyede Arap ve Acem'e benzemişlerdir. Saikakârlık ve feragatdan zerre kadar nasipleri kalmamıştır. Binaenaleyh himaye ve menfaat temini, telkin ve irşad ile beraber yürümez ise muvaffakiyet azdır.

İngilizler, Fransız müsta'merleri, Ruslar üzerlerine Asya'da ve Sibirya'daki Türk tevaifini kontuvarların yardımıyla elde ettikleri işe önce himaye ve para ile başladığı için müessesat-ı saire çabuk muvaffak oldu. Bendenizce de Şarkta bu hususa fazla ehemmiyet

vermek lâzımdır. Bu husus, müessesemizin say-ı maliyesiyle kabil-i mülahaza olduğundan üzerinde fazla ısrar etmeyeceğim. Fakat ehemmiyetini tekrardan vazgeçemiyorum.

Şimdilik düşündüklerim şunlardır:

1) Mıntıkaya tali derecede iki müfettiş daha memur edilmesi. Bu, sık sık teftişi yakından sevk ve idarenin lüzûmuna mebni istenilmektedir.

Şafiî ve Alevi Zazalığın ilmen ve harsen behemahal feth edilmesi lâzımdır. Bunun için de müfettişin biri Elaziz'de oturarak ve münhasıran Zazalıkla meşgul olacaktır. İkinci Müfettiş Van'ı merkez ittihaz ederek İran, Irak ve Türkiye arasında yayılmış olan tehlikeli Kürtlüğü yani yukarda tafsilen arzettiğim Lûr-Kürt (Botan) kısmı ile meşgul olacaktır. Bu müfettişin siyasi vazifesi de vardır.

2) Şarkta vilayet merkezlerinde birer muhteşem **Türk Ocağı** binası inşa edilmelidir. Bu binalar zahiren gösterişli olduğu gibi dahilen birer ilim ve hars yuvası olabilecek müştemilatı cami olmalı (toplamalı). Birer tiyatro salonu, birer müzeyi ve misafir odaları ihtiva etmelidir. **Bu havali ahalisi kuvvet ve ihtişamın meftunudur.** Dermeçatma ve sönük bir Türk Ocağı, kendisine dünyaları te'min etse kalbini vermez. **O şimdilik sevmez, itaat eder. İtaat edeceğinde ise kuvvet, servet ve faikiyet** (üstünlük) **ister.**

3) Türk Ocakları'nın birer aylık reis veya kâtib-i umumisi olmalıdır. Bu zat her vakit heyet-i idareye namzet gösterileceğinden işler onun elinden geçer ve maksada vusul (erişme) için muktezi ehliyeti zaman geçtikçe bihak iktisap edeceği için Şarkta başlıbaşına bir âmir olarak yetişmiş olur. Şarkta Türk Ocakları haftanın yedi günü ve günün onbeş saati açık bulunmalıdır.

4) Şark Türk Ocakları'na fazla miktarda emval temlik etmelidir. Türk Ocakları maksada hâdim bulundukça bu emvâl milletin ve hükümetin lehinde olarak istismar edilir demektir. Hal-i acze düşer oldukları zaman ise infisah edeceklerinden kanun mucibince malları Hazin-i devlete intikal eder. Binaenaleyh bu temlikten Hazine aleyhine hiçbir şey yoktur.

5) Maksada hadim (hizmet eden) ilmî tarihî eserler için ikramiyeli müsabakalar tertip edilmelidir. Mesela Zazalar'ın veya Oğuz Türkmenleri'nin seyr-i tarihlerini, yaşanmış medeniyetlerini, isticalelerinin sebeplerini bilmek, Kızılbaş Zazalar'ın ruhunu terennüm etmek elbette ki çok faydalı şeylerdir. Mesela, Mardin kalesinin kaç asır Türkler'in elinde kaldığını Artukoğulları bekayasının keşif ve izahını otuz kitaptan iktitaf etmek herkes için kabil değildir. Halbuki bizzat bunu cemi ve telif ederse Mardin'i Araplığın ağzından çekip kurtarmak için daha kuvvetli olmuş olunuz.

6) Türk Ocakları'nın iskân işlerinde hükümete yardım edecek derecede techizi için kütüphaneleri kuvvetlendirmek, masraflarına iştirak etmek.

7) Tedricen her Ocak mıntıkasında bir nümûne köyü vücuda getirmek. Bu madde kabul buyurulduğu zaman bir de Talimatnâme tanzim ve bera-yı tedkik ve tasdik takdim kılınacaktır.

8) Köycülüğe fazla ehemmiyet vermek. Mesela Muallimler Birliği, Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfal'ın da inzımam-ı muavenetiyle her hafta bir köye bir heyet gider. Orada muallim tarafından konferans veya vaaz ve nasihat, doktor tarafından tedavi ve maalce (birlikte) himaye-i etfalcı tarafından birkaç küçük çocuğa don-gömlek verilir ise elbette o köyün kalbi kazanılmış olur. Fakat ikinci maddede arz ettiğim gibi bu heyeti köylü tok karnına ve kudretli görmelidir. Bunun için de para lâzımdır.

9) Şafiî veyahut Alevî Zazalar gibi nisabı haiz bir kasabaya malik olmayan mühim yerlerde birer Türk Ocağı mümessili veyahut memuru bulundurmak, bunların aylığı olması, muhite yardım için ufak mikyasta bir müteferrikası, evi ve onun hafif tertip mefruşatı bulunmak tabiîdir. Kabil olsa da bunlar bir müddet mektep müdürlüğü yapmış muktedir ve Türkçü hanımlardan, intihap edilse faydaları herhalde daha fazla olur. Zira Sünni ve Şiî Zazaların kadınları terakkiye daha çok müsaid olduğu gibi her iki zümrenin murdar taasubunu kadınları vasıtasıyla yıkmak daha kolay olur.

10) Türk Ordusunun kudretini, Türk memurlarının hışmını daha doğrusu Türkiye'nin bu dağlıklardan ibaret olmadığını gösterir milli kalemleriyle mücehhez seyyar sinema âletleri kullanmak ve sonra bir de kendi hayatlarını filme çekerek mukayese ettirmek.

11) Sık sık risalecikler neşr ve tevzi etmek.

12) Ocaklar'da ücretle sıksık konferanslar verdirmek.

13) Ücretsiz ve Ocak mensup veya muhibleri için sıksık müzikli çaylar tertip etmek.

14) Kadının hayata karışmasını temin için danstan başlamamak şartıyla kadınlar için evvela hususi bilahare muhtelit (karışık) ictimalar, müsamereler, eğlenceler tertip etmek.

15) Mıntıkayı üçe tefrik eden (T) harfinin halkaları üzerine Türk muhacir iskân etmek.

16) **Rüesa** (aşiret reisleri) **mensubu, hükümete mensup olsunlar olmasınlar Ocağa hürmet etmelerinin Ocağa karşı sıksık ve halkın göreceği bir şekilde merbutiyet göstermelerinin makamât-ı âliye marifeti**

ile temini. Bu cihetlerin ehemmiyet-i mahsusası vardır. Birinci Umumi Müfettiş **İbrahim Tali Bey**efendi Ocak bulunan her memlekette misafir ve erbab-ı mesalihı Ocakta kabul etmişler, ziyafetleri Ocak'da vermişler ve bu suretle Ocağa hürmet lüzumunu büyük-küçük her ferde ihsas ve ihtar eylemişlerdir. Müşarünileyhin bu hareketi bendenizce Ocak için en büyük bir kuvvettir.

Türk Ocakları Şark Mıntıkası Müfettişi

XIX. BÖLÜM

MUSEVİ KÖKENLİ RESMİ İDEOLOG MOİS KOHEN'İN (TEKİN ALP) TÜRK OCAKLARI'NA SUNDUĞU "*TÜRKLEŞTİRME*" PROĞRAMI

T Ü R K L E Ş T İ R M E
Yazarı: Tekin ALP

Sivas Mebusu ve Akşam gazetesi Başyazarı **Necmeddin Sadık**, Edebiyat Fakültesi Reisi, Müderris **Köprülüzâde Fuat, Celal Sahir**, Menteşe Mebusu Cumhuriyet Gazetesi Başyazarı **Yunus Nadi**, Kars Mebusu **Ağaoğlu Ahmed Bey**lerle diğer zevatın **Türkleştirme** meselesi ve eserin münderecatı hakkındaki mütalaanâmeleri vardır.

★★★

(Türkleştirme Vazifesi/Millileştirme Usulü/Cinsi ve Zümrevi Hususiyetler/Türkleştirmenin Gaye ve Faydası/Irk ve Şecere Zihniyeti/Millet Haricî Bir Şe'niyyettir/Türk Kimdir/ Akalliyetler Meselesi ve Mahut Anasır Siyaseti/Millet Nedir/Millet Demek Ziyniyet Demektir/İntiba Nasıl Olur?/İsimlerin Türkleştirilmesi/Müşterek Vicdan/Normal Vaziyet Tekriri/Türklüğün Cazibesi)

İstanbul / Resimli Ay Matbaası
Türk Limited Şirketi
1928

MUKADDİME

Meşrutiyet devresinin bidayetinde bulunuyorduk. Matbuatta, efkâr-i umumiyede hükümet mahfelinde ma'hut (İttihad-ı Anasır) umdesi hâkim bulunuyordu. Türkçülük ufak bir şûle halinde ufukta belirmeye başlayınca etrafı telaş ve endişe sardı. Birbirine hasım olan ittihad-ı anasır ve ittihad-ı İslam taraftarları bu yeni şûleyi söndürmek için ittifak ettiler. Türkçüler ise (*Türk ol ve olmayanları sev*) (*Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Avrupa medeniyetindenim*) gibi umdeleri esas ittihaz ederek şîme-i husumetten âzâde (*düşmanlık huyundan uzak*) olarak yollarına devam ettiler...

O sırada abd-ı âciz, bu izciler tâifesine iltihak ederek nâçiz ve heveskâr kalemiyle vazife-i vicdaniyesini ifaya ve ezcümle Fransızca ve Almanca yazılarıyla Avrupa efkâr-ı umumiyesini bu cereyanın mahiyet-i hakikiyesi hakkında tenvire çalıştı.

Aradan çeyrek asır geçmeden mucizevî bir inkılâba şahit olduk. Merhum üstadın tarifi vechile *"Türkiye'de Allah'ın hakiki kılıcı Halkçıların pençesinde ve Allah'ın kalemi Türkçülerin elinde... Bu kılıç ile bu kalem izdivaç ettiler. Bu izdivaçtan bir cemiyet doğdu, ki adı* ***Türk milleti****'dir."*(X)

Yine merhum üstadın tarifince *"Türkçülük, tedavi-i bi'r-ruh mütehassısı bir tabip ki, Türk güzidelerini "sair fil-menam" (uyurgezer) hastalığından kurtararak normal bir surette düşünmeğe ve duymağa sevk etmiştir.."*

Şimdi görüyorum ki, ufukta yeni bir şule beliriyor: Bu da 17 sene evvel aynı suretle meydana çıkıp bugün gözler kamaştırıcı bir güneş halini alan ufak şulenin nevama yavrusundan başka bir şey değildir. Bu yavrunun adı da **Türkleştirme**'dir. Nevzadın nigehbanları (*gözcüleri*) son inkılâb-ı mesudun ebeveynidir. Binaenaleyh normal bir surette büyüyeceğini ve Türklük camiasına yeni bir kuvvet halinde iltihak edeceğini şimdiden muhakkak addederim.

Bu naçiz yârı da bu nev-zâde (*bu yeni doğan bebeğe*) armağandar. Büyük bir kıymet-i ilmiyesi olduğu iddiasında değilim. Esasen heveskâr bir kalem ile meşagil-i maddiyeden (*maddi meşgalelerden*) nadiren intihaz-ı fırsat (*fırsattan yararlanmak*) suretiyle yazılan bir eserde büyük bir kıymet-i ilmiye ram (*ummak*) abestir. Maamafih bu naçiz eser ehl-i ihtisası, erbab-ı ilmi bu acele-i kaleme sevkedip meselenin tamamıyle tenvirine vesile teşkil ederse benim için medar-ı mafharet (*övünmeye değer*) olur.

Mart 1928
Tekin Alp

X **Türk Kalbi** (Aka Gündüz)

"Biz doğrudan doğruya milliyetperveriz ve Türk milliyetçisiyiz. Cumhuriyetimizin mesnedi Türk camiasıdır. Bu camianın efradı ne kadar Türk harsıyla meşbu olursa o camiaya istinad eden cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur."

Gazi Mustafa Kemal

"Vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır."

İsmet Paşa

Türk Ocağı Riyaset-i Muhteremesine,

Muhterem Efendim,

Yeni hayat, yeni lisan, Türk Ocağı, Türk Bilgi Derneği, Milli İktisat ve Türkçülüğe dair olan diğer cereyan ve müesseselerin en eski hâdimlerinden olmakla mübahi olduğumdan, son zamanlarda (Türkçeyi umumileştirme) cereyanının kesb-i kuvvet etmesini, ve müesseseniz tarafından bu cereyana alaka gösterilmesini kemâl-i memnuniyetle karşılar ve bu hususta ötedenberi neşr ve tamime çalıştığım bazı mülahazatı nazar-ı dikkatinize arz etmeği bir vecibe-i zimmet addederim.

Tekin Alp

TÜRKLEŞTİRME VAZİFESİ

"Vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır."

İsmet Paşa

Türkçeyi umumileştirme arzusu, gurur-u millinin en meşru tezahüratından biri olmakla beraber, bu memleketin nan ve nimetiyle perverde oldukları halde, malum olan esbabdan dolayı, Türk hars ve irfanına bigane kalmış olan anasırı intıba ettirmek gayesine dahi matuftur. Birinci emel hüsnî ve fıtrîdir. İkinci gaye ise amelî, fikrî ve mantıkî mukteziyat-ı ictimaiyedendir. Gazetelerde görülen haberlere nazaran bazı mahfilde şimdilik yalnız birinci amele atf-ı ehemmiyet olunuyor. Temsil (*asimilasyon*) ve intibak (*entegrasyon*) gayesi ise şimdilik layıkıyla takip olunmuyor. Halbuki Türk inkılâb-ı kebîrinin en mühim hasse-i mümizesi hissi-i temâyülattan ziyade amelî, fikrî ve mantıki âmillere kıymet vermesinden ibarettir. Türk inkılâbının ruhuyla yoğrulmuş olan Türk gençliğinin ergeç İsmet Paşa haz-

retleri tarafından geçen sene Türk Ocakları Kurultayı münasebetiyle ileri sürülen **"Vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmaktır."** umdesini destûrü'l-amel ittihaz edeceğine şüphe edilemez.

"Bu vatan içinde bulunanları behemahal Türk yapmak" siyasetini vecibe-i zimmet addeden İsmet Paşa hazretleri, gözleri mazi ve halden ziyade atiye müteveccih "lâdinî", "lâik" halkçı büyük bir devlet adamı olduğunu isbat eylemiştir.

Görüşlerinde mazinin esiri olanlar, Türk olmayanı Türk yapmak umdesini asla hatır ve hayale getiremezler. Çünkü mazinin esiri olanların nazarında dün Türk olmayan yarın da Türk olamaz. Yarının dünden farkı yoktur. Halbuki asrî görüşe nazaran hayat, hareket, tebdil ve istihale demektir. Bugünün şiarı olan hareket tebdil ve istihale cereyanlarına tabi olmayanlar, medeniyet âleminde bigâne vaziyetinde kalır, milletlerarasında cereyan eden bîaman mücadelelerde elbette mağlup ve perişan olurlar.

Bugünkü Türkiye, milletin elini, ayağını bağlayan, öteden beri asrî hareketlere uymamıza mani olan ve hakiki Türk vicdan-i millîsi ile katiyen alakakadar olmayan mazi zincirlerini parça parça ederek seciyesiz, şuursuz Osmanhyı mefkureli Türk, birçok asır evvelki ahvâle göre hüküm veren kadıyı bugünkü medeniyet âleminin icabatına göre tevzi-i adalet eden asrî hâkim; medrese ve tekkeyi mektep yapmağa muvaffak olduktan sonra menafi-i maddiye ve maneviyesi bu vatana merbut olan vatandaşları kendilerine Türk akidesi ilka ve telkin etmek suretiyle **Türk yapmak**tan elbette âciz olamaz.

Vatandaşları millîleştirme siyaseti dünyanın her tarafında, bütün devletler tarafından gerek harpten evvel ve gerek harpten sonra azçok muvaffakiyetle takip olunmuş ve olunmaktadır. Hiç bir devlet, vatandaşları millileştirme siyasetinden fariğ olamaz. Çünkü milli vahdet her yerde ve her zaman idare-i devlet için lâyettağrir bir prensip, bir zaruriyet-i siyasiye ve ictimaiye halindedir. Şu kadar ki bazı devletler halim ve mülayimet icab eden yerde cebir ve şiddet kullanıyor, bazılarıysa kanun kuvvetinin istimali lâzım gelirken **mahalline masruf olmayan hürriyet prensipleri**ni esas ittihaz ediyor ve bunun içindir ki millileştirme siyaseti her yerde aynı neticeyi vermiyor.

MİLLİLEŞTİRME USULÜ

"Türk Ocakları, içinde bulundukları milliyetler için birer menba-ı feyz olmağa başlamalıdır."

Ağaoğlu Ahmed

Türkiye'de tatbik edilmesi lazım gelen millileştirme usulü hakkında şek ve tereddüde mahal yoktur. Türk Hükümeti uzun müddet Rumeli'de Bulgar, Rum, Ulah, Arnavut gibi anasır-ı muhtelife arasında cereyan eden hunharan mücadelelerde jandarmalık vazifesini ifa etmiş ve görmüştür ki, **hiç bir yerde millileştirme cebir ve şiddet ile kabul ve infaz ettirilmemiştir**. Rumeli'de anâsır-ı muhtelifenin yekdiğerine karşı takip ettikleri bomba ve dinamit siyaseti her yerde aksi tesir hasıl etmiştir. Harpten evvel bomba ve dinamite rağmen milliyetlerine dört elle sarılmış olan unsurlar harpten sonra bazı hükümetler tarafından tatbik edilen telkin ve te'dip usulüne mukavemet edemeyerek muhite tabi olmuşlar, ve içinde yaşadıkları millete intibaka şitab etmişlerdir.

Filvaki Bulgaristan, Yunanistan, Romanya gibi bütün Balkan memalikinde "intibak" için pek parlak ve mukni misaller bulunuyor. Yunanistan'da an-asıl Ulah, Bulgar veya Arnavut olan bizzat pekçok zevat bilirim ki millileştirme suretiyle büsbütün Rumlaşmışlar. Kendileri Rumcayı ana dili olmak üzere konuşuyor. Ve fakat evlerinde ihtiyar anaları veya babaları el'an Ulahça veya Bulgarca'dan başka bir dil konuşmazlar. Bu gibi adamlara müessesat-ı maliye ve iktisadiye rüesası ve hatta devlet ricali meyanında pekçok tesadüf olunur. Muhitlerinde bunların şecerelerini bilenler çoktur. Fakat hiçbir kimse onlara yan gözle bakmaz. Kendileri de şecerelerini ketm ve ihfaya asla lüzum görmezler.

Millileştirme mesaisinde rehberlik vazifesiyle mükellef olan **Türk Ocakları**'na **Ağaoğlu Ahmet Bey** şu usulü gösteriyor:

"Artık yerleşmiş ve istikrar peyda etmiş olan Ocaklar muhitlerini nurlandırmağa, gayelerini etrafa saçmağa, içinde bulundukları milliyetler için birer menba-i feyz olmağa başlamalıdır."

Filvaki inkılap hareketi sayesinde Türklük yükselmiştir ve gittikçe yükselecektir. Türklük muhiti içinde yaşayan unsurlar bundan sonra artık kuvve-i cazibesine mukavemet edemezler, **Türklüğün mezabesine teslim-i ruh etmek**ten başka birşey yapamazlar.

CİNS VE ZÜMREVİ HUSUSİYETLER

"Bir millet diğer bir milletin dilini, müessesatını ve sanatlarını tekabül etmek suretiyle medeniyetini değiştirebilir. Fakat ruhunu değiştiremez."

Dr.Gustav Le Bon

Yanlış telakkiye meydan vermemek için burada kısa bir muterize açmağa lüzum görürüm. Milli vahdet, intibak, millileşme demek, bir zümrenin diğer bir zümrenin hakkın-

da büsbütün gayip olması demek değildir. Bunu gaye ittihaz etmek mahal ile uğraşmak demektir. Büyük bir filozofun dediği gibi:

"Bir millet diğer bir milletin dilini, müessesatını ve sanatlarını tekabül etmek suretiyle medeniyetini değiştirebilir. Fakat ruhunu değiştiremez." Normand futuhatından sonra İngilizler uzun müddet Fransızca konuşmuşlar. Fakat kendileri yine İngiliz kalmışlar. "Gulva"ları Latinleştirmekle "Roma" onların seciyelerini de değiştirememiştir."(X) Aynı Filozofun diğer bir vecizesi bu fikri daha iyi izah ediyor:

"Bir millet 'ejdadı' ancestral ruhunu değiştiremez. Ancak ecdadı ruh yeni yeni istikametler takip edebilir. Bu suretledir ki Alman zihniyeti üç âmilin tesiri altında tebdil-i istikamet eylemiştir. Bu üç âmil şunlardır:

1- Millitarizm, 2- Vahdet-i siyasiye, 3- Teknik terbiye."

Hakikat-i halde bugünkü terakkiye göre milli vahdeti teşkil eden âmillerin hiçbiri asırlardan beri yerleşmiş, kan ile beraber yoğrulmuş olan kavmi, ruhu büsbütün ortadan kaldıramaz.

Bugün Fransa'da Peruvensaller(?), Beretonlar vardır. Fransızlığın ecza-i mütammimesinden olan bu anasır ana dillerini, milli âdet ve tebayiini kemâl-i itina ile muhafazaya ve meyanlarında tesanüde riayete devam ediyorlar. Fransızlık nokta-i nazarından bunlar ile diğer Fransız anasırı arasında fark gözetmek abes olur. Bereton ırkına mensup olan Mösyö Büriyan'ın Fransızlığına toz kondurmak kimsenin hatırına gelir mi? Fakat bütün Fransızlar tasdik ederler ki Mösyö Büriyan'ın nevakıs ve mezayasında Beretonluğun tesiri mahsusdur. Hatta bir aralık İngiliz olduğu halde aynı ırka mensup olan Mister Loyd Corc ile Mösyö Büriyan arasında hasletler (?) itibariyle bir münasebet, bir müşabehet bulunduğu iddia olunmuş, ve bu mesele gazetelerde uzun uzadıya mevzu bahis olmuştu...

Muasır İngiltere'nin en şanlı ricalinden ve bugünkü İngiltere'ye adeta kendi damgasını basmış olan Lord Likonsakil'in (?) İngilizliği Mösyö "Büriyan"ın Fransızlığı kadar sağlamdır. Öyle olduğu halde müşarünileyhin tercüme-i halini yazan müverrihler seciyesinin, tarz-ı tefekkürünün, zihniyetinin birçok hususiyetlerini Musevi olan asil ve ırkına atf ve isnad ediyorlar. Alman şiir ve edebiyatının en kuvvetli halkasından biri olan Hayna'nın asarında, başlıbaşına bir felsefe mektebi yaratmış olan Felemenkli "Sipnoz"nun felsefesinde

X). **Hier et demain**, Doktor Gustav Le Bon

Musevilik tesirat-ı ruhiyesini gören müdekkik ve müverrihler pekçoktur. Hal böyleyken şuursuz ve umumi ve milli hayatta gayrı mahsus olan bu ırkî ve ruhi tesirattan, bu kavmî hususiyetlerden dolayı, Bikonsfild'in, Hayne'nin veya Spinoza'nın hakiki ve şuurlu milliyetlerine hiç bir vakit halel gelmemiştir.

İngilizler, Almanlar ve Felemenkliler milli tarihlerine birçok şanlı ve yaldızlı sahifeler ilave ettirmiş olan bu büyük dâhilerle bihakkın iftihar ediyorlar.

Gayr-ı meş'ûr olan ırkı te'siratın şuurlu olan milli hayattan büsbütün farklı olduğunu ve milli vahdeti ihlal edemeyeceğini anlamak için bugünkü İsviçre'ye atf-ı nazar kâfidir. Bugünkü İsviçre şüphesiz ki hiç bir suretle tefrika kabul etmez. Bir ve gayr-ı kabil-i inkısam bir millettir. Fakat Fransızca mütekellim Lozan ahalisi ile Almanca mütekellim Zürih ahalisi arasında hiç bir fark bulunmadığı iddia olunabilir mi? Fransızca mütekellim İsviçreli ile Almanca mütekellim İsviçreli arasındaki farklar göze çarpacak kadar kuvvetlidir. Fakat bu farklar kattiyen umumi ve ictimai hayata müessir olamaz. Aynı milletten olan muhtelif sınıf-ı ictimaiye, muhtelif zümre veya mesleklere muhtelif muhitlere mensup fertler arasındaki farklar milli vahdeti ihlal etmediği gibi İsviçre'de Fransızlık, Almanlık, ve İtalyanlık birliğe halel getirmiyor ve bu hususiyetler İsviçre milletiyle alakadar olmayan ailevi ve şecerevi bir mesele telakki olunuyor.

Harb-i Umumi'de resmi İsviçre bitaraf kalmıştır, ve İsviçre'nin samimi bitaraflığından asla şüphe edilmemiştir. Fakat Lozan'da Fransızca, Zürih'te Almanca münteşir gazetelerin neşriyatı arasında çok fark vardır. Lozan gazetelerinde Fransız, Zürih gazetelerinde Alman avukatlığı göze çarpıyordu. Resmi ve samimi bitaraflığa rağmen ırkî ve şecerevi müesiratı ketm ve ihfa etmek mümkün olamamıştır.

Uzaklara gitmeye ne hacet?. Kendi memleketimizde bile bir Rumeli Türk'ü ile Erzurum Türk'ü arasında ferdi meziyetler, zümrevi hususiyetler itibarıyla fark yok mudur? Bu farkların milli vahdete müessir olacağını izah etmek kimsenin hatırına gelmez.

Binaenaleyh hars ve terbiye itibarıyla gayr-ı Türk olan unsurlar millileştikten sonra belki bir müddet ırkî ve şecerevî hususiyetlerini muhafaza edeceklerdir. Belki de bu hususiyetler uzun veya kısa bir müddet için zümrevi tesanütlere bile meydan vereceklerdir. Nitekim bugün hars ve terbiye itibarıyla büsbütün Türk olan dönmelerde dahi bu tesanüt mevcuttur. Günden güne zevale doğru gitmekte olan bu tesanütten dolayı dönmelerin Türk olmadıklarını iddia etmek onlarda esasen mevcut olan Türk akidesini nez' ve ilga etmeye çalışmak demektir.

Velhasıl millileşme mesaisi neticesinde millileşmek isteyen, ve millileşmek istidadında olan unsurlar ergeç bu gayeye nail olacaklardır. Bir müddet ırkî ve zümrevi husu-

siyetler göze çarpacak fakat bulundukları muhit bu hususiyetlere ne kadar lakayt kalırlarsa tesirleri o kadar çabuk mahv ve nabut olacaktır.

TÜRKLEŞTİRMENİN GAYE VE FAYDASI

"Aynı memlekette sakin anasır-ı mütekabil vaziyetinde değil aynı uzviyet-i ictimaiyenin ecza-i mütemmimesi halinde belirlenmelidir."

Durkheim

Hakiki surette Türkleştirilen her vatandaş yeni bir unsur istihsal olmak itibarıyla mülk ve millet için yeni bir kuvvet, yeni bir kâr teşkil eder.

İstila ve fütuhat devresi artık geçmiştir. Şimdi artık herkes anlamıştır ki hakiki fütuhat yabancı mülkleri ilhak etmekle değil, intibaka müstait olan unsurları millileştirmek, münasip şekillere memlekete teknik ve sermaye kuvvetleri celbetmek, memlekete yeni yeni nafıa unsurlar, milli serveti, milli refahı artırmağa medar olacak yeni yeni kuvvetleri kazanmakla temin edilir. Gustav Le Bon'un dediği gibi *"bir milletin toprağını feth ve istila etmek kâfi değil, ona hâkim olmak için ruhunu teshîr etmek lâzım gelir."*(x)

Şurası da kimsenin meçhulü değildir ki, bir memleketin en mühim servet-i âmili nüfustur. Hazain-i tabiîye en ziyade nüfus ile istismar olunur. Arazisi, tabii hazineleri mebzul ve fakat nüfusu mahdut olan memleket silahsız olarak ava çıkan avcılara, denizdeki balıkları tutmak için avdan mahrum balıkçılara benzer.

Hepimiz biliyoruz ki, toprağımız nüfusumuzun birkaç mislini besleyecek kadar vasi ve zengindir. Fıtretin toprağımıza bahşettiği füyuzat memleketimizin belki dünyanın en zengin ülkesi olmasına kâfi ve vâfidir. Bugünkü gaye-i emelimiz asırlardan beri gözümüzün önünde, ta ayağımızın dibinde duran ve muattal bir halde bulunduklarından dolayı yar ve ağyarın mütemmih nazarı olan tabii hazinelerimizi istismara muvaffak olmak değil mi? İşte bu istismara hizmet edebilecek her bir fert milli serveti artırmağa hâdim fazla bir kuvvet, fazla bir unsur mesabesindedir.

Yeter ki bu unsurlar Osmanlılık devrinde olduğu gibi sefil bir vaziyette olmasın. Osmanlılık devrinde gayr-ı Müslim unsurlara reaya derlerdi. Güya ki millet-i hâkime olan Türkler gayr-ı Müslimlerin say ve emelini istismar ederdi. Halbuki netice itibarıyla Müslim ve gayr-ı Müslim anasır **Durkheim**'in tabirince *Parasitisme muluel* (mütekabil tüfeylilik) vaziyetinde idiler.

X). Sayfa 27: **Hier et demain**

Reaya, millet-i hâkimenin ticaret ve iktisadla uğraşmaktan istinkâf ettiğinden bilistifade memleketin servet-i milliyesini, iktisadi kuvvetleri ele geçirmişlerdir. Millet-i hâkime de jandarmalık vazifesine mukabil vergi namıyla reayadan para alırdı.

Asırlarca müddet devam eden bu vaziyet Türkler'i reayanın jandarmalığı vazifesiyle mükellef acir-i hası ve reayalarda millet-i hâkimiye kadar hakkı olan memleketinde ticaret ve iktisat menabiinin hâkimi haline getirmiş, buna rağmen bütün "Düvel-i Muazzama" güya Hıristiyan anasırın maruz bulundukları zulüm ve ittisafa nihayet vermek maksadıyla ma'hut **"hasta adam"**ı paylaşmak daiyesine düşmüşlerdi. Merhum üstad Osmanlı devrinde cari olan "mütekabil tifililik" keyfiyetini şu satırlarla tarif etmişti: *"Taksim-i âmâlin ancak müşterek vicdana malik bir cemiyet dahilinde vukua gelmesi şarttır. Başka başka milletlere mensup olup da aralarında müşterek vicdan bulunmayan zümrelerin işbölümü hakiki taksim-i âmâl mahiyetinde değildir."* **Durkheim** bu nevi hizmetlerin mübadelesine "mütekabil tüfeylilik" (*başkasının sırtından geçinme*) adını veriyor. Mesela eski Türkiye'de Türkler'le gayr-ı Müslimler müşterek bir iktisadi hayat yaşıyorlardı. Fakat aralarındaki işbölümü hakiki bir taksim-i âmâl değildi, mütekabil bir tifililikten ibaretti. Çünkü Türkler'le bu gayr-ı Türk unsurlar arasında müşterek bir vicdan yoktu. Türkler gayr-ı Müslimlerin siyasi tefilileri idiler. Gayr-ı Müslimler de Türkler'in iktisadi tüfeylileri idiler.

Bu vaziyet-i garibeyi 16 sene evvel Türkçülük cereyanının henüz ufukta belirmeye başladığı bir sırada bir Fransız mecmuasında **"Türkler Bir Ruh-i Milli Arıyorlar"** serlevhasıyla neşr ettiğim uzun bir tetebbü münasebetiyle şu yolda tasvir etmiştim:...(x) *"Osmanlı Türklerinin hudutsuz, geniş imparatorluklarında minel-ezel minel-ebed ihmal edilen unsur, hâkim sanılan unsurlardır. Türk köylüsü, keyfi vergilerle soyulan, her türlü angaryalara ses seda çıkarmaksızın boyun büken bu esir, bu ebedi kurban lehine ref-i âvâz eden hiç olmuş mudur?..*

Aslen Türkmen olan, müstakim, sabûr, çalışkan, mütevekkil ve sâkit bir kavim, Balkanlar'ın ve Anadolu'nun birçok mıntıkalarında nankör, hatta hâin bir toprak üzerinde beli bükülmüş, yaşamak için çabalamaktadır. Bu kavim tek başına İmparatorluğun kışlalarını asırlarca doldurdu. Komiteci olan Makedonyalı rençberlerin terk ettiği yeft (?) çizgilerinde, Arnavutluk'tan soran ve demine kadar itaatsiz vilayetlerin kötü yollarında, hep o kavmin kanı döküldü; her zaman, okumak evlatları daha çocukluğunu bitirmeden tarlalarından çekilip koparılıyor, ve uzak kale ve ordugâhlara sürülüp unutuluyordu. Bu adamları esirlikten kurtaracak istibdal emri gelip bitmeden birçok sene 15,20 bazan 25 sene geçerdi. Anababa ocağına döndükleri zaman artık kendilerinde ne kuvvet ve ne de çalışmaya heves kal-

(X). **Mercure de France** mecmuasının 16 Ağustos 1912 tarih, cilt 47, No: 363 nüshasında **Les turck a la recherche d'une âme nationale.** Mezkur tetebbu **Türk Yurdu Mecmuası**'nda aynen nakl ve tercüme olunmuştur.

mazdı. Onlar yurtlarına küskün, bezgin dönerlerdi. Ekseriye ana ve babaları sefil bir hayatla sürüklene sürüklene ölmüş; ana ve babadan kalma toprak ise, aç gözlü ve merhametsiz mültezimler tarafından satılmış bulunurdu.

Anadolu yaylasıyla Rumeli mülkünün ötesine berisine dağılmış Türk kasaba ve köyleri üstüne tazyik ve sefaletin her nevi çökmüştü; gören, ihmal, ihtilas, casusluk, şiddet.

En iyilerini, en cesurlarını, mahpus ile menfa sutururdu. Kalkmak, yükselmek arzusu bir cinayet gibi ceza görürdü...

Terakkiye aldırmayan, yakın bir ölüme değilse, muhakkak bir esarete mahkum görünen bu halkı, hiç bir nağme-i ikaz sarsmıyor gibi idi..

Halbuki sağlam cemaat teşkilatı etrafına toplanmış gayr-ı Müslimler, bu sırada hiç durmadan kendi milli müesseselerini teavün cemiyetlerini, mekteplerini, ilerletiyor ve büyütüyorlardı; gayr-ı Müslimler toprak satın alıyor, kendilerine mahsus yerli sanayi ihya ediyor, gayrılarla temasta bulunuyor, ticarete dalıyorlardı ve böylece şayan-ı dikkat bir refah ve saadet kazanmışlardı. Sultanların istihfar ile bahşettikleri imtiyazat-ı mezhebiye onlar için bir emniyet nüshası olmuştu. Balkan devletlerinin konsolosları Avrupa'nın ajanları, onlara rehberlik eder, kuvvetü'z-zahir olur, aç ve hırsız memurlara karşı onların müdafileri kesilirdi. İyi talim ve terbiye görmüş, müteşebbis ve faal bu gayr-ı Müslimler, efendileri Türk'ü pek çabuk geride bıraktılar.

Hıristiyanlar yükseldikçe her türlü yardımdan mahrum, istibdadın pençesine ümitsizce metruk Türkler alçalıyor, ayaktan düşüyorlardı. Korkunç fâtih kendi mülkünden bile kovuluyordu. Mukabil cihetlerden ilerleyen iki kavim, fâtihleri Anadolu'nun ortalarında yığılmaya icbar ediyordu. Adalardan gelen Rumlar, Türk elinden sahili alıp Türk'ü Anadolu'nun tozlu yaylalarına çorak çöllerine atarken, İngiltere şehirleriyle münasebet-i tüccariyeleri sayesinde zenginleşip sarraflık eden Ermeniler'le şark tarafından arka yolu keserler, ve onu geriye iterler."

İşte 16 sene evvel neşrolunan bu satırlar Osmanlılık devrinde cari olan "müteka'bil tufeylilik" (*bir kesimin başka kesimin sırtından geçinmesi*) vaziyetini pek iyi tasvir ediyor.

Türklük devresinde dahi, velevki ufak mikyasda olsun, bir kısım anasırın tüfeyli vaziyette kalması, aynı uzviyet-i ictimaiyemize temsil etmemesi memleket için iyi olmaz. Çünkü tüfeyliler herhangi vücuda musallat olurlarsa o vücudun kanını emerler, uzviyete bir günah faydaları dokunmaz.

Türklük devrinde Müslim ve gayr-ı Müslim mefhumları kalkmıştır. Reayalık mefhumu ortadan kalktıktan sonra artık tufeylilik mevzubahis olamaz. Her vatandaş uzviyet-i icti-

maiyemizin ecza-yı mütemmimesinden olmak itibarıyla memleketin terakki ve tealisine, umumi refahın artmasına hâdim bir unsur haline gelmek vaziyetinde bulunuyor.

İşte millileştirme ile takip olunan gaye cins, zümre veya şecere itibarıyla Türk olmayan ve fakat birer unsur istihsal olmak istidadında olan vatandaşları tüfeyli vaziyetten çıkararak uzviyet-i ictimaiyemizin birer cüz-i mütemmimi haline koymaktan ibarettir. Ancak şurası kâbil-i inkâr değildir, Osmanlılık devrinden arta kalan bazı zihniyetler vardır ki, onları henüz ruhlarımızdan tamamıyla söküp atamadık. Cezri ıslahat neticesinde ortadan büsbütün kalkmış gibi görünen bu zihniyetler tebdil-i câme suretiyle bazılarımızın samim-i ruhunda idame-i hayata muvaffak olmuşlardır. Maatteessüf öteden beri yerleşmiş, ruhumuzun derinliklerine nüfuz etmiş olan zihniyetleri, tarz-ı telakkileri, i'tiyatları ceffel-kalem söküp atmak mümkün değildir. İnsan muzır olduğuna aklen ve mantıken kanaat ettiği halde bu gibi nevakıstan kendini kurtaramıyor. En muktedir erbab-ı kalemimizden biri bu vaziyet-i garibeyi şu yolda tasvir ediyor:(X)

"Türk Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu müessesatını ve kanunlarını (Türk demek garbli Türk demek) esasına göre tasviye ve yeniden tanzim etti. Fakat bu terakkiyat ve kanunlar Türkiye Türklerinin cemiyet hayatını ancak sarsmıştır, henüz değiştirmemiştir. Hayat, bilhassa Anadolu'nun her tarafında, eski hayat manzarasındadır. Ailelerimizde maişet, hayat tarzı, eski itiyatlar ve batıl ananeler henüz bütün konuya hükümrandır. Softa ve züppe zihniyet ve telakkileri Türk cemiyeti içinde berdevamdır. İstanbul'un iki tepesinde Şişli ve Fatih'te enmuzeçlerini gördüğümüz bu iki hayattan biri, ne kadar garbli ve diğeri ne kadar mahalli zevahiri gösterse de, ikisi de Türkçülük prensiplerinin taban tabana zıttıdır. Hayali yapmak nazariyeyi bulmaktan, hüsn-ü kabul ettirmekten daha çok zordur.. Sükut eden itiyat, söyleyen ve münakaşa eden fikir kadar sür'at ve suhuletle mağlup olamaz."

IRK VE ŞECERE ZİHNİYETİ

"Türk'üm diyen her ferdi Türk tanımaktan başka çare yoktur."

Ziya Gökalp

İşte asırlardan beri gözetmeğe alıştığımız Müslim, gayrı-Müslim, din ve mezhep farkı bu cümledendir. Fikir ve nazariye itibarıyla bugün bu fark mevcut addolunamaz. Fakat bu hususiaki itiyad-ı ruh asarını büsbütün ortadan kaldırmak için daha uzun müddet uğraşmak

(X). Falih Rıfkı, Milliyet gaz.

lazım. Eski dindaşlık gayretine şimdi milliyetperverliğin bir su-i telakkisi neticesinde bazı mahfelde ırk ve şecere farkı inzimam edebilir. Bu tehlike tahakkuk ederse millileşme mesaisi daha ziyade güçleşir. O vakit "mütekabil tüfeyliliğin" daire-i şümul ve ihatası eskisine nisbetle daha ziyade tevsi edebilir.

Eskiden şecere itibarıyla Arnavutluk, Acemlik, dönmelik, Gürcülük, Boşnaklık, Çerkezlik şemahları (?) hakiki Türk terbiyesi görmüş kimseleri uzviyet-i ictimaiyemiz içinde tufeyli vaziyette bırakmazdı. Şimdi milliyetperverliğin ırk ve şecere sahasına intikalına meydan versek ictimai uzviyetimizde pek muzir yeni zaaf ve hastalık tohumları bırakmış oluruz.

Bugün bazı istisnalardan sarf-ı nazar bütün içtimaiyyun müttefikan tastik ediyorlar ki, beşeriyetçiler arasında en yüksek bir mevkide bulunan "Manuvirye" (?) tarafından isbat olunduğu vechile, *"ırk ve şecere gibi teşrihi vasıfların ictimai seciyeler üzerinde hiç bir tesiri yoktur. Irkın ictimai hasletlerle münasebeti kalmayınca ictimaî seciyelerin mecmuu olan milliyetle de hiç bir münasebeti kalmaması lazım gelir?"*

Fikri Türkçülüğün peygamberi mesabesinde olan merhum **Ziya Göklap**. muhtelif âsârında terviç ettiği esasata göre *"bütün meziyetleri sevk-i tabiiye müstenid varisi olan hayvanlarda ırkın büyük bir ehemmiyeti vardır. İnsanlarda şecere aramak doğru değildir. Türk'üm diyen her ferdi Türk tanımaktan başka çare yoktur."*(X)

MİLLET HARİCİ BİR ŞE'NİYYETTİR

"Bir fırkaya girer gibi insan sırf irade ile şu veya bu millete intisap edemez."

Ziya Gökalp

İşte burada gayet tehlikeli bir mıntıkaya ayak basmış oluyoruz. Türk'ün feyz ve ikbalı zamanında tabiidir ki herkes sevk-ı menfaat ile kendine "Türk"tür ve kendini o sıfatla tanıttırmağa çalışır. Bu suretle daha dün Türklüğün canına hançer basmaktan çekinmemiş olan kimselerin Türklük taslamaları gibi garibelere de şahit olabiliriz. Bunlara inanmak gibi garibelere kulak asmak safdillik olmaz mı?

Halbuki merhum üstad, Türk'üm diyen her ferdi Türk tanımalı umdesini vaz' etmekle beraber mutlak-ı itlakı üzerine bırakmamış, umdenin mütemmimi olan kuyud ve şeraiti tasrih etmeği unutmamıştır. Merhumun daima tekrar ettiği esaslara nazaran: *"Bir ferdin iste-*

X. **Türkçülüğün Esasları,** s. 21.

diği zaman milliyetini değiştirebilmesi kendi elinde değildir. Çünkü milliyett de harici bir şe'niyyetir. İnsan milliyetini cehaletle tanıyamamışken sonradan taharri ve tahkik vasıtasıyla keşfedebilir. Fakat bir fırkaya girer gibi sırf iradesiyle şu veya bu millete intisap edemez. Bir millete mensubiyet ancak terbiyede, harsta yani duygularda iştirak ile mümkündür. Bir milletin efradı arasındaki rabıta ancak bundan ibaret olabilir."(X)

TÜRK KİMDİR?

"Akide itibarıyla Türk'üm diyen her ferdi Türk tanımalıdır."

O halde yanlış zan ve zehaplara meydan vermemek için merhum üstadın vaz'ettiği umdeyi şu yolda tadil ve tesbit etmek lazım gelir.

"Akide itibarıyla" Türk'üm diyen her ferdi Türk tanımalıdır."

Benim gibi, merhumun en eski mukarbeyninden olmak şerefine nail olanlar pekala bilirler ki merhum en ziyade akideye atf ve ehemmiyet ederdi. Her hususta ferdin akidesini, kanaat-ı deruniye ve samimiyetini ararda. Akide ise arzu ve irade ile icab-ı zaman ve menfaat sevkiyle peyda olmaz. Muhit ve terbiye mahsulüdür. Kan ve şecere itibarıyla şu veya bu zümreye mensubiyet akideye haiz-i tesir olamaz. Türk'üm diyen bir Arnavut, bir Acem, bir Arap veya bir Musevi'nin karşısında bulunulduğu zaman mazisine, içinde yaşadığı muhite, terakki ettiği terbiyeye, menafi-i maddeye ve maneviyesinin sevaik-i daimesine bakılır. Bütün bu âmiller Türk akidesinin mevcudiyetine delalet ederse Türk'lük iddiası şayan-ı kabul addolunmalıdır.

Akidenin ehemmiyet-i fevkaladesini irae ve isbat etmek üzere burada **Profesör. Leger**'nın "**İslav Âlemi**" (Monda Slav) nam eserinde münteşir bir Türk zabitinin nefe-riyle cereyan eden enmuzeci bir muhaveresini buraya nakletmeden geçemeyeceğim.

- Nerelisin?
- Bosnalıyım.
- Hangi millettensin?
- Türk'üm.
- Türkçe konuşur musun?
- Hayır.

X Türkçülük Esasları, s. 19.

- Türkçe konuşmadığın halde kendine nasıl Türk diyebilirsin?

- Bilmem, bana Türksün, dediler, ben de kendimi öyle bilirim.

- Benimle ne dil konuşuyorsun?

- Bilmem.

- Ben seninle Sırpça konuşuyorum, sen de bana Sırpça cevap veriyorsun.

O halde ikimiz Sırp'ız.

- Hayır, sen Sırpça konuşuyorsun. Ben Boşnakça cevap veriyorum. Binaenaleyh sen Sırp'sın, ben Türk'üm.

Şüphesiz ki bu yolda konuşan Boşnak neferinde bugünkü telakkiye nazaran Türklük namına birşey yoktur. Dili, harsı, terbiyesi, ırkı, muhiti Türk'ten büsbütün başka idi. Öyle olduğu halde adamcağız samimi bir ifade ile lâteyezzülzel bir katiyet ile kendine Türk diyordu. Çünkü Müslümanlık rabıtasından dolayı akidesi Türk idi.

Bu cümleden olarak Harb-ı Umumiden evvel "sepir" (bizim eski Yanya vilayeti) kıtasında bütün şiddetiyle cari olan anasır mücadelesini hal ve fesletmek için o zamanki tabir-i mahsusla "Düvel-i Muazzama" tarafından teşkil olunan Tahkikat Komisyonu'nun tecrübelerini zikretmek mümkündür.

Malum olduğu veçhile Epir'deki Hıristiyan ahalinin çoğunluğu Arnavut oldukları halde ötedenberi kendilerine Rumluk akidesi ilka ve telkin olunmuştur. Tahkikat Komisyonunun bir takım azaları evlere kapıdan giriyorlardı. Kendilerine sümmeltedarik Rumca olarak biz Rum'uz diye cevap veriliyordu. Halbuki bir takım azalar arkadaki pencereden içeri girerler, mustahzar olmayan evdekileri isticvap ederlerdi. Evdekiler Arnavutça konuşarak, Rum olduklarını iddia ederlerdi. Herifler Arnavutça konuştukları ve tek bir kelime Rumca bilmedikleri halde kendilerine ötedenberi telkin olunan akideden dolayı kemal-i samimiyetle Rumluk iddiasında bulunurlardı.

Yukarda zikrolunan Boşnak neferi veya Türk akidesini besleyen herhangi birisi tabii şerait tahtında Türk muhitinde yaşarsa bittabi yalnız akide itibarıyla değil anadili, hars ve terbiye itibarıyla da Türk olur. Akide bazan terbiyenin mahsulü olur, Türk terbiyesiyle büyüyen, Türk muhitinde yaşayan bir gayr-ı Türk, terbiyenin tesiri neticesi olarak bittabi 'ben Türk'üm" der. Ve bu suretle kendisinde Türk akidesi peyda olur.

Bazan keyfiyet bir aks olabilir. Kalbi inzicap, mevhum veya hakiki bir menfaat saikasıyla ve "hüküm bi'n-nefis" (auto suggestion) tesiriyle insan kendini Türk telakki eder. Ben Türk'üm diyerek Türk muhitine kavuşur, Türk camiasının âmâl ve mütalibine, bütün

duygularına, maddi ve manevi mukadderatına iştirak eder. Çocuklarını dahi aynı yola sevkeder. Ve binnetice yalnız akide ile başlayan Türklük, hars ve terbiye ile tekemmül etmiş olur.

Netice itibarıyla şuna kaniyim ki. Türkiye'de yapılacak en birinci iş Türk olmak arzusunda olan fertlerde veya zümrelerde Türklük akidesini vücuda getirmekten, yani menafi-i maddiye ve maneviyesi Türklüğe merbut olan ve bu vaziyette yaşamak isteyen kimsenin ben Türk'üm demesine imkân ve zemin hazırlamaktan ibarettir.

Binaenaleyh **Türkleştirme** mesaisinde bütün vatandaşların ictimai uzviyetimizin ecza-yı mütemmimesinden olmalarını, Osmanlılık devrinden arta kalan mütekabil tufeylilik vaziyet-i elimesinin tedrici surette ortadan kalkmasını cidden arzu edersek hiç bir vakit hakiki gayeyi nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıyız.

Yukarda izah ettiğimiz esasata nazaran hakiki gaye ise "bila-fark ırk ve şecere" bütün vatandaşlara Türk akidesini ilka ve telkin etmekten ibarettir. Akidenin ilka ve telkini ise ancak mantık ve irade kuvvetiyle hissiyatımıza galebe çalmakla mümkün olabilir. Vatanın menafi-i âliyesi mevzubahis olduğu zaman hissiyatı susturmak, yalnız akıl ve fikre, mantık ve iradeye söz vermek inkılabimizin ruhuna muvafık bir harekettir.

Şu ciheti de nazar-ı dikkattan dûr tutmamalıdır ki, henüz Türkleşmemiş olan vatandaşlara Türklük akidesinin ilka ve telkini âmâk-ı ruh ile alakadar pek nazik bir keyfiyettir. Binaenaleyh bugünden yarına te'min ve ikmal olunabilecek bir vazife değildir. Bazen nakabil-i iktiham gibi görünen müşkilata da tesadüf olunabilir. Fakat şuna emin olmalıdır ki **Türkler'de Türklük mefkuresi baki kaldıkça diğer vatandaşların intibaka mukavemet etmesi imkân haricindedir.** Arasıra zuhur edebilecek olan müşkilat netice-i katiyyeyi tehir edebilir, fakat muvaffakiyete mani olamaz.

EKALLİYETLER MESELESİ" VE MA'HUT ANASIR SİYASETİ

"İnsan terbiyece müşterek bulunmadığı bir cemiyet içinde yaşarsa bedbaht olur."

Ziya Gökalp

"İntibaka mukavemet edenlerin hayatı her vakit tahammül-fersa olur."

Gustav Le Bon

Burada meselenin en mühim, en ruhlu bir noktasına temas ediyoruz. İnkâr edemeyiz ki intibak nazariyesi cümlece müsellem, müttefik bir keyfiyet değildir. Bazılarının nokta-i

nazarına göre intibak, milli benliği feda etmek demektir. İnsan ferdi benliğinden kolay kolay vaz geçemediği gibi milli hüviyetini de kolay kolay feda etmeğe razı olamaz. Daha doğrusu his ve fıtri temayülata herkes mensup olduğu unsura cezb ve kendi milliyetine sadık kalmayı emreder. Bunların iddiasına göre bir Ermeni'nin Ermeni, bir Musevi'nin Musevi, Arnavut'un Arnavut kalmak istemesi pek tabii bir keyfiyet imiş.

Şüphe yok ki gerek Türkiye'de ve gerek Türkiye'nin haricinde böyle düşünenler ender değildir. Hatta görüyoruz ki Harb-i Umumi'den sonra Versay, Teriyanun, Sent-Jermen, Lozan namlarıyla aktolunan sulh muahedelerinin hemen kâffesinde diplomatlar tarafından bu nokta-i nazar takip olunmuş ve bütün memleketlerde anasır siyaseti için açık kapı bırakılmıştır. Zaten Harb-i Umumiye sebebiyet veren en mühim âmillerden birisi de başka devletlerin taht-ı idaresinde olan "**anasır siyaseti**" Harbden sonra "**Wilson Prensipleri**" kisvesine bürünerek yine sulh muahedelerinin ruhuna hakim olmuş ve bu suretledir ki sulh muahedelerinin hemen kâffesine **ekalliyetlerin himayesi** namıyla bir fasl-ı mahsus derc olunarak her memlekette gayr-ı milli anasırın muhafaza-i mevcudiyet etmeleri imkânı temin edilmek istenilmiştir.

Fakat unutmayalım ki sulh-u umumi aktolunduğu zaman bütün diplomat kabinelerinde, bütün diplomat kafalarında Wilson'un âlem-i hakikata büsbütün bigâne olan nesep ve asil ruhu hakim idi. Wilson'un tehlikeli bir hayal-perver olduğu ancak bilahare anlaşıldı. İşte bu hayalperverliğin saikasıyladır ki diplomatlar bazı anasırın hürriyet ve istiklalinin memlekette vahdet-i milliyeye halel getiremeyeceği, başka başka zihniyetlere tabi olan muhtelif unsurların mevcudiyet-i milliyelerini tamamıyla muhafaza etmek suretiyle yanyana kardeş gibi yaşayabilecekleri zehabına kapılmışlar veyahut bu zehaba kapılmış gibi hareket etmişlerdir. Fakat sulh muahedelerinin mürekkebi kurumadan acı hakikat, inkisar-ı hayal-abus çehresini göstermeğe başlamış, tatbikat sahasına ayak basılır basılmaz vahdet-i milliyeye muğayır olan anasır siyasetinin her memlekette dahili huzur ve sükunu ihlal etmekten başka bir netice vermeyeceği pek çabuk anlaşılmıştır.

Sulh muahedeleri ile ihya ve ihdas edilen anasır siyasetinin başlıca cevlangâhlarından birisi de Lehistan'dır. Sosyolog Yohannel (Yuhana) Lehistan'ın enmuzeci vaziyetini şu yolda tarif ediyor:

"Ekalliyetler meselesi Lehistan devletini ta temellerinden sarsıyor, Almanlar, Ruslar, Ukraynalılar, Litvanyalılar ve onlara ilaveten Museviler ayrı ayrı zümreler teşkil ediyorlar. Versay Muahedesine hakim olan Wilson Prensipleri bu unsurların intibakına mani oluyor. Netice itibarıyla ekalliyet unsurları Lehistan hükümetine ancak lafzen tabi bulunuyorlar. Bu sakim ve saçma vaziyet Lehistan Devleti için pek muzırdır. Ekalliyetlerin himayesi namı altında biçare Lehistan kadim düşmanlarının esareti altında yaşamağa devam ediyor... Bu

vaziyet azçok farklarla sulh muahedelerinin mahsulü olan sair memleketlerin ekserisinde dahi hükümferma olmaktadır."

Lehistan'ın feci vaziyeti yeni ekalliyetlerin tahakkümü, ancak milli vahdet, millet-i hâkime mevcut olmayan memleketlerde keyfiyet bir aks olabilir. Oralarda "Makes Nordno"nın tabirince La reaction de la majorite contre la minorite (Ekseriyetin ekalliyete karşı aks-ı tesiri) hadise-i ictimaiyesi peyda olur. Maks Nordno'un aks-ı tesir dediği hadise "tahakküm"den ibarettir. Müşarünileyhin fikrine göre ekseriyetin ekalliyete karşı her zaman tahakkümü bir hadise-i tabiiyedir. Bu tahakkümün cari olması için ekseriyetin de ekalliyetin de ayrı ayrı vicdan-ı milliye malik olmaları lâzım gelir. Osmanlılık devrinde Türkler'de vicdan ve ruh-u milli şuurlu bir halde olmadığından, ictimai sahada ekseriyetin tahakkümü mahsus değildi. Meydanda ekalliyetler arasındaki hunhaverane mücadelelerden başka birşey gözükmüyordu. Millet-i hâkime yaramaz çocukları yola getirmeye çalışmak, jandarmalık vazifesini ifa etmekle imrar-ı evkat ederdi.

Ekseriyetin ekalliyete karşı tahakkümüne mani olmak için sulh muahedelerini vücuda getiren diplomatlar, ekalliyetlerin himayesine dair olan ahkâmı ortaya atmışlardır. Fakat Harb-ı Umuminin bidayetinde muahedelerin zaruret karşısında hükümsüzlüğünü isbat için Almanya'nın ortaya attığı "**Chiffon de Papier**" paçavra; "kâğıt parçası" nazariyesi bu hususta dahi tamamıyla kabil-i tatbiktir. Bir müddet için muahede ahkâmı idare-i maslahata medar olabilir. Fakat meseleyi esasından halledemez. Muahede ahkâmı kanun-u tabii ahkâmını değiştiremez. **Ekseriyetin tahakkümüne mani olmak için ekalliyetlerin intibakından başka çare yoktur**. Yeni Türkiye bütün manasıyla vahdet-i milliye sahibi bir devlet olduğu için eski Osmanlı İmparatorluğunda bütün nehvestiyle hükümferma olmuş olan anasır siyasetine asla meydan veremez. **Milli hayata yani Türklüğe bigâne kalmak istemeyen unsurlar için intibaktan, millileşmekten başka çare yoktur.**

"Dr.Gustav Le Bon"un dediği gibi "İntibaka mukavemet edenlerin hayatı her vakit tahammül-fersa olur. Bütün mevcudata intibak kanunu hâkimdir. İntibak suretiyle istihale etmek bütün dünyaya şamil bir zaruret-i katiyedir. Bu zarurete inkıyad etmeyenler mahv ve nabut olmaya mahkumdurlar."

Türkiye'deki ekalliyetler şimdilik hiç olmazsa nazariye itibarıyla bu hakikatı müdrik oldukları için ekalliyetlerin himayesi hakkındaki ahkâmdan istifade etmek hususunda zerre kadar tereddüt etmediler. Fakat ekalliyet vaziyetinden kurtulmak yani unsur-u asliye intibak etmek için şimdiye kadar ciddi bir teşebbüste bulunmadılar. Ve daha doğrusu bulunamadılar. Ancak şurası muhakkaktır ki bugün intibaka mani olan esbab pek uzak olmayan bir âtide zail olacak ve binaenaleyh **Türkiye'de kalmak arzusunda olan vatan-**

daşlar, er geç kanunen olduğu gibi hars ve akide itibarıyla da Türk olacaklardır. Başka türlü olmak ihtimali yoktur. Çünkü insan hiç bir vakit bulunduğu memlekette yabancı yaşamak istemez. Menafi-i maddiyeden sarf-ı nazar memleketin umumi hayatına, mefkuresine iştirak etmek ister. **Her ferdin muhtaç olduğu gıda-ı ruh, mefkureden ibarettir.** "Normal bir insan hangi milletin terbiyesini almış ise ancak onun mefkuresine çalışabilir. Terbiyesini almış olduğumuz cemiyetin mefkuresi ruhumuzu vecdlere gark ederek mesut yaşamamıza sebep olur. Bir fert duyguları itibarıyla mensup olduğu milletin içinde yaşarsa mesut olur, başka bir cemiyetin içine girerse daie'l-salaya uğrar hastalanır, hissen müşterek bulunduğu cemiyetin içine gitmek için hasret çeker... İnsan terbiyece müşterek bulunmadığı bir cemiyet içinde yaşarsa bedbaht olur.(X) Merhum üstad, bu son cümle ile pek derin, bütün cemiyet ve muhitlerde pek mühim bir rol oynayan bir psikoloji kanununa tercüman olmuştur. Dünyada az çok irfan sahibi bir fert yoktur ki gıda-i ruhtan azade ve müstağni olarak yaşayabilsin. Ruhun ekmeği mesabesinde olan milli mefkure haricinde kalan fertler farkına varmayarak türlü türlü muzır ictimai cereyanlara kapılmak tehlikesine maruzdurlar.

MİLLET NEDİR?

Millet aynı terbiyeyi almış olan fertlerden mürekep bir zümredir.

İntibak, basit bir surette tarif etmek lazım gelirse deriz ki, intibak, bir unsurun veya bir ferdin ruhen diğer bir milletle kaynaşmasından ibarettir. Fakat bu kaynaşmanın vukuunu takdir edebilmek için şüphesiz ki evvela milletin tarifini, milleti teşkil eden evamilin neden ibaret olduğunu anlamak lazım gelir. Eskiden din-i İslamı kabul eden yani ihtida eden her fert Türk oluverirdi. Şimdiyse öyle değil ve olamaz. Şimdi Türklüğün ruh ve vicdanda tecelli ve esasgir olması için milleti teşkil eden başlıca avâmilin mevcut bulunması gerekir. O halde evvelemirde milleti teşkil eden avâmili tesbit etmek zaruridir.

Şimdiden haber verelim ki bu hususta emsâlini cami ve ağyarını dâfi tam bir tarif bulmak umudunda değiliz. Bu meseleyi de esasından halletmeğe de imkân görmüyoruz. Çünkü bu hususta tarih, hukuk, coğrafya, siyaset, ictimaiyat, hissiyat gibi pek çok nokat-i nazar vardır. Tarif de nokta-i nazara göre değişir. Nitekim bu mesele ile iştigal etmiş olan erbab-ı ihtisasın her biri başka başka yollar takip etmişler, ciltlerle kitap ve yazılar neşretmişler. Nihayet herkes için bilaitiraz şâyân-ı kabul olabilecek bir tarif bulamamışlardır. Bu meseleyi uzun uzadıya tetkik ve izah etmek mevzuumuz haricinde

X. **Türkçülüğün Esasları**

olduğundan biz kestirme bir yol takip ederek asıl mevzuumuz olan intibak meselesine ermeğe çalışacağız. **Türkçülüğün babası mesabesinde olan merhum Ziya Gökalp**, meseleyi bu satırlarla halletmeğe çalışıyor.

"Millet ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafî, ne siyasî, ne de idarî bir zümre değildir. Millet lisanca, dince, ahlakça, ve beriiyanca (?) müşterek olan yani aynı terbiyeyi almış fertlerden mürekkep bulunan bir zümredir."

Ağaoğlu Ahmet Bey ise aynı prensipleri takip ederek Türklüğü üç esas üzerine kuruyor:

Dil, Din, Dilek

Merhum üstatla Ağaoğlu Ahmet Beyin tarifleri en büyük ictimaiyyun tarafından terviç edilen esasata muvafıktır. Ve binaenaleyh intibak yolunu bulmak için her halde bu esasları rehber ittihaz etmekliğimiz zaruridir. Şu kadar ki gerek merhum üstadın ve gerek Ahmet beyin tariflerinde muhtaç-ı izah bazı noktalar vardır.

Milletin ne ırkî, ne kavmî, ne coğrafî, ne siyasî, ne de iradî olmadığını beyan etmekle merhum üstad bu âmillerin ruh ve vicdan-ı milliye müessir olmadığı iddiasında bulunmak istememiş ancak salifel-zikir âmillerden hiçbirinin yalnız olarak milleti vücuda getirmeğe kâfi olmadığını ve müşterek terbiye bulunmadıkça vahdet-i milliye vücuda gelemeyeceğini anlatmak gayesini takip etmiştir. Çünkü Ziya Beyin menfi olmak üzere gösterdiği coğrafi, siyasi ve iradi gibi âmiller akidenin ve Ziya Beyin tabirince terbiyenin husule gelmesi için lâzım gayr-ı mefariktir.

Binaenaleyh esasa girişmeden evvel merhum Ziya Beyin menfi olmak üzere gösterdiği amilleri birer birer seri bir surette gözden geçirelim.

Irk ve kavim-Irkın milliyet üzerine bir gûna tesiri caiz olmadığını bil-münasebe izah etmiştik. Esasen tasallüb-ü akvamdan dolayı hiç bir ırkın safiyetini muhafaza edemediği erbabınca malum ve müsellemdir. Ancak şurası da kabil-i inkâr değildir ki bugün hakikat halde safi olarak ırk mevcut olmasa bile ırk akidesi her yerde vardır. İslavlar, Cermenler, Anglosaksonlar, Mongollar, Araplar, kanlarındaki karışıklığa rağmen kendilerini öyle yani diğer ırklardan farklı olarak telakki ederler, ve bittabi aynı muhayyel ırka mensup olan efrad arasında bu kanaat-ı samimiye dolayısıyla bir tesanüt, bir karabet, bir kardeşlik hissi peyda olur. Esasen milliyet de ister muhayyel ve mevhum ister hakiki esbab ve evamilden mütevellit olsun duygularda iştirakten ibaret değil midir. Malum olduğu vechile bazı fikirler ve kanaatler vardır ki, hakikate tekabül etmese bile hakikat diye telakki olunduğundan

dolayı başlıbaşına bir kuvvet teşkil eder. Mareşal Fuş "Maren" muharebesinde Fransız askerinin şecaat ve kahramanlığını tahrik etmek için mütemadiyen Fransız ırk-ı kadiminden bahsederdi. Fransız ırkının hakikat-ı halde mevcut olup olmadığını araştırmak hiç bir vakit Mareşal "Fuş"un hatırına gelmemiştir. İlm-i teşrih erbabı, beşeriyetçiler ırk prensibinin bir vehimeden ibaret olduğunu cildler dolusu ilmi yazılarla isbat edebilirler. Fakat cildler dolusu yazılarla bu vehimenin hüküm ve tesirini izaleye muvaffak olamazlar. Şu kadar ki bugün ekser memleketlerde müşterek terbiye, müşterek muhit, müşterek duygular gibi bazı evamil vardır ki ırkın hüküm ve tesirini izale eder, muhtelif ırklara mensup zümrelerden gayr-ı kabil iftirak bir kül vücuda getirir. Bu suretledir ki bugünkü Avrupa alelekser muhtelif ırklara mensup zümrelerden müteşekkil milletlerle meskundur. Ve bundan dolayıdır ki **Ziya Bey**in tarifinde ırk prensibi menfi prensipler sırasına geçmiştir.

Coğrafi âmil- Merhum üstadın sahifelzikr tarifinde mucib-i istiğraf ve şayan-ı münkaşa bir cihet vasa o da coğrafi âmilin menfi prensipler sırasına geçmesidir. Esasen bu mühim âmili terbiyeden tefrike nasıl imkân bulanabilir? Coğrafi âmil demek esas itibarıyla muhit ve terbiye demektir. Daimi surette aynı memlekette yaşayan, aynı kanunlara, aynı iklimin tesiratına, aynı ictiai ve iktisadi şeraite tabi olan efradın ruhları kaynaşmaması ve bu suretle bu efradın bir kül, bir millet teşkil etmemeleri gayrımümkündür. Bütün milel-i mutemeddine tarihleri buna şahittir. Bu hususta bir su-i tefhim mevcut olduğunu kabul etmek mecburiyeti vardır. Merhum olsa olsa millet **nation** ile unsur **nationalite** mefhumlarını birbirinden tefrik etmemiştir. Bu da **Türkçlüğün Esasları** kitabındaki şu fıkra ile sabittir: *"Coğrafi Türkçülere göre millet aynı ülkede oturan ahalilerin mecmuu demektir. Mesela onlara göre bir İran milleti, bir İsviçre milleti, bir Belçika milleti, bir Britanya milleti vardır. Halbuki İran'da Farsi, Kürt ve Türk'ten ibaret olmak üzere üç millet, İsviçre'de Alman, Fransız, İtalyan'dan ibaret olmak üzere yine üç millet, Belçika'da aslen Fransız olan Valonlar'la, aslen Cermen olan Flamanlar mevcuttur. Büyük Britanya adalarında ise Anglo-sakson, İskoçyalı, Galli, İrlandalı namlarıyla dört millet vardır. Bu muhtelif cemiyetlerin lisanları ve harsları biribirinden ayrı olduğu için heyet-i mecmualarına millet adını vemek doğru değildir."*

Görülüyor ki merhum bir İran, bir Belçika, bir İsviçre, bir İngiliz milleti mevcut olduğunu kabul etmiyor. Halbuki bugünkü "**millet-nation**" telakkisine göre bunlar müstakil ve gayr-ı kabil-i inkisam birer millet teşkil ederler. Filvaki İran'daki Kürt ve Türk, İngiltere'deki İskoçyalı ve Gallı unsurların kavmiyet itibarıyla hususiyetleri vardır. Fakat milliyet itibarıyla diğer vatandaşlarından ayrı-gayrı addolunamaz. Bu ayrılığı kabul edersek bugünkü Avrupa'nın ekser memleketlerini ve bilhassa şimalî Amerika'yı vahdet-i milliyeden büsbütün mahrum addetmek zarureti vardır.

Bilhassa İsviçre ve Belçike milletleri Harb-i Umumi gibi tarihte emsâli na-mesbuk bir

buhrana bir acı imtihan ve tecrübeye bile mukavemet etmişlerdir. Irkî ve cinsî münasebetlere hissî ve fıtrî teveccühlere rağmen gerek Belçika'da ve gerek İsviçre'de milli vahdet ve tesanüd bütün kuvvetiyle mevcudiyetini muhafaza etmiştir. Bu üç millet arasındaki lisan farkı olsa olsa unsur farkını vücuda getirir. Yukarda da izah olunduğu vechile unsur farkı vahdete, milli tesanüde kattiyen halel getiremez. Bu da şununla sabitir ki Fransızca mütekellim bir Lozanlı zihniyet, halet-i ruhiye, tarz-ı tefekkür, seciye ve tarz-ı hareket itibarıyla yine Fransızca mütekellim bir Parisli'den ziyade Almanca mütekellim bir Zortahlı'ya daha yakındır!..

Merhumun coğrafi diye tabir ettiği memleket ve muhit vahdeti o kadar kuvvetlidir ki meşhur "**Herder**" milliyeti teşkil eden diğer bilcümle evamili büsbütün bertaraf ederek "memleket demek millet demektir" iddiasında bulunmuştur. İhtimal ki "Herder" mübalağa ediyor. Memleket veya muhit milletin teşkili için başlıca âmil olabilir, fakat tek başına milliyeti vücuda getirmez.

Ne tarihte, ne zamanımızda aynı toprağın mahsulü olmayan bir millet mevcut değildir. Filvaki bazı müellifler memleketsiz millete misal olmak üzere Çingeneler'i gösteriyorlar. Halbuki Çingeneler'e millet vasfını izafe etmek doğru olamaz. Onlar olsa olsa bilcümle efradı aynı içtimai sınıfa mensup bir unsur hükmünde telakki olunabilir.

"**Renan**"ın millet hakkındaki şu şairane tarifi hakikaten pek manidardır. "*Bir millet muayyen bir kitle-i beşerin bir kıta-i arziye ile izdivacından doğar.*" Mamafih yanlış anlaşılmasın! Coğrafi esas ittihaz etmekle "enmuzec-i ictimai"nin toprağın ve iklimin mahsulü olduğunu iddia eden "**De Molan**"ın mahut nazariyesine iştirak etmiş olmuyoruz." Enmuzec-i ictimai"yi merhum üstad tarafından pek güzel isbat olunduğu vechile yine muhit-i ictimai yani müşterek terbiye, müşterek şerait-i hayatiye vücuda getirir. İklimin tesiri ikinci derece gelir. Fakat müşterek terbiye, müşterek şerait-i hayatiye, müşterek muhit-i ictimai, müşterek menafi ancak coğrafi vahdetle mümkün olur. "**Kamil Jolyan**" Fransız milletinden bahsederken şu yolda hatm-ı kelâm ediyor: "*Müşterek toprak sayesinde Fransız Golva, Bereton, Frank ve sair namlar tahtında binlerce sene milli dehanın zeval-ı na-pezir tahmini muhafazaya muvaffak olmuşlardır.*"

Aynı prensibi takip ederek diğer bir Fransız müellifi: "*Bizim (Fransız) mevcudiyet-i milliyemizi ihzar eden bir Genuis Lcsi yani bir mahalli deha vardır*" diyor.

Şimdi artık gerek merhum üstadın ve gerek **Ahmet Bey**in aynı prensiplere tab'an müsbet olmak üzere gösterdikleri âmilleri daha büyük bir vuzuh ve katiyetle tetkik edebiliriz.

Merhum üstad:

Lisan, din, ahlak ve **bediiyat,** yani **terbiye.**

Ağaoğlu Ahmet Bey:

Dil, din, dilek

Diyor. Türkçülüğün iki ricali dil ve din hususunda müttefiktirler. Yalnız üçüncü âmile biri dilek, diğeri terbiye diyor. "Dilek" de esasen terbiye mahsulü olduğundan bu hususta dahi ittifak var demektir.

Şu kadar ki netice itibarıyla bir olan bu iki tarifi essel-esas ittihaz etmekle beraber dilek, ve Ziya Beyin mektep tabirince terbiye ve abd-ı âcizinin yine merhumdan menkul tabirince akideden maada birinci iki âmilin tesir itibarıyla mutlak olmadığını kabul etmek zaruridir.

Evvela **din**'i ele alalım.

Din birliği- Hiç şüphe yoktur ki din birliği Türlüğün en mühim rüknlerinden (*dayanak*) biridir. Esasen yukarda zikrettiğimiz Boşnak neferinin muhaveresinden de anlaşıldığı vechile bazı ahvalde dil birliği mevcut olmadığı halde yalnız din birliği sayesinde akide ve Ahmet Beyin tabirince dilek hasıl olur. *Memleketimizde yüzbinlerce, ahali vardır ki en ziyade din vahdetinin müzaharetiyle ve zemin ve zamana muvafık bir siyaset-i idariye ile Türklüğe pek çabuk temsil ve intibak edebilirler. Bu hususta bilhassa Vilayet-i Şarkiyenin bir kısım ahalisini misal olarak zikre lüzum var mıdır?* Fakat şuriası da kabil-i inkâr değildir ki dinin akide üzerine tesiri nisbî ve izafidir. Asrî şuur-u milliden mahrum olanlar için din demek herşey demektir. Fakat lâiklik devresinde, dinin umumi hayattan çekilip fertlerin vicdanına iltica ettiği bir zamanda din ve mezhebin her halükârda milli akidenin lâzım gayrımefariki olduğu iddiası Türkçülüğün iki üstadına isnad olunamaz. Bu fikri kabul edersek bugün bu sene Bosna Hersek'de sakin milyonlarca Müslümanın vatandaş sıfatından mahrum kalması, Arnavutluk'ta Müslüman ve Hıristiyan Arnavutlar'ın, Suriye'de Hıristiyan Araplar'la Müslüman Araplar'ın Hindistan'da Müslüman Hindûlarla Budist Hindûların ayrı ayrı milletlere mansup olduklarını, mezhep itibarıyla Musevi oldukları halde İtalya'da Başvekil mertebesine kadar çıkmış olan Lotsatilerin, Harbiye Nazırlığı yapmış olan General Otolnagilerin İtalyan olmadıklarını, Alman milletini harpten sonra duçar olduğu galiz mezelletlerden kurtaran Alman ricalinin ilk saflarında bulunan ve münörtecilerin hain kurşunlarına kurban olan Ratecavların, Alman olmadıklarını, İngiliz kabinelerinde her zaman mümtaz mevkiler işgal eden Lordridinhlerin Sirofosların İngiliz olmadıklarını kabul etmek lazım gelir. Böyle bir zehabın ne merhum üstadın ne de Ahmet Beyin hatır ve hâyâline asla tebadir etmeyeceği âşikârdır.

Prof."Hoze" milliyet esaslarını tahlil ederken din âmili hakkında şu yolda idare-i kelâm etmiştir:

"Din âmili pek mühimdir. Katolik olan Lehistan ırk kardeşleri olan Slavlar meyanında mevcudiyet-i milliyeyi muhafazaya muvaffak olmaları Ortadoks olan Slavlar ile Protestan olan Şarkî Almanya ahalisi arasında bulunduklarından ileri gelir. İrlanda'nın idame-i hayata muvaffak olması da Protestan olan İngilizler ile aralarında mevcut olan din fark ve ihtilafına matuftur. Cenup, ve Balkan İslavlarında din, her vakit milletin hasse-i mümizesi hükmünde bulunmuştur. Fakat buna mukabil ne kadar zıt hadise ve şe'niyetler vardır! Yüzde otuzaltısı Katolik olan Almanlar üç-dört mezhebe münkasim olan İsviçre milliyeti, lâ-ya'd lâik mezheplere ayrılan genç Amerikan milliyeti hiç bir vakit din ve mezhep kadrosuna giremez. Milletler yükseldikçe günden güne sinelerine muhtelif dini unsurları kabul ve ithal ediyorlar. Bugünkü asrî hayat ve bu hayata merbut olan cereyanlar milliyeti tedrici bir surette lâikliğe doğru sevk ediyor, Nitekim bugün bütün hadisat ve müessesat-ı ictimaiye dahi lâikliğe doğru yürümektedir."

Meseleyi layıkıyla ta'mik edersek görürüz ki birçok ahvalde din milliyeti vücuda getirmek şöyle dursun büsbütün uyuşturur. Bunu da en ziyade Türkçülüğün üstadlarının herkesten iyi bilmeleri lazım gelir. *Osmanlılık devrinde Türk şuur-u millîsinin gayr-ı meksuf kalmasına, Türkler'in uzun müddet vicdan-ı millîden mahrum bulunmasına, Türkiye'de milliyetperverliğin uyanmamasına sebep dinin hayat-ı umumiye hâkimiyeti değil mi?* Dinin işbu hâkimiyeti devrinde Türk'ün kendine mahsus bir edebiyatı, bir irfanı mevcut olmadığı gibi vicdan-ı millîsi dahi büsbütün gayr-ı mahsus idi.

Dil- Dil âmilinin ehemmiyet-i mahsusasını uzun uzadıya izaha lüzum görmüyorum. **"Maye"** tarafından izah olunduğu vechile *"dil milletleri birbirinden tefrik eden en mühim en vazıh ve en müessir âmildir."* Fransa'da başka başka unsurlara mensup olan "Selet"lerin "Frank"ların ve Borgunların.. dil vasıtasıyla Fransızlığa intibak ettikleri tarihle sabit olmuyor mu? Yalnız Fransızlar'da değil bugünkü diğer mutemeddin milletlerde dahi dil vasıtasıyla başka milletlere intibak eden pekçok unsurlar vardır.

Bugünkü Avrupa'ya dikkatli bir nazarla bakarsak görürüz ki milliyetler mücadelesinde en ziyade dile ehemmiyet veriliyor. Rumeli'de çapraşık bir surette karışmış olan Rum, Bulgar, Ulah, Arnavut gibi Hıristiyan unsurları birbirinden tefrik etmek için dilden başka çare bulunmamıştır. Dilleri birbirine benzeyen milletler kendilerini "dildaş"larından tefrik ettirmek için pekçok sarf-ı gayret ediyorlar. Mesela Almanca mütekellim İsviçreliler Almanlar'dan tefrik olunmak üzere mahalli lehçeleri kemâl-i itina ile muhafaza ve inkişaf ettirmeye çalışıyorlar. Norveçliler dillerini Danimarka lisanından ayırmak için türlü türlü ıslahata

teşebbüs ediyorlar. Yeni bir devlet teşkil etmiş olan Çekler milli dile o derece tassupla sarıldılar ki beynelmilel mahiyeti haiz "tiyatr" gibi lugatler için bile Çekçe kelimeler kullanmaya yelteniyorlar.

Bizde dahi Türkçülüğün en birinci tezahüratı lisan sahasında başlamadı mı? Türkçülerin ilk işi Selanik'teki **yeni lisan** nâmıyla bir cereyan açmaktan ibaret olmadı mı? Bu yeni lisan cereyanı sayesinde eski erbab-ı kalemin Arap ve Acem-perestliğine udebanın ve hatta gazetecilerin istilaperdazlığına nihayet verildi. Lisanın tasfiyesi fevke'lmemul bir suretle emrivaki haline gelmiştir.

Hindistan'da dahi milli intibahı inkişaf ettirmek için milli intibah mücahitleri tarafından en ziyade dile ehemmiyet veriliyor. Bu münasebetle makalat-ı cemaliye unvanıyla Farsi olarak Hindistan'da neşrolunan mecmuada Şarkın pek ileri düşünen mütefekkir dâhilerinden **Şeyh Cemalettin-i Efgani**'nin vahdet-i lisanın ehemmiyeti hakındaki şu fıkrası şayan-ı dikkattir.(X)

"Vahdet-i lisan hayret-engiz bir vesile-i rabıtadır... Vahdet-i cinsiyenin başka mahiyet-i mümtazesi ve ruh-u hayatı yoktur... İnsanlar arasında daire-i şümulu vasi olup birçok efradı yekdiğerine merbut kılan iki rabıta vardır:

*Biri -**Vahdet-i lisan**... Diğeri-**Din**...*

Vahdet-i lisanın, yani vahdet-i cinsiyenin (ırkın, milletin) hiç şüphe yoktur ki, dünyadaki beka ve sebatı dinden daha devamlıdır. Çünkü az bir zaman zarfında değişmez. Halbuki ikincisi böyle değildir. Lisan-ı vâhid üzere konuşan ırkı görürüz ki bin senelik bir müddet zarfında vahdet-i lisandan olan cinsiyete bir halel tari olmadan iki-üç defa tağyir-i din ediyor. Bilfiyoruz ki umur-u dünyeviyede vahdet-i lisan merbutiyetinin tesiri din merbutiyetinden daha kuvvetlidir. Bunun içindir ki Hıristiyan bir Yunanlı büt-perest Eflatun, Aristo, Sokrat merbutiyetinden dolayı tefahür eder. Halbuki Hintli bir Hıristiyanın, vahdet-i diniyesinden dolayı Hıristiyan Nevton ve Galile ile iftiharı hiç de şayeste değildir. Mahiyet-i vahdet-i lisandan ibaret olan cinsiyet vahdeti gitgide ecnebileri dahi kendi dairesine ithal ederek işbu vahdetle mutasaff olan (saflaşan) gayrı aşiretleri kuvvetlendiriyor. Ve diğer ırklar meyanında kader ve kıymetlerini tayin ediyor, şan ve şevketlerini yabancı kabilelere de kabul ettiriyor. Vahdet-i mezkure ile muhtelif aşiretler bu dereceyi ihraz ettikten sonra müctemi kuvvetleri sayesinde dünyada saadet-i din kabul olunan bilcümle hususta muvaffak olurlar."

X **Türk Yurdu Mecmuası**-3, sayfa 47-48. Mütercimi: Resulzade Mehmet Emin

Görülüyor ki Müslüman ve Budist Hintlileri İngiliz hâkimiyetine karşı müttehid bir kitle halinde harekete getirmek maksadını takip eden şarklı **Şeyh Cemalettin-i Efgani** ile garplı mütefekkirlerin efkârı arasında bu hususta hiç bir fark yoktur.

Fakat din bahsinde izah olunduğu veçhile bu hususta dile dahi tahdidî ve takyidî bir mahiyet atf ve isnat etmek doğru değildir. Çünkü yukarda da bir nebze bahs olunduğu vechile başka başka diller konuşan aynı millet efradı yok değildir. Vahdet-i lisandan mahrum oldukları halde bugünkü Avrupa'nın en kuvvetli ve en vahdetli milletlerinden ma'dut olan İsviçre ve Belçika meydanda iken dil âmiline milliyet bahsinde hakk-ı inhisar vermek mümkün müdür? İsviçre'nin her bir müstakil kantonunda dahi ayrı ayrı lehçeler mevcuttur.

Belçika'da iki dil mevcuttur ki yekdiğerinin asarı hasb-ı canı olan iki ırk ile münasebet-dardır. Ahalinin bir kısmı gallugişten (kîlukal) azade olarak Fransızca konuştukları halde diğer bir kısmı Almanca'nın bir lehçesi mesabesinde olan Flamanca konuşur. Harbten evvel ve Harb esnasında bazılarında dil farkının "Valonlar" "Flaman"ları birbirinden ayıracağı zehabı mevcuttu. Fakat yukarda bilmünasebe izah olunduğu vechile Harb-ı Umumi bu tefrika endişesinin bir vehimden ibaret olduğunu isbat etmiştir. Şurası gariptir ki "Valon"larla Flamanlar arasında vahdet-i milliye, Belçika devletinin topraktan büsbütün mahrum bulunduğu hengâmede, memleketi işgal eden Almanlar'ın kullandıkları bütün vesâik-i cebriyeye rağmen bütün kuvvetiyle tezahür etmiştir.

Mamafih bu kadar uzaklara gitmeye ne hacet? Etrafımıza dikkatli bir göz gezdirsek hakikatı bütün çıplaklığı ile görebiliriz. Memleketimize muhacereten gelmiş olan binlerce Girit'li vardır. Memleketimizde tahsil görmüş olan Giritliler'den sarfınazar bu muhacirlerin kısm-ı azamı Rumca'dan başka dil konuşmazlar. Türkçeyi öğrenenler bile aralarında Rumca konuşmayı tercih ederler. Bunların bir kısmı yarım asırdan fazla bir müddet evvel Türkiye'ye gelip Tarsus civarında Türk köyleri meyanında yerleştikleri halde el'an Rumcayı ana dili olmak üzere muhafazaya devam ediyorlar.

Akide itibarıyla halis-muhlis Türk oldukları halde bu vatandaşları Rumca konuştuklarından dolayı Türklük camiasından hariç addetmek kimsenin hatırına gelir mi? İzmir sokaklarında alenen Rumca konuşan birçok Girit Türklerine tesadüf olunur. Bu Rumca tekellümü işitenler gayriihtiyari olarak deruni bir asabiyete kapılsalar bile müsamaha etmek mecburiyetinde bulunuyorlar. Çünkü geçici ve zaruri bir safhadan ibaret olduğunu ve birkaç sene sonra bu safhadan eser kalmayacağını herkes bilir ve takdir eder. Memleketimizde İspanyolca konuşan Musevi vatandaşlar da vardır. Lisana milliyet bahsinde mutlakiyet ve hakk-ı inhisar atf ve isnat olunursa onları İspanyol addetmek lazım gelir. Halbuki beş asır evvel tekrar İspanyolların din taassuplarına kurban olarak tard ve nefy olunan Museviler ile İspanyollar arasında bir nevi alaka ve münasebet bulunduğunu izah etmek abestir.

MİLLİYET DEMEK ZİHNİYET DEMEKTİR

Milliyeti teşkil eden âmillerin aynı millette birleştiği nadiren görülür.

Gustav Le Bon

Bütün bu izahattaan şu neticeye varıyoruz ki:

"Din, dil, dilek"i milliyetin ekayim silsilesi hükmünde telakki etmekle beraber hiç birine mutlakiyet ve hak inhisar bahş olunamaz. Binaenaleyh milliyet için en doğru ve veciz tarif yine **Ahmet Bey** tarafından zikrolunduğu veçhile:

"Bazı müdekkikler milliyet demek zihniyet demektir, diye iddia etmişlerdir. Bizce de milliyetin en doğru ve en ilmi tarifi budur."

Bu suretle **Ağaoğlu Ahmet Bey** yukarda merhum üstattan menkul olarak serd ve izah ettiğimiz akide nazariyesine iştirak etmiş oluyor. Aramızda yalnız istilah ve tabir farkı vardır. Çünkü esas itibarıyla azçok farklarla dil, akide ve zihniyet aynı mefhumu ifade ederler.

Binaenaleyh "dil, din, dilek" umdesini takyidî ve tahtidî bir manada telakki etmeyip tahlili ve teşrihi mahiyette bir vecize makamında addetmek zaruridir. Filvakide her üç âmil zihniyetin muhasalasıdır. Her bir âmilin tesir ve ehemmiyeti ise zemin ve zamana, mevzu ve muhite göre değişir. Bazı muhitlere göre din zihniyetin esasını teşkil ettiği halde diğerlerinde zihniyet en ziyade dil ve terbiyenin muhasalasıdır.

Zamanımızda "ruh-u akvam" ile en ziyade tuğal(?) eden ve bu hususta en meşhur âsârı vücuda getirmiş olan "Gustav Le Bon" meseleyi şu vecize ile telhis etmiştir:

"Milliyet döt muhtelif âmil ile vücuda gelebilir. Irk, dil, din ve menfaat."

Şu kadar ki bu dört âmilin aynı millette birleştiği nadiren görülür.

Gustav Le Bon'un bu vecizesinden yalnız son fıkrasını şâyân-ı kabul görürüz. Biz daha ileri giderek bir veya iki istisnadan sarf-ı nazar Avrupa ve Amerika'da bütün milliyet âmillerini cami hiç bir millet mevcut olmadığını temin edebiliriz. Ancak hekim-i müşarünileyhin milliyet esasları olmak üzere zikrettiği âmillerden dil ve din'den maadasını fikrimize müteallik olarak muvafık görmüyoruz.

Irk Prensibi- Yukarda bilmünasebe izah olunduğu veçhile **ırk prensibi** zamanımızda hiç bir yerde mevcut değildir. Yalnız bazı ahvalde muhayyel ve mevhum bir şekilde

tecelli eder. Meşahir-i ictimaiyyundan ve Sorbon profesörlerinden "**Kamil Jolyan**" tarafından mükemmel surette isbat olunduğu veçhile zamanımızda ırrk ercufeden başka bir şey değildir. Müşarünileyhe göre ırk yalnız zamanımızda değil daha kablettarih bile Anka kuşu mahiyetinde ismi var cismi yok birşey gibi idi. Badeltarih Cermen istilaları, kurun-u vusta muharebeleri, muhaceretler vesaire esasen mevcut olmayan ırk mefhumunu siyasi kıymetten büsbütün tecrit eylemiştir. Bunun içindir ki bugün milliyet bahsında ne ilmi tetebbularda ne de ameli hayatta ırk mefhumu asla ka'le alınmaz.

Menfaat Prensibi- "Gustav Le Bon"un zikrettiği âmiller meyanında "menfaat" âmili vardır ki burada şimdiye kadar mevzubahs olmamıştır. Filvaki milliyet bahsinde menfaat âmilini bertraf emek doğru değildir. Yalnız menfaat saikasıyla tebdil-i din ve cins etmiş olan unsurlar için misaller tarihte yüzlerce tadat olunur. Nüfuz-u nazar sahibi bir gazete muharriri milliyet meselesinden bahsederken şu mütalaayı ileri sürmüştür: "*Irk vahdeti, lisan birliği, tarihi tesanüt gibi âmillerin yanında ve belki cümlesinin fevkinde menafi-i maddiyeyi nazar-ı itibara almalıdır. Bazı zümre ve kütleler kuvvetli veyahut kuvvetli olmak üzere bulunan bir memleketin hazain-i tabiiyesinden, vesait ve kavain-i maddiyesinden hisse-mend menfaat olmak maksadıyla anasır-ı vahimelerini feda etmekte tereddüt etmezler.*" 19. asrın nısf-ı ahirinde buna dair pekçok misaller görülmüştür.

"**Juhanne**", müstehziyane bir lisanla diyor ki;

"Milliyet prensibi sevk-i menfaatla zemin ve zamana göre türlü türlü kisvelere bürünür. İcabında kendini fevkalade mefkure-perest gösterdiği gibi zamanında maddiyatperestliği ileri sürmekten çekinmez. Bazen mesalimat-perestliği tutar, sırasında sulhperestliği de ihmal etmez."

Maamafih "menfaat"ı ruh üzerine icra-yı tesir eden âmiller meyanında zikretmek doğru değildir. Çünkü menfaat indî ve izafî bir meseledir. Bazılarının menfaat telakki ettikleri şeyi diğerleri mazeret telakki eder. Aynı zümrenin efradı arasında bile mensup oldukları sınıfa göre menfaat hususundaki nokta-i nazarları değişebilir. Bazen maddi ve bazen manevi menfaat galip gelir.

Şunu da nazar-ı dikkatten dûr tutmamalıdır ki, menfaat, ister maddi olsun ister manevi olsun, ancak başlangıç için müessir olabilir. Ruh-u milli vücuda geldikten sonra menfaate hiç bir rol kalmaz. Başlangıçta başka başka diller konuşan, başka başka dinlere mensup olan zümre ve fertleri maddi veya manevi menfaat birbirine yaklaştırır, aynı millet mesabesinde kaynaştırır, muhtelif parçalardan bir kül vücuda getirir. Fakat mürur-u zamanla menafi-i müştereke şuur ve mefhumu büsbütün otadan kalkar, tahte'l-şuur tabakalarına nakl-ı mekan eder. Ortadan şuurlu olarak müşterek bir vicdan, müşterek bir ma'şeri irade kalır ki en müthiş buhranlara, en vahim sarsıntılara bile mukavemet eder; sıra gelir ki menfaat değil can ve hayat bile mevzubahs olmaz

İNTİBAK NASIL OLUR?

"İnsanlar sakin oldukları memleketin mahsulüdür. İklim ve toprağın basmış olduğu damgayı asırlar bile silemez."

Victor Berar

Artık zannedirim ki evvelki fasıl bize intibak yollarını göstermek için kâfidir. Milliyeti teşkil eden anasır belli olduktan sonra intibak yoları açık ve malûm demektir. Milliyet prensiplerini birer birer nazar-ı tetkikten geçirmek suretiyle gayr-ı Türk addedilen unsurları hakiki Türk unsurundan ayıran âmillerin neden ibaret olduğunu tesbit etmek ve ondan sonra bu alâmet-i farikaları ortadan kaldırmak çarelerini araştırmak lâzım gelir.

Eminim ki bu metod dairesinde tetkikata girişirsek pek garip ve hayr-bahş neticelere varabiliriz. O vakit kani olacağım ki bugün "gayr-ı Türk" addettiğimiz unsurlar esas itibarıyla Türklükten zannolunduğu kadar uzak değillermiş.

Bu alâmet-i farikaları tayin ve tesbite girişince hayretle görürüz ki bilhassa inkılâptan sonra Türklerle gayr-ı Türk addolunan unsurları birbirine bağlayan ve sathî bir nazardan gizli kalan pek mhim âmiller vardır. Evvelemirde onları izah edelim:

Muhit-i ictimaî- Bir memlekette daimi ve müsmir bir surette beraber yaşayan efrad bittabi aynı muhit-i ictimaînin tesiratına tabi olurlar. Muhit-i ictimaî bir memlekete mahsus olan maddi ve manevi şerait-i hayatiyenin muhasalasıdır. Tarz-ı hayat iklimin, iktisadi hayatın şerait-i umumiyesine göre tayin ve tahakkuk eder. Aynı iklime, ictimai ve iktisadi şeraite tabi olan efradın seciyeleri azçok farklarla birbirine pek yakın olur. Sosyologların biri, mübalagakârane bir ifade ile: Milletler sakin oldukları memleketin iktisadi sistemine göre teşekkül ederler. Muhtelif memleketleri keşf-i güzar ederek Almanya, İngiltere, İran, Türkiye, Rusya'da sakin milletler hakkında uzun uzadıya tetkikat yapmış olan meşahir-i muharririnden "**Victor Berart**" bütün seyahatnâmelerinde şu umdeyi esas ittihaz ediyor: *"İnsanlar sakin oldukları memleketin mahsulüdür. Toprağın, iklimin basmış olduğu damgayı asırlar silemez."*

Bazı beşeriyetçiler insanları hayvan cinslerine teşbih ederek nasıl her memleketin kendine mahsus mecmua-i hayvanatı olduğu gibi her memleketin kendine mahsus insanları olduğunu kabul ederek insanlar için *"Faune social"* tabirini kullanıyorlar. Binaenaleyh muhit-i ictimai itibarıyla iştirak nokta-i nazarından bu memlekette sakin olan unsurlar ister Türk, ister gayr-ı Türk olsun aynı cins, aynı zümreye mensupturlar. Ve bazı müelliflere göre, bu iştirak dolayısıyla aynı milletten addolunmalıdır.

Esasen bir milletin en birinci hasse-i mümeyyizesi hars değil midir? Harsı tahlil ederek görürüz ki memleketimizde sakin Türk, gayr-ı Türk, Müslim, gayr-ı Müslim ahalide

hars bir dereceye kadar müşterektir. Merhum üstadın tarifine göre *"hars bir milletin dinî, ahlakî, hukukî; bedîî, lisanî, iktisadî, fennî hayatlarının âhengdâr bir mecmuasıdır."* Bu tarifde zikrolunan âmillerden din ve lisan bertaraf edilirse diğer âmillerin hiç birinde cins ve mezhep farkı göze çarpacak bir derecede değildir.

Ahlak: Ahlak itibariyle unsurlar rasında fark yok değildir. Fakat bu farklar iştirak noktalarına nisbetle hiç mesabesindedir. Bu gibi farklar aynı unsura mensup muhtelif sunuf-u ictimaiye arasında da bulunur. Mesela tahsil görmüş ile tahsil görmemiş iki Türk veyahut memuriyette imrar-ı hayat etmiş olan bir Türk ile ticaretle geçinen bir hemcinsi arasında ahlakça elbette fark vardır. Bu fark belki aynı ictimaî sınıflara mensup anasır-ı muhtelife efradı arasındaki faklardan daha kuvvetlidir.Buna rağmen hutut-u siyasiye itibarıyla muhtelif sunuf-u ictimaiye ve muhtelif anasır-ı milliyeye şâmil olmak üzere memlekette vahdet-i ahlak mevcut olmadığı iddia olunamaz. Çünkü yukarda izah ettiğimiz vechile ahlak da muhit-i ictimaiyenin mahsulüdür.

Hukuk : İmtiyazat-ı mezhebiye hüküm-ferma olduğu zaman anasır arasında ahkam-ı şahsiye mesailinde bir dereceye kadar ayrılık-gayrılık mevcut idi. Fakat Cumhuriyet hükümeti tarafından vücuda getirilen hukuki inkılâptan sonra anasır arasında zerre kadar hukuk farkı kabil-i tasavvur olunamaz. Binaenaleyh bu vatanda bil-cümle ahali aynı hukuki sisteme, aynı kanunların tesiratına tabi bulunuyor.

Maâkılevi, Bedii : Bu memlekette sakin anasır arasında maâkılevî ve bedii vahdetî bellibaşlı bir surette ihlâl edecek hiç bir âmil yoktur. Hasköy veya bilat-Yahudisinin musiki zevkleriyle Kasımpaşa veya Anadolu Türkünün musiki zevklerini birbirinden ayırmak mümkün müdür? Samsun, Erzurum veya Kayseri'den İstanbul'a gelen Ermeniler ile yine o havaliden buraya gelen Türkler arasında bedii ve maâkılevi seviye itibarıyle ne fark vardır, alaturka musikisi hânende ve sâzendeleri meyânında Ermeni veya Museviler'den temayüz etmiş simâları az mıdır? Güya Avrupa irfanına temsil etmiş, Beyoğlu mahfelinde vakit geçiren pekçok Ermeni ve Musevi münevveranı bilirim ki alaturka musikisine bayılırlar. Güya alaturka musikiden zevk almak bir nişâne-i cehalet imiş gibi bu incizâb-ı derûniyi ancak hicap ile itiraf ederler.

İktisadî, Fennî : İktisadî, fennî iştiraki isbat etmek için uzun uzadıya uğraşmaya lüzum görmüyorum. İkisadi sistem memleket ve devlet işidir, anasır işi değildir. Memlekette sanayinin dûn bir seviyede kalması usûl-i ziraatin ibtidaî bir şekilde bulunması, mali usullerimizin derece-i kemâle baliğ olamaması gibi ahvâlden, yalnız şu veya bu unsur müteessir olmaz, bütün memleket ahalisi derece derece bu sistemin tesiratından müteneffi veya mutazarrır olur. Milli iktisat tam manasıyla millîdir, asla unsurî olamaz.

Hars âmillerinden unsurlar arasında ayrılık-gayrılık vücuda getirecek olan yalnız din ile dil kalır. Lâdinî bir cumhuriyette dini ferdi vicdanlara irca eden milliyetperverlik devresinde milliyet sahasında dinin kat'i ve inhisarı bir tesir haiz olamayacağını yukarda izah etmiştik. Geride yalnız dil meselesi kalır.

Ana Dili : İşte **Türkleştirme**, millileştirme gayesine doğru en birinci merhale şüphesiz ki dilin, Türkçenin umumileştirilmesidir. Onun içindir ki Türklüğün başlıca nigâhbanları olan **Ocaklılar** en evvel bu mesele ile iştiğale başlamışlardır.

Burada dilden maksat şüphesiz ki **ana dili**'dir. Çünkü ana dili terbiyenin esasü'l-esasıdır. "*İnsan en samimi, en deruni duygularını ilk terbiye zamanında anasının kucağında anasının dili ile alır, daha beşikteyken işittiği ninnilerle ananın veya büyük ananın kucağında dinlediği hikâye ve masallarla ana dilinin tesiri altında kalır. Ruhumuza vücut veren, bütün ahlakî, bedîî duygularımızı ana dili vasıtasıyla almışız.*"

Dil bir kitle-i elfazdan ibaret değildir. Sarf, nahiv ve iştikak dolayısıyla kendine mahsus bir tefekkür mekanizması vücuda gelir. Aynı dili konuşmak bir dereceye kadar aynı suretle düşünmek demektir. Ayrı diller konuşan iki adamın aynı suretle düşünmeleri pek müşkildir. Hükemâdan biri derdi ki birçok diller konuşmak müteaddit ruhlara mâlik olmak demektir. Fakat bir adamın iki ruhu olamaz. Yalnız ana dili ruhun dilidir.

Tarih de gösteriyor ki ana dili olmasaydı birçok milletler bugün mevcut bulunmayacaktı. İtalyan eyâletlerini vaktiyle birbiri aleyhine asırlarca müddet süren bî-aman muharebelere sevk eden siyasi ihtilaflara rağmen nihayet bir İtalyan milletinin vücuda gelmesi dil birliğinin neticesi değil mi? Alman ittihadının vâhid-i kıyasisi dahi dilden başka birşey olmamıştır.

Binaenaleyh hakiki Türk olmak isteyen unsurlar Türkçeyi resmi dil değil ana dili olmak üzere kendilerine mal etmelidirler. Vatandaşları millileştirmek gayesiyle Türkçenin neşr ve tamimi için ne kadar emek sarf olunsa ne kadar fedakârlık yapılsa yeri vardır.

Terbiye : Şüphesizdir ki hakiki Türk olmak için, Türk terbiyesine dahi malik olmalıdır. Fakat terbiyenin de başlıca vasıta-i nakli dil değil mi? Dili benimsemek binnetice harsı da terbiyeyi de benimsemek demektir. Mamafih şurası da kabil-i inkâr değildir ki muhit ve ihtilatın dahi terbiyeye pek çok tesiri vardır. Osmanlılık devri vatandaşları zümre zümre veyahut cemaat cemaat diye ayırmıştır. Osmanlılık camiası bir heyuladan başka bir şey değildir. Türklüğün mefkuresi bu camia heyulasını ortadan kaldırdı. Bu heyulanın yerine hakiki ve fiili Türklüğün camiasını vücuda getirmiştir. **Türklüğü mefkuresine sadık kalmak isteyenler ilme, akıl ve mantığa muğayır olan hissiyata mağlup olmayanlar bu memleketin nan ve nimetiyle perverde olan unsur-**

lar meyanında hiçbir kimsenin Türklük camiası haricinde tufeyli bir vaziyette kalmamasına sarf-ı gayret etmelidirler.

Bugün Teşkilat-ı Esasiye ahkâmına nazaran kanun nazarında hükmen mevcut olan camianın fiilen tesis edebilmesi için bu zümreler arasında ictimaî ve iktisadî münasebatı mümkün derece artırmağa çalışmalıdır. Henüz harsen büsbütün millileşmemiş olan zümreler efradının Türk camiasına yalnız hükmen değil fiilen dahi dahil bulundukları kanaatı cümlemizde yerleşirse ihtilatlar, münasebetler kendi kendine peyda olur.

İSİMLERİN TÜRKLEŞTİRİLMESİ

Karl Marx, Murdhay ismini muhafaza etmiş olsaydı kolay kolay sosyalizmin peygamberi olamazdı"

Anatole Leroy Beaulieu

İntibakın tamam olması için bir de isimlerin Türkleştirilmesi zaruridir. İsim ayrılık-gayrılık ifade ederse ferdin kendini Türk tanıması ve muhitinde de Türk nazarıyla bakılması gayr-ı mümkündür. Avrupa'nın muhtelif memleketlerinde ve Amerika'da Museviler'in intibakından uzun uzadıya bahseden Enstitü erkânından "**Anatole Leroy Beaulieu**" isimler meselesi hakkında şu yolda ifade-i kelâm ediyor: *"Ta ezmine-i kadimeden beri muhtelif memleketlerde intibak arzu ve teşebbüsündebulunan Museviler için isimler büyük bir hâil teşkil ederdi. Bu isimler asıl neseplerini neşr ve ilan eden birer levha mahiyetini haiz idiler. Müşkilata en ziyade "eski Nazi" zümresine mensup Museviler maruz bulunuyordu. Çünkü; **Sefaradim** zümresine mensup olan Museviler İspanya'ya gelir gelmez isimlerini İspanyollaştırmışlardı. Bu itibarladır ki en kibar salonlara İspanya ve Portekiz'in asılzâdegânına mahsus "**Medonza**" "**Decastro**" "**Nunez**" "**Alvarez**" "**D'Almeida**" ve saire gibi şaşadar namlarıyla kendilerini takdir ettirirlerdi. Birçokları bu isimleri ancak Hıristiyanlığı cebren kabul ettikleri zaman vaftiz münasebetiyle almışlardı. Fakat bir müddet sonra Felemenk ve Hamburg'a hicret ettikten sonra cebrî Hıristiyanlığı terkettilerse de vaftiz isimlerini bırakmamışlardı. El'an Amsterdam'da bu Musevi muhacirleri tarafından vaktiyle inşa edilmiş olan eski konaklar görülüyor ki başlarında asilzâdelik arması mevcuttur.*

Eski Nazi zümresine mensup olan Museviler bu hususta pek talihli olmadılar. Lehistan ülkesi Prusya ile Avusturya arasında taksim olunduğu zaman bu iki devlet Museviler'i Lehliler'den tefrik ve Almanlığa celbetmek maksadıyla isimleri Almanlaştırmağa mecbur etmişlerdi. Nitekim Fransa'da dahi Napolyon zamanında "1808" tarihinde bütün Musevi ai-

lelerine Fransız isimleri verilmişti. Maatteessüf 871 tarihinde Cezayir'de Museviler'in Fransız tabiiyetine kabulü münasebetiyle aynı tedbir ittihaz olunmamıştır.

Lehistan'da Almanya ve Avusturya tarafından Museviler'e verilen isimler parlak değildi. Avusturya ve Prusya memurları Musevilere dört sınıf isim taksim etmişlerdi. Bu isimlere mahsus da ücret tarifesi vardı. İsmin zarafet ve kibarlığına göre harç alınırdı. Hayvanat isimlerini natık olanlar meççanen veriliyordu. Çiçek veya ağaç manasını ifade edenler tarifeye tabi oluyordu. Bazı aileler resmi memurların verdikleri isimleri kabul etmeyerek arzularına göre isim intihap ederlerdi. Bu cümleden olarak meşhur ***Ruçild*** *ailesi ismini mağazalarındaki levhanın renginden iktibas etmiştir. Ruçild kelimesinin Almanca manası kırmızı levha demektir.*

Bilahare Museviler bu isimlerden çoğunun Alman ismi olmasına rağmen asıl ve şecerenin fark ve temyizine medar olduğunu takdir ederek tebdiline şitab etmişler, ve yerlerine Almanlar'dan kabil-i fark ve temyiz olmayacak isimler takınmışlardır. Musevi aileleri bunu yapmasalardı âlem-i medeniyete hizmet etmiş birçok meşahirin vazife-i ilmiyesi müşkilata maruz kalacaktı. Bu cümleden olarak sosyalizmin babası olan ***Karl Marx*** *"Murdahai" ismini muhafaza etmiş olsaydı nüfuz ve tesiri o kadar sürat ve suhuletle tevsi edemeyecekti. Kolay kolay sosyalizmin peygamberi pâyesine çıkamayacaktı.*

İsimlerin millileştirilmesi cereyanı bilhassa Macaristan'da tevsi etmiştir. Orada Museviler daha muhacereyi tekellüme başlamadan ve henüz Almanca mütekellim bulundukları bir sırada isimleri Macarlaştırmağa şitab etmişlerdir."

Görülüyor ki eski zamanlarda bile gerek Museviler'i intibak ettirmek isteyen hükümetler ve gerek intibak arzusunda bulunmuş olan Museviler en evvel isimleri millileştirmeğe teşebbüs etmişlerdi. Ve "**Anatole Leroy Beaulieu**" tarafından pek güzel izah olunduğu veçhile isimler millileştirmiş olmasaydı birçok müşahirin âlem-i medeniyete olan hizmetleri o kadar vasi bir sahada cereyan etmeyecekti.

Avrupa'yı azçok gezmiş olanlar pekâlâ bilirler ki orada isimlerin millileştirilmesi el'an devam ediyor. Mesela Fransa'da birçok kimseler vardır ki vaktiyle Almanya'dan yahut Alsas Loren'den hicret etmişlerdi. İsimlerinde son zamanlara kadar Alman şeması baki idi. Bu şemayı izale etmek için ilk fırsatta isimleri büsbütün Fransızlaştırıyorlar. Bu suretledir ki Almanca arslan manasında olan "Loeve" "Lion" ve geyik manasında olan "Hirsch" "Serf"e munkalib oluyor.

Bütün Balkan memalikinde dahi siyasi ilhaklar ve tekallübler neticesi olarak Bulgarlar Rum veya Sırp ve Sırplar Bulgar, Ulahlar Rum ve Bulgar oldukları zaman isimler pek çabuk istihaleye uğruyor. Ecnebilik şemasının izalesine gayret ediliyor. Harb-ı Umumiden

evvel Macaristan'daki Rumlar'la Avusturya'daki İslavlar aynı usulu takip ederek Macar ve Alman nam-ı müstearlarını kabul etmişlerdi.

Bizde dahi son zamanlarda Türkçülük cereyanının intişarına başladığı zamandan beri eski Türk isimleri olan Kaya, Aka gibi isimlerle Türkçe mana ifade eden Demir, Aydın, Er, gibi adlar pek ziyade mazhar-ı itibar olmuştur.

İsimlerin millileştirilmesi belki zevahir kabilinden telakki olunur. Fakat unutmayalım ki bazı hususatta zevahirin ahval-ı ruhiye üzerine pek büyük tesirleri vardır. Nitekim son inkılap münasebetiyle büyük mürcimiz **Gazi Hazretleri**'nin ilhamıyla kafalarımızın garipleştirilmesi için en birinci adım Şarklılık alâmet-i farikası olan fesler yerine şapkaları ikame etmekten ibaret olmuştur. Zahiri bir alâmetten başka bir şey olmayan şapkanın fes'i ihtilat etmesi sayesinde teceddüt hareketinin inkişâfı hususunda ahval-ı ruhiyeye tesir nokta-i nazarından ne kadar mühim faydalar görüldüğünü izaha kalkışmak malum-u ilam kabilinden olur.

MÜŞTEREK VİCDAN

Irk, din, dil, bütün bu prensipler müşterek vicdana dahil iseler milliyet prensiplerini teşkil ederler, aksi takdirde hükümsüz kalırlar.

Hoza

Görülüyor ki vatandaşların Türkleştirilmesi zor bir iş değildir. Bundan 17 sene evvel Türkçülük yani Türkleri Türkleştirmek cereyanı başgösterdiği zaman zayıf ruhlu olanlar Türkçülerin hayâl-ı muhal ile uğraştıkları zehabına düşmüşlerdi. Selanik'te çıkan "**Genç Kalemler**" ve o vakit ki tabir-i mahsus ile bugünkülerin dünkülerle mücadelesi cüce "David"in dîv-âsâgulyata hücumu hükmünde telakki olunmuştu. Bu muazzam işi başarmış olan *Türkçülük gayr-ı Türkleri millileştirme mesaisinden daha ziyade suhuletle gayeye vasıl olabilir*. Çünkü Türkler'i Türkleştirmek mevzubahis olduğu zaman ortada bir vicdan-ı milli mevcut değildi. Vicdan-ı milliyi yoktan yaratmak veyahut âmâk-ı ruhdan bulup çıkarmak icab etmişti. Şimdi ortada güneş gibi parlak ve şa'şâdâr bir vicdan-ı milli mevcuttur ki ona ısınmak isteyenlere nur u hayat bahşeder, ona lakayt kalanları sinesinden defedip atar. Bugünkü Türklük bütün muhiti için gayrıkabil mukavemet bir mıknatıs-ı kuvve-i cazibe haline gelmiştir. Bu memlekette sâkin olan gayr-ı Türk unsurları bu kuvve-i mıknatısıyeden tefrik eden kuvvetli hailler bulunmasa cazibe-i mıknatısıyenin hükmünü icra etmemesi gayr-ı mümkündür!!!

Evet! Maattessüf bazı gayr-ı Türk unsurları Türklükten uzaklaştıran kuvvetli bir hâil mevcuttur. Bu da mâzi, hem de uzak bir mazi değil dünkü mâzidir.

Dünkü mâzinin neden ibaret olduğunu izaha lüzum görmüyorum. Bu meş'um mâzinin feci safhalarını gözden kaybetmiş, hatırdan çıkarmış olan bir vatandaş tasavvur edemem. Binaenaleyh bu maziyi örtecek kâfi bir zaman geçmeyince millileşme cereyanının daha şimdiden umuma şâmil olabileceğine inanmak doğrusu saf-derunluk olur. Fakat bu meş'um mâzi ile alakadar olmayan unsurlar yok mudur? Ancak yarın veya o birgün ikmalı mümkün olan bir işe bugünden başlamak kâr-ı akıl değilmidir? Bir kere bu mâzi ile alakadar olmayan Müslim unsurlar vardır. Bunların şimdi de Türkleştirmesine hiç bir mani yoktur. Onlar dil, din, menfaat ve muhit-i ictimai itibarıyla esasen Türk'tür. Türklüklerine mani olan bir kuvvet varsa o da etrafındaki adamların kendilerine sen **Lazsın, Kürtsün, Arapsın, Arnavutsun, Boşnaksın, Dönmesin** demelerinden ve bu zan ve zehabın arasıra görülen bazı tezahüratla teyid eder gibi görünmesinden başka birşey değildir. Halbuki milliyet-perverliği ferdi-perestlik hissinden tecride muvaffak olanların en mukaddes vazifesi tufeylileri artırmak suretiyle uzviyet-i ictimaiyemizi zayıflatmak değil, tufeylileri anasır-ı asliyeye istihale ettirmek suretiyle kuvvetlendirmekten, ben Türk'm diyenlere sen Arnavut'sun veya Laz'sın demek değil, ben Laz'ım Arnavut'um diyenlere sen Türksün demelerinden ibarettir.

İşte bu suretle ve ancak bu suretledir ki bu vatanda sakin olan muhtelif unsurlarda müşterek vicdan hâsıl olur. Müşterek vicdan ise vahdet-ı milliyenin üssü'l-esasıdır.

İntibak yolunda uzak veya yakın bir mazi gibi bir haile maruz bulunmayan bir unsur da Musevilerdir. Museviler İspanya'da Hıristiyan taassubunun, engizisyon ruhunun kemâl-ı şiddetle hüküm-ferma olup, binlerce, yüzbinlerce Müslüman ve Musevi'yi diri diri yaktığı bir hengâmede felâket kardeşleri olan ümmet-i Muhammediye'nin kalem-ru hükümeti olan Türkiye'ye iltica etmişlerdi. Müslümanlar hem-dertlerine, felaket kardeşlerine kapılarını dört açmışlar, fakat o vakit Türkler'de şiar-ı milli uyanık bulunmadığı için bu milletçileri dil ve akide itibarıyla uzviyet-i ictimaiyeye intibak ettirmek çaresi düşünülmemiştir. Ve bu suretledir ki bugüne kadar Türkiye'deki Museviler maatteessüf dünyanın hiç bir yerinde mevcut olmayan bir garibe halinde kalmışlardır. Dünyada mevcut 15 milyon Musevi, bulundukları memleketin dilini anadili ittihaz etmişler vatandaşlarından yalnız mezhep ve tarihi anane itibarıyla ayrılırlar. Hatta daha dün Türkiye'nin eczasından bulunan Arap illerinde bile Araplığa intibak etmişler, yalnız Türkiye'de elan engizisyoncuların dilini muhafazaya devam ediyorlar. Türkler'in vicdan-ı milliden mahrum bulundukları müddetçe bu vaziyet-i garibeye göz yummak mümkün idi. Fakat bugün ortada güçlü-kuvvetli bir Türk'lük mevcut iken Museviler için Türkçeyi ana dili ittihaz etmemek akıl ve mantık, maddi ve manevi

menfaat sevaikiyle kabil-i telif bir vaziyet değildir. Mazide Musevileri Türkler'den, ve Türkleri Museviler'den uzaklaştıracak hiç bir hal, hiç bir hadise yoktur. İsmet Paşa Hazretleri tarafından Lozan Konferansının hal-i in'ikatta bulunduğu sırada irad olunan bir nutukta izah olunduğu veçhile **"Türkler'le Musevileri birbirine bağlayan rabıtalar bugün eskiden daha kuvvetlidir. Her yerde olduğu gibi Türkiye'de dahi Museviler her vakit sa'yi ve ikdamın, nizam ve intizamın, terakki ve mesalemetin mümessilleri bulundular. Türkiye'de Museviler kemâl-i sükûn ve vefa ile çalışıyorlar. Ve memleketimizde Türkler gibi ağvaat ve tezvirata asla kulak asmadılar. Bu vatanı her vakit kendi vatanları add ve telakki etmişlerdir. Herkes Musevileri nümune-i imtisal ittihaz etmelidir. (x)"**

Binaenaleyh Fransa'da Fransız, İngiltere'de İngiliz, İtalya'da İtalyan olan bir Musevi'nin Türkiye'de hemen Türk olmaması için hiç bir sebep yoktur.

Türkiye'deki Museviler'in başka memleketlerdeki mezhepdaşlarından daha çabuk ve daha kolay bir surette millileşmeleri için birçok sâikler vardır. Bunların başlıcalarına atf-ı nazar etmek faydadan hâli değildir.

Bu âmillerin en mühimi yukarda bil-münasebe zikrolunduğu veçhile Müslümanlar'la Museviler arasında öteden beri bir nevi dini tesanüdün mevcudiyetidir. Kurun-u vustada Hıristiyan âlemine hâkim olan ve ma'hut Ehl-i Salip muharebelerine meydan vermiş olan taassup dininin tek bir hedefi vardı: Müslümanlığı ve Museviliği mahv ve ifna etmek. Arz-ı mukaddese doğru akın akın hücum eden ehl-i salip kafileleri silahlı Müslümanlara kılıç saplamağa fırsat bulmadan ol rehgüzarlarında tesadüf ettikleri silahsız Musevi cemaatlarını aynı hiss-i tahassubun sevkiyle perişan etmekten hâli kalmazlardı. Yüzbinlerce Müslüman ve Musevi'yi diri diri yakan "Türkemada"ların(?) Müslüman ve Museviliğe karşı husumet-i taassupkârânesi kurun-u vusta ile hitam-pezir olmamış ta zamanımıza kadar temadi etmiştir. Daha düne kadar Türkiye'nin makasimesi için en ziyade ileri sürülen sebepler meyanında Hıristiyan anasırın esaretten kurtarılması, Müslüman hâkimiyetinin Avrupa'dan tay ve reffi gibi umdeler görünmüyor muydu? Eski Türkiye'ye karşı çevrilen siyasi entrikaların en büyük sâiki Hıristiyan taasubundan ibarettir. Avrupa'nın muhtelif memleketlerinde sık sık hadisata meydan veren antiseminizm dahi, ister ictimaî, ister iktisadî kisvelere bürünsün bütün bu hareketlerin arkasında Hıristiyan ruhunda meknuz olup Hazret-i İsa'nın çarmıha vurulmasıyla başlayan hüsumet-i diniyenin meş'ur ve gayr-ı meş'ur tezahüratından başka bir şey değildir.

İşte halkın tahtü'l-şuurunda el'an yaşayan bu dini tesanüt bu hemdertlik hissi sâikasıyladır ki Sultan Beyazıd Hıristiyan taassubunun kurbanlarına memleketin kapılarını

X İstanbul Gazeteleri, 17 Kanunusani 1922.

dört açmıştır, o vakitten beri Museviler Türkiye'de intibak etmedikleri halde kemal-i emin ve refah ile vakit geçirdiler. Ne resmi ve ne gayrıresmi mehafilde hiç bir vakit gayr-ı Müslim mefhumuna dahil olmamışlardı.

İntibakı kolaylaştıran diğer bir âmil de Türkiye'deki Musevilerin münhasıran "Sakaradi" yani İspanyol zümresine dahil olmalarıdır. Anatole Leruy Beaulieu tarfından isbat olunduğu veçhile Sefaradi Musevilerinin intibaka kabiliyet ve istidatları pek kuvvetlidir. Ve bunun içindir ki bütün Avrupa'da en kolay, en çabuk ve en mükemmel surette intibak eden Museviler ekseriyet itibarıyla "Sefaradi" olan İtalyan Musevileridir.

Musevilerin intibak edebilmesi için âtideki **Evâmir-i Aşereye** (On Emir) Tevrat'taki **Evamir-i Aşere** kadar riayet etmeleri lazım gelir:

Evâmir-i Aşere (On Emir)

1- İsimlerini Tükleştir

2- Türkçe konuş

3- Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku

4- Mekteplerini Türkleştir

5- Çocuklarını memleket mekteplerine gönder

6- Memleket işlerine karış

7- Türkler'le düşüp kalk

8- Cemaat ruhunu kökünden sök

9- Milli iktisad sahasında vazife-i mahsusanı yap

10- Hakkını bil

1- **İsimlerini Türkleştir-** Türk olmak için Türk adını taşımak şarttır. Başka memleketlerdeki mezhepdaşların dahi bu vecibeyi takdir ederek isimlerini millileştirmişlerdir. Frenklik daiyesiyle Mevize inkılâp eden Mişon'un Musa, esasen Avram olan Alberk İbrahim, Şelumu olan Salamon'un Selim veya Süleyman olmasına ne mani vardır? Bundan sonra doğacak çocuklarına doğrudan doğruya halis Türk isimlerini ver.

2- **Türkçe Konuş-** Umumi yerlerde Türkçe bilenlerle Türkçe konuş. Bu Türkçe konuşma, yalnız yabancılara karşı bir nümayiş teşkil etmez. Bizzat kendi üzerine pek derin bir tesir-i ruhî icra eder, yavaş yavaş nümayiş bir i'tiyat bir tabiat-ı saiye haline gelir.

3- **Havralarda duaların hiç olmazsa bir kısmını Türkçe oku-** Türkçe duasını bir taraftan Allah'a diğer taraftan vatana yaklaştırır.

4- **Mekteplerini Türkleştir-** Kanun ve kanunları tatbike memur olan hükümet sana mektepleri Türkleştirmek için yolu açtı. Usul-u tedriste, muallimlerin hüsn-ü intihabında bazı noksanlar varsa sükut edip lâkayt kalma. Noksanları ıslah, boşlukları ikmal için uğraş, çabala.

5- **Çocuklarını memleket mekteplerine gönder-** Mezhepdaşların başka memleketlerde çocuklarını cemaat mekteplerine göndermezler. Memleket mektepleri derece-i kifayede olduğu dakikada bunların hikmet-i vücudları kalmayacaktır. O zamana kadar sen mevcuttan istifade etmeğe çalış. Çocukların için mektep kapılarını kapayan olursa uğraşmaktan, mafevke müracaattan üşenme. Bu memeleketin bir hak ve kanun memleketi olduğunu unutma.

6- **Memleket işlerine karış-** Memlekette umuma taalluk eden hususta lakayt kalma, alakanı her veçhile izhar et. Senin cidden hizmet edebileceğin mesai sahaları az değildir. Şunun bunun seni yabancı telakki etmelerine ehemmiyet verme. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu seni Türk tanır. Sen de Türk gibi hareket et. Şunun bunun yanlış hareketi payidar olamaz. Sen sağa sola bakmayarak Türklük yolunda ilerlemeğe devam et. Memleket işlerinde rehberliği deruhte etmiş olan ricalin umdeleriyle sana çizdikleri hatt-ı hareketten kattiyen şaşma.

7- **Türkler'le düşüp kalk-** Cemiyet ve salon hayatında, ictimaî ve iktisadi münasebatta, Türklere yanaş, Türklerle kaynaş, ruhun mefkureye, gıda-yı ruha muhtaçtır. Onsuz yaşayamazsın. Bu ruh gıdasını memleket alakasında memleket muhitlerinde bulacaksın. Emin ol ki bazı geçici ve aldatıcı zevahire rağmen bu muhitler sana pek sıcak bir ağuş-u kabul açmağa hazırdır.

8- **Cemaat ruhunu kökünden sök-** Bugün cemaat ruhu muhitine hâkim ise kabahat senin değil. Bütün bu evlad-ı vatanı bedbaht eden meş'um mazinindir. Fakat inkılap ruhuna dikkat et, bu inkılap ruhu mazi ile kat-i alaka etmeğe azmetmiştir. Ve merhale merhale gayeye doğru ilerliyor. Sen de inkılap ruhuna imtisalen mazinin bu meş'um yadigarını ruhundan sökmeğe, memleketin müşterek vicdanına biran evvel kavuşmağa gayret et.

9- **Milli iktisat sahasında vazife-i mahsusanı yap-** Her vatandaşın memle-

kete karşı olan vazifesi vesait-i maddiyesine, muktesebat-ı ilmiyesine evsaf-ı mezaya-yı mahsusasına göre tayin eder. Senin rolün en ziyade milli iktisat sahasındadır. Milli iktisada milli el'ada kolay ve hafif işlerle değil memleketin istihsalatını, milli servetini artıracak umur-u ticariye ve sanaiye ve bu gibi iktisadi teşebbüslerle hizmet olunabilir. Senin harici münasebetlerin, Avrupa ve Amerika'daki temasların sayesinde bu memleketin menabi-i servetini istismara medar olabilecek birçok teşebbüsler vücuda gelebilir. Ciddi mesain ile bugünkü Türklük her nokta-i nazardan hariçte hakiki renk ve mahiyetiyle tanıttırabilir. Ancak sen kendini bu memleketin ezel ve ebedi evladı add ve işlerini, hayatını ona göre tanzim et.

10- **Hakkını bil–** Teşkilat-ı Esasiye Kanunu sana Türk namını bahşetmiştir. Bu bir hak, bir imtiyazdır ki akide, ruh ve vicdan itibarıyla Türk olmadan layıkıyla istismar olunamaz, akide itibarıyla Türk olduğuna veyahut yakında olacağına kanaat getirirsen hakkını bil, hiç bir kimse tarafından bu hakka tecavüz olunmasına tahammül etme. Türk namının bahşettiği hukuk ve imtiyazat-ı hasudane bir azim ve metanetle kanun kuvvetiyle müdafaa et.

Şunu da ilave edelim ki burada intibak için Musevileri misal olarak gösteriyoruz. Diğer anasırı peyderpey intibakına mani olacak hiç bir kuvvet mutasavvur değildir. Mazinin asar-ı mecmuası ortadan kalkıncaya kadar beş-on senelik fazla bir zaman geçmesi bir milletin tarih ve mukadderatı üzerine haiz-i tesir olamaz. Yeter ki intibak-ı alakadaran yani Türklerle gayr-ı Türkler tarafından cidden arzu olunsun, er-geç gayeye ermek üzere şimdiden azm-i kat'î ile işe mübaşeret olunsun!..

NORMAL VAZİYETİN TAKRİRİ

"Dinleri ve ırkları ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları memleketin hayr ve nefine ait ve hususiyle iktisadiyata müteallik işlerde müsavi bir zihniyetle elbirliği edeceklerdir. Hayatta beraber çalıştığımız insanlarla filan odaya ve filan salona dahi beraber girmekliğimizden daha tabii birşey olamaz. Bunun aksi gayr-ı tabiîdir."

Yunus Nadi

İntibakın sürat ve suhuletle vukua gelmesi için memlekette normal vaziyetin tekarrürü elzemdir. Memleketin son zamanlarda geçirdiği derin inkılâpların tesiratı bugünden yarına tamamıyla ortadan kalkabilecek mahiyette değildir. Son inkılâplar sel geçer -kum kalır kabilinden olarak ortada bir nevi rahatsızlıklar, kararsızlıklar bırakmıştır ki bazılarımızı sağa-sola ileri ve geriye doğru hareketlere sevkediyor. Normal vaziyetin tekarrüründen sonra elbette ki bu gibi bî-karar ahval ve harekâttan eser kalmayacak, mesut inkılâbın zâdesi olan

umdeler ve prensiplerin hâkimiyet-i mutlakası bütün umumi hayatımıza hâkim olacaktır. Mesut inkılâbın en gayûr hâdimlerinden ve yazılarında "Cumhuriyet demek fazilet demektir" umdesini şiar ittihaz etmiş olan muhterem **Yunus Nadi Bey** tarafından ticaret odaları mesaisi münesebetiyle neşredilen bir başmakalede gayr-ı Türk anasırın Odanın mesaisini teşriki sadedinde pek güzel izah olunduğu veçhile "*günden güne tabii hale avdet etmekteyiz ve bugün mevcut noksanların bertaraf edilmesi çarelerini derpiş etmek mevkiinde bulunuyoruz.*" Müşarünileyh salifel-zikr başmakalesini bu cümlelerle bitiriyor:

"Dinleri ve ırkları ne olursa olsun Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları memleketin hayr ve nefine ait ve hususiyle iktisadiyata müteallik işlerde müsavi bir zihniyetle elbirliği edeceklerdir. Hayatta beraber çalıştığımız insanlarla filan odaya ve filan salona dahi beraber girmekliğimizden daha tabii birşey olamaz. Bunun aksi, gayr-ı tabiidir."

HÜKÜMETİN MÜZAHERETİ (*YARDIMI*)

Normal vaziyetin tekarrürü neticesinde hükümetten intibak yolunda pek kıymetli müzaheretler intizar olunur. Bunları birer birer tadat etmek zaiddir. Burada yalnız hükümet tarafından beklenilen hizmetler hakkında bazı misaller zikretmekle iktifa edeceğiz:

Sicil-i nüfusta mezhep kaydı- Lâdinî, halkçı bir cumhuriyette sicil nüfusunda din ve mezhep kaydına lüzum yoktur. Büyük müncinin enfes asarı olan tarihi nutuklarında izah buyurulduğu veçhile Teşkilat-ı Esasiye'deki din kaydı dahi muhtac-ı tadildir. Büyük Millet Meclisinde dahi esasen sicil nüfusundan din ve mezhep kaydının tayy ve ref'i, bundan evvel de mevzubahis olmuştur. Filvaki de lâdinî bir cumhuriyette din ve mezhebin umuma taalluk eden ahval ve hususatta ne işi olabilir? Devlet bu toprakta vatandaşlar meyanında Türk'ten başka sıfat tanımaz, herkesin din ve mezhebi kendine mahsustur. Bir an evvel intibak etmelerini arzu ettiğimiz vatandaşlara din ve mezheplerini hatırlatmakta memleket nokta-i nazarından hiç bir fayda tasavvur olunamaz.

İsviçre, Fransa, İngiltere gibi memleketlerde sicil-i nüfusta din ve mezhep kaydı bulunabilir. Onlar için mahzur yoktur. Çünkü onlar hiç bir vakit bizim gibi cemaat zihniyetinden müteessir ve muzdarip olmadılar. Din ve mezhep onlar için ayrılık, gayrılık manasını ifade etmez. Oralarda edyan-ı saireye salih vatandaşlara karşı hiss-i müsamaha ruhlarda senelerden beri yerleşmiştir. Biz ise daha düne kadar vatandaşları Müslim, gayr-ı Müslim diye ayırmağa devam ettik. Bu Müslim gayrı-Müslim sesleri hâlâ kulaklarımızda çınlıyor, daha Tanzimat'tan beri lağvolan ma'hut "gâvur" tabiri bile bazı hafızalarda yaşamaya devam ediyor. Mesut inkılâp sayesinde bu gibi zihniyetler tarihe karışmıştır. Fakat her yerde ve her hususta inkılâpçıların şiarı inkılâba müteallik prensip ve umdelerde mutaassıp olmaktır. Bu hususta da eser-i taassup gösterilirse zannedirim ki mahalline mesruf addolur.

Cemaatler müessesatı- Hükümet tarafından bir an evvel halledilmesi lazım gelen meselelerden biri de bugün büyük bir anarşi halinde bulunan cemaat müesseselerini ruh-u inkılaba muvafık bir surette nizam ve intizam tahtına almaktan ibarettir. Ruh-u inkılap cemaat tanımaz ve cemaat zihniyetinin bir an evvel ortadan kalkması için bütün kuvvetiyle çalışır ve çalışacaktır. Fakat ortada eski devirden kalma cemaat müesseseleri vardır. Bu müesseseler içinde hastahane, eytamhane, mektep gibi menafi-i umumiyeye mütelallik hususata matuf olanlar ekseriyeti teşkil eder. Bunların kendilerine mahsus emval-i gayrımenkule, akarat ve sair menabi-i varidatı mevcuttur.

İnkılap neticesinde onlarda hasıl olan anarşi yüzünden bu müessesat-ı hayriye hüsn-ü suretle idare olunamıyor. Bazıları şunun bunun ihtirasatına muakkel oluyor. Bunları cemaat şaibesinden büsbütün tecrit ederek cemiyetler kanununa tevfikan taht-ı intizama almak mümkündür.

Bilhassa maarife müteallik müesseselere hükümetin himaye ve müzaheretini bi-diriğ etmesi muvafıktır. Filvaki bugün hükümet cemaat mekteplerini ihmal etmiyor. Fakat itiraf etmeli ki alakadar memurların bu hususta takip ettikleri hatt-ı hareket ciddi ve samimi **Türkleştirme** esasatına tamamıyla muvafık değildir. Bu hususta muhtaç-ı ıslah pek çok hususat vardır.

MATBUATIN VAZİFESİ

11- **Matbuatın vazifesi-** "Türkleştirme" meselesinde matbuata da pek mühim bir vazife düşer. Hernedense gazetelerin bir kısmı vatandaşların bazı zümrelerini vakit vakit bilalüzum ve bilasebep tezyif etmeği hüner addeder. Bu cümleden olarak bazı mizah gazetelerinin başlıca sermayelerinden birisi Dönmelerin, Yahudilerin, Acemlerin Türkçe şiveleriyle alay etmekten ibarettir. Bugünden, yarına tashihi kabil olmayan şivelerinden dolayı sonu gelmeyen alay ve tezyiflere maruz kalan kimselerin umumi mahallerde Türkçe konuşmağa ictisar etmeleri ümit olunabilir mi?

Yevmi matbuatta bile Osmanlılık devrinden kalma bir itiyat neticesi olarak zabıta vukuatı ve bu gibi hususat münasebetiyle bir gayr-ı Türkün ismi geçtiği zaman hiç bir vakit milliyetinin zikr ve tasrihinden vazgeçilmiyor. Mesela Avram namında bir Musevi, Hemparsan namında bir Ermeni, Hüseyin namında bir Acem, bir Arnavut şunu yaptı bunu etti deniliyor. Sanki her bir fert bilcümle ahval ve harekatında mensup olduğu milleti temsil eder. Eğer millileştirme matlup ise bu gibi itiyatlardan sarf-ı nazar etmeli. Musevinin Museviliği bir Ermeni'nin Ermeniliği münasebetli münasebetsiz yüzüne çarpmamalı, umumi hayatta Musevilik, Acemlik veya Arnavutluk mevcut olmadığı layıkıyla zihinlerde yerleşmesine meydan bırakmalıdır.

Hülasa olarak memlekette vahdet-i milliyenin suret-i kattiye ve mutlakada tesisi için evvel-emirde başka ırklara mensup olan anasır Türk akidesini, Türk zihniyetini, Türk dileğini kabul etmek suretiyle intibaka azm etmelidirler. Aynı zamanda ellerinde nüfuz-u hükümetin, kanun kuvvetinin en cüz'i kısımlarını bulunduran efrad veya devair, hissiyattan. mazinin tesiratından tecrit ederek karşılarındaki anasır-ı saireyi Türk telakki etmeği bir vazife bilmeli, matbuat, erbab-ı kalem ve ehl-i kelâm gibi efkâr-ı umumiyeye icra-yı tesir etmek vaziyetinde bulunan bütün ferdi ve umumi kuvvetler, artık normal vaziyetin tekarrürü sırası geldiğini derpiş ederek bilcümle ahval ve harekâtıyla, akvâl ve efâliyle intibak mesaisine yardımdan geri kalmamalıdırlar.

Bu hususta su-i tefhime mahal kalmaması için şunu da ilaveye lüzum görürüz ki yukarda bilmünasibe bir nebze bahs olunduğu veçhile Türklük camiası camia teşkil eden muhtelif unsurlar arasında umumi hayat haricinde mezhebî, ırkî, cinsî ,meslekî ve zümrevî hususiyetlere mani değildir. Nitekim dünyanın hiç bir yerinde vatan muhabbeti hemşehrilik tesanüdüne mani olmuyor. Fransa'da Fransızlığa rağmen ve Protestanlar, Berutanlar arasında, İsviçre'de İsviçreliliğe rağmen Fransız, Alman ve İtalyan vatandaşları arasında daha samimi münasebetler cari oluyor. Bu samimi münasebetler vatan ve memleket hissiyat-ı müşterekesine kattiyen halel getirmiyor. İktisad-i ictimai ilminin en meşhur mütehassıslarından "Werne Resumpar"(?) bir camianın içinde ırkî, cinsî, meslekî vesair esbabdan dolayı teşekkül eden zümrevi hususiyetleri birbiri içine girmiş muhtelif dairelere teşbih ediyor ve bu suretle ne kadar tadat ederse etsin hususiyetlerin hiçbir zaman memleket ve vatan muhabbetine halel getirmeyeceğini irae ve isbat etmiştir.

TÜRKLÜK CAZİBESİ

"Milletimizin hedefi, milletimizin mefkuresi bütün cihanda tam manasıyla medeni bir heyet-i ictimaiye olmaktır.

Yeni ve asri bir devletin mesaisinde intizam ve semere, mamure-i medeniye içinde kabil-i temindir.

Bugüne kadar ihmal eylediğimiz muvaffakiyetler, bize ancak terakki ve medeniyete doğru bir yol açmıştır. Bize ve ahfadımıza düşen vazife, bu yol üzerinde tereddütsüz ilerlemekdir."

Gazi Mustafa Kemal

Hatime-i kelâm olmak üzere şunu da ilaveye lüzum vardır ki intibakın tamamiyyet ve

kemalini temin edecek en mühim âmil de yeni Türkiye'de "Garplılaşma" cereyanının ruh ve şiar-i milliye muvafık bir surette hadd-ı kemâle ermesinden ibarettir. Garbın ilmî, fennî, bedîî, maâkulî ve tehzibî maali ve mezayasından mahrum olan bir Türklüğün kuvve-i cazibesi mahdut olur. Bu kuvve-i cazibe yalnız gayr-ı Türkler için değil bizzat Türk güzideleri için dahi elzemdir. Garp medeniyetine intibak eden Türk güzidelerinin seviye-i irfanı ile Türk halkının seviye-i medeniyesi arasında fark çok büyük olursa birbirinin lazım-ı gayr-ı mefariki olun bu iki zümre arasında "kaynaşma" keyfiyeti gayr-ı mümkün olur. İki zümre birbirine yabancı kalır. Hamdolsun Büyük Müncimiz Gazi Hazretlerinin ilham ve işaretleriyle meydana atılan **garplılaşma** cereyanı günden güne ilerlemektedir. Artık hiç bir kuvvet ilerleme hareketine mani olamaz. **Yüksek bir irfan, yüksek bir seviye-i medeniye ile müzeyyen, garp maali ve mezayasıyla mücehhez bir Türklük** hattı zatında mukavemetsiz bir kuvve-i cazibe teşkil edecek yakın veya uzak bir âtide bilcümle evlad-ı vatan bilafark-ı ırk ve şecere feyyizatından nasibedar olmağa şitap edeceklerdir.

MÜTEFEKKİRLERİMİZİN MÜTALAALARI

Türkleştirme meselesinin temamıyle tenvirine medar olmak üzere memleketimizin en maruf mütefekkirlerinden olup eskiden beri **Türkçülük** cereyanına alakadar olmuş zevatın mütalaalarını rica ettik. Varit olan kıymetli mütalaalarını aynen derc ediyorum.

Necmeddin Sadık'ın Cevabı:

Azizim Kohen Efendi,

Tabından evvel göndermek lütfunda bulunduğunuz eserinizi istifade ile okudum. Fikirlerinizin hemen ekserisinde düşüncelerimi görmekle memnunum. Resmi tabirlerimizde, kanunlarımızda "Türk", fakat cari yeni hakiki lisanımızda ***"gayr-ı Türk" dediğimiz bugünkü ekalliyetlerin Türkleştirilmesi en mühim ictimaî meselelerden birini teşkil ediyor.***

Bir millet dahilinde, aynı devlet tabiiyetinde, aynı menfaatlere ve aynı tehlikelere sahip ve maruz unsurları "ekalliyet" namı altında ayrı bir takım siyasi haklara malik, gayr-ı tabiî bir zümre şekline sokmak, ictimai meselelerin külliyen cahili olan diplomatların icad ettikleri bir garibedir. Eğer, ekalliyet ve zümreleri bu diplomatların icad ettikleri sun'i muhit içinde kalacaklarsa, ictimaî ve siyasî inzivadan ölmeğe mahkum olurlar. Binaenaleyh ***ya, içinde yaşadıkları muhit ile kaynaşarak intibak etmeğe, yahut terk-i vatan eylemeğe mecburdurlar.*** *Bu iki şıktan biri olmasa, "muhafaza-i hayat" sevk-i*

tabiisi onları ihanete, çok tehlikeli ihtilatlara seveder. Birçok siyasi facialarn, harplerin sebebi bu değil midir?

Binaenaleyh Türk camiası içinde yaşayan ekalliyetlerin yalnız resmen Türk tabiatında kalmaları kâfi değildir. ***Onlar, bu memlekette yaşamak istiyorlarsa hakikaten Türk olmağa mecburdurlar.*** *Her zaruri şey gibi, bunun da mümkün, hatta kolay olduğuna kaniim. Nice, millet dediğimiz ictimaî mevcudiyeti teşkil eden unsurlar ne ırktır, ne de din... Irk nazariyesi, bahse değmeyecek surette iflas etti. Bugünkü içtimaî kıymetler içinde ırkî evsafa istinat eden hiç bir şey kalmamıştır. Dine gelince, vaktiyle çok kuvvetli bir tesanüt, vahdet âmiri olan din vicdanların derinliğinde manevi bir kuvvet olarak kalmıştır. Çok kıymetli olan bu kuvvet, gitgide yeryüzünden rücu ederek Hâlikine tevecciih ediyor. Millet dediğimiz ictimai zümrenin esasli unsurları siyasi hudut, devlet birliği, müşterek menfaatler, müşterek duygular, hars iştirakidir. Müşterek maziyi ve istikbale ait mefkure vahdetini de unutmamalıdır. Bütün bu unsurlarda, yalnız bir tekellüm âleti olarak değil; bir tarz-ı tefekkür, bir zihniyet, bir mantık ifadesi olmak itibarıyla lisanın rolü pek büyüktür.*

Bunun içindir ki gayr-ı Müslim vatandaşların Türkleşmesini yalnız mektepte mümkün görüyorum. Vahdetin, Türkleşmenin en büyük düşmanı, zümrevi, ananevi muhiti idame eden ekalliyet mektepleridir.

Musevi, Rum, Ermeni çocukları yalnız Türk mekteplerine gittikleri gün istediğiniz Türkleşme adımı atılmış olacaktır. Vakıa yol çok uzundur. Fakat her uzak menzile varmak için bir kere seyahata başlamak lâzımdır. Esasen yolun uzun olması, bu seyahat esnasında maziyi unutarak, istikbale aynı emniyetli ve samimi nazarla bakmak için daha iyidir, hatta zaruridir, diyebilirim.

*"**Renan**'ın dediği gibi milletleri vücuda getiren vahdet âmillerinden biri de nisyandır. Birçok şeyleri unutmasak beraber yaşayamayız!"*

*Böyle olduktan sonra yakın bir istikbalde ırken, dinen bir Musevi veya bir Rum, Ermeni ile bir Türk'ü ayırmak kabil olmayacaktır. Bir **Dizraili**, bir **Durkaym**, bir **Berkson**, bir **Ainştain**'ın İngiliz, Fransız, Alman olmadıklarını iddia etmek mümkün müdür? Bunlar aslen Musevi olduklarını gizlemezler. Fakat mensup oldukları asıl milletler, kendileriyle iftihar eder. Kıymetli eseriniz, bu sahada vaki olmuş cesaretli bir adımdır. Tebrik eder ve hürmetlerimin kabulünü rica ederim efendim.*

Necmettin Sadık

Azizim Tekin Alp Bey,

Eserinizin provalarını büyük bir dikkat ve ihtimamla mütalaa ettim. Her Türk'ü ve bilhassa her Türkçüyü derinden alakadar edecek kadar mühimdir. Mevzuyu izah ve ifade hususunda ibraz ettiğiniz maharet, ilim ve marifet ve lisanınızdaki samimiyet şayan-ı takdir ve sitayiştir.

*İnanır mısınız? Uzun zamanlardan beri Türk harsı meselesini düşünürken daima hatırınıza Yahudiler'in bu harsa iştirakı ve onu benimsemeleri arzusu gelmiştir. Yahudi kavminin tarihi, Yahudi seciyesinin iki mütebariz ve mütemayiz hususiyeti mevcut olduğunu isbat etmektedir. Yahudi, ne kadar materyalist ise o nisbette de idealisttir. Hatta diyeceğim ki idealizm Yahudi'de asıldır. Materyalizm ise talihsiz, bedbaht bir uzun tarihin mahsulüdür. Ne olursa olsun bugünkü Yahudi'de yanyana yaşayan ve azami inkişafını bulabilen bu iki haslet Yahudi kavmine içlerinde yaşadığı ve harslarına iştirak ettiği diğer akvamın en müessir hars âmili vazifesini ifa ettirmektedir. Alman, Rus, Fransız, İtalyan, İngiliz ve ilahir... milletlerinin inkişaf tarihleri bu hakikatı ne kadar isbat etmektedir!.. Bu milletler arasında Yahudi ne kadar iktisadi bir âmil ise o nisbette de edebî, "millî" bedîî ve felsefî bir âmildir. Ben Fransa'da tahsil ettiğim zaman "**Kolej de France**" deki dokuz muallimden yedisi Yahudi idi. Fakat bunlar artık Fransızlığın ta özü olmuşlardı. Bugün dahi Fransa'nın iftihar ettiği iki büyük mütefekkir **Bergson** ve **Durkeim**, aslen Yahudi değil midirler? Lakin bunların ibraz ettikleri zeka, neşrettikleri irfan, kullandıkları lisan Fransa'nın öz ilmi, öz lisanı ve öz zekâsıdır. Bunların yanıbaşındaki Rodşildik(?) husule getirmiş olduğu sermaye kuvveti de Fransa'nın değil midir? Bütün sair Avrupa milletleri de aynı haldedirler. **Spinoza, Şopenharır, Nitsche, Karl Marx, Einştain, Hayni, Freud, Roneştein, Bikonso Vilet, Lord Hadding**... İşte lâlettayin hatırıma gelen ve Avrupa hayatında derin izler bırakan Yahudiler ki, benimsedikleri muhitlerin hars-ı inkişaflarında en müessir âmil olmuşlardır.*

Kaniyim ki aynı kavim, Türk harsını benimsediği andan itibaren aynı fazileti burada dahi ibraz edecektir. Hatta iddia olunabilir ki Yahudi dehası için böyle bir faaliyete bizim muhit daha müsaittir. Zira, Yahudi ile Avrupalılar arasında tarihen mevcut olan menafaret Türk ile Yahudi arasında hiç bir zaman tekevvün etmiş değildir. Sonra arada müşterek bir tarklılık ve bundan mütevellit müşterek bir ruhu-u tecanis vardır.

Cumhuriyetin esasından ve bu usul-u idarenin vatandaşlar arasında hukuken din farkını kaldırarak cümlesinin Türk nâmı altında birleşmiş olduğunu ilan ettikten sonra, Yahudiler

için Türk harsını benimsemek ve bu harsın ilk âmili olmak artık bir vazife mahiyetini kesbetmiştir. Bundan sonra hâkim, mahkûm millet kalmamıştır. Müşterek bir vatandaşlık vardır. M'aşeri hayatın inkişafı, terakki ve teâlisi ve bu hayata iştirak eden vatandaşların refah ve saadetleri artık bunlar arasında tesis edecek tesanüde ve müşterek faaliyete vâbestedir.

Azizim Tekin Alp Bey! Bütün bu hakikatlara keskin bir zeka ile hulul etmişsiniz ve onları samimi bir lisanla ifade eylemektesiniz. Bu nokta-i nazardan neşrettiğiniz eser Türk vatandaşları için hususi bir kıymeti haizdir. Eseriniz yalnız doğru yolu göstermekle kalmıyor, aynı zamanda bu yola nasıl vasıl olmak çarelerini gösteriyor ve onu ilmî delaile istinaden irae ediyor. Bu suretle açtığınız çığır çok mübarek ve feyznaktır. Devam ve muvaffakıyetinizi diler ve muhabbetle ellerinizi sıkarım, azizim.

TÜRKLEŞTİRME

(**Köprülüzade Mehmet Fuat**'ın Cevabı)

*Milli cereyanın eski hâdimlerinden olan "**Tekip Alp**", bu küçük risalesinde bugünün en canlı ve istikbal için fevkalade mühim bir meselesine temas ediyor: "**Türkleştirme**" meselesi! Filhakika, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun, din ve milliyet farkı gözetmeksizin bütün vatandaşları "Türk" telakki ettiği Türkiye Cumhuriyeti'nde "nazari" olan böyle bir mesele mevcut olmamak icabeder; fakat "**fiili**" **olarak gözümüzün önünde birtakım dinî ve millî zümreler bulundukça, "Türkleştirme" meselesini ciddi bir surette nazar-ı itibara almaktan geri durmayız.** İşte "Tekin Alp" bu risalesiyle ilk defa alarak bu meseleyi ciddi bir surette ortaya atmış oluyor. Onun nokta-i nazarına göre **Türkiye Cumhuriyeti dahilindeki "gayr-ı Türk" ekalliyetlerin "Türkleştirilmesi" lâzımdır ve kabildir!** Ve bu hususta en büyük rolü oynayacak olan "lisan" ve "mektep"dir.*

Evvela şunu söyleyeyim ki, Türkiye Cumhuriyeti için "gayr-ı Türk" ekalliyetler meselesinin ehemmiyeti, sair birçok memleketlerle, mesela "Lehistan"la "Çekoslovakya" ile "Romanya" ile kıyas edilemez. Onlardaki "ekalliyetler", maddeten asıl ve "ekseriyet"e çok yakın oldukları gibi manen de çok müterakkidirler. Halbuki Türkiye Cumhuriyeti'nde, ekalliyetler, gerek ayrı ayrı gerek heyet-i mecmua itibarıyla Türklerle mukayese edilemeyecek kadar az oldukları gibi, harsî müessesat itibarıyla da Türklerden çok geri bulunuyor. Fakat bunu söylemekle bu meselinin Türkiye için "ehemmiyetsiz" olduğunu ileri sürecek değiliz. ***Cumhuriyet toprakları üzerinde yaşayan insanları, azami imkân dairesinde, "dil"de ve "dilek"de birleşmiş bir müttehid ve mütecanis kitle halinde***

***görmek en büyük maksatlarımızdan birini teşkil eder**. Bu itibarla "**Türkleştirme**" meselesini etraflı bir surette tetkik ve münakaşaya muhtacız.*

*Benim fikrime göre milliyetlerin teşkilinde ve bilhassa Türk milliyetinin teşkilinde "din"in mühim bir rolü olmuştur. Eski Bizans İmparatorluğu, bir taraftan "Rumca"nın diğer tarafta "Ortodoks Kilisesi"nin tesiriyle nasıl milyonlarca insanı "Rumlaştırdı" ise, Osmanlı İmparatorluğu da "Türkçe"nin ve "İslam dini"nin tesiriyle aynı suretle birçok kitleleri **Türkleştirmeğe** muvaffak oldu. **Bugün Türkiye Cumhuriyeti dahilinde yaşayan "Müslüman" gayr-ı Türklerin Türkleşmemesi için hiç bir sebep mevcut değildir. Yeterki terbiye ve telkin müesseselerimiz kâfi derecede kuvvetli, Türk harsı Avrupaî bir şekilde münkeşif olsun**. Bu vaziyette muhitin manevi tatbiki ve cazibesi bu işi süratle yapabilir.*

*"Gayr-ı İslam" unsurların "**Türkleşme**"si meselesine gelince, bu hususta iki ayrı vaziyet karşısında bulunduğumuzu saklamayalım. Umumiyetle Şarktaki Hıristiyan cemaatları, kilisenin müthiş hâkimiyeti altında ve derin bir taassupla malul bulunurlar. Binaenaleyh bunlar arasında "dinî his"in ve onunla müterafik "milli taassup"un yavaş yavaş zail olarak, Türkleşmeğe temayül edeceklerini zannetmeğe imkân yoktur. Hudutlarımızda, bütün yediği darbelere rağmen hâlâ" büyük mefkure: Megaloidea" peşinde koşan hayal-perver bir Yunanistan bulundukça bazı anasırla "dil" ve "dilek" itibarıyla Türklük tesanüdü içine girecekleri ni ümit etmek, nice vahim bir hayaldır. Küçük bir ekalliyet teşkil eden ve Türkiye toprakları üzerinde hiç bir emelleri olamayan "Ermeniler"in, zamanla eski hatıraları unutarak Türk harsına daha kolay intibak edebileceklerini daha iyi birer vatandaş olacaklarını tahmin edebiliriz. Türkleşmelerine imkân olan unsurun "Museviler" olduğu hakkında Tekin Alp'ın fikrine ben de iştirak ederim. Böyle bir "Türkleşme"nin Türkler ve bilhassa Museviler için fevkalade müfid olacağı kanaatındayım. Esasen arada birçok iştirak noktaları olduğu gibi, bu "Türkleşme"yi müşkilleştirecek hiç bir tarihi hatıra yoktur. Bilakis bütün ilimler bunu teshil edici bir mahiyettedir. Yalnız bunun için, Museviler arasında "Tekin Alp" gibi samimi Türk milliyetperverlerinin daha çok yetişmesi ve böyle kuvvetle çalışması lâzımdır.*

Yukarda söylediğim gibi, bunlar nihayet benim nokta-i nazarlarımdır. Kanaatlarımda "lâyehtâ" olduğumu asla iddia etmedim ve edemem. "İsviçre"nin birer "milliyet" teşkil ettiğine asla inanamam. Fakat her ne olursa olsun, bu küçük risale, Türkiye Cumhuriyeti için çok büyük kıymeti olan bir meseleyi ortaya atıyor. Mütefekkirlerimizi bu hayati mesele hakkında düşündürmeye davet eden böyle kıymetli bir eser neşrine muvaffakiyetten dolayı eski arkadaşımı tebrik ederim.

(Darülfünûn Edebiyat Fakültesi
Reisi Müdderris Köprülüzâde Mehmed Fuad)

MİLLÎ BİRLİK

(Nunus Nadi'nin Cevabı)

Tekin Alp-Moiz Kohen Beyin Türk Ocağı Riyasetine hiyaben hazırladığı Muhtıranın provalarını okuduk. Bu ***Muhtıra*** *nüfus itibarıyla muhtalif unsurlardan mürekkep olan vatanda milli vahdetin tahakkuk ve tekmili şeraitini tetkik ve mütalaa etmektedir. Tekin Alp,* ***Ziya Gökalp*** *merhumun dikkatli ve gayretli şâkirdlerinden bir Türkçüdür. Yirmi seneden beri Türkçülük cereyanı nâmına sebk etmiş mesai ve teşebbüsatın hemen hepsi ile alakadar olmuş ve bu'nların istinat ettiği ve edebileceği ilmî tetkikata bilhassa itina eylemiştir. Bu eski Türkçü'nün Türkçenin tamimini istihdaf eden son teşebbüsler muvacehesinde dahi lakayt kalamayacağı farzolunurdu. Nitekim öyle olmuştur. Türk Ocağı Riyasetine tevdi edilmek üzere hazırlanan* ***Muhtıra****, muhtasar ve müfid kıymetli bir eserdir.*

*"****Vatandaş, Türkçe konuş!****" hitabının ihtiva ettiği vatani vecibe, yalnız öyle kendi kendine tebadir ve tezahür ediveren hissi bir keyfiyet değil, belki aynı zamanda ilmi ve hayati bir zarurettir. Hep onun evlat ve efradı olarak bir vatanda yaşayan insanların ırk ve din farkı olmaksızın vatani bir camia teşkil etmekte ittihadları "vatan" ve "milliyet" mefhumlarının ilk şartı ve ilk şiarıdır. Cumhuriyet Türkiyesinin bu vatanda ika ettiği inkılaplardan biri de yıkılan İmparatorluk yerine ikame ettiği işte bu unsur ve ilmi esastır. Teşkilat-ı Esasiye Türkiye Cumhuriyeti ahalisine umumen ve seyyanen Türk unvanını vermiştir. Artık ırk ve din farkı merfudur.*

Ancak bu bahiste Teşkilat-ı Esasiyenin vazettiği esas, er-geç hükmü tam ve kâmil olarak yerine getirilecek bir prensipten ibaretti. Bu prensip Cumhuriyeti İmparatorluk devrinden ayıran bu büyük esasların ilk safta gelenlerinden bir mühimidir. İmparatorluk muhtelif ülkeleri ve müteaddit kavim ve cemaatları yekdiğerine ekleyerek bunların mecmuu üzerinde bir nevi hakimiyet yürüten bir idare şeklidir. Orada vahid değil, belki-sözde -hâkim bir millet görülebilir. İmparatorluğun muhtelif kavim ve cemaatlarını bir idare altına toplayan bağlar akibet çözülmeğe ve kırılmağa mahkum pamuk ipliklerinden ma'muldur. Tarihin cereyanında milli teşekkülleri, önüne geçebilmek imkanı olmayan zaruretler halinde müşahede ediyoruz. Dünyanın son kuvvetli imparatorluk nümunesi olan İngiltere bile, müstemlekâtının her gün biraz daha elinden kaymakta ve kaçmakta olduğunu görmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ise dünyada bir fütuhat med ve cezir tarihe damgasını basacağı veçhile uzun sürmüştür, ve nihayet artık bu İmparatorluğun müdafaa edilecek hiçbir yeri kalmadığı zaman yine Türklük bünyesindeki kuvvet ve selabete istinaden, yeni bir devlet şekline istihale ederek varlığını idameye imkân bulmuştur. Bu şekil, Cumhuriyet Türkiye'sidir, ki asri bir devletin bütün eşkal ve esasatını kendisine mal etmiş olmakla temayüz etmiş bulunmaktadır. Türklüğün hayatiyetinden doğan bu yeni idare, (vatan) ve (milliyet) mefhum-

larında devam ve bekasının şeriatinden bildiği yeni eşkâl ve esasını kuvvetle ve asabiyetle müdafaa etmek mevkiindedir. Onun içindir ki memleketin güzide gençlerini Türk dili hâkimiyet kaygısına bilhassa ehemmiyet vermiş görmekteyiz.

- Vatandaş, Türkçe konuş!

demek, bu vatanda ve bu vatanın bütün evlatlarında hayat ve efkâr birliği hükümferma olmalıdır, demektir. Bu emniye belki bugünden yarına tahakkuk ediverecek keyfiyet değildir. Fakat onun tam ve kâmil tahakkukuna kadar da bu tedbire bizim dillerimizden eksik olmayacaktır. Sebebi şudur ki Cumhuriyet idaresinde memlekete yabancı gibi durmak şekline değil, hatta üvey evlat muamelesine bile cevaz yoktur. Cumhuriyet vatandaşları, vatana merbutiyet ve muhabette hiç farksız halis-muhlis vatanperver vatandaşlar olacaklardır: Hukukta müsavi ve vezaifde müsavi vatandaşlar. Teşkilat-ı Esasiyesinin sarih ve kati emri budur. Mesaimizin bu hedefi tekmil ettirmeğe teveccühü kadar tabii birşey olamaz.

Tekin Alp Bey ***Muhtıra****'sında işte bu mevzuu mütalaa ediyor. Orada da görülür ki iş zannolunduğu kadar basit ve kolay değildir. Fakat hakkından gelinmeyecek kadar müşkil de, yani muhal da değildir. Elverir ki alakadarlar bütün bir kanaat ve samimiyetle bu meseleyi halletmeğe azmetsinler.*

Alakadarlar Bunlar kimlerdir, bunlar ırken Türk olanlar ve olmayanlardır, bir de hükümet yani halk ve hükümet. Vatandaşlar yekdiğerlerine müsavi vatandaş muamelesi yapmağa alışmalıdırlar. Irken Türk olmayanlar Teşkilat-ı Esasiyenin kendilerine temin ettiği hukukun kıymetini müdrik ve onları benimsemeğe say olacaklardır. Ve ırken Türk olanlar bu vatanın evladı olan diğer vatandaşlarına karşı âdil ve şefik olarak Teşkilat-ı Esasiye ahkâmının (umumi bir ehliyet) halini almasını kolaylaştıracaklardır. Nihayet hükümet bütün vatandaşların hissiyat ve efkârda müttehid bir tek vatan evladı olmalarını temin edici tedbirlere ehemmiyet verecektir.

Teşkilat-ı Esasiye prensibinin vaz-ı inkılabına gelinceye kadar bu memlekette büyük ve feci hadiseler cereyan etti. Daha dün denilecek kadar yakın bir mazinin belki hâlâ kanayan yaraları olan bu hadiseleri hatıratımızdan hemen bilkülliye söküp atmak mümkün olmayabilir. Fakat umumun menfaatı prensibinin hakimiyetini temine çalışmaktadır. Onun için halkın ve hükümetin mesaisi hep o gayeye müteveccih olacaktır: Bir gün onun tamamen tahakkukunu görebilmekliğimiz için...

Vatandaşların Türkçe konuşmaları temennisi, Teşkilat-ı Esasiyemizin kurduğu yeni Türk camiasının bir an evvel tekmili arzusuna tercüman olmaktan başka birşey değildir. Meselenin ilmen tetkik ve teşrihinde bu emniyetin husulü için ifası herkese göre labud vazifeler tayin ediyor. Tekin Alp Bey ***Muhtıra****'sında bunlara işaret etmiş. Bizce dahi*

hükümetin -tabiî imkân ile mukayyed olarak -mekteplere atfedeceği ehemmiyet bu vazifelerin başında gelir. İtikatımız odur ki millî vahdet en esaslı olarak bilhassa mekteplerden doğacaktır. Tekin Alp'ın dediği gibi cemaat mektepleri hakikaten gayr-ı tabiîdir. Hatta şimdiki şekilleriyle yalnız gayr-ı tabiî değil, muzırdır bile. Devlet maarif proğramlarının hakim olacağı mektepler önünde şimdi gayr-ı tabiî müesseselerin yavaş yavaş ortadan silinip gitmelerine intizar olunabilir.

Yunus Nadi

Celal Sahir'in Cevabı

Azizim,

Vaktiyle Türkler ve milli ruh ve muhtelif Türkçülük meseleleri ile milli iktisat mebhaslarına müteallik neşriyatınızı dikkatle takip etmiş biriyim. Bu yazıyla geniş bir vukuf ve ihata ile salim bir muhakemenin mahsulü olmak vasıflarından başka ve bilhassa taalluk ettikleri bahislerin hususiyeti nokta-i nazarlarından daha çok mühim olmak üzere samimilikleriyle mütemayizdiler. Bu kitabınızda da o vasıflarla beraber kendisini birdenbire çok sevimli ve kıymetli yapan bu farika vardır. Kitabınız gönülden gelen bir sesle hitap ediyor ve bu hitap geniş bir tetebbu ile doğru bir tefevvüz ve müşahadeden ikna kuvveti alıyor.

Bütün dillerde millet kelimesinden güç tarif olunabilen kelime yoktur desem belki mübalağalı olmaz. Bunun için değil midir ki en büyük muverrihlerin, en büyük filozofların ve ictimaiyyat âlimlerinin tertip ettikleri tarihler, sizin de kitabınızda işaret ettiğiniz gibi, şe'niyet sahasına tatbik olunduğu zaman, eski tabir veçhile, bütün fertlerini cami ve gayretlerini mani olmadığı görülüyor. Fakat bütün bu fariflerde zikrolunan âmillerin zaman zaman ve yer yer bir hakikatı ifade ettikleri inkâr olunabilir mi?

*Bu cümleden olarak dini nazar-ı itibara alırsak muhit-i ictimaimiz olan lâik Türk Cumhuriyetimizde dini teşkilatlarına fazla bağlı olan gayr-ı milli unsurların bu vaziyetleri değişmeden ruhen Türk milletinden olmak değil, hatta ona yakınlaşmalarına imkân var mıdır?.. Ve dini hisleri çok kuvvetli kitlelerin kanun mevzuaları haricinde hukuk ve ahlaki telakkileri bir ayrılık irae etmez mi? O halde bu âmili tarifin ihmali kabil unsurları arasına sokabilmemiz için evvela, sizin de yazdığınız gibi, bu dinin umumi hayattan çekilip fertlerin vicdanına iltica etmesinin umuma şâmil bir vakıa olması iktiza eder. Irk hakkındaki eskimiş iddiaların bedlanına kailim, ve dil âmilinin ehemmiyeti hakkında yazdıklarınıza tamamen iştirak ediyorum. Ben sizin gibi "**hakiki Türk olmak isteyen unsurlar Türkçeyi resmi dil değil ana dili olmak üzere kendilerine mal etmelidirler.**" **kanaatındayım.** Bunun zamanla ve muayyen usuller takip olunarak tahakkuku*

mümkün olduğuna da etminan vardır. Bugün vatan hudutları harici kalan yerlerden gelen Müslüman Türk muhacirlerin içinde Türkçe hiç bilmeyenlerin bulunması ve hâlâ bugün Anadolu Rum ve Ermeni ailelerin yaşlı fertleri arasında Rumca ve Ermenice hiç bilmeyenlere tesadüf edilmesi bunun imkânına en sağlam delillerdir. Ve zamanla hasıl olacak bu dil birliği en büyük milli bağ olacaktır. Çünkü birbirini sevmek için birbirine benzemek ve bunun için de anlaşmak lazımdır. Anlaşmanın tek vasıtası ise dildir.

Dilin birliği yahut, sizin daha şâmil kelimenizle söyleyeyim, zihniyet birliği ise milletin onsuz olamayacağı vasıftır. Ve husulü en çetin olan şey de budur. Kanı kendisini beslemeğe kâfi gelmeyen fakir eldemli bir vücut gibi günden güne çöken Osmanlı imparatorluğunda bu, tereddütsüz kaldı. Çünkü her uzuv hariçte kendi cinsinden teşekküllerin teşvik ve tahrikine munzam olarak bu ölüme namzet vücuda mensup olmanın meşkuk istikbaliyle tehdit edilmenin de teşdit ve tebcil ettiği bir heyecanla umumi çözülmeyi bekliyordu. Bugün hayatiyeti en sıkı tecrübelerle sabit olmuş bir Türk milleti ve onun genç ve yarına itimatla bakan kuvvetli devleti var. Yürüdüğümüz yol ise medeniyetin şehrahıdır? Bu vaziyet kendi başına bir mıknatıstır. Bu cazibenin ve tabii lüzumların tesiriyle yavaş yavaş mazinin hiss birikintileri zail olarak vukua gelecek intibaklar ilk zamanlar için elbette bir zekâ ve menfaatı idrak mahsulü olacak, fakat batanlar taakip ettikçe derece derece hisleşecektir.

Görüyorsunuz ki düşüncelerimizde çok yakınlık var. Münasip gördüğünüz terbiyeleri de muvafık buluyordum. Hâlâ hem-dinlerinize tahsis ettiğiniz ***On Emir*** *her unsura mensup Türk olmak isteyenlerin şiarını teşkil etmelidir. 3 Mart 1928*

Celal Sahir

EVÂMİR-İ AŞERE

Milliyet gazetesinin 15 Mart 1928 tarihli nüshasından:

Ankara, 13 Mart 1928- Bazı tabirler vardır ki, sadece telaffuzları bile kalbimize tiksinti verir, kafamız bir sürü feci hatıralarla eşbah haline gelir: Kapitülasyon gibi, ekalliyet tabiri de bu zümredendir.

Osmanlı İmparatorluğunun tarihi, ekalliyetler vesile edilerek hâkim ve azim bir ekseriyetin imha oluşunu gösteren nâdide bir misâldir. Biz İmparatorluk rejiminin, hiç bir tutan tarafı olmadığını biliriz, fakat hakikat odur ki ekalliyetleri bilhassa son asırlarda birçok memleketlerin ekseriyetlerinden daha mesut idiler. Herbir ekalliyet kilise, mektep ve cemaat teşkilatları ile bizzat hâkim Türk milletinden daha müstakil idi. Düşman edebiyatının "kat-

liam" nâmını verdiği kanlı hadiselerden hiçbiri ama hiçbiri, hâkim milletin güya mahkum ve esir cemaatlere karşı nefsini müdafaa etmekten başka türlü tefsir olunamaz. Vaktiyle İtalyanlar'ın Venedik eyaletinde bakiye kalan Alman unsurunu imha veya temsil için neler yapmış olduğunu unutanlar, Osmanlı İmparatorluğunun son devrelerinde hiçkimsenin aklına bu Avrupai tedbirin gelmemiş olduğunu tasdik edeceklerdir. Hatta bizde milli cereyan uyandıktan sonra dahi, ricalımızdan hiçbiri ekalliyetler için daha geçenlerde İtalyan Başvekilinin Tebrol ekalliyeti hakkındaki cümlelerindeki hakikatı sarf etmemiştir. İmparatorlukta Rumun ismi Rum, Ermeninin ismi Ermeni, Arnavut'un ismi Arnavut, Arap'ın ismi Arap idi. Yalnız Türk'ün ismi Osmanlı idi. İmparatorluk ekalliyetler siyasetinin içyüzünü düşünmeyerek güya insani cereyanları rencide etmemek için ekseriyetin millet ismine kadar her şeyi feda etti.

İmparatorluk bu hatasını yalnız kendi kıymetsiz taç ve tahtı ile değil, bütün Balkanlar ve Rumeli Türklerinin, milyonlarca Anadolu Türkünün bi-günah kafalarıyla ödemiştir. Bize hayr-hah davranan bir İngiliz zabitinin şu sözlerini unutmam:

"-Eski Rus muharebesinde Bulgaristan kıtali bilhassa bir Türk katliamı idi. Sizde bu kıtallere dair hiç bir vesika yok; İngiliz Hariciyesi ise o zaman kendi memurlarının bu meseleye dair gönderdiği feci dosyalarla doludur. Eğer bir gün Türk mazlumiyeti davası açılacak olursa, bu davayı en kuvvetli delaile müstenid olarak ancak bir İngiliz Hariciye Nazırı teşrih edebilir."

Siyasi düşman emellerine körükörüne mütavaat yani ekalliyetlerden bilhassa Trakya ve Anadolu'da kalmış olanların bu uzun maceradan ne fayda gördükleri sual edilebilir. Şimdi ana vatana kavuşmuş olanlardan birçoğunun dün ayaklarıyla çiğnemek istedikleri bayrağın hâkimiyeti altında saadetlerini nasıl hasretle yadettiklerini biliyoruz. Herneyse bu hikâyeler hep tarihe karıştı.

Bugün artık Türkiye'de bilhassa şarki Avrupa'da mevzubahis olduğu şekilde ekalliyetler yoktur. Sulhtan sonra teessüs eden Şarki Avrupa hükümetlerindeki ekalliyetler milli toprakları, milli lisanları, milli müesseseleriyle azim kesafetler halindedirler.

Bu ekalliyetlerden büyük bir kısmı manen ekseriyetlere faikdirler. Bizdeyse ekalliyet denen cemaatler büyük ekseriyetin içinde hissedilmez küçük zümreler halinde kaldı.

XX. BÖLÜM

KÜRT AYDINI CELADET ALİ BEDİRHAN'IN CUMHURİYETİN 10. YILI DOLAYISIYLA 1933'DE MUSTAFA KEMAL'E GÖNDERDİĞİ AÇIK "MEKTUP"TAN:

"Kürtler Ne İstiyorlar?"

"Paşa hazretleri, maruf olan şahsi ve medeni cesaretinize rağmen bilmem ki neden şimdiye kadar Türkiye'de bir ***Kürdistan meselesi****nin mevcudiyetini sarahaten itiraf edemediniz; bu itiraf için kuvvet ve kudretine ziyadesile itimat ettiğiniz iradenizde o cesareti bulamadınız. Öyle bir* ***Kürdistan*** *meselesi ki hükümetinizi, onunla meşgul olurken, kararsızlıklara, tereddütlere, ric'atlara ve yarım tedbirlere sevkediyor.*

Sarahaten dedim, çünkü bu kelimeyi ağzınıza almadan bu meseleyi her zaman itiraf eylemekte, dahili ve harici siyasetinizde ona ***mühim*** *bir mevki ayırmaktasınız. Bu zımni itirafatı sırası geldikçe kaydedeceğim.*

Mamafih ben de itiraf eylemeliyim ki ***Kürdistan*** *kadim bir mefhum-u tarihîdir ve* ***Kürdistan meselesi*** *ne zamanınızda ve ne de siyasetlerinin varisi olduğunuz İttihat ve Terakki Hükümeti zamanında başlamış değildir.*

Bugün Polonya'nın eski halini hatırlatır bir şekilde birkaç devlet arasında taksime uğramış olan vatanım ***Kürdistan****'ın ve milletim* ***Kürtler****'in kadim bir tarihi, muayen bir coğrafyası ve içtimai teşkilâtı vardır.*

Medler'in mebde ve menşeine gitmeye lüzum yok. ***Kisenofon****'un "Siropedi" sinden başlamak kâfi. Mamafih bu noktayı izaha lüzum görmüyorum. Son zamanlarda tarihle*

iştigaliniz ve bilhassa "Aryen" meselesine pek yakından temasınız ve her nedense Türkler'i maruf "Mongolik" menşelerinden tecrit ve "Ari" ırkına intisap ettirmek hususundaki mesaiiniz zât–ı fehimanelerini ***Kürt, Kürdistan*** *hakkında külli vukuf sahibi eylemiştir.*

Evet, Kürdistan meselesi, ne zamanınızda, ne de seleflerinizin zamanında başlamış değildir. Türkiye'de ***Kürdistan meselesi,*** *Kürt ümerasının ilk Osmanlı Tarihi "**Heşt Bihişt**" müellifi **İdris-i Bitlisî** vasıtasile Yavuz Sultan Selim'e, Sünnî bir hükümdara biat ettikleri gündenberi mevcuttur.*

*Osmanlı tarihi tetkik edilirse muhtelif isim ve ünvanlar altında Kürdistan meselelerine tesadüf olunur. Her hadiseyi ismile yad etmek itiyadında olan vak'anüvislerin âsârında ise bu meselenin kendi ünvanı "**Kürdistan meselesi**" sernameleri altında mütalâa olunduğu kesretle görülür.*

*Evet, mesele çok eski zamandanberi mevcuttur. Ancak devir ve zaman ve her devrin telâkkiyyat ve temayülâtına göre şekil ve renginde tebeddül ve tahavvüller vardır. Bazen hususi ve tipik bir feodalizm manzarası arzeder. Muhtelif devirlerde Osmanlılık ve hilâfet mefhum ve camialarında mezhebî bir şekil alır. Bu devirde sessiz sessiz çalışan bir Şafiilik ve Hanefilik meselesi mevzuubahistir. Bazan de aşiret isyanı şeklinde tecelli eylemiş müselsel bir "**Ekrad-ı bednihad**" vak'ası başlı başına bir devir teşkil eder.* ***Bugünkü şekil ise esasen asrın en büyük karakteristiki olan bariz bir milliyet şeklidir.*** *Bu şekil de zannolunduğu kadar hadis değil, kadim ve hatta literatürde ancak Meşrutiyet'ten sonra tesis edilen* ***Türk Ocakları ile ilk tohumları saçılmış olan Türkçülükten eskidir.***"

Yazar, **Ahmet'e Hani**'nin "**Memozin**" ismindeki eserini buna örnek olarak göstermekte ve şöyle demektedir:

"Bu tarzdaki Türkçülük hareket ve teşebbüsleri, gayr-i Türk unsurlarını isyan ettiriyor ve onlara Türk olmadıklarını ve hakiki milliyetlerini daha ziyade hissettiriyordu. Bu his, her hizbin millî ceryanına kuvvet ve şiddet veriyordu. Türk milliyeti içinde halledilmek istenilen diğer milliyet ve unsurlar bil'akis Türk milliyetinden uzaklaştırılıyordu(...) Kısaa, Türk Ocakları size Türkçü yetiştirdiği kadar bize de Kürtçü yetiştirdi."

İttihat ve Terakki'nin Hedefi: "Müslümanları Temsil, Gayr-i Müslimleri Taktil"

Yazar bundan sonra **İttihat ve Terakki'nin "Müslümanları temsil, gayri Müslimleri taktil" siyasetini takip ettiklerini** ve **İttihat Terakki'nin plânı-**

na göre temsil (özümleme, asimilasyon) kısmına dahil olan Kürtler'in temsili için bir kanun yapılarak Kürtler'in garbe nakline başlandığını belirterek şöyle devam ediyor:

"İttihat ve Terâkki hükümeti, plânında muvaffak olamadan çöküp gitti, yapılan bütün tehcirler ve taktikler Kürt vicdan ve cereyan-ı millisini uyutmak ve durdurmaktan pek uzaktı. Bilâkis Harb-i Umumide Kürtlere vurulan bu darbeler Kürt cereyanını daha coşkun bir surette harekete getiren feyizli seller halinde tecelli eyledi. Kürdün, Kürt kalmak ve Kürt olarak yaşamak endişesi daha ziyade kuvvet buldu. Bu arzu daha büyük şiddetle izhar edildi."

Yazar, sözlerini şöyle sürdürmektedir:

İttihad-Terakkiciler Hesap Vermeden Savuştular

"Paşa hazretleri, seleflerinize ve sabık arkadaşlarınız Harbi kayb ettiler. "Hasta adam" mühim bir ameliye daha geçirdi, bir takım uzuvları kesildi, murislerinizden Anadolu ve Kürdistan'ın bir kısmı kaldı. Rumeli'den kati nazar, Asya'da Cezîretülarap, Irak, Suriye, Filistin... ilâh gibi kıtaâtta yeni yeni hükümetler teşekkül etti. ***İttihat ve Terakki*** *Osmanlı Padişahlarının mirasından Hükümet-i Cumhuriyelerine ancak bir rubunu devir eylemiş ve mütebakisi hakkında Cumhuriyetinize* ***hesap vermeden ortadan çekilmişti.***

Paşa hazretleri, buhranlı bir zamanda umuru ele aldınız, ortada bertaraf edilmesi lazımgelen bir Yunan tehlike ve istilâsı vardı. Bunu def edinceye kadar kıldığınız nafile namazlar kabilinden Kürt rüesası ile dostane münasebetler beslediniz ve kendilerine "kardeşim, ağa" gibi samimi hitaplarla muhaberelerde bulundunuz."

Atatürk'ün vaktiyle Diyarıbekir'de bulunduğu sırada kendi milli kiyafetleri ile bir **Kürt taburu** teşkil ettiğini hatırlattıktan sonra sözlerini şöyle sürdürüyor:

1925 İhtilâli

"1925 İhtilâli patladı, Şeyh Sait merhumun askerleri Harput'u işgal ve Diyarıbekir'i muhasara ettiler. Genç Cumhuriyetiniz tehlikeli, saralı ölüm dakikaları geçirdi. Yine namaz kılmak icabetti. İtiraf edelim ki üşenmediniz, taksir etmediniz, şeyh-i cennetmekânı İngiliz parası ve Ermeni akidesile hareket eden bir Müslüman düşmanı, bir müstet halinde gösterdiniz ve biçare Kürtler'i iğfal ettiniz, Kürtler'i Kürtler'e kırdırmak suretile ve mühim fedakârlıklar bahasına hadisenin önüne geçtiniz.

Salonlarından doğrudan doğruya dar ağaçlarına gidilen İstiklâl Mahkemelerini Kürt mefkûre-i milliyesine, Kürt istiklâlcilerine açtınız.

Bilmem bililtizam mı yoksa bir tesadüf eseri midir. Diyarıbekir İstiklâl Mahkemesi Heyetine bir sinema salonunda içtima ettirdiniz. Kürtlük meselesinin bu kanlı filmini suret-i mahsusada gönderilmiş aktörlerinize çevirttiniz. Hadisede hiç medhali olmayan birçok kimseleri yalnız Kürt oldukları için kanlı kılıcınıza kurban ettiniz, mazlumini cezalandırdınız. Mamafih şunu da itiraf eyleyeyim ki milletlerine hiyanetle size hizmet eden "kardeşim... ağa" ların birçoğunu sinema salonundan dar ağaçlarına göndermek suretile bizler hesabına icra-yı adalet ettiniz. Bu hareketinizi Kürtlüğe hizmetiniz şeklinde kayıt eylemekliğime müsaade buyurunuz.

Müstahkem mevkiler ve şehirlerde tahassün etmiş olan kıtaatınınıza ova, vadi ve dağ eteklerinin yolları açıldıktan sonra memlekette bir tarama ameliyesi yaptırdınız. Binlerce çoluk çocuğu gayri müsellah erkeği kılıçtan geçirdiniz. Küllerini hâlâ Ararat tepelerinden esen soğuk rüzgârların dağıtmakta olduğu yüzlerce Kürt köyünü yaktınız." (...)

Kültür Politikası

"Tevessül etmiş olduğunuz bir tedbir daha vardı. Kültürel bir tedbir. Kürdistan'da maarife ehemmiyet vermek, bu tedbir de diğerleri gibi aksi netice verdi. Türkçe okuyan, Türk terbiyesi alan Kürt çocukları ve gençleri kendilerini sevketmek istediğiniz "Yeni Turan" yoluna gideceklerine, ellerine geçen irfan meşalesi ile millî vicdanlarının derinliklerine bakmağa ve o derinlikler ve karanlıklarda ümmi Kürtler'in görmediği hakikatları görmeğe başladılar. Mektep sıralarından mücadele meydanlarına ihtilâlci saflarına geçtiler. Bu tedbirden soldan geri edildi, ve aksi ihtiyar olunarak Kürdistan'da maarif müesseseleri hadd-i askeriye tenzil olundu"

Celalet Bedirhan bundan sonra ayrıntılarıyla Kürt dilini anlatmakta ve yeniden Kürt meselesine gelmektedir:

"1925 İhtilâlini seferberlik ilânı, çeteler teşkili ve mühim fedakârlıklar ihtiyarı ile bastırdınız. Yangın söndü, daha doğrusu sönmüş veya söndürülmüş zannedildi. Hakikat-ı halde ise ocağın dibinde mihrak noktasındaki korlar ve kütükler kıpkırmızı duruyor ve için için yanıyordu. Yangının bu noktasını söndürücü madde isal edilememişti. Kuvvetli bir rüzgar şahısta dalgalanan alevleri çok havalı bir havasızlık içinde boğmuştu. Kütükler ve korlar bir kül tabakası altında kalmışlardı. Bilirsiniz ki rüzgâr hem söndürür hem yakar. Kül altında kalan korlar üçüncü bir rüzgâr ile alevlenmeğe namzet idiler. Netekim beklenen

rüzgar çok geçmeden esti. Çünkü rüzgar fasıla verse de durmaz. Esasen tulumbacılarınızın yangına sıktıkları su onu söndüremiyor, bilâkis şiddetini artırıyordu. Netekim gördük ve daha göreceğiz. (...)

"Paşa hazretleri, Türklüğe temsilleri imkânı olmadığı fiilen sabit olan Kürtler'i Kürdistan'da rahat bırakarak meseleyi halletmek istiyorsanız bunda sizin zannettiğiniz kadar müşkilât yoktur. Mesele gayet basit ve sarihtir. Ancak bu gibi alaka ve af projeleri ve propagandalar bittabi bu meseleyi halledebilecek avamilden değildirler. Bunlar ancak Kürtler'i oyalamak, avutmak hatta safiyetlerinden istifade ederek iğfal eylemekte işe yarayan vasıtalar olabilir. Meselenin hallini arzu buyuruyorsanız suret-i halli arzedeyim:

Kürt Sorununun Çözümü

Resmî bir tebliğ ile Kürdistan'ın mevcudiyetini, Kürtler'in tarihi, ırkî, harsi haklarını tanır ve itiraf edersiniz. İşte o zamandır ki meselenin halline doğru büyük ve mühim bir adım atılmış olur. Bunu yapmakla da ancak hadisata tekaddüm etmiş olursunuz.

Paşa hazretleri, zaman-ı hükümetinizde Kürdistan meselesini halletmek istiyorsanız tabiat-ı eşyanın göstermiş olduğu yegâne yol budur. Başkası değildir ve yoktur. Diğer herhangi bir yol takip edildiği takdirde elde edilecek muvaffakiyetin gölde denizler boğan kahramanın zaferinden yüksek bir netice veremiyeceğini itiraf buyurunuz. Buna rağmen bunca tecrübe ve muvaffakiyetsizlikler gözönünde dururken göstermiş olduğum yol takip olunmazsa, maksad-ı riyasetpenahilerinin ***Kürdistan meselesini*** *halletmek değil bilâkis Kürdistan yangınını çünkü bu yangın maddenin ateş olduğunu itiraf ve yangını yangın olarak kabul etmekle kabil-i itfadır.*

Paşa hazretleri, Kürtler'i temsil veya esir etmek emin olunuz ki onları öldürmekten daha müşküldür. Kürtler'in hürriyeti tabiattan doğan bir çeliktir. ***Sadi-i Şirazi****'nin dediği gibi, çelikle pençeleşenin akibeti elini kolunu yaralamaktır. Hazreti Ömer analarından hür doğan insanların esir edilemiyeceğini bundan dört asır evvel söylemiştir. Alman şairi de, Allah'ın demiri dünyada esir istemediği için yarattığını ve insana hukukunu müdafaa etmesi için kılıç ve ok verdiğini söylüyor.*

Her şeye rağmen Müslüman kanı dökerek Müslüman kurşunu ile ölen biçare Anadolu yavrularına acımıyorsanız, biliniz ki Kürdün de damarlarında ölerek, öldürerek dökeceği kan her zaman için mebzulen mevcuttur".

[8 Kânunusâni (Ocak) 193]

XXI. BÖLÜM

KÜRT DERNEĞİ'NİN 1945'DE SANFRANSİSKO KONFERANSI'NA GÖNDERDİĞİ *"MUHTIRA"*

XXI-a) Kürt Aydınlarının Demokratik Girişimleri

Kürt ulusu, mücadele tarihinin çeşitli aşamalarında ulusal-demokratik hakları için koşullar neyi gerektirmiş ya da dayatmışsa ona uygun bir mücadele yöntemi benimsemiş.

Kürt halkının temsilcileri, özellikle demokratikleşme sürecine girilen 20. yüzyılın başlarından itibaren öncelikle barışçı demokratik mücadele yöntemlerini benimsemişler, zorunlu olmadıkça silaha başvurmamışlardır. Özellikle kısmi bir özgürlük ortamı yaratan II. Meşrutiyet döneminde siyasal, sosyal ve kültürel kurumlar aracılığıyla demokratik mücadele kanalları sonuna kadar kullanılmaya çalışılmıştır. **Koçgiri İsyanı** sırasında hareketin liderlerince Millet Meclisi Başkanlığına yollanan ve çeşitli ulusal-demokratik talepleri kapsayan 15 Kasım 1920 tarihli **Muhtıra**, bu hareketten sonra Kürdistan Teâli Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında Kürtler'e özerklik verilmesi konusunda yapılan **Anlaşma,** Milli Mücadele yıllarında Vilâyât-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti aracılığıyla Teşkilat-ı Esasiye'de (Anayasa) yapılacak değişikliklerle sorunun çözümü amacıyla M. Kemal'in liderliğindeki Heyet-i Temsiliye ile yapılan **Amasya Protokolü.** Lozan görüşmeleri öncesi verilen sözlerin uygulamadaki yansımasının beklenmesi; bir şifrenin yanlış anlaşılması sonucu zamansız patlak veren 1925 İsyanı sonrasında Kürt aydınlarının 1926'da "**Başvekil İsmet Paşa'ya** (Gönderdikleri) **Muhtıra-Mektup**". 1927'de kurulan Kürt özgürlük örgütü HOYBUN'un kurucularından ünlü Kürdolog Celadet Bedirhan'ın 1933'de "**Gazi Mustafa Kemal**'e (Gönderdiği) **Açık Mektup**", 1948'de

Birleşmiş Milletler'e verilen **Memorandum,** sözünü ettiğimiz demokratik girişimlerin kimi örnekleridir. İşte bu bölümde Kürt yutsever aydınlarından Erganili **Dr. Ahmet Nafiz Yekbun**'un II. Dünya Savaşı bitimi 1945 yılında "**Kürt Cemiyeti**" adına Sanfransisko Konferansı'na gönderdiği "**Muhtıra**" veriliyor.

XXI-b) Dr. Ahmet Nafiz Yekbun Kimdir?

Dr. Ahmet Nafiz Yekbun, Şeyh Said İsyanı sonrasında - kardeşi **Nurettin Zaza** ile birlikte Batı'ya sürülen yurtsever Kürt aydınlarından biridir. 1927 yılında **İhsan Nuri** liderliğindeki Ağrı İsyanı'nın önemli bir ivme kazanması üzerine Kemalist yönetim, İhsan Nuri'nin ileri sürdüğü Batıya sürülen aydınların yurtlarına dönmeleri ve mal varlıklarının iade edilmesi yolundaki koşula uyarak 1928 yılında bir af çıkarmış ve Kürt aydınlarından birçoğu gibi **Dr. Ahmet Nafiz** ve kardeşi **Nureddin Zaza** da memleketlerine dönmüşlerdir. Ancak Ağrı İsyanı'nın başarısızlıkla sonuçlanması üzerine Elazığlı **Dr. Arif Abbas**, Diyarbekirli **Cemilpaşazâde Kadri, Ekrem, Mehmet, Bedri** beyler gibi birçok Kürt aydınının yanısıra **Dr. Ahmet Nafiz** ve kardeşi Nureddin Zaza da Suriye'ye geçerek, orada kurulmuş bulunan **Kürt HOYBUN (Bağımsızlık, Özgürlük) Cemiyeti**'ne katılmışlardır.

Celadet ve Kamuran Bedirhan kardeşlerin kuruculuğunu, Kadri Cemilpaşazâde'nin (**Doza Kurdistan** yazarı Zinnar Silopi) Sekreterliğini yaptığı **HOYBUN Cemiyeti** 1927-1939 yılları arasında sürdürdüğü faaliyetleri sırasında Kürt davasını uluslararası kamuoyuna duyurmak için önemli siyasal ve kültürel çalışmalar yapmıştır. HOYBUN imzasıyla yayımlanan "**The Massacres of Kurds in Turkey** (Türkiye'de Kürtler'in Kırımı) Kahire-1928; Süreyya Bedirhan'ın (Bleç Şêrguh) "**The Case of Kurdistan against Turkey**, Philadelfhia-1928" ve yine aynı yazarın "**El-Kaziye El-Kurdiye** (Kürt Sorunu) Kahire-1930" adlı eserleri bu alandaki çalışmalardandır.

İşte HOYBUN kurucularından Celadet Bedirhan'ın 1933'te Mustafa Kemal'e gönderdiği geniş boyutlu "**Açık Mektup**"tan sonra, **Dr. Ahmet Nafiz (Yekbun)** da, II. Dünya Savaşı'nın bitimi düzenlenen uluslararası **Sanfransisko Konferansı**'na "**Kürt Cemiyeti**" adına aşağıdaki "**Muhtıra-Mektup**"u gönderiyor. Bilindiği gibi, savaş bitimi 25 Nisan 1945'te toplanan Sanfransisko (San Fransisco) Konferansı, savaş sonrası dünyanın siyasi bakımdan teşkilatlandırılması üzerinde durdu. 1919 deneyimini gözönünde tutan müttefikler, **Birleşmiş Milletler** örgütünün kurulmasını Konferansta kabul ettiler. (BM Yasasının kabulü 26 Haziran 1945). Öyle anlaşılıyor ki Dr. A. Nafiz, bir önemli

döneminden yararlanarak Kürt davasını bu uluslararası platformda dile getirmek ve dünya kamuoyuna maletmek istemektedir.

Dr. Ahmet Nafiz Yekbun, **muhtıra-mektubu**, savaşın galiplerinden ve Konferansın ev sahibi Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye ve Lübnan Elçisi **Corc Wadswort** aracılığıyla gönderiyor.

Dr. Nafiz Yekbun, muhtıra-mektuba eklediği 31. 3. 1945 tarihli kapak yazısında ABD Elçisine şöyle sesleniyor:

"Bay Elçi,

Kürt Cemiyeti adına Kürdistan ve Kürt ulusu hakkında ekselanslarınıza bir ***Muhtıra*** *sunmaya cesaret eder ve bunun ulaştırılmasını rica ederim.*

Atlantik Beyannamesi'nin kabul ettiği prensipler, adalet ve özgürlük adına yapılan bu zaferle sonuçlanan savaştan sonra Kürt sorunu konusunda âdil bir çözümün bulunmasını gerektirmektedir.

Homojen (bütüncül) fakat 4 devlet arasında bölünen bir toprakta yaşayan 9 milyona yakın nüfuslu Kürt ulusu, en sıradan haklarından (ana dillerini kullanmak, geleneklerine göre yaşamak) haklarından yoksun bulunmaktadır.

Eski zamanlardan beri her ulus gibi belli bir toprak üzerinde yaşayan Kürt ulusu kendi isteği dışında, memleketini kesen siyasi sınırlarla 4 parçaya bölünmüştür. Kürt ulusu, onu temsil etmeye (asimilasyonu da içeriyor) veya ona tahakküm etmeye teşebbüs eden devletler gibi bundan muzdariptir.

Kürt ulusu, bu savaştan sonra Müttefik hükümetlerinin (galip devletlerin), çözümü Ortadoğu'nun barış içinde gelişmesi için esas olan bir durumun sağlanmasını istediğine kesinlikle inanmaktadır.

Yüksek saygılarımı bildirmemin kabulünü rica ederim Bay Elçi."

Kürt Cemiyeti'nin, Santfransisko Konferansı Yetkili Heyeti Başkanlığına Beyrut'tan Gönderdiği 30. 3. 1945 Tarihli

"MUHTIRA"

"Ekselans Sanfransisko Konferansı'nda görüşülecek sorunlar konusunda tahminde bu-

lunmadan önce, Barış Konferansı'nda önceliği alacak konunun, toplantı tarihlerinden birincisi olacağını sanıyoruz.

*Kürt Cemiyeti adına Kürt sorununa ilişkin bir "**Rapor**" sunmaktan onur duyarım. Ortadoğu barışının istikrarı, 500 bin kilometrekarelik olan ve Karadeniz'den İran körfezi'ne kadar uzanan ve Sevr Anlaşmasıyla bağımsızlığı tanınmış olan bir yurtta yaşayan 9 milyon insana ait bu soruna bir çözüm bulunmadıkça sağlanamayacaktır.*

Kürt toprağının tümüyle yabancı devletlerin egemenliği altında bulunmasından ve bu nedenle bu Konferansta temsil edilememesinden dolayı aşağıdaki hususlarla ilgili olarak yetkili kurulunuzun ve hükümetinizin nüfuzunu kullanmasını rica ederim.

1- Henüz bağımsızlıkllarını kazanmamış uluslara, uluslararası toplantılarda görüşlerini açıklama hakkının tanınması ilkesinin Konferansta kabulü. Tabii bu ilkenin kabulü, bu hakkı kullanacak olan bağımlı uluslar hakkında egemen hükümetlerin başvuracakları karşı önlemleri engelleyici bir güvenceyi de sağlamalıdır.

2- Konferansın bir genel toplantısının gündemine Kürt sorununun görüşülmesini almak.

3- Kürt sorununun esaslarını görüşüp incelemeyi yükümlenecek ve bu sorunun çözümünü gözönünde bulunduracak uluslararası bir komisyon önerisi sunmak ve onu savunmak. Barış Konferansının Kürt sorununa getireceği çözüme, sözkonusu Komisyonun raporu esas olabilecektir.

Yüksek saygılarımın kabulünü rica ederim ekselans."

XXI-c) Kürdistan ve Kürt Milliyetçiliğinin Doktrini

Kürdistan:

Kürdistan, Ortadoğu'nun belkemiğini teşkil eder. Büyük bölümü Karadeniz'den, Kafkasya'nın yanıbaşından Acem Körfezi'ne kadar uzanan dağlarla, batıda verimli ovaları kapsamaktadır.

Kürdistan, tek ulusun yaşadığı bir ülkedir. Kürtler, nüfusu 9 milyona varan yiğit ve çalışkan insanlardır. Amaçları, cesaretleri ve özgürlüğe olan aşkları, en soylu gelenekleri kadar büyüktür. Tarihi dönemlerin doğuşundan beri Kürtler kendi ülkelerinde ulusal varlıklarını yaşatagelmişlerdir.

Kürtler, ırk bakımından komşularından kolaylıkla seçilebilirler. Dil ve kültür bakımından da rahatlıkla ayrılabilirler. Aralarında batıda Türkler'i, kuzeydoğuda Ruslar'ı doğuda İranlılar'ı ve güneyde Araplar'ı ayırırlar. Kürdistan, gelecekte Ortadoğu'da önemli bir rol oynamaya aday coğrafik, ekonomik ve ulusal homojen bir bütün oluşturmaktadır.

Etnografik Sınırları:

Batıda; Suriye'de Kürt Dağı'ndan başlayarak Kilis, Maraş, Elbistan ve Divrik'ten geçmek suretiyle Kelkit Çayı'na kadar uzanan hat.

Bu hattın güneybatısında İskenderun Körfezi'ne kadar yayılmış olarak yerleşmiş bulunan Kürt grupları bulunmaktadır.

Kuzeyde; Kelkit Çayı'nı izleyip doğuya geçerek Bayburt ve Oltu şehirleri ile Kars'a kadar uzanan bir hat.

Bu hattın kuzeyinde Trabzon yakınında Karadeniz'e yaklaşan dağınık Kürt merkezleri vardır.

Doğuda; Kars'tan güneydoğu yönünde uzanan ve devamla Urmiye Gölü'nün batı kıyılarını, Luristan ve Bahtiyar mıntıkalarını kapsayarak Seneş ve Kirmanşah'a kadar uzanan bir hat.

Güneyde; Luristan'ın güneyinden başlayarak kuzeyden güneye doğru Kanokin ve Kifr'i geçmek suretiyle Hamiriye Dağları ve ortadan batıya Sincar Dağı'nın güneyine Cerablus yakınına Fırat Nehri'ne kadar uzanan bir hat.

Siyasi Sınırları:

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Kürdistan, Türkiye ve İranlılar ayrıca Rusya'da bulunan küçük bir Kürt zümresi halinde bölünmüş bulunuyordu. Barış Konferansı ve Türkiye, İran, Irak ve Rusya ile yapılan muhtelif anlaşmalar, bu ülkeler arasında Kürdistan'ın bölüşümüyle sonuçlanmıştır.

Türkiye eski Urfa vilayeti ile Malatya, Harput, Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır ve Hakkarî vilayetlerini kapsayan bölümü kapsamına alıyordu ki, bu bölümdeki Kürt nüfusu bugün 4 milyondan fazla olduğu sanılmaktadır.

İran Kürdistanı, adını taşıyan bölge ile Kirmanşah, Luristan, Poştkuh ve Bahtiyar memleketini ve bunların üçbuçukmilyon Kürt nüfusunu barındırıyordu.

Irak, bütün Musul arazisi ile Kerkük ve Süleymaniye'de uzak güney Kürdistan sınırlarına kadar uzanan memleketleri 1 milyonluk Kürt nüfusu ile birlikte alıyordu.

Suriye, Cezire, Kürt Dağı ve Fırat Nehri'nin doğusundaki bölge ile yaklaşık 250 bin Kürt'ün oturduğu bir bölgeye sahip oluyordu.

Nihayet **Sovyetler Birliği** kendi sınırları içinde yaklaşık 160 bin nüfuslu küçük bir Kürt topluluğu bünyesine alıyordu.

Türk-Irak sınırı, tarihî Kürdistan'ın kalbini ikiye bölmektedir. Milliyet bakımından bütün Kürt aşiretlerinin bütün gelişme olanaklarını nesiller boyunca ortadan kaldırmıştır. (Bkz. *Encylopedia Britannica*, 14. bas. Musul böl.)

Aşağıdaki tablo **Ortadoğu'da Kürdistan'ın durumu**nu belirlemektedir:

Ülke	Genel Yüzölçümü km^2	Kürdistan Bl. Yüzölçümü km^2	Genel Nüfus	Kürt Nüfusu
Türkiye	760.000	200.000 (yani %29)	16.000.000	4.000.000 %25
İran	1.600.000	190.000 (yani %12)	15.000.000	3.500.000 %23
Irak	300.000	105.000 (yani %29)	3.500.000	1.000.000 %28

Arazinin %19'u ve Ortadoğu'daki en büyük devletlerden üçünün nüfusunun %24.5'u Kürttür. Bu tablonun rakamlarına Suriye ve Sovyetler Birliği'nce alınmış Türkiye Kürdistanı sınır bölgeleri eklenince bütüncül Kürt blokunun 9 milyona varan toplam nüfusuyla 530.000 kilometrekareye ulaşan bir ülkeye sahip olduğu görülür.

Doğal Coğrafya ve Kaynaklar:

Kürdistan özellikle dağlık bir ülkedir. Fakat geniş ve verimli ova ve vadileri de kapsa-

maktadır. Diyarbekir ovaları, Pasinler, Muş, Harput, Cizre ile Dicle ve Fırat vadileriyle bu iki ırmağın suladığı yerler bunlara örnek olarak sayılabilir.

Kürdistan herşeyden önce bir tarım ülkesidir. Her çeşit tahıl, keten, tütün, incir, ceviz, elma ve benzeri ürünler yetiştirilmektedir.

Kürdistan hayvancılık açısından da zengindir. Ve verimli alanlara sahiptir. Diyarbekir yakınındaki Bakır madeni ile güney Kürdistan'daki petroller sayılmazsa, madenler ve benzeri kaynaklar çok az kullanılmış sayılır. Oralarda büyük miktarda demir, pirinç, kömür, kükürt, kurşun ve gümüş bulunmaktadır.

Bazı mensucat (tekstil) işletmeleri vardır ve küçük el sanatları, dokuma, yün, keten, ipek, halı ve bakır işleri, gümüş işleri, demir, çelik ve bakır malzemesi gibi şeylerin üretimi çok yapılmıştır.

Kürdistan'dan yün, keçi kılı, ceviz, ipek, tütsü balığı, tuzlu balık, peynir, tereyağı, deri ve hayvan ihracatı ticareti büyük çapta yapılmaktadır.

Şehirler:

Yaklaşık 20 şehir 30-35 bin nüfuslu olup en önemlileri şunlardır:

Türkiye-Diyarbakır, Mardin, Harput, Malatya, Erzurum, Erzincan, Muş, Van, Bitlis, Hozat.

İran'da-Savaşbulak, Sakız, Senne, Kermanşah.

Irak'ta - Süleymaniye, Kerkük, Zahu, Revandiz, Köysancak, Erbil, İmadiye.

Nüfus:

Kürt nüfusunu bütünüyle belirleyebilmek için Türk hükümetlerince olduğu kadar İran hükümetlerince de güvenilir hiç bir nüfus sayımı yapılmamıştır. Bu konuda kendilerince yayımlanan tüm bilgiler, Kürt sorununun boyutlarını küçültmek doğrultusundaki eğilimlerini açıkça ortaya koymaktadır. Yukarda verdiğimiz rakamlar akılcı ve gerçeğe yakın bir olasılığı gösterir niteliktedir.

Sınırdaş bölgelerde karışmış bulunan küçük zümreler dışında Kürt ulusu sayıca azınlık durumunda kalmaktadır.

Şunu da vurgulayalım ki yüzyıllar boyunca Kürtler, Hıristiyan komşularıyla iyi ilişkiler sürdürmüş ve saldırganlara karşı koymada onlarla sıkısıkıyla işbirliği yapmışlardır. Büyük çaplı zoraki göçürtmeler sonucu Kürdistan dışında, örneğin Türkiye'nin orta alanlarında büyük Kürt kolonileri (toplu yerleşim alanları) bulunmaktadır. Yaptığımız tahminde bunları hesaba katmış değiliz.

Irk ve Dil:

Kürtler ırk ve dil bakımından Hindî-Avrupaî (Hant-Avrupa/İndo-German) grubuna dahildirler. Kendi dillerini kabul ettirmek için ilgili egemen devletlerce sonradan harcanan çabalar başarısızlığa uğramıştır. Şehirlerde bile karşı önlemlere rağmen Kürtler kendi dillerini konuşmaya devam ediyorlar.

Irak ve Suriye'de Kürt kültür faaliyeti yasak değildir. Bu ülkelerde ve Sovyetler'de birçok Kürt yayını yapılmaktadır.

Din:

Hıristiyanlarla eski **Zoroastr** (Zerdüşt)[1] Yezidî dininin bir bölümünü korumuş olan küçük bir grup dışında Kürtler genellikle Sünni mezhebine bağlı Müslümanlardır.

Fakat kendilerinde birçok izler bırakmış olan eski Zoroast (Zerdüşt) inançları eski insanî prensipler kendilerini etkilemiş bulunmaktadır. Hoşgörülüdürler ve bu bakımdan diğer komşularından çok farklıdırlar.[2]

Tarih:

Sümer dönemine ait belgelerden anlaşıldığına göre Milattan 200 yıl önce gibi eski za-

---

1. **Zoroastr, zoroastrisme :** Zerdüşt, Zerdüştilik, Zerdüştçülük. İran'lı peygamber Zerdüşt'ün (Zoroastre. Zaratustra) kurucusu olduğu Zerdüştilik, Kürtlerin İslamlıktan önceki dini olduğu gibi dünyanın en büyük dinlerinden biridir. **Avesta** adlı kutsal kitap, onun **Gatha** denilen özdeyişlerini kapsar. Zerdüştiliğe daha geniş anlamda **Mazdeizm** (Mazda'cılık) da denir. Ancak Zerdüşt'ten önce de bir Mazdeizm bulunduğu ve Zerdüşt'ün bu eski dinin bir yenileştiricisi (reformcusu) olduğu da ileri sürülür. Zerdüşt'ün İ.Ö. VII. yüzyılda yaşadığı sanılıyor. Çok akıllı ve çağının bilgilerini özümsemiş bir kişi olduğu kabul edilir. (Bkz. O. Hançerlioğlu: **İnanç Sözlüğü**, 1. bas. 1975, Zerdüşt mad.)
2. Rapor sahibinin Alevi inancına mensup Kürtleri de bu kategoride değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

manda Kürt aşiretleri Kürdistan'ın kalbini işgal etmişlerdir. Güçlü komşuları olan **Babiller, Hititler** ve **Süryaniler**'e karşı devamlı olarak savaşmışlar ve uzun bir süre hiç bir fatihe (elegeçirme girişimcisine) boyun eğmemişlerdir. **Ninova**[3] ve **Babil**'i[4] elegeçirmesi için **Sirtyüs**'e[5] yardım etmişlerdir. İran İmparatorluğu yönetiminde ayrıcalıklar elde etmişler ve Zerdüşt tapınaklarının koruyuculuğunu yapmışlardır. Dönüşü sırasında **Ksenefon**[6], Kürtlerin şiddetli muhalefetine uğramıştır. **Seloküslüler**'e[7] başarıyla karşı koymuşlardır.

Kürtler, **Sasaniler**[8] zamanında önemli bir rol oynamışlardır. Daha sonra memleketi harabeye çeviren Tatar güruhu ile Türkler'in kuşatması yaşanmıştır. **Büyük Selahaddin, Aslanyürekli Rişar**'ın[9] yüce muhalifi Kürt'tü ve daha sonra Kürt kabilelerini (aşiret, oymak) kendi egemenliği altında birleştirmiştir. 13. yüzyılda Moğol saldırı ve kuşatmalarına başarıyla karşı koymuştur.

Yaşamakta olduğumuz sürecin tarihi, Kürdistan'ın, ilk Osmanlı Halifesi olan ve İslâm-birliği siyasetini yaşama geçirmeye başlayan **Birinci Sultan Selim** (Yavuz) tarafından işgali ile başlar. Sultan Selim, Türk tarihçisi (Kürt kökenli Y.N.) **İdris-i Bidlisî**'nin yardımı ile İranlılar'a karşı zaferle sonuçlanan savaşta Kürt prensliklerinin işbirliğini sağlamıştır.

3. **Ninova:** Asur İmparatorluğu'nun başkenti. Dicle'nin doğusunda bulunan ünlü şehir. Anabasis'te **Mespila**" olarak geçer.
4. **Babil:** Pers İmparatorluğu'nun başkenti. Fırat Nehri'nin kenarındaki ünlü şehir.
5. **Sirtyüs:** Med Devleti'ne son veren Kral Kuruş (Kyros, Cyrus) amaçlanıyor olmalı. (Bkz. **Türk Ans.** İran mad.)
6. **Ksenefon:** M.Ö. 401 yılında Pers Kralı II. Daryus'un oğlu Keyhusrev, kardeşi Ardeşir'den saltanatı almak için harekete geçmiş ve hazırladığı kuvvetlerle, o dönemin ünlü silahşörleri olarak tanınan Yunan (Grek) askerlerin bir bölümü ile anlaşarak, para karşılığında ordusunda savaşmak üzere onlarıyanına almıştı. Bu Yunanlı askerlerin içinde ANABASİS'in yazarı ünlü tarihçi Ksenefon (Xenophon) da vardı. Ksenefon, Keyhusrev'in bu seferini, yenilgisini, geri dönüşlerini, Kürdistan ve Ermenistan'dan geçerek Trabzon'a oradan Yunanistan'a geçişlerini, başlarından geçen savaşları, yaşantılarını, bu arada **Karduklar**'la (Kürtler) yaptıkları çetin savaşları heyecanlı ve akıcı bir dille ANABASİS (Onbinlerin Dönüşü) adlı günce niteliğindeki ünlü eserinde anlatır. (Bkz. Kürtler'e ilişkin çeşitli eserler ve aynı adlı eser).
7. Seloküslüler (Seleukosanlar): M.Ö. III. yüzyılda Suriye ve Batı İran'ı elinde tutan hanedanlar. (Bkz. **Türk Ans.** İran mad.)
8. **Sâsâniler:** Miladi III-VII. yüzyıllar arasında hüküm sürmüş ünlü İran hükümdar sülalesinin adı. Sasaniler'in saltanatı 226'dan 642'ye kadar 416 yıl sürmüştür. Eski Pers İmparatorluğu'nun haşmet derecesine varan, dünyayı Roma ve daha sonra Bizans İmparatorluğu ile aralarında paylaşan Sasaniler, aynı zamanda o çağın en üstün uygarlığını kurmuşlardı. (Bkz. **İslam Ans. ve Hayat Ans.** Sasaniler mad.)
9. **Aslan Yürekli Rişar:** İngiltere Kralı I. Richard. 1157-1199 yılları arasında yaşamıştır. 1189'da kral oldu. 1190'da 3. Haçlı Savaşı'na katılarak üç yıl kadar Filistin'de, Kudüs'te, Kürdistan'da başta Araplar olmak üzere bölge halklarıyla savaştı. Adı romanlara konu olan Aslan Yürekli Rişar'ın Ortadoğu'daki en güçlü rakibi ve onu yenilgiye uğratan Eyyubî devletinin kurucusu ünlü Kürt devlet adamı Selahaddin-i Eyyubî idi. Bu nedenle Selahaddin-i Eyyubî adı, Haçlı Seferleri ve Savaşlarıyla adeta özdeşleşmiştir.

Bu işbirliği, daha sonra yapılan bir anlaşma ile sürekli bir nitelik kazanmıştır ki, bu anlaşma gereğince Kürt prensleri, kendi memleketleri içinde egemenlik haklarını korumakla birlikte Osmanlı Sultanının egemenliğini de tanımaktaydılar. Bu dönemle birlikte Kürtler, Sultanın bütün haklarına uslu birer teb'a (uyruk) gibi katılmışlardır.

Fakat, Osmanlı otoritesine bağlı ülkelerin ulusal birer devlet halinde bir konfederasyon oluşturması düşüncesi, Türkiye'de Türk-Kürt ilişkileri üzerinde kötü bir etki yaratacak yankılar uyandırmıştır. Kürt haklarının tedrici surette (adım adım) tecavüze uğraması ve bunun önce prensliklere daha sonra gitgide artmak suretiyle bütün Kürt ulusuna yöneltilmesi, bugün de devam etmekte olan bir mücadelenin kaynağı olmuştur.

Bu mücadelenin birinci evresi olan egemen Kürt prensliklerinin yıkılması 1847'ye kadar devam etmiştir. Bu tarih, 15 yıl boyunca Türk silahlarına karşı koyduktan sonra düşen sonuncu prensliğin bitimini göstermektedir.

1879'dan 1889'a kadar ve 1913'te şiddetli isyanlar çıkmıştır. Genç Türk (Jön-Türk) devriminden sonra Türkler, gerek asimilasyon yoluyla ve gerekse Kürt ulusunu yıkmak için çabalarını artırmışlardır.

Türkiye'nin yeni siyaseti, o güne kadar bilinmeyen önlemleri de kapsamaktadır. Kürt dilinin bütünüyle yasaklanması ve geniş çaplı zoraki göçler 1925-1926'da, 1930-1937-1938'de üç büyük isyana yolaçmıştır. Bu isyanlar, Türkler'i kolordular ve hava kuvvetleri kullanmaya zorlayacak ölçüde büyümüştür.

1918'den Sonra Uluslararası Durum:

1914-1918 yıllarındaki Birinci Dünya Savaşı, yalnız toplu olarak göçürtülmüş Kürtler için değil fakat tamamen yok edilmiş olan diğer azınlıklar için de özellikle Türkiye'de pek çetin olmuştur.

Sevr Barış Konferansı'ndaki müttefik devletler Kürt sorununa bir çözüm bulunmasının zorunluluğunu anlamış ve Kürt ulusu bu Konferansta tek yetkili temsilcisi **Şerif Paşa** tarafından temsil edilmiştir.

Sevr Antlaşması:

10 Ağustos 1920'de imzalanmış olan Sevr Antlaşması ile Türkiye ve büyük devletler, Kürt ulusunun esas haklarını tanıyorlardı. Antlaşmanın 62, 63 ve 64'üncü maddeleri

Kürtlerle ilgiliydi. 64'üncü Madde, Kürtlere bir ulusal birlik oluşturmak ve Kürdistan'ın çeşitli parçalarını birleştirmek hakkını vermekteydi. Antlaşmanın Türk imzacıları, halkı Kürt olan topraklar üzerindeki haklarını bırakarak Kürt bağımsızlığı prensibini kabul ediyorlardı. Bu Antlaşma hükümlerine göre, kuzey ve güney Kürtlerinin birleşip bütünleşmesi gerekiyordu.

Fakat Müttefiklerin yorgunluğundan dolayı Yunanistan'a karşı elde edilen Kemalist zaferden sonra, bir Kürdistan kurulması planı kuvvetle kabul ettirilen ve Kürtlerin Wilson Prensiplerinden yararlanmasını önleyen birtakım siyasi kombinezonlarla Kürdistan toprakları çeşitli devletler arasında bölüşülmüştür.

Sevr Antlaşmanın maddeleri hiç bir zaman uygulanamamıştır. Büyük devletler Kemalist kuvvet darbesini Lozan Antlaşması ile değiştirmişlerdir. **İlgisiz bir Dünya, Kürdistan'ı ilgili devletlerin ulusal ihtiraslarına sunulan bir parçalanmış av olarak terk etmiştir.**

Lozan Antlaşmasından Sonra:

Uzun süre Osmanlı İmparatorluğu'nun temel sorunlarından biri olan **"Şark meselesi"** ortada kalıyordu. Kürdistan'ın bölünmesi, bu bölüşümden yararlanan devletlerde güçlü Kürt azınlıkları yaratıyordu. Kürt sorununun çözümü şöyle dursun, sorun büsbütün katmerleşmişti.

Fakat bu azınlıkların mukadderatı her yerde aynı değildi. Suriye ve Irak'ta mandater devlet olan Fransa ve İngiltere'nin yönetim ve koruması altında kaldılar. Özellikle bazı kültürel ve ekonomik gelişme olanakları verilmiş olan Sovyetler Birliği'nde durum başka idi. **Baskılar ve zoraki assimilasyonlarla, zoraki göçürtmeler ve katliamlarla boş yere Kürt sorununun ortadan kaldırılmasına çalışan Türkiye ve İran'da durum yine başka idi.**

Ancak 1925, 1926, 1930, 1938'de ortaya çıkan Kürt isyanlarının yankıları dünyaya, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşüne rağmen Türkiye'nin, halkı homojen Türk olan bir ülke olmadığını ortaya koyuyordu. Yine İran'da ve Irak'ta gerçekleşen isyanlar, Kürt sorununun hâlâ çözüme kavuşmayı beklediğini hatırlatıyordu.

Kürt azınlıklar tarafından gündeme getirilen iç sorunlar, Sadabat Antlaşmasında her türlü ulusal Kürt hareketini boğmak için alınacak önlemlere kadar uzanan bu devletler için başlıca endişe oluyordu.

Kürtlerin karşılaştıkları tenkil (etkisizleştirilme, uzaklaştırılma, cezalandırılma) önlemlerinin gerçekteki niteliklerini göstermek için, işaret edelim ki bu önlemler hemen her zaman Kürtleri kendi okullarına sahip olmak, dillerini konuşmak ve kendi şarkılarını söylemek gibi en basit haklarından mahrum etmeğe yönelikti. Kürtlerin dilekleri muhakkak ki Türkler tarafından başka türlü gösteriliyordu. Mesela bu dilekler, her türlü ilerlemeye karşıt, kendilerini refaha götürecek her önlemin karşısında, ilkel yaşamlarına son vermek üzere ülkelerine yeni bir düzenin girmesini iyi karşılamaz, âsi Kürtler biçiminde bir takım savlar ileri sürmekle birlikte Türkler mücadelenin gerçek amacını, içyüzünü biliyorlardı.

Kürt yurtseverlerinin uzun süre Türk kolordularını başarısızlığa uğrattıkları 1925-1926 isyanından sonra Diyarbakır'da kurulmuş olan ve içlerinde sayısız eğitim ve kültür sahibi insanın bulunduğu 800 Kürdü ölüme mahkum eden Türk İstiklâl Mahkemesi[10] kendi hükmünde şöyle diyordu: **"İçinizden bazıları isyana vesile olarak Hükümetin fena idaresini, diğer bazıları hilâfeti müdafaayı ileri sürmüşler, fakat hepinizin müşterek bir tek düşünceniz vardı: Müstakil bir Kürdistan kurmak. Bunu hayatınızla ödeyeceksiniz."**[11]

---

10. **Şark** (İsyan Mıntıkası) **İstiklâl Mahkemesi:** Türk burjuvazisinin yönetimini perçinlemek üzere, Şeyh Sait İsyanı'nı bahane ederek kurduğu olağanüstü mahkemelerden biri. Gezici nitelikte olan ve sınırsız yetkilerle donatılan İstiklâl Mahkemelerinin en pervasız çalışanı Şark İstiklâl Mahkemesi idi. Çeşitli uzatmalar sonucu iki yıl süreyle görev yapan bu mahkemelerden Şark İstiklâl Mahkemesi'nin çalışmaları şöyle özetleniyor:
"Şark İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Sait Ayaklanması'na fiilen katılanlarla bu ayaklanmayı doğrudan doğruya ya da kışkırttıkları iddia edilenlerin davalarına bakmıştır. Silahlı harekâta girenlerin büyük bir bölümü, zaten bu mahkeme Diyarbakır'a gelmeden önce kurulan "Divan-ı Harp"lerce cezalandırılmışlardır. Şark İstiklâl Mahkemesi'ne ancak Şeyh Sait ve arkadaşları gibi elebaşlarının yargılanması kalmıştır. Bunlardan başka Kürt hareketiyle ilişkili olan ***Şeyh Eyüp, Dr. Fuat, Seyyit Abdülkadir*** *gibi birtakım önderler de Şark İstiklâl Mahkemesi'nce yargılanmışlardır. Bu mahkeme tarafından "kışkırtıcılık" genel suçlamasıyla kovuşturulanlar ise başlıca üç gruba ayrılabilir. Bazı gazeteciler, Terakkiperver Fırkalılar ve tarikat mensupları,"* (Bkz. M. Tunçay: İstiklâl Mahkemeleri, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ans.** 4. cilt, s. 938-943).
Bu hareketle ilgili olarak önceden kurulan Divan-ı Harplerce ölüme mahkum edilenler arasında Azadi Cemiyeti Başkanı Miralay **Cibranlı Halit Bey** ile Stokholm Sefiri **Yusuf Ziya Bey** gibi kişiler de vardır.
Görünüşte Şeyh Sait İsyanı dolayısıyla kurulan İsyan Mıntıkası İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanıp idam edilenlerin sayısı 48'dir. Oysa **Doza Kürdistan** gibi kaynaklar, bu aşamada idam edilenlerin sayısının 800'ü aştığını bildirirler. İdam edilenler arasında, harekete doğrudan katılmayan çok sayıda Kürt aydınlarının da bulunması, gerçek amacın, Kürt ulusal hareketini boğmak olduğunu ortaya koyuyor.

11. Şark İstiklâl Mahkemesi Başkanı Mazhar Müfit Kansu'nun bu sözleri bir yandan isyanın gerçek niteliğini yansıtırken, bir yandan da Kemalist yönetimlerin ve resmi ideolojinin çelişkisini ve çarpıtmalarını açıkça ortaya sermektedir.
(Senatör ve Danıştay Başkanı), **Yusuf Ziya Bey** (Bitlis Milletvekili), **Fuat Bey** (Diyarbekirli Doktor), **Tevfik Bey** (Diyarbekirli Avukat), **Koçzade Ali Rıza Bey** (Bitlis'li), **Molla Abdurrahman**

1930'da **Ararat** (Ağrı) **İsyanı** sırasında tanınmış yazarlardan ve Türk milletvekillerinden Yakup Kadri'nin (Karaosmanoğlu) yazdığı bir makalede şunlar okunmaktadır: **"Bu harplerin kırmızı alevleri, sona erdiğine değil fakat iki ırk arasındaki mücadelenin başladığına işaret etmektedir. Avrupalılların, kendileri gibi Ari ırkına mensup addettikleri** (saydıkları) **Kürt ırkı ile Mongol addettikleri Türk ırkı."**

Yine o sıralarda başka bir Türk gazetesinde de **"Burada Kürt istiklâlinin hâyâli yatıyor"** yazısını kapsayan bir levhanın Ararat (Ağrı) Dağı'nın tepesinde yapılmış bir mezarı temsil eden bir resim görülüyordu.

Hayır, Kürtlerin ilerlemeye ve refaha karşı bir mücadelesi hiç bir zaman sözkonusu değildi. Ermeni vuruşması, çetin Kürt dağlılarının başıboşluğunu yatıştırmak da sözkonusu olamazdı. Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyet) Komisyonu'nun Musul vilayetiyle ilgili tartışmaya ilişkin raporunun 47. sayfasında şu cümle okunmaktadır: **"Bütün Müslüman halklardan Hristiyanlarla en çok dostane ilişkiler sürdürenler Kürtlerdir."**

Hükümetin Türkler kadar güçlü askerî araçlara sahip bulunmadığı İran'da, gerek Şahın kişisel girşimleri ile gerek affedilecekleri vaatleri ile Kürt şefleri kendi topraklarından dışarıya çekilerek hapishanelere atılır ve orada öldürülürdü.

Son yirmi yıllık dönemde Kürtlerin çektiği çilenin listesi çok uzundur. Osmanlı ve İran İmparatorluklarının geleneksel politikalarının daha da şiddet kazandığını göstermektedir bu dönem. Kürtlerin tarihimizin en korkunç uygulamalarıyla karşılaşmalarının zamanımıza rastlaması garip görülebilir. Ancak bunun izahı basittir. Nazari (teorik) olarak 1914-1918 Savaşından sonra halkların ulusal haklarını tanıyan bir dünyada, Kürtlerin ulusal vicdanlarını canlandırmış olan Sevr Antlaşmasından sonra Türkler ve İranlılar Kürt sorununu ancak onu sevindirmek için son bir girişimde bulunmaktan ibaret olan tek çözüm yolu bulabilmişlerdir ki bu kaba ve umutsuz girişim ancak Kürt yiğitlik ve yürekliliği başarısızlığa uğratabilmiştir.

(Siirt'li şair), **Hizanizade Kemal Fevzi** (Bitlis'li şair) nin idam sehpasındaki son sözleri ise bu konuda daha da anlamlıdır.

Bunlardan sadee Avukat Tevfik Bey'in sözlerini vermekle yetinelim: **"esedimi bütün dünyaya gösteriniz ve herkes bilsin ki kişisel haklar için değil, ulusal haklar için savaşıyorum. Yaşasın Kürdistan!..** (Bkz. Garo Sasuni: Kürt Ulusal Kurtulşu Hareketleri, s. 176).

XXI-c) Kürt Sorununun Çözümü:

Kürtlerin tüm komşuları ulusal sınırlarına kavuşmuşlardır. (Türkler, İranlılar, Ermeniler). Kürtler de kendi yurtlarını elde edeceklerdir. Kürdistan'ı paylaşmış olan devletlerden Kürt topraklarını almakla oldukça yerleşmiş bir düzenin bozulacağını savunmak da güçtür. Bu devletler bir değişim halindedir ve güçlü azınlıklardan kurtulmayı ve büsbütün yabancı unsurları assimile ettirmeyi düşünecekleri yerde kendi kültürel, ekonomik ve toplumsal gelişmeleriyle başbaşa bırakmakla onlara büyük bir hizmette bulunmuş olacaktır.

Kürdistan zengindir, parçalanmış bir Kürdistan'da zenginlikler işlenmemiş olarak kalmaktadır. İçinde devamlı isyanlar gizlenmiş olan bağımlı toprakların, alanların kalkınmasın-dan kuşkulanan hangi hükümet vardır.

Bütüncül bir halkla kaplı olan Kürt bloku, Ortadoğu için bir istikrar unsuru ve bir refah kaynağı olacaktır. Kürdistan'ın tarımsal zenginlikleri herkesçe bilinir. Başkasıyla karşılaştırılamayacak özelliklere sahip bir köylü olan Kürt, özgür olunca bütün değerini gösterecektir. Bunlardan bazılarının ve özellikle Kürt ulusunun yararlanmadığı bir Kürt serveti olduğunu dünyanın kaale almadığı petrolün işletilmekte olmasına rağmen Kürtlerin yeraltı zenginlikleri daha az bilinmektedir. Fakat şunu vurgulamak gerek. Irak'da bilinen Kerkük, İran'da Kermanşah'daki petrol kuyuları ve Türkiye'de Siirt'teki petrol sızıntılar, Kürt toprağında bulunmakta ve Kürt ulusal servetinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Kürtler kendi ülkelerini değerlendirmek istiyorlar; bundan bütün dünya yararlanacaktır. Fakat Kürt ulusu kendi sözünü söylemeden Kürt servetlerinin başkalarınca kullanılması kabul edilemez.

Kürdistan'ın bölüşümü ve tutsaklığı savaştan sonraki yeni dünyaca benimsenemez. Sorun, Sevr Antlaşmasını kaleme alanlara esin kaynağı olan düşünce çevresinde yeniden ele alınmalıdır. Bugün, Müttefiklerin uğrunda çarpıştıkları ilkelerle bağdaşabilen tek çözüm yolu, Kürtlerlerin yaşadığı tüm toprak parçasını kapsamak üzere **otonom bir Kürdistan** oluşturmaktır.

Atlantik Beyannamesi'nin tümüyle uygulanmasından daha az güçlükler doğuracak olan pek az durum bulunacaktır. Kürtler kalabalık ve doğal kaynaklar bakımından zengin bir yerde yaşamakta olup buralarda etnik azınlıklar pek küçüktür.

Görüş ve Düşünceler:

Kürt sorununun kökten çözümü, statükoyu korumak isteyen bazı ihtiraslara

yolaçabilir. Bu konuda itirazlar yapılabilir. Tezimizin haklılığını göstermek için sorunun bazı noktalarını derinleştirmeğe çalışacağız:

1- Müttefikler, ulusların en öncelikli haklarının zararına olarak en caniyane şekillerde sistematik surette haksızlıklar ve cinayetler yapan bir rejimin tehdidi altındaki uygarlığı kurtarmak amacıyla silaha sarıldılar. Türkiye'de, İran'da Kürtler, kaldırılması aynı nedenle zorunlu olan ve başka türlü anlatımı mümkün olamayan zâlimane bir işleme maruz kaldılar. Bu durum bile uygarlık dünyasına başlı başına bir hakarettir.

2- 8-9 milyon nüfustan oluşan bir ulusun 3 veya 4 devlet arasında bölünmesi bu devletlerin her birinde bir azınlık doğurmaktadır ki bu durum azınlıklarla egemen halklar arasında sürekli çatışmalara yolaçmaktadır. Bu durum ise, bu devletlerin iç ve dış güvenliğini sürekli tehlikeye koymaktadır. Bu devletlerin sınır bölgelerinin birleştiği yerler Kürtlerle meskun olup bunlar değişik uyruklarda olmakla birlikte birbirlerine karşı derin bir bağlılık duygusu beslerler. Bu devletlerden herbiri ancak kendi komşularının sınır kontrolünü elinde bulundurmak koşuluyla kendi sınırlarını denetleyebilirler. Bundan yönetim boşluğu doğar ve bu da silahlı bir müdahale yaratabilecek siyasal kargaşalığa yolaçabilir. Bundan başka çeşitli Kürt yerleşim birimleri arasında faaliyet göstermeleri, muhtelif devletler içinde Kürtler'in sıkı bir baskı altında bulunması koşuluyla ancak Kürtlerin muhtelif Kürt memleketleri sırasında harekete geçmelerinin önüne geçebilir.

Bu baskı yönetiminin korunması, Kürt azınlıklarının bulunduğu ülkeler arasındaki iyi siyasal ilişkilerin sürdürülmesinin koşulu olur. Bu komşu devletlerin birinde bir Kürt okulunun açılması, Türkler tarafından kendi ülkelerinin iç güvenliğine karşı işlenmiş bir tecavüz gibi algılanacaktır.

Otorite tarafından, bir Kürt isteyerek ya da istemeyerek memleketin Kürt kesiminde hoşgörü görünce, ortadan çıkmasıyla birlikte bir yabancıdan başka bir şey değildir. Bu nedenle uyruğu bunduğu devleti kendi yurdu olarak görmez. Tersine ülkenin merkez otoritesine karşı acı bir duygu taşır. İsyanlarla, kendisini boğan boyunduruğu sarsmaya çalışır.

3- Kürdistan'ı aralarında bölüşmüş olan devletlerin herbiri için kendi sınırları dahilinde kalan Kürt toprağı, koparılmasından korkulan bir **sömürge** gibidir. Bu korku aslında baskı altında yaşayan ulusların kurtarılması için ikinci kez olarak güçlü ittifakların kurulduğu bir sırada meşrudur. Bu devletler Kürdistan kesiminde sömürgelerde olduğu gibi hiç bir bayındırlık eseri yaratmadan, mümkün oluduğunca oralardan yararlanmak ve asker almak gibi bir yönetim biçimi uygulamaktadır. Hükümet oralarda özel girişimi desteklememektedir. Tersine girişimcilerin cesaretini kırmaktadır. Egemen halkın oturduğu yerlerdeki sanayiin yararına olarak yerel sanayii yıkmaya çalışmaktadır.

4- Kürt azınlığı elinde tutan devletlerden biri Kürt toprağını kendi ülkesine katacak derecede kendisini güçlü gördüğü zaman zoraki asimilasyonu uygulamaya çalışır. Bu siyasetin sonucu Kürtlerin ulusal karşıtlıklarını kırbaçlamak olur. Zamanında eski İranlılar gibi Yezidî olan Kürtler nasıl yutulamamışlarsa bugün de Müslüman olarak ne Türkler, ne Araplar ve ne de İranlılar tarafından yutulabilir. Tarihte dört bin yıllık bir hayatı olan ve bütün yönetimler altında kendi ulusal kişiliğini koruyan, Hindî-Avrupaî esasından gelen ve bütün işgal ve tahakkümlere Küçük Asya'nın bağrında karşı koyan bu ulusu assimile etmek olanaksızdır. Kürtleri Türkler'den ve Araplar'dan ayıran özellikler yalnızca soy ve dil ayrılıklarından ibaret değildir. Ulusal kişiliklerindeki canlılık, soyca Tatar ve Araplara çok karışmış olan ve bununla birlikte soy ve dil bakımından ilişkileri ve bağlantıları bulunan İranlılar kadar onları herşeyden ayırır.

Asimilasyonun en sistematik ve en vahşicesi bu yüzyılın başından beri Türkler tarafından uygulananıdır. Ancak bu girişim, acınacak biçimde başarısızlığa uğramıştır. Türkler, Kürt toprağına Türk ailelerin göçünü körüklemek istediler, ancak bu aileler çevrelerine benzediler. Hükümetin gizli raporları bu noktayı doğrulamaktadır. Türkler, Kürtler'i toplu olarak Anadolu'ya göçürtme işini ele aldılar. Ancak bu uygulamadan sonra öylesine isyanlar koptu ki hükümet bundan vazgeçmek zorunda kaldı. Türkler, Kürt dilinin kullanılmasını, Kürt giyim-kuşamının taşınmasını, Kürt şarkılarının söylenmesini yasaklamışlardır. Kürt çocukları Türk okullarına devam etmeye mecbur edilmişlerdir. Ancak bunların tümü boşuna çabalardır. Çünkü Kürtler tüm baskılara rağmen dillerini konuşmaya devam ediyorlar. Türk resmi politikasıyla, zararsız halk şarkıları 'irtica' şarkıları oldu. Gençler Türk okullarını, oralara girmeden önce olduklarından daha çok 'Kürt' olarak terkediyorlar. Zorunlu Türk eğitimi olaylara, tartışmalara yolaçıyor. Bu nedenle çoğu okullar kapalıdır.

5- Zoraki asimilasyon yöntemi başarıya ulaşmadığı için Kürdistan'ı katleden ve paylaşmış olan devletlerin toprak bütünlüğünü kurtarmak üzere belki de Kürt sorununun bir çare olabileceği korkusuna kapıldılar. Gerçekten Türkiye'deki Ermeniler'in bu uygulamaya kurban gittikleri unutulmaz, fakat herşeyden önce sözkonusu devletlerin hiç biri Kürtler'i merhametsizce öldürecek derecede güçlü değildir. Bunu yapmak için bir Arap devletinin yardımına muhtaçtır. Ayrıca Kürtlerin yokedilmesi Ortadoğu'nun bağrını ıssız bir hale koyacaktır. Bu güçlü ve canlı köylerde ikame edilebilecek kimse görünmüyor.

6- Ortadoğu politikasının somut simgesi olan Kürdistan değişmedikçe Kürtlerin ulusal haklarını güvence altına almak mümkün müdür? Şimdiki çağın tarihi, bu hakların korunmasını sağlamak için Kürdistan'ı paylaşmış olan devletlerin her birinde bu devletlerin bağımsızlıklarını tamamen hayali olacak derecede Batı devletlerinin bir kontrolünü yapmak gerektiğini ispatlamaktadır.

7- Bu, tarihin akışına karşı gitmeyi istemek olur. Bu devletlerin en güçlülerinden olup egemenliği altına çok sayıda ulusu toplamak kudretini göstermiş olan Türkiye, o ulusların kendisinden ayrılmasına engel olamamıştır. Kürt genel kitlesinin Ortadoğu devletlerinden birisinin yönetimi o devleti, çoğunluğu Kürt bir hale koymak gibi bir sonuç verecektir. Soruna verilecek cevap budur: Bütün Kürdistan'ı Ortadoğu devletlerinden birine katmak...

8- Ortadoğu'nun siyasal, ekonomik istikrarını, devletlerin bir blok oluşturmalarını bekleyenlere diyeceğiz ki bir Kürt devletinin kurulması, böyle bir planın gerçekleştirilmesine engel değildir. Bir devletler bloku, kendi istikrarını ancak kendisini oluşturan unsurlardan elde edebilir. Bu istikrar da ancak Kürt sorununa belirlediğimiz çözüm biçiminin uygulanmasıyla sağlanabilir.

9- Son olarak, Kürtlerin tarihinde **birleşik ve bağımsız bir devlet** kurmadıklarını savunanlara cevap verelim:

Öncelikle Kürtler ile kudretli ve muzaffer bir devlet kuran, Haçlı saldırılarına karşı koyma olanaklarını Müslüman dünyasına sağlayan **Selahaddin-i Eyyubî**'yi burada belirtelim. Fakat özellikle tarihin bütün dönemlerinde ve son zamanlara kadar bağımsızlıklarını korumuş olan Kürt prensliklerini hatırlatalım. Bizzat doğayı, grup halinde bölüşüme yönelen Kürdistan dağlarındaki bu prensliklerin, yüzyıllar boyunca Kürt ulusunu korumuşlardır. Bugünkü dünyada dağlar ve ovalar, bir zamanlar gösterdikleri güçlükleri ve engelleri korumamaktadırlar. Kürt ulusu için savunma ve korunma kümeleri güce dayanıyordu. Ancak yaşadığımız çağ dünyasının gereksinimlerine karşı göğüs gerdiği için bu ulus, birleşik bir devlet olarak teşkil edilmesini istiyor.(12)

XXI-d) Asuri Kürtler'in Sanfransisko Konferansı'na Verdikleri "Muhtıra"

Daha önce de zaman zaman vurguladığımız gibi Kürt ulusu, zorunlu olarak silahlı mücadeleye yönelmeden tüm demokratik ve diplomatik mücadele kanallarını işletmeye

12. Dr. Nafiz Yekbun'un Konferansa gönderdiği "**Muhtıra**"nın bundan sonraki bölümünde; Celadet Bedirhan'ın 1933'te Mustafa Kemal'e gönderdiği "Mektup"ta olduğu gibi Kürtlerin dili, ahlak ve geleneklerine çeşitli bilimsel eserlerden aktarmalar yapılarak anlatılmakta ve övülmektedir. Yine çeşitli kanıtlar gösterilerek Türklerin Kürtlere uyguladığı baskılar ve hak gaspları örneklenmektedir.
Müslüman Kürtler adına verilen bu Muhtıra'dan başka, **Hristiyan (Asuri) Kürtler** adına da **Doktor Micael Yatger** imzasıyla Konferansa bir Muhtıra daha verildiği bilinmektedir.

çalışmış; bu tutumunu önemli dönüm noktalarında yoğunlaşarak sürdürmüştür. Aşağıda vereceğimiz "**Muhtıra**" da, Kürtlerin diplomatik girişimlerine eklenen başka bir halkıdır.

Dr. Ahmet Nafiz Yekbun imzasıyla Müslüman Kürtler tarafından Sanfransisko Konferansı'na verilen muhtıradan başka **Hıristiyan (Asuri) Kürtler** adına da aynı Konferansa ikinci bir "**Muhtıra**" veriliyor.

Asuri Kürtler adına Doktor **Micael** (Mişel) **Yatger** imzasıyla, Konferansa katılan tüm devletlerin delgasyonlarına gönderilmek üzere Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye ve Lübnan Elçisi **Corc Wadswert**'e iletilen 2 Nisan 1945 tarihli Muhtıra'nın kapak mektubunda şöyle deniyor. (Bilindiği gibi ABD Konferansın ev sahipliğini yapıyordu):

"Ekselans Bay Corc Wadswert,

Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye ve Lübnan Elçisi.

Ekselans,

1- Anayurdumuz Kürdistan'ın bağımsızlığının verilmesi konusunda Asuri Kürtler hakkında bir "Muhtıra" sunmaktan şeref duyarım.

2- Onu Sanfransisko Konferansına yetiştirmek üzere Hükümetinize iletmek nezaketini gösterirseniz minnettar kalırım. 2. 4. 1945

Doktor Mişel Yatger

Hassetek-Suriye

MUHTIRA

Amerika Birleşik Devletleri'nin Sanfransisko Konferans Reisi Ekselans;

1- Gerek siz ekselans hazretlerinin, gerek Hükümetinizin ilgi ve teveccühünü kazanır umuduyla dikkatlerini Kürdistan davasına çekmekten şeref duyarım.

2- Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurtları olan Kürdistan'dan çıkarılan Kürtler, o günden sonra sayısı 100'ü bile bulmayan gruplarla sayısı 10.000 kişiyi aşan gruplar halinde çeşitli yerlere dağıtılmışlardır. Bu durum, onların her an ölüm tehlikesiyle karşıkarşıya bulunmaları ve yaşamlarını sürdürmek isteyen ve herkes için temel hak ve kabul edilen kültürel ve ekonomik ilerlemenin kapılarının bu ulusa kapanması sonucunu doğurmaktadır.

3- Davamız Avrupaca ve Amerikaca meçhul değildir. Çünkü Kürt sorunu, pek acılı bir sorundur. Açıktır ki şikayetçisi olduğumuz bu durumdan kurtulabilmek için haklı gerekçelerimizi her platformda dile gitiriyoruz. Yarınki dünyanın, çözümlenmemiş bir sorunu daha yüzüstü bırakmak niyetinde olmadığına inanıyoruz.

4- Biz Kürdistan'ın yerli evlatlarıyız. Müslüman Kürt yurttaşlarımız, birleşik ve bağımsız bir Kürdistan kurma amacını güden Kürt davasını zatıâlinize -duyurmak için- gerek uluslararası sözleşme gerekse anlaşma halinde sundular, fakat yazık ki bugüne kadar hiç bir cevap çıkmadı.

5- Sorunun bütün nitelikleri iyice incelendikten sonra Kürdistan'ın ve Kürtlerin haklarını savunmak yetkisi neden yalnızca Müslüman Kürtlere ait olsun, bağımsızlığı için öteki Kürt vatandaşlarla işbirliği etmeyi kendimize görev biliyor ve Kürdistan'ın bağımsızlığı ve özgürlüğü için size göndermiş oldukları **Muhtıra**'ya katıldığımızı bildiriyoruz.

6- Bu Muhtıranın tarihi değeri, muhakkak ki bütün dünyayı ilgilendirecektir. Bugüne kadar Asyalı bir Hıristiyanın yani dünyanın o kısmına ilk peygamberlerin geldiği bir zamanda Hıristiyanlığı Kürdistan dağlarında devam ettiren insanlardan birinin ilk başvurusudur. Bugün halkımızın pek çoğu orada sırf Kürdistan'ın yabancı memleketler elinde bulunmasından dolayı hasretini çektiğimiz o özgürlükleri bize verecek durumda olmadığından ve bize onları ancak bağımsız bir Kürdistan'ın sağlayabileceğinden dolayı çok kötü şartlar altında yaşamaktadır.

7- Bu, Milliyetler Cemiyeti'nin ve temsil ettiği tüm kuruların 1918 yılından beri çözümlemeyi başaramadığı bir davadır. Bu sorunun çözümünün şimdi tam zamanıdır. Ve eğer parçalanmış Kürdistan sorunu halkın isteğine uygun biçimde çözülürse Kürtlük sorunu da kendiliğinden halledilmiş olacaktır.

8- Ümit ettiğimiz ve dilediğimiz, **birleşik ve bağımsız bir Kürdistan**'dır.

9- Kürdistan Derneği ile biz, ortak dilekçemizi madde madde sunacağız.

10- Davamızı, anayurdumuzun bağımsızlığını amaç edinmiş olan Kürdistan sorunlarının bölünmez bir parçası olarak kabul etmenizi rica ederiz, ekselans.

Ekselâns Hazretlerinin Hizmetine Şeref Bilen

Dr. M. Yadger

XXII. BÖLÜM

"SONSÖZ" YERİNE BİR "SAVUNMA"

ANKARA DEVLET GÜVENLİK MAHKEMESİ BAŞKANLIĞINA

Dosya No: 199/126

Ankara DGM Savcılığınca, A.Ü.Hukuk Fakültesi Öğretim Üyelerinden Prof. Zeki Hafızoğulları'nın 15 Ekim 1991 tarihli Bilirkişi Raporu'na dayanılarak KÜRT HALK TÜRKÜLERİ (Kılam û Stanên Kurdi) adlı kitabımdan dolayı Terörle Mücedele Kanunu'nun 8. maddesi uyarınca cezalandırılmam istenmiş ve yine Savcılık, esas hakkındaki mütalaa-sında da aynı talebi tekrarlamıştır.

Savcılığın esas hakkındaki mütalaasında: *"kitapta yer alan yazıların bütün olarak incelenmesinde, kitabın içeriğinde ırkçılık propagandası yapıldığı ve böylece 3713 sayılı kanunun 8. maddesinin bu yolla ihlal edilmiş olduğunun 15. 10. 1991 günlü* ***bilirkişi raporu*** *içeriğinden anlaşıldığı"* gerekçesiyle cezalandırılmam istenmektedir.

DGM Savcılığı, gerek iddianamesini gerekse esas hakındaki mütalaasına doğrudan Bilirkişi Raporu'na dayandırmaktadır. Esasen İddianâme de, Bilirkişi Raporu'nun bir kopyası niteliğindedir. Öyleyse önce Bilirkişi Raporlarıyla bu tür siyasi yargılamalar arasındaki olumsuz etkileşimi vurgulayıp, iddianamedeki görüşleri tek tek irdeleyelim.

Bilindiği gibi, siyasi davalarda bilirkişi raporlarının esas alınmasının hukuk açısından yarattığı sakıncalar öteden beri üzerinde durulan ana konulardan biridir. Nitekim geçmişte **Özgür Gelecek Dergisi** dolayısıyla hakkımızda bu doğrultuda verilen bir mahkumiyet

kararı da Yargıtayca bozulmuştu. 29. 1. 1991 günlü konuyla ilgili Yargıtay İlamında bu hususta şöyle denmektedir: *"Kökleşen Yargıtay içtihadlarına göre, Mahkeme, ancak ve yalnız, özel ve uzmanlık bilgisi gerektiren hallerde soruşturma görevini kolaylaştırmak üzere bilirkişiye başvurabilir. Bunun dışında bilirkişiye başvurması, Mahkemenin resmi görevini başkasına yaptırması mahiyetini taşıyabileceğinden kabul edilemez.*

Bir yazının suç unsurlarını içerip içermediğini irdeleme ve tartışma da Mahkemenin bilirkişiyi havale edemeyeceği görevlerindendir.

Bu tesbit karşısında; davaya konu teşkil eden yazıların her birinin kapsamları ve amaçlarına göre suç unsurlarını içerip içermediklerinin, içeriyorlarsa bu suçların unsurları itibariyle nasıl oluştuklarının bizzat Mahkeme tarafından irdelenip tartışılması gerekirken, bu hususta bilirkişi incelemesi yoluna gidilerek ***alınan rapora dayanılmak ve atıfta bulunmak suretiyle hüküm kurulmuş olması...*** *bozmayı gerektirmiştir."* (Ek-I).

Milliyet gazetesi yazarlarından Nail Güreli'nin **"Hukukumuz/ Hakkımız/ Adliyemiz"** konulu yazıdizisinin **"Bilirkişi Kurumu"** ile ilgili bölümü de bu konuda son derece çarpıcı belirlemeler getirmektedir. Gazeteci, daha bölümün girişinde şu tesbitleri yapmaktadır: *"Bugün yargının en önemli sorunlarından biri olarak 'bilirkişilik kurumunun yozlaşması' kabul ediliyor. Avukatlardan Yargıtay üyelerine ve bilim adamlarına varıncaya kadar hemen herkes 'bilirkişi'nin genellikle yasadaki amacı dışında kullanıldığı ve bilirkişinin yargıcın yerini aldığı konusunda birleşiyor.*

Yargılama yöntemi yasası, yargıcın genel hukuk bilgisi ile çözümleyemeyeceği teknik ve uzmanlık isteyen konularda, uzman bilirkişilerin görüşünü alabileceğini öngörmektedir. Ama bu uygulama günümüzde ne duruma gelmiştir?"

Yargıtay 4. Ceza Dairesi Başkanı Doç. Sami Selçuk bilirkişiliği, **"bugünkü durumuyla son derece kötü işleyen bir kurum"** olarak niteliyor ve **"bilirkişinin hemen hemen yargıcın işine müdahale edecek noktaya getirildiğini"** belirtiyor.

Yargıtay 4. Hukuk Dairesi üyesi Çetin Aşçıoğlu, **"Bilirkişi konusunda yasaların açık emredici kuralları da açıkça gözardı edilerek yetki ve görevler bilirkişilere devredilmiştir"** saptamasını yapıyor ve şöyle devam ediyor: **"Bugün ülkemizde kamuoyu araştırmalarıyla ortaya çıkan yargıya güvensizlik olgusunun önemli nedenlerinden biri de, hâkimlerin yargısal çalışmalarının önemli bir kısmını bilirkişilere bırakmış olmasındandır."**

Yazı dizisinde; *"Yargıçların doğrudan doğruya kendilerinin karar vermesi gereken hu-*

kuki konularda da bilirkişiye başvurması, bir yetki devri olarak yasaya aykırı bulunuyor ve eleştirilere, ayrıca çeşitli söylentilere neden oluyor" saptaması yapıldıktan sonra, İstanbul Barosu Başkanı Av. Turgut Kazan'ın şu sözlerine yer veriliyor: "*hemen hemen her konuda, adeta (iki kere iki dört eder) i bulmak için yargıç mahkemedeki bir görevliyi seçiyor. O, (iki kere iki dört eder) i buluyor, yargıç da karar veriyor. Sonuçta, yargıya ait bir görev, sıradan başka insanlara devredilmektedir. Çok vahim bir sonuç doğuyor. Bu bakımdan bilirkişilik Türk yargı sisteminin büyük bir yarasıdır.*"

Bir başka hukukçu Av. Hulusi Metin ise **"yargıçtan etkili, hasımdan tehlikeli"** olarak niteliyor bilirkişilik kurumunu.

Bilirkişi Kurumunu Ceza Hukuku yönünden inceleyen Prof. Dr. Çetin Özek de, "**bilirkişi görüşüne bağımlı hüküm**" sürecinin hazırlık soruşturması aşamasında başladığını, bilirkişi görüşünün iddianamenin tek dayanağı olduğunu, bunun peşinen "suçluluk karinesi" oluşturduğunu belirterek şöyle diyor:

*"Suç tipini belirlemek, eylemin 'suç' oluşturup omluşturmadığını saptamak, tartışmasız hukuksal niteliktedir ve esasen yargılamanın işlevi, uygulanacak norm ve normun koşullarının varlığı konusunda '**sonuç çıkarmak**'tır. Bu konuda bilirkişi görüşü alınması '**suç çıkarma/yargı**' görevinin, bilirkişiye bırakılması sonucunu yaratır. Kural olarak, yargıç bilirkişi raporuyla bağlı değilse de, pratikte yargıcın bilirkişi raporunu tartışmak, görüşe aykırı bir görüşün gerekçelerini bulabilmek olanağı yoktur ve genellikle '**hüküm**' bilirkişi görüşüne dayanılarak verilmektedir. Böylece, yargıç kanıtları toplayan ve bilirkişi raporu doğrultusunda 'hüküm veren' kişi durumunda kalmaktadır.*

*Demokratik kurallarla bağdaşmaz anayasal / yasal düzenimiz, bilirkişilik konusunda da etken olmaktadır. Çağdaşlıkla bağdaşmaz '**düşünce suçu**' ve '**siyasi suç yaygınlığı**' özellikle bu konularda bilirkişi uygulamasının yargınlaşmasına yolaçmıştır. Özellikle '**propaganda**' ve '**siyasal organların tahkiri**' suçlarında, bilirkişi görüşüne dayanılarak '**kamu davası**' açılmakta ve sürdürülmektedir. Böylece, gedikli ve siyasal görüşü nedeniyle tercih edilen bilirkişiler, ülkemizde '**izin verilmeyen düşünce alanını**' belirlemekle görevli olmaktadırlar. Özellikle, 1980 askeri darbesinden sonra, 'yargı bağımsızlığı' ve 'yargıç güvencesi' olabildiğince sınırlandığı için özellikle siyasal suçlarda veya ardında siyasal kodamanların bulunduğu davalarda, yargıç, kendisine güvence sağlayıp, 'özür' sağlayabilmek için bilirkişi görüşü istemek zorunda bırakılmıştır.*

Şunu da belirtmek gerekir ki, genellikle 'kendisinden görüş istenen bilirkişinin, gerçekten 'BİLİR'kişi olduğu da kuşkuludur. Yargıtay'ın birçok kararında, alınan bilirkişi raporunun bilimsel / hukuksal değerden yoksun olduğu gerekçesine dayanılarak hükmün bozulduğu görülmektedir." (Ek-2).

Sayın Yargıçlar,

İşte, Prof. Zeki Hafızoğulları'nca Kürt Halk Türküleri (Kılam û Starnên Kurdi) adlı kitabımız için düzenlenen Bilirkişi Raporu ile Savcılıkça buna dayanılarak hazırlanan İddianame de, burada eleştirilen çarpık uygulamaların tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Şöyle ki;

a) Burada suçlanan bana ait **"Tarihsel Gelişimi İçinde Kürt Kültürü ve Asimilasyon (Temsil) Politikası"** adlı yazı, daha önce **Özgür Gelecek** Dergisi'nin 3 ve 8. sayılarında yayımlanmış, dava konusu olmuş ve Prof. Sulhi Dönmezer, Prof. Erol Cihan ve Prof. Köksal Bayraktar tarafından verilen bilirkişi raporuna dayanılarak yine bu Mahkemece aklanmıştır. (Ek-3) Bilirkişi, incelemesinde öylesine dikkatsizdir ki, yazının başlığını bile "Kürt Kültürü Ve Asimilasyon **Temel** Politikası "biçiminde yanlış algılamıştır. Yani daha yazının başlığını kavrayış yanlıştır. Öte yandan, sözgelimi suçladığı kimi yazı kesitlerinin, daha önce yayımlanmış olan Yeni Çözüm dergisinden alıntılandığını kavrayamamıştır. Savcılık sorgum sırasında, bu yazının daha önce Ankara DGM'de baraat ettiğini hatırlattığım için bilirkişice suçlanan bu yazıya İddianame'de yer verilmemiştir.

b) Ünlü Kürt müzik sanatçısı Şivan Perwer'le yapılan 3 konuşma da, daha önce **Özgür Gelecek**, **Medya Güneşi** ve **Deng** dergilerinde yayımlanmış ve hiç bir kovuşturmaya da uğramamıştır. Yani daha önce 1989 ve 1990 yıllarında yayımlanıp dava konusu olmayan 3 konuşma, bu kez **Anti-Terör Kanunu**'na göre dava konusu edilmiştir.

Demokrasi-dışı ve çağdışı olma özelliklerinden dolayı günümüz uygar toplumlarında artık bir **"çağ ayıbı, insanlık ayıbı"** olarak nitelendirilen **"düşünce suçu"**nun ne denli göreceli, soyut ve öznel bir kavram olduğunu, bu bilirkişi raporları ve tutum farklılıkları açıkça gösteriyor. Bu nedenle, Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesine dayandırılan bu Rapor ve İddianame, ceza hukukunun evrensel ilkesi olan **"kanunsuz suç ve ceza olmaz"** ilkesine de aykırıdır. Çünkü bu ilke, suçların apaçık tanımlanmasını öngörür. Oysa ANAP iktidarı döneminde hile-i şeriye yöntemleriyle alalecele çıkarılıp ünlü 142. maddenin yerine ikame edilen TMK'nun 8. maddesinde yer alan suçun kesin bir tanımı yapılabilmiş değildir. Prof. Çetin Özek, Prof. Faruk Erem, Prof. Nevzat Araslı, Prof. Sahir Erman, Prof. Bakır Çağlar ve Av. Turgut Kazan gibi demokrat hukukçular; Anayasa ve ceza hukuku yönünden bu yasanın çağdışı yönlerini ortaya koymuşlardır. (Bkz. İstanbul Barosu Dergisi, **Terörle Mücadele Yasası Özel Sayısı**) Hukukçular, **"Bu yasayla en temel kuralların hiçe sayıldığını, basını susturmak, demokrasiyi boğmak için unsurları ve sınırları belli olmayan suçlar yaratıldığını"** belirtiyorlar. Aynı hukukçular, kamuoyunun da eğilimlerine uygun olarak **"kısaca,**

Anayasa'ya aykırı bir metinle karşı karşıyayız ve demokrasinin üzerine bir kâbus gibi çöken bu yasadan kurtulmak istiyoruz" diyorlar.

Öylesine çağdışı bir yasa ki bu Anti-Terör Yasası, bizzat bu yasayı çıkaran siyasal iradenin başı durumundaki Cumhurbaşkanı Turgut Özal bile bu yasayı savunamıyor ve değiştirilmesi gerektiğini söylüyor. Cumhurbaşkanı Özal, gazetecilerle yaptığı görüşmede; Kürt sorununa değinerek, televizyonda ve kamuoyunda otonomi dahil olmak üzere her türlü istek ve görüşün tartışılması gerektiğini söylüyor. Bunların televizyonda tartışılmasına Terörle Mücadele Yasası'nın engel olduğunu söyleyen gazetecilere ise Özal, **"Doğru ama, bu kanunu da Meclis çıkarttı, bu da düzeltilmeli"** cevabını veriyor. (Ek-4).

Cumhurbaşkanı Özel bir başka konuşmasında; fikir hürriyeti olan bir ülkede, herşeyin açık konuşulmasından yana olduğunu belirterek şöyle diyor: *"Bu ülkede, hiçbir ayrım yapılmasının yanında değilim. (...) Her meselenin suhuletle (barış içinde) tartışılması lazım, İnsanlara, haklarının ne olduğunu çok iyi anlatmak ve bunu vermek lazım. Bazı meseleler için kafamızı kuma gömüp, bu mesele hiç yokmuş gibi düşünmememiz lazım."* (Ek-4 a)

Sayın Yargıçlar,

Bilindiği gibi, başta Anayasa olmak üzere toplumsal yaşamı düzenleyen tüm yasalar önce toplumsal gelişme yasalarına ve hukuka uygun olmak zorundadır. Toplumsal gelişme yasalarına denk düşmeyen yasal düzenlemeler, toplumsal ilerlemenin önünde ayakbağı olur ve toplumsal gelişmeye cevap veremediği için de kısa zamanda tartışma gündemine gelir... Bilirkişi Raporunda ve buna dayandırılan İddianame'de anti-Terör Yasası'na uygunluğu iddia edilen 1982 Anayasası, bugün toplumun hemen her kesiminde eleştirilmekte ve buna alternatif Anayasa taslakları hazırlanmaktadır. Yakın bir gelecekte de tümü olmasa bile insan hak ve özgürlüklerini belirleyen birçok maddesi değiştirilecektir. Bir Anayasa düşünün ki, onu uygulamak ve denetlemekle görevli en üst yargı organı olan Anyasa Mahkemesi'nin Başkanı Yekta Güngör Özden bile, bu Anayasa'nın **"hukuka aykırı"** olduğunu söylüyor. Özden, **"Yazılı Basının Önemi"** konulu seminerde yaptığı konuşmada; basın özgürlüğünün temel insan haklarından ayrılamayacağını ,insanın düşünce ve anlatım özgürlüğünü kalıplara sokmak, baskı altına almak isteyen bazı düzenlemelerin çağdaş hukuk devletiyle bağdaşmadığını vurgulayarak şöyle diyor: *"Bizim Anayasamızda bazı sakat anlatımlar, yanlış, eksik ya da fazla düzenlemeler vardır. Bu Anayasa hukuka uygun değildir. Anayasamız, çağdaş yurttaşlık haklarımızı karşılayamamaktadır. Düşünce açıklama ve yayma özgürlüğünü temsil eden yazılı basın, temel insan hakları kapsamında değerlendirilmelidir. Yazılı basın, özgürlüklerin ve demokrasinin bayrağıdır.3* (Ek-5)

Yazık ki günümüzde 1982 Anayasası'nı doğrudan hazırlayan Prof. Orhan Aldıkaçtı

bile bu Anayasayı bütünüyle savunamıyor. Kendisiyle yapılan bir röportajda, kendisinin hazırladığı Anayasa taslağının 145 maddesinin 5 general tarafından değiştirilerek kabul edildiğini söylemek zorunda kalıyor.

Sayın Yargıçlar,

Gerçek hukukçuların çok iyi bileceği gibi, bu Anayasa'nın 90. maddesi uyarınca, Türkiye'nin imzacılarından olduğu tüm uluslararası anlaşma ve sözleşmeler kanun niteliğindedir ve bağlayıcıdır.

Bugün yönetimdeki DYP-SHP koalisyon hükümetinin, gerek Koalisyon Protokolü'nde, gerekse Hükümet Programı'nda, yasama, yürütme ve uygulamada, Türkiye açısından bağlayıcılığı bulunan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (**AGİK**) **Sonuç Belgesi** ile **Paris Şartı**'nın esas alınacağı iç ve dış kamuoyuna ilan edilmiştir.

Öyleyse, tüm yasalar açısından bağlayıcılığı olan bu iki temel Belgenin öngördüğü hak ve özgürlüklere kısaca yer vermekte yarar vardır.

Avrupa Güvenlik Ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Sonuç Belgesi'nde şöyle deniyor:

"-Taraf ülkeler ırk, cins, dil ayrımı gözetmeksizin, din ve inanç özgürlüklerini de içeren temel insan hak ve özgürlüklerine saygılı olduklarını belirtirler.

Taraf ülkeler, kendi toprakları üzerinde yaşayan ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dil ve dinsel benliklerini kormak ve gelişimini sağlamak için gerekli koşulları yaratır; sözkonusu hakların özgürce kullanılması hakkına saygılı davranır ve diğerleriyle (Öteki dil, kültür ve dinler) eşit düzeye gelmesi için çaba harcar."

"Bilgi Alış-Verişi ve Kültür" arabaşlığı altındaki bölümde ise şöyle deniyor:

"-Taraf ülkeler, ulusal azınlık mensuplarına veya sınırları içerisinde var olan bölgesel kültürlerden olanlara, kendi kültürleri üzerine ders yaptırır veya yapılmasını sağlar. Bu aynı zamanda anne ve babanın çocuklarına dilleri, dinleri ve kültürel benlikleri hakkında bilgi vermeyi de içerir."

Sayın Yargıçlar,

Düşünce ve örgütlenme özgürlüğü en temel insan haklarındandır. Bu kavram, yazılı hukuku aşan bir anlam taşır. İnsan hakları evrenseldir ve yasaların ya da yazılı hukukun tanıyıp düzenlediği haklarla sınırlı tutulamaz. Yalnızca var olanı değil, olması gerekeni de

kapsar. Kaldı ki, yukarıda da örneklendiği gibi Türkiye, yasaları ve uygulamalarıyla taraf olduğu uluslararası hukuka da uymamaktadır.

Bu arada vurgulanması gerekir ki, insanlığın ulaştığı belli bir aşamada 'insan' niteliği dolayısıyla tüm insanlara tanınması gereken hak ve özgürlükler, insan haklarıdır. Dolayısıyla anayasaların ve yasaların içermediği ya da yasakladığı haklar da insan haklarındandır.

Günümüzde Varşova Paktı'nın ve NATO'nun yerini almaya aday görünen ve tüm Avrupa ile Kuzey Amerika'yı siyasal planda kucaklamayı hedefleyen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) Haziran-190'da Kobenhag'da yapılan 2. İnsani Boyut Toplantısı'nda da bu konuda önemli kararlar alındı.

Bakınız, **AGİK**'in Temmuz başında yayımlanan Sonuç Bildirisi'nin 30. maddesinde, azınlıklar sorununa ilişkin ilkesel tutum nasıl belirleniyor: *"Taraf ülkeler, ulusal azınlıkları ilgilendiren sorunların yeterli çözümünün ancak hukukun üstünlüğüne ve bağımsız bir yargılama sistemine dayanan demokratik politik bir çerçevede mümkün olacağını kabul ederler. Bu çerçevede insan haklarına ve temel özgürlüklere tam bir saygıyı, tüm yurttaşlar için eşit hakları ve statüyü, tüm meşru çıkarlarını ve isteklerini özgürce ifade etmeyi, politik çoğulculuğu, sosyal toleransı ve hükümet gücünün kötüye kullanılmasına yol vermeyecek yasal kuralları geçerli kılmayı garanti eder."*

Daha sonraki bölümlerde, ulusal azınlıklara mensup olan kişilerin hakları oldukça detaylandırılarak ele alınıyor. Birkaç örneği birlikte izleyelim:

"Madde-32:... Ulusal azınlıklara mensup olanlar, kendi iradelerine aykırı olarak herhangi bir asimile girişimine muhatap olmadan, kendi etnik kültürel, dilsel veya dinsel kimliklerini özgürce ifade etmek, koruma ve geliştirme, yine kendi kültürlerini koruma ve çok yönlü gelşitirme hakkına sahiptirler. Onlar özellikle:

-Kendi anadillerini özel ve aynı zamanda kamu yaşamında özgürce kullanmak,

-Kendi eğitim, kültür dini kurumlarını, örgütlerini ve derneklerini kurmak ve geliştirmek,

-Kendi aralarında ve kendi ülkelerinde serbestçe ilişkiler kurmak ve aynı ilişkileri, sınırları ötesinde aynı etnik ve ulusal kökeni, kültür mirasını veya dinsel inancını paylaştıkları başka devletlerin yurttaşları ile de kurabilmek hakkına sahiptirler.

Madde-33: Taraf ülkeler kendi toprakları üzerindeki ulusal azınlıkların etnik, kültürel, dilsel ve dinsel kimliklerini koruyacak ve bu kimliğin gelişmesi için uygun koşullar yaratacaklardır."

Sonuç Bildirisi'nin 54. madesinde de, ulasal azınlıkların kendi anadillerinde eğitim

hakkına yer veriliyor ve eğitim kurumlarında edebiyat ve tarih öğretiminin, aynı zamanda ulusal azınlıkların tarih ve kültürünü içermesi gerektiği belirtiliyor.

Sayın Yargıçlar,

Yine Türkiye açısından bağlayıcı olan mevcut Hükümetçe de demokratikleşmede temel ölçüt alınacağı bildirilen **Paris Şartı**'nda düşünce, anlatım ve örgütlenme özgürlüğü konusunda şu kararlar yer almaktadır:

"Her ferdin düşünce, vicdan ve din ya da inanç özgürlüğünü, ifade özgürlüğünü, dernek kurma e sükunu bozmayan bir şekilde toplanma özgürlüğüne, yer değiştirme özgürlüğüne hakkı olduğunu ve hiç kimsenin keyfi bir şekilde tutulamayacağını ya da tutuklanamayacağını, işkence ya da zâlimane, insana yaraşmayan ya da insanı alçaltan bir muameleye ya da cezalandırmaya tabi tutulamayacağını, keza herkesin haklarını bilmeye ve haklarına dayanarak hareket etmeye; hür ve adil seçimlere iştirak etmeye, bir suçla itham edildiğinde adil ve aleni bir şekilde yargılanmaya, tek başına ya da ortaklaşa mal ve mülk sahibi olmaya ve bireysel girişimlerde bulunmaya, iktisadi, toplumsal ve kültürel haklardan yararlanmaya hakkı olduğunu hiçbir ayrım yapmaksızın teyid ederiz.

Bir ulus içindeki azınlıkların soy, kültür, dil ve din yönünden sahip oldukları kimliğin korunacağını ve azınlıklara mensup kişilerin hiçbir ayrım yapılmaksızın kanun önünde tam bir eşitlik, işbu kimliği serbestçe ifade etmek, korumak ve geliştirmek hakkına sahip olduklarını teyid ederiz.

Haklarının herhangi bir şekilde ihlali karşısında herkesin ulusal ya da uluslararası her türlü etkin çarelere başvurulabilmesini sağlayacağız."

Türkiye'nin demokratikleştirilmesinde bu iki temel Belge'nin esas alınacağını ilan eden Hükümet'in **Programı**'nda ise bu hak ve özgürlükler şöyle özetleniyor:

"AGİK ve Paris Şartı, ülkeler ve halklar için küresel düzenler, haklar ve özgürlükler getirmiştir. ***Bu kurallar, sözleşmelerin imzacı tarafı olarak Türkiye için de uyulması gereken kurallardır.***

Ülkemizin tümünde, insan hakları ve temel özgürlüklere dayalı bir hukuk devleti mutlaka kurulacaktır. Bu hukuk devletinde, yurttaşların kendilerine verilen hak ve özgürlükleri kullanmak ve geliştirmek istekleri de doğaldır. (...) Devletin demokratik otoritesi ve yasalar çerçevesinde tüm siyasal istekler, Parlamento, kitle örgütleri, basın yoluyla tartışılacak ve uygulamaya konulacaktır. (...) Devletin görevi, hukuka ve insan haklarına bağlı bir demokratik devlet anlayışını ödünsüz uygulamaktır. (...) Yurttaşlarımız arasında kültür, düşünce, inanç, dil ve köken farkları olması doğaldır. Bunlar başka ülkeler için de geçerlidir." (Ek-6)

Her yılın 10-16 Aralık tarihleri arasında kutlanan **İnsan Hakları Haftası** dolayısıyla bir demeç veren İnsan Hakları Derneği Başkanı Av. Nevzat Helvacı, Türkiye'nin insan hakları açısından 80 ülke arasında 66. sırada yer aldığını duyuruyor ve *"Biz, bunu sürdürme durumunda değiliz. İnsanlarımız buna layık değildir"* diyor.

Hükümetin bu konudaki vaadlerine rağmen, içinde bulunduğumuz durum düşünce özgürlüğü açısından yazık ki hiç de içaçıcı değildir. Cumhuriyet gazetesinin konuya ilişkin özgün bir araştırmasında, son 40 yıl içinde Türkiye'de **7 bin 850** yayının yasaklandığı belirtiliyor ve **"düşünce sansürüne son"** vaadinin hâlâ kağıt üzerinde kaldığı vurgulanıyor. Araştırmada, kamuoyunun şu ortak dileğinin altı çiziliyor: *"Toplumumuz artık haklı olarak kültürel ve düşünsel gelişiminin önündeki engellerden kurtulmak istiyor, istediği her bilgiye rahatça ulaşabilmeyi, neyin doğru neyin yanlış olduğuna kendi bilgileri ve değerleriyle karar verebilmeyi, duygu ve düşüncelerini sorunsuz başkalarıyla paylaşabilmeyi özlüyor."*

Araştırmada bir başka gerçek daha ortaya çıkıyor: son iki yılda yapılan Kürdoloji yayınlarının yüzde 80'i İstanbul'da, yaklaşık yüzde 20'si Ankara'da çıkarken, toplatılan yayınların yaklaşık yüzde 90'ı Ankara'da. Bu gerçek ise, açıktır ki yasaların farklı yorumlanmasından ve farklı uygulamalardan, başka bir deyişle Ankara DGM Savcılığı'nın çok geri yapılanmasından kaynaklanıyor. (Ek-7).

Sayın Yargıçlar,

Tüm bu açıklamalrdan sonra yöneltilen **"ırkçılık propagandası"** suçlamasına gelmek istiyorum.

Bilirkişi Raporu'nda ve İddianame'de, *"Türkiye'de Türk ulusunu teşkil eden etnik kökenleri farklı insan gruplarının kültürel, ekonomik, sosyal, hukuki ve siyasal sorunlarını ortaya çıkarmak, değerlendirmek, çözümler önermek ırkçılık propagandası yapmak değildir"*, *"Ancak Kürt Halk Türkleri kitabında **ırkçılık propagandası yapılmaktadır**"* denilmekte ve cezalandırılmamız istenmektedir.

Şunu öncelikle vurgulayalım ki, hangi gerekçeyle olursa olsun bir halkın anonim ürünü olan türkülerini işleyen ve toplayan bir kitabın **ırkçılık propagandası** olarak görülüp suçlanması, hem sözde bilimadamı Rapor sahibi için hem de sözde hukuk adamı iddianame sahibi için kelimenin tam anlamıyla bir **talihsizliktir**. Hiç bir zaman unutulmamalı ki, **bir halkın anonim türkülerini suçlamak, doğrudan o türküleri yaratan halkı suçlamaktır** ki, herhalde bunun örneği dünyada görülmemiştir. Bu arada, Türkoloji alanında bugüne kadar 6 eser vermiş bir yazar olarak derin derin düşünüyorum: Nasıl oluyor, Türk halkının türküleri suçlu olmuyor da, Kürt

halkının türküleri suçlu sandelyesine oturtuluyor?... Herhalde bu acılı paradoksun herkesi düşündürmesi ve bir iç sorgulamaya yöneltmesi gerekiyor. Acaba bu suçlamayı yapanlar, mensubu olmakla övündükleri Türkler'in başka ülkelerdeki soydaşlarının türküleri ve kültürel değerleri yasaklansa ne yaparlar, nasıl bir tavır alırlardı?..

Şimdi gelelim davanın özünü oluşturan **IRÇILIK** suçlamasına...

Tüm olgulara bugüne kadar Türk şövenizmi penceresinden bakan resmi ideoloji bağımlısı sözde bilim ve yasa adamları, son zamanlarda dillerine **"Kürt Irkçılığı"** gibi bir kavram dolamaya başladılar... Üstelik Kürtler'in ***dünyanın en mağdur ve mazlum halkı*** olduğu biline biline...

Bu sözde aydın, bilimadamı ya da yasa adamları, ya **"ırkçılık"ın ne olduğunu bilmiyorlar ya da bilerek büyük bir çarpıtmaya başvuruyorlar.** Hangi durumda olursa olsun, büyük bir hata içinde oldukları ve gelecekte bunun özeleştirisini vermek zorunda kalacakları açıktır... Irkçı bir yaklaşımla yola çıkan bu çevrelerin bilerek ya da bilmeyerek yaptıkları çarpıtma, **demokratlık ve ezilen ulus milliyetçiliğini ırkçılık olarak yansıtmaktır.** Aslında bu, ırkçı-şoven anlayışın eski bir yöntemidir. Anti Terör Yasası'nın kaynağını oluşturan 141-142. maddelerin alındığı faşist İtalyan yasalarının koyucu ve uygulayıcıları da bu tür suçlamalar getiriyorlardı. Hitler de Yahudiler'i katlederken onları **"ırkçılık"** la suçluyordu... Şu hiç bir zaman unutulmamalıdır ki, ırkçı-şoven ve sömürgeci uygulamaların olmadığı yerlerde ezilen ulus milliyetçiliği de olmaz; ancak bu tür haksız uygulamaların olduğu her yerde **ezilen ulus milliyetçiliği** bir tepki olarak doğar.

Bilirkişi Raporu'nda ve İddianame'de; kavramlar gerçek anlamlarından soyutlanarak ve tersyüz edilerek, mevcut anayasal hükümler karşısında ***"her ne suret ve nam altında olursa olsun 'ırkçılık propagandası', 'milliyetçiliğin antropolojik anlayışının propagandasını' yapmak, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ihlal etmektir"*** denildikten sonra "Terörle Mücadele Kanunu'nun - belki isabetsiz ifadesiyle - ırkçılık propagandasını suç saydığı" belirtiliyor ve şu ekleme yapılıyor: *"Irkçılık propagandasının ne olduğu doktrinde kuşkuya yer vermeyecek bir biçimde bellidir. O nedenle ırkçılık propagandasının ne olduğunu tartışmaya burada gerek* yoktur".

Peki bu sözde bilimadamına sormazlar mı? Madem ki ırkçılığın ve propagandasının ne olduğunu tartışmıyorsun, o zaman bizi nasıl ırkçılık propagandası yapmakla suçluyorsun?..

Sayın Yargıçlar, işin ilginç yanı bu sözde bilimadamı, **Kürt Halk Türküleri** ve **Dünü ve Bugünüyle Gerikalmışlık Sorunu** adlı yayınlarımız için verdiği iki bilirkişi raporunu, Siyasal Bilgiler Fakültesi **İnsan Hakları Merkezi Dergisi**'nde (Bkz.

Sayı 2-3). "**Etnik Ayrımcılık Üzerine İki Bilirkişi Raporu**" başlığı altında da yayımlıyor. Yani bir yandan insan haklarını incelemek ve korumak üzere kurulan İnsan Hakları Merkezi, bir yandan da bir halkın anonim kültür ürünlerinin temelini oluşturan türkülerini suçlayan, sözde bir bilimsel rapor!..

Şimdi biz bu garip çelişkiyi bir yana bırakıp, bize yöneltilen ırkçılık propagandası suçlamasına gelelim ve sözde bilimadamlarının işlerine gelmediği için seçtikleri "**ırkçılık**"ı irdelemeye çalışalım.

Nedir "**ırkçılık**" denen şey?.. Türkiye'nin bellibaşlı bilimsel yayınlarından yola çıkarak "**ırkçılık**"ın ne olduğunu görelim.

Türk Dil Kurumu'nun **Türkçe Sözlük**'ü **ırkçı** tanımını şöyle yapıyor: "*Kendi ırkını arı ve doğuştan üstün sayarak başka ırklarla karışmaktan çekinen ve ulusal birliği dil, gelenek, ülkü gibi ilkelere değil de, ırk temeline bağlamak isteyen topluluk, kimse, bilim.*" (Türkçe Sözlük, 5. baskı, s. 353).

Orhan Hançerlioğlu'nun **Felsefe Sözlüğü**'nde "**ırkçılık**" şöyle tanımlanıyor: "*Bir ırkın öteki ırklara üstünlüğünü savunan öğreti... Alman faşizminin .nasyonal sosyalizm takma adı altında kurucusu Adolf Hitler, ırkçılığı* ***Kavgam*** *adlı ünlü yapıtında şöyle anlattı; ırkçılık, insan ırklarının eşitliğine inanmaz. Üstün ırk dışındaki ırklar, bu dünyayı yönetem büyük iradenin (Tanrı anlamına) dileğine uygun olarak, en iyi ve en güçlünün zaferine yardım etmek ve onun işini kolaylaştırmakla yükümlüdürler. Üstün ırk, aşağıların ve gücsüzlerin kendisine boyun eğmelerini istemek hakkını taşır*".. (Ek-8).

Ana Britanica Ansiklopedisi'nde "**Irkçılık**" şöyle tanımlanıyor: "*Bir ırka, başka ırklar üzerinde üstünlük tanıyan sistem. Kendi ırkını saf ve üstün sayarak başka ırklarla karışmaktan çekinme ve milleti meydana getiren unsurlar içerisinde daha çok ırk huzuruna önem verme görüşü ve sistemi. (...) Türkiye'de İkinci Meşrutiyet'ten hemen sonra gelişen milliyet hareketleri arasında Kırım ve Azerbaycan'dan gelen Türk fikir adamlarının etkisiyle ırkçılık düşüncesi de yer aldı: Turancılık. İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de ırkçılık faaliyetinde bulunanlar mahkûm oldular (1944)*" (Ek-9).

Meydan Larousse Ansiklopedesi'nde "**Irkçılık**" şöyle tanımlanıyor: "*Irkçılık, kalıtsal fiziksel özelliklerle belirli kişilik, zekâ ve kültür özellikleri arasında nedensel bağlantı olduğunu ve dolayısıyla bazı ırkların doğal üstünlüğünü savunan kuram ya da görüş.*" (Ek-10).

Maddenin bundan sonraki bölümünde Türkiye'de ırkçılık faaliyetine örnek olarak, II. Dünya Savaşı yıllarındaki "**Irkçılık/Turancılık Davası**" gösteriliyor.

Milli Eğitim Bakanlığı'nın koordinasyonuyla üniversiteler tarafından yayımlanan **Türk Ansiklopedisi**'nde **"Irkçılık"** şöyle anlatılıyor:

"Bir ırkı diğer ırklardan üstün görerek ve bu ırkın mensuplarına diğer ırklardaki insanlardan fazla ve üstün haklar tanınmasını gerekli sayarak güdülen bir çeşit siyasi cereyan. Bu cereyan, beyaz ırkın, âri ırkın saf olup, öbür ırklardan daha üstün bulunduğunu iddia etmiştir. Bu fikir ve görüş, 1870'ten sonra bilhassa Almanya'da çok ilgi görerek benimsenmiş ve Pangermanizm (Germencilik) cereyanının kuvvetlenmesi ve uygulanmasında kullanılmıştır. Irkçılık ideolojisi Hitler Almanya'sında tekrar ortaya çıkarılarak ve işlenerek anti-Semitizim (Yahudi düşmanlığı)in alevlenmesine yolaçmıştır. (...) Irkçılık teorileri, ilim açısından savunulur fikirler değildir. Saf ırklar hayli zamandan beri yok olmuştur ve şimdiki halde bir ırkın başka ırklardan üstün olduğunu ciddi bir şekilde iddia etmek mümkün değildir. Sonra ahlaki bakımdan da ırkçılık; insanlık, adalet, kardeşlik, insan sevgisi, eşitlik ve insan vakarı fikir ve kavramlarıyla bağdaşmaz, insan şahsiyetine saygı prensibine uymaz. Irkçılık; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesindeki renk, cins vb. farkları gözetilmeden tanınan hak ve hürriyetler prensibine de aykırıdır." (Ek-11).

Bilirkişi Raporu'nda ve İddianame'de zaman zaman ifade edilen Marksist-Leninist literatüre, başka bir deyişle Marksçı/Leninci felsefeye göre ise-ki bizce ırkçılığın en yalın ve en doğru tanımı budur- ırkçılığın tanımı şöyledir:

"Sosyal eşitsizliği, bütün halkların baskı altında tutulmasını ve sömürülmesini, ırk ayrımına dayandırarak yasallaştırmaya kalkışan gerici teori. Irkçılık, aslında emperyalizmin ideolojik bir ürünüdür. Tekelci sermayenin en gerici çevrelerinin, sahte-bilimsel olgulara dayanarak diğer halkların yağma edilmesini, baskı altına alınmasını ve hatta maddeten yok edilmesini haklı çıkarma görevini yüklenmiştir. 'Üstün' ve 'aşağı' ırklar olduğu biçimindeki keyfi iddia, bütün halkların köleleştirilmesinde ve köklerinin kazınmasında faşizme bir paravan olarak hizmet etmiştir. Günümüzde ırkçılık, özellikle ABD'de zencilerin ezilmesinde, Güney Afrika'daki ırk-renk ayrımında ve anti-Semitizm (Yahudi düşmanlığı)nda dile gelmekte ve sık sık anti-komünizm ile birleşmektedir. Irkçılığın bütün görünüm biçimleri, tamamen bilimdışı, mistik, gerici ve insan düşmanı bir ideolojidir. Bir doğa bilimi olan antropoloji, ırkçılığı her yönüyle yenmiş ve onun mistik maskesini düşürmüştür."

(Manfred Buhr-Alfred Kosng: **Marksçı-Leninci Felsefe Sözlüğü,** İst. 1976, s. 133). (Ek-12).

Aynı ansiklopedik sözlükte; milliyetçiliğin geçirdiği aşamalar, burjuva milletçiliğinin feodalizm karşısındaki **"ilericilik"**i ve burjuva demokratik devrim aşamasından sonra nasıl tümüyle **"gerici"** bir ideolojiye dönüştüğü; ulusal kurtuluş devrimlerinin her yanı sardığı çağımızda, gerici burjuva milliyetçiliğinden ayırılan ve özü gereği anti-emperyalist

olan **"ezilen ulus milliyetçiliği"**nin bu ilerici ve demokratik kimliğiyle, **"ezen ulus milliyetçiliği"** olan **"ırkçılık"**la nasıl amansız bir mücadeleye girdiği özellikle vurgulanmaktadır.

Ayrıca tüm ansiklopedilerde **ırkçılık**, faşizm, nazizm, emperyalizm, siyah-beyaz ayrımı, Yahudi düşmanlığı ve Türkiye'de ırkçı-Turancı hareketle özdeşleştirilmektedir.

Sayın Yargıçlar,

Şimdi bu bilimsel saptamalar karşısında hangi mantık ve iz'an sahibi kalkıp, **dünyanın en mağdur ve en mazlum halklarından biri olan Kürt halkının aydınlarının "Kürt ırkçılığı"ndan söz edebilir?..** Bu, aynen neye benziyor biliyor musunuz? Kürt halkının en temel ulusal-demokratik haklarını savunan Kürt aydınlarının, "Anayasa'nın tanıdığı kamu haklarını ırk mülahazasıyla ortadan kaldırma "ya da" milli duyguları zayıflatmaya veya ortadan kaldırmaya matuf propaganda yapmak"la suçlanmasına... Hani şu insanlık tarihinde ırkçılığın ve faşizmin simgesi haline gelmiş Mussolini İtalya'sından alınma 141 ve 142. maddelerde öngörülen suçlama... Şimdilerdeyse, tüm kavram ve değerleri alt-üst ederek Anti-Terör Yasası'nda daha kötü biçimde ifadesini bulan bilim dışı talihsiz suçlama...

Şimdi herkes elini beynine ve yüreğine koyarak kendi kendisine sormalıdır!.. Yukardanberi anlattığımız bilimsel olgular ve çevremizi kuşatan toplumsal/ulusal gerçekler karşısında, dünyanın en mağdur ve en mazlum halklarından biri olan Kürtler ve onun yurtsever aydınları, böyle bir nitelendirmeye ve suçlandırmaya layık görülebilir mi?.. Onlar Kürt soyunun üstünlüğünü mü, yoksa bugüne kadar red ve inkâr edilmeye çalışılan ulusal kimliklerini mi savunuyorlar? Salt bu Mahkemede yıllar yılı Kürt halkının varlığını ve ulusal-demokratik haklarını savunduğumuz için yargılanmadık mı?.. Onlar, sosyal eşitsizliği savunup başka halklar üzerinde tahakküm kurmak mı istiyorlar, yoksa zulüm ve tahakkümden kurtulup eşit yaşamak mı istiyorlar?.. Onlar başka halkların haklarını mı gasbetmek istiyorlar, yoksa gasbedilmiş haklarını mi istiyorlar? Onlar başka halkların kültürel değerlerini mi yok etmeye çalışıyorlar, yoksa ipotek altına alınan kültürlerini mi yok olmaktan kurtarıp geliştirmeye çalaşıyorlar?.. Onlar, Güneş-Dil Teoriciler gibi Kürt dilini ve kültürünü tüm insanlık kültürlerinin kaynağı olarak mı sunuyorlar?.. Onlar, ellerinde kafatası ölçüm âletleriyle insanların kafataslarını mı ölçüyorlar?.. Onlar, **"Ne mutlu Kürdüm diyene!"** ya da **"Bir Kürt dünyaya bedeldir"** mi diyorlar?.. Onlar, başka ülkelerin zenginliklerine mi göz koyup sömürüyor? Onlar başka halkların kimliklerini mi red ve inkâr edip, bunu ifade edenleri cezalandırıyorlar?.. Bu bilinçsiz ya da kasıtlı suçlamayı yapanlar, yoksa **Bulgaristan, Makedonya, Trakya, Kıbrıs, Irak, İran ve Kafkasya Türkleri**'nin de **"ırkçılık"** yaptığını mı düşünüyorlar?.. Yoksa günümüzde ulusal

hareketlere katılan ve mücadele eden tüm uluslar, halklar, azınlıklar ya da etnik gruplar **"ırkçılık"** mı yapıyorlar?.. Kaldı ki **Kürt sorunu birçok yönüyle bu unsurların sorunlarından çok daha boyutlu ve derinlikli bir sorundur...**

Tüm bu nedenlerle, bu haksız nitelemeyi ve suçlamayı yüzlerce, binlerce kez reddediyoruz!..

Sayın Yargıçlar,

Tüm bunlardan sonra bu nitelemeyi ve suçlamayı yapanlara şimdi yeniden sormak istiyorum: Kürt halkı ve aydınları bu tür suçlamalarınıza gerçekten layık mı?..

Şunu tüm inancımla belirtmeliyim ki, böyle bir niteleme ve suçlama, herhalde bize yöneltilebilecek insan yaşamının en son suçlamasıdır. Bu tür suçlamalar, bu nedenle kelimenin en basit anlamıyla **"abes"**tir, **"sakat"**tır, **"çağdışılık"**tır.

Sayın Yargıçlar,

Kürt sorununun bugünkü boyutlarını doğru kavrayabilmek için geçmiş kaynaklarını özetle de olsa irdelemekte yarar vardır.

"Şark Islahat Planı" Bir Sömürgeleştirme Proğramıdır

Türkiye'nin bugün yaşamakta olduğu diğer sancıların yanısıra Kürt sancısının da kaynağı, 1925 yılında **Takrir-i Sükun**'la birlikte ikâme edilen **"Şark Islahat Planı"**dır. Buna, **"sömürgeleştirme planı"** da denebilir. Bilindiği gibi Takrir-i Sükûn (öteki adıyla Sus Yasası), çok partili sisteme son verip tek parti diktasını getiren, işçi sınıfının örgütlenmesini yasaklayan, Komünist Partisi'ni yasaklayan, 1 Mayıs İşçi Bayramı'nı yasaklayan bir düzenleme olduğu gibi; Kürtler'in ulusal kimliğinin ve demokratik haklarının reddi ve inkârı üzerine kurulan **"Kürt Politikası"**nın temellerinin de atıldığı **'gerici'** bir harekettir. **"Şark Islahat Planı"**, bu toplumsal gerileşmenin Kürt boyutunu oluşturmaktadır.

Kürt yerleşim bölgelerinin (Fırat'ın doğusu ve Fırat'ın batısı) olarak ikiye ayrılması ve Fırat'ın batısının asimilasyona tabi tutulacak öncelikli yöre olarak seçilmesi; Kürdistan'ın demografik yapısının değiştirilmesi, Kürt nüfusun özendirme yöntemleri ya da zorla Batı'ya göçürtülmesi; uygulanacak asimilasyoncu eğitim, burjuvazi ile işbirliği yapan Kürt ağa ve şeyhlerinin korunarak ekonomik ve siyasi güçle teçhiz edilmesi ve bölgede uygulanacak yönetim biçimi gibi hususların tümü bu **"Şark Islahat Planı"** ile belirlenmiş ve uygulamaya konmuştur.

Demek ki, bugünkü sorunların kaynağını, TC'nin "Doğu" yani Kürt politikasında aramak gerekiyor. Ve dolayısıyla bu olgu tesadüflerin ürünü değildir ve kapitalizmin eşitsiz gelişme yasalarıyla da izah edilemez. Gazeteci-yazar Necati Doğru, Türkiye'nin resmi ideolog ve kalemlerinden biri olan Falih Rıfkı Atay ile ilgili bir belirlemesinde şöyle diyor: "*Falih Rıfkı, Doğu Anadolu'nun mahrum bırakılmasını '**Kürtler iyi şeyleri görür, hayatta böyle zenginlikler de varmış, diyerek isyan eder**' korkusundan kaynaklandığını söylüyor. Bu korkunun girdabına kapılan Fevzi Çakmak Paşa ile de inceden inceye dalga geçerek yazıklanıyor. Şimdi yine kendi kendimize yazıklanıyoruz. Eğer Doğu'ya yatırımlar götürülseydi bir Kürt sorunu da çıkmazdı...*" (Milliyet, 21. 8. 1989).

Necati Doğru burada, "**Şark Islahat Planı**"nın bir öngörüsünü ve bugünkü sonucunu dile getiriyor. Çünkü bu yanlış yaklaşım ve politikadan dolayıdır ki, salt 1925-1938 yılları arasında 20 dolayında Kürt ayaklanması ya da te'dip (*edeplendirme, etkisizleştirme*) ve tenkil (*zorla göçürtme*) hareketi olmuştur. Yine bundan dolayıdır ki, Kürdistan'ın yönetim biçimi ve yönetim yasaları neredeyse sürekli denecek ölçüde farklı olmuştur. "Kürtçe konuşmanın yasaklanması" gibi yasalarla, zoraki sürgün ve iskân türünden yasaları bir yana bırakalım, neredeyse 70 yıllık cumhuriyet dönemi boyuncu Kürdistan'da **örfi idare, Umumi Müfettişlik, sıkıyönetim ve olaganüstü hal** uygulandığını görüyoruz. Yıllardır sürekli uygulanan Olağanüstü Hal'den önce vaklaşık 70 defa örfi idare ya da sıkıyönetim ilan edilip uygulandığını söylersek herhalde sorun daha iyi anlaşılır...

Bu tür politikaların hiçbir şeyi çözmediği gibi daha da güçleştirdiği ise ortadadır.

Şark Islahat Planı'nın öngörüleri doğrultusunda Kürdistan'ın "geri bıraktırılmışlığı" konusunda **Mirzali Çimen**'in halen bu Mahkemede yargılanan **Dünü ve Bugünü İle Gerikalmışlık Sorunu** adlı kitababında son derece çarpıcı somut veriler ve tesbitler bulunmaktadır. Buradaki çözümlemeler ve tesbitler, doğrudan resmi verilere dayandırılıyor.

Hemen belirtelim ki, bu veriler, tıpkı Türkiye genelindeki sermaye-sefalet çelişkisi gibi, bölgelerarası eşitsizliği ve adaletsizliği de çarpıcı bir biçimde ortaya koyuyor. İsterseniz, iller bazında son istatistiki verilere göre bir karşılaştırma yapalım.

Bu verilere göre Türkiye'nin en yoksul 10 il'i şöyle sıralanıyor: **Hakkari Bingöl, Ağrı, Bitlis, Adıyaman, Muş, Tunceli, Van, Diyarbakır, Kars.**

İsterseniz bir de en zengin 10 il'e gözatalım: **Kocaeli, İstanbul, İzmir, İçel, Zonguldak, Bursa, Tekirdağ, Ankara, Eskişehir, Kırklareli.**

Son yirmi yılda gelir dağılımında giderek fakirleşen illerin başında da **Elazığ,**

Hatay, Kayseri, Konya, Kahramanmaraş, Siirt, Sivas, Tokat, Şanlıurfa gibi Kürt yoğunluklu iller geliyor. (Sabah gaz. 8. 9. 1989).

Sorunun siyasal ve sosyo-ekonomik boyutu böyle. Tabii kültürel boyutları sorunun bir başka yönü.

"Şark Islahat Planı" Ve Yaşanan Kürt Gerçeği

Sayın Yargıçlar,

TC Devletinin Kürt politikasının temellerinin 1925'te ikame edilen gizli **"Şark Islahat Planı"** ile atıldığını söylemiştik. Bu Plan'ın tümünü aktarmak, bu savunmanın sınırlarını aşacağından, Plan'ın öngörülerini özetlemekle yetinelim.

Plan'ın 1. Maddesi, Plan'ın uygulanması son buluncaya katar "Doğu" illerinde yürürlüğe konan **askeri yönetimin** devam etmesini öngörüyor. Daha sonra, tümü Kürdistan'ın sömürgeleştirilmesine yönelik yapılacak uygulamalar sıralanıyor. 2. Madde, Kürdistan'ın Umumi Müfettişlikle yönetilmesini; 3. Madde, sıkıyönetim yargılamalarının Şeyh Sait İsyanı'ndaki gibi devam ettirilmesini; 4. Madde, 1925 isyanından arta kalanların cezalandırılmasını; 5. Madde, Ermeniler'den boşalan topraklara Türk göçmenlerin yerleştirilmesini; 6. Madde, kuzey-doğu Karadeniz bölgesinden halkın Kürdistan'ın belirli yerlerine yerleştirilmesini; 7. Madde, Kürtler'in yerleştikleri Ermeni topraklarından çıkarılarak Batı'ya gönderilmesini ve yerlerine Türkler'in iskân edilmesini, 8. Madde isyan dolayısıyla yapılan masrafın o yörenin halkına yüklenmesini; 9. Madde, isyana katılanların ve yakınlarının Batı'da hükümetin göstereceği yerlere gönderilmesini; 10. Madde, isyan sırasında hükümete yardım edenlerin yerlerinde kalmasını; 11. Madde, Kürdistan'a "mefkureli ve muktedir" Türk göevliler gönderilmesini ve bunlara zamlı ücret verilmesini; 12. Madde, sınır boylarında askeri gücün artırılmasını; 13. Madde, Kürtler'in silahtan arındırılmasını; 14. Madde, başta Fırat'ın batısı olmak üzere Kürdistan'da vilayet ve kaza merkezlerinde, hükümet ve belediye dairelerinde, diğer kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda Türkçe'den başka dil konuşulmasının yasaklanmasını ve konuşanların cezalandırılmasını; 15. Madde, bölgede Türk Ocakları ve yatılı bölge okulları açılarak Kürt çocuklarının eğitim yoluyla asimile edilmesini; 16. Madde, Dersim Kürtleri'nin Sivas'ın batısına kaydırılmasını; 17. Madde, Fırat'ın batısındaki illerin batı bölümlerinde dağınık biçimde yerleşmiş olan Kürtler'in Kürtçe konuşmalarının mutlaka yasaklanmasını ve okullaşma yoluyla kızların ve kadınların Türkçe öğrenmelerinin sağlanmasını; 18. Madde,

görkemli hükümet binaları ve jandarma karakolları yapılmasın; 19. Madde, öncelikle askeri sevkiyata uygun yollar inşa edilmesini; 20. Madde, demiryolu ulaşımının güçlendirilmesini; 21. Madde, karakolların mümkün mertebe savunmaya elverişli yerlerde kurulmasını ve donatılmasını; 22. Madde, istihbarata çok önemi verilmesini; 23. Madde, özellikle sınır bölgelerinin zırhlı araçlarla teçhiz edilmesini; 24. Madde, kolluk kuvvetlerinin önemli yetkilerle donatılmasını; 25. Madde, ecnebi kişilerin bölgeye girişinin hükümet iznine tabi tutulmasını; 26. Madde, askere alınan Kürt gençlerinin bölge dışına gönderilmelerini ve bir süre silahsız hizmetlerde bulundurulmasını, 27. Madde, doğrudan halkla temas kurulmasına özen gösterilmesini; 28. Madde, Umumi Müfettişlik bölgesinde il taksimatının ihtiyaçlara göre yeniden düzenlen-mesini öngörüyor.

Bu Plan'a esas teşkil eden ön raporlarda Kürtler'in Batı'ya göçlerinin, Batı'ya çeşitli nedenlerle gitmiş olanların orada kalmalarının ve Türk kızlarıyla evlenmelerinin özendirilmesi gibi öneriler de yer alıyor...

*[**Not**: Sözkonusu raporların ve Planın asılları Vilayetler İdaresi'nin (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü) Birinci Şubesindeki özel dosyasında üç numaralı gömlekte saklıdır.]*

Tabii Kürdistan'da askeri yönetimin kaldırılması, bu Plan'ın uygulanmasının son bulmasıyla özdeşleştirildiğinden ve Plan da hiç bir zaman tümüyle hayata geçirilemediğinden, Kürdistan'ın yönetim biçimi de neredeyse 70 yıl boyuncu farklı olmuş... Bunu kanıtlamak ve somutlamak için **Şark Islahat Planı**'nın 1. maddesini doğrudan devletin resmi verileriyle irdeleyeceğim. Ortaya çıkacak tablo, Kürt sorununda **askeri çözümlerin** nasıl çıkmaz yol olduğunu da çarpıcı biçimde gösterecektir.

Şark Islahat Planı"nın 1. Maddesi

Sayın Yargıçlar,

Daha önce de vurguladığımız gibi, TC Devleti'nin Kürt politikasının esaslarını belirleyen **Şark Islahat Planı**'nın 1. Maddesi, bu Planın uygulaması son buluncaya kadar Kürdistan'da askeri yönetimin devam etmesini öngörmektedir. Şimdi biz, TBMM Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü/Araştırma Servisi'nin **"Sıkıyönetimler"** konulu çalışmasına dayanarak, Kürdistan'ın bugün de devam eden yaklaşık 70 yıllık yönetim biçimini gözler önüne sermeye çalışacağız. Sergileyeceğimiz gerçeklik; **Olaganüstü Hal**'i kaldırma iddiasıyla iktidara gelen koalisyon ortaklarına da bir mesaj verecektir sanıyorum. Umarım, tüm ilgililer bu tablodan ders alarak askeri yönetimlerin Kürt

sorununda çözüm değil, sadece ve sadece çözümsüzlük getirdiğini ve demokratik çözümlere yönelinmediği takdirde ipin ucunun büsbütün kaçırılacağını kavrar ve ona göre adım atarlar!

1- Sivas'ta ilan edilmiş olan **İdare-i Örfiye**nin ref'i hakkında kararname. No: 427 Tarih: 12. 12. 1920.

2- Mamuretülaziz, Erzincan, Divriği ve Zara kazalarında **idare-i örfiye** ilanı hakkında kararname. No: 727 Tarih: 10. 3. 1921.

3- Şark vilayetlerinin bir kısmında (Elaziz, Genç, Muş, Ergani, Dersim, Diyarbektir, Mardin, Urfa, Siverek, Siirt, Bitlis, Van, Hakkari, Malatya, Kiğı ve Hınıs) **idare-i örfiye** ilanına mütedair karar. No: 114, Res. Gaz. No: 85 Tarih: 25 Şubat 1925.

4- Şark vilayetlerinin bir kısmında ilan edilen **idare-i örfiye**nin (1) ay daha temdidine (uzatılmasına) dair karar. No: 121 R. G. No: 90 Tarih:23. 3. 1925.

5- Şark vilayetlerinin bir kısmında ilan edilen **idare-i örfiye**nin (7) ay daha temdidine (uzatılmasına) dair karar. No: 133 R. G. No: 96, Tarih: 20. 4. 1925.

6- **İdare-i örfiye**nin temdidine dair karar. No: 163 Tarih: 25. 11. 1925.

7- Erzurum vilayeti dahilinde (1) ay müddetli **idare-i örfiye** ilanına dair karar. No: 167. Tarih: 25. 11. 1925.

8- İsyan Sahası ve civarındaki vilayetlerde ilan edilmiş olan **idare-i örfiye**nin (1) sene daha temdidine dair karar. No: 271. Tarih: 22. 112. 1926.

9- Genç, Muş, Erzincan, Elaziz, Dersim, Diyarbekir, Mardin, Siverek, Urfa, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari vilayetlerinde ve Erzurum'un Kiğı ve Hınıs kazalarında (1) ay müddetle **idare-i örfiye** ilanına dair kararname. No: 11547. Tarih: 23. 2. 1925.

10- Malatya vilayetinde (1) ay müddetle **idare-i örfiye** ilanına dair Kararname. No: 1551 Tarih: 24. 2. 1925.

11- 1547 ve 1551 No'lu kararnamelerle ilan edilen **idare-i örfiye**nin (1) ay müddetle temdidine dair kararname. No: 1640 Tarih: 23. 3. 1925.

12- Erzurum vilayet dahilinde (1) ay müddetle **idare-i örfiye** ilanına dair kararname. No: 2754 Tarih: 24. 11. 1925.

NOT: *Bu arada, 1927-1945 yılları arasında Umumi Müfettişlik yönetimi hâkimdir.*

13- Ankara, İstanbul ve Kocaeli gibi işçi ve Kürt yoğunluklu illerde 1963'ten 1970 yılına kadar **7 DEFA Sıkıyönetim** ilanı.

14- İstanbul, Kocaeli, İzmir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerini de kapsayan **sıkıyönetim** ilanına dair TBMM kararı. No: 250 Tarih: 26. 4. 1971.

15- Ayni illerde **sıkıyönetim süresinin uzatılmasına** dair TBMM kararı. No: 251. Tarih: 26. 5. 1971.

16- Aynı illerde **sıkıyönetim uzatmaları** (1975'te Hakkari ve Mardin illeri de ekleniyor.)

17- 1927 yılından 1975 yılına kadar küçük değişikliklerle aynı illerde **25 DEFA** daha TBMM kararıyla **sıkıyönetim uzatmaları** (1975'te Hakkari ve Mardin illeri de ekleniyor).

18- Adana, Ankara, Bingöl, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas ve Urfa illerinden **sıkıyönetim** ilanına dair TBMM kararı. No: 518 Tarih: 26. 12. 1978.

19- **Sıkıyönetim** Adıyaman, Diyarbakır, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli illerini de kapsayarak 1978, 1979, 1980 yıllarında **(8) DEFA uzatılmış.**

20- **Parlamento ve Hükümetin feshedilmesi** ve Parlemento üyelerinin dokunulmazlıklarının kaldırılması ve **bütün yurtta sıkıyönetim** ilan edilmesi hakkında Milli Güvenlik Konseyi bildirisi. Tarih: 12 Eylül 1980.

21- MGK'nin **sıkıyönetim** kararı 1980 yılından 1986 yılına kadar, hemen tüm Kürt yoğunluklu illeri kapsayacak biçimde **(11) DEFA** dörder aylık sürelerle uzatılıyor.

22- 1986 yılından itibaren **"Doğu İllerinde Olağanüstü Hal Uygulaması"**na geçiliyor ve bu uygulama tıpkı geçmişteki **Umumi Müfettişlik** gibi **Olağanüstü Hal Bölge Valiliği** aracılığıyla sürdürülüyor ve bugün (1993 yılı) de devam ediyor.

(Bkz. *TBMM Kütüphane-Dokümantasyon ve Tercüme Müdürlüğü/Araştırma Servisi: Sıkıyönetimler*).

Sayın Yargıçlar,

Savunmamızın bu aşamasında bazı hususların altını yeniden çizmek istiyorum.

Kendisini çağından, insanlıktan ve toplumdan sorumlu bilen herkes bu konuda içdevrimini yapmak, kendisini yenilemek ve Kürt sorununu acil çözüm bekleyen bir bilimsel ve toplumsal gerçeklik olarak görüp adil, kalıcı, demokratik ve barışçı çözümüne

katkıda bulunmaya çalışmak durumundadır. Bu noktada, yaşamı Kürt ulusal mücadelesi içinde ve sürgünde geçmiş olan tanınmış Kürt aydınlarından Kadri Cemil Paşa'nın, yine Mahkemenizce yargılanan **"Doza Kurdistan": Kürdistan Davası** adlı hatıralarındaki şu öneriye kulak vermenin zamanı gelmiş ve geçmektedir:

"İki tarafa da fenalık getirecek imha siyaseti yerine asırlarca beraber yaşamış ve daima Türk hükümetinin şerefini yükseltecek hizmetlere nefsini feda etmiş olan Kürt milletini Türk'e yaklaştıracak, sevdirecek bir siyaset tarzı takip edilirse acaba daha insanî, daha doğru bir yol tutulmuş olmaz mı? (...) Kürt milli haklarını itiraf etmek şartıyla bu iki milletin birbiriyle anlaşarak, müşterek bir idare dahilinde kardeşçe yaşamasının gerekliliğini düşünmek zamanı çoktan gelmiş değil midir? (...) Türk hükümetlerinin Kürtler hakkındaki insanlıkdışı muamelelerine rağmen, Türk milleti arasında Kürtler'le kardeşçe, dostça beraber yaşamak ihtiyacını duyan ve bunun her iki millete de getireceği faydayı takdir eden değerli düşüncelere sahip kimselerin bulunduğu takdirle görülmektedir."

Sözlerimi, bu değerli ve duyarlı Türk aydınlarından ikisinin, saygın bilimadamı **Prof. Server Tanilli** ile değerli yazar **Vedat Türkali**'nin, günümüzde Kürt sorununa aydınlık getiren bir duyurularıyla noktalamak istiyorum. Çünkü bu mahkeme heyeti dahil herkesin bu duyurudan alacağı dersler vadır: (Ek-13).

Duyuru

"Ülkemizin içinde bulunduğu ağır koşullar, olan bitenler üzerinde titizlikle durup düşünmemizi zorunlu kılıyor. Ülkelerinde yaşayan halkların hakları konusunda tüm devletlerin sicilleri şu ya da bu biçimde lekeler taşır. İktidarı elinde tutanlarca devlet, baskı aracı niteliğiyle, bireylere karşı suç işlemeye yönelik bir kuruma kolayca dönüştürülebilmektedir. Halkların kendi haklarını savunma bilincinde olmaları bu yüzden zorunludur. Bu çatışmada ülke aydınlarının devletin baskıcı tutumuna karşı halklarının yanında yer almaları aydın sorumlulukları gereğidir. Devletiyle başı dertte olmak bu yüzden, hemen her dönemde her yerde aydın olmanın ölçütü sayılmıştır. TC devletinin 70 yıllık, tüm ülkeyi kaplayan yasal, yasadışı, açık, örtülü baskı eylemlerinin temelinde, belirleyici çoğu etkenlerin yanısıra, özellikle bir halkı, Kürt halkını, karakol-kışla ağırlıklı devlet terörü ile sindirip ezerek Türk devletinin bütünlüğünü koruma, gelişmesini sağlama gerekçesi yatar. Böylece biz Türkler de, başka bir ulusu baskı altında tutan ulus olarak demokrasiye, özgürlüğe hep özlemle bakakalmışızdır. Denebilir ki Kürt sorunu çözümlenmediği için ülkemizde demokrasi sorunu çözümlenememiştir. Demokrasi sorunu çözümlenmeden de Kürt sorunu çözümlenemez.

Yeryüzünün önemli petrol yörelerinin biri üzerindeki konumlarıyla Kürtler, halklara düşman gizli diplomasinin kirli pazarlıklarla bugün de oyun-düzenler oluşturduğu bir bölgede, varlıklarını koruma savaşı vermektedirler. Bu olgu bizi, en geniş kesimiyle aynı çatı altında yaşadığımız Kürt halkının sorunlarını tüm gerçekliği ile kavramaya, tarihsel kardeşliğimizi onların acılı özverilerine dayandırmanın sakıncalarını anlamaya zorlar. Devlet bütünlüğünü koruma köhne gerekçesiyle, Kürt halkını bugün de ezip sindirme yolunu tutanlar, bilmelidirler ki, tam bir aymazlık içindedirler; iki yanlı şoven duyguları azdırarak, yerli yersiz suçlama konusu ettikleri parçalanmanın adımlarını atmaktadırlar. Gençlerimizi yiyip acılarımızı artırmaktan başka sonuç vermeyen vahşi saldırıları, kıyımları, kırımları, kışkırtma yoludur bu.

Meclis kürsüsünden konuşan Kürt milletvekiline saldırarak halkı adına konuşma fırsatı verilmeyen bir Türkiye'de, Kürt öğretmeni işkenceyle öldüren subaya, acılarla alay eder gibi bir yıl hapis cezası uygun görülen bir Türkiye'de, Af-infaz yasalarından Kürtler'in yararlanmaması için yasaların hukuk dışı zorlandığı bir Türkiye'de, Milletvekillerince yerinde araştırma soruşturmaya dayalı kanlı nevroz raporunun yetkililerce gözardı edildiği bir Türkiye'de, varlığı zaten tartışmalı hukuk devletinin iyice askıya alınmasına, başının üç gün göz yummaması istenen bir Türkiye'de, daha da acısı, istenen üç günün kat katıyla verildiği bir Türkiye'de ülkenin yazgısı çok kötü çiziliyor, demektir. Böyle bir devlet yönetiminin, hücre evleri basıldığı savıyla -doğruları, yanlışları ne olursa olsun- gençlerin, polis timlerince sorgusuz, yargısız öldürülmesine göz yummasında yadırganacak hiçbir yan yoktur. Bu kıyımların, halkın katılımı süsüyle, çirkin ayinlere dönüştürülmesi, durumu daha da ağırlaştırmaktadır.

Çağın çok gerisindeki bu devlet yürütümünü salt arkalamanın değil, olaylar karşısında susmanın da suça katılmak olacağı bilinciyle, hiç kimsenin, hiçbir kurumun dar, siyasal kaygılarının aritmetiğine bağımlı olmadan, hep birlikte şunları söylememizin zorunluluğuna inanıyoruz:

Bugün sorumlu yerleri ellerinde tutanlarca, Türk devleti adına insanlık suçu işlenmektedir. Bizler kendimizi, ulusumuzum tarihine, insanımızın onuruna sürülmek istenen bu lekeye karşı direnmekle yükümlü saymaktayız.

Sorumluları tarih, insanlık ve ulusal kamuoyumuz önünde suçluyor, koşullar elverdiğinde kendilerinden yasalar içinde davacı olma hakkımızı bir yurttaş olarak saklı tuttuğumuzu duyuyoruz.

Vedat Türkali- Server Tanilli
9 Mart 1993

EKLER

1- Yargıtay İlamı

2- Bilirkişilik Kurumuna İlişkin Yazı

3- Tarihsel Gelişimi İçinde Kürt Kültürü ve Asimilasyon (Temsil) Politikası (Türküleri Yapanlar, Yasaları Yapanlar) Yazısıyla İlgili Bilirkişi Raporu ve Beraat Kararı.

4- Cumhurbaşkanı Özal'ın Kürt Sorunu ve Anti-Terör Yasasıyla İlgili Demeci ve "Değişen Dünya ve Türkiye" konulu toplantıda yaptığı konuşma.

5- Anayasa Mahkemesi Başkanı Yekta Güngör Özden'in 82 Anayasası'yla İlgili Görüşleri.

6- İnsan Hakları Haftası Kutlamalarına İlişkin Haber ve Değerlendirme Yazısı.

7- Düşünce Sansürüne İlişkin Araştırma Haberi ve Çağdaş Gazeteciler Derneği 1992-Basın Kurultayı Hukuk Komisyonu Raporu.

8, Orhan Hançerlioğlu: **Felsefe Sözlüğü** (Irkçılık Mad).

9- **Ana Britannica Ans.** (Irkçılık Mad.)

10- **Meydan Laoursse Ans.** (Irkçılık Mad.)

11- **Türk Ans.** (Irçılık Mad.)

12- Manfred Buhr-Alfred Kosing: **Marksçı-Leninci Felsefe Sözlüğü** (Irkçılık Mad.)

13- S. Tanilli ile V. Türkali'nin Duyurusu.

ANKARA DEVLET GÜVENLİK MAHKEMESİ BAŞKANLIĞI

BERAAT KARARI

Dosya: 91/156

OTURUM NO	:	**11**	
OTURUM TARİHİ	:	**04.05.1993**	
BAŞKAN	:	**Muammer ÜNSOY**	**(18960)**
ÜYE HAKİM ALBAY	:	**Ertan URUNGA**	**(971-YD-4)**
ÜYE	:	**Ö.Yılmaz ÇAMLIBEL**	**(20696)**
CUMHURİYET SAVCISI	:	**Dilaver KAHVECİ**	**(21749)**
KATİP	:	**Hasan ERDOĞAN**	**(67)**

Belli edilen gün ve saatte duruşmaya mahsus salonda oturum açıldı.

Sanık ve vekili geldi. Açık olarak duruşmaya devam olundu.

Dosyanın tetkikinde; Sanık ve vekilinin esas hakkındaki savunmalarını yapmış olduğu ve dosyanın bir karar verilmek üzere tetkike alınmış olduğu görüldü.

Sanık **Mehmet BAYRAK**'tan son sözü soruldu: "*Ben eski savunmalarımı aynen tekrar ediyorum. Derlemiş olduğum* ***"Kürt Halk Türküleri"*** *isimli kitabın herhangi bir suç oluşturmadığı düşüncesindeyim, bu nedenle beraatimi istiyorum*" dedi.

Sanık vekili **Av. Yusuf Alataş**'tan soruldu: "*Vekilim gibi ben de daha önceki savunmalarımı aynen tekrar ediyorum. Şunu da söylemek istiyorum ki, bugün burda yargılanan fikirlerin çok ilerisi dışarıda tartışılmaktadır. Müvekkilimin beraatini istiyorum*" dedi.

Sanıktan son sözü soruldu: *Beraatimi istiyorum*, dedi.

Dosya tetkik edildi.

Tetkik ve tahkiki gerektirir bir cihet kalmadığından duruşmaya son verildi.

GEREĞİ DÜŞÜNÜLDÜ: Tafsilatı kararda gösterileceği üzere; Sanık hakkında Ankara DGM Başsavılığı'nın 28.11.1991 tarih 1991/126 esas, 1991/2 sayılı iddianamesiyle **Kürt Halk Türküleri** isimli kitabın yazarı hakkında *"Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmaya yönelik propaganda yapmak"* suçundan dolayı kamu davası açılmış ise de sözkonusu kitabın bir derleme olduğu, üzerine isnat edilen müsnet suçun unsurları olayımızda oluşmadığından, sanığın üzerine isnat adilen müsnet suçtan **BERAATİNE**.

Sözkonusu kitabın 17.10.1991 tarih 1991/337 sayılı Ankara DGM Yedek Hakimliğince toplatılmasına dair karar verilmiş olduğundan bu kararın kaldırılmasına,

Sanıktan masraf alınmasına yer olmadığına,

Talep halinde emanetteki kitapların sahibine iadesine,

Sanık ve vekilinin yüzüne karşı, talebe aykırı, Yargıtay yolu açık olmak üzere oybirliği ile verilen karar açıkça okunup usulen tefhim kılındı. 04.05.1993

BAŞKAN : 18960 ÜYE : 971-YD-4) ÜYE : 20696 KATİP : 67

NOT: *"**Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmaya yönelik propağanda yaptığı**" gerekçesiyle Mehmet Bayrak, 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesi uyarınca, yazar ve yayıncı sıfatıyla "**Kürt Halk Türküleri**", "**Dünü ve Bugünüyle Gerikalmışlık Sorunu**" (Mirzali Çimen), "**Doza Kurdistan**" (Kadri Cemil Paşa), "**Hatıratım**" (Vet. Dr. M. Nuri Dersimî) "**Çağdaş Kürt Destanları**" (Cemşid Mar) adlı kitaplardan dolayı hakkında açılan davalardan **beraat** etmiş; ancak "Dünü ve Bugünüyle Gerikalmışlık Sorunu" ve "Çağdaş Kürt Destanları"ndan dolayı "**suç olan bir fiili övme**"yi yasaklayan TCK'nin 312. maddesine dayanılarak toplam dört yıl hapis cezası karşılığı 7.700.000.-TL. para cezası verilmiştir. Sözkonusu para cezası ise Yargıtay nezdinde temyiz edilmiştir.*

RESİMLER
VE
FOTOĞRAFLAR



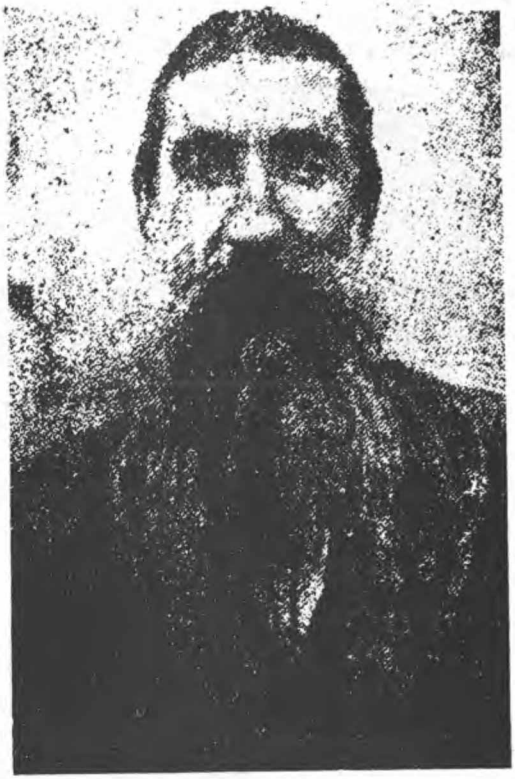
1898'de ilk Kürt gazetesi "**Kurdistan**"ı çıkaran Mithat Bedirhan Bey



- İttihad ve Terakkiciler'le çatışması ve Sevr Barış Konferansı'ndaki çalışmaları dolayısıyla Kürt ulusal-demokratik mücadelesinde adı sıkça anılan eski Stockholm Elçisi ve Sevr Konferansı'nda Kürt delegesi **Şerif Paşa.**



II. Meşrutiyet'ten sonraki Kürt demokratik örgütlenmesi dolayısıyla adı sıkça anılan Bedirhanîler ailesinden Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Ce-



- Dersım İsyanı'nın Lıderi **Seyid Rıza.**



Balkan Savaşları sırasında Kürdistan'dan getirilen Kürt taburlarının başına, Kürtler üzerinde ulusal ve dinsel bir etkinliği bulunan **Said-i Kürdî** (Said-i Nursî) geçirilmek istenmişti. Abdülhamit zamanından beri gözaltında bulundurulan Said-i Kürdî, beyaz bir at üzerinde cepheye gitmek üzere hazırlanmıştı. Sonunda Osmanlı Hükümeti, bu karardan vazgeçmişti. Bilindiği gibi Kürt aşiret birliklerinin Balkan Savaşlarındaki rolü konusunda ünlü Kürt aydınları Kamuran Bedirhan ile Celadet Bedirhan'ın bir kitabı bulunuyor: **"Edirne Sukutunun İçyüzü"**, İst. 1329 (1913)



- **Mustafa Kemal** ve Dersim Mebusu **Diyap Ağa**, **"Türkler'in ve Kürtler'in Meclisi"**nin önünde.



Kürdistan Teali Cemiyet Reisi olup, İsyan dolayısıyla idam edilen eski Ayan Meclisi (Senato) Üyesi ve Şura-yı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) **Seyit Abdülkadir**.



İstanbul grubundan yargılananlardan dördü. (Soldan sağa) Palulu Kör **Abdullah Sadi, Seyid Mehmed.** Hoşnav aşireti reisi **Nafiz** ve Kürdistan Teali Cemiyeti ve Kürdistan Azadi Cemiyeti İstanbul Şubesi Reisi **Seyid Abdulkadir.** (*Vakit*, 19 Mayıs 1925)



- Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı **Seyit Abdülkadir**, Özel Kalem Müdürü **Palulu Kör Sadi** ile.







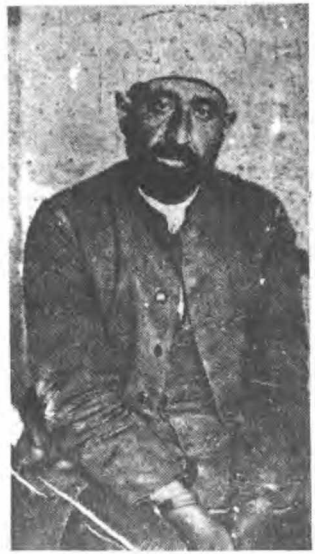
- Şeyh Said İsyanı dolayısıyla idam edilen, İstanbul grubundan üç kişi. Soldan sağa: Seyid Abdülkadir'in oğlu **Seyid Mehmed, Seyid Abdülkadir** ve Palulu Kör **Abdullah Sadi.** (Vakit



- **Kürdistan Azadi Cemiyeti** yöneticilerinden olup, Şeyh Said İsyanı'nı örgütlemesi dolayısıyla Bitlis Divan-ı Harbi'nce 1925'de idam edilen eski Bitlis Mebusu **Yusuf Ziya Bey** (Koçoğlu, Doğ: 1882)



- Idam edilen **Kürdistan Azadi (Özgürlük) Cemiyeti Başkanı Cibranlı Halit Bey**

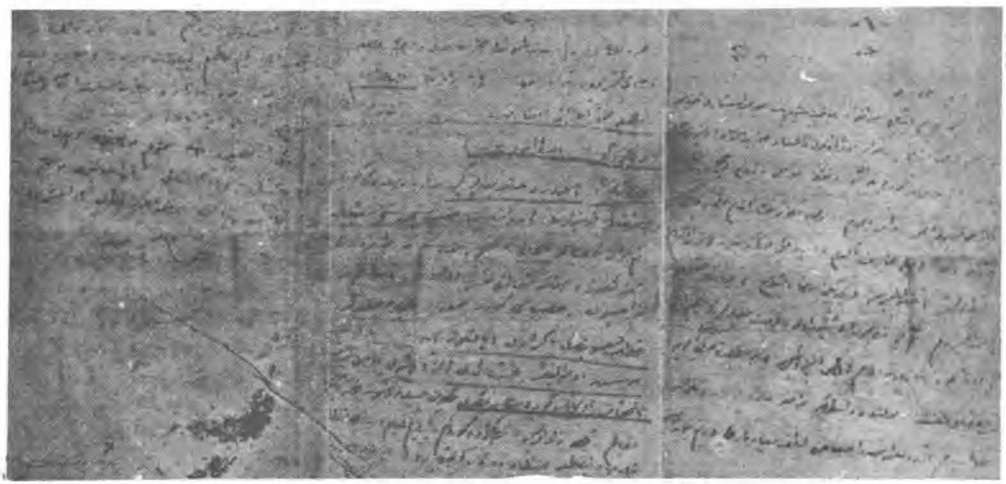




- Şeyh Said Isyanı'nda İstanbul grubu içinde idam edilen emekli subay, avukat ve şair Bitlisli **Kemal Fevzi** eli kelepçeli olarak yargılama sırasında (Vakit, 10 Haziran 1925). Sol yanda yine idam edilen **Hoca Askeri**, ellerinde kelepçelerle.



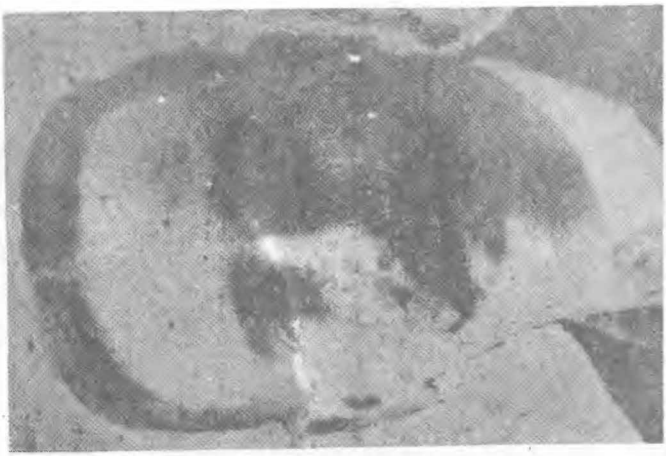
- Idam edilen **Doktor Fuad Bey,** Diyarbekir'de yargılamalar sırasında muhafızlar arasında. (Vakit, 7 Mayıs 1925)



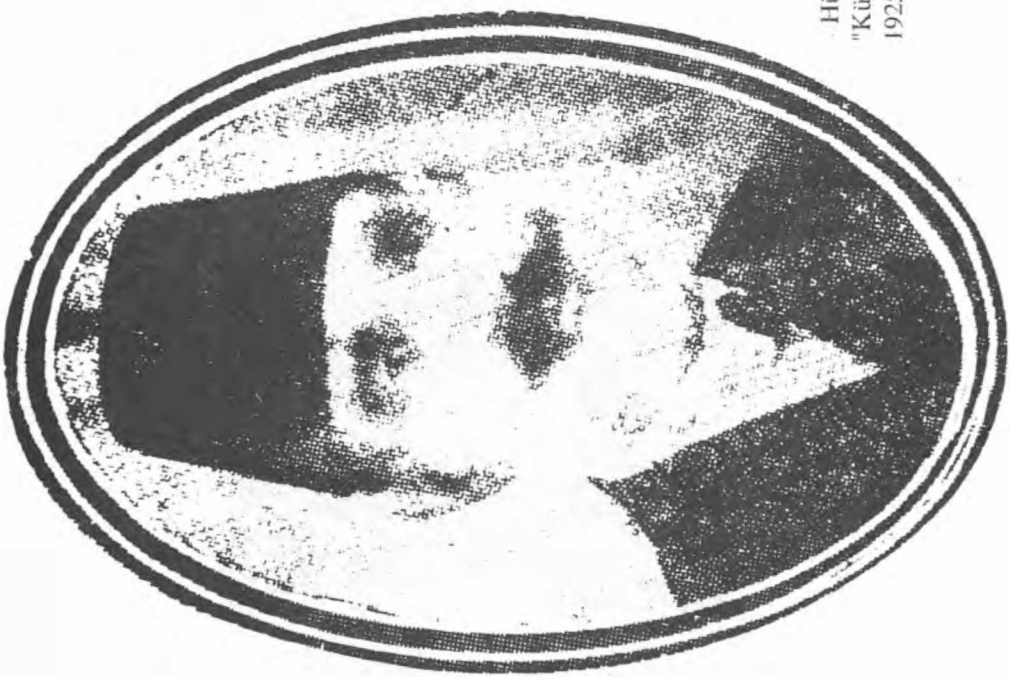
- **Doktor Fuad Bey** tarafından Sulh ve Selamet Fırkası Lideri **Ferid Paşa**'ya gönderilmekteyken elkonan ve yargılamalarda suçlama konusu yapılan Mektup. (*Vakit*, 21 Mayıs 1925)



İsyan dolayısıyla idam edilen **Avukat Tevfik Bey** (Bavê Tujo), (*Vakit*, 10 Haziran



Hürriyet ve İtilâf Fırkası üyesi olup Şark İstiklâl Mahkemesi'nce "Kürtçülük"le suçlanan Urfa eski Mebusu **Ali Bey** (*Vakit*, 20 Mayıs 1925)



- Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında 4. Dönem, TBMM'de I. Dönem Dersim Mebusu olan Gangozâde **Hasan Hayri Bey**, Kürt siyasi yaşamında renkli bir kişiliktir. Diyarbakır'da Mustafa Kemal'in peşmergelerden oluşan koruma taburunun komutanı, TBMM'ne Kürt giysileriyle giden milletvekili, 1923'de Lozan Konferansı'na Türkler'le dayanışma telgrafı çekenlerin başında ve nihayet 1925'te Şeyh Said İsyanı'yla ilgisinden dolayı idam edilmiş bir renkli simadır. Kürtçe ve Türkçe dışında Arapça, Farsça ve Fransızca bilmekteydi.



- Şeyh Said İsyanı dolayısıyla yargılanan Diyarbekir grubu. *Vakit* gazetesi haberi şu altyazıyla veriyor: "İsyanla alakadar olmakla maznun Diyarbekirliler. (Sağdan itibaren) Cemil Paşazâde **Kadri Bey,** Sabık Siverek Mebusu Nakibzâde **Bekir Sıdkı Bey**, Cemil Paşazâde **Ömer Bey,** Zazazâde **Hacı Süleyman,** Cemil Paşazâde **Cevdet Bey**, (Ayaktakiler-sağdan sola) Maslup (idam edilen) **Hacı Ahti**, Cemil Paşazâde **Memduh Bey**, Cemil Paşazâde **Ekrem Bey**, Cemil Paşazâde **Ahmed Bey**, Cemil Paşazâde **Muhuttin Bey, Fikri Bey** (Bu zevattan **Hacı Süleyman, Ahmed** ve **Fikri Beyler** beraat etmişlerdir), (*Vakit*, 24 Haziran 1925)



- Şeyh Said ve arkadaşlarının yargılandığı Şark İstiklâl Mahkemesi koridoru (*Vakit*, 9 Mayıs 1925)



- Seyid Abdülkadir ve arkadaşları idam sehpasında (*Vakit*, 10 Haziran 1925)



- "Şark Istiklâl Mahkemesince idama mahkûm edilen **Şeyh Eyüp** muhafızların arasında" (*Vakit*, 6 Mayıs 1925)



Vakit gazetesi şu altbaşlıkları kullanmış: (Ustte) **Dün gece cezayı sezasını bulan Şeyh Said hâini**, (altta) Muhkumlardan birkaç sima: Sağdan itibaren sırayla Şeyh Said'in damadı **Şeyh Abdullah, Şeyh İsmail, Fakih Hasan, Mehmed**, (*Vakit*, 29 Haziran 1925)



–1925 İsyanının dini lideri **Şeyh Said**



- Daha önce N. Dersimî'nin "**Hatırat**"ında yayımladığımız, ancak Şeyh Said İsyancılarından olduğunu sandığımız isyancı topluluklarından biri (bkz. *İnci Mecmuası*)



- Daha önce N. Dersimî'nin "**Hatırat**"ında yayımladığımız, ancak Şeyh Said isyancılarından olduğunu sandığımız isyancı topluluklarından biri (bkz. *İnci Mecmuası*)





- Şeyh Said İsyanı'nı bastırmak amacıyla bir yandan **Takrir-i Sukûn Kanunu** (Sus Yasası) ile başta basın olmak üzere tüm özgürlükler kısıtlanırken, bir yandan da çıkarılan **İzale-i Şekavet Kanunu** (Eşkıyalığı Giderme Yasası) ile Kürt isyancılarını etkisizleştirmek üzere yine Kürtler'den gönüllü milis kuvvetleri oluşturuluyordu. Kuşkusuz bu, büyük bir propaganda saldırısı sonucu gerçekleştiriliyordu. Ünlü Kürt aydını Celadet Bedirhan, 1933'de M. Kemal'e gönderdiği **Açık Mektup**'ta bu durumu **"Kürtler'i iğfal ederek ve Kürtler'i Kürtler'e kırdırarak isyan hâdisesinin önüne geçtiniz"** sözleriyle yansıtıyordu.

Gazeteci Niyazi Ahmet Banoğlu, konuyla ilgili yazısında, bu resimleri **"Şeyh Sait İsyanı'nı tenkil harekâtına iştirak eden gönüllü mahalli teşekküllerden bir grup"** alt yazısıyla veriyor (*Yeni İnci*, Sayı : 34, 37/1953)



- "İsyanın başlangıcında Diyarbekir'de Mardin Kapısı önünde tahkimat", (*Vakit*, 3 Mayıs 1925)



Şeyh Sait ve avenesinin memleketteki huzuru bozan ve yurdu parçalamağa matuf isyanını bastırmak üzere Şarka sevk olunan kahraman Mehmetçiklerden bir grup hareketten önce.

- *Yeni İnci* Mecmuası bu resmi şu altyazıyla veriyor: "*Şeyh Said ve avanesinin memleketteki huzuru bozan ve yurdu parçalamağa matuf isyanını bastırmak üzere Şarka sevkolunan Mehmetçiklerden bir grup hareketten önce.*" (Sayı: 33/1953)



- Şeyh Said, yakalandıktan sonra Diyarbekir'e girmek üzere köprüden geçirilirken (*Vatan*, 17 Mayıs 1925)



- Şeyh Said'in, isyan bölgesinde çeşitli birimlere ve cephelere gönderdiği çok sayıda emir ve mektuplardan biri. (*Vakit gaz.*)



- 1925 Kürt Ayaklanması'nın Lideri **Şeyh Said** (önde oturan beyaz sakallı), Harput-Elazığ Cephesi Komutanı **Şeyh Şerif** (yanında oturan), bacanağı Binbaşı Kasım (arkada kalpaklı) ve **Melîkanlı Şeyh Abdullah** (arkada siyah sakallı) ile.



- **Şeyh Said,** Dıyarbakır Hapishanesinde. Gazete resim altyazısını şöyle veriyor: **Şeyh Said** ve Diyarbekir'e gönderdiğimiz muharririmiz **Naşid Hakkı** Bey" (*Vakit*, 17 Mayıs 1925)







- (Üstte) **Şeyh Said**, (altta) **Şeyh İsmail**. (*Vakit*, 28 Mayıs



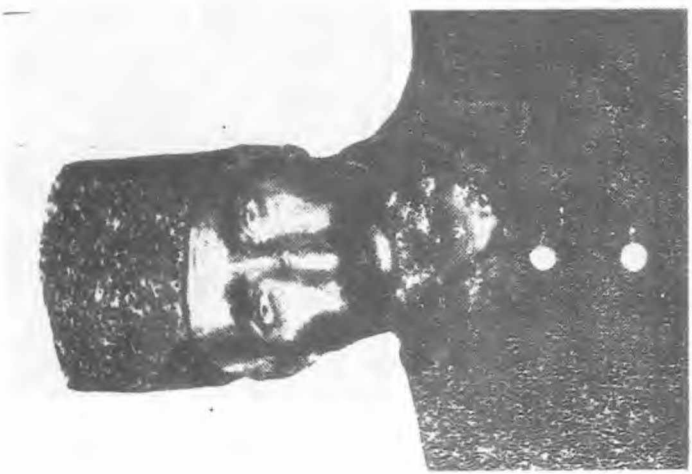
- (Üstte) Melikân şeyhi Seyh Said'in damadı **Şeyh Abdullah**, (altta) Harput-Elaziz Cephesi Komutanı **Şeyh Şerif**. (*Vakit*, 28 Mayıs 1925)



- *Şeyh Said'in eylem aşamasında önemli idari görevler verdiği yakın* adamlarından **Fakih Hasan**. *Yeni İnci*, yanlışlıkla "Fıkıh Hüseyin" olarak veriyor. (Sayı: 33/1953)



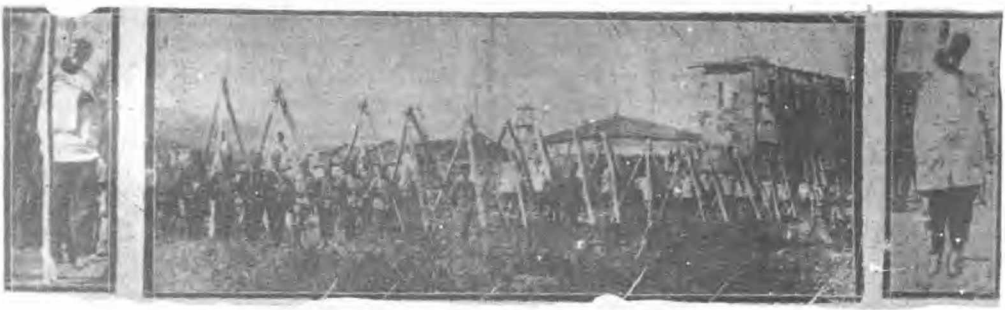
İsyanın eylemci önderlerinden olup idam edilen **Şeyh İsmail**. Yeni İnci mecmuası, bu resmi yanlışlıkla "Şeyh İsmail'in kardeşi" olarak veriyor. (*Yeni İnci*, Sayı: 36/1953)



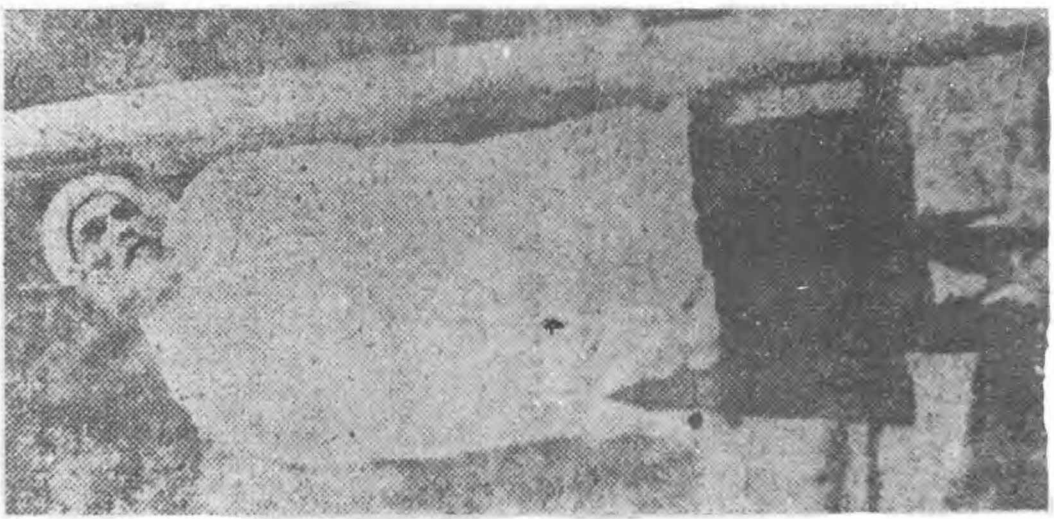
- Şeyh Said İsyanı'nda aktif rol oynayan Harput/Elaziz Cephesi Komutanı olup idam edilen **Şeyh Şerif**. Kendisi Türk Kurtuluş Savaşı yıllarında da milis komutanı olarak önemli yararlıklar göstermiştir. *İnci Mecmuası*, bu fotoğrafı "Şeyh Said'in elebaşılarından biri" altyazısıyla veriyor (Sayı: 37/1953)



- (Solda) Tutuklular idama götürülürken, (ortada) Hükümlüler idam sehpasında, (sağda) Boyunlarına idam hükmü geçirildikten sonra. (*Vakit*, 27 Nisan 1925)



- (Ortada) Toplu idamlar, (solda) *Şeyh Ahmed*, (sağda) *Şeyh Abdullah* (*Vakit*)



- **Şeyh Said** darağacında (*Cumhuriyet gaz.* 14.6.1925)



- Şeyh Said Isyanı sonrasında Kürt aydınlarından bazıları güneye geçmek zorunda kalmıştı. Fotoğrafta bunlardan bir grup görülüyor. Önde oturan: Şeyh Said'in oğlu **Şeyh Ali Rıza**, Soldan sağa: Kürt zabiti **Hurşit Efendi, Liceli Fehmi**, **Tevfik Efendi**, Ağrı İsyanının Lideri **İhsan Nuri** (Rojnamegeriya Kurdî, 1993)



- Ateşli bir Kürt yurtseveri olan Muallim **Müküslü Hamza Bey**, İstanbul'daki demokratik mücadelelerin yanısıra Kürdistan'dak örgütleme çalışmalarına da katılmış, bu aşamada yakalanarak tutuklanmış ve cezalandırılmıştı.



- Kürt ulusal hareketinde ve kültürel gelişmesinde önemli bir konumu bulunan Celadet Bedirxan.



- 1946 yılında Sanfransısko Konferansı'na **Kürt Cemiyeti** adına bir "**Muhtıra**" gönderen **Dr. Ahmet Nafiz** (Yekbun) **Bey.**



- M. Kemal'in Kürt muhalefetini önlemek amacıyla I. Dönem Hakkari Mebusu olarak Meclis'e çağırdığı, ancak katılmadığı için istifa etmiş sayılan **Seyit Taha.**



İlyas Sami Bey (Muş), -1881 Muş doğumlu olup Osm. M. Mebusan'ında 1,2 ve 3. Dönem Muş Mebusu ve TBMM'de I. Dönem Muş, II. Dönem Bitlis, III. Dönem Çoruh Mebusu olarak bulunmuş Cumhuriyet dönemi Kürt tarihi açısından önemli bir kişiliktir. Kürtçe ve Türkçe dışında Farsça, Arapça ve Ermenice dillerini bilmekteydi. Çalışmamızda, Kürt sorununun Ankara'ya yansımalarıyla ilgili kesitlerinde adı anılır. **"Reddiye"** adında bir broşürü bulunduğu bili-



- 1876 Erzurum doğumlu olan **Mustafa Durak (Sakarya),** I. Dönem Meclis'te Erzurum ve daha sonra Gümüşhane Mebusu olarak bulunmuş, Meclis'te "Şark meselesi" çerçevesinde önemli bir aktivi- göstermiştir. (Öl: 1942)



- 1886 Sivas doğumlu olan **Halis Turgut**, Şeyh Said İsyanı sırasında Sivas Mubusu olarak Meclis'te bulunduğu sırada Kemalist yönetime eleştirileriyle ünlenmişti. 1926'de idam edildi.



- **Lûtfi Fikri**'nin bir karikatürü

- "Avrupa gormüş ve buralardaki demokrasileri algılamış" bir aydın olarak Türkiye'deki yönetimlerle sürekli çelişkiye düşen ve adeta "sürekli muhalefet"in simgesi haline gelen eski Dersim Mebusu **Lütfi Fikri Bey.** (*Vakit*, 5 Haziran 1925)



- 1880 Van doğumlu olan **Hakkı Ungan**, 4. Dönem Osm. M.M'da ve I-VII. dönemlerde TBMM'de Van Mebusu olarak bulunmuştur. Kürtçe ve Türkçe dışında Fransızca, Ermenice ve Arapça bilmekteydi. (Öl: 1943)





- 1885 Hozat doğumlu Dersim Sorgu Hakimi ve I. Dönem Dersim Mebusu **Abdülhak Tevfik Gençtürk**, Meclis'te önemli bir varlık gösterememiştir (Öl: 1966)

- 1881 Hozat doğumlu, Sarı Saltuk ailesinden olan Süvari Yüzbaşısı **Mustafa Zeki (Saltuk)**, I. Dönem Dersim Mebusluğu yapmış, Meclis'te önemli bir varlık gösterememiş ve 1969'da ölmüştür. Kürtçe ve Türkçe dışında Rusça, Arapça ve Farsça dillerini bilmekteydi.



- 1887 Muradiye doğumlu olan **Hasan Sıddık Haydari**, Haydaranlı Aşireti Reisidir. TBMM'de I. Dönem Van Mebusu olarak bulunan adıgeçen Kürtçe ve Türkçe'den başka Farsça, Rusça ve Almanca bilmekteydi. İlk Mecliste Kürt milletvekilleri anadilleri Kürtçe'yi özellikle künyelerine geçirmişler. (Öl: 1966)



1884 Hozat-Karacaköy doğumlu ve Harbiye/Aşiret Mektebi mezunu ve emekli Kolağası olan **Gangozâde Ramiz Tan**, TBMM'nde I. Dönem Dersim Mebusuydu. (Öl: 1928)



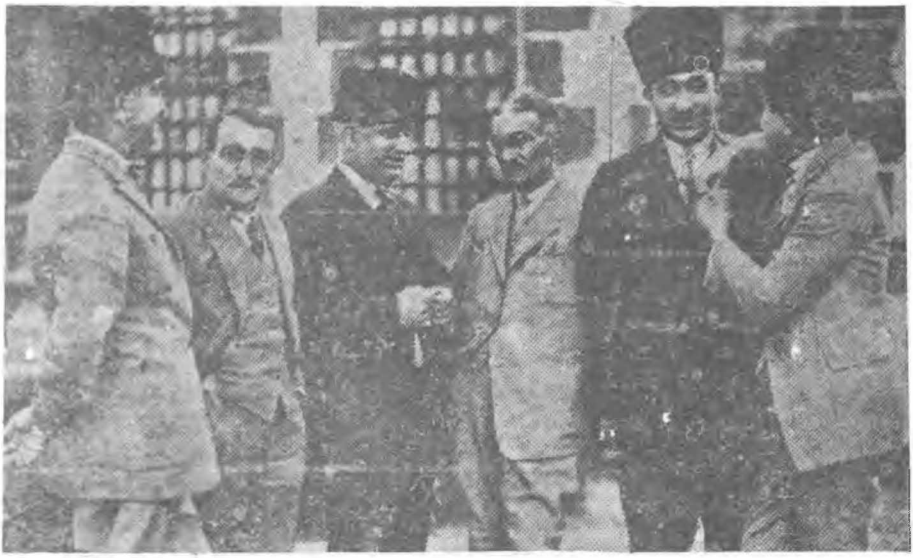
- 1911 İstanbul doğumlu **Cihat Baban**, 19. yüzyıl Kürt mücadele tarihinde **Bedirhaniler**'le birlikte birçok harekete öncülük etmiş, Meşrutiyet döneminde İstanbul'daki Kürt aydınlanma hareketinde aktif rol oynamış ünlü **Baban** ailesindendir. Lozan'dan sonra bu aileden gelen Kürt aydınlarının büyük bölümü TC sınırları dışında Irak Kürdistan'ında kalmış, Türkiye'de kalanları ise yönetimlerle uzlaşma içinde olmuşlardır. Çeşitli gazetelerde başyazar ve yazar olarak çalışan, Milletvekili, Kurucu Meclis Üyesi ve Bakan olarak görev yapan Baban, sözkonusu ailenin Türkiye'de kalan bireylerinden biridir.



- Şeyh Said Isyanı'nı bastırmak üzere **İsmet Paşa** (İnönü) başkanlığında kurulan Hükümet üyeleri. (Üstten soldan-sağa) **Refik Bey, İhsan Bey, İsmet Paşa, Recep Bey, Süleyman Sırrı Bey,** (altta soldan-sağa) **Hasan Bey, Tevfik Rüştü Bey** (Aras-Dışişleri Bakanı), **Mahmut Esat Bey** (Bozkurt-Adliye Bakanı), **Sabri Bey, Ali Cenani Bey, Cemil Bey** (Uybadın-İçişleri Bakanı), (*Vatan*, 4 Mart 1925)



- Şark Vilayetleri İstiklâl Mahkemesi Heyetinin portrelerden oluşan bir toplu resmi. Yukarda soldan sağa: Savcı Yardımcısı ve yedek üye **Avni** (Doğan-Bozok Mebusu), Savcı **Süreyya** (Örgeevren-Karesi) Aşağıda sağdan-sola: **Hacım Muhiddin** (Giresun Mebusu; daha sonra Başkanlığa Denizli Mebusu **Mazhar Müfid Kansu** atanmıştır). **Müfid** Özdeş-Kırşehir Mebusu), **Ali Saib** (Ursavaş-Kozan Mebusu)



- istiklâl Mahkemesi Heyeti, Diyarbekir'de işe başladığı gün ayaküstü bir sohbet sırasında (*Vakit*, 4 Mayıs 1925)



- Şark İstiklâl Mahkemesi Heyetinin Diyarbekir'de alınmış bir resmi (*Vakit*, 15 Mayıs 1925)



- 1873 Denizli doğumlu olan **Mazhar Müfid (Kansu)**, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na 4. Dönem ve M.Kemal yönetiminde I. Dönem TBMM Hakkari Mebusu seçilmiştir. Bitlis ve Elazığ gibi Kürt yoğunluklu illerde Valilik yapan Mazhar Müfid Kansu, bilindiği gibi "Kürdistan uzmanı" bir kişi sıfatıyla 1925'te Şark İstiklâl Mahkemesi Reisliğine atanmıştır. 1948'de ölen Mazhar Müfid (Kansu)nun adına, Şark İstiklâl Mahkemesi yargılamaları bölümünde sıkça rastlanacaktır. Tek Parti yönetimi döneminde bu tür kişilerin, M. Kemal yönetiminde Kürdistan illerinden temsilci olarak atanması adeta bir



- 1874 Kırşehir doğumlu olan **Lütfi Müfit (Özdeş)**, Şark İstiklâl Mahkemesi'nin asker kökenli üyelerindendir. TBMM'nde 1925 yılı dahil çeşitli dönemlerde Kırşehir Mebusu olarak bulunan Lütfi Müfit Özdeş, 1940'da ölmüştür.



- TBMM Albümü'ne göre Süleymaniye'li, U. Mumcu'nun araştırmasına göre Revanduz'lu **Ali Saip** (Ursavaş), Şark İstiklâl Mahkemesinin Kürt kökenli üyesiydi. Uzun süre Urfa'da ve başka Kürt şehirlerinde subay olarak görev yapmasından dolayı Şeyh Said İsyanı liderlerinin büyük bölümünü ya doğrudan ya da dolaylı olarak tanıyordu. Bu nedenle, yargılamalarda soruları çoğunluk'a tutukluların siyasi geçmişleriyle ilgiliydi. (*Vakit*, 9. 6. 1925)



- Şark İstiklâl Mahkemesi Savcısı ve Karesi (Balıkesir) Mebusu **Ahmet Süreyya** Örgeevren; Karesi, Aksaray, Balıkesir illerinin yanısıra VI. Dönem Bitlis Mebusu olarak TBMM'de bulunmuştur. Öl: 7.8.1969.



1892 Yozgat doğumlu **Avni Doğan**, idarecilik görevlerinden sonra II. Dönem Bozok, çeşitli dönemlerde Yozgat, Çankırı, Ankara milletvekili ve 1960'tan sonra Cumhuriyet Senatosu Üyesi olarak TBMM'de bulunmuş, 27 Mayıs darbesinden sonra Temsilciler Meclisi Üyesi olarak görev yapmıştır. Kürtler'i daha çok ilgilendiren yönü, Şark İstiklâl Mahkemesi Savcı Yardımcısı ve 1940'larda I. Umumi Müfettiş olmasıdır. Anılarını "**Kurtuluş, Kuruluş ve Sonrası**" (İst. 1964) adıyla yayımlayan Avni Doğan'ın, I. Umumi Müfettişlik döneminde Kürt sorunuyla ilgili önemli bir rapor hazırladığı da biliniyor.



- 1879 Siir doğumlu olup, Mahkeme Zabıt Kâtipliğinden I. Dönem Genç Mebusluğuna seçilen **Hamdi (Yılmaz)**, 1923'ten başlayarak Kürt millicilerini yerel resmi makamlara ve Ankara'ya ihbar etmiştir. Kitapta, birçok ihbar mektup ve telgrafı bulunmaktadır. Denilebilir ki, Şeyh Said'in bacanağı mütekait **Binbaşı Kasım Bey, Muallim Mehmet Zeki Dündaralp** ile birlikte Ankara yönetiminin" isyanı bölgesindeki kulağı" olmuştur. (Öl: 1938)



- 1887 Kerkük doğumlu olan subay kökenli **Ali Saib (Ursavaş)**, Şark İstiklâl Mahkemesi'nin Kürt kökenli üyesidir. I. Dönem Urfa ve daha sonra çeşitli dönemlerde Kozan Mebusu olarak TBMM'de bulunan Ali Saib Bey, kökeni ve yaptığı görevler dolayısıyla Kürtler'i ve Kürt sorununu yakından tanıyan Ankara Hükümeti güdümlü bir kişidir. "**Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri**" (Ank. 1340/1924) adlı bir kitabı bulunuyor. (öl:



- Şark İstiklâl Mahkemesi'nce görevini kötüye kullandığı gerekçesiyle cezalandırılan dönemin Genç Valisi **İsmail Hakkı Bey** (*Vakit*, 9 Haziran 1925)



- İsyan döneminde Diyarbekir Valisi olup, 1926 yılındaki Elazığ Valiliği sırasında Dersim aşiret reislerini Mustafa Kemal'le Ankara'da buluşturan **Cemal Bey** (Bardakçı). Cumhuriyet dönemi Kürt hareketleriyle yakından ilişkili bir idareci olan **Cemal Bardakçı**'nın, birçok yayımlanmış kitabı dışında üç ciltlik yayımlanmamış "**Dersim'de Üç Yıl**" adlı anıları bulunuyor. (*Vakit*, 9 Haziran 1925)



- Dahiliye Vekili Cemil'in (Uybadın), makam odasında bir başka resmi (*Vatan*, 13 Nisan 1925)





- Şeyh Said İsyanı sırasında Dahiliye Vekili olup, isyan sonrasında bölgeye yaptığı gezi sırasında Şark İstiklâl Mahkemesi Heyeti üyeleriyle görüşmeler sonucu bir **Rapor** hazırlayıp Hükümete sunan ve daha sonra "**Şark Islahat Komisyonu**"nde yer alan Tekirdağ Mebusu **Cemil (Uybadın)**. (*Vatan*, 17 Nisan 1925)



- Dahiliye Vekili Cemil (Uybadın), Türk Ocakları Başkanı ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi (Tanrıöver) ile. Devletin, Kürt politikasını oluşturduğu döneme ilişkin bir resim. Resmin altında şöyle deniyor: **"Tenkili müteakip tatbik edilecek idari tedbirleri hazırlamakla meşgul olan Dahiliye Vekili Cemil Bey, Vekalet makamında ve Maarif Vekili Hamdullah Suphi Beyle birarada"** (*Vatan*, 11 Nisan 1925)



- 1880'de Makedonya'nın Pirlepe şehrinde doğan **Fethi Okyar**, 1925 Kürt Ayaklanması sırasında Başvekil'ken, yeterince etkin olamadığı gerekçesiyle görevden ayrılmak zorunda bırakılmış ve yerine, cezri tedbirler uygulamak üzere Kürt kökenli İsmet Paşa (İnönü) atanmıştır. Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet döneminde birçok üst düzey görevlerde bulunan Fethi Okyar, 1930 yılında bazı arkadaşlarıyla Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuş, ancak bu Partiyi dört ay sonra kapatmak durumunda kalmıştır. Gerek Şeyh Said İsyanı dolayısıyla yapılan Meclis görüşmeleri, gerekse Başvekil sıfatıyla yaptığı konuya ilişkin konuşma dolayısıyla eserde adı çeşitli vesilelerle geçmektedir. (Öl. 943)



- 1881 yılında Yanya'da doğan **Mustafa Abdülhalik Renda,** Osmanlı döneminde Siirt Mutasarrıflığı ve Halep Valiliği dahil çeşitli idarecilik görevlerinde bulunduktan sonra II. Dönemden başlayarak Çankırı Mebusu olarak Meclis'te bulunmuş, Maliye, Savunma Bakanlıkları ve 1935-1946 yılları arasında Meclis Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur. Uğur Mumcu'nun anneden yana akrabalarından olan Abdülhalik Renda, TC'nin yeni Kürt politikasını belirlemek için 1925'te oluşturulan **"Şark Islahat Komisyonu"**nun etkin üyelerindendir. (Diğerleri Dahiliye Vekili Cemil Uybadin, Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt ve Genelkurmay 2. Başkanı Kâzım Orbay'dır). İsyan bastırıldıktan hemen sonra isyan bölgesinde bir inceleme gezisinde bulunmuş ve hazırladığı Rapor, 1925'te hazırlanıp yürürlüğe konulan gizli **"Şark Islahat Planı"**nın temelini oluşturmuştur. (Öl: 1957)



-1892 Kuşadası doğumlu ünlü Adliye Bakanı **Mahmut Esad (Bozkurt)**, TC'nin resmi Kürt politikasının gizli belgesi olan "**Şark Islahat Planı**"nı hazırlayanlardan biridir. (Öl: 1943)



- 1886 Izmir doğumlu **Orgeneral Kâzım Orbay,** TC'nin Kürt resmi politikasını belirleyen ve uygulayan başlıca askerî-yöneticilerden biridir. Şeyh Said İsyanı sırasında Genelkurmay 2'inci Başkanı olan Kazım Orbay, 1925'te oluşturulan gizli "**Şark Islahat Komisyonu**"nda askeri üye olarak bulunmuştur. Jandarma teşkilatını kurarak 1930'den itibaren jandarma Genel Komutanlığı, 1935-1943 yılları arasında 3'üncü Ordu Müfettişliği ve 1946'ya kadar Genelkurmay Başkanlığı, 1950'ye kadar Yüksek Askeri Şura Üyeliği Yapmış ve emekliye ayrılmıştır. 27 Mayıs darbesinden sonra 1961 yılında Temsilciler Meclisi Başkanı olan Kazım Orbay, öldüğü 3 Haziran 1964 yılına kadar Cumhurbaşkanlığı kontejanından Senato üyesi olarak görev yapmıştır. Cumhuriyet dönemi boyunca Kürt ulusal hareketleri ve katliamlarıyla yakın ilişkisi bulunan Kâzım Orbay'ın, Genelkurmay Başkanlığı döneminde yayımladığı "**Doğu Bölgesinde Geçmiş İsyanlar ve Alınan Dersler**" (1964) adlı bir broşürü de bulunuyor.



- 1871 İstanbul doğumlu olan **Dr. İbrahim Tali (Öngören)**, Cumhuriyet dönemi Kürt tarihinde resmi ideoloji yanlısı önemli bir kişiliktir. 1927'de Umumi Müfettişlik yönetimine geçildikten sonra uzun süre Kürdistan Umumi Müfettişliği görevini yürüten ve M. Kemal'in yakın arkadaşı konumunda bulunan İbrahim Tali de, benzerleri gibi Meclis'te çoğunlukla Diyarbakır ve Elazığ temsilcisi olarak bulunmuştur. (Öl: 1952)



- 1878 Taşköprü doğumlu olan **Korg.Hüseyin Abdullah Alpdoğan,** Tunceli katliamı döneminde Tunceli Valiliği, Komutanlığı ve Umumi Müfettişlik yapmıştır. Kürtlere karşı katliamlarıyla tanınan Alpdoğan, iki dönem Bolu ve Kastamonu mebusluğu yapmıştır. Dersim'deki zulüm uygulamalarından dolayı birçok ağıtta adı sıkça geçer.



- 1889 Gördes doğumlu olan gazeteci-yazar **Hakkı Tarık Us**, çalışmamıza kaynaklık eden resmi ideoloji yanlısı **Vakit** Gazetesi'nin sahip ve yazarlarındandır. Vakit Gazetesi, kürdoloji çalışmaları açısından büyük önem taşımaktadır. Bugün kendi adıyla anılan İstanbul'daki Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Kürt kimlikli yayınlar bakımından da önemlidir. (Öl: 1956)



1901 İstanbul doğumlu **Naşit Hakkı (Uluğ)**, Cumhuriyet dönemi Kürt tarihi açısından son derece önemli bir "**resmi-gazeteci**"dir. 1925 yılında **Vakit** gazetesi adına **Şeyh Said İsyanı** ile ilgili duruşmaları doğrudan izlemiş, daha o tarihte Dersim'de bir inceleme gezisi yapmış ve izlenimlerini "**Derebeyi ve Dersim**" adıyla 1931'de yayımlamıştır. **Vakit** gazetesindeki yazı ve haberleri, Şeyh Said İsyanı'nın resmi görüşe dayalı olarak yayımlanmış en ayrıntılı belgelerini içerir. Gönderdiği resimler de öyle. Şeyh Said'i cezaevindeki odasında ziyaret ederek resim çektiren başlıca gazetecilerdendir. Naşid Hakkı Uluğ, daha sonra Dersim katliamını da doğrudan izlemiş ve bu aşamadaki izlenemleri "**Tunceli Medeniyete Açılıyor**" adıyla 1938'de yayımlamıştır. Hakimiyet-i Milliye (Ulus) ve Cumhuriyet gibi gazetelerde de uzun süre çalışan Uluğ, IV ve V. Dönemlerde Kütahya Milletvekili olarak Meclis'te bulunmuştur.



- 1890 Niğde doğumlu olan **Abidin Özmen**, Mülkiye Müfettişliği ve Valilik görevlerinde bulunmuştur. İki dönem Aydın Mebusu olarak Meclis'te bulunmuş ve Eğitim Bakanlığı yapmıştır. Konumuz açısından en önemli görevi, Dr. İbrahim Tali'den sonraki I. Umumi Müfettişlik görevidir. Kadri Cemil Paşa, **Doza Kurdistan** adlı eserinde, kendisinin Kürt sorunuyla ilgili ilginç bir Raporuna yer verir. İ. beşikçi ise, "**1935 Tunceli Kanunu ve Dersim Jenosidi**" adlı eserinde kendisiyle ilgili önemli bilgiler verir.



- 1884 Bodrum doğmulu olup, 4. Dönem Osm. M.M'ında Menteşe ve TBMM'nde Seyhan ve Adana Mebusu olarak bulunan **Hilmi Uran,** İçişleri Bakanlığı yaptığı 1940'lı yıllarda Mülkiye Başmüfettişi **Hasip Koylan'ı** Kürt sorununa ilişkin bir rapor hazırlamakla görevlendirmişti. Eserimizin omurgasını oluşturan dökümanlardan olan bu rapor ve yine bu dönemlerde I. Umumi Müfettiş olarak görev yapan Avni Doğan'ın aynı konudaki çalışmaları, yönetimin II. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında Kürt sorunuyla ilgili çeşitli gizli çalışmalar yaptığını gösteriyor. CHP Müfettişliği görevi de yapan, Fransızca ve Rumca bilen Hilmi Uran, anılarını 1959 yılında "**Hatıralarım**" adıyla yayımlamıştır.



- 1879 Diyarbekir doğumlu olan **Fevzi Pirinççioğlu,** Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında ve TBMM'de Diyarbakır Mebusu olarak bulunmuş, Bayındırlık Bakanlığı yapmış ve 1933'de ölmüştür. Diyarbakır'da Pirinççizadeler (Pirinççioğulları) ailesi, genellikle yönetimlerle işbirliği içerisinde olmakla tanınan bir ailedir. Dr. M.Ş. Sekban, 1923 yılında kendisine hitaben "**Kürtler Türklerden Ne istiyorlar**" başlıklı bir broşür yayımlamıştır.



- 1890 Isparta doğumlu olan **Necmettin Sadık (Sadak)**, Lion Üniveristesi'nde İçtimai ve Siyasi İlimler eğitimi yapmış bir gazeteci ve öğretim üyesiydi. Çeşitli dönemlerde TBMM'de Sivas Milletvekili olarak bulunan Necmettin Sadık (Sadak), Tekin Alp'in **"Türkleştirme Proğramı"** konusunda görüşlerine başvurduğu Türkçü aydınlardan biriydi.



- 1889 Kahire doğumlu **Yakup Kadri Karaosmanoğlu**, diplomat ve yazar olarak Kemalist yönetimlere hizmet etmiş bir yazar ve diplomattır. Nazım Hikmet'in ağır bir dille yerdiği "resmi yazar"lardandır. Resmi görüşün Kürt sorununa ve, Şeyh Said İsyanı'na bakışını yansıtmak amacıyla, 1925 yılında çıkan konuyla ilgili bir yazısına yer verilmiştir.



- 1890 İstanbul doğumlu olan Ord.Prof.Dr. M.Fuad Köprülü, başlangıçta **"Türkçülük"** hereketi içinde yer almış tanınmış bir bilimadamıdır. Çeşitli dönemlerde Kars ve İstanbul Milletvekilliği yapmış olan Köprülü, Demokrat Parti döneminde Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı da yapmıştır. Sonradan DP'den ayrılan Köprülü, 1966'da ölmüştür. Köprülü'nın demokrat kişiliği ve bilimadamlığı konusunda Sabiha Sertel'in **"Roman Gibi"** ve Halil Berktay'ın **"Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü"** adlı kitaplarına bakılabilir.



- 1898 İstanbul doğumlu olan **Sadri Ertem**, Matbuat Umum Müdürlüğünde görev yapmış, iki dönem Kütahya Milletvekili olmuş bir Türk yazar ve romancısıdır. Kürt ulusal haklarına karşıt tipik bir **eski "Solcu" dur**, başka bir deyişle benzerleri gibi kendisini "sosyalist" gören bir "Kemalist". Eski solcuların Kürt hareketlerine bakışını göstermek için, eserde bir yazısına yer verilmiştir. (Öl: 1943)





- Şeyh Said İsyanı sırasında büyük tereddütler geçirdikten sonra, iyanın bastırılmasından sonra resmi-gazeteci Naşid Hakkı'ya isyan aleyhtarı demeç veren, ancak 1938'de kendisi de kurşunlanarak öldürülen I. Dönem Dersim Mebusu **Mustafa (Mıço) Ağa** ile **Diyap Ağa.** *(Vakit)*



- Şeyh Said İsyanı'nda şeyhlerin yoğun biçimde bildiri ve mektup taşımalarını ve yaymalarını yansıtan bir karikatür. Karikatürün üst ve alt başlıkları şöyle : **"Uçkur değil galiba mahzen-i vesaik imiş! Diyarbekir'de elegeçirilen Şeyhin uçkurundan pek mühim vesaik zuhur etmiştir."** (*Vakit*, 12 Nisan



عموم آناطولی‌یی و ادارهٔ عرفیه اعلان اولنان محللری کوستریر خریطه

آنقره ، ۲۵ [باش محرردن] — ..... کریشمس ایدن ، یومیانده سفط رأسی اولان

- **"Umum Anadolu'yu ve Idare-i örfiye ilan edilen mahalli gösterir harita"** (*Vatan*, 26 Şubat 1925)



عاصیلرك الیوم فعلاً اشغالاتنده بولوندقلری ساحه

Mart ortaları itibarıyla Kürtler'in yönetiminde bulunan bölgeler. Harita altında şöyle deniyor. **"Asilerin elyevm taht-ı işgallerinde bulunan saha"** (*Vakit gaz.* 15 Mart 1925)



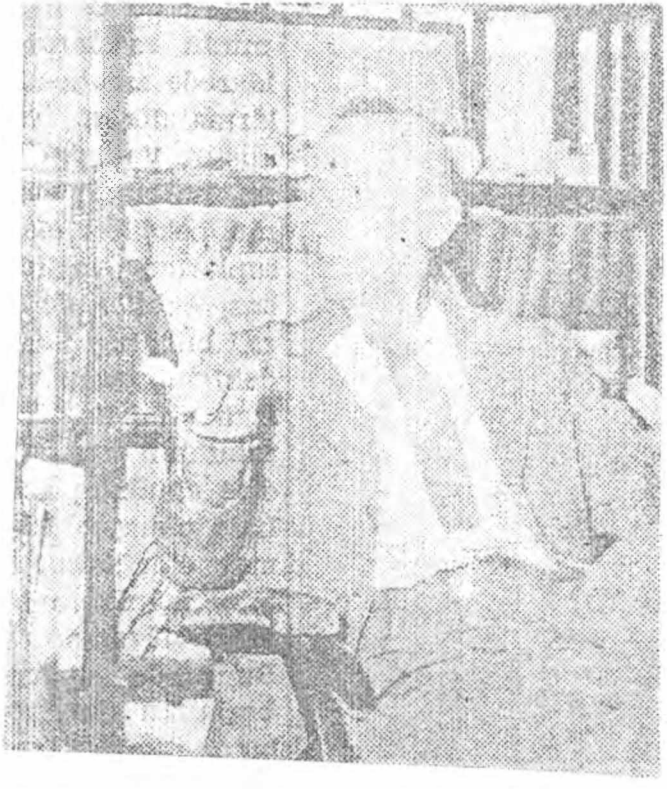
- Türk askeri âsileri temizliyor! **"Asilerin son günlerde tard edildikleri mahalleri ve tathirine anbean intizar olunan mahalleri gösterir harita"** (*Vatan*, 6 Nisan 1925)



- Dağın ardından fışkıran Türk süngüleri ve korkudan elinden silahı düşen Kürt isyancı ! Alyazı şöyle : **"İsyanın asıl menbaında tenkil kıtaatımızın süngüleri görünmüştür. Siyahla boyadığımız sahanın tamamıyla temizlenmesi bir gün meselesidir.** (*Vatan gaz.* 7 Nisan 1925)



- 1925 Şeyh Said İsyanı sırasında çıkan Türk gazetelirinde, konuyla ilgili haber ve yorumlara "Türk askeri gücünü öven, Kürt isyancıları ise yeren ve küçük düşüren" karikatürler eşlik eder. Bu karikatürün altında şu sözler okunuyor: **"Kıtaatımızın dahil olmak üzere bulunduğu Genç ve isyan sahasını gösterir harita"** (*Vatan gaz.* 6 Nisan 1925)



- 1925'te yürürlüğe konan Takrir-i Sükûn'a dönük önemli eleştirilerde bulunan **Ekrem Rize,** 1891 Rize doğumludur. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Karadeniz ve İstanbul'daki örgütlenmesinde görev alan Ekrem Rize, objektif bir belirlemeyle, "Takrir-i Sükûn Kanunu" (Sus Yasası) ile Türkiye'nin demokratik gelişmesinin baltalandığını söylüyordu. (*Akşam*, 4 Kasım 1951)



- Takrir-i Sükûn Kanunu (Sus Yasası) dolayısıyla Bakanlar Kurulu'nca yayınına son verilen gazete ve dergilerin başlıklarından oluşturulmuş bir karikatür-desen. Sağdan sola şu isimler okunuyor: **İstikbal-Tevhid-i Efkâr, Aydınlık, Sayha, Orak-Çekiç, Son Telgraf, Sebilürreşad, İstiklal.** (*Vakit*, 7 Mart 1925). Bilindiği gibi Takrir-i Sükun döneminde Türkiye'nin çeşitli yerlerinde daha birçok yayın organı kapatılmıştır.

تورکلشدیرمه

محرری تکین آلپ

سیواس میبوئی وآقشام خرتهسی بانی محرری کمالدین صادق ؛ ادبیات فاکولتهسی رئیسی مدرس کوریلی زاده فؤاد ؛ حلال ساهر ، متنشا میبوئی جمهوریت خرتهسی بانی محرری یونس نادی ؛ قارص میبوئی آغا اوغلی احمد بکلرله دیگر ذواتك تورکلشدیرمه مسئلهسی واترك متدوجهای حقندهکی مطالعاتنامهاری واردر

استانبول

« رسمل آی » مطبعهسی — تورك ایمکك شركتی

۱۹۲۸

Kürt kökenli Ziya Gökalp'le birlikte Tükçülük hareketinin öncülerinden musevi kökenli Mois Kohen (Tekin Alp)ın 1928'de Türk Ocakları'na sunduğu "**Türkleştirme**" başlıklı kitabının kapağı, Kürt kökenli dönemin Başbakanı İsmet Paşa kitapta şöyle diyor: "**Vazifemiz bu vatan içinde bulunanları behamahal Türk yapmaktır.**"

تورك اوجاقلری

رایور

928 / 7 / 23

Eserde yeralan, Şark Mıntıkası Türk Ocakları Müfettişliği'nin elyazması "**Türkleştirme**" Raporu

مکتوب

تورکیا رئیس جمهوری غازی مصطفی کمال

پاشا حضرتلرینه

- Ünlü Kürt aydını **Celâdet Ali Bedirhan**'ın 1933'de **Mustafa Kemal'e Gönderdiği Açık Mektup**'un kapağı

Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri

Başta Cumhuriyet dönemi olmak üzere bu topraklarda yaşayan halkların tarihlerinin yeniden yazılması gerektiği, öteden beri halklar olgusunu, **Türkiye** ve **Kürdistan** gerçeğini doğru algılayan aydınlarca söylenegelmektedir.

Irkçı-sömürgeci anlayışın cevaz verdiği doğrultuda "**resmi tarihçiler**" projektörlerini Osmanlı toplumuna çevirdiler ama Cumhuriyet tarihini de kendi dünya görüşlerine göre belirleyip tabulaştırdılar. Resmi ideolojinin daha ilkokuldan başlayarak insanlarımızı şartlandırdığı önemli konuların başında **Kürt sorunu** ve **Kürtler'in ulusal-demokratik mücadeleleri** geliyor. Resmi ideoloji, Kürt sorununda red ve inkâr politikasına yaslanıp bilimdışı tezler ürettiğinden, sürekli olarak tarihsel ve toplumsal gerçeklikle çelişmiştir. Başka bir söyleyişle gizli planda **kabulcü**, resmi planda **inkârcı** bir yol izlemiştir. İşte çalışmamızın omurgasını oluşturan bu türden gizli belgeler ve araştırma raporları, sözkonusu resmi tutumun ilginç örneklerini sergilemektedir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu iki temel gerçeklik var: Birisi, Kürt halkının demokratik mücadeleyi her zaman yeğleyip, ancak demokratik mücadele kanallarının tıkandığı zaman silahlı mücedeleye başvurduğu; ikincisiyse tüm gizli arşivleri elinde bulunduran T.C. Devleti'nin **Kürt** ve **Kürdistan** gerçeğini kimi yönleriyle Kürt aydınlarından daha da iyi bildiğidir. Esasen bundan dolayıdır ki, resmi politikada "**red ve inkârcı**", gizli politikada "**itirafçı ve kabulcü**" dür.

Büyük bölümü ilk kez günyüzüne çıkan bilgi ve belgelerle bu çalışmanın; araştırmacılar için bir kaynak eser olacağı kuşkusuzdur. Böylelikle, resmi ideolojinin sunduğu gerçekler ve birinci elden belgelerle, bir bakıma "**Cumhuriyet Dönemi Kürt Tarihi**"nin temelleri atılmaktadır. İnanıyoruz ki, yeni çalışmalarla konunun altyapısı daha da donatılacak, düşünceler daha da temellendirilecek, **yakın dönem Kürt tarihi**nin yazım süreci daha da hızlanacak ve **Kürt sorunu**nun demokratik çözümü daha da kolaylaşacaktır.

ISBN 975-7861-01-4

Kapak: Cibranlı Halit Bey, Emin Ali Bedirhan, Sait Paşa, Önsıra: Şeyh Said, Seyid Abdülkadir, Seyid Rıza.